

A C A D E M I A R E P U B L I C I P O P U L A R R O M Î N E

ISTORIA ROMÂNIEI i

COMUNA PRIMITIVĂ ♦ SCLAVAGISMUL ♦ PERIOADA DE
TRECERE LA FEUDALISM

Comitetul *de redacție* al volumului : acad. C. DAICOVICIU,
redactor responsabil ; acad. EM. CONDURACHI, I. NESTOR, membru
correspondent al Academiei R.P.R., GH. ȘTEFAN, membru correspondent al
Academiei R.P.R., redactori responsabili *adjuncți*. *Secretar*: M. D. MATEI.

ID ITUR A ACADEMIE : **uminiu** POPULARE ROMÂNE
1960

Lucrările tehnico-științifice au fost efectuate de I. I. RUSSU, B. COMȘA și A. MATROSENCO

CUVÎNT ÎNAINTE

Revoluția culturală din patria noastră, parte integrantă a procesului de **construire a** socialismului, care se desfășoară sub conducerea Partidului Muncitoresc Român, a determinat un mare avânt în dezvoltarea activității științifice.

Istoriografia marxist-leninistă din țara noastră a reușit într-un timp **relativ** scurt să efectueze studii și lucrări științifice asupra diferitelor etape și evenimente din trecutul poporului român, să lămurească o serie de fenomene și evenimente din istoria României insuficient studiate, ignorate sau înfățișate denaturat de istoriografia burgheză.

Succesele obținute de noua istoriografie românească au făcut cu puțință **trecerea** la întocmirea unei mari sinteze, cu adevărat științifice, a *Istoriei României*. Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român a subliniat că în fața istoricilor noștri stă sarcina de mare răspundere « de a elabora, cu forțele unui **larg** colectiv de cercetători științifici, **o** Istorie a României care să sintetizeze, de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul **științei** istorice și să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei științe, îndeosebi în soluționarea unor probleme de bază ale istoriei noastre — probleme **ale** procesului de formare a poporului român, ale istoriei contemporane, ale periodizării istoriei».

Istoriografia românească a parcurs un drum lung și complex. Începuturile sale datează încă din epoca feudală, fiind reprezentate prin cronici și letopisețe. Pe lângă meritul de a servi ca izvoare interne autentice, operele unor cronicari ca Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce conțin unele idei valoroase ca: originea comună a românilor din cele trei țări române, unitatea lor de limbă și cultură, însemnătatea luptei împotriva cotorpitorilor.

În istoriografia românească din epoca feudală un loc deosebit îl ocupă Dimitrie Cantemir, erudit de faimă europeană. Lucrările sale: *Descrierea Moldovei*, *Hronicul vechimii a româno-moldovlahilor* și altele depășesc modul **descriptiv** de a înfățișa evenimentele istorice, caracteristic cronicarilor.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, lucrările **lui** Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, exponenți ai *Școlii Ardelene*,

aduc o contribuție însemnată la cercetarea trecutului patriei. Ei pun accentul pe originea latină a poporului român și încadrează istoria românilor în ansamblul istoriei popoarelor vecine. Școala Ardeleană, în ciuda anumitor exagerări, a jucat un rol important în formarea conștiinței naționale a poporului român.

Dezvoltarea gândirii istorice premarxiste din țara noastră atinge apogeul în perioada de avânt a luptei antifeudale, care culminează cu revoluția din 1848 și cu înfăptuirea Unirii Principatelor. În *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, rostit în 24 noiembrie 1843, Kogălniceanu considera drept «o greșală de căpetenie» reducerea istoriei la «biografia domnilor» și punea accentul pe rolul poporului — izvor al tuturor faptelor de seamă din trecutul țării.

Cel mai însemnat reprezentant al gândirii istorice progresiste din secolul al XIX-lea a fost democratul revoluționar Nicolae Bălcescu. Partizan al răsturnării pe cale revoluționară a regimului feudal-iobăgist, el a imprimat lucrărilor sale un caracter militant, făcînd din cercetarea istoriei o armă de luptă împotriva forțelor sociale reacționare. N. Bălcescu a formulat idei valoroase privind structura socială a țării, situația economică și politică a diferitelor clase, fapt care l-a ajutat să se apropie de înțelegerea rolului maselor populare în istorie, al luptei de clasă, reușind astfel să scoată în relief — pentru prima dată în istoriografia țării, în lucrarea sa *Mersul revoluției în istoria românilor* — însemnătatea istorică a revoluției. În *Magazinul istoric pentru Dacia*, Nicolae Bălcescu a inițiat publicarea de documente din istoria social-economică și politică a poporului român.

Istoriografia românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este dominată de activitatea laborioasă a unor istorici ca B. P. Hasdeu, Al. Odobescu, Al. Papiu Ilarian, Gh. Bariț, Gr. Tocilescu, A. D. Xenopol, N. Iorga, I. Bogdan, D. Ōnciul, R. Rosetti, C. Giurescu și V. Pârvan, dintre care unii (A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan) s-au bucurat de un renume mondial. Această pleiadă de istorici are incontestabilul merit de a fi elaborat o serie de studii și monografii ample, privind în special istoria vieții publice, istoria culturii, examinînd, în același timp, și o seamă de aspecte social-economice ale istoriei patriei. Preocuparea acestor istorici s-a concentrat cu precădere asupra problemelor evului mediu și epocii antice din istoria țării, în această perioadă au fost scrise lucrări de sinteză, în care istoria Romîniei a fost privită în strînsă legătură cu istoria țărilor vecine. De asemenea s-a depus o susținută activitate de culegere și publicare de documente, cronici și diferite alte izvoare și s-a acordat însemnătate dezvoltării științelor auxiliare ale istoriei.

Trebuie subliniat în același timp că istoriografia burgheză din România a apărut interesele de clasă ale burgheziei și moșierimii și a avut la bază concepții idealist-metafizice. Mai ales în perioada crizei generale a capitalismului, ea a recurs uneori intenționat la ascunderea și falsificarea adevărului istoric. Ignorarea legilor obiective care guvernează dezvoltarea societății, exagerarea importanței eroilor și a personalităților, minimalizarea, adeseori negarea rolului maselor populare în înfăptuirea istoriei, precum și insuficienta preocupare, uneori neglijarea studierii epocii moderne și mai ales contemporane sînt principalele vicii și neajunsuri ale istoriografiei burgheze românești. Astfel, realizările obținute de vechea istoriografie n-au putut fi folosite la elaborarea științifică a istoriei patriei decît reconsiderate pe baza materialismului istoric.

VI

Istoricii marxiști s-au călăuzit după cunoscuta teză a lui Engels potrivit **căreia** «întreaga istorie trebuie studiată din nou, condițiile de existență ale **diferitelor** formațiuni sociale trebuie cercetate în amănunt, înainte de a încerca să se deducă din ele concepțiile politice, juridice, estetice, filozofice și religioase **etc** care le corespund ».

În condițiile puternicei înrîuriri exercitate de Marea Revoluție Socialistă **din** Octombrie, ca urmare a victoriei leninismului în mișcarea muncitorească **din** țara noastră prin crearea Partidului Comunist din România, s-au creat premise apariției istoriografiei marxiste în România. Aprecierile științifice elaborate în documentele P.C.R. asupra istoriei poporului român, asupra mersului luptei de clasă, asupra perspectivelor dezvoltării sociale a României au constituit un **îndreptar** deosebit de prețios în studierea istoriei țării noastre. În această vreme s-au făcut primele încercări de periodizare a istoriei României în lumina materialismului istoric și au fost publicate unele lucrări de istorie avînd o orientare marxistă.

Dar numai după eliberarea României de sub jugul fascist și instaurarea regimului democrat-popular, în urma profundelor transformări revoluționare din țara noastră, s-au creat condiții prielnice dezvoltării științei istorice marxist-leniniste.

Documentele Congreselor Partidului, ale plenarelor CC. al P.M.R., lucrările tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej, cuprind aprecieri profund științifice asupra istoriei patriei și formulează limpede sarcinile principale ale istoriografiei marxist-leniniste.

În anii 1945—1948 au fost elaborate lucrări de istorie în care se promovează concepția materialistă a istoriei și se popularizează evenimente importante și figuri de seamă din istoria patriei, a mișcării muncitorești din România. Reorganizarea Academiei R.P.R. în 1948, a institutelor de istorie din București, Cluj și Iași, crearea Institutului de istorie al partidului de pe lângă CC. al P.M.R. și reforma învățămîntului au dat un puternic impuls cercetărilor științifice în domeniul istoriei. Istoriografia marxistă din țara noastră, situîndu-se consecvent pe poziția clasei muncitoare, a desfășurat o luptă permanentă împotriva curentelor reacționare în istorie.

Un rezultat pozitiv al istoriografiei marxiste românești l-a constituit apariția în 1947 a manualului de *Istoria României*, realizat de un colectiv de istorici sub conducerea acad. M. Roller, reeditat în forme îmbunătățite în 1952 și 1956.

Cu toate lipsurile sale, inerente unui astfel de început, el a adus o contribuție deosebită la cunoașterea istoriei patriei și a stimulat cercetarea științifică în domeniul istoriei, fiind primul manual elaborat în lumina învățăturii marxist-leniniste și a documentelor partidului nostru. Analiza marxistă a fenomenelor și evenimentelor istorice, importanța acordată rolului maselor populare în istorie, periodizarea istoriei patriei după criteriul succesiunii modurilor de producție, deosebesc fundamental acest manual de lucrările de sinteză din trecut.

Politica înțeleaptă a partidului și statului față de intelectuali, a ușurat și stimulat procesul de clarificare ideologică a celor mai valoroși istorici de formație veche și a asigurat totodată formarea unor cadre tinere de noi cercetători, fapt care a avut o mare însemnătate pentru dezvoltarea științei istorice din R.P.R.

Pe baza numeroaselor documente și izvoare scoase la iveală și publicate în mod sistematic în zeci de volume în anii puterii populare și a materialului

documentar acumulat de vechea istoriografie s-au întreprins noi cercetări orientate în primul rând asupra problemelor fundamentale ale istoriei României. S-a trecut la studierea pe un plan larg a istoriei mișcării muncitorești și a istoriei partidului marxist-leninist al clasei muncitoare din România. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în revistele *Studii*, *Analele Institutului de istorie a partidului de pe Ungă CC. al P.M.R.*, *Studii și cercetări de istorie veche* precum și în alte periodice de specialitate, sau sub forma unor lucrări monografice separate. Au apărut lucrările acad. C. Daicoviciu consacrate istoriei Daciei; ale acad. Em. Condurachi referitoare la coloniile grecești de pe țărmul Mării Negre; ale lui Barbu Cămpina privind apariția relațiilor feudale, feudalismul timpuriu, crearea statelor feudale românești și centralizarea lor; ale acad. A. Oțetea despre descompunerea feudalismului, răscoala populară din 1821, istoria economică din prima jumătate a secolului al XIX-lea; ale acad. P. Constantinescu-Iași, unul dintre primii noștri istorici marxiști, care a elaborat studii privind istoria culturii românești, legăturile cu Rusia și Bulgaria, precum și studii de istoria contemporană a României.

Realizările noii istoriografii românești au creat premisele elaborării unei opere de înaltă ținută științifică — tratatul de Istoria României (în cinci volume).

În opoziție radicală cu istoriografia burgheză care nu recunoaște caracterul obiectiv al legilor de dezvoltare a societății omenеști — deoarece aceasta ar însemna recunoașterea inevitabilei prăbușiri a capitalismului — pentru noi, autorii *Istoriei României*, istoria e o știință care se întemeiază pe cunoașterea și studierea legilor de dezvoltare a societății umane. La baza alcătuirii lucrării noastre au stat principiile materialismului istoric, singura concepție științifică, care a dat răspuns la problemele teoretice și metodologice fundamentale pe care le ridică cercetarea și interpretarea științifică a fenomenelor social-istorice, transformînd astfel istoria într-o știință în adevăratul înțeles al acestui cuvînt.

În lumina acestei concepții, istoria României, privită în strînsă legătură cu istoria popoarelor vecine, a fost studiată « ca un proces unitar guvernat de legi necesare în toată uriașa lui varietate de aspecte și contradicții », al cărui motor de dezvoltare îl constituie — după cum arată V. I. Lenin — ■ contradicțiile interne. Astfel concepută, istoria patriei noastre nu a mai fost privită ca o îngrămădire haotică de evenimente și fapte întîmplătoare, un rezultat al activității diferitelor personalități, ci ca un proces continuu de transformare și de succesiune a formațiunilor social-economice, care reprezintă etape ale dezvoltării progresive a societății omenеști.

În stabilirea legăturii și interdependenței ce există în întreaga diversitate a evenimentelor și fenomenelor trecutului, studiate de știința istorică, concepția materialistă a istoriei a pus la îndemîna cercetătorilor noștri un criteriu obiectiv, riguros științific, arătînd că factorul determinant în dezvoltarea societății omenеști îl constituie modul de producție a bunurilor materiale. Noi știm că «modul de producție al vieții materiale — după cum sublinia Marx — determină procesul vieții sociale, politice și spirituale în general». Concepția materialistă a istoriei demonstrează totodată interacțiunea care există între bază și suprastructură în procesul dezvoltării societății, fapt care impune reliefarea, în cadrul lucrării de față, a rolului activ al suprastructurii.

Clasicii marxism-leninismului, dezvăluind dialectica dezvoltării modului de producție, au arătat că forțele de producție constituie elementul cel mai

mobilitate, cel mai revoluționar al modului de producție, că ele atrag după sine schimbarea relațiilor de producție, care la rândul lor joacă un rol activ în dezvoltarea forțelor de producție. Oamenii, producătorii bunurilor materiale, constituie forța productivă principală, hotărâtoare. Una din tezele fundamentale ale materialismului istoric, aplicată cu consecvență în elaborarea *Istoriei României* este că masele populare — producătorii bunurilor materiale și culturale, purtătorii progresului social — sînt adevărații creatori ai istoriei. Colectivul de autori și cel redacțional a ținut seama, firește, și de rolul personalităților, care au contribuit prin activitatea lor la grăbirea sau la frînarea mersului istoriei.

Materialismul istoric, în opoziție cu teoriile burgheze, demonstrează că lupta de clasă străbate întreaga istorie a societății împărțită în clase antagonice. Cercetarea apariției și formării claselor sociale pe teritoriul patriei noastre, a luptei dintre sclavi și stăpîni de sclavi, dintre iobagi și feudali, dintre proletariet și burghezie, studiarea rolului istoric al clasei muncitoare, care a ridicat pe o nouă treaptă lupta poporului român pentru eliberarea socială și națională, înfăptuind, sub conducerea partidului, revoluția socialistă victorioasă, au constituit o preocupare capitală a autorilor în elaborarea *Istoriei României*.

În decursul istoriei, lupta maselor exploatate culminează cu revoluția socială, expresia cea mai înaltă a luptei de clasă.

Revoluția socialistă înlătură vechea orînduire, înlocuind-o cu o orînduire social-economică nouă, marchează hotarele dintre diferitele formațiuni social-economice, stînd astfel la baza periodizării marxist-leniniste a istoriei.

Potrivit periodizării marxist-leniniste, istoria României a fost împărțită în următoarele epoci, corespunzînd fiecare unei formațiuni social-economice: orînduirea comunei primitive, sclavagistă, feudală, capitalistă și socialistă (prima fază a orînduirii comuniste).

I. *Orînduirea comunei primitive*, prima formațiune social-economică, este constatată pe teritoriul țării noastre între circa 600 000 ani î.e.n., de cînd s-au descoperit cele mai vechi urme ale vieții omului, și secolul I î.e.n., cînd apare statul sclavagist începător dac. Din punct de vedere al dezvoltării uneltelor de producție — documente hotărâtoare pe baza cărora se poate reconstitui istoria acestor vremuri — comuna primitivă cuprinde istoria societății omenești de la apariția primelor unelte de piatră (paleoliticul inferior) și pînă la a doua epocă a fierului, cînd apar primele elemente ale unei societăți împărțite în clase antagoniste.

II. *Orînduirea sclavagistă* începe, de fapt, pe o mică parte a teritoriului țării, și anume în Dobrogea, pe țărmul Mării Negre, în secolul VII î.e.n. Relațiile sclavagiste se înfiripează apoi pe teritoriul Daciei în prima jumătate a secolului I î.e.n. (statul sclavagist începător dac). Orînduirea sclavagistă se dezvoltă în forma ei clasică pe teritoriul Dobrogei, în secolul I e.n., iar la nordul Dunării la începutul secolului II e.n. după cucerirea romană. Această orînduire se menține, la nordul Dunării, pînă la sfîrșitul secolului III e.n., iar în Dobrogea pînă la sfîrșitul secolului VI al acestei ere.

III. Urmează o perioadă de cîteva secole de trecere spre feudalism în cursul căreia pe teritoriul țării noastre au avut loc mari transformări social-economice — în condițiile migrației popoarelor. La sfîrșitul acestei perioade s-a încheiat procesul de formare a limbii și poporului

român. *Orînduirea feudală* pe teritoriul patriei noastre cuprinde epoca de la sfîrșitul mileniului I e.n. pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.

În cadrul acestei epoci se produc: consolidarea și dezvoltarea raporturilor feudale, formarea și organizarea voievodatelor Transilvaniei, Țării Romînești și Moldovei ca state feudale, răscoala de la Bobilna, centralizarea statului feudal moldovenesc sub Ștefan cel Mare, răscoala condusă de Gh. Doja, nașterea principatului autonom al Transilvaniei, unirea vremelnică a Țării Romînești, Moldovei și Transilvaniei sub Mihai Viteazul, răscoala iobagilor condusă de Horia, Cloșca și Crișan, răscoala populară de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Această perioadă este străbătută ca un fir roșu de lupta eroică, bogată în fapte de vitejie, a poporului nostru împotriva jugului otoman și a altor asupritori străini.

IV. *Orînduirea capitalistă* începe cu revoluția burghezo-democratică din 1848 și durează pînă la victorioasa insurecție armată din august 1944, care marchează începutul revoluției populare din țara noastră.

În cadrul acestei epoci s-au petrecut profunde transformări de ordin economic, social-politic și cultural ca: desființarea iobăgiei, Unirea Principatelor și formarea statului național român. Războiul pentru independență națională și proclamarea independenței, dezvoltarea capitalismului, formarea și dezvoltarea proletariatului industrial și creșterea mișcării muncitorești maturizată prin pătrunderea și răspîndirea marxismului în România. Capitalismul premonopolist a trecut în faza sa imperialistă de dezvoltare, a avut loc marea răscoală țărănească din 1907 și participarea Romîniei la primul război mondial imperialist. Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — eveniment de importanță epocală în istoria omenirii — a înrîurit puternic creșterea avîntului revoluționar în țara noastră. A avut loc desăvîrșirea unității naționale prin unirea Transilvaniei cu România. Un eveniment de capitală importanță pentru destinele poporului român l-a constituit crearea Partidului Comunist din România.

Ultima fază a orînduirii capitaliste din țara noastră se caracterizează prin accentuarea înfeudării țării capitalului străin, strîns legat de capitalul autohton, prin ascutirea la maximum a contradicțiilor de clasă, pe fondul crizei generale a capitalismului, prin intensificarea luptei maselor populare conduse de Partidul Comunist din România, împotriva exploatării și fascizării țării. Eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933 constituie cea mai mare bătălie de clasă a proletariatului român, organizată și condusă de P.C.R., în răstimpul dintre cele două războaie mondiale.

Politica claselor dominante de trădare a intereselor naționale a dus la înfeudarea țării Germaniei hitleriste și la pierderea independenței naționale.

Epoca se încheie cu lupta maselor populare organizate și conduse de Partidul Comunist Român împotriva fascismului și a războiului criminal antisovietic, pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, pentru cucerirea independenței naționale.

V. Cotitura spre o schimbare radicală în viața poporului român, spre victoria lui asupra claselor exploatoare și făurirea noii orînduiri sociale, *orîri' duirea socialistă* (prima fază a societății comuniste) a constituit-o insurecția armată din august 1944, înfăptuită*¹ sub conducerea P.C.R. în condițiile favorabile create de înaintarea victorioasă a Armatei Sovietice eliberatoare pe teritoriul țării noastre.

Insurecția armată reprezintă începutul revoluției populare. Instaurarea regimului democrat-popular la 6 Martie 1945, formă a dictaturii revoluționar-

democratice a proletariatului și țărănimii, sub hegemonia clasei muncitoare, înfăptuirea reformei agrare din 1945, precum și celelalte transformări revoluționare petrecute în cursul anilor 1945—1947 au avut drept conținut desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, ca prima etapă a revoluției populare. Înlăturarea ultimilor reprezentanți ai burgheziei din guvern și răsturnarea monarhiei au dus la proclamarea Republicii Populare Române la 30 Decembrie 1947. Instaurarea dictaturii proletariatului a marcat trecerea la etapa socialistă a revoluției populare din țara noastră. Cele două etape ale desfășurării revoluției populare în România au alcătuit, astfel, așa cum sublinia tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej «un proces revoluționar neîntrerupt».

Printre marile realizări obținute în făurirea orînduirii socialiste, sub înțeleaptă conducere a Partidului Muncitoresc Român, au avut o importanță deosebită naționalizarea principalelor mijloace de producție, trecerea la economia planificată, la industrializarea socialistă a țării și la transformarea socialistă a agriculturii, desfășurarea revoluției culturale, rezolvarea leninistă a problemei naționale, consolidarea statului democrat-popular.

Făcînd bilanțul însuflețitor al înfăptuirilor poporului nostru, Congresul al III-lea al P.M.R. a consfințit victoria socialismului în România și a marcat intrarea în noua etapă de dezvoltare a țării —■ etapa desăvârșirii construcției socialiste și a trecerii treptate spre comunism.

Periodizării istoriei, stabilită după criteriul științific al succesiunii și dezvoltării formațiunilor social-economice, îi corespunde în linii mari periodizarea stabilită după criteriul cronologic, folosită și ea în istoria universală; orînduirii comunei primitive, epoca străveche; orînduirii sclavagiste, epoca veche (antică); orînduirii feudale, epoca medie; orînduirii capitaliste, epoca modernă și parțial contemporană. După cum se știe, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a deschis o eră nouă în istoria omenirii, era revoluțiilor proletare, era construirii socialismului și comunismului. Epoca contemporană a istoriei universale începe cu acest măreț eveniment, care a însemnat o cotitură hotărîtoare în destinele popoarelor lumii, inclusiv ale poporului român. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie marchează și pentru țara noastră începutul epocii contemporane.

Opera de față, întreprinsă ca o sarcină de onoare trasată istoricilor din țara noastră de către Partidul Muncitoresc Român, a putut fi înfăptuită mulțumită îndrumării permanente și sprijinului neprecupețit al partidului clasei muncitoare. Istoricii români marxiști se simt datori să exprime și cu acest prilej recunoștința lor față de partid.

Urmînd indicațiile Congresului al II-lea al partidului, în întocmirea acestei mari sinteze a *Istoriei României* s-au folosit toate realizările istoriografiei marxiste din țara noastră; totodată a fost preluat în mod critic tot ceea ce a realizat vechea istoriografie. S-a ținut seama de cele mai noi cuceriri ale științei istorice din Uniunea Sovietică și din celelalte țări socialiste. Au fost consultate de asemenea lucrări mai vechi sau mai noi ale istoricilor din țările capitaliste. La temelia stabilirii sigure a faptelor, în vederea interpretării lor, am așezat documentarea largă și riguroasă prin toate categoriile de izvoare istorice.

Conducerea întregii lucrări a avut-o Academia R.P.R. — prin secția ei de științe istorice —, elaborarea volumelor fiind dusă la îndeplinire de

institutele de istorie și arheologie ale Academiei, de facultățile de istorie din București, Cluj și Iași, în strînsă colaborare cu Institutul de istorie a partidului de pe lîngă CC. al P.M.R. și cu Școala Superioară de Partid « Ștefan Gheorghiu ».

Redactarea lucrării a fost precedată de elaborarea unei tematici amănunțite, întocmită pe baza unor dezbateri largi. Unele probleme importante ale istoriei patriei noastre — mai puțin studiate sau prezentate controversat în vechea istoriografie — ca de pildă formarea limbii și poporului român, cristalizarea raporturilor feudale în sînul societății românești (veacul al X-lea — al XI-lea), descompunerea feudalismului în țările romîne, anul revoluționar 1848 și caracterul participării Romîniei la primul război mondial, au format obiectul unor dezbateri largi. Fiecare capitol redactat din *Istoria Romîniei* a căpătat forma definitivă în urma unor analize colective. Machetele volumelor, pe măsura elaborării lor, au fost supuse unor discuții generale organizate sub egida Academiei R.P.R., cu participarea largă a istoricilor, economiștilor, filozofilor, lingviștilor și a altor specialiști din țară. S-a realizat astfel o operă colectivă, marxistă a *Istoriei Romîniei*, care sintetizează rezultatele istoriografiei românești pînă în prezent.

Sîntem conștienți că, în ciuda eforturilor depuse de colectivele de redacție și de autorii acestei opere, au mai rămas unele probleme insuficient lămurite, care necesită noi cercetări.

Comitetul general de redacție și autorii volumelor acestei lucrări sînt convinși că au realizat o operă științifică și educativă de mare însemnătate. După cum se știe, istoria întruchipează experiența multiseclară a maselor. Ea este un mare dascăl. Înfățișarea veridică a trecutului țării noastre, a luptelor maselor populare de pe teritoriul ei, a creației lor materiale, culturale și artistice înseamnă nu numai îmbogățirea cunoștințelor și lărgirea orizontului cultural al oamenilor muncii, ci constituie un mijloc eficient de educare și cultivare a patriotismului socialist și a internaționalismului proletar. Ea educe masele în spiritul prețuirii mărețelor realizări obținute de poporul nostru muncitor, al dragostei față de patrie și partidul marxist-leninist care ne călăuzește spre un viitor luminos. Studiul istoriei Romîniei este în același timp o dovadă grăitoare a năzuințelor de veacuri ale poporului nostru pentru pace și prietenie între popoare.

Istoria Romîniei confirmă întru totul tezele materialismului istoric despre dezvoltarea societății umane, scoate la lumina capacitatea creatoare și de luptă a poporului nostru. Ea dovedește în mod științific faptul că marile transformări revoluționare care se petrec azi în țara noastră și orizonturile largi ce se deschid în fața poporului român, reprezintă rezultatul procesului îndelung și complex de dezvoltare a societății pe teritoriul Romîniei.

Străduindu-se să scrie o istorie adevărată, riguros științifică, în lumina concepției clasei muncitoare, redactorii acestei lucrări au urmărit totodată ca expunerea să fie accesibilă și plăcută celor mai largi cercuri de cititori. S-a ținut îndeosebi seama de cerințele tinerei generații, viitorii constructori ai comunismului în țara noastră.

Comitetul general de redacție ține, în încheiere, să aducă și pe această cale cele mai vii mulțumiri atît instituțiilor care au ajutat într-un fel sau altul la publicarea *Istoriei Romîniei*, cît și oamenilor de știință din țara noastră, care prin observațiile lor critice, prin sugestii și precizări judicioase au contribuit efectiv la îmbunătățirea și definitivarea operei de față.

CARACTERIZAREA GEOGRAFICA A TERITORIULUI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Dezvoltarea istorică a poporului român este strâns legată de teritoriul pe care el și strămoșii lui autohtoni l-au locuit, fără întrerupere, din cele mai vechi timpuri. De aceea este necesară cunoașterea principalelor caractere geografice ale acestui teritoriu, rezultate din așezarea sa, din aspectele și dezvoltarea reliefului, climei, rețelei hidrografice etc, toate acestea cu sensibile influențe, dar nu cu rol determinant, în dezvoltarea istorică a societății omenești de pe teritoriul țării noastre, de la comuna primitivă, pînă la construirea societății socialiste.

Problema mult discutată a mediului geografic și a rolului său în dezvoltarea societății a fost definitiv lămurită de știința marxist-leninistă. « Fertilitatea naturii — spune K. Marx — constituie... o limită, un punct de plecare, o bază »* pentru producția socială, în sensul că ea reprezintă condiția necesară în limitele căreia devine posibilă activitatea productivă. În concepția marxistă, «mediul geografic este una din condițiile permanente și necesare ale dezvoltării societății, influențînd-o în direcția grăbirii sau încetînirii ritmului de dezvoltare a ei ». Influența lui nu este însă determinantă, deoarece schimbările și oltarea societății au loc incomparabil mai repede decît schimbările și oltarea mediului geografic ².

Influența pe care mediul geografic o exercită asupra societății depinde, însăși, de nivelul de dezvoltare a producției materiale. Influența e din ce ea

în ce mai redusă, pe măsura succesiunii modurilor de producție. Dacă pe treptele inferioare de dezvoltare a societății, mediul geografic influențează puternic diversele ramuri ale producției, care depind într-o măsură destul de mare de natura înconjurătoare, pe măsură ce forțele de producție ajung la un nivel înalt de dezvoltare, această dependență se reduce treptat ³.

Istoricii și geografii burghezi, adepți ai determinismului mecanicist, meta-6-ir, au exagerat rolul mediului geografic în viața societății omenești, căutînd

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 606. ⁵ Vezi I. V. Stalin, *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric*, Editura P.M.R., 5

Bac, 1951.

Vezi *Bazele filozofiei marxiste*, Ed. politică, Buc, 1959, p. 441 — 448.

să-1 prezinte drept cauza stării de înapoiere a economiei din România burghezo-moșierească. Mediul geografic, în concepția lor, ar fi situat țara noastră printre cele mai înapoiate state ale lumii și ar fi cauzat dependența sa economică și politică de marile puteri capitaliste. Ei aplicau României cunoscuta caracterizare de «țară eminentamente agricolă », sortită să rămână pentru totdeauna în această situație.

Această concepție neștiințifică este dezmințită, în chip vădit, de prefacerile epocale din zilele noastre. În mai puțin de un deceniu și jumătate de regim democrat-popular, R.P.R. a devenit o țară industrial-agrară, cu o industrie socialistă, multilaterală, armonios dezvoltată, cu o agricultură de tip nou, precumpănitor socialistă.

Dacă în orînduirea capitalistă se pune preț numai pe exploatarea de jaf a bogățiilor solului și subsolului, în scopul asigurării unor profituri maxime pentru capitaliști, în cea socialistă s-au creat, pentru prima oară în istorie, posibilități nebănuite pentru transformarea rațională a naturii, pentru punerea ei în slujba intereselor maselor muncitoare.

Sub acest aspect al mediului geografic — care condiționează și influențează, dar nu determină dezvoltarea societății, dimpotrivă el putînd fi transformat sub acțiunea organizată a acesteia — trebuie analizate, în linii mari, condițiile naturale în care a apărut societatea umană pe pămîntul țării noastre, s-a născut și s-a dezvoltat poporul român.

Poziția Republicii Populare Romîne pe paralela de 45°, care trece prin apropierea localităților Oravița—Tg. Jiu — Mizil, indică una din cele mai importante trăsături: caracterul temperat al climei, reflectat direct și în regimul apelor, răspîndirea solurilor, florei și faunei, repartiția pe zone a diferitelor culturi etc.

Tăiată în două părți egale de meridianul de 25° țara noastră este situată în zona de interferență a influențelor oceanice cu cele continentale, fapt care se reflectă foarte bine și în climatul și vegetația sa.

Pe continent — privită în ansamblu — Republica Populară Romînă se integrează în Europa centrală, fiind situată însă la zona de tranziție, atît spre Europa răsăriteană cît și spre cea sudică, ale căror caractere fizico-geografice se întrepătrund, imprimînd mediului său natural aspecte specifice.

Influențele cele mai accentuate sînt totuși ale Europei centrale. Acestea se manifestă nu numai în Transilvania și în întreg arcul carpatic, ci pătrund, peste Subcarpații Moldovei și ai Munteniei, pînă în Podișul Moldovei, spre est, și în Podișul Getic, spre sud. Vînturile de vest și nord-vest, umede și răcoroase, precipitațiile cuprinse între 550 și 1400 mm, solurile brune de pădure, larga răspîndire a pădurilor de fag, reprezintă principalele caracteristici fizico-geografice ale Europei centrale, care alcătuiesc, din acest punct de vedere, și caracteristica importantă a teritoriului țării noastre.

Condițiile geografice ale Europei răsăritene influențează direct Podișul Moldovei, Dobrogea și Cîmpia Romînă, prin nuanțele unui climat mai aspru,

cu ierni reci și veri secetoase, predominanța crivățului, precipitații sub 550 mm și chiar sub 500 mm, ale căror consecințe sînt: frecvența solurilor brune (rar, cenușii de pădure) și a cernoziomurilor, extensiunea pădurilor amestecate de foioase și a stepelor de graminee sălbatice, cu colelia ca element specific și cu animale proprii stepelor pontice.

Europa sudică trimite influențe slabe, strecurate prin trecătorile Alpilor Dinarici și ale Balcanilor vestic, dinspre Marea Adriatică, pînă în Banat, Oltenia și Dobrogea de sud. Climatul cu nuanțe mediteraneene se manifestă prin dubla periodicitate a ploilor (primăvara și la începutul iernii), prin regimul mai blînd al temperaturilor și prin favorizarea răspîndirii solurilor brun-roșcate de pădure și a elementelor de climă caldă, în floră și faună.

Limita de nord a viței de vie, cea de est a bradului alb (în Carpații Orientali) și a fagului, întîlnirea zonei stepelor cu aceea a pădurilor, cu întrepătrunderi (de unde și posibilitatea unor foarte variate culturi), sînt principalele consecințe ale locului pe care R.P.R. îl ocupă pe glob și în spațiul continentului european.

Un element care trebuie luat în considerare, în cadrul așezării fizico-geografice a țării noastre, îl constituie *poziția sa pe arcul carpatic, pe fluviul Dunărea și în bazinul Mării Negre*.

Sub acest aspect, relieful Republicii Populare Romîne este carpatic și carpato-danubian prin rețeaua hidrografică, asigurîndu-și, prin intermediul Mării Negre și al Dunării (această adevărată diagonală a Europei centrale), legături ușoare cu cele mai îndepărtate regiuni ale lumii.

Arcul carpatic explică, în același timp, marea diversitate a reliefului, transmisă (într-o măsură destul de importantă) și celorlalte caractere fizico-geografice, influentînd și varietatea ocupațiilor și a ramurilor de activitate productivă.

În ceea ce privește așezarea sa sub raport economic, poziția țării noastre în zona de întretăiere a marilor drumuri europene, dinspre Marea Baltică spre Mediterana orientală sau dinspre Europa centrală și vestică, spre estul și sud-estul continentului, are — și a avut mai ales — o importanță deosebită.

În sfîrșit, sub aspect politic, prin desprinderea ei din lagărul capitalist și încadrarea în puternicul lagăr socialist, după cel de-al doilea război mondial, țara noastră este înconjurată de state vecine prietene, cu care întreține strînse relații economice, culturale și politice.

Existența sistemului socialist a căruia comunitate de interese, de ideologie și de țel final este astăzi o realitate vie, reprezintă, pentru poporul nostru, siguranța muncii sale pașnice și creatoare. Între țările socialiste s-au statornicit relații de tip nou, bazate pe principiile internaționalismului proletar și caracterizate prin deplina egalitate în drepturi, prin colaborare tovarășească și ajutor reciproc.

Putem concluda, deci, că, prin situarea sa în plin climat continental temperat (lipsit de excesivitățile arctice sau tropicale, cu o repartiție favorabilă a

lungimii zilelor și nopților), ca și prin poziția la Dunăre (axa de circulație foarte lesnicioasă pentru toată Europa centrală și sud-estică) la Marea Neagră (fereastră a țării spre oceanul planetar), teritoriul carpatic al Republicii Populare Române, foarte variat ca aspect, oferă condiții favorabile de dezvoltare poporului român.

Relieful. Teritoriul României, rezultat al unei îndelungate evoluții paleo-geografice, se caracterizează prin marea sa complexitate, influențată în bună măsură și de structura geologică, tot atât de complexă.

Din înfățișarea de ansamblu a reliefului se desprind totuși trei trăsături esențiale: proporționalitatea, armonia și unitatea de geneză.

Proporționalitatea reiese din distribuția relativ uniformă a unităților sale naturale: muntele (peste 800 m altitudine) ocupă aproximativ 30% din suprafața totală a țării; dealurile și podișurile (între 200 și 800 m), 37%, iar câmpiile (sub 200 m), 33%.

Nu putem vorbi deci de un teritoriu exclusiv muntos (ca al Elveției, de pildă) sau numai de câmpie (ca al Olandei), sau de dealuri, ci de o îmbinare a tuturor acestor categorii de relief, care se completează reciproc, oferind astfel multiple și variate posibilități economice.

Armonia rezultă din distribuția spațială a celor trei unități: Podișul Transilvaniei — sugestiv asemănat de Nicolae Bălcescu cu o cetate — ocupă zona centrală a țării. Culmile Carpaților Orientali, Meridionali și Occidentali domină cu 800 — 2000 m acest extins spațiu depresionar, lăsând porți de legătură între ținuturile dinlăuntrul și dinafară inelului carpatic, atât pe văi cât și prin trecători de culme, folosite intens, din cele mai îndepărtate timpuri. «Contraforturile cetății» sînt reprezentate prin dealurile subcarpatice mai scunde decît munții, cu care închid o serie de depresiuni intens populate.

Periferic, culmile largi și însoțite ale podișurilor și suprafețelor netede ale câmpiilor, întregesc armonia reliefului României completînd-o cu ultima și, în același timp, cea mai joasă treaptă a edificiului carpatic.

Spațiul muntos, din zona centrală, alcătuit dintr-un adevărat mozaic de roci (metamorfice, eruptive, sedimentare) se completează, astfel, în mod firesc, prin unitățile periferice de podiș sau de câmpie, alcătuite aproape exclusiv din sedimente, toate de proveniență carpatică.

În evoluția sa, *inelul* carpatic a suferit înălțări succesive, concomitente cu lăsarile axiale ale bazinului Transilvaniei (central) sau ale depresiunilor periferice. Rețeaua de râuri, cu obârșiile în Carpați (cele mai viguroase — Oltul Mureșul, Someșul — chiar în interiorul inelului carpatic) a luat o înfățișare radieră, fiind principalul agent de umplere a depresiunilor cu sedimentele cărate din munți. Tot ea a fost aceea care a modelat ulterior relieful, după ce

întregul teritoriu ocupat astăzi de țara noastră a devenit uscat, dându-i, în linii mari, înfățișarea actuală. De aici și cea de-a treia trăsătură a reliefului României: neîndoielnica sa unitate de geneză.

La o analiză mai atentă, se constată că lanțul Carpatilor se integrează în seria munților mijlocii, mult mai puțin înalți decât Alpii, deși fac parte din același sistem de încrețire. Înălțimile de peste 2000 m sînt rare, iar cele de peste 2500 m apar cu totul excepțional, numai în cîteva masive (Făgăraș, Parîng, Retezat, Bucegi). Altitudinea medie a celor trei ramuri carpatice oscilează între 1100—1300 m în est, 1500—1700 m în sud și între 800—1000 m în vest. (Și în Carpații Occidentali există însă masive care depășesc 1500 și chiar 1800 m: Biharia, Muntele Mare, Vlădeasa etc).

Varietatea petrografică (mai ales rezistența față de eroziune a rocilor) și gradul foarte accentuat de frământări tectonice, alături de îndelungata acțiune de modelare a agenților externi (cu deosebire a apelor), explică principalele trăsături specifice ale Carpatilor.

Este vorba în primul rînd, de numărul mare al trecătorilor, de vale și de culme, joase (Prislopul, cu 1414 m din Carpații Orientali și Vîlcanul cu 1630 m, Novaci-Sugag cu 2120 m din Carpații Meridionali, sînt cele mai înalte), utilizate din vremuri îndepărtate și accesibile atît pentru șosele cît și pentru căi ferate. Acestea au asigurat legături permanente și lesnicioase poporului român, așezat pe ambele laturi ale Carpatilor.

A doua trăsătură importantă a Carpatilor o constituie prezența numeroa' selor depresiuni intra- și pericarpatiche, dintre care cea mai extinsă este Depresiunea Transilvaniei. Bine adăpostite, avînd un relief dominant deluros, sau depresiuni intramontane, protejate de influențele climatului continental excesiv, ușor de apărat și legate între ele, aceste depresiuni reprezintă cele mai vechi vetre de formare a poporului român, care s-a întins apoi pe toată aria geografică a edificiei carpatice.

În sfîrșit, cea de-a treia trăsătură, rezultat al evoluției în timp a reliefului carpatic, este dată de extensiunea mare a suprafețelor de eroziune, plane sau larg vălurite (în masivele Biharia, Muntele Mare, Muntele Șes, Poiana Ruscăi, Semenice, Retezat, Șurianu etc.) însoțite, favorabile așezărilor umane permanente, care urcă, însoțite și de culturi agricole, pînă la 1200—1300 m. Acestea lărgesc foarte mult spațiul locuit al Carpatilor, astfel că nu se poate vorbi despre viduri demografice, nici măcar sezoniere. « Nedeile » și urmele toponimice care le amintesc, răspîndite în întreg lanțul muntos, marchează locul vechilor «tîrguri», la care populația de pe ambele versante ale Carpatilor se aduna anual, pentru schimburi de produse. Aceasta constituie încă o dovadă a legăturilor vechi și permanente, intrate în tradiție, dintre diferitele regiuni carpatice pe care munții noștri nu le separă ci, dimpotrivă, le apropie.

Carpații au numeroase trecători, care-i taie în toate direcțiile așa cum îi € taie» principalele artere ale rețelei hidrografice și cum îi traversau vechile

drumuri, legînd podișul intern al Transilvaniei cu teritoriile extracarpătice din est, sud și vest.

La aceste trăsături oarecum generalizate se adaugă altele, care dau o notă specifică fiecăreia dintre cele trei ramuri muntoase principale, înlănțuite pe teritoriul Romîniei.

În *Carpații Orientali* se individualizează astfel tripla dispoziție zonală petrografică: lanțul eruptiv Oaș-Gutîi-Țibleș-Călimani-Harghita, în vest; munții cristalini, cu rare petice de sedimentar vechi (Maramureș-Rodna-Bistrița) în centru, ca axă mediană longitudinală, întreruptă la izvoarele Trotușului; munții flișului, foarte fragmentați, în est, începînd cu Obcinele Bucovinei și terminînd cu Munții Prahovei și ai Bîrsei.

Paralelismul acestor trei șiruri de culmi explică numărul mare de depresiuni (Maramureș, Glod, Bilbor, Borsec, Toplița, Giurgeu, Ciuc, Țara Bîrsei, Domele, Cîmpulungul-Moldovenesc, Dărmănești, întorsura Buzăului), intens populate, unele din ele numite pe drept cuvînt « țări », cu urme de viață umană neîntre-ruptă, din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre.

Complexitatea petrografică și evoluția bazinelor interne explică importante bogății ale subsolului: minereuri complexe, mangan, fier, sare, cărbuni, turbă, roci pentru construcții, ape minerale, la care se adaugă bogățiile solului: păduri, pășuni, terenuri de cultură, în măsură să asigure mijloacele de trai pentru populația care, în unele depresiuni, depășește, ca densitate, 70—80 loc./km.

Rețeaua hidrografică cu sectoare longitudinale (largi și populate) și transversale (înguste, cu aspect de defilee) asigură nevoia de apă a populației și legătura între Transilvania, Moldova și Muntenia, prin circa 15 trecători de intensă și străveche circulație, cîteva dintre ele fiind însoțite astăzi de linii ferate: Șetref, Vatra-Dornei, Ghimeș-Palanca, Predeal.

Carpații Meridionali, alcătuiți din roci mai dure, se caracterizează printr-o masivitate mai pronunțată, cu cele mai mari înălțimi ale țării: 2543 m în Făgăraș, 2518 m în Parîng, 2510 m în Retezat, 2507 m în Bucegi.

Largile suprafețe de eroziune au favorizat dezvoltarea unor bogate pășuni alpine, și ca urmare, un păstorit intens și foarte vechi.

Depresiunile sînt mai puține, însă bine conturate (Loviște, Petroșani, Hațeg), cu o populație foarte deasă. Trecătorile care izolează între ele masivele (Turnu Roșu-Cozia, Lainici, Cazane-Portile de Fier) sînt joase și intens folosite pentru circulație. *Păstoritul, cu caracter pendulator, utilizează și nume' roasele poteci*, pe lîngă cîteva pășuri de înălțime (Vîlcan, Novaci-Sugag, Bran) unele cu șosele cunoscute încă din timpul stăpînirii romane.

Depresiunea Petroșani reprezintă cel mai important bazin carbonifer al țării, atît ca rezerve cît și ca loc în producție.

Carpații Occidentali, din Dunăre și pînă în valea Someșului (Munții Banatului, Poiana Ruscăi, Munții Apuseni), au ca trăsătură esențială marea lor varietate de roci (șisturi cristaline, eruptiv vechi și nou, sedimentar vechi și nou)

— - r'ămintate, de care se leagă izolarea în masive, scufundarea inegală a

: - : - . . . numărul mare de depresiuni, unele în formă de culoare: Timiș-Cerna.

■ ■ tra, Mureș, altele în formă de golfuri: Iezeriș, Lugoj, Zarand, Beiuș, Vad'

- i. Șimleu, Iară etc. Formele glaciare lipsesc; sînt în schimb foarte extinse și surprinzător de netede suprafețele de eroziune, în contrast cu văile umbrite și adineî.

Subsolul deosebit de bogat: aur, argint, bauxită, fier, mangan, minereuri complexe, cărbuni, a făcut posibil mineritul, încă din timpuri străvechi. Plaiurile însoțite, favorabile așezărilor și culturilor pînă la 1200—1300 m, și nume* ionele depresiuni, explică densitatea mare a populației, cu așezări statornice permanente, din cele mai vechi timpuri. Așa s-au impus și legăturile strînse, neîntrerupte și tot atît de vechi, dintre populația muntelui și cea a șesului Tisei, rezultate din necesitatea schimbului de produse diferite, fenomen asemănător și pentru *celelalte catene* carpatice de pe teritoriul țării, în legătură cu depresiunea Transilvaniei, Podișul Moldovei, Podișul Dobrogei, Cîmpia Dunării.

Arcul *Subcarpaților*, cu extensiune neîntreruptă de la frontiera nordică a țării și pînă în valea Motrului, însoțește, prin culmi paralele (în general), Carpații Orientali și Meridionali, închizînd cu aceștia un adevărat lanț de depresiuni: Nemțisor, Cracău-Bistrița, Tazlău, Onești, Vrancea, Bisoca-Niculele, Stanic, Cîmpina, Pucioasa, Cîmpulung, Arefu, Călimănești, Novaci, Polovragi, Tîrgu Jiu, Tismana, cu densități ridicate de populație (80—100 loc./km²). Alcătuiți din formațiuni puțin rezistente (marne, argile, gresii, nisipuri) puternic încrețite, Subcarpații au generat un relief cu înălțimi mijlocii (500—600 m), excepțional mai mult (900—1000 m), evoluat, cu nenumărate fragmentări transversale și longitudinale, în lungul cărora s-au stabilit, foarte de timpuriu, importante căi de comunicație.

Subsolul este foarte bogat în zăcămintele minerale de lagună (sare, petrol, cărbune), la care se adaugă, ca resurse economice, pădurile, bogăția animală, pomicultura, viticultura și cerealele (în depresiuni).

Subcarpații constituie și treapta intermediară, de trecere, din munte către regiunile periferice de podiș și de cîmpie ale țării. Ei lipsesc pe latura vestică a Carpaților Occidentali, fiind înlocuiți printr-o fișie relativ îngustă, de dealuri de ereciune și acumulare: Piemonturile *Vestice*, foarte prielnice așezărilor omenești și culturilor: vii, pomi fructiferi, cereale, plante industriale, cu unele importante bogății în subsol: cărbune, bitumen natural.

În centrul reliefului carpat de pe teritoriul țării noastre se situează cea mai extinsă arie depresionară: *Depresiunea Transilvaniei*, cu o suprafață de peste 21 000 km².

Născută prin prăbușire și desăvîrșită prin eroziune, Depresiunea Transilvaniei prezintă aspectul de podiș fragmentat de ape, cu înălțimi care se mențin, în general între 500—800 m (periferic se întîlnesc și culmi de 900—1000 m, iar pe văile largi ale Mureșului, Someșului, Oltului, sub 300 m).

Un lanț aproape neîntrerupt de depresiuni marginale (de eroziune) înlesnește trecerea spre zona muntoasă înconjurătoare. Cele mai importante dintre acestea sînt: depresiunea Țării Oltului, a Sibiului, Apoldului, Secașului, Alba Iulia-Turda, Hășdate, Almașului-Agrij, Iad-Bîrgău, Sovata-Praid, Odorheiului și Homoroadelor. Și aceste depresiuni se caracterizează printr-un relief colinar sau de cîmpii înalte cu terase, favorabile agriculturii, cu zăcăminte de sare și de cărbuni în subsol și o populație românească deasă și foarte veche, căreia, mai tîrziu, i s-au suprapus, local (Depresiunea Odorhei, Homoroade, Sibiu), prin colonizări, secuii și sașii. Tot în acest adevărat uluc depresionar sînt așezate unele din cele mai importante orașe ale Transilvaniei: Cluj, Alba Iulia, Sibiu, Făgăraș, Odorhei, Bistrița.

Structura geologică și înclinarea generală a stratelor au diferențiat, prin evoluția reliefului, trei subunități ale Podișului Transilvaniei, cu trăsături specifice.

a. *Podișul Someșan*, situat în nord, prezentînd o serie de insule din cristalin răslețe (Preluca, Ticău, Măgura Șimleului, Vîrful Codrului) cu formațiuni de calcare și gresii dure, dau un relief fragmentat. Această regiune este favorabilă pomiculturii, creșterii animalelor cît și culturilor de cereale sau plante industriale. Acest podiș reprezintă și poarta largă de legătură a Transilvaniei cu regiunile din nord-vestul țării.

b. *Cîmpia Transilvaniei*, cu poziție centrală, între Someș și Mureș, denumită astfel pentru funcția sa economică de regiune cerealiară, prezintă un relief colinar, mai puțin împădurit, cu văi largi, mature, cu iazuri în lungul lor și cu versanți supuși alunecărilor de teren, împotriva cărora se duce, în prezent, o luptă organizată.

Formațiunile geologice ascund în subsol foarte mari rezerve de sare și de gaz metan.

c. *Podișul Tîrnavelor*, în sud, între Mureș și Olt, este mai accidentat în est, unde ajunge pînă la 900—1000 m altitudine și mai evoluat — respectiv mai coborît — în vest (500—600 m). Văile mari (Mureșul, Tîrnavele, Hîrtibaciul) însoțite de terase, formează principalele axe de circulație și de aglomărări umane. Versanții abrupti, cu expunere sudică, oferă condiții foarte bune pentru viticultură.

În subsol se găsesc însemnate zăcăminte de sare și gaz metan, ca și la nord de Mureș.

În exteriorul arcului carpatic se desfășoară alte două podișuri întinse, cu formațiuni orizontale sau ușor înclinate (Podișul Moldovei), ori cu acumulări masive de pietrișuri cărate din munți (Podișul Getic).

În *Podișul Moldovei* relieful de dealuri înalte, de culmi netede, separate prin văi adînci (din Podișul Sucevei și al Bîrladului) alternează cu acela colinar, coborît (în general sub 300 m), cu văi largi, însoțite de lacuri (Depresiunea Jijiei) sau cu aspect de cîmpie înaltă, fragmentată de pîraie (cîmpia Covurluiului).

Zonele de contact dintre diferitele subunități, cu înșeuări care înlesnesc legăturile dintre ele (Dersca, Bucecea, Ruginoasa, Bîrnova) alături de culoarele largi ale căilor, înregistrează cea mai mare densitate a așezărilor (sate mari, târguri și orașe). Interfluviile înalte din Podișul Sucevei sau din bazinul superior al Bîrladului și-au păstrat învelișul de pădure, cu ochiuri de poieni, favorabile creșterii animalelor. Pomicultura găsește de asemenea condiții optime de dezvoltare, în depresiunea Jijiei, Platforma Covurluiului și colinele Tutovei stăpînesc culturile de cereale, plante industriale și vii.

Podișul Qetic, mai înalt în nord (500—700 m) și mai coborît în sud (300—500 m) este străbătut de numeroase văi, adînci în nord, și largi, însoțite de terase, în sud. Satele se țin lanț pe văi, dar urcă și pe culmile plane sau ușor ondulate. Subsolul bogat în petrol, cărbune, sare (unele descoperite recent) completează economia bazată pe pomicultură și creșterea animalelor din nord cît și cerealieră-viticolă din sud. Influențele mediteraneene în climă oferă condiții foarte favorabile culturilor viței de vie, nucilor, castanilor comestibili și ale altor plante de climă caldă.

În seria podișurilor se înscrie și *Dobrogea*, cu un relief mai accidentat în nord, unde resturile unor străvechi munți abia dacă depășesc 300—400 m altitudine. Cele cîteva văi largi (Taița, Telița, Slava) adăpostesc numeroase sate. Pădurile (în petice), viile, pomii fructiferi și numeroasele bogății ale subsolului formează importante resurse economice.

În sud, relieful de adevărată platformă apare ca o cîmpie înaltă (200—250 m) slab vălurită, brăzdată de văi seci, încătușată în depozitele de loess sau în calcarile sarmatice de la baza acestuia. Este un domeniu cerealier, potrivit și pentru creșterea oilor cu lînă fină și semifînă. Deși problema apei potabile se rezolva destul de greu, densitatea așezărilor omenești trec de 50 loc./km². Fișia dî litoral, cu țărmuri joase, la nord de Capul Midia și cu faleze în sud, pe lîngă centrele portuare, adăpostește și frumoasele stațiuni balneare care se întind de la Mamaia pînă la Mangalia. O notă specifică a întregii Dobroge o dă mulțimea limanurilor fluviale și maritime, unele dintre ele, deosebit de importante pentru pescuit.

Adevăratele cîmpii sînt *însă; Cîmpia Tisei* din vest și *Cîmpia Romînă* din sud, mult mai extinsă pe teritoriul țării noastre. Ambele se caracterizează priii altitudini mici (sub 200 m și chiar sub 100 m), cîmpuri netede, cu numeroase crovuri și văi largi, frecvent inundate la creșterile mari. Amenajările hidrotehnice vechi și mai ales cele recente au îndepărtat aproape complet acest neajuns, favorizînd și irigațiile, necesare în sud, unde secetele se prelungesc uneori pînă la 2—3 luni. Pe cîmpurile înalte, satele sînt mai rare, din cauza lipsei de apă; în lungul văilor ele se țin însă lanț. Agricultură cerealieră, cu *specializări locale* formează baza economiei, la care se adaugă creșterea bovinelor, a porcinelor și a păsărilor (în vest), pescuitul (în sud) și chiar unele resurse ale subsolului, recent descoperite (petrol).

Cele mai joase și în același timp cele mai tinere unități ale reliefului țării sînt, în sfîrșit, luncile și Delta Dunării, cu întregul lor complex de bălți, zone inundabile, ostroave, grinduri de nisip etc valorificate pentru piscicultura, grădinărit, orezarii, prelucrarea stufului și a lemnului de esențe albe.

În concluzie, marea varietate a formelor de relief, toate sau aproape toate favorabile așezărilor (unele —■ în trecutul istoric —■ chiar pentru mari aglomerații umane, ca de pildă depresiunile), cu nenumărate și prețioase resurse în subsol, oferă posibilități multiple de dezvoltare a vieții economice, posibilități pe care regimul de democrație populară le valorifică, rațional și științific, punîndu-le la dispoziția oamenilor muncii, în scopul ridicării neconținute a nivelului lor de trai.

Celelalte elemente fizico-geografice, proprii teritoriului R.P.R., sînt și ele tot așa de favorabile.

Clima temperat-continentala (prin așezarea țării pe glob) este influențată în mare măsură și de relief, care impune o dispoziție zonală pe verticală, ca și unele diferențieri între unitățile dinafară și dinlăuntrul arcului carpatic. Temperaturile medii anuale între 11°C în sud și —2°C pe vîrfurile Omul, scutesc teritoriul țării și de iernile excesiv de reci, și de verile toride. Extremele absolute (—38,5° la Bod și -f* 44,5° la Ion Sion) sînt și ele reduse în comparație cu aceleași valori pe glob.

Precipitațiile, mai bogate în munți și vestul țării (rezultat al maselor de aer umed dinspre Oceanul Atlantic), se mențin între 690 mm în Cîmpia Tisei și 110—1400 mm în arcul muntos (mai ales pe versanții vestici). În est, se resimte accentuarea continentalismului prin influențele anticiclonului eurasiatic, avînd ca urmare reducerea precipitațiilor medii anuale, pînă la 450—550 mm în Podișul Moldovei, sub 400—500 mm în Cîmpia Romîna și chiar sub 300 mm în Dobrogea. Secetele sînt destul de frecvente în aceste regiuni, dar exista și posibilități de combatere (irigații, perdele forestiere). Căldurile și uscăciunea de la începutul lunii iulie grăbesc coacerea păioaselor și îmbogățesc grîul în gluten.

În Banat și Oltenia, slabele influențe dinspre Mediterana se manifestă prin dubla periodicitate a ploilor și prin reducerea numărului zilelor de îngheț (față de restul țării).

Repartiția lunară, cu maximele în mai-iunie, generalizate aproape pe întreg teritoriul R.P.R., are o deosebită importanță pentru desfășurarea, în bune condițiuni, a ciclului vegetativ al plantelor de cultură.

Rețeaua hidrografică reflectă influențele reliefului prin distribuția sa radiațională, centrifugă, precum și pe cele ale climei, prin variațiile de nivel și debit. După obîrșii, toate apele mari ale țării sînt carpatice (excepție face numai Dunărea), iar prin colectorul comun sînt danubiene (cîteva mici excepții în Dobrogea). Dunărea trasează artera hidrografică cea mai importantă, navigabilă pe toată lungimea ei din țara noastră (1075 km). Șiretul, Prutul, Mureșul, Oltul

Someșul, Jiul, sînt rîuri viguroase, cu debit favorabil utilizării în hidroenergie și prin amenajări, chiar în navigație. Majoritatea arterelor din spațiul muntos carpatic dețin importante resurse hidroenergetice, captate parțial sau în curs de captare pe Ialomița, Bistrița, Bîrzava, Someșul Rece, Valea Sadului, Crișul Repede, Moldova, Rîul Mare. Numai Dunărea, la Cazane-Portile de Fier, deține o putere de peste 1 500 000 kW.

În zonele de șes, apele se pretează foarte bine la irigații (Ialomița, Argeșul etc). Rețeaua minoră, cu văi scurte, din Podișul Moldovei, Dobrogea, Cîmpia Romînă, înregistrează mari oscilații de debit și de nivel provocînd inundații la topirea zăpezilor și în timpul ploilor torențiale, dar scăzînd aproape complet în perioadele de secetă accentuată (Jijia, Bahlui, Bîrlad, Călmățui, Mostiștea, Vedea, Desnățui etc).

Rețeaua hidrografică a țării se completează prin cele peste 2 000 de lacuri, foarte variate ca origine și caractere fizico-chimice, majoritatea reduse ca suprafață, utilizate în piscicultura, irigații, terapeutică etc.

Este demnă de remarcat unitatea rețelei hidrografice (toate arterele sînt drenate de Dunăre — direct sau indirect — și toate au trăsături comune) corespunzătoare teritoriului carpatic, tot așa de unitar, pe care îl drenează.

Solurile înregistrează aceeași dispoziție în zone concentrice, pe verticală, ca și relieful și clima Republicii Populare Romîne, întrunind, pe o suprafață relativ restrînsă, o mare varietate de tipuri, de la cele de tundră înaltă, din domeniul pășunilor alpine, pînă la nisipurile semimobile din Oltenia sau din sudul Moldovei (astăzi în curs de fixare). Ariile cele mai extinse sînt ocupate de solurile montane de pădure, solurile brune, de cernoziomuri, cu o fertilitate ridicată. Suprafețe mai restrînse ocupă solurile azonale (solonceacuri, lăcoviști, rendzine etc).

Vegetația, sensibilă la cele mai mici variații climatice, reflectă și ea aspectele generale ale reliefului, înregistrînd aceeași zonalitate pe verticală.

Domeniul pajiștilor alpine și subalpine, situat deasupra altitudinii de 1700—1800 m oferă condiții foarte favorabile păstoritului. Pădurile etajate după exigențele față de climă și sol (conifere, făgete, stejărete, șleauri de deal, păduri de luncă etc.) ocupă suprafețe apreciabile. Locul multora dintre vechii codri este trădat doar de toponime: Codrii Vlăsiei, Teleorman (pădure nebună), Țara Silvaniei, Bucovina (făget), Ilfov (ariniș).

Defrișările masive au cuprins la început șesurile, în căutarea terenurilor agricole, apoi dealurile și munții. În unele regiuni (Vrancea, Maramureș, Munții Apuseni) în timpul regimului burghezo-moșieresc a fost practică o exploatare de jaf a pădurilor. Patrimoniul național al pădurilor, cu lemn prețuit în industrie pentru valorificarea sa superioară, se bucură astăzi de o grijă deosebită din partea regimului de democrație populară.

Centura periferică a silvostepelor și stepelor, extinsă în Depresiunea Jijiei, bazinul mijlociu al Bîrladului, sudul Moldovei și al Dobrogei, Cîmpia Romînă,

parțial Podișul Getic și Cîmpia Tisei, cu o insulă centrală în « Cîmpia » Transilvaniei, sînt aproape exclusiv antropogene. În prezent se găsesc rar sub formă naturală, fiind înlocuite, în majoritatea cazurilor, prin culturi.

Esențele albe și stuful luncilor, bălților și Deltei Dunării, puțin folosite în trecut, au început să fie valorificate rațional abia în anii regimului democrat-popular.

În privința *faunei*, care se leagă strîns de zonele de vegetație, trebuie menționată marea varietate și bogăție a animalelor de interes vînătoresc și îndeosebi a mamiferelor specifice pădurilor central-europene. În trecut, pădurile de pe teritoriul patriei adăposteau zimbrul, bourul, castorul (brebul), azi dispăruți. Cîteva dintre speciile de animale pe cale de dispariție (ursul, căprioara, cerbul carpatin, rîsul), prin vînatul irațional, practicat sub regimul burghezomoșieresc, au fost puse sub ocrotirea legilor, iar unele sînt înmulțite în crescătorii. De remarcat este și fauna piscicolă foarte bogată din rîuri, lacuri, bălți, Delta Dunării și apele teritoriale ale Mării Negre. Se valorifică mai ales speciile de sturioni (morunul, nisetrul, păstruga *etc.*) prețuite pentru icrele negre și pentru carnea lor, precum și peștii din lacurile dulci, foarte multe amenajate special, și din rîurile de munte, în care s-au creat, în anii puterii populare, numeroase păstrăvării.

Atît flora cît și fauna țării noastre numără o serie de endemisme, specifice teritoriului carpatic, respectiv așa-numitei provincii bio-geografice « dacice ».

La ansamblul de condiții fizico-geografice (așezare, relief, climă, ape, soluri, floră și faună) favorabile dezvoltării vieții omenești, se adaugă bogățiile subsolului, foarte variate unele din ele, exploatate din timpuri străvechi, ca și acelea nu mai puțin importante ale solului.

Subsolul țării noastre conține rezerve foarte importante de petrol, cărbune, gaze naturale, resurse energetice necesare dezvoltării industriei sale, cărora li se adaugă potențialul hidroenergetic.

Fierul, aurul, argintul, mercurul, cuprul, zincul, plumbul, bauxita, minele radioactive, manganul *etc.* sînt metalele cele mai frecvent întîlnite, cu deosebire în Carpații Orientali și Occidentali.

Imense cantități de sare, cu exploatări de multe milenii, pietre de construcție, caolin, argile refractare, gipsuri, ape minerale și multe altele completează seria așa de bogată și de variată a resurselor subsolului.

Ca resurse naturale ale solului, cele mai valoroase sînt: lemnul, pășiștele alpine, pășunile de luncă, animalele de interes vînătoresc și peștele.

Adăugînd posibilitățile unor culturi foarte variate de cereale, plante industriale și alimentare *etc.*, ale pomiculturii și viticulturii cît și creșterii animalelor, avem oglinda fidelă a adevăratului potențial economic al țării noastre.

Sub aspectul adevăratului său potențial economic, teritoriul patriei noastre este deci favorabil, nu în primul rînd prin valoarea cantitativă a unor resurse naturale, cît mai ales prin marea varietate a acestor resurse. «Nu fertilitatea

absolută a solului, ci diferențierea sa, varietatea produselor este aceea care formează baza naturală a diviziunii sociale a muncii și care îl stimulează pe om, prin alternarea condițiilor naturale în mijlocul cărora trăiește, să-și amplifice propriile sale nevoi, aptitudini, mijloace de muncă și moduri de muncă » ¹.

Nu toate aceste posibilități au fost însă valorificate totdeauna și în aceeași măsură pe teritoriul în care s-a născut și s-a dezvoltat poporul român.

În timpul comunei primitive, vînatul foarte variat al pădurilor, peștele râurilor și al lacurilor, fertilitatea naturală a solurilor, au oferit resurse foarte bogate de trai comunităților de oameni ale căror urme se găsesc pretutindeni, de la Dunăre și Mare pînă în cele mai ascunse depresiuni ale Carpaților. Bogăția naturală a mijloacelor de trai era deci singura categorie a condițiilor naturale exterioare ale vieții societății, care a fost valorificată în comuna primitivă: prețioasele săpături arheologice din ultima vreme pun în evidență, fără îndoială, această valorificare.

Cealaltă categorie a resurselor naturale: râuri navigabile, căderi de apă, lemn, metale, cărbuni, petrol, a început să fie folosită treptat, după apariția societății diferențiate pe clase.

În orînduirea sclavagistă, pe lîngă bogăția de cereale, viță de vie, lînă, pește, miere, ceară etc, pe pămîntul Daciei se exploatau — și înainte și după cucerirea ei de către romani — mari cantități de aur, argint (Munții Apuseni), sare (Podișul Transilvaniei și Subcarpații Olteniei), marmură (Poiana Ruscăi), fier, aramă (Banat, Hunedoara și Munții Apuseni). În «Corandele» romane de la Roșia Montana se mai văd și astăzi urmele dălților cu care sclavii tăiau stîncă dură, purtătoare de aur, iar tăblițele cerate atestă folosirea muncii sclavilor în aceste exploatări: în multe din vechile ocne de sare s-au format mai tîrziu lacuri, care dăinuie pînă astăzi (Ocna Mureșului, Cojocna, Turda, Tîrgu Ocna).

În feudalism se îmbogățește varietatea produselor solului și subsolului, valorificate, fără să se acorde însă importanța cuvenită decît acelor care aduceau venituri mari statului feudal, feudalilor laici și clerici. Cultivarea pămîntului era efectuată mai mult de munca iobagă, extracția metalelor prețioase și a altor minereuri practică atît cu iobagi, cît și cu robi, erau în atenția claselor exploatatoare doar în măsura satisfacerii intereselor lor. Petrolul, cărbunele, gazele naturale, resursele energetice și o serie întreagă de minereuri erau în cea mai mare parte necunoscute sau ignorate, neputîndu-se vorbi de o valorificare a lor.

Deși capitalismul pătrunde cu întîrziere pe teritoriul țării noastre, și relațiile capitaliste se împletesc cu rămășițele feudale, totuși se resimt curînd efectele economiei sale anarhice, în exploatarea de jaf a petrolului și pădurilor, în părăsirea ca «nerentabile » a unor mine de metale feroase sau neferoase, cărbuni etc, în neglijarea gazului metan, în dezvoltarea inegală a diferitelor regiuni.

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. I, ed. a III-a, E.S.P.L.P., Buc, 1958, p. 522.

în ciuda multiplelor și prețioaselor resurse naturale de care dispune țara noastră, România burghezo-moșierească se caracteriza totuși printr-o economie foarte înapoiată, care o situa în categoria țărilor dependente de marile țări capitaliste și de monopolurile internaționale.

Adevărata valorificare, complexă și rațională a întregului potențial economic al patriei a fost posibilă și a început să fie pusă în aplicare, într-un ritm rapid, numai după instaurarea regimului de democrație populară, în scopul realizării bazelor tehnico-materiale ale construirii socialismului și ale ridicării nivelului de trai material și cultural al poporului muncitor.

Populația R.P.R. a totalizat, la recensământul din 21 februarie 1956, 17 489 450 locuitori. Calculele din 1 iulie 1958 apreciază populația României la 18 058 604 locuitori.

Densitatea populației atinge deci 76 loc/km² (la 1 iulie 1958) față de 60,1 loc/km² în 1930 și 67,9 loc/km² în 1941.

Calculate pe regiuni administrative, aceste valori sînt însă inegale, oscilînd între 54,1 loc./km² în regiunea Hunedoara (cu mult spațiu muntos împădurit) și 106,4 loc/km² în regiunea Ploiești. Regiunea București, împreună cu orașul București, ajunge pînă la 149,8 loc./km².

Delta Dunării și culmile muntoase înalte înregistrează cele mai scăzute densități, fără a se putea însă vorbi de viduri demografice.

Sub raportul componenței naționale a populației, recensământul din 21 februarie 1956 dădea următoarea situație: din totalul de 17 489 450 locuitori românii erau în număr de 14 996 114, urmați de maghiari (1 587 675) răspîndiți cu precădere în Transilvania; germani (384 708) în Banat, regiunea Sibiului, Țîrnavelor, Orașul Stalin și Bistriței; evrei (146 264) în orașele Moldovei și ale Transilvaniei; ucrainieni, ruteni, huțani (60 479) în Maramureș și nordul Moldovei; sîrbi, croați, sloveni (46 517) în Banat; ruși (38 713) în Dobrogea de nord și sporadic în Moldova; tătari (20 469) aproape exclusiv în Dobrogea; turci (14 329) tot în Dobrogea; bulgari (12 040) în Banat și în lungul Dunării; alte naționalități și nedeclarați (182 124). Unității geografice îi corespunde un popor român tot așa de unitar, folosind aceeași limbă, din Dobrogea pînă în Maramureș, micile deosebiri regionale trecînd aproape neobservate.

Trebuie subliniat faptul că traiul și lupta comună, timp de secole, au cimentat legături strînse de prietenie între poporul român și minoritățile naționale, întărite astăzi prin drepturile egale acordate locuitorilor Republicii Populare Romîne de către regimul de democrație populară.

Întreaga istorie a poporului român a dovedit capacitatea lui creatoare, spiritul de inventivitate, eroismul în luptă, puterea de sacrificiu, dragostea fierbinte de patrie, perseverența în muncă, dîrzenia și optimismul său, alături de ospitalitatea și de dorința de a trăi în pace cu toate popoarele lumii. Dezvoltarea continuă a *vieții economice*, după instaurarea regimului de democrație populară, rezultă și din creșterea rapidă a orașelor (34 orașe cu

peste 25 **000** locuitori) ca și în procesul foarte activ de urbanizare a satelor. La 1 iulie **1958**, **31,7%** din totalul populației Republicii Populare Române locuia la orașe, față de numai 23,6% în 1941, sau 21,4% în 1930.

Reorganizarea vieții economice și politice, după eliberarea țării de sub jugul fascist, a impus cu necesitate o nouă împărțire administrativă a teritoriului său, în scopul de a se crea unități economice puternice. Înlocuindu-se vechile împărțiri administrative, pe județe și plăși (inegale ca suprafață, număr de populație, posibilități economice și cu multe dificultăți de ordin administrativ), s-au creat 16 regiuni administrativ-economice, cărora li se adaugă și zona preorășenească a orașului București. Acestea totalizează, împreună, 198 raioane, **171** orașe (dintre care 36 de subordonare regională) și **15 221** sate, organizate în 4 314 comune.

Sub toate aspectele sale: așezare, relief, mediu demografic, resurse naturale etc, Republica Populară Română se bucură de condiții favorabile dezvoltării sale economice.

PREFAȚĂ

Volumul de față, cu care se deschide seria volumelor din *Istoria României*, înfățișează în paginile sale dezvoltarea societății omenești pe teritoriul Republicii Populare Române, de la apariția omului pe pământul patriei noastre, pînă în sec. al X-lea din era noastră, cuprinzînd, prin urmare, o durată de timp de aproximativ 500 000—600 000 de ani.

E istoria celor două mari etape ale trecutului nostru îndepărtat: a epocii societății comunei primitive (pe care, obișnuit o numim istoria străveche) și a epocii sclavagiste (istoria veche) continuată cu perioada de legătură și de tranziție a acesteia spre epoca feudalismului.

Elaborarea acestui volum reprezintă strădaniile istoricilor și arheologilor noștri: mini-marxiști, care prin acest rod al muncii lor au ținut să-și îndeplinească o mare datorie față de poporul muncitor și să realizeze, în cît mai bune condiții, partea ce le revenea din sarcina de cinste pe care le-a trasat-o la I Congresul al II-lea, Partidul Muncitoresc Român, prin glasul tovarășului 3b- Gheorghiu-Dej.

Prezentînd acest volum marilor mase de cititori, credem de cuviință să-l însoțim cu cîteva lămuriri și precizări.

Începem cu observația că volumul de față constituie prima operă de sinteză generală asupra istoriei străvechi și vechi a României, scrisă de specialiști în același timp, lucrarea e și prima expunere istorică asupra acestei părți a trecutului nostru, scrisă de pe pozițiile marxiste ale științei istorice și care, în opinia noastră, este o coincidență nu e întâmplătoare. Numai cu metoda de lucru proprie marxiștilor se putea realiza o asemenea operă, printr-o colaborare tovarășească, în colectiv.

Intr-adevăr, datorită condițiilor de lucru create de regimul nostru de democrație populară și mulțumită lărgirii continue a orizontului științific de pe sprijinului Partidului Muncitoresc Român și al Guvernului, posibilitățile

de muncă și creație ale oamenilor de știință din țara noastră au crescut într-un mod cu totul excepțional, în toate domeniile. Numeroasele publicații periodice, monografii și opere de sinteză, apărute în ultimii 15 ani, dovedesc cu prisosință această stare de lucruri. Așa s-a putut ajunge și la elaborarea acestui prim volum din *Istoria României*, ca o operă colectivă de mare însemnătate.

La alcătuirea ei și-au dat contribuția lor directă sau indirectă toți istoricii și arheologii noștri, de la cei mai tineri la cei mai în vârstă.

Principiul muncii în colectiv l-am aplicat prin adoptarea unor puncte de vedere unitare, prin alcătuirea în comun a tematicii, prin discutarea, în colectiv, a fiecărei contribuții. Același scop l-am urmărit și prin supunerea textului machetei unei dezbateri largi de specialiști și cunoscători ai problemelor generale de istorie, filozofie, economie etc. Din aceste dezbateri colectivul de redacție, ca și redactorii înșiși, au reținut orice observație și critică justă, pozitivă, menite să contribuie la întregirea și îmbunătățirea textului original. Aplicarea metodei colective de lucru nu ne-a împiedicat totuși să respectăm individualitatea și stilul personal al diferitelor redactări renunțând la ideea de a uniformiza peste strictul necesar o operă care tocmai prin contribuțiile personale ale specialiștilor capătă deplina autoritate științifică. Au fost admise chiar și opinii personale de strict ordin profesional cu care nu toți membrii colectivului de redacție sînt poate, de acord, considerîndu-le pe acestea ca ipoteze de lucru prielnice să ducă la noi cercetări și la ulterioare limpeziri.

Întreaga noastră grijă s-a îndreptat, în schimb, asupra unității de vedere în ce privește tezele fundamentale ale materialismului istoric, străduindu-ne să explicăm fenomenul istoric, așa cum se desprinde el din cercetarea riguroasă și competentă a materialului documentar, prin prisma învățăturii marxist-leniniste despre lume și societate. În această privință, dascăli ne-au fost clasicii marxism-leninismului, Partidul Muncitoresc Român și istoriografia sovietică,

în lumina materialismului științific istoria străveche și veche a țării noastre nu mai apare ca o înșiruire haotică a diferitelor « culturi », populații, sau stăpîniri, ci ca o succesiune, în timp și spațiu, a diverselor orînduiri, a fazelor și a etapelor acestora, decurgînd, pe linie, în general, progresivă, din dezvoltarea neconținută a forțelor de producție.

Autorii acestui volum au studiat înainte de toate, în lumina concepției materialismului istoric, dezvoltarea forțelor de producție și rolul decisiv al maselor populare ca făuritori ai istoriei.

Au fost eliminate din viziunea istorică hiatusurile și teoria catastrofelor, ca teze ce priveau, cel mult, clasele și domniile exploatare, scoțîndu-se în evidență, în asemenea cazuri, prezența de totdeauna pe scena istoriei a maselor producătoare de bunuri materiale și culturale.

Nu va surprinde, de aceea, pe nimeni că istoria cuprinsă în acest volum nu reduce totul la rolul precumpănitor al migrațiilor sau al influențelor străine,

mă la misiunea providențială a cutărei sau cutărei cuceriri. Teoria marxistă a
 Jononstrat convingător că adevăratul resort al mersului înainte sînt forțele
 none și firul dezvoltării în continuare al acestora. Procedînd așa nu înseamnă
 —a neglijat factorul extern, nici că a fost tratată istoria patriei noastre ■^Δ_{ij}
 de aceea a regiunilor vecine sau a popoarelor cu care a avut și cel «mi
 mic contact. Dimpotrivă, autorii s-au străduit, să dea o imagine justă *
 TOC ceea ce ne-a legat de vecinii noștri, subliniind aspectul reciproc, mutual, al
 acestor relații, insistîndu-se firește, ori de cîte ori era cazul, asupra spe-
 ifa ili unității social-culturale de pe cuprinsul teritoriului carpato-danu-tian.
 care e vatra și locul de naștere a poporului român. Concepția marxistă mersul
 istoriei nu admite nici operarea cu «enigme» istorice. Pe am căutat să le
 limpezim, potrivit adevărului istoric. Conducîndu-se după concepția marxistă la
 interpretarea fenomenelor Bilă *t* autorii s-au ferit să cadă în greșeala unei
 aplicări mecanice a acestei ■_{mm} verificate ca singura științifică, considerînd-o
 ca o călăuză în explicarea aeabnților și situațiilor specifice din sînul societății
 de pe teritoriul patriei MM_{ie}. atit în prezentarea epocii comunei primitive, cît
 și în caracterizarea sxxii sclavagiste de tipul preclasic, limitate din sînul
 societății dacice, sau chaice-provinciale-romane, precum și în înfățișarea
 complexeii perioade de ■_{cme}, spre feudalism. Sesizînd formele variate ale
 acestor orînduiri, nu au Ti_{it}M* firește, esența lor.

Sintem pe deplin conștienți că nu am reușit să realizăm întru totul ceea
 ce ne-a-m propus să facem. Criticile și sugestiile ce vor veni, ne vor ajuta să
 hihiH'in deficiențele, fie în lucrări speciale, fie la o nouă ediție.

în ceea ce privește caracterul lucrării de față, autorii s-au străduit ca și
 acest volum să întrunească cele două calități ce trebuie să caracterizeze întreaga
etpxi de Istorie a Romîniei: să fie o carte ce se adresează maselor largi de
 -.-. - ~enținîndu-se, însă, pe o înaltă treaptă științifică.

Nădăjduim că și această parte a istoriei noastre să constituie pentru toți
 i are o vor citi un izvor de patriotism și de învățătură.

Pentru a asigura temelia științifico-documentară a lucrării lor, redactorii *tm*
 recurs în elaborarea capitolelor respective, îh primul rînd, la informația
 irvoarelor, folosindu-le critic, și numai în al doilea rînd la scrierile moderni.
 Dintre izvoare, pomenim îndeosebi bogatele rezultate ale amănărilor și
 săpăturilor arheologice, numeroase și de mare importanță pentru aceste
 epoci, executate, mai ales, în ultimii zece ani (o hartă a cercetate pe
 punctelor cuprinsul țării învederează deslușit superioritatea acestor recente, față
 de cele din trecut). Surseloi literare, epigrafice, etc, cunoscute
 mai de mult sau puse acum, pentru prima oară, la li s-a acordat o
 mai susținută atenție. O prezentare critică și destul a diferitelor
 categorii de izvoare am considerat-o nu numai utilă, și necesară, pentru
 întregul volum.

în legătură cu izvoarele arheologice, trebuie să mai subliniem că ele nu numai că au devenit în ultimii ani tot mai numeroase, dar și faptul că cercetările arheologice au fost îndreptate, planificate, asupra unor perioade total sau mai mult neglijate în trecut. Ne mulțumim să relevăm dintre șantiere pe cele de la *Baia de Fier*, *Hăbășești*, *Trușești*, *Sărata'Monteoru* (comuna primitivă), *Qrădiștea Munce-lului*, *Popești* (perioada geto-dacă), *Histria*, *Porolissum* (epoca sclavagistă greco-romană), *Sărata'Monteoru* (necropola slavă), *Morești*, *Qarvăn-Dinogetia*, *Capidava* {epoca feudală timpurie}, *Suceava*, *București* (epoca feudală). Tot astfel, în vederea unei orientări mai bune și a unei întrebuițări mai cuprinzătoare a izvoarelor nescrise și scrise, s-au întocmit, ca lucrări pregătitoare, repertoare și culegeri ■de materiale, fie tipărite, fie în manuscris.

Privitor la materialul ilustrativ cu care am însoțit textul expunerii (hărți, schițe, planșe, fotografii, desene), observăm că el servește un îndoit scop: documentar și instructiv. Hărțile ușurează urmărirea în spațiu a diferitelor culturi, așezări, formațiuni politice, populații și triburi, așa cum apar acestea în cuprinsul volumului, reflectând, desigur, stadiul actual al cunoștințelor și informațiilor noastre. Am renunțat intenționat la încărcarea hărților cu prea multe amănunte.

Din lucrările predecesorilor, ale istoricilor și arheologilor burghezi, români sau străini, am acceptat tot ce era bun și valabil recunoscându-le, multora dintre ei, meritele însemnate ca cercetători și chiar deschizători de drumuri în unele domenii.

Nu ne putem opri aici decât pe scurt (și fără a intra în o analiză mai profundă a operelor lor), asupra câtorva din acești predecesori, aparținând generațiilor trecute. Dintre conaționali amintim, în primul loc, pe un *Al. Odobescu*, cel dintâi director al Muzeului Național de Antichități (1864) și întemeietorul •disciplinei arheologice la Universitatea din București, autorul remarcabilei lucrări despre Tezaurul de la Pietroasa (1900) și primul organizator al cercetărilor pe teren. Urmașul său la catedră și muzeu, *Qr. Q. Tocilescu*, are marele merit de a fi executat o serie de cercetări și săpături și de a fi adunat, pentru prima oară, știrile antice despre populația geto-dacă, într-o lucrare intitulată *Dacia înainte de romani* (1880). El și-a încununat opera prin publicarea (în colaborare cu alții) a monografiei asupra Monumentului de la Adamklissi (1895). În Transilvania, în aceeași perioadă, activa ca fecund scriitor despre Dacia pre-romană și post-romană învățatul C. *Qooss*, redactorul și azi utilizatei *Chronik der Archäologischen Funde Siebenburgens* (1876). Un I. *Andrieșescu*, profesor de arheologie «preistorică» la Universitatea din București (1927—1945) poate fi considerat ca unul care a pus bazele cercetării științifice a așezărilor din epoca străveche. Același merit îl are și cercetătorul clujean Șt. *Kovács* în studierea exemplară a culturii comunei primitive, a arheologiei perioadei migrațiilor și a numismaticii. Un loc de frunte îl ocupă în cercetarea trecutului nostru îndepărtat V. *Pârvan*, profesor de istorie antică la Universitatea din București și directorul

Iacacului de antichități. Prin lucrările lui de amploare pe teren (săpăturile de k. Histria, de pildă), ca și prin publicațiile lui științifice din domeniul antichității greco-romane el și-a creat un nume respectat în țară și străinătate. Dintre accssea, ținem să relevăm seria de studii publicate în «Analele Academiei i—«n<» » despre rezultatele obținute de dînsul la diferitele șantiere (Histria, LUMetum etc.) și lucrarea *începuturile vieții romane la gurile Dunării* (București, Opera lui de căpetenie rămîne însă monumentală monografie despre geto-dacă (*Qetica*, 1926), bogată în idei și fapte noi prezentate sistematic r-tm tot încheșat, și școala arheologică pe care a creat-o în jurul Muzeului i antichități și al Catedrei de istorie antică din București. Cu toate că, atît *Irvan* cît și ceilalți predecesori amintiți, aveau în activitatea lor istoriografică > orientare idealistă, multe din rezultatele și concluziile la care au ajuns **poc** fi valorificate de istoriografia marxistă, ceea ce mărește valoarea aportului lor b cunoașterea istoriei străvechi și vechi a țării noastre.

Numărul învățaților străini cărora le sîntem îndatorați pentru unele rezultate — fi lămuriri strict profesionale privind istoria trecutului nostru îndepărtat e Astei de mare. Ne mulțumim să menționăm aici doar pe unii din generațiile — mtoare, vrednici de a fi semnalati, fie pentru operele lor de sinteză în care k coprinde și teritoriul țării noastre, fie pentru lucrările referitoare în întregime *MMB*. parțial, la vechea Dacie (ca Th. Mommsen, J. Dechelette, J. Jung, ■L Paribeni, C. Patsch, C. Jirecek, L. Niederle).

De prețios ajutor ne-au fost — după cum s-a spus — lucrările specialiștilor sovietici în istoria străveche și veche, în special ale acelor care s-au ocupat . . --

-.eme privind trecutul țării noastre ca: Tatiana S. Passek, A. I. Briusov, P. Efimenko, A. A. Jessen, V. D. Blavatski, T. D. Zlatkovskaia, B. A. Rîbakov, M.

A. Tihanova, I. I. Liapuşkin, P. S. Tretiakov și mulți alții.

Tot atît de utile au fost lucrările unor specialiști din țările de democrație jiiind-irS ca: Hr. Danov și G. Kazarow (R. P. Bulgaria), J. Eisner, J. Boehm și Seustupny (R. S. Cehoslovacă), N. Fettich și F. Tompa (R. P. Ungară), WL Antoniewicz (R. P. Polonă) și alții.

E de la sine înțeles că, la redactarea diferitelor capitole au fost utilizate ii mod critic și rezultatele obținute de cercetătorii istorici și arheologi ai - - . - .: noastre, din țările capitaliste, eliminînd din contribuțiile lor tot -ea ce era retrograd și neconform cu concepția științifică despre dezvoltarea nou Tocmai de aceea sîntem obligați să atragem atenția cititorilor asupra și valorii pe care le reprezintă lucrările citate în subsolul pagi-și în Bibliografia *selectă* de la sfîrșitul diferitelor părți sau capitole. sînt menite să arate, pe de o parte, sursa unor informații pentru noi, iar - i- i'-.l parte, calea documentării mai largi, pentru cititorii care se interesează de **fiii** III i respectivă. Cu excepția lucrărilor scrise de istoricii marxiști (la noi după **tagust** 1944), ele nu pot fi considerate decît ca materiale de pură documentare, **fin** nici o angajare în ce privește teoriile și interpretările greșite ce le conțin.

Am vrea să spunem câteva cuvinte în legătură cu generația noastră mai vîrstnică de istorici romîni. În general, înzestrați cu o pregătire profesională superioară, istoricii antichității și arheologii romîni de astăzi au fost, în mare parte, tributari și ai curentelor idealiste din istoriografia românească, urmînd mai mult sau mai puțin fidel pe maeștrii lor din trecut. Accentuarea permanentă a rolului populației băștinașe, respingerea unor teorii cu substrat rasist sau naționalist-șovin, recurgerea consecventă la dovezile culturii materiale caracterizează în mod pozitiv lucrările multora din această generație.

Victoria de la 23 August 1944 a oferit istoricilor noștri, capabili de a înțelege uriașa cotitură produsă prin această victorie, posibilitatea largă de a cunoaște concepția marxistă despre istorie.

Îndemnul neconținut al Partidului clasei muncitoare a găsit cea mai mare parte a oamenilor de știință romîni hotărîti de a se înrola în rîndul intelectualilor ce lucrează în slujba poporului. Nu greșim cînd afirmăm că printre aceștia, între cei dintîi, au fost arheologii și istoricii noștri. Sfătuiți de Partid, animați de dorința sinceră de a sluji poporul, arheologii și istoricii noștri s-au îndreptat din primele zile ale patriei eliberate spre știința marxist-leninistă despre societate. Seria de monografii istorico-arheologice ieșite de sub tipar în ultimii 10 ani, numeroasele studii și articole publicate în revistele de specialitate din țară și din străinătate, comunicările și referatele ținute la diversele conferințe și congrese naționale sau internaționale de arheologii și istoricii noștri stau mărturie vie a acestei activități viguroase de nouă și rodnică orientare.

Fie-ne îngăduit să pomenim aici doar unele din aceste lucrări, ca: *La Transilvanie dans l'Antiquite* (Bucarest 1945) și *Cetatea dacică de la Piatra Roșie* (Buc. 1945) ale acad. C. Daicoviciu; *Histria I* scrisă de acad. Em. Condurachi, prof. D. Pippidi și colaboratori; *Hăbășești* (Buc. 1954) de VI. Dumitrescu și colaboratori; *Izvoare* (Buc. 1957) de R. Vulpe; *Capidava* (Buc. 1958) de Gr. Florescu și colaboratori; *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII* (Buc. 1958) de K. Horedt; *Oltenia romană* (Buc. 1958) de D. Tudor; *Limba traco'dacilor* (Buc. 1959) de I. I. Russu; *Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor în nordul Dobrogei* (în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, I, Buc, 1954) de Gh. Ștefan; *Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R.* (în *Studii și referate...*, I, Buc, 1954) și *La necropole slave d'epoque ancienne de Sărata'Monteoru* (în *Dacia*, I, 1957) de I. Nestor; *Les Daces à l'epoque romaine à la lumiere des recentes fouilles arch.* (în *Dacia*, N. S., I, 1957) de M. Macrea; *Cercetări arheologice în Transilvania* (în *Materiale și cercetări arheologice*, II, 1956) de Dorin Popescu; *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Qogoșu* (în *Materiale și cercetări arheologice*, II, 1956) de D. Berciu și E. Comșa; *Slavii pe teritoriul R.P.R. în sec. VI—IX în lumina cercetărilor arheologice* (în *SCIV*, X, 1, 1959) de Măria Comșa; *Le paleolitique dans la R.P.R. à la lumiere des dernieres recherches* (în *Dacia*, N. S., I, 1957) de C. S. Nicolăescu-Plopșor; *Cetățuia de la Stoicani* (în *Materiale și cercetări arheologice*, I, 1953) de M. Petrescu-Dîmbovița;

Napoca în lumina inscripțiilor (în *Omagiu L. Kelemen*, Buc. 1957) de A. Bodor; *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice* (Buc. 1956) de O. Floca; *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista* (în *Ephem. Dacorom.*, X, 1945) de B. Mitrea.

Bogatele rezultate ale cercetărilor și studiilor făcute după 23 August 1944 au impus inaugurarea a două mari organe periodice: *Studii și cercetări de istorie veche* (SCIV) din care au apărut până acum 20 de volume și *Materiale și cercetări arheologice* din care au ieșit 6 volume. Vechea revistă *Dacia* scrisă în limba franceză a fost, de asemenea, continuată în o serie nouă, redactată în limbi străine ajungând până în prezent la trei numere.

Strădaniile lor sincere și serioase, depuse în însușirea teoriei materialiste despre istorie au dus, fără îndoială, la înjghebarea acestui colectiv de istorici și arheologi care a întreprins și dus la sfârșit prezenta lucrare.

Scopul și caracterul tratatului de Istorie a României justifică, după aprecierea noastră, în destulă măsură, întinderea pe care am dat-o primului volum. Lăsînd la o parte faptul că — precum s-a amintit — această lucrare e prima operă de sinteză elaborată de specialiști asupra celor două epoci de la începutul istoriei omenirii, însăși importanța acestor două epoci pentru istoria noastră impune o mai largă tratare a lor decît se acordă, de obicei, în marile tratate din trecut, pentru care comuna primitivă nici nu era socotită ca făcînd parte din istorie, ci ca o perioadă în afara ei, o *preistorie*.

Colectivul de redacție a apreciat, în schimb, că limpezirea începuturilor societății omenești de la noi, cu diferitele faze și etape atît de specifice tocmai ținutului carpato-danubian, constituie cea mai bună cale spre înțelegerea dezvoltării istorice din epocile următoare. Fără cunoașterea profundă și multilaterală a perioadelor ce premers și pregătesc terenul, cum este lunga epocă a comunei primitive, epocă în care s-a așezat temelia civilizației umane, greu s-ar putea explica apariția primelor relații sclavagiste și înfiriparea statului începător în sînul societății geto-dace pe la începutul veacului I î.e.n. și crearea culturii avansate la care a ajuns poporul dac în preajma cuceririi romane.

Importanța deosebită pe care o reprezintă societatea împărțită în clase antagoniste și în speță sclavagismul clasic greco-roman, orînduire fără de care — în general — nu se poate închipui nașterea societății moderne și a socialismului, ne-a obligat, pe lîngă alte motive, să dăm o întindere corespunzătoare și coloniilor grecești de pe litoralul Mării Negre și epocii sclavagiste romane din ținuturile noastre.

Problema de căpetenie a istoriei îndepărtate a poporului nostru — formarea limbii și poporului român — cerea iarăși o temeinică demonstrare a rădăcinilor adînci din care s-a zămislit poporul român: fondul dacic și hotărîtoarea înrîurire romană. În interesul lămuririi acestei etnogeneze și a înlăturării greșitelor opinii în legătură cu ea, i-au fost consacrate capitolele întinse din

partea a IV-a a volumului, privind perioadele migrațiilor și a așezării slavilor pe teritoriul patriei noastre, aceștia din urmă alcătuind, prin asimilare, al treilea component la formarea poporului român.

Punctul nostru de vedere în privința datei și a locului formării limbii și poporului român (pe la sfârșitul primului mileniu e. n. la nordul Dunării) a fost concretizat în paginile capitolului VI al părții a IV-a, care încheie întregul volum. Considerăm că îndelung dezbătută chestiune a originii poporului nostru a găsit, în actuala stare a cunoștințelor noastre, o soluție științifică justă, în general, căreia cercetări ulterioare îi mai pot aduce, firește, completări și precizări de amănunt.

Asupra *periodizării* adoptate pentru istoria străveche și veche nu e nevoie să insistăm prea mult. La temelia acestei periodizări stă criteriul concepției materialismului istoric: succesiunea orînduirilor. În stabilirea începutului și sfârșitului fiecărei orînduiri am ținut seamă de realitățile din sînul societății acestui teritoriu și nu am adoptat mecanic o schemă sau cronologie tip. În același fel am procedat și cu diviziunile strict profesionale, arheologice. Tocmai de aceea, călăuzindu-ne după concepția marxistă despre dezvoltarea societății «istoria fiind concepută ca un proces unitar, guvernat de legi necesare în uriașa lui varietate de aspecte și contraziceri»¹, noi am văzut în structura societății dacice din ultimele două secole ce premerg cuceririi romane o formă specifică, neclasică, a statului sclavagist începător, de tip militar, în care caracterul sclavagist se manifestă în forme inițiale, iar unele trăsături ale orînduirii gentilice mai stăruie încă atît în domeniul vieții economice, cît și al celei social-politice. Înfrîparea relațiilor sclavagiste în sînul societății geto-dace și apariția în germen a unui stat bazat pe existența unor clase antagoniste sînt evidente încă de pe la începutul veacului I î.e.n., perioadă cînd descompunerea comunei primitive poate fi considerată ca terminată.

Conduși de același principiu de aplicare a marxismului la fenomenul istoric, am stabilit sfârșitul perioadei îndelungate de tranziție spre feudalism în secolul al X-lea e.n., deși germenii acestei orînduiri se ivesc chiar mai devreme, fie în condițiile vieții sedentare agrare, fie în acelea ale traiului păstoresc. Legate tot de secolul al X-lea apar și primele mențiuni despre existența formației începătoare feudale și a poporului român.

În munca lor, redactorii au primit un sprijin valoros din partea unor institute de cercetări și a unor specialiști care prin informațiile și observațiile lor critice, scrise sau orale, au contribuit efectiv la îmbunătățirea lucrării.

De aceea e o plăcută datorie a noastră să aducem vii mulțumiri și pe această cale Institutului de istorie a partidului și Școlii superioare de partid « Ștefan Gheorghiu » al căror ajutor a fost deosebit de binevenit în tot cursul efectuării lucrării de față.

¹ V. I. Lenin, Opere, voi. XXI, E.S.P.L.P., Buc, 1955, p. 43.

Dte asemenea, mulțumim Secției de paleoantropologie a Centrului de
azi antropologice din București, colectivului antropologic de la Filiala
& **a Academiei R.P.R.**, Laboratorului de morfologie animală a Universității
AL L Cu^a » din Iași, Catedrei de anatomie a I.M.F. Cluj, precum și tuturor
eoafiqdlor, care prin contribuția lor au făcut ca lucrarea de față să fie la curent
mai noi descoperiri și realizări ale științei românești sau de peste hotare
flinle pe care le cultivă. Un cuvânt de mulțumire se cuvine să adresăm

și Ministerului învățământului și Culturii pent
larg ce l-au acordat în tot cursul elaborării acestui volum Comitetului
Jr redacție, în general, și colaboratorilor noștri în special.

COMITETUL DE REDACȚIE

ni Academiei R.P.R. și Ministerului învățământului și Culturii pentru
larg ce l-au acordat în tot cursul e l b ă i i l

Notă: Materialul ilustrativ și documentar (hărți, desene, fotografii) a fost întocmit
in birourile de desen ale Institutului de arheologie din București și ale Institutului de istorie
din Cluj, în laboratoarele fotografice ale acestor două institute precum și în cadrul diferitelor
șantiere arheologice.

1. IZVOARELE ARHEOLOGICE

În accepțiunea de azi a cuvântului, *arheologia* (de la gr. *archaios* = vechi și *logos'logia* = știință), ca disciplină aparține științei istorice, nu e mai veche decât prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ea constituie un *important* izvor de informații asupra epocii străvechi și vechi din istoria omenirii, dar nu mică e contribuția ei și la cunoașterea epocilor mai târzii, a celei medievale, **îndeosebi**. În ce privește epoca străveche (a comunei primitive), lipsită de celelalte **izvoare** (aș cum ar fi, de pildă, *scrierea*, ce însoțește, după cum se știe, în general, **stadiul** civilizației), se poate spune că aproape totalitatea informațiilor pe baza **căroră** ea poate fi reconstituită este pusă la dispoziție de știința *arheologiei*. Așa se și explică împrejurarea că înainte de constituirea arheologiei ca știință istorică, **Istoria** comunei primitive se reducea, în bună parte, la legende și mituri, sau era **înlocuită** cu speculații întemeiate pe cunoștințele privitoare la populațiile actuale cu **tehnică** primitivă. Deseori, se nega pur și simplu existența unui stadiu primitiv **ia** dezvoltarea societăților omenești sau acesta era considerat ca nefăcând parte **dam** istoria propriu-zisă, fiind relegat în așa-zisa *preistorie*. În legătură cu aceasta **trebuie** să spunem că, deși urmărește același scop, ca și arheologia în general **ătiurindu'se** după aceleași principii, arheologia comunei primitive, cu metodele **ci proprii** de cercetare, s-a constituit ceva mai târziu ca o ramură a științei istorice, **și anume** abia prin a doua jumătate a secolului trecut. Adâncindu-și și lărgindu-și bazele metodologice, ea și-a definit tot mai clar obiectul în secolul nostru, **afînd**, totodată, puternic și metodele de cercetare ale arheologiei sclavice (dasice) și feudale. E neîndoios că la ridicarea pe o treaptă atât de înaltă a istoriei arheologiei comunei primitive a contribuit în cea mai mare măsură **apariția** lucrării fundamentale, tocmai pentru această epocă, a lui F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în anul 1884, în care cea **■an** **veche** și în același timp și cea mai lungă epocă a societății omenești a fost

organic integrată în istoria omenirii în lumina concepției materialist-dialectice despre lume și societate.

Ținând seama, prin urmare, pe de o parte, de importanța deosebită pe care o deține arheologia comunei primitive, ca disciplină științifică, pentru lămurirea istoriei celor mai îndepărtate vremuri ale omenirii, ca și de valoarea primordială a metodelor ei de cercetare, ne vom ocupa în prima parte a acestui capitol mai ales de scopul, conținutul și de metodele acesteia, valabile în cea mai mare parte și pentru arheologia epocilor următoare.

Obiectul științei arheologice, în general, este: sesizarea, descoperirea, studierea și valorificarea istorică a rămășițelor păstrate în pământ (dar, uneori, și la suprafața lui) în vederea reconstituirii, pe baza indicațiilor precise oferite de acestea, a istoriei dezvoltării societății omenești. Aceste rămășițe reprezintă desigur numai resturi materiale, care au rezistat în măsură variabilă, după locuri și împrejurări, de-a lungul mileniilor și secolelor, acțiunii distrugătoare a agenților chimici și fizici. Ele sînt ca atare în mare măsură elemente ale *culturii materiale*, dar nu trebuie pierdut din vedere că sînt adesea purtătoare și a unor variate și importante elemente ale suprastructurii societăților respective, pentru care servesc de asemenea în multe privințe drept documente directe.

E necesar să precizăm, însă, că, alături de *arheologie*, la îmbogățirea, înțelegerea ori adîncirea cunoștințelor noastre asupra istoriei comunei primitive (și a celei sclavagiste și feudale în parte), mai contribuie și alte ramuri ale științelor naturii sau sociale, considerate, în speță, ca științe *auxiliare* ale arheologiei. Nu întotdeauna se poate face însă o distincție clară între ceea ce alte discipline științifice decît arheologia aduc independent ca izvoare pentru reconstituirea istoriei comunei primitive și ceea ce ele pun doar mai limpede în lumină în acest scop.

O situație deosebită printre științele care completează datele arheologice se cuvine totuși să fie făcută *geologiei* și *etnografiei*.

Prima, studiind din punct de vedere fizic și structural evoluția învelișului solid al globului pămîntesc de-a lungul erelor geologice pe care le-a stabilit constituie un izvor de seamă, în mare măsură independent de arheologie, a istoriei comunei primitive nu numai prin aceea că fixează cadrul general al istoriei pămîntului în care se înscrie și istoria omenirii, dar stabilește — prin metoda stratigrafică mai ales — și succesiunea exactă în timp a diferitelor strate de roci, în care s-au păstrat, ca și celelalte relicve ale dezvoltării vieții, și resturile activităților omenești pe care le caută și le cercetează arheologia. Paleoliticul de pildă nu a putut și nu poate fi studiat fără ajutorul datelor pe care le pun la dispoziție geologia și științele ei anexe (printre care mai ales paleontologia).

Cea de-a doua — etnografia — luată în sensul mai vechi dat acestei denumiri, de studiu pe bază de observație directă a vieții populațiilor trăind încă în orînduirea comunei primitive, oferă un bogat material comparativ pentru mai buna înțelegere a modului străvechi de viață primitivă. Metoda

comparativă, cum a fost numită o vreme (a nu se confunda cu metoda comparativă — *tipologia* — proprie arheologiei), adică studiul comparat al datelor arheologice referitoare la comuna primitivă și al datelor etnografice, reprezintă un izvor al istoriei comunei primitive străvechi, deosebit de prețios, dacă este «înaltă cu atenția cuvenită. Astfel, societățile actuale cu o tehnică primitivă nu pot fi considerate ca niște *fosile* ale trecutului îndepărtat, oarecum ca exemple vii ale stărilor străvechi, deoarece au avut și ele istoria lor, de multe ori foarte frământată, au fost în numeroase cazuri în contact cu societăți mai dezvoltate, au trăit și trăiesc adesea în condiții speciale și ca atare nu pot fi echivalente cu societățile care au parcurs în trecut dezvoltarea de la comuna primitivă la civilizație. Nu este mai puțin adevărat că aceste societăți primitive actuale au reținut în multe privințe și lasă să se discearnă, la un studiu atent, numeroase trăsături ale vieții materiale și ale suprastructurii din trecutul îndepărtat al omenirii, caic, comparate cu datele directe puse la dispoziție de arheologie, aruncă o fct™»"ă asupra acestora din urmă și ușurează foarte adesea interpretarea lor. Lewis H. Morgan a descoperit ginta studiind pe irochezii din America de Nord, iar numeroase unelte străvechi descoperite de arheologie nu pot adesea să fie «famine mai exact în întrebuințarea lor reală decât cu ajutorul observațiilor etnografice, în timp ce atâtea alte urme, pe care arheologia le întâlnește mutilate BD numai în urme necomplete în pământ, nu pot fi reconstituite decât apelându-se și la observațiile făcute «pe viu» de către etnografie. Pe de altă parte, în vremea noastră, studiul societăților primitive actuale a fost extins considerabil prin aplicarea cercetării arheologice și la trecutul lor, astfel înțit, o dată cu dezvoltarea acestor cercetări, care se află încă la începuturile lor, istoria societății primitive va căpăta cu adevărat adâncimea perspectivei universal-istorice. Resturile materiale care s-au păstrat din timpul orînduirii comunei primitive și pe care le sesizează sau le caută și le studiază arheologia sînt de mai ■■alte categorii, care pot fi clasificate în mod divers, după criteriile aplicate. Ele pot fi numite cu un termen generic *monumente*, în măsura în care se au în vedere ansambluri de astfel de rămășițe și pot fi împărțite după un criteriu în *fixe* și *mobile*. Monumentele fixe, care au fost întocmite sau clădite pe pământ în vremile străvechi, și ca atare nu au circulat atunci și nu pot fi nici astăzi mișcate din locul lor, sînt reprezentate prin așezări, fortificații, itMiiilili categorii de întocmiri funerare sau de cult (cimitire, tumuli, megalite, sanctuare, temple), piste sau drumuri și altele. Cele mobile cuprind toate obiecte create de munca omului în procesul producerii bunurilor materiale sau ca —nifi 111 i ale suprastructurii societății sale, și care au un caracter mișcător, am putut circula în vechime și pot fi și astăzi mișcate din ansamblul monumental ia. care se găsesc. Intră în această categorie cu precădere uneltele de muncă, ■Materiile prime, podoabele, armele și altele.

O categorie deosebită printre resturile mobile este reprezentată de rămă-faunei și florei, în care se cuprind resturile animalelor și plantelor folosite

de om pentru hrana sa, sau care au trăit doar numai în cuprinsul sau în preajma așezărilor omenești străvechi și au influențat această viață — fiind și ele influențate de ea. Aici se alătură în sfârșit și resturile fizice ale omului însuși, de cele mai multe ori numai resturile osoase ale sale (scheletul), care și ele constituie o parte a rămășițelor arheologice și fac parte dintre izvoarele arheologice.

Desigur că orice clasificare mai amănunțită a monumentelor sau resturilor arheologice trebuie să țină seama în primul rând de locul și funcția pe care ele le-au avut în cadrul modului de producție al societății de la care ele ne-au rămas și să pună în evidență trăsăturile caracteristice ale aceluia mod de producție.

Metodele de bază ale arheologiei, care laolaltă constituie procedeele de cercetare științifică proprii acestei discipline istorice, sînt în număr de trei și sînt definite ca 1) metoda stratigrafică; 2) metoda tipologică (sau comparativă în sens restrîns și 3) metoda chorologică. Fiecare din ele se referă la o anumită latură și operează pe un anumit plan al cercetării arheologice, cu scopul de a trage concluzii de ordin istoric din resturile materiale, negrăitoare prin ele însele cum li se spune, ce ni s-au păstrat din trecut.

Astfel, metoda *stratigrafică*, împrumutată de arheologie de la știința geologiei dar mult dezvoltată de ea, este folosită în procesul descoperirii și scoaterii din pămînt a rămășițelor vechi. Ea se întemeiază pe adevărul simplu că în pămînt urmele mai vechi sînt cuprinse în stratele mai de jos, iar cele mai noi, în cele de sus. Aceasta desigur în cazul în care nu s-a produs o deranjare ulterioară a ordinii naturale în care diferitele strate s-au format sau depus succesiv. Cu ajutorul metodei stratigrafice se capătă așadar un prim cadru al succesiunii în timp a diferitelor manifestări de viață omenească, prin observarea simplei lor etajări în pămînt. Metoda stratigrafică dă astfel cele mai sigure indicații ■cu privire la *cronologia relativă* (adică simpla succesiune în timp) a acelor mani' festări, care, după cum trebuie reamintit, nu conțin prin ele însele nici un indiciu cert al raportului în timp dintre ele (nu poartă dată în ani, iar alte criterii de înscriere a lor în timp nu sînt absolut probante). Ținînd seama de împrejurarea că nu poate exista o știință a istoriei, acolo unde nu există o noțiune certă a succesiunii în timp a fenomenelor, este evident că metoda stratigrafică este totodată și fundamentală și de o deosebită valoare științifică pentru arheologie. Un aspect mai dezvoltat al metodei stratigrafice este acela care stabilește, cu certitudinea necesară, nu succesiunea în timp a diferitelor manifestări de viață omenească ci *coexistența*, contemporaneitatea neîndoielnică a lor, prin aceea că asigură folosirea sau prezența în același timp a unor diferite elemente din același strat sau din același ansamblu arheologic (locuință, mormînt, depozit etc).

Metoda *tipologică* reprezintă aplicarea principiului evoluționist al studiului monumentelor arheologice și caută a stabili, prin comparație, pe de o parte *tipuri*, pe de altă parte succesiunea lor în timp, aceasta numai pe baza analizei

«**tuciurii** și formei schimbătoare a acelor monumente, fie că e vorba de obiecte — arme, podoabe etc), fie de monumente propriu-zise (locuințe, așezări, —ir.:e etc). Pornind de la principiile—juste în sine, dar care nu trebuie —r z7i.:zăte fără control—că formele mai simple, mai rudimentare, sînt mai i~rf»i și cele mai complicate, mai elaborate sînt mai noi, și că o formă nouă păstrează tot mereu elemente ale celei vechi din care se dezvoltă — metoda Tipologică reușește adeseori singură să determine ordinea în care s-au succedat **in** timp diferitele variante ale unui tip (de ex. formele de topoare, săbii ș.a.m.d.). Desigur că o certitudine deplină a concluziilor întemeiate pe metoda tipologică -u se realizează decît în cazul în care cel puțin unele din treptele *seriei* tipologice **stabilite** sînt fixate cronologic și pe alte căi (de pildă — mai ales ■—■ pe cale scratigrafică, dar eventual și prin datări absolute). Reiese așadar că metoda ■spologică singură nu poate să ducă decît la rezultate prealabile, ipotetice, care **au** nevoie de o confirmare cu ajutorul altor metode. întemeindu-se în mare **aisură** pe analiza formală, metoda tipologică a fost dezvoltată în arheologia **burgheză** pe linia unui scop în sine, rupîndu-se monumentele de viață, de funcția și **rolul** lor în cadrul orînduirii sociale în care s-au născut, ca și cum seriile **Tipologice** ar fi avut o viață proprie a lor, independentă de evoluția forțelor și **a** relațiilor de producție care le determină existența și variația. De aceea, **fOința** arheologică sovietică a criticat cu vigoare și succes, de pe pozițiile mate-**ndbsmului** dialectic și istoric, această fetișizare a tipologiei de dragul tipologiei și **a arătat** că metoda nu-și păstrează utilitatea decît ca un mijloc de cercetare, strîns de celelalte metode de investigație istorico-arheologică și orientat fenomenele de viață socială care determină evoluția formelor în cuprinsul **senilor** tipologice.

Cea de-a treia metodă proprie și fundamentală a arheologiei este cea **geografică**, sau, cum i se spune cu un termen creat de Haeckel în 1866 și aplicat de el în științele naturii, *chorologică* (de la gr. — *chora* « spațiu, regiune »). Ea se întemeiază pe *cartarea*, înscrierea pe hartă a diferitelor *tipuri* sau ansambluri adieologice, stabilindu-se astfel arii sau zone de răspîndire ori distribuție, pe ba^a cărora se pot trage concluzii variate, de ordin cronologic, social-economic sau etnic.

Diferitele hărți care însoțesc acest tratat și care înfățișează răspîndirea geografică a unor tipuri de monumente sau a unei culturi materiale ilustrează **aplicațiile** acestei metode și cunoștințele noi pe care ea le mijlocește. Și de data **aceasta** este evident că o hartă arheologică, indiferent de amploarea datelor pe **care** le consemnează, nu poate avea o valoare în sine, ci trebuie interpretată și geografic și arheologic-istoric în lumina elementelor puse la dispoziție de **celelalte** metode de cercetare din acest domeniu.

Materialele (adică monumentele de orice categorie) pe care arheologia le scoate **la** lumină sau le sesizează, le clasifică și le studiază cu ajutorul metodelor de bază caracterizate pe scurt în cele precedente, pot și trebuie să fie analizate

și studiate mai adânc cu ajutorul a diferite alte metode de investigație științifică, pe care le pun la dispoziție numeroase alte științe sociale sau ale naturii. În felul acesta valoarea lor de documente pentru reconstituirea diferitelor aspecte ale vieții societăților omenești din trecut se precizează și se adâncește, mult dincolo de limitele înlăuntrul cărora acest lucru este posibil doar pe baza metodelor arheologice proprii. S-ar putea spune că, practic, nici o disciplină științifică nu este exclusă de la posibilitatea de a contribui la precizarea și sporirea valorii documentare a izvoarelor arheologice.

Dacă ne gândim că pentru cronologia absolută a erei cuaternare (v. mai jos cap. I, Paleolitic) s-au folosit date de natură astronomică (sistemul lui Milancovici), înțelegem mai bine justetea acestui punct de vedere. Dezvoltarea extraordinară pe care au luat-o în secolul nostru științele naturii, ca și accentuarea mereu crescândă a interdependenței dintre diferitele științe ■—■ ca un reflex al cunoașterii tot mai adâncite a universului și a legilor sale — fac ca numeroase cuceriri din diferite domenii să poată fi aplicate și folosite în altele, pentru care la origine nu fuseseră destinate. Aici vom aminti pe scurt numai pe cele mai importante dintre *științele ajutătoare* ale arheologiei, adică acelea care prin unele metode sau ramuri de cercetare ale lor contribuie la sporirea sau precizarea izvoarelor istoriei comunei primitive. În primul rând trebuie amintită știința *antropologiei*, care studiază natura fizică a omului. Materialele osteologice umane din epocile trecute sînt determinate din punctul de vedere al vîrstei, sexului, tipului antropologic, rasei etc. de către antropologie, care a dezvoltat de altfel și o ramură specială orientată în această direcție, aceea a *paleoantropologiei*. Această ramură a antropologiei tinde în afară de aceasta să stabilească, în strînsă legătură cu celelalte date ale arheologiei și istoriei, tipurile antropologice ale oamenilor vechi, succesiunea și relațiile lor reciproce, și raporturile dintre modificările antropologice și evoluția societăților omenești. Același lucru este valabil, în ceea ce privește fauna și flora din trecut, pentru ramurile specializate ale botanicii și zoologiei, *paleozoologia* și *paleobotanica*. Aceasta din urmă a creat și o metodă nouă specială, aceea a *analizei polenului* (palynologia, de la gr. Τσάξιινς ... «a împrăstia praf» [polen]) cu ajutorul căreia se pot determina, în condiții favorabile, asociațiile de plante care au trăit în anumite epoci ale istoriei omenirii în genere, sau în anumite medii naturale mai restrînse în care diferite societăți omenești s-au dezvoltat, în special, îmbinată cu stratigrafia și cu alte ramuri ale paleobotanicii ca și cu paleozoologia, palynologia a dat naștere disciplinei științifice a *paleoclimatologiei*, care a stabilit succesiunea fazelor climatice de la începutul erei geologice actuale, contribuind astfel la o însemnată precizare a condițiilor mediului natural extern în care au evoluat societățile omenești în perioadele post-paleolitice.

O serie întreagă de tehnici de cercetare ale chimiei și fizicii se folosesc astăzi în mod curent pentru determinarea mai de aproape a monumentelor *arheologice*, ca de *pildă* analiza chimică, cea spectrografică, cea petrografică și

cea metalografică (de ex. pentru studiul olăriei, ori pentru determinarea aliajelor **aramei** sau compoziției obiectelor de fier și a tehnicii în care ele au fost lucrate), vorbit de necesitatea ca arheologia să nu se mai facă fără ajutorul microscopului și al eprubetei. Numeroase date precise cu privire la alimentele folosite de oamenii străvechi, ca și la îmbrăcămintea lor, au putut fi obținute prin analize dumice, spectrografice și microscopice ale unor resturi infime păstrate în așezări **sau** morminte. Fără a insista mai mult, ci socotind că aceste scurte indicații **ânt** suficiente pentru a sublinia aportul deosebit pe care diferitele metode de **analiză** chimică și fizică îl pot aduce în determinarea sau precizarea a numeroase are arheologice, trebuie scoasă în evidență și concluzia care se degajează, anume **aceea** că sesizarea în pământ și scoaterea de acolo a documentelor arheologice **trebuie** făcute în chip cât mai științific, ținându-se seama de cât de poate pierde printr-o tratare neatență a acestei laturi **a** activității arheologice.

Sforțări deosebite s-au făcut și se fac pentru elaborarea unei *cronologii absolute* (adică în ani solari) **a** perioadelor străvechi din istoria omenirii, pentru **care nu** există nici o posibilitate istorică directă sau indirectă de a stabili date **in ani**. Ținând seama de împrejurarea că cea mai veche dată absolută din istoria **omenirii**, determinată cu oarecare certitudine pe cale astronomică, era pînă de **cmrind** data introducerii calendarului în vechiul Egipt (circa 2740 î.e.n.) și că **pentru** restul lumii (în afara «vechiului Orient») nici măcar date întemeiate pe cronologia absolută egipteană și mesopotamiană nu se puteau stabili cu **siguranță**. Învățații au încercat să găsească noi metode pentru a preciza poziția **cronologică** și durata absolută a etapelor străvechi din istoria omenirii. S-a amintit **■**azi sus deja cronologia absolută aproximativă elaborată pe bază de calcule **■**- r mice pentru era cuaternară de către Milancovici. O altă metodă, cu geologic, a fost aplicată începînd din deceniul al treilea al secolului de învățați suedezi (în frunte cu Gerard de Geer) în Suedia și Norvegia, **otru** numărarea anilor scurși de la începutul retragerii ghețarului Wurm și **pană** **astăzi**. Această metodă se numește metoda warvelor, deoarece se întemeiază **pe** **numărarea stratelor subțiri de mîl** (warwe, în l. suedeză) care s-au depus în «ii și în lacuri an de an, de către apele ce se formau prin topirea ghețarului. **Besahatul** acestor studii constituie așa-numita, *scară cronologică suedeză*, potrivit **cai care**, de pildă, de la topirea ultimului rest continental al ghețarului Wurm **i pînă la** începutul erei noastre s-au scurs 6740 de ani solari. Deși incluzînd «rade aproximații (nu există siguranța că s-au putut număra chiar toate «aiwje), acest sistem oferă totuși un cadru de cronologie absolută mai **eunuet** și mai precis pentru perioada amintită. Metoda nu este însă, după **cern** se poate observa, de aplicație universală, ci restrînsă la regiuni și **jmntiaAf** limitate.

Alte metode, de întrebuintare generală, s-au încercat a se stabili fie cu **apaeorul** numărării cercurilor anuale de creștere a trunchiurilor de arbori (*den-Smuunologia*, de la gr. *dendron* «copac»), fie prin măsurarea magnetismului

terestru, fixat prin arderea la un moment dat în trecut a obiectelor lucrate din pământ. Aceste metode nu s-au putut însă dezvolta și generaliza.

În schimb, progresele făcute după cel de-al doilea război mondial în domeniul fizicii nucleare au dus la descoperirea unei metode cu totul noi de datare absolută a monumentelor arheologice, anume metoda așa-numită a *radiocar* bonului*. Ea a fost descoperită de profesorul Willard F. Libby de la Universitatea din Chicago în 1949 și se aplică în momentul de față în numeroase laboratoare din întreaga lume. Metoda se întemeiază pe măsurarea emanațiilor de raze *beta* ale izotopului radioactiv al elementului carbon, izotop având greutatea atomică 14 (deci C 14), pornindu-se de la constatarea că așa-numitul timp de înjumătățire a radiocarbonului este de 5568 dr 30 de ani. Orice plantă și animal absoarbe în timpul vieții din atmosferă (unde el ia naștere în mod natural și în cantități presupuse constante, datorită radiației cosmice) o anumită cantitate de carbon radioactiv, care, o dată cu moartea plantei sau a animalului respectiv se dezintegrează și dispare treptat (nemaifiind înlocuit prin absorbție continuă din atmosferă) adică se transformă în azot (nitrogen), într-un ritm determinat de timpul de înjumătățire. Luându-se o anumită cantitate din substanța organică moartă (cărbune, os etc.) descoperită într-un anumit complex arheologic și măsurându-se frecvența dezagregărilor ce se mai produc în ea (emanații *beta*) în comparație cu aceea a unei probe contemporane, se pot stabili prin calcule destul de complicate și după mai multe astfel de măsurători, anii scurși din momentul în care substanța respectivă a încetat de a mai absorbi, în procesul vieții, carbon radioactiv din atmosferă, deci data morții plantei sau animalului respectiv. Promotorii metodei au subliniat, ca avantaje deosebite ale ei, faptul că este de aplicabilitate universală, operează asupra unor materiale ce se găsesc în mod curent în rămășițele arheologice și este independentă de orice ipoteză arheologică sau geologică.

Metoda radiocarbonului dă și ea numai date conținând un anumit procent de aproximație, datorită neprecizunii ori inconstanței diferiților factori în cauză și în parte și metodelor încă neperfecționate de măsurare a radioactivității. De aceea, orice datare efectuată cu această metodă se exprimă prin cifra datei obținute prin măsurarea emanațiilor *beta* însoțită de cifra erorii posibile în minus sau în plus, calculată statistic: de ex. 2790zt (plus ori minus) 70 de ani, ori $32\ 630 \pm 700$ ani. Anii astfel obținuți sînt cei scurși pînă în momentul efectuării măsurătorii și ca atare se notează cu adaosul B.P. (internațional = before present = înainte de prezent), ori se recalculează în funcție de începutul erei noastre și atunci se notează î.e.n. sau e.n.

Metoda radiocarbonului, cu ajutorul căreia s-au făcut pînă în prezent mii de determinări, este încă în curs de experimentare și a dat la început uneori rezultate atît de neverosimile sau evident greșite, încît unii învățați, atît arheologi cît și fizicieni, i-au contestat eficiența. Totuși se pare că, înlăturîndu-se unele greșeli sau imperfecțiuni inițiale, ea este capabilă să determine date absolute

destul de apropiate de adevăr pentru ultimii circa 50 000 de ani, pînă unde deocamdată măsurătorile făcute pe baza ei pot ajunge. Este lesne de înțeles că, dacă eficacitatea ei se va dovedi, studiul istoriei străvechi a societății omenești va face progrese foarte rezezi, prin aceea că problemele de cronologie absolută și implicit cele de cronologie relativă vor putea fi rezolvate mai direct și mai sigur. De o anumită importanță este faptul că metoda radiocarbonului a confirmat în linii generale datele stabilite prin metoda numărării warwelor.

Interesul pentru monumentele arheologice se manifestă la noi în țară pentru întâia dată în mod sporadic la cronicarii din sec. XVII și XVIII, în opera lui Dimitrie Cantemir și în preocupările reprezentanților școlii ardelene. Dar, ca și în restul Europei, o activitate susținută de identificare, adunare, descriere și valorificare a monumentelor arheologice se produce începînd din prima jumătate a sec. XIX, cînd, în condițiile ridicării burgheziei și ale luptei anti-feudale, se realizează și constituirea arheologiei ca știință. După începuturile făcute de Wladimir de Blaremburg (în 1836 și 1837), fiul unui cunoscut arheolog rus, banul Mihalache Ghica (ministru de interne pînă pe la 1842) și « generalul » Niculae Mavros pornesc a forma colecții arheologice. Un mare răsunet a avut descoperirea fortuită, în 1837, a tezaurului de la Pietroasa. Preocupările anticvarice sînt continuate apoi mai ales de maiorul Dimitrie Papazoglu și îndeosebi de Cesar Bolliac. În broșuri sau în revistele vremii se publică tot mai frecvent materiale arheologice. Sînt de semnalat mai ales articolele de arheologie publicate de Bolliac în ziarul său *Trompeta Carpaților* între 1869 și 1879. Un pas important a însemnat întemeierea, în 1864, a Muzeului de Antichități din București urmată de activitatea de organizare, de critică și îndrumare a lui Al. Odobescu timp de cîteva decenii, fie la Muzeul Național de Antichități, fie la Universitatea din București unde el inițiază primele cursuri de arheologie în anul 1874. Ea este continuată, între 1881 și 1900 atît la muzeu, cît și la universitate, de Gr. Tocilescu. Activitatea lui Tocilescu este îndreptată cu precădere către antichitățile romane din Oltenia și Dobrogea (castre, inscripții și cu deosebire monumentul de la Adamclisi).

În Moldova (unde de-abia după 1890 arheologia începe a fi reprezentată la Universitate), descoperirea întîmplătoare a așezării primitive de la Cucuteni în 1884 și săpăturile efectuate acolo între 1885—1887 de D. Butculescu și N. Beldiceanu, Gr. Buțureanu și G. Diamandi, au inițiat o preocupare propriu-zisă cu antichitățile locale, dar care nu a fost dezvoltată. Datorită lipsei de interes a regimului burghezo-moșieresc față de arheologie a putut avea loc concesionarea în anii 1909—1910 a săpăturilor arheologice sistematice de la Cucuteni către Muzeul de stat din Berlin, cu transportarea celei mai importante părți a materialelor în Germania, în Transilvania, un interes mai larg și mai susținut pentru arheologie se naște tot în prima jumătate a sec. al XIX-lea, dar se dezvoltă de-abia în a doua

jumătate a lui. Potrivit cu situația politică de atunci a provinciei, descoperirile mai importante luaseră de obicei calea către muzeele din Viena și Budapesta, cum a fost de pildă cazul cu tezaurele de la Șimleul Silvaniei (primul descoperit în 1797 și ajuns la Viena, al doilea ieșit la iveală în 1889 și îndrumat la Budapesta și cu cel de la Sînnicolau Mare găsit în 1795, la Muzeul din Viena). Legat de aceeași situație este și faptul că la început cărturari germani și maghiari au cercetat cu precădere monumentele arheologice din Transilvania și au scris despre ele. Pot fi amintiți astfel Johann Michael Ackner (cu publicații începînd din 1833), Fr. Miiller (de pe la 1855) și Orbân Balász. Alături de aceștia, trebuie să remarcăm și activitatea arheologică desfășurată de Ștefan Moldovanu privind antichitățile din Țara Hațegului (1852—1857). Pe lângă lucrări apărute în publicațiile periodice locale, ca: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* de la Sibiu, *Erdelyi Múzeum* din Cluj sau *Foaie pentru minte, inimă și literatură* de la Brașov, repertorii de descoperiri arheologice precum și încercări de valorificare istorică a lor au publicat Cari Gooss în mai sus-menționata revistă *Archiv* de la Sibiu iar, pentru Banat, Milleker Bodog în ale sale *Dámagyarország Régi-segletei* (1897—1909).

În această perioadă, majoritatea materialelor arheologice din Transilvania sînt incluse în publicațiile de specialitate de la Budapesta. În anii de după 1900 și pînă la izbucnirea primului război mondial se execută de către cercetători ardeleni primele săpături mai ample și mai sistematice, ca acelea ale lui Ferencz Lászlo (Sf. Gheorghe) la Ariușd între 1907—1913, sau ale lui Kovács István (Cluj) la Apahida, Sîntana de Mureș, Tg. Mureș și Bandul de Cîmpie. Această activitate, care publicistic se manifestă mai ales în revista *Dolgozatok*, editată de secția numismatică și arheologică a « Muzeului Național al Transilvaniei » de la Cluj între 1910 și 1919, constituie deja — pe plan științific — preliminariile noii etape a dezvoltării cercetărilor arheologice din țara noastră, etapă care se anunțase concomitent și dincoace de munți prin activitatea dinainte de primul război mondial a lui Pârvan și I. Andrieșescu.

Repertoriul descoperirilor arheologice din Transilvania publicat în 1909 în limba germană și republicat în romînește, amplificat, la Bistrița, în 1920 de către Iuliu Marțian, marchează de asemenea trecerea către noua etapă, caracterizată printr-un progres al metodelor de cercetare (prin săpături sistematice) și prin încercări mai stăruitoare și mai precis orientate de a folosi monumentele arheologice în scopul fundamentării unor teorii istorice, care, variînd de la cercetător la cercetător și de la școală la școală, au avut îndeobște un caracter idealist, adeseori de nuanță naționalistă-șovină.

Vasile Pârvan își începuse activitatea arheologică în 1910 prin săpăturile de la Ulmetum și apoi prin cele de la Histria, continuate apoi pînă la moartea sa în 1927. Preocupat în primul rînd de arheologia comunei primitive, Ion

Aairieşescu sistematizează în 1912, în lucrarea sa « Contribuție la Dacia înainte romani» materialele neolitice din întreaga țară, pentru ca apoi, încadrat la un timp în calitate de colaborator al lui Pârvan la Muzeul Național de Amenități, să inițieze și primele săpături științifice de arheologie a comunei **punitive** prin sondajele de la Sălcuța (1916).

După încheierea primului război mondial, Pârvan organizează, o dată cu **unui** grup de elevi, o acțiune de cercetare arheologică mai sistematică, : **insă a** reuși să o planifice îndejuns. Ea se va concentra mai ales asupra Munci, referindu-se în primul rând la epoca neolitică și la perioada dacică. Accen-**tni a** fost **pus** pe executarea unor sondaje arheologice sistematice și de publi- **a** rezultatelor, fie în Analele Academiei, fie în revista în limbi străine întede el, *Dacia*. Opera monumentală a lui V. Pârvan « Getica» (1926) valori-**â** în mare măsură și cercetările mai noi și vechile materiale de la sfârșitul epocii **bonzului** până în vremea stăpînirii romane. În restul țării, cercetările și publi-**oKiile s-au** dezvoltat mai mult în legătură cu centrele universitare de la Cluj **p lați**, ele fiind coordonate într-o oarecare măsură de către *Comisia Monumeri'* **■dar Istorice**. Comisia se preocupa și de unele cercetări în teren de arheologie **tfrrfafc** (Curtea de Argeș ș.a.), iar prin Buletinul său central (BCMI), ca și prin *-.rs.i'z* și anualele provinciale (îndeosebi cele de la Cluj) editează materiale **-rr.umente** arheologice, din toate epocile, dar cu precădere feudale. La Cluj, **ie farmează** treptat, mai ales prin îndrumarea profesorului D. Teodorescu, un —: arheologic, prin activitatea căruia se execută primele săpături în cetățile **Jiirt-din** munții Orăștiei (în primul rând de la Costești și Grădiștea Muncelului) **p o scrie** întreagă de cercetări în castrele și așezările romane din provincie. între ... :;; trebuie amintite amplele săpături de la Sarmizegetusa-Ulpia Traiană, *.-. :-*: "rerirea amfiteatrului, a forului și palatului Augustalilor (1925—1938). O bogată activitate dezvoltă cercetătorul clujean Roska Márton, care printre **afeefe** se ocupă și de epoca paleolitică în Transilvania, în timp ce în nordul **fi estul** țării această epocă este cercetată de C. Ambrojevici și N. N. Moroșan. În ultimii 15 ani ce preced eliberarea, activitatea arheologică să fărîmîtează **st capătă** treptat un pronunțat caracter individualist și în parte anticvaric, prin scssa că diferitele muzee locale nu-și pot menține existența și desfășura activi-**acea decît** în dependență de politicienii locali, care se schimbau frecvent fi **na aveau** o viziune științifică asupra acestor preocupări. În unele locuri (ca k Deva, Alba Iulia etc. în Transilvania, la Constanța, Craiova etc. dincoace **Je munți**) unele muzee se dezvoltă mai puternic și ajung chiar să editeze publicații «teologice, dar cu apariție precară și lipsită de continuitate. La Iași, profesorul **OL Tafrali a** încercat de asemenea să înjghebeze în jurul Muzeului de antichități **al** Universității din Iași o activitate arheologică mai susținută și mai completă. **■erista Dacia** de la București își continuă mai mult sau mai puțin regulat apariția **fpfoâ la** voi. XI—XII, 1945—1947), în timp ce la Cluj, *Anuarul Institutului de mmdii clasice* (institut întemeiat în 1928 în vederea coordonării și a activității

arheologice) valorifică publicistic noile rezultate. Metodele de cercetare nu au făcut în această etapă decât încete progrese și mai ales acestea nu s-au putut generaliza din cauza fărâmițării și individualismului care a dominat cercetările arheologice. Cea mai gravă deficiență a cercetărilor arheologice din trecut a fost, pe lângă anarhica lor desfășurare, absența unei orientări juste ideologice atât în programarea lor, cât și —■ mai ales —■ în interpretarea rezultatelor obținute. Punerea în valoare a acestor rezultate prin publicații care să se adreseze maselor largi ale poporului sau prin muzee și expoziții accesibile oamenilor muncii a fost de asemenea mult neglijată, arheologia fiind considerată ca o îndeletnicire cultivată numai de specialiști pentru specialiști.

Ca editări mai însemnate de izvoare apărute în acest răstimp trebuie menționate publicațiile Muzeului Național de Antichități, unele lucrări de sinteză regională, repertoriul întocmit de Roska Márton al descoperirilor arheologice din Transilvania din comuna primitivă.

Eliberarea patriei noastre la 23 August 1944 a determinat și în câmpul cercetărilor arheologice o cotitură fundamentală și ca atare începutul unei noi etape în dezvoltarea acestui domeniu. Ea este caracterizată printr-o planificare științifică a lucrărilor de cercetare, prin aplicarea metodei de lucru în colectiv, prin cercetarea în mod egal, uniform, a tuturor regiunilor țării și a tuturor perioadelor istorice ■— punându-se accentul după nevoie pe regiunile sau problemele neglijate în trecut —■ și prin punerea la dispoziție și acestei ramuri de activitate științifică a mijloacelor materiale necesare. Organizarea și coordonarea acestei munci s-a făcut și se face în cadrul *Academiei Republicii Populare Române*, prin *Institutul de arheologie* creat în anii puterii populare, cu concursul celorlalte institute de istorie ale Academiei, a facultăților de istorie și a muzeelor regionale etc. O numeroasă pleiadă de tineri au fost atrași în munca arheologică creându-se astfel noi cadre de cercetători. Harta, înfățișând punctele cercetate arheologic pe cuprinsul țării înainte și după 23 August 1944, constituie cea mai grăitoare dovadă a avântului pe care l-au luat cercetările arheologice în ultimii 15 ani.

Dar mai presus de orice, cercetarea arheologică a putut face după 23 August 1944 un mare salt calitativ prin aplicarea și în arheologie a concepției și metodologiei marxist-leniniste, întemeiate pe principiile materialismului dialectic și istoric. În planificarea și executarea lucrărilor, de mare folos a fost experiența arheologilor sovietici de care arheologia nouă, marxistă, din țara noastră a știut să beneficieze din plin, fie prin schimburile de publicații, fie prin schimburi de experiență personală.

Pentru întâia dată s-au deschis la noi mari șantiere arheologice în toate regiunile țării, în care cercetarea a fost condusă pînă la capăt. S-a intensificat în măsură neatinasă pînă acum cercetarea epocii paleolitice, cu rezultate absolut noi, ca de pildă cele de pe șantierul hidrocentralei Bicaz. S-au descoperit noi culturi materiale atât pentru epoca străveche cât și de la începuturile feudalismului, culturi cu totul necunoscute și, în parte, chiar nebănuite (de ex. cultura

Criș, a ceramicii lineare, cultura Hamangia în neolitic, culturile Verbicioara și Corr.și pentru epoca bronzului, cultura dacilor liberi din sec. III—IV e.n. cea **mai veche cultură** slavă etc). Pentru întâia dată în această parte a Europei s-au **dervdir în** întregime unele așezări neolitice (la Hăbășești și Trușești). Cercetarea **culturii** materiale a geto-dacilor a luat un avînt deosebit prin reluarea în **stil mare a** săpăturilor de la Zimnicea, Poiana, dar mai ales a celor din așezările **și nnâtil»** dacice din munții Orăștiei (Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului, **Blidani ctr-X** identificîndu-se astfel primele elemente ale *civilizației* dacice incipiente. **Săpăturile de** la coloniile grecești Histria, Constanța și Mangalia au fost de ««fî^fiwa puse pe baze noi și puternic dezvoltate. în toată activitatea arheologică **din** această etapă, s-a putut urmări și demonstra continuitatea de viață și **rolul hocâritor** al populațiilor băștinașe în desfășurarea procesului istoric, în ceea **ce privește** perioada de după ocupația romană, se poate spune că s-a creat de-abia **acum** arheologia epocii migrației popoarelor și a începuturilor îndepărtate ale feudalismului pe teritoriul Romîniei. Dacă izvoarele străvechi (orinduirea comunei primitive) și vechi (epoca sclavagistă) ale țării noastre s-au gătit de la 23 August încoace în chip considerabil, tot atît de adevărat ste că și pentru așa-numitul « mileniu întunecat» (circa 271—1245 e.n.) noile :e:ări arheologice au scos la iveală numeroase documente, care au îngăduit ună în cu totul altă lumină și pe temeiuri mai concrete și mai sigure ia continuității populației daco-romane și a procesului de formare a și poporului romîn. Se poate astfel vorbi astăzi de o cultură materială riscă pentru sec. X—XI e.n. în paginile prezentului volum din *Istoria se* folosesc și se valorifică la fiecare pas rezultatele noii activități arheo-. r. țara noastră, fără de care, de altfel, acest volum nu s-ar fi putut j forma în care apare. în sfîrșit, în cursul acestei noi etape de după : 1944, s-a creat în Romînia și *adevărata arheologie a epocii feudale*, •Irrurile de la Suceava, Putna, Vaslui, Bîrlad, Tîrgșor etc. Editarea izvoare ilogice a fost așezată și ea pe baze noi, prin publicarea curentă a preliminar sau definitive de săpături și prin monografii. Arheo-at acum de a mai fi o ramură științifică ce interesează numai un de specialiști. Ea a devenit un domeniu de cultură deschis tuturor tutori de carte care se interesează de istoria trecutului țării, atît -rle publicații, cît și prin muzeele mari și mici răspîndite pe întreg trei, în orașe și comune mai mari.

■- r.părite pînă acum 20 de volume de « *Studii și cercetări de istorie* » e masive de « *Materiale și cercetări arheologice* », precum și - " nografii arheologice (*Piatra Roșie, Hăbășești, Histria, Izvoare, ir-.clisi* etc). Alte volume (reviste și monografii) sînt în curs de onografia cetății *Șcheia* de la Suceava' ș.a.

.ie la Cluj și Iași ale Academiei au fost dotate și ele cu publicații logie și istorie veche.

LI

r
ir

Prin munca unui larg colectiv de specialiști, s-a întocmit pentru întâia dată *Repertoriul* tuturor descoperirilor arheologice din întreaga țară, care va fi tipărit în curînd. Muzeele regionale și raionale, dintre care o mare parte au fost înființate, iar altele refăcute și organizate, au început să dezvolte o activitate științifică arheologică și să editeze publicații periodice (la Deva, la Cluj, la Ploești, Constanța etc).

Din anul 1957, revista în limbi străine «Dacia» a început să apară din nou, editîndu-se pînă acum trei mari volume (I 1957, II 1958, III 1959), volumul IV 1960 fiind în curs de publicare.

2. IZVOARELE SCRISE

Izvoarele literare propriu-zise Spre deosebire de cele arheologice, izvoarele literare, variate și multiple, sînt, fără îndoială, mai grăitoare, ele putîndu-ne informa mai exact și mai amplu asupra unor date, locuri, populații, persoane și evenimente. Din acest punct de vedere, ele prezintă un avantaj față de informațiile, deseori vagi și neprecise, oferite de izvoarele arheologice. Cu toate acestea, știrile ce ne parvin pe calea scrisului nu constituie întotdeauna o documentare absolut sigură și cu atît mai puțin una cuprinzătoare. Nu pot fi considerate ca absolut veridice aceste izvoare literare din pricină că, după cum se știe, cele mai multe din ele (în speță: lucrările narative cu caracter istoric, geografic etc, ca și cele beletristice) cuprind nu numai aprecieri și interpretări personale, dar reflectă întotdeauna interesele de clasă atît ale autorului cît și ale clasei stăpînitore pe care o servește. Acceptarea fără atitudine critică a acestor știri nu servește nicidecum adevărul istoric. Poziția de clasă a scriitorilor antici ne silește, uneori, să fim cu rezerve și față de unele date, în aparență obiective, pe care ni le transmite tradiția literară. Cu atît mai atent trebuie să fie istoricul de azi față de acei dintre ei care au scris în slujba unor familii, grupări sau partide politice.

Cît privește raza de informație a izvoarelor literare, ea este, după cum e binecunoscut, foarte limitată, scriitorii antici ocupîndu-se mai mult, aproape exclusiv, cu aspectul politic, războinic, uneori anecdotic și distractiv al istoriei, neglijînd în mod obișnuit latura economică și socială a dezvoltării societății. O oarecare excepție constituie lucrările cu caracter geografic și etnografic.

La toate aceste lipsuri și deficiențe, se mai adaugă, ca o serioasă denaturare a adevărului, tendința permanentă a istoricilor antici de a da operelor **lor** o cît mai pronunțată notă artistică, atrăgătoare, fapt pentru care nu rareori comit, cu bună știre, cele mai grosolane devieri de la calea adevărului.

E de la sine înțeles iarăși că nu toți autorii antici se găsesc pe aceeași treaptă a valorii profesionale. Alături de scrieri întocmite de oameni cu competență, cu o informație directă și atitudine critică, se găsesc lucrări de valoare dubioasă și chiar inexistentă.

Pământul și societatea omenească de pe teritoriul patriei noastre au intrat în cimpul preocupărilor literare antice relativ târziu. Interesul cărturarilor antici (peci) pentru realitățile geografice și umane de la noi a fost trezit din clipa cind, pe aceste meleaguri, și anume pe țărmul de apus și nordic al Mării Negre, s-au stabilit cele dintîi așezări elenice, începînd încă din cursul secolului al II-lea î.e.n., devenind cu timpul importante orașe-state sclavagiste de tip dasic, ca Histria, Tomis, Callatis. Legăturile pe care le întrețin aceste orașe cu Grecia metropolitană, ca și interesul pe care bogățiile ținuturilor din jurul Mării Negre nu întîrzie să-l trezească în rîndurile navigatorilor și negustorilor veniți să le cerceteze, prilejuiesc cele dintîi știri scrise despre pământul dacosetie. Acestea se întîlnesc în relațiile de călătorie ale celor mai vechi geografi greci, porniți din porturile de pe coasta de vest a Asiei Mici, înainte de a-și face loc în scrierile mai ample ale unor istorici din sec. al V-lea și următoarele.

O dată cu intrarea ținuturilor noastre în sfera de interese a marelui stat sclavagist roman, știrile literare se înmulțesc, întregindu-se simțitor cu scrierile din lumea romană, fie în limba latină, fie în limba greacă.

Oricare ar fi mediul din care răsar aceste izvoare literare, ele pot fi împărțite în două mari categorii:

1. Izvoare geografico-etnografice;
1. Izvoare istoriografice.

La acestea se mai pot adăuga, ca o completare:

3. Izvoarele literare beletristice și
3. Izvoarele literare cu caracter special (științific, tehnic, lexicografic etc).

Și despre unele și despre altele, trebuie spus că nu privesc aproape niciodată în chip exclusiv regiunile carpato-dunărene sau țărmul de apus al Mării Negre, ci sînt închinete îndeobște ținuturilor din jurul acestei mări, cu accentuată predilecție (în cazul literaturii geografico-etnografice) față de neamurile de pe țărmul ei de nord.

Puținele lucrări din antichitate privind direct ținuturile și evenimentele din țara noastră (ca acele comentarii despre războiul dacic ale împăratului Traian și altele) au pierit în cursul vremilor, nerămînînd din ele decît unele fragmente răslețe și mai totdeauna puțin lămuritoare. De aceea, atît aceste fragmente cît și pasajele din autorii ale căror texte au ajuns pînă la noi, privind istoria veche a ținuturilor învecinate (pontice, tracice etc), au fost adunate și publicate în lucrări speciale încă de pe la începutul veacului trecut, fie ca ample culegeri — comentate sau nu — fie ca monografii. Semnalăm dintre acestea pe următoarele mai importante:

1. *Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis*, întocmită b sfîrșitul secolului trecut de V. V. Latîșev (voi. I: *Scriptores Graeci*, Petropoli, 5; voi. II: *Scriptores Latini*, 1906) interesînd nu numai istoria țărmurilor nordice ori estice, dar și pe aceea a țărmului vestic al Mării Negre. Textele apar în trad. rusească în *VDI*.

2. *Geographie der Griechen und Römer* (III, 2: *Skythien und das Land der Qeten oder Daker nach den Ansichten der Griechen und Römer*), a lui

F. A. Ukert, apărută la Weimar în 1846, dar încă utilă;

2. *Deutsche Altertumskunde*, Berlin, 1892 (vol. III, p. 125—163) a lui

K. Müllenhoff, cuprinzând și știri privitoare la Dacia.

Special închinată geților, așa cum apar aceștia în lumina izvoarelor literare antice, sînt scrierile lui W. Bessell, *De rebus Qeticis*, Göttingen, 1854, și R. Roesler, *Die Qeten und ihre Nachbarn*, în « *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien* », Philos.-hist. Classe, XLIV, 1863, p. 140 și urm.

În această categorie de scrieri se încadrează și meritoria lucrare a lui Gr. G. Tocilescu: *Dacia înainte de Romani*, București, 1880, cuprinzând cercetări asupra populațiilor care au locuit în stînga Dunării de jos înainte de cucerirea acestui teritoriu de către romani.

Închinată Daciei e culegerea de texte latine însoțite de traduceri în limba română publicată de G. Popa-Lisseanu sub titlul: *Dacia în autorii clasici. Autorii latini clasici și postclasici*, București, 1943 și II, *Autorii greci și bizantini*, București, 1943.

Nu poate fi trecut cu vederea aici nici proiectul unei culegeri generale a izvoarelor literare privind trecutul depărtat al țării noastre, întocmit de Secția de științe istorice a Academiei R.P.R. și încredințat unui colectiv de cercetători ai Institutului de arheologie. Un prim volum, cuprinzând știrile pînă în sec. IV e.n. — în textul original și în traducere română, — e pe punctul de a fi încredințat tiparului. Un al doilea, mergînd pînă în sec. al VII-lea, se găsește într-o stare înaintată de pregătire.

Resturile de limbă, cîte s-au putut păstra din graiul traco-geto-dacilor, au fost strînse, publicate și studiate demult în lucrarea, în multe privințe fundamentală, a lui W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, în « *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien* » (CXXVIII, 1893, IV, p. 1—130; CXXX, 1893, II, p. 1—70; CXXXI, 1894, I, p. 1—103), iar mai nou în lucrările lui D. Decev, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957 și I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959.

1. Știri de caracter *geografic/etnografic* privind ținuturile din jurul Mării Negre se citesc chiar în cele mai vechi monumente ale literaturii grecești: *Iliada* și *Odissea*. Mai numeroase și mai veridice devin însă începînd cu sec. al VI-lea, după ce — înainte de toate prin meritul milesienilor —■ explorarea și colonizarea țărmurilor Mării Negre contribuie la răspîndirea în lumea greacă a cunoștințelor despre aceste regiuni. Scrierile celor dintîi geografi și etnografi greci — Anaximandru, Hecateu, Hellanicos — sînt astăzi în cea mai mare parte pierdute. Fragmentele lor, și ale altor istorici și geografi din aceeași vreme (așa-numiți «logografi») au fost cuprinse în culegerea intitulată *Fragmenta historicorum*

Qraecorum (5 volume; text grec și traducere latină), publicată între anii 1841 — 1868, la Paris, de C. Miiller (în cazul lui Hecateu, și în culegerea specială: *Hecataei Milesii Fragmenta*, îngrijită de Giuseppe Nenci, Firenze, 1956), O nouă culegere generală a fragmentelor istoricilor greci (fără traduceri, dar bogat comentată) se publică începând din 1923 prin grija lui Felix Jacoby, sub titlul: *Die Fragmente der griechischen Historiker* (primele volume la Berlin; continuarea la Leyden). Din această vastă lucrare, un interes deosebit pentru istoria noastră veche prezintă voi. III C. partea 1: *Autoren iiber einzdne Länder. I. Bd.: Aegypten-Qeten*, apărută în 1958. O culegere a fragmentelor păstrate din istoricii romani care nu au ajuns pînă la noi a dat H. Peter: *Historicorum Romanorum Reliquiae*, Lipsiae, voi. I^a, 1914, voi. II, 1906. Cît privește scrierile geografilor greci — deopotrivă vechi și noi, pînă în epoca imperială — ■ păstrate în condiții mai bune, operele lor sînt editate laolaltă sub titlul *Qeographi Qraeci Minores*, tot de C. Miiller (Paris, 1882; text grec și traducere latină). Geografii antici de limbă latină de asemenea sînt editați de A. Riese, *Qeographi Latini Minores*, Heilbronn, 1878.

Din numărul acestor din urmă texte — în cea mai mare parte lipsite de transmițind de-a lungul secolelor descrieri și amănunte împrumutir

mutate unor

istoria regiunilor noastre

(aga-risul Pseudo-Scymnos

scria citre începutul sec.

astăzi pierdute — un oarecare interes prezintă pentru

■ micul tratat de geografie, versificat, atribuit lui Scymnos -QQM, I, p. 196—237), compilat de un autor care L Le-n. Valoarea informațiilor

lui Pseudo-Scymnos stă i că, după însăși mărturia autorului, provin din Ephoros, cînd e vorba de

E <fe nord al Mării Negre, iar pentru coasta tracă, din Demetrios Callatianul, cunoaștere nemijlocită a locurilor descrise nu poate fi pusă la îndoială.

Din primii ani ai sec. I e.n. datează vasta operă de geografie istorică a lui Saabon din Amaseia: *Qeographica* (ediții: Muller-Diibner, Paris, 1853—1857, text grec și traducere latină; A. Meineke, Leipzig, 1866, text grec singur. O ediție nouă, cu traducere și comentariu, îngrijită de W. Aly, se află în curs de publicare). Interesul neobișnuit al operei lui Strabon, ca izvor pentru cunoașterea regiunilor pontice și carpato-dunărene, stă nu numai în utilizarea largă a unora din principalii geografi anteriori (Ephoros, de pildă, sau Eratostene, ori Posidoniu), dar și în propriile-i observații, făcute cu prilejul unor lungi călătorii. Cum, de altă parte, lucrarea nu se reduce la o prezentare exclusiv geografică a ținuturilor descrise, ci cuprinde de fiecare dată știri prețioase asupra trecutului lor depărtat sau recent, cartea a Vil-a a *Qeografiei*, în care se vorbește despre coloniile grecești din Marea Neagră — ■ dar și despre geți, într-un moment culminant al dezvoltării lor social-politice: epoca lui Burebista, — capătă, în lipsa altor izvoare mai bune, semnificația unui document primordial pentru istoria veche a patriei noastre.

După Strabon, o oarecare însemnătate pentru cunoașterea regiunilor noastre prezintă compilația lui Pomponius Mela, primul tratat de geografie în

limba latină (*Chorographia*, ed. Frick, Leipzig, 1935). între alte surse astăzi pierdute, Mela a folosit probabil rezultatele operei de cartografiere a imperiului roman începute din ordinul lui Augustus și care avea să ducă la întocmirea hărții zise «*A lui Agrippa*», săpată în marmură și expusă vederii publicului într-unui din porticele Romei. Reproduse succesive ale acestui important document, pînă la sfîrșitul antichității, stau probabil la baza așa-numitei *Tabula Peutingeriana*, descoperită în sec. al XVI-lea în Colmar, dar după un model datînd din deceniile 6 și 7 ale sec. III e.n. (astăzi în Biblioteca de Stat din Viena). într-o serie de 11 foi (prima lipsește) aceasta înfățișează imaginea lumii cunoscute către sec. al IV-lea e.n., de la Gibraltar pînă la coasta vestică a Indiei, fără a uita ținuturile dunărene, cu râurile, așezările mai importante și popoarelor ce le locuiau (ediția de care dispunem e aceea a lui K. Miiller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916). Datele uneori greșite ale acestei hărți se completează, în ceea ce privește Dobrogea și Dacia romană, cu o lucrare tîrzie (sec. IX e.n.), datorită unui geograf anonim: *Ravennatis Anonymi Cosmographia* (în ed. critică a lui J. Schnetz, *Itineraria Romana. Volumen alterum: Rav. An. Cosmographia et Quidonis Qeographia*, Lipsiae, 1940) și care, cu toate greșelile și numirile stîlcite pînă la nerecunoaștere ale localităților și râurilor, rămîne o sursă de informație indispensabilă pentru topografia antică a ținuturilor noastre. Mai mult sau mai puțin clar expuse, bogate informații se găsesc în scrierea de caracter enciclopedic a lui C. *Plinius Secundus: Naturalis historia*, în care geografia își are locul ei în cărțile III—VI (ed. Jahn-Mayhoff, Leipzig, 1892—1906). Din datele strînse de Pliniu, unele privesc răspîndirea dacilor, geografia Daciei și a Dobrogei, în legătură cu ai cărei locuitori *Istoria naturală* cuprinde informații utile. Același lucru trebuie spus despre raportul adresat în anii 131—132 împăratului Hadrian de *Arrian* din Nicomedia, în calitate de *gubernator al* Capadociei, cu privire la *condițiile navigației în* Marea Neagră, precum și la *așezarea, diferitelor seminții*, porturi cu distanțele respective (*Periplus Ponți Euxini*, ed. C. Muller, în *QQM*, I, p. 370—401, text grec și traducere latină; A. G. Roos, Leipzig, 1928, text singur). Dar realizarea geografică cea mai valoroasă a epocii romane, și una din cele mai importante ale antichității îndeobște, e *Qeomfia* lui *Claudios Ptolemaios* din Alexandria (circa 150 e.n.), în care se îmbină cele două curente mai vechi al geografiei matematice și al geografiei descriptive (ed. C. Muller, Paris, 1883—1901). Ptolemaios are meritul de a fi transcris viitorimii concepția moștenită de la înaintași despre sfericitatea pămîntului: în același timp poartă însă vina de a fi respins cu hotărîre teoria heliocentrică, susținută de unii astronomi din epoca elenistică, și de a fi contribuit la acreditarea teoriei geocentrice, care avea să împiedice progresul studiilor de astronomie pînă la descoperirile epocale ale lui Copernic. în ciuda *multor obscurități*, confuzii și imprecizuni, *marele număr de numiri de triburi și de așezări transmise de Ptolemaios în descrierea ținuturilor de la nordul Dunării* constituie baza indispensabilă a oricărui studiu asupra Daciei în sec, \r—\L ^s*

W

2. Din șirul *istoricilor* propriu-ziși ale căror scrieri interesează trecutul depărtat al țării noastre, primul în ordine cronologică e Herodot din Halicarnas, — « Părintele istoriei », cum i s-a spus nu fără temei, — scriind pe la mijlocul sec. V î.e.n. Herodot continuă șirul geografilor-etnografi apăruiți în cetățile Ioniei în urma mișcării de colonizare, dar curiozitatea lui cuprinzătoare îmbrățișează deopotrivă trecutul neamurilor și al țărilor despre care e adus să vorbească, în dezvoltarea științei grecești și europene, *Cercetările* lui (gr. 'Ioropiai, lat. *Historiae*) reprezintă astfel prima încercare de a alcătui o istorie universală (în înțelesul de atunci al cuvântului), remarcabilă prin bogăția informațiilor și prin concepția potrivit căreia — în viața indivizilor și a colectivităților — totul se transformă, nimic nu rămâne statornic. Măcar că explicațiile pe care le dă acestui proces evolutiv sînt de ordin metafizic, și în ciuda prejudecăților de ordin religios care-l fac să acorde crezare unor tradiții îndoielnice și nu o dată puerile, Herodot e totuși un izvor de neînlocuit pentru istoria Greciei, a ținuturilor pontice și a întregului Orient apropiat, în prima jumătate a mileniului I î.e.n. Acceptate critic și de fiecare dată confruntate cu rezultatul cercetărilor arheologice și de altă natură, informațiile pe care ni le dă cu privire la tracii sudici, la geții din sudul Dobrogei, la sciții de pe țărmul de nord al Mării Negre și la rîurile Daciei sînt la baza studiilor de caracter etnografic și istoric întreprinse în zilele noastre asupra trecutului acestor regiuni, cu toată informația de a doua mînă pe care o are și indiferent de confuziile geografice ce le comite (ed. H. Stein, Berlin, 1869 — 1871; Ph.-E. Legrand. Paris, 1932 urm., text grec și traducere franceză. în romînește, dacă se excepta traducerea din sec. al XVII-lea descoperită de N. Iorga la minăstirea Coșula și publicată la Vălenii de Munte în 1909, nu dispunem încă de o versiune integrală a « *Cercetărilor* ». Lucrarea laborioasă a lui Dim. Ion Ghica, *Istoriile lui Herodot. Traducere romînă însoțită de textul elinesc și de note critice...* București, 1894—1916, îmbrățișează numai cărțile I—IV).

După Herodot, informații de preț asupra tracilor sud-dunăreni, către vremea cînd aceștia ajungeau la o formă de organizare social-politică superioară, consti' tuind un regat al cărui hotar nordic atingea gurile fluviului, se citesc în *Tucidide* (circa 460—400 î.e.n.), autorul unei foarte valoroase istorii a *Războiului pelopO' nesiac* (ed. Hude, 1903; trad. romînă de M. Jakotă, București, 1941). Tot așa, pentru o perioadă puțin mai tîrzie, în relatarea expediției « celor 10 000 » a lui Xenofon (*Anabasis*, ed. Masqueray, Paris, 1931). O luare aminte deosebită se acordă stărilor din Peninsula Balcanică și ținuturilor din jurul Mării Negre în ampla istorie universală a lui *Polibiu* (sec. II î.e.n.), în cea mai mare parte pierdută. În cartea a IV-a (ajunsă pînă la noi întregă), precum și în alte numeroase fragmente, s-au păstrat totuși știri importante despre istoria ținuturilor pontice de-a lungul epocii elenistice, și îndeosebi despre relațiile orașelor de pe țărmul de vest al Mării Negre cu tracii, cu celții și cu bastarnii (ed. Th. Buttner-Wobst, Leipzig, 1905 urm.).

Dintre scrierile sec. I î.e.n. avînd atingere cu istoria noastră veche, un interes indiscutabil prezintă *Biblioteca istorică* a lui *Diodor Sicilianul*, concepută ca o istorie a omenirii întregi de la origini pînă în zilele lui Caesar, — în cea mai mare parte pierdută (ed. Vogel-Fischer, Leipzig, 1888—1906). Lipsit de calitățile unui adevărat istoric, Diodor e totuși un harnic cititor al autorilor mai vechi, din operele cărora ne-a transmis știri de preț despre triburile getice la sfîrșitul sec. al IV-lea î.e.n., ca și despre răscoala cetăților dobrogene împotriva lui Lisimach petrecută către aceeași vreme. Tot o istorie universală (cea dintîi de acest fel în limba latină), și tot de mari proporții, arată a fi fost o lucrare a lui Pompeius Trogus: *Historiarum Philippicarum libri XLIV*, cu excepția a puține fragmente astăzi pierdută (ed. Seel, Leipzig, 1956). Parte din informațiile pe care le cuprindea cu privire la istoria ținuturilor dunărene începînd din sec. IV î.e.n., și îndeosebi știri prețioase despre macedoneni, celți și bastarni, fără a uita pe geți, ne-au fost totuși păstrate în rezumatul întocmit către jumătatea sec. II e.n. de M. Iunianus Iustinus sub titlul *Epitome Historiarum Philippicarum* (ed. Ruehl-Seel, Leipzig, 1935).

Între Trogus și Iustinus se situează însă în timp mai mulți scriitori, latini și greci, aproape contemporani, ale căror opere interesează fie istoria Dobrogei către începutul erei noastre (Dion din Prusa [Chrysostomos]: *Orationes*, ed. Arnim, Berlin, 1893), fie relațiile dintre romani și daci în perioada obscură dintre Burebista și Decebal. Sub acest raport, de o atenție deosebită se învrednicesc lucrările istoricului Cornelius Tacitus (*Annales*, ed. Koestermann, Leipzig, 1952 [trad. rom. Eug. Lovinescu, București, 1916]; *Historiae*, ed. Koestermann, Leipzig, 1957), biografiile împăraților de la Caesar la Domitian scrise de C. Suetonius Tranquillus (*De vita Caesarum libri*, ed. Ihm. 1907; trad. de David Popescu și C. V. Georoc, București, 1958) și rezumatul istoriei romane din cele mai vechi timpuri pînă în zilele lui August, întocmit — înainte de toate după Titus Livius — de L. Annaeus Florus: *Epitoma de Tito Livio. Bellorum omnium annorum DCC libri II* (ed. Malcovati, Roma, 1938).

Dintre scriitorii de limbă greacă ai sec. II e.n. o mențiune se cuvine istoricului bine informat al lui Alexandru cel Mare, Arrian din Nicomedia (pomenit înainte ca autor al unei scrieri despre Marea Neagră), cu opera sa intitulată *Anabasis Alexandri* (ed. Ross, Leipzig, 1907). Un izvor încă și mai important pentru toată perioada de început a imperiului, din sec. I pînă la începutul sec. III e.n., îl constituie *Istoria romană* a lui Cassius Dio Cocceianus, în bună parte pierdută (ed. Boissevain, Berlin, 1895—1926). Chiar dacă nu strălucește prin spirit critic, nici printr-o concepție înaintată despre natura procesului istoric, Cassius Dio e totuși un scriitor laborios, care n-a precupețit eforturile pentru a se informa temeinic despre veacurile dinainte și care, pentru epoca Severilor, folosește în bună măsură propriile-i observații și amintiri. Din păcate, cărțile care tratează despre războaiele romanilor cu dacii nu ni s-au păstrat decît în niște rezumate tîrzii bizantine.

O atenție deosebită se impune în utilizarea datelor bogate și variate cuprinse ■ **colecția** de biografii imperiale (de la Hadrian la Carus) cunoscută sub numele *tatona Augusta* (ed. Hohl, Leipzig, 1927). în privința acesteia, studii publicate **B nfama** jumătate de veac au acreditat opinia că ne-am găsi înaintea unui îndrăzneț -iii ' :rr^r. în sensul că — în loc să fie opera a șase autori diferiți, din zilele lui și ale lui Constantin — toate cele treizeci de « Vieți » ar fi fost scrise de **un** singur literat, iubitor de senzațional mai curînd decît de adevăr istoric, **fi cate** ar fi trăit fie în cea de-a doua jumătate a sec. al IV-lea, fie la începutul **JBC** al Y-lea e.n. în ciuda acestui caracter al ei, *Historia Augusta* rămîne, totuși, **o sursă** de informație «pe cît de primejdioasă, pe atît de indispensabilă».

Cu toate că trăiește și scrie într-o epocă tîrzie (pe la mijlocul secolului al lea e.n.), aici trebuie pomenit și istoricul goților *Iordanes*, cu ambele sale **Incăări Romana** și *Qetica* (editate de Th. Mommsen în colecția *Monum. Qerm. Bat. A. A.*, tomul V, partea 1, Berlin, 1882), din pricină că atît în *Romana*, cît les în *Qetica*, confundînd pe geții noștri cu goții, ne dă destul de .—rit și interesante relații despre geto-daci, informațiile luîndu-se uneori **dan** surse mai vechi, contemporane cu evenimentele descrise (Dion din Prusa, **de pildă**).

Tot secolului VI îi aparține și demnitarul bizantin Joannes Laurentius — ;_i. re care socotim necesar să-l mai relevăm pentru o știre (evident eronat - r.rrr.LJă de manuscrise) culeasă de *Qeticile* lui Criton, privitoare la prada :- . -': ■ :: luată de Traian de la daci. Lucrarea lui J. Lydus, *De magistratibus papuli Romani*, a fost editată de R. Wiensch, Lipsea, 1903, iar pasajul cu **pricina** (II, 28) a fost emendat de J. Carcopino, *Points de vue sur l'imperi' dirânif romain*, Paris, 1934, p. 80 și urm.

Lăsînd la o parte o serie destul de lungă de istorici mai mărunți (pomeniți, **ori de cîte ori** e cazul, în notele ce însoțesc textul tratatului), cum ar fi, **bunăoară**, *Eutropius* (sec. IV) cu al său *Breviarium ab Urbe condita* (ed. Fr. Ruehl, **lipwra**, 1908), *Rufius Festus* (sec. IV), autor al unui *Breviarium rerum gestarum. pcpuli Romani* (ed. W. Foerster, Viena, 1874), sau *Sextus Aurelius Victor* (sec. IV: *Uba de Caesaribus...*, ed. F. Pichlmayr, Lipsea, 1911), ne oprim puțin și asupra **ultimelor** două categorii din izvoarele literare:

3. Din numărul mare al poezilor, e deajuns să înregistrăm în primul **xind** pe nefericitul exilat la Tomis (Constanța de astăzi) la începutul sec. I **ejD.**, din porunca împăratului Augustus, P. *Ovidius Naso*. în ale sale *Tristia* «i **Pontica**, Ovidiu găsește nenumărate prilejuri de a vorbi de țara și locuitorii **Dobrogei** de azi, pe care le descrie, firește, ca artist, dar cu știri prețioase și **veridice**. Publicate în numeroase ediții științifice, aceste două poeme ale cîntă- **nețului** tomitan au fost tălmăcite recent de T. A. Naum, *Publius Ovidius Naso: Scrisori din exil*, E.S.P.L.A., București, 1957.

Știri răzlețe despre geto-daci se cuprind și în opera poetică a unor Horațiu, **Marțial**, Statius și a altora, asupra cărora nu găsim necesar să insistăm aici.

Dintre prozatori, Pliniu cel Tânăr, cu scrisorile sale (C. Plinii Caecilii Secundi *Epistularum libri novem, Epistularum ad Traianum liber*, ediția a doua îngrijită de M. Schuster, Lipsea, 1952), dar și cu *Panegiricul* rostit în cinstea lui Traian (Plinie le Jeune, *Panegyrique de Trajan*, editat de M. Durry, Paris, 1938) se cuvine să fie amintit în chip special, pentru unele informații mărunte privitoare la ciocnirea dintre romani și daci.

4. Din literatura specială menționăm ca izvoare utile cele două lexicoane cunoscute, unul, sub numele autentic al lui Hesychios din Alexandria (sec. V e.n. ?), editat în 5 volume de M. Schmidt (*Hesychii Lexicon*, Jena, 1858—1868, ed. maior; o nouă ediție a început să apară, sub îngrijirea lui K. Latte, voi. I, Copenhaga, 1953), iar celălalt sub titlul de *Suidas (Suda)*, de un autor necunoscut, datînd de pe la anul 1000 e.n. (ediție critică mai nou îngrijită de Ada Adler: *Suidae Lexicon*, I—V, Lipsea, 1928—1938). Ambele opere lexicografice conțin o mulțime de citate din autori antici pierduți, care, utilizate critic, servesc drept importante și unice indicații în legătură cu istoria trecutului țării noastre.

Puține, dar prețioase amănunte conțin și scrierile topometrilor romani Balbus și Hyginus referitoare la Dacia preromană și romană (în ediția F. Blume, K. Lachmann și A. Rudorff, *Die Schriften der romischen Feldmesser*, voi. I—II, Berlin, 1848—1852).

Istoria Daciei în perioada de după retragerea aureliană și pînă la sfîrșitul primului mileniu din era noastră ocupă un loc puțin însemnat în istoriografia romană tîrzie și în cea bizantină. Știrile care apar asupra evenimentelor ce se petreceau la nord de Dunăre au un caracter întîmplător și sînt întotdeauna legate de politica și acțiunile militare ale imperiului.

Din colecția de biografii cunoscută sub numele de *Historia Augusta*, cel mai mare interes pentru istoria Daciei îl prezintă biografia lui Aurelian (*Vita Aureliani*) atribuită lui Flavius Vopiscus, iar dintre *breviaria*, amintite mai sus, o singură știre, aceea a pierderii Daciei, reproducă de Aurelius Victor, Eutropius Rufius Festus și, mai tîrziu, de către Iordanes, merită să ne rețină atenția.

Istoriografia antică a avut în secolul al IV-lea un ultim mare reprezentant în Ammianus Marcellinus, cel mai bun istoric al unei epoci atît de însemnate a istoriei universale. În vasta sa operă *Rerum gestarum libri XXXI* (ed. Carolus Upson Clark, *Ammiani Marcellini, Rerum gestarum libri qui supersunt*, 1915) din păcate păstrată numai în parte, Ammian a înregistrat și ne-a transmis știri de o excepțională importanță pentru istoria țării noastre în veacul al IV-lea (G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, voi. XIII—XIV, text, traducere și comentarii din cărțile XXVII și XXXI). Reținem îndeosebi capitolele referitoare la istoria sarmaților din valea Tisei și pe cele cu privire la goții de pe teritoriul țării noastre și la efectele năvălirii hunilor în Europa de sud-est.

La izvoarele păgîne din secolul al IV-lea se adaugă izvoarele creștine. Deși literatura creștină a luat un mare avînt în acea vreme, totuși informațiile asupra situației din Dacia sînt limitate și ca număr și ca probleme. Se cuvine

m-n^{nrirmăm} mai întâi pe Auxentius din Durostor, care, în a sa *Viață a lui Iji*», vorbește despre activitatea cunoscutului «apostol» al goților și despre **■oficiile** în care el a predicat în limbile greacă, latină și gotă, la nord ca și la mă. de Dunăre.

Despre activitatea și moartea lui Sava «Gotul», înecat la 12 aprilie 372 în — —: ■'.'-: (Buzău), găsim știri în epistolele lui Vasile cel Mare (Migne, **Ihn^{ogw} *Qraeca***, XXXII, ep. CLV, CLXIV), iar despre Nicetas, episcop al t[^]aesanei și scriitor, în scrisorile și poemele lui Paulinus din Nola (ed. Harței,

Criza istoriografiei antice este și mai evidentă în secolul al V-lea. Cu excepția *Im 7******, scriitor grec care a compus o istorie a imperiului de la August **■tmi h** Teodosiu al II-lea, un singur izvor important ne-a rămas din această **pândi-** Ne referim la Priscus din Panion (ed. Im. Bekker și B. G. Niebuhr, Bonn, **■29**), care ne-a lăsat în *Ambasadele* sale numeroase informații de mare interes .- - _ - : _;:ei din provinciile sud-dunărene ale imperiului și din teritoriile . - rjr.-i f.uviului stăpânite de huni. Călătoria pe care autorul a întreprins-o **■ 448**, însoțind ambasada trimisă de Teodosiu al II-lea la curtea lui Attila, i-a -;- -- .; J_ să vadă și să povestească cu competență cele văzute cu ochii **wgăL** De aci decurge valoarea informațiilor pe care ni le-a transmis și «**■c fac** din opera sa un izvor de mîna întâi. Un prețios izvor istoric și geo-[^]mc de la începutul secolului al V-lea este *Notitia Dignitatum* (ed. O. Seeck, **■rrfa. 1876**).

Secolul al VI-lea a cunoscut o reînviore a genului istoric. Lucrările _ - . ililis, Ioannes Laurentius Lydus și Petrus Patricius, inegale ca valoare **iTrîri** conțin multe informații care merită atenția istoricului antichității. Un deosebit interes și pentru istoria medie timpurie a țării noastre îl prezintă **Inan** amintită înaintea lui Iordanes: De origine *actibusque Qetarum*, **κ pe scurt Qetica**, scrisă pe la 551 (ed. Th. Mommsen, *Monum. Qerm. Hist.*, - - - ' . Berlin, 1882; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, [■' '.II — XIV, București, 1939, text, traducere și comentarii). Lucrarea este a **«MITHI** din memorie al istoriei goților scrisă de senatorul Magnus Aurelius **Camăodocus**, dar Iordanes a folosit și alte izvoare grecești și latinești. Cu «**■c scăderile** ei, ținînd seama că lucrările de bază pe care le-a utilizat **ale** lui Casiodor și Ablavius —■ nu ni s-au păstrat, lucrarea este indis-pentru informațiile cu privire la istoria, geografia și etnografia Daciei IV—VI e.n. Folosită cu mare precauție și controlată neconținut irvoare, ea constituie un izvor de temelie al istoriei Daciei în perioada

Iordanes a fost depășit cu mult de Procopios din Caesareea, considerat **mai** însemnat izvor literar al istoriei imperiului bizantin în vremea lui (ed. Dindorf, în *Corfms scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn; f, *Procopii Caesariensis opera omnia*, 1912, ed. critică). De un interes deosebit

pentru istoria veche a țării noastre sînt știrile privitoare la anți și slavini care își făcuseră apariția în cîmpia Dunării (*De hello gothico*, III, 14; IV, 25) sau despre gepizi și longobarzi și raporturile lor cu imperiul (*ibid.*, III, 33). Și mai importantă este lucrarea *De aedificiis* (Bonn, 1838; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, voi. XV, București, 1938, text, traducere și comentarii), scrisă între anii 558—560. Vasta operă de fortificare a graniței dunărene a imperiului, inclusiv capetele de pod de pe malul romînesc al fluviului, reprezintă ultimul efort al Bizanțului de a apăra teritoriile sale din Peninsula Balcanică.

Un izvor prețios pentru istoria ultimelor decenii ale secolului al VI-lea, îndeosebi pentru luptele dintre slavi și bizantini în cîmpia Munteniei este *Strategicori'ul* atribuit lui Maurikios. Din păcate textul n-a fost reeditat și nu posedăm o ediție critică. Numeroase știri cu privire la luptele dintre bizantini, slavi și avari în perioada dintre 582—602 se găsesc în *Historiae* ale lui Theophylactos Simocattes, din sec. VII (ed. Bonn) și în *Chronographia* lui Theophanes Mărturisitorul din sec. VIII (ed. De Boor). Deși aceste opere n-au o valoare deosebită din punctul de vedere al concepției, care este evident cea teologică, ca izvoare sînt foarte prețioase prin știrile pe care le conțin asupra sclavinilor din șesul Munteniei, asupra organizării, obiceiurilor și modului lor de viață.

Un alt izvor care nu este lipsit de interes pentru sec. VII, legenda *Sfîntul u Dimitrie din Tesalonic* (Migne, *Patrologia Graeca*, voi. CXVI: Acta S. Demetrii, Miracula II, cap. V, par. 195—196), înregistrează mișcări de populații între valea Dunării și Tesalonic.

În veacurile următoare istoriografia bizantină nu mai înregistrează decît cu totul întîmplător evenimentele din teritoriile situate la nord de Dunăre. De-abia începînd cu secolul al X-lea aceste teritorii încep să atragă din nou atenția scriitorilor din Bizanț, însă termenii livrești, învechiți, sub care sînt cunoscute ele — Sciția, Sarmăția etc. — nu pot lămuri realitățile etnografice. Dintre scrierile secolului al X-lea atenția trebuie îndreptată către lucrările lui Constantin al VH-lea Porfirogenitul (912—959): *De thematibus* (ed. A. Pertusi, Roma, 1952, text și traducere în limba italiană), în care se cuprind excerpte din Ștefan din Bizanț (sec. al V-lea) și din Hierocles (sec. al VI-lea), și mai ales *De administrando imperio* (ed. C. Moravcsik, Budapesta, 1949, text și traducere engleză), care cuprinde informații asupra pecenegilor și maghiarilor. Acum sînt menționate, în legătură cu teritoriile în care își făcuseră apariția popoarele amintite, numele rîurilor *Brutus* (Prut) și *Seretus* (Șiret), dar nu apare nici o informație despre romîni.

Kecaumenos (sec. XI) deschide seria scriitorilor bizantini care vorbesc despre *vlahi* și despre originea lor. În afara cronicilor bizantine, avem de menționat și cronica rusă *Povest vremennîh let*, atribuită lui Nestor (C. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, voi. VII — *Cronica lui Nestor*, București 1935, traducere și comentariu istoric), în care *volochii*, formă slavă răsăriteană pentru *vlahi*, apar alături de slavi ca locuitori ai teritoriului ocupat apoi de maghiari, știre

ir concordă cu informațiile din cronica notarului regelui maghiar Bela (Ano-*wrwms*), despre care vezi cap. respectiv din voi. II al Istoriei României.

Ieșit la iveală prin săpături arheologice sau prin descoperiri întâmplătoare, materialul documentar epigrafic

constituie, de fapt, un izvor *scris* de cea mai mare valoare. Variate și ca formă — scripții pe piatră, pe bronz, plumb, pe table de lemn, pe obiecte de lut sau de metal, ștampile sau însemnări scrise prin incizie sau numai cu o materie colorată) și ca fond (inscripții cu caracter public sau privat, profan sau religios), irvoarele epigrafice reflectă mai *direct* și —■ cu puține excepții — mai autentic iecât izvoarele literare propriu-zise realitatea vieții din trecut, atît în domeniile variate ale vieții publice, cît și în acelea de toate zilele ale vieții omului particular.

Interesul pentru aceste monumente ale antichității s-a manifestat foarte de vreme, încă din evul mediu (deși nu întotdeauna din îndemnuri de ordin științific), dînd naștere la culegeri (în manuscris sau mai tîrziu tipărite) de inscripții, limitate la anumite regiuni sau la anumite probleme.

La o adunare și editare sistematică, organizată, a tuturor inscripțiilor grecești și latinești (singurele care interesează și istoria veche a țării noastre) nu s-a început decît în sec. XIX, prin editarea celor două colecții mari de inscripții: *Corpus Inscriptionum Graecarum* (*CIQ*) de Aug. Boeckh (voi. I—IV + Indices, 1528—1877), înlocuit foarte curînd cu publicația, în condiții superioare, a colecției intitulate *Inscriptiones Graecae* (*IG*), în mai multe volume, fiecare volum cuprinzînd inscripțiile unei regiuni, avînd și o *editio minor* (ambele în curs de publicare), b) *Corpus Inscriptionum Latinarum* (*CIL*), în 16 volume (ultimul

nde așa-zisele diplome militare, descoperite peste tot).

Din aceste două colecții, voi. III, tom. I—II + suplimentele (1873—1902) din *CIL* cuprinde inscripțiile latinești, iar voi. XVI diplomele militare descoperite pînă în 1902 (inscripțiile) resp. 1955 (diplomele) pe cuprinsul țării noastre, :>stele provincii Dacia și Moesia dobrogeană.

Inscripțiile ieșite la iveală după 1902 și publicate în diferite reviste sau lucrări din țară sau străinătate, ca și diplomele militare de după 1955 sînt, de obicei, regulat publicate în anexa *Annee Epigraphique* (*A&*) a revistei franceze ■ *Refue Archeologique*, ce apare la Paris.

O culegere a inscripțiilor ieșite de pe teritoriul Olteniei după anul 1902 pînă în 1958, dă D. Tudor, în Suplimentul epigrafic al lucrării sale *Oltenia romană*, București, 1958, p. 379—432.

Alta e situația cu inscripțiile grecești descoperite în Dobrogea (puținele inscripții grecești din Dacia sînt cuprinse în *CIL*, III sau în *Annee ~Epigr.*). Ele a-au fost nicicînd strînse laolaltă și nici măcar toate publicate, încît cercetătorul istoriei Dobrogei, cînd e vorba de inscripțiile grecești, are sarcina anevoioasă de a și le căuta și reuni singur fie din unele culegeri parțiale (ca Dittenberger, *SyUogae Inscr. Graecarum*, I—IV, ed. a 3-a, 1915—1924), fie din numeroasele

publicații cîteodată inaccesibile. O parte din ele (cele mai noi) se pot găsi acum în diferitele publicații (reviste sau lucrări de specialitate) ce apar în țară, iar unele din ele republicate fie în acel *AE*, fie, mai ales, în *Supplementum Epigraphicum Graecum*, editat cu începere din 1923 de J. J. Hondius la Leiden, iar după moartea acestuia de A. G. Woodhead.

Cît privește însă inscripțiile grecești (dar și latinești) descoperite mai de-mult în Dobrogea, cele provenind de la Tropaeum, Callatis, dar mai ales din Tomis, au fost editate de Gr. Tocilescu fie în *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich* (I, 1877, p. 73; III, 1879, p. 40—46; VI, 1882, p. 1—52; VIII, 1884, p. 1—34; XI, 1887, p. 19—70; XIV, 1891, p. 10—37; XVII, 1894, p. 81—113; XIX, 1896, p. 79—111, 213—229), fie în unele lucrări de ansamblu ca *Monumente epigrafice și sculpturali ale Muzeului Național din București*, București, 1881—1908, ori *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900.

Scurtă vreme după moartea lui Tocilescu începe activitatea de arheolog militant a lui Vasile Pârvan, care avea să ducă la publicarea fără întârziere a inscripțiilor descoperite în principalele așezări explorate: Ulmetum și Histria. În primul caz, rapoartele de săpături cuprind și texte epigrafice scoase la iveală de-a lungul mai multor campanii (AAR, s. II, t. XXXIV, MSI, p. 497—607; t. XXXVI, MSI, p. 245—328, 329—420; t. XXXVIII, MSI, p. 265—304), în cel de-al doilea singurele rezultate publicate sînt memoriile epigrafice cunoscute sub numele de *Histria IV* și *Histria VII* (AAR, t. XXXVIII, MSI, 1916, p. 533—732; ARMSI, s. III, t. II, mem. 1, 1923). Trebuie să arătăm, totodată, că deși din inscripțiile grecești ori latine privind istoria noastră veche, cele mai multe au fost găsite chiar pe teritoriul țării, altele s-au descoperit în locuri felurite ale Greciei, ale bazinului pontic, ori ale imperiului roman și publicate în altă parte. Unele din acestea interesează chiar direct evenimente petrecute pe teritoriul țării noastre, altele prezintă cu ele numai o legătură mijlocită. Și într-un caz și în celălalt cunoașterea lor e indispensabilă, dat fiind că nu o dată întîmplări sau instituții insuficient cunoscute pe baza documentelor de la noi se lămuresc cu ajutorul documentelor aflate pe alte meleaguri. Cercetătorul istoriei noastre vechi găsește deci o înlesnire în împrejurarea că, pînă la 1940, inscripțiile referitoare la istoria Daciei, descoperite în afara hotarelor acestei provincii, au fost strînse de A. Dobo în lucrarea intitulată *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, editio II, emendatior, Budapest, 1940. De asemenea, munca lui e ajutată de culegerea de documente epigrafice interesînd întreaga lume romană, publicată cu regularitate — în mai sus-pomenita *l'Annee Epigraphique*.

De un folos tot atît de mare sînt, de altă parte, culegerile de inscripții antice descoperite în unele teritorii vecine cu țara noastră, cum ar fi cele întocmite la sfîrșitul veacului trecut de V. V. Latîșev: *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae* (Petropoli, 1885—1901; voi. I, ed. a 2-a,

I916X sau, în zilele noastre, de G. Mihailov, sub titlul: *Inscriptiones Graecae =m Bulgaria repertae* (voi. I, Sofia, 1956; voi. II, Sofia, 1959).

Atît de preţioase pentru cunoaşterea altor regiuni ale lumii antice, izvoarele papiriacee sînt de o importanţă **adnă** pentru studiul istoriei noastre vechi. În fapt, un singur papir latin ne r.: "naşii utile în legătură cu situaţia ţinuturilor dunărene în anii imediat sau imediat următori războaielor dacice din 101—106: așa-zisul « papir ►, descoperit în Egipt şi publicat de A. S. Hunt sub titlul « *Register of mCokart in Moesia* », în *Raccolta di studi in onore di Qiacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265 urm., de curînd reeditat — cu numeroase lecţiuni noi, dar nu ■**totdeauna** sigure — de R. O. Fink în studiul *Hunt's pridianum: British Museum ftfcynu*, 2851, «*Journal of Roman Studies*», XLVIII, 1958, p. 102—116.

Izvoarele numismatice Printre izvoarele istoriei noastre vechi se numără şi monedele. E vorba atît de monedele bătute de oraşele **fi statele** dinafară graniţelor Daciei şi pătrunse în Dacia pe calea schimbului **ca populaţiile** de aici, cît şi de cele bătute pe teritoriul ţării de coloniile greceşti de pe **litoralul** dobrogean şi, pe **o** anumită treaptă a dezvoltării lor economice **fi «riab»**, de sciţii stabiliţi în Dobrogea şi de daco-geţii din stînga Dunării de :□&. Descoperite fie prin săpături, fie întîmplător, izolate sau în «tezaure », ■**medele** aparţin propriu-zis grupului izvoarelor arheologice şi doar legendele **oe le poartă** cele mai multe din ele îndreptăţesc încadrarea lor în izvoarele scrise, **asa cum** se face aici. Importanţa lor documentară e cît se poate de mare, contri- **Irnfcri** la **o** mai justă şi mai adîncă înţelegere a structurii social-economice şi **politice a** societăţii umane de pe teritoriul ţării noastre, întregind în chip fericit **fnrinai** acele laturi ale dezvoltării societăţii pentru care izvoarele literare sînt **jrit** de zgîrcite. În afară de valoarea statistică a multora dintre ele, monedele servesc; apoi, de cele mai multe ori, şi ca unicele criterii de datare a unor complexe arheologice.

Pentru studiul monedelor străine (greceşti, macedonene, romane etc.) cercetătorului îi stau la dispoziţie tratatele clasice de numismatică ale unor Head, Babelon, Cohen, Mattingly ş.a.

Monedele emise de Histria şi Callatis începînd din sec. V—VI î.e.n. pînă în **sec. III** e.n. au fost studiate şi publicate de Behrendt Pick în opera intitulată *Die antiken hiunzen von Dacien und Moesien (Die antiken Miinzen Nord-Griechenlands*, I, 1), Berlin, 1898; cele din Tomis, în continuarea aceleiaşi lucrări, ie K. Regling (*Die antiken Miinzen Nord-Griechenlands*, II, 1, Berlin, 1910). La rîndul lor, monedele căpeteniilor scite din Dobrogea au fost publicate de M. Sutz, *Contribuţiunea numismaticei la istoria antică a Romîniei transdunărene*, în *An. Ac. Rom.*, Mem. Secţ. Istorie, tom. XXXVIII, 1915—1916, p. 523—531 veri şi V. Canarache, în SCIV, 1 (1), 1950, p. 213—257).

Cît privește monedele (numai de argint) bătute de triburile geto-dace în anumite momente ale istoriei lor, imitînd un model străin (îndeosebi monedele macedonene), fără să fi făcut obiectul unei culegeri generale, au fost clasificate și studiate mai ales de următorii cercetători:

1. E. A. BIELZ, *Die dakische Tetradrachmen Siebenbürgens*, Archiv, des Ver. für Siben. Landeskunde, XI, 1874, p. 465 și urm.
2. MOISIL CONST., *Monedele dacilor*, BSNR, XV, 1920, p. 59—78.
2. K. PINK, *Die Miinzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest-Leipzig, 1939.
4. O. FLOCA, *Monnaies « daciques » du type Hunedoara. Les tresors des monnaies de Rădulești et de Sălașul de Sus*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 71—104 + 9 pi. în afară de text.

Ca și pentru epocile precedente, moneda romană și apoi bizantină rămîne și pentru perioada de după 271 și pînă în secolul al X-lea un prețios izvor istoric. Aceste documente, folosite cu prudență și măsură, pot, pe de o parte, să fie utilizate la datarea complexelor arheologice, iar pe de alta la documentarea relațiilor de schimb între populațiile de pe teritoriul țării noastre și imperiu, într-o vreme cînd informațiile referitoare la această epocă sînt rare și vagi.

Pentru studiul monedelor romane de la Aurelian și pînă la Teodosiu I inclusiv și pentru imperiul de apus pînă la 476 putem folosi lucrarea cunoscută a lui Cohen, voi. VI—VIII. Pentru monedele împăraților de la Constantinopol, începînd cu Arcadius și pînă la Anastasius exclusiv, vom face apel la catalogul deja învechit al lui J. Sabatier: *Description generale des monnaies byzantines*, Paris, 1862. Monedele emise în acest răs timp sînt în curs de cercetare și publicare în noile cataloage de monede romane publicate de British Museum.

Monedele bizantine începînd cu Anastasius și pînă la căderea Constanței-nopolului sînt studiate în întregime în lucrarea lui W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, 2 voi., Londra, 1908, iar parțial în lucrarea lui J. J. Tolstoi, *БузаумуцКие Монему*, S. Petersburg, 2 voi., 1912—1914, începînd cu Arcadius și pînă la Mihail al III-lea (843—867).

Pentru monedele anonime de bronz, emise de împărați bizantini din secolul al X-lea, se va ține seama de contribuțiile aduse de M. Thompson (*The Athenian Agora*, II. *Coins Roman-Venetian*, Princeton, 1954) în ceea ce privește atribuirea lor la diferiți împărați, începînd cu Ioan Tzimisce.

Problemele de numismatică privind trecutul țării noastre au fost discutate în diferite publicații, printre care și unele de specialitate cum au fost *Buletinul Societății Numismatice Romîne*, I, 1904, XLI, 1947 și *Cronica Numismatică și Arheologică*, I, 1920—XIX, 1945.

În ultimii ani, Academia Republicii Populare Romîne a luat inițiativa publicării unui nou periodic de numismatică, *Studii și cercetări de numismatică*, al cărui prim volum a apărut în 1957 și în care sînt dezbătute toate problemele în legătură cu această disciplină.

Pentru a încheia această enumerare a izvoarelor istoriei noastre vechi, 72-se pot trece cu vederea, când e vorba de cetățile grecești din Dobrogea, numeroasele exemplare de unități metrologice (așa-numitele «ponduri»), descoperite în săpăturile din Histria, Callatis și Tomis, ori în teritoriile acestora. O prezentare a lor de ansamblu se poate găsi în studiul lui C. Moisil, *Ponduri mtdite sau puțin cunoscute din Histria, Callatis și Tomis*, publicat în « Studii și cercetări de numismatică », I, 1957, p. 247—293 (cf. și contribuțiile lui C. Preda, *Ponduri antice inedite de la Callatis și Histria*, ibid., p. 297—305 și *Contribution à l'etude du systeme ponderal d'Histria*, N.S., II, 1958, Dacia, r. 451—461).

LISTA ABREVIĂȚIUNILOR

- _ _ |
AAffc
ACMIT
ActaAnt
ActaArch
ActaEthn
ActaOrHung
.-E
AEM
AIIN
AISC
AnD
AnrŁp
AntHung
AO
AR
ArcKHung

ArchKozl
ARMSI

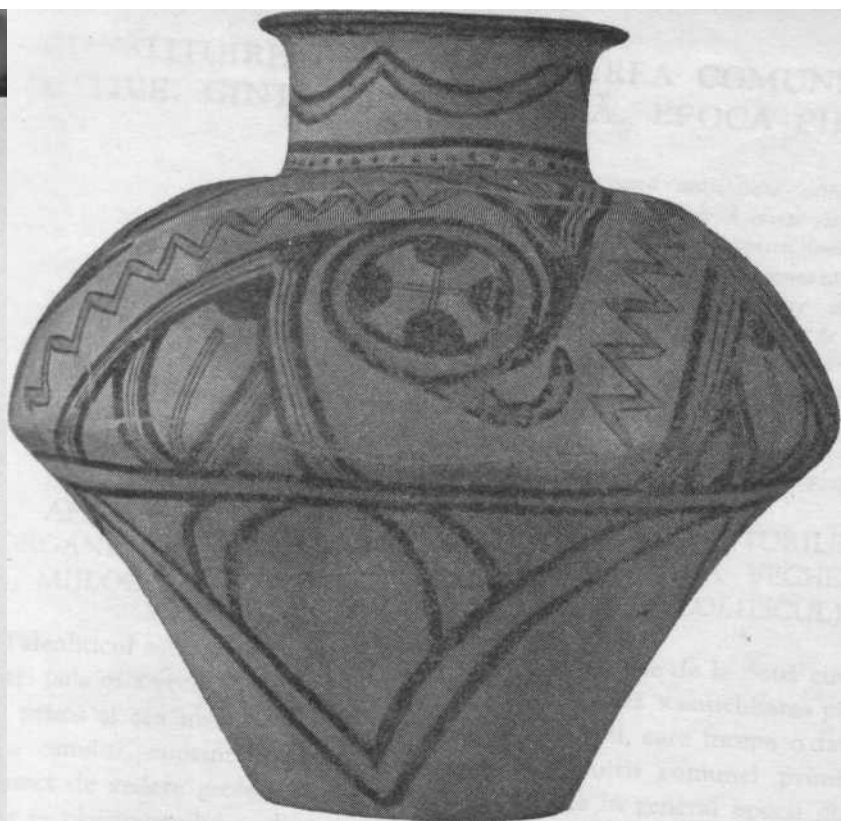
ARMSŁ
ARS

— *Analele Academiei Romine.*
- Arta fi *Arheologia*, Iași, I-XIV, 1927-1938.
— *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1915, 1942, 1943.
— *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, pentru Transilvania.*
Cluj, I—VI, 1928-1931-1938.
— *Acta Antiqua*, Budapesta.
— *Acta Archaeologica*, Budapesta.
— *Acta Ethnographica*, Budapesta. <
— *Acta Orientalia Hungarica.*
— *Archaeologiai Łrtesito.*
— *Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich.*
— *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, I—VII, 1922—1938.
— *Anuarul Institutului de Studii clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
- *Analele Dobrogei*, **I-XII**, 1920-1938.
— *Annie Spigraphique*,
— *Antiquitas Hungarica.*
-*Arhivele Olteniei*, Craiova, I-XIX, 1922-1948.
— *Arheologicke Rozhledy.*
— *Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Muzeum Regeszeti*
Kiadvnyai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
— *Archaeologiai Kozlemenyek.*
— *Academia Română. Memoriile Secției Istorice*, seria II, 1886/1887 —
1916/1919, seria III, 1922/1923-1944/1945.
— *Academia Română. Memoriile Secției Științifice.*
— *Analele Romino- Sovietice.*

BASPR
— *American School of Vrehistoric Research Bulletin.*

BCH	<i>Bulletin de Correspondance Hellenique.</i>
BCMI	<i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , I—XXXVIII, București.
BerRQK	<i>Deutsches Archäologisches Institut, Berichte der Romisch-Germanischen Kommission.</i>
BMJV	<i>Buletinul Muzeului jud. Vlașca *Teohari Antonescu</i> », București, I—III, 1935-1945.
BMM	<i>Buletinul Muzeului Militar.</i>
BSA	<i>Annual of the British School at Athens.</i>
BSH	<i>Academie Roumaine, Bulletin de la Section Historique</i> , Bucarest, 1912-1947.
BSNR	<i>Buletinul Societății Numismatice Române</i> , București, I—XII, 1904 — 1947.
BStAc	<i>Buletinul Științific al Academiei R.P.R.</i>
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift.</i>
CAH	<i>Cambriāge Ancient History.</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum.</i>
CRAI	<i>Comptes-rendus des seances. Academie des Inscriptions et Belles-Lettres</i>
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.</i>
	- <i>Dictionnaire des antiquites grecques et romaines</i> sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio. • <i>Dacia, recherches et decouvertes archeologiques en Roumanie</i> , București, I-XII, 1924-1947; N.S., I, 1957; N.S., II, 1958; N.S., III, 1959. <i>Dolgozatok/Travaux de la Section numismatique et archeologique du Musee National de Transilvanie</i> , Cluj, I—X, 1910—1919. <i>Dolgozatok-Travaux de l'Universite Fr. Joseph</i> , Szeged.
	<i>Ephemeris Dacoromāna</i> , București-Roma, I—X, 1923 — 1945. <i>Eurasia Septentrionalis Antiqua</i>
FHQ	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum.</i>
FoliaArch.	<i>Folia Archaeologica.</i>
FrQrHist	F. Jacoby, <i>Die Fragmente der Griechischen Historiker</i> , Berlin-Leyden, 1923,
QQM	<i>Geographi Graeci Minores.</i>
IQ	<i>Inscriptiones Graecae.</i>
IQB	<i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae.</i>
IQRR	<i>Inscriptiones graecae ad Res Romanas pertinentes.</i>
ILS	Dessau, <i>Inscriptiones Latinae selectae.</i>
IMF AN	— <i>Известия, Мемориал Козо (Дунайская Академия Наук СССР).</i>
« Izvestiia- Institut *	<i>Izvestia, Bulletin de l'Institut Archeologique Bulgare.</i>
	<i>Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.</i>
JOAI	<i>The Journal of Roman Studies.</i>
JRS	
KS	— <i>Краткое описание археологических памятников в Мемориале Козо.</i>
LXX	

<i>Materiale</i>	<i>Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., voi. I (1954); Materiale și cercetări arheologice, voi. II (1956); voi. III (1957); voi. IV (1957); voi. V (1959); voi. VI (1960).</i>
MQH	<i>Monumenta Qermaniae Historica.</i>
MQHAA	<i>Monumenta Qermaniae Historica. Auctores Antiqui.</i>
MIA	<i>Mamepua/ibi u uccMedoecmun no apxeojiosuu CCCP.</i>
NZ	■ <i>"Numismatische Zeitschrift.</i> <i>Pamătk y Archeologicke.</i> <i>Prosopographia Imperii Romani. Sec. I—II—III.</i> <i>Publicațiile Muzeului Municipiului București.</i> <i>Prähistorische Zeitschrift.</i>
RE	<i>Paully-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.</i>
R&Q	<i>Revue des Studes Qrecques.</i>
R&L	<i>Revue des Studes Latines.</i>
<i>RevPhil</i>	<i>Revue de Philologie, de Litterature et d'Histoire ancienne.</i>
RH	<i>Revue Historique.</i>
RHSEE	<i>Revue historique de Sud-Est europeen, Bucarest, I — XXIII, 1924—1946.</i>
RIR	<i>Revista istorică română, București, I-XVII, 1931-1947.</i>
<i>RomMitt</i>	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Rb'mische Abteilung.</i>
<i>Roska</i>	<i>Erdely regeszeti repertoriuma, Cluj, 1942.</i>
<i>Repertorium RPAN</i>	<i>Revista de preistorie și de Antichități Naționale, București, I—IV, 1937-1940.</i>
SA	<i>CoeemcKaH apxeojiozun.</i>
SAntr	<i>CoBemcKaH aumporiojiozun.</i>
SBWien	<i>Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse.</i>
SCIM	<i>Studii și cercetări de istorie medie, București.</i>
SCIV	<i>Studii și cercetări de istorie veche, București.</i>
SCN	<i>Studii și cercetări de numismatică, București.</i>
SCȘCluj	<i>Studii și cercetări științifice, Cluj.</i>
SClași	<i>Studii și cercetări științifice, Iași.</i>
SEQ	<i>Supplementum Epigraphicum Qraecum.</i>
SHA	<i>Scriptores Historiae Augustae.</i>
Syll	<i>W. Dittenberger, Syllogae Inscriptionum Qraecarum.</i>
TQIM	<i>Труды еоыдапсееуHOSo ucmopuueKoaO M.y3en.</i>
VDI	<i>BecrrmuK dpeeneu ucmopuu.</i>
ZfN	<i>- Zeitschrift fur Numismatik.</i>

1721

ORINDUIREA COMUNEI PRIMITIVE

PARTEA I

КЕУ СОМОНЕИ БКИМЛЛЕ

БУКЛЕУ I

CAPITOLUL I

CONSTITUIREA ȘI CONSOLIDAREA
COMUNEI PRIMITIVE. GINTA
MATRIARHALĂ. EPOCA PIETREI

« . . . această
antichitate primitivă
va •cămine în orice
caz o epocă istorică
de cel mai mare
interes pentru toate
generațiile viitoare,
pentru că formează
temelia întregii
dezvoltări
superioare de mai
târziu, pentru că are
drept punct de plecare
desprinderea omului
de lumea animală și
drept conținut
învingerea unor
greutăți pe care
oamenii asociați ai
viitorului nu le vor
mai întâmpina
niciodată ».

F. Engels

1. APARIȚIA SOCIETĂȚII OMENEȘTI ȘI ÎNCEPUTURILE ORGANIZĂRII GENTILICE Matriarhale. Epoca Veche și Mijlocie a Pietrei (Paleoliticul și Mezoliticul)

Paleoliticul sau vîrsta veche a pietrei își poartă numele de la două cuvinte grecești: *palaios* « vechi » și *lithos* « piatră »; el îmbrățișează « antichitatea primitivă », prima și cea mai lungă epocă din istoria omenirii, care începe o dată cu apariția omului, cuprinzînd primele etape ale orînduirii comunei primitive. Din punct de vedere geologic, paleoliticul corespunde în general epocii glacia-țiunilor — pleistocenului — din cuprinsul perioadei cuaternare¹.

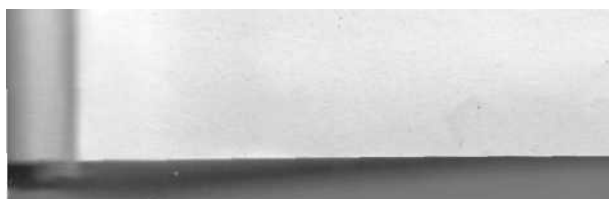
În epoca veche a pietrei, spre deosebire de epoca nouă a pietrei, adică de neolitic, uneltele de muncă au fost lucrate numai din piatră cioplită, din lemn și din os, fără a se cunoaște șlefuirea și găurirea pietrei, olăritul, creșterea animalelor și cultivarea plantelor.

Cercetarea paleoliticului se întemeiază pe interpretarea obiectelor de piatră și de os, păstrate în pămînt pretutîndeni pe unde au trăit și muncit străvechii noștri înaintași. Astfel, uneltele de piatră descoperite în stratele geologice ale perioadei cuaternare, alături de oasele fosile ale marilor mamifere dispărute și ale omului, au dovedit marea vechime a omului și a culturii sale.

Ținîndu-se seama de schimbările climei, florei și faunei și de evoluția înfățișării fizice a omului însuși, paleoliticul a fost împărțit în *inferior*, *mijlociu* și *superior*. Ca timp, paleoliticul a început cu aproximativ 600 000 de ani în urmă și a sfîrșit acum vreo 10 000 de ani.

Primele înjghebări ale societății omenești apar și se dezvoltă treptat, o dată cu desprinderea omului din lumea animală.

¹ Geologic, cuaternarul — ultima și cea mai scurtă perioadă din istoria pămîntului — este împărțit în două epoci: pleistocenul sau epoca glaciațiunilor și holocenul sau actualul.

Teoria evoluționistă a lui Charles Darwin care a demonstrat că omul este rezultatul dezvoltării unei specii de maimuță antropoidă, a fost confirmată deplin în ultimul deceniu al veacului trecut și mai ales în secolul nostru, prin descoperirea unor oase fosile, care arată neîndoios procesul de transformare a unor antropoide în om.

Ch. Darwin a scos în evidență rolul schimbării mediului fizic și al selecției naturale în acest proces. Ele constituie doar premisele biologice ale antropogenezei. Procesul complex al antropogenezei poate fi pe deplin lămurit numai pe baza materialismului istoric. În lucrările lor, clasicii marxism-leninismului au demonstrat rolul hotărâtor pe care l-a avut munca în acest proces complex de transformare (vezi p. 6).

A fost astfel înfrântă concepția idealistă, pusă în slujba claselor exploatare, potrivit căreia omul ar fi o creație a divinității, concepție care secole de-a rândul a împiedicat adevărul să iasă la lumină.

Cele dintâi mijiri ale vieții pe pământ, simple organisme ca: algele, celențeratele și moluștele, apar abia în a doua jumătate a erei arhaice sau proterozoice (era timpurie a vieții). În era următoare, primara sau paleozoică (era veche a vieții), apar primele vertebrate: peștii, batracienii și reptilele, care la începutul erei secundare sau mezozoice (era mijlocie a vieții) se dezvoltă pînă la forme uriașe. Spre mijlocul erei secundare apar mamiferele, care domină cele două perioade următoare — terțiară și cuaternară — ale ultimei ere, cea cainozoică (era nouă a vieții), eră în care apar, se dezvoltă și se răspîndesc primatelor¹.

Încă în partea de sfîrșit a perioadei terțiare (pliocen) cunoaștem printre primat o maimuță antropoidă — *Oreopithecus* — care reprezintă cea mai veche mărturie a unei direcții evolutive a maimuței către umanizare. Înălțimea de circa 1,30 m, ținuta dreaptă, lipsa cozii, forma craniului cu regiunea frontală mai dezvoltată și structura dinților, îmbină la oreopitec trăsăturile maimuțelor superioare, cu cele care se vor dezvolta mai tîrziu la om. Și alte maimuțe terțiare ca *Dryopithecus*, *Sivapithecus* și *Bramapithecus* sînt considerate ca rude îndepărtate ale omului și ale maimuțelor antropomorfe actuale (gorila, cimpanzeul și urangutanul).

Resturi fosile ale unor maimuțe, ca *hiacacus florentinus* și *Dolichopithecus*, sînt cunoscute și la noi, în asociația faunistică pliocenă de la Mălușteni (r. Murgeni, reg. Iași). Prezența acestor maimuțe fosile pe un areal destul de vast, din centrul și mai ales din sudul Europei, areal ce include și țara noastră, semnalează posibilitatea existenței și aici a unor primat superioare de tipul oreopitecului (ca acel descoperit în vecinătatea noastră, R.S.S. Moldovenească) și al udabnopithecului din Gruzia.

¹ Termenul de *primat* corespunde în clasificarea zoologică denumirii ordinului din care fac parte: omul, maimuțele antropoide, precum și toate celelalte familii de maimuțe inferioare.

Apariția și evoluția propriu-zisă a omului se petrec în perioada cuater-ră, caracterizată prin repetate și profunde schimbări ale climei. Incepînd cam **de acum** 600 000 de ani, datorită scăderii temperaturii, care a dus la schimbarea **climei atit** în emisfera boreală cît și în cea australă, s-au îngrămădit periodic **straturi de** zăpadă care s-au transformat în puternice învelișuri de gheață — calotele **g^Δ»«-i*rp** — **de** peste 2000 m grosime, care — în ceea ce privește continentul **european** — înaintînd dinspre înălțimile scandinave înspre sud, au acoperit o bună **pute** din Europa nordică. Prin schimbarea climei, s-au petrecut puternice prefaceri **in mediul** natural. Multe din speciile de climă caldă ale florei și faunei terțiare au **dispărut**, altele s-au retras spre sud ori s-au adaptat noilor condiții de viață. Au **apărut** apoi noi genuri de mamifere: *Elephas* « elefantul », *Equus* « calul » și *Bos m. bouli*. Transformările din lumea viețuitoarelor au culminat cu apariția genului *Homo* « omul », fapt care îndreptățește și denumirea de perioadă *antropozoică* (**perioada** vieții omului¹⁾) pentru că o dată cu cuaternarul, mersul transformărilor **geologice** ale pămîntului se împletește cu istoria genului uman. Prin cercetări **acute** în munții Alpi, s-a stabilit existența a patru mari faze glaciare: *Qüinz*, *Miruel*, *Riss* și *Wurm* despărțite între ele printr-o faze interglaciare, reprezentînd **oscilații** climatice mai calde. La rîndul lor, glaciațiunile au fost împărțite **in** cîte două și chiar trei stadii glaciare separate, între ele prin interstadii. Glaciațiunile cu stadiile lor corespund înaintării ghețarilor, iar interglaciațiunile și interstadiile corespund retragerii ghețarilor.

Datele în ani pentru cele patru glaciațiuni, stabilite ipotetic cu ajutorul **unor** metode complicate astronomice, au o valoare aproximativă de orientare și sînt (rotunjite) următoarele (de fiecare dată referindu-se la începutul glaciațiuni respective și reprezentînd numărul de ani scurs de atunci pînă în zilele noastre): *Giinz* circa 600 000, *Mindel* circa 480 000, *Riss* circa 240 000, *Wurm* circa 120 000. În stratele geologice de la începutul cuaternarului s-au descoperit în sudul și estul Africii resturi fosile din scheletele unor antropoide numite *Australopithecine* (maimuțe sudice, lat. *australis* «sudic » și gr. *pithecos* «mămuță»); una din aceste maimuțe (*Zinjanthropus boisei*) fiind **mult** mai apropiată de om decît oricare dintre celelalte maimuțe, fosile ori actuale, poate fi socotită astăzi prima verigă de legătură între maimuțe și om.

Mai apoi, ne sînt cunoscute unele forme mai evolute decît cele ale australopitecinilor. Această etapă este reprezentată de o ființă care îmbină trăsăturile maimuțelor antropoide cu trăsăturile omului și a fost numită de aceea *Pithecanthropus* (omul-mămuță).

Primele unelte. Istoria propriu-zisă a omenirii începe din clipa în care maimuțele antropoide încep a-și făuri unelte de muncă. « Munca este prima condiție de bază a vieții omenești în genere și anume în asemenea măsură, înțit,

După cuvîntul grecesc *anthropos* «om ».

într-un anumit sens, trebuie să spunem că ea l-a creat pe om însuși »^x. Folosind la început bețe, bolovani de aruncat sau pietre ascuțite, așa cum le găseau în natură, antropozii trec de la activitatea instinctivă la cea conștientă, care duce la făurirea voită a uneltelor și prin aceasta realizează primii pași spre eliberarea de sub forțele stăpânitoare ale naturii. « Nici o mână de maimuță — ne spune Engels — n-a făcut vreodată fie și cel mai grosolan cuțit • de piatră². . . Munca începe o dată cu făurirea uneltelor »³. De aceea, maimuța care și-a eliberat mai devreme mâinile, prin evoluția de la mersul în patru labe la cel în două picioare, și ale cărei mâini au început a munci cu adevărat, nu mai este maimuță, ci om.

Pitecantropii sînt ființe umane în devenire. Primele oase din scheletele lor s-au descoperit în 1891—1892, la Trinil în Java.

Alte forme de pitecantropi ca: *Pithecanthropus robustus* (omul-maimuță robust), descoperit tot în Java, *Sinanthropus pekinensis* (omul-maimuță de la Pekin) descoperit la Șu-Ku-Tian în China, *Atlanthropus mauretanicus* (omul atlantic mauretan) descoperit la Ternifine în Algeria și o formă mai evoluată *Homo Heidelbergensis* (omul de la Heidelberg) descoperit în Germania, se deosebesc între ele numai prin unele detalii. Fruntea îngustă, teșită, cu arcadele supraorbitare dezvoltate, îi apropie pe pitecantropi de marile maimuțe. Cu mersul drept, însușire pentru care pitecantropului din Java i s-a dat numele de *erectus* (lat. *erectus* «drept», «în picioare») înalți de 1,60—1,70 m și avînd media capacității craniene între circa 900 și 1050 cm³, pitecantropii reprezintă ființe care mai păstrează trăsături asemănătoare maimuțelor, dar la care apar și caractere care îi apropie de formele umane: dentiția, aspectul feței, oasele nasului, dezvoltarea regiunii occipitale și gradul de dezvoltare a diversilor lobi cerebrali. Studiul creierului după mulajele endocraniene arată că pitecantropii foloseau un început de grai articulat. Prin aceasta ei se îndepărtează de antropoidele fosile și se apropie mai mult de formele umane evolute.

Miile de așchii de piatră cioplită, descoperite la Șu-Ku-Tian și așchiile și toporașele de mână de la Ternifine au arătat că pitecantropii cunoșteau uneltele de muncă, iar păturile groase de cenușă de la Șu-Ku-Tian dovedesc că ei foloseau și focul. Cu ajutorul focului se îmbunătățește simțitor și hrana, care începe a fi consumată friptă sau coaptă. Prin foc omul își « procură noi mijloace de hrană, ca, de pildă, rădăcinile și tuberculele făinoase, coapte în cenușă fierbinte »⁴.

Dar trecerea de la hrana crudă la aceea pregătită cu ajutorul focului a avut și un rol covârșitor în dezvoltarea biologică a omului. Mai gustoasă, mai ușor de mistuit și asimilat, carnea friptă a avut o puternică influență « asupra creierului care primea acum cantități mult mai mari de substanțe necesare pentru nutriția

¹ F. Engels, *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om*, în *Dialectica naturii*, Buc., Ed. politică, 1959, p. 153.

² *Ibidem*, p. 154.

³ *Ibidem*, p. 159.

⁴ F. Engels, *Op. cit.*
1957, p. 24.

și drCtoarea lui ca înainte, ceea ce i-a dat posibilitatea să se perfecționeze din poKxație în generație mai rapid și mai complet »^a.

Oasele de animale vîinate de sinantrop, găsite împreună cu lunetele fi odelte resturi, confirmă teza lui Engels, după care: «omul nu a ■am deveni om fără să consume carne »².

Perioada de dezvoltare a hominizilor³ pînă la apariția neandertalienilor
inferior; i aparține din punct
cfe~vedere geologic

600000__ pleistocenului inferior și mijlociu, începînd din glacia-
120 000 ani)țiunea Gunz și durînd în unele locuri pînă în ultima
interglaciațiune Riss-Wiirm, iar arheologic paleoliticului inferior. La rîndul său,
paleoliticul inferior se împarte în mai multe trepte de dezvoltare culturală⁴.
Aceste trepte sînt:

Protopaleoliticul (primul paleolitic) cunoscut și sub numele de «cultura de prund », a fost descoperit în mai multe locuri: în Africa (de ex. la Kafu în Uganda, la Oldoway în Tanganica, în Algeria și în Maroc); în Asia de sud-est (de ex. la Padjitan în Java, Irrawady în Birmania și Soan în Pakistan); în Europa (pe coasta Portugaliei și lingă Viena). Aceste prime culturi umane, ca și cele de mai tîrziu, au primit numele locurilor unde au fost descoperite întîi: Kafuan, Oldowayan, Padjitanian etc.

Uneltele de muncă aparținînd « culturii de prund » nu sînt altceva decît niște bolovănași de rîu (ce puteau fi ținuți în mînă) avînd cioplită la un capăt o muchie tăioasă pentru lovit, tăiat, răzuit și scobit, precum și unele așchii anume cioplite pentru a fi folosite în diferite munci. Ca timp, paleoliticul începe să se dezvolte în Africa în partea superioară a depunerilor geologice aparținînd primului mare pluvial, corespunzător primei glaciațiuni europene Giinz, iar în Asia de sud-est mai tîrziu, abia în al doilea pluvial, corespunzător glaciațiunii Mindel. *Abbevillianul* și *Acheuleanul*. Uneltele de prund protopaleolitice evoluează mai apoi către toporașele de mînă în forma sîmburelui de migdală, lucrate prin lovitură date pe ambele fețe, formă și tehnică ce caracterizează Abbevillianul

¹ F. Engels, *Dialectica naturii*, Ed. politică, București, 1959, p. 159.

² *Ibidem*, p. 159.

³ Folosim, pentru a desemna pe toți pitecantropii («oamenii -mămuță »), termenul provizoriu de hominizi, pentru a sublinia natura lor umană, manifestată în lucrarea uneltelor, folosirea focului etc. și pentru a reaminti că în transformarea lor mai departe au început să acționeze legile sociale (Nota red.).

⁴ Aici, ca și în restul părții I, referitoare la orînduirea comunei primitive, se folosește termenul de *cultură*, în primul rînd în sens arheologic, ca totalitatea elementelor specifice ale vieții materiale (unelte, arme etc.) sesizabile pe cale arheologică, dat totodată și într-un înțeles mai extins, acela al trăsăturilor de ordin cultural general ce se pot reconstitui cu ajutorul acelei părți din cultura materială, care s-a păstrat și poate fi descoperită și valorificată cu **ajutorul** metodelor folosite de arheologie. În felul acesta se stabilesc *aspecte* deosebite de cultură, **care** coexistă sau se succed în timp și caracterizează, chiar în cuprinsul aceluiași orînduiri social-economice, formele sau ritmul deosebit în care s-au dezvoltat diferite comunități umane. Oamenii, care au creat diferitele *culturi* ni se înfățișează istoric prin intermediul acestora **și sînt** numiți pentru o mai clară identificare și deosebire, după numele convenționale ale *culturilor* (« aurignacieni », « cucutenieni » etc.) (Nota red.).

(Abbeville, localitate în Franța) care începe a se dezvolta în timpul primului interglaciar Günz-Mindel, durînd și în timpul glaciațiunii Mindel. Abbevillianul este urmat de Acheulean (Saint-Acheul, localitate în Franța), care ia naștere în al doilea interglaciar (Mindel-Riss). Toporașul de mînă, ușor de mînuit, era o unealtă universală pentru lovit, tăiat, cioplit, despicat, rîcîit și găurit.

Paralel și chiar în asociere cu Abbevillianul și Acheuleanul, ale căror unelte caracteristice păstrează însăși miezul pietrei din care au fost lucrate, se dezvoltă și unele tehnici de cioplire a uneltelor din așchii și o tehnică mai veche, *Clactonianul* (Clacton-on-Sea, localitate în Anglia), prezentă încă din protopaleolitic și o alta mai nouă *Levalloisianul* (Levallois, localitate în Franța), care începe o dată cu Acheuleanul.

Atît cultura acheuleană a toporașelor de, mînă bifaciale, cît și cea clactoniană cu unelte de așchii, evoluează în timp pînă în ultimul interglaciar Riss-Wurm.

Paleoliticul în România La începutul cuaternarului, lanțul Carpaților suferă o ridicare treptată de peste 1000 m; pe vîrfurile înalte apar apoi ghețarii. Urmele acestora — circuri glaciare și morene — sînt prezente în toate masivele care depășesc 2000 m altitudine; Parîng, Retezat, Făgăraș, Bucegi, Rodna etc. Prin înălțarea Carpaților, lacurile care acopereau o bună parte din Oltenia, Muntenia, Transilvania, Moldova de Jos și Cîmpia Panonică, se retrag în regiuni din ce în ce mai joase. Puhoaietele apelor devin mult mai active, umplînd lacurile cu pietrișuri, nisipuri și mluri, în care mai apoi, datorită ridicării scoarței pămîntului, apele își adîncesc văile, luînd astfel naștere podișurile, dealurile și terasele, peste care vînturile și apele de șiroire aștern mantaua măcinișului glaciare, loessul.

Cele mai vechi dovezi de viață și muncă omenească descoperite în vecinătatea țării noastre sînt: topoarașele de mînă și așchiile abbevillian-acheuleene de la Luka Vrublevețkaia pe Nistru în R.S.S. Moldovenească; cîteva toporașe de mînă acheuleene din R.S. Cehoslovacă și unele așchii clactoniene din R.P. Polonă și R.P.F. Iugoslavia.

Protopaleoliticul (circa 600 000—480 000 ani). în primul glaciare — Günz — clima era temperată, aproape de cea actuală. La noi încă mai trăiau mamifere de climă caldă: mastodonții (*Mastodon borsoni*, *M. arvernensis*), elefanții (*Elephas planifrons*, *E. meridionalis*), rinocerul etrusc (*Rhinoceros etruscus*), cămila de la Olt (*Camellus alutensis*), pantera cu colții lați (*Machairodus latidens*). Hominizii trăiau în cete, prin păduri, pe marginea apelor, fără a avea locuințe și îmbrăcăminte, hrănindu-se cu vînat, fructe, semințe și rădăcini.

Ipoteza prezenței hominizilor pe pămîntul românesc este sprijinită de unele descoperiri de pe valea Dîrjovului (r. Slatina, reg. Pitești) unde s-au găsit recent cîteva unelte de prund și așchii tăioase lucrate din cremene. Ne aflăm într-o vreme cînd apele Oltului depuneau pietrișurile de Cîndești în lacul în retragere și mai apoi pe terasele înalte. De pe valea Dîrjovului și de pe terasele înalte ale

Oltului ne sînt cunoscute resturi fosile de elefant sudic, elefant vechi, cămilă, rinocer etrusc și cal sălbatic. Clima prielnică dezvoltării plantelor și vinarului, precum și silexul, au atras pe marginea acestor ape cetele nomade de hominizi, culegători și vînători, ale căror unelte de muncă încep să fie acum descoperite. Unelte de prund se aseamănă cu formele oldowayene africane, avînd strînse legături și cu protopaleoliticul asiatic.

Abbevillianul (circa 500 000—435 000 ani). La Dîrjov s'au găsit și cîteva toporașe de mînă lucrate din bolovani de silex și cuarțit, prin tehnica de ~755plîre bifacială, caracteristică culturii abbevilliene. Experiența multimilenară a dus la stăpînirea tehnicii de prelucrare prin cioplire și la crearea unei anume forme de unealtă de piatră, tehnică și formă care s-au transmis apoi din generație în generație ca un bun social cîștigat. Tehnica aceasta a ciopririi bifaciale, prin care se realizau toporașele de mînă, deși ca aspect pare cu totul primitivă, reprezintă un stadiu destul de avansat la care ajunseseră strămoșii noștri îndepărtați.

Acheuleanul (circa 435 000—180 000 ani). Tot pe valea Dîrjovului s-a descoperit și primul toporaș de mînă, corespunzător forme și tehnicii de cioplire acheuleană. Aceleași culturi i se atribuie și un toporaș de mînă cioplit pe o singură față de la Căpușul Mic, lîngă Cluj.

Clactonianul (circa 540 000—120 000 ani). Cele mai multe unelte clactoniene, contemporane cu protopaleoliticul și abbevillianul, s-au descoperit de asemenea pe valea Dîrjovului și pe valea Oltului la Slatina. La Mitoc pe Prut, în depunerile ultimului interglaciuar Riss-Wiirm, s-a descoperit o vatră de foc, pe care se aflau așchii naturale cu vîrf ascuțit și margini tăioase, culese din prundul văii Prutului, alături de așchii obținute prin cioplire clactoniană intenționată. Așchii răzlețe de același tip s-au găsit și în carierele de pietrișuri din preajma Bucureștilor, la Dobromira și Fărcașele în regiunea Craiova, la Valea Lupului lîngă Iași și la Giurgiu.

Levalloisianul (circa 360 000—120 000 ani). Unelte lavalloisiene s-au descoperit în pietrișurile terasei inferioare a Prutului de la Ripiceni, aparținînd sîrșitului interglaciuarului Riss-Wiirm, în carierele de pietriș din preajma Bucureștilor și la Giurgiu.

Descoperirile paleolitice timpurii din România arată prin urmare că pămîntul țării noastre, care oferea în acele îndepărtate vremuri condiții optime de locuire, a fost cuprins în zona pe care s-au petrecut etapele timpurii ale antropogenezei.

Protopaleoliticul și abbevillianul de la Dîrjov alcătuiesc astăzi verigi de legătură ale Europei cu Africa și Asia, în ciuda opiniei reprezentanților arheologiei rasiste, care, luînd în considerație vechile răspîndiri geografice ale culturilor cu toporașe de mînă și cu așchii, susțineau că încă din paleoliticul timpuriu grupurile umane de pe continentul nostru erau separate din punctul de vedere al culturii materiale — unii mai înaintați, alții mai înapoiți. Aria de răspîndire

a toporaşului de mînă cuprinde nu numai vestul şi centrul Europei, ci şi ţara noastră, R.S.S. Ucraineană, R.S.S. Armeană, sudul Asiei şi întreaga Africă.

N

>tf

7

6

8

Fig. 1. — Unelte paleolitice din piatră cioplită şi din os.

1, bolovan de prund, cioplit sumar la unul din capete (*unealtă de prund*), proto-paleolitic, Valea Dîrjovului; 2, aşchie grosolană, cu retuşe pe unele laturi, clactonian. Valea Lupului; 3, « vîrf de mînă răzuitor » musterian, lucrat dintr-o aşchie retuşată, Ohaba-Ponor; 4, răzuitor musterian, Ripiceni; 5, vîrf de sulică în formă de frunză, retuşat pe ambele feţe: tehnică « *sze'letiană* », Iozăşel; 6, « vîrf de mînă » musterian, de la Baia de Fier; 7, cuţit lucrat dintr-o lamă căreia i s-a teşit o latură prin retuşe, aurignacian mijlociu, Ceahlău-Dîrţu; 8, răzuitor cu partea lucrătoare realizată prin retuşarea capătului unei lame, aurignacian mijlociu, Ceahlău-Dîrţu; 9, vîrf de sulică lucrat din os, prin şlefuire, aurignacian mijlociu, Baia de Fier.

Este fără îndoială greu să reconstituim, în stadiul actual al cunoştinţelor, cum se desfăşura viaţa în paleoliticul timpuriu. Ultimele cercetări arată că unii

dintre australopiteci au fost primii făuritori de unelte. Hominizii apar ca niște ființe care posedă caractere umane, câștigate într-o lungă perioadă de evoluție, în care comportarea instinctivă a început să se transforme în una conștientă. La sinantropi constatăm o adăpostire mai durabilă în peșteri și folosirea focului, înfruntând greutăți și lipsuri, ei își duceau viața și munca în comun, luptând împotriva forțelor naturii. Vânătoarea se practica în colectiv strâns unit, jizbutindu-se astfel să se vâneze chiar rinoceri și cai sălbatici. Ne aflăm în fața celor mai primitive comunități umane, ce nu ajunseseră încă la un început de diviziune a muncii și la care singura formă de proprietate era cea obștească. Munca, obținerea hranei și apărarea în comun sînt trăsăturile fundamentale, care reprezintă relațiile din sînul acestor prime comunități.

Trăind izolate, cu un nivel scăzut al forțelor de producție, aceste cete primitive umane erau lipsite, la începutul închegării lor, de o reglementare socială a raporturilor dintre sexe. În acest stadiu, munca în formă rudimentară, cu unelte cu totul primitive, era prea puțin productivă. Totuși munca repetată și continuă, hrana accentuat carnată, au avut drept rezultat dezvoltarea creierului și deci o mărire a capacității de gândire. Mersul drept, cu capul sus, a creat condițiile apariției gândirii și a graiului articulat care, oricît de primitiv și sărac, reprezenta un mijloc de comunicare în procesul muncii colective. « Oamenii în devenire au ajuns să aibă a-și spune ceva unul altuia »^x—iar gîndul neputînd să fie exprimat decît prin cuvînt, a apărut vorbirea. Făurirea și folosirea uneltelor de muncă, cunoașterea focului și apariția graiului i-a apropiat pe hominizi între ei, despărțindu-i definitiv de lumea animală și contribuind astfel la un început de încheagare a comunității primitive.

Elementul nou, care a permis ieșirea din animalitate, se datorește înlocuirii «incapacității de apărare a individului izolat prin puterea unită și acțiunea comună»².

În acest moment selecția naturală, care a avut un rol atît de însemnat în dezvoltarea formelor premergătoare omului, începe să cedeze în fața noului factor hotărîtor — societatea omsnească.

Paleoliticul mijlociu (circa 120 000—100 000 ani) începe a se dezvolta în cursul ultimei interglaciațiuni și cu deosebire în primul stadiu al ultimei glaciațiuni, depășindu-l uneori. Glaciațiunea Wiirm, cu deosebire, a avut o puternică înrîurire asupra dezvoltării de mai târziu a omenirii, prin impunerea unor noi forme de muncă și viață.

Omul paleoliticului mijlociu este *Homo primigenius* (omul prim-născut) sau omul de tip Neandertal, numit astfel după locul descoperirii din 1856, Neanderthal în Germania. El este adevăratul urmaș al hominizilor: scund, îndesat,

¹ F. Engels, *Dialectica naturii*, Ed. politică, București, 1959, p. 156.

² Idem, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 36.

cu capul mare, avînd o capacitate craniană de 1200—1600 cm³, cu fruntea teșită, față largă, arcadele supraorbitare proeminente, orbite mari rotunde, falca de jos lipsită de bărbie, vînjos, cu mersul drept, puțin adus de spate.

Cultura paleoliticului mijlociu este cunoscută sub numele de cultura *musteriană* (Le Moustier, localitate din Franța). Originea musterianului se află

Fig. 2. — Maxilar inferior de om fosil de la Baia de Fier.

în cea mai evoluată tehnică de așchiere a paleoliticului timpuriu, în Levalloisian și în tehnica ciopririi bifaciale, acheuleene tîrzii.

În lupta cu natura oamenii creează noi unelte, noi forme de vînaătoare, culminînd cu obținerea artificială a focului. Toate acestea au permis o creștere a densității populației, care a dus la ocuparea peșterilor de înălțime, nefolosite înainte.

Noile condiții de viață sînt strîns legate de vînaătoare și de adăpostul natural al peșterilor. Ele s-au datorat creării unor unelte de muncă mai ascuțite pentru a străpunge vînatul, mai tăioase pentru a spinteca și tăia carnea și a curăța pieile animalelor ucise.

Două unelte mai de seamă caracterizează paleoliticul mijlociu: vîrful și răzuitoarea. Vîrful era un cuțit ușor de mînuit fără a fi pus în coadă; pentru acest motiv el a fost numit « vîrf de mînă ». Prin subțierea bazei se putea folosi și ca vîrf de lance. Răzuitoarea, o unealtă în forma literei « D », se folosea la răzuitul pieilor pentru îmbrăcăminte și la cojitul lemnului verde pentru bîte, măciuci și cozi de lance.

Folosirea și păstrarea focului cucerit din natură știm că erau cunoscute încă din paleoliticul inferior, după cum dovedesc vetrele de cenușă ale sinantropilor de la Șu-Ku-Tian. În paleoliticul mijlociu însă, oamenii realizează

marea descoperire a producerii focului pe cale artificială. « Focul prin frecare Tfbst invenția prin care oamenii au pus pentru prima oară în slujba lor o forță neînsuflețită a naturii » *. Stăpânirea focului îi face pe oameni să nu se mai simtă legați numai de regiunile de climă caldă, ca înaintașii lor.

Dovezile materiale ale existenței musterianului în țara noastră sînt cunoscute mai ales în peșteri, dar și în așezări sub cerul liber. La Baia de Fier și Boroșteni în Oltenia, la Ohaba-Ponor, Nandru și Peștera în Transilvania, ca și la Cheia în Dobrogea, ocuparea peșterilor corespunde unei perioade climatice reci și anume stadiului glaciatic Wurm I. Animale nordice ca mamutul (*Elephas primU genius*), rinocerul siberian (*Rhinoceros antiquitatis*), renul (*Rangifer tarandus*) și mîncăciosul gulo (*Qulo-gulo*), apoi ursul, leul și hiena peșterilor (*Ursus spelaeus*, *Felis leo spelaea*, *Hyaena spelaea*) prezente în peșterile cercetate, mărturisesc aceasta. Cărbunii vetrelor de foc arată apoi că în vremea aceea pădurea de conifere coborîse pe văi și podișuri, luînd locul pădurilor de foioase.

Clima fiind rece și uscată, culesul satisface mai puțin nevoile de hrană și vînătoreea joacă un rol tot mai mare. În vreme ce musterienii de la Baia de Fier vînau mai ales ursul de peșteră, cei de la Ohaba-Ponor vînau calul, iar cei de pe malul Prutului, de la Ripiceni-Izvor, vînau mamutul. De asemenea, erau vîinate și alte animale. În vetrele de locuire întîlnim oase de hienă, de leu de peșteră, lup, rîs, bour, zimbru, asin, țap de munte, antilopă tătarască, cerb cu coarnele mari, cerb nobil, capră neagră, căprioară, ren, rinocer siberian și altele. Tehnica vînătorească la care ajunseseră musterienii peșterilor le îngăduia să atace numai mamuți tineri, în vreme ce musterienii de la Ripiceni-Izvor vînau obișnuit mamutul, indiferent de vîrstă.

Stratele resturilor de locuire musteriană ating la Baia de Fier grosimea de 1,40 m, iar la Ohaba-Ponor și Nandru-Peștera Curată pe cea de 2 m, ceea ce denotă o îndelungată locuire. Musterianul peșterilor noastre de la Baia de Fier și Ohaba-Ponor păstrează la începuturile lui, prin tradiție, unele unelte mai vechi, anume toporașe de mînă care amintesc formsle acheuleene.

Spre sfîrșitul dezvoltării musterianului, la Nandru, la Mitoc și Ripiceni-Izvor, toporașele de mînă devin mai zvelte, mai subțiate, căpătînd forma de frunză cu vîrful ascuțit; ele erau lucrate printr-o cioplire bifacială mai îngrijită și au fost atribuite în timpul din urmă unei anumite culturi — cultura vîrfurilor ascuțite în formă de frunză. Este vorba însă mai degrabă de o treaptă mai înaintată în evoluția tehnicii cioplierii bifaciale.

Încep a se folosi și unelte de os, străpungătoare pentru cusut veșmintele de blană și săpăligi de mînă pentru scosul rădăcinilor.

Musterianul peșterilor noastre se apropie în multe privințe de paleoliticul alpin (descoperit în peșterile Alpilor și în munții Biikk din R.P. Ungară) caracterizat prin numeroase așchii și spărturi de cuarțit și o mare proporție

F. Engels, *Dialectica naturii*, Ed. politică, București, 1959, p. 93.

de oase ale animalelor vîdate față de unelte. Micul număr al armelor de piatră ne arată că în practica vînatorească a vremii armele de lemn ocupau un loc principal.

Excepțională pentru cultura acelor timpuri este o vatră de foc dublăde la Ohaba-Ponor. Aici, în jurul unor lespezi de la intrarea în peșteră, au fost clădite din piatră două vetre de foc rotunde, cu marginile înalte, în interiorul și în jurul cărora s-au găsit cărbuni, cenușă, unelte și oase arse.

Musterianul teraselor e contemporan în partea sa de început cu cel al peșterilor, așa cum dovedesc mamiferele de climă rece de la Ripiceni-Izvor ca: mamutul, rinocerul siberian și renul. Silexul de Prut a permis realizarea unor unelte de o mare perfecțiune: toporașe, vîrfuri de mîna și rîzătoare. Și aici se foloseau unelte de os.

Primele resturi fosile umane musteriene aflate la noi în țară, sînt trei falange descoperite la Ohaba-Ponor și atribuite lui *Homo primigenius*; la acestea se adaugă un craniu, un fragment de mandibulă și alte oase ale scheletului unei femei în vîrstă de 40—45 ani de tip *Homo sapiens fossilis* (omul fosil de tip actual), avînd unele caractere negroide și cîteva trăsături mai vechi, descoperite la Baia de Fier. Coroana măselelor (foarte tocită), arată, că hrana vegetală, mai ales rădăcinile, jucau un rol important în alimentarea colectivității musteriene de la Baia de Fier. Apariția unui tip de om cu caractere pronunțate de neoantrop (om nou) în cadrul acestei culturi, nu trebuie să pară îndoielnică. Descoperirea de la Baia de Fier nu a rămas izolată. În musterianul superior din peșterile de la Staroselie (Crimeea) și Șani-Dar (Irak), s-au descoperit mai apoi scheletele unor copii, forme de trecere între omul Neandertal și omul de tip actual și apropiate mai mult de *Homo sapiens*. Tot în mediu musterian s-a descoperit un rest fosil de *Homo sapiens* și în peștera Sfîntului Procop din Boemia.

Pe temeiul acestor descoperiri se sesizează mult mai concret trecerea de la omul Neandertal la omul de tip actual, înlăturîndu-se în mod definitiv părerile unor antropologi burghezi, care lasă să se înțeleagă că Neandertalul ar reprezenta pe strămoșul unor rase numite de ei inferioare, în timp ce umanitatea « evoluată » — europoizii — ar fi derivat dintr-o altă formă umană, superioară, care ar fi trăit concomitent cu Neandertalul în alte regiuni ale lumii vechi.

Aceste descoperiri ne arată că procesul de antropogeneză în plină evoluție începe a se desăvîrși încă din paleoliticul mijlociu, cînd apar neîndoielnic formele cele mai apropiate de neoantrop și chiar neoantropul; omul fosil de la Baia de Fier constituie dovada că și pămîntul țării noastre a intrat în aria în care a avut loc încheierea acestui proces atît de lung.

Omul și cultura sa materială au făcut în paleoliticul mijlociu un important pas înainte. Omul știa să învingă greutățile din jurul lui și să lupte împotriva forțelor naturii.

Peștera Muierilor de la Baia de Fier, largă, călduroasă, lipsită de curenți, cu intrarea însoțită, putea adăposti la nevoie o colectivitate umană de peste

200 de suflete. Săpăturile au arătat că primii ocupanți au fost urșii peșterilor, care își găsiseră aici bîrlogul. În cimitirul lor — locul de retragere pentru moarte — s-au putut număra, numai pe podeaua peșterii, resturile scheletice a 183 urși. Pentru a pune stăpînire pe această peșteră omul n-a acționat izolat. O întreagă comunitate a dat lupta pentru smulgerea peșterii din ghiarele urșilor. Armele, curajul și organizarea n-ar fi dus la nici un rezultat, dacă omul n-ar fi stăpînit focul. Urșii nu au putut fi izgoniți decît cu ajutorul fumului, așa cum se procedează și astăzi pentru a-i sili să iasă din bîrlog. După cum arată oasele de animale arse din jurul vetrei de la Ohaba-Ponor, omul folosea focul nu numai pentru căldură, ci și pentru fript carnea; fără îndoială că el cocea și rădăcinile și tuberculele. Focul a dat omului și lumină. Cavitățile articulare a oaselor șoldurilor de urs, retezată cu grijă pentru a i se lăsa doar un mîner de prins, a fost primul opaiț care, alimentat cu grăsime, a dat lumina necesară în negura peșterii, după acoperirea pentru păstrare a focului neadormit.

Vînătoarea neînteruptă și sistematică, mai ales cînd era vorba de animale mari ca mamutul și rinocerul, sau feroase ca ursul și leul peșterilor, cerea contribuția colectivă a bărbaților. Pentru a se aproviziona mai ușor cu carne, vînătorii se așezau uneori chiar în preajma locurilor prăpăstioase, de unde prăbușeau vînatul mîndindu-l prin hăituiala, cum este cazul de la Ripiceni-Izvor. Acolo, într-o restrînsă săpătură s-au găsit resturile scheletelor a douăzeci de mamuți. Celelalte aspecte ale muncii: pentru pregătirea hranei și a veșmintelor, **paza** focului și a adăposturilor și culegerea fructelor, erau sarcini care reveneau **celor** rămași la vatră și în special femeilor, al căror rol începe să crească. În sinul comunității primitive se produc astfel mari prefaceri în relațiile sociale. Se ivesc primele elemente ale diviziunii naturale a muncii (între sexe), acumulîndu-se o experiență mai bogată în obținerea mijloacelor de trai. După unii arheologi, acest început de diviziune naturală a muncii este demonstrat de însași **formele** de unelte musteriene — vîrfurile fiind o armă întrebuintată mai ales de **bărbat** la vînătoare, iar răzătoarea folosită de femeie în muncile « gospodărești ».

Oasele animalelor vîmate, descoperite atît în stratele musteriene din **peșteri**, cît și în cele din așezările de aer liber, sînt nenumărate. Raritatea coastelor și vertebrelor față de oasele lungi și de craniile sparte pentru obținerea măduvei și creierilor, arată că ceata de vînători aducea pentru cei rămași « acasă », spre **a** fi pregătite și mîncate în comun, părțile cele mai cărnose ale vînatului. Grijă **pentru** cei rămași la treburile « gospodărești » este evidentă. Uneori vînatul **greu**, ca mamutul de la Holboca de lîngă Iași, fiind răpus departe de tabără, **întreg** grupul vînătoresc se deplasa acolo, nepărăsind locul decît după ce rămînea **numai** scheletul.

Dezvoltarea continuă a creierului, a conștiinței omenești, a graiului și a întregii structuri fizice a omului, duce, prin creșterea capacității de activitate **mai** organizată și de gîndire, la lărgirea sferei de cunoaștere. Apar unele **începuturi** de suprastructură: o anumită reprezentare despre legăturile dintre oameni,

manifestată în grija de morți, care sînt îngropați chiar în peșterile locuite, și în unele preocupări pentru înfrumusețare, după cum arată cîteva bucăți de oxid de mangan de la Ripiceni-Izvor. Putem presupune că relațiile sociale au început a se preciza în conștiință sub forma ideii de rudenie. E vremea în care s-a produs un început de reglementare a relațiilor dintre sexe, prin oprirea raporturilor dintre părinți și copii. Se pun așadar cu încetul bazele celei mai primitive forme a societății gentilice: comuna gentilică matriarhală. Femeia a ajuns să ocupe în viața socială a comunității un loc însemnat în aprecierea descendenților ei ca mamă, dar mai ales datorită rolului ei economic. Acest progres din sfera socială a dus din punct de vedere biologic, în scurtă vreme la transformarea omului de tip Neandertal în *Homo sapiens*. La sfîrșitul paleoliticului mijlociu, pe baza acestor constatări, se poate vorbi de apariția, în formă rudimentară, a premiselor comunității gentilice.

Paleoliticul superior în primul interstadiu al glaciațiunii Wiirm (Wiirm I—II),
(circa 100 000 — 10 000 a. î. n.) începe evoluția paleoliticului superior, care cuprinde apoi restul duratei acestei ultime glaciațiuni, depășind-o chiar într-o anumită măsură. Deși clima oscilează, mai blîndă în interstadii și mai aspră în stadiile glaciare, în linii mari se mențin aceleași animale cunoscute omului din paleoliticul mijlociu. Răcirea și încălzirea repetată a climei a provocat pendularea geografică a mamiferelor, ceea ce a dus cu vremea la o adaptare a lor la aceste variații ale mediului. De aceea nu este de mirare că în acest cadru fizic mereu în schimbare nu se remarcă prea mari prefaceri în compunerea vînatului care interesa pe om; trecerea de la cald la rece se făcea treptat și ca atare adaptarea la mediu se petrecea în timp. Nu tot astfel se întîmplă cu omul. Puternica dezvoltare a muncii colectivității neandertaliene a sporit eliberarea omului de instinctele animalice. Omul se descătușează în și mai mare măsură de supunerea față de condițiile mediului fizic. Această luptă colectivă — îndelungată și fără preget — a dus la încheierea procesului de devenire al omului, la apariția lui *Homo sapiens*. Omul Neandertal dispare cu totul, locul lui fiind luat de urmașul său direct *Homo sapiens fossilis*, reprezentat prin mai multe tipuri fizice, care schițează într-o oarecare măsură viitoarele trunchiuri rasiale. În Europa, în cursul aurigliacianului sînt cunoscute tipurile: Combe-Capelle, Cro-Magnon, Grimaldi și Pseudmost, iar în magdalenian tipurile: Chancelade și Oberkassel. Deși deosebite între ele, aceste tipuri au o serie de trăsături comune fundamentale, care subliniază și în această epocă omogeneitatea speciei umane. Din rîndul neandertalienilor, înainte de apariția formelor specializate (tipul La Chapelle), apar încă de la sfîrșitul interglaciarului Riss-Wiirm tipurile premergătoare lui *Homo sapiens fossilis*. Într-o peșteră din muntele Cârmei (Israel) s-au descoperit forme de tranziție, care păstrează unele caracteristici neandertaliene primitive, dar la care apar proeminența bărbiei și dezvoltarea regiunii frontale. Acestea sînt caracteristicile noi, care se dezvoltă la formele

sapiens, în vreme ce regiunea arcadelor supraorbitare, caracteristică Neanderthalului, se reduce foarte mult. Capacitatea craniană se menține în aceleași limite ca și la Neandertal, cu deosebirea că, din punct de vedere calitativ, creierul prezintă predominanța lobilor frontali față de cei occipitali. Scheletul feței se scurtează și structura dinților se modifică, reprezentând o adaptare la un mod de alimentație mult mai evoluat, în urma pregătirii hranei cu ajutorul focului. Aceste deosebiri calitative reprezintă din punct de vedere funcțional și o dezvoltare a graiului și a capacității de gândire, reflectate în varietatea uneltelor și în manifestările de artă.

În țara noastră, primul rest fosil uman din paleoliticul superior, a fost descoperit în peștera Cioclovina (regiunea Hunedoara). E vorba de o cutie craniană de *Homo sapiens fossilis*, aparținând unei femei de 30—40 de ani, apropiat de tipul uman fosil de la Predmost din Cehoslovacia și reprezentând o ramură a tipului Cro-Magnon. Craniul provine din stratul de cultură aurignaciană cunoscut în această peșteră, și anume un strat aurignacian în care apar și unele elemente de caracter musterian. Alt rest fosil este un frontal descoperit la Giurgiu în aluviunile ostrovului Mocanu, la 9 m adâncime, în timpul lucrărilor pentru construirea podului de peste Dunăre. Frontalul aparține tot unui *Homo sapiens fossilis*, de sex feminin și în vîrstă de circa 40 de ani. Este de amintit și un fragment de femur de *Homo sapiens fossilis* descoperit la Peștera, (com. [jviăgura^reg](#), ^StalinX

Tehnica cioplierii silexului se perfecționează în paleoliticul superior; apare desprinderea *lamelară*. Bulgăru de cremene — nucleul — se descojește și apoi, printr-o izbitură în curmeziș, capătă un plan de lovire, din marginea căruia se scot apoi, prin lovituri verticale de jur împrejur, așchii înguste și lungi — lame cu două laturi tăioase. Dezvoltarea continuă a culturii și necesitățile unei vieți de un nivel din ce în ce mai ridicat, duc la inventarea unei întregi serii de unelte ușoare, potrivite pentru tot soiul de munci. Lamele sînt cuțite bune cu două tăișuri. Apar răzuitoare lucrate pe așchii și pe lame sau frînturi de lamă, dălțițe de diferite tipuri pentru șanțuitul coarnelor, oaselor și lemnului, ferestraie, străpungătoare, vîrfuri de săgeată. Din oase, din fildeș și din coarne de ren și cerb se șlefuiesc vîrfuri de suliță, harpune pentru pescuit, pumnale și străpunire. Pentru fiecare tip de unealtă se creează mai multe forme, din ce în ce bine adaptate la specificul muncii. De reținut este că din paleoliticul superior cunoaștem peste 100 de forme de arme și unelte și chiar unelte pentru făurit unelte.

Aplicînd mecanic schema stabilită pentru paleoliticul apusean, în trecut s-a admis și la noi — pentru paleoliticul superior — prezența aceluiași etape de dezvoltare ca și în apusul Europei, și anume aurignacianul, solutreanul și magdalenianul (numite așa după localitățile Aurignac, Solutre și La Madeline din Franța). Noile cercetări au schimbat însă aceste încadrări. Paleoliticul superior din țara noastră reprezintă în linii mari o singură cultură și anume cultura

aurignaciană, cu trei faze de dezvoltare: aurignacianul inferior, aurignacianul mijlociu și aurignacianul superior de tip răsăritean.

Aurignacianul inferior (100 000—80 000 ani) reprezintă trecerea de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior. El mai păstrează unele forme și tehnica de lucru musteriană în obținerea așchiilor și a vîrfurilor bifaciale în formă de frunză, fiind caracterizat însă prin noua tehnică de lucru, cea lamelară. Cea mai bogată așezare descoperită la noi este cea de la Iosășel (r. Gura Honț, reg. Oradea). Aici, pe dealul Vîlcelelor și pe Prosea s-au descoperit două ateliere de cioplire a opalului, rocă ce se găsește în stare naturală în imediata apropiere, pe Plopăt. Nucleele prismatice, lamele și o daltă ne arată trecerea la tehnica lamelară, în timp ce subzistă din plin tehnica de cioplire clactoniană și musteriană, fără a lipsi cîteva vîrfuri bifaciale, în formă de frunză.

Săpăturile de la Ceahlău (reg. Bacău) sînt singurele care au adus lumină... în ceea ce privește încadrarea cronologică a aurignacianului inferior din țara noastră. În depunerile geologice aparținînd interstadiului Wiirm I—II, pe umărul unei vechi terase înalte, s-a descoperit la Cetățica un strat de cultură cu unelte de caracter aurignacian inferior, în care au apărut și așchii cioplite în tehnicile mai vechi clactoniană și musteriană și vîrfuri în formă de frunză.

În acest interstadiu al glaciațiunii Wiirm s-au petrecut mari prefaceri. Grupele de oameni, legate pînă aci mai mult de adăposturile din peșteri, le părăsesc pe acestea o dată cu încălzirea climei, pentru a se așeza sub cerul liber. Pămîntul era cutreierat în lung și lat de cetele de vînători. Sîntem la o largă răspîntie de întîlnire a diferitelor grupe umane, purtătoare ale variatelor aspecte culturale din dezvoltarea paleoliticului mijlociu, așa cum le-a apucat schimbarea vremii în izolarea lor mai largă, sau mai restrînsă. Vechile tradiții tehnice de cioplire, clactoniană, levalloisiană și musteriană și tehnica cioplierii bifaciale, se întîlnesc cu noua tehnică de desprindere lamelară. Cu acest amestec neîncăput pomește paleoliticul superior de pe teritoriul țării noastre. Omul, însușindu-și noua tehnică lamelară și noile tipuri de unelte, își însușește și felul de a le folosi în noile practici vînătorești și gospodărești, de care lua cunoștință pentru prima oară, prin noile relații.

Descoperirile de la Iosășel, Ceahlău și Mitoc lasă să se întrevadă că purtătorii acestor culturi nu erau numai urmașii musterienilor din peșteri. Revenirea la vechea tehnică clactoniană, a cărei urmă se pierduse în paleoliticul mijlociu, și apariția bruscă a tehnicii lamelare, sînt aporturi noi datorite infiltrării lente a unor cete de vînători străini de locurile noastre. Ca fenomene de importanță Ipsocial-economică, trebuie subliniate începuturile de «specializare» în producerea unor unelte de muncă.

Anumiți «meșteri» ai comunităților ce locuiau aproape de zăcămintele de silex, stăpîni pe tehnica prelucrării uneltelor, se deplasau sezonier în preajma acelor zăcămintele și începeau a lucra pentru grupul lor și pentru «schimb». Ne

jfâm în fața unui schimb întîmplător, în care ca și la popoarele primitive actuale, ■n se pune în cumpănă valoarea bunurilor schimbate. Era mai degrabă un ■**Ai—h** de daruri.

Mulțimea rămășițelor de prelucrare, în raport cu cele cîteva unelte întregi c o **dovadă** sigură că la Iosășel ne aflăm în fața unor astfel de locuri de prelucrare a **pieneL**

Piese de întregi sînt rare, fiindcă o dată lucrate erau folosite sau transmise **ataoc** colective din regiuni mai sărace sau total lipsite de roci potrivite. Și Iosă-

Fig. 3. — Unelte paleolitice din piatră cioplită, din aurignacianul răsăritean inferior și mijlociu, de la Ceahlău.

1 — 4, cuțitașe din lame cu o latură teșită; 5, dălțiță; 6, răzuitor-dălțiță; 7, răzuitor pe vîrf de lamă scurtă.

țelul nu este un caz izolat. Asemenea locuri de prelucrare a armelor de vînă-toare și a uneltelor sînt cunoscute și în alte părți, de pildă în Cehoslovacia la Moravany-Dlha și în Austria la Achenheim. Această atît de veche « speciali-**rare** » în lucrarea uneltelor de piatră ne arată că tehnica înaintată a paleoliticului **superior** începea să nu mai fie la îndemîna fiecăruia.

Cercetările etnografice ne arată că anumite forme de unelte și arme nu **puteau** fi executate de orice membru al colectivului primitiv. Din sînul colectivității încep să se ridice unii « meșteri » care știu să realizeze cu măiestrie creatoare formele cele mai practice și desăvîrșite ale uneltelor și armelor. Așa cum

arată F. Engels este vorba de o «îndemînare deosebită în făurirea armelor și uneltelor», care «poate duce la o vremelnică diviziune a muncii»^{*},

Progresul atît de rapid al tehnicii lucrării uneltelor de piatră în paleoliticul superior poate fi înțeles și printr-o astfel de «specializare».

Aurignacianul mijlociu (circa 80 000—70 000 ani). Caracterizată prin unelte derivate din lame, cultura aurignacianului mijlociu apare în partea de început a depunerilor geologice aparținînd stadiului glaciuar Wurm II, cînd clima pornește iarăși a se răci și pe crestele Carpaților încep a se forma din nou ghețarii. O vreme rece și uscată, în care înghețul și dezghețul macină pietrele, iar ghețarii geluie văile munților.

Această fază a fost descoperită pe terasele mijlocii ale văii Bistrița la... j-Ceahlău, în strînsă succesiune cronologică față de aurignacianul inferior de la Cetățica. Este reprezentată prin două straturi de locuire: primul mai slab, documentat prin cîteva vetre de foc, în jurul cărora au apărut unelte aparținînd tehnicii lamelare: cuțite și răzuitoare. Lipsesc dălțițele. Unele așchii mai păstrează urmele tehnicii musteriene de cioplire. A doua fază de locuire se întinde pe o suprafață largă, reprezentînd nu un simplu popas vînătoresc, ci o temeinică așezare de vînători. Vetrele sînt largi și puțin albiate, avînd în jurul lor gropi pentru păstrarea focului. •

În numeroase alte locuri s-au mai descoperit urme de așezări în aer liber din aurignacianul mijlociu. Dintre cele cercetate prin săpături trebuie amintite ca mai importante cele de la Vădastra (r. Corabia, reg. Craiova) și de la Mitoc. Aurignacianul mijlociu nu lipsește nici din peșteri. La Baia de Fier, la Băile Herculane, la Boroșteni, la Cheia, Cioclovina și Ohaba-Ponor, s-au găsit și cîteva lame de silex, simple, fără vreo formă caracteristică. Singur aurignacianul de la Peștera e mai bine reprezentat, avînd pe lîngă lame și cîteva răzuitoare. E vorba de o locuire de scurtă durată sau de simple refugii temporare. La Baia de Fier s-au descoperit și cîteva vîrfuri de suliță lucrate din os șlefuit.

[» Peste vetrele de locuire ale aurignacianului mijlociu de la Bistricioara, tot pe valea Bistriței, s-a identificat o fază aurignaciană mijlocie finală, cu unele forme de unelte mai evolute și cu începuturi de îndreptări abrupte pe marginea lamelor. Vetrele de foc sînt mai adîncite și căptușite cu pietre. Spre deosebire de etapele de dezvoltare paleolitice de pînă aci, în care se foloseau pentru unelte numai roci locale, în această fază apare, destul de sporadic, și silexul cretacic de Prut, fapt care vestește primele legături cu Răsăritul. Numărul dălților crește surprinzător. Se vîneau cu deosebire bourii.

Lupta dintre nou și vechi se încheie ca întotdeauna în favoarea noului, în aurignacianul mijlociu, prin evoluție, dispar vechile tehnici de cioplire clac-

^{*} F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 159.

toniană și musteriană, ștergându-se cu desăvârșire și urma tehnicii de cioplire bifacială; primează deplin tehnica lamelară.

Aurignacianul superior (circa 70 000—#000 î.e.n.) *. Către sfârșitul depunerilor geologice ale stadiului glaciuar Wiirm II și la începutul interstadiului Wurm II —III, pe terasele de pe valea Bistriței, cu deosebire la Ceahlău « Pe Podiș » și la Bistricioara « La lutărie », s-au descoperit urmele de locuire ale purtătorilor unei culturi mai înaintate, cunoscută în timpul din urmă sub numele de *gravettian* (după La Gravette, localitate din Franța). Ținând seama că această cultură se leagă strâns de descoperiri răsăritene, ar putea fi numită cultura *Kostenkiană*, având în vedere că ea a fost descoperită pentru prima oară ÎO 1879 la Kostenki pe Don și este venită la noi și în centrul Europei dinspre răsărit ².

Întinsele săpături de pe valea Bistriței, au avut darul să limpezească în amănunte această ultimă fază de dezvoltare a paleoliticului superior, care a fost împărțit în 3 etape. Deși nu există prea mari deosebiri între ele din punct de vedere al stadiului social-economic, totuși se poate vorbi de un aurignacian răsăritean inferior, unul mijlociu și unul superior.

În *aurignacianul răsăritean inferior* spre deosebire de etapele culturale anterioare apare pentru prima oară vârful de tip « La Gravette », unealtă cunoscută și în aurignacianul superior apusean. Domină răzuitoarele ceva mai scurte și dălțița are mai multe tipuri. Dar ceea ce este mai important în această fază, este faptul că silexul cretacic de Prut atinge dintr-o dată proporția de 50%. Ținând seama de întinderea ariilor de locuire, de data aceasta nu mai este vorba de unele ușoare legături cu Răsăritul, ci chiar de o puternică migrație a unor grupuri vânătoarești, dinspre răsărit. Ne aflăm în fața unei culturi noi, care grefează pe aurignacianul mijlociu cunoscut pe terase și în peșteri.

Pe suprafața largă a Podișului de la Ceahlău, se observă o concentrare a taberelor de vânători în timpul *aurignacianului răsăritean mijlociu*, care se dezvoltă în interstadiul Wurm II —Wiirm III. Uneltele au o tendință de micșorare. Predomină vârful lucrat din lame înguste, cu o latură teșită și se înmulțește numărul dălțițelor. Proporția silexului de Prut crește, depășind 60%.

În *aurignacianul răsăritean superior*, se accentuează micșorarea uneltelor, dar proporția silexului de Prut scade, revenindu-se la folosirea rocilor locale.

Animalele vîinate de aceste cete de vânători de pe valea Bistriței erau: bourul, zimbrul, calul și renul. Predomina bourul. //

Aurignacianul răsăritean de la Ceahlău nu este o insulă izolată în cuprinsul țării noastre. Astfel, treapta inferioară a lui este cunoscută mai demult în peștera

¹ Prelungirea duratei aurignacianului superior răsăritean pînă la 8000 î.e.n. este ipoteză (Nota red.).

² Pînă la lămurirea acestei probleme de terminologie, se va folosi aici, în loc de denumirea curentă de *gravettian*, cea de *aurignacian superior răsăritean*, sau pe scurt *aurignacian răsăritean* (Nota red.).

de la Ripiceni (în stratul III de cultură), unde aflăm și următoarea faună: calul, zimbrul, cerbul, renul, hiena, lupul, vulpea, iepurele și marmota. Cel mijlociu este cunoscut în aceeași peșteră de la Ripiceni (în stratul V) și în stratele I din așezările de la Dealul Viei din satul Buda (r. Buhuși, reg. Bacău) și Cremenea (reg. Stalin). Ca faună, la Ripiceni avem în această fază: zimbrul, calul, renul și vulpea, iar la Buda: bourul și renul. În ceea ce privește aurignacianul răsăritean superior, el este cunoscut în peștera de la Ripiceni (în stratul VII), însoțit de o faună săracă (e prezent doar calul) și în peștera de la Gura Cheii-Rîșnov, unde fauna cuprinde: urs de peșteră, vulpe, lup, cerb, capră, cal, mistreț și păsări.

Aurignacianul răsăritean de la noi se leagă strâns de descoperirile din bazinul Donului, analogiile dintre unele etape de dezvoltare mergînd uneori pînă la asemănări perfecte. Așezate în calea acestei migrații, populațiile din țara noastră au fost influențate primele de noua cultură superioară. În cadrul acestei culturi întinse în spațiu, cuprinzînd în afară de țara noastră și R.P. Ungară, R.S. Cehoslovacă, Austria, nordul și estul R.P. Bulgaria, și durînd în timp de la sfîrșitul stadiului Wiirm II pînă în perioada epiglaciară, încep a se desprinde unele caractere locale. Crescute din trunchiul răsăritean în primele trepte de dezvoltare, mlădițele acestei culturi sînt ușor de recunoscut. Mai apoi, în izolarea lor pe văile intramontane ale Bistriței la Ceahlău și a Buzăului la Cremenea, ele încep să aibă spre sfîrșit o evoluție proprie, care le deosebește nu numai de trunchiul din care au pornit, dar și între ele.

Răspîndirea aurignacianului răsăritean nu este uniformă pe tot întinsul țării. Zona lui de influență cuprinde — după cunoștințele actuale — nordul Moldovei (valea Bistriței și a Prutului) și sud-estul Transilvaniei (Cremenea, Gîlma și Rîșnov), unde sînt prezente diferitele lui trepte de dezvoltare. Sînt însă regiuni întinse, unde această influență nu a pătruns, după cum documentează așezarea de la Tincova (r. Caransebeș, reg. Timișoara). Aici avem un aurignacian local, contemporan cu aurignacianul răsăritean mijlociu, dar neafectat de influența acestuia. De asemenea, la sud de Carpați aurignacianul mijlociu local se prelungește în forme simple, necaracteristice, pînă în preajma holocenului, fără să existe cea mai vagă dovadă de influență orientală, cum este cazul cu așezarea de la Malul Roșu de lîngă Giurgiu, unde s-au descoperit, într-un strat dinspre sfîrșitul depunerii ultimului loess, urmele unor locuri de prelucrare sezoniere pentru pregătirea unelte din silex adus de peste Dunăre și cu așezarea Poiana Roman (corn. Lapoșu, r. Mizil, reg. Ploiești), unde s-au descoperit iarăși bogate urme de lucrare a uneltelor.

De predilecție, cetele de vînători *aurignacieni răsăriteni* își alegeau popasurile și așezările de mai lungă durată pe terasele din lungul apelor, cu deosebire pe cele mijlocii, ca la Ceahlău. Uneori, dar numai spre sfîrșit, sau coboară pe terasele inferioare, ca la Ceahlău și Cremenea, sau urcă pe înălțimi, ca la Cre-/menișul Ceahlăului și la Gîlma de la Sita Buzăului. În unele cazuri ei au făcut îndelungi popasuri vînătorești și în peșteri, ca la Ripiceni și Rîșnov.

începînd cu *aurignacianul răsăritean*, tehnica vînătorească se perfecționează; apar sulița dințată, lațul, capcana, propulsorul, cresc forțele de producție, **sporește** populația și se împuținează vînatul. Terenurile de vînătoare se cer **din** ce în ce mai întinse. Noi ginți se desprind din colectivele gentilice din **centrele** cu o populație mai densă, migrînd spre alte meleaguri mai prielnice, **cunoscute** din peregrinările lor vînătorești. Trecerea de la adăposturi ușoare, **colibe și** corturi, la locuințe mai statornice și spațioase, a permis așezarea și în **regiuni** mai puțin potrivite pentru locuire, dar mai bogate în vînat. Dinspre **răsărit**, triburi de vînători purtători ai acestei culturi, se infiltrează, fie ocolind **Carpații**, fie prin păsurile lor, spre centrul și sud-estul Europei, creînd o unitate culturală de mare întindere geografică.

Unelte cioplite din paleoliticul superior au ajuns în această etapă la o **înaltă** perfecțiune, cerînd o materie primă de cea mai bună calitate. Silexul cretacic **era** adus de la mari depărtări. Din valea Bistriței de la Ceahlău, pînă malul Prutului la Mitoc, în linie dreaptă, este o cale de aproape 140 km. Ceea ce se întîmpla la noi nu este un caz izolat. În Cehoslovacia se folosea **cremenea** îndepărtată de Baltica, iar la Kostenki se aducea silex dinspre **apus, de** pe valea râului Oskol, de la o depărtare de 80 km. E o necesitate a progresului tehnic în lucrarea uneltelor. Relațiile reciproce, prin pendulări și migrații, sînt foarte întinse; datorită lor și stadiului de dezvoltare același, se ajunge la o uniformizare a uneltelor de muncă pînă într-atîta, încît **privite izolat**, este greu să se facă deosebiri între ele pe o arie geografică extrem de întinsă.

În paleoliticul superior se poate vorbi de însemnate succese în domeniul organizării sociale. Fără o astfel de organizare ar fi greu de înțeles concentrarea **mai** multor tabere de vînători în același timp, în bazinul Ceahlăului pe Bistrița — sau la Kostenki pe Don. Mai multe tabere de vînători pe un loc restrîns, **ales în** mijlocul spațiului comun *ds* vînătoare, înseamnă luptă comună și muncă colectivă pe bază de temeinică organizare.

Stadiul cetei primitive fusese depășit, apare acum ginta matriarhală care se întemeiază pe înrudirea prin sînge după mamă. Se îngrădesc și mai mult **legăturile** dintre sexe în sînul ginții, în favoarea unor relații cu membrii altor **ginți**, ceea ce duce la o apropiere și înțelegere a diferitelor grupe răsleț de oameni. **Așa** se explică apariția exogamei (căsătoria între membrii unor ginți diferite). Căsătoria fiind în grup, doar mama era cunoscută. Astfel, rolul social al femeii-mame crește, ea fiind aceea după care se socotea apartenența la gintă (prin descendență matrilineară).

O imagine apropiată de ceea ce reprezenta în paleoliticul superior stadiul orinduirii gentilice timpurii poate fi mijlocită de pildă de viața și cultura Tasma**nienilor**, care își dobîndeau mijloacele de trai, ca și oamenii din paleoliticul superior, prin cules, vînătoare și pescuit și care nu admiteau căsătoria în **sinul** ginții.

Se întărește folosirea în comun a zonelor de vânătoare. Forțele de producție cresc, se ajunge la o oarecare stabilitate; taberele de vânători își întocmesc bordeie, de mari proporții săpate în pământ.[^] Noile relații sociale întăresc năzuința spre frumos. Femeile și chiar bărbații încep a se găti. Se poartă podoabe făcute din dinți de animale, cum s-au descoperit în peșterile de la Ohaba-Ponor și Rîșnov și scoici marine, aduse de la sute de kilometri. Întrebuințarea roșului pentru înfrumusețare e în floare. Vânătorii de pe valea Bistriței foloseau hematita adusă de la mari depărtări, din Transilvania.

Gîndirea începe a se îmbogăți cu noțiuni abstracte. Se dezvoltă o viață spirituală, oglindită în primele manifestări de artă: desene, gravuri și picturi, precum și sculpturi în os, corn și fildeș și figurine modelate în lut și arse. Unele dintre aceste manifestări stau în legătură cu magia vânătoarească; figurinele reprezentînd femei documentează, și ele începuturile gîntei materne.

O figurină primitivă, cioplită din piatră, cunoaștem de la Lapoșu.

Apar astfel primele manifestări primitive ale credințelor religioase, în care, datorită nivelului încă rudimentar al forțelor de producție și al relațiilor sociale, atît lumea externă, cît și însăși societatea omenească se reflectau într-un chip fantastic, în gîndirea oamenilor, sub forma unor reprezentări magice și a convingerii că între diferitele gînti și anumite animale sau plante ar fi existat legături de rudenie și o anumită solidaritate (totemism).

O practică magică în legătură cu procesul producției vînatorești s-a întîlnit și la noi, în așezarea de la Buda; acolo, pe o înălțime care domină valea Bistriței pînă la orizont, vînătorii depuneau picioare de bour retezate și oase de ren. Într-o proporție redusă, Buda reprezintă un « loc de cult » ca și cel de la Ambrozievka (lîngă Marea de Azov), unde s-au depus oasele a peste 1000 de zimbri, poate în credința că prin aceasta vînatul nu se va împuțina sau animalul se va lăsa prins mai ușor.

În perioada de retragere a calotei glaciare aparținînd stadiului Wiirm III (circa 15 000—8000 î.e.n.), care reprezintă sfîrșitul ultimei glaciațiuni, o dată cu începutul retragerii calotei de gheață și a topirii ghețarilor de pe vîrfurile munților, ursul peșterilor începe a dispărea. Leul și hiena peșterilor se sting, de asemenea mamutul, rinocerul siberian și renul urmează spre nord retragerea ghețarilor, țapul de munte și capra neagră urcă înălțimile prăpăstioase ale Carpaților. Ca animale de vînat rămîn doar: cerbul, căprioara, capra neagră, bourul, zimbrul, mistrețul, iepurele și păsările. Împuținarea vînatului și schimbarea treptată a climei, care se apropie de cea actuală, dau naștere altor forme de viață. Stabilitatea relativă anterioară dispărea. Omul începe a cutreiera mai frecvent și mai departe în căutarea hranei. Ca urmare a schimbărilor climatice, o parte din vînătorii de la sfîrșitul paleoliticului urmăresc și ei spre nord prada lor obișnuită, renul, în vreme ce alții rămîn pe loc, adaptîndu-se noilor condiții de viață, trăind mai greu, dar tot din vînat și cules. Prin retragerea turmelor de animale lupta pentru existență devine mult mai aspră, dar viața omenească

Lșd urmează calea. Și fiindcă paleoliticul nu s-a încheiat pretutindeni cu aceeași fază de dezvoltare, iar Europa ai cărei locuitori se deplasau în parte spre nord-est, primea în schimb aporturi umane din sud, sud-est și răsărit, e ușor de înțeles de ce în această vreme găsim aspecte culturale atât de variate..

^wAurignacianul răsăritean dăinuiește la Ceahlău, ca și la Cremenea, pînă rirziu. În această vreme popularea este mai intensă. În ceea ce privește materia primă, încep să domine iarăși rocile locale; legăturile cu centrele de aprovizionare îndepărtate, cu roci de bună calitate încetează. În complexul aurignacian răsăritean de sfîrșit de la Ceahlău, cu deosebire în așezarea de la Boful Mic, se fac simțite unele influențe magdaleniene (ultima fază a paleoliticului superior din apusul Europei). Printre formele care trădează aceste influențe sînt de amintit străpungătoarele, lamele trunchiate, ferestraiele, o unealtă triunghiulară și creșterea masivă a numărului dălților pentru prelucrarea osului. De asemenea, se accentuează microlitizarea (reducerea dimensiunilor) la vîrfurile cu latura teșită.

Mezoliticul. Perioada postglaciară (circa 8000—5600 î.e.n.)	O vreme s-a socotit că în Europa, între paleolitic și neolitic nu a existat o comunitate de viață, ci o pauză (un <i>hiatus</i> , de unde <i>teoria hiatusului</i>).
---	---

Se deschidea astfel drumul ipotezei după care neoliticul nu s-ar fi dezvoltat și aici treptat, ci s-ar fi datorat unei noi imigrări de populații, care ar fi venit cu el gata format. Cercetările din secolul nostru au dovedit că viața societăților omenești nu s-a întrerupt în Europa la sfîrșitul paleoliticului, ci a continuat, dezvoltîndu-se, chiar dacă această dezvoltare a fost și ea legată de mișcări complexe ale grupurilor omenești.

Studiile geologice, paleontologice, paleoclimatice și paleobotanice au precizat caracterul modificărilor petrecute în mediul fizic în perioada de trecere de la perioada cuaternară la cea actuală, ca și etapele lor. Arheologia a descoperit numeroase urme de activitate omenească din acest răstimp, stabilind pas cu pas continuitatea de viață între epoca paleolitică și cea neolitică. În felul acesta s-a precizat noțiunea de mezolitic (gr. *mesos* « mijloc ») ca perioadă de tranziție — în timp, ca și din punct de vedere al dezvoltării societății omenești.

Cadrele periodizării timpului scurs între etapa finală a paleoliticului și neolitic au fost stabilite cu ajutorul datelor privind fazele de retragere treptată — cu unele opriri — ale calotei glaciare Wiirm din Europa și al celor privind modificările, de asemenea treptate, pe care le-a suferit clima. Periodizarea relativă s-a stabilit prin studiul evoluției vegetației, cu ajutorul analizei polenului de plante în depozite stratigrafiate și prin cel al etapelor de formare a Mării Baltice, iar cea absolută, în anii, prin numărarea varvelor (strate subțiri de mîl depuse anual de apele provenite din topirea ghețarului) și prin determinări cu ajutorul metodei carbonului radioactiv.

Se știe astfel astăzi, că între începutul topirii — și deci al retragerii către nord — a ghețarului Wurm, început datat aproximativ pe la 15 000—14 000 î.e.n.,

și topirea ultimului său rest continental în Peninsula Scandinavă la circa 6800 î.e.n., clima a parcurs și ea o evoluție, de la regimul arctic din timpul glaciațiunii, la unul mai blând denumit subarctic, care durează — cu oscilații—■ până la oprirea temporară a calotei glaciare pe linia indicată de morenele finale din Finlanda și Suedia centrala (stadiu numit *finiglacial* și datat în jurul anului 8000 î.e.n.).

Clima continuă a se încălzi, capătă — după cum se spune — un caracter *pre'boreal*, în răstimpul de topire a ghețarului de la stadiul finiglacial până la dispariția lui completă (deci între 8000 și 6800 î.e.n.), pentru ca apoi să devină și mai caldă și uscată în perioada dintre 6800 și 5600 î.e.n. (perioada *boreală*).

Noile condiții au determinat desigur și o treptată adaptare a societății omenești, adaptare pe care marile progrese realizate în paleoliticul superior au făcut-o posibilă. Documentarea arheologică a arătat, pentru continentul european și în linii mari, că în perioada subarctică formele de viață caracteristice pentru paleoliticul superior continuă, ușor modificate și transformându-se încet. Se clasifică de aceea descoperirile din acest răstimp ca ținând încă de paleoliticul superior: vânătoarea renului a jucat atunci încă un rol foarte important. Pentru astfel de manifestări termenul de epipaleolitic (oarecum: paleolitic întârziat) este într-o oarecare măsură potrivit, deși nu este vorba de o dănuire lipsită de adaptări noi a formelor de viață din paleoliticul superior *.

Incepând cu perioada pre-boreală, noile condiții climatice, geografice, de faună și de floră încep să se facă în mod hotărât simțite: omul începe a-și adapta în chip tot mai creator cultura la ele. În această perioadă se dezvoltă culturile de caracter propriu-zis mezolitic, cu trăsături proprii și reprezentând o nouă formă de viață, care pregătește trecerea la neolitic.

Deoarece modificările climatice se produc mai devreme în regiunile sudice și din ce în ce mai târziu în regiunile mai apropiate de ghețar, este evident că primele regiuni au depășit mai curând condițiile perioadei glaciare (ce se manifestase în cuprinsul brîului tropical prin *perioade pluviale*) și au creat mai timpuriu forme de cultură mezolitice, ce s-au transmis apoi spre nord.

În Europa se întâlnesc în perioada mezolitică în primul rînd culturi microlitice, de cele mai multe ori cu microlite geometrice; una din cele mai timpurii, dezvoltată din magdalenian în Europa vestică și de sud, este azilianul, iar altele fac parte din marele complex cunoscut sub numele de tardenoisian (după localitatea Fere en Tardenois, Franța). Acestea par a pătrunde dinspre sud. În regiunile mai nordice se dezvoltaseră, pe bază magdaleniană tîrzie, culturile cu săgeți pedunculate, dintre care cea mai importantă în vecinătatea noastră este cea swideriană și care, după ultimele date, durează pînă în vremea boreală.

¹ Unii cercetători sînt de părere că întreaga dezvoltare a vieții societăților omenești din perioada post-glaciară, pînă la nașterea formelor de viață neolitice propriu-zise, trebuie considerată și denumită *epi-paleolitică*. După acești cercetători, separarea unei perioade de tranziție mezolitică nu ar fi justificată. Pentru considerentele arătate în text socotim indicat să menținem mezoliticul ca perioadă de tranziție între paleolitic și neolitic (Nota red.).

Culturile de caracter tardenoasian sau swiderian sînt caracterizate mai ales prin folosirea generalizată a arcului și săgeții. Paralel se dezvoltă un alt complex în care *toporul* (cu coadă) din piatră cioplită începe a juca un rol din ce în ce mai mare. Este grupul Maglemose, numit așa după o așezare din insula Seeland (Danemarca). În Franța îi corespunde etapa veche a *campignianului* (după localitatea Campigny).

Trebuie notat însă că toporul primitiv este cunoscut și în « tardenoasianul pontic » din Crimeea și din regiunea bazinelor inferioare ale Niprului și Donului **din** U.R.S.S.

Desigur că grupuri epipaleolitice întîrzie în multe locuri și sînt doar treptat-treptat absorbite sau înlocuite de cele mezolitice. Același lucru se va întîmpla mai tîrziu cu acestea din urmă, în raport cu cele neolitice.

Ceea ce caracterizează perioada mezolitică și o deosebește de cea epipaleolitică este răspîndirea aproape generală, dacă nu chiar inventarea arcului, inven-tarea toporului propriu-zis, a bărcii lucrate dintr-un trunchi de arbore (*monoxyla*) și domesticirea primului animal, a cîinelui. Tot din această vreme se cunosc și primele locuințe-colibe construite la suprafața pămîntului din pari și crengi, ca și primele cimitire.

Economia este întemeiată pe vîntoarea făcută altfel și vizînd alte animale ca în paleolitic, _pe pescuitul foarte dezvoltat (cu noi unelte, printre care *plasa* și *vîrșile*) și pe culegerea de asemenea foarte dezvoltată, care va duce treptat la recoltare.

JTipul de om însuși, *homo sapiens recens*, se diversifică, acum dezvoltîndu-se și sub-rasele brahicefale.

Azilianul (circa 12 000—8000 î.e.n.). La Băile Herculane, în peștera Hoților, s-au descoperit trei vetre de refugii vremelnice ale unor vînători și pescari aparținînd ca timp perioadei de retragere a ghețarilor. Locui-torii acestei peșteri foloseau în muncă unelte mărunte de cremene: cuțitașe, răzuitoare, dălțițe. Lama celui mai mare cuțitaș abia atingea 5 cm, unele din ele avînd mai puțin de 2 cm. Lipsa formelor geometrice și prezența unor cuțitașe cu o latură teșită arcuit, alături această cultură de Azilian (după Mas d'Azil, peșteră din Franța). Cum nu se poate vorbi de un azilian de tip apusean sau de o filiație directă din vreo cultură paleolitică anterioară de la noi, cultura de la Băile Herculane este considerată pro-vizoriu ca un Azilian local, avînd strînse legături cu o descoperire asemănătoare din Muntenegru, de la Crvena Stijena = Adăpostul Roșu, unde se constată o influență a epipaleoliticului nord-african de tip Ibero-Maurisian.

Swiderianul (circa 9000 —6000 î.e.n.). Tot **atît** de fără legătură în trecut este și apariția unei puternice așezări swideriene (după localitatea Swidry Wielkie din R.P. Polonă), _în masivul Ceahlăului, într-o poiană numită «La Scaune»,? la o altitudine de 1328 m. Această cultură își are probabil originile în cultura ham-burgiană superioară din nord-estul Germaniei, ea însăși derivînd din paleoliticul

superior apusean și anume din Magdalenian. De aci s-a răspîndit, cuprinzînd R.P. Polonă centrală și nordică, întinzîndu-se apoi pînă în bazinul superior al Volgăi și coborînd pe neașteptate pînă în Ceahlău. Unele cuțitașe cu latura teșită arcuit, răzuitoarele scurte, rotunde sau cu partea lucrătoare piezișă, de tip

i azilian și unele dălțițe cu caracter magdalenian sînt un îndepărtat ecou al dăinuirii elementelor magdaleniene și aziliene apusene.

Swiderienii cunoșteau toate uneltele obișnuite în paleoliticul superior. Sînt însă mult superiori celorlalți contemporani ai lor, prin faptul că sînt primii care folosesc din plin arcul și săgeata la vînătoare, în atac și în apărare. După cum sulița peoliricului superior, aruncată cu îndemînare pînă la 30—40 pași, depășise lancea paleoliticului mijlociu, care permitea atacul și apărarea numai la 2—3 pași, tot astfel săgeata trasă cu arcul a depășit înzecit sulița, reprezentînd cea mai desăvîrșită armă a omului primitiv.

Fig. 4—Unelte swideriene din piatră cioplită, de la Ceahlău-Scaune.

1—3, vîrfuri de săgeată cu peduncul pentru prins în coadă; 4, dălțifă; 5—6, cuțitașe cu latura teșită; 7, răzuitor oblic.

Inventarea arcului reprezintă una din cele mai ingenioase realizări tehnice în istoria

culturii epocii de piatră. Precizia țintirii și mărirea distanței de la care se putea ataca prin lovituri repetate, îl puneau pe om în afara pericolului fiarelor, cu care altădată era nevoit să dea piept și au lărgit sfera preocupărilor vînătorești.

Turmele de reni dispărînd, vînătoarea prin hăituiala, care ducea cu ușurință la adevărate masacre, se practica din ce în ce mai greu. Cerbii, căprioarele, zimbrii — vînat mai vioi și mai sprinten, trăind în ciopoare restrînse — trebuiau urmăriți și atacați de la distanță. De aci răspîndirea și perfecționarea arcului și săgeții care își au epoca de maximă înflorire în swiderian.

O dată cu mărirea distanței și precizia țintirii cu arcul și săgeata, s-a lărgit și sfera preocupărilor vînătorești. Alături de animale mari, nu întotdeauna ușor de vînat, acum au început să cadă pradă și păsările. Vînătoarea cu arcul devine / astfel o ramură principală de producție, iar vînatul un nesecat izvor de hrană.

Omul începe a se desprinde temporar de ceată, putînd să-și agonisească o vreme singur hrana. Noul mod de vînătoare înlesnește apariția căsătoriei-pereche.

Culegerea hranei vegetale se intensifică și ea, fiind favorizată de răspîndirea a numeroase plante noi o dată cu transformările climatice petrecute treptat în acest răstimp.

Numeroasele vîifuri de săgeată de formă triunghiulară, cu vîrful bine ascuțit, înzestrat cu un peduncul pentru prins în tijă, descoperite La Scaune, arată superioritatea swiderienilor față de semenii lor, aurignacienii răsăriteni de sfîrșit. Colindînd în urmărirea vînatului, ei păstrează din inventarul gospo' dăresc numai strictul necesar, perfecționînd tehnica vînătorii cu arcul. Numai astfel se poate înțelege cum o ceată de vînători coboară din inima Poloniei pătrunzînd nestingherit într-o regiune atît de îndepărtată, pînă pe înălțimile Ceahlăului, în urmărirea vînatului care se retrăgea treptat-treptat nu numai spre nord. dar și spre culmile alpine. Vînătorii swiderieni, arcași temuți, pun stăpînire pe zona tundrei alpine din masivul Ceahlăului, *ff*

2. PERIOADA DE ÎNFLORIRE A ORGANIZĂRII GENTILICE MATRIARHALE. EPOCA NOUĂ A PIETREI (NEOLITICUL)

Trăsăturile generale ale epocii și dezvoltarea ei
Epoca nouă a pietrei sau neoliticul (de la gr. *neos* « nou » și *lithos* « piatra ») a urmat după epoca mezolitică. Ea a însemnat și m istoria străveche a patriei noastre o forțelor de producție *

vreme de mari schimbări progresive, care au avut loc în cultura materială a triburilor acelei epoci. Experiența dobîndită în perioadele anterioare a fost acum îmbogățită mult și folosită în chip creator de către om, în lupta împotriva naturii. Relațiile dintre membrii societății primitive nu au slăbit nici în această epocă, ci din contra, datorită dezvoltării muncii pe baza unor unelte de producție perfecționate mult față de trecut aceste legături s-au cimentat și mai puternic. «*Dezvoltarea muncii* ■—• spune F. Engels — **contribuie** în mod necesar la o strîngere a relațiilor dintre membrii societății, **înmulțind** cazurile de întrajutorare, de activitate în comun»¹. Resturile de **cultură** materială găsite în așezările comunităților omenești din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre, precum și aspectul caracteristic al acestor așezări, **în anumite** perioade, subliniază justetea acestei teze.

Către sfîrșitul epocii neolitice însă dezvoltarea forțelor de producție va **duce la** transformarea vechilor legături gentilice matriarhale. Atunci își va face **apariția** organizarea unional-tribală, care a subminat instituțiile gintei. « *Uniunea*

¹ F. Engels, *Dialectica naturii*, Ed. politică, București, 1959, p. 156.

de triburi — scria tot F. Engels — *marchează începutul subminării ei* » (a ginții) *. În epoca neolitică asistăm la o creștere a cantității produselor muncii oamenilor în raport cu epocile precedente, când, din cauza slabei dezvoltări a forțelor de producție, orînduirea socială era mai puternic dominată de legăturile de ginție.

Felul de viață al oamenilor neolitici se desfășoară în condiții de mediu natural schimbate. O dată cu retragerea treptată a ghețarului Wurm. se petrecuse — după cum s-a arătat în paragraful anterior — o profundă schimbare în climă, de faună și floră și în aspectul însuși al mediului fizic. În locul tundrelor și stepelor se întind treptat pădurile, care urcă pînă la mari înălțimi. O tot atît de mare prefacere, într-adevăr revoluționară, se efectua și în structura social-economică a grupurilor de vînători, culegători și pescari din perioada mezolitică. Cu acel prilej pădurea a jucat un rol foarte important. Dezvoltarea cultivării plantelor nu poate fi legată, la începuturile sale, numai de văile apelor sau numai de ținuturile de loess. Descoperirile făcute în cadrul marelui șantier de la Bicăz, la Dîrțu, îndreptătesc această afirmație.

Transformările mediului fizico-geografic au avut repercusiuni adînci asupra dezvoltării culturii materiale și vieții economice și sociale. Noile condiții naturale, mult mai favorabile decît în trecut, au înlesnit înfiriparea unei vieți din ce în ce mai statornice. În cadrul epocii neolitice se trece la o viață sedentară mai pronunțată, a cărei cristalizare progresivă se poate urmări din etapă în etapă, pe măsură ce se dezvoltau forțele de producție și organizarea socială devenea din ce în ce mai încheată.

Cultivarea primitivă a plantelor și creșterea animalelor domestice au jucat un rol important în crearea unor condiții mai favorabile de trai ale comunităților, ceea ce a adus după sine transformări atît în relațiile sociale, cît și pe plan suprastructural. De aceea ele sînt considerate în prezent drept criterii esențiale în delimitarea culturală, cronologică și a conținutului social-economic al neoliticului, față de epocile anterioare. K. Marx a subliniat marea importanță pe care avea s-o joace domesticirea animalelor. «Alături de piatră, lemnul și scoici prelucrate, la începutul istoriei omenești rolul principal ca mijloc de muncă îl joacă ^animalul domestic, adică animalul transformat și crescut prin muncă » ².

Tehnica șlefuirii uneltelor de piatră pe care începuseră abia s-o cunoască oamenii din a doua parte a mezoliticului, se perfecționează mult și se generalizează în neolitic. Această epocă se caracterizează tocmai printr-o perfecționare progresivă a vechilor procedee de prelucrare a uneltelor de piatră, os și corn. Folosirea diferitelor roci pentru lucrarea uneltelor a pus la îndemîna omului neolitic o materie primă, care se găsea aproape pretutindeni și uneori din abundență, în raport cu silexul (cremenea), pe care era obligat să-l procure de multe ori pe calea legăturilor intertribale, adesea chiar de la mari distanțe. Procedul

¹ F. Engels, *Dialectica naturii*, p. 156.

² K. Marx, *Capitalul*, I, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 209.

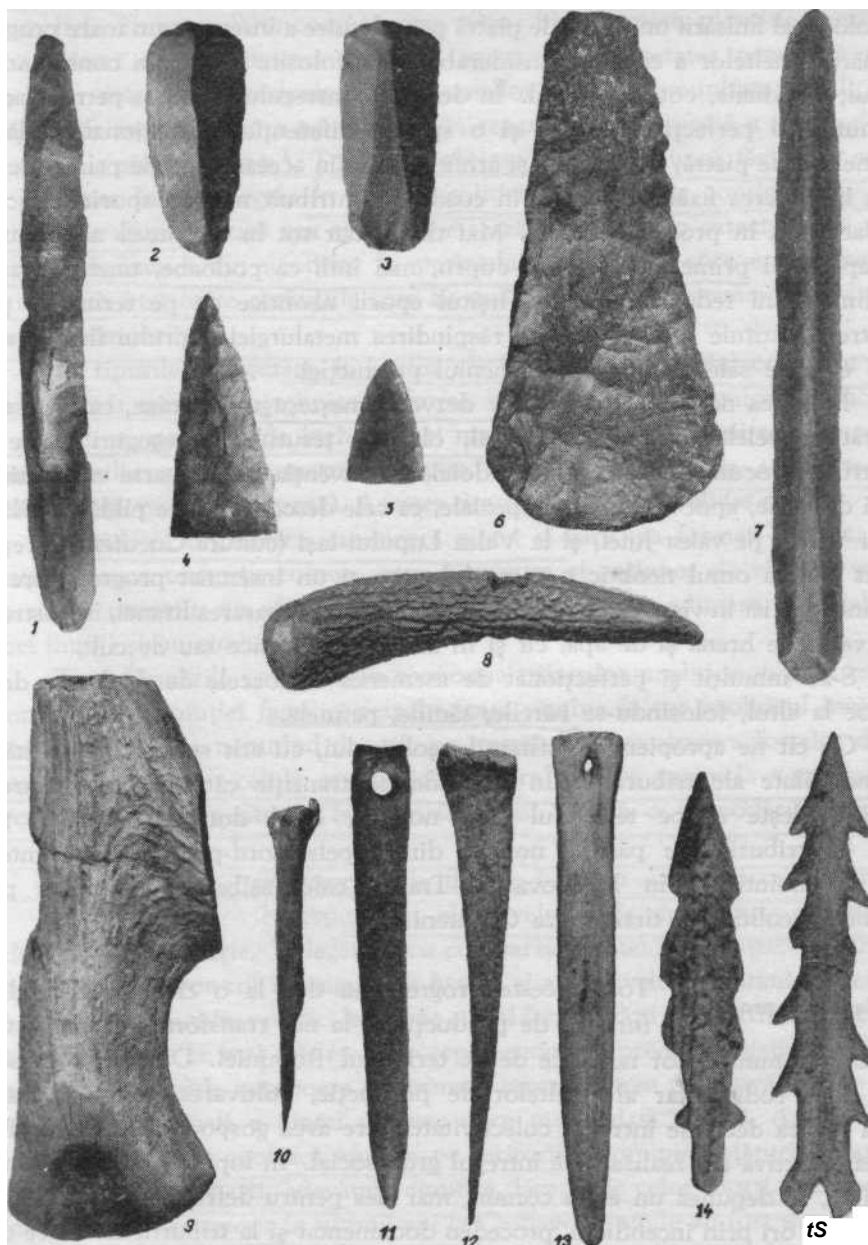

Fig. 5. — Unelte neolitice de silex, os și corn.

1, cuțit din lamă lungă de silex, de la Glina (cultura Gumelnița); 2—2, răzuitoare pe lame de silex de la Hamangia (cultura Hamangia); 4, vîrf de suliță lucrat din silex, retușat pe ambele fețe, de la Gumelnița (cultura Gumelnița); 5, vîrf de săgeată din silex, retușat pe amîndouă fețele, de la Gumelnița (cultura Gumelnița); 6, topor de silex, cioplit, de la Glina (cultura Gumelnița); 7, cuțit din lamă lungă de silex, de la Glina (cultura Gumelnița); 8, toporișca de corn de la Căscioarele (cultura Gumelnița); 9, idem, de la Glina (cultura Gumelnița); 10, sulă de os de la Gumelnița (cultura Gumelnița); 11, idem, de la Ceamurlia de Jos (cultura Hamangia); 12—13, pumnal și spatulă de os, de la Sărata-Monteoru (cultura Cucuteni, faza B); 14, harpună de corn, de la Gumelnița (cultura Gumelnița); 15, idem, de la Tangîru (cultura Gumelnița).

tehnologic al finisării uneltelor de piatră prin șlefuire a însemnat un mare progres. Numărul uneltelor a crescut considerabil. Sînt folosite firește, în continuare și silexul, obsidiana, cornul și osul. În domeniul întregului utilaj se petrece acum nu numai o perfecționare, dar și o sporită diferențiere funcțională. Alături de unelte de piatră, se dezvoltă și arme făcute din aceeași materie primă. Perforarea în vederea fixării uneltelor în coadă a contribuit mult la sporirea eficacității acestora în procesul muncii. Mai tîrziu, dar tot în cuprinsul neoliticului, vor apărea și primele obiecte de cupru, mai întîi ca podoabe, unelte și arme de dimensiuni reduse. De-abia- sfîrșitul epocii neolitice de pe teritoriul țării noastre constituie vremea în care răspîndirea metalurgiei cuprului începe să-și arate efectele sale pozitive în domeniul producției.

În epoca neolitică apar sau se dezvoltă meșteșuguri casnice, care nu s-au separat de celelalte activități: torsul, olăritul, țesutul, meșteșuguri legate de construirea locuințelor etc. Fără îndoială că invenția olăriei, arse mai întîi în gropi deschise, apoi în cuptoare speciale, ca cele descoperite, de pildă, la Glăvăneștii Vechi, pe valea Jijiei, și la Valea Lupului-Iași (cultura Cucuteni) a reprezentat pentru omul neolitic o mare înlesnire și un însemnat progres, care s-a răsfrînt imediat în viața de toate zilele, și anume în prepararea hranei, în păstrarea rezervelor de hrană și de apă, cît și în alte nevoi casnice sau de cult.

S-au înmulțit și perfecționat de asemenea mijloacele de deplasare de la un loc la altul, folosindu-se bărcile, săniile, patinele.

Cu cît ne apropiem de sfîrșitul neoliticului, cu atît sporesc posibilitățile de mobilitate ale triburilor. În perioada de tranziție către epoca bronzului se răspîndește și pe teritoriul țării noastre, calul domestic, care a fost adus de triburile de păstori nomazi din stepele nord-pontice. Este interesant de amintit că în Moldova (la Traian) calul sălbatic a persistat pînă în etapa neoliticului tîrziu (faza Cucuteni II)..

Relațiile de producție Toate aceste progrese au dus la o creștere generală a forțelor de producție și la noi transformări în structura socială a comunităților neolitice de pe teritoriul Romîniei. Din cauza caracterului încă rudimentar al uneltelor de producție, cultivarea plantelor nu se putea realiza decît de întreaga colectivitate, care avea gospodărie comună. Producția colectivă era realizată de întregul grup social. În lupta împotriva pădurii, de pildă, se depunea un efort comun, mai ales pentru defrișare, făcută de cele mai multe ori prin incendiere, procedeu documentat și la triburile neolitice care au locuit pe teritoriul patriei noastre. Producția în comun urmărea satisfacerea nevoilor materiale imediate. Proprietatea comună asupra mijloacelor de producție corespundea caracterului forțelor de producție. Ea a constituit baza relațiilor de producție din această perioadă.

Pămîntul pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor, pădurea pentru vînat și apele pentru pescuit erau în proprietatea gînteii și a tribului, ca

și uneltele de gospodărie comună cum erau: bărcile mari, plasa de prins pește etc. Alături de proprietatea comună, exista și proprietatea personală asupra uneltelor mărunte, a podoabelor și a armelor. într-o comunitate gentilică « *cu proprietate comună asupra pământului.. . repartitia relativ egală a produselor este ceva de la sine înțeles* »¹ Tot ce se obținea printr-o muncă făcută în comun, se repartiza în mod egal. în epoca neolitică se adâncește continuu diviziunea naturală a muncii, după sex și vîrstă. Aceasta constituie o caracteristică principală a producției din neolitic. în perioada de tranziție spre epoca metalelor se creaseră însă toate condițiile care au dus la fenomenul primei mari diviziuni sociale a muncii.

în tipurile de așezări, în acelea ale locuințelor, în felul cum sînt distribuite într-o așezare, în tehnica și forma uneltelor și fetc ceramică, plastică etc, se oglindește procesul de închegare și mai strînsă a organizării tribale, pe baza comunităților gentile matriarhale (în care apartenența se stabilește după descendența pe linie maternă). Acestea din urmă s-au consolidat mult.

Tribul, ca organizare superioară gînte și care era format din mai multe gînti, avea un teritoriu comun, care cuprindea și regiunea de vînat și pescuit, un nume propriu, un sfat, alcătuit din șefii gîntilor, o adunare, un dialect (al unei limbi) și un cimitir comun.

Transformările petrecute în economia triburilor neolitice au avut repercusiuni asupra evoluției familiei-pereche, care rămîne în tot neoliticul încă strîns legată de gîntă, ea neputînd deveni, pe treapta de dezvoltare a forțelor de producție de atunci, o celulă economică. Ea era în acea perioadă « prea slabă și prea nestatornică pentru a face necesară sau dorită o gospodărie proprie »².

Suprastructura Reprezentările despre lume și viață ale omului neolitic corespund și ele nivelului de dezvoltare a forțelor și relațiilor de producție. în legătură cu cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice, al căror rol în asigurarea hranei și a rezervelor de hrană era esențial, se răspîndesc anumite practici legate de cultul fecundității și al fertilității. Se cristalizează din ce în ce mai clar anumite reprezentări cu privire la viață și la moarte, încă din perioadele anterioare se formase reprezentarea primitivă despre presupusa existență duală a ființei umane: corp material și umbră. Așa se explică faptul că în epoca neolitică apar și pe teritoriul Romîniei, alături de așezările comunităților omenești, adevărate cimitire, lăcașe ale celor morți. Un asemenea cimitir a fost descoperit în ultimii ani la Cernavoda, unde au fost săpate aproximativ 300 morminte de inhumație și un altul într-un ostrov din lacul Boian (Vărăști). Pe alocuri însă, se mai întîlnesc încă și morminte izolate, de obicei în preajma locuințelor sau chiar sub ele, în apropierea vetrelor sau sub podine.

¹ F. Engels, *Anti-Duhring*, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 134. *
Idem, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 49.

Cultul fecundității și al femeii-mame și-a găsit expresia în numeroasele figurine antropomorfe feminine descoperite în toate culturile neolitice, unele având trăsături realiste destul de pronunțate.

În cadrul acestor -tytocese felwryte, da \xas\stern\as\ pxo-
^ăsvv^AVTeawVD-MvvoT gresive generale, care au cuprins întreg teritoriul patriei
noastre, sporește de asemenea și populația, care se concentrează mai ales în locurile care ofereau condiții naturale mai favorabile, cum erau văile apelor. Hărțile arheologice ale epocii neolitice arată, pe de o parte gradul de intensitate a locuirii triburilor neolitice, iar, pe de altă, formarea într-o etapă mai dezvoltată a acestei epoci, a unor culturi originale, cu aspecte locale, particulare, care stau în legătură cu tradițiile felurite ale comunităților omenești și cu posibilitățile lor variabile de a folosi resursele naturale ale ariei lor de răspîndire și propriile lor forțe. Diversificarea crescîndă a culturilor neolitice oglîndește dezvoltarea inegală a triburilor neolitice de pe teritoriul R.P. Ț Romîne (v. pi. VI—VIII). Acest fenomen al inegalității și al diferențierii ritmului de dezvoltare este de altfel constatat pretutindeni în neolitic.

Structura antropologică În lumina descoperirilor și a studiilor paleoantropologice de care dispunem în prezent, reiese că populațiile neolitice care au trăit pe teritoriul patriei noastre aveau un caracter eterogen, ele conținînd însă o componentă mediteranoidă veche și destul de puternică. Surprindem această componentă la triburile culturilor Criș, Hamangia, Boian, Gumelnița, Cucuteni etc, adică tocmai la acele triburi în structura culturilor cărora arheologii au sesizat de asemenea elemente mediteraneene. Alături de aceasta, se întîlnește și o componentă protoeuropoidă (de caracter Cro-Magnon) provenită de la oamenii paleoliticului superior, precum și una brahicefală, aceasta din urmă dezvoltînd afinități cu Anatolia.

Spre sfîrșitul neoliticului și în perioada de tranziție spre epoca bronzului structura antropologică a populațiilor de la noi se complică și mai mult, prin pătrunderea unor elemente noi, fie datorită triburilor de păstori din stepele nord-pontice, fie purtătorilor culturii cu amfore sferice și acelor ai culturii Cernavoda.

În stadiul actual al dezvoltării științei arheologice, al antropologiei și al lingvisticii, se poate preciza numai că triburile neolitice care au locuit odinioară pe teritoriul Romîniei și pe acela al țărilor vecine nu aparțineau din punct de vedere lingvistic indo-europenilor, din care vor face parte mai tîrziu tracii, ilirii, slavii etc. Comunitățile neolitice vorbeau o limbă pre-indoeuropeană și ele au constituit substratul lingvistic și cultural pe care se va produce restructurarea lingvistică de caracter indo-european, al cărei proces începe a se efectua și pe teritoriul Romîniei încă din perioada de tranziție la epoca bronzului.

Etapele de dezvoltare
a neoliticului din
România

Principalele izvoare ale epocii neolitice rămân tot cele arheologice. Datorită avântului luat de cercetarea arheologică din țara noastră în ultimii 15 ani, documentarea privitoare la această etapă a orînduirii comunei primitive s-a îmbogățit

considerabil și ea merită a fi cunoscută, cel puțin sub o formă mai restrînsă, cu tot caracterul mai tehnic pe care îl comportă prezentarea ei. Culturile arheologice, care vor fi descrise mai jos, oferă o perspectivă interesantă asupra întregii evoluții a societății omenești din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre în cele aproape patru milenii de viață agricolă primitivă care a precedat — și a condiționat — agricultura primitivă din epoca bronzului, bazată pe plugul rudimentar de lemn și pe tracțiunea animală. Mersul acesta ascendent, deși foarte lent, al comunităților neolitice de pe teritoriul României, de la etapă la etapă, se oglindește în descoperirile arheologice, în culturile perioadelor respective.

Cunoștințele privitoare la neoliticul Europei sud-estice și, implicit, la acela al țării noastre, nu ne îngăduie încă a preciza mai de aproape *cum* și *cînd* a început aci viața celor dintîi cultivatori de plante și crescători de animale domestice. De aceea trebuie să ținem seama de descoperirile din Orientul apropiat, unde a fost documentată o viață neolitică foarte veche, care avea toate caracteristicile amintite în paragraful precedent, *în afară de ceramică*, și anume: un sedentarism evoluat, bazat pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice (cîine, oaie, capră, bou, porc), tehnica șlefuirii, construcții de piatră sau din cărămidă uscată la soare (ca la Ierihon în Palestina), utilaj litic bogat, dezvoltat pe fondul mezolitic anterior, plastică de lut, cu o reală tendință spre portretizare (de natură magico-religioasă și de tradiție mezolitică) etc. În 1955 s-a descoperit și în Balcani, la Gremnos-Argissa, în Grecia de Nord (Tesalia), cea mai veche cultură neolitică, în inventarul căreia lipsește ceramica. Cronologia epocii neolitice se stabilește pe baza unor studii complexe. Astfel, cu ajutorul observațiilor privind raportul stratigrafic, gradul de asemănare și înrudire dintre diferite culturi sau elemente ale acestora și etapa dezvoltării social-economice, precum și pe baza unor obiecte ajunse pe calea schimbului intertribal întîmplător în medii de cultură materială locală, dar bine datate în regiunile de origine ale lor, se poate întocmi schema sau tabela cronologiei relative, care oglindește succesiunea în timp, de la cea mai veche formă de cultură la cea mai nouă, precum și dezvoltarea adesea paralelă — sincronică ■ — a variațiilor culturale din spații geografice diferite (v. pi. V).

Mulțumită celei mai moderne metode folosite azi în determinările de cronologie absolută (adică în ani), metoda carbonului radioactiv cu greutatea atomică 14 (C 14), s-a arătat că cele mai vechi urme de cultură agricolă primitivă datează cel puțin din mileniiile VI—V î.e.n. în lumina acestor fapte se poate formula ipoteza că încă din mileniul VI î.e.n. (adică după 6000 î.e.n.) grupele de vînători și culegători mezolitici de pe teritoriul României,

întocmai ca și cele din Tesalia, intraseră în acea prefacere revoluționară, despre care s-a vorbit mai sus. Perioada aceasta a neoliticului incipient, care mai rămâne încă a fi documentată și pe teritoriul țării noastre, reprezintă etapa *protoneoliticului* — aceea a neoliticului de început, când grupe de vânători mezolitici puteau coexista cu grupe omenești care deja trecuseră la un nou fel de viață, în care cultiva-varea primitivă a plantelor și creșterea animalelor formau cele două ramuri principale ale producției materiale.

Aceleași date de cronologie absolută oferite de laboratoarele de fizică atomică, referitoare însă la ținuturi vecine țării noastre, în care s-au dezvoltat totuși comunități cu aceeași cultură, ne ajută — deși trebuie să păstrăm o oarecare rezervă față de cifrele acelor laboratoare, până la perfecționarea aparatelor și calculelor — să fixăm durata celei de-a doua etape a neoliticului în cuprinsul mileniului V î.e.n. și aproximativ prima jumătate a mileniului următor. Astfel, pentru perioada III a culturii Starcevo (-Criș) din Iugoslavia s-a obținut data de circa 5000, iar pentru faza veche Vinca (faza A) aproximativ anul 4000 î.e.n., care de fapt corespunde cronologiei unei faze mai evolute a ceramicii liniare, fixată prin aceeași metodă tot pe la 4000 î.e.n. în prezent țara noastră posedă cele dintâi determinări cronologice din Europa de sud-est făcute pe baza carbonului radioactiv¹ și anume: faza mijlocie a culturii Hamangia a fost datată pe la 3600 î.e.n., două subperioade ale fazei Sălcuța II, pe la 3200—3250 î.e.n., faza Cucuteni I (A) (v. p. 70, nota 1) pe la 3100 î.e.n., faza Cucuteni III (B) pe la 2700 î.e.n. (Valea Lupului-Iași) și unul dintre mormintele cu ocră din Dobrogea pe la 2300 î.e.n. Cu toată aproximația lor, cifrele acestea indică în mare cadrul de timp în care s-au dezvoltat comunitățile gentile matriarhale din epoca neolitică de la noi și ele nu diferă decât cu câteva sute de ani față de cronologia stabilită de noi pe criteriile arătate mai sus.

După protoneolitic urmează etapa neoliticului timpuriu sau neoliticul II, care este cuprinsă aproximativ între 5500—3500 î.e.n. Neoliticul mijlociu (neolitic III) are o dezvoltare ce poate fi încadrată aproximativ între 3500—2800 î.e.n., pe când neoliticul târziu (neolitic IV) pare a avea o dezvoltare mai lungă, aproximativ între 2800—1900 î.e.n., când începe perioada de tranziție (neoliticul V), care se încheie definitiv pe la 1700 î.e.n., o dată cu constituirea primelor culturi ale epocii de început a bronzului.

S-a folosit multă vreme în țara noastră — și încă se mai folosește atât la noi, cât și în străinătate — termenul de *eneolitic* (lat. *aeneus* « de aramă » și gr. *lithos* « piatră ») și mai rar cel de *chalcolitic* (gr. *chalkos* « cupru, bronz ») sau termenul *neo-eneolitic*. În general azi este tendința de a abandona această terminologie ambiguă, rămânând valabilă doar pentru unele regiuni bine determinate, unde s-a dezvoltat într-adevăr o metalurgie a cuprului, înainte de epoca bronzului propriu-zisă. Cît privește țara noastră se știe azi că primele obiecte de

¹ De către Laboratorul din Groningen (Olanda).

metal își fac apariția în neoliticul mijlociu, dar la nivelul de atunci al dezvoltării torțelor de producție nu poate fi vorba de o perioadă « eneolitică ». În neoliticul târziu se întâlnesc primele unelte de cupru mai mari, pentru care se utiliza foarte probabil cuprul nativ. Este vremea difuziunii celor dintâi cunoștințe tehnologice legate de metalurgia cuprului la triburile de pe teritoriul României. Teoretic, termenul de eneolitic nu poate fi acceptat decât cu o oarecare rezervă, și numai din punct de vedere cronologic. Practic, el a și fost abandonat.

**Neoliticul timpuriu
(circa 5500—3500
î.e.n.)**

În mileniul al V-lea î.e.n., poate chiar puțin mai înainte, întregul teritoriu al patriei noastre era locuit de triburi a căror economie se baza pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice. Procesul de trecere de la o economie de vânătoare, cules și pescuit, la o economie nouă, agricolă-primitivă, se încheie spre sfârșitul acestei etape, chiar dacă unele trăsături ale noii structuri social-economice nu s-au cristalizat definitiv, din cauza stadiului încă înapoiat al forțelor de producție. La sfârșitul etapei istorice, de care este vorba aici, triburile neolitice de pe teritoriul Republicii Populare Române atinseseră acea treaptă de dezvoltare, care le deschidea calea spre o viață stabilă. Ele au creat culturi materiale care se înfățișează cu unele caractere comune, specifice, corespunzând nivelului de dezvoltare a forțelor de producție și stadiului organizării sociale de atunci. Așezările lor se găsesc pe terasele joase ale apelor, pe viroage mici, în imediata vecinătate a firului apei sau pe grinduri joase. În majoritatea cazurilor, apele mici și viroagele au secăt azi complet. În împrejurări deosebite sînt locuite și peșterile, cum este cea de la Cioclovina din raionul Hațeg, sau boturi de deal mai mult sau mai puțin înalte. Așezările nu sînt întărite în nici un fel, neînvîndu-se încă necesitatea unor lucrări de apărare împotriva atacurilor altor triburi. Caracterul deschis al așezărilor, cît și sărăcia în urme arheologice, cu strate subțiri de cultură, a unor așezări, se explică și prin nevoia comunităților de a se răspîndi uneori pe spații întinse, în căutarea unor terenuri noi pentru cultivarea plantelor. O asemenea necesitate explică fenomenul răspîndirii excepțional de vaste a acestor comunități, aflate pe o treaptă destul de joasă a dezvoltării vieții neolitice. Ele au cuprins teritoriul României venind din patru direcții felurite: dinspre sud, sud-est, nord și nord-vest.

Cît privește tipul de locuință, oamenii neolitici ai etapei în discuție au cunoscut două forme principale; *bordeiul* săpat în pămînt și *coliba* construită la suprafața solului, din care se va dezvolta locuința propriu-zisă. Bordeiele sau colibele dintr-o așezare se găsesc în general la o oarecare distanță unele de altele și nu par a fi fost grupate după o anumită regulă. Caracterul risipit al locuințelor este o altă trăsătură a vieții oamenilor din neoliticul vechi și ea reflectă în chip concret un moment în care lipsea încă o coeziune mai strînsă în cadrul așezărilor omenești. Un studiu atent al uneltelor din această perioadă arată că oamenii întîm-pinau unele dificultăți în procurarea materiei prime prin legături intertribale.

Acestea se vor intensifica abia în etapa neoliticului mijlociu, când se va folosi pe scară întinsă silexul din prispa prebalcanică. Din cauza nivelului scăzut al cunoștințelor tehnologice, oamenii vremii întrebuințau pentru uneltele lor roci mai puțin rezistente, cu excepția purtătorilor culturii Hamangia din Dobrogea, unde au fost descoperite multe topoare lucrate din granit, de o formă trapezoidală și cu secțiune dreptunghiulară. Caracteristic pentru cultura ceramicii liniare este toporul în formă de calapod (cu o latură bombată și cealaltă plată). Puținele unelte și mici ustensile de os și corn de cerb erau lucrate din materialul dobândit cu mai multă ușurință, decât silexul și alte roci folosibile.

Metalul este încă necunoscut în această etapă. În uneltele de silex se constată o puternică tradiție microlitico-mezolitică. Microlitismul acesta, care subliniază legăturile genetice ale primilor cultivatori neolitici cu fondul mezo-litic, slăbește treptat cu cit ne apropiem de etapa neoliticului mijlociu.

În tehnica ceramicii se realizează de asemenea un progres. Se folosește procedeul amestecului, în pastă, de pleavă și paie tocate, cioburi pisate și nisip, ca « degresant », și pentru ca vasele să nu crape în timpul arderii. Oamenii vremii nu au depășit încă procedeul arderii primitive a vaselor de lut în gropi deschise, unde nu se putea obține o temperatură înaltă și nici o ardere oxidantă. Totuși, în vremea de care ne ocupăm, se dezvoltă o ceramică cenușie fină, ca, de exemplu, cea din complexul ceramicii liniare, făcând dovada unor vădite progrese în meșteșugul casnic al olăritului primitiv.

Economia avea un caracter mixt, deși unele comunități tribale sînt orientate mai mult spre creșterea animalelor domestice, iar altele spre cultivarea plantelor. Calul nu fusese încă domesticit. Se cunoaște specia de grâu primitiv (*Triticum monococcum*). Vînătoarea joacă un rol destul de important, celelalte două ramuri de economie neîndestulînd nevoile comunităților respective.

În domeniul cunoștințelor s-au realizat de asemenea progrese. Oamenii au dobândit noi experiențe în lupta cu natura și noi idei. Legăturile cu unele regiuni mai înaintate, cum era Orientul apropiat, au contribuit la îmbogățirea unor atare experiențe și la ridicarea nivelului de viață.

Organizarea socială se caracterizează prin ginta matriarhală. Procesul de întărire progresivă a organizației tribale se adîncește în această etapă.

Triburile de pe teritoriul patriei noastre au dezvoltat în această vreme culturi materiale cu un caracter agricol primitiv, răspîndite pe spații geografice foarte vaste. Acum se întîlnesc culturile denumite: *Criș-Starcevo*, *Hamangia* (în etapa veche), *cultura cu ceramica liniară*, *Turdaș-Vinca și Tisa* (faza veche) fiecare dintre ele reprezentînd un anumit stadiu de dezvoltare (v. pi. V și VI).

Cultura Criș. La baza neoliticului vechi de pe teritoriul Romîniei stă cultura Criș. Ea este răspîndită în părțile de nord și de nord-vest ale Peninsulei Balcanice, în ținuturile de răsărit ale Serbiei — unde poartă denumirea de Star'evo, după o localitate de pe stînga Dunării, nu departe de Panfievo —, în răsăritul R. P. Ungare, în nord-vestul R. P. Bulgaria, unde prezintă

numit Kremikovci, după o localitate din apropierea oraşului Sofia, şi ajunge spre în bazinul mijlociu al Bugului sudic. Spre nord-vest cultura Criş este semnalată, cel în formă de influenţe, până în Slovacia de răsărit. Un neîntrerupt lanţ de aşezări leagă de Grecia continentală până la Istmul de Corint, prin intermediul căreia ■abili raporturi cu Cilicia şi Anatolia (în Asia Mică), unde trebuie căutat probabil ea elementelor acestei culturi.

tnătorii culturii Criş s-au răspândit aproape pe întreg teritoriul ţării noastre, lipsind, în sud-estul Munteniei şi în Dobrogea. În provincia dintre mare şi Dunăre acea vieme triburile cu cultura Hamangia.

Cric mai însemnate aşezări, în care s-au făcut şi săpături cu rezultate mai concludente, t «cir de la Glăvăneştii-Vechi (com. Andrieşeni, r. Iaşi, reg. Iaşi), unde au apărut prima l dovezile extinderii acestei culturi spre răsărit, concomitent cu cele de la Perieni (r. Bîrlad, . baţ), în sudul Moldovei, şi de la Valea Lupului (Iaşi) în valea Bahluiului. În Transilvania s -au ■ cercetări la Leţ, com. Boroşneu-Mare, la Bedehaza-Sf. Gheorghe, Cosmeni (r. Sf- Gheor-, Gpău (r. Luduş), iar în Oltenia la Verbiţa (r. Pleniţa). S-a dovedit că dezvoltarea culei Criţ cuprinde cel puţin două faze. Aşezările se aflau de obicei în apropierea apelor, pe mwri joase şi mai rare pe terasele inferioare. Uneori se ocupă şi peşterile. Tipul de locuinţă ■e bordeiul sau coliba. Aceasta din urmă se întâlneşte în general în a doua fază a evoluţiei Criş. Unelte de silex nu prezintă un atât de pronunţat caracter microlitic. Printre ele şi ustensilele de os sînt de remarcat *spatulele* (în formă de lopăţică sau lingură mică) de o formă caracteristică, folosite în special la modelarea şi ornamentarea vaselor de lut. Fusaiiolele (prîsnelele), dintre care cele mai caracteristice acestei culturi sînt cele cu patru braţe, precum şi greutatele de lut pentru întinderea firelor la războiul de ţesut dovedesc a triburile culturii Criş - Starfievo cunoşteau torsul şi ţesutul. Vasele sînt lucrate fie dintr-o pastă cu amestec de pleavă, fie din pastă mai fină, avînd ca degresant nisip mărunt. Vasele am forme evolute şi diferenţiate faţă de alte culturi contemporane cu ea. Cele mai caracteristice sînt vasele cu picior nu prea înalt, în formă de soclu, cu secţiunea pătrată, treflată sau în formă de cruce. Se răspîndesc apoi vase în formă de pară, cu gît scurt şi cilindric, sau în formă de t butoiuş ». Vasele sînt ornamentate cu incizii adînci, formînd linii simple, încrucişate, în âg-iag sau în formă de spic de grîu. Impresiunile cu spatula sau cu unghia dau naştere unui raodv decorativ amintind un fagure. Ceramica de uz comun este acoperită în mod obişnuit ca aşa-numita « barbotină », lut moale care se aplică pe peretele vasului, formînd ornamente au nu. Specia ceramică fină foloseşte pictura cu alb, roşu şi negru. Motivele decorative constau dm Unii mai mult sau mai puţin late, din triunghiuri haşurate ori pline în interior şi din benzi formînd plase. Decoraţiunea nu aparţine în general sistemului spiralo-meandric. Într-o anusuri etapă de dezvoltare apare însă şi spirala, întovăraşită de derivatele ei. Apar şi « altare cu picioruşe » precum şi aşa-numitele pintadere (după un cuvînt spaniol), nişte ştampile de lut an, folosite probabil, la boirea trupurilor ori la «imprimarea i ţesăturilor.

Economia se baza pe cultivarea plantelor şi creşterea animalelor domestice. În unele regiuni se accentuează aspectul legat de ultima ramură a economiei.

Brăţările lucrate din scoicile *Spondylus* şi *Tridacna* sugerează legături intertribale înde-părtate, cu bazinul est-mediteranean. Analizîndu-se unele obiecte din cochilia scoicii *Spcrn-ijbis*, s-a ajuns la concluzia că este vorba de o scoică fosilă şi ca atare nu este necesară să considerăm că asemenea podoabe era aduse de la mari depărtări, fiindcă cochiliile acestei specii puteau fi procurate şi din regiunea respectivă.

Cutul fecundităţii este documentat de prezenţa figurinelor antropomorfe feminine fi a celor zoomorfe.

Morţii erau înhumaţi în poziţie chirchită (adunată) şi înmormîntaţi în interiorul aşe-sârilor. Este de amintit aci mormîntul unei bătrîne de la Bedehaza. Tipul antropologic al populaţiei culturii Criş de la noi, ca şi din Ungaria, prezintă o componentă puternică paleo-

mediteranoidă. Se dovedește astfel și din acest punct de vedere originea est-mediteraneană a acestor culturi.

Cultura Criș a stat la baza dezvoltării ulterioare a vieții neolitice de pe teritoriul țării noastre și din restul Europei sud-estice. În Oltenia, ea este urmată de cultura Vin fa, iar în Moldova și în unele locuri din Transilvania, de cultura cu ceramică liniară.

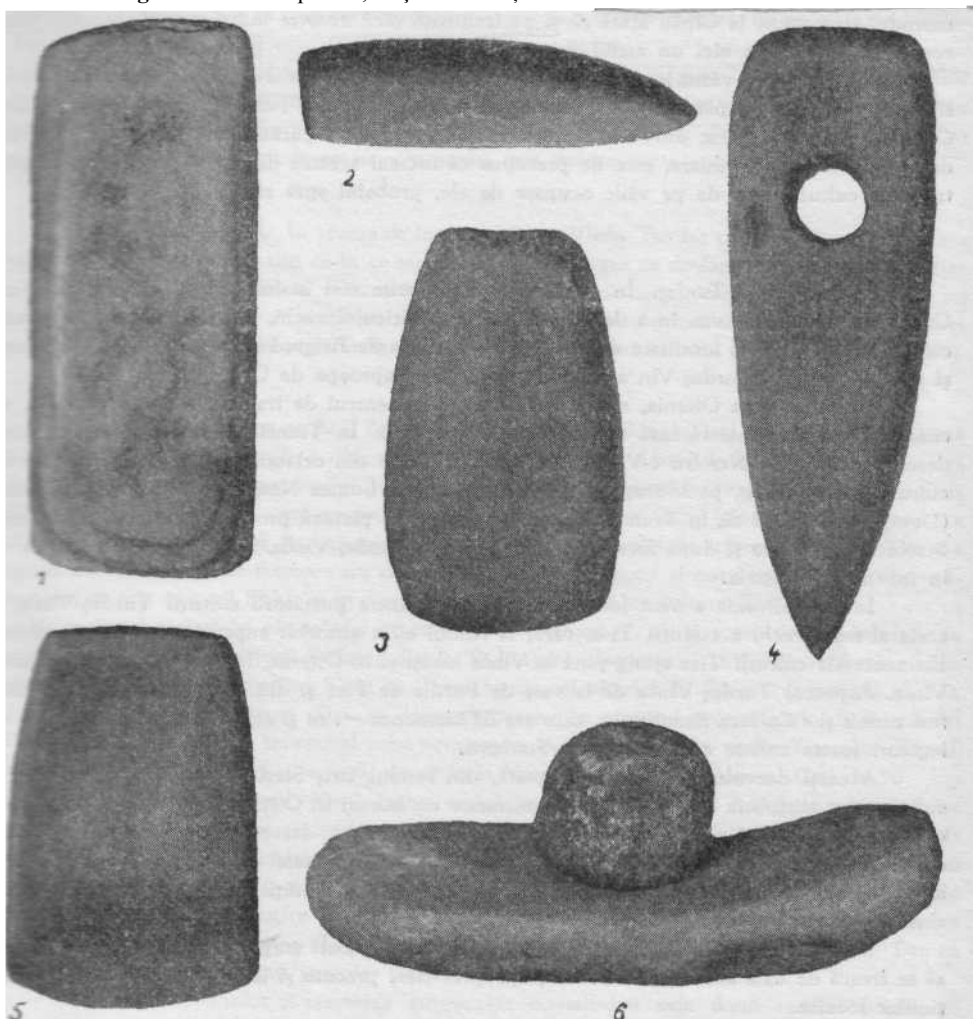
*

Cultura ceramicii liniare. Tot dintre culturile vechi neolitice identificate pe teritoriul patriei noastre, aproape exclusiv în urma cercetărilor intense din ultimii ani, face parte și cultura cu ceramică așa-zisă liniară, deoarece este împodobită cu ornamente spiralo-meandrice formate din linii continue. Această cultură — care în centrul Europei reprezintă deocamdată cea mai veche manifestare a vieții triburilor neolitice — s-a răspândit treptat spre vest pînă în Belgia și Franța, iar într-o fază mai tîrzie și spre răsărit, punctele cele mai înaintate în această direcție fiind situate deocamdată dincolo de teritoriul R.S.S. Moldovenești, pînă la Bug. Triburile care au creat această cultură se ocupau în primul rînd cu cultivarea primitivă a plantelor și cu creșterea animalelor, deși vînătoarea și culesul trebuie să fi jucat încă un rol relativ însemnat în procurarea hranei. Cultivarea plantelor făcîndu-se însă cu unelte primitive, pămîntul era lucrat cu totul superficial și astfel în chip firesc ogoarele se secătuiau destul de repede, devenind neproductive. Din această pricină, și desigur într-o anumită măsură și în urma înmulțirii populației, triburile neolitice central-europene ale ceramicii liniare erau con-strînse să se deplaseze treptat în căutarea altor terenuri de cultivat. În felul acesta — într-o fază mai tîrzie — numită a ceramicii liniare cu capete de note muzicale, după una dintre caracteristicile principale ale decorului vaselor — asupra căreia se va reveni — purtătorii acestei culturi au ajuns și pe teritoriul patriei noastre, în Moldova și în Transilvania. Fără să fie prea numeroase, descoperirile de pînă acum din Moldova, situate mai ales între Șiret și Prut (Glă-văneștii Vechi, Larga Jijiei, Perieni etc), dar și între Șiret și Carpați (în special la Traian — Dealul Fîntînilor pe valea Bistriței și la Suceava), ne dau posibilitatea să afirmăm că cel puțin centrul și o parte din nordul Moldovei au fost ocupate la un moment dat de triburile ceramicii liniare. Descoperirile de pînă acum din Transilvania sînt deocamdată mai puțin numeroase și unele chiar contestate. Într-adevăr, nu se cunosc resturi de ceramică liniară decît în stra-tele vechi de la Turdaș (lîngă Orăștie), apoi la Cipău, la nord-est de Cluj, și la Rupea, între Olt și Tîrnave, în această ultimă localitate găsindu-se un singur fragment.

Aceste triburi pașnice nu căutau pentru așezările lor poziții dominante pe malurile rîurilor mari, ci se stabileau de preferință pe terasele joase și pe șesurile din vecinătatea imediată a unor cursuri secundare de apă. Așezările lor constau din aglomerări de colibe construite în grujmri la suprafața solului, pereții fiind făcuți din lipitură de lut cu multă pleavă, aș temută pe un schelet de pari și de nuiete. În lipsa unor săpături ample, nu se poate spune deocamdată decît că așezările nu par să fi fost prea întinse, în multe cazuri fiind vorba chiar numai de locuri cu totul sporadice. Din același motiv, nu se știe dacă și aici purtătorii acestei culturi au folosit sau nu marile locuințe construite din lemn, cunoscute din aria lor de răspîndire din Europa centrală.

Unealta caracteristică a culturii ceramicii liniare este toporul în formă de calapod, din piatră șlefuită, cu o față bombată puternic și cu cealaltă plată, pe care purtătorii acestei culturi au dus-o pretutindeni unde s-au răspîndit. *Cît* despre unelte de silex, ele sînt mai ales microlitice, de tradiție mezolitică, cîteodată și de forme geometrice, folosindu-se de altfel și obsidiana: ca forme se remarcă răzuitoare, rîcîitoare discoidale, străpungătoare și unele lame. S-au găsit și rîșnițe primitive de piatră, care alături de pleava din lutul ceramicii constituie o dovadă directă a cultivării plantelor. A doua ocupație de bază a acestor triburi era creșterea animalelor domestice: între pasele descoperite se pare că predomină acelea de cornute mari. Vîrfurile mici de săgeți de silex pedunculate indică folosirea arcului, desigur și pentru vînă»

Iar scoicile și melcii din locuințe arată că populația acestor mici aglomerări își completa culegind nu numai plante, ci și mici viețuitoare.

Greutăți din lut ars, rotunde și găurite, documentează folosirea războiului primitiv de țesut.

Fig. 6. — Unelte neolitice de piatră.

1, topor plat, de la Glăvăneștii Vechi (cultura ceramicii liniare); **2, topor în formă de calapod**, de la Glăvăneștii Vechi (cultura ceramicii liniare); **3, topor** de la Cernavoda (cultura Hamangia); **4, topor-ciocan perforat**, de la Cîmpofeni; **5, daltă** de la Hăbășești (cultura Cucuteni, faza A); **6, rîșniță de mînă** (loc de găsimă necunoscut).

Dintre celelalte resturi ale acestei culturi, un element specific îl constituie ceramica **cenușie**, din pastă bine aleasă și arsă uniform, decorată cu motive în benzi liniare — mai ales drepte, dar și arcuite sau spirale — ale căror linii sînt întrerupte din loc în loc de gropițe ce dau impresia unor note pe portativ, aspect care a dus la atribuirea numelui de ceramică **liniară** cu capete de note muzicale. Forma tipică este aceea de bol semisferic, la care se adaugă fi unele vase cu început de gît, ca și acelea cu corpul relativ sferic, cu gît cilindric și cu

fundul plat. A doua specie, așa-numită de uz casnic, este mai primitivă și conține ca degresant pleavă de cereale.

Statuetele feminine de lut ars descoperite indică și aci un cult al fecundității. Un mormînt descoperit la Cipău arată că și pe teritoriul țării noastre morții erau înhumați; pînă acum nu s-a găsit nici un astfel de mormînt în Moldova.

După cum s-a văzut în paragraful precedent, neoliticul vechi din Moldova și din Transilvania — înainte de pătrunderea triburilor ceramicii liniare — este reprezentat prin cultura Criș. Întrucît ne lipsesc dovezile că purtătorii culturii Criș părăsiseră aceste locuri înainte de venirea triburilor liniare, este de presupus că tocmai acestea din urmă au împins treptat triburile culturii Criș de pe văile ocupate de ele, probabil spre răsărit.

Cultura Vinca-Turdaș. În cuprinsul ariei locuite mai înainte de triburile de cultură Criș apare în unele zone, în a doua jumătate a neoliticului vechi, o nouă cultură, denumită *cultura Vinca*, după o localitate de pe Dunăre, mai jos de Belgrad și care mai este cunoscută și sub numele de Turdaș-Vin'a (Turdaș pe Mureș, aproape de Orăștie).

În Banat și în Oltenia, aflate în apropiere de centrul de iradiere a culturii VinCa, se constată o locuire mai intensă a oamenilor noii culturi. În Transilvania se cunosc mai bine descoperirile de la Nandru (-Vale), r. Hunedoara, cele din orizontul inferior al stratului de cultură de la Turdaș, pe Mureș, precum și cele de la « Lumea Nouă » (Alba Iulia) și Tăuălaș (Deva). Se constată că, în Transilvania centrală, tehnica picturii propriu-zise din cultura Criș-Starfievo dăinuiește și după formarea noii culturi Turdaș-VinCa, intrînd de data aceasta și în inventarul acesteia.

În Transilvania a avut loc acum contactul dintre purtătorii culturii Turdaș-VinCa și aceia ai fazei vechi a culturii Tisa, care, la rîndul ei, a absorbit supraviețuirea Criș-Starfievo. Elemente ale culturii Tisa ajung pînă la VinCa însăși și în Oltenia, în mediul aceleiași culturi VinCa. Aspectul Turdaș-VinCa de la vest de Porțile de Fier și din sud-estul Ungariei a mai fost numit și « Cultura Banatului », care are de asemenea —, ca și aspectul din Transilvania — legături foarte strînse cu fondul Criș-Starfievo.

Aceeași dezvoltare organică, treptată, din fondul Criș-Starfievo și aceeași absorbire a substratului mezolitic întîrziat au fost constatate nu numai în Oltenia (Fiera-Cleanov, Verbișioara, Verbiș), dar și la Dudești (București), unde a fost descoperită o așezare de terasă conținînd urme arheologice, care documentează în jurul Capitalei prezența unui aspect local al mării arii locuite de purtătorii culturii Turdaș-VinCa. Tradiții de caracter Turdaș-VinCa sînt de semnalat și în Moldova.

Tipul de așezare și de locuință este cel cunoscut în toată etapa neoliticului vechi. Începe să se treacă de data aceasta și la locuințe propriu-zise, precum și la amenajarea pantelor înălțimilor locuite.

Utilajul de silex prezintă, spre deosebire de cultura Criș, un puternic caracter microlitic. Cele mai tipice din grupa uneltelor de caracter microlitic sînt vîrfurile și lamele mărunte, alături de care se mai răspîndesc răzuitoarele de diferite forme.

În ceramică se folosește în continuare procedeul amestecului de pleavă în pasta vaselor, dar se practică și amestecul cu nisip fin. Formele principale ale ceramicii sînt cupele cu picior înalt și gol în interior, străchinile, dintre care unele aveau pe umăr un decor în caneluri, precum și vasele bitronconice. Dăinuiesc mai departe altărașele cu picioare, care se dezvoltaseră în cultura precedentă. Pentru ornamentarea vaselor se întrebuița tehnica inciziei, precum și tehnica «pliseurilor» (caneluri foarte fine), de origine sud-orientală. Ca motiv decorativ caracteristic se folosea banda umplută cu puncte.

În cursul evoluției culturii Turdaș-VinCa, se generalizează fusaiiolele și greutatea de lut ars, o dovadă că torsul și fesutul *luaseră o destul de mare dezvoltare*.

Alături de cultivarea primitivă a plantelor, în special a griului comun (*Triticum vulgare*), se practica creșterea animalelor domestice. În legătură cu cultul fecundității, s-a dezvoltat o bogată plastică antropomorfă și zoomorfă de lut. În privința ritului de înmormîntare, deocamdată nu se cunosc la noi în chip cert morminte aparținînd acestei culturi. În restul ariei Vinția-Turdaș se știe că morții erau înhumați în poziție chircită.

Tipul așezărilor, al locuințelor, felul cum sînt acestea dispuse în interiorul stațiunilor respective, caracterul economiei și nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, dovedesc laolaltă că organizarea gentilică și tribală a perioadei reprezentate de cultura VinCa-Turdaș se consolidase, ea încheindu-se în comunități mai strînse.

Cultura Hamangia. În vreme ce în aria culturii VinSa-Turdaș procesul de cristalizare a vieții neolitice se adîncea din ce în ce mai mult, în Dobrogea se desfășura un fenomen similar și de aceeași adîncime. El se efectua în cadrul dezvoltării comunităților omenești care au creat cultura Hamangia. Aceasta va dobîndi formele sale cele mai tipice în cursul etapei mijlocii a neoliticului, din care cauză se va trata acolo această cultură (v. mai departe, p. 50).

Cultura Tisa (faza veche). Pe cursul mijlociu și superior al Tisei s-a dezvoltat o cultură neolitică denumită *cultura Tisa*, care a avut o evoluție proprie destul de înfloritoare și de lungă durată. Ea a luat naștere pe fondul liniar-ceramic, prin absorbirea supraviețuirilor culturii Criș (Koros) și din contactul unei grupe culturale dinspre răsărit care folosea vase de lemn, a căror decorațiune a trecut în ceramica noii culturi. Aria locuită de triburile culturii Tisa s-a întins din centrul ei de formare nu numai spre vest, spre nord și nord-est, unde se întrepătrundea cu aria culturii Biikk — în mare parte contemporană cu cultura Tisa și care și-a extins unele înrîuriri mai slabe ale sale și pe teritoriul Romîniei —, cît și spre sud, aci venind în contact cu purtătorii culturii Szilmeg din R. P. Ungară (descoperită în 1950), iar spre răsărit pătrunzînd pe văile afluenților Tisei în Transilvania, și ulterior în Banat (v. mai jos p. 52). La începuturile sale, cultura Tisa se dezvoltă paralel cu sfîrșitul primei perioade a culturii VinCa-Turdaș (faza A) și începutul celei următoare. Aceasta este faza veche Tisa sau *Tisa I*, care este documentată la noi în țară, de pildă la Vărsănd, pe Crișul Alb, r. Criș, la 50 km nord de Arad, cît și în nord-vestul Transilvaniei pe văile Someșurilor. Așezările comunităților gentilico-tribale ale acestei culturi se găsesc în apropierea apelor, neavînd nici un fel de întărituri artificiale. Locuințele erau în majoritatea cazurilor în formă de colibă, de obicei cu un plan rectangular. Se cunosc și locuințe mai spațioase cu temelia din blăni despicate. Se foloseau în acea vreme cuțite de silex și unelte mai mărunte din obsidiană, rocă vulcanică răspîndită mult în acea vreme» Topoarele aveau o formă de calapod sau trapezoidală. Din os și corn de animal se lucrau spatule, sule, dălți și undițe folosite la pescuit.

Cultivarea plantelor și creșterea animalelor constituiau cele două ramuri principale ale producției materiale. Prezența fusaiiolelor (prîsnelelor) de lut și greutatea de la războiul vertical de țesut dovedesc că se practicau torsul și țesutul. Undițele și vasele de lut în formă de tîgaie dreptunghiulară dovedesc că pescuitul juca un rol încă însemnat în procurarea mijloacelor de hrană. Ceramica acestei culturi cuprinde o destul de mare varietate de forma < vase de provizii, străchini, castroane, vase cu picior înalt perforat sau nu, tigăi, pahare, linguri de lut etc). În ornamentarea vaselor s-au folosit pe scară întinsă liniile meandrice și meandroide repetate, care formează așa-numitul stil textil (caracteristic subfazei I), ornamente circulare adînci, care predomină în subfaza I b, decor în relief și pictură albă, neagră și roșie. Plastica feminină era de asemenea cunoscută, dar e mai rară decît în culturile de origine sudică. Morții se înhuma în poziție adunată (chircită).

Purtătorii culturii Tisa au înrîurit dezvoltarea culturilor neolitice din Transilvania, influența lor simțindu-se și la sud de Carpați.

Neoliticul mijlociu în cursul acestei noi etape, s-a încheiat procesul de cristalizare a trăsăturilor caracteristice ale vieții neolitice.

»C«ăî* Orînduirea comunei primitive atinge acum forme mai evoluată. Fondul producției materiale r m ine în general același, ca  i în etapa precedentă, dar progresele realizate în domeniul forțelor de producție au determinat schimbări importante în toate compartimentele vieții tribale, a a cum se reflectă ele în datele arheologice, care, completate  i cu cele etnografice, pot oferi o imagine mai deplină dec t în etapa precedentă a felului de viață  i a stadiului mai înaintat de organizare socială.

Vechea unitate culturală din epoca anterioară s-a f r mi at. Comunitățile tribale locale duc da data aceasta o viață agricolă mai pronunțată, care a determinat treptat  i caracterul nou al a ez rilor, care se înfățișează acum ca adevărate sate locuite de o comunitate gentilică formată  i mai str ns organizată datorită dezvoltării muncii.

Transformările petrecute s-au oglindit în culturile materiale ale etapei acesteia, cunoscute sub denumirile conven ionale de: *cultura Vădastra, Boian, Pre-Cucuteni, VincwRast  i Tisa II*.

 n această vreme se constată că, paralel cu perfecționarea tehnicii  lefuirii uneltelor de piatră, crește  i numărul acestora.  nmul irea uneltelor era legată de transformările petrecute în structura economică a comunităților etapei respective. Toporul trapezoidal, cu sec iunea plan-convexă sau dreptunghiulară, lucrat de data aceasta dintr-o rocă mai dură,  nlocuie te treptat toporul-« calapod ». Spre mijlocul etapei se va r sp ndi toporul găurit, una dintre inven iile de seamă ale neoliticului. Frecvența sporită a uneltelor de silex dovedește larga folosire încă a silexului, care putea fi procurat  i pe calea unui schimb inter-tribal ocazional.

Uneltele microlite încetează de a mai constitui un fenomen general, caracteristic, a a cum se petrecuse în primele două etape, deși ele nu dispar def nitiv din conținutul unor culturi, ca în precucutenian, de pildă. Cu ajutorul noilor unelte s-au putut perfec iona  i uneltele de corn de cerb  i de os, probabil  i cele de lemn. R sp ndirea, deși încă sporadică, a s p ligii de corn de cerb documentează un atare progres, care s-a r sfr nt în îmbunătățirea lucrării p m ntului, ceea ce a dus la accentuarea vieții sedentare. Purtătorii unora dintre culturile din'prima parte a neoliticului mijlociu nu au cunoscut încă uneltele de metal. Cuprul începe să apară totuși în această etapă sub formă de obiecte de podoabă, mici ustensile sau obiecte de cult. Obiecte de curpu au fost descoperite, de pildă, în straturile precucuteniene de IaTraian  i de la Izvoare precum  i în mediul culturii Boian de la Glina.

La începutul etapei continuă să se mai  nt lneasc  tipul de a ezare risipit, care fusese dominant în neoliticul vechi, dar treptat  i ca o urmare a dezvoltării organizării tribale, se ajunge la noul tip de a ezare, cel adunat, cu locuin e mai apropiate între ele. Documentarea arheologică arată "că faza inițială a organizării

a fost depășită în cursul acestei etape. Dacă în prima perioadă a acestei etape se mai întâlnesc așezări pe terasele joase ale apelor și pe viroage, în a doua parte purtătorii unor culturi, de pildă aceia ai culturii Boian, din câmpia Mun-
■tmei, au așezări în formă de movilă sau *teii* \ care la origine au fost boturi de deal sau mici grinduri înconjurare parțial sau în întregime de ape. Nici în

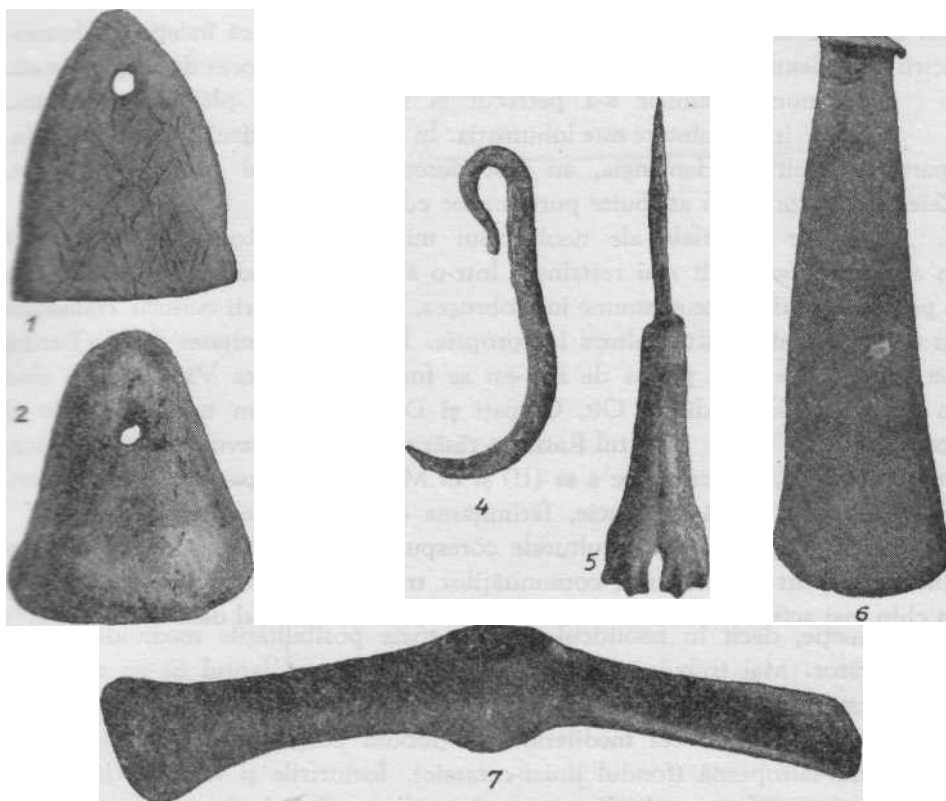

Fig. 7. — Unelte de aramă și de lut.

- 1, greutate de lut ars, pentru războiul de țesut vertical, de la Vărsând (cultura Tisa);
2, idem, de la Cucuteni (cultura Cucuteni); 3, sulă de aramă, de la Verbicioara (cultura Sălcuța);
4, undiță de aramă, de la Traian-Dealul Fintinilor (cultura Cucuteni, faza AB); 5, sulă de aramă,
niner de os, de la Verbicioara (cultura Sălcuța); 6, topor-daltă de aramă, de la Sălcuța
(cultura Sălcuța); 7, topor-tîrnăcop de aramă, de la Cătina (perioada de tranziție).

această vreme comunitățile nu simt necesitatea de a-și întări așezările în nici un fel. La început se mai locuiește încă în bordeie și colibe modeste, pentru ca apoi să se treacă la construirea, aproape generalizată, a locuințelor de suprafață. Economia își păstrează caracterul mixt, cultivarea plantelor și creșterea animalelor domestice rămânând cele două ramuri principale ale producției

De la cuvîntul arab *teii*, care înseamnă movilă, deal.

vremii, care asigurau mijloacele de trai comunităților tribale. Vânătoarea și pescuitul au un caracter secundar în economia epocii. Marea frecvență a oaselor de animale domestice (bou, capră, oaie, porc), găsite în așezările neolitice din această etapă, arată că într-adevăr creșterea animalelor luase acum o mai pronunțată dezvoltare față de trecut. Pe de altă parte, studiul materialului osteologic dovedește o continuă evoluție a procesului de domesticire, cu toate că se mai întâlnesc unele caractere primitive. Aceasta dovedește că începutul domesticirii animalelor este de dată mult mai veche și a fost un proces de lungă durată.

Un fenomen similar s-a petrecut și în domeniul plantelor cultivate.

Ritul de înmormântare este inhumăția. În afară de cimitirul de la Cernavoda, aparținând culturii Hamangia, au fost descoperite numai morminte izolate. Cele mai multe pot fi atribuite purtătorilor culturii Boian.

Culturile materiale ale neoliticului mijlociu din România se dezvoltă în arii geografice mult mai restrânse. Într-o singură regiune a țării se constată o perfectă continuitate și anume în Dobrogea, unde purtătorii culturii Hamangia își dezvoltă mai departe cultura lor proprie. În Oltenia, unitatea Vinca-Turdaș s-a rupt în două: în partea de sud-est se formează cultura Vădastra, pe când în restul provinciei dintre Olt, Carpați și Dunăre întâlnim un aspect nou al fondului vechi Vinca: aspectul Rast. La răsărit de Olt se dezvoltă cultura Boian, care se extinde, în faza veche a sa (II) și în Moldova și o parte a Transilvaniei, în această din urmă provincie, fărâmițarea este mai accentuată.

Fenomenul fărâmițării culturale corespunde atât unui proces de restructurare petrecut în interiorul comunităților tribale, cât și tendinței de a folosi în chip mai activ — și de data aceasta la un nivel mai înalt al dezvoltării forțelor de producție, decât în neoliticul vechi — toate posibilitățile mediului natural înconjurător. Mai trebuie avut în vedere de asemenea faptul că pe teritoriul țării noastre s-au întâlnit, încă din a doua subperioadă a neoliticului vechi, două mari arii de cultură: cea mediteraneană (fondul Criș, Vinca și Hamangia) și cea central-europeană (fondul liniar-ceramic). Înrîmurile și fuziunea între cele două fonduri diferite, atât din punct de vedere cultural cât și antropologico-biologic, s-au efectuat relativ încet. Lupta între cele două fonduri și formarea noilor unități tribale se reflectă în fărâmițarea culturală amintită, care se va încheia abia la începutul neoliticului târziu.

Cultura Vădastra. La începutul neoliticului mijlociu se formează în părțile de sud-est ale Olteniei și în ținutul vecin de peste Dunăre o nouă cultură, care va acoperi cu evoluția sa toată etapa, pătrunzând deopotrivă și în cea următoare. E vorba de cultura Vădastra, denumită așa după localitatea cu același nume din raionul Corabia, cunoscută în literatura de specialitate de pînă acum sub numele de Vădastra I și Vădastra II, dar care este în realitate o cultură unitară, cu patru faze de dezvoltare. Purtătorii culturii Vădastra locuiau în așezări deschise, care se găseau în imediata apropiere a apelor sau pe înălțimile din vecinătatea acestora, ori a unor izvoare bogate de apă. Cîteodată ei se așezau în peșteri, ca la Gorna Monastirița, în nordul R.P. Bulgaria.

Tipul de locuință în perioada timpurie era bordeiul săpat în pământ, avînd o formă ovală sau aproape rectangulară, pe cînd în etapa mijlocie și tîrzie se răspîndește locuința de suprafață.

Uneltele de silex nu mai păstrează tradiția microlitică. Cele de piatră șlefuită și de os sînt relativ rare. Unealta caracteristică și acestei culturi este tot toporașul. El are secțiunea plan-convexă și *este de mici dimensiuni*. Oamenii din acea vreme erau cultivatori de plante și crescători de animale domestice, în special cornute mari. În meșteșugul casnic al olăritului primitiv se realizează un progres. Vasele sînt variate ca forme și decor. Arderea vaselor se facea în gropi. Predomină ceramica de culoare neagră-cenușie, cu reflexe plumburii. În ornamentare se folosește tehnica inciziei, a exciziei și a incrustației cu culoare albă și roșie, precum și tehnica avansată a canelurilor «plisate» și, uneori combinată cu celelalte tehnici. Canelurile «pfeșace» formează motive decorative meandrice sau meandroide, triunghiuri, semicercuri, calele, benzi etc. În timpul acestei culturi devin destul de frecvente figurinele antropomorfe *iaminine* (mai rar masculine) și altele reprezentînd o pasăre (gîscă).

Cultura Vădastra s-a format pe fondul și în interiorul vastei arii a culturii VinCa - Turdaș, ca contaminări directe sau indirecte venite de la purtătorii liniar-ceramicii și cu reactivarea ei în est-mediteranean, cum arată frecvența și calitatea decorului plisat. Componenta mai este documentată și de plastica de lut, de tradiție VinCa.

Cu timpul, printr-o evoluție particulară și neînteruptă, precum și datorită unor influențe exercitate de purtătorii culturii Boian de la est de Olt, cultura Vădastra a urmat o evoluție în genere a fost paralelă cu aceea a culturii Boian. Faza mai înaintată a culturii Vădastra caracterizează mai ales printr-o ceramică excizată și incrustată cu o materie făinoasă albă și roșie. Caracterul spiralo-meandric al decorațiunii s-a accentuat mult. El face dovada îndelungate dăinuiri și vitalități a presupusului fond liniar-ceramic, central-european etînd într-o regiune unde se dezvoltau culturi cu izbitoare afinități mediteraneene nu lipsesc de altfel nici în cultura Vădastra. E suficient a aminti, de pildă, forma de vas ca corpul sferic și gîtul cilindric, pe care este reprezentată «masca» umană, întocmai ca la Troia.

Spre sfîrșitul evoluției sale, cultura Vădastra s-a extins și pe malul stîng al Oltului. Recentele arată descoperirile recente de la Slatina și din alte localități din raionul Slatina. Comunismul tribale cu cultură Vădastra ajung astfel în contact direct cu acelea ale culturii Boian, ca care prilej ia naștere o nouă fază, în care apar contaminări cu ultima fază a culturii Boian.

Cultura Turdaș-Vinca. În timp ce în Oltenia de sud-est se dezvoltă ca o grupă locală, Vădastra, în restul Olteniei, în Banat și în unele regiuni de la sud de Mureș din Transilvania purtătorii culturii Turdaș-VinCa continuau să trăiască în forme de viață și cultură în etapa anterioară, dar acum transformate și îmbogățite. De-a lungul văii Dunării Porțile de Fier și valea Jiului, neoliticul mijlociu rămîne în structura sa intimă o cultură caracter VinCa, strîns legată de centrul său de pe Dunărea sîrbească. În bună parte, purtătorii acestor culturi se mai găsesc încă în ultima perioadă a culturii Turdaș-VinCa. Cele mai caracteristice așezări ale vremii se întîlnesc în valea Dunării și pe ostroavele acesteia. Ele nu lipsesc în interiorul Olteniei. A doua așezare de la Verbicioara este o dovadă în această privință, a fost descoperită o locuință de suprafață, avînd un plan rectangular, în interiorul căreia jîsit numeroase rîșnițe de mîna de dimensiuni mai mari. Tot aci a fost descoperită și o așezare de cupru. Urme de bordeie, dar și de locuințe construite într-o tehnică superioară, identificate și în așezarea de pe «Grindul Țîfarului» de la Rast, r. Băilești, unde a fost o bogată plastică de lut, ornamentată în general cu motive spiralo-meandrice, ca și unele vasele de lut. Alte vase sînt acoperite cu caneluri-«pliseuri» foarte fine, care continuă din perioadele anterioare. O mențiune specială merită o figurină bicefală (femeie și cap de cerb) care stă în legătură cu un cult al fecundității, de origine est-mediteraneană, cît și figurina *ni. de* alabastru de la Tărtăria din Transilvania. Interesant de amintit de asemenea, că

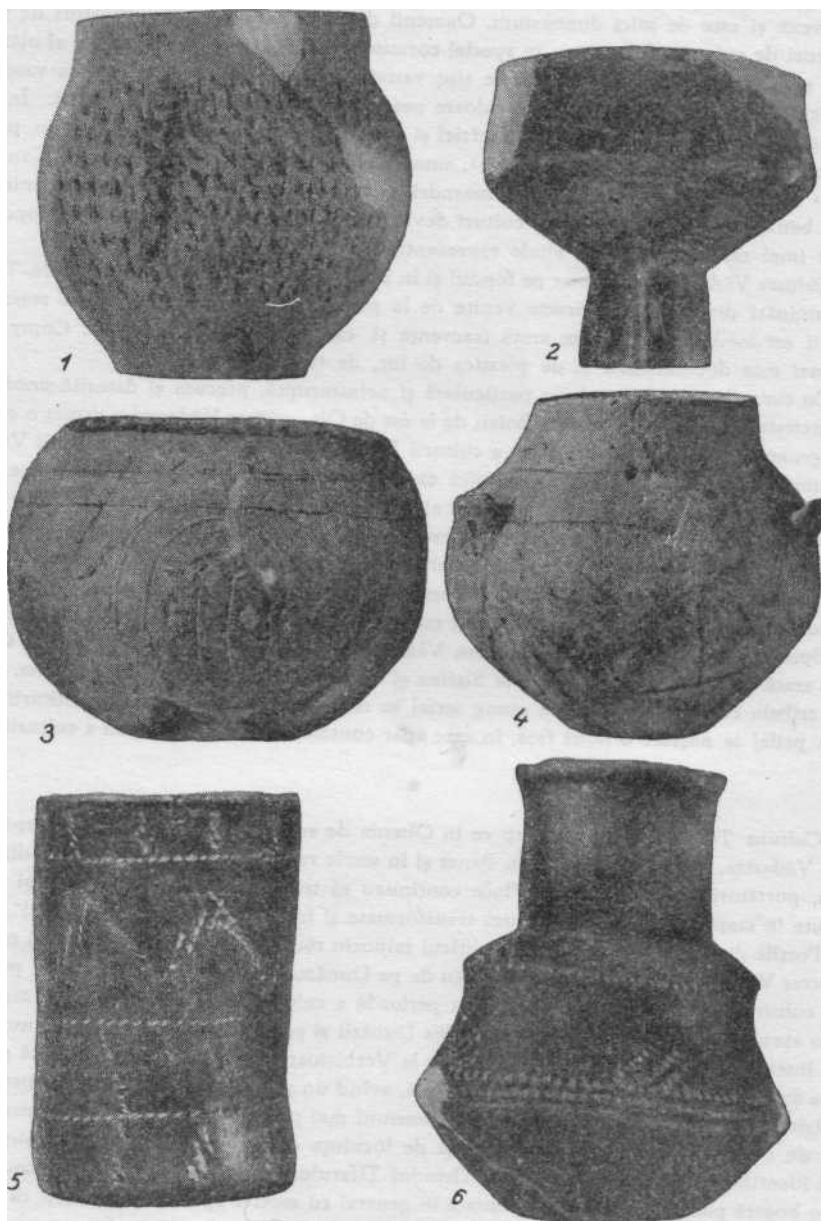

Fig. 8. - Vase de lut arse, caracteristice pentru diferite culturi din epoca
neolitică
1, 2, 3, 4, Glăvănești Vechi, (cultura ceramicii); 5,
Ceamurlia de Jos (cultura Hamangia); 6, Cernavoda (cultura Hamangia).

membrii comunității tribale care s-au așezat pe «Grindul Țifarului» au incendiat pădurea ce acoperea atunci grindul, așa cum procedau în epoca neolitică și alte triburi. Caracterul sedentar s-a accentuat și mai mult în perioada ocupată de aspectul cultural Vinfa-Rast. S-a dezvoltat de asemenea țesutul, așa cum ne arată numărul sporit al fusaiiolelor de lut și apariția ■nor ustensile noi lucrate din os.

Cultura Boian. În această etapă s-a dezvoltat una dintre cele mai caracteristice culturi afe neoliticului mijlociu: cultura Boian, numită așa după lacul Boian, comuna Vărăști, r. Călăxafi, reg. București, unde se găsește așezarea de pe « Grădiștea Ulmilor ». Într-o anumită etapă de dezvoltare, triburile culturii Boian au locuit și în regiunea dintre Balcani și Dunăre, în nordul

Spre răsărit, ele se învecinau cu comunitățile culturii Hamangia.

Triburile culturii Boian au ocupat la început regiunile de sud și de centru ale Munteniei, Dunării pînă în ținutul de dealuri (Aldeni, la N de Buzău). Aceasta este aria în care %-m format cea mai timpurie etapă a culturii Boian, numită Boian I sau Proto- Boian, pentru oar se mai folosește și denumirea de faza Bolintineanu. La baza acesteia stă fondul vechi VWa. S-a petrecut aci un proces similar aceluia care avea loc aproape concomitent în sud-estul ' - ; - ' . _ : \de lua naștere cultura Vădastra. Nu este exclus ca aria de formare a complexului : - - - I r . rost mai mare.

Unitatea culturală Vin6a se fărîmîțează și în această parte a teritoriului țării noastre, ■»Ai n o nouă vatră de cultură, cu o dezvoltare originală și îndelungată, care a avut o vitalitate «naocdinară și care a constituit cel mai puternic și activ fond local, din care au luat naștere cu ceramică pictată din neoliticul tîrziu.

În afară de fondul de caracter vechi Vin6a, în procesul de formare și de evoluție ulte-a culturii Boian s-a adăugat factorul de tradiție liniar-ceramică, a cărui participare s-a : cu mai multă vigoare spre periferia ariei culturii Boian (de pildă la Zănești, r. Buhuși, if. Bacău sau la Leț, aproape de Sf. Gheorghe). La formarea culturii Boian au putut contribui ipaRătorii culturii Hamangia, ambele culturi avînd în bună parte o evoluție paralelă și consti- io arii diferite, fondul pe care a luat naștere cultura Gumelnița.

În evoluția sa, cultura Boian a cunoscut mai multe perioade, fiecare reprezentînd un as pe calea progresului. După perioada timpurie (Proto-Boian sau Boian I), care a fost întîia dată Documentată prin descoperirile de la halta Bolintineanu, în cartierul Floreasca-urmaază etapa veche (Boian II, numită și Giulești). În primele două perioade comu- omsnești se așezau pe terasele joase ale apelor și pe viroage. Uneori ocupau și boturi : Soi. Mai tîrziu, în perioada mijlocie, tîrzie și finală — Boian III (aspect Vidra), IV (aspect ■ațor) și V (aspect Tangîru) — continuatorii culturii Boian vor avea, atît în cîmpia Munteniei, ■ z - z iria dî nord-est, așezări în formă de movilă sau te!!-uri, acestea oglindind o orga-soe aaai încheată a comunităților respective.

La început se foloseau drept locuințe bordeiele săpate în pămînt, ca la Cățelu și Giulești ntru ca apoi să se treacă la locuințe de suprafață mai confortabile și mai solide, : și lut, cu o încăpere și pridvor, ca cea descoperită mai demult la Tangîru, r. Giurgiu, aspectului Zănești al culturii Boian din Moldova au folosit locuințe de suprafață.

Toporul-calapod a fost înlocuit încet-încet prin toporul trapezoidal cu secțiunea drept- sau plan-convexă, lucrat în general dintr-o rocă mai dură. O nouă unealtă pe care iii comunitățile din perioada mijlocie a culturii Boian, este toporul cu gaură de înmă-ik mai eficace în procesul muncii. Tot din aceeași vreme începe să fie folosit și cuprul, de mici unelte și podoabe.

Economia purtătorilor culturii Boian se baza tot pe cultivarea primitivă a plantelor poea animalelor domestice.

Cornutele mari erau acelea care predominau, după care urmau caprele, oile și apoi S-a putut stabili că oasele de capră sînt mai frecvente în așezările locuite de oamenii

culturii Boian, decât acelea de oaie, ceea ce înseamnă că în economia epocii aceleia capra domestică juca un rol mai important decât oaia. În tehnica ceramicii s-au realizat de asemenea progrese față de trecut; vasele se ardeau încă în gropi totuși, nu în cuptoare închise.

Cît privește formele vaselor, ele apar încă din perioada timpurie (I) destul de diferențiate. Vasul cu umăr parcurge o lungă dezvoltare, avînd diferite variante și marcînd anumite momente ale evoluției, ca de altfel și vasul cu picior, care cunoaște o perioadă de maximă dezvoltare în faza Boian III și parțial în cea următoare. Deosebit de caracteristică este ornamentarea ceramicii Boian, realizată în tehnica exciziei și incrustației, tehnică influențată probabil de cea a creștăturilor în lemn. De altfel, o tendință spre excizarea ceramicii se constată în aria vechiului orizont cu ceramică « plisată » din valea fluviului Marița pînă în valea Mureșului (vezi descoperirile de la Turdaș). Ornamentarea are un stil textil, de caracter mai ales meandric. În perioada tîrzie și finală își face apariția pictura cu grafit, care se va dezvolta apoi și în cultura Gumelnița.

Descoperirile din ultimii doi ani au dovedit că triburile culturii Boian au cunoscut și plastica de lut, de tradiție Vinfia. Către sfîrșitul culturii Boian apar și reprezentări antropomorfe de os, de o factură destul de primitivă.

La Glina și Boian (Vărăști) au fost descoperite morminte de înhumare în poziție chircită. La Glina au fost găsite opt morminte de copii. Studiul antropologic făcut asupra unui schelet de la Vărăști arată că triburile cu cultură Boian aveau trăsături caracteristice tipului paleo-mediteranean, cu o gracilitate destul de accentuată. Prin aceasta se documentează și din punct de vedere antropologic componenta mediteraneană a culturii Boian.

Cultura Hamangia. În 1952, în cadrul cercetărilor din Dobrogea, a fost identificată o nouă cultură neolitică în R. P. Romîna, căreia i s-a dat numele după acela al gării Hamangia, r. Istria, reg. Constanța.

În stadiul actual al cercetărilor, cultura Hamangia este documentată numai în Dobrogea centrală și sudică, de la țărmul mării pînă în valea Dunării. Recent a fost descoperită și în Bulgaria de răsărit, tot în apropiere de țărmul mării, la nord de Burgas. În cuprinsul acestei arii nu este cunoscută pînă în prezent nici o cultură neolitică mai veche. Se pare deci că în ținuturile dinspre mare, atît la noi cît și în R. P. Bulgaria, viața neolitică a început prin purtătorii culturii Hamangia.

Aceștia își aveau așezările cu predilecție pe terasele joase ale apelor, de obicei în imediata vecinătate a lor. În această categorie intră așezările de la Ceamurlia de Jos, Baia-Hamangia, Cernavoda, Mangalia etc. Uneori, ei locuiau și în peșteri, ca cea de la Gura Dobrogei. Primele aglomerări s-au stabilit pe loess. Solul de stepă de culoare brună s-a format ulterior vechilor așezări Hamangia. Oamenii acelor timpuri nu rămîneau multă vreme în același loc, ci se mutau dintr-un loc într-altul, în cadrul fenomenului general deja amintit, cunoscut în stadiul timpuriu de cultivare primitivă, cînd, din cauza caracterului încă rudimentar al uneltelor, comunitățile omenești erau obligate să caute mereu alte terenuri pentru cultivare. Se mai adăuga și împrejurarea că atunci vînătoarea ținea încă un loc important în economie și oamenii se deplasau în căutarea altor locuri pentru vînat sau pescuit.

Așezările culturii Hamangia erau formate din bordeie și colibe risipite; acest tip de așezare corespunde structurii social-economice a etapei mai vechi a neoliticului și se menține și în neoliticul mijlociu. Așezările nu erau întărite în nici un fel.

În ceea ce privește uneltele, purtătorii culturii Hamangia aveau topoare de piatră șlefuită de formă trapezoidală, cu secțiunea dreptunghiulară sau biconvexă. Nu s-a descoperit pînă, acum nici un topor calapod și nici un topor cu gaură de înmănușare. Uneltele de silex sînt destul de numeroase. Unele dintre ele păstrează încă o puternică tradiție mezolitică microlitică (lame, răzuitoare, străpungătoare, trapeze etc). Din oase de animal sau de pasăre se lucrau sule dălțițe mici, spatule, împungătoare etc. Săpăligile din corn sînt extrem de rare, dar împreună cu rîșnițele de mînă descoperite dovedesc deopotrivă că una dintre formele economiei) era și

feaen plantelor. Cuprul începe a fi cunoscut destul de târziu de purtătorii acestei culturi, rai cmc excepțional de rar, folosindu-se numai pentru podoabe (brățări, perle).

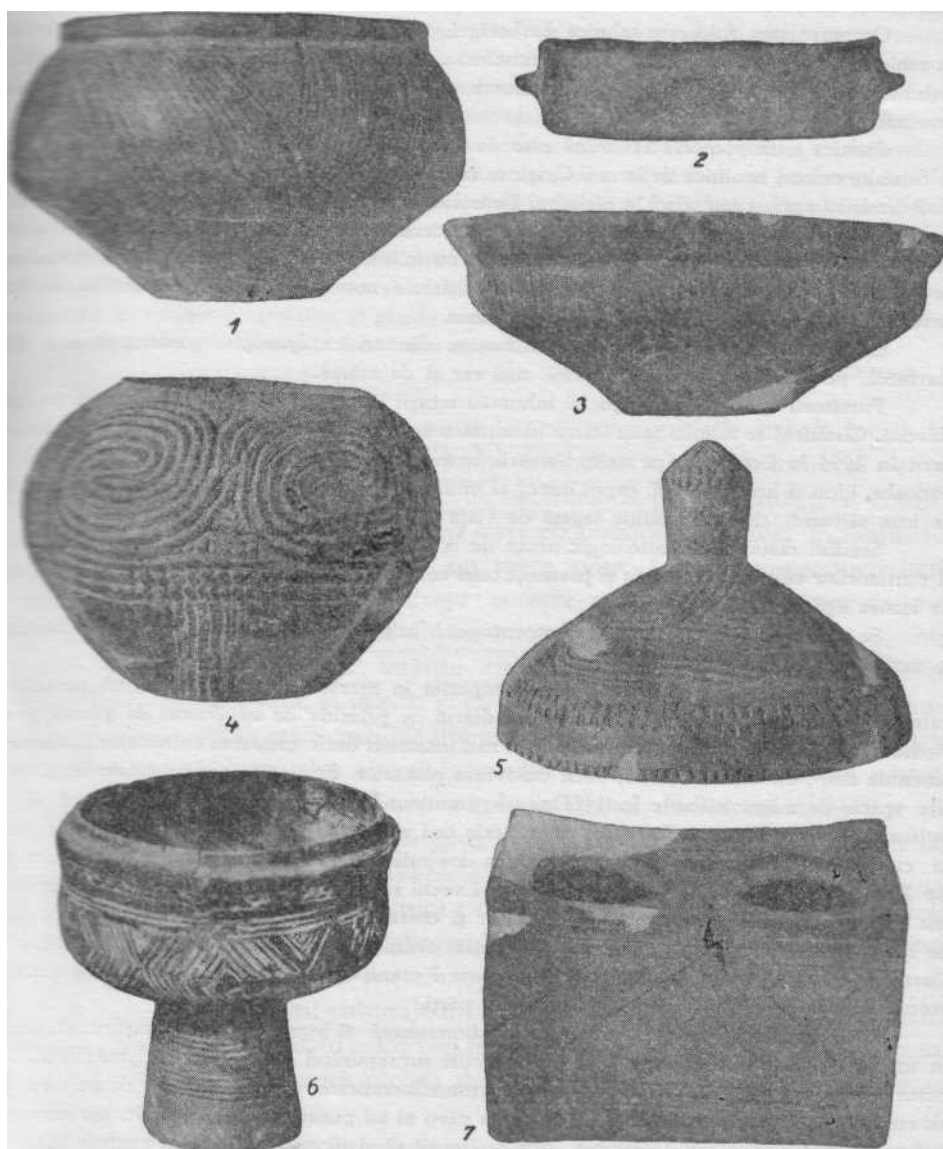

Fig- 9. — Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi din epoca neolitică. 1, Rast (cultura VinCa-Rast); 2, Vărsând (cultura Tisa); 3, Vădastra (cultura Vădastra, tara I); 4, Vădastra (cultura Vădastra, faza II); 5, Tangîru (cultura Boian, faza II); 6, Vidra și 7, Glina (cultura Boian, faza III).

Ceramica este elementul de inventar cel mai caracteristic. Majoritatea este lucrată în amestec cu cioburi pisate sau nisip fin. Arderea vaselor este bine făcută, deși tot în gropi

deschise. Ceramica Hamangia prezintă o mare varietate de forme. Paharul, strachina, cupa, vâsciorul cu gît cilindric sînt formele cele mai frecvente. Apare și cupa cu picior și vasul mare cilindric și cu piedestal.

Ornamentarea folosește tehnica barbotinei, incizia din linii punctate sau imprimări cu scoica (specia *Cardium*, de unde și denumirea de *ceramică cardială*), incizii adinei sau aplicațiuni în relief, precum și încrustația cu culoare albă și tehnica superioară a canelurilor și a canelurilor « plisate ».

Plastica antropomorfă feminină este de o rară bogăție, ea avînd forme necunoscute în celelalte culturi neolitice de la noi. Originea sa este egeo-mediteraneană. Au fost descoperiți idoli feminini așezați sau stînd în picioare. Deosebit de interesantă este o figurină de lut reprezentînd un bărbat șezînd pe scaun (cu marginile ornamentate cu creștături, cum va fi fost în realitate un scaun de lemn din acea vreme) și cu mîinile aduse sub bărbie, într-o atitudine de gînditor. Nu lipsesc nici idoli de marmoră. Marele număr de figurine feminine de lut dovedește un cult al fecundității foarte dezvoltat.

Ca podoabe erau folosite brățări masive din scoica *Spondylus gaederopus* sau din marmoră, perle de scoică sau marmoră, mai rar și de aramă.

Purtătorii culturii Hamangia își înhumau morții în poziție întinsă și mai rar în poziție chircită. Cimitirul se afla în vecinătatea imediată a așezării. Un asemenea cimitir a fost descoperit în 1954 la Cernavoda pe malul Dunării. În morminte se depuneau vase, topoare de piatră, podoabe, idoli și hrană (scoici, capul întreg al unui mistreț sau numai o falcă, precum și carne de asin sălbatic), după o tradiție legată de viața vînaților.

Studiul materialului osteologic uman de la Cernavoda a dovedit caracterul amestecat al purtătorilor culturii Hamangia și prezența unei componente legate de Asia Mică și în general de lumea egeeană.

Se constată tipuri diferite: protoeuropoid, atlanto-mediteranean vechi, brachicefal, (o variantă armenoidă și o alta alpină).

Toate observațiile și materialele descoperite în așezări și cimitire arată că purtătorii culturii Hamangia se găseau într-un stadiu destul de primitiv de cultivatori de plante și că vînătoarea a jucat destul de mult timp un rol mai însemnat decît creșterea animalelor domestice (cornute mari, oi, capre și porci) decît cultivarea plantelor. Printre animalele vîinate se găsește și o specie de măgar sălbatic fosil (*Equus hydruntinus* Reg.), descoperit de asemenea și în cultura Criș din Ungaria. Raportul dintre cele trei ramuri ale economiei s-a schimbat însă în cursul evoluției acestei culturi, cultivarea dobîndind locul prim în viața comunităților de tip Hamangia. Caracterul arhaic al *fazelor* mai vechi ale culturii Hamangia reiese deopotrivă atît din aspectul încă rudimentar al uneltelor și ceramicii, cît și din dăinuirea unor practici de tradiție mezolitică. Este de semnalat în această ordine de idei descoperirea în cimitirul de la Cernavoda a unei gropi, în care fuseseră depuse 7 cranii omenești; aceasta amintește ritualul asemănător de la Ofnet (Bavaria) și din alte părți.

Cultura Hamangia este de origine mediteraneană și legată de un complex răspîndit în tot bazinul Mării Mediterane, în unele locuri suprapunînd direct orizontul mezolitic. Nu peste tot însă purtătorii acestei culturi circummediteraneene au avut aceeași dezvoltare. Pe alocuri ei au dispărut mai repede, dar în alte părți ei au putut dăinui mai mult, așa cum s-a întîmplat cu triburile din Dobrogea, care au reușit să-și dezvolte o cultură proprie pînă în pragul neoliticului tîrziu înrîurind culturile de la vest și nord-est de Dunăre.

•

Cultura Tisa II. În neoliticul mijlociu se dezvoltă a doua fază a culturii Tisa, cunoscută în R. P. Ungară și sub denumirea de aspectul Tiszapolgár. Pe teritoriul Transilvaniei, faza Tisa II (etapa mijlocie a culturii Tisa) este documentată, printre altele, la Viștea, r. Cluj Deva (suburbia Ceangăi), la Oradea, la Băile Herculane, elemente ale sale fiind semnalate în

În vremea până la Recii, r. St. Gheorghe. Noul aspect cultural s-a dezvoltat nemijlocit din etapa anterioră. Așezările continuă a fi de înălțime și de șes. Caracteristică este acum folosirea de cupru, printre care se numără și securi-ciocane. Unelte de piatră se înmulțesc, la topoarele perforate. Osul și cornul găsesc de asemenea o largă întrebuințare pentru «**naețkxierea**» uneltelor și ustensilelor de tot felul. În cartierul Ceangăi-Deva au fost descoperite **minere** din corn de cerb pentru înmănușarea uneltelor de piatră. Plastica este rară. Cera-**aa** se dezvoltă din formele principale ale perioadei anterioare. Este frecvent vasul cu picior **aaax** prevăzut cu ferestre, dar acum de un aspect mai evoluat. Celelalte forme s-au diversificat. **Caracteristică** este și strachina semisferică, având un picior gol și înalt cu perforații rotunde la **ioal** celor descoperite și la Deva. În ceramică se întâlnesc și torți de tip Petrești și Sălcuța, **arată** o contemporaneitate a acestor culturi. Decorul constă din adâncituri circulare în linie dreaptă, de obicei în interiorul benzilor, din benzi hașurate sau întretăiate și încrustare. Uneori în tehnica inciziei și a încrustării se redau și motive decorative de caracter **geomtric** în aropierea așezărilor se găseau cimitirele. În Ungaria și Slovacia de est se cunosc în această vreme morminte de înhumare și incinerare.

Neoliticul urau

2200—1900 *

În această nouă etapă, comunitățile tribale locale au atins cea mai înaltă treaptă a orânduirii comunei primitive, când triburile neolitice de pe teritoriul țării noastre au cunoscut și o stare economică mai bună. În domeniul sorțelor de producție se constată un mare avânt. Creșterea productivității **uncii** și a producției, având drept urmare crearea acum a unor rezerve sporite de produse, au generat lupte intertribale urmate imediat și în chip necesar de apariția așezărilor întărite cu șanțuri, ca cele de la Cucuteni, Hifaășești, Trușești, Vidra, și uneori și cu valuri de apărare, ca la Sălcuța. Con-actul cu comunitățile ariei egeo-mediteraneene — care trăiau în forme de viață **nari** dezvoltate, caracteristice epocii bronzului — cât și cu triburile de păstori **omazi** din stepele nord-pontice, a accelerat ritmul dezvoltării triburilor de pe teritoriul României. Pătrunderea progresivă a uneltelor de cupru a fost un eveniment important în dezvoltarea forțelor de producție.

Comunitățile din epoca neolitică târzie de pe teritoriul țării noastre trăiesc im nou în cadrul unor arii geografico-culturale vaste. În locul fărâmițării culturale din etapa anterioră, iau naștere, pe vechiul fond și printr-un proces autohton de dezvoltare, arii culturale mari. Aceasta este epoca ceramicii pictate. Acum se dezvoltă, în decursul celor trei faze ale lor, culturile *Qumelnița*, *Sălcuța*, *Cucuteni*, cultura cu ceramică pictată de tip *Petrești*, precum și cultura *Decea Mureșului*.

Prin etapa târzie a neoliticului se înțelege o perioadă în care majoritatea formelor de cultură materială aparțin din punct de vedere tipologic neoliticului, dar alături de ele apar forme cu totul noi. În unele regiuni, nu prea îndepărtate de acelea ale țării noastre, ca în Grecia și Macedonia, de pildă, se și trecuse la epoca bronzului. Fenomenul dezvoltării inegale este acum general în Europa, întrucât creșterea forțelor de producție din neoliticul vechi și din cuprinsul etapei de care vorbim aici nu a avut pretutindeni același ritm și aceeași intensitate.

De aceea nici pe teritoriul patriei noastre purtătorii diferitelor culturi din neoliticul mijlociu nu au trecut în același timp la etapa următoare. Se constată că purtătorii culturilor din afară arcului carpatic, care se găseau în contact mai strâns cu aria balcano-geeo-anatoliană, au trecut mai repede la formele superioare ale neoliticului târziu. Pe fondul vechilor culturi se constituie acum alte unități. Procesul de formare a culturilor acestei etape nu s-a petrecut totdeauna numai pe teritoriul țării noastre. Deși deosebite prin structura lor intimă, fapt care se datorește în primul rând lipsei unui fond omogen care să fi stat la baza genezei lor — cât și chipului felurit al desfășurării procesului genetic — totuși aceste culturi se înfățișează în totalitatea lor cu trăsături unitare, care se manifestă deopotrivă și pe plan social. De data aceasta s-a ajuns la o închegare și mai strânsă a comunităților tribale, mai ales începând din a doua jumătate a etapei. Dezvoltarea generală a forțelor de producție a dat posibilitate omului să folosească tot mai mult resursele naturale ale mediului înconjurător. Populația a crescut. Tehnica de prelucrare a uneltelor din piatră șlefuită se perfecționează. Numărul acestor unelte sporește foarte mult față de trecut. Toporul perforat se generalizează, dar nu a dispărut nici toporul plat trapezoidal, care, dimpotrivă cunoaște tocmai acum cea mai mare răspândire a sa. Utilajul de silex al unor culturi, cum este de pildă acela al culturii Gumelnița, este de o rară bogăție oglindind parcă o adevărată «renaștere» a unei tehnici moștenite dintr-un trecut foarte îndepărtat. Același proces de diferențiere se constată și la uneltele de corn și os.

Încă dintr-o perioadă mai avansată a neoliticului mijlociu începuseră să apară obiecte de cupru mărunte. De data aceasta însă se răspîndesc unelte grele de aramă, care au început să capete o însemnătate economică, așa cum au fost toporul în formă de daltă sau până și toporul-ciocan cu gaură de înmănușare, pe care le adoptă comunitățile culturii *Decea Mureșului* și ale marilor complexe culturale strîns înrudite între ele, *Gumelnița* și *Sălcuța*, și a căror arie de răspîndire depășește cu mult teritoriul țării noastre. Tot în etapa respectivă se creează toporul cu tăișul vertical și gaură de înmănușare, care va avea apoi o largă folosire în epoca bronzului din aceste părți ale Europei. Cea mai timpurie apariție a acestui tip de topor a fost semnalată în nivelul culturii Cucuteni B de la Sărata-Monteoru, unde s-a înfîlnit în asociere cu toporul cu două brațe. Tot în aceeași arie își fac apariția și pumnalul de cupru și un fel de cuțit-brici, răspîndit în culturile Cucuteni, Gumelnița și Sălcuța. Se lucrează din cupru în această vreme și diferite podoabe. Prezența din ce în ce mai numeroasă a uneltelor de cupru duce la presupunerea că în etapa respectivă au putut fi folosite unele zăcăminte de cupru nativ din spațiul carpato-danubiano-balcanic.

Paralel cu cunoașterea cuprului și în parte chiar legată de aceasta, se răspîndește folosirea aurului pentru diverse podoabe. Purtătorii culturii Gumelnița, se dovedise a fi avut destul de numeroase podoabe de aur, ca și aceia ai culturii Decea Mureșului.

Meșteșugul casnic al olăritului atinge acum și el un înalt nivel. Cel mai — r : rrant progres realizat în acest domeniu este folosirea pe scară largă a cupto-
; reverberație pentru arderea oalelor în cameră închisă. La baza splen-
: ^ramici pictate a culturii Cucuteni stă această invenție.

Numărul relativ mare al fusaiolilor de lut și al greutateților de la războiul trrtical de țesut dovedește iarăși că și torsul și țesutul au luat în această vreme o mare dezvoltare, care a fost desigur determinată și de intensificarea progre-
svâ a creșterii animalelor domestice. Aceasta începe să dobândească o impor-
antă din ce în ce mai mare, fără însă ca în cursul etapei neoliticului târziu să se
^jtingă la modificarea raportului dintre cultivarea plantelor și creșterea anima-
lelor, în favoarea celei din urmă. Se constată însă o oarecare creștere a procen-
tului animalelor de turmă. Producția epocii își păstrează totuși caracterul mixt,
cu cele două ramuri economice principale: cultivarea plantelor și creșterea
animalelor.

«Creșterea generală a forțelor de producție, datorită perfecționării și diferențierii
vechilor unelte, dar mai ales prin însușirea unor tehnici și experiențe noi, a dus
la satisfacerea nevoilor crescînde ale colectivității. Schimbul de produse între
comunități rămîne tot întîmplător, ca și în stadiile anterioare. Dezvoltarea și
perfecționarea uneltelor, numărul lor relativ mare, cît și olăritul bazat acum pe
cunoștințe tehnologice superioare față de trecut, presupun existența în această
vreme a unei vremelnice diviziuni a muncii. Cei înzestrați cu o asemenea
îndemînare deosebită «lucrau probabil pentru întreaga colectivitate »¹. Întărirea
așezărilor cu șanțuri de apărare și uneori prin șanțuri și valuri nt se realiza
prin efortul coordonat al întregii comunități, care încă își rrează coeziunea, deși,
mai ales către sfîrșitul etapei, începe să se accentueze tendința de slăbire a
legăturilor gentilice. Perfecționarea crescîndă lucrării pămîntului, a creșterii
animalelor și a dezvoltării meșteșugurilor casnice au determinat cu vremea
schimbări în relațiile sociale, în sensul că premisele procesului trecerii de la
filiația în linie maternă la filiația după tată se pun în această etapă. Ceea ce va
urma apoi reprezintă o perioadă în care comunitățile neolitice ie pe teritoriul
Romîniei, ajunse pînă atunci pe cea mai înaltă treaptă a organizării gentilice
matriarhale, vor intra într-un nou ritm, mai accelerat, al dezvoltării lor social-
economice.

Cultura Qumelnița. A fost numită așa, după numele unei mături de lingă Oltenița
rsTî'.ă. Triburile cu cultură Gumelnița au avut un tip principal de așezare, teii-ui sau movila.
O> mai bine cunoscute sînt așezările din reg. București de la Vidra, Tangîru, Căscioarele,
3--îna etc. Comunitățile gumelnițene locuiau de asemenea pe boturi de deal mai mult sau
mmi puțin înalte, cît și în vîlcelele joase. Pînă în prezent se cunosc numai două așezări teii,
hcirîte cu șanț de apărare, cea de la Vidra, din valea Sabarului, la sud de București și cea
dt b Teiu (r. Topoloveni, reg. Pitești).

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București,
:257, p. 159.

Locuința de suprafață este tipul principal de locuință. În cazuri excepționale se folosește bordeiul. Atît colibele cît și locuințele propriu-zise au în general o formă rectangulară cu colțurile drepte sau rotunjite. Unele dintre ele sînt prevăzute cu pridvor. În general este vorba de locuințe de mici dimensiuni, aparținînd unei familii. La Tangîru însă a fost descoperită și o locuință mare, datînd din faza timpurie și avînd o lungime de peste 14 m. Ea era împărțită în încăperi. Acoperișul locuințelor era în două pante. Sistemul de construire a locuințelor s-a îmbunătățit; cîteodată pereții erau pictați sau aveau ornamente în relief. Comunitățile gumelnițene dispuneau de un mare număr de unelte de silex. Uneori au fost găsite adevărate depozite cuprinzînd nuclee și lame nefinisate la un loc cu unelte lucrate. Materia primă era procurată din bogatele depozite de cremene ale prispei prebalcanice. Cele mai frecvente unelte de silex sînt lamele-cuțit și răzuitoarele. Apar de asemenea topoare masive de cremene, lucrate în tehnica ciopririi, dar neperforate, precum și fereștrăie și vîrfuri de săgeată și sulică. Tehnica șlefuirii a fost larg folosită de triburile gumelnițene, dar s-a aplicat la alte roci decît silexul. Topoarele plate trapezoidale se găsesc pretutindeni în așezările acestei epoci, de multe ori într-un număr impresionant de mare. Dimensiunile lor variază. Se generalizează și tehnica perforării topoarelor de piatră. Numărul acestora este însă mai mic decît acela al topoarelor plate. Din locuințele purtătorilor culturii Gumelnița nu lipsesc rîșnițele de mînă și frecătoare, alături de care apar adesea plăci de gresie pentru șlefuirea și lustruirea uneltelor de piatră și os.

Perfecționarea și diferențierea uneltelor de piatră și silex au determinat un proces corespunzător în domeniul uneltelor de corn și de os. Săpăligile de corn de cerb au dimensiuni mai mari și sînt lucrate cu grijă deosebită. Din corn se mai făceau mînere, topoare, ciocane, dălțițe etc. Unelte și ustensilele de os de animal sau de pasăre sporesc și ele ca număr. Se răspîndesc sule de diferite mărimi, străpungătoare, harpune, lustruitoare, undițe etc. Deosebit de importantă este răspîndirea în aria purtătorilor culturii Gumelnița din România și din Bulgaria a toporului de cupru în formă de pană, care cuprinde o mare cantitate de aramă, foarte probabil nativă. Alături de acest tip de topor se folosește din ce în ce mai mult toporul de cupru cu două brațe, ca cel de la Vidra. Originea acestui tip de unealtă este în cercul egiptic. Cele mai multe exemplare sînt cunoscute pînă acum în Bulgaria. Tot din cupru se mai lucrau brice, undițe, sule, inele, ace cu capul bilobat, cercei și brățări de sîrmă. Paralel se răspîndesc și podoabe de aur. Numărul destul de mare al greutateților de la războiul de țesut și fusaiiolele de os și lut dovedesc că triburile gumelnițene au practicat și au dezvoltat mai departe meșteșugul casnic al țesutului. Unele unelte de os, de silex și de piatră documentează perfecționarea meșteșugului prelucrării pieilor. Olăritul dobîndește acum cea mai mare dezvoltare, atînsă în această arie de viață neolitică. Tehnica s-a perfecționat mult. Formele vaselor sînt de o mare varietate.

Una din tehnicile cele mai caracteristice folosite pentru ornamentarea vaselor gumelnițene de pe toată aria de răspîndire a acestei culturi este pictura cu grafîț, care așa za această cultură în marea grupă a culturilor cu ceramică pictată din Europa de sud și sud-est, dar deosebită de grupa Ariușd-Cucuteni-Tripolje. În prima fază a culturii Gumelnița se folosește încă pe scară destul de întinsă tehnica exciziei și incrustației cu culoare albă. O moștenire preluată din cultura Boian. Uneori se întîlnește și pictura cu culori, dar aceasta constituie o raritate în cultura Gumelnița.

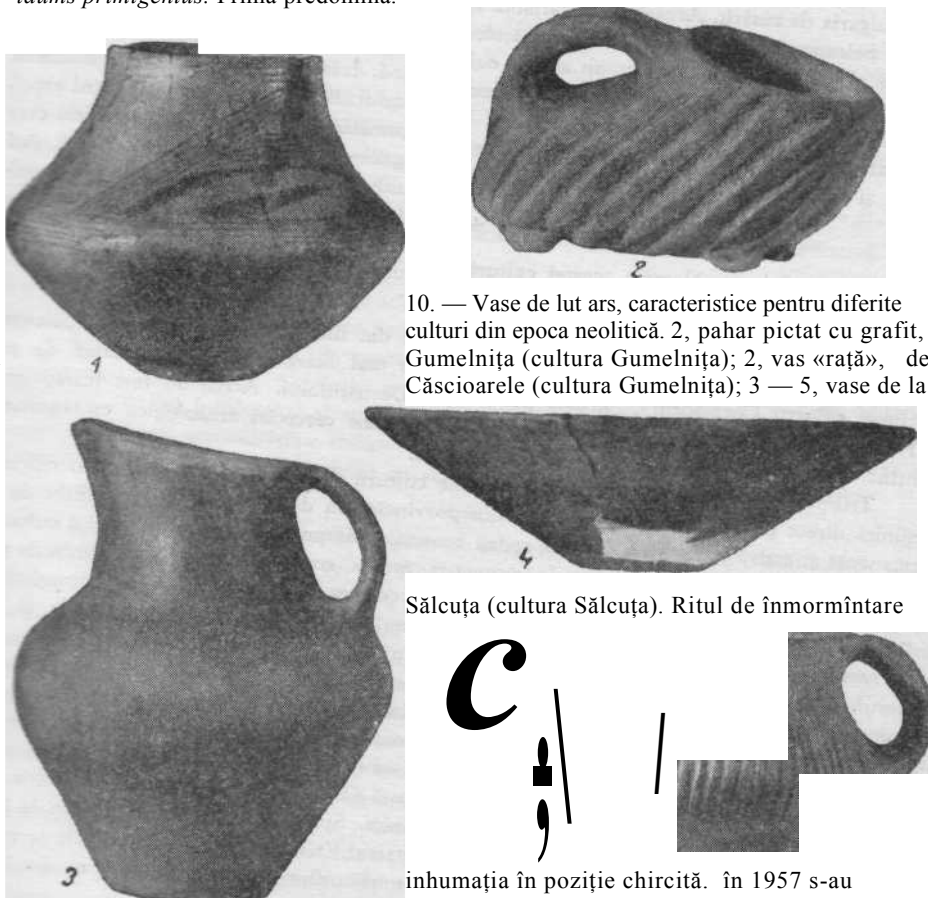
În domeniul ceramicii se constată influențe sudice. Se poate semna în această privință vasul «în formă de rață», asemănător vaselor grecești de tip *askos*, care a fost descoperit în multe așezări gumelnițene și sălcuțene și care are o evoluție destul de lungă.

În cursul evoluției lor, triburile gumelnițene au dezvoltat o economie bazată în principal pe cultivarea plantelor. Caracterul agricol primitiv al economiei reiese nu numai din felul așezărilor, din frecvența uneltelor folosite în acest scop, dar și din resturile de cereale și de făină (carbonizate) găsite în așezări și locuințe.

Către sfârșitul dezvoltării culturii Gumelnița, creșterea animalelor dobîndește o importanță din ce în ce mai mare. Oasele de oaie, capră și bou se înmulțesc cu cît ne apropiem de fazele mai tîrzii ale culturii Gumelnița. Se cunoșteau două tipuri de bovine: unul cu coarne mici și talie mică (*Bos taurus brachyceros*) și altul cu coarne lungi și talie mare (*Bos tauros primigenius*). Prima predomină.

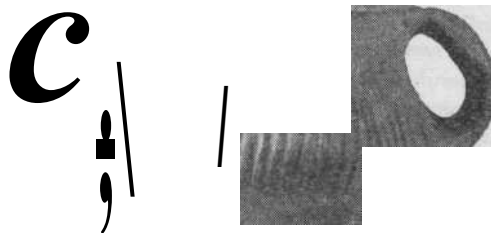
Fig.
de la
la

este

10. — Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi din epoca neolitică. 2, pahar pictat cu grafit, Gumelnița (cultura Gumelnița); 2, vas «rată», de Căscioarele (cultura Gumelnița); 3 — 5, vase de la

Sălcuța (cultura Sălcuța). Ritul de înmormîntare

inhumația în poziție chircită. În 1957 s-au descoperit pe I de nord al « Grădiștei Ulmilor »

din lacul Boian (Vărăști) primul cimitir gumelnițean icut pînă acum în România. El datează dintr-o perioadă mai evoluată a culturii Gumel-Morții au fost inhumați în poziție chircită, cu palmele [aduse în dreptul obrazului. norul este sărac sau lipsește complet. Pe cîteva schelete s-au găsit urme de ocră roșu. Am fost săpate pînă în 1959 circa 30 morminte. Studiul antropologic a dovedit că aci predo-mmă mediteranoizii.

Tot originară din sud, dar avînd alte tipuri, este și plastica de lut și os, atît de bogată t eaknra de care vorbim aici, cît și în cultura Sălcuța. Au fost descoperite și figurine 111111 de piatră, dar ele sînt rare în cultura Gumelnița de la noi. În schimb, la sud de —s«- sînt mai numeroase.

Cultura materială a triburilor gumelnițene ni se înfățișează sub diferite aspecte regionale, care nu rup însă unitatea cultural-istorică a ei. Diferențierile locale stau în legătură pe de o parte cu fondurile anterioare, pe care a luat naștere cultura Gumelnița, iar pe de alta, cu posibilitățile de folosire creatoare a resurselor mediului natural de către comunitățile respective, precum și cu influențele diverse, care s-au exercitat asupra lor din diferite direcții. Astfel în Dobrogea, cultura Gumelnița s-a dezvoltat pe baza culturii Hamangia, ca și în R. P. Bulgaria de răsărit. Aceasta este varianta răsăriteană. Intre Carpați și Balcani s-a format varianta balcano-danubiană, care a luat naștere pe fondul Boian. Spre periferia nord-estică a acestei variante a luat naștere un aspect cultural gumelnițean numit *Stoicani -Aldeni* care dezvoltă o componentă gumelnițeană — predominantă — și o altă protocucuteniană. Aci se manifestă destul de puternic tradiția Vinfii. În schimb, în sectorul dinspre vest și nord-vest al ariei gumelnițene de pe teritoriul țării noastre, datorită legăturilor strânse dintre cultura Sălcuța și Gumelnița, s-a format un aspect întrunind caractere ale ambelor acestor culturi.

Cultura Sălcuța. Numele acestei culturi a fost dat după acela al comunei Sălcuța, r. Plenița, reg. Craiova, pe teritoriul căreia se află cea mai mare parte din așezarea de pe înălțimea « Piscul Cornișorul », situată pe dreapta Desnățuiului. Acolo au fost întreprinse în 1916, 1919 și 1920, săpături care erau printre primele cercetări arheologice cu caracter științific asupra comunei primitive din țara noastră.

Triburile sălcuțene, înrudite cu acelea ale culturii Gumelnița, au dezvoltat o cultură sprijinită direct pe puternicul fond Vinfia din provincia din dreapta Oltului, fructificată de o permanentă și activă înrîurire a culturii epocii bronzului timpuriu din Macedonia și a culturii helladice din Grecia și care păstra de asemenea mereu contactul cu cultura Vinca de pe Dunărea sîrbească. De fapt, cultura Sălcuța, ca și cultura Gumelnița, depășește frontierele țării noastre, ea făcînd parte dintr-un complex cultural mult mai mare, care se întinde și în nord-vestul R. P. Bulgaria (aspectul Kxivodol), și în valea Moraviei, în Iugoslavia (aspectul Bubanj). Contactul cu lumea sudică a reprezentat pentru comunitățile tribale ale complexului Sălcuța-Krivodol-Bubanj, ca și pentru cele gumelnițene, o împrejurare favorabilă dezvoltării lor, întrucît atunci societățile omenesci din Macedonia și Grecia, prin intermediul cărora pătrundeau și influențele troiene din Asia Mică, se găseau pe o treaptă superioară de dezvoltare. Aria geografică a culturii Sălcuța acoperă toată Oltenia, trecînd ușor și la răsărit de Olt, unde se întrepătrunde cu aria culturii Gumelnița. Spre vest trece peste Porțile de Fier în Banat. Pe linia Dunării face legătura directă cu aspectul Krivodol și cu cel Bubanj de pe valea Moravei, iar prin străvechea cale Morava-Vardar, purtătorilor culturii Sălcuța li s-a deschide calea de legătură spre cultura helladică și egeo-anatoliană.

Așezările oamenilor culturii Sălcuța se găsesc de obicei în apropierea apelor și izvoarelor bogate în apă, pe terase sau boturi de deal. De cele mai multe ori, comunitățile sălcuțene continuau să locuiască pe vechile așezări. Este răspîndit și tipul de așezare în formă de teii, dar el este mult mai rar decît în cultura Gumelnița. Urmele locuirii purtătorilor acestei culturi au fost descoperite și în peșteri.

Așezările comunităților culturii Sălcuța erau uneori întărite cu șanțuri de apărare. Cîteodată, ca pe « Piscul Cornișorul » de la Sălcuța, se folosea sistemul cu șanț și val de pămînt. Ca tip de locuință erau răspîndite colibele și locuințele de suprafață cu una sau două încăperi. Numărul uneltelor de silix descoperite în așezările sălcuțene este destul de mare. Cefe mai frecvente și caracteristice erau *la mele-cuțite și răzuitoarele pe lamă*. Uneltele din piatră *șlefuită slnt* și *e/e* destul de numeroase. Aproape în toate așezările comunităților sălcuțene au fost descoperite unelte și ustensile felurite din corn de cerb și os. Cele mai frecvente sînt săpăligile din corn de cerb, cu care se lucra pămîntul, și sulele din oase de mamifere sau de pasăre. Încă din prima fază a culturii Sălcuța se cunoaște cuprul, din care se lucrau unelte

și podoabe. Într-o fază mai târzie apare toporul în formă de pană. Era răspîndit și acul de cupru cu dublă spirală.

Caracterul agricol al economiei culturii Sălcuța este documentat și prin numărul excepțional de mare al rîșnițelor de mîină descoperite în toate așezările și care aproape că nu lipsesc «Sat nici o locuință, oricît de modestă ar fi ea. Stadiul mai înaintat al dezvoltării forțelor de producție a întărit și mai mult viața sedentară, legată de același loc în decursul întregii istorii a culturii respective.

Ceramica prezintă unele forme legate de fondul Vin6a, altele sînt comune și culturii r. "-. În tehnica ornamentării se folosește incizia, incrustația, pictura după ardere (așa-numita «pictură crudă»), dar mai ales pictura cu grafit, care este răspîndită în întregul complex SîlcDța-Krivodol-Bubanj.

Figurinele de lut ars și din os sînt destul de frecvente și ele prezintă asemănări cu cele din cultura Gumelnița și în parte cu cele din cultura Vinca.

Ritul de înmormîntare al purtătorilor culturii Sălcuța nu se cunoaște încă, dar, ținînd seama de împrejurarea că triburile vecine și înrudite din aria Gumelnița își înhumau morții, eșec de presupus că și ei practicau același rit.

În decursul dezvoltării lor, comunitățile culturii Sălcuța și-au îmbogățit mereu cultura iar materială și spirituală. Creșterea numărului membrilor comunităților, care se oglindește ai în îngrămădirea locuințelor și sporirea încăperilor acestora, s-a răsfrînt în chip favorabil dezvoltării comunităților tribale respective. Formarea unor colective mai strînse este ntată și prin așezările întărite cu șanț și val de apărare.

Cultura *Decea Mureșului*. În cuprinsul celei mai mari părți a neoliticului tîrziu, *-i dezvoltat în Transilvania de vest și centrală o cultură cunoscută pînă acum la noi numai aa descoperiri întîmplătoare și prin săpăturile de la Decea (denumirea veche: Decea Murefolm), r. Aiud. Aceasta poate fi numită *cultura Decea Mureșului*. Ea corespunde celei de-a aaria perioade a culturii Tisa (Tisa III), denumită în Ungaria cultura Bodrogkeresztur, după »localitate de pe Tisa superioară, unde au fost descoperite o așezare și un cimitir cu materiale caracteristice. Noua cultură s-a format pe baza fondului Tisa II. Nu se poate încă preciza aWâ procesul genezei sale s-a desfășurat pe întreaga arie a complexului Decea Mureșului: i- : r-:-;ur, dar elementele unui asemenea proces au fost sesizate și în Transilvania. Grapa de pe Tisa mijlocie și cea superioară, unde se află aria culturii Bodrogkeresztur propriu-ăși, și grupa transilvăneană, aceea a culturii numite acum Decea Mureșului, formează o mare aacace culturală, dar în interiorul lor există evidente particularități locale. Evoluția culturii Dura Mureșului începe aproximativ de pe la sfîrșitul perioadei a III-a a culturilor neolitice je pe restul teritoriului Romîniei și se desfășoară de-a lungul celei de-a patra perioade a acestora, arpe alocuri, ea pătrunde și în perioada de tranziție spre epoca bronzului, fiind parțial sincro-aacă subperioadelor V a și V b (v. tabelul cronologic pi. V). Așezările comunităților ome-se găsesc tot în apropierea apelor, cu mici excepții. Se înmulțesc uneltele de silex și de avînd o mare răspîndire lamele-cuțite de silex, care apar obișnuit în morminte. Cuprul - -; :: :: de data aceasta foarte frecvent, ceea ce dovedește că în acea vreme a fost utilizat

: ■-:-:■ local. Din aramă se fac unelte, printre care și securi cu două tășuri, și sule, precum ai podoabe (perle, coliere). Purtătorii acestui mare complex cultural din Romînia și Ungaria aanspîndit, paralel cu obiectele de cupru, cele dintîi podoabe de aur în aceste părți ale Europei. ilarul era procurat din nisipurile aurifere ale rîurilor din Transilvania. Obiectele erau lucrate ca ciocanul din foaie sau sîrmă de aur. În Ungaria se cunosc din vremea acestei culturi pumnale ■e aramă, cu lama triunghiulară. La Decea este documentat tipul de măciucă de piatră dură cm patra lobi îngroșați. Ca forme principale de vase de lut, amintim ceștile cu două torți supra-care oferă puternice asemănări cu cele din complexul de la sud de Carpați și Dunăre • -Krivodol-Bubanj-Gumelnița, vase așa-numite «pentru lapte», cu corpul bombat

•(•paj BJO^[]) (II UBIOg) }3-f-ps3jniF) Eijnjna
u;p BjuEJâajui ajjBd asi jai^ jnjEag Bf ap ajatBijajBui ga asaaaoos uoagaaajaa #[y z •(•paj
E}O(s{) aa;3o[oaqjB ajunuguiB aajnui IEUI na is 8JBj ad IBUI JBjBJJ an gs [a Ba aiAUjod jpoaos B-s
'iadojng [njsaj njiuad is jsp 'BjJSBOU BJBj UI psauauio tjjgjaos EajBjfOAzap njjuad jEuinu nu
[Bjnajna xajduioa asaaB ajB o ajBa ad aaiqasoap iaJuBjjodui; Eznsa UIQ t

aJBOAzj :JJJ tñajnanaajj

ajBOAzj :JJ tñ

'z (psauB2 BnjnD =) «i/^ jnjBaQ-UEiBjj, :i juaananaajj I

•EJJSBOU BJBj uip ajBjaajaa aipojaiu is aapsuajaBJBa

IBUI aaidp afiuntjBjs ajauip EAAap ;s ajEaipui juis ajBa uf 'sof IBUI ap Biuaips ui gaEjpEauj n
sjEod (luaananaajj BjnfnA Aisnpu) raajnanQ xajduioD m[nSajui Ep'nfOAa EjBpuiBaoag

•ajasBou ajaiupsouna jpuipB nB '(-aja BiE5[JaAa(qnjyY-B5[n7)

njsijsj ap ojoautp ap is '(-aia psaug^ - UBIEJJ 'lai fif E8JEI 'jojiupuij [n[B3Q-uBjBjjJ EAop[op^ uip
unjedES aj[B is iuiEa^ajBOAZi E[ap sajBzasB uip a(afBpuos""9f6f fnuB uip puidaauj

•juaananQ ipnjna E jiaijdui is azBi aj[B[jo;aa B ajEOuajjn tuša

-fOAzap BZBq B[3IUBSJO pups is a[Baoj ijgaiJEinapjBd ajaun pupuazajd 'usioj dp ap Ja-j - psajnrj

[Bjnajna [nxajduioa ap ggBaf as Ea 'juaananaajj iijnajna B aqaaA IBUI saa EZBJ ajsaAtd aa Eaaa uj

■i/i3inonooiox^ is majnonzaxj apzEj adajp aanasouna auis BaasaaB .-[BjnfnA xajduioa ajBui inasaas a[B

(una[na is aaiuinu) ajsoijaaB azsj ajaun azazpajd as gs siuuad nB a[ajBa[nzaj 'ajEjaajaa ap

iiuaap gnop a[auip[n ui BiqB isnaoj, -ajBafOAzap ap azBj iaas aBzpajd ns (0161—6061) juaananQ B[

ap ajjaa aaijEjSpEjas a]aaEi[nzaj jBj 'azBj aajnuj IEUI anagqgaas E aijodu^ - juaanan^ -psnuy Ejnatna

ajEuanui ajss ijjgjOAzap [nSun[B-ap ga aBjgjB B joiijgaajaa Bajjlnuiuj ■majnonQ vxm\no ap

Bajtuinuap B[udo uiaand au ajasBou tñuBd [nuoauaa ad ap anjgsaiiuBra ajdsap uiijqOA pup punjB

jsp 'aijoduL-iuaananQ-psnuy xajduioa un ap 'ajBjauaa nui[ui 'iqjOA aaBod as 'unj[na laasaaB B

ajipuidsgj ap atjB B8B3JJUJ ap BuiBas puui^ "gjBouadns ginjaBi ap gjBaaid BS EaiuiBjaa uijd puij jnraud

ui gjBzuaaaBjBa 'gjBaiun ap jnasap gijnjna o gapijoa Eaoda uj gjipuidsgj asoj B 'njdi^j ap y\s is ^ EJ

EjBnjis aapajAog iijunUQ y^g uip gdaas-OAjs ap auniSaj BSBajui ui is taAOp[OjAj infnuoauaj B ajjBd

ajEui IEUI Baa ajdsad 'taiuaunAj Aj g^[uip js latuBAJisuEjj^ JB apsa-pns [ni[oa uip ga jaijsB Bzpaad anjnd

B-g •ia;uaaunpA{ g^[u; ts uinaajd '(psnuy tñnjES [nuojuaj ad ap BaaaB puui guoz gasBaaB uip

gaBjaajaa aujg IBUI is gjUBaJodun IBUI Baa EajEzasB) g" g ap BIUBAJISUBJJ_ UI is jissS nE-s ajBoaguguiasE

unasaj 'nizjja IEUI uijnd ■ailoduj, [njBS g8ui[ap BajBzasB ui [Bpsds ut — mjni^j Badsajp ui 'Aaijt ap

ajaidojdB ui sajs IBUI jndaui B['njasif^f ap augsgj BJ is punas aoa uiBa is 'ilBdjEQ ap g^ js j\ BJ 'ijnjanjj is

mijnjsijsj ajB ajBOuadns ajauizEq ui 'auauiBja^ 'S" g" H 8 snds ap E3jjBd ui is aaBjEuuias asoj nB ajBjiuiis

uirad -oasap 'anaajj mjnjoas ajB nuaaap ajauipjn uj -JUB ap q/ uinaE ap gaui gaiSojoaqjB BijnEjaaj uj

jBjau i (ISBI '8aj 'souinjj 'S^ 'J 'tuaaigg injnaBS jnuoauaa ad idej ap gjBnjis) juaanan^ ap Binigaa

Eauiljgu; ad ap aapijoau iUBZSSB a[3uin(vj •. iitsinrtrm purupto

j ^ Q is (jaaaj) uapsg afianjjnD EjiasBuuoj is as 'auoz aj[B ui 'pup is j^ [njjuao ui
is ajsajiUBUI as BS Ejandasau auajugsBj ataiuanuu; pup 'jjni[n3 tašsaaB B aizjp IBUI BZBJ o-jtuip
BzsajBp E333Q B[ap [npjuiiQ '[EDO[m(njnB lugionjajd is juagEjjxa BDiuijaj is jauiBjB
Bigjn[E4aui 'faiUBAfisuBjj^ a[B ijjgd a[33B ui gjsp Buiud mjuad BopDBjd gjBod šs B3 'aoiSojomjaa
aiupsouna ajauapnns JITA E ns mjnsajnjAj E333Q juntjna mojjgajnj;

•ApBjna jpap

soiSipj-ooiSBui gqsjSap TBUI doos na [iqBqojd 'jaiiBUBdajj BajBspDBjd JEJBJSUOD B-s pnzBa gnop

uj •« [njtdoD no BUIBUI » ajBdB JUJUIJUI un-juj -nsoj njao no ajBp is ajpjio ajafaqas no ausjd

auiuijoui 51 ajBdgs ISOJ nB soaaQ B-J •gapjiqa ap'izod ui 'BiBiunijui Bja ajBjuuijouiui ap [nirjj

-ajEiduiixa atjnuj IBUI UI BaooQ B[atuadoasap 'ataaB B3 'aaajsiuia puipB luitfajjjs ia uinoajd 'u

BSIJ, BpBOuad uip ajB3O[ajaa uip ajBjfOAzap 'aipjoj snop na jnzgAaad JIBUI JIS }š

	Cucuteni A 1 sau Protocucuteni: Izvoare, Frumușica.
Cucuteni A	< Cucuteni A 2: Ariușd, Bonfești, Izvoare, Frumușica, Trușești,
	1 Cucuteni A 3: Cucuteni, Hăbășești, Ruginoasa, Fedeleșeni.
Gncnteni A—B:	Cucuteni-Dealul Morii, Traian-Dealul Fintînilor, Corlăteni.
Cccuteni B:	Cucuteni, Drăgușeni, Tg. Ocna-Podei, Valea Lupului, Sărata-Monteoru.

Cultura Precucuteni. Cele mai importante așezări descoperite pînă acum sînt acelea ic la Izvoare, Larga Jijiei, Traian-Dealul Viei (Zănești) etc.; unele sînt situate pe boturi de deal icminante (Zănești), altele dimpotrivă, pe locuri joase, dar întotdeauna în apropierea unor •.re sau cursuri de apă. Nu se cunosc încă suficiente date în legătură cu planul așezărilor, la Zănești s-au găsit locuințe la suprafața solului, unele cu platforme de lut ars așternut în «trate de cîțiva centimetri pe un pat de nuiel, frunziș și mai puține birne — care pot fi consi- irrate cele mai vechi locuințe construite după acest procedeu. Pereții erau desigur făcuți din împletituri de nuiel, pe un schelet de pari, și lipiți cu lut. În alte părți se pare însă că se riiicau simple colibe.

În ceea ce privește uneltele de producție, nu se pot face deocamdată deosebiri între «fiferitele baze precucuteniene. Se folosește silexul negru sau cenușiu, adus de la Prutul superior dar și bazalt-andezit din Carpați. La Larga Jijiei se observă o predilecție pentru uneltele mărunte fe tradiție microlitică. S-au descoperit și cîteva piese de obsidiană, adusă de departe. Dălțile și topoarele de piatră șlefuită sînt relativ plate, trapezoidale sau dreptunghiulare, unele dintre ele amintind pe acelea din cultura Boian. Foarte numeroase sînt rîșnițele primitive de piatră, ca și pietrele de frecat grăunțele pe rîșnițe. Obiectele de os și de corn de cerb sînt destul de numeroase, iar acelea de cupru (în special sule în patru muchii, dar și unele piese de podoabă) nu apar sigur decît în ultima fază, deși ar putea fi și mai vechi. Nu lipsesc nici reprezen- tările plastice, statuete feminine de lut ars, legate de cultul fecundității și statuete de animale cornute.

Triburile și comunitățile gentilice ale culturii precucuteniene se îndeletniceau în primul rind cu cultivarea primitivă a plantelor și cu creșterea animalelor domestice, în special cornute mari. Numărul foarte mare al oaselor de animale descoperite la Traian-Dealul Viei arată că în unele locuri creșterea vitelor deținea un rol mai important în viața unora dintre comunitățile primitive ale epocii. Vînatul și culesul completau și ele necesarul de hrană și de piei, prelucrate cu ajutorul micilor uneltele de silex și de os. Torsul și țesutul erau ocupații casnice strict legate de fibrele textile și animale.

Ceramica primei faze precucuteniene cuprinde trei specii. Cea mai caracteristică este aceea cu ornamente săpate și incrustate. Decorul constă din benzi spiralice, din motivul Ln formă de șah, dinți de lup etc. Unele alveole lunguiețe ce crestează liniile benzilor sînt reminiscențe probabile din cultura liniară. A doua categorie ceramică este mai fină, avînd ornamente în benzi incizate, trasînd în general motive spiraliforme sau spiralice; unele benzi sînt umplute cu puncte. « Pliseurile »-caneluri joacă un rol secundar. A treia categorie este reprezentată de vase mai grosolane, ornamentate în tehnica barbotinei, care acoperă uneori întreaga suprafață.

În faza următoare —, Izvoare li — Larga Jijiei — se constată unele îmbunătățiri dato- rite progresului tehnicii olăriei; se mai mențin aceleași trei specii ceramice, dar pleava dispare complet. Pliseurile-caneluri capătă un rol precumpănitor; apar șisturile de impresiuni făcute cu pieptenele, benzi spiralice compuse din cîte 2— 4 linii paralele incizate și proeminențele pe umărul cupelor.

Ultima fază de dezvoltare a culturii Precucuteni se caracterizează prin ceramică incizată, canelată și cu pictură crudă roșie.

Problemele originii și a datării culturii Precucuteni nu pot fi socotite pe deplin elucidate.

Deoarece între cultura liniară și cultura Precucuteni nu se mai intercalează nici o altă cultură materială pe teritoriul Moldovei, este firesc să se admită că succesiunea este directă.

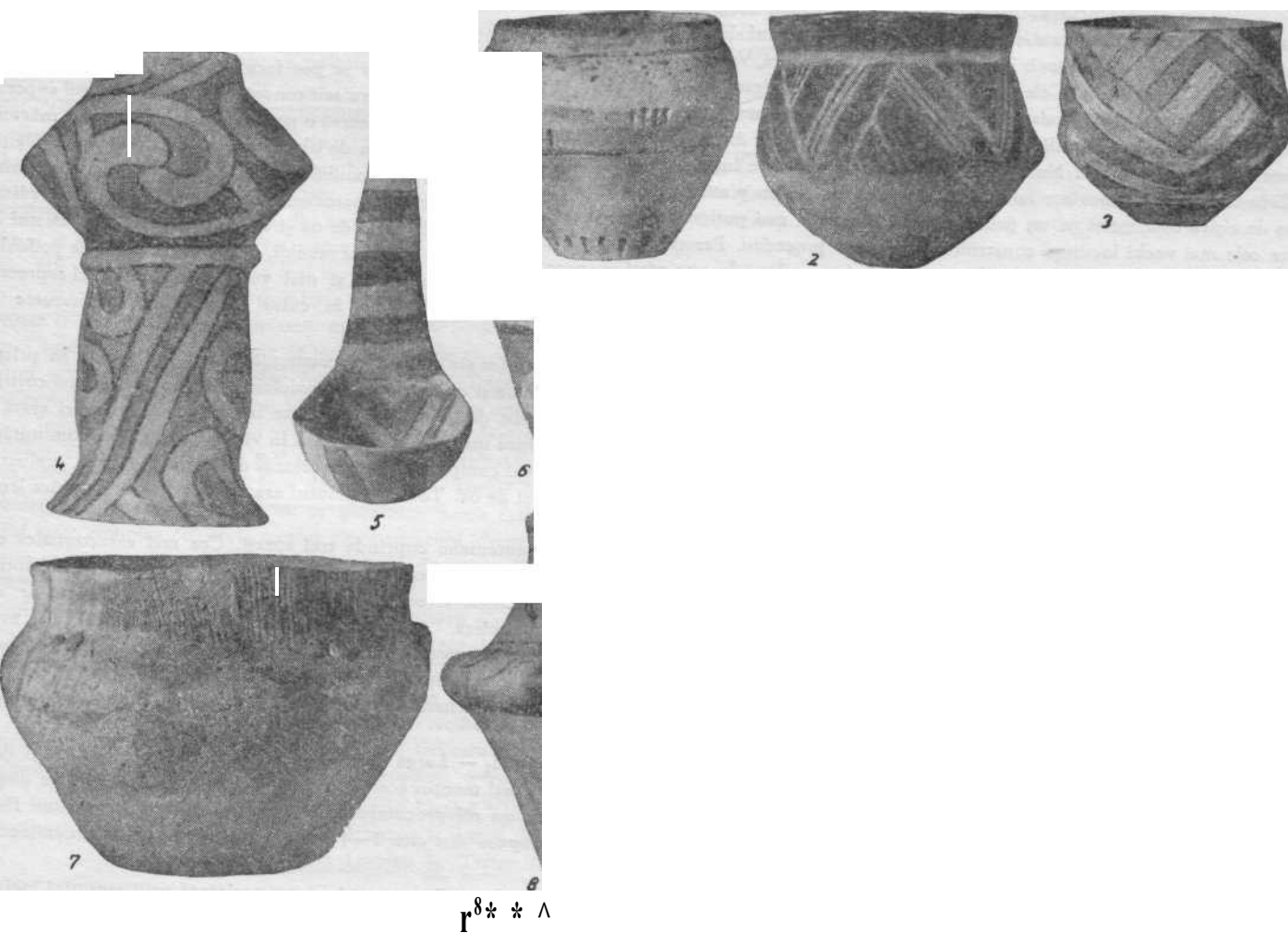

Fig. 11. — Vase de lut ars, caracteristice diferitelor faze ale complexului Cucuteni.
1, Traian-Dealul Fintinii (faza Precucuteni III); 2, Frumușica (faza Aj); 3, idem (faza As); 4, Trușești-Țugueta (faza A₂); 5, idem (faza A₂); 6, Traian-Dealul Fintinii (faza A-B); 7, Cucuteni (stil C); 8, Valea Lupului (faza B).

c nici o îndoială că o parte dintre triburile care au creat cultura Precucuteni **au ■ c în Moldova** dinspre SV, din zona de răspîndire a culturii Boian, aducînd cu ele o parte S elementele componente ale precucutenianului și în primul rînd ceramica excizată, isrică marelui complex Giulești-Leț. Unele dintre aspectele decorului în benzi liniare **cuprinsul** primei faze precucuteniene (Zănești) par de *tradiție liniară* — fără să fie liniare — este probabil că ele se datoresc triburilor culturii liniare găsite în această de triburile venite din SV. De aceea deocamdată s-ar putea spune că noua **ă** Precucuteni este o sinteză produsă în urma unui amestec de triburi. Pare probabil **■ unele** elemente ale culturii Hamangia să fi jucat un oarecare rol la crearea culturii

ia ceea ce privește cronologia culturii Precucuteni, datele certe absolute ne lipsesc Ea este posterioară culturii liniare, marea masă a triburilor ce au creat-o desprîn- de pe teritoriul primordial într-o perioadă situată spre sfîrșitul fazei Piotoboian sau 1 fazei Boian I. Acest lucru ar putea să însemne o dată puțin posterioară începutului **III î.e.n.** pentru începuturile fazei Giulești — după cronologia scurtă — sau **o uMmele** secole ale mileniului IV (după așa-numita cronologie lungă). Cît privește **acestei** culturi și deci și data la care se va situa nașterea culturii Cucuteni, ele sînt : - : - iz T-. i și de data cea mai veche ce se poate atribui pentru începuturile fazei Cucuteni **care** — așa cum se va vedea — nu pare a putea fi plasată mult înaintea anului **■ U I.** **Cultura Cucuteni.** Cea mai reprezentativă dintre componentele complexului cultural este fără îndoială cultura Cucuteni propriu-zisă, caracterizată în primul rînd prin pictată în trei culori, de un înalt nivel tehnic. Se poate spune că aceasta este una **cele** mai strălucite culturi neolitice de pe întreg cuprinsul continentului nostru, reali- ei în domeniu! ceramicii fiind de o finețe și de un efect artistic aproape unice. într- r. **■** eleganța formelor, siguranța cu care sînt desenate motivele ornamentale și armonia l **■** desăvîrșită a culorilor ne dau dreptul să prețuim în cel mai înalt grad măiestria olarilor **■** care au realizat această ceramică, unele dintre vase fiind adevărate opere de artă, - — r. 7.: interioare ceramicii pictate din Mesopotamia și din restul Asiei Anterioare. Cultura **Cacnceni** reprezintă unul dintre cele mai originale și importante momente în dezvoltarea artelor i pe teritoriul patriei noastre.

Depășind cu mult granițele Romîniei, aria de răspîndire a acestei culturi cuprinde pe «neonul țării noastre SE Transilvaniei, extremitatea de NE a Munteniei și aproape întreaga i. excepție făcînd colțul ei de SE. Deși nu lipsesc așezări și pe malul rîurilor **principale** (Prut, Olt, Bistrița), cele mai multe erau situate pe terasele vechi ale unor văi minore, — — — — — na în imediata vecinătate a unor izvoare bogate și de cele mai multe ori pe pro- dominante, care înlesneau o apărare mai ușoară în caz de primejdie. Unele dintre zări **s-au** dovedit a fi fost întărite cu unul sau două șanțuri de apărare, adinei uneori de **peste** 3 m, care închideau așezarea dinspre partea unde aceasta era legată de restul platformei isconjurătoare; pe celelalte laturi așezările erau apărate prin pantele naturale ale promonto- **nului** și poate prin palisade. în genere, suprafața ocupată de o stațiune depășea un hectar, **dar ajungea** uneori chiar la 5 —6 hectare. Descoperirile de pînă acum au dovedit că așezările **respective** sînt foarte numeroase.

în ceea ce privește felul cum se prezenta o așezare cucuteniană — de fapt un mic ne — **nu** se pot face generalizări categorice. în singura așezare săpată în întregime la noi **în țară**, aceea de la Hăbășești, locuințele erau dispuse în cercuri (același lucru s-a constatat fi la Kolomiiscina, în U.R.S.S.). în așezarea de la Trușești, unde s-au dezgropat un mare **Tir**'** de locuințe (83 pînă la 1959), acestea erau așezate în rînduri paralele; iar la Traian, de constituiau unele grupe. Dintre cele 45 de locuințe descoperite la Hăbășești, două erau : mai mari decît celelalte, fiind situate chiar în centrul cîte unui cerc de locuințe. Pe

de altă parte, în faza Cucuteni B, locuințele par a fi mai distanțate unele de altele, poate și pentru a asigura în jurul lor spațiul necesar vitelor. Locuințele cu platforme descoperite încă din perioada Precucuteni rămân apoi caracteristice de-a lungul întregii evoluții a culturii Cucuteni, deși se întâlnesc destul de des și locuințe fără platformă. Sistemul de construire era destul de ingenios: după o prealabilă nivelare a terenului, câteva zeci de trunchiuri groase de copaci, fie despicate în lungime fie cioplite în muchii, erau așezate unele lângă altele, formându-se un fel de podină dreptunghiulară, peste care se așterneau straturi de lipitură de lut amestecat cu pleavă. Se crede că pentru a asigura rezistența acestor podini și pentru a-i feri pe locuitori de umezeală se aprindeau focuri pe platforme și astfel lutul căpăta aproape consistența și culoarea cărămizii. Pe marginile platformei se ridicau pereții, înalți de peste 2 m, din împletituri de nuiele pe un schelet de pari și bîrne, acoperite cu lipitură de lut frământat cu pleavă. Acoperișul era desigur în două ape, probabil cu mult stuf și paie, iar ferestrele erau rotunde și destul de mici. Dimensiunile obișnuite ale unor asemenea locuințe erau de 4 — 5 m X 8 — 9 m, dar unele erau mult mai mari, ca de pildă locuințele din centrul celor două cercuri de la Hăbășești, care aveau cam 9 X 15 m, sau una de la Corlăteni care avea peste 30 X 9 m; acestea erau desigur locuințele unor familii mai mari și foloseau destul de probabil și pentru reuniunile membrilor gîntei. Unele dintre locuințe erau despărțite în două sau mai multe încăperi. În interior se găsesc vetre, cuptoare și foarte multe vase așezate de-a lungul pereților, precum și rîșnițe primitive și alte unelte.

Spațiile libere din preajma locuințelor principale foloseau desigur pentru diferitele ceremonii legate de cultul fertilității și pentru acelea legate de inițieri, de căsătorie, de moarte etc, la care luau parte toți membrii comunității sau ai gîntei.

Materialele de construcție ca și relativa îngrămădire a locuințelor pe un spațiu strîmt (la Traian între unele locuințe nu a fost lăsat nici măcar 1 m) explică faptul că aproape întotdeauna așezările culturii Cucuteni au fost distruse în întregime de incendii — fie că aceste incendii s-au datorat unor accidente, fie că au fost intenționat aprinse de atacatorii dușmani. Dacă ultima explicație este valabilă, atunci trebuie să admitem implicit că în sînul comunităților tribale și al uniunilor de triburi ale acestei culturi se petreceau destul de frecvent conflicte violente; căci nu se poate presupune că în chip permanent pătrundeau aci triburi străine, mai ales în centrul ariei de răspîndire a culturii Cucuteni. Iar despre năvăliri masive, care să fi distrus periodic toate așezările aceleiași faze a culturii Cucuteni, nu poate fi în nici un caz vorba decît la sfîrșitul acestei culturi.

Spre deosebire de cultura contemporană Gumelnița, în cultura Cucuteni uneltele de silex nu sînt nici prea numeroase și în general nici de cea mai [îngrijită factură; alături de silexul cafeniu și cenușiu de bună calitate, adus de la Prutul superior, se întrebuița — mai ales în așezările dintre Șiret și Carpați — și bazaltul-andezit, din care însă nu se pot realiza piese tot atît de perfecte ca acelea de silex. Lamele, rîciitoare și rîzătoare sînt cele mai frecvente unelte; nucleeele cu fațete de pe care s-au desprins lamele, și multe așchii informe (deșeuri de prelucrare) dovedesc că toate uneltele erau făcute chiar în diferitele așezări. Topoare de silex nu s-au întîlnit în nici o așezare din fazele A și A — B; cele descoperite în așezările fazei B sînt foarte puține și este probabil că reprezintă elemente străine. În schimb, la Corlăteni și în alte așezări s-au găsit cuțite curbe de silex, retușate în tehnica fină a Nordului, care se datoresc legăturilor cu triburile culturilor vecine din zona Bugului nordic. Din piatră șlefuită se lucrau în special topoarele dreptunghiulare și trapezoidale, cu tăișul puțin arcuit și cu ambele fețe plate, precum și topoarele-ciocane perforate.

Uneltele de os și de corn sînt și ele frecvente, dar nu prea numeroase și destul de simple: sule de diferite mărimi, topoare-săpăligi de corn de cerb, minere pentru unelte de piatră, tot din coarne de cerb etc. Ca de obicei, și lutul era folosit pentru unele obiecte; s-au găsit greutăți pentru războiul de țesut (rotunde, plate, conice, prismatice), fusaiole,

și așa-numitele *pintadere* (numai în faza Cucuteni A și la începutul fazei A —B, după aceea dispar).

În ceea ce privește arama, cunoscută și întrebuințată încă din ultima fază precucuteniană —e cunoscută în patru muchii, undițe, iar în faza Cucuteni B și topoare cu două jăyLi în cruciș; nu lipsesc nici obiecte de podoabă și arme (pumnale). Împreună cu ceramica pictată în trei culori, specifică fazei Cucuteni A, se descoperise și n¹ —"•«• "■"■• întji la Ariușd, apoi la Bonțești, Aldeni, BăJănești (în NE Munteniei) ■amț o specie ceramică bicoloră, caracterizată prin ornamente pictate înainte ir ardere cu culoare albă pe învelișul colorat în brun-roșcat al vaselor, uneori combinate incizate. Săpăturile din 1948 de la Izvoare au arătat că sub stratul Cucuteni A pictată în trei culori se află depuneri

ceramică bicoloră, iar la baza acestor depuneri se două culori. Aceste depuneri sînt numite de obicei protocucuteniene.

arheologice în care această specie se găsește

sesc aproape numai resturi

Totuși

Mie precizat că în SE Transilvaniei și în NE Munteniei (deci zona Ariușd-Bonțești) pictura riori (albă pe fond roșu sau altfel) are o viață mult mai lungă decît în Moldova, jucînd ■oi important chiar în fazele mai tîrzii ale culturii Cucuteni.

Din descoperirile de pînă acum rezultă că ceramica bicromă nu se găsește pe întreg ■ăi de răspîndire al culturii Precucuteni, fiind cantonată deocamdată mai ales în jumă-* âe S și de V a Moldovei, în colțul de SE al Transilvaniei și (fapt semnificativ) în ■ Mmrcniei.

În cursul fazei Cucuteni A 1 (= Protocucuteni) se menține o specie ceramică mai ■ti^i, poroasă, cu multe ornamente simple în relief, dar fără pleavă în compoziție. Cera-» pictată, deși în general mai fină, nu atinge perfecția tehnică a ceramicii tricrome de i. Ornamentele sînt pictate înainte de arderea vaselor în cuptor, cu alb pe învelișul

■ așternut pe întregul vas — uneori linii groase, alteori benzi late — predominînd motivele ■r-geometrice și benzile spiralice. Destul de des benzile albe sînt mărginite cu linii inci-

Rctura roșie înainte de ardere este rară; în schimb se mai folosește roșul crud, dat după pentru acoperirea unor suprafețe între ornamente — deci nu pentru motive decorative. ■ - - _ :j în așezările din NE Munteniei și din SE extiem al Moldovei, ceramica pictată cu - :- i în așezări ce pot fi încadrate, în linii generale, în faza A 1 a culturii Gumelnița, aMMri de alte elemente de apropiere, duce la concluzia probabilă că ceramica specifică etapei ■ ■ ; . A 1 nu s-a născut pe întreaga arie de răspîndire a precucutenianului, ci exclusiv fa icgnmea cotului CarpațiOr, pe teritoriul de atingere dintre zonele de răspîndire ale cultu-raor Gumelnița și Cucuteni. Deocamdată se poate admite că această apariție stă într-o anu-tmă legătură și cu procesul de transformare a culturii Boian în cultura Gumelnița, proces de _ : . e culturala care ar putea fi legat și de unele noi deplasări de triburi în cadrul acelorași ■ n grupe de populație.

Pe de altă parte, dacă va rămîne definitiv cîștigat faptul că ceramica pictată transilvă-T)«n3 de tip Petrești este o continuare, prin cultura Turdaș, a ceramicii pictate din cultura Ctij-StariSevo, atunci este destul de probabil că tehnica superioară a picturii înainte de ardere a fost adoptată în aceste momente de prefăcere internă, care au dus la nașterea fmmri protocucuteniene, tocmai sub influența ceramicii pictate de tip Petrești. În acest fel m-mr mai fi vorba de o tehnică inventată la fața locului, ci de una legată organic de marele -r.ev dl culturilor cu ceramică pictată din Grecia Continentală și din Asia Anterioară. În faza Cucuteni A 2 se mai menține ceramica bicromă, dar se găsește mult mai multă ceramică pictată în trei culori. Progresul în tehnica pregătirii pastei merge mînă în mînă cu «■deducerea tricromiei așa îneît în marea majoritate a cazurilor ceramica tricromă este mult mai fină și mai îngrijit lucrată decît acea bicromă.

Ceramica tricromă (alb, roșu, negru) se caracterizează prin motive mai ales spiralice, —etate sau rezervate în benzi mai late sau mai înguste, albe pe fond roșu sau roșii pe fond

alb și mărginite cu o linie de culoare neagră-ciocolatie. Pe lângă aceasta se mai găsește și ceramica cu ornamente incizate, uneori motivele fiind benzi de mai multe linii paralele adâncite ca niște șanțulețe, în timp ce unele porțiuni ale pereților vaselor sînt acoperite cu roșu crud, după tradiția precucuteniană. A treia categorie, mai puțin fină, așa-numita ceramică de bucătărie, este tot de tradiție mai veche.

În sfîrșit, în etapa Cucuteni A 3 dispare cu totul ornamentarea bicromă, menținîndu-se alături de ceramica în trei culori și aceea cu ornamente incizate (dar numai benzi mărginite cu cîte două linii incizate, nu și benzi din mai multe linii paralele), precum și specia de bucătărie. În unele așezări de la sfîrșitul acestei etape, nu se mai găsește de altfel aproape de loc ceramică cu ornamente incizate (de ex. la Fedeleșeni), vestind astfel zorile fazei de tranziție Cucuteni A — B. Decorul ceramicii din faza A, atît al speciei pictate, cît și al aceleia incizate, are ca motiv esențial banda spiralică cu ambele capete răsucite, alcătuiind așa-numita spirală în formă de S, dar nu lipsește nici meandru. Între ornament și forma vasului nu este mai niciodată vreo legătură; de aceea spiralele se înlănțuiesc și aleargă desfășurîndu-se pe întreaga suprafață exterioară (și uneori și pe aceea interioară) a vasului, așa încît pe bună dreptate acest stil a fost caracterizat ca dominat de groaza spațiului gol (*horror vacui*).

Gama formelor ceramice ale acestei faze este destul de mare: paharul cu partea superioară cilindrică și cu partea dinspre fund tronconică (în formă de trunchi de con), vasul piriform (în formă de pară), strachina cu corpul tronconic și farfuria cu picior înalt (fructiera) sînt moștenite din cultura Precucuteni. Dimpotrivă, suportul înalt, găurit în interior ca un burlan, ca și polonicul cu coadă lungă, sînt creații mai recente — primul apărînd din etapa Cucuteni A 1 (protocucutenian), iar celălalt abia în faza Cucuteni A 2. O altă formă considerată de obicei de esență precucuteniană (la drept vorbind pretripoliană) este așa-zisul vas-binoclu, dar la noi în țară nu se întîlnește înainte de etapa Cucuteni A 2. Vasele antropomorfe și zoomorfe stau în strînsă legătură cu plastica.

Faza Cucuteni A — B, în cuprinsul căreia ceramica pictată a fost împărțită într-o serie de stiluri (de Ia la Ia 8) și de grupe și subgrupe, se caracterizează prin rolul tot mai important al culorii negre și printr-o treptată schimbare a rolului jucat de culoarea albă, precum și prin definitivă dispariție a ceramicii incizate și a aceleia acoperite cu culoare crudă, așternută după ardere. În schimb se menține, cum e și firesc, o ceramică comună, mai puțin îngrijit lucrată, și apare pentru prima dată o specie cu totul străină de mediul cucutenian, numită ceramică de stil C, preparată dintr-o pastă conținînd mult nisip și sfărîmături de scoici și decorată cu șnurul și cu unele striuri neregulate, executate probabil fie cu un instrument cu dinți alăturați ca un fel de pieptene, fie tot cu șnurul.

În ceramica pictată a fazei Cucuteni A — B se poate vorbi despre o încercare de orînduire tectonică a decorului, fiecare dintre părțile constitutive ale vasului (gît, umăr bombat, partea centrală și uneori chiar zona din jurul fundului) reprezentînd o zonă de despărțire organică a ornamentului. Pe de altă parte, banda decorativă este de multe ori foarte lată și de cele mai multe ori compusă dintr-o serie de linii paralele, ultimul procedeu fiind cunoscut de altfel încă de la sfîrșitul protocucutenianului și începutul etapei Cucuteni A 2. Spirala și derivatele ei își mențin preponderența, dar meandru devine și el un motiv foarte frecvent. Pentru prima dată apar acum reprezentări pictate antropomorfe, cele în relief fiind cunoscute din faza precedentă și stînd în legătură organică, prin cultura Precucuteni, cu manifestările similare ale culturii Criș. Formele evoluează și ele: paharul devine mai înalt și totodată ușor bombat la partea inferioară, vasele piriforme sînt mai puțin înalte, luînd aspectul unei sfere turtite cu gît cilindric destul de înalt, străchinile își schimbă înfățișarea, fiind mult mai scunde și cu buza înaltă și aproape verticală; se continuă fructierele și vasele binoclu, apar unele cratere înalte și în special capacul tipic în formă de « coif suedez ».

În sfîrșit, în faza Cucuteni B, care poate fi considerată faza finală a dezvoltării organice a acestui mare complex cultural, ceramica pictată se caracterizează printr-o serie de grupe

x b care culoarea de pictat este în general negrul sau roșul pe fondul brun-gălbui, albul **wmm** destul de rar și avînd în orice caz un rol cu totul secundar. Excepție fac unele așezări **E lfanteniei** (de ex. Monteoru), unde pictura albă pe fond negru este caracteristică. C este mai frecventă decît în faza precedentă, dar nu joacă niciodată un rol **BâniBor**. În această fază, decorul pictat este nu numai tectonic, dar și mai spațiat. **9K spiralice** se descompun, meandru dispărînd aproape cu totul, decorul în sine fiind **npankor** liniar și negru, deși nu lipsesc nici benzile formate din mai multe linii paralele. **ia țară** nu s-au găsit încă reprezentări pictate antropomorfe pe vasele acestei faze, dar **INxkesc** în U.R.S.S. În schimb reprezentările pictate zoomorfe, stilizate, sînt comune de răspîndire a ceramicii pictate cucuteniene în această fază. Evoluția formelor i; **paharul** tipic ia o înfățișare pregnant bitronconică, vasele piriforme devin adevărate și pîntecoase, binoclurile și chiar suporturile nu lipsesc, dar fructierele nu se ai deloc, iar capacele-coifuri suedeze își largesc orizontal marginile. Un **capitol** important al culturii materiale a triburilor cucuteniene îl constituie plastica I — reprezentări antropomorfe și zoomorfe în directă legătură cu credințele religioase rîle magice. Deși formele și decorul statuetele antropomorfe evoluează sau se de la o fază la alta, se poate vorbi de caracteristici generale, aproape toate fiind de i foarte stilizate. Covîrșitoarea majoritate a statuetele antropomorfe sînt feminine, stînd jjeuxă cu cultul fecundității. Un tip special, cunoscut pînă acum exclusiv în faza Cucuteni K. este acela al figurinelor plate, reproducînd așa-numitul tip cicladic-troian « en violon » (în âeau de vioară); s-au găsit și astfel de idoli din aramă.

Marea majoritate a figurilor zoomorfe reprezintă animale cornute și pot fi puse și în -:■--.-\ cu cultul taurului, respectiv al puterii virile, de esență mediteraneană-orientală. Tot m. keMuîi cu cultul, trebuie amintit și « altarul » de lut ars descoperit într-o locuință de la ti avînd forma a două mari siluete umane stilizate și alăturate, cu capetele modelate boluri (desigur pentru ars mirodenn) și cu brațele întinse lateral; aceeași semnificație 3-simbolică o au și diferitele miniaturi de lut ars, reprezentînd topoare — căci securea • fost de obicei simbolul puterii.

Dorința de împodobire i-a făcut pe locuitorii așezărilor cucuteniene să-și facă podoabe ie iot ars, din scoici, os și chiar din aramă, în general mici pandantive, dar alteori și brățări tmm discuri decorate. La Ariușd și Traian s-au găsit și mici podoabe de aur.

Armele triburilor cucuteniene nu par să fi fost nici numeroase, nici variate. Desigur, orice ■■por de piatră, orice lamă-cuțit de silex și orice sulă mare de os sau aramă puteau fi folosite !■ nevoie drept arme; printre armele specifice, vin în primul rînd vîrfurile de săgeți de si'ex, ie formă triunghiulară, uneori cu baza scobită. Alături de acestea însă, la Cucuteni și în alte f țirzii, s-au descoperit pumnale și topoare de aramă.

Și cultura Cucuteni (inclusiv faza protocucuteniană) este creația unor triburi ale căror îndeletniciri principale erau cultivarea primitivă a plantelor și creșterea vitelor, după cum dovedesc semințele calcinate de grîne (mai ales *Triticum monococcum* = grîul primitiv) și oasele de animale domestice din toate așezările. Ținînd seama de înaltul grad de dezvoltare al culturii Cucuteni. de densitatea așezărilor și implicit și a populației, se pune întrebarea dacă triburile encteniene nu foloseau un plug primitiv de lemn, așa încît, prin mărirea productivității muncii recoltele sporite să asigure hrana unei populații mai numeroase și mai evolute.

În ceea ce privește importanța pe care o căpătase creșterea animalelor în sînul comunitarilor cucuteniene, marea cantitate de oase de animale descoperite încă din unele așezări precucuteniene, ca și vîrsta înaintată (pînă la 14 ani) a unora dintre animalele de la Hăbășești ale căror oase au fost examinate de specialiști, arată că această ramură a activității avea un rol foarte însemnat în economia unora din comunități. Alături de cornutele mari, în mai toate așezările se găsesc oase de cornute mici (oi, capre) și de porci. Oase de cal s-au găsit numai în unele așezări, reprezentînd de altfel un procent extrem de mic (sub 1/1000) și aparținînd

Fig. 12. — Figurine umane și obiecte de lut ars și de os, caracteristice diverselor culturi din epoca neolitică, 1 și 3, Cernavoda (cultura Hamangia); 2, Rast (cultura Vin6a-Rast); 4, localitate necunoscută (cultura Cucuteni, faza A); 5, figurină umană în formă de «vioară», de la Hăbășești (cultura Cucuteni, faza A); 6, vas figurină de la Vădastra (cultura Vădastra, faza 10); 7, pintaderă de lut ars, de la Aldeni (cultura Gumelnița-Ariuș); 8, figurină umană stilizată, din os, de la Sultana (cultura Gumelnița); 9, Sălcuța (cultura Sălcuța).

în ceea ce privește precizarea mai îndeaproape a datelor absolute înăuntrul cărora s-a dezvoltat cultura Cucuteni, nu s-a ajuns încă la un consens general¹.

Cultura ceramicii pictate de tip Petrești. încă demult se cunoșteau în Transilvania centrală și vestică resturi de ceramică pictată, fină, executată în tehnica superioară a pictării înainte de ardere, a căror atribuire unui complex cultural a fost multă vreme incertă, din pricina lipsei unor cercetări și mai ales a unor săpături sistematice. Mai târziu precizându-i-se mai îndeaproape caracteristicile, aria de răspîndire și poziția cronologică, i s-au dat diferite nume: «ceramica pictată central-transilvăneană», «ceramica pictată vest-românească» și «ceramica pictată vest-dacică». Pentru simplificare, este mi potrivit să i se spună *cultura Petrești*, după numele satului de lângă Sebeș unde s-a descoperit o așezare tipică pentru această cultură.

O analiză mai atentă a materialelor descoperite, ca și rezultatele stratigrafice obținute într-o serie de sondaje din apropierea orașelor Alba Iulia și Sebeș arată că stratele aparținînd acestei culturi suprapun pe acelea ale culturii VinCa-Turdaș. Aceasta este situația atît în vechile săpături de la Turdaș, cît și în sondajele de la Lumea Nouă (Alba Iulia), Tărtăria (lîngă Orăștie) și altele — toate pe valea Mureșului.

Deoarece cea mai mare parte a ceramicii pictate din Banat și Crișana trebuie atribuită culturii Criș-Star6evo, zona de răspîndire a culturii Petrești cu ceramică pictată trebuie restrînsă mai ales la centrul Transilvaniei, într-un teritoriu axat în linii generale pe valea Mureșului și pe văile afluenților săi principali — înaintînd totuși spre răsărit destul de departe în bazinul Tîrnavelor și la sud de Olt.

Sondajele amintite de pe valea Mureșului par a fi arătat de altfel că între această cultură și cultura Criș-Star(Sevo) a existat o legătură organică. într-adevăr, în așezarea de la locul numit Lumea Nouă, ca și în aceea de la Tărtăria, în nivelul inferior apar resturi tipice pentru cultura Turdaș-Vinfia amestecate cu fragmente ceramice de tip Criș - Starfevo. în schimb, ceramica aparținînd culturii Petrești se găsește în mod sporadic în nivelurile mijlocii și mai numeroasă în nivelurile superioare și este de altă factură decît aceea de tip Criș-Star6evo. Dacă observațiile de pînă acum vor fi confirmate prin săpături viitoare pe o scară mai amplă într-una sau alta dintre așezările transilvănene, va trebui să admitem că cultura Petrești s-a născut treptat și organic din cultura Vinfia-Turdaș, de la care a preluat ceramica pictată, moștenită de aceasta de la cultura Criș-Starcevo, deoarece ceramica pictată este întîlnită în Transilvania și în cursul dezvoltării fazei Turda-Vin6a Ij această specie a devenit precumpănitoare și a ajuns astfel să constituie nota dominantă a noii culturi. în felul acesta se poate vorbi de o anumită continuitate din ultima fază Criș - Starfevo. Noua cultură pare a fi avut o viață destul de lungă și a dăinuit pînă cînd teritoriul și uneori chiar așezările ei au fost ocupate de cultura *Coșofeni*. Pe de altă parte, despre cultura Petrești nu se pot da prea multe detalii, tocmai din lipsa cercetărilor sistematice.

Așezările se aflau ca de obicei pe malul rîurilor sau în apropiere de izvoare bogate, dar nu pe înălțimi prea dominante, și uneori în peșteri. Elementele mai concludente pe baza cărora ne putem face o imagine asupra acestei culturi materiale sînt legate de ceramică. în cadrul acesteia, vasele pictate sînt tipice, deși desigur nu toată olăria a fost decorată cu orna-

¹ Toate datele absolute admise pînă în prezent trebuie însă privite cu rezervă și din pricină că examinările făcute cu metoda C 14 indică date mai vechi. Așa de exemplu, examinarea unor semințe de grîu ars de la Hăbășești, făcută cu această metodă în laboratoarele Institutului biologic-arheologic de la Groningen (Olanda) a indicat data de circa 3100 î.e.n. — adică cu cel puțin cîteva sute de ani anterioară aceleia (a doua jumătate a mileniului III î.e.n.) pe care eram înclinați să o atribuim începutului fazei Cucuteni A 3 în care se situează așezarea de la Hăbășești.

Mente pictate. Pasta este foarte fină, arderea bună a dat pereți cu rezonanță, iar suprafețele au fost acoperite cu un înveliș fin de diferite nuanțe (roșu și portocaliu). Motivele sînt pictate în special în culoare neagră — dar și cu roșu și alb — așa încît avem aci bicromie și policromie. Decorul are un caracter geometric — în benzi liniare, meandre, spirale etc. Alături de ceiamica pictată, se găsește și ceramică mai grosolană, ca și o specie fină fără ornamente pictate.

Restul inventarului acestei culturi materiale nu este bine cunoscut, deoarece în ■«paruri nu s-au putut deosebi pînă acum obiectele ce aparțin acestei culturi de acelea ale celorlalte culturi. Totuși nu este nici o îndoială că triburile de la care ne-au rămas Boturile acestei culturi materiale aparțineau unei populații sedentare, care se îndeletnicea - - • - rind cu cultivarea primitivă a plantelor și cu creșterea animalelor. În ceea ce privește obiceiurile lor de înmormîntare, nu știm încă nimic, deoarece pînă acum nu s-au descoperit morminte care să le poată fi atribuite cu siguranță. Este însă probabil că morții oaa înhumați.

Din punct de vedere al et apelor de dezvoltare, pornind de la concluziile la care s-a ajaas pe baza restrînselor sondaje de pînă acum, s-ar putea eventual distinge două faze: una ■V formare, în cadrul culturii Turdaș-Vinia, cînd s-ar putea vorbi mai degrabă de o specie -mmiri și nu atît de o cultură de sine stătătoare; și în al doilea rînd o fază de dezvoltare fițiii . posterioară în orice caz culturii Turdaș din Transilvania. Descoperirea unui fragment ae II a acestei ceramică cu pictură de tip Petrești la Gumelnița (în stratul A = faza A2 sau căituri), apoi numeroase străchini carenate, decorul pictat cu grafit și alte elemente din cultura acrim ■ : *îpice pentru fazele vechi ale culturii Gumelnița și Sălcuța, ne îndreptălesc să consi» ren cultura Petrești drept contemporană cu faza Gumelnița II. Pe de altă parte, dacă ren cercetările viitoare se va putea stabili și existența unei faze mai vechi a culturii Petrești, ■Maci va trebui să se admită că ea a fost unul dintre factorii care au jucat un anumit rol m procesul de formare a culturii Cucuteni-Arșud prin transmiterea tehnicii fine a picturii T-j- Trte de ardere. Faptul că cele mai răsăritene așezări conținînd resturile culturii Petrești ■ac situate într-o zonă vecină aceleia ocupate în sud-estul Transilvaniei de cultura Arșud" Carulcii poate constitui încă un argument în sprijinul acestei interpretări.

în etapa anterioară, cînd formațiunea social-economică a comunei primitive de pe teritoriul patriei noastre se găsea în plină ascensiune, exista încă o concordanță între relațiile de producție comunitare și caracterul forțelor de producție, cum ne arată în chip documentat resturile arheologice ale diferitelor culturi materiale. Dar dezvoltarea forțelor Se producție trebuia să ducă în chip necesar, la o modificare a relațiilor sociale, *sf* va transforma în cele din urmă societatea gentilică matriarhală în una 5e caracter patriarhal. Înlocuirea organizării gentilice matriarhale cu patriar-**iatul** a reprezentat o cotitură de însemnătate universală în istoria societății primitive, pe care F. Engels a considerat-o drept o revoluție «dintre cele **snai** radicale pe care le-a trăit omenirea »¹. Elemente ale noii prefaceri își rl de altfel loc încă din perioada neoliticului tîrziu, dar momentul decisiv **a fost** constituit de prima mare diviziune socială a muncii.

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 57.

Prima mare diviziune socială a muncii în etapa neoliticului final (perioada IV, care încheie evoluția culturilor neolitice târzii), precum și în perioada

de tranziție propnu-zisa (perioada V), aceste prefaceri s-au adâncit și mai mult. Înmulțirea și perfecționarea uneltelor sporiseră producția în diferitele ramuri ale acesteia. În această perioadă începe să se modifice raportul dintre cultivarea plantelor și creșterea animalelor. După statistica provizorie a materialului osteologic din unele așezări ale triburilor din neoliticul târziu, reiese că în perioada finală, oasele animalelor domestice de turmă s-au înmulțit. Aceasta ne arată, fără îndoială, direcția dezvoltării creșterii animalelor de turmă, al cărei rol activ în procesul primei mari diviziuni sociale a muncii a fost arătat de F. Engels. Din observațiile directe făcute pe teren și din studierea documentării arheologice, se degajează constatarea că în momentul în care creșterea animalelor ia avânt, determinând accentuarea procesului trecerii de la matriarhat la patriarhat, ramura agricolă a economiei neolitice locale începe să treacă de asemenea prin transformări importante. Vechile așezări nu sînt părăsite cu totul, dar mobilitatea comunităților tribale se accentuează, ceea ce duce la căutarea unor noi așezări.

Pînă în pragul acestei noi etape, care de fapt încheie evoluția istorică a comunităților tribale din neoliticul dezvoltat, cultivarea plantelor se dezvoltase fără întrerupere, dobîndind un caracter dominant în economia neolitică, dar în domeniul uneltelor de producție nu se produsese nici o inovație care să fi revoluționat cultivarea plantelor, și s-o facă mai productivă. În schimb, creșterea animalelor domestice se dovedea a da rezultate mai bune decît cultivarea bazată pe săpăligă sau pe alte metode primitive. Încet, încet, creșterea vitelor începe să devină ramura principală a producției chiar la acele triburi care pînă în etapa neoliticului târziu de pe teritoriul țării noastre, dezvoltaseră în principal cultivarea plantelor. Noua orientare a economiei neolitice este grăbită datorită și unui factor climatic, de care sînt legate și mari deplasări de triburi. Acum pătrund pe teritoriul Romîniei triburile de păstori nomazi din stepele nord-pontice, unde procesul s-a petrecut într-un ritm mai rapid, aducînd cu ele o cultură proprie, caracterizată în special prin înmormîntări cu ocru roșu și o economie bazată pe păstoritul în turmă. Tot acum se răspîndește și calul domestic, care va juca un rol însemnat în economie și în activitatea războinică, el creînd de asemenea condiții de mobilitate mai mare comunităților de păstori. Din punct de vedere social, triburile de păstori veniți din răsărit se găseau deja organizate în cadrul gînteii patriarhale și probabil al uniunilor de triburi. /

Cauzele deplasării triburilor, de păstori nomazi din stepele nord-pontice trebuie puse în legătură și cu împrejurarea că, clima devenind mai uscată, pășunile folosite pînă atunci nu mai puteau îndestula nevoile în nutreț ale turmelor, și atunci comunitățile de păstori se deplasau cu turmele lor, în etape, în căutarea unor noi pășuni. Pe teritoriul Romîniei, documentarea arheologică

a putut fixa pînă acum aproximativ cinci asemenea pătrunderi venite dinspre est și nord-est. În condițiile create în etapa neoliticului final și în cea de tranziție de către dezvoltarea locală a forțelor de producție și de pătrunderea din ce în ce mai puternică a acestui nou factor, se produce dezvoltarea relativ rapidă a păstoritului și fenomenul primei mari diviziuni sociale a muncii prin separarea triburilor de păstori de restul comunităților primitive. Trebuie reținută totuși împrejurarea că în aceste condiții se pune treptat și baza agriculturii primitive, prin folosirea ceva mai târziu a plugului primitiv și a tracțiunii animale. Crescătorii de vite aveau cantități mai mari de carne, lapte și derivatele acestuia, piei, lînă, păr de capră, fire de tors, țesături etc. Triburile de păstori, prin « propriul lor fel de viață, care le aduce în contact continuu cu alte comunități, ele fiind astfel îndemnate la schimbul de produse au putut dezvolta — după cum spune Karl Marx * — pentru întâia oară un schimb regulat de produse, ce se realiza, de data aceasta, între diferitele comunități cu economii deosebite. Din schimbul dintre diferite comunități, și nu dintre membrii uneia și aceleiași comunități, a rezultat « dezvoltarea produselor spre a deveni mărfuri »², ceea ce se va și întîmpla în perioadele următoare. Abia după prima mare diviziune socială a muncii s-au creat toate condițiile necesare dezvoltării schimbului ca instituție permanentă³.

În structura culturilor materiale se petrec schimbări importante, care se manifestă în răspîndirea unor forme noi de unelte, în tehnica ceramicii și a ornamentării acesteia, în dispariția aproape generală a plasticii antropomorfe feminine etc. Procesul de formare a unor culturi «mixte», uneori pe arii mari de răspîndire, intră în această etapă într-un ritm viu. Factorul răsăritean și cel sudic joacă un rol important în această privință.

Fenomenul pătrunderii populației de păstori a culturii mormintelor cu ocră se eșalonează pe o lungă perioadă de timp, acești păstori luînd contact cu diferite culturi locale; Pătrunderea începe aproximativ cu puțin înainte de sfîrșitul etapei neoliticului târziu și se încheie definitiv abia pe pragul începutului epocii bronzului (grupa de morminte de la Verbița, r. Plenița, reg. Craiova), cînd atît cultural, cît și biologic, s-a petrecut deplina fuziune a elementelor străine cu fondul local.

Marele complex al «înmormîntărilor cu ocră roșu » își are centrul ariei sale de răspîndire în stepele din nordul Mării Negre și în regiunea de silvo-stepă din sud-vestul Uniunii Sovietice. Ritul de înmormîntare era inhumăția în poziție chircită. Peste mort, uneori și sub el, se presăra praf de ocră roșu (mai rar galben) sau erau așezați bulgări de aceeași rocă. Morții se îngropau la început în gropi simple, acoperite cu bîrne, așa cum se întîlnesc în acea vreme și pe teritoriul țării noastre. Deasupra mormîntului se ridica o movilă

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. I, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, p. 184.

² *Ibidem*.

³ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 160.

funerară sau *tumul*. De multe ori în aceeași movilă se îngropau, la diferite intervale, mai mulți morți. Sînt însă și morminte «cu ocră» fără movilă. Uneori se întîlnesc morminte duble, în care au fost îngropați o femeie și un copil («mama și copilul»), sau un bărbat și o femeie, fapt care reflectă foarte probabil primele etape ale noilor relații patrilineare, atunci cînd nu este vorba de înmormîntări în diferite răstimpuri. Inventarul mormintelor «cu ocră» este în general sărac sau lipsește cu totul. Au fost descoperite totuși vase de lut, arme de piatră, podoabe de argint și cupru (în special inele de buclă), perle, pendative etc. Pe unele morminte dintr-o fază mai dezvoltată se așează statui antropomorfe de piatră, cum este «statuia menhir» de la Hamangia. În grupa celor mai vechi morminte intră unele descoperite la Glăvăneștii Vechi, pe valea Jijiei, și cele de la Holboca (r. Iași). Cam aceleiași orizont cronologic îi aparține și mormîntul de la Casimcea din Dobrogea (r. Hîrșova), în care s-a descoperit o interesantă figurină zoomorfă de piatră, reprezentînd un cap de cal, lucrată într-un stil realist, oglindind influențe est-mediteraneene. La această figurină se găsesc bune paralele deocamdată numai la Sălcuța în Oltenia, la Fedeleșeni în Moldova și tocmai în bazinul Terekului din N. Caucazului. Alte morminte au fost descoperite la Brăilița (într-un mormînt de aci s-au găsit vase pictate de stil Usatovo), la Gurbănești în apropiere de București, la Ploiești-Triaș, Plenița (Oltenia), Valea Lupului (Iași) etc.

Unele morminte, ca și unele așezări ale triburilor de păstori datează din perioada finală a neoliticului local, altele din perioada de tranziție, pe cînd o altă categorie dăinuie pînă la începutul epocii timpurii a bronzului. Influența acestui factor răsăritean s-a exercitat și în Transilvania. Grupa de morminte de inhumație de la *Decea Mureșului* oglindește și o asemenea influență. Rolul populației de păstori a fost deosebit de însemnat în activarea procesului de trecere de la neolitic la epoca de bronz pe teritoriul țării noastre. S-au răspîndit cunoștințe tehnologice noi în legătură cu metalurgia cuprului și cea incipientă a bronzului, precum și în legătură cu folosirea argintului. Prin intermediul acestor triburi se difuzează în bună parte și mai ales se generalizează pe un vast spațiu geografic ornamentul în șnur, a cărui origine însă nu poate fi legată numai de acest factor, ci și de cel sudic, dacă ținem seama de răspîndirea timpurie a acestui ornament în Dobrogea, Bulgaria și Grecia.

Studiile antropologice făcute pînă în prezent asupra scheletelor găsite în mormintele cu ocră roșu de la noi din țară, au arătat că ne găsim în prezența unei populații amestecate, la care predomină însă elementul dolico-mezocefal, aparținînd tipului mai mult sau mai puțin gracilizat. Tipul numit *protoeuropoid* are în cuprinsul acestei populații o frecvență destul de mare, fiind atestată și varianta numită *Andronovo*, ceea ce arată că ea este înrudită nu numai cu grupurile corespunzătoare din sudul părții europene a U.R.S.S., ci și cu unele grupe asiatice contemporane. Apar însă și elemente mediteranoide (la Glăvăneștii Vechi, la Brăilița și la Stoicani) și brahicefale cu afinități armenoide (la Holboca).

Aceste constatări arată că noii veniți s-au amestecat mai mult sau mai puțin cu băștinașii.

În cadrul aceluiași mișcări vaste de triburi trebuie luate în considerare și descoperirile din Moldova, aparținând « culturii cu amfore sferice », care documentează prezența, parțial concomitentă cu aceea a mormintelor cu ocră și destul de timpurie, în părțile de nord-est ale țării noastre, a unor alte populații seminomade. De data aceasta se constată însă o altă situație din punct de vedere antropologic. Grupul purtătorilor « culturii cu amfore sferice » prezintă elemente mezocefale. Lipsesc așadar cele dolicocefale, care predomină totuși în mormintele corespunzătoare din Germania, pe când în Volhinia și Podolia există o puternică influență dolico-mezo-cefală, așa cum au stabilit antropologii sovietici.

Pe plan social, pătrunderea triburilor de păstori, care se aflau din acest punct de vedere pe o treaptă superioară de organizare, a grăbit ritmul de integrare în orînduirea patriarhală a comunităților tribale locale, iar pe de altă parte ea a contribuit la transformarea lingvistică, în sens indo-european, a graiurilor populațiilor din aceste regiuni ale Europei.

După încheierea etapei finale a neoliticului și pe alocuri chiar concomitent cu ultima fază a acesteia, se petrece trecerea propriu-zisă spre epoca bronzului, caracterizată în domeniul economiei printr-o separare și mai puternică a păstorului de agricultura primitivă, ale cărei baze se pun definitiv tocmai în acest răstimp.

În această vreme se intensifică difuzarea metalurgiei cuprului, însă pe teritoriul României nu se poate vorbi de o « epocă a cuprului ». Se răspîndește toporul de cupru plat, iar tipul de topor cu două brațe crucișe, folosit ca armă sau ca unelte, se generalizează, avînd centrul de răspîndire în regiunile Balcanice, Oboino-ungaro-slovace, bogate în zăcăminte de aramă. Tot în această vreme sporește numărul pumnalelor de aramă și al topoarelor cu un tăiș vertical și cu două lame pentru prins coada, a căror evoluție începuse încă mai demult. În domeniul olăritului se produc de asemenea mari transformări, atît în tehnica pastei (se practică pe scară largă amestecul de sfărîmături de scoici sau de calcar), cît și în forme, ale căror corespondente pot fi urmărite pe spații geografice foarte vaste, în tehnica ornamentării și în repertoriul motivelor decorative (decorul făcut cu șnurul înfășurat sau răsucit, motivele « găuri butoni » și « bobite de linte » etc).

Culturile materiale noi care iau naștere pe teritoriul țării noastre pe baza vechiului fond neolitic tîrziu sau final, precum și a influențelor factorilor externi, au o structură eterogenă, ale cărei analogii și origini se întîlnesc pe spații geografice foarte întinse departe în vestul și sud-vestul U.R.S.S., spre R. P. Polonă, în Balcani și Anatolia, precum și către Europa centrală, peste R. P. Ungară, spre Austria și R. S. Cehoslovacă. În Moldova, Dobrogea, Muntenia și parțial în Oltenia se dezvoltă în perioada aceasta un complex cultural cu o

mare arie de răspîndire care poate fi denumit *Horodiștea-Foltești-Cernavoda II* și care, pe de o parte se leagă de orizontul cultural și cronologic Gorodsk-Usatovo din U.R.S.S., iar, pe de alta, de cultura Ezero din Bulgaria, care are legături spre Grecia și Anatolia. Într-o arie vastă de răspîndire în această vreme sînt cunoscuți și purtătorii *culturii Coțofeni*, pe cînd în Moldova de Nord, pînă pe cursul mijlociu al Bistriței și al Prutului pătrund triburile semi-nomade ale *culturii « amforelor sferice »*.

Complexul Horodiștea-Foltești-Cernavoda II, în etapa finală a neoliticului din aria Ariușd-Cucuteni-Tripolie de pe teritoriul țării noastre și din Uniunea Sovietică se dezvoltă un vast complex cultural, care poartă denumirea de Gorodsk-Usatovo, după două localități din U.R.S.S., una în regiunea de silvo-stepă, de la periferia nord-estică a ariei Cucuteni-Tripolie și alta în ținutul de stepă din sud; la noi, s-a propus pentru acest complex denumirea de Horodiștea-Foltești, după o așezare din nordul Moldovei și o alta din sudul acestei provincii. Noul complex a luat naștere din faza tîrzie a culturii Tripolie-Cucuteni, în urma unui contact mai intens cu triburile de păstori din stepile nord-pontice, și reprezintă etapa finală a acesteia, avînd încă suficiente trăsături de structură care o leagă de fondul fazei anterioare. Deși se petrec schimbări profunde în felul de viață, în economie, în cultura materială, în ritual etc, legătura genetică a grupărilor omenești din etapa Horodiștea-Foltești cu comunitățile din faza precedentă rămîne totuși încă puternică. Aceasta se vede nu numai din faptul că multe dintre ele continuă să locuiască tot pe vechile așezări — cu toate că fenomenul croirii», al mișcării pe vaste spații s-a generalizat acum — ci și din constatarea că multe forme de cultură materială își continuă evoluția lor în noile condiții. Astfel, ceramica pictată nu dispăre încă. În tehnică, în forme și în ornamentare, ea dezvoltă pe cea din faza anterioară. Este drept însă că ea devine mai rară față de ceramica nepictată și ornamentată cu șnurul. În plastică a fost sesizată aceeași continuitate, pe care o întîlnim și în domeniul uneltelor, deși își fac apariția și elemente noi.

Economia acestei etape are un predominant caracter păstoresc. După studiul oaselor de animale, s-a văzut că în această fază, creșterea animalelor în turmă (oi) era ramura principală a producției materiale. Acum se răspîndește calul domestic în tot spațiul culturii Tripolie-Cucuteni-Ariușd și dincolo de acesta. Puținele rîșnițe de mînă și alte indicii, dovedesc că nici cultivarea plantelor nu era cu totul absentă. Se răspîndesc unele tipuri de unelte de cupru, cum arată de pildă, toporașul plat descoperit la Horodiștea de Prut (r. Darabani, reg. Suceava).

Cu toate că unele așezări conțin un strat subțire de cultură, ceea ce ar arăta că locuirea comunităților epocii era de scurtă durată — oglindindu-se astfel caracterul seminomad al lor — totuși, pe alocuri nu lipsesc nici pe teritoriul țării noastre așezări locuite mai mult timp. Una dintre acestea este cea de la punctul numit « Ruptura » pe teritoriul comunei Foltești (r. Bujor, reg. Galați) care avea șanț de apărare, în timp ce așezarea de pe « Cetățuia » de la Stoicani — la numai 4 km depărtare de prima — avea un strat conținînd resturi ale acestui complex ce nu atingea grosimea de o jumătate de metru.

De etapa Horodiștea-Foltești se leagă și o perioadă a înmormîntărilor cu ocră roșie documentată, de pildă, de un mormînt de la Brăilița și de grupa mormintelor de la Stoicani. Pe linia Dunării dobrogene, comunitățile complexului Horodiștea-Foltești erau în contact cu purtătorii aspectului Cernavoda al acestei culturi, aspect care începe a se dezvolta într-un moment neprecizat din evoluția întregului complex, dar oricum timpuriu, și prin intermediul căruia au putut să se difuzeze spre nord elemente de cultură mediteraneană.

O dată cu sfârșitul evoluției etapei Horodiștea - Foltești se încheie și procesul dezvoltării culturii Cucuteni-Tripolie. De acum înainte se formează primul orizont fără pictură, documentat în al doilea nivel de locuire de la Foltești, Stoicani și din alte părți, care acoperă perioada propriu-zisă de tranziție către epoca bronzului și face legătura treptată și organică între etapa neoliticului discutată aici și începutul epocii metalelor. Același rol îl va juca la est și sud de Dunăre orizontul Cernavoda II, care, pe plan general, aparține complexului Horodiștea-Foltești, avînd totuși unele particularități proprii. Triburile" din Dobrogea au avut și în perioada de sfîrșit a neoliticului, precum și în perioada de tranziție, cît și în epoca bronzului o dezvoltare proprie. Observațiile stratigrafice și materialul arheologic descoperit la Cernavoda (pe « Dealul Sofia ») au dovedit că la răsărit de Dunăre evoluția culturii Gumelnița se încheie înainte de sfîrșitul perioadei Gumelnița III și în locul ei, prin absorbirea fondului gumelnițean și prin influențe dinspre sud, nord și nord-est, s-a format un complex cultural, care, în faza sa timpurie (Cernavoda I) se dezvoltă paralel cu culturile neolitice rizii, iar în etapa mijlocie (Cernavoda II) se întrepătrunde cu aria Horodiștea Foltești II (respectiv Stoicani II). A treia fază (Cernavoda III) pătrunde pe pragul epocii mijlocii a bronzului. Din această ultimă perioadă datează figurina masculină de lut, avînd incizat pe piept contururile unui pumnal (fig. 16,1). în prima etapă așezarea a avut șanțuri de apărare, în a doua perioadă, locuirea se întindea în imediata apropiere a malului Dunării, iar în ultima perioadă ea a ocupat toată înălțimea numită « Dealul Sofia ». Brăzdarele de corn, de cerb, rîșnițele de mînă și alte indicii dovedesc că agricultura primitivă ocupa un loc însemnat în producția materială a comunității respective. Numeroase oase de animale domestice (bou, ovicaprine, porci, cal) dezvăluie de asemenea și caracterul păstoresc al economiei, care era mai accentuat în prima etapă. De subliniat că încă de la început, purtătorii acestei culturi cunoșteau calul domestic, oasele acestuia găsindu-se în nivelul al III-lea de la Cernavoda într-o cantitate excepțional de mare. Uneltele erau de silex, piatră, corn și os. Metalul era o raritate. în prepararea pastei pentru vase se amestecau scoici pisate, ca degresant. în ornamentarea vaselor se întîlnesc încă de la început imprimările făcute cu șnurul înfășurat pe un bețișor, ca ulterior să apară și decorul cu șnurul răsucit. Mai trebuie amintită prezența anei ceramice cenușii fine, care ar putea fi considerată drept prototip al ceramicii cenușii din Grecia epocii bronzului. Morții erau înhumați în poziție chircită. Peste morți și în jurul lor, cît și peste inventarul funerar se presăra ocră, Mormîntul de la Casimcea (r. Hirșova reg. Constanța) în care s-a găsit o interesantă reprezentare în piatră a capului de cal, cu unele trăsături realiste — aparține aspectului Cernavoda, ai cărui purtători au jucat un rol însemnat în dezvoltarea triburilor de la Dunărea de jos și au contribuit în chip esențial la formarea, a unor culturi noi, cum a fost cultura Tei, și la transmiterea spre nord și nord-vest a unor elemente de cultură mediteraneană. Elemente ale aspectului Cernavoda, contaminate sau împreună cu acelea ale aspectului Horodiștea-Foltești, se întîlnesc în cîmpia Dunării, pînă adînc în sudul Olteniei.

*

Cultura «amforelor sferice». Descoperirile făcute între 1955—1958 în Moldova, ca și în România la Piatra Neamț, Dolheștii Mari (r. Fălticeni, reg. Suceava) și din alte părți, au dovedit pătrunderea dinspre nord-est, în răsăritul dintre etapa Horodiștea - Foltești I și etapa imediat următoare (Foltești II-Stoicani II) a unei populații de păstori seminomazi, veniri dinspre Volhinia și Podolia (regiunile de vest ale R.S.S. Ucrainene) care au adus forme de cultură materială, aparținînd complexului numit « cu amfore sferice» cunoscut și sub denumirea de « morminte cu cutie de piatră » (ciste), — o denumire care nu corespunde întru totul realității. Cultura caracterizată prin morminte de acest fel sau în groapă simplă făcînd prin vase de lut în formă de amfore cu corpul sferic, este răspîndită din Germania centrală și răsăriteană prin R. P. Polonă și vestul R.S.S. Ucrainene, pînă în Moldova, unde se găsește deocamdată limita sa sud-estică. Unele înfrîurii ale sale, absorbite sau contaminate cu acelea

ale complexului Foltești II-Stoicani II, se recunosc în mormintele «cu cutii de piatră» în tumuli, din Transilvania centrală cum sînt cele de la Cacova (r. Aiud) și de la Cărpiniș (r. Sebeș). Triburile culturii de care este vorba aici, aveau o economie bazată în prin-

■H

* ,

£

Fig. 13. — Mormîntul dublu, în cutie din lespezi de piatră, de la Dolheștii Mari (cultura amforelor sferice).

cipal pe păstorit, dar trecuseră și la o viață oarecum mai stabilă, de semi-nomadism, practicînd și agricultura primitivă, așa cum o dovedește rîșnița descoperită într-un mormînt de la Piatra-Neamț. Locul principal printre animalele d'omestice îl dețineau cornutele mărT_r wrșă. OKK, vț.'fisaM '50\â&a\t. vtv WiOTtoHvte, avi ioțx gâsvte cvte doua pma \a șapte topoare de silex,

de obicei șlefuite, răzuitoare și cuțite de silex, apoi aplice, brățări și cătărămi de os, vase
de Iot (amfore sferice, pahare, cești) ornamentate cu imprimări făcute cu șnurul răsucit
cu incizate paralele etc. Mormintele conțin două sau mai multe schelete, toate în poziție

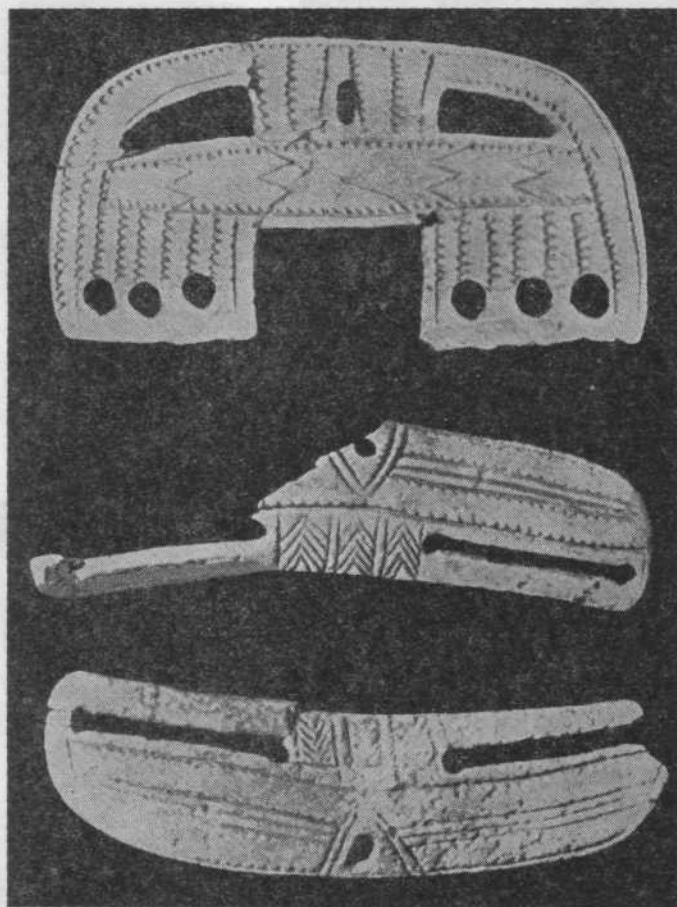

Fig. 14. — Două aplice și o cataramă de os, găsite în mormîntul dublu de la Dolhești Mari (cultura amforelor sferice).

dtircită. Comunitățile purtătoare ale culturii « amforelor sferice » trecuseră la patriarhat, ca și triburile de păstori nomazi din silvo-stepă și din stepele nord-pontice.

Cultura Coțofeni (după numele localității Coțofenii din Dos, r. Craiova) se cunoaște ■un demult. Este o cultură care se formează și se dezvoltă în perioada de tranziție, dar în anele părți ale teritoriului țării noastre, și anume în Banat și Transilvania, ea durează, în «onne evolute, mai mult. Este răspîndită în Oltenia, Banat și Transilvania. Elemente ale

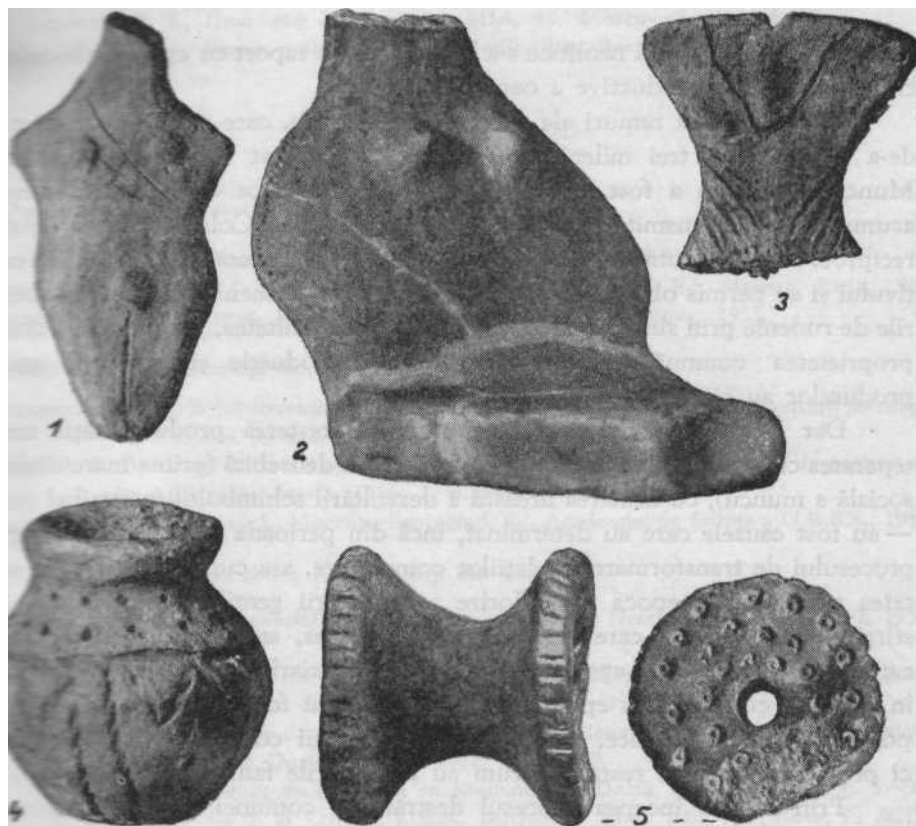

>

Fig. 15. — Vase de lut ars, caracteristice perioadei de tranziție. 1—4, Cernavoda (cultura Horodiștea - Foltești - Cernavoda II); 5, Baia de Fier (cultura Coțofeni); 6, Verbicioara (cultura Coțofeni); 7, Oradea (cultura Coțofeni); 8, Dolheștii Mari (cultura amforelor sferice).

Triburile cu cultura Coțofeni au avut o economie cu un predominant caracter păstoresc. Prezența rișnițelor de mână documentează și practicarea agriculturii primitive. Așezările purtătorilor culturii Coțofeni se întâlnesc deopotrivă la munte, în regiunea de dealuri și la șes

de au un caracter sezonier, fiind locuite numai în perioada pășunatului. În mod **ocupau** și peșterile. În general, așezările Coțofeni nu erau întărite, dar cele de pe caracterul unor « cetățui » naturale. Se cunosc însă și așezări cu șanț și val de

- Figurine antropomorfe și obiecte descoperite la Cernavoda, caracteristice perioadei de tranziție.

masculină avînd pe piept incizată forma unui pumnal, 2, figurină feminină șezînd; feminină, perforată vertical pentru fixarea capului mobil, 4, fusaiole de lut, ornamentată; 5, mosor de lut, ornamentat.

c, ca cea de la Castrele Traiane (r. Plenița, reg. Craiova) și cea întărită prin terasare Boaita (r. Mediaș), fără a exista însă siguranță că fortificațiile respective sînt din aceeași vreme.

Cele mai caracteristice forme de vase ale culturii Coțofeni sînt ceștile cu o toartă supra-și buza oblică, amorfe cu gîtul cilindric și corpul bombat, strachina emisferică și **baza** îngroșată spre interior. Ornamentarea vaselor folosește tehnica inciziei, mai rar incrus-jă excizia. Sînt răspîndite motivele decorative formate din aplicațiuni în relief, benzi **mrirarr** și umplute cu liniuțe paralele sau motivul-căprior, cel în formă de ramură de brad, • **boabele** de linte » etc.

Originea culturii Coțofeni este locală, ea reprezentînd rezultatul unui proces autohton, în special pe fondul Sălcuța și Petrești, la care s-a adăugat participarea factorului

răsăritean, a celui sudic (helladic), și a celui venit dinspre vest și nord-vest, prin culturile Baden-Pecel și VuCedol, acestea din urmă pătrunzând, prin unele elemente ale lor de structură și prin influențe pînă în vestul și sud-vestul teritoriului țării noastre.

În decursul epocii neolitice s-a lărgit mult, în raport cu epocile precedente, cîmpul activității productive a oamenilor.

Au apărut noi ramuri ale producției materiale, care s-au dezvoltat mereu de-a lungul celor trei milenii și jumătate cît a durat aproximativ neoliticul. Munca în comun a fost și în *acest* răstimp un izvor de progres, înlesnind acumularea și transmiterea experiențelor colective. Colaborarea și ajutorul reciproc, în cadrul comunităților gentilice matriarhale au constituit o forță a colectivului și au permis obținerea unor mari succese în domeniul producției. Legăturile de rudenie prin sînge au încheiat puternic comunitatea, iar munca în comun, proprietatea comună asupra mijloacelor de producție și repartiția egală a produselor au cimentat relațiile comunitare.

Dar dezvoltarea forțelor de producție, creșterea productivității muncii separarea creșterii vitelor ca ramură de producție deosebită (prima mare diviziune socială a muncii), cu urmarea firească a dezvoltării schimbului intertribal regulat — au fost cauzele care au determinat, încă din perioada de tranziție, începutul procesului de transformare a relațiilor comunitare, așa cum le cunoscuse societatea primitivă în epoca de înflorire a orînduirii gentilice matriarhale. Spre sfîrșitul perioadei de care ne-am ocupat mai sus, se iviseră și acele condiții care au făcut necesară apariția mării familii patriarhale, ca celula economica, în opoziție cu ginta. În epoca ce s-a încheiat, au fost create premisele acelor posibilități de a produce, nu prin forțele întregii comunități ca pînă atunci, ci prin colective mai restrînse, cum au fost marile familii.

Prin aceasta începea procesul destrămării comunei primitive întemeiate pe organizarea gentilică. Procesul a avut o desfășurare lentă, în condiții istorice variate.

BIBLIOGRAFIE

1 — 2. Paleolitic și mezolitic

I. Lucrări teoretice

F. ENGELS, *Dialectica naturii*, ed. a II-a, Ed. politică, București, 1959.

Anti-Diihring, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1959.

Originea familiei, a proprietății private și a statului, E.S.P.L.P., București, 1957.

II. Lucrări generale

BORISKOVSKII, P. I., *Le paleolithique de l'Ukraine*, în *Annales du Service d'information geologique*, nr. 27, Paris, 1958.

- SPENKO, P. P. *nepeoăuntHoe oăufecmeeo*, ed. a III-a, Kiev, 1953.
- MOROȘAN, N. H., *Le pleistocene et le paleolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în Anuarul Institutului *Geologic al României*, XIX, 1938, p. 1-160.
- PLOPȘOR, C. S., *Le paleolithique en Roumanie*, în *Dacia*, V — VI, 1938, p. 41 — 107.
- RAISKOVSKII, P. I., *IlaAeoAum YKpaunu*, în *MIA*, 40, Moscova-Leningrad, 1953.
- Istoria universală*, I. Ed. științifică. București, 1958.

III. Lucrări speciale

originea omului:

M. F., *Originea omului*, Ed. științifică, București, 1959. *tmwn.KV*, JEAN, *Trăite de paleontologie*, t. VII, *Primates-Homme*, Ed. Masson, Paris, 1957. *Wnu Mimi* în I. I. și LEVIN, M. G., *Ochosu aumpono/oiuu*, Moscova, 1955.

X. ~~Bmii~~ originile societății omenești:

OKILSKIKOV, A. P.-BORISKOVSKII, P. L., *Despre epoca și condițiile formării societății omenești*, în *Probleme de istorie*, nr. 11, București, 1956, p. 106—119. A- I., *Periodizarea istoriei comunei primitive pe baza dezvoltării formelor de proprietate*, în *ARS*, seria *Istorie*, 1956, 2, p. 5-22. a, P. P., *KocmCHKu I.*, Moscova-Leningrad, Ed. Academiei de Științe a U.R.S.S., 1958.

descoperiri paleolitice și mezolitice din R.P.R.:

M-, *Un nou tip de unealtă între microlitele de la Băile Herculane*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 453-457.

U-PLOPȘOR, C. S., *Rezultatele principale ale cercetărilor paleolitice în ultimii patru ani în R.P.R.*, în *SCIV*, II, 1-2, 1956, p. 7-35.

Le paleolithique dans la Republique Populaire Roumaine a la lumiere des dernierej recherches, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 42-60.

Sur la presence du sividerien en Roumanie, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 5 — 34, c-

PLOPȘOR, C. S. și COMȘA, EUGEN, *Microlitele de la Băile-Herculane*, în *SCIV*, VIII, 1-4, 1957, p. 17-25.

ĂCKU-PLOPȘOR, C. S. și MOROȘAN, I. N., *Sur le commencement du paleolithique en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., III (în curs de publicare).

u PAKE, EM. et MATEESCU, CORNEU N., *Deux outils de silex paleolithique de Vădastra*, în *Anthropozoikum*, VIII, Praga, 1959, p. 7-17.

m problemele de antropologie:

DK. FK. et SIMIONESCU, I., *Sur le premier crane d'homme paleolithique trouve en Roumanie*, în *ARMSS*, s. III, t. XVII, mem. 12, 1942, p. 489-503 + IV pi.

Rapoarte de săpături

c Fier: *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 195-209; *Probleme de antropologie*, I, 1954, p. 73-87; *Materiale*, III, 1957, p. 13-26. *Herculane*: *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 140-146; *SCIV*, VIII, 1-4, 1957, p. 17-25; *Materiale*, III, 1957, p. 51-57.

Baia Mare: *Materiale*, VI, 1959, p. 33-41.
 Bicnă: *Materiale*, V, 1959, p. 45-52; *Materiale*, VI, 1959, p. 57-63; *Materiale*, VII (în curs de publicare).
 Boroșteni: *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 391-400. Buda: *Materiale*, VII și VIII (în curs de publicare).
 Cheia: *Materiale*, V, 1959, p. 20-22; *Materiale*, VI, 1959, p. 43-49. Cremenea: *Materiale*, V, 1959, p. 29-34; *Materiale*, VI, 1959, p. 51-54. Giurgiu. Malul Roșu: *SCIV*, VII, 3-4, 1956, p. 223-233; *Materiale*, III, p. 288 — 290; *Materiale*, VIII (în curs de publicare). Gîlma: *Materiale*, VII și VIII (în curs de publicare). Gura-Cheii - Rîșnov: *Materiale*, VIII (în curs de publicare). Iosășel: *Materiale*, III, 1957, p. 281-285. Lapoș: *Materiale*, VIII (în curs de publicare).
 Mitoc: *Materiale*, V, 1959, p. 34-38; *Materiale*, VI, 1959, p. 25-30. Nandru: *Materiale*, III, 1957, p. 29-37; *Materiale*, VI, 1959, p. 22-29. Ohaba - Ponor: *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 129-140; *Materiale*, III, 1957, p. 41 — 48. Peștera: *Materiale*, VI, 1959, p. 25-30; *Materiale*, VII și VIII (în curs de publicare). Tincova: *Materiale*, VII și VIII (în curs de publicare). Valea Lupului: *Materiale*, III, 1957, p. 285-288.

3. Neolitic

I. Lucrări teoretice

K. MARX, *Capitalul*, I, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1957.
 F. ENGELS, *Dialectica naturii*, ed. a II-a, Ed. politică, București, 1959.
Anti-Duhring, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1959.
Originea familiei, a proprietății private și a statului, E.S.P.L.P., București, 1957.

II. Lucrări generale

ANDRIEȘESCU, L., *Contribuție la «Dacia înainte de romani»*, Iași, 1912.
 BANNER, JÁNOS, *Das Tisza-Maros-Koros-Öbjet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Leipzig, 1942. BERCUI, D., *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
Probleme ridicate de săpăturile arheologice din Oltenia (1949—1951), în *SCIV*, V, 3-4, 1954, p. 343-357.
Chronologie relative du néolithique du Bas-Danube à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie, în *Actele Simpozionului Eneolitic Internațional*, Praga, 1959 (în curs de publicare).
 BRJUSSOW, A. JA., *Qeschichte der neolithische Stämme im europäischen Teil der UdSSR*, Akademie Verlag, Berlin, 1957. GARA SANIN, MILUTIN V., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în 39 *BerRQK*, 1958. GEORGIEV, I. G., *Der Stand der Erforschung des Neolithikums und Aeneolithikums in Bulgarien*, în *Actele Simpozionului Eneolitic Internațional*, Praga, 1959 (în curs de publicare).
 GHEORGHIIEV, GHEORGHI I., *ИЗ оКиеома и Къимытама неиеме 3eMAedejicKO-CKomoeiduu njieMena e EhmapuH* în *ApxeosoeuecKU omKpumuHe Ezmapun* Sofia, 1957.
 GIMBUTAS, MARIJA, *The Prehistory of Eastern Europe*, I, în *BASPR*, 20, 1956.
 KRICEVSKII, E. I., *H3 ycmopuu dynaUcKozo noHusoebn e ueojiumuHeckKyK anoxy* în *KS*, VIII. Moscova-Leningrad, 1940, p. 49—62.

- MIKOV, V., *KyAbmupa neoAtima, sueoAutna w 6poH3u e Eo/izapuu*, în *SA*, 1958, 1, p. 47 — 55.
- Mnojicic, VL., *Chronologie der jungen Steinzeit Mittel- und Siidosteuropas*, Berlin, 1949.
- Noroi, I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRQK*, 1933.
- Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 208-219. NioSTurNY, Jnu, *Neue Beiträge zum Neolithikum Rumäniens*, în *Slovenskd Archaeologia*, VI, 2, 1958, p. 257-294.
- ROSKA, M., *Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum*, tom. I, *Praehistorica*, Cluj, 1942.
- SCHACHERMEYR, FR., *Die ältesten Kulturen Orieckenlands*. Stuttgart, 1955. SCHKOLLEK, H., *Die Stein- und Kupferzeit Siebenburgens*, Berlin-Leipzig, 1933. SEMEKOV, I. I., « *Originea familiei, a proprietății private și a statului* » a lui F. Engels și datele etnografeiei contemporane, în *Problemele filozofiei*, nr. 7, 1959, p. 172—184.
- SnpaKOV, I. K., *KyAbmupa AUHeuHO-AeHnouHou KepaMUKU Ha meppumopuu eepxneeo TlodHecmpoebH u ianadmu Bo/uyHu*, în *SA*, 20, 1954, p. 100—130. TOMTA,
- FERENC VON, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912 — 1936*, în 24/25. *BerRQK*, 1934-1935, p. 27-127.

III. Lucrări speciale

L. Pentru cultura Criș:

- CoMțA, EUGEN, *Considerații cu privire la cultura Criș pe teritoriul R.P.R.*, în *Materiale*, VII (sub tipar). PeiMBCU-DÎMBOvITA, M., *Contribution au probleme de la culture Criș en Moldavie*, în *ActaArch*, Budapesta, t. IX, 1-4, 1958, p. 53-68.
- Ibtt, D., *Neolitic preceramic în Balcani*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 91 — 100. DmnESCU, VLADIMIR, *Ceramique du type Criș et fragment rubane dans le sud-est de la Transylvanie*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 401—405.
- CETEA*, IDA, *A Koros-kult-ára*, Budapesta, 1944, 2 voi.
- : Ai., *Locuirea neolitică de la Dirțu-Ceahlău*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 265-272. ZOLTÂN, *Săpăturile de la Leț*, în *Materiale*, I, 1951. N., *Cultura Criș în Transilvania*, în *Materiale*, VII (în curs de publicare).

2. Fbtiu cultura cu ceramică liniară:

- COKȘA, EUGEN, *Betrachtungen iiber die Linearbandkeramik auf dem Qebiet der RVR und der angrenzenden Ländern*, în *Dacia*, III (în curs de publicare). Kasro», I., *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 17 — 26. PBjnjEscu-DÎMBOviTA, M., *Sondajul stratigrafie de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1956, p. 65 — 82

JL Pentru cultura Tisa:

- FtocA, O., *Stațiunea de la sfârșitul trepteii de jos a barbariei din marginea Devei*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 220-224.

4. Pentru cultura Vinc!a-Turdaș:

- COMȘA, EUGEN, *Rezultatele sondagiilor de la Dudești și unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpați*, în *SCIV*, VII, 1-2, 1956, 41-49. DCMTHIESCU, VL., *Semnificația și originea unui tip de figurină descoperită la Rast*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 95-118.

5. Pentru cultura Boian:

- Bociu, D., *Prime considerațiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din județul Vlașca*, în *BMJV*, II, 1937, p. 31 — 105 (și cultura Gumelnița).

- BERCIU, D., *Sur les resultats du controle stratigraphique de Tangîru et de Petru Rareş (1956 — 1957)*, în *Dacia*, N. S., III (în curs de publicare). COMŞA, EUGEN, *Consideraţii asupra evoluţiei culturii Boian*, în *SCIV*, V, 3 — 4, 1954, p. 361 — 392.
- Stadiul cercetărilor despre viaţa oamenilor din faza Bolintineanu, în *SCIV*, VI, 1-2, p. 13-45.
- Stadiul cercetărilor cu privire la faza Qiulesti a culturii Boian, în *SCP*, VIII, 1957, p. 27-52.
- NBISTOR, I., *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, în *PZ*, XIX, Berlin, 1928, p. 110-143.
6. Pentru cultura Vădastra:
- MATEESCU, CORNELIU N., *Nowe wykopaliska archeologiczne w Vădastra*, în *Z. Otcłani wiekâw*, XXV, 2, Poznań, 1959, p. 164-168.
7. Pentru cultura Hamangia:
- BERCIU, D., *Une civilisation neolithique decouverte en Roumanie*, în *Nouvelles etudes d'histoire*. Bucureşti, 1955, p. 29 — 46.
8. Pentru cultura Gumelniţa:
- COMŞA, EUGEN, *Consideraţii cu privire la ritul funerar al purtătorilor culturii Qumelniţa*, în *Dacia*, N. S., IV (în curs de publicare). DUMITRESCU, VLADIMIR, *Sur la date finale de la civilisation eneolithique du type Qumelniţa de Roumanie*, în *BSA*, XXXVII, 1936-1937, p. 73-82. NESTOR, I., *Zur Stellung Cernavoda's in der rumänischen Jung-Steinzeit* în *Festschrift für C. Schuchhardt*, Berlin, 1942, p. 10-23. PETRESCU-DÎMBOVÎTA, M., *Nouvelles donnees concernant le neolithique carpatho-balkanique* în *Balkanica*, VIII, 1945, p. 192 — 215 (şi cultura Boian).
- ROSETTI, D ZNU V., *Săpăturile de la Vidra*, în *PMMB*, I, 1934, p. 6—10.
9. Pentru cultura Sălcuţa :
- BERCIU, D., *Sălcuţa, raport general asupra săpăturilor din 1951* (în curs de tipărire).
10. Pentru cultura Petreşti:
- BERCIU, D. şi BERCIU, I., *Cercetări şi săpături arheologice in judeţele Turda şi Alba*, în *Apulum* II, 1943-1945, 1946, p. 1-80.
- *Săpături şi cercetări arheologice in anii 1944-1947*, în *Apulum*, III, 1947-1948, 1949, p. 1-43.
- HOREDT, K., *Săpături privitoare la epoca neo- şi eneolitică*, în *Apulum*, III, 1947 — 1948, 1949, p. 44-59. PAUL, I., *Sondaşul arheologic de la Ocna Sibiului* (reg. Stalin), 1959, *Raport preliminar*, în *Materiale* VII (sub tipar).
11. Pentru cultura Decea Mureşului:
- KOVÁCI, ST., *Cimitirul eneolitic de la Decea Mureşului*, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 89—101.
- PATAY, P., *Rezkori aranyleletek*, în *At*, 85, 1958, p. 37 — 46.
- VLAŞA, N., *Materiale, aparţinând culturii Bodrogkeresztur in Muzeul Arheologic din Cluj* (în manuscris).

12. Pentru cultura Cucuteni:

- BIBIKOV, S. N., *Исследования по культуре Cucuteni*, în MIA, 38, Moscova-Leningrad, 1953,
— *Керамическая культура Cucuteni* «Триполье», în KS, 48, 1952, p. 36—41.
- CERNÎȘ, E. K., *Многочисленные находки керамики Cucuteni*, în KS, 63, 1956,
p. 48-56.
— *Керамическая культура Cucuteni*, în IMFAN, nr. 4 (31), Chișinău,
1956, p. 5-18.
- DUMITRESCU, VLADIMIR și colaboratori, *Hăbășești, Monografie arheologică*, București, 1954.
- DUMITRESCU, VLADIMIR, *La station préhistorique de Hăbășești et quelques-uns des problèmes
de la civilisation de Cucuteni-Tripolje*, în PA, Praga, XLIX, 1958, p. 265—296.
— *La civilisation de Cucuteni*, în *Berichten v. de rijksdienst voor het onafhankelijk
bodemonderzoek*, Amersfoort, 9, 1960, p. 7—48.
- DUVOTRESCU, HORTENSA, *La station préhistorique de Horodiștea sur le Prut*, în *Dacia*, IX—X,
1941-1944, p. 127-163.
— *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în SCIV, VIII, 1957,
p. 53-74.
- LAZLO, F., *Stations de l'époque prémycénienne dans le comitat de Hdromszek*, în *Dolj Cluj*, II,
1911, p. 175-259.
— *Les formes des vases peints d'Ariusd*, în *Dacia*, I, 1924, p. 1—27.
- VIATASĂ, C., *Frumușica*, București, 1946.
- KESTOR, I., *Ceramique peinte de style ancien à Șipeniș*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 121—133.
— *Cu privire la periodizarea etapelor timpurii ale neoliticului din R.P.R.*, în SCIV,
X, 2, 1959, p. 247-264.
- PVSSEK, T., *Исследования по культуре Cucuteni*, în MIA, 10, Moscova, 1949.
— *Noi descoperiri pe teritoriul U.R.S.S. și problemele culturilor neolitice timpurii în
regiunea dintre Dunăre și Nistru*, în ARS, Seria Istorie, XII, 3 (23), 1958, p. 29—52.
- PIT*ESCU-DÎMBOVIȚA, M., *Cetățuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 13—156.
- SCKIMIDT, HUBERT, *Cucuteni in der oberen Moldau*, Berlin-Leipzig, 1932.
—, RADU, *Izvoare, Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957. i

3. Pentru înmormântările cu ocră:

- SKHIR, G.H., *Un mormint cu ocră la Cîrna*, în SCIV, IX, 1, 1958, p. 101—112.
- I*GOMIR, I. T., *Necropola tumulară de la Brăilița*, în *Materiale*, V, 1959, p. 671—694.
- PETHESCU-DÎMBOVIȚA, M., *Date noi asupra înmormântărilor cu ocră în Moldova*, în SCIV,
2, 1950, p. 110-125. VIMPERT, N. L., *L'énéolithique de la zone des steppes de
la partie européenne de l'U.R.S.S.*,
în *Actele Simpozionului Eneolitic Internațional*, Praga, 1959 (în curs de publicare).
- POFESCO, DORIN, *La tombe à ocre de Casimcea*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 85—91.
- ROSETTI, DINU V., *Movilele funerare de la Qurbânești (r. Lehtiu, reg. București)*, în *Materiale*,
VI, 1959, p. 791-816.

14. Pentru cultura amorfelor sferice:

- OINU, M., *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în *Anuarul
Muzeului de istorie din Iași*, I, 1960 (în curs de publicare).

15. Pentru cultura Cotofeni (inclusiv perioada de tranziție):

- OFRCIU, D., *Despre apariția și dezvoltarea patriarhatului pe teritoriul Republicii Populare Române*,
în SCIV, I, 2, 1950, p. 52-82.

ROSKA MÁRTON, *Az aeneolithikum kolozskorpd I, jellegu emlekei Erdelyben (Die aeneolithischen Funde von der Qattung Kolozskorpd I in Erdely (Siebenburgen)*, în *Kozlemenyek*, 1941, 1, Cluj, 1941, p. 44-99.

16. Pentru probleme de antropologie:

RUSSU, I. G. și MAREȘ, V., *Considerații antropologice asupra scheletului, aparținând culturii Criș, de la Sf. Qheorghe-Bedehdza*, în *Materiale*, II, 1956, p. 32-39.

HAAS, N., MAXIMILIAN, C. și NICOLĂESCU-PLOȘOR, D., *Studiu antropologic asupra scheletului neolitic de la Boian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 131 — 142.

NECRASOV, O., *Studiul 'antropologic al materialului osos uman descoperit la Vidra*, în *Materiale*, VII (sub tipar).

NECRASOV, O., CRISTESCU M., HAAS N., MAXIMILIAN, C. și NICOLĂESCU-PLOȘOR, D., *Observații preliminare asupra materialului osteologic uman descoperit în 1956 în cimitirul neolitic de la Cernavoda*, în *Materiale*, V, 1959, p. 106—110.

NECRASOV, O., CRISTESCU, M., MAXIMILIAN, C. și NICOLĂESCU-PLOȘOR, D., *Studiu antropologic al scheletelor neolitice descoperite în cimitirul preistoric de la Cernavoda*, în *Probleme de antropologie*, IV, 1953, p. 21—45.

NECRASOV, O., *Studiul antropologic al scheletelor de la Cernavoda*, Dealul Sofia (în manuscris).

NECRASOV, OLGA și NICOLĂESCU-PLOȘOR, D., *Studiul antropologic al scheletelor deshumate la Traian în campania de săpături din 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 203 — 216.

NECRASOV, OLGA și NICOLĂESCU-PLOȘOR, D., *Stude anthropologique des squelettes appartenant d la culture de la ce'ramique peinte Cucuteni-Tripolie, decouverts à Traian*, în *Analele științifice ale Universității Iași*, III, 1 — 2, 1957, p. 3 — 18.

NECRASOV, O., *Considerații asupra populațiilor din vîrsta pietrii și de la începutul vîrstei metalelor pe teritoriul R.P.R.*, în *Omagiu C. Daicoviciu*, 1960, p. 415 — 429.

NECRASOV, O. și CRISTESCU, M., *K uayneHuw aumpotiOaeuieckKux munoe ꝑMuncKozo mojiuma u nana/ia najieoMema/iAuueckKou \$noxu.*, în *SAntr.*, 1959, 2, p. 51 — 71.

NECRASOV, O. și CRISTESCU, M., *Sur la persistance du type Cro-Magnon sur le territoire roumain, au cours du "Neolithique et au debut de Vage des metaux*, în *Acta Arch.*, 1958.

FIRU, P., RIȘCUȚIA, C. și NICOLĂESCU-PLOȘOR, D., *Date antropologice asupra resturilor osoase și dentare dintr-o movilă de la Plenița (reg. Craiova)*, în *Probleme de antropologie*, II, 1956, p. 99-128.

HAAS, N., MAXIMILIAN, C., *Anmpono/ioeuHecKoe uccjiedoeauue otcpatuerniux KocmsKoe u/KojunjeKca MOIUI C oxpou e rjiaesHeuimu BeKu, Kop/iHmeHU u CmouKauu-Vemauryue*, în *SAntr.*, 1958, p. 133-145

NECRASOV, OLGA și CRISTESCU, M., *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Holboca-Iași*, în *Probleme de antropologie*, III, 1957, p. 73-147.

Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Brăilița, în *SC/V*, VIII, 1-4, 1957, p. 75-88.

Études anthropologiques des squelettes eneoUthiques de Dolhești Mari, în *Analele științifice ale Universității din Iași*, V, 1, 1959, p. 47 — 60.

17. Pentru probleme privind fauna:

NECRASOV, O. și HAIMOVICI, S., *Fauna din complexele Boian de lingă satul Bogata*, în *Materiale*, V, 1959, p. 127-130.

- NECRASOV, O. și HAIMOVICI, S., Notă asupra resturilor de faună descoperite în 1956 la Traian-Dealul Fîntinilor, în *Materiale*, V, 1959, p. 217 — 219; *Materiale*, VI, 1959, p. 179—185 (în manuscris).
 — *L'etude de la faune neolithique de Tangiru*, în *Dacia*, N. S., III (în curs de publicare).
- NECRASOV, O. și colaboratori, Săpăturile de la Cernavoda. Date asupra faunei descoperite în 1956, în *Materiale*, V, 1959, p. 110-112.
- NECRASOV, OLGA, HAIMOVICI, S., MAXIMILIAN, C. și NICOLĂESCU-PLOPȘOR, D., Studiul preliminar al faunei neolitice de la Cernavoda, în *Probleme de antropologie*, IV, 1959, p. 7-20.

Rapoarte de săpături

(Probleme mai importante)

- Valea Jijiei : SCIV, I, 1, 1950, p. 27-32; II, 1, 1951, p. 51-76; III, 1952, p. 19-20.
- Trușești : SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 7-44; V, 1-2, 1954, p. 7-34; VI, 1-2, 1955, p. 165-194. Valea Lupului : *Materiale*, III, 1956, p. 161-178; V, 1959, p. 247-257; VI, 1959, p. 203-211.
- Traian SCIV, III, 1952, p. 121-140; IV, 1-2, 1953, p. 45-68; V, 1-2, 1954, p. 35-58; VI, 1-2, 1955, p. 459-486; *Materiale*, III, 1956, p. 115-128; V, 1959, p. 189-202; VI, 1959, p. 157-178.
- Folești SCIV, II, 1, 1951, p. 249-266. . în *Materiale*, III, 1957, p. 129-147; V, 1959, p. 221-230.
- Brăilița în *Materiale*, III, 1957, p. 93-102. Cernavoda : în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 151-163; în *Materiale*, III, 1957, p. 83-92; V, 1959, p. 99-106; VI, 1959, p. 95-105.
- Boian-Vărăști : în *Materiale*, V, 1959, p. 115-125; VI, 1959, p. 126-135.
- Spanțov : în SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 220-228; în *Materiale*, V, 1959, p. 163-167.
- Greaca : în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 411-427. Vădăstra-Crușovu : în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 447-457; în *Materiale*, III, 1957, p. 103-114; V, 1959, p. 61-74; VI, 1959, p. 107-115.
- Rast : în SCIV, II, 1, 1951, p. 268-277. Verbicioara - Verbița : în SCIV, I, 1, 1950, p. 102-107 II, 1, 1951, p. 229-245; III, 1952, p. 141-166; în *Materiale*, III, 1957, p. 179-187; V, 1959, p. 75-81; VI, 1959, p. 85-94. Leț : în *Materiale*, III, 1957, p. 59-63. Cipău : în *Materiale*, VI, 1959, p. 448-450. Vărsând : în SCIV, I, 1, 1950, p. 149-154.

ÎNCEPUTURILE SOCIETĂȚII GENTILICE PATRIARHALE ȘI ALE DESTRĂMĂRII ORÎNDUIRII COMUNEI PRIMITIVE. EPOCA BRONZULUI

Această epocă cuprinde, în cadrul dezvoltării procesului istoric pe teritoriul României, răstimpul dintre sfârșitul fazei de tranziție, cu care se încheie neoliticul, și începuturile îndepărtate ale primei epoci a fierului. Epoca bronzului . propriu-zisă, astfel delimitată, reprezintă o perioadă de relativă stabilitate a vieții noilor formații tribale născute în procesul de mișcare și asimilare a triburilor, petrecut la sfârșitul neoliticului. Stabilitatea s-a întemeiat intern pe îmbinarea celor două ramuri dezvoltate de economie productivă — agricultura primitivă (cu plugul) și păstoritul — iar extern pe echilibrul relativ dintre diferitele uniuni tribale formate în spațiul Europei centrale și răsăritene.

Denumirea, la prima vedere de caracter pur extern, arheologic, de *epoca bronzului* (sau *paleometalică*), apare justificată prin aceea că pătrunderea metalurgiei bronzului (care fusese inventată încă din mileniul III î.e.n. în Orientul Mijlociu) este factorul care determină în acest răstimp progresul esențial în dezvoltarea forțelor de producție și modifică în chip caracteristic relațiile de producție, fără însă ca aceste transformări să ducă la o restructurare calitativ nouă a societății. Dezvoltarea înceată a relațiilor sociale s-a datorat în primul rând folosirii inegale și în genere puțin intense a uneltelor și armelor de bronz; în al doilea rând caracterului încă primitiv al agriculturii mai ales din cauza lipsei unui plug perfecționat; apoi mediului geografic și regimului climatic (care nu au favorizat practicarea irigației) și în sfârșit presiunii reciproce dintre noile mari formații tribale. Astfel, adoptarea de către triburile din spațiul carpato-dunărean a metalurgiei bronzului nu a putut coincide ca în alte părți (în țările « vechiului Orient») cu trecerea la societatea împărțită în clase, ci a imprimat procesului de destrămare a relațiilor de comună primitivă, în condițiile date, un caracter de dezvoltare lentă, în timp ce mișcările și ciocnirile triburilor, petrecute mai ales începând de la sfârșitul acestei epoci, l-au expus în parte la regrese. De-abia condițiile născute prin răspândirea sporadică și apoi generalizată a metalurgiei fierului vor determina în acest spațiu, nu fără reveniri înapoi, trecerea spre societatea împărțită în clase.

Metalurgia bronzului Practicarea metalurgiei bronzului și producerea de unelte, arme și podoabe din acest aliaj a întâmpinat o serie de greutăți, care, ținând seama de nivelul general de dezvoltare a societății au împiedecat generalizarea folosirii lor; piatra, osul și alte materii prime trans'

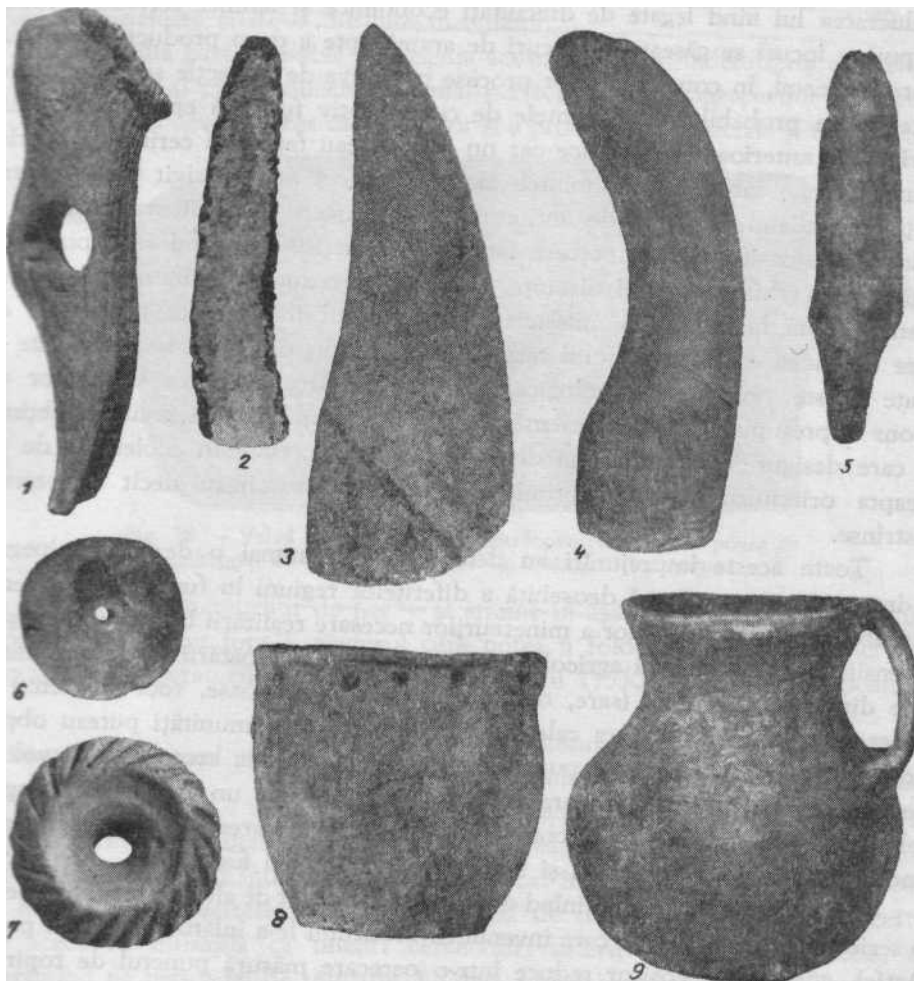

Fig. 17. - Unelte de corn și piatră, fusaiole și vase de lut din epoca bronzului

la Glina (cultura Glina III); 6, 2i dTlu^{^^}eTa'vîrș^{^n}TTcu'ltura[^]tomani)-^{3'''} de la Verb.aoara (cultura Verbicioara); 8-9, vase de lut, de la Glina (cukura Glina ..,

mise de moștenirea neolitică joacă mai departe un rol important și nu vor fi eliminate decât extrem de încet din sectorul de bază al mijloacelor de producție pentru a fi înlocuite cu noul metal. «Arama și cositorul, precum și bronzul'

aliajul acestora, erau metalele cele mai de seamă; bronzul dădea unelte și arme utilizabile, dar nu putea înlocui uneltele de piatră; aceasta n-o putea face decât fierul, dar oamenii nu se pricepeau încă să extragă fierul»¹.

Bronzul rămîne de-a lungul întregii epoci un metal scump, obținerea și prelucrarea lui fiind legate de dificultăți economice și tehnice serioase. Numai în puține locuri se găseau minereuri de aramă apte a da o producție satisfăcătoare de metal, în condițiile unor procese primitive de extracție și de reducere. Este foarte probabil că zăcămintele de cupru nativ fuseseră epuizate încă din perioadele anterioare și în orice caz nu mai puteau face față cerințelor sporite acum. Și mai rare erau zăcămintele de cositor (cel mai potrivit metal pentru obținerea aliajului *bronz*), de antimon sau de arsen (înlocuitoare posibile și folosite ale cositorului), fapt care făcea ca obținerea bronzului să depindă de legături de schimb la mari distanțe. Extracția și reducerea minereului, topirea aramei (pînă la 1085°) și amestecul cu cositorul în anumite procentaje de care depindea calitatea aliajului rezultat, turnarea în tipare a pieselor dorite — toate aceste procedee tehnologice, necesare pentru realizarea obiectelor de bronz — presupuneau o experiență, cunoștințe și îndemînări greu de obținut și care desigur — ținînd seama de natura lor «secretă » în societățile de pe treapta orînduirii comunei primitive — nu se transmiteau decît în cercuri restrînse.

Toate aceste împrejurări au determinat nu numai dezvoltare inegală și într-o oarecare măsură deosebită a diferitelor regiuni în funcție de prezența sau absența în cuprinsul lor a minereurilor necesare realizării bronzului, dar și o intensificare a producției agricole și păstorești și a exploatării bogățiilor minerale din toate regiunile (sare, chihlimbar, metale prețioase, roci rare etc.) în vederea schimbului, singura cale pe care numeroase comunități puteau obține bronzul. Nu este totuși mai puțin adevărat că metalurgia bronzului, dezvoltată pe baza experienței folosirii aramei curate, a însemnat un important progres tehnologic atît în sine, prin comparație cu întrebuințarea aramei, cît și ca o condiție necesară a inventării și răspîndirii metalurgiei fierului.

Arama curată (sau conținînd doar un mic procent de alte elemente) prezenta o serie de dezavantaje, pe care inventarea bronzului le-a înlăturat în mare parte. Astfel, adaosul de cositor reduce într-o oarecare măsură punctul de topire a amestecului. Mai important a fost faptul că aliajul de aramă și cositor (bronzul) are o duritate mult mai mare decît arama curată și a permis astfel realizarea unor unelte și arme mai eficace și mai durabile. În sfîrșit, bronzul — spre deosebire de cuprul mai mult sau mai puțin curat — dă la topire o masă mai fluidă, care umple mai bine tiparul și nu se răcește atît de repede, ușurînd astfel turnarea și obținerea unor piese mai complicate, chiar după modele făcute în ceară

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P. L.P., București, 1957, p. 160.

(după procedeul numit « cu ceara pierdută »); totodată, bronzul topit nu absoarbe **în timpul** turnării atât de multe gaze din atmosferă, ceea ce produce goluri în **masa** turnată, cum se întâmplă cu arama. Așadar, de-abia bronzul a îngăduit **producerea** mai cu ușurință, prin turnare în tipare și oarecum în serie, a unor **piese fără** defecte și de o duritate mai mare.

Pe de altă parte, de-abia experiența acumulată prin îndelungata exploatare **a zăcămintelor** și prin reducerea tot mai perfecționată a minereurilor de aramă, **a dos treptat** la descoperirea zăcămintelor și a procedeelor, speciale și mai dificile,

Fig. 18. — Valvă a unui tipar de piatră pentru turnat topoare de bronz, de la Sărata-Monteoru (cultura Monteoru).

de reducere a minereurilor de fier — și anume în așa fel, încât să se obțină fier moale, forjabil (nu fontă), singurul care putea fi folosit în epocile vechi, când obținerea temperaturii necesare topirii fierului (1530°) era încă imposibilă.

O delimitare a *începutului* epocii bronzului față de fazele anterioare ale dezvoltării societății pe teritoriul țării noastre nu poate fi făcută în chip satisfăcător decât pe baza criteriilor discutate aici mai sus și în capitolul privind neoliticul final. Informațiile de care dispunem sînt însă adeseori încă insuficiente și nu îngăduie de fiecare dată precizarea amintită, pe bază de documente arheologice certe. De aceea se întâmplă ca uneori cercetători diferiți să claseze deosebit, ca aparținînd fie perioadei de tranziție, fie deja epocii bronzului, diferite complexe de descoperiri. Este necesar de aceea să se precizeze, cu toată claritatea posibilă în stadiul actual al informației noastre, care este momentul în care se poate socoti că o anumită regiune sau anumite formațiuni tribale au atins noua treaptă de dezvoltare caracterizată ca epoca bronzului. Aceasta cu atât mai mult cu *cît* în spațiul egeo-balcanic (Grecia, Macedonia) și în Anatolia, epoca bronzului începe într-o vreme în care ținuturile noastre se aflau încă în neolitic și între cele două arii au existat legături culturale și probabil și de ordin migrator încă din acea epocă. Acest lucru impune definirea factorilor *interni* pe baza cărora putem vorbi într-o regiune sau alta de epoca bronzului.

Primul factor este acela legat de înseși etapele de dezvoltare ale metalurgiei aramei și a bronzului. Regiunile noastre intră în epoca propriu-zisă a bronzului numai atunci când metalurgia nu se mai întemeiază pe exploatarea cuprului nativ (luat de-a dreptul din natură) sau pe importul din alte regiuni mai înaintate a materiei prime (indiferent în ce formă) — deși aceste împrejurări au constituit desigur o premisă și o etapă de început a pătrunderii metalurgiei — ci se trece la exploatarea zăcămintelor locale de minereuri, adică la o extracție și reducere a acestor minereuri, pe baza cărora ia naștere o metalurgie propriu-zisă și o producție locală de bronz. Pentru regiunile lipsite de zăcămintele, momentul este determinant pe acest plan de integrarea populației respective în circuitul mai mult sau mai puțin regulat al schimbului care vehicula materiile prime sau produsele intermediare ori finite de aramă sau bronz. Al doilea factor de egală importanță, și coincidând în timp cu primul, după cum ne arată documentarea directă arheologică, este acela al stabilizării regimului economic, prin încheierea procesului de amalgamare și restructurare a triburilor, în cadrul unui echilibru relativ între cele două ramuri ale economiei productive — agricultura primitivă și păstoritul primitiv — și al trecerii din nou la viața sedentară aproape generalizată. Toate aceste condiții determină totodată și constituirea unor variante de cultură materială proprii fiecărei grupări tribale și evoluând paralel, dar pe temeuri social-economice și tradiții culturale proprii. Spațiul locuit capătă o mai mare extindere decât în vremurile anterioare, ca urmare a creșterii populației în funcție de noile condiții de viață. Creșterea numărului populației constituie un fenomen cu atât mai reliefat, cu cât observațiile făcute asupra cimitirelor din această epocă ne arată că mortalitatea infantilă atingea proporții extreme (copiii reprezentând pînă la 40% aproximativ, din numărul celor îngropați), vîrsta medie a oamenilor din acea vreme nedeășind 20—25 ani.

Trebuie așadar reținut că viața din epoca de bronz se dezvoltă în țara noastră în general în cuprinsul unor comunități stabile, în așezări statornice și de cele mai multe ori îndelung locuite; formele mai nestatornice ale modului de viață predominant păstoresc se întîlnesc doar excepțional în acest răstimp, și numai în regiunile de stepă. Se va vedea însă că în ultima perioadă a epocii bronzului, acest raport se schimbă fundamental.

Trecerea la epoca bronzului pe teritoriul Romîniei reprezintă doar un aspect regional al unui proces mai larg, care a cuprins spații întinse din Europa. Cu acel prilej țara noastră a fost legată mai strîns, cum era și firesc, de regiunile imediat învecinate și se încadrează astfel într-o arie istorică ale cărei limite au fost, în linii mari, spre est Prutul, spre nord și nord-vest cursurile superioare ale Bugului apusean și Vistulei și Slovacia, spre vest și sud-vest Dunărea mijlocie de la Bratislava la Porțile de Fier, iar spre sud lanțul munților Balcani. Înăuntrul acestui mare spațiu în care formarea triburilor și culturilor materiale din epoca bronzului s-a petrecut aproximativ concomitent, pe baza unor tradiții înrudite și sub aceleași impulsuri externe, venite cu precădere dinspre est și sud, teritoriul

țării noastre a avut, ca și mai înainte, o poziție de trecere, prin aceea că a adăpostit pe de o parte culturi și dezvoltări proprii, originale, participând totodată, în regiunile de margine, la ariile unor culturi răspândite pînă departe dincolo de granițele lui, iar pe de altă parte a făcut legătura între Europa centrală și nordică și spațiul Mediteranei estice și al Europei de răsărit.

Contactul cu dezvoltarea din regiunile de stepă și silvostepă din sud-vestul Uniunii Sovietice, pînă în Caucaz, ca și cu aceea din regiunile balcanice, contact care se păstrează în continuare și în epoca bronzului, a dat culturilor materiale și evoluției istorice din provinciile extracarpatiche, dar într-o oarecare măsură și celor intracarpatiche ale țării noastre, o coloratură deosebită. Din multe puncte de vedere aici se petrece o întîlnire și un proces de contact reciproc activ între forme de cultură materială central-, sud- și est-european — fără însă ca în stadiul actual al cunoștințelor noastre să putem discerne de fiecare dată amănuntele și semnificația lor. Se cunosc totuși destule fapte, care arată că folosirea caracteristicii « bronz ungaro-transilvănean » formulate încă din ultimul sfert al secolului trecut, sau a celei mai recente de « bronz ungaro-român » este în parte prea globală și în parte inexactă, deoarece, dacă ea poate corespunde unei oarecare uniformități a produselor de bronz — și aceasta mai ales doar pentru perioada hallstattului timpuriu — în rest neglijează o serie întreagă de trăsături deosebitoare și eventual chiar dezvoltări istorice neconcordanțe. Ele sînt în plus, în lumina descoperirilor arheologice noi intervenite între timp, și prea înguste. Dacă voim să caracterizăm epoca bronzului din țara noastră în cadrul unui spațiu mai larg, atunci, în limitele granițelor aproximative indicate mai sus, putem vorbi de o epocă a bronzului carpato-dunăreană.

Poziția deosebită în cuprinsul dezvoltării epocii bronzului din restul Europei a regiunii mai largi de care s-a vorbit mai sus a reieșit și reiese și cu prilejul încercărilor de stabilire a unei *periodizări* a epocii bronzului din aceste părți. Toate sistemele de cronologie stabilite pentru diferitele regiuni ale Europei s-au aplicat rînd pe rînd și la acest spațiu, fără a reuși să cuprindă în chip satisfăcător faptele arheologice și evoluția proprie din el. La sfîrșitul secolului trecut învățatul Paul Reinecke a încercat să elaboreze un sistem de cronologie relativă pentru « bronzul ungar », pe care după aceea l-a părăsit, dar care a fost folosit pentru țara noastră cu mici modificări, de Vasile Pârvan și de alți cercetători romîni. Acest sistem cuprinde patru faze principale, numerotate cu cifre romane de la I—IV și situate între anii circa 2000—850 î.e.n. Mai tîrziu, același Reinecke a pus la punct sistemul său de cronologie a epocii bronzului și a primei epoci a fierului, întemeiat pe materialele arheologice din Europa centrală (mai ales din sudul Germaniei). Această nouă cronologie separă epoca bronzului propriu-zisă (« bronzul curat ») de partea de început a primei epoci a fierului, și cuprinde de asemenea patru perioade, denumite de data aceasta A,B,C și D (între anii circa 1700—1000 î.e.n.). Și acest sistem a fost socotit valabil și pentru «bronzul

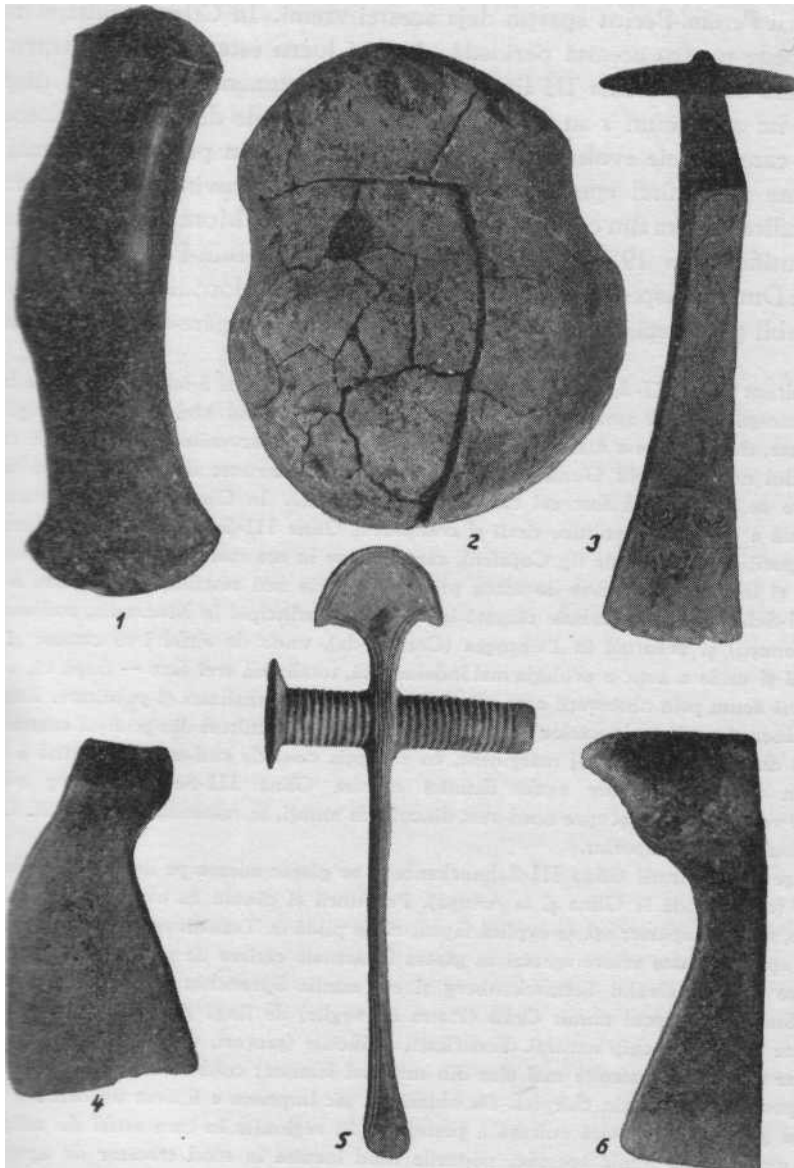
ungar » și este folosit pînă astăzi de numeroși învățați străini și romîni pentru periodizarea epocii bronzului din țara noastră. Mai recent, alți învățați au încercat să stabilească fazele de evoluție ale epocii bronzului din Ungaria de răsărit și Transilvania pe baze stratigrafice, adică pornindu-se de la succesiunea prin suprapunere a diferitelor niveluri de locuire din unele așezări mai atent cercetate. Astfel a luat naștere sistemul de cronologie întemeiat pe succesiunea stratigrafică din așezările de la Toszeg (pe Tisa în R.P.U.) și de la Pecica (lîngă Arad în R.P.R.), sistem pus apoi în concordanță cu ultima cronologie a lui Reinecke.

Nu s-a elaborat pînă în prezent un sistem de periodizare documentată și amănunțită a epocii bronzului special pentru țara noastră, din cauza lipsei unui studiu mai adîncit asupra acestui interval de timp.

Este evident că orice periodizare trebuie să reflecte în primul rînd dezvoltarea internă și locală a răstimpului istoric analizat —■ în cazul de față ritmul propriu de evoluție în epoca bronzului al diferitelor societăți tribale ce se pot deosebi în țara noastră. O altă problemă este apoi aceea de a compara și paraleliza această periodizare internă și locală cu fazele de evoluție ale altor culturi mai apropiate sau mai îndepărtate. Se poate încerca în sfîrșit și fixarea unor *date absolute*, în ani solari, pentru diferitele faze ale cronologiei relative.

Deși, după cum s-a menționat, epoca bronzului nu este încă îndeajuns studiată în ce privește teritoriul țării noastre și multe amănunte ale dezvoltării culturilor locale ne sînt încă necunoscute, se pot totuși deosebi în lăuntru ei—în vederea desprinderii liniei de evoluție istorică —■ trei perioade mari. Desigur că aceste trei perioade cuprind fiecare mai multe faze, dintre care unele sînt chiar cunoscute, dar aici interesează în primul rînd linia mare de dezvoltare, comună în general întregii] mase a triburilor amintite, și care ca atare reflectă foarte probabil un mers istoric general, chiar dacă nu absolut sincronic peste tot.

Se observă anume că o *primă perioadă*, care reprezintă cea mai veche etapă a procesului de stabilizare a vieții triburilor, după frămîntările și restructurările economice și sociale din perioada de tranziție, păstrează încă în mod destul de vizibil unele trăsături ale acesteia din urmă, dar totodată pune bazele dezvoltării ulterioare, atît în ceea ce privește regimul economic și formele culturii materiale, cît și în ceea ce privește procesul de dezvoltare a metalurgiei. Pe această primă treaptă a epocii bronzului din țara noastră întîlnim pe mari întinderi de spațiu aspecte de cultură materială relativ uniforme, ca o expresie a realizării depline a unei sinteze tribale și culturale, petrecute pe substrate neolitice înrudite. Astfel, în Oltenia, Muntenia și în colțul de sud-est al Transilvaniei se răspîndește complexul de cultură denumit *Qlina III/Schneckenberg* —• care s-a dovedit a fi precedat în întreagă această arie celelalte culturi din epoca bronzului întîlnite acolo. Mai greu este să se determine prin ce este reprezentată această etapă în restul provinciilor țării noastre. În podișul Transilvaniei este foarte probabil că în această vreme dăinuia un aspect particular și evoluat al culturii Coțofeni, anume acela caracterizat prin ceramica decorată cu « *împunsături succesive* »

Rg. 19. - Unelte și arme de piatră, aramă și bronz din epoca bronzului.
 1. topor de luptă, de piatră, de la Poiana (cultura Monteoru), 2, ciocan
 de miner, de piatră, de la Verbicioara (cultura Verbicioara); 3, 5, topoare de
 , de bronz, bogat împodobite, din depozitul de la Apa; 4, topor
 de arama dm depozitul de la Ostrovul Corbului; 6, topor de aramă din
 depozitul de la Sinaia.

(«*Furchenstich* »). în Banat situația pare să fi fost asemănătoare, în sensul că acolo elemente întârziate ale culturii Coțofeni — în varianta proprie acestei provincii — vor fi dăinuit o vreme în acest răstimp; eventual primele începuturi ale culturii *Periam-Pecica* aparțin deja acestei vremi. în Crișana situația nu este încă limpede pentru această perioadă. Același lucru este valabil și pentru Moldova, unde cultura Glina III lipsește, fără ca documentarea de care dispunem astăzi să ne arate cum s-au dezvoltat acolo elementele de caracter Horodiștea-Foltești, care încheie evoluția culturii Cucuteni. Până în prezent, cele mai vechi documente aparținând epocii bronzului din această provincie sînt reprezentate de răspîndirea unora din cele mai vechi faze ale culturii Monteoru și de complexul nou identificat (în 1959) numit provizoriu Costișa-Bilfi-Potik. în Dobrogea, pe malul Dunării, aspectul de la Cernavoda al culturii Horodiștea-Foltești cuprinde probabil și această etapă, pentru a se dezvolta apoi, pare-se, în chip deosebit.

Cultura Glina III-Schneckenberg, numită așa după nivelul al 3-lea din tell-ul de la Glina, Ungă București și după așezarea de la Schneckenberg (« Dealul Melcilor »), de lângă Orașul Stalin¹ este, după cum s-a mai amintit, rezultatul sintezei intervenite în perioada de tranziție, între fondul neolitic tîrziu Gumelnița și noile elemente pătrunse dinafară, printre care cele mai active se vădese a fi fost cel răsăritean și cel sudic. în Oltenia și Transilvania, între etapa finală a culturilor neolitice tîrzii și complexul Glina III-Schneckenberg se intercalează cultura epocii de tranziție de tip Coțofeni, care lipsește în cea mai mare parte a Munteniei, în Moldova și în Dobrogea. Este de aceea probabil că aria mai restrînsă de formare a culturii Glina III-Schneckenberg trebuie căutată în răsărit, în principal în Muntenia, sud-estul Moldovei (Foltești) și eventual în Dobrogea (Cernavoda), unde de altfel i se cunosc și etapele mai vechi și unde a avut o evoluție mai îndelungată, totalizînd trei faze — după cît s-a putut stabili pînă acum prin observații care nu au fost încă deplin analizate și publicate. Este semnificativă absența totală a aspectelor deplin formate ale acestei culturi din podișul central moldovenesc și din depresiunile ce-l mărginesc, cu excepția celei de sud-est și eventual a celei din sud. Din aria de formare astfel definită cultura Glina III-Schneckenberg s-a extins apoi spre vest în Oltenia și spre nord-vest dîncolo de munți, în raioanele Stalin și Sf. Gheorghe din bazinul Oltului superior.

Așezările culturii Glina III-Schneckenberg se găsesc adesea pe locurile vechilor așezări neolitice (ca de pildă la Glina și la Ariușd), Purtătorii ei căutau de obicei puncte mai înalte și izolate, ușor de apărat; așa se explică faptul că de pildă în Transilvania s-a putut face observația că aproape toate aceste așezări se găsesc în actuale cariere de piatră, masivele stîncose respective (de ex. Dealul Schneckenberg și cel numit Sprenchiu (Gesprengberg) de lângă Orașul Stalin, ori piscul numit Orko (Piatra de veghe) de lângă Sf. Gheorghe, oferă astfel de puncte apărate în chip natural. Fortificații artificiale (șanțuri, valuri) nu se cunosc. Locuințele par a fi fost construite mai ales din material lemnos: colibe din împletituri de nuiele, rareori pomostite cu puțin chirpici. De obicei ele fac impresia a fi avut un caracter sezonier. Folosirea și de către această cultură a peșterilor, în regiunile în care astfel de adăposturi se găseau, nu prezintă nimic specific, peșterile fiind locuite în mod trecător de aproape toate triburile neolitice și mai tîrzii din regiunile respective.

între aspectul de dincoace de munți și cel din Transilvania al acestei culturi nu există deosebiri, care să treacă dîncolo de variațiile normale între diferitele aspecte regionale

¹ Păstrăm aici denumirea Schneckenberg, deoarece a intrat ca atare în literatura de specialitate universală.

ale aceleiași culturi. Este de admis că purtătorii acestei culturi erau deja angajați în procesul schimb, al metalului nou, dacă nu chiar eventual direct în producerea lui (în Oltenia, la **Baia de Aramă**). Din acest punct de vedere, ipoteza care s-a făcut mai demult că aceste triburi **tăceau** parte dintr-un grup întreg de populații, ale căror așezări înșiruite din Alpii răsăriteni **piuă la** Dunărea de jos constituiau tot atâtea verigi ale unui lanț de « stațiuni de schimb », avea **o oarecare** îndreptățire.

Olăria culturii Glina III-Schneckenberg reprezintă în multe privințe, din punctul de ~~ve~~**al** tehnicii și ornamentării ei, un regres față de epocile anterioare. Bogatul decor al i neolitice sau de tranziție se reduce acum la câteva elemente mai mult de caracter plastic care așa-numitele găuri-butoni sînt cele mai caracteristice). în schimb, această olărie **mfxoduce** în mod decisiv formele mai noi ale *ceștii* și *câni*, și părăsește strachina întinsă pentru **castronul** adine. Peste tot, dar mai frecvent se pare în aria transilvăneană, ornamentul făcut **ca sfoara** continuă a fi folosit, pentru a dispărea în genere o dată cu această etapă.

Figurine de lut ars reprezentînd femei și bărbați, ca și mai adesea animale (mai ales **comate** mari și mici) se întîlnesc în această cultură, desigur ca o moștenire a perioadelor anterioare și ca un semn că noile reprezentări religioase nu se cristalizaseră încă. Miniaturi în lut **Taafă** topoare de luptă și care se purtau eventual ca amulete, ori erau dedicate în vreun **lac de colt**, ne semnalează rolul jucat de această armă, cea mai importantă în această vreme, **ai** după cum se pare, noile arme de bronz nu se răspîndiseră încă.

Ritul de înmormîntare al culturii Glina III-Schneckenberg este cunoscut parțial din **Sdmeckenberg** unde se găsesc morminte plane în cutii făcute din lespezi de piatră, în care **ii** **erau** înhumați în poziție chircită (de ex. la Hălchiu, Ghimbav, Codlea etc). De obicei **ate** două sau trei schelete în aceeași cutie, reprezentînd înmormîntări fie concomitente, fie succesive, cu care prilej se îndepărtau spre pereții cutiei oasele predecesorilor. Toate **morminte** aparțin unei faze mai târzii a culturii Glina III-Schneckenberg, și pot fi legate **mai degrabă** de începuturile perioadei următoare. Rămîne așadar ca un fapt încă greu de inter-pretare **împrejurarea** că nu s-au găsit *cimitire* în preajma așezărilor vechi ale triburilor Glina **H-Sdmeckenberg**. Această situație nu este modificată nici de mormîntul izolat de inhumație chircită, descoperit la București-Fundeni.

Sfîrșitul acestui complex cultural este strîns legat de evoluția ulterioară, care se **diverge** pe **arii** diferite în spațiul ocupat de el. Va trebui așadar să se discute această problemă [prezentării culturilor din perioada următoare.

Cultura cu ceramică decorată prin împunsături succesive este cunoscută în Transilvania **oneroase** locuri, mai ales pe baza unor materiale ceramice culese întîmplător. Ea a fost de unii cercetători germani *Furchenstichkeramik*, și deosebită de cultura Coțofeni de ei *Linsenkeramik* = « ceramică decorată cu pastile ». Amîndouă au fost socotite **tendențios** de către promotorii teoriilor rasiste, drept documente ale expansiunii **nordice** » în Transilvania și mai departe, pînă în Grecia. Aceste interpretări **au** fost spulberate la timp de cercetarea romînească, dovedindu-se că întreg acest : **no a avut** o origine nordică, ci dimpotrivă una locală, **îmbinată** cu influențe culturale și răsăritene și cu mișcări de triburi răsăritene — așa cum s-a arătat aici în

Ceramica împodobită cu împunsături succesive este caracterizată prin linii adîncite — **nu** prin tăierea pastei încă moale a vasului dintr-o singură trăsătură, ci prin **repetată** a vîrfului instrumentului, formîndu-se astfel canale înguste cu pereții în **cate rețin** mai bine substanța albă încrustată în aceste incizii. Ea pare, după cum s-a **deja**, **să** reprezinte o fază mai tîrzie a culturii Coțofeni. Lucrul este dovedit și de **împre-i** ci **există** o serie de așezări în care ea apare singură, fără a fi însoțită de cea decorată » (Coțofeni propriu-zis). Faza cu ceramică decorată cu împunsături succesive cunoscută, deoarece nu a fost studiată decît printr-o singură săpătură făcută la

Cîlnic, r. Sebeș, unde s-au cercetat cincisprezece locuințe. Unele descoperiri
semnalează recentă pătrunderea acestei faze și în regiunea muntoasă a Olteniei
R. Vilcea), (în raionul fapt care ar explica absența din acele locuri a culturii Glina III
șgssr și ar sublinia încă —4 o dată sincronismul, cel puțin parțial, între cultura
Glina III-Schnecken-i berg și complexul târziu Coțofeni caracterizat
prin ceramica decorată cu împunsături succesive. Nu se poate preciza pentru
moment pe ce cale și de unde a pătruns noua tehnică de decor, însoțită și
de unele motive (mai ales triunghiuri hașurate, dispuse astfel încît să rezulte
un decor în stea sau în cruce); este de presupus însă și o componentă sud-
vestică venită prin Serbia și Slovenia.

La Cîlnic s-a putut constata o așezare grupînd probabil circa 20 de
locuințe rectangulare, construite din împletituri de nuiiele și chirpici, cu
cîte două încăperi, prevăzute cu vetre, cuptoare de foc și gropi de provizii.
m Animalele domestice erau reprezentate prin cornute mari și mici și porci;
se vîna cerbul, căprioara și porcul mistreț. Prelucrarea pietrei prin cioplire
și șlefuire, ca și a osului și cornului, furniza cea mai mare parte a unel-
telor de bază. Metal nu s-a găsit.

Acestei prime etape — după cum s-a văzut încă insuficient cunoscute
— îi urmează a doua perioadă, s-ar putea spune perioada principală a
epocii bronzului. Pe fondul culturilor primei etape, prin dezvoltări locale
în primul rînd, dar și prin încrucișări de influențe greu de urmărit încă,
se formează culturi locale cu arii mai restrînse, dar dotate cu o mare
capacitate de expansiune, culturi care își cristalizează treptat
caracterele lor proprii, fiecare din ele delimitîndu-și de asemenea
treptat teritoriile, triburile respective aflîndu-se în continuă fricțiune, și
în parte întrepătrunzîndu-se între ele. Se poate precis / supune, fără
teamă de a greși, că ne găsim în fața constituirii iC* / unor uniuni
tribale mai strîns încheigate. Caracteristic pentru toate aceste culturi
din perioada a doua cea mijlocie și principală, a epocii bronzului, este
faptul că ele se dezvoltă fără întrerupere — deseori în aceleași așezări —
deși foarte probabil nu totdeauna pașnic și nestingherit, o vreme mai
îndelungată și pînă la un moment, în care situații ce vor fi discutate mai
tîrziu vor face să se întrerupă evoluția de pînă atunci, așezările să fie
părăsite și evenimentele să capete un curs care le va da caracterul unei
faze de trecere la perioada de tranziție către epoca de fier.

În aria culturii Glina III-Schneckenberg din prima etapă
se dezvoltă în Oltenia o cultură locală care și-a căpătat nu-
mele de cultura *Verbicioara*. Mai tîrziu, pătrund în Oltenia,
venind din regiunile învecinate ale bazinului Dunării mijlocii,
triburile purtătoare ale culturii *Qîrla'Mare*. În Muntenia,
regiunea de cîmpie este ocupată de cultura numită *Tei*. În

. de dealuri a Munteniei, se constituie cultura *Monteoru*. Ea va cuprinde o parte din Moldova. în Dobrogea nu cunoaştem încă culturile ce se vor fi

Rg- 21. — Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi din epoca bronzului L **Bocnreşti-Tei** (cultura Tei); 2, Verbicioara (cultura Verbicioara); 3, Cîrna (cultura Gîrla-lfaae); 4, **Saeş** (cultura Wietenberg); 5, Rotbav (cultura Wietenberg); 6, Vărsând (cultura Otomani).

oltat în această vreme; este posibil ca ele să fi derivat din aspectul desco-
frit recent la Cernavoda al culturii Horodiştea-Folteşti. în podişul Transilvaniei
ac constituie, cuprinzîndu-l treptat în întregime, cultura denumită *Wietenberg*.

■ **ie regiunea** ocupată mai îndelung de cultura Costișa, după cum sugerează un vas tipic găsit
 lb **Tiin»i** Tot atunci este posibil ca ea să fi radiat și dincolo de Prut în R.S.S. Moldovenească,
mmte wm ras caracteristic a fost găsit într-un cimitir de la Coincen (r. Fălești).

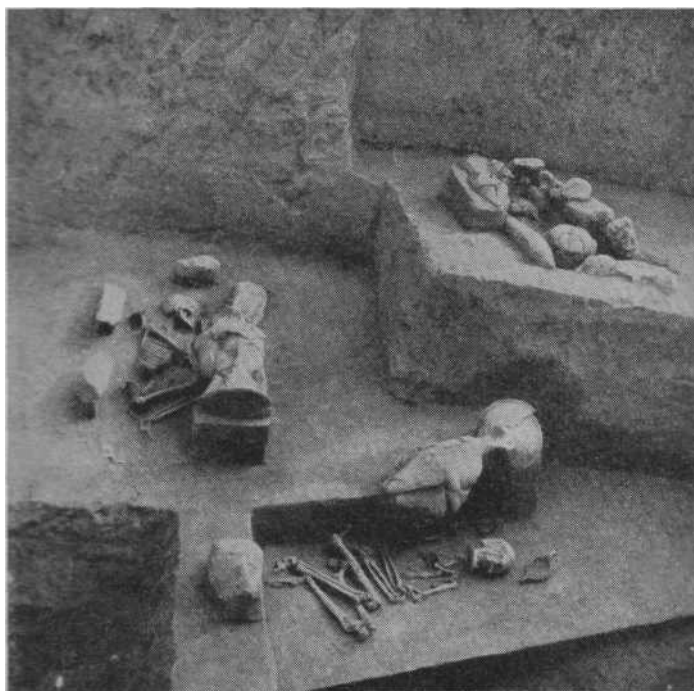

Fig. 23. — Morminte de înhumăție, grupate pe familie, dintr-unul
 din cimitirele de la Sărata-Monteoru (cultura Monteoru).

Dincolo de Carpați ea este documentată prin câteva vase găsite izolat în raioanele Stalin
SL Gfceorghe, aparținând ultimei ei perioade și ajunse acolo probabil ca import într-un
eat Wietenberg. Altfel se prezintă însă situația în cazul descoperirii recente și încă inedite —
mex Mșezâri de tip Monteoru vechi (fazele 2— 3, deci din vremea expansiunii acestei culturi),
 im m (Lutoasa), r. Ciuc, în bazinul superior al Pîrăului Negru, nu departe de Brețcu,
 v âa preajma pasului Oituz. Urme asemănătoare s-au găsit și la Leț, pe cursul mijlociu
Ibria Negru. Avem de-a face de data aceasta cu o pătrundere a unui grup de purtători
 ..■*»■ Monteoru, pe drumul Troțușului și al Oituzului, dincolo de munți. Nu se știe cît
fi Aamut această extindere dincolo de munți a triburilor Monteoru, dar faptul că în regi-o
 i»pectivă este documentată și cultura Wietenberg arată cu toată claritatea că la un moment t
 eic an fost respinse de către purtătorii acestei ultime culturi.

Triburile culturii Monteoru au ocupat de obicei piscuri apărate prin însăși configurația
 tnr-B.-r* lor naturală, fără însă a le fortifica decît într-o fază mai tîrzie (la Monteoru, la începutul
 ade).

Ite înălțimile și terasele joase din jurul acestor piscuri se instalau pînă departe pilcui
 T~ț. mici « cătune », ai căror locuitori de deplasau în cursul vremii în cuprinsul ariei
 s a acestor așezări complexe, mutîndu-și totodată și cimitirele respective.

La începutul ultimei perioade, când piscul se întărește cu un șanț artificial, grupul retras aci își instalează chiar și cimitirul pe pantele dealului. În preajma « acropolei » sau, în răstimpul de primejdie amintit, chiar direct pe ea, se găseau și sanctuarele. Folosirea pietrei la construirea platformelor pentru locuințe și într-un caz, eventual, și pentru un turn de

Fig. 24. — Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite faze ale culturii Monteoru, descoperite la Sărata-Monteoru.

supraveghere, ca și pentru îngrădirea « sanctuarelor », este o trăsătură a culturii Monteoru care a putut fi studiată în parte la Sărata-Monteoru. În legătură cu acest lucru trebuie relevată folosirea tehnicii prinderii bolovanilor în lut, pentru a forma parapete armate cu stâlpi și grinzi de lemn, precum și a celei a construirii unor socluri formate din casete de lespezi umplute cu pietriș mare. Sînt primele construcții de acest gen întîlnite la noi și este probabil că amănuntele lor tehnice au fost împrumutate din sud.

Triburile Monteoru se ocupau cu agricultura primitivă și cu păstoritul și erau angajate intens în schimbul la mari distanțe. Nu se știe în ce măsură au exploatat chihlimbarul de Buzău, este însă probabil că au folosit, pentru întrebuințare proprie și pentru schimb, sarea din regiunile cu saline sau ape sărate din aria lor de răspîndire. Topoarele de luptă și măciucile lucrate din piatră continuă a fi folosite încă în mare măsură, ca și arcul cu săgeți avînd

«sfidul din silex cioplit sau din os: singura armă de bronz frecventă este doar pumnalul, sabia
fipsmd cu totul din această arie. Sulițele de bronz sînt rare și de mici dimensiuni. De asemenea
 im 111 li de luptă, de tip local sau aduse din Transilvania. În genere, uneltele de piatră și
 Je os joacă încă un rol destul de mare în toate fazele culturii Monteoru. Este de subliniat
iaixebuina constantă a cuțitului curb de piatră.

Ceramica culturii Monteoru a avut de-a lungul întregii ei evoluții ca forme **principale**
cana, ceașca, castronul și vasul de provizie. O trăsătură distinctivă și de oarecare origi-**maficat**
o constituie folosirea în fazele mai vechi a unor forme dezvoltate de vase-rață (*askoi*), :rrpul
 ridicat și «ciocul» foarte lat, întrebuințate foarte probabil mai ales pentru libații. O «hă
 formă de vas, tot atît de distinctivă și de originală, este aceea a așa-numitului *vas de afi*
miit (s-a găsit foarte frecvent în morminte, dar și în sanctuarul de pe « Cetățuie »), cu corpul
 receiang, fundul ascuțit (pentru a fi înfipt în pămînt) și gîtul în formă de pîlnie.

În rest, ceramica Monteoru se distinge prin modelarea deosebită a torților ceștilor și
 «ăaaar, trase de obicei din buza vasului și prezentînd o evoluție continuă de-a lungul celor
*mp**, *ixze* ce s-au putut deosebi. Toarta așa-numită *lunată* nu pătrunde în acest mediu decît
 "a. iehrytul primei perioade.

Ornamentarea era realizată în principal prin incizie și relief. De-abia în ultima perioadă,
ancari de motivele geometrice-liniare folosite pînă atunci, se adaugă și spirala. Tot atunci
■e rispindesc și proeminențele modelate în peretele vasului prin împingere dinăuntru, ca și
aaajurile înguste.

Printre alte obiecte lucrate în lut ars, merită o mențiune specială așa-numiții « căței de
 L» (suporturi pentru frigări) cu extremitățile modelate îri formă de capete de animal
 de obicei).

Din punct de vedere antropologic, printre purtătorii culturii Monteoru elementele noide
 sînt dominante; apar și unii mediteranieni sudici, cu talia sub 1,50 m. Se mai în plus
 mediteranoizi de variantă nord-balcanică, proveniți probabil din metisajul mediteranieni și proto-
 europoizi, aceștia din urmă provenind din vechi autohtoni sau răsăritene din cercul
 înmormintărilor cu ocră roșu. Sînt atestați de asemenea și curvooccipitali și cîțiva
 planoccipitali, de origine eventual central-europeană. **Cultura Tei**, numită așa după o
 așezare de pe malul lacului Tei din București, este în principal în Muntenia, unde ocupă,
 potrivit cu documentarea existentă astăzi, i de cîmpie de la sud și vest de Călmățui, pînă pe
 linia Dunării și spre Olt, unde a fost de presiunea peste Olt a culturii Verbicioara. Spre nord,
 spre Carpați, ea pătrunde pînă ! regiunii de dealuri la sud de Tîrgoviște, pe valea Dîmboviței.
 într-o fază mai veche **ie. oo grup** Tei a pătruns, probabil pe Dîmbovița și Prahova, și
 dincolo de munți, unde în țin Bcrsci sînt cunoscute mai multe puncte cu resturi arheologice
 de acest tip. În acest din .-■ ? "■".- ea este apoi, curînd, înlocuită de cultura Wietenberg.
 în Muntenia (și desigur **ft m. barinul** Oltului superior), cultura Tei deplin formată succede în
 timp complexul Glina 3-**Srfmrckenberg**, pe care în mod sigur, după cum arată și structura
 culturii Tei, îl absoarbe. **Ki «e poate** însă rezolva problema formării culturii Tei numai cu
 ajutorul presupunerii că **tă o** dezvoltare a complexului Glina III-Schneckenberg. O serie
 de trăsături ale i Tei printre care cea mai importantă este ornamentica spiralomeandrică a
 ceramicii, ae **poc** explica prin substratul Glina III-Schneckenberg, unde ele lipsesc. Descoperiri
 recent **■r ia** Cernavoda, care se leagă de altele din Bulgaria, dintre Dunăre și Balcani, arată
 că i **Je formare a** culturii Tei a cuprins și unele spații de la est și sud de Dunăre, unde ea a luat
 pe un fond de caracter general Horodiștea-Foltești, contaminat însă acolo cu o-**pe neolitică**
 tîrzie mai persistentă și cu un puternic curent de influențe sudice, greco-egeice, : în **ultima** etapă
 prin Macedonia. În felul acesta, răspîndirea din nou la nordul Dunării, > **perioadă** relativ lungă
 de eclipsă perioada de tranziție și etapa Glina III-Schneckenberg> rii spiralo-meandrice, cu
 motive în cea mai mare parte deosebite de cele neolitice,

își găsește o explicație istoricește mai justă decît cea care se întemeia pe ipoteza transmiterii ei locale, din neolitic pînă în această perioadă înaintată a epocii bronzului. Totodată, cultura Tei se dovedește a fi fost mediul care, pentru regiunile de la răsărit de Olt și de Carpații apuseni a format una din verigile de legătură cu sudul balcanic și greco-egean. Sabia micieniană de import de la Roșiorii de Vede se situează în aria culturii Tei și aparține vremii de existență a acesteia. În cultura Monteoru, elementele de decor spiralic apar de-abia la începutul ultimei ei perioade, cînd se importă la Sărata-Monteoru vase de lut din cultura Tei. Se va vedea că și pentru cultura Wietenberg din Transilvania trebuie admisă o componentă înrudită. În felul acesta, giupul Tei se dovedește a fi avut o importanță deosebită și un rol istoric din cele mai active, și ca mijlocitor către sud, și ca element formauv.

În cîmpia Munteană s-au putut deosebi trei faze de dezvoltare ale culturii Tei, dintre care ultima reprezintă deja etapa ei de sfîrșit. După descoperirile de la Cernavoda trebuie să se mai presupună încă cel puțin o fază de început, corespunzătoare perioadei de formație la sud și est de Dunăre — dar care nu este exclus să fi existat și la nord de Dunăre în Muntenia — și de încorporare a grupului Glina III.

Așezările culturii Tei, dintre care un număr destul de mare s-au identificat și în parte și cercetat pe teritoriul orașului București, și în imediata lui vecinătate, se instalau de obicei pe terasele joase sau mai înalte ale apelor. Cele care au putut fi studiate mai atent s-au dovedit a reprezenta simple « cenușare », grămezi de întindere restrînsă — ca niște movile joase — de resturi de locuire și cenușă. Este forma tipică de așezare a unor grupuri de păstori seminomazi, care practicau într-o oarecare măsură și agricultura primitivă — formă care va deveni aproape generală și caracteristică în perioada de trecere spre epoca de fier.

Locuințele se arată a fi fost construite mai mult din material lemnos ușor (împletiri de nuiele și stuf), uneori însă s-au întîlnit și construcții pomostite cu chirpici.

În rest, această cultură este încă puțin cunoscută și studiată, prezența ei fiind semnalată mai ales prin olăria caracteristică, cuprinzînd în special cești și vase mari de provizii, primele decorate în tehnica împunsăturilor succesive, iar celelalte cu striuri făcute cu mătura și cu ornamente în relief. Cîteva obiecte de bronz, ce i se pot atribui, arată încadrarea culturii Tei în legăturile de schimb. Poziția ei cronologică este definită prin aceea că suprapune stratigrafie cultura Glina III — și deci îi succede în timp — și prin faptul că la Sărata-Monteoru fragmente de vase din faza a doua a culturii Tei (din cele patru deosebite mai sus) s-au găsit în straturile aparținînd începutului ultimei perioade a culturii Monteoru. Nu se cunosc încă morminte care să poată fi atribuite în mod cert culturii Tei. Doar un mormînt cu schelet în poziție chircită, descoperit recent (1959) la Smeieni, în regiunea de izvorîre a Călmățuiului, pare a-i aparține.

Cultura Verbicioara a fost identificată de-abia în 1949 în așezarea complexă de la Verbicioara, r. Plenița. Ea suprapune stratigrafie în așezarea de la care și-a primit numele un nivel Glina III și este răspîndită aproape în întreaga Oltenie, de la Dunăre pînă în regiunea de dealuri. Originea ei este vestică, faza ei inițială legîndu-se strîns de complexul Periam-Pecica și de cel numit Vatina. Ea a pătruns așadar dinspre nord și nord-vest în Oltenia, unde nu a absorbit se pare fondul local mai vechi Glina III, ci l-a împins spre est, spre Olt. În Oltenia este cunoscută aproape numai prin cercetările de la Verbicioara, din care se vede că a folosit așezări pe înălțimi lesne de apărut, întărite la un moment dat și cu șanțuri artificiale (ca la Verbicioara și Sălcuța). Conținutul ei și aspectul general corespunde la început în linii mari cu cel al culturii Periam-Pecica cu care se dezvoltă paralel, de-a lungul a patru faze principale, o a cincia fază reprezentînd de fapt perioada de tranziție spre hallstattul timpuriu.

Cultura Verbicioara are totuși o evoluție proprie, față de cea Periam-Pecica, prin aceea că a stat, începînd de la un anumit moment, în legătură cu formarea și dezvoltarea complexului Vatina. Nu i se cunosc cimitirele: la Verbicioara s-a găsit un mormînt de

în poziție chirchită, așa că se poate admite că ritul de înmormântare al purtătorilor a fost început — ca și la culturile surori Periam-Pecica și Vatina — cel al înhumăției. Într-o țară mai târzie a culturii Verbicioara (a 3-a) s-au descoperit însă în așezarea eponimă mânmorminte de incinerare în urnă. În timpul fazei a 3-a a culturii Verbicioara a pătruns acolo și o ceașcă din ultima perioadă a culturii Monteoru.

Cultura Periam-Pecica. Numită așa după descoperirile făcute în două așezări din Banat în bazinul inferior al Mureșului (raioanele Sînnicolau Mare și Arad), cultura Periam — răspîndită în Banat între bazinul inferior al Mureșului, Tisa și Dunăre. Ea este în parte și se dezvoltă — tot în parte — paralel cu culturile de la începutul epocii din bazinele Tisei mijlocii și al Dunării mijlocii (la sud de Budapesta), dintre ai studiată este cea reprezentată prin descoperirile de la Toszeg, pe Tisa mijlocie P. Ungară. Acest grup (Toszeg-Periam-Pecica) prezintă o importanță deosebită și prin ci, pe baza dezvoltării sale, stabilită stratigrafie în așezările de la Toszeg și încercat și se încearcă încă o periodizare mai amănunțită și mai exactă a epocii din spațiul cuprins între Munții Apuseni și Dunărea mijlocie. S-a văzut mai sus că în aspect timpuriu al acestui complex pătrunde și în Oltenia unde se dezvoltă sub forma

■ — i — Verbicioara.

Se presupune că faza cea mai veche a culturii Periam-Pecica este documentată numai în nașinul de la Tisa mijlocie unde este cunoscută sub numele de cultura Nagyrev (atestată ari mai de jos strat de la Toszeg). În Banat ea ar fi pătruns într-o fază imediat urmă-an. om care începe locuirea din așezările de la Periam și Pecica. După alte presupuneri, ai *-r fi dezvoltat și în R.P. F. Iugoslavia și la noi pe un fond neolitic târziu de caracter Este însă de admis că și această cultură, ca și alte complexe culturale de epocii începutul bronzului din bazinul Tisei și Dunării mijlocii, a luat naștere pe baza perioadei de tranziție cunoscută sub numele de *Baden*¹ din regiunile respective erintă acolo un aspect înrudit și paralel cu cultura Coțofeni. Nu este încă limpede e *wmk* a jucat în acest proces grupul Coțofeni din Banat. Oricum, cultura Periam-Pecica pas reprezintă rezultatul unei sinteze complexe, nelămurite încă deplin, în care însă, Jbpi «rtzul tuturor cercetătorilor, noi elemente sudice — presupuse la un moment dat a fi ■*• dneprul anatoliene, dar precizate în ultima vreme a proveni mai degrabă din Grecia hrik&că și din Macedonia — au jucat un rol important. Aceste aporturi sudice, au putut - - - ; .r. rarte prin cultura de tranziție, mai nouă ca cea Baden-Pecel, denumită Vucedol faaaaa și Zok (în R. P. Ungară), care este semnalată în toată aria Baden și a pătruns la& Cinema de-a lungul Dunării, de unde a fost probabil împinsă înapoi de complexul Glina I-EI-Sraseckenberg.

Considerat în ansamblu, complexul Toszeg-Pecica reprezintă una din cele mai vechi iBBMi ale epocii bronzului din sud-estul Europei centrale, dezvoltându-se de-a lungul a ane -?»■*» dintre care cinci documentate la Pecica atestă locuirea îndelungă în aceeași așezare, Jar ■edepășind ca durată limitele epocii mijlocii a bronzului. În etapele sale finale este din m ce mai mult acoperită de expansiunea grupului Otomani și a celor Bjelo-Brdo Vânam, cu care se păTe că se amestecă o vreme în diferite sectoare ale ariei sale de

Conținutul ei prezintă trăsăturile obișnuite ale culturilor bronzului timpuriu și mijlociu : sector al Europei; uneltele de piatră și os se folosesc și aici destul de frecvent, alături — 'jm, care pătrunde însă mai bogat în această regiune de mare circulație. Noul metal ■B jeîncrat și în așezările culturii Periam-Pecica, după cum dovedesc tiparele descoperite m. «Ir; se turnau pumnale și mai ales topoare cu gaura transversală pentru fixat coada. Micul . de podoabe de aur de la Rovine (v. mai departe), aparține unei faze mai târzii din

¹ Cultură pentru care cercetătorii maghiari au propus recent denumirea de *Pecel*.

evoluția culturii Periam-Pecica. Perlele de faianță au pătruns în număr mare și în această arie. De asemenea chihlimbarul.

Ritul de înmormîntare al acestei culturi, cunoscut din mai multe cimitire din R.P. Ungară, în regiunea de vărsare a Mureșului în Tisa, iar la noi în țară la Beba Veche, r. Sînnicolau Mare, a fost acela al inhumăției în poziție chircoasă și în morminte plane fără movile. În fazele mai târzii apar sporadic și morminte de incinerare.

Ceramica este caracterizată mai ales prin folosirea constantă a vaselor cu două torți și a cănilor, a străchinilor și a vaselor de provizii, și prin decorul sobru, liniar-geometric; elementele spiralice, ca și canelurile, pătrund în fazele finale, o dată cu influențele Otomani și Vatina.

Laolaltă cu celelalte grupe culturale din bazinul Tisei și Dunării mijlocii, cultura Periam-Pecica a jucat, după cit se învederează, un rol important în geneza, pe bază de influențe sudice și răsăritene, a unor noi forme de unelte, arme și podoabe de bronz, care s-au transmis apoi pînă departe în centrul și nordul Europei.

Cultura Vatina. Acest grup cultural, numit după o localitate din Banatul iugoslav, este răspîndit în Banat și mai spre vest, pînă în Sirmia și Slovenia. În stadiul actual al cercetărilor el este greu de separat pe de o parte de cultura Periam-Pecica, pe de alta de cea Gîrla-Mare. Sînt însă suficiente indicii că el s-a desprins la un moment dat — greu încă de precizat din grupul Periam-Pecica, acesta din urmă rămînînd să se dezvolte ca atare doar în bazinul inferior al Mureșului. Grupul Vatina se constituie pare-se și în strînsă legătură cu cel Verbi-cioara din Oltenia, după cum arată înrudirea strînsă, dintre el și fazele mai noi ale culturii Verbicioara, ca și prezența acestora din urmă în Banatul românesc nordic. Într-o măsură greu de asemenea de precizat, cultura Vatina a contribuit și la construirea grupului Gîrla-Mare, cu care și în timpul existenței lor paralele o vreme, se amestecă în chip foarte complicat. Totuși, elementele caracteristice Vatina se pot separa, mai ales în ceramică, unde cănille cu o toartă și cu proeminențe, ceștile cu două toarte («lunate» sau cu butoni) și cu picior gol înăuntru, farfuriile cu picior înalt « cu ferestre », amforetele și capacele conice cu ramă, reprezintă forme specifice. Decorul este sobru, format din elemente rectiliniiare și spiralice. Pe unele forme, într-o fază nedeterminabilă, s-a folosit și decorul făcut cu șnurul. Plastica joacă un rol foarte redus.

Dintr-o fază mai veche a culturii Vatina se cunosc morminte (de luptători) de inhumăție, cu săbii și topoare de luptă de tip vest-transilvan — est-ungar. În legătură cu o fază mai nouă, se vorbește de cimitire de incinerare, dar este posibil ca adesea grupul Vatina să fie confundat cu cel Gîrla-Mare.

Cultura Vatina, puțin cunoscută și studiată, prezintă o importanță deosebită, deoarece în perioada de sfîrșit a epocii bronzului, ea pare a fi avut o mare putere de expansiune spre răsărit, prin Oltenia, unde cultura Verbicioara în ultima ei fază capătă aspecte Vatina din ce în ce mai marcate. De asemenea, ea a jucat probabil un rol important în formarea noilor culturi din hallstattul timpuriu.

Cultura Gîrla-Mare, denumită așa după unele descoperiri ieșite la iveală la Gîrla-Mare, r. Cujmir, este de fapt doar o ramură a unui mare complex cultural, răspîndit în bazinul Dunării mijlocii și în unele zone din nord-vestul Peninsulei Balcanice. Complexul este caracterizat prin ritul incinerăției și printr-o cultură materială cu trăsături proprii, cunoscută în spațiul amintit în diferite variante locale. Acestea se pot grupa în trei aspecte principale dintre care două mai nordice, răspîndite între Tisa mijlocie și Dunăre (grupul cunoscut sub numele mai vechi de Lovasberiny și mai nou de Vătya), respectiv la apus de Dunărea mijlocie (grupul numit al ceramicii încrustate nord- și sud-pannonice) și al treilea mai sudic, răspîndit de-a lungul cursului Dunării de la Szeremle la vale, denumit în genere, după două cimitire din R.P.F. Iugoslavia, grupul Bjelo-Brdo-Kli evac. Acest din urmă grup se răspîndește, tot de-a lungul Dunării, și dincoace de Porțile de Fier, în Oltenia și în nord-vestul Peninsulei Balcanice, din preajma Sofiei pînă la Morava.

Originea grupului Bjelo-Brdo-Gîrla-Mare (cum ar putea fi numit) este obscură, necer-
aaai atent și oricum, încă nestabilă. El reprezintă în orice caz o sinteză mai târzie,
mijlociu, și cuprinde în afară de fondul local de la Dunărea de mijloc, din care și este
 greu de precizat (elemente panonice, Vaty și eventual Periam-Pecica ■ **Vama**), și o
 componentă sudică, de asemenea încă greu de precizat, care se manifestă i **ales im**
decorul spiralic și meandric al ceramicii și în statuetele de lut, despre care se va

a Oltenia, grupul Bjelo-Brdo-Gîrla-Mare este intrusiv, nu se formează local, ci se **gata**
 format dinspre apus și acoperă se pare în regiunile pe care le ocupă, mai i **a iaediata**
 vecinătate a Dunării, dar și în restul cîmpiei, o fază timpurie a culturii Verbi-**pe care** astfel
 o împinge spre noid. Se cunosc în Oltenia mai ales cimitire ale culturii și anume
 numai din regiunea joasă de bălți și de dune inundabile, din apropierea **spre**
 răsărit pînă la Orlea, pe lacul Potelu. Lucrul poate fi întîmplător, deoarece în
apele și vînturile au dezvelit cimitirele și au dus la descoperirea lor. Resturi ale **Iaca**
GWa-Mare, descoperite mai la nord, în regiunile de limită dintre cîmpie și dealuri i
Hfetfcicioara, Orodulu și Sălcuța) trebuie interpretate ca documente ale unei expansiuni,
 mai tirzii, **a** acestei culturi în spațiile respective.

Așezări ale culturii Gîrla-Mare se cunosc foarte puține (de ex. la Balta Verde) și nu au
cercetate deloc la noi. În schimb s-au făcut săpături în unele cimitire, anume la Balta
Ostrovul Mare, în r. Vinju Mare și la Cîrna, r. Gura Jiului. În acest din urmă loc : în
 întregime partea de cimitir nedistrusă încă de apele bălții Nasta (116 morminte); **aprecia** astfel
 că la origine cimitirul va fi cuprins cea 200 de morminte. **lipsa unor** cercetări în așezările
 acestei culturi, cunoscută astfel aproape exclusiv din s **de** incinerare, îngreunează precizarea
 în amănunte a conținutului ei și a activităților : **ale** purtătorilor ei. Totuși, tendința
 de a ocupa cît mai larg cîmpia, instalarea unor **îndelung** folosite — ceea ce denotă
 un grad înaintat de sedentarism — unele repre-retigioase ce pot fi deduse din
 obiecte de cult cunoscute, fac plauzibilă teza curentă **are ne** aflăm în fața unor triburi de
 caracter predominant agricol. Puține arme de piatră : **de** luptă), sau de bronz (pumnale) le pot
 fi atribuite, astfel înțit ele nu par a fi avut războinică prea dezvoltată, ci s-au răspîndit prin
 presiunea pe care o exercită de «ui **cultivatorii** cu o solidă tradiție tehnică și organizatorică.
 Au folosit însă și topoarele de **kccă de bronz** din seria vest-transilvăneană, după cum arată
 descoperirile recente (1958) *Sm. aaaătirul de la* Cruceni, r. Ciacova, în bazinul mijlociu al
 Timișului. Nu știm ce rol vor **EJBKat in** eventuala exploatare a zăcămintelor de minereu de
 cupru de la Bor și Maidan-Pek. - rrr.ir.te se găsesc rare podoabe de metal — multe au fost
 distruse în focul incinerării. !■ **aria** acestei culturi și aparținînd vremii ei se plasează
 tezaurul de podoabe de aur (falere și inele de buclă) de la Țigănași, r. Vinjul Mare, ceea ce
 ne arată că triburile res-¹ **aveau** puțină să obțină prin schimb lucruri de preț; decorul de
 inspirație miceniană, ; -f :r care își aie corespondențe pe ceramica culturii Gîrla-Mare,
 dovedește în plus «**â ar găseau** în legătură strînsă cu regiunile sudice.

După cum s-a amintit, cultura Gîrla-Mare este cunoscută mai ales din cimitirele plane
 ație, care se înfățișează ca adevărate « cîmpuri de urne », în care osemintele morților,
ruguri în altă parte, erau de regulă așezate în urne și îngropate. Urnele erau de obicei **cu**
un capac și însoțite adeseori de vase secundare și de alte obiecte de
 ofrandă, **de** asemenea în focul rugului. Cîmpul de urne de la Cîrna a arătat că
 se practica incinerarea. S-au descoperit și morminte duble; nu s-au putut
 deosebi cartiere mai si mai bogate, gruparea mormintelor în cimitir fiind făcută
 probabil pe familii și **nodul**.

Antropologic, în cimitirul de la Cîrna a fost identificat în proporție de 68% un tip gracil,
 de talie mică și mediteranoid. În proporție mult mai mică apar și tipuri mai robuste.

Ceramica este reprezentată printr-un număr relativ variat de forme; decorul ei se distinge prin tendința de a cuprinde în chip organizat cât mai mult din suprafața vasului și prin folosirea unor motive spiralice și mai rar meandrice, care au fost comparate cu « fireturile » cusute astăzi pe costumele țărănești din regiunile respective. Se întâlnesc și vase, sau numai torți de vase, modelate în chip de pasăre; este foarte probabil că în reprezentările religioase și eventual în miturile purtătorilor acestei culturi, o anumită pasăre (rața sau lebăda) juca un rol, important, după cum se vede de altfel și din faptul că protome de astfel de păsări trag carele de la Duplajaja. Destul de numeroasele statuete de lut ars, descoperite în morminte, și prezentându-se într-o stilizare caracteristică (partea inferioară în formă de clopot — rochie « cloche »), reprezintă o trăsătură specifică a acestei culturi și pot fi considerate ca un element de tradiție maternă, legat de cultul fecundității. Amănuntele ținând de cultul solar nu lipsesc însă nici ele, așa că putem bănuî o întâlnire de credințe legate de pământ, cu altele de caracter solar — imbinare ale cărei amănunte mai concrete ne sînt necunoscute.

Cultura Gîrla-Mare, destul de unitară ca aspect în Oltenia, nu depășește ca atare în acest spațiu perioada mijlocie a epocii bronzului, chiar dacă elemente ale ei vor fi jucat un rol în geneza complexă a culturilor ulterioare, din perioada de sfîrșit a bronzului și de la începutul epocii fierului. Și acest grup este prins așadar în vîrtejul evenimentelor care au marcat sfîrșitul epocii bronzului.

S-a presupus că grupul Gîrla-Mare ar reprezenta o populație *tracică* sau *ilirică*, dar după cum se va arăta nu putem dovedi existența unor astfel de cristalizări lingvistice în epoca respectivă. Pe de altă parte, la sfîrșitul epocii miceniene (începînd din secolul al XHI-lea î.e.n.), în cadrul migrațiilor care cuprind dinspre nord Grecia continentală și sînt legate într-un chip oarecare de mișcarea triburilor doriene, pătrund acolo și unele elemente de cultură materială care își au originea în complexul Bjelo-Brdo-Gîrla-Mare, fapt care, independent de presupunerile neconcludente încă pe care le poate prilejui (ramură proto-doriana, sau grup proto-iliric, însoțitor al dorienilor) — și asupra cărora nu se poate insista aici — subliniază importanța istorică deosebită a acestui complex, care o vreme a cuprins și o porțiune periferică din spațiul țării noastre.

*Cultura Otomani*¹. Numită așa după un complex de așezări de la Otomani, r. Marghita, reg. Oradea, această cultură a ocupat spațiul cuprins între cursul inferior al Mureșului, Munții Apuseni și Tisa. În această arie s-a și format probabil, tot pe fondul Baden din perioada de tranziție, dar primind se pare și unele influențe din aria Wietenberg, din podișul Transilvaniei. Mai tîrziu, în cursul evoluției sale, cultura Otomani depășește spre vest cursul Tisei, cum arată descoperirile din dreapta acestui fluviu de la Toszeg și Fuzsesabony și cea mai îndepărtată spre vest, de la Hatvan. Și spre nord cultura Otomani se extinde dincolo de Tisa, pînă în Slovacia răsăriteană (pînă la Barca lîngă Koăice în valea Hernadului). Deși se mai poartă încă discuții cu privire la originea și vechimea ei, ultimele cercetări făcute în mai multe așezări și cimitire de pe teritoriul țării noastre (mai ales la Vărsând și Socodor în r. Criș, la Pir în r. Tășnad și la Sintion, r. Oradea) și în Republica Socialistă Cehoslovacă (cu precădere marile săpături din așezarea întărită și din cimitirul de la Barca lîngă KoSice) au demonstrat caracterul ei local, vechimea ei destul de mare în cuprinsul perioadei mijlocii a bronzului, precum și faptul că a avut o evoluție relativ îndelungată, cu mai multe faze încă insuficient determinate și studiate.

Ocupînd o arie geografică importantă prin vecinătatea ei cu regiunile bogate în zăcămintele de minereuri din Carpații apuseni și nordici și prin căile de comunicație care o străbăteau, triburile culturii Otomani practicau agricultura și creșterea vitelor, locuind în așezări stabile și adeseori de lungă durată, cum arată împrejurarea că ele conțin mai multe nivele de

¹ Cercetătorii cehoslovaci o numesc tot așa; cei maghiari îi spun cultura Fiizesabony (după o așezare de pe Tisa mijlocie).

! (de ex. la Otomani trei nivele principale, la Barca patru, la Sîntion de asemenea patru). • - i. . -■_■-; ie aşezare s-a putut constata la Socodor şi Vărsând, unde în jurul unui grup **de locuinţe** şi la o oarecare distanţă de ele, alt şir de locuinţe aşezate în cerc formau **id de inel** de protecţie. Aspectul actual al acestor aşezări [o movilă (resturile grupului ■■al **de locuinţe**) înconjurată de un val (dărîmăturile cercului exterior de case)] au dat o **aae impresia** greşită că ar fi vorba de aşezări întărite cu şanţ şi val circular. Este vorba totuşi ■■ **mod de** organizare a aşezărilor construite pe terenuri joase, determinat de motive de defensive. Purtătorii culturii Otomani au folosit pentru aşezare şi piscuri întărite i **Tal** (de ex. « Cetăţuia » de la Otomani şi cea de la Barca). Nu ştim, în stadiul actual r, dacă fortificarea aşezărilor a fost folosită încă de la începutul acestei culturi, ■ **nhii** într-o fază mai tîrzie a ei.

Cokura materială a acestui grup prezintă aceleaşi trăsături generale, ca şi celelalte deja

in revistă, cu aceeaşi folosire largă a uneltelor de piatră şi de os şi cu o activitate de a bronzului în mai toate aşezările, învederată de tiparele de turnat găsite în ele. urmă activitate a fost însă în această arie mai intensă, deoarece, după cum arată grupul Otomani a avut posibilitatea să-şi procure cu mai multă uşurinţă şi în i mare metalul necesar. Pornind de la aceste posibilităţi, grupul Otomani a creat reiese tot mai limpede din studiile făcute în ultima vreme — în primul rînd **de opuri** de arme de bronz din grupul aşa-numit «tracic». în acest spaţiu, cuprin-■**ord-estul** R. P. Ungare, Slovacia de răsărit şi nord-vestul ţării

noastre, s-au produs **topoarele** de luptă şi « apărătorile de braţ » de tipurile cunoscute dintr-o serie întreagă dintre care cele mai importante sînt cele de la *Apa*, r. Satu Mare, *Valea Chioa-Gaura*, r. Şomcuţa Mare şi Hajdu — Sâmsón şi Jajta în R. P. Ungară. Uneori ele sã şi **in** morminte ale culturii Otomani. Aceste piese se disting adesea şi prin orna -**lor bogat**, spiralic şi rectiliniar. De aici ele s-au răspîndit pînă departe în diferite

Areastã producție intensă de arme de bronz, relativ neobişnuită în vremea discutată, **Me părţi ale** Europei, subliniază caracterul mai agresiv, mai războinic al triburilor Oto- — după cum se va arăta mai jos — se manifestă şi printr-o puternică tendinţă e, printr-o presiune constantă asupra grupurilor înconjurătoare. în aşezări şi : %-m găsit de asemenea numeroase podoabe de bronz şi de aur, care subliniază bogăţia a acestor triburi.

grupului Otomani — ale cărei tipuri principale sînt tot ceaşca (cu o toartă), **castronul** şi vasul de provizii — se distinge prin unele caractere proprii în ceea cu : **fermele** şi decorul. Ceştile şi cănila cu o toartă şi cu gura oblică amintesc vechiul **iden**, dar şi cultura « ceramicii cu împunsături succesive » din Transilvania. Decorul , **însoţit** adesea (mai tîrziu) de caneluri şi proeminente şi combinat cu ele într-o manieră acestei culturi (peretele vasului este el însuşi modelat în caneluri şi proemi-■ servesc drept « suport», respectiv puncte de sprijin şi de concentrate ale decorului at), caracterizează ceramica Otomani încă din etapele ei vechi. Prin acest decor **ceramica** Otomani se leagă strîns de cea a culturii Wietenberg, învecinate spre **icx**; **legaturile** cu acest din urmă grup se manifestă şi prin prezenţa frecventă în aşezările ■■**nai din** Crişana, a unor fragmente de vase provenite foarte probabil prin import din **iWimjiberg**, după cum în această din urmă regiune pătrund armele de bronz de tip «tracic ». **Răni de** înmormîntare al triburilor Otomani este cunoscut dintr-o serie de cimitire ■; _ : re teritoriul ungar şi slovac, cît şi la noi în ţară. La Pir s-au dezvelit în ultimii 1 **de morminte** dintre care 30 de inhumaţie în poziţie chircită şi numai unul de inci-i **urnă**). în cimitirul de la Barca (Slovacia de est) ritul este exclusiv al inhumaţiei. i **in cel** de la Megyazso (în R. P. Ungară), unde s-au descoperit 225 schelete chircite. **de la** Hernâdkak (în R. P. Ungară) din 137 morminte numai trei au fost de

incinerare în timp ce în cimitirul est-slovac de la Streda pe Bodrog, aparținând unei faze mai târzii a culturii Otomani, deja 52% din morminte sînt de incinerare. Reiese așadar că și în grupul Otomani incinerarea pătrunde mai târziu, dar după cum se pare mai intens.

În fazele sale mai târzii, cultura Otomani manifestă o mai mare tendință de expansiune, presînd asupra spațiului de la Mureșul inferior, unde elemente ale sale se găsesc în amestec cu grupul Periam-Pecica și cu cel Vatina, ceea ce dă naștere la influențări reciproce, greu de definit deocamdată. Urcînd pe Mureș, grupul Otomani pătrunde pînă la Deva. În nord, el se infiltrează pe drumul Someșului pînă spre poarta Meseșului. Și în aria Otomani, viața relativ stabilă și cu dezvoltare organică încetează la finele epocii mijlocii a bronzului — în împrejurări care se vor discuta mai jos.

Tipul antropologic al populației Otomani de pe teritoriul țării noastre nu poate fi indicat deocamdată decît pe baza determinării a două schelete de la Pir, judecînd după care elementul brachicefal, de nuanță alpină — combinat cu unele trăsături nordice și mediteraneene — pare a fi fost foarte bine reprezentat.

*Cultura Wietenberg*¹. Numită așa după așezarea de pe dealul Wietenberg (numit și * Dealul Turcului») pe malul Tîrnavei Mari lîngă Sighișoara, această cultură reprezintă grupul caracteristic pentru epoca mijlocie a bronzului din podișul Transilvaniei, pe care îl ocupă în întregime și fără a-l depăși în nici o direcție. Este cunoscută mai ales prin materiale descoperite în timpuri și puțin studiate.

A luat naștere foarte probabil pe baza fondului local al culturii Coțofeni și al celei cu «ceramică cu împunsături succesive», dar primind — cum s-a menționat deja — dinspre sud-est, prin cultura Tei, influențe care i-au determinat aspectul deosebit. Centrul mai restrîns de formare nu i se cunoaște încă, sînt însă indicii că el a fost cîmpia Transilvaniei de unde apoi grupul s-a extins în întreaga provincie, absorbînd probabil grupurile Schneckenberg și Tei și respingînd pătrunderile Monteoru din sud-estul ei. Trebuie avut însă în vedere, în legătură cu procesul și cu regiunea de formare a culturii Wietenberg și faptul că o serie de elemente arheologice aparținînd epocii bronzului, din Transilvania, nu sînt studiate și nu au fost încă încadrate în evoluția acestei epoci. Astfel, la sud de linia Mureșului, mai exact în Făgăraș, în Țara Bîrsei și în Secuime, există unele elemente ceramice, legate de manifestări similare din fazele timpurii ale grupelor Verbicioara și Monteoru; sînt descoperiri întâmplătoare, al căror context cultural nu se cunoaște. S-ar putea ca ele să aparțină unor etape încă necunoscute din formarea culturii Wietenberg. De asemenea, la nord de linia Mureșului este documentat, tot prin descoperiri întâmplătoare, un grup din care fac parte vasele găsite la Gornești și Suciul de Sus, dar care a mai apărut și în alte locuri. Este vorba de o ceramică decorată cu ornamente spiralice de o factură foarte evoluată și rafinată, executate mai ales prin excizie. Este foarte probabil că acest grup, necercetat, reprezintă un element sudic, de origine imposibil de precizat deocamdată. Faptele amintite arată că în procesul formării culturii Wietenberg au participat eventual și elemente care astăzi scapă analizei.

Cultura Wietenberg a fost răspîndită destul de dens în Transilvania, unde numărul localităților în care s-au găsit astfel de urme se cifrează astăzi la circa 180, fapt care ar putea denota o oarecare desime de populație. Grupul Wietenberg a avut o dezvoltare mai îndelungată, în mai multe faze, care însă din lipsa unor cercetări mai atente se pot doar bănuși, dar nu preciza în mod cert. Așezările Wietenberg se găsesc atît pe terasele joase, cît și pe plaiuri înalte sau în peșteri; nu se cunosc așezări întărite sau cu nivele mai numeroase de locuire; este posibil ca păstoritul să fi jucat în acest grup un rol mai mare.

Prezentînd în general aceleași caractere ca și culturile contemporane din jurul ei, grupul Wietenberg se distinge în primul rînd printr-o activitate războinică mai accentuată, manifestată

¹ Păstrăm aici această denumire, deoarece ea s-a încetățenit în literatura de specialitate universală.

* ■ * ■
 topoarelor de lupta și a « apărătoarelor de braț » din bronz, cunoscute în aria descoperiri izolate sau prin depozite (ca cele de la Turda și Ighiel, r. Alba) și prin , «ihfilar.

■ legătură cu acestea din urmă este semnificativ că triburile Wietenberg par să fi avut

deosebită pentru săbiile lungi, de împuns, cum se dovedește prin faptul că aici săbii de tip *Boiu* (r. Orăștie) și nu mai puțin de 7 săbii miceniene importate, lamele de tip *Apa* nu au pătruns.

?—r. tre unelte de piatră folosite încă, întâlnim iarăși cuțitul curb (secera), element III legătura mai strânsă a acestei culturi cu regiunile învecinate spre sud și răsărit r : _■ -/- III-Schneckenberg, Monteoru, Tei).

În il doilea rînd, cultura Wietenberg se distinge prin ceramica ei, care în faza de matu-

- : : eterizată prin folosirea generalizată, în cadrul unei bogate decorații, a orna-

■OD3 spiralice și meandrice, în motive și combinații foarte evaluate, adesea cu caracter E - - -Ti solare și executate în tehnici variate (incizie, împunsături, șampilare, incrustație).

wi>t — cuprinzînd căni cu o toartă, străchini, castroane și vase de provizii — prezintă B3Ka contururi particulare, distingîndu-se printre ele mai ales strachina cu patru colțuri trase rci vasul-rață (*askos*) și amfora.

O a treia trăsătură deosebitoare a culturii Wietenberg este înfățișată de ritul de înmorm-bor folosit de purtătorii ei și care a fost aceluși al *incinerăției* (în urne), după cum s-a putut ■■■■ta din unele morminte găsite izolat, dar și din cimitire, dintre care unul lîngă Ocna flrralTii a fost semnalat mai de mult, iar altul descoperit recent (1958) în orașul Bistrița. Se : : tă din fazele ei timpurii cultura Wietenberg a folosit acest rit de înmormântare, prin ase ea se alătură așadar nu de grupele ce-i sînt imediat învecinate, ci de cele mai îndepărtate — barinul Dunării mijlocii.

În general, deși înrudită cu grupele vecine, cultura Wietenberg își păstrează o indivi-.-i.-i proprie bine conturată și se arată chiar relativ refractară la contaminări.

Cultura Wietenberg se dezvoltă și ea tot în cuprinsul perioadei de mijloc a epocii bron-: . — din țara noastră, pe care de asemenea nu o depășește. Faza ei cea mai tîrzie, în care, ca pretutindeni, decorul format din caneluri începe să joace un rol din ce în ce mai mare, ■■■rintă și de data aceasta un aspect de tranziție, din care se va naște aspectul de cultură ■acerială *Noua*, care va caracteriza ultima perioadă a epocii bronzului din această provincie.

A treia perioadă a dezvoltării epocii bronzului pe teritoriul țării noastre este reprezentată tocmai de evenimentele care se petrec după sfîrșitul relativ brusc al evoluției culturilor înșiruite mai sus. La noi în țară aceste evenimente se reflectă în constituirea pe un spațiu foarte întins a unei culturi denumite *Soua*, care încheie epoca bronzului prin faptul că genetic se leagă de dezvoltarea rioară dar totodată pregătește oarecum terenul pentru perioada următoare, recere către prima epocă a fierului (hallstattul timpuriu). Înainte de a încerca edem cum s-a dezvoltat în cadrul general istoric viața triburilor din epoca ie bronz de pe teritoriul țării noastre este necesar să reamintim pe scurt datele cunoscute cu privire la cultura *Noua*.

Cultura Noua. A fost numită așa după o suburbie a Orașului Stalin, unde s-au descoperit mai de mult morminte cu un inventar caracteristic. Cunoscută la început cu deosebire din morminte, ulterior documentarea referitoare la cultura *Noua* s-a îmbogățit și prin descoperiri făcute în așezări sau prin depozite de vase de lut și de obiecte de bronz. Cultura *Noua* s-a răspîndit în Moldova și Transilvania, înglobînd probabil și o parte a Munteniei de est. sa s-a extins spre răsărit pînă la Nistru în R.S.S. Moldovenească și spre nord pînă în regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene.

în Transilvania, cultura aceasta este cunoscută îndeosebi prin câteva morminte de îndnerație și mai ales prin mormintele de inhumație de la Noua, Morești, r. Tg. Mureș, Teiuș, r. Alba, Cluj și Cașolț, r. Făgăraș. Numai în mod sporadic s-au descoperit și câteva așezări aparținând purtătorilor acestei culturi.

Purtătorii culturii Noua, după cum o dovedesc descoperirile din Moldova, sălășluiau în așezări mici, constituite din movile plate sau nivelate, cunoscute sub denumirea de cenușare (*zolniki*), din cauza mării cantități de cenușă din cuprinsul lor, provenită în mare parte de la arderea colibelor, construite mai mult din crengi, nuiele și trestie și mai puțin din vălătuci.

Resturile de locuințe și de vetre, păstrate pe Ide, ca și pietrele de rîșnițe *in situ*, dintre care unele de mari dimensiuni, numeroasele obiecte de os, ceramica, în cea mai mare parte fragmentară, și numeroasele oase de animale domestice și mai puțin sălbatice din cuprinsul acestor cenușare, ne arată ca ele corespund la una sau mai multe locuințe simple, grupate, în care au trăit familii de crescători de vite, care practicau în mai mică măsură și agricultura primitivă și care sălășluiau pe locurile adăpostite din preajma terenurilor bune pentru creșterea vitelor. Alte ocupații ale lor erau vînatul, pescuitul și unele meșteșuguri casnice.

Trecerea de la așezările întinse ale cultivatorilor de plante și crescătorilor de vite din epoca propriu-zisă a bronzului la sălașele în care predomină creșterea vitelor stă în legătură cu dezvoltarea producției din epoca respectivă. Agricultura primitivă ne mai puțin face față nevoilor crescînde ale membrilor societății tribale patriarhale, s-a intensificat creșterea vitelor, care reprezenta un important izvor de hrană și de bogăție, fiind poate și factorul determinant în procesul de acumulare de bogății.

Așezările culturii Noua din Moldova au continuat a fi locuite și în perioada imediat următoare acestei culturi, după cum o dovedesc ceramica și celelalte resturi de locuire din cuprinsul cenușarelor cercetate.

Etaplele acestea din evoluția cenușarelor din Moldova se caracterizează în primul rînd prin diferite specii ceramice (cești cu toarte cu butoni sau creste) și apoi prin obiecte de os, care sînt mult mai numeroase decît acelea de piatră, silex, lut ars și bronz.

Stadiul de dezvoltare social-economică a triburilor din această vreme se reflectă și în cimitirele grupului Noua din Moldova (Trușești, Piatra Neamț) și din Transilvania, caracterizate printr-un inventar sărac, compus în general din unul sau două vase, brățări și ace de bronz cu protuberante pe corp și câteva oase de animal.

Populația Noua era și ea amestecată din punct de vedere antropologic. În Moldova predomină covîrșitor formele dolico-mezocefale, reprezentate prin tipul proto-europoid atenuat, printr-un tip cu afinități nordice precum și prin unele, mai puțin numeroase, elemente mediteranoide. Formele brahicefale sînt aici extrem de rare. Frecvența lor crește însă în mod apreciabil în Ardeal, după cum reiese din examinarea craniilor descoperite la Cluj. Brahicefalii alpini sînt extrem de rari, se întîlnesc însă mai frecvent în populația Noua din Transilvania, unde și mediteranoizii apar mai des.

Forțele și relațiile de producție Ca și în restul Europei, în țara noastră epoca bronzului reprezintă de asemenea etapa în care, pe baza dezvoltării petrecute în epoca neolitică și datorită metalurgiei bronzului, progresul realizat în cîmpul forțelor de producție își găsește manifestarea cea mai caracteristică în folosirea unor anumite *unelte* și *arme* lucrate în bronz. Aceste unelte și arme sînt în primul rînd *toporul* și *secera*, *pumnalul* și *sabia* — cu observația că toporul se prezintă sub două aspecte, cel al toporului de lucru și cel al toporului de luptă. Noua materie primă a impus desigur forme

■oi pentru uneltele și armele care erau cunoscute deja din perioadele anterioare, **dnd erau** lucrate din piatră și os. Engels a caracterizat epoca fierului, drept cea săbiei, a plugului și a toporului de fier »¹. Această caracterizare este — în **aera** ce privește sabia și toporul — tot atât de valabilă și pentru epoca bronzului. Este foarte semnificativă împrejurarea că numărul și varietatea armelor mie să egaleze și uneori să depășească pe cel al uneltelor, fapt care A epocii bronzului un aspect războinic destul de accentuat. Specific pentru **pariul** nostru este că — așa sum se petrece de obicei, în regiunile periferice ale Oferitelor arii tribale și unionale — sabia se dezvoltă destul de repede din **ponnal**, în diferite forme și variante. Săbiile de tip Apa, din nord-vestul țării, **pentru** împuns și lovit și prevăzute cu mîner de bronz, țin de zona de atingere ■■re culturile Wietenberg și Otomani și de caracterul, se pare foarte agresiv, :- :rndințele de expansiune ale triburilor din ultima arie amintită. Lamele de **tip** Boiu, din podișul Transilvaniei, pentru împuns și avînd un mîner de **hon**: pe care se aplicau plasele de lemn sau os, se găsesc în aria culturii Wietenberș. dar pot să fie în legătură cu zonele de fricțiune între ariile Monteoru și -bicioara cu cea Wietenberg. O serie de lame lungi (adevărate *rapiere*) de tip ■ - sînt cunoscute în mai multe exemplare din Transilvania și printr-un **exemplar** din Muntenia, de la Roșiorii de Vede. Este puțin probabil ca luptători ■uâli din sud, din aria de expansiune a civilizației miceniene, să fi pătruns la ■ard de Dunăre și de Carpații Sudici; mai degrabă ne aflăm în fața unor arme ■■portate pentru calitatea lor deosebită și de un tip care le făcea mai potrivite restru împuns. în afară de sabia miceniană de la Roșiorii de Vede, nu se cunosc li **sud** și răsărit de Carpați pînă în prezent săbii din această vreme. La Sărata-Monteoru și în alte așezări ale aceleiași culturi s-au descoperit doar cîteva pum-**aale**. In rest, în această arie s-au folosit topoarele de luptă, de cele mai multe **ari** lucrate încă din piatră. Trebuie semnalate de asemenea, pentru majoritatea **căiturilor** din această epocă, măciucile sferice de piatră, cu gaură pentru prins ic coadă.

Același centru transilvănean și nord-est ungar care a creat săbiile de tip **Apa a** realizat și un nou tip de topor de luptă din bronz, despre a cărui răspîn-**dsre** pînă în Germania și pînă la Marea Baltică se va vorbi mai jos. Recent (1958) -•/. de topor s-a găsit și în Moldova, la Borlești, r. Buhuși, în aria culturii Monteoru; este posibil să fie vorba de o piesă ajunsă acolo prin schimb, deoarece **acest tip** de armă a ajuns pînă la Niprul mijlociu (regiunea Kiev) și pînă la vărsarea Bugului răsăritean (Nikolaev).

Tipul toporului de lucru folosit în regiunile noastre este cel așa-numit **plat** (o lamă care se prindea în despicătura cozii) dar mai ales — și acest lucru **este** caracteristic — cel cu gaură pentru coadă, dispusă transversal față de axul **lamei** — de fapt adică tipul de topor care s-a păstrat pînă astăzi și a constituit

¹ F. Engels, *op. cit.*, p. 162.

de la început rezolvarea cea mai potrivită a acestei unelte în metal. El imobiliza însă o cantitate însemnată de metal, de aceea nu s-a putut generaliza și menține; formele mai dezvoltate ale toporului plat (cele zise «cu aripioare») și apoi toporul cu gaură longitudinală pentru coadă (*cehul*), care cereau o cantitate mai mică de metal, l-au înlocuit la sfârșitul epocii ce se discută aici.

În răstimpul acesta se petrece și realizarea în metal a primului tip de seceră cunoscut în Europa, anume, în regiunile noastre, secera așa-numită cu buton, deoarece se prindea în coadă cu ajutorul unei proeminente turnate o dată cu lama, la baza ei. Spre sfârșitul epocii se dezvoltă și primele forme ale secerii cu limbă de înmănușare, în timp ce secera cu cârlig, răsăriteană, se va răspîndi de-abia în epoca următoare. Trecerea aceasta de la «cuțitele de recoltat» (cosoare) lucrate din piatră și os, la secera propriu-zisă de metal —■ fie ea și de un tip încă rudimentar — este indiciul cel mai elocvent al progresului făcut în domeniul cultivării plantelor (agricultura primitivă) și al măririi suprafețelor cultivate. Secerile de metal timpurii sînt însă rare în țara noastră; în afară de miniaturile (servind ca bare) din depozitul de la Deva (v. mai jos), nu s-ar mai putea menționa deocamdată decît o seceră de la Tei (București) și un fragment din micul depozit de la Medgidia, aparținînd unui moment tîrziu din cuprinsul epocii. Foarte răspîndite sînt în schimb așa-numitele cuțite curbe din piatră (adeseori gresie), care continuă în epoca bronzului, în formă evoluată, cosoarele de recoltat din neoliticul tîrziu, cînd ele se lucrau mai ales din silex. Aceasta dovedește că pătrunderea uneltei de metal în acest sector al activității productive a fost încetinită de insuficiența rezervelor de metal și de orientarea folosirii lor către sectorul uneltei majore, am spune, — toporul —■ și al armelor. Și de data aceasta este însă necesar a se sublinia largă folosire, de-a lungul întregii epoci, a unor unelte de piatră (printre care sînt de amintit și numeroasele rîșnițe de mînă), din os și din corn (de ex. sule, pumnale, săpăligi etc), moștenite din epoca precedentă și perfecționate acum.

Trecerea sumară în revistă a uneltelor de bază ale noii epoci — toporul de bronz îngăduind defrișări mai masive și o puternică dezvoltare a meșteșugurilor legate de prelucrarea lemnului (plugul primitiv de lemn, carul primitiv folosit la transporturi mai lesnicioase a unor cantități mai mari de recoltă și de alte bunuri), secera, toate legate între ele și semnalînd laolaltă în primul rînd extinderea suprafețelor cultivate, față de epoca neolitică — ca și a armelor principale (pumnalul, sabia și toporul de luptă), destinate apărării comunităților constituite împotriva atacurilor din afară, dar devenind în anumite împrejurări și mijloace ale unei expansiuni agresive, conturează cu suficientă claritate caracterele fundamentale ale modului de viață din epoca bronzului, cu rezerva sau mai exact cu adaosul, că elementele de producție păstorească se reflectă mai puțin în ele și trebuie urmărite pe baza altor indicii. Printre acestea din urmă, pot fi amintite resturile de așezări întâlnite în Transilvania pe plaiuri situate la peste 1000 m

altitudine, ceea ce dovedește o folosire a pășunilor înalte (de către purtătorii culturii Wietenberg).

Meșteșugurile transmise în această epocă de tradiția neolitică (torsul, țesutul, ofcitul, prelucrarea lemnului, a osului, a pietrei, a pieilor și altele) își păstrează, olfîndu-se, caracterul lor casnic. Printre noile aplicații ale unora din ele, trebuie menționată în primul rînd lucrarea plugurilor de lemn și a primului mijloc de transport cu tracțiune animală, care se răspîndește în această vreme —■ *carul*. Deși nu s-au descoperit la noi documente directe care să ateste lucrarea și folo-
Hiea carelor, totuși faptul că încă din perioada de tranziție se cunosc din regiuni învecinate indicii certe ale pătrunderii lor în Europa centrală și de răsărit (minia-
tura de lut de la Budakalász în R. P. Ungară, descoperită recent, și unele desco-
reriri de astfel de modele în lut sau chiar de roți de lemn din U.R.S.S.¹), ca și ■■prejurarea că în aria culturii Gîrla-Mare s-au găsit la Dupljaja în R.P.F.Iugoslavia două care votive (miniaturi în lut), iar din alte culturi se cunosc și la noi în țară reți de lut provenind de la astfel de modele, ne dovedesc folosirea acestui vehicul. Există în afară de acestea și de la noi din țară și din regiunile imediat învecinate, iscă din perioada de tranziție, dovezi ale domesticirii calului și ale înhămării sale, ca și ale înjugării boilor, astfel îneît și din acest punct de vedere folosirea tracțiunii animale (la plug, la car și eventual la alte procedee de transport) poate   socotită atestată. Piese laterale de la zăbale (așa-numitele *psalii*) lucrate din corn wu descoperit la noi în așezări ale culturilor Periam-Pecica, Monteoru, Wietenberg și Otomani. Trei piese de acest fel s-au descoperit în 1958 într-un strat ^jartînînd culturii Noua la Cavadienești, r. Berești. O serie întreagă de consi-
derente arată pe de altă parte că în aceste regiuni calul nu a fost folosit ca ■■mal de *călărie* decît de-abia mai tîrziu, începînd cu prima epocă a fierului.

Meșteșugul prelucrării metalelor prezintă după cum s-a arătat deja, aspecte și condiționări mai complexe. Știm din cercetări făcute în alte părți (în Austria de sus mai ales) că în vremea care ne preocupă reducerea minereului se făcea dhâr la locul de extracție a lui și metalul obținut era pus în circulație sub formă de *bare*, de lingouri, care de multe ori căpătau forma unor obiecte curențe (coliere, Kjpoare etc.); el se schimba însă și sub forma de bucăți în formă de turtă. Un depozit de bare-coliere descoperit la Deva ne dovedește pe de o parte existența ■aci activități extractive în regiune, pe de alta, forma în care metalul circula în procesul de schimb. Dar în Transilvania metalul mai circula și sub forma de topoare cu gaura transversală, dintre care un foarte mare număr s-au găsit acolo Sr irolat, fie reunite în depozite, ca de pildă cel de la Vîlcele (= Baniabic, jxda) sau cel de la Beșineu (r. Gheorgheni). Un depozit de astfel de topoare,

¹ Deosebit de importante sînt cele patru roți de lemn pline găsite în 1949 în apro-de Dnepropetrovsk, într-un mormînt cu ocru roșu din movila *Storojevaia* Moghița, u I. Terenojkin, *Kypzau Cmopoofceean Moeujia*, în *Arheologhiia*, Kiev, V, 1951, p. 183 fi moi. Alte două roți de lemn asemănătoare s-au aflat în 1952, în aceleași condiții, pe rîul *liolocinaia* în reg. Zaporojie, v. A. I. Terenojkin, *PacKonKU Kyptanoe e do/iuue peKU MoaoHHOU* a 1952 t., în KS, 63, 1956, p. 70 și urm. și compară și SCIV, X, 1, 1959, p. 164-165.

descoperit la Predeal, atestă folosirea acestei căi de legătură între Transilvania și Muntenia pentru transmiterea din trib în trib a acestui fel de produse caracteristice epocii, din regiunile miniere dinspre apus către regiunile lipsite de zăcămintele. Un depozit de coliere găsit la Sinaia, confirmă acest din urmă lucru. Nu avem dovezi directe, scoase din observații făcute chiar la locurile de extracție, că în această vreme se vor fi exploatat și zăcămintele din Oltenia (Baia de Aramă). Numărul relativ mare de topoare de aramă din perioada de tranziție și de la începutul epocii bronzului cunoscute din această provincie nu ar putea constitui el singur un indiciu suficient, deoarece s-ar putea ca el să se datorească vecinătății zăcămintelor de aramă din regiunile apropiate ale R.P.F. Iugoslavia (*Bor, Maidan-Pek*). Dar frecvența relativ mare în Oltenia a unui anumit tip de topor-ciocan de piatră (prins în coadă cu ajutorul unei șanțuri ce-l înconjură), care se știe că era folosit în special pentru extragerea și prelucrarea minereului sau a sării și apare în toate regiunile unde acestea erau extrase, ne îngăduie să socotim că și zăcămintele din Oltenia au fost exploatate în vremea aceasta.

Depozitul descoperit întîmplător într-o așezare a culturii Glina III din Ostrovul Corbului, lângă Turnu Severin, și conținând topoare plate de bronz, miniaturi de astfel de topoare (bare-obiecte) și topoare de bronz cu gaura transversală, cea mai mare parte din ele nefinisate, dovedește o activitate metalurgică foarte timpurie în aria aceasta bogată în zăcămintele. Un alt depozit, descoperit mai de mult, probabil la Maglavit (r. Calafat) și încă inedit, format din coliere-bare, atestă și el circulația metalului mai mult sau mai puțin brut în aria culturii Glina III din Oltenia. Topoare plate și cu gaura transversală s-au găsit și într-un depozit descoperit la Schitu (r. Drăgănești-Vlașca) în Muntenia.

Exploatarea zăcămintelor de aramă din Banat (în Munții Almăjului și ai Semenicolui) este făcută probabil de observația că în lutul din care s-au lucrat unele vase aparținînd culturii *Verbicioara* s-au găsit amestecate sfărîmături mărunte de minereu de aramă.

Desigur că o anumită specializare a triburilor care se ocupau, în regiunile muntoase bogate în zăcămintele de minereuri de aramă, cu extragerea și reducerea acelor minereuri se va fi produs destul de timpuriu. Ea corespunde altor genuri de restrînsse specializări ale activității productive, intervenite în această vreme la alte triburi, în funcție de creșterea generală a nivelului forțelor de producție, și potrivit cu posibilitățile oferite de mediul natural — fie că este vorba de intensificarea activității agricole sau păstorești, fie că se referă la exploatarea unor bogății naturale (sare, chihlimbar, diferite roci etc). Deși acest fenomen constituie una din premisele celei de-a doua mari diviziuni sociale a muncii (separarea meșteșugurilor de restul activităților productive), nu se poate vorbi totuși încă de o astfel de diviziune socială a muncii, pentru care nu existau încă în epoca aceasta condițiile social-economice.

Un al doilea aspect al meșteșugului metalurgiei este acela al prelucrării metalului brut, prin topire și turnare în tipare, sau numai prin ciocănire la cald,

irra; a obținerii unor piese finite (unelte, arme, podoabe). Din perioada **care ne** preocupă, nu există indicii care să ateste — ca fenomen general — **■ existența** unor meșteri ambulanti, care să fi cutreierat arii mai întinse pentru a **lacra** și schimba în diferitele așezări obiectele cerute. Nu se cunosc de asemenea **md** mari turnătorii. Ambele aceste fenomene se vor întâlni de-abia mai târziu, **spre** sfârșitul epocii bronzului și mai ales în hallstattul timpuriu. Este exclusă **de aceea** implicit și existența unor eventuali « negustori ». În schimb, avem **doreri** de prelucrare locală, în diferitele așezări, desigur de către meșteri speciali- într-o oarecare măsură, a metalului obținut prin schimb. În așezările mai ; cercetate s-au găsit documente ale acestei activități. Pentru a cita aici numai **câteva** exemple, la Glina, lângă București, încă dintr-o fază relativ timpurie **a** epocii, **a** ieșit la iveală un tipar de lut pentru un topor; la Sărata-Monteoru s-a **găsit o** turtă mică de bronz brut, precum și tipare pentru turnat topoare și alte **obiecte** de bronz, la Pecica de asemenea tipare pentru topoare. Nu se poate vorbi **■** **în** legătură cu aceste manifestări de o diviziune socială a muncii, ci doar de **o oarecare** specializare meșteșugărească, ca o expresie a unei parțiale și episodice **dîvinuni** a muncii în cadrul comunităților familiale, gentilice și tribale.

Dar metalul a mai îndeplinit și o altă funcție, se pare tot atât de importantă -: aceea de materie primă pentru unelte, arme și podoabe, anume pe aceea _ - - :: *de schimb*. După cum se știe, prima mare diviziune socială a muncii, - - ■' în perioada de tranziție de la epoca neolitică la cea a bronzului, a creat premisele economice ale unei activități de schimb propriu-zise, prin speciali, =irea diferitelor triburi în una din ramurile principale ale activității de producere **a** mijloacelor de hrană și de îmbrăcăminte, agricultura și păstoritul. Proprietatea **obștească** — gentilică — asupra mijloacelor de producție, fusese pînă acum, cm excepția posesiunii personale a unor obiecte mobile, de obicei general accesibile, relația dominantă în cuprinsul societății omenești. Acum ea suferă primele icstringeri prin trecerea vitelor — devenite și la păstori (prin laptele, lîna, pieile și prin forța de tracțiune pe care le furnizau) și la agricultori (unde se folosi la tracțiunea plugului) mijloace de producție de importanță sporită și deosebită — în proprietatea marilor familii, care încep a se detașa, ca celule economice, înlăuntrul organizației gentilice. Vitele devin cu vremea și mijlocul **cel** mai curent de schimb și își păstrează această funcțiune pînă târziu. Dar alături **■** **ie** ele, prin însuși chipul în care el se produce și circulă și prin maniabilitatea a, metalul începe să joace un rol din ce în ce mai mare de echivalent de schimb. Sub formă de turte de mărimi oarecum standardizate sau sub formă de **obiecte** — unelte (topoare, seceri) și podoabe (mai ales inele, brățări și coliere) — **arama** sau bronzul circulau nu numai ca *bare de metal*, ci serveau și ca echivalente **de** schimb, ca o formă de obiect-« monedă », și în genere ca simbol al averii. Așa **se** explică de ce, încă din epoca aceasta, unele piese de acest fel nu sînt finisate sau în orice caz nu prezintă urme de folosire practică. Desigur că în afară de aramă și bronz, o funcție asemănătoare revenea și aurului și — mai

puțin — argintului. Acest din urmă metal devine cunoscut și folosit pentru podoabe în regiunile noastre încă din perioada de tranziție de la neolitic la bronz și este întâlnit destul de rar și în cursul epocii bronzului (topoarele de argint de la Perșinari, un inel de buclă de la Sărata-Monteoru etc).

Un rol deosebit și o importanță excepțională a avut intensificarea în această epocă a exploatării aurului, din Transilvania mai ales, dar și din alte regiuni ale țării. Metalul prețios se obținea desigur prin spălare și prin culegere de pepite, nu prin minerit, și a fost folosit local, dar și pentru schimb.

Relațiile de schimb dintre triburi ca și intensitatea și aria lor de desfășurare se reflectă nu numai în răspândirea metalelor, ci și în alte fapte sesizate arheologic. Dacă lăsăm la o parte influențele reciproce dintre diferitele arii de cultură materială, care merg uneori pînă la « exporturi » directe de vase de lut ars, și atestă un contact strîns și un schimb intens de bunuri materiale și de experiențe între ele — constatăm în plus unele legături mai îndepărtate, a căror semnificație depășește istoria locală.

Astfel, deși lucrul nu a fost suficient studiat și consemnat ca atare, este foarte probabil că o ramură a marelui drum al « chihlimbarului », care unea coastele mării Baltice — unde se recolta această prețioasă rășină fosilă — cu diferite centre mediteraneene, atinge și regiunile noastre. Drumul despre care vorbim a fost deschis la începutul epocii bronzului și deși cea mai mare parte a schimbului nu traversa țara noastră, ci o ocolea pe la vest, nu este mai puțin adevărat că trebuie admisă și o oarecare participare a spațiului carpato-dunărean la aceste legături. Chiar dacă numărul destul de mare de perle de chihlimbar găsite în mormintele de la Sărata-Monteoru s-ar datora doar unei exploatări a zăcămintelor de chihlimbar din munții Buzăului (ceea ce nu este de loc sigur), totuși prezența unor arme tipic transilvănene și est-ungare în bazinul Oderului pînă în Pomerania, ca și alte legături ce se pot constata între culturile epocii bronzului de la noi și cele de pe coastele Mării Baltice trebuie puse în legătură cu drumul chihlimbarului. În schimb, descoperirea unor arme similare în bazinul Elbei (în R.S. Cehoslovacă și Saxonia) trebuie pusă în legătură cu schimbul legat de exploatarea zăcămintelor de *aramă* și de *cositor* din ultimele regiuni amintite.

Legăturile cu sudul, cu spațiul grecesc și est-mediteranean (helladic și micenian în vremea care ne preocupă), au fost desigur tot atît de intense. Una din cele mai grăitoare dovezi arheologice ale acestei situații este constituită de importul intens la noi în țară al *perlelor de faianță* lucrate în sud, în Egipt sau poate mai degrabă în aria helladico-miceniană. Producerea acestor perle, dintr-o materie care reprezintă forma cea mai rudimentară în care s-a realizat *sticla* pentru întîia dată în lume, constituia pe atunci un secret al ariei mediteraneene. Ele au fost exportate în mare număr în Europa continentală și în Anglia, dar mai ales în partea est-centrală și răsăriteană a continentului. La Sărata-Monteoru ele abundă în morminte; în 1958 s-au putut aduna numai

Actr-un singur mormînt peste 400 asemenea perle care aveau îmbrăcămintea
 i. Ele se cunosc și de la Poiana pe Șiret și din alte părți din țara noastră.
sus a fost prilejul de a se aminti săbiile miceniene ajunse prin schimb
 i în țară, precum și alte elemente care dovedesc strînsul contact cu lumea
 —■ balcanică, greacă și egeică (decorul spiralic și altele). Din punctul de
 vedere al organizării sociale, s-a arătat că încă din perioada **tranziție** de la
 neolitic la epoca bronzului se petrecuse, ca urmare a dezvolt-**forțelor** de
 producție și a trecerii în proprietate privată a unora din le mobile de
 producție, transformarea gîntei materne în gîntă paternă

Acest fenomen cuprinde în sine, prin înseși determinantele sale, început--_~
 _i. riepărtate ale destrămării încete a orînduirii comunei primitive (gentilice).
Gînta patriarhală se cristalizează la începutul epocii bronzului —• în legătură
 cu **stabilizarea** noii economii — și se dezvoltă mai departe. Că lucrurile stau
 l-i reiese nu numai din relațiile de proprietate, așa cum se reflectă ele în
descoperirile arheologice, dar și din unele practici funerare caracteristice.
 lîntările duble (bărbat și femeie), ca și cele cuprinzînd pe mamă și întîlnite
 încă din perioada de tranziție și necunoscute înainte, arătaseră **deja** legătura
 mai strînsă dintre soți și scoaterea în relief a funcției de procreație a **icmeii-**
soției, ambele trăsături impuse de rolul crescut al bărbatului și de **f.lînr-i** sa
 de a-și asigura stăpînirea asupra soției ca progenitoare și asupra copiilor ca
 urmași. În mormîntările duble sau triple, concomitente sau succe-■rc, ca cele
 de pildă din cutiile de piatră ale culturii Schneckenberg (v. mai **9BS** p. 99)
 demonstrează de asemenea închegarea mai strînsă a familiei bilate-ak —
 posibilă numai în condițiile patriarhatului, precum și — ca o expresie a
acelorași realități — dorința bărbatului de a menține și în lumea celor morți
aceeași dependență a soției și copiilor și de a-și asigura și în acea lume stăpîni-
ty asupra capacității de procreare a soției « cumpărate ». Aceleași relații se
tă și în mormintele de inhumație din cultura Monteoru, cercetate mai **la**
 Sărata-Monteoru, unde sub cercuri de pietre (care delimitau oarecum **fel** de
 «cavouri») s-au găsit înmormîntați succesiv, grupați, membrii ai **unei**
 familii (bărbat, soție și copii). Bărbatul căpăta întotdeauna un anumit **loc** în
 cuprinsul grupului, fiind înmormîntat cu o grijă deosebită și cu o sobrietate
 în ceea ce privește ofrandele mărunte. Pe de altă parte, uneori destul de
 mare a ofrandelor întîlnite în mormintele de femei, **ca** și atenția cu care
 formele ritualului erau păzite cu prilejul înmormîntării **lor**, ne **arată** că poziția
 femeii era încă ridicată, — de data aceasta în limitele **coostrîngerii** patriarhale, ca
 o manifestare a solitudinii soțului și a protecției **pe care** familia ei o acorda
 fetei căsătorite.

Fenomenul cristalizării și dezvoltării patriarhatului nu a avut însă caracterul
 —wi treceri nemijlocite și nici nu a fost uniform: aceasta se vede din dăinuirea
mor elemente mai mult sau mai puțin importante de tradiție matrilineară în

unele comunități din epoca bronzului. Au existat însă desigur și tendințe de constituire a mării familiei patriarhale, care înlocuia în mare măsură ginta, ca celulă economică.

Apariția și dezvoltarea lentă a proprietății private — în parte sub forma proprietății de familie mare, în parte sub cea a familiei mici și numai în mică parte sub cea individuală — a dat naștere unei oarecare diferențieri de avere și sociale. Ea nu a putut depăși însă anumite limite pe care i le trasa proprietatea obștească asupra principalelor mijloace de producție.

Printre indiciile arheologice care reflectă această situație se poate menționa în primul rând faptul că, deși la noi nu s-au descoperit încă înmormântări « princiare » din această vreme ca în alte părți (cum este de ex. grupul celor din Germania centrală), totuși tezaurul de la Perșinari, în valea superioară a Dâmboviței, cuprinzând un pumnal lung de aur masiv și câteva topoare de luptă de argint, documentează existența unor elemente « aristocratice » reprezentative, menite să simbolizeze forța și strălucirea comunităților tribale respective. Lucrul reiese din împrejurarea că ne aflăm în fața unor arme lucrate din metal prețios și deci ineficace practic, ci folosite ca insigne de rang și simboluri ale puterii și din aceea că relațiile generale ale epocii nu ne permit să admitem că ele vor fi. fost proprietatea unui individ sau a unei familii izolate.

În lumina acestor relații trebuie judecate și acele descoperiri arheologice care au răsunet nemijlocit în sfera socială. Sînt de menționat aici în primul rând o serie de descoperiri formate din podoabe de aur, ca de pildă tezaurul de la Șmig, r. Mediaș, cel mai modest de la Rovine, r. Pecica și cel de la Țigănași, r. Vinjul Mare. Acestora li se alătură — depășindu-le cu mult ca importanță — tezaurul celebru astăzi în toată lumea de la Țufalău, r. Sf. Gheorghe, care alături de un număr greu de precizat de topoare mari și masive de aur (probabil că au fost cinci), cuprindea și numeroase obiecte de podoabă. Dacă la Rovine ne putem gândi la podoabele de colier — ■ nu prea bogate — ■ pe care o femeie mai înstărită și le-a ascuns într-o ulcică de lut, celelalte tezaururi — dintre care cele de Șmig și Țufalău au cuprins și cîte o bucată de aur brut — ar putea fi socotite drept avutul vreunor meșteri aurari, dacă nu s-ar opune hotărît cantitatea extraordinară de aur care a constituit tezaurul de la Țufalău și. prezența acolo a topoarelor de ceremonie. Balanța înclină astfel către interpretarea ca tezaururi *tribale*. Alături așadar de mici « averi » familiale și personale, ne-am afla și în fața unei acumulări de caracter colectiv, reprezentînd bogăția și puterea tribului sau a uniunii și folosind în relațiile de schimb, dar și în cele « politice », dintre diferitele mari formațiuni tribale.

Tabloul schițat aici își găsește o confirmare și în repartiția ofrandelor din cimitirele acestei vremi, cercetate pînă acum. Fără ca variația de bogăție a acestor ofrande în diferitele morminte să ofere contraste prea mari, se remarcă totuși — desigur că adesea și în funcție de norme rituale și de pietate —

m deosebire între mormintele mai bogate și altele mai sărace. Printre diferitele **i numeroasele** exemple care se pot cita, merită a fi menționat cazul unui **infant** de copil (de circa 10 ani) din cîmpul de urne de la Cruceni în Banat **m care** s-au găsit 18—20 de obiecte de bronz. Deși diferențierea prin avere — **pan** posesiune de bunuri personale — nu atinsese proporții care să pună în **pnnejdie** temeiurile comunei primitive, ea exista totuși.

În acest cadru și-a găsit probabil loc și robia patriarhală, în mod firesc **p w*r**ar** restrînsă la exploatarea în cadrul gospodăriei a prinșilor din războaie. —'-...- _ie fortificații, amenajarea așezărilor, construirea sanctuarelor și alte -;- ie mari proporții, care cereau un efort colectiv, se executau de **aoaraitățile** gentile și tribale, pe baza solidarității de comună primitivă și **constituie** tocmai o ilustrare a existenței și tăriei ei încă nezdruncinate.

poate de aceea trage concluzia că diferențierea socială nu atinsese **pwțmi** [ii prea mari, că în genere doar unele vîrfuri din conducerea triburilor **p a** uniunilor de triburi, ca și unele vîrfuri militare, se distanțaseră într-o «**nnare** măsură de restul masei tribale. Surplusul de producție — agricolă, **fâsBorească** și de bogății naturale — se arată a fi fost realizat și folosit în foarte **■R** măsură în cadrul obștesc, schimbul însuși păstrînd încă un caracter **paonroțat** colectiv, neindividual. Organizația de comună primitivă, întemeiată **pe ginta**, marea familie patriarhală și trib, își păstra așadar suficientă forță, **pmtu a** nivela tendințele de depășire ale formației gentilico-patriarhale de **■M|K** care se vor fi manifestat desigur — și cu o intensitate mai mare — **■** în , - - - . : care, în anumite regiuni și împrejurări, se orientau mai accentuat **câcee** economia păstorească și activitatea războinică.

În condițiile acestea, fenomenele de început de destrămare a orînduirii **yanfcee** se încadrează între granițe destul de precise. Diferențierile sociale, de ie acumulări de bunuri personale, fie de strîngerea organizației tribale r.iJ-tribale și de activitatea războinică, își găsesc o contragreutate și o **tmai** în proprietatea încă obștească asupra solului (ogoare, pășuni, ape și **șm ii ii i**) și în rolul pe care ginta îl deține încă în raporturile ținînd de înrudire **tie esc** cele reglementînd căsătoria) și cele organizatorice și religioase.

Suprastructura S-a arătat că însăși economia, constituirea unor arii culturale cu caractere proprii și cu teritorii strict delimitate **deși** variabile în timp, la care se adaugă și indiciile referitoare la activități războinică, oferă suficiente temeiuri pentru concluzia că în această epocă **f-ao** format relativ vaste uniuni de triburi înrudite, cărora trebuie să le presu-**famesn** o mai mare stabilitate și o organizare mai strînsă ca ale celor anterioare. **Aasamblul** situației, ca și faptele de amănunt cunoscute ne obligă să admitem că organizarea lor avea caracterele unei democrații militare de tip incipient, **activitatea** războinică nefiind — și neputînd fi încă — o ocupație neîntreruptă, iar luptele urmărind în primul rînd apărarea și eventual extinderea teritoriului

unional și nu jaful organizat. Democrația militară nu atinsese așadar faza ei de dezvoltare « furtunoasă ».

După cum ne arată cu precădere așezările mai bine cercetate (ca de ex. cele de la Sărata-Monteoru și de la Otomani), avem de-a face în fiecare caz cu o organizare tribală, grupata în jurul unui sau mai multor puncte de refugiu, acestea fiind întărite și locuite neîntrerupt, probabil de o gintă mai importantă; nimic nu lasă să se întrevadă că aceste poziții centrale și mai înalte, în jurul cărora se instalau până departe pilcuri de locuințe, mici « cătune », vor fi fost ocupate de un grup de conducere propriu-zis sau de o aristocrație, în preajma refugiului, sau în anumite condiții chiar și pe el, să găseau și sanctuarele tribale (ca de ex. la Sărata-Monteoru).

Strînsa legătură și comunitatea de cultură materială și de manifestări suprastructurale pe care o constatăm între diferitele așezări din fiecare arie culturală sprijină concluzia că diferitele triburi din acele arii erau organizate într-o uniune de triburi, care desigur că a avut organele de conducere obișnuite, anume adunarea poporului, sfatul uniunii și șefi militari (cu funcție intermitentă —■, numai în cursul războaielor). În timpul luptelor mai grele adunarea poporului lua forma adunării cetelor sub arme. Sînt germenii acelei suprastructuri social-politice, «cea mai înalta organizare la care orînduirea gentilică putea în genere să ajungă » *, pe care, pentru perioada finală a procesului de destrămare a orînduirii de comună primitivă, Engels a denumit-o *democrație militară*.

Arta din epoca bronzului are în mare măsură un caracter geometric-ornamental. Rarele reprezentări figurale, de caracter realist (capete de berbeci modelate în lut sau alte motive animaliere lucrate în corn sau os, unele fiind de păsări), nu reflectă decît în mică măsură reprezentări magice sau religioase, ci mai degrabă nivelul mai ridicat al conștiinței sociale, care impunea de pildă o împodobire aproape generală a uneltelor și ustensilelor casnice (ceramica etc.) — și trebuie să ne imaginăm că și a locuințelor înseși, prin elemente de artă arhitectonică —ca o expresie a relațiilor noi de familie și de trib. Simțul frumosului se manifestă și în forma și împodobirea armelor, întruchipînd în acest domeniu de gîndire și simțire atașamentul individului sau familiei față de relațiile comunitare în care se găseau încadrați. Totuși, nivelul încă scăzut al forțelor de producție și relațiile sociale de caracter patriarhal primitiv corespunzătoare, caracterul încă empiric, neștiințific al cunoștințelor dobîndite în domeniul metalurgiei, al agriculturii și al creșterii animalelor domestice, au lăsat încă un loc destul de larg acelei răsfrîngerii fantastice a lumii externe și a vieții sociale în conștiința purtătorilor culturilor din epoca bronzului de la noi, — care este religia. Aceasta capătă acum, în raport cu epoca neolitică un caracter nou, prin aceea că structura economică și modificările intervenite

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 145.

de producție au determinat axarea ei în principal, după indiciile **ane dispunem**, pe adorarea forțelor naturii. Acest lucru își găsește expresia **i an dar** documentată în cultul soarelui — ceea ce nu înseamnă că nu vor **iosc adorate** și alte manifestări ale naturii înconjurătoare (furtuna, fulgerul **foșnetele**, poate luna și stelele, vânturile ș. a.), fără însă ca documentarea de care dispunem să ni le semnaleze cu aceeași netezime. Pe de altă dementă relativ importante ale cultului fertilității legat de relațiile de matrilinear din neolitic, se mențin în noua epocă, mai active în unele ții culturale, și mai atenuate în altele.

O serie întreagă de motive ornamentale întâlnite în ceramica și în podoa-**epocii** par a nu lăsa nici o îndoială asupra rolului pe care soarele îl juca - : _ : _ de reprezentări aflate în discuție. Cercuri, cercuri cu cruce («roata spirale etc. nu fac decât să amintească sub diferite aspecte astrul ie lumină și căldură și ajutor al recoltelor și pășunilor. O placă x (**de** fapt o mare vatră de 2x2 m) cu motive spiralice, din așezarea de "axenberg, înfățișează într-un chip mai complex și greu de deslușit în : același lucru. Unele indicii sugerează reprezentarea eventuală a mișcării **faadaristice** a soarelui și lunii. Carele votive de la Duplaja trase de păsări solar!), nu pot fi. despărțite de același cerc de reprezentări, deși se **discuta** asupra identității personajului din unul din ele (bărbat în rochie **inină!**). La Sărata-Monteoru, un loc de cult orientat spre apusul soarelui, d « altare » de lut și cu ofrande constând din cereale și carne de animale, șă de numeroasele motive ornamentale întâlnite pe vasele din această și reprezentând fără îndoială soarele. În aceeași așezare un « sanctuar » vn mare, înconjurat de pietre și ocupînd o arie de peste 20 m în diametru, . . : s. : . la o adîncime de 2—4 m în pămînt și nu a fost dezvelit decât în **mid** măsură. În cimitirul de incinerare de la Cruceni, r. Ciacova (cultura **C3da-Mare**), vasele auxiliare așezate lîngă urnă erau dispuse pe un segment **de cerc** cuprins între nord-est și sud-est, deci orientate către poziția variabilă a **soarelui** în funcție de anotimpuri. Vîrtejlele de spirale sau motivele «în stea » ornează discurile topoarelor de luptă din grupa Apa, ca și multe alte aunte cunoscute din materialele arheologice de care dispunem, constituie 3 suficientă atestare și ilustrare a cultului solar în faza lui încă primitivă, puțin **abstractizată**.

Alături de aceste manifestări, se găsesc însă în unele grupe și elemente **care** semnalează prelungiri neolitice. Statuetele feminine de lut ars din aria Gîrla-Mare, dintre care cele mai perfect realizate sînt cele găsite în morminte la Orna, ca și ornamentica mai puțin « solară » a ceramicii acestui grup — de **caracter** predominant agricol pare-se —■ îngăduie presupunerea unor supraviețuiri matriliare, chiar dacă tipul statuetelor este influențat de civilizația miciană. Decorul statuetelor din cultura Gîrla-Mare îngăduie să se presupună mbrăcămîntea purtătorilor ei era bogat împodobită cu broderii și ornamente

aplicate. Unele figurine de lut ars, semnalate în ultima vreme și din aria culturii Otomani, pot fi puse în legătură cu aceleași tradiții matriliniare.

În cadrul unor reprezentări cristalizate încă din neolitic, populațiile din epoca bronzului își îngropau morții și la noi în cimitire situate în preajma așezărilor. În felul acesta, existența paralelă a așezării celor vii și a locului de viață mai departe, în anumite forme, a celor morți, capătă o expresie concretă, bine conturată. Grija față de cei morți era obligația de neocolit a celor rămași în viață, și prin îndeplinirea riturilor de înmormântare, rudele celor decedați se îngrijeau pe de o parte de asigurarea condițiilor de existență în « lumea morților » a celor dispăruți, iar pe de altă parte se preocupau de determinarea unei atitudini favorabile a aceloră față de ei (prin depunerea de ofrande în mormânt și prin îngrijirea acestuia), iar în unele cazuri luau măsuri ca cel decedat, a cărui ostilitate era presupusă și temută din diferite motive, să fie împiedicat de a reveni (ca strigoi) pentru a face rău. Aceste măsuri constau în ciopîrtirea cadavrului, în alte practici rituale probabile dar negăsindu-și o expresie concretă neechivocă în observațiile arheologice și chiar în îngrămădirea de bolovani peste mort.

Cimitirele din epoca bronzului aveau un caracter *tribal*; se poate presupune că și sanctuarele, câte se cunosc pînă acum, întruneau de asemenea pe adoranții unui întreg trib. Nu există nici un indiciu referitor la existența unor sanctuare unional-tribale. Ritul de înmormântare pare a fi fost la populațiile din epoca bronzului, la început, în general, cel al înhumației, de obicei în poziție chircită și în *cimitire plane*, adică fără movile (tumuli). Acest din urmă amănunt merită să fie subliniat cu oarecare insistență deoarece el este semnificativ din mai multe puncte de vedere. În adevăr, populația din perioada de tranziție numită a înmormîntărilor cu ocră roșu, care a participat în măsură importantă la formarea noilor grupări tribale în regiunile extracarpătice ale țării noastre, dar și a unora din interiorul arcului de munți, a folosit în ritualul său tipul de *mormînt tumular*; dispariția aproape totală a acestui obicei în epoca bronzului ne dezvăluie și ea asimilarea deplină a acestui element în noile sinteze tribale și culturale. Faptul este cu atât mai semnificativ, cu cît este posibil, și în unele cazuri probabil, ca unele grupuri ale populației înmormîntărilor cu ocră roșu să fi supraviețuit ca atare pe alocuri pînă la începutul epocii bronzului. La răsărit de aria culturală în care se înscrie țara noastră, în regiunile de stepă și de silvostepă dintre Volga și Prut, populațiile amintite își păstrează și de-a lungul epocii bronzului ritualul tumular — legat se pare mai mult de modul de viață *păstorească*. El este folosit în epoca bronzului și în nordul și centrul Europei fie continuu, fie episodic: se consideră chiar că grupul așa-numit danubian (în bazinul Dunării mijlocii și superioare și în cadrilaterul boemian) din bronzul mijlociu a jucat — cum va fi prilejul să se vadă mai tîrziu — un rol în desfășurarea istorică a evenimentelor din epoca bronzului din Europa centrală și chiar din regiunile noastre.

O serie de probleme avînd un răsunset deosebit în sfera interpretărilor concepțiile despre lume și viață și în cea a evenimentelor istorice, se **ia legătură** cu practicarea *ritului incinerăției* în epoca bronzului. Prima este semnificației acestui rit prin raport cu cel al inhumatiei. Distrugerea i **cehii** mort prin ardere (și totodată de cele mai multe ori și a ofrandelor **dădeau!**), presupune desigur o altă viziune asupra raportului dintre material și « dublul», « umbra » mai mult sau mai puțin materială **po.a ființei** umane. Acest aspect al problemei trebuie reținut în cadrul discuției **acestui** rit, în care opiniile pendulează între o interpretare pur utilitară de igienă) și una spirituală (o nouă «religie », de caracter abstract-în sensul că este vorba de o reprezentare mai abstractă asupra rapor-**dintre** cele două presupuse componente ale ființei umane. Un **alt** grup de probleme se ridică în legătură cu momentul și împrejurările acest rit apare și se răspîndește. Știm că în Europa el este folosit sporadic **âcî** în neolitic — fără a se putea preciza deocamdată în ce regiune a lumii | **ane cea** mai veche origine. În perioada de trecere de la neolitic la epoca incinerăția s-a folosit sporadic și la noi în țară, după cum s-a dovedit icoperirea unui mormînt cu acest rit pe Măgura Tomii de la Cîrna, . culturii Coțofeni. În epoca bronzului, unele grupe culturale de la mijlocie (în R. P. Ungară) îl folosesc ca rit principal, în forma depunerii arse în vase de lut (urne) îngropate în cimitire (« cîmpuri de urne »). în țară, unde pînă în prezent nu s-au cercetat decît puține cimitire din **epocă**, ritul de incinerăție cu cîmpuri de urne este caracteristic pentru Gîrla-Mare și pentru grupul Wietenberg din Transilvania. Observații mai precise s-au putut face în aria culturii Monteoru, al cărui **aat** «aerai de înmormîntare era inhumăția. Unele descoperiri inedite din valea **aapenoară** a Dîmboviței ne semnalează pentru cea mai veche fază a culturii **Itiotfxoru**, ritul inhumatiei în cutii de piatră — deci în concordanță cu ceea ce **fom** despre grupul Schneckenberg-Glina III, mai vechi. Pe de altă parte, _ : .-:_-!'. Monteoru s-a descoperit din faza imediat următoare, un rug de ardere a **cadavrelor** (necercetat încă în întregime), dar fără a se cunoaște pînă astăzi de **■kâieri** vreun *mormînt cu urnă* din această fază. Ținînd seama de împrejurarea **câ spre** sfîrșitul primei perioade a acestei culturi este documentat ritul inhumatiei **dezgropat** la Sărata-Monteoru un întreg cimitir din această fază) și că el *i folosit* și în continuare pînă la sfîrșitul acestei culturi (cu rezervele ce se **face** imediat), se poate presupune că rugul amintit reprezintă altceva (**sacrificai?**) și nu modul obișnuit de înmormîntare.

Incinerăția se întîlnește la Sărata-Monteoru, în condiții particulare, de-abia **in atena** fază de existență a culturii respective, cu alte cuvinte spre sfîrșitul epocii bronzului propriu-zise. S-au descoperit anume în cimitirul de inhumăție **aparținind** fazei amintite de la Monteoru un număr restrîns de morminte de ație în urne (procentul lor față de cele de inhumăție se situează în jurul

a 10%). Toate erau ale unor copii. Situația aceasta s-a confirmat și în cimitirul aceleiași faze a culturii Monteoru, de la Balintest, satul Cioinagi, r. Berești, și anume atât în ceea ce privește proporția dintre mormintele de înmormîntare și cele de incinerare, cât și în privința faptului că numai copiii erau înmormîntați în acest din urmă chip. Este îndreptățită așadar concluzia că în această regiune culturală, ritul incinerării pătrunde — ca o practică *nouă*, ce se aplică deocamdată numai la copii, unde abaterea de la tradiția moștenită putea fi socotită mai puțin gravă — doar la sfîrșitul dezvoltării acestui grup. Se va vedea că grupa *Noua*, care urmează culturii Monteoru, continuă a păstra tradiția înmormîntării, cu izolate abateri către ritul incinerării. Pe de altă parte, așa după cum s-a arătat mai sus cu prilejul descrierii culturilor respective, raportul dintre folosirea celor două rituri principale de înmormîntare (în mormînt și incinerare în urne), se arată a fi fost același ca la Monteoru și în culturile Verbicioara, Periam-Pecica și Otomani.

Problema folosirii ritului incinerării în epoca bronzului prezintă o importanță istorică deosebită, deoarece, după cum se va vedea, perioada următoare, a hallstattului timpuriu, este caracterizată în Europa prin mari mișcări de populații, în care rolul cel mai activ îl joacă triburi caracterizate, printre altele, tocmai prin ritul incinerării și prin cîmpurile de urne respective.

Dezvoltarea istorică și sfîrșitul epocii bronzului — încadrarea lingvistică a populațiilor din epoca bronzului nu se poate face desigur pe bază de documente directe, deoarece nu ni s-au păstrat monumente locale de limbă din acea vreme. Totuși, cu ajutorul amănunțelor cunoscute ale dezvoltării istorice generale și al studiului comparat al limbilor din continentul eurasiatic, s-au putut formula unele ipoteze, care reprezintă un răspuns corespunzător stadiului actual al cercetărilor la o astfel de întrebare. Deplasările și restructurările de triburi, ca și transformările economice și culturale petrecute în perioada de tranziție de la neolitic la bronz au coincis în timp cu apariția primelor elemente de caracter indo-european în Grecia și Asia anterioară. Pe de altă parte, lingvistic și istoric-cultural s-a putut face plauzibilă ipoteza că desfacerea diferitelor ramuri ale grupului de limbi indo-europene s-a petrecut cam într-o vreme care ar corespunde cu cea menționată. În sfîrșit, local nu se cunosc mai tîrziu evenimente și împrejurări care să poată fi puse în legătură cu o transformare lingvistică de asemenea natură și proporții, în timp ce în epoca fierului — încă de la începutul ei prin cele ce se reflectă în poemul homeric *Iliada* (unde sînt amintiți tracii indo-europeni) — avem știri precise că în aceste regiuni locuiau populații de limbă indo-europeană. Este de aceea plauzibil să se admită că triburile din epoca bronzului de pe teritoriul patriei noastre vorbeau deja în cea mai mare parte a lor o limbă indo-europeană, substratul anterior, neolitic, urmînd a fi atribuit altui grup lingvistic (pre-indo-european), de caracter fie «jafetic» (caucazo-basc), fie mediteranean.

În ce măsură unele grupe neolitice de la noi au participat la însăși constituirea ~~maaelului~~ lingvistic indo-european (care și el s-a format desigur istoricește, pe arii mai largi) — cum s-a presupus de unii învățați — este mai de stabilit în stadiul actual al cunoștințelor noastre. În ultima vreme, x în ce mai mulți cercetători înclină să admită că un rol important în răs-. graiurilor de tip indo-european l-au jucat triburile de păstori răsăriteni . înmormântări cu ocră roșu și cu ceramică decorată cu șnurul, a căror inter-a fost hotărâtoare și pe teritoriul patriei noastre în epoca de tranziție — i s-a subliniat și aici, mai sus. Dacă există așadar temeiuri suficiente pentru a admite ipoteza că la trecerea jpre epoca bronzului s-a făcut și la noi pasul hotărâtor către formarea și răspî-
■ **nea graiurilor** de tip indo-european, nu tot atât de îndreptățită apare ipoteza **după care** încă din acea vreme și pînă la sfîrșitul epocii bronzului, am putea **■** **despre** o diferențiere care să permită denumirea de traci — **■** sau în regiunile JEBE. **vestice** de iliri — (grupele istorice ale indo-europenilor din aceste regiuni) **■** **un** populațiile de pe teritoriul țării noastre. Este mai probabil că o astfel b **diferențiere** lingvistică specifică a intervenit mai tîrziu, în urma unor noi restră-
■ **finri** de triburi și a unor noi dezvoltări de ordin cultural general și lingvistic, OR **au** intervenit după sfîrșitul epocii bronzului — după cum se va vedea, mai **aies** *TD*. prima perioadă a epocii fierului (hallstattul timpuriu).

— **ri** cum s-a mai amintit, grupele culturale discutate în cele precedente
 -... r... rmației arheologice existente, destul de inegale și în genere insuficiente,
 .. " rrr... în general la începutul epocii bronzului, prin diferențierea fondului
■ **iii**: unitar care luase naștere în perioada de tranziție de la neolitic la epoca
■ **cuini** și care prezenta, în fazele premergătoare cristalizării epocii bronzului,
■ **cade** regionale de mare răspîndire geografică cunoscute de la răsărit spre
ații» sub numele de Horodiștea-Foltești (Gorodsk-Usatovo), Coțofeni și Baden.
ceasta bază comună, ca și influențele venite în toate sectoarele din aceleași
■ **fi**, **cd** estic și cel sudic, precum și complexe legături reciproce care au existat
■ **BCBU** **cnit** între diferitele arii, au determinat și caracterul înrudit, și în multe
■ **vințe** asemănător, al tuturor grupelor ce s-au putut deosebi pe teritoriul țării
 P"«" și în regiunile învecinate.

A mai fost prilejul de asemenea în chip repetat să se arate, că toate culturile despre care s-a vorbit s-au format aproximativ în aceeași vreme, chiar **pentru** unele din ele nu putem încă preciza aspectul inițial sub care au și nu putem afirma că au luat naștere absolut concomitent. Fapt ră-: că ele se dezvoltă în linii mari paralel și au fost — **■** de asemenea în general — **la** aceleași vicisitudini. Legătura istorică dintre ele se manifestă și prin **ă** toate grupele încep a se transforma mai repede, a intra oarecum într-o de neliniște, cam în aceeași vreme, pentru a dispărea, aparent brusc, a, cam în același timp. Formarea și dăinuirea lor se încadrează așadar răstimp anumit, care din punct de vedere istoric reprezintă desigur o

etapă bine conturată în desfășurarea generală a procesului istoric din aria carpato-dunăreană.

Încercarea de a descifra sensul istoric al formării, dăinuirii și dispariției grupelor culturale din epoca bronzului propriu-zisă, presupune și pe aceea de a le integra în dezvoltarea istorică generală a lumii mai largi din care ele se arată a fi făcut parte, cu care prilej vor trebui precizate — pe cât posibil — și principalele jaloane de cronologie absolută (adică în ani solari) ale existenței lor. S-a arătat aici, în partea referitoare la perioada de tranziție dintre epoca neolitică și cea de bronz, care au fost în mare —■ și atât cât ele pot fi deslușite în stadiul actual al cercetărilor —■ evenimentele istorice care au însoțit trecerea la epoca bronzului. Trebuie reamintit că ele se încadrează în fenomenul larg al răspîndirii populațiilor de limbă indo-europeană în Europa.

Cristalizarea culturilor epocii de bronz s-a arătat a fi fost strîns legată de contactul, mai direct sau mai ocolit, cu spațiul sudic greco-egean și macedonean.

S-a observat încă de mult că o serie întreagă de legături unesc grupele din epoca bronzului din spațiul nostru cu acel nivel cultural și cronologic din Grecia, care este cel mai bine reprezentat prin mormintele zise «regale» de la Micene. Data acestora este bine stabilită cam pe la mijlocul sec. al XVI-lea î.e.n. prin raportare la elemente din Creta, datate la rîndul lor cu ajutorul cronologiei absolute egiptene (aceasta din urmă ea însăși fiind fixată pe cale astronomică). Trebuia precizat însă în care moment din dezvoltarea epocii bronzului din Europa centrală și sud-estică, se situează legăturile cu complexul de la Micene. S-a putut stabili, cu oarecare aproximație, că este vorba de începutul fazei mijlocii a bronzului nostru, astfel încît, prin apreciere, s-a presupus că faza timpurie, inițială, a epocii bronzului din regiunile noastre a putut începe pe la 1700 î.e.n. în ultima vreme însă, pe baza identificării unor contacte mai strict delimitate cu epoca bronzului din Macedonia, există tendința de a se data primele începuturi ale epocii bronzului din regiunile mai apropiate de aria egeică (Periam-Pecica etc.) încă de pe la 1800 î.e.n.

Cu aproximația de rigoare, am avea așadar un criteriu de cronologie absolută pentru cele mai vechi cristalizări ale vieții epocii bronzului în regiunile noastre, între circa 1800—1700 î.e.n. Ele ar sta astfel, cronologic dar și istoric, în legătură cu formarea, în Grecia, a culturii bronzului mijlociu (numită helladicul mijlociu) și ca atare cu etapele de formare a culturii miceniene, etape reflectînd transformările produse în aria egeană în urma infiltrării acolo a primelor populații de limbă greacă.

Pentru a stabili, oricît de aproximativ, data la care culturile epocii bronzului propriu-zise de la noi iau sfîrșit, este necesar în primul rînd a desluși, cu ajutorul documentelor arheologice, cum și în ce împrejurări s-a produs «dispariția» culturilor amintite.

S-a văzut că pretutindeni, aceste culturi prezintă fiecare o fază tîrzie de multe ori nu destul de clar delimitată, dar care totuși arată peste tot o

■ e cam în aceeași direcție. În ceramică, decorul format din caneluri preeminente începe a predomina, ornamentarea bogată, proprie mai înainte ani grup în parte, se pierde treptat, torțile cu creastă sau cu un buton —. —. ■ superioară se răspîndesc tot mai mult și apoi asistăm la încetarea nării în așezările adesea îndelung folosite pînă atunci și la apariția, pe spații Basc a unor culturi noi, anume grupul *Noua* din Transilvania și Moldova itat grup cam asemănător, care a început a se distinge de-abia în ultima vreme, lifcwii ni i și Oltenia. Paralel cu aceste transformări în ceramică, se observă i jtiFiț-ia unor tipuri noi de podoabe de bronz (ace, pandantive, brățări etc.) i noBodată o grijă mai mare de apărare a așezărilor, precum și adoptarea mai aici sau mai hotărît a ritului de înmormîntare prin incinerare. Economia lor pare a se resimți și ea în sensul că păstoritul ia o dezvoltare din ce mai mare. În așezările mai bine cercetate, de ex. la Sărata-Mon-se poate urmări cum în ultima fază a* culturii respective se fortifică apare incineratiia și se dezvoltă în ceramică trăsăturile care duc către i Noua.

Aceasta din urma părăsește modul de așezare vechi și trece la o viață ■ață mai mult spre păstorit, cu așezări de tipul « movilelor de cenușă » e, *zolniki*). S-a constatat însă, atît în stepa Jijiei la Corlăteni, r. Dorohoi, -_>r-: r. Trușești, cît și pe Prut, la Cavadinești, r. Berești, că la baza cenu-- : _.-...; Noua descoperite acolo, se găsește și un nivel inițial de locuire t caracter Costișa sau Monteoru tîrziu. De altfel, și la Poiana pe Șiret, după ■narea Monteoru (cu toate fazele) urmează și un nivel Noua. Aceste fapte, ■hkâ cu transformările din înseși așezările vechi ale culturii Monteoru — men-aae mai sus —• arată că la baza noii culturi ce ia naștere stau elemente și populație și de cultură materială ale etapei anterioare. Se schimbă așadar dat de viață —■ din cauze care rămîn să se precizeze. O evoluție asemănătoare aar a se fi petrecut și în Oltenia, unde la Orodul, r. Plenița, un aspect tîrziu, cat deja în sensul general Noua, al culturii Verbicioara, s-a găsit într-o de tipul cenușarului. Pentru Transilvania nu se poate constata moment decît că acolo cultura Noua se dezvoltă pe baza culturii

S-a pus și se pune încă problema, care au fost cauzele care au determinat că evoluție și acest sfîrșit al culturilor epocii bronzului mijlociu din al care ne interesează. O teorie mai veche, care vedea în aceste fenomene unei migrații și al pătrunderii în spațiul nostru a populațiilor culturii ne (Lausitz) din Europa nord-centrală, s-a dovedit a fi în contradicție

O altă ipoteză, după care ar fi vorba de invazia purtătorilor culturii niH'i «tumulare» din epoca mijlocie a bronzului din Europa centrală, care fi răscolit triburile din bronzul mijlociu din spațiul de la răsărit de Dunărea jkxie, nu pare a putea fi. luată în considerație, mai ales din cauză că formele

de cultură materială noi, presupuse a fi fost introduse aici de triburile «tumulare», iau naștere în însuși acest spațiu, în fazele mai târzii ale culturilor locale și sînt transmise de aici înspre Europa centrală. Nu există pe de altă parte indicii în sensul unei presiuni venite dinspre răsărit (din spațiul de la est de Prut) în vremea aceasta. Mai apropiată de adevăr pare să fie concepția mai nouă, după care toate transformările în discuție stau în legătură cu preliminariile europene (continentale) ale așa-numitei migrații egeice, care în secolul al XHI-lea î.e.n. pustiește aria egeică și spațiul de răsărit al Mediteranei, pînă în Asia Mică, Siria, Palestina și Egipt.

În Europa este vorba de mișcările triburilor purtătoare ale culturii numite «a cîmpurilor de urne» —■ înrudite numai cu cele lusaciene, dar formate mai la sud, în răsăritul Europei centrale probabil, pe căi încă nedesluite. Evenimentele istorice, transformările culturale și migrațiile triburilor au fost, pe plan european, foarte complexe și nu sînt încă lămurite.

Care a fost cauza, ce a pus triburile în mișcare — determinîndu-le totodată să treacă la o perioadă de continuă activitate războinică — nu se știe încă. Mai verosimilă pare în stadiul actual al cercetărilor ipoteza după care este vorba de un proces în esența lui intern, care a angajat —■ fiind poate grăbit și de factorii climatici — triburile din spațiul dintre Carpații Răsăriteni, cei Nordici, Dunărea mijlocie și Adriatica. În acest spațiu se poate urmări și nașterea, din fondul epocii mijlocii a bronzului, prin perioade și culturi de tranziție diferite, a noilor culturi care vor caracteriza hallstattul timpuriu și vor fi răspîndite o dată cu roirea acelor triburi.

Această roire războinică se desfășoară, datorită contracurentului născut în urma pătrunderii triburilor europene în Grecia și Italia, în condiții în care metalurgia bronzului —■ ajunsă la maxima ei dezvoltare — va ceda treptat în fața pătrunderii noii metalurgii, cea a fierului.

În felul acesta, momentul cronologic în care se situează dispariția, prin transformare relativ rapidă, a culturilor epocii bronzului din spațiul nostru poate fi circumscris mai de aproape. Ținînd seama de împrejurarea că primele infiltrări în Grecia sînt semnalate pe la mijlocul secolului XIII î.e.n. și că ele aduc acolo deja forme de cultură materială specifice perioadei de tranziție din bronzul propriu-zis și hallstattul timpuriu, se poate admite că procesul care a inclus încetarea locuirii în așezările bronzului s-a petrecut cam în sec. XIV—XIII î.e.n. Perioada de dezvoltare relativ liniștită a triburilor de agricultori și crescători de vite primitivi din epoca bronzului a durat așadar, în spațiul țării noastre, circa 400 de ani.

În acest răstimp metalurgia bronzului a pus bazele unei dezvoltări care, în perspectivă universal-istorică, a reprezentat primul pas decisiv pe calea care va duce în secolele și mileniile următoare la situarea Europei — și implicit și a spațiului ocupat de țara noastră — în fruntea dezvoltării social-economice și culturale a întregii lumi.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice : **BBUS**, *Originea familiei, a*

proprietății private și a statului, E.S.P.L.P., București, 1957.

II. Lucrări generale

j, I., *Asupra epocii de bronz Rominia* (extras din BCMI, 1915), București, 1916,
a, D., *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.

— *Despre apariția și dezvoltarea patriarhatului pe teritoriul R.P.R.*, în SCIV, I, 2,
1950, p. 52-82.

iu, C., *La Transilvanie dans l'antiquité*, București, 1945. I., *Der Stand der
Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22, *BerRQK*, 1933. x, V-, *Qetica. O
protoistorie a Daciei*, București, 1926. ■acu, D., *Die frilhe und mittlere Bronzezeit
in Siebenburgen*, București, 1944.

T.S., *CmoHHKa KojnapoeCKou KyAbmypy ua cpedneM /neempe*, în KS, 75, 1959,
p. 154-162.

«, V.S., *Hostie apxeojioeuecKue damue o paseumuu dpceueu ceMbu*, în SA 1959, 4,
p. 10-18.

III. Lucrări speciale !_ **Bmrru** metalurgia aramei și a

bronzului și pentru diferite categorii de obiecte de metal:

flMcru, D., *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în *Materiale*, II, 1956
p. 491—562 (la p. 501 — 503, depozitul de la Schitul Pîngălești).

iaor, Ion, *Depozitul de bronz de la Ighiel*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 24-38.

;

DVMOTUESCU, VLADIMIR, *Funde aus der zweiten Periode der Bronzezeit im Bezirk Arad*, în *Dacia*, VII-
VIII, 1937-1940, p. 127-131 (tezaurul de la Rovine).

— *Rapiere en bronze de type mycenien, trouvée au sud-ouest de Bucarest*, în *Dacia*,
V-VI, 1935-1936, p. 169-173 (Sabia de la Roșiorii de Vede).

Sfcnofc, L., *Die verzierten Streitaxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger
Studien*, Darmstadt, 1938, p. 178-192.

*Etude sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie. Le depot de barres-
colliers de Deva*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 165 — 181.

Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R., în *Studii și referate*,
vol. I, 1954, p. 41-61.

><CUIESCU-OTIN, C., *Contribuțiuni la metalurgia antică a cuprului în țările locuite azi de
Romîni*, în *Academia Romîna, Publicațiile fondului Vasile Adamachi*, nr. XXXVIII,
București, 1913.

Ibrescu, DORIN, *Depât de bronzes de Apa*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937-1940, p. 119—125.

Exploatarea și prelucrarea metalelor în Transilvania pînă la cîntropirea romană,
în SCIV, II, 2, 1951, p. 27-44.

Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană, în *Materiale*,
II, 1956, p. 196-250.

Tortscv, DORIN și VALERIAN, *Asupra tezaurului de aur de la Ostrovul Mare*, în SCIV, VI, 3-4,
1955, p. 865-881.

ZAHARIA, EUGENIA, *Die Lockenringe von Săraia-Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen*, în *Dacia*, N.S., III (în curs de publicare).

2. Pentru încadrarea lingvistică:

DEVOTO, GIACOMO, *Storia delle lingue romane e storia linguistica della România*, în *Omăgiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958.

RUSSU, I.I., *Limba traco-dacilor*, București, 1959.

GEORGIEV, VL., *Трако-даци*, Sofia, 1957.

3. Pentru cultura Glina III-Schneckenberg:

PROX, ALFRED, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt, 1941.

***» *Bucureștii de altădată*, București, 1959 (mormîntul de la București — Fundeni).

4. Pentru cultura ceramicii, « cu împunsături succesive »:

ROSKA, MÁRTON, *Az aeneolithikum kolozskorpd I. jellegu emlekei Erdelyben (Die aeneolithischen Funde von der Gattung Kolozskorpd I. in Erdely (Siebenbürgen))*, în *Kozlemenyek*, I, 1941, p. 44-99 cu hărțile de la p. 85, fig. 34-35, care sînt reproduse, cu modificări, și în Roska Márton, *Repertorium*, p. 327 și 329.

5. Pentru cultura Monteoru:

DUNĂREANU-VULPE, EC, *La necropole de Vage du bronze de Poiana*, în *Dacia*, V-VI, 1935 — 1936, p. 151-167.

TSJESTOR, I., *Raport general asupra săpăturilor de la Sărata-Monteoru*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, București, 1944, p. 20-29.

6. Pentru cultura Verbicioara:

BERCIU, D., *Probleme ridicate de săpăturile arheologice din Oltenia (1949—1951)*, în *SCIV*, V, 3-4, 1954, p. 343-360.

7. Pentru cultura Gîrla-Mare:

BERCIU, D., *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu Severin*, în *Materiale*, I, 1953, p. 589-691.

BERCIU, D. și COMȘA, EUGEN, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Qogoșu (1949 și 1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 251-489.

DUMITRESCU, VL., *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna* (în curs de publicare).

DUMITRESCU, VLADIMIR și NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S., *Statuetele din epoca bronzului descoperite în necropola de la Cîrna — Dolj*, în *Oltenia*, IV, 1944.

GARASANIN MILUTIN, V., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în 39. *BerRQK*, 1958, p. 1-130 (și pentru cultura Vatina).

8. Pentru cultura Periam-Pecica:

ROSKA, MÁRTON, *Ásatds a Nagy-Sdnczon*, în *DoigCluj*, III, 1912, p. 1 — 58. MILOJIC, VLADIMIR, *Zur Frage der Chronologie der friihen und mittleren Bronzezeit in Ostun-; I.* — garn.în *Congres International des sciences prehistoriques et protohistoriques.. Actes de la III-e Session*, Ziirich, 1950, Ziirich, 1953, p. 256-278.

cultura Otomani:

EOSKA. MJUTON, *Cercetări la Cetățuia de la Otomani*, în *ACMIT*, 1926—1928, Cluj, 1929, p. 192-205.

-, DORIN, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 43 — 152.

LADISLAV, *Zur relativen Chronologie des Aeneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei*, comunicare (hctografiată) ținută la sesiunea din Nitra a Comisiei pentru eneolitic și epoca veche a bronzului, între 23 — 27. IX. 1958 (pentru Barca).

ML Pentru cultura Wietenberg:

■MIA. MARTON, *A kolozskorpddi II. jellegii kulturfacies kerámiai emlekei Erdelyben (Die kera-mischen Reste der Kulturfazies Kolozskorpdd II)*, în *Kozlemenyek*, IV, 1[^]-2, Cluj, 1944, p. 22-42. , K., *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV (în curs de publicare).

II. Ifeaur cultura Noua :

m, K., *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale*, I, 1953, p. 798-814.

, M., *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începuturile*

epocii fierului în Moldova, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 443-486. A, G. L.,

IlocejieHue nosdhieSpomoeozo sena u pamtezo otceneia eo3jie c. Mazana,

VepHoeuifKou ob/iacmu înKS, 70, 1957, p. 99-107.

nov A, A. I., *HaMHmHUKu CKU(/>CKOZO epejitenu ziecocmeriHozo cpebnezo riodnecmpoebH*, în *MLA*, 64, p. 5-102.

-Jtropologie:

OLGA și CRISTESCU, M., *K u3yueHuw aamponoAozuHeckux munoe pyubiHCKozo Heojiuma u uaua/ia najieoMema/iMmecKou snoxu* în *SAnt*, 1959, 2, p. 51—60.

OLGA, *Considerații asupra populațiilor din vârsta pietrei și de la începutul vârstei metalelor de pe teritoriul R.P.R. în Omagiu acad. C. Daicoviciu*, p. 415 — 429.

I, C, *Studiul antropologic, al craniilor de la Poiana (epoca bronzului)*, în *Probleme de antropologie*, voi. V (în curs de publicare). , O. și CRISTESCU, M. *Studiul*

?«!IO»ASOV *antropologic al scheletelor descoperite în comuna*

Pir, aparținând culturii Otomani, în *An. St. Univ. Iași*, V, 2, 1959 (în curs de publicare). , M., *Contribuție la studiul antropologic al unor schelete de la sfârșitul*

epocii bronzului

și începutul epocii fierului în Moldova, în *Anuarul Muzeului istoric al Moldovei*,

I (în curs de publicare). G., ȘERBAN, M. și FARKAȘ, F., *Date somatometrice asupra*

, L *populației din strada*

Banatului (din epoca bronzului) în Revista de Morfologie normală și patologică, I, 1958, p. 51-59.

Rapoarte de săpături

Monteoru în *SCIV*, I, 1959, p. 52—56; II, 1951; p. 159—168; IV, 1—2, 1953, p. 69 — 86; VI, 3 — 4, 1955, p. 497 — 506 (pentru cultura Monteoru).

Poiana : în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 181-185; III, 1952, p. 196-198 (pentru cultura Monteoru).

Verbicioara : vezi lista rapoartelor șantierului la p. 89 (pentru cultura Verbicioara).

Cir na : în *Materiale*, III, 1957, p. 189-200; V, 1959, p. 265-273 (**pentru** cultura Gîrla-Mare).

Corlă te ni : în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 72-73; III, 1952, p. 89-93 (pentru cultura Noua).

Trușești : în *SCIV*, **III**, 1952, p. 75-83; IV, 1-2, 1953, p. 23-27 și 29-37; V, 1-2, 1954, p. 17-27; VI, 1-2, 1955, p. 1955, p. 172; în *Materiale*, **III**, 1957, p. 203-215 (pentru cultura Noua).

Larga Jijia : în *SCIV*, III, 1952, p. 52-55 (pentru cultura Noua). Andrieșeni : în *Materiale*, V, 1959, p. 329 — 336; VI, 1959, p. 121 — 123 (pentru cultura Noua).

Valea Lupului : în *Materiale*, III, 1957, p. 169-171; VI, 1959, p. 208 (pentru cultura Noua).

Nicoleni : în *Materiale*, VII (în curs de publicare) (pentru cultura Noua).

Piatra Neamț : în *Materiale*, VI, 1959, p. 360 — 361 și 366 — 367 (pentru cultura Noua).

Cavadinești : în *Materiale*, VI, 1959, p. 453 — 464 (pentru cultura Noua).

ETAPA MIJLOCIE A DESTRĂMĂRII ORÎNDUIRII COMUNEI PRIMITIVE. PRIMA EPOCĂ A FIERULUI

Epoca fierului reprezintă a patra mare etapă a istoriei orînduirii comunei primitive. Ea cuprinde două perioade. Pentru prima se mai folosește în chip convențional și denumirea *Hallstatt* (după o localitate din Austria de sus), iar **pentru** a doua denumirea *Latene* (v. cap. V). Prima epocă a fierului se împarte **kirr-o** perioadă timpurie cuprinzînd două faze numite Hallstatt A și Hallstatt B, **iotr-o** perioadă mijlocie sau Hallstatt C și alta tîrzie denumită Hallstatt D. Ca **dotată**, prima epocă a fierului de pe teritoriul Romîniei începe aproximativ pe la **jumătatea** sec. al XH-lea (1150) î.e.n. și ia sfîrșit în regiunile de la sud de Carpați fi în Dobrogea pe la 450 î.e.n. Cronologia aceasta absolută a întregii epoci și a **iecărei** perioade sau subperioade în parte se stabilește în raport cu momentul încheierii epocii bronzului și cel al începutului celei de-a doua epoci a fierului •[^]*Loterie*), precum și pe baza legăturilor cu culturile contemporane din zona raediteraneană (Grecia, Italia) și din Europa centrală și a importurilor de obiecte grecești; acestea din urmă pătrund, începînd cam de la sfîrșitul sec. VI **Le-n.**, din ce în ce mai intens spre interiorul teritoriilor triburilor locale.

Epoca fierului este mai bogată în progrese decît toate celelalte epoci **ale** istoriei societății primitive. Se restrînge acum și mai mult spațiul geografic al comunei primitive. Grecia și apoi Italia trec pe treapta civilizației sclavagiste. Contactul dintre triburile rămase încă în orînduirea de comună primitivă și centrele de civilizație mediteraneană și ale Orientului a constituit un factor important în accelerarea ritmului dezvoltării social-economice a acelor triburi. O dată cu răspîndirea folosirii fierului, la început sporadică, apoi concentrată în anumite centre sau zone geografice bogate în minereuri de fier, și mai ales după generalizarea metalurgiei fierului, s-a realizat un uriaș progres în domeniul forțelor de producție. Într-adevăr, după difuziunea metalurgiei fierului și asimilarea cunoștințelor tehnologice necesare, societatea omenească a intrat într-un ritm de dezvoltare necunoscut pînă atunci: «progresul era acum irezistibil, mai rar întrerupt și mai rapid », spune Engels¹. Aceasta se datora

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 162.

avantajelor extraordinare pe care le oferea noua materie primă, largii răspîndiri a minereurilor de fier față de acelea de cupru și cositor, relațiilor mai strînse dintre triburi și cu statele sclavagiste, precum și nivelului mai înalt de viață și al cunoștințelor, la care se ridicaseră aproape toate comunitățile tribale care trecuseră prin epoca bronzului, cum fusese cazul și al acelor de pe teritoriul patriei noastre.

În dezvoltarea social-economică a triburilor și uniunilor de triburi se petrec restructurări adînci. Evoluția unora a fost mai rapidă, iar a altora mai înceată, dezvoltarea inegală accentuîndu-se pe la jumătatea mileniului I î.e.n. Centrele de cultură se deplasează. Ele nu coincid totdeauna cu cele cunoscute în epoca precedentă. Ariile culturale sînt mult mai vaste în comparație cu cele din epoca bronzului, corespunzînd noii trepte a dezvoltării istorice. Însăși structura culturii materiale a primei epoci a fierului se modifică față de trecut, cu deosebire după ce fierul a început să înlocuiască bronzul în lucrarea uneltelor și armelor. Același fenomen se petrece și în suprastructura epocii.

În epoca hallstattiană are loc procesul înlocuirii treptate, mai întîi a armelor și apoi a uneltelor de bronz cu cele de fier. Fierul dădea, într-adevăr, « unelte tari și tăioase, cărora nu le-a putut rezista nici o piatră și nici unul din metalele cunoscute », după cuvintele cu care sublinia F. Engels însemnătatea noului metal¹, care a reușit să înlăture «tirania bronzului». În domeniul agriculturii nu s-a întîmplat însă nimic esențial. Brăzdarul de fier rămîne încă nedocumentat în prima epocă a fierului. Nu este însă exclus ca triburile din Dobrogea și din regiunile învecinate de pe stînga Dunării să fi adoptat de la greci unelte și metode superioare pentru lucrarea pămîntului. Pe teritoriul Romîniei, abia a doua epocă a fierului reprezintă o răzdarului și a toporului da. Însăși K¹ nu înseamnă însă că progresul tehnologic realizat prin folosirea într-un ritm accelerat a fierului nu a transformat treptat și profund condițiile de trai ale societăților omenești din această vreme.

Fierul era la început — așa precum fusese și bronzul — rar și scump. El s-a răspîndit încet, dar de îndată ce oamenii și-au dat seama de avantajele noii materii prime, « cea mai însemnată din toate materiile prime care au jucat un rol revoluționar în istorie »², și au fost acumulate și difuzate suficiente cunoștințe tehnologice, folosirea fierului s-a efectuat într-un ritm extraordinar de rapid. Abia trecuseră aproximativ trei secole de la începutul difuziunii metalurgiei fierului din centrul său de origine (vezi mai jos) și aproape toată Europa intrase în plină epocă a fierului. Aceeași răspîndire, lentă la început, se constată și pe teritoriul Romîniei. O lungă perioadă cuprinsă aproximativ între 1150—800 î.e.n. constituie o vreme de tranziție, în care se petrece procesul de adoptare și de răspîndire a noii metalurgii. Doar în această perioadă timpurie se poate vorbi de un ritm scăzut al

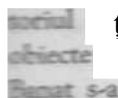
dezvoltării
sociale, fiindcă
îndată

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 162.
² *Ibidem*.

¹ F.
Engels,
Originea

răspindirea metalurgiei, triburile locale au pășit și ele pe calea aceluia **irezistibil**, pe care îl sublinia F. Engels și care se desfășura într-un **nai rapid** decât în toate celelalte epoci de până acum.

Prezența primelor obiecte mărunte de fier este documentată pe teri-

țării noastre prin urme de rugină de fier ce s-au descoperit pe unele de **bronz** din depozitele de la începutul primei epoci a

fierului; în **găsit** o sabie de fier de tipul celor ce se lucrau obișnuit din bronz, **depozitul** de la Hida (r. Jibou, reg. Cluj) s-a găsit un cuțit de fier cu de **bronz**. Cu cât ne apropiem de începutul secolului al VIII-lea î.e.n. **numărul** obiectelor de fier sporește, dar, cu toate acestea, fierul nu a înaintat de 800 î.e.n. un produs local, bazat pe exploatarea sistematică **Minereurilor** de fier, nu numai pe teritoriul României, dar nici în Europa. Această întârziere era provocată de două împrejurări: a) greutatea ico de obținere și folosire a fierului; b) intensificarea excepțională a

metalurgiei bronzului care, astfel, putea face față cerințelor sporite în domeniul **producției** de arme și unelte ale unei societăți aflate atunci pe o înaltă treaptă **Je dezvoltare**. Așa se explică faptul că perioada timpurie a primei epoci a **ti** se caracterizează tocmai printr-o neobișnuită dezvoltare a metalurgiei i, atât în restul Europei cât și pe teritoriul țării noastre.

Prima epocă a fierului ni se înfățișează cu o sumă de trăsături proprii, deosebitoare față de epoca bronzului, nu numai prin metalurgia fierului, care **a avut** de luptat la început cu mari dificultăți. Se cerea, de pildă, nu numai **săpînirea** tehnicii reducerii minereurilor de fier, dar și a unei tehnici noi de **prelucrare** a obiectelor de fier. Pe cînd bronzul se lucra prin turnare, fierul **a fast** folosit sub forma fierului brut, moale, prin ciocănire la cald. La început **au fost** imitate în fier forme de unelte și arme de bronz, apoi au fost create **lele** noi, mai ușor de redat în noul metal. Pentru a avea un fier utilizabil, era nevoie iarăși ca el să nu conțină decât numai un anumit procent de carbon (**cel mult** 0,5—1%), ceea ce cerea cunoștințe tehnologice foarte înaintate.

în stadiul actual al cercetărilor, oamenii de știință au căzut în general de acord

Originea și răspindirea în a considera ca centru de origine al metalurgiei fierului — metalurgiei fierului hotărîtor pentru Europa — **teritoriul** cuprins între Marea Caspică și platoul anatolian și că hititiții **din** Asia

Mică au fost aceia care au reușit să cunoască prima dată (încă din secolul al XIV-lea î.e.n.) metalurgia fierului, pe care ei au pus-o în principal **în** serviciul scopurilor lor militare. De aici și grija lor deosebită de a păstra secretul tehnologic — cum reiese și din corespondența regilor hititiți cu faraonii egipteni. Puterea militară și politică a statului hittit s-a bazat tocmai pe avantajele noului metal. Negoțul cu fier devenise un monopol de stat. Abia după prăbușirea puterii hittite, pe la 1200 î.e.n. și numai în decurs de două secole, metalurgia fierului s-a difuzat de-a lungul Mediteranei. După alte două

sute de ani, triburile din Europa centrală și central-răsăriteană au început și ele să dezvolte o metalurgie proprie, folosind bogatele zăcămintele locale de minereuri de fier. În cadrul epocii fierului Europa va trece înaintea Orientului.

Pe ce căi a putut pătrunde metalurgia fierului pe teritoriul României?

Una dintre acestea este calea cimmerică sau calea Caucazului și a stepelor nord-pontice. La sfârșitul sec. al XIII-lea î.e.n. statul hittit este desființat, în urma atacurilor marii coaliții a triburilor și a uniunilor de triburi de pe coasta de vest a Asiei Mici, a celor din bazinul Mării Egee și a grecilor aheii. Triburile de pe coasta de vest a Asiei Mici participante la « marea invazie egeică » au atacat în două rânduri și Egiptul. Izvoarele egiptene le numesc « popoarele mării » sau « oamenii mării ». În împrejurările create de dispariția puterii hittite, se petrec și alte evenimente cu caracter secundar, dar legate de difuziunea metalurgiei fierului în Balcani și pe teritoriul țării noastre. Atunci este arsă Troia cîntată de poemele homerice (arheologic Troia VII a, cum s-a stabilit prin săpăturile de după al doilea război mondial). Concomitent sau puțin mai târziu, din nord-vestul Balcanilor coboară spre Grecia dorianii, care găsesc acolo o cultură a fierului; începe înaintarea frigienilor din Balcani spre Asia Mică; în sec. IX—VIII î.e.n. statul Urartu, din podișul Armeniei și Transcaucazia, devine unul dintre puternicele state sclavagiste din antichitate; grupul de triburi de călăreți nomazi sau seminomazi, de pe litoralul nordic al Mării Negre, înrudite cu cele iraniene și cu cele tracice și cunoscute de greci sub denumirea de cimmerici, iar de izvoarele asiriene sub cel de « gimirai » face repetate incursiuni în Transcaucazia (unde atacă la sfârșitul sec. VIII î.e.n. statul Urartu) și în Asia Mică, distrugînd statul frigian (începutul sec. VII î.e.n.) și cucerind Lidia, pe la jumătatea sec. VII î.e.n., în unire cu trerii tracici, veniți din Balcani.

Toate aceste triburi au asimilat o parte din moștenirea civilizației hittite și au contribuit la difuzarea metalurgiei fierului. Prin poziția geografică a teritoriului lor și prin deseori incursiuni în Asia Anterioară, cimmericii au fost aceia care, peste Caucaz și stepele nord-pontice, au putut transmite spre Europa central-răsăriteană (în aria tracică) și centrală, cunoștințe tehnologice privind metalurgia fierului, și forme proprii de cultură materială înrudite cu cele din Caucaz (cultura Koban) sau din complexe din Anatolia și Iran. Prin filiera cimmerică se poate explica prezența celor două topoare plate de fier cu « brațe » laterale descoperite în 1956 la Bîrlad. Exemplarele din Caucaz și de pe Niprul mijlociu jalonează pătrunderea unui asemenea tip de topor dinspre Anatolia centrală, unde hittii turnau în bronz forme asemănătoare încă din sec. XIV—XIII î.e.n. Nu este lipsită de semnificație istorică împrejurarea că cele mai vechi topoare plate de fier de tipul celor din Caucaz, R.S.S. Ucraineană, R.P.R. și Europa centrală, apar în medii culturale de la sfârșitul perioadei hallstattiene timpurii și începutul celei următoare, aproximativ prin sec. VIII î.e.n., adică în momentul cînd în aceste regiuni se trece definitiv la prima epocă a fierului, prin

t **exploatării** minereurilor locale. Același moment este caracterizat în Europa «ntol-căsăriteană prin apariția unor piese de harnașament, de bronz sau fier

Fig. 25. — Unelte de bronz din perioada timpurie a primei epoci a fierului, descoperite în cea mai mare parte în depozite. 1, seceră cu cârlig, de la Drajna de Jos; 2, seceră cu buton, de la Șpălnaca; 3, seceră cu limbă de minier, de la Tăuteu; 4, topor cu aripioare din Transilvania (proveniența necunoscută); 5, cârlig mare, de la Șpălnaca; 6, topor cu gaură longitudinală (*celt*), de la Bîrsana (Maramureș); 7, topor cu aripioare formînd prag, loc de găsim necunoscut; 8, celt de la Miercurea-Ciucului; 9, vîrf de suliță, de la Drajna de Jos; 10, lamă de fierăstrău, de la Șpălnaca.

Irăbale, psalii, aplice) care au puternice legături genetice cu cele similare din stepele nord-pontice și din cultura Koban, unde triburile cimmeriene de călăreți seminomazi dezvoltau o economie bazată pe creșterea cailor și a turmelor de

oi. Aceste piese se deosebesc prin forma lor de cele folosite de triburile locale în epoca bronzului și în perioada timpurie hallstattiana. Paralel cu incursiunile pe care le făceau în Asia Mica și în Asiria, sau și după încheierea acestora, au avut loc mișcări ale cimrierienilor spre vest și sud-vest, precum și peste teritoriul țării noastre. Foarte probabil că la această mișcare au participat și alte populații, în primul rând tracii. În aceste împrejurări și în conexiune cu fenomenul difuziunii metalurgiei fierului, se răspîndeau pe o vastă arie geografică elementele de cultură amintite mai sus, ca și unele tezaur de obiecte de aur (Mihalkovo, Dalj, Fokoru precum și cele din Transilvania: Boarta, Firiteaz, Biia etc), atribuite așa-numitului «cerc traco-cimrierian» sau «cimriero-agatirs». Nu este vorba de o cultură compactă, ci de difuziunea unor elemente care nu exercită o mare înrîmîrire asupra dezvoltării populației locale, ele fiind relativ repede asimilate.

Așadar, în lumina documentării actuale, «ipoteza cimrieriană», prin care se încerca în trecut a se explica «dispariția» culturilor bronzului de la noi, trebuie înțeleasă în legătură cu fenomenul difuziunii metalurgiei fierului și a unor elemente de cultură materială de la sfîrșitul perioadei timpurii a fierului și din cursul celei următoare, dîndu-i-se așadar un nou conținut. În cadrul evenimentelor semnalate mai sus s-a produs probabil și ascunderea unor depozite de bronz din sec. al VH-lea î.e.n.

Nu mai poate fi valabilă azi, pentru regiunile noastre, nici «ipoteza lusciană» (cultura «cîmpurilor de urne»), după care formarea culturilor fierului de la răsărit de Dunărea de mijloc s-ar fi datorat pătrunderii și aici, în perioada finală a epocii bronzului și în primele perioade ale primei epoci a fierului, a purtătorilor culturii caracterizate prin ritul de incinerare în vaste cîmpuri de urne (v. mai sus, cap. II). Dar un ecou indirect, ca și acela provocat de evenimentele ce au dus la distrugerea cetăților miceniene, a Troiei și a statului hittit, ar putea să fi provocat ascunderea și pe teritoriul țării noastre a unor depozite-turnătorii din sec. XII—XI î.e.n.

Procesul de difuziune a metalurgiei fierului și de fructificare a fondului local din Europa centrală și central-răsăriteană, deci implicit și de pe teritoriul țării noastre, era grăbit de curentul mediteranean, care începuse să pătrundă mai de mult spre regiunile amintite, pe trei căi diferite, întîlnindu-se apoi cu cel răsăritean: a) calea elenică, b) calea nord-vest'balcanică și c) calea italică.

Prin adoptarea metalurgiei fierului și asimilarea unor elemente ale orînduirii statale de tip oriental, Grecia intra pe la începutul mileniului I î.e.n. într-o nouă etapă a dezvoltării sale istorice. Noul metal era cunoscut în Grecia înainte de pătrunderea dorienilor. Prin contactul devenit din ce în ce mai strîns, cu prilejul colonizărilor, cu populațiile locale, lumea grecească a jucat un rol pozitiv atît în difuziunea metalurgiei fierului în tot bazinul Mediteranei, cît și în procesul de descompunere a relațiilor de comună primitivă din interiorul triburilor cu

grecii veneau în contact, cum s-a întâmplat destul de timpuriu și pe țărmul c și nord-vestic al Mării Negre.

Pe de altă parte, prin mijlocirea dorienilor se realiza, prin vestul Balcanilor, între Asia Anterioară și Europa centrală și est-centrală. Aceleași legături stabileau prin intermediul fenicienilor, trisenilor-etrusci și apoi al grecilor, central și occidental al Mediteranei, iar prin Italia centrală și nordică, Alpi, cunoștințele tehnologice legate de folosirea fierului și elemente de Kație se difuzau spre centrul Europei.

Direct sau indirect, teritoriul țării noastre a fost integrat la începutul epocii doi, în procesul general al difuziunii noii metalurgii, al formării noilor culturi i unei restructurări în interiorul comunităților tribale. Alături de procesul *oktDtx* al dezvoltării acestor triburi, s-a adăugat și de data aceasta înrîurirea ~.-i a zonei mediteraneene. După cum se vede, cercetările mai noi au mat și concepția lui V. Pârvan, după care începuturile îndepărtate ale epocii a fierului s-ar fi datorat în țara noastră unui curent « occidental », în ultimă instanță din Italia și care ar fi integrat aceste regiuni într-o arie culturală apuseană.

Trecerea la epoca fierului nu a însemnat numai adoptarea folosirii fierului, care a determinat, de sigur, o creștere a productivității muncii și a creat premisele unor relații sociale mai evoluate, ci etapa cea nouă a ■CE avut și alte caracteristici în afară de cele subliniate mai sus. În economie se constată, la începutul epocii fierului, o puternică orientare spre păstorit, ane a dus și la o intensificare a exploatării sării, de care se lega de asemenea | o activitate de schimb. Economia păstorească predomină în toate complexele . -.- _- _- :u caracter de tranziție. Agricultură cade din nou în această vreme fK pian secundar, dar ea își va redobîndi — pe regiuni — primul loc, după ce se ■or inventa unelte agricole noi și cînd în interiorul aristocrației tribale îmbo-de pe urma turmelor de vite și a activității sporite a atelierelor și turnă-de bronz, se va fi petrecut o restructurare. Se petrec din nou ăgLiente deplasări ale grupurilor tribale, așa cum se întîmplase și în perioada de mmăție de la neolitic la epoca bronzului. Orientarea aproape generală în Europa ■răăriteană și centrală către ramura păstorească a producției materiale, precum și abandonarea unor așezări și terenuri folosite pînă atunci pentru agricultură au tost provocate și de înrăutățirea climei, așa cum au dovedit-o studiile asupra efîmei epocii respective.

Caracterul predominant păstoresc al economiei din perioada timpurie a frrrw-i epocii a fierului se reflectă și în suprastructură. Așa-numita « turmă » lan mare număr de figurine zoomorfe de lut ars), descoperită la Lechința de Mureș, esffî o dovadă în această privință. Dacă în epoca bronzului calul fusese folosit ia special ca animal de tracțiune, în principal la carele de luptă, în schimb în

prima epocă a fierului, cu deosebire după 800 î.e.n., calul devine cu predilecție animal de călărie. Numeroasele piese de harnașament, zăbale, psalii, opritori,

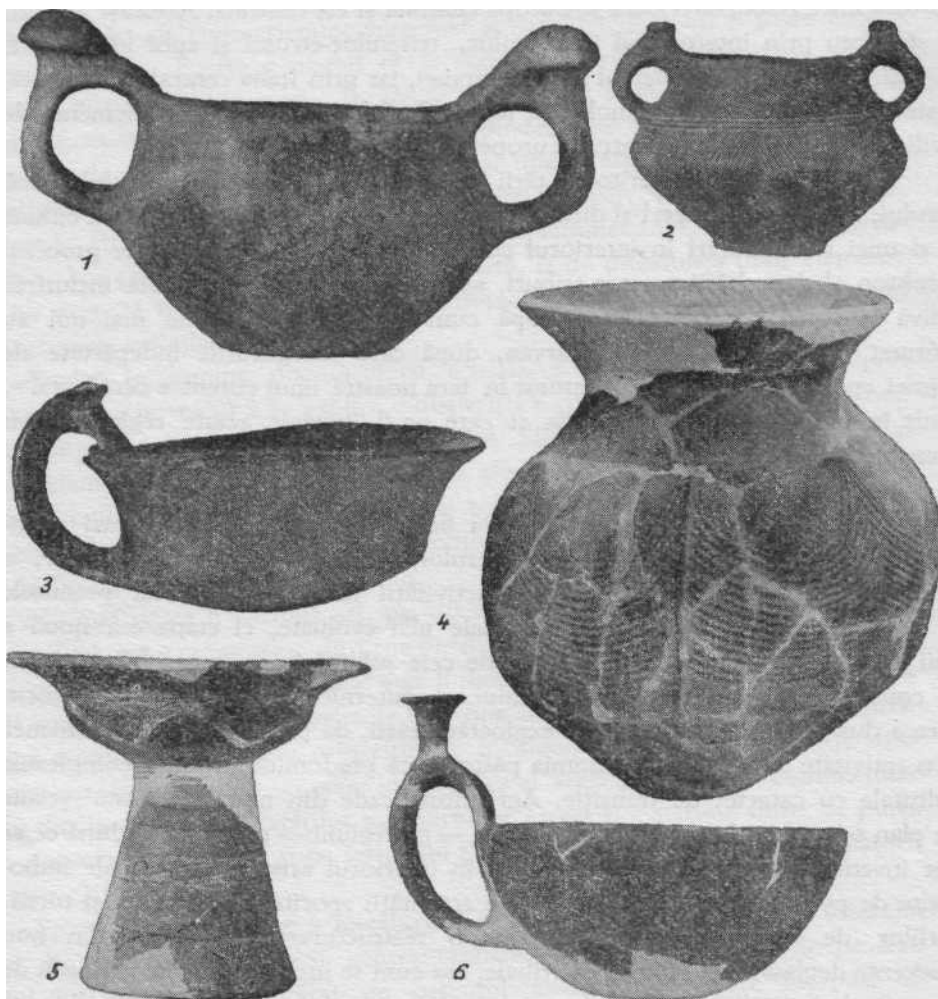

Fig. 26. — Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi de la sfârșitul epocii bronzului și din prima perioadă a epocii fierului.

1, Trușești (cultura Noua); 2, raionul Mediaș (cultura Noua); 3, Lechința de Mureș (Hallstatt timpuriu); 4, Mediaș (Hallstatt timpuriu); 5, Verbița (cultura Basarabi); 6, Ferigile (Hallstatt târziu).

cît și înmormîntările de cai alături de luptător dovedesc cu prisosință că și pe teritoriul țării noastre se petrecuse același fenomen, ca și în restul Europei rasă ritene, centrale și sud-estice.

Spre sfârșitul epocii bronzului —• așa cum s-a arătat în capitolul prece-
— multe dintre înfloritoarele așezări (ca și cimitirele din vecinătatea lor) sînt :
complet. Pe alocuri, ca în valea Dunării oltene, de pildă, ele sînt acoperite *it* dune.
în alte părți, urme arheologice sporadice documentează totuși o conti-■■Ute în
locuirea vechilor așezări. în unele regiuni —■ ca în Moldova și Oltenia — -
-r'r. iește un nou tip de așezare, sălașe prezentînd astăzi forma unor în Hi
mărunte, grupate cîte 2—5 la un loc, care se mai cunosc și sub denumirea de
« cenușare ».

Sărăcia documentării și lipsa unor studii de amănunt au dus pe vremuri
h formularea ipotezei unei dispariții totale a culturilor epocii bronzului și

Tunderii din afară a unor triburi care ar fi adus cultura fierului. O analiză
—- *- profundă dovedește însă că nu a existat nici o cezură în continuitatea de
-rață și de cultură de la epoca bronzului la epoca fierului.

Documentarea cea mai concludentă în această privință ne-o oferă excepționala
bogăție a obiectelor de bronz, care arată că metalurgia bronzului din
Transilvania, ca de altfel și din restul ariei carpato-dunărene, a atins apogeul
da tocmai în cele trei secole și mai bine care au precedat cristalizarea
definitivă a culturii primei epoci a fierului din sec. VIII î.e.n. în atelierele
și turnătoriile locale au continuat să fie lucrate în general aceleași tipuri de
unelte, arme și podoabe, de data aceasta mai evolute decît cele prece-
re. S-au adăugat, de sigur, și forme noi (căldărușe cu două torți mobile fi
cești cu o toartă, făcute din tablă de bronz, unele forme de seceri
etc). Toporul cu gaură de înmănușare longitudinală (*celtul*) se răspîndește
foarte mult.

Pe de altă parte, o altă serie de elemente de cultură materială, documen-
tează deopotrivă o derivare a manifestărilor primei epoci a fierului din acelea
ale epocii bronzului.

în unele complexe culturale din perioada mijlocie a primei epoci a fierului,
ca la Stoicani, de pildă, comunitățile continuă încă să-și înhumeze morții în
poziție chircită după ritualul practicat în epoca bronzului.

Organizarea socială; în epoca de care ne ocupăm, democrația militară atinge o
diferențierea dintre treaptă mai dezvoltată a organizării sale. O activitate război-
traci și iliri nică se desfășurase și în etapa mai timpurie a democrației
militare din epoca bronzului. Sabia și toporul de luptă
căpătaseră cea mai largă răspîndire în perioada finală a epocii bronzului și în
perioada de tranziție spre aceea a fierului. După adoptarea metalurgiei fierului,
războaiele de jaf și îmbogățire se intensifică. « Războiul și organizarea războiului
au devenit acum funcțiuni regulate ale vieții poporului », spune F. Engels *,
Necesitatea purtării războiului, cît și aceea a apărării teritoriului unional-tribal
(numeroase așezări sînt acum întărite cu șanț sau val, ca cele de la Mediaș, Teleac

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 164.

r. Alba etc.) cereau nu numai o bună organizare, dar și arme multe și eficiente. Această ultimă necesitate a constituit — cel puțin la început — unul din factorii hotărâtori ai adoptării metalurgiei fierului. Noul metal dădea sabia, pumnalul și lancea, mai ieftine și mai ușor de procurat în cantități mari. Numărul mare al armelor descoperite în necropola tumulară (cu movile) de luptători de la Balta Verde, în valea Dunării, la sud-est de Turnu Severin, este o dovadă a intensificării războaielor tribale, ca fenomen caracteristic al epocii mijlocii hallstattiene. În această etapă se ridică numeroase cetăți de pământ, întărite cu șanțuri și valuri de pământ, acestea având uneori în interiorul lor ziduri de piatră, ca, de pildă cetatea de la Verbicioara (r. Plenița, reg. Craiova).

Aristocrația militară se desprinde din ce în ce mai mult de masa tribală. Reprezentanții păturii militarilor sînt îngropați în unele cimitire deosebite de cimitirul restului populației, cum este cazul necropolei tumulare de la Balta Verde. Armele de fier (lănci, pumnale, săbii, vîrfuri de săgeată etc.) sînt procurate pe calea schimburilor intertribale din centrele metalurgice învecinate, ca și majoritatea podoabelor de bronz și de fier. Comunitățile tribale de pe teritoriul țării noastre aduceau armele și podoabele de care aveau nevoie, din centrele ilirice nord-vest-balcanice, care au avut o activitate excepțional de puternică și îndelungată. De aceea, în cultura hallstattiană de pe o parte a teritoriului României, cît și în aceea din Europa centrală și din Italia de est predomină pentru multă vreme formele de cultură materială ilirice. De fapt, toată cultura denumită Hallstatt în Europa centrală este ilirică.

În masa tribală locală se observă o dezvoltare inegală. Unele comunități hallstattiene sînt orientate mai puternic către războaie, avînd arme numeroase și foarte probabil o organizare corespunzătoare. Așa ni se înfățișează spre sfîrșitul primei jumătăți a mileniului I î.e.n. și la începutul celei următoare, triburile din Oltenia, Banat și Transilvania, și, într-o oarecare măsură și cele din zona subcarpatică. Unele grupuri tribale mai avansate ajung să stăpînească spații mai întinse. Altele —■ sciții —■ pătrund dinafară, în răstimpuri diferite și pe intervale mai mult sau mai puțin lungi, peste populația locală, grăbind, pe plan economic și social, procesul de descompunere a comunei primitive.

Organizația gentilico-patriarhală nu atinsese formele sale ultime în epoca bronzului. Ea continuă să se dezvolte în același ritm încetinit și în condițiile intensificării metalurgiei bronzului și răspîndirii lente și inegale a fierului, ca apoi, —■ după difuziunea metalurgiei fierului și cristalizarea definitivă a formelor de viață social-economice proprii primei epoci a fierului —• să intre într-un nou ritm, mai viu decît pînă atunci.

În prima epocă a fierului se definitivează diferențierea lingvistică și etnică și se delimitează ariile de locuire a celor două grupuri indo-europene: tracii și ilirii. În domeniul culturii materiale se constată o puternică întrepătrundere între aceste două comunități etnice în părțile de sud-vest ale țării noastre și, într-o măsură mai mică, în cele de vest. Iradierii de elemente de cultură « ilirică »

însă și în răsăritul României. Fenomenul acesta stă în legătură cu —~~Unul~~ predominant iliric al culturii hallstattiene central-europene și balcanice, i pe centre metalurgice însemnate, ca cele din nord-vestul Peninsulei și din Europa centrală. Deși multe dintre elementele de cultură mate' lin Oltenia datînd din perioada mijlocie și tîrzie hallstattiană au o factură totuși, ținînd seama și de alte elemente (ca de ex. ceramica), de împreju' locale și de răspîndirea excepțional de largă a elementelor culturale ilirice, e s-a vorbit mai sus, se poate spune că din punct de vedere etnic cultura ~~pîiei~~ epoci a fierului de pe teritoriul patriei noastre este o cultură tracică. sigur că nu pot fi trecute cu vederea întrepătrunderile etno-culturale traco- După unii cercetători, ar fi existat pe valea Dunării oltene enclave

în perioada aceasta se formează definitiv triburile tracice istorice și se ară, cu cît ne apropiem de mijlocul mileniului I î.e.n., delimitarea ramu-afer nord- și sud-tracice.

Documentarea arheologică din ultimii ani dovedește că linia Dunării ■■ a format o graniță despărțitoare între cele două ramuri și că toată zona de șes ifa Oltenia, Muntenia și Moldova de sud s-a integrat de pe la jumătatea mile-aBi&n I Le.n. în unitatea sud-tracică, de care rămîne strîns legată din punct de ~~MA n-~~ cultural și istoric, pînă la definitiva cristalizare a culturii geto-dace Latene.

înainte de a se fi constituit trăsăturile caracteristice ale primei epoci a fierului, ~~tinda timpurie~~ triburile de pe teritoriul patriei noastre au trăit în forme de viață ~~BaOstattului~~ socială și economică moștenite în parte din epoca bronzului, (fazele A și B) iar în parte anun- o epocă nouă. Perioada de tranziție reprezintă o vreme în care elementele se mențin la un loc cu altele noi, care se vor dezvolta ulterior. în stadiul al documentării, două sînt manifestările care reprezintă în chip mai izbitor — dar nu singurele —■ legătura genetică între trecut și prima epocă a fierului propriu-zisă (Hallstatt C): a) depozitele și turnătoriile care caracterizează mai ales perioada hallstattiană timpurie; b) culturile din Hallstattul timpuriu IA și B).

Depozite și turnătorii. Metalurgia bronzului a atins cea mai mare dezvoltare în Transilvania ~~li rfuțitul~~ epocii bronzului și începutul Hallstattului, datorită, în primul rînd bogăției în ~~iminiff de~~ cupru din această regiune, precum și legăturilor de schimb. Această dezvoltare ~~se~~ reflectă în numeroasele descoperiri de depozite și obiecte izolate de bronz, acestea din urmă rotind și ele să provină tot din depozite. Dintre aceste descoperiri prezintă importanță Sporitele de la Uriul (r. Beclean), Domănești (r. Cărei), Tăuteu (r. Marghita), Guruslău ~~ic Zalău~~), Moigrad (r. Zalău), Suseni (r. Reghin), Fizeșul Gherlei (r. Gherla) și Sîngeorgiul ~~Je Pădure~~ (r. Sîngeorgiul de Pădure), precum și marile depozite-turnătorii de la Uioara âe Sus (înglobat orașului Ocna Mureșului), care cîntărește peste o tonă, Șpălnaca (r. Aiud),

¹ V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 35 — 50. Părerile lui Pârvan au fost adoptate și de cercetători romîni.

Gușterița (înglobat orașului Sibiu), Moigrad (r. Zalău) și Dipșa (r. Bistrița). În inventarul acestora se găsesc adeseori mai multe mii de obiecte de bronz întregi, alături de numeroase turlute de bronz și de obiecte rupte, destinate a fi retopite.

Pe baza studiului unor tipuri caracteristice de obiecte de bronz din inventarul depozitelor și turnătorilor din Transilvania, s-au stabilit mai multe serii succesive de depozite de bronzuri, dintre care, deocamdată, sînt mai bine cunoscute seriile denumite Uriul-Domănești, Uioara-Șpălnaca, Moigrad-Tăuteu și Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiu de Pădure. Prima din aceste serii, Uriul-Domănești, datată la sfîrșitul epocii bronzului (sec. al XXI-lea î.e.n.) se caracterizează prin anumite tipuri de unelte (seceri cu buton pentru fixat în coadă, topoare cu gaură de înmănușare longitudinală (*celturi*), arme (topoare de luptă) și obiecte de podoabă (brățări și ace), care sînt în strînsă legătură cu tipurile corespunzătoare din NE Ungariei, SE Sloveniei și Ucraina transcarpatică. În legătură cu descoperirile de bronzuri din această serie stau unele unelte, arme și obiecte de podoabă din seria următoare, din prima fază a Hallstattului timpuriu (sec. XII — XI î.e.n.), căreia îi aparțin marile turnătorii de la Uioara, Șpălnaca și Gușterița, caracterizate prin asocierea de obiecte vechi de la sfîrșitul epocii bronzului cu altele mai noi, de la începutul Hallstattului. După această serie, din prima fază a Hallstattului timpuriu (Hallstatt A), este cunoscută o altă serie din sec. al X-lea î.e.n. (Hallstatt B) și denumită Moigrad - Tăuteu. Această serie se caracterizează îndeosebi prin forme mai evolute ale toporului cu gaură de înmănușare longitudinală, seceri cu cîrlig, cazane, cești, polonice, săbii, fibule plurispiralice, ace etc.

În fine, în evoluția descoperirilor de bronzuri din Hallstattul timpuriu din Transilvania s-a mai determinat și seria Fizeșul Gherlei-Sîngeorgiu de Pădure, datată în sec. IX—VIII î.e.n., și cunoscută deocamdată prin cîteva depozite și unele descoperiri întîmplătoare.

Unele din tipurile de obiecte de bronz din aceste serii se întîlnesc și în spațiul dintre Carpați, Dunărea inferioară și Prut, unde metalurgia bronzului a fost răspîndită mult mai puțin în perioada hallstattiană timpurie, și în mod inegal, cu toate că în Oltenia existau zăcămintele de cupru. Dintre depozitele de bronz din acest spațiu, cel mai important este acela de la Draja de Jos (r. Teleajen), compus din peste 240 obiecte de bronz, dintre care 199 seceri. În regiunea de la sud și est de

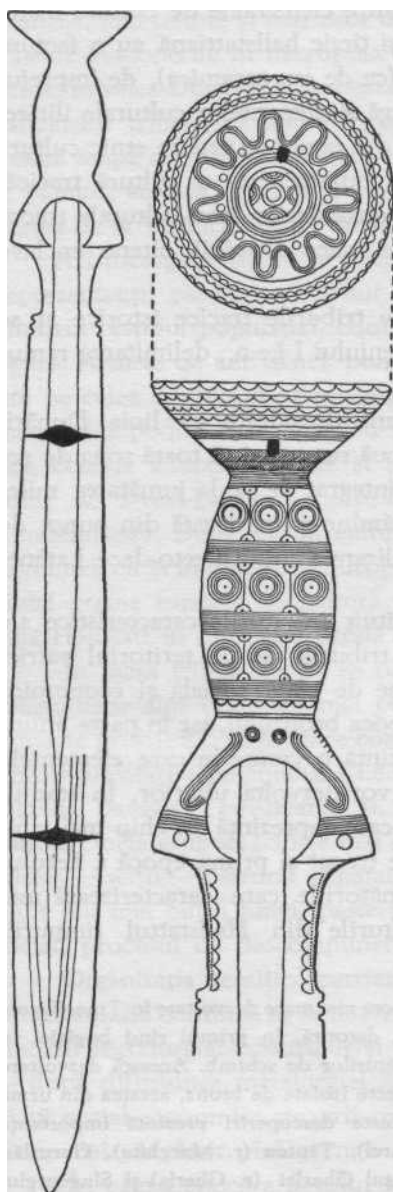

Fig. 27. — Sabie de bronz, pentru împuns și lovit, cu mâner de bronz terminat în formă decupa; Hallstatt timpuriu; descoperită la Cobor (r. Făgăraș).

Cariați nu au fost descoperite turlle de bronz. Totuși, prezența tiparelor de turnat în desco-
f-■* de la Logrești-Birnici (r. Gilort), Plenița (r. Plenița), Almăju (r. Craiova) și Holboca
fe- fafQ. ne indică o activitate metalurgică de atelier și în aceste regiuni ale țării noastre. în
gând ac constată un afux de obiecte de bronz, al căror tip este de origine transilvano-ungară

— europeană, ajunse aici prin schimburile intertribale sau fiind produse uneori și de
----- = :: i'e. în schimb, obiectele de bronz de origine răsăriteană sînt mai puțin numeroase

B n țiitiif i extracarpatică. Prezența lor aici se explică prin legăturile de schimb cu triburile
dfe sadol R. S. S. Ucrainene și regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene.

Seriile de depozite și depozite-turnătorii de la sfîrșitul epocii bronzului și din perioada

-.--- i-i rjmpurie de pe teritoriul țării noastre prezintă unce aspecte de caracter regional,

• -_-:-:-: ce particularitățile atelierelor locale și de legăturile de schimb cu triburile vecine

- rr.-.: ir.depărtate. Inventarul bogat și variat al numeroaselor depozite și al depozitelor-

■BBOHrii din Transilvania ne dovedește că s-a dezvoltat aici o producție de obiecte de bronz

dhne ode mai importante din estul Europei centrale. Această mare dezvoltare a metalurgiei

- - r. - iin Transilvania a fost probabil în legătură și cu o perfecționare a tehnicii de minerit,

- - r-rr.is să se extragă cantități mai mari de cupru. Datorită acestui fapt, bronzul a căpătat

-rrebuințare în producție, fiind folosit nu numai pentru unelte, inclusiv pentru agri-

arme, piese de harnașament și obiecte de podoabă, ci și pentru diferite forme de vase :

obiecte. Prezența centrelor metalurgice în anumite regiuni, cît și intensificarea exploatării

ar de cupru locale trebuie puse în legătură și cu exploatarea sării.

Desigur că o activitate metalurgică atît de intensă presupune o specializare a acestui care

începe să se despartă acum într-o formă primitivă de agricultură, producîndu-se al unor

mijloace tehnice perfecționate obiecte în serie, dintre care unele erau destinate ■dnmbalui. Unii

dintre meșterugari, și probabil și unii mineri, se deplasau dincolo de granițele cărora le

aparțineau, lucrînd pentru comunitățile care aveau nevoie de ei și la care . să-și desfacă

produsele lor. în depozitele de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul

Hallstattului k nflectă într-o oarecare măsură procesul de diferențiere social-economică din

cadrul socie-* :-:-: ce patriarhale și ideologia societății respective. Depozitele mai bogate și

turnătoriile ca anmeroase unelte, arme și obiecte de podoabă, au aparținut probabil marilor

familii patriar-: :-: iiror șefi aveau o poziție socială privilegiată, indicată atît prin

îmbrăcămîntea devenită ■mm. decorativă, prin aplicarea unor piese de bronz, cît și uneori prin

anumite semne distinctive O serie de obiecte de bronz stau în legătură cu cultul soarelui (de

ex. carul de cult gi Orăștie).

Ciocnirile cu triburile vecine, provocate de diferențierile de avere, devin frecvente,

bindu-se din ce în ce mai evident o pătură de războinici înstărită și mai bine înarmată.

probabil că atît aceste ciocniri cît și eventual marile frămîntări de la vest de teritoriul

au provocat îngroparea numeroaselor depozite și turnătorii.

Documentarea actuală îngăduie să sesizăm firul dezvoltării organice, autoh-
nr, de la epoca bronzului la cea a fierului, nu numai în Moldova și Transilvania,
ude a fost răspîndită în mod cert cultura Noua, ci și în restul teritoriului
țării noastre, care, așa cum s-a arătat mai sus, a fost acoperită, deși inegal, în toată
perioada de formare a culturilor fierului, de produsele atelierelor metalurgice
locale. Deși căile pe care s-a desfășurat acest proces nu pot fi. încă urmărite în
prezent în toate amănuntele lor, totuși descoperirile de pe aproape întreaga
întindere a teritoriului Romîniei ne pun în fața unor manifestări, de data aceasta
specific hallstattiene timpurii, a căror verigă imediat precedentă nu a fost însă

Fig. 28. — Unelte, arme și podoabe din bronz și fier, din prima epocă a fierului.

5, 8, fibule de bronz aplică bi
g.ș ; 3, 6 7, 10, topor plat, to
toate de fier, din mormintele de la Ferigile.

șament
bronz

totdeauna sesizată arheologic, deși firul continuității cu fondul local nu poate fi pus în discuție. Este vorba de așezări și morminte cu o ceramică neagră sau castanie, lustruită în aceleași culori și ornamentată cu caneluri paralele, așezate **al**, oblice sau în ghirlande, care acoperă corpul vaselor sau înconjură pro-

Mj m nli li lor. Cea mai frecventă formă de vas este urna bitronconică (« villa-wrână ») ¹, ca cea de la Pecica, în apropiere de Arad, în care s-a găsit un depozit **de obiecte** de bronz, precum și alte exemplare din Oltenia, Muntenia și Transilvania.

Aspectul acestor timpurii al culturii primei epoci a fierului, caracterizat i ceramică neagră sau brună lustruită, canelară și fațetată, de factură est-euro-precum și prin așezări-sălașe sau așezări mai întinse și prin morminte de arie în urnă, este datat atât prin depozitul de la Pecica, amintit mai sus, dr p prin tipul de fibulă de bronz cu corpul în formă de arcuș de vioară (tip *), descoperit întâmplător la Jupa în Banat și la Orlea în Oltenia, a **datare** în zona periferică de la nord de Dunăre poate fi coborâtă pînă către **al** XI-lea î.e.n., mai ales că și în Grecia se mai întâlnește încă în tot secolul **al XI-lea** î.e.n., întocmai ca și în Austria și R. S. Cehoslovacă.

În general, acest complex cultural poate fi plasat în prima parte a Hall-**saauhii** timpurii și corespunde culturii Gava din R. P. Ungară. Din aceeași --.- "- datează și cimitirul hallstattian cu urne funerare, descoperit la Balta **Vwde**, cu forme ceramice mai evoluate decît seria Pecica. Această etapă este **■■*i** de o alta, tot cu ceramică neagră și castanie, canelată foarte fin, care a **fast** descoperită în mai multe localități din Transilvania, Banat și Oltenia. Din de vedere cronologic, noua etapă datează din perioada Hallstatt B și se zează prin aceleași forme de viață ca și etapa anterioară. În Ungaria i **Iugoslavia** îi corespunde cultura Vâl-Dalj și în Slovacia cultura Podoli. Trecerea **acest** nou aspect se realizează în Oltenia prin complexul numit Vîrtop - " :: ța, reg. Craiova), care se dezvoltă pe fondul indigen anterior. El este docu-prin așezări cu **mentar** straturi de cultură conținînd multă cenușă, de unde și firea de « **denun** cenușare » (« zolniki ») și prin morminte de incinerare în tumuli **cu sau** fără înveliș de piatră.

Tradițiile fondului cultural mai vechi dăinuie pînă către sfîrșitul perioadei tiene timpurii și începutul celei următoare. Aceasta se vede nu numai ia manifestările culturii materiale, în special în ceramică, dar oarecum și în ritul

Perioada hallstattiană timpurie se încheie în pragul sec. VIII î.e.n. Tran-către perioada următoare o fac unele morminte de incinerare descoperite **Balta Verde** în 1956, în care urnele sînt depuse în gropi în formă de puț, amintind astfel pe cele etrusce din Italia din prima jumătate a sec. VIII î.e.n. Un

¹ După numele unui cartier al orașului Bologna din Italia de nord (Villanova). ¹
După localitatea Peschiera, din Italia de nord.

mormînt asemănător cu cele din Oltenia a mai fost descoperit la Blejești, r. Videle, reg. București. Ceramica aparține tot grupei canelate.

Perioada mijlocie a Hallstattului (faza C) în Europa centrală și est-centrală se constituie acum definitiv cultura primei epoci a fierului și se practică local extragerea și prelucrarea acestui metal. Perioada de folosire sporadică a fierului s-a încheiat și se trece acum la exploatarea mineurilor de fier locale, pentru care nu avem însă, deocamdată, pe teritoriul patriei noastre nici o dovadă directă. Din punct de vedere cronologic, epoca aceasta este cuprinsă între anii circa 800—550 î.e.n. în partea mai veche a acestei perioade se constată o grupă culturală locală, răspîndită pe o mare întindere a țării noastre, grupă care a fost denumită *Basarabi*, după localitatea cu același nume din valea Dunării oltene (r. Calafat). Descoperirile de la Balta Verde și cele de la Blejești —■ amintite mai sus —■ reprezintă de fapt cea mai veche fază a complexului Basarabi. Acesta este documentat printr-o serie întreagă de descoperiri din așezări și morminte. În Transilvania se cunosc, de pildă, descoperirile de la Tărtăria (r. Orăștie), de la Aiud, Rapoltu Mare (r. Hunedoara) etc.

Nu se cunoaște mai îndeaproape caracterul așezărilor, dar săpăturile de pînă acum arată că ele se găseau fie pe locul vechilor așezări, fie în apropierea acestora. Unele dintre ele au un aspect de « cenușar », altele fiind mai întinse, cum ne apare cea de la Popești pe Argeș și cea de la Poiana (r. Tecuci). În privința ritului funerar se constată două grupe de morminte, unele de incinerare, fie « în puț », fie în groapă, ca la Ciurel (București), dar fără tumul, și altele de înhumare, cu schelete în poziție întinsă și cu tumuli, ca în necropola de la Basarabi. Prima grupă este mai veche și conține în special ceramică, pe cînd a doua grupă, care pe alocuri durează mai mult, este mai recentă și numără în inventarul său obiecte de bronz și fier (podoabe, arme), care la Basarabi au o factură ilirică. Vasele de lut mai caracteristice sînt urnele bitronconice evolute, avînd gîtul în general mai strîmt, apoi vase cu corpul bombat și gît strîmt, căni cu o toartă sau două, cești, străchini larg deschise, cupe cu picior, dezvoltate pe o veche tradiție Vatina-Gîrla-Mare-Vîrtop etc. În decorațiunea vaselor întîlnim spirala și alte motive geometrice. În așezări au fost găsite topoare de fier plate, cu brațe laterale, mai evolute decît cele din depozitul de la Bîrlad. Purtătorii acestei culturi se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor și aparțineau mării comunități etnice tracice. Cultura Basarabi este documentată deopotrivă și în Banatul iugoslav la Zidovar (Jidovin) pe Nera și în R. S. S. Moldovenească (așezarea și cimitirul de incinerare de la Șoldănești, r. Rezina).

În alte regiuni însă apar complexe mai restrînse, avînd particularități locale care nu rup însă unitatea etno-culturală indigenă. Este vorba de grupa mormintelor tumulare de la Balta Verde, din a doua jumătate a perioadei Hallstatt C, aproximativ între anii 650—550 î.e.n. Aici au fost săpate 27 de movile funerare,

cauținând 66 morminte de inhumatie în poziție întinsă. Mormintele de luptători reprezintă 30% față de restul populației. După conținutul mormintelor și ritual, reiese că luptătorii ocupau un loc proeminent în cadrul democrației militare din acea perioadă. Cele mai numeroase arme erau lăncile cu vîrf de fier, după care urmau pumnalele-săbii. Într-un tumul au fost descoperite resturi de la un car de luptă și zăbale de bronz de caracter traco-cimmerian. În morminte au fost găsite numeroase podoabe de bronz și de fier (fibule, brățări, verigi de picioare, an colier, aplice, spirale etc), precum și vase de lut, dintre care unele păstrează ■-n pregnant aspect Basarabi, pe cînd armele și podoabele amintite sînt ilirice, ele fiind procurate pe calea schimbului din centrele metalurgice nord-vest balcanice. Aceasta nu modifică însă caracterul etnic tracic al celor îngropați în necropolă, a căror cultură a luat naștere pe fondul local Basarabi, care pe alocuri continuă să se iervolte și după apariția complexelor tumulare, ca cel de la Balta Verde. Așezările contemporane cimitirului de la Balta Verde și celor din alte părți din țara noastră se găsesc în apropierea apelor. Economia acestor triburi se baza pe agricultură și creșterea animalelor domestice. Prezența numeroaselor arme arată că grupul ie la Balta Verde practica războiul pe scară întinsă.

În schimb, necropola din aceeași vreme de la Stoicani, r. Galați, cu un inventar ceramic similar celui de la Balta Verde, dar fără tumuli și cu schelete așezate în poziție chircită, după o veche tradiție, dezvăluie caracterul pașnic al populației tracice din sudul Moldovei. Aceeași constatare o permit și unele descoperiri hallstattiene de la Cernavoda.

Studiul antropologic făcut asupra materialului osteologic provenit din necropola de la Stoicani a arătat că acolo predomină tipul mediteranean, pe cînd k Balta Verde populația avea un caracter mai amestecat. Complexele funerare de la Balta Verde și Stoicani, ca și așezările din aceeași vreme nu conțin nici un obiect de factură scitică sau grecească. Ele încheie, împreună cu descoperirile «mitare- de pe restul teritoriului țării noastre, către jumătatea sec. VI î.e.n., *șanumita perioadă «prescitică» a Hallstattului C.

Grupele culturale din această perioadă au o evoluție care se desfășoară cel puțin în cadrul a trei etape principale (D₁, D₂, D₃), cuprinse Perioada tîrzie a Hall- puțin în cadrul a trei etape principale (D₁, D₂, D₃), cuprinse starnilui (faza D) aproximativ între anii 550—300 Le-n. Dezvoltarea lor este inegală ca ritm și ca arie de răspîndire; unele dintre ele nu cuprind întregul teritoriu al țării noastre. Din ce în ce mai mult se resimt în regiunile de sud și sud-est ale Romîniei efectele înrîuririi factorului elenic și, într-o oarecare măsură, ale celui scitic. Triburile din Dobrogea, din sudul Moldovei și din cîmpia Munteniei și Olteniei intră, încă de la jumătatea sec. VI, într-un ritm accelerat în ceea ce privește dezvoltarea lor. Ele se integrează din ce în ce mai mult în unitatea culturală a tracilor de sud, diferențiindu-se de restul masei nord-tracice, pentru ca astfel la jumătatea sec. V î.e.n. (pe la 450) să treacă, împreună cu regiunile tracice din sudul Dunării, la a doua epocă a fierului și în

cadrul acesteia să pășească treptat pe pragul civilizației. Cultura hallstattiană târzie din zona Mării Negre și a Dunării de jos (zona istro-pontică) este o cultură sud-tracică, respectiv traco-getică, încă din a doua jumătate a sec. VI î.e.n. în structura ei se disting două componente: una locală, care evoluează spre forme superioare Latene și una grecească, sub triplul aspect, acela al importurilor, al imitațiilor după modele grecești și al contaminărilor cu fondul indigen. Nu numai în Dobrogea, dar și la nord de Dunăre, ca la Alexandria, Chirnovi etc., mediul cultural traco-getic de la începutul sec. V î.e.n. este pe alocuri atât de puternic străbătut —■ chiar în structura sa intimă —■ de elementele și de prefacerile provocate de civilizația grecească, încât și din acest punct de vedere integrarea în manifestările sincronice ale lumii sud-tracice nu mai poate fi pusă la îndoială. Trebuie subliniată constatarea că procesul de diferențiere socială, cu cristalizarea deplină a unei aristocrații locale traco-getice, se oglindește clar în descoperirile arheologice. Ne găsim în aceeași vreme (circa 550—300 î.e.n.) în fața a două aspecte culturale deosebite: unul «aristocratic», altul «tradițional», de caracter evident «sătesc». De fapt, un fenomen similar, cu «morminte» și «burguri princiare», deosebite de așezările și mormintele modeste ale «păturii sătești», se constată în vremea aceasta și în lumea celtică și ilirică din Europa centrală.

Inegalitatea dezvoltării locale și orientarea culturală spre zone geografice diferite a acestei dezvoltări au avut consecințe importante asupra istoriei populației tracice din Carpați și de la Dunărea de jos, pe care încă nu le cunoaștem în amănunte. Una dintre aceste urmări a fost aceea că tracii de la Dunărea de jos s-au orientat, începând de la jumătatea sec. VI î.e.n. și până aproximativ în vremea lui Burebista, spre unitatea sud-tracică, din care ei făceau în acea vreme parte integrantă. O altă consecință este aceea că la nord de zona despre care a fost vorba, s-au dezvoltat de la circa 550 la 300 î.e.n. grupe culturale cu particularități specifice, unele dintre ele fiind legate mai mult de zona subcarpatică. În această situație se află grupul tracic din depresiunea Vrancei, de la Bîrsești, r. Vidra, reg. Galați, cu morminte de incinerare în tumuli și cel de la Ferigile din Oltenia de nord, r. Hurez, tot cu tumuli și incinerare. Este deosebit de interesant să se amintească împrejurarea că în ambele necropole se întâlnesc, pe lângă fondul indigen nord-tracic, dezvoltat pe noi baze, și elemente de factură scitică și numai în chip sporadic elemente de factură grecească. În amîndouă necropolele au fost descoperite pumnale scitice (*akinakes*). La Bîrsești și la Ferigile a apărut și toporul de luptă specific scitic (un braț secure și celălalt ciocan), alături de toporul cu două tășuri paralele tracic, descoperit și în depozite (Bîlvănești, r. Turnu Severin) și în alte complexe locale.

Cultura hallstattiană târzie din perioada sa ultimă (D₃, pînă către 300 î.e.n.) din Moldova nordică și centrală, și în special din Transilvania, este de asemenea adînc pătrunsă de influența scitică, și nu de cea elenică. Pe de altă parte, tradiția hallstattiană s-a menținut mai îndelung în zona nord-tracică decît în cea de sud,

a,avut iarăși consecințe asupra culturii Latene locale. În zona de care se cuprinde și toată aria transilvăneană, ritmul dezvoltării social-economice a fost mai lent, mai ales la nord de Carpați — ca și în valea mijlocie a Tisei, în Ungaria. În această vastă arie geografică a lipsit contactul direct cu civilizația că, arit de activ la sud de Carpați și de Dunăre. Fapt este că nici factorul nu a reușit să imprime un mers mai accelerat dezvoltării populației carpato-nord-tracică. Totuși sciții au jucat un rol însemnat în istoria regiunii ale Europei.

**rolul lor în
culturii
tracice locale**

Intervenția factorului scitic în procesul dezvoltării social-economice a populației locale reprezintă un fenomen care se desfășoară paralel cu influența civilizației grecești, cu care se întrepătrunde. Influența scitică nu a avut proce-
cele elenice, dar ea s-a manifestat pe un spațiu mult mai vast. În
momentul când se constată pe teritoriul României prezența primelor
de cultură scitică — aproximativ la sfârșitul sec. al VI-lea până la înce-
sec. al V-lea î.e.n. — sciții aveau o organizare socială mai avansată decât
din Carpați, o cultură mai evoluată și o artă proprie, de stil animalier.
ia asiriană a reușit să folosească pe sciți împotriva altor triburi de no-
WBEL călăreți și anume împotriva cimberienilor, care au fost înfrinți și ale căror
■norii, până la Nistru, au fost ocupate de sciți. În sec. VI și V î.e.n., sciții trăiau
r.~ ■ S- ;,,irul democrației militare, cu trăsături caracteristice, dintre care una
CB poziția dominantă, conducătoare a « sciților regali » (o parte a sciților nomazi
dfat stepă) față de ceilalți sciți nomazi și de « sciții agricultori » (după știrile
Jbac de Herodot) care locuiau în silvo-stepă și reprezentau o populație autohtonă
în componența căreia intrau și triburi traco-geto-dacice. În urma unei
transformări, petrecute în interiorul societății lor, sciții au înjghebat, două
jumătate a sec. IV î.e.n. o organizație statală sclavagistă, al cărei centru a mută în
sec. II î.e.n. de pe cursul inferior al Niprului, în Crimeea, având
la Neapolis.

Cultura scitică s-a format după ce în perioada prepontică unele elemente ale i
lemnului din regiunea Uralilor au intrat în atingere cu civilizația orientală și
scescă, absorbind și o sumă de trăsături preluate de la populațiile locale din : din
nordul Mării Negre. Limba sciților făcea parte din grupa limbilor ■oad-iraniene a
familiei indo-europene, fiind înrudită cu cea medă și persană. Venind în contact
cu populațiile tracice din spațiul carpato-dunărean, aveau avantajul față de
triburile din zona carpatică și cea panonică de a o cultură care prezenta deja
unele caractere fundamentale ale unei ri Latene, în sensul de cultură
caracteristică pentru cea de-a doua epocă a irmhri. Această cultură lua contact
pe la 550—500 î.e.n., în Moldova centrală !■ de nord, în Transilvania și în
zona subcarpatică, cu o cultură nord-tracică Uiliiri ml, încă nealterată în
structura ei intimă.

Fig. 29. — Unelte, arme și podoabe, de caracter scitic, grecesc și tracic, de la sfârșitul primei și de la începutul celei de-a doua epoci a fierului. 1, 4, 8, 10, vîrfuri de săgeți de bronz, cu trei muchii, din mormintele getice de la Zimnicea; 2, aplică scitică de bronz, de la Armășoaia; 3, 5, fibule getice de bronz, de la Zimnicea; 6, aplică de bronz reprezentînd un pumnal scitic (*akinakes*) împreună cu teaca sa, de la Medgidia; 7, pumnal scitic de fier de la Ferigile; 9, oglindă grecească de bronz, cu mîner de fier, din sec. V î.e.n., dintr-un mormînt getic de la Cernavoda; 11 — 14, aplici de argint aurit, care au servit la împodobirea harnașamentului unui cal, din «tezaurul» de la Craiova (mormîntul traco-getic).

Aka era, după cum s-a arătat, situația în zona pontică și dunăreană a lumii, Traco-geții din zona aceasta se îndreptau în acea vreme — la pas cu [**Înmii** sud-tracice — spre o cultură Latene tracică. În lumina descoperirilor **iii** ani din țara noastră și a noilor păreri în știința arheologică sovietică la problema scitică, fenomenul scitic trebuie judecat pe de o parte de împrejurarea că avem de-a face cu două zone culturale și militar-**sditice**: una în stepă, a sciților nomazi, și alta în silvo-stepă, a « sciților ri » **iar** pe de altă parte, ținând seama de faptul că lumea tracică de pe României se găsea, încă de pe la jumătatea sec. VI î.e.n., într-un proces ițiere creșeindă între cele două zone ale sale, cea sudică și cea nordică, hallstattiană nord-tracică a absorbit astfel elemente scitice din silvo-, de **caracter** încă hallstattian și în care, precum se știe, nu lipsea nici compo-etnică tracică. În prezent învățații sovietici consideră triburile din silvo-**pi doar** de cultură scitică și nu triburi scitice propriu-zise, de limbă iraniană. **Frecvența** elementelor de cultură scitică și pseudo-scitică din zona nord-i se explică deci prin raporturile etnice și culturale dintre traci și « sciții » ; - ■ **L-** : -stepă. Marea receptivitate față de elementele de cultură scitică a triburilor ■**ord-tracice** și prezența, pe de altă parte, a elementelor de cultură tracică în ■—r de silvo-stepă — în mai mică măsură și în stepă — nu se pot explica decât **frio** **aceste** legături etno-culturale traco-scitice.

Tot de zona geografică și culturală nord-tracică din perioada dezvoltării **complexului** Basarabi-Șoldănești și mai ales a complexului Bîrsești și a celor din **Transilvania**, trebuie legată și problema agatirșilor, care —• dacă este vorba de o populație din Transilvania — par a fi fost traci, după datele arheologice ¹. **Fin îndoială** că vor fi avut loc și incursiuni scitice spre vest, pînă în Cîmpia **fannonică** — peste Transilvania sau mai degrabă pe la nord de Carpați, ca și **ștrc periferia** estică a culturii lusaciene, unde se ridicau întărituri cu șanțuri și . . . ie pămînt, întocmai ca în spațiul carpato-dunărean.

Mulțimea elementelor specifice culturii scitice sau scitoide din zona nord—;: :- pumnale, vîrfuri de săgeți cu trei muchii, oglinzi, cazane, podoabe, piese de **hamașament** etc.) nu-și poate găsi însă o explicație valabilă decât dacă admitem **îndeosebi** existența unor legături etno-culturale strînse și de lungă durată între **triburile** nord-tracice și « sciții » din silvo-stepă. Descoperirile de la Bîrsești și **Ferigile** sînt concludente în această privință, ca și altele din Transilvania. Grupul de **antichități** scitice și pseudo-scitice din Transilvania — ca de altfel și cel «**fei**» Ungaria — este mai compact față de cel din Moldova, unde se cunosc doar **descoperirile** de la Boureni, Armășoia și Comarna. Cît privește Transilvania, «**■r<»m**» în posesia unei bogate documentări, care a sporit în ultimii ani datorită **noilor** săpături sau descoperirilor întîmplătoare. Amintim aici pe cele de la

¹ După alți cercetători ei au fost mai degrabă sciți (v. C. Daicoviciu, în *Steaua*, 5, **Qq**, 1956, p. 113 și urm.); recent, A. Meliukova și alți cercetători sovietici îi consideră tot cf. *MIA*, 64, 1958, p. 101-102.

Simeria, Cipău, Posmuș, Ciumbrud, Saroș-Sonde, Teiuș, Cristești, Comlod, Sf. Gheorghe etc. O analiză mai profundă a descoperirilor din Transilvania —■ cu tot aparentul lor « scitism » — cât și a condițiilor de găsimă a lor și a rolului activ, creator al băștinașilor traci, ne dezvăluie acolo o componentă scitică sau

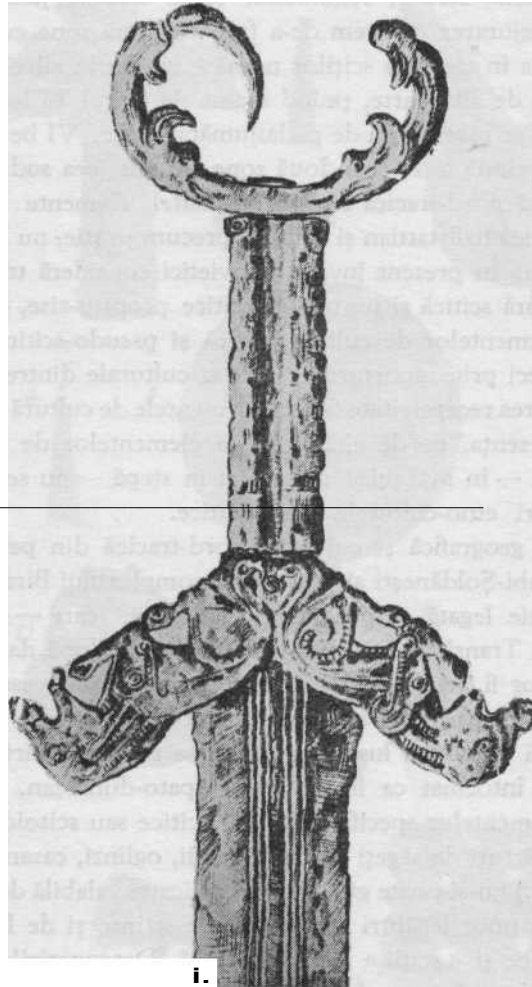

Fig. 30. — Partea superioară a săbiei « scitice » de fier de la Dobolii de Jos.

scitoidă mai slabă decât în alte părți ale ariei de răspândire a culturii scitice sau a elementelor acesteia. Ținând seama de stadiul actual al dezvoltării arheologiei românești și sovietice privind problema sciților, o prezență efectivă, etnică, a sciților de limbă iraniană pe teritoriul României nu poate fi legată decât de acele eventuale incursiuni trecătoare, pe care le-am amintit mai sus. Părerea mai

■ pe care, e drept, unii arheologi încă o mai susțin —■ că sciții au **efectiv în** Transilvania, devenind o pătură dominantă, pînă către i-. **trebuie** revizuită.

ctorul scitic s-a manifestat însă oarecum deosebit în zona istro-pontică, **ermediul** căreia s-a realizat contactul între restul lumii sud-tracice și **tna** scitică. Sporadicele descoperiri din spațiul danubiano-balcanic (cazul **ie la** Scoțaru, r. Brăila, psaliile de os de la Tariverde și Istria, pumnalul de **la** Razgrad, din Bulgaria de nord-est, statuile de piatră care ar putea fi **mai** degrabă decît scitice, din Dobrogea), nu documentează prezența a sciților la Dunăre înainte de Ateas (339 î.e.n.). Din știrile lui Herodot, pe **la** jumătatea sec. al V î.e.n. în legătură cu expediția lui Darius din 13 î.e.n. împotriva sciților, reiese că « Sciția » se găsea la nord și est de **DkKărea** dobrogeană. La sud de Dunăre se aflau geții, singurii dintre traci care **sk €^soseseră** « Marelui Rege ». Documentarea arheologică actuală, referitoare sec. VI și prima jumătate a sec. V î.e.n. arată că de o parte și de alta a se dezvoltă în acea vreme o cultură tracică, respectiv traco-getică. Pe **istoric**, aceasta își găsește explicația în faptul că triburile traco-getice și si **cele** traco'odrise se găseau pe aceeași treaptă —• dacă nu chiar pe una **înalță** —■ de organizare social-economică și politico-militară, ca și sciții **ici din** stepele nord-pontice, cu care aristocrația sud-tracică (inclusiv deci getică a sa) —■ și mai ales vîrfurile aristocrației — întrețineau raporturi **le** și foarte strînse, oglindite deopotrivă în izvoarele literare și în docu-arheologică, dar care împiedicaseră așezarea efectivă a sciților în zona Datorită legăturilor dintre aristocrația sciților nomazi și cea sud-tracică, influența civilizației grecești, ca factor comun și îndelung activ, le-a **mereu, a** luat naștere stilul animalier traco-scitic, cu elemente comune **nei scitice** și celei tracice. În bogatele morminte ale unor « dinasti » sau « prinți » Bd de **la** Dunărea de jos, cum este mormîntul de la Agighiol de lîngă Babadag c **și mai** jos, p. 225), dar mai ales în cele din Bulgaria, au fost surprinse influențe **în** coiful de aur de la Poiana-Coțofenești (Prahova) ca și în așa-numitul •» de la Craiova (mai mult ca sigur un mormînt « princiar » traco-getic) **ir** oglindesc înrîuririle artei scitice, care nu au putut altera însă originalitatea **ană tracice**.

Indiferent de prezența mai redusă sau mai puternică a elementului etnic **aer sau** scitoid pe teritoriul țării noastre, se poate afirma că sciții au contribuit h intensificarea răspîndirii metalurgiei fierului în spațiul carpato-dunărean și a ^■**or tipuri** de arme orientale, fără ca ei să fie inițiatorii culturii fierului din spațiul **ammaât**. Populația băștinașă se găsea într-adevăr în plină epocă a fierului înainte e a se **stabili un** contact mai strîns cu sciții. Aceștia au reușit de asemenea să culturii dintre Prut și Tisa mijlocie o anumită coloratură și să contri-**deși în** măsură redusă, la procesul de trecere spre a doua epocă a fierului, **â îndoială** că de la sciți au putut rămîne și unele numiri de rîuri și persoane

dar originea iraniană a acestora s-ar putea explica deopotrivă și prin înrudirea dintre limba tracă și cea cimmero-scito-iraniană.

După cum s-a arătat, procesul istoric a fost puternic influențat și pe teritoriul țării noastre, începând din sec. al VI-lea î.e.n. de prezența coloniștilor greci instalați pe coasta de apus a Mării Negre. De aceea, și pentru că orașele grecești se integrează nemijlocit în istoria Dobrogei, în capitolul ce urmează se vor trata coloniile grecești de pe coasta dobrogeană — de la întemeierea lor și până la cucerirea romană — urmînd ca expunerea privind dezvoltarea populației băștinașe să fie reluată după aceea în cap. V.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București, 1957.

II. Lucrări generale

BERCIU, D., *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.

KOSSACK, G., *Problemi cronologici della prima età del ferro in Italia e nell'Europa Centrale*, în *Atti del I Congresso Internazionale di Preistoria e Protoistoria Mediterranea*, Firenze, 1950, p. 368-390.

NESTOR, I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRQK*, 1933. PÂRVAN, V., *Qetica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926. ROSKA, M., *Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum*, tom. I, *Praehistorica*, Cluj, 1942.

III. Lucrări speciale

1. Pentru depozite și turnătorii de bronz:

ANDRIEȘESCU, L., *NouveU.es contributions sur Vage du bronze en Roumanie. Le depât de bronzes de Dragna de Jos et l'epee de Bucium*, în *Dacia*, II, 1925, p. 344 — 384. BERCIU, D., *Despre apariția și dezvoltarea patriarhatului pe teritoriul Republicii Populare Romîne*, *îti SCIV*, 1, 2, 1950, p. 52-82. NESTOR, I., *Ein Bronzeäepot aus Moigraa*, în *PZ*, XXVI, 1—2, 1935, p. 24-57 (depozitul de la Moigrad și problema periodizării). PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., *Depozitul de bronzuri de la Bîrsana (Maramureș)*, în *AÎSC*, 1949, p. 264-281.
— *Objets hallstattiens trouves â Bîrlad*, în *Dacia*, N.S., II, p. 59 — 67.

2. Pentru perioada hallstattiană mijlocie:

BERCIU, D. și COMȘA, EUGEN, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Qogoșu (1949 și 1950) în Materiale*, II, 1956, p. 320-399, 476-489.

PUMIMSCU, V. LADIMIR, *darea de seamă asupra cercetărilor și săpăturilor din anul 1943*, în Raport asupra activității Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943 1944, p. 84-87.

МКУИТОВА, А. Л., *ИлаМНмКу CKU\$CKOZO epeMaui necocmemozo cpedueio IIodHeчmpoeбH*, în MIA, 64, Moscova, 1958, p. 52 — 76 (grupa Basarabi în R.S.S. Moldo venească).

cnascu-DÎMBOVÎȚA, M., *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în Materiale, I, 1953, p. 157 — 211. Dtsu V., *Tombes à incineration de l'âge du fer et de l'époque romaine dans la région de Bucarest*, în PMMB, 2, 1935, p. 53-57 (Ciurel).

perioada hallstattiană târzie:

D. *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latine geto-dace la Dunărea de Jos*, în Materiale, IV, 1957, p. 281—318 (grupul mormintelor traco-getice de la Cernavoda). D., *Sînt geții traci nord-dunăreni ? Un aspect arheologic al problemei*, în SCIV, XI,

2, 1960 (sub tipar). SEBASTIAN, *Hoean zanbiumamKaH eпynna e Mondoe*, în Dacia, N.S., I, 1957.

p. 117-132 Vnn, ALEXANDRU, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigile*, în Materiale, V, p. 363 — 372.

•% tain problema scitică:

9HCV. D., *O descoperire traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de Jos*, în SCIV, X, 1, 1959, p. 7-48.

. ::;u, C., *însemnări despre daci* (XJ. *Unele aspecte ale problemei sciților de la noi*, în Steaua, nr. 5, mai 1956, p. 113 — 117. iau ST, K-, *Descoperirile scitice de la Comlod, corn. Milaș, r. Sărmaș*, în Dacia, N.S., IV

(în curs de publicare). MniccovA, A. I., *Keonpocy o na.MHmHU.Kax CKU(P~CKOU Kynbmьny na meppumopuu cpedmă*

Etponu, în SA, XXII, 1955, p. 239-253.

MBEA. M-, *Noi descoperiri scitice în Transilvania*, în Apulum, I, 1939 — 1942, p. 72 — 79. ' i : . :: SI., *Szkita tiikrāk a Kdrpdt-medenceben*, în AJ5, 85, 1958, p. 58-64.

O, DORIN, *Problema sciților din Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, în SCIV, IX, 1, 1958, p. 9-38. M., *Der Bestand der skythischen Altertu'mer Siebenburgens*, în ESA, XI, 1937,

p. 167-204. M., *Piese de harnașament precimmeriene din Transilvania*, în Dacia, N.S., IV

(în curs de publicare). *» Bonpocy CKU(p~o-capMamcKou apxeojioziui, Moscova-Leningrad, 1954.

STABILIREA PE TERITORIUL DOBROGEI A PRIMELOR ORAȘE-STATE DE TIP SCLAVAGIST: COLONIILE GRECEȘTI

întemeierea coloniilor grecești de pe țărmul de apus și de nord al Mării Negre prezintă o însemnătate deosebită pentru istoria veche atât din punctul de vedere al lărgirii orizontului lumii grecești, cât și din acela al puternicei influențe economice și culturale, pe care aceste orașe au exercitat-o de la înființarea lor asupra populației autohtone.

Pornită din centrele cele mai înaintate ale lumii grecești din secolele VIII—VII î.e.n., — Chalcis din Eubeea, Milet, Foceea, Rhodos, Megara și Corint — colonizarea greacă constituie un fenomen complex, izvorât din transformările economice și sociale, care au însoțit instaurarea definitivă a modului de producție sclavagist din aceste centre. Distribuția inegală a pământului, acaparat din ce în ce mai mult de aristocrația proprie, ca și concurența crescândă pe care munca sclavilor tot mai numeroși o făcea muncii oamenilor liberi, au împins pe mulți locuitori ai acestor cetăți să-și caute departe, dincolo de mare, o nouă patrie.

« în statele antice emigrația forțată, care lua forma unei organizări periodice de colonii, alcătuia o verigă permanentă în lanțul social. Dezvoltarea insuficientă a forțelor de producție făcea ca cetățenii să depindă de un anumit raport cantitativ, care nu putea fi tulburat. De aceea singura soluție era emigrația forțată » *. în căutarea de noi pământuri, coloniștii greci au întemeiat pe toate țărmurile Mediteranei, Hellespontului și Mării Negre un număr de orașe, a căror activitate economică, politică și culturală a deschis un nou și însemnat capitol în istoria întregii antichități. Alegerea locului pentru întemeierea noilor colonii, ca și dezvoltarea ulterioară a acestor noi așezări era, desigur, condiționată de posibilitatea achiziționării, pe cale pașnică sau violentă, a unor terenuri proprii agriculturii, precum și de capacitatea economică a populației băștinașe din aceste regiuni. Schimburile regulate și din ce în ce mai ample care se stabilesc între noii veniți și populația locală au grăbit, de altminteri, dezvoltarea forțelor de producție în aceste orașe. Ele au determinat, în bună măsură, și dezvoltarea mai rapidă a unor colonii în raport cu altele. Din acest îndoit punct de vedere

¹ K. Marx-F. Engels, *Conummn*, voi. IX, p. 278.

grecești întemeiate pe țărmurile Mării Negre au jucat un rol economic, r₂; -: cultural deosebit.

Xu pentru întâia oară, însă, populația locală de pe țărmurile Mării Negre •coca în contact cu sudul. Contactul dintre băștinașii regiunilor pontice și exploratorii din sud — pirați sau negustori, dacă nu amîndouă deodată — este ca mult mai vechi. Lucrul acesta a putut fi constatat —■ după cum s-a arătat cu suficientă precizie — încă din epoca bronzului. În această vreme pătrund în oile de nord și vest ale Mării Negre produse și influențe miceniene, pe

li de schimb intertribal, dintre care una trecea prin Dobrogea. Aceasta mu excludea însă și comerțul maritim de-a lungul coastelor pontice. Un rol - - : -;.".: în acest punct par să-l fi jucat corăbierii carieni, a căror experiență ■ putut servi drept călăuză primilor călători greci. Unele tradiții literare târzii, Rarphyrios din Tir, Periplusul lui Arrian, Pomponius Mela, vorbesc de un port al arienilor și o regiune Caria, în care ar fi fost întemeiat un astfel de emporion situat la țărmul de sud al Dobrogei, la capul Sabla ¹. În orice caz este arheologic dovedit că în regiunea pontică au pătruns cel produse tîrzii miceniene și foarte probabil că, la nord de Dunăre, ele au ajuns pe calea străvechiului drum de schimburi intertribale. Astfel că, atunci când lumea greacă, de pe urma contradicțiilor sale interne, rezukînd din descom-poaerea orînduirii gentilece și a trecerii la orînduirea sclavagistă, a început între «cacul al VU'lea și al VI-lea î.e.n. procesul de colonizare, calea înspre țărmurile l«f^ir<» nu era chiar cu totul necunoscută.

Ca și în alte regiuni, colonizarea greacă din bazinul Mării Negre s-a făcut m med multe etape. Luarea de contact, necesară identificării locurilor celor mai potrivite pentru întemeierea unei colonii și mai ales cunoașterii posibilităților de schimb cu populația locală, a fost urmată, începînd cu sec. al VH-lea î.e.n., : :-';rea unor factorii temporare. Ceva mai tîrziu, aceste factorii s-au trans-•ortnat în colonii stabile, care — o dată întemeiate — au desfășurat în tot cursul soc VI—V î.e.n. o activitate economică tot mai vie, legată mai ales de comerțul -: r.:it. Populația locală, tracică sau getică, pe țărmul de apus, populația scitică și traco-scitică pe țărmul de nord, cu care intră în contact coloniștii greci, se găsea, la această dată, în preajma unor prefaceri social-economice care o făceau aptă pentru schimburi comerciale intense cu noii veniți. Grecii coloni-zatori puteau să-și desfășoare activitatea lor comercială stabilind o legătură strinsă cu șefii triburilor locale, al căror spor de produse putea constitui baza acestui schimb. Pofta de cîștig a acestor șefi, tendința de acaparare a mărfurilor grecești de lux, au înăsprit exploatarea elementelor locale, grăbind un proces de diferențiere economică și socială mai vechi, de pe urma căruia se va ajunge la întărirea aristocrației tribale locale și, într-o fază ulterioară, la apariția primelor

¹ Porphyrr. Tyr., *FHQ*, III, p. 710. Arrian, *Peripl. Ponti Eux.*, 35 (QQM, II, p. 399 — MuUer) 24 Pomponius Mela, II, 2.

forme sclavagiste în rîndurile populației autohtone din Dobrogea. Și aici, ca și în alte părți, colonizarea greacă a jucat un rol deosebit de important, contribuind la întărirea și desăvîrșirea procesului de diferențiere social-economică, la extinderea schimbului, atît cu triburile din interior cît și cu marile centre de producție din sud.

Într-o fază ulterioară, cam de pe la mijlocul sec. al V-lea î.e.n., coloniile pontice devin ele însele centre de producție locală. Producția lor de mărfuri

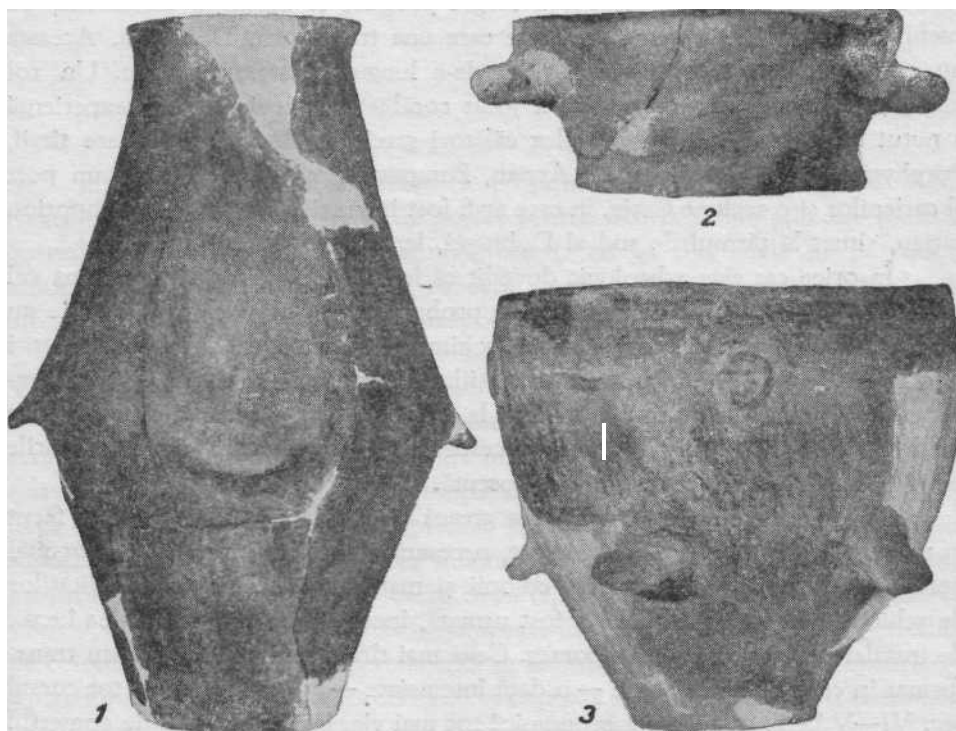

Fig. 31. — Vase de lut ars ale populației băștinașe geto-dace din Dobrogea, descoperite la Tariverde și la Histria (sec. VI î.e.n.).

capătă în această perioadă o greutate specifică tot mai mare în viața economică a regiunilor pontice și a determinat în toate aceste orașe grecești adînci transformări politice și sociale.

Cele mai vechi colonii grecești din bazinul Mării Negre au fost precedate de întemeierea coloniilor de pe cele două țărmuri ale Propontidei, pe la 670 î.e.n. Abydos, pe la 650 î.e.n. Lampsac, Selymbria și Perint. Puțin după această dată au fost înființate orașele Bizanț, la intrarea în Marea Neagră, Sinope și Trapezunt pe țărmul său de sud. Pînă la sfîrșitul sec. al VH-lea î.e.n. au fost întemeiate coloniile milesiene de la Apollonia și Odessos pe țărmul bulgar al Mării Negre și Istros sau Histria pe țărmul. românesc al Dobrogei. Coloniile

pe țărmul de nord, și anume Olbia, Panticapaion, Phanagoreia și altele au fost întemeiate cam în aceeași vreme sau în cursul deceniilor următoare *. « Pontul — *Ἰσθμίου* » (îetvot), cum numeau grecii Marea Neagră — de fapt o adaptare a termenului iranien *achšaena* (scitic), care înseamnă « negru » — i adămbat în această vreme numele în « Pontul ospitalier » (su^hsivo^h), desigur că navigatorii greci doreau să câștige astfel bunăvoința aprigei divinități; re îi purta tot mai des pe valurile, încă nesigure, ale mării. Corăbierii greci s-au obișnuit să transporte de la nord la sud nu numai . . . — ■ — . țămurilor Pontului, dar și de-a curmezișul său, mărfurile care •*mau* obiectul comerțului cu populația locală. În schimbul sclavilor și al raldor, al peștelui și al pieilor, negustorii greci aduc produse meșteșugărești — .. " -- . . mobile și bijuterii, stofe, arme și podoabe, vinuri și uleiuri păstrate L>e rrurr.os ornamentate, lucrate în atelierele din Milet și Rhodos, din Chios Eanos, din Naucratis și Corint, și, în sfârșit, ceva mai târziu, din Atena însăși. Cde mai multe dintre aceste colonii, cu excepția celor de la Heraclea =sembria, Callatis și Chersones, au fost întemeiate de coloniști Așezat la gura Meandrului, Miletul a fost în secolele al VH-lea și al H-ica Lcn. cel mai mare centru ionic de pe coasta de vest a Asiei Mici. Produsele și meșteșugărești ale Miletului, uleiuri și vinuri, vasele frumos împo-țesăturile fine de lână, armele, podoabele, mobilele, au dat un impuls jnuit de puternic schimburilor comerciale cu Egiptul, cu Siria, cu Italia,

și ales cu regiunile pontice. În interiorul Asiei Mici, dezvoltarea schimbului pornind de la Milet era îngreuiată în sec. VII î.e.n. de expansiunea iui regat lidian. Cu atât mai activ va fi comerțul maritim milesian și mai puternic va fi curentul de colonizare în bazinul Mării Negre².

Cu privire la întemeierea primelor trei colonii grecești din Dobrogea

coloniilor — într-o epocă mai târzie vor mai fi întemeiate și o
din Dobrogea seamă de așezări urbane mai mici — textele și geografice
antice ne-au păstrat unele indicații, din nefericire mai mult
sumare.

Cercetările arheologice îngăduie însă să completăm în chip sugestiv istoria - : remuri, umplînd numeroasele lacune lăsate de informațiile scrise, fie că e vorba de texte istorice și geografice antice, fie că e vorba de inscripții. Săpăturile arheologice întreprinse la Histria încă din 1914 și continuate, cu :- - - L*:reruperi, timp de peste patru decenii, ca și cele de mai mică amploare de fa Callatis, executate între 1924—1949, au dat la lumină un bogat material acbeologic, cu ajutorul căruia se pot reconstitui, cel puțin în linii mari, fazele mai însemnate din istoria acestor orașe grecești din Dobrogea. Descoperirile

¹ A. A. Iessen, *rpeneccKicR KOAOHY3CU{IHH ceeepnoio IJpUHepHOMOpM*, Leningrad, 1947,

și arm.

² G. Glotz, *Histoire grecque*, I, Paris, 1925, p. 276. - ..

făcute la Constanța, pe locul vechiului oraș Tomis, ca și numeroasele cercetări întreprinse în alte așezări mai mici din Dobrogea, fie ele orașele sau sate antice, completează tabloul cunoștințelor noastre asupra genezei și apoi a dezvoltării vieții urbane din această regiune a țării noastre, ca și asupra căilor de pătrundere a influenței grecești în mijlocul populației geto-dace de pe ambele maluri ale Dunării și din Carpați. Cu ajutorul documentelor arheologice și epigrafice putem astfel controla și veracitatea unor informații scrise, păstrate de istoricii sau geografi antici.

Despre Istros sau Histria, cronica lui Eusebiu afirmă că orașul, al cărui nume derivă din numele Dunării (Istros), a fost întemeiat în anul 657 î.e.n., de către coloniști originari din Milet¹. Un text geografic mult mai vechi, Pseudo-Scymnos, pune în legătură întemeierea coloniei histriene cu data năvălirii sciților în Asia².

Legătura făcută de izvoarele grecești între întemeierea unor colonii pontice și invazia sciților, ca și raporturile dintre aceste colonii și stăpânirea scitică din nordul Mării Negre, constituie una din problemele cele mai însemnate ale istoriei vechi a patriei noastre. Întemeiați pe aceste izvoare, unii cercetători au afirmat că în istoria cea mai veche a primelor colonii pontice, există două perioade bine distincte: prima perioadă, anterioară stabilirii sciților, în care se pun temeliile celor mai vechi colonii grecești pontice, Sinope și Trapezunt, în sud, Panticapaion în nord; o a doua perioadă, de reconstituire a acestor prime colonii, măturate de valul cimmerician și scitic, după ce raporturi pașnice au putut fi stabilite între greci și noii stăpâni.

Această distincție pare a fi valabilă doar pentru cele mai vechi colonii milesiene de pe țărmurile de sud ale Mării Negre, Sinope și Trapezunt, distruse o dată cu apariția năvalnică a cimmericienilor în Asia Mică, în secolul al VII-lea î.e.n., ca urmare a presiunii sciților, ajunși pe țărmul de nord al Pontului Euxin. Nu avem însă, deocamdată, informații nici măcar sporadice, care să ne îngăduie o asemenea distincție în istoria celor mai vechi colonii pontice din nordul și apusul Mării Negre.

În orice caz, nu exista nici o dovadă scrisă sau arheologică, care să dovedească prezența sciților în Dobrogea în sec. VI—V î.e.n. Ei își vor face apariția la sudul Dunării de-abia mult mai târziu, pe la mijlocul sec. al IV-lea î.e.n., în condiții istorice ce vor fi lămurite mai jos. Oarecare legături, în special de natură comercială, s-au putut însă stabili în cursul sec. VI î.e.n. între negustorii greci din Histria și aristocrația scitică, probabil prin intermediul orașului Olbia, care să găsea în contact nemijlocit cu « sciții regali » din nordul Mării Negre. Herodot, care a cules probabil chiar în orașul Olbia multe din informațiile sale despre sciți, amintește că regele acestora, Ariapeithes, a luat în căsătorie o femeie greacă

¹ Ed. Schoene, Berlin, II, 1866-1875, p. 86-87.

² Ps.-Scymn., v. 767-772 (QQM, I, p. 227).

(**fin** Histria. Fiul acesteia, Scyles, **a** deprins limba și obiceiurile grecești, dar **a plătit** cu viața acest lucru. Nemulțumiți de felul său de viață și instigați de fratele său vitreg, Octamasades, sciții s-au răsculat. Regele Scyles încearcă să se refugieze în **odrizi**, dar, undeva în apropierea Dunării, fu ucis *. Aceste evenimente s-au petrecut însă de-abia în prima jumătate a sec. V î.e.n. Nu avem nici **o** ;i; care să ne îngăduie a afirma existența unor astfel de legături cu un veac înainte, în momentul în care fu întemeiată colonia de la Histria. În orice caz, data atât de îndepărtată în timp, amintită de Eusebiu, ca și făcută între întemeierea orașului și năvălirea sciților, au fost pe drept **corint** puse la îndoială. Documentele arheologice descoperite până acum nu **ne** îngăduie să acceptăm data propusă de aceste texte, ci din contra, ne **_**- Să coborâm data întemeierii coloniei de la Histria spre sfârșitul sec. al **VII-lea** î.e.n.

Cît privește începuturile coloniei de la Callatis, pe locul actualei Mangalii, **o informație** deosebit de prețioasă amintește că ea **a** fost întemeiată de coloniști **4m** Heraclea pontică, pe vremea primilor ani de domnie a regelui Amyntas I al Macedoniei, cu alte cuvinte spre sfârșitul veacului al VI-lea î.e.n. ². Textul **dnt mai** sus redă și amănuntul că întemeierea coloniei s-a făcut după **consulara unui** oracol. Precum se știe, în faza finală a marelui proces de colonizare, **preoții** sanctuarului lui Apollo de la Delfi au jucat un rol deosebit în procesul de organizare a coloniilor, inițial lăsate în voia fiecărei metropole grecești în **parte**. Originea dorică a coloniștilor veniți la Callatis din orașul Heraclea pontică, **ea însăși** colonie a Megarei, este confirmată și de alți istorici și geografi antici³. **Smagui Pliniu** cel Bătrîn afirmă că, la început, orașul Callatis s-ar fi numit Cerbatis **saa** Acerbatis ⁴.

Spre deosebire însă de Histria, a cărei fază de început este astăzi mult **ni bine** cunoscută de pe urma cercetărilor arheologice, știm foarte puțin despre **?**:-.-. rurile coloniei de la Callatis. De-abia mult mai târziu, la începutul epocii **.■-■::;-.-.** vor apare unele știri ceva mai amănunțite cu privire la istoria sa și externă. Cum însă unele dintre cele mai vechi monede callatiene poartă sau pe revers fie chipul Demetrei, zeița agriculturii, fie spice de grâu, **mai** mult decât probabil că una din ocupațiile de competență ale locuitorilor

au fost cultura și comerțul de grâu. Și mai sărace sînt informațiile textelor antice cu privire la originea coloniei **bfaTomis**. După unele texte geografice grecești, orașul a fost întemeiat de colo- veniți, ca și la Histria, din Milet ⁵. Faptul că primele știri sigure cu privire **istoria** orașului îl prezintă pe la mijlocul sec. al III-lea î.e.n., ca un obiect

¹ Herodotus, IV, 78.

¹ Ps.-Scymn., v. 761-764 (QQM, I, p. 226).

Strabo, 7, 61; Memnon, fg. 21 (FHQ, III, p. 537); Ovidius, *Tristia*, I, 10, 39. Nat. Hist., IV, 11, 44.

⁵ Ps.-Scymn., 765 (QQM, I, p. 227); Anon. peripl, 72 (QQM, I, p. 420).

de ceartă între Bizanț și Callatis, ajutat de Histria, justifică ipoteza după care Tomis trebuie considerat ca o mică așezare urbană, de fapt un simplu « emporion », dependent de unul din orașele vecine mai mari. Faptul că originea milesiană a tomitanilor nu a fost pusă niciodată la îndoială, ar putea justifica ipoteza după care, la început Tomis a fost dependent de Histria. Mai târziu

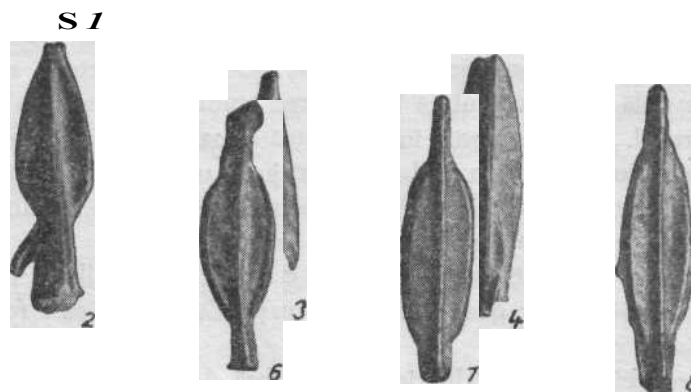

Fig. 32. — Vîrfuri de săgeți de bronz, de tip scitic, întrebuințate ca instrument de schimb cu populația locală din Dobrogea, înainte de folosirea monedelor.

însă, în împrejurări pe care nu le cunoaștem, acest oraș a trecut sub dependența coloniei dorice de la Callatis.

Originea milesiană a coloniștilor de la Tomis este confirmată, pe de altă parte, de limba în care sînt scrise documentele de mai târziu ale orașului, ca și de unele instituții specifice lumii ioniene. Cît privește epoca de început a acestei așezări, nu avem deocamdată materiale documentare descoperite pe calea unor cercetări arheologice sistematice. Recent, au apărut însă, cu prilejul unor sondaje întîmplătoare, fragmente de amfore provenind probabil din Chios, asemănătoare celor descoperite la Histria într-un complex arheologic datînd din prima jumătate a sec. V î.e.n. Acest fapt ne face să credem că mica colonie milesiană de la Tomis a putut fi, și ea întemeiată înspre sfîrșitul sec. VI î.e.n.

grecești din în
epoca ar- («ec.
VII—VI
i.e.n.)

Față de sărăcia izvoarelor scrise cu privire la epoca de început a coloniilor grecești din Dobrogea, informațiile pe care ni le oferă bogatul material arheologic recoltat în săpăturile de la Histria sînt de-a dreptul revelatoare, nu numai pentru istoria

acestei cetăți în primele două **ale** existenței sale, dar și pentru toată viața istorică și culturală de la

de jos din acea vreme. Cele mai vechi urme arheologice din epoca arhaică au fost descoperite **k Histria** pe platoul situat la circa 600 metri spre apus de cetatea romană tîrzie. **lin strat** arhaic a existat desigur și pe promontoriul situat la țărmul de odinioară **al golfului** histrian, transformat mai apoi în lacul Sinoe de astăzi. Cîteva documente **arheologice** de mare preț dovedesc că pe acest promontoriu s-au ridicat încă **dan epoca** arhaică (sfîrșitul sec. al VH-lea — începutul sec. al VI-lea î.e.n.) **nade** edificii religioase împodobite potrivit artei grecești din acea vreme. Trebuie **aaantit** în special un fragment de statuie, dedicată zeului protector al orașului, - : - : Tămăduitorul (Ietros). Lucrările edilitare ulterioare n-au permis încă o sistematică a urmelor arheologice celor mai vechi de pe acest pro-iu. În schimb, însă, cercetările făcute pe platoul învecinat au îngăduit precizări de caracter stratigrafie și cronologic, care sînt valabile pentru

viața a cetății Histria. Pe baza cercetărilor arheologice de la Histria s-a putut constata că, în **toc** cursul veacului al VI-lea î.e.n. orașul a întreținut vii legături comerciale cu - ■-... lin sud, începînd cu cele din Asia Mică și Rhodos, continuînd cu cele **dan** Corint, Chios, Samos și Atena. Samos, sub conducerea lui Policrate și mai **ales** Atena sub aceea a lui Pisistrat (561—527 î.e.n.) au cunoscut o mare dez-«**uhaie** a producției de mărfuri și a comerțului maritim. Trebuie subliniat, pe **de akă** parte, faptul că în săpăturile din satele învecinate orașului Histria, s-a **descoperit** un număr neobișnuit de mare de fragmente de ceramică greacă din **epoca** arhaică. Deosebit de sugestive sînt în această privință rezultatele obținute **la**. Tariverde, la circa 15 km spre apus de Histria. În această așezare geto-dacică **c-au** descoperit atît de numeroase fragmente de ceramică greacă din sec. al VI-lea î.e.n., îneît se poate afirma că, încă din primul secol al existenței sale, : . 7-i sclavagistă de la Histria a exercitat o puternică influență economică **a—B/ta** satelor băstinașe din împrejurimi. Trebuie amintit, de asemenea, faptul că **in** mormintele necropolei tumulare din vecinătatea Histriei, aparținînd foarte

- - :-r:i populației locale din preajma cetății, s-au descoperit numai vase grecești **depuse** ca ofrande, desigur fiindcă ele erau considerate ca obiecte de preț și, **ca atare**, demne de a-1 însoți pe defunct în regatul umbrelor. Fără îndoială însă **că activitatea** comercială a orașelor pontice nu s-a limitat numai la teritoriul -- ;ean. Descoperiri făcute la nordul Dunării, la Zimnicea, dar și la Bărboși și Frumușița în sudul Moldovei, sînt o dovadă în acest sens. Descoperiri —**an** i in indică, de altminteri, faptul că activitatea comercială a negustorilor

histrieni s-a îndreptat cu precădere înspre Moldova, urmînd înainte de toate cursul marilor rîuri, Prutul și mai ales Șiretul. În epoca următoare, această activitate va cuprinde întreaga zonă dintre Dunăre și Carpați.

La sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., orașele grecești din Dobrogea sînt martore ale mării expediții persane împotriva sciților pe care, în 514 î.e.n. o conduce însuși regele Darius. Care a fost în acel moment atitudinea adoptată de Histria? Deși izvoarele istorice nu amintesc nimic despre acest lucru, nu e totuși greu de presupus că politica orașului Histria se găsea într'un impas: pe de o parte, orașele grecești din Asia Mică, cu care negustorii histrieni întrețineau legături comerciale foarte strînse, se găseau la această dată sub stăpînirea regelui persan și, în această calitate, participau la expediția lui Darius împotriva sciților; pe de altă parte, triburile geto-dace din Dobrogea, de bunăvoință cărora atîrna bunul mers al vieții economice histriene, au rezistat cu dîrzenie expediției persane. De altminteri, fie că expediția lui Darius, avea de scop să slăbească, așa cum s-a spus, presiunea sciților nomazi asupra frontierelor de nord ale imperiului persan, fie că ea încerca să consolideze stăpînirea persană în bazinul Mării Negre provocînd îngrijorarea acelor state grecești — și în primul rînd a Atenei — interesate în menținerea libertății navigației în Propontida și în Pontul Euxin, un lucru este sigur: orașul Histria nu avea de ce să se bucure de prezența stăpînirii persane și mai ales a armatei lui Darius. Aceasta însemna, înainte de toate, tulburarea raporturilor atît de fructuoase cu triburile geto-dace de la Dunărea de jos și, implicit, dușmănia triburilor scitice. Această situație grea a obligat pe grecii din-Histria să adopte probabil o atitudine prudentă, cu atît mai mult cu cît ei cunoșteau neîncrederea pe care unii din compatrioții lor din Asia Mică o manifestau față de politica persană. Insuccesul expediției lui Darius a îndemnat chiar pe unii dintre grecii supuși ai regelui persan să se răscoale și să-i provoace reale dificultăți la întoarcerea spre casă *, Cu atît mai mari au fost, desigur, dificultățile pe care le-au provocat ariergărzii sale cavaleria scitică, care își deschide drum spre Balcani prin numeroase raiduri, amintite de unele izvoare grecești. Histria a plătit, probabil, partea sa din această înfrîngere. În aceste împrejurări a fost, pare-se, distrus un cartier de locuințe din partea de nord-vest a orașului Histria, în care s-au descoperit numeroase vase grecești din secolul al VI-lea î.e.n.

Era, desigur, o criză de moment. Săpăturile arheologice dovedesc că, după trecerea furtunii, orașul a continuat nu numai să existe, dar și să înflorească. Edificii de cult, locuințe particulare și mai ales numeroase fragmente de ceramică dovedesc, pe de o parte, continua dezvoltare a orașului, pe de altă parte, apariția unei producții de mărfuri locale, care se

Coloniile grecești din
Dobrogea în epoca
clasică (sec. al V-lea
î.e.n.)

Hăfică mai ales de pe la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. Din punctul de
~~ii~~ al comerțului de tranzit, un rol deosebit pare să-1 fi jucat, în primii ani
 ai secolului al V-lea î.e.n., orașul Cizic, ale cărui monede descoperite în Balcani
 i în Dobrogea dovedesc că acest bogat centru sclavagist, situat pe țărmul de
 câșzrît al Propontidei, a fost un adevărat antrepozit al mărfurilor grecești, ce

10

Rft- 33. — Unelte descoperite în cetățile grecești și în
 localitățile învecinate: undițe, zăbale,
 fusaiole și greutăți de pescuit.

pătrund pe calea mării și a marilor râuri în Balcani și
 la Dunărea de jos. Rolul preponderent în viața
 economică a bazinului Mării Negre, după
 victoriile grecești împotriva perșilor, mai ales în al
 doilea război (480—479 î.e.n.) și după constituirea
 ligii maritime de la Delos, îi revine însă Atenei.
 Intensificarea legături or comerciale dintre orașele
 noastre pontice și Atena explică prezența a
 numeroase fragmente de ceramică atică din sec. al
 V-lea î.e.n. S-au transformat oare aceste legături
 economice în raporturi politice mai strânse ? Știm că
 în 437 î.e.n conducătorul Atenei, Pericle, a executat o
 însemnată demonstrație navală, cu scopul
 consolidării ligii maritime atico-delice și al atragerii
 unor noi orașe grecești în rîn-durile acestei ligi. Se
 pare că unele orașe pontice s-au afiliat ligii atico-
 delice ¹.

11

¹ V. mai departe, p. 181, nota 1.

Apariția monedei histriene reflectă însă și mai bine dezvoltarea economiei a orașului Histria. În marile centre grecești din sud, moneda a apărut **momentul** în care societatea greacă trecuse definitiv în stadiul economiei **monetare**.

În orașele pontice, apariția monedei a fost determinată de apariția pro- locale de mărfuri. Până când populația locală s-a deprins cu moneda, **ei** au practicat schimbul în natură. Mai apoi, s-au întrebuințat vîrfuri de **monedă de bronz** de tip scitic, acceptate de populația locală ca o unitate de valoare, **ca** s-a întâmplat și în alte regiuni în antichitate, înainte ca moneda propriu-să se impună ca cel mai sigur instrument de schimb. La Olbia un rol asemă-**ător** pare a-l fi jucat niște peștișori de bronz, folosiți ca instrument de schimb prrmonetar. Cele mai vechi monede de argint histriene, bătute pe la mijlocul **anului** V î.e.n., cîntăresc aproximativ 7 g și reprezintă pe avers două capete **de tineri**, amintind probabil mitul Dioscurilor, iar pe revers un vultur **ie mare** sfîșind un delfin. Această emblemă poate fi considerată ca reprezentînd o **adevărată** stemă a orașului Histria. Ea apare mai tîrziu și pe o inscripție în **limba** greacă, care conține un decret oficial al orașului în cinstea lui Aristagoras. **Faptul** că aceeași scenă apare și pe monedele de la Olbia, colonie milesiană

e pe țărmul de nord al Mării Negre, care a bătut monedă înaintea Histriei, **ceea** sugera unele legături mai strînse între aceste două orașe. La Histria sa circulat și unele monede turnate de bronz, decorate cu o roată cu patru spițe, după modelul unor monede arhaice grecești. Cum aceste monede cu s-au descoperit și în săpăturile făcute în stratul arheologic elenistic, **acele** lor în prima jumătate a sec. V î.e.n., așa cum s-a propus, nu e **încă** sigură.

În orice caz, apariția unei monede de bronz divizionară este o dovadă **pentru** intensificarea schimbului monetar la Histria încă din sec. V—IV î.e.n.

Monedele callatiene, reprezentînd pe avers chipul lui Heracle, iar pe revers **grîu**, vor fi bătute de-abia în sec. IV î.e.n. Apariția monedelor orașelor - **aceste** reprezintă astfel un moment culminant al dezvoltării lor economice, **precum** și culturale. După ce, în tot cursul sec. VI și o bună parte a sec. V î.e.n., negustorii histrieni aduceau din marile centre din sud — **ca** Milet, Samos, Chios, Rhodos, Cizic și Atena — produsele necesare schimbului cu triburile locale, realirind astfel pe calea comerțului de tranzit însemnate beneficii, începînd **ca** mijlocul sec. V î.e.n., tot mai multe din aceste mărfuri meșteșugărești încep **a** fi produse în atelierele locale. Acest fapt a determinat nu numai o creștere a producției simple de mărfuri, ci a și produs, așa cum era firesc, însemnate prefaceri în viața socială și politică a orașelor noastre pontice. Creșterea volumului producției de mărfuri și a schimburilor comerciale dintre orașele grecești din Dobrogea și populația băștinașă din regiunea dunăreană, a determinat însă **nu** numai apariția monedei la Histria sau la Callatis, dar a avut consecințe deosebit **de** însemnate pentru viața internă însăși a acestor orașe.

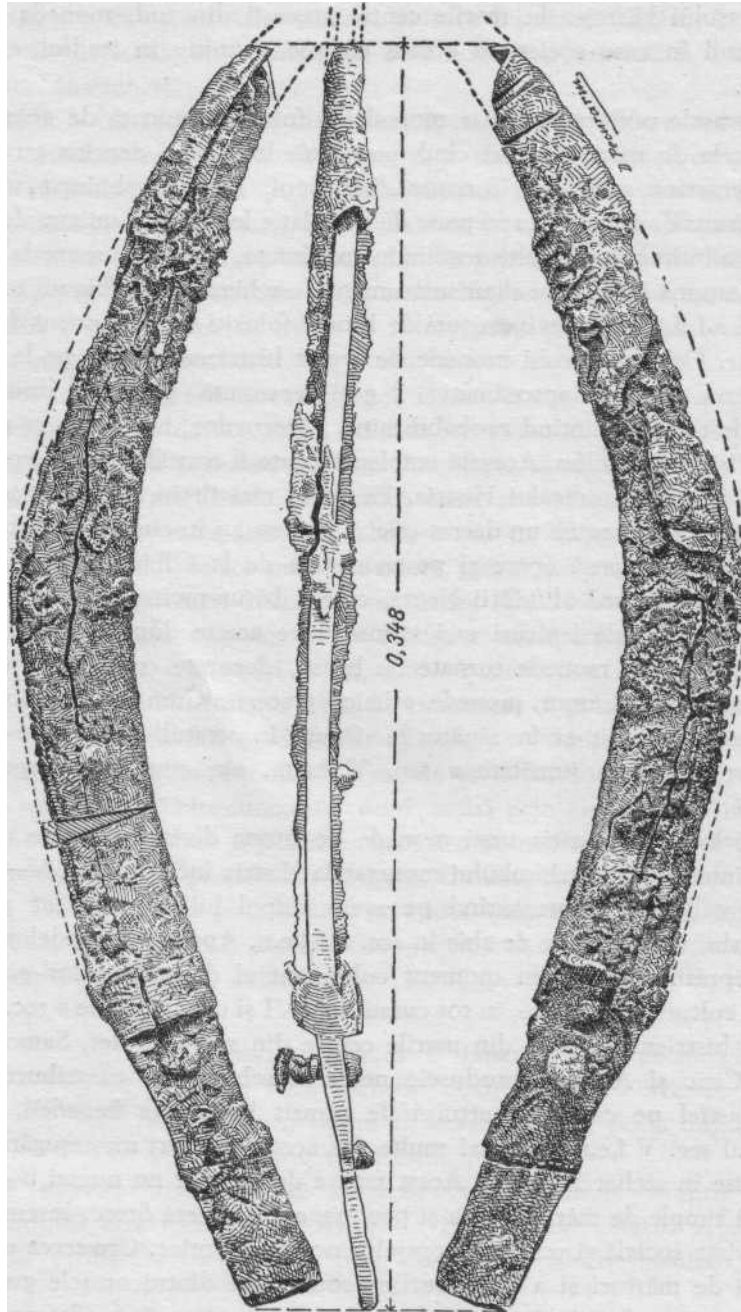

Fig. 34. — Pumnal curb dacic (*sica*) din sec. II — I î.e.n. descoperit în necropola tumulară de la Histria.

lanvadevăr, deși nu avem decât câteva informații cu privire la organizarea a Histriei în primele timpuri, unele știri de mai târziu ne dau indicații orașului și despre frământările care au rezultat în chip necesar dezvoltării forțelor de producție locale. Ceea ce putem afirma deocam- **faptul** că în cursul veacului al V-lea î.e.n. se desăvârșește la Histria de diferențiere social-economică, care a reținut atenția contempo-**dovadă** știrile transmise de «Politica» lui Aristotel. **nneiată** într-o vreme în care în metropolele ionice apăruseră formele **ascuțite** ale luptei de clasă, era firesc ca și la Histria să constatăm, mai **ce** orașul a cunoscut în veacurile al VI-lea și al V-lea î.e.n. o lărgire **sale** economice, constituirea unei puternice oligarhii negustorești, îmbo-**prin** exploatarea celorlalți locuitori ai orașului și prin schimbul tot mai **r cu** aristocrația tribală locală. În fața acestei oligarhii, repetînd un proces **na vieții** orașelor grecești din perioada arhaică, se ridică tot mai stăruitor _ -' -.:..."; de meseriași și de negustori care antrenează masele în lupta lor —. : _:rea puterii politice. Deși nu au ajuns pînă la noi decât unele știri --: .. . -:-, r'rămîntări politice și sociale, este limpede că ele nu pot fi înțelese

-----: >ma luptei de clasă. În unele momente de criză de ordin economic **■toc**, lupta de clasă din orașele pontice ia forme tot mai ascuțite.

Vorbind despre diferitele cauze care pot produce o răscoală în orașele **conduse** de regimuri oligarhice, Aristotel spune următoarele: «

Uneori **se** face chiar de către cei bogați, care nu participă la magistraturi, **când** puterile sînt concentrate în mîinile unui mic număr, ca la Massalia, Heraclea și în alte cetăți...; în aceste orașe, oligarhia a luat o formă **mai** largă; la Istros însă, ea sîrși prin a se schimba în democrație, iar numărul membrilor clasei conducătoare, care era mai mic înainte, **ridicat la 600** » \

Pasajul acesta deosebit de interesant cuprinde în câteva rînduri o serie **țșă de** frământări politice și sociale care au avut loc în Histria și Heraclea **că** înainte de sfîrșitul veacului al V-lea. Putem distinge astfel două etape **au** precedat, la Histria, instaurarea, la sfîrșitul veacului al V-lea î.e.n., a **regim** democratic sclavagist: mai întîi o lărgire a cadrului politic al cetății, pînă atunci unui număr restrîns de cetățeni; într-o a doua etapă, înlă— și desigur nu pe cale pașnică — a ultimelor bariere care asigurau

locale un loc preponderent în conducerea politică a orașului. **Poate** și sub influența legăturilor cu Atena democratică, dar înainte de **r de** pe urma dezvoltării forțelor de producție locale, Histria a trecut la o **■ fază a** istoriei sale politice, și anume de la faza oligarhică la faza de demo-ie sclavagistă, așa cum, pe planul economic, orașul trecuse de la faza comerțului **tranzit** la faza superioară a producției locale de mărfuri. Un fenomen

■ asemănător avusese loc și în regatul Bosporan, unde vechea dinastie locală a Arheanactizilor a fost înlocuită cu dinastia Spartochizilor, ale cărei legături economice și politice cu Atena s-au prelungit în tot cursul sec. IV. î.e.n.

Chiar dacă se poate admite că prezența politică a Atenei democratice a putut juca un oarecare rol în înlăturarea oligarhiei histriene de la conducerea orașului, este clar că o asemenea transformare a putut avea loc, înainte de toate, ca o consecință a accentuării caracterului sclavagist al relațiilor de producție. Viața economică din orașele pontice, și în special din Histria, Apollonia și Heraclea pontică, impunea cu necesitate o înlăturare a conducerii oligarhice, în sînul societății grecești din Pontul Euxin ieșiseră la iveală contradicții interne, care au îngăduit unei pătri sociale să mobilizeze împotriva oligarhiei acestor orașe masele populare. Este vorba de acea pătură mijlocie « care asigură » — spune mai departe în legătură cu aceste evenimente Aristotel — « democrațiilor O stabilitate și o durată pe care nu o are oligarhia. Ea este mai numeroasă și ajunge mai ușor la onoruri în democrație decît în oligarhie »¹.

Din unele inscripții ceva mai tîrzii cunoaștem pe unii din descendenții acestor familii aristocratice de la Histria, care constituiseră în cursul sec. VI—V î.e.n. oligarhia histriană. Unele dedicații amintesc faptul că Theodotos și urmașii săi Hippolochos, Hegesagotas, Theoxenos, Hippoclochos, Xenocles și Theoxenos, au moștenit la sfîrșitul sec. V și la începutul sec. IV î.e.n., demnitatea de preot eponim al cultului lui Apollo, divinitatea protectoare a Miletului și a coloniilor sale din bazinul Mării Negre. S-a păstrat baza de marmură a unei statui de bronz închinată acestei divinități de către membrii familiei amintite. Începînd deci cu mijlocul secolului al V-lea î.e.n., se poate vorbi de instaurarea unui regim democratic sclavagist la Histria.

Tot atunci sau puțin mai tîrziu a putut avea loc o schimbare asemănătoare și la Callatis și la Tomis. Documentele de mai tîrziu, ca și analogia cu alte colonii grecești din Marea Neagră, ne îngăduie să cunoaștem cum erau organizate instituțiile acestor orașe, precum și caracterul lor democratic, în înțelesul antic al cuvîntului.

Organizarea politică a orașelor grecești din Dobrogea

în măsuri care au variat de la oraș la oraș și, în sînul aceleiași cetăți, de la epocă la epocă, puterea politică tinea în aceste colonii poporului, alcătuit din tota-

litatea cetățenilor cu drepturi depline. De la exercitarea acestora erau excluși (și aveau să rămîna astfel pînă la sfîrșitul antichității) în primul rînd sclavii, apoi străinii domiciliați și femeile —■ chiar femeile de condiție liberă. Organul în care se întrupa autoritatea supremă era Adunarea (sxxX7]«ria), de cele mai multe ori pomenită în documente cu numele de « popor » (Syjfor). Alături de ea, exista însă în fiecare cetate greacă guvernată democratic un corp

¹ *Politica*, VI (IV), 9, 9.

mai puțin numeros, însărcinat cu expedierea treburilor curente numele de « sfat» ((3G_0AT)). Sfatul era recrutat astfel încât alcătuia a întregului corp cetățenesc, rostul lui principal fiind de a pregăti Adunării, întrunită în zile dinainte știute, sau, mai rar, în ședințe extra-La Histria (ca la Atena, ca să cităm o pildă), președintele Sfatului și funcția de președinte al Adunării chemate să ia hotărâri în timpul

Fig. 35. — Vas de ofrandă, în formă de sirenă. Sec. VI î.e.n., descoperit la Histria.

ac ci își îndeplinea mandatul. Numele lui figurează în preambulul decretelor apuse până la noi și, alături de numele eponimului cetății — preotul lui Apollo Tămăduitorul — ne ajută să datăm aceste importante documente.

Rinduieli asemănătoare întâlnim în Callatis și Tomis, măcar că despre aceste orașe informațiile noastre se întâmplă să fie mai rare și în ciuda faptului — în amănunte — între instituțiile celor trei orașe există deosebiri, oglindite Hai ales în denumirile colegiilor de dregători. Trăsătura comună a acestora Esm urmă e — ca aproape pretutindeni în lumea greacă —■ aceea de a fi aleși Je Adunare cu titlu onorific și pe un timp limitat (de obicei un an); în al doilea zînd, de a-și exercita demnitatea în tovărășia unui număr oarecare de colegi cu atribuții și drepturi egale. Cum am mai spus-o, de la cetate la cetate numărul fi numele colegiilor de magistrați au putut varia: îndeobște, totuși, fiecare dispunea de organe corespunzînd feluritelor aspecte ale vieții publice, alcătuiind fanlaltă un aparat executiv pe măsura trebuințelor unui stat de tip antic, de întindere modestă și cu populație puțină.

În aceeași ordine de idei, trebuie arătat că în întocmirea lor social-politică, {necum în limbă și în tradițiile religioase, orașele-state din Dobrogea au păstrat

pînă spre sfîrșitul vieții lor istorice înrîurirea cetăților din Grecia metropolitană de unde-și trag obîrșia. Astfel, instituțiile din Histria și Tomis se aseamănă în foarte multe privințe cu acele din Milet și, îndeobște, din cetățile Ioniei, pe cîtă vreme acele din Callatis se explică pînă în amănunte prin exemplul Megarei, ale cărei particularități de organizare se găsesc și în celelalte colonii doriene din Marea Neagră. Nu e o întâmplare, în aceste condiții, împrejurarea că la Histria —■ ca și la Tomis — împărțirea corpului cetățenesc în triburi gentilice de origine ioniană (*Argadeis*, *Aigicoreis*, *Oinopes* și *Hopletes*) stăruie pînă tîrziu în epoca romană, cu toate că de multe veacuri această împărțire nu numai reprezenta altceva decît o amintire, fără legături cu organizarea administrativă a orașului, întemeiată, după toate probabilitățile, pe existența unor triburi teritoriale. Iar dacă, în stadiul actual al documentării, existența la Callatis a celor trei triburi gentilice doriene (*Hylleis*, *Dymanes* și *Pamphyloi*) nu poate fi dovedită dăinuirea lor cel puțin pînă la o vreme poate fi socotită neîndoioasă, așa cum îndoioasă e în această colonie existența principalelor colegii de magistrați cunoscuți în Megara, în frunte cu eponimul cetății, căruia — multe veacuri după instaurarea regimului democratic sclavagist, în metropolă ca și în colonii — continuă să i se spună « rege » (PaeriXeiî), deși demnitatea pe care o îmbracă nu se deosebește de a celorlalți magistrați nici prin durată, nici prin alte particularități.

În ciuda titlului său pompos, atribuțiile « regelui » din Callatis erau în primul rînd de natură religioasă. Ca pretutindeni în coloniile întemeiate de megarieni, adevărații capi ai aparatului executiv par să fi. fost în această cetate așa-numiții *Safzioupyoî* (cinci la număr), alături de care se menționează un colegiu al « strategilor » (*aTpaTocyoî*), însărcinat cu conducerea treburilor militare. Alte colegii menționate sînt ale așa-numiților *sîffayfcysî*, cu atribuții judiciare, apoi acel al « aisimneților » (*ata^vaTOu*), care, propriu vorbind, nu era informat din magistrați, ci din membri ai Sfatului însărcinați cu pregătirea muncii acestui corp în timpul unei fracțiuni a anului (pe cît se poate judeca, timp de o lună), după pilda pe care ne-o dau în Atena binecunoscuții « pritani » (■*Kpuriveî*), iar în Histria « epimenii » (*STO^TJVIOI*). Membrii unei alte comisii, exercitînd după cît se poate judeca atribuții asemănătoare, poartă într-o importantă inscripție din Callatis numele de « probuli » (*7cp6(3ouAoi*).

Despre organizarea cetății Tomis în perioada autonomiei informațiile noastre sînt reduse, ca și numărul documentelor epigrafice anterioare epocii romane. În afara celor două organe consultative ale democrației sclavagiste — Adunarea și Sfatul — mai cunoaștem existența în acest oraș a unui colegiu de « arhonți » (*ocpxovrc;*) cu atribuții de administrație generală, și — într-un caz excepțional — a unor conducători militari (*yjyspiove!*); aleși pe timp limitat pentru a face față unor primejdii neobișnuite.

În schimb, în legătură cu organizarea Histriei în cursul aceluiași veacuri, știrile de care dispunem sînt și mai numeroase și mai explicite. Putem astfel

festa că în această cetate puterea executivă era deținută de un colegiu de *mrxz*^ ajutați de colegii speciale pentru fiecare sector important al vieții li: «rivE Spoi aveau sarcina de a redacta deciziile Adunării; «economi», ri» și «împărțitori» (οἰxov6[AGI. Tatuai, fzspiciTod) administrau finanțele; «agoranomi» (ἀγορανομῖ) se îngrijeau de aprovizionare și supra-prețurile; 6p<pavt.<TTod exercitau tutela asupra orfanilor minori. Cu mai puțin lămurite ni se înfățișează colegiul «celor zece» (poate - T- .rî.'rură cu vistieria orașului) și acel al «conducătorilor» (*rflsyJvec*), **1 căru**i nume ne-ar îndreptăți să credem că îndeplinea funcții militare, dacă * rr.rtle unde-i pomenit nu l-ar arăta îndeplinind atribuții de caracter în sfârșit, în împrejurări excepționale, sînt menționați printre demnitarii «supraveghetori ai construcției zidurilor» (E7U[zsX7]roCI TWV TSIX&v, și un «amiral cu puteri depline» (vauap^oț aî>ToxpαT6p), al cărui **însuși** arată că e vorba de un comandant de escadră învestit cu largi împu-în vederea ducerii la bun sfârșit a unei misiuni temporare.

i economică a
atașelor grecești din
în sec. V—I î.e.n.

Cum s-a arătat înainte în treacăt, coloniile grecești îndeobște (și acele din Dobrogea nu constituie, din acest punct de vedere, o excepție) întrețineau cu orașele de unde-și trăgeau originea legături statornice, politice și culturale, dar înainte de toate economice, trimițînd i în ijoletor materiile prime de care acestea duceau lipsă și primind de la r - duse meșteșugărești precum și unele «specialități» ale sudului egean, **oan** ar fi untdelemnul și vinul. Cea mai veche așezare de acest fel din țara acastă, Histria, fiind o creație a milesienilor, era firesc ca săpăturile arheologice s ne ofere dovada schimburilor dintre ea și Asia Mică, prelungite pînă la dismigerea Miletului de perși, în pragul secolului al V-lea î.e.n. Descoperiri de materiale ceramice provenite din atelierele Ioniei și aflate în cele mai trechi straturi nii numai de cetate, dar și din teritoriul ei rural (Tariverde), ji chiar în unele localități de pe malul sfîng al Dunării, nu lasă îndoială asupra **aptului** că, la mărfurile folosite pe loc, au venit să se adauge de timpuriu acelea rispindite prin intermediul histrienilor în interiorul pămîntului getic. În schimbul produselor de peste mări, localnicii ofereau noilor veniți prisosul lor de grîne, rrdere, ceară și, mai ales, sclavi — la toate acestea adăugîndu-se, în cantități r:r.siderabile, peștele din Deltă, al cărui export spre Grecia avea să rămînă de-a 1-^ngul întregii istorii a Histriei o îndeletnicire bănoasă a locuitorilor cetății. Din capul locului, și pentru multe veacuri, prosperitatea Histriei s-a întemeiat — după cum s-a mai menționat — pe un comerț de tranzit a cărui amploare se oglindește în descoperirile arheologice și ale cărui căi de pătrundere au fost și ele reconstituite. «Pe la 500 î.e.n. — putea scrie în această privință Pârvan — Dunărea, pînă la confluența cu Șiretul, era o apă grecească, iar pescarii și negustorii din Histria cunoșteau foarte bine țara geto-scită pe care o

străbăteau neconținut în susul și în josul acestei părți a fluviului, cu brațele, canalele, lacurile și afluenții săi» *. Către aceeași vreme, Callatis, întemeiată mai de curând, într-o regiune puțin prielnică legăturilor cu ținuturile de dincolo de Dunăre, se mulțumea să exploateze resursele unui sol mănos, muncit de locuitorii

Fig. 36. — Vas de import de stilul « Fikellura » (Asia Mică), sec. VI î.e.n., descoperit la Histria.

lui dintotdeauna, așteptând să-și constituie pe seama acestora un teritoriu orășenesc ale cărui prime mărturii documentare ne întâmpină în veacurile următoare. Grâne, piei, pește și miere — toate aceste bogății ale pământului get — precum și numeroși sclavi ², luau drumul porturilor din sud; pînă la o vreme, al porturilor Asiei, după sfîrșitul războaielor medice drumul Pireului, principalul port al Aticii, devenit în urma constituirii Ligii de la Delos principalul port al lumii grecești. Cît de mare trebuie să fi fost pe la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. importanța regiunilor din jurul Mării Negre ca surse de materii prime și, totodată, ca piețe de desfacere pentru producția propriilor meșteri o dovedește, dacă mai era nevoie, expediția din anul 427 î.e.n., condusă de Pericle,

¹ V. Pârvan, *Dacia, Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, ed. a III-a, traducere și adnotații de R. Vulpe, București, 1958, p. 95 — 96.

« Cumpărarea și vînzarea de sclavi — observă în această privință Marx — este și ea, potrivit formei ei, cumpărare și vînzare de mărfuri » (*Capitalul*, voi. II, ed. a II-a, E.S.P.L.P., București, 1958, p. 36).

ata căreia informațiile oferite de izvoare sînt departe de a fi îndestulă-
 Mane. dar despre care putem fi siguri că a urmărit — după cum s-a menționat —
 I nfzrească influența ateniană în bazinul pontic, strîngînd legăturile cu regatul
 ■poran, instaurînd regimuri prietene într-o serie de cetăți guvernate oligarhic,
 ■if Im II TII 1 intrarea în «imperiul » său maritim a mai multor colonii ale Miletu-
 IeL dm numărul cărora a făcut poate parte și Histria ¹.

Oricît de strînse vor fi devenit schimburile cu Atica în perioada ce merge jc la
 rfîrșitul secolului al VI-lea pînă spre sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., t »-
 au fost de bună seamă singurele legături comerciale întreținute de colo-e
 dobrogene de-a lungul celor două veacuri « clasice » ale istoriei grecești.

feprmmi active trebuie să credem că au existat și între ele și unele cetăți
 Grecia ori Asia, precum și între ele și unele colonii de pe țărmurile vestic
 laordic ale Mării Negre, în ciuda faptului că pînă astăzi dovezile documentare
 ifc acestor relații se lasă așteptate. E oricum neîndoielnic că negoțul cu grîne,
 Jb care afirna în cea mai mare măsură bunăstarea coloniilor pontice, n-ar fi
 amploarea pe care i-o atribuie izvoarele, dacă la desfășurarea lui nor-n-ar fi
 contribuit cetățile situate de-a lungul căii de apă ce unea Pireul cu a ou alta
 din coastele Mării Negre. Din numărul acestora, mențiuni speciale rsvin
 Bizanțului și Cizicului (așezate, primul, la intrarea în Strîmtori, al pe
 țărmul asiatic al Mării de Marmara), și nu-i de mirare că într-un fel aam
 altul numele amîndurora sînt menționate în legătură fie cu istoria econo-
 wmdk, fie cu istoria politică ori culturală a orașelor dobrogene.

în situația acestora, evenimente petrecute către jumătatea secolului al IV-lea
 nea regatului
 macedonean aveau să determine schimbări importante, de natură să
 influențeze în chip hotărîtor oharea lor viitoare. Este
 vorba de dislocarea triburilor scitice din părțile Jr nord
 ale Mării Negre, sub amenințarea înaintării dinspre est a sarmaților, n«cut5 de
 încercarea unora din aceste triburi de a-și găsi adăpost pe malul drept ai Donării
 de jos. Conduasă de o căpetenie cu numele Ateas și, pe cît se poate jf^lfa.
 însumînd un mare număr de nomazi trecuți peste fluviu cu familiile și avutul
 lor întreg, cea dintîi încercare a sciților de a se așeza statornic în Dobrogea awa
 să se izbească de rezistența regelui Macedoniei Filip al II-lea (359—336 li_ii-).
 Administrator priceput și conducător de oști cu însușiri neobișnuite, acesta,
 după ce contribuie la întărirea statului macedonean mai mult decît toți
 predecesorii săi laolaltă, năzuia să se substituie atenienilor în dominarea

¹ Pe lista tributurilor percepute de Liga atică întocmită în 424 î.e.n. (*IQ, P, 63*), la
 agricolul aliaților din Marea Neagră, rîndurile 200 — 220, unde au putut figura cetățile dobro-
 ■ffsac, sînt iremediabil mutilate. în stadiul actual al documentării, la o încheiere nu se poate
 șange decît pe baza analogiei, ținînd seamă de situația cetăților de pe țărmul de nord
 T-ria, Tyras, Tamyrace), precum și a unora de pe teritoriul actualei R. P. Bulgaria (Apollonia,
 de pildă), ale căror nume au putut fi reconstituite în chip verosimil (cf., totuși, I. B. Brașinski,
TDI (2), 1955, p. 148-161).

bazinului pontic, împingînd granițele regatului său spre nord pînă la Dunăre și exercitînd un control nelimitat asupra cetăților grecești înșirate de-a lungul coastei trace. În aceste condiții, înaintarea scitică nu putea decît să provoace reacțiunea lui imediată, sub forma unei expediții împotriva lui Ateas, desfășurată în anul 339 î.e.n., în condiții asupra cărora informațiile izvoarelor sînt departe de a fi limpezi. Sigur pare doar că sciții au fost învinși și alungați din Dobrogea (unde n-aveau să-și mai facă drum înainte de sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n.), precum și faptul că — de aci înainte — regiunile trace pînă la gurile Dunării aveau să fie socotite ca făcînd parte din puternicul stat macedonean.

Această situație se înfățișează în plină lumină sub domnia fiului și urmașului lui Filip, Alexandru (336—323 î.e.n.), printre ale cărui prime inițiative, după urcarea pe tron, se pomenesc o campanie împotriva tribalilor și a altor neamuri din preajma Dunării (336), cu care Filip avusese altădată să lupte. Doritor să desăvîrșească înfrîngerea adversarilor și, totodată, să înspăimînte pe geții din cîmpia munteană, Alexandru —■ ne informează izvoarele — a trecut fluviul cu oastea, pentru scurtă vreme și fără să sufere pierderi. Acordurile încheiate cu acest prilej consfințeau stăpînirea biruitoare asupra malului drept al Dunării, și e ușor de înțeles că ■—■ oricare va fi fost statutul juridic concedat lor de regele macedonean — cetățile grecești de pe țărmul de vest al Pontului nu s-au putut sustrage unei autorități care se exercita asupra întregii Peninsule Balcanice și care, curînd după aceea, avea să se extindă asupra unei bune părți din Asia.

Trebuie să regretăm că luarea-aminte acordată de istoricii vremii expediției de cucerire a regatului persan ne-a lipsit de amănuntele pe care altminteri ni le-ar fi oferit în legătură cu organizarea dată de Alexandru teritoriilor anexate în Europa. Întîmplătoarea mențiune, într-un izvor tîrziu, a unui « guvernator al Traciei » (*praepositus Thraciae*), căruia în alt loc i se spune și « prefect al ținuturilor de la mare » (*praefectus Tonzi*), ne lasă oricum să înțelegem că tocmai coloniile asupra cărora se îndreaptă atenția noastră făceau parte în chip statornic din regatul macedonean. Demnă de morționat din acest punct de vedere e și campania întreprinsă în anul 326 î.e.n. de guvernatorul Traciei — Zopyrion — împotriva cetății Olbia și a celorlalte așezări grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre. În ciuda tainei în care a rămas învăluită și a sfîrșitului ei catastrofal (Zopyrion avea să-și găsească moartea, împreună cu întreaga-i oaste, undeva în nordul gurilor Dunării, în Bugeacul pe care geograful antic îl numesc « pustiu getic »), țelul expediției nu lasă îndoială, dacă ne gîndim că, în timp ce Zopyrion asedia Olbia, Alexandru sfîrșea de subjugat populațiile din jurul mării Arai și că, după o tradiție păstrată de Arian, în mintea lui încolțise hotărîrea de a stabili comunicații directe între Bactria și bazinul pontic prin nordul Mării Caspice, drum de comerț a cărui utilitate avea să se dezvăluie spre sfîrșitul epocii elenistice și al cărui control va constitui unul din țelurile politicii răsăritene a împăraților romani din primul secol al erei noastre.

încă și mai neîndoios apare dependența coloniilor de pe țărmul de vest liantului față de Lisimah, devenit — după moartea timpurie a lui Alexandru — satrap al ținuturilor trace, așteptînd momentul cînd, după pilda altor moște-
aaBon ai Macedoneanului, în cursul anului 306 î.e.n., va asuma titlul de rege

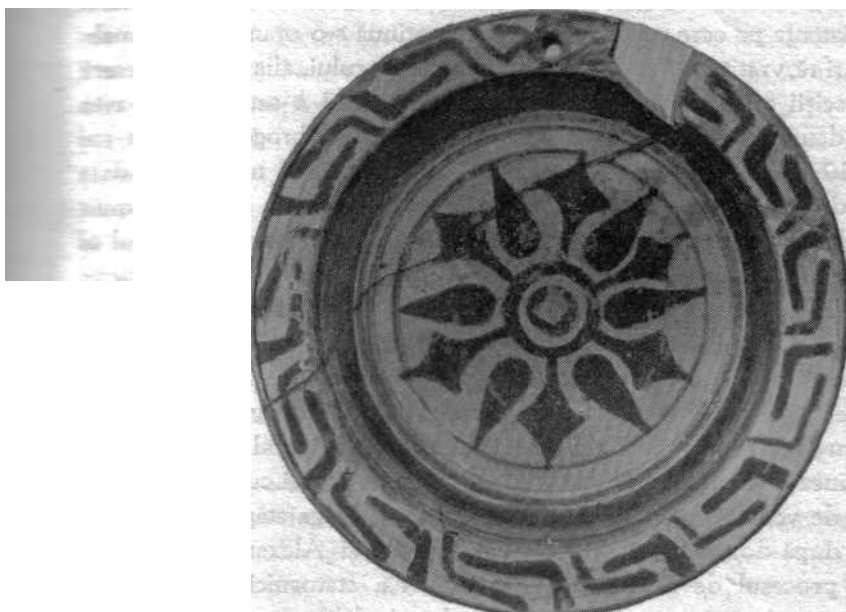

Fig. 37. — Taler de import de stilul *Camiros* (însula Rhodos), sec. VI î.e.n., descoperit la Histria.

«ITraciei, peste care va domni pînă în 281 î.e.n. Cu el, situația cetăților dobro-
pne cunoaște o înrăutățire ale cărei pricini se cuvin căutate, pe de o parte,
m guvernarea autoritară a noului stăpîn — puțin favorabil autonomiei orașelor
i și necruțător în stoarcerea contribuțiilor pe care acestea erau ținute să **ilc**
verse — pe de alta, în luptele necontenite dintre moștenitorii lui Alexandru, ■
—■**mii** iun i gata să-și stîrnească unul altuia dificultăți politice și militare. Oricare
«■ fi fost pricina adevărată (o intrigă a lui Antigonos, cu care Lisimah se găsea
fft conflict, apare mai mult decît probabilă), în anul 313 î.e.n. cetățile de pe
Iul trac ni se înfățișează în plină revoltă împotriva satrapului, obligat să-și apă
orice alt proiect pentru a le readuce la ascultare. Sărăcia știrilor privind important
moment din istoria coloniilor dobrogene nu ne îngăduie să vedem decît liniile
mari ale desfășurării. Sigur e doar că —■ poate pentru oară de la întemeiere —
acestea par să-și fi reunit puterile în fața primejdiei ie, coordonîndu-și eforturile
cu ale cetăților de pe teritoriul actual al P. Bulgaria: Odessos, Apollonia,
Mesambria; sigur de asemenea, că, pentru =i spori șansele de succes,
răzvrățiții n-au stat la șovăială să ceară în această

împrejurare alianța traco-geților, în mijlocul cărora trăiau, și a « sciților vecini » (cît se poate înțelege, din nordul gurilor Dunării).

În fruntea răscoalei e pomenit orașul Callatis, a cărui însemnătate trebuie să fi sporit simțitor în cursul veacurilor V—IV î.e.n. și în raport cu care Histria și celelalte colonii amintite fac figură de cetăți de mîna a doua. Această impresie e întărită de rezistența pe care callatienii singuri continuă s-o opună lui Lisimah, după ce alte cetăți răzvrătite capitulasera în fața învingătorului, aliații geți fuseseră împrăștiați, iar sciții zvîrliți peste fluviu. Biruința din 313 a satrapului n-avea să frîngă totuși definitiv spiritul de rezistență al cetăților dobrogene. Cîțiva ani mai tîrziu (în 310—309, după toate probabilitățile), o speranță nouă — de data aceasta întărită de Ptolemeu — le îndeamnă să apuce armele, o dată mai mult conduse de Callatis, împotriva căreia se îndreaptă din nou atacul principal al vrăjmașului. Rămăși singuri în fața unor forțe evident superioare, callatienii vor găsi curajul să suporte un asediu prelungit timp de mai mulți ani (în 306 rezistența lor nu era încă istovită), fără să putem spune cu precizie cînd anume au depus armele și ce condiții le va fi impus învingătorul.

Despre alte episoade ale stăpînirii lui Lisimah asupra Dobrogei și îndeosebi despre luptele cu geții lui Dromichaetes, se va vorbi în alt loc al acestui volum (p. 229). În ordinea de idei ce ne reține atenția, interesează mai curînd să arătăm că, din punctul de vedere al situației orașelor grecești, lunga stăpînire a diadohului — venind după domniile mai scurte ale lui Filip și Alexandru — trebuie să fi desăvîrșit procesul de organizare a lor internă, statornicind autoritatea fiecărei *polis* (oraș-stat) asupra unui teritoriu rural mai mult sau mai puțin întins (*xwpa*), supus jurisdicției aceleia și socotit ca parte integrantă a ei. Teritorii de acest fel, în jurul cetăților dobrogene, au putut să existe de altminteri dintr-o perioadă mai veche, constituite fie prin silnicie, fie în urma unor înțelegeri cu populația autohtonă. Pentru ca posesiunea lor precară să se transforme într-o situație de drept, era însă nevoie de autoritatea unui stat capabil să-și impună hotărîrile băștinașilor și grecilor deopotrivă. Cum o asemenea autoritate nu s-a exercitat asupra Dobrogei înainte de stăpînirea macedoneană — și pînă la ulterioare descoperiri, susceptibile să arunce lumini asupra acestei probleme controversate — încheierea cea mai prudentă e poate aceea potrivit căreia teritoriile orașelor dobrogene s-ar fi constituit cel mai tîrziu la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n.

Epoca elenistică. Teri- Din ultimii ani ai acestui veac și din prima jumătate a toriile orașelor grecești celui de-al 111-lea datează de altminteri primele știri din Dobrogea. Admi- referitoare la existența unor teritorii orășenești la Callatis și nistrarea și exploatarea Tomis, precum și primele mărturii documentare despre lor. Relațiile cu popu- locul agriculturii în economia celor două cetăți. Pe lația getă băștinașă temeiul acestora, se poate face presupunerea că, indiferent de împrejurările care le-au dat naștere, teritoriile au slujit orașelor în chestiune nu numai ca baze de întreținere, dar și ca surse de cîștig, în

■ ■ ■ ara în care prisosul de grîne și de alte produse trebuie să fi constituit i
— în fiecare din ele primul — dacă nu principalul — ■ obiect al comerțului
os Grecia metropolitană.

Mai greu e de răspuns la întrebarea în ce fel erau administrate și, mai ales,
exploatate teritoriile orășenești a căror mențiune se întâlnește de aci
înainte ■ oc mai des în documentele epigrafice ale epocii elenistice.
- ;urul Pilda altor colonii Mării Negre ne îndeamnă să credem că și în
Dobrogea pământurile ajma cetăților au fost din capul locului
împărțite în loturi (xX^poi), : atribuite locuitorilor cu depline
■ exnloa drepturi, parte păstrate ca rezervă obștească atate în folosul
colectivității. Tot analogia ne permite să afirmăm că până spre
începutul erei noastre punerea în valoare a acestor pământuri trebuie m se fi
realizat cu munca băștinașilor, pe o cale sau alta, reduși la condiția de ni
dependenți. Aceasta nu înseamnă, bineînțeles, că în veacurile ce aveau ze,
pînă la cucerirea romană, raportul de forțe dintre unii și ceilalți era să rămînă
neschimbabil, iar drepturile de proprietate — ■ imprescriptibile. rivă, de-a lungul
perioadei indicate stăpînirea diferitelor *chorai* trebuie Ai fast mai curînd
virtuală — pusă în discuție cu prilejul fiecărei schimbări lite în situația politică
— în așa măsură că nu-i desigur exagerat să se că în epoca elenistică
istoria coloniilor grecești din Dobrogea, pe plan e înainte de toate
exploatarea istoria luptei pentru păstrarea unor teritorii de a căror : depindea nu
numai bunăstarea, dar însăși existența așezărilor respective. Din acest
punct de vedere, curînd după moartea lui Lisimah, care înseamnă tă dispariția
regatului trac în organizarea pe care i-o dăduse diadohul, de pe coasta de vest
a Mării Negre vād ivindu-se în Peninsula Balcanică i politică nouă, ca urmare a
fixării în imediata lor apropiere a unei uniuni ri celtice, din acelea care, în 280
î.e.n., porniseră să cucerească Grecia, fără împotrivire pînă în preajma
sanctuarului de la Delfi. După invadatorilor de către etolieni și o retragere
precipitată în cursul conducătorul lor își găsise moartea, ceilalți se împărțiseră în
trei grupuri, enii diferite și cu țeluri diferite. Unii trecuseră Helespontul pentru
a în centrul podișului anatolic, în regiunea ce avea să le poarte de aci numele —
Galatia. Alții făcuseră cale întoarsă spre Dunărea de mijloc, nordul actualei
Serbii, unde prezența lor e atestată de-a lungul ultimelor ri înainte de era
noastră. În sfîrșit, un al treilea grup, condus de Comon-zăbovea în
regiunea cea mai fertilă a Traciei, fixîndu-și centrul în Tylis Tulovo, pe
valea Măritei) și pornind din capul locului să supună la dări numai
populația băștinașă, căzută în atîrnarea noului «regat», dar și pe di de
pe coastă, ale căror cetăți vor trebui de aci înainte să plătească noilor tributuri
importante, pentru a-și putea exploata teritoriile și desfășura igheriți activitatea
comercială.

Această formație politică celtică avea să dăinuie pînă spre sfîrșitul secolului
al IIUea (după opinia cea mai verosimilă, pînă în 218 î.e.n.), cînd, copleșită

de o răscoală de proporții neobișnuite a tracilor, avea să dispară fără urmă. Istoria ei e pînă astăzi o taină, datele de care dispunem cu privire la scurta-i viață reducîndu-se la cîteva informații oferite de Polibiu. Apare oricum probabil că — măcar pînă la o vreme — relațiile dintre celți și greci n-au fost

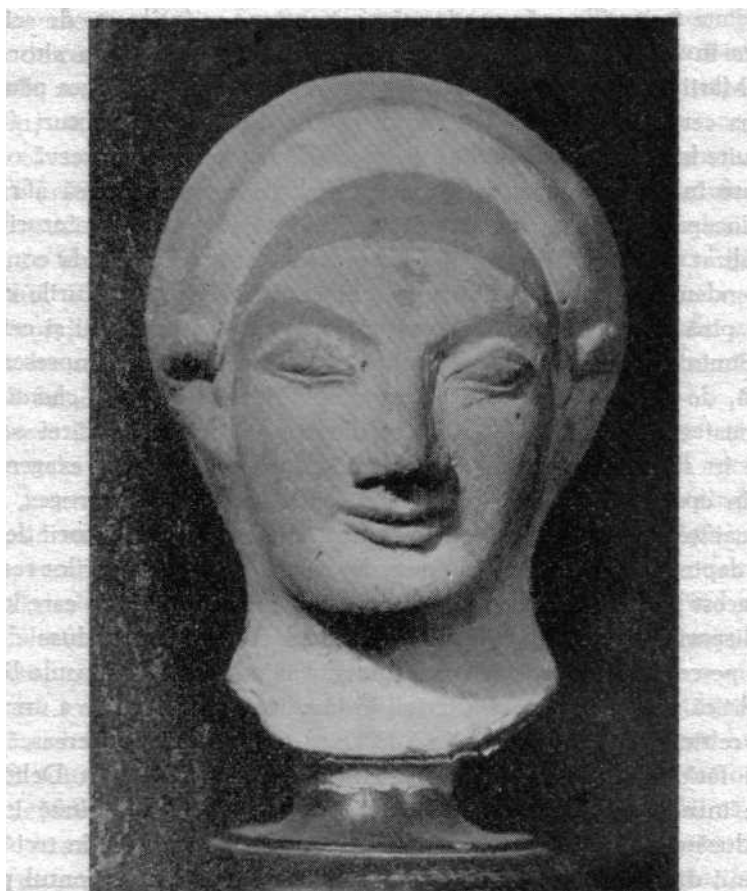

Fig. 38. — Fragmentul unei figurine de lut ars din sec. VI î.e.n., descoperită la Histria.

dintre cele mai pașnice. O inscripție din prima jumătate a secolului al III-lea îndreptățește ipoteza după care, către vremea întemeierii așa-zisului regat din Tylis, locuitorii Apolloniei ar fi purtat cu acesta un război în care au primit ajutorul histrienilor ¹. De altă parte, după știrile lui Polibiu, pretențiile neconținut sporite ale noilor veniți ar fi pricinuit greutăți de neînvins chiar unei cetăți atît de prospere cum era Bizanțul. « După ce i-au biruit pe traci și și-au așezat scaun în Tylis — scrie în această privință istoricul — (celții) i-au împins pe

Histria, IV, p. 546, nr. 6.

bizantini în cea mai cumplită primejdie. într-adevăr, de unde înspre început, **and** nu se înfiripaseră bine, pe vremea lui Comontorios, bizantinii le dădeau im **dar** uneori trei, alteori cinci, câte o dată chiar zece mii de galbeni, ca să nu **le pmtiască** pământul, pînă la urmă au fost constrînși să le plătească pînă la ^fffwH de talanți pe an -¹...» (circa 24 000 stateri de aur — sumă enormă, **pentru** procurarea căreia bizantinii aveau să instituie taxe speciale pe vasele im **tranzit** prin Bosfor, stîrnind dușmănia întregii Grecii și dezlănțuind un război ~~dtipw~~ care se va vorbi în continuare).

Că, în cursul aceleiași perioade, celții au încheiat acorduri similare și cu **atth** colonii de pe coasta tracă, e de presupus. Și tot așa, cu cetățile grecești din Dobrogea, în ciuda faptului că în această privință lipsesc pînă astăzi documente ■ **mritoare**. Dacă între situația unora și a celorlalte au existat deosebiri, acestea **n-ou** putut privi decît cuantumul sumelor plătite pentru răscumpărarea **recol-telor sau** asprimea cu care se va fi exercitat controlul asupra activității neguță-- ■ ., diferitelor orașe. Situate la periferia zonei controlate de « regele » din ~- Iii, Histria, Tomis, Callatis s-au bucurat probabil de o libertate mai mare **decât** cetățile din sud, nu numai în administrația lor internă, dar și în raporturile be cetăți, pe care vecinătatea celților nu pare să le fi influențat decît în măsură.

Așa se explică împrejurarea că în jurul anului 260 î.e.n. — după aproape decenii de la așezarea celților în Tracia — callatienii, ajutați de histrieni, i să pună stăpînire pe Tomis, a cărui însemnătate comercială trebuie să fi acum în creștere ². Încercarea se lovește de rezistența bizantinilor, a căror **igică** intervenție armată — unită cu presiunea economică decurgînd din ea Strîmtorilor pentru corăbiile celor două cetăți atacatoare — avea înfrîngerea acestora din urmă, fără ca într-un fel sau altul celții să 'enit în conflict. Fie indiferență, fie calcul, o atitudine pasivă față de externă a cetăților manifestă și ultimul « rege » din Tylis, Cavaros, cu războiului dintre Bizanț și Rhodos, dezlănțuit în jurul anului 220 î.e.n., are a tentativei bizantinilor de a institui asupra comerțului pontic o taxă i să le înlesnească plata uriașului tribut amintit de Polibiu. Amestecul tivele ce aveau să ducă la încheierea păcii, de care vorbește istoricul, i să fi depășit semnificația unor « bune oficii » oferite în ultimul moment, **iul** de a menaja prietenia unor state cu care celții erau deopotrivă interesă întrețină bune raporturi.

Oricum se vor fi petrecut în realitate lucrurile, cele două episoade pe **le-om** evocat învederează însemnătatea — pentru coloniile de pe coasta **eat, ca** și pentru cele de pe coasta de nord a Mării Negre — a unor legături **ale** nestingerite cu cetățile din Grecia metropolitană. Niciodată complet

¹ Folybius, XLVI, 2-4.

■ **FHQ, III, p. 537, fr. 21 = FrQrHist, III B, 434, h. 13.

întrerupte, chiar în timpul stăpînirii persane asupra Ioniei, aceste legături fuseseră reluate cu vigoare sporită după « eliberarea » Asiei Mici de Alexandru, cînd orașe de importanța Miletului simțiseră nevoia să încheie cu Histria și Olbia acorduri pe temeiul cărora —■ între locuitorii părților contractante — se stabilea o egalitate de drepturi economice și politice făcută să stimuleze la maximum schimburile de tot soiul *. Pentru ca acestea să se poată desfășura

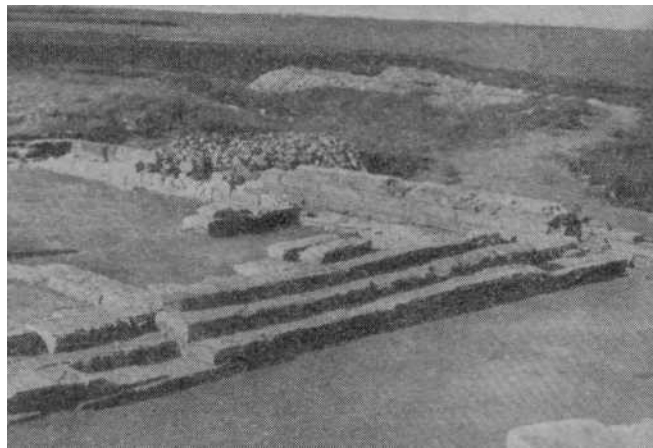

Fig. 39. — Ruinele unui templu din sec. V î.e.n., cea mai veche clădire descoperită pînă astăzi în cetatea Histria. Coloana de marmură din stînga aparține unui edificiu mai nou, din epoca romană.

normal, era însă nevoie ca mărilor să fie libere și strîmtorile deschise. De aceea, încercarea bizantinilor de a percepe taxe extraordinare pe comerțul pontic se lovea de rezistența rhodienilor și a celorlalți greci interesați, de aceea repetatele blocări ale Bosforului de-a lungul veacului al III-lea — prilejuite cînd de lupte între diadohi, cînd de conflicte de felul celor amintite —■ erau făcute să primejduiască echilibrul economic al unor centre exportatoare, cum erau cetățile din Marea Neagră.

Perioada de care ne ocupăm prezenta de altminteri și alte aspecte îngrijorătoare pentru comerțul pontic cu grîne, dacă ne gîndim la greutățile de care încep să se lovească —■ la Pireu și aiurea —■ chiar producători de importanța regatului Bosporan, din partea unor noi și puternici concurenți pe piața egeană

¹ Olbia: *Milet*, I, 3, p. 269, nr. 136 = *Syll*^s, 286; și Histria: *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 398, nr. 2 (cf. L. Robert, *BCH*, LII, 1928, p. 13 și urm.).

a griului, cum ar fi Egiptul lagid și Numidia lui Massinissa. Din acest punct de **vedere**, dacă ultimul regat amintit, creat la sfârșitul celui de-al doilea război **punic**, n-avea să-și facă simțită activitatea decât în primii ani ai secolului al **II-lea î.e.n.**, locul tot mai important deținut de Egipt în aprovizionarea cu cereale a statelor deficitare sub raport agricol explică tentativa lui Pairisades al II-lea al Bosporului de a intra în legături directe cu Ptolemeu Filadelful, de bună **seamă** pentru a rezolva prin bună înțelegere un conflict de interese pe cale de a deveni acut, cu trecerea vremii.

La aceste neajunsuri, **ale** căror aspecte concrete ne preocupă și pe care **abia** ni le putem închipui, se adaugă, pentru a întregi tabloul situației coloniilor **grecești** din Dobrogea în perioada de după dispariția stăpînirii celților în Balcani, primejdii încă și mai grave, decurgînd din lipsa unui echilibru politic între **triburile** traco-getice din dreapta Dunării, ca și de pe urma apariției în vecinătatea lor imediată a unui nou și primejdios vrăjmaș — bastarnii. Menționată **pentru** întâia oară ca « nou venită », în regiunea de la nordul gurilor Dunării, **către** sfârșitul secolului al III-lea î.e.n.¹, această seminție germanică era sortită să joace un oarecare rol în războaiele dintre macedoneni și unele neamuri trace, **ari** dintre macedoneni și romani purtate în prima jumătate a veacului al II-lea și încheiate prin înfrîngerea definitivă a Macedoniei, transformată în provincie **romană** (146 î.e.n.).

Pentru grecii dobrogeni și îndeosebi pentru histrieni, dintotdeauna **interesăți** în pescuitul la gurile fluviului, apariția pe aceste meleaguri a unei populații necunoscute, numeroasă și războinică, amenința să devină un izvor permanent de primejdii, însemna în cel mai bun caz ruina unui negoț înfloritor. Texte epigrafice **de** la începutul secolului al II-lea î.e.n. — din păcate, fragmentare — vorbesc în mai multe rînduri de atacuri dezlănțuite împotriva Histriei de vrăjmași necunoscuți, menționînd solii trimise de greci către « fluviul » prin excelență, care **era** în ochii lor Dunărea. Din numărul acestora, o mențiune specială se cuvine decretului în cinstea lui Agatocle, fiul lui Antiphilos, în care, alături de alte **date** prețioase privitoare la viața orașului în jurul anului 180 î.e.n., se citește **știrea** de un interes deosebit, după care, amenințate în mai multe rînduri de o căpetenie tracă cu numele Zoltes (ale cărui cete ocupaseră și prădaseră Bizone — astăzi Cavarna, în R.P. Bulgaria), Histria și împreună cu ea orașele grecești **de** pe coasta dobrogeană au cerut și dobîndit ajutorul unui « rege » din stînga Dunării — Rhemaxos —■ cu al cărui sprijin par a fi izbutit o dată mai mult să **facă** față primejdiei amenințătoare

In ce chip și cu ce condiții se va fi manifestat ajutorul acordat de Rhemaxos cetăților dobrogene, textul nu ne-o spune. Interesul excepțional al inscripției stă, oricum, în pomenirea « regelui » transdanubian, ale cărui bune raporturi

cu Histria, Tomis, Callatis reprezintă, poate, mai mult decît o alianță ocazională. Mulțumită indicațiilor pe care le cuprinde, cunoștințele noastre despre viața politică a geților între Dromichaites și Burebista cîștigă în precizie, și același lucru se poate spune despre istoria tracilor sud-dunăreni, în perioada tulbure ce precede reconstituirea regatului odris. Între unii și ceilalți — fără a mai vorbi de bastarni — poziția grecilor apare anevoioasă, și nu-i de mirare că pentru a-și salva existența o cetate sau alta e nevoită uneori să ia armele, altă dată să se răscumpere, în sfîrșit, în împrejurări excepționale, să recurgă la sprijinul vreunui *basileus* mai mult sau mai puțin puternic, a cărui intervenție izbutește să-i asigure pentru un timp pacea ¹. Astfel se explică împrejurarea că, în ciuda dificultăților externe și a unor puternice frămîntări interne, de-a lungul epocii elenistice viața cetăților grecești din țara noastră înfățișează alternanțe de zăbucium și de răgaz, corespunzînd unor perioade de belșug sau de lipsuri: neîncetat amenințate, deseori prădate, niciodată răpuse. Puține și inegal repartizate (mai numeroase pentru Histria, rare pentru Callatis, aproape inexistente pentru Tomis), documentele epigrafice aflate în fiecare din ele ne ajută să cunoaștem, dacă nu amănuntele, cel puțin liniile mari ale unei revoluții în multe privințe asemănătoare, în ciuda particularităților locale.

Pare neîndoios, de pildă, că ultimele veacuri înainte de era noastră văd dezvoltîndu-se în cetățile dobrogene sectorul agrar al activității lor economice, chiar dacă — alături de exploatarea solului — comerțul de tranzit ori, în cazul Histriei, pescuitul și exportul de pește continuă să constituie îndeletniciri obișnuite ale locuitorilor respectivi. Afirmția e valabilă pentru Tomis și Callatis, unde existența unor teritorii rurale e atestată pentru întîia oară în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., dar deopotrivă pentru Histria, pe care formarea unui cordon litoral între actuala gură Sf. Gheorghe și gura Buazului, lîngă Vadu ², avea s-o izoleze tot mai mult de larg, transformînd-o cu timpul dintr-un port maritim activ în capitala unui district agricol. Urmările procesului de care vorbim aveau să se facă simțite spre începutul erei noi, cînd ocazionala ocupare de către dușmani a teritoriului orășenesc putea pune în primejdie însăși existența cetății. Dar primele semne ale transformării trebuie să fi fost mai vechi, și e de presupus că trecerea vremii n-a făcut decît să le accentueze.

Alături de punerea în valoare a teritoriilor, realizată cel puțin în parte prin munca băștinașilor traco-geți, reduși la condiția unor țărani dependenți ³, în parte prin exploatare directă, cu ajutorul mîinii de lucru servile, economia

¹ Date noi în această privință se vor putea stabili prin studiul adîncit al unei inscripții încă inedite, descoperită în campania de săpături a anului 1959. Pentru moment, reiese din interpretarea ei că încă din sec. al III-lea î.e.n. histrienii ar fi întreținut legături politice și economice cu o căpetenie getă al cărei nume apare aci pentru întîia oară (*Zalmodegikos*).

² Polybius, IV, 41.

³ « Iobăgia (*Leibeigenschaft*) și dependența desigur nu sînt o formă specific medievală-feudală; ele există peste tot sau aproape peste tot, unde cuceritorii îi pun pe vechii locuitori să lucreze pămîntul pentru ei... » (F. Engels în K. Marx-F. Engels, *Briefwechsel*, Berlin. 1949-1950, voi. IV, p. 698).

grecești de pe coasta dobrogeană se întemeiază în epoca elenistică pe **oumeiț** încă activ, în ciuda piedicilor provenite în primul rând din instabila situației politice în spațiul geografic dunărean, precum și pe o producție **mărfuri** ale cărei începuturi sînt mai vechi, dar care în veacurile III—I î.e.n. **oge o** intensitate deosebită. Urmele mai des întîlnite ale acestei producții **t fragmentele** ceramice și statuetele de lut descoperite în mari cantități în **tarile** din Histria și Callatis, dar e de presupus că activitatea meșteșugărească două cetăți —• ca și a vecinei lor mai tinere, Tomis — se va fi extins și **li alte** mărfuri destinate exportului în masa geților din dreapta și din stînga **ii**. Pentru a cita un caz cunoscut, în săpăturile de la Histria s-a găsit un de turnat bijuterii — frumos și bine conservat — indiciu neîndoios al în acest oraș a unui atelier, care, de bună seamă, nu va fi fost unicul lui.

Asemenea ateliere, de proporții variind după specificul producției fiecă-**enu** proprietatea meșterilor greci din oraș. Ca peste tot în lumea metro-mă și colonială, mîna de lucru întrebuintată în ele trebuie să fi fost în parte în parte servilă — cu o puternică preponderență a sclavilor în muncile mai multă forță fizică decît abilitate. Adăugați la numărul celor folosiți în casele particulare și, cu multă probabilitate, în unele servicii orășe— cum ar fi supravegherea piețelor și a altor locuri publice — ■ sclavii **esagari** alcătuiau o masă de exploatați al cărei rol în luptele sociale desfășurate de dobrogene a putut fi în unele cazuri decisiv. Ne lasă s-o înțelegem ițele petrecute într-un oraș de pe țărmul de nord al Mării Negre, cu expediției lui Zopyrion, amintită înainte, cînd, pentru a asigura « frontul i în ceasul primejdiei, autoritățile olbiene s-au văzut construite să con-k eliberarea sclavilor, la acordarea în masă a drepturilor cetățenești și **Baca** datorilor.

Împreună cu produsele meșterilor locali, porturile dobrogene au continuat îpindească, de-a lungul aceleiași perioade, numeroase obiecte ieșite din Greciei metropolitane, precum și vinuri și uleiuri importate în mari **spre** a răspunde cererilor unei aristocrații tribale în plină dezvoltare. *m* directe ale acestui negoț, fragmentele de amforă purtînd indicația de proveniență — Thasos și Rhodos, Sinope și Cnidos —■ constituie pentru **lori** nu numai dovada legăturilor întreținute de coloniile de pe teritoriul ■**stre** cu locurile de unde se aduceau asemenea produse, dar, în același ndicații prețioase asupra căilor de răspîndire a acestora în interiorul i getic. Din acest punct de vedere, e de reținut distanța relativ mare **litoralul** marin pînă la care au ajuns produsele sudului, fie pe drumuri ■**E**, folosite și în veacurile următoare pentru transportul oamenilor rf **bonurilor**, fie pe căi al căror traseu urmează de-abia să fie reconstituit. **Toc** ca mărturii ale unor schimburi intense cu triburile din dreapta și **tUing*** Dunării pot fi socotite tezaurele monetare descoperite uneori la

înari depărtări de orașele unde monedele au fost bătute. Pe lângă dovada indiscutabilă a legăturilor întreținute de proprietarii lor cu cetăți ca Histria ori Callatis {ale căror emisiuni încep — după cum s-a arătat — într-una, în secolul al V-lea,

Fig. 40. — Monede emise de cetățile grecești dobrogene în epoca independenței lor
1 — 4, Histria, argint; 5, Callatis, argint; 6, Callatis, bronz; 7, Tomis, bronz.

în cealaltă în secolul al IV-lea î.e.n.), acumularea unui număr considerabil de piese de argint și de aur în mâinile unei singure persoane sau ale unei singure familii oglindește intensificarea procesului de diferențiere economico-socială

paVecot în masa populației băștinașe, ca urmare a contactului cu grecii. Cum **Jtai** Engels, « economia bănească în dezvoltare pătrunde ca un acid dizolvant **ia ieU** de trai tradițional al comunităților rurale, bazat pe economia naturală. **Okîaduirea** gentilică este absolut incompatibilă cu economia bănească ... » ¹.

dintre ora-
yceeți din Do-
fi celelalte co-
grecești de pe
ai Mării Negre

Documente epigrafice explicite vin să completeze infor-
mațiile despre rețeaua de legături întreținute de cetățile
grecești de pe litoralul țării noastre cu cetăți din regiunea
de sud a părții europene a U.R.S.S., din R. P. Bulgaria
sau de la depărtări încă și mai mari. Dacă, o dată mai

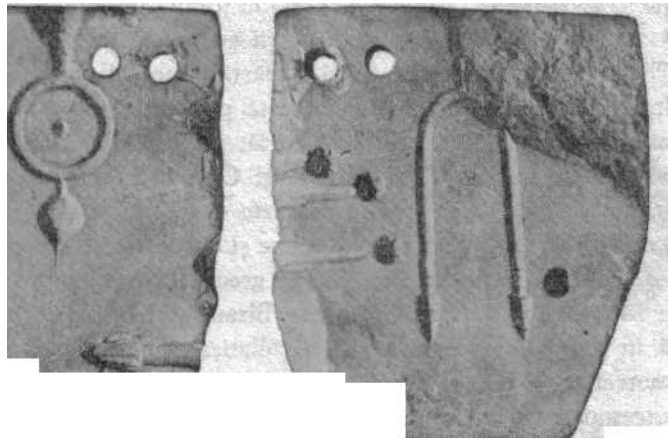
rit, inscripțiile tomitane din această perioadă sînt rare (se poate totuși cita,
ordinea de idei care ne interesează, măsura de cinstire a unui cetățean din
■as)» decretele votate în Histria și Callatis în favoarea unor oaspeți străini **ii**
de afaceri sau oameni de carte — medici și arhitecți, de cele mai multe lasă să
înțelegem cît de întinse și cît de variate erau interesele ce-i purtau spre gurile
Dunării, sau pe grecii dobrogeni spre Olbia și Chersonesos, Mesambria și
Apollonia, spre Bizanț și Lesbos, spre Pireu și Delos, chiar **in** Egipt — unde
histrieni și callatieni sînt pomeniți în mai multe rînduri **a ■■acenari** ai regilor
lagizi și de unde negustori în căutare de cîștig cunoșteau p **cercetau** la rîndul
lor porturile noastre. În aceeași ordine de idei, o mențiune **■aehită** se cuvine
relațiilor cu Thasos, marea insulă din nordul Mării Egee, **r cărei** monede s-au
bucurat de o largă circulație în ținuturile dunărene și ai **âmă fii** — corăbieri și
negustori — par să fi găsit în porturile dobrogene un **lece** de activitate atît
de prielnic încît, în Histria, către jumătatea secolului **al HI4ea** î.e.n., unul
din aceștia, Peisistratos, fiul lui Mnesistratos, înălța cu

- --...- cheltuială un templu de marmură divinității numite de greci și de
- : Marele Zeu ».

Relații ca acele de care vorbim trebuie să fi cunoscut variații de intensitate de **Ia**
epocă la epocă și de la oraș la oraș. Demnă de relevat, sub acest raport, :
întjrejurarea că înainte de supunerea lor de romani, coloniile din Marea
Xcagră și, într-un cadru mai îngust, acele de pe coasta de vest a acestei mări
«**ceea ce** s-a numit încă din antichitate « Pontul Stîng ») n-au fost unite prin
ri politice altfel decît trecătoare, n-au constituit nici cînd o federație de **aceleia**
care avea să le strîngă laolaltă într-un moment ulterior al istoriei Irc. Aceasta nu
înseamnă că, ocazional, în fața unei primejdii comune, cetățile **pomenite** n-au
putut să-și contopească forțele în scopul unei apărări mai bune. Un exemplu îl
constituie încercarea de rezistență la atacurile lui Lisimah, de **albii** se va vorbi,
în continuarea acestei expuneri. Cîtă vreme și-au păstrat însă **aoBonomia** și, cu
ea, tendința spre autarhie, caracteristică pentru structura aocâal-economică **a**
orașelor-state grecești în perioada dinainte de Alexandru,

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București,
MS7, p. 111.

asemenea încercări de constituire a unor unități mai largi, economice și politice, au rămas inoperante. Mai mult, de la epocă la epocă și, desigur, în legătură cu interese economice a căror amploare abia putem s-o ghicim, vedem izbucnind între coloniile Pontului Stîng adevărate războaie, cu prilejul cărora se încheagă grupări de forțe — unele statornice, altele trecătoare. Trecătoare, ca să cităm un exemplu, pare să fi fost apropierea dintre callatieni și histrieni, cu prilejul războiului susținut împotriva Bizanțului în jurul anului 260 î.e.n. De mai lungă

X.

Fig. 41. — Tipar pentru turnat bijuterii, din epoca elenistică, descoperit la Histria.

durată, în schimb, alianța dintre Histria și Apollonia Pontică (azi Sozopol, în R. P. Bulgaria), a cărei primă mărturie se întîmpină în prima jumătate a secolului al III-lea și în legătură cu care un document de curînd descoperit a venit să ne facă dovada că nu încetase de a exista în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. *. La această dată — rezultă din textul amintit — pentru a doua oară în cursul unui veac, cetatea de pe țărmul lacului Sinoe trimitea în ajutorul aliatei de pe coasta tracă o escadră de « vase lungi», cu ajutorul căreia apolloniații reușeau să respingă agresiunea vecinilor lor mesambrieni, redobîndind posesiunile pierdute într-o primă fază a ostilităților. Asemenea tratate de apărare și de ajutor reciproc, încheiate pe termene scurte, au putut să existe desigur și între alte cetăți ale Pontului Stîng. 'Cu atît mai mult trebuie să regretăm întîmplarea care ne-a lipsit de amănuntele unei acțiuni în cursul căreia un cetățean din Apollonia, Stratonax al lui Lygdamis (poate comandant al unui corp expediționar, însărcinat cu o misiune de sprijin), a adus callatienilor servicii importante, răsplătite cu onorurile obișnuite în asemenea împrejurări ².

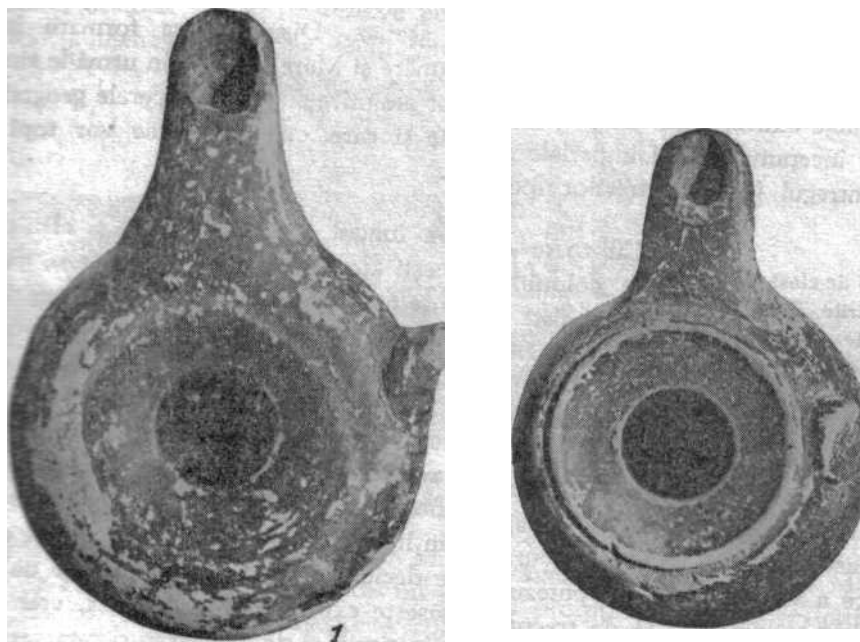
Către aceeași vreme, prilejurile de întrajutorare oferite cetăților din Dobrogea trebuie să se fi înmulțit, ca urmare a apariției în imediata lor apropiere

¹ *Dacia*, N.S., III, p. 235-258.

² *AEM*, XI, 1887, p. 197 = Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, 1904, p. 104.

grupuri de sciți, pătrunși —■ în condiții pînă astăzi încă nelămurite — mea care de aici înainte avea să le poarte numele (*Scythia Minor*). E fără îndoială, de o consecință depărtată a frământărilor petrecute de-a întregului secol al III-lea î.e.n. în masa sciților din sudul Uniunii Sovietice, în mai multe rînduri de neamuri în migrație, venite dinspre răsărit și

Sub presiunea noilor veniți, o parte din triburile scite stabilite pe țărmul

Rg. 42. — Opaite grecești de teracotă, din epoca elenistică, descoperite la Histria.

- ... : al Mării Negre a pătruns în Crimeea, bogată și ușor de apărat, întemeind *mă o* forță politică organizată și activă, sortită să dispară sub loviturile lui -.- ...■ Eupator, la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. Cedînd în fața **năvăli'** .. alte triburi scitice se retrăseseră însă spre vest, pătruuzînd probabil fi io Dobrogea, unde —• spre sfîrșitul secolului al III-lea și în prima parte a **secolului** al II-lea î.e.n. —■ le găsim așezate statornic în regiunea dintre Callatis fi **Odessos** (azi Varna, în R. P. Bulgaria). Înstăpîniți pe pămînturi pînă astăzi ■**mile** pentru rodnicia lor, regișorii ale căror nume — Ailios, Sariaces, Canites, - ... ~. Tanusa, Charaspes —ne-au fost păstrate de monede bătute după pilda _ - : r. atlate prin locurile unde-și vor fi avut reședința, trebuie să fi întreținut *" **coloniștii** raporturi de felul acelor pe care aceștia le legaseră de veacuri cu **ii geți** din preajmă și pe care sciții înșiși le avuseseră cu cetățile de pe țărmul **nord** al Mării Negre: relații de bună vecinătate întemeiate pe folosul ambelor —* și, înainte de toate, pe tributul anual pe care fără îndoială grecii trebuie

să-1 fi plătit unui « rege » sau altuia, pentru a-și asigura din parte-i bunăvoința și protecția necesare operațiilor lor comerciale.

Cîtă vreme a durat situația pe care am înfățișat-o, nici un izvor nu ne-o spune. Prelungită de-a lungul secolului al II-lea, a trebuit probabil să înceteze către începutul secolului I, cînd, urmărind înfăptuirea unui plan politic despre care se va mai vorbi, regele Pontului Mitridate al VI-lea reușește să se impună ca aliat cetăților de pe coasta de vest a Mării Negre și, cu acest titlu, să-și asigure controlul ținuturilor unde erau așezate. Dispărute ca formații independente, « principatele » scite dintre Dunăre și Mare vor lăsa în urmă-le simple grupulețe etnice, enclave iraniene a căror amintire stăruie în operele geografilor de la începutul epocii imperiale romane și care, cu vremea, se vor topi pe de-a-ntregul în masa tracilor localnici.

Lupta de clasă și transformările sociale din orașele grecești în epoca elenistică

Cu toate că de-a lungul epocilor clasică și elenistică, în coloniile grecești de pe litoralul dobrogean, relații sclavagiste par să se fi dezvoltat cu precădere în cuprinsul orașelor, neextinzîndu-se la teritoriul rural decît într-o măsură mai mică, —comportarea păturilor exploatatoare (formate la început din descendenții primilor coloniști, iar mai tîrziu din negustorii, armatorii și meșteșugarii îmbogățiți de pe urma schimburilor cu băștinașii) nu se deosebește de aceea a păturilor avute din Grecia și Asia Mică, unde, în decursul aceluiași veacuri, sclavajul cunoștea dezvoltarea cea mai mare pe care a atins-o vreodată în aceste locuri. Ca în lumea metropolitană, formele de organizare a vieții de stat nu puteau tinde decît la perpetuarea situațiilor de fapt și acest atașament față de trecut își găsește expresia în persistența, vreme de mai multe veacuri, a unui ansamblu de instituții și de magistraturi caracteristice democrațiilor de tip antic. Dacă însă, pentru observatorul superficial, întîlnirea în documente a aceluiași termen și denumiri ar putea da impresia că nimic nu s-a schimbat în Histria, Tomis ori Callatis între expediția lui Pericle și vremea la care a ajuns expunerea noastră, pentru istoric, sub aparențele neschimbate ale *poliS'ului* clasic, se întrevăd prefacerile săvîrșite în structura socială a celor trei cetăți de-a lungul perioadei studiate: concentrarea averilor, pauperizarea unui număr crescînd de cetățeni, înăsprirea luptei de clasă. în nemijlocită legătură cu aceste transformări, trebuie privită apariția în Histria și Callatis (despre Tomis, o dată mai mult, lipsesc știrile circumstanțiate) a instituției cunoscute sub numele de sitonia (CITONIVOC), des întîlnită în orașele din Grecia și care, născută din nevoia de a asigura întreținerea părții celei mai puțin avute a populației, trădează, pe de o parte, crescînda sărăcire a maselor de-a lungul secolelor III—I î.e.n., pe de alta, concentrarea bogățiilor în mîinile unui număr restrîns de profitori ai mizeriei obștești \ Rolul crescînd al «binefăcătorilor» în viața cetății, despre care ne informează documentele epigrafice, e în directă legătură

CB **pwiperismul** generalizat, și aceasta explică înverșunarea luptei care în orașele **aânae** de criză opune pe săraci bogaților, în numele unui program de revendicări. **dm** care nu lipsesc nicăieri « împărțirea pământurilor » și « iertarea datoriilor ». în ce fel va fi. fost organizată la Histria ori Callatis instituția *sitoniei*, deo' ■■ **Δtji-i** nu putem ști cu certitudine. De bună seamă trebuie să fie vorba de **an fond** de prevedere constituit prin danii voluntare sau prin contribuții extra-**animare**, destinat creării de rezerve pentru ajutorarea populației. Înrautățirea **■wntiw** alimentare în aceste cetăți, multă vreme prospere, nu constituie de

rig. 43. — Arhitrava templului închinat Marelui Zeu (divinitate de origine tracă) de către un negustor grec din Thasos; datează din sec. III î.e.n.; descoperită la Histria.

altminteri o întâmplare neobișnuită în lumea pontică a veacului II î.e.n. Mărtu-**ntâ** de Polibiu într-un capitol de un interes excepțional ¹, lipsa periodică a **cerealelor** în orașele Mării Negre e confirmată de autoritatea documentelor **locale**. La Histria, unde situația nu este mai bine cunoscută, un prim indiciu **al** greutăților de aprovizionare întâmpinate de populație se desprinde dintr-un **decret** din a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n., în care un cetățean cu **stare**, Diogane al lui Diogene, e lăudat pentru msritul de a fi împrumutat cetății o sumă importantă, destinată cumpărării de grâne. Mai târziu —■ între 201 și M6, după toate probabilitățile —■ un alt decret, din păcate fragmentar, ne dezvă-**luie** amănuntul interesant că într-o împrejurare ale cărei particularități nu-s **greu** de imaginat, magistrații Histrieni au recurs la serviciile unui negustor cartaginez, convingându-l să cedeze orașului o încărcătură de grâu în condiții **avan-
tajoase** ². Trebuie totuși subliniat că, dacă în greutățile întâmpinate de aprovi-**zionarea** cu grâu a populației grecești evenimentele externe joacă un oarecare id, instituția *sitoniei*, pe care de-a lungul epocii elenistice o întâlnim și în locuri r'erite de amenințarea oricăror dușmani din afară, e semnul unei grave încordări interne, o încercare de diversiune socială al cărei principal rost e acela de a **preveni** tulburările eventuale.

¹ Polybius, IV, 38, 5.

² *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 400, nr. 2.

în lumina acestor precizări, capătă o semnificație deosebită știrea după care, către anul 200 î.e.n., într-o împrejurare altminteri insuficient cunoscută, posibilitățile de plasare a unui împrumut public pe piața Histriei erau atât de reduse încât conducătorii cetății se vedeau siliți să recurgă la serviciile unui creditor din Callatis, solicitându-i o sumă pe care în alte împrejurări le-ar fi putut-o împrumuta orice histrian cu stare *. Pentru ca această soluție să devină necesară, cetatea trebuie să fi suferit la data documentului care ne-a păstrat aceste amănunte, fie o pustiire necruțătoare (pe care însă nici un izvor n-o amintește), fie consecințele unor tulburări interne, dezlănțuite de înrăutățirea situației celor mulți. Din acest punct de vedere, nu-i desigur o întâmplare faptul că într-un document histrian din secolul al II-lea î.e.n., alături de atacul unor vrăjmași în care trebuie să recunoaștem probabil pe bastarni, stăpînii din acea vreme ai Deltei și ai ținuturilor din nordul gurilor Dunării, se pomenesc « dezordini » a căror natură n-a putut fi decît socială. Faptul e confirmat nu numai de termenul *T<x.pajct.i*, a cărui accepție în acest context e aceea de « război civil », dar și de indicația rezultînd din textul mutilat după care aceste evenimente au zguduit serios dominația de clasă din sînul cetății². Către aceeași vreme, informații asemănătoare se citesc în inscripții din Callatis și Tomis din care, în ciuda modului învăluit de exprimare propriu acestei categorii de izvoare, se desprinde impresia unei înăspriri a antagonismelor sociale, chiar dacă — în cazurile avute în vedere — nemulțumirea maselor nu va fi îmbrăcat caracterul unor adevărate răscoale.

Uniunea pontică a lui Mitridate și pătrunderea romană în Dobrogea Cunoașterea împrejurărilor istorice generale în mijlocul cărora documentele în chestiune au fost compuse contribuie să întărească această încheiere. Se poate spune, într-adevăr, că la fel cu lumea greacă metropolitană, cufundată, începînd din secolul al IV-lea, în marasmul sărăciei endemice și a unor războaie necurmate, — zguduită de lupte de clasă de o înverșunare rareori atinsă, și coloniile pontice vădesc în secolele III—II î.e.n. semnele trecerii la o perioadă istorică nouă, caracterizată prin includerea într-o unitate economică asemenea statelor elenistice din sudul și răsăritul mediteranean. Ceea ce e cucerirea macedoneană pentru grecii din Grecia continentală și insulară, e pentru cei din vestul și nordul Mării Negre supunerea de către Mitridate Eupator, la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., în condiții numai în aparență deosebite de cele ale unificării Greciei de către Filip. Faptul că subordonarea față de regele pontic devenit, prin abdicarea ultimului Spartocid, suveran al Bosporului și stăpîn al unei părți din țărmul nordic al Mării Negre — n-avea să dureze decît cîteva decenii, nu trebuie să ne înșele. Din punctul de vedere al orașelor grecești,

¹ *Histria*, I, p. 487, nr. 2.

² *Ibidem*, p. 498, nr. 4.

t în sistemul de alianțe pus la cale de marele adversar al Romei însemna, e de o parte, înlăturarea piedicilor din calea schimbului de bunuri între membrii IMEB iinfimi pontice, pe de alta, sprijin împotriva populațiilor din preajmă, _ror presiune sporită n-ar fi putut fi susținută cu propriile lor mijloace. Lao* lată. aceasta echivala cu o consolidare, fie și trecătoare, a poziției grecității feerice, care e lumea coloniilor din Marea Neagră, — consolidare externă, JBDT totodată și internă, în măsura în care ameliorarea condițiilor generale eco- wmmcc (pe lângă prezența garnizoanelor lui Mitridate, recent relevată de o j — ii|ții din Apollonia) a putut să contribuie la înăbușirea conflictelor sociale, i canar mențiune reprezintă o particularitate izbitoare a documentelor din «aide III și II î.e.n.

Ocuparea Crimeei și a Regatului Bosporan de trupele lui Mitridate datează Jtmt ultimul deceniu al secolului al II-lea. Extinderea stăpînirii regelui pontic aaapn altor orașe de pe țărmul de nord al Mării Negre, cum ar fi Olbia și Tyras, poale fi atribuită primilor ani ai secolului I î.e.n. și tot către aceeași vreme trebuie : fi petrecut anexarea cetăților de pe coasta de vest. Inscriptia din Apollonia enită în treacăt, în care se menționează prezența în acest oraș, în primul : al secolului I, a unei garnizoane a lui Mitridate, precizează că acest ajutor . r era dat în cadrul unei alianțe (crupi[xa^ta) *. O bază juridică asemă-: trebuie să fi avut și legătura lui Mitridate cu cetățile de pe țărmul dobro-fară ca prin aceasta stăpînirea exercitată de rege asupra fiecărui oraș în să fi fost mai puțin totală. In acest sens pledează abundentele emisiuni Sare din Histria, Tomis și Callatis înfățișînd pe avers, în locul obișnuitei eagii a lui Lisimah, chipul lui Mitridate (Callatis își va schimba și sistemul ponderal, adoptînd pentru staterii săi o greutate apropiată de a staterilor regelui pontic), iar o concluzie similară se poate trage și din marele număr de frag-■rate ceramice provenind din Sinope, aparținînd acestei perioade și aflate pe rsritoriul nostru, ceea ce dovedește, dacă mai era nevoie, că în prima treime a avântului I î.e.n. viața economică a orașelor dobrogene e dominată de schim-

comerciale cu porturile de pe țărmul de nord al Asiei Mici. Vasta uniune încheiată de Mitridate avea să dureze pînă în vremea celui [treilea război al regelui pontic cu romanii (74—63 î.e.n.), în cursul căruia, r;inat cu slăbirea flancului stîng al vastului front dușman, guvernatorul dai anii 73—71 al Macedoniei, M. Terentius Varro Lucullus, avea să cucerească cetățile de pe țărmul de vest al Mării Negre. După ce, într-o primă campanie, șese pe moesi, alungîndu-i pînă la Dunăre, în 72—71 atacă și supune Apollonia, unde întîmpină o rezistență îndîrjită², apoi, pe rînd, celelalte orașe •W pe coastă, pînă la cel mai apropiat de gurile Dunării, Histria. în acesta o bună parte din sistemul de apărare al lui Mitridate se prăbușea.

¹ IQS, I, 392.

¹ Eutropius, VI, 10; cf. Appianus, *Illyrica*, 30.

Cu ea, dispărea și posibilitatea pentru regele pontic de a-și recruta aliați și mercenari din rîndurile populațiilor de la Dunărea de jos, în timp ce romanii se puteau gîndi la mijloacele de a-și întări poziția într-o regiune unde interese politice importante îi îndemneau să-și creeze puncte de sprijin. Pentru aceasta, calea potrivită apărea tot un sistem de alianțe de felul celor încheiate de Mitridate, ceea ce —■ în condițiile create de victorie —■ nu risca să întîmpine din partea orașelor grecești nici cea mai mică împotrivire. Întîmplarea fericită care ne-a păstrat textul tratatului încheiat la sfîrșitul războiului cu Callatis ne dă putința să ne reprezentăm caracterul legăturilor create în această împrejurare între Roma și cetățile dobrogene în ansamblu. În toate cazurile, clauza importantă pare să fi fost cea de prietenie și ajutor reciproc, potrivit căreia Republica de o parte și fiecare cetate greacă de cealaltă aveau să se abțină în viitor de la măsuri ostile, iar în caz de agresiune din partea unui terț, se obligau a-și da ajutor în limita puterilor ¹.

Prima ciocnire a grecilor de pe coasta de vest a Pontului Euxin cu stăpînii lumii mediteraneene se sfîrșea astfel în condiții mai puțin aspre decît o lăsa să se prevadă o înfrîngere militară care-i lăsa la discreția învingătorului. Sub aparenta blîndețe a stipulațiilor formale, romanii își menajau însă avantaje politice și militare într-o regiune a cărei însemnătate — din punctul de vedere al posesiunilor lor în Peninsula Balcanică —• era departe de a fi neglijabilă. Devenite acute pe măsura unui proces de expansiune spre est și sud-est, care în a doua jumătate a secolului I înregistrează succese considerabile și ale cărui etape vor fi expuse într-un capitol următor, interesele la care ne referim domină atitudinea Romei față de lumea geto-tracă, determinîndu-i și raporturile cu cetățile dobrogene, pînă la definitiva încorporare a acestora în Imperiu.

Așa cum n-au putut împiedica desfășurarea unei activități economice și politice de o remarcabilă vitalitate, Viața culturală și reghioasă în orașele grecești din Dobrogea în epoca elenistică primejdiile în mijlocul cărora au trăit cetățile grecești din Dobrogea de-a lungul epocii elenistice n-au constituit o piedică în calea înfloririi în ele a unei vieți culturale de un nivel impresionant, dacă se ține seamă de dificultățile pe care le-au avut de întîmpinat. Față de cultura Greciei metropolitane, în aceeași perioadă, ori în perioada clasică, această cultură nu poate pretinde, firește, nici la superioritate, nici la originalitate (dacă se excepta unele aspecte ale plasticii și îndeosebi ale toreuticii locale, explicabile prin înrîurirea exercitată asupra meșterilor din Histria și Callatis de pămîntenii pentru care aceștia lucrau și de ale căror preferințe s-au lăsat influențați). În schimb, prin aspectele-i multilaterale, prin silința

¹ *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 456; CRAI, 1933, p. 278 și urm. Cf. A. Passerini, *Athenaeum*, XIII, 1935, p. 57 și urm., iar pentru o datare diferită — puțin convingătoare — a documentului (către jumătatea secolului al II-lea î.e.n.) > Dem. St. Marin, *fi foedus romano con Callatis*, în *Epigraphica*, X, 1948, p. 103 — 130.

de a merge în pas cu viața literară și artistică a marilor centre din sud, prin tena-
dMn de care dă dovadă și care o face să supraviețuiască tuturor adversităților,
ffT~*3 cultură periferică reprezintă un sector deosebit de interesant al culturii
yeești privity în ansamblu.

Din acest punct de vedere, primul lucru ce trebuie relevat e puritatea
ii pe care, multe veacuri după așezarea lor printre « barbari», continuă

44. — Greutate de plumb (*pond*) folosită în negoțul mărunț din cetatea Histria și ■ăl
înconjurător. Pe o față, chipul lui Hermes, zeul comerțului; pe cealaltă, vulturul și
delfinul, emblema cetății. Epoca elenistică.

t-o Totbească acești greci răzleți. Oglindită în inscripții aparținând în marea lor

■■paili iiii epocii elenistice (cel mai vechi text histrian
cunoscut datează de la Hif-f secolului al V-lea) această

iliuill

limbă e greaca « comună » (XGIVYJ), vorbită li un capăt
la altul al lumii elenistice, și care, în Histria și Tomis, păstrează c forme ale
dialectului ionic, iar în Callatis, urme ale celui doric. Altmin-^ sub raportul
vocabularului, ca și al sintaxei, limba inscripțiilor dobrogene

O corectitudine remarcabilă, nu numai în documentele oficiale, dar și în

i săpate din inițiativă privată: inscripții funerare sau dedicații către zei.

lapte unele din epigramele ieșite la iveală în ultimii ani se poate spune că

inc o formă literară aleasă, ceea ce —■ fie și în cazul când n-ar face decît

ejroducă un model împrumutat —■ e de natură să ne dea o idee favorabilă pac

gustul celui ce l-a ales. Aceasta înseamnă că în Histria și în Callatis (din ■s n-

avem documente suficiente aparținând acestei perioade) nivelul mijlociu

■utroctiei cetățenilor trebuie să fi fost notabil și că, în ciuda posibilelor fluc-'^

explicabile prin greutatea de care s-a vorbit, trebuie să se fi menținut

1 de-a rindul la un nivel satisfăcător.

Ca în majoritatea cetăților grecești în perioada de care ne ocupăm, primele elemente ale oricărei culturi — scrisul și cititul, puțină aritmetică și cunoașterea poezilor, înainte de toate a lui Homer — trebuie să se fi dobândit și aci în sînul familiilor, cu jertfa bănească a părinților și prin osteneala unor pedagogi care în unele cazuri erau sclavi, în altele, oameni de condiție liberă. Preocuparea de pregătirea tinerelor generații nu se manifesta din partea statului decît pe o

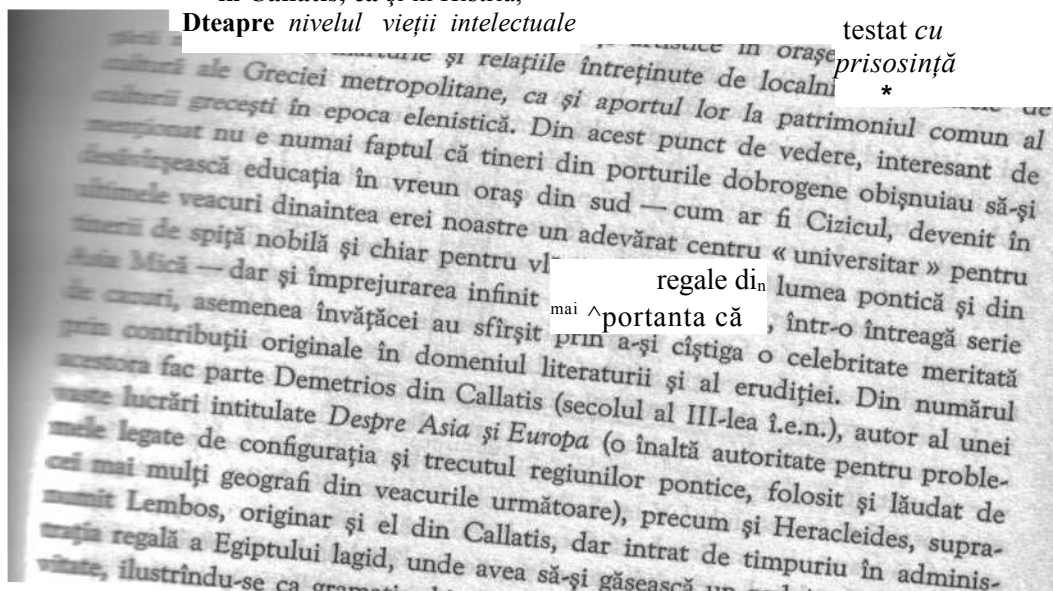
Fig. 45. — Scenă de vînătoare. Fragment dintr-o friză de marmură, din epoca elenistică, descoperită la Callatis.

treaptă superioară a procesului educativ, cînd adolescenții pe punctul de a fi primiți în rîndurile cetățenilor erau supuși unui antrenament sportiv și intelectual al cărui centru era gimnaziul. Grupați în asociații distincte, supuse supra' vegherii unor magistrați anume și, înainte de toate, autorității gimnaziarhului — ales dintre cetățenii cu stare, pentru a putea susține din averea proprie o parte a cheltuielilor cerute de buna funcționare a gimnaziului — «efebii» (σ<pyj[3oi) și «tinerii» (vsoi) își întăreau trupul prin exerciții de tot felul și-și completau cunoștințele prin lecții și conferințe ținute uneori de localnici, alteori de străini în trecere prin orașul respectiv.

Asemenea gimnazii nu puteau lipsi nici din cetățile noastre. În fapt, existența lor e atestată la Histria, la Tomis și la Callatis, măcar că informații mai amănunțite ne stau la dispoziție numai pentru orașul de pe țărmul lacului Sinoe. Un decret al asociației « tinerilor », după toate probabilitățile de pe la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., laudă activitatea unui gimnaziarh a cărui dărnicie făcuse posibilă buna desfășurare a activității asociației prin copioase distribuții de ulei, atît de necesar exercițiilor în aer liber. Din același veac, un decret în cinstea unui medic originar din Cizic, răsplătit pentru conferințele

pentru destoinicia-i profesională, dovedește, dacă mai era nevoie, că **bstria** gimnaziul era un centru de activitate intelectuală, chiar dacă ar fi **v oageiat** să-l asemuim cu o instituție de învățământ superior. **Lanurile** n-au stat probabil altfel nici la Callatis, măcar că singura mențiune **i gimnaziu** datează aci din secolul I e.n. Un centru grec activ și prosper, din urmă, n-a putut trăi veacuri de-a rîndul fără să dispună de n'at în vederea întrecerilor sportive, așa cum, de bună seamă,

in Caiiatis, ca și în Histria, ,
 Dteapre nivelul vieții intelectuale testat cu prisosință *

.v»iiii, teren de

acti-

_____, juiugrar și istoric al gândirii (sec. II î.e.n.).

Mai puțin celebri decît precedenții, în orice caz mai puțin bine cunoscuți, **Sm pricina** dispariției operei lor întregi, sînt Istros, căruia un erudit din vremea **lâaMfnă** îi atribuie meritul de a fi scris o « frumoasă » lucrare *Despre tragedie*, **pî** **actorul** Tales, amintit și el întîmplător pentru stilul său « căutat ». În schimb, **«faci** originea callatiană a lui Satyros, supranumit «Peripateticul», ar putea I **£ cnnBîderată** sigură, lista oamenilor de seamă născuți în orașul dobrogean s-ar I **wmbo&kîi** cu numele unui erudit faimos din secolul al III-lea, creator al biografiei (**ni** ***-a** păstrat de la el o *Viață* a lui Euripide), mare autoritate în materie de e»* %S și de istoriografie literară *.

Iui loc de naștere pare a fi fost Cale Acte, în Sicilia. * Cînt privește pe istoricul Silenos « Callatian », (citat la Cicero, *De div.*, 149), adevă-

Tot despre un înalt nivel al culturii în orașele grecești din Dobrogea vorbesc și unele descoperiri întâmplătoare, ca aceea a papirului de curînd ieșit la iveală într-un mormînt din Callatis, după toate probabilitățile aparținînd secolului al IV-lea î.e.n. Oricare ar fi cuprinsul documentului, care n-a fost încă studiat e limpede că deprinderea de a îngropa, împreună cu defuncții, texte literare sau filozofice nu se putea răspîndi decît într-un mediu cultivat, în care cărturarii și activitatea cărturărească se bucurau de înțelegere și prețuire.

Dacă explorarea necropolei din Callatis ar fi fost urmărită sistematic, descoperiri de felul aceleia de care vorbim s-ar fi înfățișat desigur mai numeroase. La fel, cunoașterea artei locale ar fi cîștigat de pe urma dezvelirii pe o scară largă a unei așezări întinse și bogate, a cărei topografie și a cărei dezvoltare urbanistică — cu excepția a puține monumente izolate — ne-au rămas pînă astăzi, străine. Pentru motive diferite, și anume a cel puțin două ocupații pustiitoare urmate de reconstrucții pe același loc, dar după alte planuri, Histria elenistică este și ea necunoscută, monumentele din această perioadă ale căror urme vor mai fi dăinuind găsindu-se pentru multă vreme de aci înainte acoperite de ruinele orașului roman tîrziu. Încă și mai puțin satisfăcătoare e situația din Tomis, unde —• vatra vechii cetăți fiind ocupată de orașul modern —■ săpături întinse nu s-au putut întreprinde decît în foarte mică măsură.

În starea actuală a documentării, e anevoie de spus dacă Tomis, Callatis sau Histria vor fi fost construite după o concepție de ansamblu, asemenea celor mai multe centre din Grecia metropolitană, unde, la vremea de care vorbim, nu numai orașele de creație recentă, dar și cele întemeiate într-o epocă mai veche se dezvoltau potrivit unor planuri urbanistice întocmite rațional și legiferate cu strictețe. Indiferent însă de chestiunea de a ști dacă orașele dobrogene vor fi avut străzi întretăindu-se în unghi drept, potrivit doctrinei pentru înția oară formulată în secolul al V-lea î.e.n. de Hippodamos din Milet, putem presupune fără teamă de a ne înșela că fiecare trebuie să fi dispus de o piață — ayopa (care putea fi și locul unde Adunarea își ținea ședințele), de un local al Sfatului (PcuXeuTrjptov), de un teatru și de un gimnaziu—pe lîngă un număr oarecare de temple, mai mult sau mai puțin impunătoare.

Din acest punct de vedere, singura cetate care ne oferă posibilitatea de a întrevedea aspectul unui cartier al ei de-a lungul epocilor clasică și elenistică e Histria, unde săpăturile ultimilor ani au scos la iveală ruinele mai multor temple și ale unui mare altar, sînșirîndu-se în timp din secolul al V-lea pînă în secolul al III-lea î.e.n. Situat în imediata apropiere a mării, într-un punct de unde privea asupra largului e deosebit de frumoasă, acest ansamblu monumental vădește nu numai preocuparea cunoscută a constructorilor antici de a crea edificiilor obștești un cadru natural impunător, dar, totodată, o conștiinciozitate și — în cel puțin un caz — o finețe a execuției de-a dreptul surprinzătoare într-o regiune de margine a lumii grecești, cum era Dobrogea. Mai puțin evidentă la templul din secolul al V-lea atribuit Afroditei (a cărei proastă stare de con-

■ **uu.** nu ne dă prilejul să-i judecăm altceva decât planul), calitatea neobișnuită
 ■ **Materialului** și a lucrului se impun de la prima privire în micul templu doric
 1 : în marmură de Thasos —■ datînd din secolul al III-lea î.e.n. și închinat « Marelui
Zeu». Fie că va fi fost conceput și executat sub supravegherea unui arhitect
hol, fie că autorul planului va fi venit de peste mări, ca și ctitorul al cărui nume

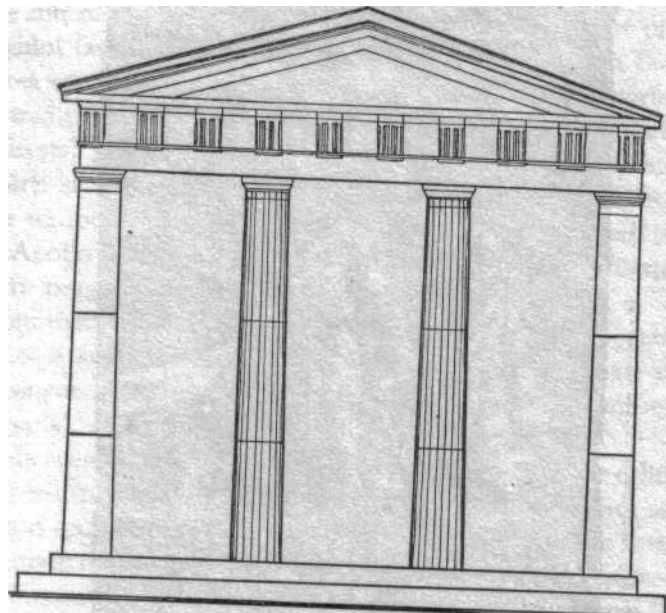

Fig. 46. — Fațada reconstituită a templului Marelui Zeu, de la Histria. Clădirea, în stil doric, era în întregime din marmură de Thasos. Sec. III î.e.n.

ar citește pe arhitravă (v. mai sus, p. 193), un astfel de monument constituia
de bună seamă o mîndrie pentru orașul unde se înălța.

Fragmente arhitectonice de aceeași valoare și aparținînd aceleiași perioade,
 «**nlrebuințate** în veacurile următoare, iar acum risipite pe întreg cuprinsul
crtății, ne permit să înțelegem că numărul templelor și al monumentelor obștești
Hebuie să fi fost destul de mare în Histria ultimelor veacuri înainte de era noastră.
Unde sînt pomenite direct în inscripții. Altele pot fi puse în legătură cu
 acti-«**ibtea** unor constructori străini, și ei menționați în decrete din secolele III—
 II, «**Mate** pentru a le răsplăti serviciile. Din numărul acestora, vrednic de
 amintit **c mai** cu seamă Epicrates, fiul lui Nicobulos, originar din Bizanț,
 angajat de **Isstrieni** pentru anume lucrări și, în urma unor amenințări dinafară,
 devenit **pentru** o vreme « supraveghetor al zidurilor cetății » \ Dacă, în această
 calitate, _____

¹ *AEU*, XI, 1887, p. 66, nr. 141 = *Syll.*³, 707.

va fi ridicat o incintă nouă sau va fi consolidat numai o întăritură existentă, documentul nu ne-o spune. De reținut, oricum, e amănuntul că în secolul al III-lea î.e.n. zidul de înconjur al Histriei constituia o preocupare pentru autoritățile orașului, cum și împrejurarea că săpăturile din ultimul deceniu au scos

Fig. 47. — Piatră de mormânt cu numele defunctului, sec. II—I î.e.n.; descoperită la Callatis.

la iveală un crîmpei important din latura de vest a unei incinte impunătoare, construită în epoca elenistică și rămasă în funcție pînă la începutul epocii romane. Incomplete și, din această pricină, nesatisfăcătoare, sînt și informațiile de care dispunem cu privire la artele plastice în cetățile dobrogene de-a lungul veacurilor V—I î.e.n. Singura afirmație neîndoioasă în această privință e că — într-o măsură mai mare decît arhitectura — sculptura, modelarea și cizelarea metalelor și arta plastică ceramică trebuie să fi pus la contribuție forțe și resurse locale, cu alte cuvinte trebuie să se fi dezvoltat în legătură cu existența în fiecare din cele trei orașe a unor ateliere și a unor meșteri specializați. Transformarea acestora în centre de producție (de care s-a vorbit înainte și care a exercitat o influență hotărîtoare asupra istoriei lor întregi) nu putea rămîne fără urmări

i în privința artei, într-o vreme când aceasta nu-și rupsese legăturile cu mește-nl și când, între obiectele de uz curent și cele destinate desfătărilor estetice, ae statornicise deosebirea ce avea să apară într-o epocă mai nouă. în atelier:- **lor** **din** Histria ori Callatis, cioplitorii, cizelatorii sau ceramiștii care lucrau **tiu** satisfacerea unei clientele tot mai numeroase și mai pretențioase creau **li anele** cazuri adevărate opere de artă, fie ca ne gândim la multele fragmente **mdpturale** din muzeele din Histria și Constanța, fie la anume piese din tezaurul de **la** Agighiol (astăzi în Muzeul Național de Antichități din București), pentru tjodobirea cărora meșterul anonim a știut să armonizeze perfecțiunea tehnică **i** și tradițiile decorative trace cu motive de inspirație scită. Aceasta nu le, firește, posibilitatea ca în împrejurări excepționale meșteri cu faimă **i alte** părți să fi primit comenzi de lucrări destinate să împodobească fie un **fd**, **fie** un loc public. Din această categorie făcea probabil parte statuia de **i lui** Apollo Tămăduitorul, divinitatea protectoare a Histriei, a cărei bază de **marmură** neagră s-a păstrat și al cărei aspect a putut fi și el reconstituit, **imxiti-** reprezentărilor monetare. La fel trebuie să se fi petrecut lucrurile și **cu o** imensă statuie a zeului Soare — Helios —• adusă poate din Rhodos, al . **cap** singur a fost descoperit și care se păstrează în muzeul din Varna P. Bulgaria).

Față de aceste opere de import —• cu atât mai rare cu *cit* calitatea și propor:- le erau mai neobișnuite —■ producția atelierelor locale pare să se fi mărginit **I genere** la o sculptură de mici dimensiuni: statuete ori frize înfățișând în relief **iHdtă** simple motive ornamentale, de cele mai multe ori procesiuni de zeițai **i scene** inspirate din mitologie. Divinitățile tratate cu predilecție aparțin ■■**eonului** tradițional (Muze, Victorii, Apollo cu lira, Artemis la vânătoare de.); tradiționale sînt și atributele cu care sînt înfățișate figurile divine.

Alături de sculptura în marmură sau într-o piatră mai obișnuită, de o ±une specială se învrednicește abundenta producție de statuete de lut, : **ale** modelatorilor locali, foarte numeroși în Histria și Callatis. Cu adaosul ?a tipuri la modă, de felul figurinelor feminine colorate care au făcut celebru t atelierelor din Tanagra (Grecia) (imitate pe o scară largă mai ales la **tis**), repertoriul motivelor exploatate nu se deosebește de al meșterilor hori, înfățișând cu predilecție figuri divine, în aceleași ipostaze. **Atît O** particularitate cît și cealaltă se explică prin caracterele vieții reli-**r** în cetățile dobrogene în perioada studiată, care comandă atitudinea **lor** și, îndeobște, a credincioșilor față de divinitate. Trebuie într-adevăr ; **că**, în ciuda unei indiscutabile tendințe de apropiere între noii veniți și **elementul** băștinaș —■ de care, mai mult decît în orice alt domeniu, elenii se **antă în** această privință influențați — luată în ansamblu, religia cetăților grecești **£m** Dobrogea e religia claselor dominante din metropolele Greciei și ale Asiei o. În fiecare din aceste orașe un fond străvechi de datini și credințe, ■**ce cu** primii coloniști, continuă să domine conștiința socială, multă vreme

după ce asupra-i începe a se face simțită atracția exercitată de cultele tracilor vecini.

Din numărul acestora, unele — ca acel al lui Dionysos, pătruns în Grecia, pe la sfârșitul mileniului al II-lea î.e.n. și răspândit în cele mai multe cetăți

Fig. 48. — Statuetă de lut ars, colorată, de tipul celor importate din orașul beoțian Tanagra; producție locală din epoca elenistică; descoperită la Callatis.

de-a lungul perioadei arhaice — încetaseră de a mai fi socotite drept culte străine. Pentru grecii dobrogeni, care-l aduc cu dînșii pe corăbii și aveau să continue a-l slăvi pînă tîrziu în epoca imperială, Dionysos e un zeu de-al lor de acasă, adorat în forme deprinse de veacuri și cinstit cu epitete ce se întîlnesc în Megara

m Asia Mică. Dovezile cele mai numeroase ale răspîndirii lui în Pontul Est datează din primele secole ale erei noastre. Dar încă din epoca elenistică faflarH i se înalță temple (după toate probabilitățile, și în Histria și Tomis), r asociații de credincioși, constituite după pilda religiilor de mîntuire, dispun t Mijloace suficiente pentru a-și ridica lăcașuri proprii, eternizîndu-și amintirea --_-. "icriptii sâpate în piatră.

Tot un cult de origine tracă, chiar dacă introdus în Dobrogea pe căi ocolite, r cricul zeilor din Samothrace, atît de popular în orașele de pe țărmul stîng al —Negre, încît în ultimele veacuri înainte de era noastră în cele mai multe ele le erau închinat temple speciale. Lăcașuri de cult numite *Samothracia* SEX atestate în Histria, Callatis și Tomis, măcar că ruinele nici unuia n-au fost -:ă:i scoase la iveală. O inscripție din Tomis ne-a păstrat chiar « regula-aamtul» de ocupare a sacerdoțiului, în care sînt arătate drepturile și îndato-preoților în rapoart cu credincioșii. în ciuda acestei aparente bogății de ații, despre informconținutul însuși al cultului nu știm, din păcate, mare lucru. ; Ca numeroase alte religii din vremea elenistică, aceea a Cabirilor (cum li se mai spune, cu un cuvînt de origine feniciană, « Marilor zei» din Samothrace) e o religie« de mîntuire », a cărei învățătură și ale cărei rituri —• destinate numai inițiaților — au rămas învăluite în taină. Ceea ce apare totuși lămurit e faptul di de timpuriu cultul lor s-a contopit cu acel al Dioscurilor (« Feciorii lui Zeus »: **Castor** și Pollux), divinități protectoare ale corăbierilor, răspîndindu-se foarte ■uit în rîndurile populației marinărești din orașele Pontului de vest. în Histria, ca și în Tomis ori Callatis, cultul Z;ilor din Samothrace trebuie să fi. fost înainte de toate un cult al Dioscurilor, la rîndul lui influențat de cultul zeului-Călăreț de la care aveau să împrumute pînă și tipul iconografic. Ne găsim, prin are, înaintea unui fenomen de întrepătrundere care e departe de a fi izolat ți care se observă de asemenea în cultul Marelui Zău (@soț Msyaș), adorat cu precădere în Odessos (Varna, în R. P. Bulgaria), dar căruia — cum s-a arătat înainte — încă din secolul al III-lea î.e.n. i se înalța la Histria un templu de o rară frumusețe. Personalitatea însăși a zeului nu e mai puțin misterioasă decît a Cabirilor, dar — ca și în cazul acestora —• e limpede că ne găsim înaintea unei figuri divine în plăsmuirea căreia au intrat deopotrivă elemente tracice și grecești. în panteonul băștinașilor, numele Marelui Zeu pare să fi. fost Derzelas — desigur o divinitate a lumii subpămîntene. în elaborarea greacă își păstrează acest atribut esențial, confundîndu-se cu elenicul Hades, dar devine în aceeași măsură împărțitorul bogățiilor tănuite în sînul pămîntului — Pluton. Ambele ipostaze se reflectă în chipul înfățișat pe monedele odessitane, ca și pe alte monumente din aceeași regiune, întregind figura unei divinități complexe, în care se regăsesc trăsături familiare deopotrivă localnicilor și noilor veniți.

Aportul băștinașilor la viața religioasă a orașelor din Dobrogea e, prin urmare, departe de a fi. neglijabil. El avea să sporească în decursul vremii, ajun-gînd mai important în epoca romană, cînd amestecul celor două populații e

mai accentuat și când—spre deosebire de ceea ce se observă în veacurile dinaintea erei noastre — tricii vor ajunge să ia parte activă la conducerea cetăților. De-a lungul epocilor clasică și elenistică, în schimb, când populația băștinașă e cantonată în X^aP^a. Și când organizarea fiecărei *ncXic* e dictată exclusiv de interesele populației elene, în fiecare din acestea religia își păstrează o coloratură dominant-greacă, instituțiile și cultele de căpetenie perpetuând pe acele din metropolele respective. Nu e o întâmplare, bunăoară, faptul că în Histria și Tomis calendarul folosit în epoca elenistică e calendarul milesian, în timp ce în Callatis lunile pînă acum cunoscute aparțin toate calendarului megarian. Nu e de asemenea o întâmplare împrejurarea că puținele amănunte ce ni s-au păstrat despre sărbători — sacrificii și procesiuni, întreceri poetice și muzicale, fără îndoială și concursuri sportive — amintesc pînă în cele mai mici amănunte instituțiile din locurile de baștină ale coloniștilor.

Din numărul acestor trăsături comune, poate nici una nu-i mai izbitoare decît preeminența în panteonul Histriei a divinității protectoare a Miletului, Apollo, adorat pe țărmul lacului Sinoe în ipostaza de zeu vindecător sau « medic » (flocTpoc). Cum s-a arătat cu alt prilej, preotul acestuia se învrednicea în Histria de onoarea eponimiei și templului în care slujea trecea drept sanctuarul prin excelență al cetății. Împreună cu Apollo, și în strînsă legătură cu el, mai erau adorate de altminteri Artemis și Latona — una soră, cealaltă mamă a Tămăduitorului — astfel încît, fără exagerare, s-a putut vorbi de cinstirea în cetatea dobrogeană a întregii « familii » a zeului tutelar.

Alături de cultul lui Apollo, care va dăinui în Histria pînă la triumful creștinismului, mai sînt atestate de-a lungul epocii elenistice cultul Afroditei (căreia-i aparținea, poate, templul descoperit în zona sacră), cultul lui Zeus Polieus, al lui Helios, al lui Hermes și, cu mai puțină certitudine, acel al Maicii Zeilor (M_{TJTTJP} ©sâv). Probabil adorați din cele mai vechi timpuri erau și Dionysos și Poseidon Heliconios, în ciuda faptului că pînă astăzi mărturiile referitoare la cultul lor datează din epoca romană. În sfîrșit, nu se poate trece sub tăcere cultul Muzelor, cărora încă din secolul al III-lea î.e.n. li se închină un sanctuar (Mouereiov) — la început ca simplă fundație particulară, mai tîrziu trecut în seama cetății.

Rînduieli asemănătoare se constată la Tomis, unde, fără să fie explicit atestată, eponimia preotului lui Apollo poate fi socotită probabilă. În lipsa unei suficiente documentări epigrafice aparținînd epocii elenistice, indicații prețioase se pot scoate din studiul reprezentărilor monetare, pe temeiul cărora s-a făcut presupunerea întemeiată că în panteonul local figurau, alături de Apollo și Poseidon, Zeus, Hermes, Dioscurii și o divinitate feminină înfățișată cu atribute ce îndreptătesc identificarea ei cînd cu zeița roadelor, Demeter, cînd cu Maica Zeilor, de cele mai multe ori însoțită de Dioscuri.

În Callatis, de altă parte, alături de Apollo — care nu lipsește, adorat în unele cazuri ca *Pythios*, în altele ca *Agyieus* — sînt de menționat îndeosebi

Fig. 49. - Decret al Adunării Poporului în cinstea unui cetățean de Anstagoras, fiu lui Apaturios. Textul cuprinde aluzii la ocu-istnei de gețu lui Burebista, precum și alte știri privind situația internă a orașului către mijlocul sec. I î.e.n.

Demeter și, împreună cu ea, Zeus, Heracles, Artemis, Atena, Agathos Daimon — fără a mai vorbi de Dionysos, care de-a lungul epocii elenistice s-a bucurat aci de un cult public, ca zeu al viței de vie, și de unul tainic, ca patron al unor grupări de credincioși purtând numele consacrat de Țăfăcroi. Și în aceste orașe, prin urmare, trăsătura de căpetenie a vieții religioase este atașamentul la cultele tradiționale, chiar dacă — așa cum s-a arătat — în nici unul din ele nu lipsește înrîurirea elementului trac, care duce la sincretisme interesante și care va merge crescînd, cu trecerea vremii.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- K. MARX-F. ENGELS, *CoHUHenuH*, voi. IX.
 K. MARX-F. ENGELS, *Briefwechsel*, Berlin 1949-1950.
 F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București, 1957.

II. Lucrări generale

- *% *AumnuHue eopoda Cesepnoio TlpUHepHOMOpbH* (red. V. F. GAIDUKEVICI și M. I. MAXIMOVA), Moscova-Leningrad, 1955.
 BILABEL, FR., *Die ionische Kolonisation*, Leipzig, 1920.
 BLAVATSKAJA, T. V., *3anaduor>.0HmuuCKue eopoda e VII—I eeKax do H.3.* Moscova, 1952.
 DANOV, HR., *3anadnm fipuai na Hepno Mope e dpeeHocmbma*, Sofia, 1947. IESSEN, A. A., *FpenecKaH K0/i0HU3aifix CeeepHOio UpunepHOMOpbH*, Leningrad, 1947. JONES, A. H. M., *The Greek City, from Alexander to Justinian*, Oxford, 1940. KLEINSORGE, W., *De civitatum Graecarum in Ponti Euxini ora occidentali sitarum rebus*, Halle, 1888. PATSCH, C., *Beiträge zur Volkerkunde von Sudosteuropa. V. Aus 500 Jahren vorromischer und romischer Qeschichte Siidosteuropas. I. Teii. Bis zur Festsetzung der Romer in Transdanuvien*, Wien, 1932. PĂRVAN V., *Qetica*.
 O *protoistorie a Daciei*, București, 1926.
 — *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, traducere și adnotații de R. Vulpe, ed. a III-a, București, 1958.
 RANOVICI, A. B., *9AAUHU3M U eeo ucmopimecKan pojib*, Moscova-Leningrad, 1950. ROSTOVITZEV, M. I., *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941. VULPE, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938. WEISS, J., *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911.

III. Lucrări speciale

1. Dezvoltarea economică și socială:
 CANARACHE, V., *Importul amforelor stampilate la Istria*, București, 1957. CONDURACHI, EM., *Frământări politice și sociale la Istros în preajma anului 400 i.e.n.*, în *BȘtAc*, I, 1949, p. 117-126.

- i—m ■ n ni. EM 15-29. *Vechi monede pontice și importanța lor*, în BStAc, II, București, 1950, p. 54-60.
- H., *Cu privire la autohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 54-60.
- Cu privire la constituirea teritoriului rural al orașului Histria și funcțiunea sa social-economică*, în BStAc, IV, 1952, p. 59 — 69.
- Problemes economiques et sociaux d'Histria à la lumière des dernieres recherches*, în *Nouvelles etudes d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 71 — 84.
- BSSr— *Der Beitrag der Miinzfunde von Istros zur Kenntnis des Warenund Geldumlaufes an der unteren Donau im vorromischen Zeitraum*, în *Wiss. Annalen*, VI, 1957, p. 289-304.
- O monedă divizionară din Cyzic, la Histria, în SCIV, VIII, 1957, p. 105 — 112.
- Importation of stamped amphoras in Danubian regions, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 195-215.
- D. V., *Despre condițiile care au dat naștere deosebirilor în dezvoltarea sclavagismului și dezvoltarea sa maximă în antichitate*, în *ARS*, Seria Istorie, 1954, 3, p. 5-18.
- H., *Vn nou pond de la Callatis*, în SCN, II, 1958, p. 367-378. V., *Im penetration hellenique et helle'nistique dans la vallee du Danube*, în *BSH*, X, 1923, p. 23-47.
- D. M., *Histria și Callatis în sec. II î.e.n.*, în voi. *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 13 — 44.
- în jurul relațiilor agrare din cetățile pontice în epoca preromană, în voi. *Contribuții la istoria veche a României*, p. 74—112.
- w, C., *Panduri antice inedite de la Callatis și Histria*, în SCN, I, 1957, p. 297 — 306.
- *Contribution à l'etude du systeme ponderal d'Histria*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 451-461.
- i C- *Pithos arhaic cu ornament în relief, descoperit la Histria*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 275-290.
- L., *Ecouri ale luptei de clasă la Istros în a doua jumătate a sec. III și în prima jumătate a sec. II î.e.n.*, în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 681-704.
- în legătură cu decretule tomitane privitoare la paza orașului, în SCIV, V, 3 — 4, 1954, p. 351-368.
- în legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei, în SCIV, VIII, 1957, p. 183-201.
- D., *Amfore elenistice descoperite în adâncul teritoriului R.P.R.*, în *Studii și referate I*, p. 81-88.
- internă:
- Todor, D. M., *Știri noi despre organizarea internă a Histriei în perioada autonomiei*, în voi. *Contribuții la istoria veche a României*, p. 45 — 64.
- Tot despre unii magistrați histrieni. Rectificări la o inscripție fragmentară publică de V. Pârvan, în *Contribuții la istoria veche a României*, p. 65 — 73. Proveniența inscripției grecești de la mănăstirea Dragomirna, în *Contribuții la istoria veche a României*, p. 113 — 122.
1. Istoria politică, legături externe:
- u. P., *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, în SCIV, VII, 3-4, 1956, p. 319-342.
- D., *O descoperire traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de Jot*, în SCIV, X, 1, 1959, p. 7-45.

- CONDURACHI, EM., *Coloniile grecești din Pontul Stîng și lupta lor împotriva cotropirii romane*, în *BȘAc*, II, 1950, p. 67-76.
- DANOV, HR., *Eine neue Inschrift aus Apollonia Pontica*, în *JOAI*, XXX, 1937, Beibl. 87 — 94.
- DECÉV, D., *Ein Beitrag zur Geschichte der linkspontischen Griechenstädte*, în «*Izvestiia-Institut*», ■XVII, 1950, p. 59-69.
- GAIDUKEVICI, V. F., *EocnopKoe t̃fapcmeo*, Moscova-Leningrad, 1949. JEBELIOV, S. A., *L'abdication de Pairisades et la revolution scythe dans le royaume du Bosphore*, în *R&Q*, XLIX, 1936, p. 17-37.
- *MuAem u OMBUH*, în *Mneocmun AH CCCP*, OT/т̃ ryMaHHCTH'ecKH X HayK, Leningrad, 1929, VII, p. 427-435.
- MARIN, D. ST., *Il foedus romano con Callatis*, în *Epigraphica*, X, 1948, p. 103 — 130. PASSERINI, A., *Il testo del foedus di Roma con Callatis*, în *Athenaeum*, XIII, 1935, p. 57 — 72. PIPPIDI, D. M., *Știri noi despre legăturile Histriei cu geții în sec. III î.e.n.*, în *SCIV*, XI, 1, 1960.
- PIPPIDI, D. M. și POPESCU, EM., *Les relations d'Histria et d'Apollonie du Pont à l'epoque hellénistique*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 235-258. VULPE, R., *Histria, Zoltes și Rhemaxos*, în *Qîndirea*, XI, 1931, p. 362 — 364.
4. Viața culturală:
- ALEXANDRESCU, P. și EFTIMIE V., *Tombes thraces d'epoque archaïque dans la necropole tumulaire d'Histria*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 143-164. BORDENACHE G. și PIPPIDI D. M., *Le temple du Cēoț Msyaț à Istros*, în *BCH*, LXXXIII, 1959, 2, p. 455-465. DIMITRIU, S., *Cîteva precizări asupra ceramicii de stil Fikellura din orașele pontice*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 113-117. DIMITRIU, S. și COJA, M., *La ceramique archaïque et les debuts de la cite pontique d'Histria*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 69-92.
- PEEK, W., *ATa'ApETdc. O epigramă greacă din Istros*, în *SC7V*, VII, 1-2, 1956, p. 199 — 203.
- PIPPIDI, D. M., *Der sogenannte Aphrodiletempel zu Istros*, în *EAF*, VI, 1959, p. 72 — 83.
- POPESCU, EM., *Considerații asupra educației tineretului la Histria, în legătură cu trei inscripții inedite*, în *SCIV*, VII, 3-4, 1956, p. 343-363. SLOBOZIANU, H., *Reprezentări din cultul lui Dionysos și al Nimfelor, pe litoralul vestic al Mării Negre*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 285-292.
- VULPE, R., *Deux terres cuites grecques de Callatis*, în *Dacia*, V—VI, 1935-1936, p. 329 — 339. 5.
- Istoricul săpăturilor, izvoare arheologice, epigrafice și numismatice: A. Histria:
- PĂRVAN, V., *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, în *ACMI*, 1914, p. 117-121.
- *A doua campanie de săpături la Histria*, în *ACMI*, 1915, p. 179—183. *Rumânien*, în *AA*, 1915, col. 255-270.
- HJstriaIV.rnjcri/jftigă5iteinl914;il915, în *ARMSI*, XXXVIII, 1916, p. 533-732.
- Histria VII. Inscriptii găsite în 1916, 1921, 1922*, în *ARMSI*, s. III, t. II, mem. I.
- *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisieme serie*, în *Dacia*, II, 1925, p. 198 — 248.
- *** *Histria*, I, București, 1954.
- PIPPIDI, D. M., *Les fouilles d'Istros* (1914-1957), în *BCH*, LXXXII, 1958, 1, p. 335-350.
- Rapoarte preliminare asupra săpăturilor reluate cu vigoare sub auspiciile Academiei R.P.R. s-au publicat cu regularitate, începînd din 1950, mai întîi în *SCIV*, I—VI, în *Materiale*, voi. IV și următoarele.

B. Tomis;

am. V., *Zidul cetății Torni*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVII, 1915, p. 415-450. w l < n. D., *Monumente inedite din Torni*, București, 1918 (retipărire din *BCMI*, VII, 1914, p. 180-192 și VIII, 1915, p. 6-20, 74-87, 186-189).

C. *Callatis*: iii. V., *Qer«5ia dm CaWatts*, în *ARMSI*, s. II, t.

XXXIX, 1920, p. 51-90.

'SAVEANU, TH., *Callatis*, în voi. *L'Archeologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, p. 51 — 79. O., *La citi pontique de Callatis*, în *AArfi.*, I, 1927, p. 17 — 55.

preliminare asupra săpăturilor efectuate la *Callatis* între 1924 și 1940 de Th. Sauciuc-Săveanu s-au tipărit în *Dacia*, I, 1924, p. 108-165; II, 1925, p. 104-147; III/IV, 1927-1932, p. 411-434 și 435-482; V/VI, 1935-1936, p. 247-278 și 279-319; VII/VIII, 1937-1940, p. 223-281; IX/X, 1941-1944, p. 243-347.

D. *Inscripții*:

i inscripții provenind din cetățile dobrogene, unele de o excepțională însemnătate, au fost editate în ultimele decenii ale secolului trecut de Gr. G. Tocilescu, în *AEU*, VI, 1882, p. 1-52; VIII, 1884, p. 1-34; XI, 1887, p. 19-70; XVI, 1891, p. 10-37; XVII, 1894, p. 81-113; XIX, 1896, p. 79-111, 213-229.

E. *Monede*:

J monedele emise la Histria, Tomis, *Callatis*, se va consulta lucrarea lui B. Pick, *Die antiken Miinzen von Dacien und Moesien*, continuată cu colaborarea lui K. Regling; I, 1, Berlin, 1898 (Histria, *Callatis*), II, I, Berlin, 1910 (Tomis). De asemenea, C. Moisil, *Introducere in numismatica Dobrogei*, în volumul *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 129 și urm. și Em. Condurachi, *Vechi monete pontice și importanța lor*, în *BȘt Ac*, II, 1950, p. 15 — 29. i monedele sciților din Dobrogea: V. Canarache, *Monetde Sciților din Dobrogea* în *SCZV*, I, 1, 1950, p. 213-257.

ETAPA TÎRZIE A DESTRĂMĂRII COMUNEI PRIMITIVE;
ÎNCEPUTURILE ÎNDEPĂRTATE ALE SCLAVAGISMULUI;
COMUNITĂȚILE GETO-DACE;
ISTORIA ȘI CULTURA LOR MATERIALĂ;
EPOCA A DOUA A FIERULUI

În timp ce în orașele de pe coasta dobrogeană a Pontului Euxin înflorea civilizația greacă de tip sclavagist din perioada clasică și din cea elenistică, în restul teritoriului țării noastre se petreceau importante transformări ce caracterizează a doua epocă a fierului. Această epocă, îmbrățișând secolele V î.e.n. — I e.n., poartă și numele de *Latene*, după acela al localității La Tene de pe malul lacului Neuchâtel din Elveția, unde s-au descoperit resturile unei culturi celtice răspândite în toată Europa occidentală și centrală, asemănătoare ca nivel și în parte ca forme cu cultura ce se dezvoltă în aceeași vreme în regiunile noastre. E vorba de un fenomen general de intensificare a progreselor realizate de populațiile de la periferia europeană a lumii mediteraneene sub influența civilizațiilor sclavagiste și în primul rând sub aceea a civilizației grecești. Iradiația acestei civilizații superioare în Occident și în ținuturile carpato-danubiene, alături de tradiții comune mai vechi și de unele contacte ulterioare directe, explică afinitățile dintre Latene-ul occidental și cel din Dacia. Totuși cultura geto-dacă din acea vreme rămîne, prin caracterele sale esențiale și prin condițiile specifice ale dezvoltării ei, deosebită de cultura celtică Latene din Apus.

În epoca a doua a fierului, procesul de destrămare a orînduirii comunei primitive sub forma democrației militare, evoluat pînă acum într-un ritm lent, intră într-o fază de accelerare. Întrebuințarea uneltelor de fier se intensifică și se generalizează. Adoptarea plugului cu brăzdar de fier aduce o decisivă dezvoltare a agriculturii, care, alături de creșterea animalelor (vite, cai, oi, porci), rămîne o principală ocupație a triburilor geto-dace. Suprafețe întinse sînt cultivate cu cereale. Relațiile de schimb cu grecii devin din ce în ce mai intense.

Evoluția structurii economice locale, prin dezvoltarea forțelor de producție, prin adoptarea monedei metalice ca mijloc de schimb și de acumulare a valorilor, prin multiplicarea mijloacelor de transport pe apă și pe uscat, ajunsese la un grad de progres care făcea aceste relații de schimb nu numai posibile, dar din ce în ce mai asidue. În afară de legăturile cu negustorii greci, se întetesc relațiile de schimb între triburile apropiate. Produsele de import devenind insuficiente față de rapida creștere a cerințelor, se ajunge la o dezvoltare a mește-

ferurilor locale, care tind la o producție de nivel superior. în domeniul ceramicii se **adoptă** tehnica lucrului la roată. Atelierele metalurgice, în special cele destinate **prelucrării** uneltelor și armelor de fier, devin frecvente peste tot. Minele de fier se înmulțesc în regiunile metalifere. Solicitate tot mai mult, atât cantitativ **cir** și calitativ, meșteșugurile se dezvoltă ca ocupații ale unei categorii sociale **dale**, ajungându-se cu vremea la separarea lor de agricultură și de păstorit, **ce** constituie a doua mare diviziune socială a muncii. Apărînd, către sfîrșitul și o categorie locală de transmițători de bunuri, adică de oameni care **Mvcau** altă ocupație decît negoțul, societatea geto-dacă din a doua epocă a **fierului** se apropia și de a treia mare diviziune: despărțirea negustorilor de **celelalte** categorii.

Asemenea procese nu puteau să rămînă fără efecte asupra vechilor relații **yodlice** din societatea geto-dacă. Treptat se naște proprietatea privată, mai întîi ra vitelor și obiectelor mobile, apoi asupra pămîntului, și se dezvoltă exploa-muncii sclavilor. Proprietatea obștească asupra pămîntului este continuu » prin progresul noilor tendințe favorabile familiei monogame, care devine . **ce** în ce mai mult unitatea economică de bază a societății \ Ca în toate Plățile aflate pe aceeași treaptă de evoluție, creșterea productivității muncii și a producției au accentuat diferențierile sociale, pe de o parte între bogați și **araci**, prin sporirea avuțiilor individuale, pe de alta între oameni liberi și **sclavi**, prin ridicarea progresivă a valorii forței de muncă omenești².

Creșterea producției și intensificarea relațiilor de schimb, precum și înmulțirea populației și nevoia de expansiune și de apărare, au impus strîngerea legărilor **iltr** intertribale și realizarea unor uniuni de triburi pe teritorii întinse. La **început** aceste uniuni au fost fluctuante, formîndu-se și desfăcîndu-se după împrejurări, apoi — pe măsură ce necesitățile economice și politice deveneau **noi acute** — au căpătat o coeziune durabilă, cu tendința, pînă la urmă realizată, de a cuprinde cea mai mare parte a triburilor de pe întinsul Daciei.

Uniunile de triburi capătă tot mai mult o organizație de caracter militar. În **fruntea** lor se ridică un conducător, un « rege », care își exercită autoritatea **prin** consultarea sfatului capilor de triburi și **de** ginți și cu consimțămîntul **aifcgMfi*f(&porului** în arme. Sînt organele democrației militare, forma caracteristică a societății dace din a doua epocă a fierului, dezvoltată din perioadele **anterioare**. Caracterul militar al organizației se datora pe de o parte vechilor **deprinderi** — acum intensificate — de a purta războaie de jaf, pe de alta nevoilor **de apărare** față de popoarele vecine. Războaiele de pradă devin în această vreme **obișnuite**, constituind un izvor de îmbogățire pentru vîrfurile aristocratice ai **mai** ales pentru « rege ». Permanentizarea conducerii exercitate de șeful militar fi veleitatea transformării ei într-o funcție ereditară, precum și tendința capilor

* F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*,
1*S7. p- 163.

* *Ibidem*.

E.S.P.L.P., București,

de triburi și de ginți de a alcătui o nobilime, au sfârșit prin a îndepărta democrația militară de orînduirea gentilică din care a izvorît și a o îndrepta spre realizarea statului sclavagist. Procesul acesta va ajunge la un început de cristalizare la sfîrșitul perioadei de care e vorba, cînd va fi brusc întrerupt prin cucerirea romană și intrarea celei mai mari părți a țării noastre în cadrul unui imperiu sclavagist de tip superior.

Trecerea la a doua etapă a evoluției interne începută în vremuri mai vechi, datorită în mare parte accelerării lor din a doua epocă a fierului influenței factorilor exteriori. În afară de factorul elenic, cel mai vechi și cel mai important, și în afară de factorul scitic, manifestat în Dacia destul de slab în cursul epocii a doua a fierului în continuarea acțiunii sale anterioare, au intervenit pe rînd în acest proces factorul celtic și factorul roman. De fapt, acești ultimi factori nu au făcut decît să consolideze acțiunea celui dintîi, căci cultura Latene-ului occidental, purtată în răsărit de celți, avea la temelie tot o puternică înrîurire grecească, iar întinderea dominației romane în Orient și în Balcani pînă la hotarele Daciei reprezenta o împrejurare prielnică pentru continuarea și sporirea legăturilor comerciale anterioare dintre geto-daci și țările elenistice, devenite între timp provincii ale Romei. De asemenea, factorul scitic nu a acționat în această vreme decît în umbra celui elenic.

Dar trebuie să mai ținem seama și de un alt factor, care a înlesnit considerabil eficacitatea pătrunderii elenice în nordul Dunării. E vorba de legătura continuă a geto-dacilor cu frații lor traci din Peninsula Balcanică. Acești traci de sud, vecini apropiați ai lumii grecești și înconjurați pe toate coastele maritime ale țării lor de orașe grecești, intraseră mult mai devreme în raza de influență a civilizației sclavagiste din Egeea. Încă de la începutul secolului al V-lea î.e.n. ei alcătuiseră sub regele Teres o mare uniune de triburi care, sub regele Sitalces (circa 431—424 î.e.n.), se întinsese de la Strîmtori pînă la gurile Dunării, înglobînd și pe geții de la nord de Balcani și din Dobrogea. După cucerirea sa de către Filip II al Macedoniei, la 341 î.e.n., statul odris deveni o provincie macedoneană, iar la 306, sub Lisimah, un regat elenistic și ca atare o nouă regiune a civilizației grecești. Destrămarea acestui regat în urma invaziei celte din secolul al III-lea î.e.n. n-a împiedicat dezvoltarea elenismului pe fostul său spațiu, iar cînd, în secolul I î.e.n., unitatea sud-tracă va fi refăcută sub dinastia sapeică, noul stat va continua să apară în forme elenistice pînă la transformarea sa în provincie romană la anul 46 e.n. Progresele tracilor de sud s-au repercutat tot timpul asupra geto-dacilor, influența lor adăugîndu-se la iradiația directă a orașelor grecești din Dobrogea spre Carpați. Mai mult, factorul tragic din Balcani e acela care a avut rolul principal în asimilarea elementelor civilizației grecești de către triburile geto-dace. Le-a fost mai ușor acestor triburi să adopte forme elenice deja însușite de către o populație înrudită, avînd același fond de tradiții

și un mod de viață asemănător, decît să-și apropie dintr-o dată modelele originale venite dintr-un mediu urban străin și de un nivel mult prea distanțat, cu care punctele lor de contact, oricît de frecvente, multă vreme nu puteau să rămînă decît superficiale.

Paralel cu acțiunea mediatoare a factorului trac, trebuie să avem în vedere și pe aceea, mai redusă, a ilirilor care, mai ales la sfîrșitul epocii hallstattiene și la începutul epocii a doua a fierului, și-a produs efectele, tot ca transmițătoare de influențe elenice, în părțile de sud-vest ale Daciei. Cît despre Macedonia, care a jucat un rol de prim ordin în crearea unor circumstanțe favorabile penetrației grecești, acțiunea sa se încadrează în aceea a influenței elenice și elenistice în general, între prima și a doua epocă a fierului din Dacia nu există o ruptură, ci tranziția s-a făcut treptat, vechile forme ale vieții locale evoluînd spre forme noi prin progresele uneia și aceleiași populații. De aceea, granița cronologică dintre cele două epoci nu poate fi determinată cu precizie și nici nu poate fi pusă în legătură cu un anumit eveniment din istoria geto-dacă. Nici chiar simpla asociație a elementelor arheologice de tradiție locală cu obiectele grecești nu constituie un criteriu suficient în această privință, asemenea importuri fiind proprii și primei epoci a fierului. Doar apariția mai frecventă a acestor importuri și gradul mai înaintat de evoluție al formelor locale spre tipurile ulterioare pot servi ca indicii pentru începutul epocii a doua a fierului, care, pe aceste baze și prin analogie cu Latene-ul din Occident, a fost datat în secolul al V-lea î.e.n. De asemenea poate fi avut în vedere în această problemă ritul funerar al incinerăției, care, semnalat în cursul epocii hallstattiene, începe a se răspîndi din nou, mai intens, în Dacia, în secolul al V-lea î.e.n., generalizîndu-se în cursul Latene-ului. În dezvoltarea generală a culturii geto-dace din decursul celor peste cinci **secole** pe care le cuprinde epoca a doua a fierului, se pot distinge patru perioade principale și anume: 1° perioada de formare a culturii geto-dace pe baza fondului hallstattian local (circa 450—300 î.e.n.); 2° perioada de consolidare și de largă răspîndire a acestei culturi pe tot teritoriul geto-dacic (circa 300—100 î.e.n.); 3° perioada de înflorire și de maturitate a culturii geto-dace (între circa 100 î.e.n. **fi începutul** e.n.); 4° perioada de ascensiune a acestei culturi spre nivelul unei **civilizații** sclavagiste (între începutul e.n. și anul 106 e.n.).

Criteriul de bază al acestei periodizări este, ca și pentru epocile anterioare, **cd arheologic**. Totuși cele patru perioade corespund și cu etapele evoluției **politice** și sociale a triburilor geto-dace. Fiecare din cifrele rotunde de la granițele r perioade se află în apropierea unui eveniment istoric cardinal. În preajma **300 î.e.n.** au avut loc primele succese ale **lui** Dromichaites asupra lui **Ijâmah**, cu consecințe importante pentru consolidarea uniunii de triburi getice **de la Dunăre**. Anul 100 î.e.n. precede cu puțin atestarea documentară a primelor **indicii** despre transformarea acestei uniuni într-o formație de tip cvasi-statal, **domnia** tatălui lui Burebista. În sfîrșit, la începutul erei noastre, se produce acestei forțe getice de la Dunăre de către romani, rămînînd pe primul

plan al istoriei geto-dace numai statul dac, care va fi suprimat la rîndul său prin înfrîngerea lui Decebal și prin prefacerea Daciei în provincie romană la anul 106 e.n.

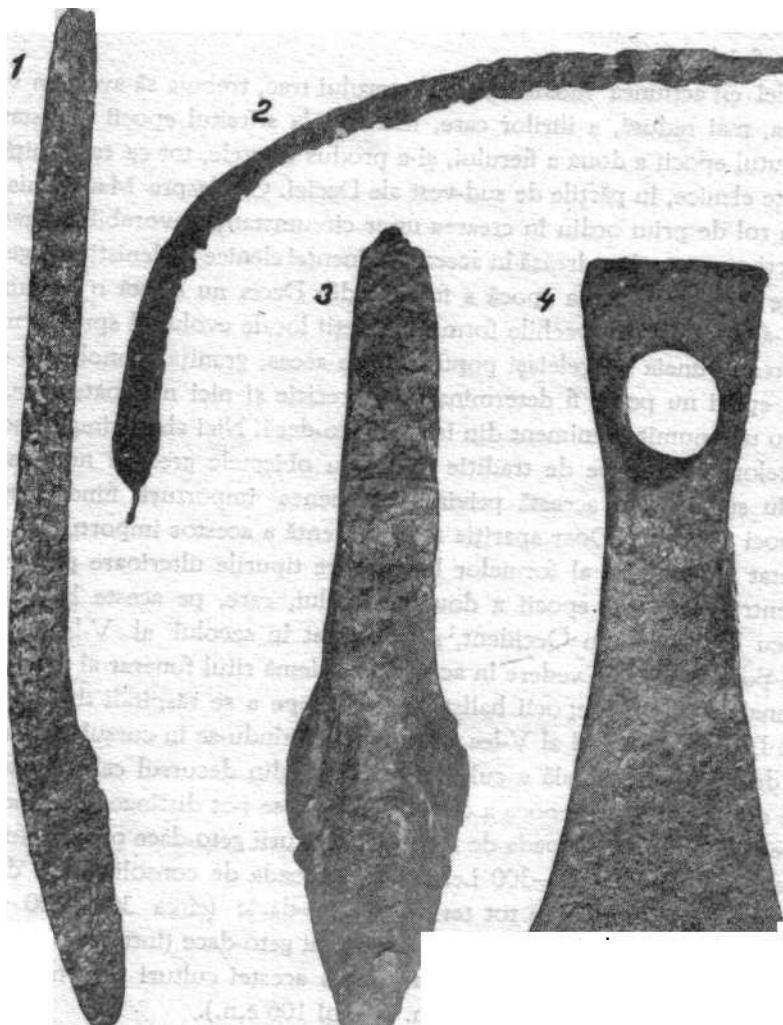

Fig. 50, — Unelte agricole de fier geto-dacice, descoperite la Poiana. 1, cuțit de plug; 2, seceră; 3, brăzdar de plug; 4, săpăligă.

Prima perioadă, corespunzînd diviziunii Latene I din Occident (și mai ales subdiviziunii Latene B din sistemul cronologic al lui P. Reinecke¹, între

³ Sistemul clasic al cronologiei epocii Latene, schițat mai întîi de O. Tischler și precizat de J. Dechelette (*Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, II, 3, Paris, 1914, p. 928 și urm.), comportă trei diviziuni: Latene I (500 — 300 î.e.n.), Latene II (300—100 î.e.n.), Latene III (100—1 î.e.n.). Sistemul lui P. Reinecke (*Zur Kenntniss der La Tene Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen*, în voi. *Festschrift des romisch-germanischen Centralmuseums zu hainz*, 1902, p. 61) prezintă patru diviziuni: Latene A (500 — 400 î.e.n.), Latene B (400 — 300 î.e.n.), Latene C (300—100 î.e.n.), Latene D (100—1 î.e.n.).

Din fi 300 î.e.n.), precum și perioadei clasice a civilizației grecești, reprezintă **lumi**-ție de la prima epocă a fierului la cea de-a doua. Caracterul precumpănitor al inventarului său arheologic în unele regiuni ale țării (v. mai sus privind hallstattul târziu) a făcut ca să se ezite în ceea ce privește acestei perioade în a doua epocă a fierului, pe care V. Pârvan ¹ o abia la 300 î.e.n., o dată cu pătrunderea elementelor celtice în Dacia. **dud**, în urma progreselor făcute de cercetările arheologice, se constată **i** formarea culturii geto-dace —■ într-o anumită arie bine precizată —■ celtic a jucat un rol secundar în raport cu cel elenic, putem să înglobăm dintre anii 450 și 300 î.e.n. cu mai multă siguranță în a doua epocă având în vedere apariția unor forme noi și frecvența importurilor care o caracterizează, precum și coincidența sa cu perioada clasică a elenice, când se înregistrează nu numai apogeul acestei civilizații, fi o nouă etapă în expansiunea ei.

A doua perioadă, corespunzând în Occident diviziunii Latene II (sau C după Reinecke), iar în Grecia părții celei mai caracteristice a perioadei ^ aparține pe deplin epocii a doua a fierului.

Reminiscențele hallstattiene, și modificate, rămân pe plan secundar față de elementele noi născute contactul cu civilizația elenistică sau traco-elenistică și cu cultura celtică. se deschide cu primele afirmări ale geților din stînga Dunării în istorie

r tennină cu începuturile mării lor expansiuni.

Evoluția acestei expansiuni, culminînd cu realizarea vastei stăpîniri de conducerea lui Burebista, umple întregul spațiu al perioadei a treia, în cursul

forța factorului geto-dac se impune în marile evenimente ale istoriei iar cultura geto-dacă, pe deplin formată, nu numai că primește din influențele civilizației elenistice, dar ea însăși devine productivă, perioadă daco-getă corespunde diviziunii Latene III (după Reinecke D) din Occident și ultimei faze a perioadei elenistice din lumea greacă, k «tritonul Daciei își fac apariția elementele specifice ale civilizației romane, penetrației celtice slăbesc și în cele din urmă dispar. în perioada aceasta îofeipează, în unele regiuni ale teritoriului geto-dacic, primele formațiuni

germenii unui stat incipient sclavagist.

Dintre acestea, aceea care se ivise în Cîmpia Dunării de jos, mutîndu-și centrul în sud-vestul Transilvaniei, în Munții Orăștiei, nu numai că viabilă, dar ajunge, pe o scurtă durată, sub Burebista, la o mare de forțe și expansiune prin cuceriri de teritorii dacice și străine ai jos partea a li-a).

Ia a patra perioadă, corespunzînd primului secol al imperiului roman, :ă progresele realizate în faza precedentă. Pe lîngă influențele grecești exercită acțiunea lor mai departe, în cadrul imperiului roman, cultura

* V. Pârvan, *Qetica*, p. 292 și 460.

51. — Amforă grecească de import și vase locale, lucrate la roată și cu mîna, perite în mormintele getice de la Zimnicea (sec. IV—III î.e.n.).

i primește acum, în proporții considerabile, și influențe romane directe, ■Be din Italia și din provinciile danubiene, foste teritorii de cultură Latene ■f-i-■fia precedentă. Daco-geții ajung acum, într-o măsură generală, în posesia ■rar elementelor esențiale care caracterizează o societate sclavagistă incipientă. ■al din sud-vestul Transilvaniei se menține, ajungînd, în ultimele trei-patru ocnii, la o ultimă mare dezvoltare. Pe plan politic, geto-dacii duc o luptă înver-■til de apărare împotriva Romei, fie dezbinați, fie în cadrul statului cu centrul and-vestul Transilvaniei, pînă la înfrîngerea lor în anul 106 e.n., cînd regiunile ■ale ale Daciei sînt transformate în provincie romană. Cultura geto-dacă ■ine să-și continue evoluția în ținuturile periferice, neocupate de romani, a h începutul migrațiilor.

m prezentul capitol se vor trata numai primele două perioade. Perioadele keiai și a patra, cu toate că din punctul de vedere al

formelor culturii reprezintă o continuare directă a perioadelor precedente, vor intra a **li-a** a acestui volum, deoarece, din punctul de vedere al struc-**uni** societății geto-dace, ele se referă la importantul salt calitativ realizat pâ» **apariția statului incipient sclavagist** local. Tot în partea a li-a cititorul «■ **g&si o** prezentare a neamurilor geto-dace și a problemelor privind ori-și limba lor, precum și o expunere despre principalele aspecte ale geto-dace în fazele deplinei sale dezvoltări.

Perioada de formare a culturii Latene din Dacia (circa **perioadă** a cui- 450 —300 î.e.n.) nu se manifestă în mod omogen pe ^{cTl^a:e c!rc*} toată întinderea teritoriului locuit de triburile geto-dace. Pe mari porțiuni din acest teritoriu, formele specifice **epoci** a fierului continuă aproape nemodificate. Pentru Transilvania ținuturile carpatice, de pildă, unde persistă formele hallstattiene cu cele intrusive scitice, rămân valabile motivele pentru care **Rrvan** fixa începuturile epocii a doua a fierului în jurul anului 300 a. ta schimb, în valea Dunării elementele care vor caracteriza această încep să-și facă apariția mult mai devreme. Inegalitatea regională re-în legătură cu dezvoltarea culturii hallstattiene în Dacia la sfârșitul i

epoci a fierului se prelungește astfel și în perioada de tranziție spre ■ **epocă**.

marcată Regiunea din țara noastră în care s-au ivit mai întâi elementele **primei epoc** culturii este Dobrogea. Acolo încă de pe la sfârșitul secolului al VH-lea î.e.n. veniseră în contact cu civilizația greacă a orașelor pontice. Acești erau *geții*, pe care ni-i prezintă Herodot cu prilejul povestirii expediției **Dtarins al** lui Hystaspes împotriva sciților din anul 514 î.e.n., ca prima populație **a opus** rezistență cuceritorului persan înainte ca acesta să fi ajuns la Dunăre ■**ai sos**, p. 170). înfrângerea și efemera lor supunere de către perși în acea **nu-1** împiedică pe autorul grec să le aducă laude superlative pentru

vitejia lor deosebită și pentru distincția lor morală, « fiind cei mai bravi și cei mai drepți dintre traci »¹

În așezarea de la Tariverde, de pe teritoriul rural al cetății Histria, s-a constatat o abundentă ceramică arhaică rhodo-ionică și attică din secolul al VI-lea î.e.n., precum și ceramică cenușie obișnuită lucrată la roată tot de tipuri elenice, împreună cu vase lucrate cu mâna de localnicii geți. Dar tipuri[^] specifice hallstattiene ale acestor vase primitive nu lasă încă să se prevadă o tranziție netă spre a doua epocă a fierului. Cu totul altfel stau lucrurile la Cernavoda, pe malul Dunării, unde, în morminte de incinerare din secolul al V-lea î.e.n., au fost descoperite vase de factură primitivă, prezentînd tipuri care anunță de aproape ceramica geto-dacă din perioadele ulterioare. Este cazul unor urne poroase, decorate cu proeminente și brîuri alveolate, de o formă cilindroidală sau cu gura ușor strînsă, precum și al unor urne negre-brune lustruite, bitronconice sau în formă de cană cu toartă, și al unor străchini simple, lucrate în aceeași tehnică. Toate aceste recipiente derivă din tipuri hallstattiene, însă amănuntele formelor lor denotă începutul unei evoluții noi. Data lor este asigurată prin asociația cu o oglindă grecească de bronz din prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

A doua regiune în care se pot surprinde manifestările inițiale ale fenomenului Latene daco-getic este zona de șes din stînga Dunării, din sudul Moldovei pînă spre Oltenia. Ținînd seama de importanța acestui fluviu ca axă a penetrației elenice la vest de Pontul Euxin, această ordine, imediat după Dobrogea, e firească. După o informație mai veche, la Bărboși (r. Galați), lîngă gura Șiretului, s-au găsit vase grecești din sec. VI—V î.e.n., ceea ce nu prezintă nimic surprinzător dacă avem în vedere că mult mai sus pe Șiret, la Poiana (r. Tecuci), a fost descoperită o fibulă de tip vechi elenic, databilă cel mai tîrziu în secolul al VI-lea î.e.n., iar pe valea inferioară a Prutului, la Frumușița (r. Galați), împreună cu două vase getice lucrate cu mâna, repetînd tipurile cunoscute la Cernavoda, a fost scos la iveală un frumos *kylix* (cupă cu două toarte) attic cu firnis negru fără figuri, datînd din secolul al V-lea î.e.n.

Vase primitive asemănătoare cu cele de la Cernavoda s-au descoperit și la Odobești în raionul Titu, în mijlocul șesului Munteniei. De altfel, din Muntenia se cunosc în acea vreme și elemente grecești de import, ca *lebes'ii* (lighianul) de bronz de la Bălănoaia, lîngă Giurgiu, de la începutul secolului al V-lea î.e.n., sau ca cioburile de vase attice cu figuri roșii, de la sfîrșitul aceluiași secol care s-au găsit la Tei, în marginea Bucureștilor și la Zimnicea, împreună cu ceramică primitivă locală de tipuri caracteristice.

În zona dunăreană, un loc aparte îl deține șesul Olteniei, unde, după cum s-a constatat mai ales în necropolele tumulare de la Balta Verde și de la Gogoșu (r. Vînju Mare), cultura locală de la sfîrșitul epocii hallstattiene

¹ Herodotus, IV, 93.

■ne cu o categorică orientare spre vestul Peninsulei Balcanice (v. mai sus, L 15J). Majoritatea elementelor grecești sau de inspirație greacă de acolo nu ^niiii din Pont, ci de la sud-vest de Dunăre, dinspre Macedonia și Iliria. Ca i—» trebuie să considerăm, de pildă, vasele cenușii lucrate la roată, din secolul al V-lea î.e.n., descoperite la Gogoșu și la Hotărani (r. Caracal), o *oenochoe* »5 pentru vin) de la Ostrovul Mare, lucrată cu mîna după un model elenic, fibule greco-ilirice de argint de tipul «cu balama» găsite tot la OMiovul Mare (r. Cujmir), coiful greco-iliric de bronz de la Gostăvăț (r. Caracal) fi, poate, chiar un ciob de vas attic cu figuri roșii de la finele secolului al V-lea de la Coțofenii din Dos (r. Craiova). Evident, aceste elemente sînt strins : de aria culturii ilirice Glasinac, a cărei periferie cuprinde Dunărea olteană, și regiunile de vest ale Traciei. Totuși, nu poate fi tăgăduită asociația ceramica lor cu hallstattiană autohtonă, în care se constată și forme ce se apropie iplarele de exenproto-getice de la Cernavoda, cum este cazul cu urnele primitive de la poroase Gura Padinei (r. Corabia), Ostrovul Mare și Balta Verde, ornate de aproape gură cu proeminente și brîuri alveolate. Prin urmare, Peninsula Balcanică, ca transmițătoare a culturii elenice, a acționat asupra regiunilor de sud ale Daciei din două direcții: pe de o parte dinspre Pontul Euxin, pe valea Dunării și prin Tracia, pe de alta dinspre Macedonia și Iliria adriatică, prin depresiunea Morava-Vardar. Cele două curențe trebuie să se fi întîlnit prin sud-vestul Munteniei. în această privință sînt semnificative recente descoperiri de la Alexandria (reg. București), unde, în bordeie din secolul al V-lea î.e.n., a apărut o ceramică traco-getică lucrată la roată după modelele grecești, asemănătoare aceleia de la Tariverde, împreună cu fibule de tip Glasinac și cu vase primitive locale la fel cu cele de la Cernavoda. Procesul formării culturii geto-dace în secolul al V-lea î.e.n. și în cea mai mare parte a veacului următor n-a constituit decît o lentă evoluție a vechilor elemente hallstattiene spre forme noi și o acumulare cantitativă a influențelor grecești de proveniență directă pontică ori trecute prin filiera sud-tracică. La acestea s-au adăugat pătrunderile scitice, încă active în această perioadă. Influența scitică este reprezentată în nordul Dobrogei, la Agighiol (r. Tulcea), într-un mormînt explorat de I. Andrieșescu, după ce fusese parțial jefuit de căutătorii de comori. Mormîntul, acoperit cu un tumul, fusese construit ia maniera greacă cu ziduri de piatră tăiată, alcătuiind mai multe camere care conțineau oseminte umane înhumate, precum și scheletele a trei cai, sacrificați după obiceiul scitic. Alături de scheletul uman s-au găsit: un coif și o pereche de cnemide de argint ornate cu figuri zoomorfe și antropomorfe, placate cu aur, două pocale de argint prezentînd animale fantastice, fragmente de vase attice cu figuri roșii de la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. și cinci patere grecești de argint costelate, din care una poartă scris — în litere grecești — numele trac *Cotys*, probabil al defunctului. Cu toate aspectele scitice pe care le prezintă, mormîntul de la Agighiol era trac și e de presupus că a aparținut unui principe

odris, eventual chiar unui șef getic local încadrat în aristocrația uniunii de triburi sud-trace, care în acea vreme se întinsese pînă la gurile Dunării. În nici un caz nu e vorba de un scit. Pledează în acest sens nu numai numele trac menționat, dar și particularitățile artistice ale coifului, cnemidelor și pocalelor,

Fig. 52. — Mormînt getic de incinerare cu cameră zidită din blocuri de piatră, de la Zimnicea (sec. IV—III î.e.n.).

al căror decor are numai afinități silistice>cu arta scitică. Precum s-a constatat și în mormintele de principii odrizi de la Duvanli, la sud de Balcani, e vorba de un început de artă tracă originală, înrudită cu arta scită. Acest început, care va fi ulterior în mare măsură înăbușit prin progresele covîrșitoare ale influenței grecești, dovedește strînse relații între traci și sciți în secolul al V-lea î.e.n. Despre geții dobrogeni Tucidide spunea, referindu-se tocmai la secolul al V-lea î.e.n., în legătură cu uniunea de triburi condusă de Sitalces, că se deosebeau de ceilalți traci din această uniune prin obiceiurile lor scite \ Coiful de aur de la Poiana-Coțofenești, pe valea Slănicului din Muntenia, prezentînd același tip și un decor de același stil cu exemplarul găsit în mormîntul de la Agighiol, trebuie privit nu ca un import direct scitic — deși în această vreme, ca și în secolul al VI-lea î.e.n. asemenea importuri nu erau de loc rare în interiorul Daciei —, ci ca o dovadă de penetrație a culturii traco-scite din

Thucydides, II, 96.

îi Dunării spre Carpați încă din secolul al V-lea î.e.n., simultan cu penele dămate.

Dimpotrivă, cazonul de bronz de la Scorțaru (r. Brăila) din secolul al a Lcn., de un caracter pur scitic, trebuie considerat ca provenind din stepele Bene. Cît despre piesele depozitului de lîngă Craiova, din același secol, Bodod din garnituri de harnașament de argint sau de argint aurit, analoge lor de la Agighiol și din mormintele de la Panaghiuriște, Bedniakovo și R*irjrene din Balcani, ca și altora din R.S.S. Ucraineană, s-ar putea să reflecte o romună traco-scitică, dar nici nu este cu totul exclus ca să fi fost aduse dinspre idol Pontului Euxin. E tocmai vremea cînd se produce marea încercare de paște scitică la sud de Dunăre sub conducerea lui Ateas, zdrobită de regele i II al Macedoniei la 339 î.e.n. (v. mai sus, p. 182). Indicațiile izvoarelor ce permit deducția că acțiunea acestui șef s-a întins de la Nipru spre vest ■Haslr as Dobrogea, cît și în Cîmpia Dunării. Cîtăva vreme Ateas întîmpinase ■rasceța unui *Histrianorum rex* anonim ¹, în care s-ar putea vedea o căpetenie i «iei uniuni de triburi getice de pe ambele maluri ale Dunării. Abia după ■srtea acestuia sciții au izbutit să pătrundă în Dobrogea și spre Balcani, ceea e a impus intervenția lui Filip care, cu doi ani mai înainte, anexase statul aati-cracic la Macedonia, iar acum căuta să-și afirme autoritatea pe fosta graniță aWriH^nn a regilor odrizi. N-a atins acest scop decît cel mult în Dobrogea, fanică mai spre vest tribalii din fața Olteniei i s-au împotrivit cu succes. Obiectele scite de pe teritoriul Daciei, datate în secolul al III-lea î.e.n. ne puține și discutabile. Înglobarea statului odris în aria de expansiune a Macedoniei și fixarea dominației macedonene la Dunăre reprezintă împrejurări înuMve pentru creșterea influenței grecești, care acum nu se va sprijini numai e expansiunea comercială a cetăților pontice, ci și pe ascendentul politic al unor ■ari puteri elenistice din peninsula Balcanică.

În aceste împrejurări s-a produs saltul calitativ din procesul de formare a cnkarii geto-dace. Constrînse și de amenințările care se ridicau în preajma far, triburile getice din Cîmpia Dunării, mergînd pe linia dezvoltării progresive aaaerioare, s-au coalizat în uniuni puternice, ca aceea care i-a rezistat lui Ateas sica aceea care se va opune lui Alexandru cel Mare în anul 335 î.e.n. Abia suit pe tron, tînărul rege macedonean a reluat problema graniței danubiene, căutînd ai aducă la ascultare pe tribalii neînvinși de tatăl său. Neputîndu-l supune pe Sfimos, șeful tribalilor, adăpostit într-un ostrov de pe Dunăre unde primea ajutor de la geții de pe malul stîng al fluviului, Alexandru s-a hotărît să-și ■pună forța chiar acestora, printr-o demonstrație fulgerătoare, trecînd Dunărea pe neașteptate, cucerindu-le și distrugîndu-le o cetate slab întărită și silindu-i al se refugieze în stepele din interiorul țării. Acțiunea și-a ajuns scopul, fiindcă, «azmdu-se tăiat de sprijinul get, Syrmos s-a închinat învigătorului. Aceste

IX, 2-3. Cf. V. Pârvan, *Qetica*, p. 56-65.

întîmplări, care au avut loc undeva prin apropierea gurii Oltului, poate la Zimnicea, au fost minuțios descrise de însuși generalul lui Alexandru, Ptolemeu al lui Lagos, viitorul rege al Egiptului elenistic, care a participat la ele. Narațiunea lui, fidel transmisă de Arrian ^x, conține mărturii prețioase cu privire la progresele realizate de geți pînă în acel moment. Pentru trecerea Dunării, ostașii macedoneni s-au servit, printre alte mijloace, de marele număr de luntri ușoare scobite în trunchiuri de copaci (*monoxyla*) care se aflau acolo, localnicii folosindu-le « pentru pescuit, pentru legăturile dintre ei și adesea pentru prădăciuni ». Malul stîng era plin de lanuri de grâu atît de îmbelșugate încît ostașii macedoneni n-au putut înainta prin ele decît culcînd spicele cu sulitele lor lungi (*sarissai*), ținute de-a curmezișul. E un excelent document pentru gradul înaintat la care ajunsese agricultura la geți și pentru importanța primordială pe care această ramură o căpătase în producția lor economică. Oastea getică pe care au surprins-o macedonenii pe malul stîng al fluviului era impunătoare; nu mai puțin de 4000 de călăreți și peste 10 000 de pedestrași, o forță pe care numai o importantă uniune de triburi o putea da. Fără reușita surprizei, îndrăzneala regelui macedonean ar fi putut fi scump plătită, căci cu cei o mie cinci sute de călăreți ai săi și cu patru mii de pedestrași nu ar fi avut cum să facă față unei bătălii propriu-zise. Cetatea evacuată în grabă de geți, deși nu reprezenta un punct principal, era bogată, avînd în vedere prada apreciabilă căzută în mîna biruitorilor, constînd probabil din grîne, din turme și din produsele lor. Ne putem închipui cît de mari avuții de acest fel trebuie să fi fost acumulate în centrele tribale mai de seamă din interiorul țării.

Probabil aceeași uniune, dar manifestîndu-se în alt loc, prin sudul Moldovei și prin Bugeac, avea să-și dovedească forța împotriva macedonenilor ceva mai tîrziu, în anul 326 î.e.n., cînd Alexandru se afla în toiul faimoasei sale expediții din Asia. Generalul însărcinat de el cu guvernarea Traciei, Zopyrion, trecînd Dunărea prin Dobrogea și aventurîndu-se în stepele din nordul Mării Negre, a fost întîmpinat la întoarcere de geți și neputîndu-se retrage peste fluviul umflat de inundații recente, a trebuit să primească o luptă în care și-a găsit moartea împreună cu cei treizeci de mii de ostași ai săi (v. și mai sus p. 183). Lovit de acest dezastru în proiectele sale politice Alexandru plănuia ca, după încheierea campaniei sale asiatice, să revină la Dunăre pentru a sfărîma puterea getă, care devenise primejdioasă pentru regatul său macedonean din Europa. Proiectul a fost zădărnicit de moartea lui prematură.

Uniunea de triburi din stînga Dunării apare impunătoare cu deosebire în preajma anului 300 î.e.n., cînd sub conducerea lui Dromichaites înregistrează succese de mare răsunet în războaiele sale cu Lisimah, cunoscutul general al lui Alexandru, ajuns după moartea acestuia guvernator, apoi rege al Traciei (v. mai sus, p. 184). Acesta, căutînd să-și întărească autoritatea în Dobrogea,

¹ Arrianus, *Anabasis*, I, 3 — 4.

mai întâi un greu război împotriva cetății Callatis (Mangalia), apoi, după capitulare a acesteia, se îndreaptă spre Dunăre. Supuse populațiile getice de pe malul dobrogean al fluviului, ceea ce îl duse la un conflict acut cu uniunea de triburi a lui Dromichaïtes, în alcătuirea căreia intraseră acele populații, cu Dromichaïtes au durat mulți ani, cu repetate încercări din partea lui macedonean de a trece Dunărea și de a-i învinge pe geții de pe stînga lanului. De fiecare dată, însă, expedițiile sale s-au terminat cu insuccese, uneori doar grave. Astfel, pe la anul 300 î.e.n., Agathocles, fiul lui Lisimah, fu prins de geți în luptă și ținut în captivitate multă vreme, pînă ce, la 292 î.e.n., Dromi-chaites îl liberă, cu speranța de a obține o pace favorabilă. Dar Lisimah, conștientînd și situația generală prin reconcilierea cu rivalii săi elenistici, consideră momentul venit pentru o soluționare definitivă a problemei getice pe calea forței. Respinse propunerile pacifice ale lui Dromichaïtes și trecu Dunărea cu o oaste importantă. Geții, folosind vechea tactică împrumutată de la sciți, de a fi în între ei și dușmani întinderea stepelor lipsite de apă și arzînd totul în «ma lor, se retraseră în lăuntrul țării. În cele din urmă, oastea macedoneană, ■lovită de foame și de sete și cuprinsă de deznădejde, fu încercuită și capturată tîc întregime. Lisimah și ai săi fură duși la *Helis*, reședința căpeteniei getice, ■tuată într-un loc neprecizat din Cîmpia Dunării. Ceea ce a urmat, ne dă prilejul se aflăm noi știri despre cultura de atunci a geților și despre organizarea lor socială în forma democrației militare. Poporul în arme, exultînd de beția victoriei, ae adună și-i cere tumultuos lui Dromichaïtes ca prizonierii să fie uciși. Șeful militar al uniunii de triburi, judecînd calm situația, este de altă părere, dar nu fio poate impune în mod autoritar, ci e nevoit să-și convingă ostașii prin raționamente, arătîndu-le că vor avea mai mult de profitat obținînd o pace

bilă printr-o atitudine clementă, decît provocînd, fără necesitate, expediții de răzbunare, împotriva cărora norocul ar putea să nu le mai fie prielnic' Lisimah este tratat cu toate onorurile, i se reface întreaga curte, cu toți prietenii, cu toți alinșitorii și cu toate obiectele scumpe și astfel e poftit la ospăț, la o masă somptuoasă. Dromichaïtes cu nobilii geți se așază alături, la o masă deosebită, pregătită modest, cu vase simple de « lemn », cu pahare de corn de vită și cu

caruri sobre, după cum ține să precizeze Diodor ¹, care ne-a transmis acest episod, apoi ridicînd paharul său primitiv, îi ține regelui învins o lecție amicală de morală, arătîndu-i cît de nechibzuită i-a fost dorința de a risca atît de mari pericole într-o țară aspră și la niște oameni « barbari », cu un mod de viață înapoiat, atunci cînd acasă la el putea să-și continue o viață îndestulată și strălucită. Lisimah răspunde, recunoscîndu-și greșeala și mărturisindu-și recunoștința pentru generozitatea ce i s-a arătat. Pacea se încheie, geții recăpătîndu-și posesiunile din dreapta Dunării. Fiica lui Lisimah devine soția căpeteniei gete și regele captiv este liberat. Unde va fi fost de fapt centrul puterii lui Dromichaïtes,

XXI, 12. Pentru interpretări cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 56 — 65.

nu știm. Mai de curînd s-a propus ca uniunea tribală condusă de Dromichaites să fie identificată cu *ordessenii* (sau *argeșenii*), o populație de pe malurile Argeșului.

Desigur, contrastul pe care Dromichaites a ținut să-l accentueze la banchet între fastul elenistic și simplitatea vieții getice, a fost în mod ostentativ exagerat. Se poate chiar ca în textul lui Diodor să nu fie vorba decît de un loc comun (scena se găsește și la Herodot ca petrecută, în sec. V î.e.n., între perși și spartani) al tendinței romantice din diverse timpuri de a idealiza puritatea morală a « barbarilor», în opoziție cu corupția civilizațiilor. Totuși în acea vreme nivelul culturii getice, cel puțin în ce privește masele, era încă predominat de tradițiile rustice și deși geții nu erau de loc străini de produsele civilizației grecești și nici nu le disprețuiau, se găseau încă la o mare distanță de înaltul ei nivel. Este ceea ce rezultatele cercetărilor arheologice confirmă pe deplin.

Așezările getice începuseră să fie intens locuite. Este vremea primei faze a cetății de la Zimnicea pe Dunăre, în care s'a constatat un strat din secolul al IV-lea î.e.n. și în a cărei necropolă s'au găsit monede de la Filip și Alexandru. Știri bogate despre primele progrese decisive ale culturii geto-dace au fost dobîndite și prin săpăturile de la Poiana (r. Tecuci), în sudul Moldovei. Situată pe rîpa înaltă de pe malul stîng al Șiretului, nu departe de gura Troțușului, la un punct principal de pe drumul cel mai scurt dintre gurile Dunării și Carpați, această stațiune a fost locuită încă din epoca bronzului (cultura Monteoru) și apoi din prima epocă a fierului pînă în epoca lui Decebal. Stratul din secolele IV—III î.e.n., gros și întins, indicînd deci o așezare foarte populată, reprezintă momentul de avînt al culturii geto-dace, corespunzător ciocnirilor dintre geți și regii macedoneni. Conținutul său, bogat și variat, se referă în cea mai mare parte la secolul al III-lea î.e.n., însă apucă și a doua jumătate din secolul al IV-lea î.e.n., precum reiese din prezența monedelor histriene din cele mai vechi serii, a cioburilor de vase elenice cu firnis negru de bună calitate, a amforelor thasiene cu ștampile specifice. Locuințele sînt construite la suprafața solului, din lemn și lut, în tehnica rustică tradițională. Bordeiele și semi-bordeiele, care încă se mai întîlnesc în această vreme în așezările de o importanță minoră din Dacia, sînt foarte rare la Poiana. Stratul din sec. IV—III î.e.n. de la Poiana e încă lipsit de ceramică indigenă lucrată la roată, care apare numai în stratul imediat superior (din sec. II—I î.e.n.). Tehnica lucrării ceramicii la roată, care se constată la geții din Dobrogea și din cîmpia de sud a Olteniei și Munteniei din sec. VI—V î.e.n. ca un reflex al influențelor sud-tracice, s-a răspîndit mai tîrziu în restul Daciei. Olăria getică din stratul secolelor IV—III de la Poiana e confecționată cu mîna, în cele două tehnici principale moștenite din epoca hallstattiană: aceea a vaselor poroase ornate cu proeminente și brîuri și aceea a vaselor negre lustruite, însă formele prezintă, hotărît, particularitățile caracteristice epocii a doua a fierului. Evoluția întrezărită în secolul al V-lea î.e.n. la Cernavoda, a ajuns acum la tipuri Latene bine definite, ca oala poroasă cu profilul ușor rotunjit și cu gura strînsă și cana cu gît

Printre obiectele de metal obișnuit, acum sînt de menționat brățările ori spiralice de bronz, vîrfurile de săgeți de bronz de tip scitic cu tășuri și fibulele trace de bronz aparținînd variantei vechi, cu apendice **wrtical**. La baza stratului, deci sub locuințelor, s-au desco-schelete de adulți și de din care unele, aparținînd **probabil** unor victime de război, ntau poziții dezordonate, iar înmormîntate în mod nor-**■al**, cu obiecte de inventar din **arcului al IV-lea î.e.n.**, aveau o po-**ntie** chircită, perpetuată din epoca **bronzului** pînă în această vreme Schelete chircite, tot din se-al IV-lea î.e.n. au fost con-la Tariverde și la Mangalia, Dobrogea. Incinerația încă nu **■e** Intîlnește la Poiana în această **perioadă**.

Pentru tranziția de la inhu-**■wtir la** incinerație, sînt interesante cazuri de incinerație pe loc (cuptoare speciale) constatate I la Poienești **■rzie** (r. Vaslui), în într-un **colul** mormînt plat, la Zimnicea, **statare** în Muntenia, tumul, ambele **■n** referindu-se **Infaboinici** înmormîntati cu capul **apte** sud, cu inventar din secolul **■1 IV-lea** î.e.n. în tumulii de la s-a descoperit și un altfel îint de războinic incinerat, dintr-o cameră de zid de construită ca pentru inhu-**dar** care conținea cenușa defunctului depusă direct pe podea **■UK umâ**, alături de arme, de fi-**lafetnce** și de vase diverse getice plpecești; printre arme e de re-un coif de bronz elenic de

secolului al IV-lea î.e.n.

^{^ig"} ^3. — Arme de fier găsite în morminte celtice.
1, sabie îndoită ritual pentru a fi pusă în mormînt;
2, cuțit de luptă; ambele de la Aiud.

Celtii pe teritoriul Daciei... Celții formau ramura cea mai de vest a indo-europenilor. Din punct de vedere lingvistic, ei aparțin grupului *kentum*, limba lor fiind mai de aproape înrudită cu limbile italice. Ei înșiși se numeau *celți*, în grecește *xskzoi*, după cum apar în cele mai vechi texte; în latinește, *Celtae*.

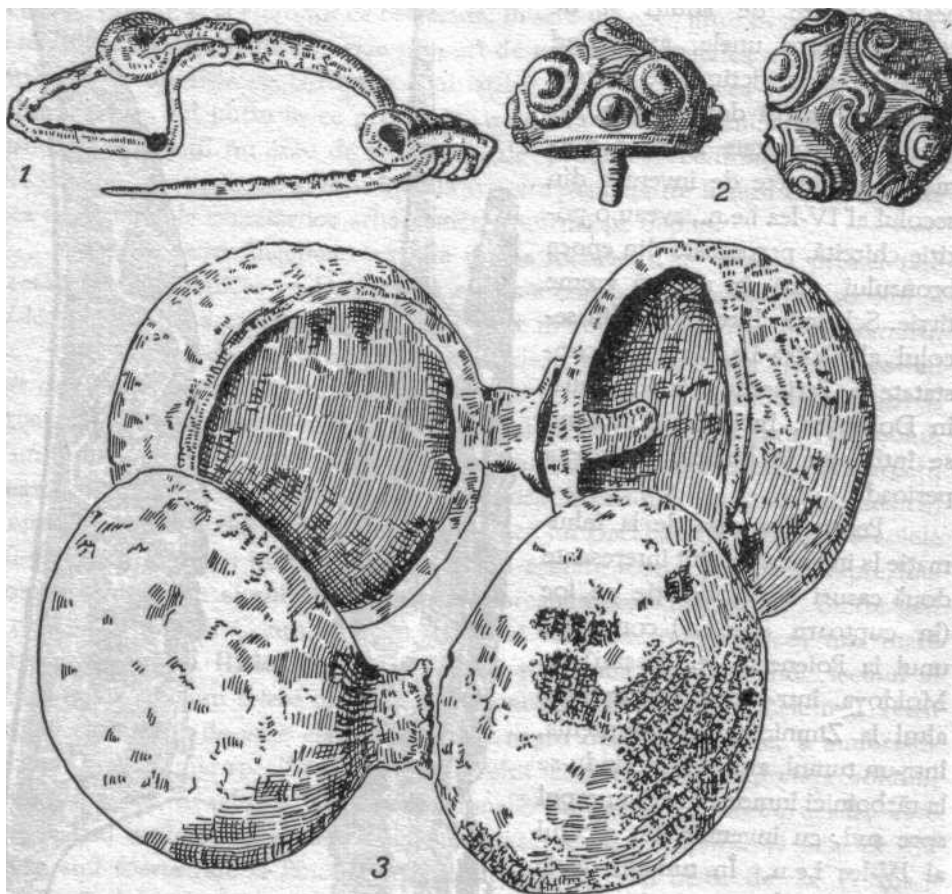

Fig. 54. — Obiecte celtice de podoabă.
1, fibulă de tip Latene II; 2, buton ornamentat cu motive spiralice celtice; 3, brățară de bronz cu semiove; 1 și 3, din necropola de la Apahida; 2, din mormântul de la Cristurul Secuiesc,

Numele a aparținut inițial probabil unui singur trib, cu care au venit întâia oară în contact grecii și romanii. Mai târziu capătă un sens generic și numele de *Qalli*, la început tot denumirea unui trib, sau *Qalatai*, după cum se numeau cetele care au pătruns în anii 279—278 î.e.n. în Macedonia, Tracia, Grecia și Asia Mică.

Numele celților apare întâia oară în secolul al VI-lea î.e.n. la Hecateu din Milet, care vorbește despre o KeXTud), apoi la Herodot, care îi menționează

Ii Dunărea superioară. După o altă știre, provenind probabil de la același Hecateu, **celm erau** așezați încă din secolul al VI-lea în regiunea cursului superior al Rinului sf a Dunării superioare. Se pare, de asemenea, că ei au pătruns în Peninsula **Bft**"⁵ **încă** din secolul al VI-lea î.e.n.

Din așezările lor din Franța și Germania de sud, ei continuă să se răspînd-
—■* pînă la începutul secolului al III-lea î.e.n., dată la care expansiunea lor «a
ajunge la punctul culminant, ocupînd părți din insulele britanice, aproape
■anini teritoriu al Franței și al Italiei de nord. Părți însemnate din Europa
«■Oală sînt de asemenea ocupate de celți. Spre răsărit, ei ajung pînă în Dacia
și ia regiunile din nordul Mării Negre.

Tradiția literară nu permite urmărirea neînteruptă a pătrunderii celților
apte Italia și Europa centrală; ea ne arată însă că expedițiile lor de jaf comportau [
a—uui violente care provocau panică. Astfel în anul 387 ei ocupă Roma, iar **m**
278 Le.n. devastează sanctuarul de la Delfi.

Pînă la urmă, celții occidentali nu rezistă, presiunii germanilor dinspre
iiîîrîr- care îi împing peste Rin și nici ofensivei romanilor dinspre sud, care
«a **culmina** cu ocuparea Galliei de către Caesar. Cea mai mare parte a triburilor «!
»" **din** cuprinsul imperiului roman este cu încetul romanizată. Elemente
conice celtice au contribuit la formarea popoarelor francez și englez.

Stadiul de dezvoltare social-economică la care ajunseseră celții în perioada
contactului lor cu dacii corespunde, dar numai în linii mari, cu stadiul unora
jaa triburile dacice. Chiar la celți, această dezvoltare nu era egală la toate tribu-
ade. Dezvoltarea forțelor de producție și intensificarea schimburilor comerciale
aa **dus** la destrămarea relațiilor de comună primitivă, mai ales la triburile
ane erau în contact cu lumea clasică. Spre sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.
tații au atins ultimul stadiu al descompunerii orînduirii comunei primitive.
Aristocrația tribală stăpînea pămînturi întinse și sclavi. Se formează un tip
afe așezări întărite de caracter cvasi-orășenesc, așa-numitul *oppidum*, așezări
sînt centre de meșteșugari, de comerț și — deseori — politice. Din **teracție**
se recruta și cavaleria celților, care va deveni principala lor forță

Celții au fost buni agricultori. Foloseau pluguri cu brăzdar de fier și, pentru
Kolxme recolte bogate, practicau sistemul trienal de cultivare a pămîntului. i
«au **de** asemenea constructori. Fortificațiile lor, alcătuite din ziduri de - --
r.:ărite cu bîrne de lemn, erau deosebit de puternice.

Printre meșteșugurile cele mai mult practicate de celți a fost metalurgia
îndeosebi prelucrarea fierului, dar și olăria, la care introduc întrebuințarea
șm. fi care ajunge la o remarcabilă perfecție.

Expansiunea celților a adus cu sine unificarea culturii materiale într-o
parte a Europei. Vehiculînd elemente de cultură de origine greco-etruscă **ii**
rirziu romană, dar și originale, celții au contribuit mult la ridicarea ui
cultural în regiunile în care s-au așezat.

De pe teritoriul Ungariei de azi, unde celții se stabiliseră în prima treime a secolului al IV-lea î.e.n., ei pătrund pe mai multe căi în Transilvania. Această pătrundere se face începînd cu sfîrșitul secolului al IV-lea sau cu începutul secolului al III-lea î.e.n.

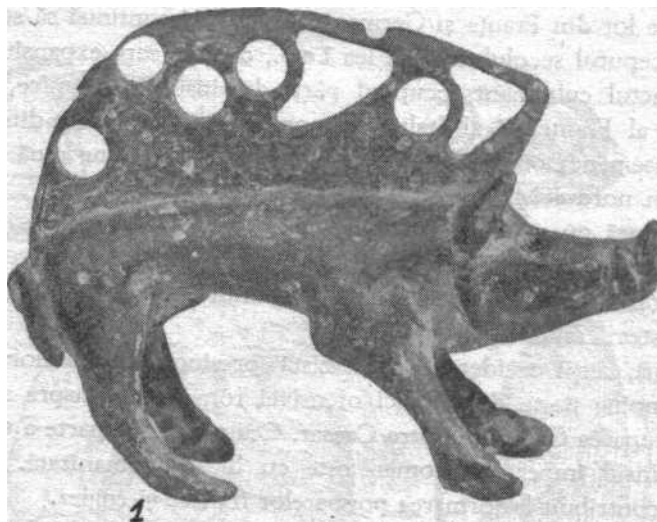

Fig. 55. — Obiecte celtice.

1, figurină de bronz, reprezentînd un mistreț, găsită la Luncani (Grind); 2, foarfecă de fier, pentru «tunsul oilor», din mormîntul celtic de la Dezmir.

în pasajul din Arrian (v. mai jos p. 238), care este cea mai veche știre literară despre prezența celților în apropierea țării noastre, nu este vorba de celți stabiliți pe teritoriul Romîniei de azi. Descoperirile arheologice ne îndreptățesc să presupunem că înaintarea celților în Romînia se va face pornind de la marele cot al Dunării, la Vâcz, pe două căi principale și anume pe valea Someșului și pe valea Mureșului. La aceste două căi se adaugă și drumul pe valea Dunării, pe care celții par a fi. pătruns ceva mai tîrziu în Oltenia. Grupul descoperirilor din Oltenia este răspîndit în partea de sud a regiunii Craiova pătrunzînd spre nord pînă în depresiunea Tg.-Jiu, după cum arată un mormînt celtic găsit la Cornești *. Acest grup își are corespondentul și la sud de Dunăre, în Bulgaria.

¹ Inedit. în Muzeul raional Tg.-Jiu.

Pătrunderea celților pe valea celor două mari râuri ardelenne pare a se fi cut, în linii mari, în aceeași perioadă, deși cele mai vechi descoperiri celtice Transilvania și în general din întreaga noastră țară, provin din teritorii 3e la sud de Mureș. Este vorba de descoperirea de la Silivaș, nu departe de Aind și de cele de la Mediaș. Din valea Mureșului celții se răspîndesc și *mt* văile Tîrnavelor și Oltului, pătrunzînd pînă în colțul de sud-est al Ardealului. **Gropul** de nord, someșan, pătrunde pînă aproape de Bistrița, după cum arată descoperirile făcute în 1953 la Galații Bistriței. Nu este de loc exclusă, ba e chiar **probabilă** o pătrundere de triburi celtice și în părțile răsăritene ale Daciei, **venind** din Europa centrală și ocolind Carpații pe la nord.

Nu cunoaștem pînă acum așezări celtice precis identificate pe teritoriul ¹. Toate cele cîteva zeci de descoperiri cunoscute, de caracter celtic, **n** din morminte și acestea numai uneori sigur identificate, altele doar presupuse.

Afară de mormîntul de la *Silivaș*, care conținea printre altele un coif de **fier**, de tip mai vechi, italic, lucru pentru care fusese greșit datat la sfîrșitul **tcacului** al V-lea î.e.n., fără să se țină seama de faptul că acest tip a avut o viață **lângă**, nici de faptul că celelalte obiecte din mormînt datează descoperirea în **jarul** anilor 300 î.e.n., sînt de menționat încă o dată mormintele de la *Mediaș*, **cnprinzînd** vase de lut, coliere și brățări de bronz, o zăbală, o foarfecă, un cuțit de **fier** etc.

Mormintele celtice de pe teritoriul Daciei datează din secolul al III-lea fi ml II-lea î.e.n. Atît cît permit observațiile care s-au putut face cu prilejul **descoperirilor**, s-ar părea că ele sînt exclusiv morminte de incinerare. Oasele **incinerate** erau depuse de obicei pe pămînt, lîngă urnă, dar în unele locuri, **ca** la Mediaș sau la Dipșa, de pildă, chiar în urnă.

Nu cunoaștem morminte tumulare, nici morminte cu un inventar deosebit bogat. Celții au practicat în același timp atît inhumația cît și incinerarea, r **în** Dacia ei practică incinerarea.

Deși uneori incomplete sau lipsite de observațiile științifice necesare, **peririle** celtice de pe teritoriul țării noastre ne permit să tragem unele concluzii asupra culturii materiale a celor cărora le-au aparținut.

Cele 40—50 de descoperiri celtice din Dacia ne permit să cunoaștem **fti** **primul** rînd armele, ceramica și podoabele celților. Astfel, spada de fier **tieă**, cu două tăișuri, lungă de aproximativ 1 m, s-a găsit în numeroase locuri, **în** Ardeal cît și în grupul descoperirilor din Oltenia de sud. Acest ultim 3, compus din vreo 20 de descoperiri, este caracterizat mai ales prin prezența i, **de** multe ori îndoită ritual, în morminte (la Băbeni-Olteț, la Călărași In r. Gura Jiului, la Gruia, Gîrla Mică și în alte locuri — ca și în Ardeal, la **Toaicla**, Aiud, Dipșa).

¹ în unele locuri, ca de ex. la Morești, lîngă Tg-Mureș, se găsesc fragmente ceramice obiecte celtice în locuințele populației locale.

O altă armă obișnuită a celților este lancea lungă, de fier, pe care o găsim de asemenea uneori îndoită ritual. Apare în unele cazuri asociată cu spada de fier, de exemplu la Pecica, Apahida, Bând. O găsim de asemenea în grupul oltean, în vreo zece locuri, în unul sau mai multe exemplare.

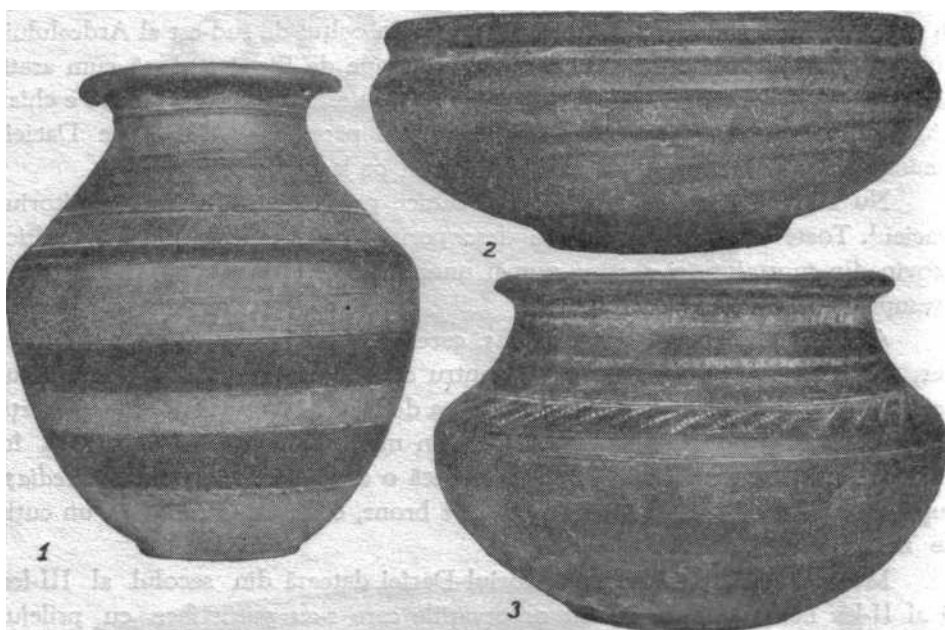

Fig. 56. — Vase lucrate la roată, din necropola celtică de la Apahida.

În afară de spadă și lance, celții aveau un cuțit greu, așa-numitul cuțit de lovit, care servea ca armă. Îl găsim în câteva locuri din Ardeal, în timp ce în Oltenia el este înlocuit cu cuțitul curb tracO'getic, pe care celții l-au împrumutat de la populația locală.

Găsim de asemenea, în diferite locuri din Transilvania, la Curtuișeni, Cristurul Secuiesc și Toarcla, morminte în care s-au descoperit resturile unor care de luptă. Acest lucru ne arată că celții din Dacia mai întrebuintau încă acest mijloc de luptă, care mai târziu va dispărea.

Câteva descoperiri din Ardeal și din Oltenia conțin și zăbale de fier.

Tot influenței celtice se datorește și prezența pintenilor în Dacia.

Se găsesc, de asemenea, în câteva descoperiri, ca de exemplu la Apahida, la Dezmir și la Dobrosloveni, fragmente de scut.

Un alt obiect, pe care se pare că l-au adus celții pe teritoriul țării noastre, este foarfecă. Ea are forma foarfecii de tuns oile. O găsim la Apahida, Dezmir etc.

În afară de arme și de unele unelte (cuțite, foarfeci), inventarul mormintelor celtice ne ajută să cunoaștem și podoabele pe care le purtau atât bărbații, cât și femeile. Este vorba de brățări și coliere de bronz și de fibule, cu care ei

pi pândeau veșmintele. Găsim aceste fibule, fie din bronz, fie din fier, atât în laJnl cit și în Oltenia. Este locul să amintim aici că dacii au imitat în argint mmm din formele fibulei celtice, fibula cu așa-numitele «noduri» pe arc. O categorie specială de podoabe e reprezentată de brățările din bronz ioanate din mai multe semiove («jumătăți de ou») mai mari sau mai mici, ; se purtau atât pe braț, cât și pe picior. Ele sînt caracteristice mai ales pentru —\ de nord din Ardeal, unde apar la Apahida, Jucul-de-Sus, Valea lui Mihai, •,, Sîntioana, Dipșa, Șilindru.

Descoperiri celtice răzlețe se semnalează și în Moldova: cea mai de nord, ■ din toată țara noastră, este cea de la Glăvăneștii Vechi, unde s-a găsit un let avînd la piciorul stîng o verigă tipic celtică. Din Moldova este amintită și o sabie celtică.

Cea mai importantă descoperire celtică din țara noastră o formează cimi- ■ml de la Apahida, unde s-au săpat, la începutul veacului, 21 de morminte. Mormintele datează din jurul anului 200 î.e.n. Ele ne permit să cunoaștem noi de aproape ritul de înmormîntare și, în afară de elementele culturale pe care le-am menționat, și ceramica celtică. Această ceramică, de culoare neagră-cenușie, înoată cu roata, pe care o cunoșteam de altfel și din alte locuri, o găsim aici ntată într-o cantitate mai mare. Roata olarului, pe care geto-dacii au cunoscut-o prin intermediul tracilor de la greci, a fost probabil introdusă în --... și nord-vestul țării de celți.

Amintim că în unele morminte de la Apahida și în alte locuri s-au găsit și oase de porc. Se pare că celții erau mari iubitori de carne de porc, dar e pro- Wril că porcul domestic sau mai degrabă cel sălbatic, a jucat și un anumit rol kțat de credințele lor religioase. Acest lucru ni-l arată și figurinele de bronz, eeprzentînd un mistreț, dintre care s-a găsit un exemplar și la noi, la Luncani (fost Grind, r. Turda).

În ceea ce privește tipul antropologic al celților de pe teritoriul țării noastre s-a ajuns la concluzia că scheletele celtice găsite pe Ostrovul Simian (reg. Craiova) au trăsături mediteraneene. Aceluiași tip antropologic îi aparține și scheletul celtic descoperit la Glăvăneștii Vechi (reg. Iași). Dată fiind marea variabilitate antropologică a triburilor celtice, se poate presupune prezența în structura triburilor celtice din țara noastră și a influențelor mediteraneene.

A doua perioadă Echilibrul creat între forța uniunii de triburi getice de
ja Dunăre și autoritatea statului elenistic al Traciei de
a culturii geto-dace « 1 • - « ^ r ■ v r ■ „ ■ • • t.
100 ■ t s ' Pnn Pacea mcheiata între Dromichaïtes și Lisiman, a
avut urmări rodnice pentru dezvoltarea culturii geto-dace.

Pe de o parte, uniunea de triburi getice ieșea solid încheată din războaiele de apărare pe care timp de aproape o jumătate de secol le dusesese împotriva cuceritorilor macedoneni, pe de alta, influențelor grecești li se lărgeau considerabil căile de pătrundere în societatea getică, deoarece la vechile relații de schimb

se adăugau acum contactele politice și înrudirile dinastice. Contingente getice vor participa chiar la războaiele dintre diferiți monarhi elenistici, cum e cazul unei cete comandate de un alt Dromichaites, care la anul 260 î.e.n. e menționat de partea seleucizilor în Asia ¹. În asemenea împrejurări începe a doua perioadă a culturii geto-dace (circa 300—100 î.e.n.), în cursul căreia această cultură se va dezvolta cu caracterele ei proprii și va fi răspândită pe întregul cuprins al Daciei.

La progresele culturii geto-dace, pe lângă intensele legături cu lumea elenistică, o contribuție însemnată a adus factorul celtic, care în această perioadă și-a avut acțiunea cea mai puternică în răsăritul Europei și despre care s-a vorbit în paragraful precedent. Cu prilejul victoriei din 335 î.e.n. a lui Alexandru Macedon împotriva tribalilor și geților, printre diferitele solii ale populațiilor vecine venite să-l salute pe învingător, este menționată și una pe care o trimiseseră « celții dinspre Adriatica » ², adică din regiunile ilirice de pe văile Savei și Dravei. Dar de o influență a celților asupra populațiilor geto-dace nu poate fi vorba decât după răsunătoarele lor invazii în lumea elenistică pe la începutul secolului al III-lea î.e.n. (cf mai sus, p. 23/.).

Cînd vrtejul acestor invazii s-a potolit, vedem o serie de populații războinice celtice așezate în preajma Daciei: scordiscii, în nordul Serbiei, cu centrul la *Singidunum* (Belgrad), boi și eraviscii în Ungaria, teuriscii în răsăritul Slovaciei și poate și în Galiția și Podolia, cotinii în Moravia, anartii în nord-vestul Daciei, anartofracții în sudul Poloniei, britolagii (britogallii sau brigolații) în Bugeac. Pe stînga Nistrului, amintirea unor nume de cetăți celtice, ca *Vibantavarium*, *Carrodunum*, *Maetonium* și *Eractum*, se va păstra pînă tîrziu ³. Desigur, de la unele din populațiile citate nu vor mai rămîne, pînă la urmă, decât numele, fiindcă vor sfîrși prin a se contopi în masa triburilor geto-dace sau de alte origini.

Numele de neamuri celtice pătrunse în interiorul Daciei sînt foarte puține și nesigure. Doar în mod ipotetic s-a atribuit o origine celtică tribului *Cotensiilor*, menționat de Ptolemeu geograful prin sudul Moldovei, și unui trib *Ramae*, presupus pe la poalele Carpaților din Muntenia ⁴, avînd ca centru o cetate cu nume de aspect getic, *Ramidava* (poate la Drajna pe Teleajen).

Este evident că în mijlocul iureșului celtic din secolul al III-lea î.e.n. cea mai mare parte din triburile geto-dace au izbutit să reziste. Desigur, importante teritorii periferice cu populații geto-dace au intrat sub dominația cuceritorilor, dar în ținuturile centrale ale Daciei celții n-au putut pătrunde decât sporadic și vremelnic, cu prilejul unor incursiuni fără consecințe durabile. În schimb, influența culturii Latene pe care o aduseseră cu ei din Occident s-a bucurat de o soartă mai bună. De fapt, în Dacia influențele celtice au avut rolul de a accelera procesul de nivelare a diferențelor regionale și a da o coloratură Latene culturii

¹ Polyenus, IV, 16; cf. V. Pârvan, *Qetica*, p. 150.

² Arrianus, *Anabasis*, I, 4, 6.

³ Ptolemaeus, *Geographia*, III, 5, 15.

⁴ Cf. V. Pârvan, *Qetica*, p. 253.

e, *formate mai dinainte la Dunăre* prin contactul direct cu lumea greacă. Pe de altă parte, celții, aflându-se, în general, pe aceeași treaptă de evoluție cu geto-dacii și avînd aceeași bază economică, le-au putut transmite acestora cu înlesnire, a și tracii de sud, o serie de bunuri ale civilizațiilor sudice pe care ei le asimi-

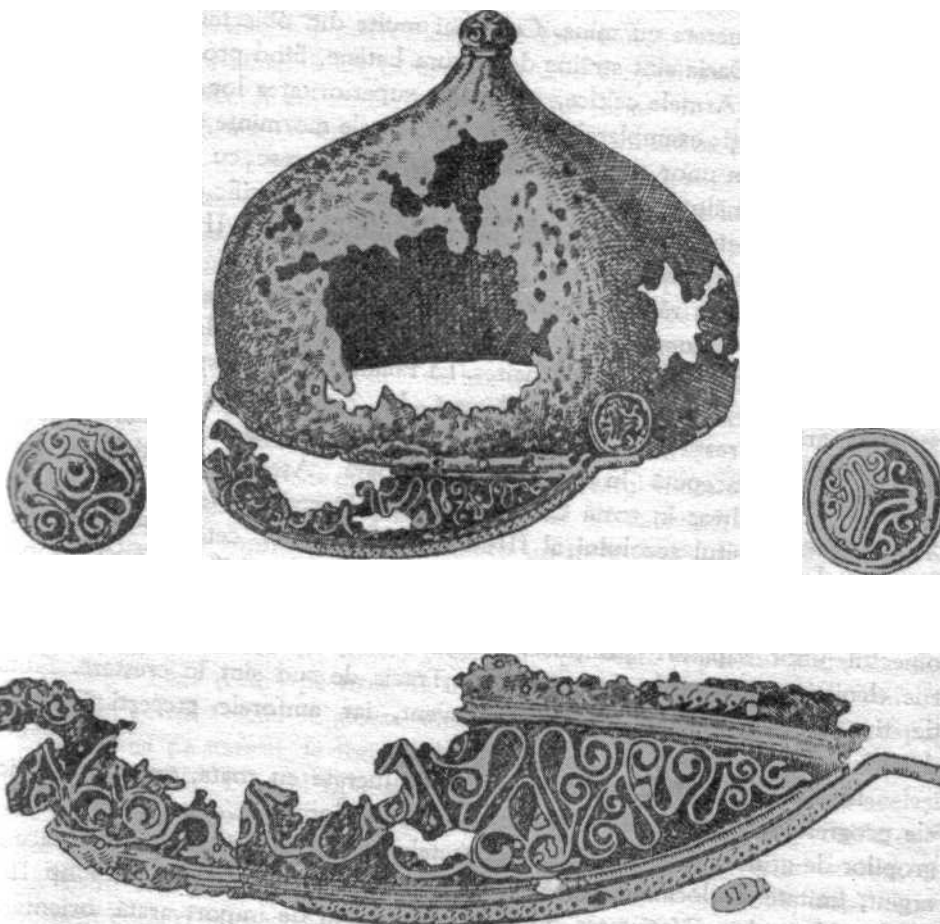

Fig. 57. — Coif din mormîntul celtic de la Silivaș.

lasară anterior. În urma contactului cu celții, geto-dacii și-au perfecționat unele meșteșuguri și cu deosebire lucrul metalelor, și-au însușit numeroase forme de unelte și de obiecte de podoabă celtice și au deprins, poate, unele elemente de amănunt din tehnica ceramicii lucrate la roată.

Totuși, proporția influențelor celtice asupra culturii geto-dace a fost mult **măi** limitată decît pare uneori. În nici un caz n-ar putea fi vorba de o celtizare a acestei culturi. Față de influențele Latene-ului occidental, geto-dacii au avut reacții proprii. Elementele ceramice adoptate eventual de la celți, cum ar fi

pictura și decorul cu linii lustruite, prezintă o însemnătate secundară. Tehnica în sine a ceramicii lucrate la roată fusese introdusă în câmpia Munteniei încă din sec. VI—V î.e.n., prin Tracia de sud, iar formele vaselor lucrate de geto-daci în această tehnică nu prezintă nici o particularitate celtică, ci se inspiră pe de o parte din repertoriul ceramic grecesc, pe de altă parte din tradițiile hallstattiene ale olăriei locale lucrate cu mîna. Cele mai multe din obiectele de podoabă și de lux lucrate în Dacia sînt străine de cultura Latene, fiind produse direct după modele elenistice. Armele celtice, cu toată superioritatea lor tehnică, nu erau folosite de daco-geți; exemplarele constatate în unele morminte din valea Dunării din Oltenia aparțin unor celți scordisci. În Dacia lipsesc cu totul podoabele celtice de metal smălțuit, iar obiectele cu decor în stil specific celtic apar foarte rar și numai ca elemente de import. Tipul de fibulă Latene II este adoptat în Dacia, dar cu interpretări proprii.

Regiunea care a rămas cel mai puțin atinsă de influențele culturii Latene occidentale, cît și de incursiunile militare celtice, este zona de la Dunăre ocupată de uniunea de triburi a lui Dromichaïtes. La Poiana, pe Șiret, stratele din această perioadă arată o continuitate netulburată. La Zimnicea, pe Dunăre, tocmai acum se înregistrează cea mai intensă înflorire a culturii daco-getice pe linia traco-elenistică începută în perioada anterioară. Așezările similare de tip *oppidum* se înmulțesc în toată Cîmpia Dunării. Daco-geții le dădeau numele de *dava*. La sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. apar noi cetăți getice importante la șes, ca acelea de la Piscul Crăsanilor pe Ialomița, Tinosul pe Prahova, Popești pe Argeș, pentru a nu le menționa decît pe acelea care au făcut obiectul unor săpături științifice. Pretutindeni în această regiune importurile elenistice și dovezile de legături cu Tracia de sud sînt în creștere. Fibula de tip trac se constată în mod frecvent, iar amforele grecești încep să devină banale.

În afară de producția ceramicii locale lucrate cu roata, avem, ca indicii ale progreselor economice și sociale realizate de localnici, o mare abundență a gropilor de grîne, frecvența atelierelor metalurgice și apariția monedelor dace de argint, imitate de localnici după tetradrahmele macedonene ale lui Filip II și ale lui Alexandru. Varietatea monedelor grecești de import arată orientarea principală a comerțului din acea regiune. Este vorba de piese provenind de la Histria, Callatis, Odessos și din alte cetăți grecești. Cît despre monedele originale macedonene de aur și de argint, de la Filip și Alexandru, ele sînt răspîndite în toată Dacia, formînd tezaure îngropate, ca și staterii de aur ai lui Lisimah, care se găsesc de asemenea pretutindeni, în cantități uneori considerabile. Această intensă utilizare a monedei, fie străină, fie locală, atesta, pe lîngă o mare activitate de schimb, o deosebită dezvoltare a producției economice locale, în primul rînd în agricultură și în păstorit, dar și în meșteșuguri, și totodată o creștere a avuțiilor private, cu toate consecințele sale de ordin social.

Moneda geto-dacă Dezvoltarea forțelor de producție, care au luat un avânt deosebit în cursul celei de-a doua perioade a **culturii** geto-dace, a creat condițiile unei producții de mărfuri. Aceasta a dus la nevoia baterii monedei locale, menită să servească procesul de schimb. Societatea geto-dacă aprecia profund foloasele acestui mijloc comod și universal de evaluare a mărfurilor, care este banul. Monedele de import, oricât de mare era afluența lor ca urmare a unei creșteri asidue a schimburilor cu orașele pontice și cu statele elenistice, nu erau de ajuns pentru noile **nevoi** ale unei societăți locale dezvoltate. De aci inițiativa păturilor avute ale triburilor geto-dacilor de a bate monedă proprie. Monedele geto-dace erau emise de triburi sau de uniuni de triburi și aveau circulație mai ales în interiorul acestor grupuri sociale. Ca dovadă că nu era vorba de un orgoliu superficial din partea șefilor de triburi, care ar fi ținut să-și afirme în acest mod prestigiul după exemplul monarhilor elenistici, ci de o reală necesitate economică ce li se impunea, este că monedele geto-dace nu prezentau nici chipurile acestor șefi, nici numele lor. **Erau** simple imitații după monedele de import și în primul rând după cele macedonene, care se bucurau în acea vreme de cea mai mare circulație.

Geto-dacii au bătut numai monede de argint, cu un aliaj de cupru în **proportii** foarte variabile. În cele din urmă proporția acestui amestec a ajuns să capete **aspectul** unei reale falsificări, pastila monedei nemaivăzând de argint decât o pojghiță subțire la suprafață, care ascundea un miez masiv de bronz. Cele mai caracteristice monede geto-dace imită tetradrahmele lui Filip II al Macedoniei, cu chipul lui Zeus pe avers și cu silueta unui călăreț pe revers. Imitațiile după monedele lui Alexandru cel Mare, prezentînd pe avers capul lui Heracles, iar pe revers pe Zeus șezînd pe tron, se întîlnesc numai în regiunile de la sud de Carpați. În restul Daciei se găsesc adesea tipuri hibride, avînd pe avers capul lui Heracles ca pe staterii de argint ai lui Alexandru, iar pe revers călărețul de pe monedele lui Filip. E cazul tipului Hunedoara, răspîndit în regiunea cu același **nume**. Matrițele erau executate de meșterii locali, care reproduceau efigiile originale într-un mod foarte sumar și cu multă stîngăcie. Necunoscînd scrisul, ei înlocuiau literele grecești cu simple puncte. Matrițele erau reînnoite, după ce se **uzau**, prin copiere succesivă de la una la alta, fără consultarea modelelor originale, ceea ce a dus la o degenerare progresivă a efigiilor. Pînă la urmă acestea nu **mai** apar decât sub aspectul unor combinații bizare de linii și puncte, în care cu **greu** s-ar mai putea recunoaște amintirea primelor modele. De regulă, monedele geto-dace sînt « scyphate », adică prezintă o față concavă și alta convexă, dînd impresia unor mici cupe.

Cele mai vechi exemplare, de o execuție relativ mai bună a efigiilor, aparțin tipului Filip și datează de pe la mijlocul secolului III î.e.n. Cele mai recente și în același timp cele mai degenerate, atît sub aspectul titlului metalic, cît și al efigiilor, aparțin sfîrșitului secolului II î.e.n. și începutului sec. I î.e.n. Monedele geto-dace se găsesc de obicei în mare număr, îngropate ca tezaure, însă

■
au fost constatate adeseori și ca apariții izolate în stratele așezărilor de pildă la Popești, Piscul Crăsanilor, Poiana etc.

Printre monedele geto-dace se disting și variate tipuri regionale. Cde ■■ importante sînt: tipul Vîrteju în centrul Munteniei, tipul Hunedoara I Transilvania, tipul Aninoasa în Oltenia și tipul Epurenî în Moldova. *TMk* renșierea lor este, însă, ulterioară. La început, în sec. III î.e.n., a ensat un singur tip comun, imitat după monedele lui Filip II al MacedancĂ. Apoi din acest tip și din imitațiile după staterii de argint ai lui Ale au derivat celelalte tipuri. Depărtîndu-se tot mai mult de modelele mace de la care au pornit, monedele geto-dace au ajuns a reprezenta tipuri caractere proprii.

Deoarece imitații după monedele macedonene, cu o tehnică și o dare artistică analoge cu ale celor geto-dace, se întîlnesc frecvent și la rile celtice din Europa centrală și occidentală, s-a crezut într-o vreme că geto-dacii ar fi împrumutat de la celți obiceiul de a bate monede. Lucrul este puți» probabil, dacă ținem seama de contactul direct al geto-dacilor cu grecii și cu traci de sud, care îi puteau ușor iniția în acest meșteșug, așa cum o făcuseră în atitea alte domenii de activitate. Raportul geto-dacilor cu celții în această privință mai degrabă ar putea fi inversat, celții din Europa centrală inspirîndu-se din tehnica geto-dacă pentru monetăria lor. Fapt este că, în ciuda asemănărilor tehnice, deosebiri tipologice dintre monetăria dacă și cea celtică sînt nete. Aceste deosebiri se impun chiar cînd e vorba de modelele grecești comune, cum este cazul tipului Filip.

În afară de monedele macedonene, au circulat în Dacia și imitații după alte tipuri de monede grecești, însă fără aceeași frecvență și fără aceeași persistență și, în consecință, fără degenerări tot atît de însemnate. Astfel de ex., în sec. III î.e.n., se întîlnește în Dacia un tip de monedă de argint care reproduce, în mod barbarizant, fără litere, tetradrahmele orașului Larissa din Thessalia, avînd pe avers chipul unei divinități feminine văzut din față, iar pe revers silueta lui Heracles. Piese cunoscute din acest tip de imitație sînt puține. În schimb, foarte obișnuite sînt imitațiile după tetradrahmele din Thasos, care, împreună cu originalele, s-au răspîndit în toată Dacia și în țările vecine începînd de pe la sfîrșitul sec. II î.e.n. și durînd în tot cursul secolului următor. Imitațiile după monedele thasiene, produse poate în Tracia de la sud de Dunăre, s-au oprit la un stadiu foarte apropiat de modelul original, fără degenerările la care același model a dat loc în monetăria celtică. Pe exemplarele din Dacia, de un argint destul de pur, se păstrează clare inscripțiile grecești din original și sînt reproduse cu destulă îngrijire chiar efigiile (capul lui Dionysos pe avers, silueta lui Heracles pe revers). Se observă că imitarea monedelor macedonene în Dacia, ca și circulația în general a imitațiilor după monedele elenistice, încetează pe la începutul secolului I î.e.n., cînd piața geto-dacă este acaparată de denarul roman.

geto-dacă a
dona perioadă (circa
300—100 î.e.n.)

Inegalitatea regională din perioadele anterioare a fost mult atenuată după apariția influențelor celtice. Totuși se observă un primat al regiunilor de la Dunărea de jos în epoca de dezvoltare a culturii geto-dace, ceea ce ne teste să deducem că forța politică a uniunii de triburi din această zonă s-a menționat și după Dromichaites, deși în izvoarele istorice n-o mai găsim i util mi ill prin informații precise. Grupul galat de la Tylis, care se adaptase npede la civilizația elenistică (v. mai sus, p. 184—187) trebuie să fi respectat edălibrul creat la Dunăre în vremea lui Lisimah, căzînd la înțelegere cu geții pciutind să apere cetățile pontice împotriva altor invadatori. De atunci datează, cetățile cu nume celtice *Noviodunum* (Isaccea) și *Arrubium* (Macin), la cele mai importante vaduri danubiene din nordul Dobrogei. Dar i indigenilor din Dobrogea a rămas neinfluențată de celți. Nicăieri acolo găsit elemente neîndoielnic celtice. În necropola de la Murighiol (t. Tulcea), în marginea Deltei, s-au constatat morminte getice cu urne și cu : vase și obiecte grecești din secolul al III-lea î.e.n., dar fără nici cel mai ■c obiect celtic. În vremea cînd statul celto-elenistic de la Tylis își trăia ultimii ■i, pe la sfîrșitul secolului III î.e.n., o nouă forță și-a făcut apariția la nord de prile Dunării. E vorba de *bastarni*, numiți și *peucini*, o populație de origine Ennanică din nordul Carpaților de la vest de Vistula, emigrată spre sud-est tocmai în acel timp în nordul și în centrul Moldovei, de unde pornea a în incursiuni prădalnice spre țărmurile pontice și peste Dunăre. Poate a sînt acei « barbari », anonimi, care apar în inscripția lui Agathocles fiul lui ca dușmani ai Histriei, în afară de tracii lui Zoltes, și împotriva eiaora cetatea elenică a cerut ajutorul lui Rhemaxos din stînga Dunării, un rege potabil get din șesul Munteniei și din sudul Moldovei (v. mai sus, p. 189). Invazia bastarnilor, care s-a produs mai întîi în regiunile răsăritene ale geto-;.: - a întîlnit o rezistență înverșunată din partea acestora. Istoricul roman povestește un episod al acestei lupte de apărare, întîmplat cam tot jurul anului 200 î.e.n., ca și intervenția lui Rhemaxos în Dobrogea. Este n de un alt rege al dacilor, numit Oroles, care și-a supus ostașii la pedepse ale umilitoare, pentru că se lăsaseră biruiți de bastarni. Cu oastea astfel ată, căpetenia dacă a izbutit apoi să-și ia revanșa într-o nouă bătălie. Ahâ de faptul că amîndoi sînt pomeniți în legătură cu evenimente care au avut loc pe la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. și începutul secolului al II-lea, nu ■a nici o posibilitate de a preciza poziția cronologică a lui Oroles față de Rhe-иовos și nici de a ști sigur dacă se aflau sau nu în fruntea aceleiași formații politice. Dm din insistența izvorului de a-i defini pe oamenii lui Oroles ca daci, spre deose-Ifae de geți (*Daci quoque suboles Qetarum sunt*, « dacii care sînt de același neam ca geții ») ar reieși că nu e vorba de uniunea de triburi getice de la Dunăre, ci

¹ Iustinus-Trogus, XXXII, 3, 16.

de o altă formație politică, din Transilvania și din Carpații Orientali. În primele lor avânturi, e foarte probabil că bastarnii nu se limitaseră la Moldova, ci pătrunseseră și peste munți, în mijlocul Daciei. Până la urmă, însă, au fost goniți din Transilvania, rămânând numai în teritoriile de la est de Șiret, cu a căror pierdere temporară daco-geții au trebuit să se resemneze.

Aceste interpretări în legătură cu problema bastarnilor din Moldova au fost confirmate de arheologie. Săpăturile de la Poienеști (în raionul Vaslui) și de la Lunca Ciurei, lângă Iași, ca și cele de la Lucașovca, în raionul Orhei din R. S. S. Moldovenească, au scos la lumină resturile unei culturi din sec. II—I î.e.n. cu totul deosebită de a geto-dacilor, de un nivel mult mai înapoiat și ale cărei caractere nu se regăsesc decât în regiunile dintre Oder și Vistula de unde veneau bastarnii. În Moldova această cultură se constată numai în ținuturile înalte și păduroase. În șesurile dinspre sud continuă să prospere cultura getică, după cum s-a văzut la Poiana. Se pare că, spre deosebire de celți, bastarnii n-au conlocuit cu geții, ci i-au gonit pe aceștia de pe teritoriul ocupat de ei¹. Bastarnii se ocupau cu creșterea animalelor. Războaiele de pradă prezentau în plus un izvor de venituri pentru clasa conducătoare. Frecvențele resturi de amfore rhodiene descoperite în stațiunile lor dovedesc că făceau și comerț cu grecii. Totuși, nu și-au însușit nimic din civilizația acestora. Lucrarea ceramicii la roată le-a rămas necunoscută. Deși au fost în legătură cu celții, n-au reținut decât prea puțin din cultura acestora. Fibulele de tip Latene II și III sînt singurele elemente celtice din inventarul așezărilor și cimitirelor lor. Aveau uneori locuințe la suprafața solului, făcute din lemn și vălătuci, dar de regulă locuiau în bordeie. Ritul lor funerar era exclusiv incinerăția. Depuneau osemintele arse în urne acoperite cu străchini, mai rareori direct în gropi. Pe teritoriul țării noastre, în afară de Moldova, resturile culturii bastarne s-au descoperit și în estul Transilvaniei, dar într-un singur punct, la Morești (r. Tg. Mureș), ca o confirmare a uneia din incursiunile efemere și izolate pe care, probabil, bastarnii le-au întreprins la vest de Carpați, la început.

Se pare că, oțelită în luptele cu bastarnii, uniunea de triburi dace condusă de Oroles din Transilvania s-a încheiat ca o forță durabilă, comparabilă cu aceea a geților de la Dunăre. O știre păstrată tot la Iustinus vorbește cam pentru aceeași epocă, de o creștere a puterii dace sub un rege cu numele *Rubobostes* (*incrementa Dacorum per Rubobosten regem* « creșterea dacilor prin regele Rubobostes »²), care ar putea fi, eventual, unul din succesorii lui Oroles.

În ce privește vechea uniune de triburi getice din Muntenia și din sudul Moldovei, cu care l-am pus în legătură pe Rhemaxos, ea s-a menținut față de bastarni tot atît de bine ca și față de celți. Între geți și bastarni s-a ajuns adesea chiar la colaborări militare, la care au participat uneori și celții din vecinătatea lor.

¹ Alți cercetători socot că nu s-a produs o izgonire a geților din regiunile în care s-au așezat bastarnii (Nota red.).

* Iustinus-Trogus, Prolog., 32; cf. C. Daicoviciu, *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 50.

Ia situația tulbure din acea vreme, războiul devenise o ocupație rentabilă, ■B
 nranai pentru aristocrația tribală, care profita cel mai mult, dar chiar pentru
 mplililiiii de rînd. Cîteodată, o mare parte din oaste se angaja numai pentru
 rîne, singură sau în coaliție cu celții ori cu bastarnii, în războaie îndepărtate.
 Cegii macedoneni Filip V și Perseu, în luptele cu vecinii lor traci ori dardani
 asta împotriva romanilor, au utilizat de mai multe ori asemenea mase de merce-
 mmi de peste Dunăre. Din cauza apariției lor în formă de coaliție, forțele barbare
 mc uneori foarte încurcat caracterizate din punct de vedere etnic de autorii
 amici care relatează evenimentele respective. Astfel, în cazul transdanubienilor,
 m număr de 10 000 de călăreți și 10 000 de pedestrași, chemați în ajutor de Perseu
 h 168 î.e.n. împotriva romanilor, unele izvoare îi numesc galii sau galați (adică
 :- - altele bastami, iar Apian —geți¹. Cum acest ultim autor este de obicei
 foarte bine informat, se pare că geții au format nucleul coaliției, al cărei șef
 — fie că era tot get, fie că era bastarn ori celt — se numea Cloilios. Fapt este
 ci. din cauza avariției regelui macedonean, care a refuzat să facă plata înainte,
 ia speranța că o va putea reduce ulterior, contractul a fost rupt și oastea barbară ■
 întors din drum, fără să intre în luptă. Este interesant să știm condițiile pecu-me
 pe care le puseseră aliații de la Dunăre lui Perseu cu acel prilej: o mie de ri
 de aur pentru șeful expediției Cloilios, cîte zece stateri pentru fiecare călăreț :
 cinci pentru fiecare pedestraș. Șefii diverselor corpuri de trupă urmau să
 nriți cu hlamide scumpe (mantale fără mîne, bogat împodobite), brățări de
 ■r și cai de rasă. Nu mai vorbim de partea cuvenită din prada luată de la
 inamic, ia caz de izbîndă. Avem în această informație o dovadă de rentabilitatea
 războaielor peouu geți și pentru vecinii lor și, în același timp, caracteristice
 indicii despre ifarTiia socială care se stabilise în democrația lor militară.
 După înfrîngerea lui Perseu, romanii supun Macedonia, iar ceva mai maia,
 în anul 146 î.e.n., o transformă, împreună cu Grecia, în provincie romană. Acest
 eveniment are o importanță istorică deosebită, fiindcă marchează un pas jaiav al
 Romei în acțiunea sa de cucerire a Peninsulei Balcanice. Populațiile ot la
 Dunăre au reacționat energic. Atacurile tracilor și scordiscilor împotriva rxxi
 provincii se țin de acum înainte lanț, sprijinite tot timpul de geto-daci.
 Kntnnnii au dus lupte multe și grele cu ei, izbutind pînă la urmă să le macine și
 să-i aducă la supunere. Numai geto-dacii, ocrotiți de condițiile geogra-ne și de
 proporția impunătoare a forțelor lor, n-au putut fi atinși. Dar nu e ai puțin
 adevărat că prima apariție a armatei romane pe malul marelui fluviu i fi pentru
 toți geto-dacii semnalul că o mare primejdie se apropiase și că numai rin
 solidaritatea lor îi vor putea face față. Momentul mării unități a tuturor
 triburilor geto-dace sosise și în curînd, sub conducerea lui Burebista, se va înfăptui. Un
 lung preludiu al acestui moment a fost procesul de răspîndire a culturii dace pe
 întreg teritoriul carpato-dunărean în cursul secolelor III—II î.e.n.

¹ Appianus, *Macedonica*, IX, 16, 1 — 2; cf. V. Pârvan, *Qetica*, p. 69 — 70.

în preajma anului 100 î.e.n. această cultură ajunsese la maturitatea formelor sale caracteristice. *Davae-le* se înmulțiseră și începuseră să capete și în Transilvania aspectul acelorora din Muntenia și Moldova. Prin calitatea lor de centre tribale de caracter economic, politic, militar, religios, aveau funcția de adevărate orașe, cîiia dacă locuințele din interiorul lor, patrulateră, construite la suprafață sau ca semi-bordeie, tot în maniera tradițională, din lemn și lut, le va menține pînă la urmă un aspect rustic. De altfel, autorii greci le dădeau acestor așezări principale din Dacia chiar denumirea de *polis*, ca și centrelor urbane ale civilizației sclavagiste. Iar în unele așezări getice influențele elenistice se făcuseră simțite și asupra tipurilor de case. Astfel, de exemplu, la Popești pe Argeș (de identificat eventual cu *Argedava* lui Burebista) s-au descoperit resturile unei locuințe întinse din secolul al II-lea î.e.n., cu prefaceri în secolul următor, prezentînd camere numeroase și variate, cu un plan ordonat, întocmai ca în arhitectura greacă, deși în construcția lor se păstrează tot vechea tehnică primitivă. Această locuință, care trebuie să fi reprezentat « curtea » unui important șef de trib, fusese în parte acoperită cu țigle mari de tip grecesc, lucrate pe loc. În interiorul complexului se afla și o îngrăditură de stîlpi, de caracter religios, de formă patrulateră, cu latura de nord-vest curbată ca o absidă. Această formă de construcție de cult se va repeta în secolul I î.e.n. pe același loc și va apărea și în alte centre daco-getice, cum sînt cetățile din munții Orăștiei.

În ce privește ritul funerar al geto-dacilor, ezitarea între inhumatie și incineratie, care se observase în perioada de tranziție dintre cele două epoci ale fierului, făcuse acum loc practicii generale a incineratiei. Inhumatia nu se mai constată decît în rare cazuri izolate. Mormintele de incineratie prezintă o mare varietate. La Zimnicea, cele mai multe sînt tumulare. La Poiana și la Popești sînt și tumulare și plane. La Murighiol apar numai plane. La Piscul Crăsanilor și la Popești s-au găsit locuri de incinerare, socotite ele însele sacre și, ca atare, acoperite cu cîte o movilă de pămînt. La Zimnicea s-au constatat numeroase morminte de incineratie din sec. III—II î.e.n. în țărîna unor tumuli mai vechi. În cele mai multe cazuri, în Dacia, oasele calcinate erau depuse în urne acoperite cu străchini-capace ori cu lespezi de piatră. Dar sînt și cazuri cînd erau îngropate fără urnă. Împreună cu osemintele arse se înmormîntau și armele sau obiectele de podoabă care se aflaseră asupra cadavrului în timpul combustiunii.

Cu toate războaiele dese din sec. III—II î.e.n., viața economică a geto-dacilor a înregistrat o continuă prosperitate. Comerțul cu lumea elenistică luase amploare. Obiectele grecești de import, cu deosebire începînd din secolul al II-lea î.e.n., apar foarte frecvente, variate și de o largă difuziune, pătrunzînd chiar peste munți, în Transilvania. Amforele thasiene cedează pasul celor pontice și mai ales celor din Rhodos, Cnidos și Cos. La produsele locale de schimb, pe care le dădeau agricultura și creșterea animalelor, se adăugau acum, ca un articol curent, sclavii, procurați prin războaie și foarte căutați pe piețele din sud. Dar

sclavajul începuse a prinde rădăcini chiar la geto-daci, atât în agricultură, cât și la practica meșteșugurilor, care deveniseră ocupații specializate. Mărfurile grecești de nivel superior erau imitate acum de localnici în atelierele proprii. După cum s-a constatat, în special la Popești, se reproduceau categoriile de ceramică de o tehnică exigentă, ca bolurile deliene, cu decor în relief, amforele, marile chiupuri pentru provizii și pentru apă (*pithoi*), țiglele etc. Producția de amfore locale era impusă de creșterea nevoii de recipiente speciale pentru vinuri, clei geții adoptaseră de la tracii de sud cultura viței. La Poiana, într-un strat din secolul al II-lea î.e.n., s-a descoperit un cuptor întreg pentru arderea vaselor de tehnică superioară. Ceramica lucrată la roată, fără a înlătura categoriile tradiționale lucrate cu mâna, devenise general răspândită în Dacia. Se făceau pe loc unelte de fier variate și de bună calitate, se turnau obiecte de podoabă în bronz, mai cu seamă fibulele, începuseră a se confecționa bijuterii și vase de lux din argint, cu o îndemânare care va atinge apogeul în secolul I î.e.n. Fibula tracă, frecventă în secolele III—II î.e.n. prin variantele cu apendice șerpuitor, dispare pe la sfârșitul secolului al II-lea, eclipsându-se în favoarea diferitelor variante ale fibulelor de tip Latene care vor fi reproduse cu particularități locale. În afară de bronz și de argint, pentru fibule se întrebuintă și fierul. Aurul este aproape absent în inventarul comun din a doua epocă a fierului, fiind desigur tezauryat de șefi. Din acest metal erau în circulație doar monedele elenistice și efeevele bijuterii mici, de import. Excepțional se mai întâlnesc produse ale toreuticii nord-pontice, de argint aurit, decorate cu figuri umane și zoomorfe de tip greco-oriental, cum e cazul cu rhytonul de la Poroina în Oltenia, datat în secolul al II-lea î.e.n. Printre armele cele mai obișnuite la geți, care rămăseseră aceiași vestiți arcași cUSri (ÎTTTOToTai) din perioadele anterioare, continuau să fie săgețile, al căror tip scitic cu trei tășuri și cu tub încetase în secolul al II-lea î.e.n. de a mai fi turnat în bronz, fiind înlocuit cu acela al exemplarelor de fier, tot cu trei tășuri, dar cu peduncul în loc de tub. În plus, erau folosite lăncile cu vîrfuri de fier, precum și spadele de fier drepte și scurte, cu două tășuri, diferite de lungile spade celtice și de săbiile curbe pe care le vor utiliza dacii din secolul I î.e.n.

Pentru a încheia acest succint tablou al stadiului atins de cultura geto-dacă la sfârșitul celei de-a doua perioade a epocii Latene, este necesar să se amintească intervenția factorului roman, a cărei influență în Dacia se face din ce în ce mai simțită în tot cursul secolului al II-lea î.e.n.

În contrast cu primejdia pe care o constituia pentru geto-daci din punct de vedere politic, intervenția acestui factor în Peninsula Balcanică n-a avut decât consecințe pozitive pentru evoluția culturii geto-dace. Anexînd Macedonia și Grecia și impunîndu-și supremația asupra Traciei de sud, Roma avea tot interesul ca să stimuleze activitatea economică de mai înainte a acestor țări și să sprijine leaturile lor de schimb cu triburile de la Dunăre. Astfel, departe de a fi fost întreruptă, penetrația elenistică în Dacia s-a intensificat. E vremea cînd se

răspîndesc la nord de Dunăre tetradrahmele de argint thasiene, originale ori imitate, și, împreună cu ele, tetradrahmele din *Macedonia Prima*, una din cele patru părți în care romanii împărțiseră Macedonia, între anii 168 și 146 î.e.n. Pe de altă parte, acum se deschide drumul pătrunderii comerciale romane directe dinspre Adriatica și Italia. Drahmele cetăților grecești din Iliria de sud: Dyrrhachium și Apollonia, ca și denarii consulari romani de argint, încep să apară în toată Dacia, ca efect al unei activități comerciale intense.

Factorul roman a contribuit nu numai la stimularea relațiilor comerciale exterioare ale geto-dacilor, dar și la creșterea producției lor interne, la accelerarea progreselor lor sociale și la dispariția diferențelor regionale de pe cuprinsul Daciei. Transilvania, rămasă multă vreme în urmă față de Muntenia și Moldova, din cauza depărtării sale de focarele civilizației grecești, apoi ridicată la nivelul general al culturii Latene în urma pătrunderilor celtice, intră acum și ea din plin în curentul principal al influențelor civilizațiilor sclavagiste, venit pe o cale nouă, dinspre Apus. Progresele sale vor fi atât de rapide, încît în secolele următoare, în cuprinsul său se va muta însuși centrul de gravitate al culturii geto-dace, care atîtea secole fusese la Dunărea de jos. Pe de altă parte, amploarea amenințării politice romane va determina perfecționarea organizației militare a triburilor geto-dace de pretutindeni și va grăbi procesul evoluției lor spre forma unui stat sclavagist incipient.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- K. MARX, *Forme premergătoare producției capitaliste*, E.S.P.L.P., București, 1956.
F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București, 1957.

II. Lucrări generale

- DAICOVICIU, C., *Noi contribuții la problema statului dac*, în SCIV, VI, 1 — 2, 1955, p. 47 — 60.
Cf. și voi. *Nouvelles etudes d'histoire*. București, 1955, 121 — 137.
— *La Transilvanie dans l'antiquite*, București, 1945.
NESTOR, I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRQk*, 1933.
PÂRVAN, V., *Getica: O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
— *Dacia: Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, traducere și adnotată de R. Vulpe, ed. a III-a, București, 1958.
TOCILESCU, GR., *Dacia înainte de romani*, București, 1880.
VULPE, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 53 — 58 și 72 — 95.
— *La civilisation dace et ses problemes à la lumiere des dernieres fouilles à Poiana en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 143-164.
— *L'âge du fer dans les regions thraces de la Peninsule Balcanique*, Paris, 1930.
*% Studii și referate privind istoria României, I—II, București, 1954, p. 20 — 40, 81 — 193, 1839—1894 (comunicări și discuții referitoare la problemele dacilor).

III. Lucrări speciale

L Lucrări relative la diferitele regiuni geografice:

Dobrogea:

- D., *Descoperirile de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale formării culturii Latene geto-dace la Dunărea de jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281—309. Cf. și *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 133-141.
Exp., *O eemo-daxuucKoă Kyjitmype « MypuzuoAe*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 125-141.

Moldova:

- VULPE, R. și Ec, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 253-351.
VULPE, R., *Piroboridava: Considerațiuni arheologice și istorice asupra Cetățuii de la Poiana în Moldova de Jos*, București, 1931.
CU-DÎMBOVIȚA, M., *Descoperirea arheologică de la Frumușița (raionul Qalați)*, în *SCȘ Iași*, IV, 1-4, 1953, p. 497-511.

Muntenia:

- ANDRIȘESCU, I., *Piscul Grăsani*, București, 1924. loKrn, DINU V., *Săpăturile arheologice de la Snagov*, în *PMMB*, 2, București, 1935, p. 7 — 9,
15-20, 57-68. VULPE, R. și Ba, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 166 — 223.

Oltenia:

- }, D., *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 159 — 221.
u, D.-COMȘA, EUGEN, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Qogoșu (1949 și 1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 399-488.

Transilvania:

- Dtaiooviciu, C, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.
ffeoCA, O., *Monnaies daciques du type Hunedoara*, în *Dacia*, XI—XII, 1945 — 1947, p. 71 — 104.

Banat:

- GHTKLA, B. B., *Keltski oppidum Zidovar*, Belgrad, 1952. 2.

Despre arta traco-scită :

- itaHHUEȘEScu, L, în *RPAN*, I, 1, 1937, pi. VIII-XXVIII (coiful de la Poiana-Coțofenești și mormîntul de la Agighiol).
AIMANDRESCU, A. D., *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCTV*, IX, 2, 1958, p. 291 — 302.
■au, D., &paKo-cKU(j)CKuu Meu-3M6jiejna us MedMcuduu (JJo6pydm;a), în *Dada*, N. S., II, 1958, p. 93-124.

3t Htiunderea greacă în țările geto-dace:

- , V., *ha penetration hellenique et hellenistique dans la vaW.ee du Danube*, București, 1923, în *BSH*, X, p. 23-47.

4. Celții în Dacia :

- DĂNILĂ , S.T., *Inventarul unor morminte de incinerare din sec. al III-lea — II-lea î.e.n.*, în *Din activitatea muzeelor noastre*, Cluj, 1955, p. 89—99 (Galați Bistriței). DECHELETTE , J., Manuel *d'archeologie prehistorique, celtique et gallo-romaine*, II, 3, Paris, 1914, *passim*.
- FIUP , J., *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, *passim*. HUBERT , H., *Les Celtes depuis l'époque de la Tène*, Paris, 1932, *passim*. HUNYADI ILONA , *Kelták a Kárpátmedenceben*, Budapesta, 1944, *passim*. KUHARENKO I. V., *Расселение кельтов в Карпатском бассейне*, в *Известиях Академии наук СССР, серия ист.-этнограф.*, 1959, 1, p. 31-51.
- MÁRTON , L., *Die Frühlatenezeit in Ungarn*, Budapesta, 1933, *passim*.
- NESTOR , I., *Keltische Gräber bei Mediasch*, in *Dacia*, VII—VIII, 1937-1940, p. 153-182.
- NICOLAESCU -PLOȘOR , C. S., *Antiquités celtiques en Oltenie*, in *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 17-33.
- PÁRVAN , V., *Considerations sur les sépultures celtiques de Orăia*, in *Dacia*, I, 1924, p. 35—50.
- POPESCU , D., *Celții în Transilvania, în Transilvania*, 75, Sibiu, 1944, p. 639—666. ROSKA , M., *A kelták Erdélyben*, in *Közlemények*, Cluj, 1944, IV, 1—2, p. 53-76.

5. Bastarii:

- FEDOROV , G. B., *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în *SCS Iași*, VIII, I, 1957, p. 159-160.
- *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu al e.n.*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 372—377.
- VULPE , R., *Săpăturile de la Poienesti din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 213-496.
- *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 103—119.

6. Principalele evenimente istorice:

- DAICOVICIU , C., *Țara lui Dromichaïtes*, în *Kelemen Lajos Emlékonyv*, Cluj, 1957, p. 179—183.
- NICORESCU , P., *La campagne de Philippe en 339*, in *Dacia*, II, 1925, p. 22—28.
- VULPE , R., *Histria, Zoltes fi Rhemaxos*, în *Qîndirea*, București, 1931, XI, 9, p. 362—364.

7. Ceramica geto-dacă:

- CRÎȘAN , I. H., *Ceașca dacică*, în *SCȘ Cluj*, VI, 3-4, 1955, p. 127-157.

8. Monedele geto-dace:

- MOISIL , C., *Monedele dacilor*, în *BSNR*, XV, 1920, p. 60-71.
- MITREA , B., *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria prima della conquista*, în *ED*, X, Roma, 1945, p. 3-154. PREDĂ , C., *Triburile geto-dace și circulația monedelor lui Filip al II-lea la nord de Dunăre*, în *SCIV*, VII, 3-4, 1956, p. 267-288.

9. Tezaure de podoabe geto-dace:

- FLOCA , O., *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956. POPESCU , D., *Objets de parure geto-daces en argent*, in *Dacia*, VII—VIII, 1937-1940, p. 183-202.

Ilprascu, D., *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *Materiale*, II, 1956, p. 196-250.

Rapoarte de săpături

Alexandria : în *Materiale*, VI, 1959, p. 251-263.

©Hrineștii V e c h i : în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 67 (mormîntul celtic). Horești : în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 297; V, 1-2, 1954, p. 214. Murighiol : în *SCIV*, VII, 3-4, 1956, p. 243-252; *Materiale*, III, 1957, p. 247-253;

V, 1959, p. 373-377; VI, 1959, p. 325-330.

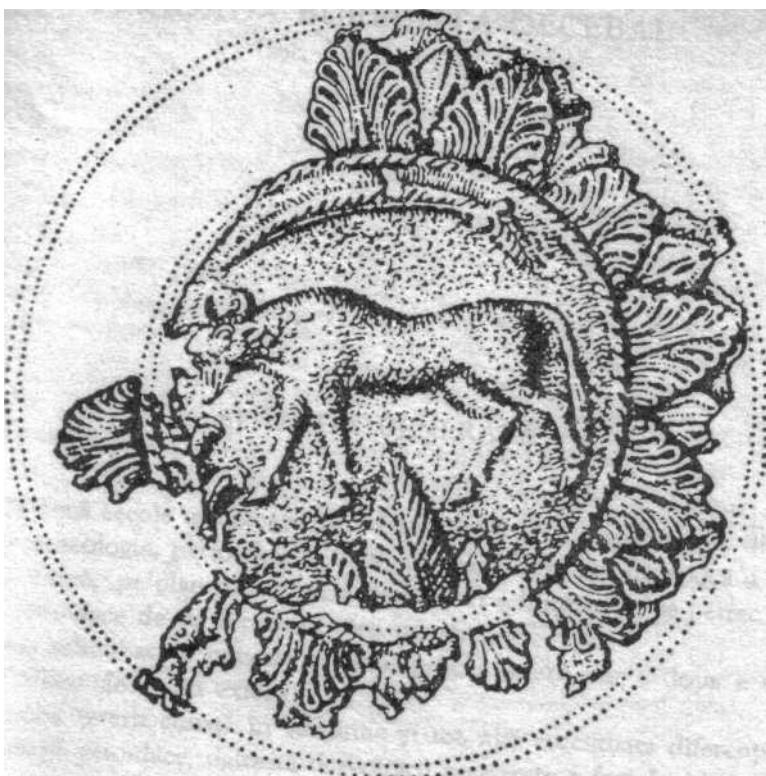
Foia na : în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 47-52; II, 1, 1951, p. 177-214; III, 1952, p. 191-210.

Popești : în *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 239-269; *Materiale*, III, 1957, p. 227-242; V, 1959, p. 339-347; VI, 1959, p. 307-324. TMivetde : în *SCIV*, IV, 1-2,

1953, p. 129-135; V, 1-2, 1954, p. 100-108; VI,

3-4, 1955, p. 543-548; *Materiale*, IV, 1957, p. 77-85; V, 1959, p. 318-323.

3EI»«icea: în *Studii*, II, 1, 1949, p. 116-125 și în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 93- 102.

APARIȚIA ȘI FORMAREA RELATIȚIILOR SCLAVAGISTE ÎN DACIA

...*

PERIOADA BUREBISTA-DECEBAL

(sec. I î.e.n.—106 e. n.)

SITUAȚIA GENERALĂ

Cele două secole următoare (sec. I î.e.n. și I e.n.), constituind, din punct de vedere arheologic, perioadele a treia și a patra din a doua epocă a fierului, se caracterizează, pe plan istoric, prin două mari schimbări ce se petrec în sînul societății geto-dace de pe teritoriul țării noastre.

Prima schimbare e consecința unui proces intern, iar a doua e urmarea **unui** eveniment de ordin extern.

Procesul intern constă în continua și tot mai accentuata diferențiere din sînul societății geto-dace, datorită dezvoltării accelerate a forțelor de producție. Dezvoltarea continuă a acestor forțe duce la lichidarea treptată a vechilor relații de producție și la crearea relațiilor noi, bazate pe formarea a două mari clase antagoniste în cadrul societății geto-dace: a clasei exploataților și a clasei exploataților, fie că e vorba de bogați și săraci (dependenți de cei bogați) sau de oameni liberi și sclavi. Procesul acesta de dezvoltare internă împinge societatea geto-dacă la încercări spre o organizare social-politică superioară, aceea a statului, apărut pe baza antagonismului dintre clase, cu caracter sclavagist începător, încercările rămîn, de obicei, neizbutite, cu excepția aceleia din ținutul intra-carpatic al pămîntului dacic, din sud-vestul Transilvaniei.

Schimbarea de ordin politic extern se manifestă prin neîncetata și viguroasa **luptă** a geto-dacilor împotriva tendințelor de cîmpire a teritoriului lor de către puternicul stat sclavagist roman ce se găsea, în acel timp, în culmea ascensiunii sale. Lupta aceasta s-a terminat, după cum se știe, prin cucerirea, în două etape, la distanță de timp de circa 100 de ani, a celei mai mari părți a pămîntului geto-dac, de către Roma, și cu înglobarea acestor teritorii însemnate ale Daciei libere în imperiul roman: întîi teritoriul Dobrogei, pe la sfîrșitul veacului I î.e.n. (făcînd, mai tîrziu, parte integrantă din provincia Moesia), iar apoi, în primii ani ai sec. al II-lea e.n., cea mai mare parte a teritoriului Daciei nord-dunărene, transformat în provincie romană sub numele de *Dacia*

Înainte de a intra în tratarea sistematică a acestor transformări suferite de poporul dac în cursul celor două veacuri, credem nimerit să aruncăm o scurtă privire asupra situației în care se afla, pe la începutul și în cursul secolului I î.e.n., lumea înconjurătoare mediteraneană — așa-zisa lume clasică — din Europa, Africa și Asia. Aceasta și cu scopul de a înțelege mai ușor nu numai procesul de transformare internă a societății dacice, dar și pe acela la care e supus din motive de ordin extern.

Ieșind întărită pe plan extern și intern din criza în care fusese aruncată prin războiul cu socii, Roma, stăpînă peste o Italie unită (88 î.e.n.), se află în plină realizare a planurilor sale de cucerire.

În vest, ea stăpînea încă de pe la sfîrșitul celui de-al doilea război punic partea de apus a Mării Mediterane (cu provinciile europene: a Spaniei, de la anul 206 î.e.n., a Galliei Narbonensis din sudul Galliei libere, de la 121 î.e.n., a Galliei Cisalpine din nordul peninsulei apenine de pe la 222 î.e.n., iar pe continentul african cu provincia Africa, moștenire de la statul cartaginez desființat definitiv în 146 î.e.n.).

Expansiunea spre răsărit începuse și ea destul de curînd: ocuparea coastei de apus a Iliriei avu loc încă de pe la sfîrșitul sec. III (229—228 î.e.n.). Ea fu lărgită și continuată, apoi, prin cucerirea Macedoniei și a Greciei (desăvîrșită în 146 î.e.n.) și prin presiunea pe care o exercita de pe atunci și asupra teritoriilor încă libere, tracice și daco-moesice, din estul și nord-estul Peninsulei Balcanice, asupra regatului tracic, al odrizilor, în special.

Încă de prin a doua jumătate a secolului II (de pe la 130 î.e.n.), Roma își pusese piciorul și pe continentul asiatic, în Asia Anterioară, o dată cu transformarea unuia din statele elenistice, a regatului Pergamului, în o provincie, provincia Asia.

Pergamului îi urmează nu prea tîrziu Bitinia, făcută provincie în 75 î.e.n. și nu vor trece nici două decenii pînă ce întreaga Asie Anterioară cade pradă expansiunii romane, fie nemijlocit, în forma unor veritabile provincii (ca Iudaea, Siria, regatul Pontului — în anii 64—63), fie prin intermediul unor țări clientelare sau dependente (ca acelea a Armeniei, Commagenei Ciliciei). De puternica sa rivală din interiorul Asiei Anterioare, de Parthia, Roma era despărțită de rîul Eufrat.

Dinspre est, nord și vest dacii se mărgineau, pe la începutul secolului I î.e.n., de popoare și seminiții nesupuse Romei: de sarmații și sciții stepelor de la nordul Mării Negre, de sciții din regatul Crimeei și Bosporan, de bastarnii coborîți de curînd în regiunile pontice și ale gurilor Dunării, vecini răsăriteni la care se adaugă și orașele grecești de pe țărmul nordic al Pontului Euxin ca și cele de pe malul apusean, dobrogean, al acestei mări. Relativ scurta dominație a regatului Pontului peste aceste ținuturi duiase numai pînă la căderea acestui regat sub stăpînire romană. Conflictul cu regatul Pontului avusese, în schimb,

gt urmarea de a atrage încă de pe atunci privirea Romei asupra acestor teritorii ontice. La nord și nord-vest, Dacia liberă se învecina cu triburile celtice, **■aânlrne** (boiii, tauriscii, anarții), cu numeroasele neamuri germane (suevii) a[^]iajrad-est» cu cele slave.

inspre vest, dincolo de Dunăre, se întindea mulțimea triburilor iliro-: și celtice, iar înspre sud-vest, în regiunea confluentei Savei cu Dunărea, războinic al scordiscilor celți.

Dintre toate aceste populații, numai sciții din Crimeea și cei bosporani, au ca, de altfel, și orașele grecești pontice, pe o treaptă superioară a dezvoltării politice (orașe-state: coloniile grecești, state-regate de tip sclavagist înce-r: sciții crimeeni și bosporani), toate celelalte populații nedepășind încă, **t acea** vreme, stadiul democrației militare în formații de uniuni tribale mai **aaaâ** sau mai mici.

în mijlocul acestor *populații*, Dacia fusese și în trecut un pământ rîvnit Gropit parțial de semințiile vecine sau de cele venite din alte părți în necon -**■and** flux al mișcărilor de triburi. Pentru perioada care ne interesează acum »primejdie destul de serioasă amenința dinspre nord-vest, prin presiunea **■narilor** celtice, în frunte cu boiii, iar dinspre răsărit, din partea bastarnilor ai **a** sarmaților iazigoro-xolani. Dintre aceste primejdii una a fost definitiv irrată, aceea a celților. în răsărit, vestita «stepă getică » fu pierdută prin i aici a sarmaților și bastarnilor, prin sec. II și I î.e.n., iar Cîmpia Tisei ai **a** Dunării, ca și ținutul Slovaciei de azi fură smulse stăpînirii dacice prin «**МІННМІ**» i în aceste regiuni a sarmaților-iazigi (pe la anul 20 e.n. în Cîmpia **Ind**) și a triburilor germane ale cvazilor și marcomanilor (pe la începutul **•aci** noastre, în teritoriul Slovaciei). Dar cea mai puternică presiune cu urmări ie uentru poporul dac era expansiunea romană exercitată din sud, din Balcani, sec. I î.e.n. și din vest, dinspre Pannonia, de pe la sfîrșitul aceluiași O dată cu așezarea iazigilor între Dunăre și Tisa, începe și permanenta **irâ** a acestora contra teritoriilor dacice de la răsărit de Tisa, fie din proprie i, fie pusă la cale de Roma.

1. DACIA ȘI POPORUL GETO-DAC

Sub denumirea de *daci* sau *geți*, se înțelege populația care, din timpuri **aaăvecfai**, a locuit pe teritoriul țării noastre, întinzîndu-se, în anumite perioade **âVe tmqj**, și dincolo de aceste hotare.

Atft numele de *daci* (în gr. Acfosoi, Adcxott, Aixst; în lat. *Daci*), cît și acela **4e gțî** (ΙΥΤΧΙ, *Qetae*; o singură dată, la Arian : FSTTJVOI) sînt nume colective, **aleaîad** *aceeași populație*, compusă dintr-o mulțime de triburi care vorbeau, **ții** locale, *aceeași limbă*¹. în scrierile lor, autorii greci, folosesc, de obicei,

* S«rabo, VII, 3, 13.

numirea de geți (Getai), referindu-se la toți geto-dacii, dar în special la populația ce locuia ținuturile din apropierea gurilor Dunării și din nord-estul Peninsulei Balcanice, populație cu care grecii ajunseseră mai întâi în contact. Numirea de *Daci* e întrebuințată mai ales de scriitorii romani, designînd prin ea pe locuitorii din ținuturile centrale și vestice ale țării, dar generalizînd-o cu timpul și pentru întreaga populație a Daciei. Același uz se întîlnește, în mod normal, și în inscripțiile grecești și latine. Aceasta nu înseamnă că autorii greci (un Strabon, sau Apian de pildă), n-ar folosi niciodată numirea de daci (*Dakoi*) sau că autorii latini n-ar întrebuința și dinșii numirea etnică de geți (*Getae*), ca, de pildă, Pliniu care spune : • *Geții*, pe care romanii îi numesc *Daci*¹. Dimpotrivă, istoricul Dio Cassius din sec. III e.n., deși scrie în limba greacă, îi numește pe dacia din stînga Dunării consecvent *Dakoi*, motivînd că așa se numesc ei înșiși pe sine și că romanii îi numesc astfel², numii ea de *Qetai* aplicînd-o numai dacilor (geților) din Dobrogea și din dreapta Dunării. În ce privește numirea de *Qetae*, ea e folosită și de autorii romani (uneori cu un sens arhaic) raportîndu-se în speță — dar nu totdeauna — la populația dacică din preajma Dunării și din Dobrogea. Velleius Paterculus³ numește războiul proiectat de Caesar împotriva lui Burebista drept « bellum Geticum » și nu pomeneste de loc numele *Daci* sau *Dacia*.

Dintre aceste două numiri, după cum e și fii esc, mai întîi apare în izvoarele grecești, aceea de *geți*, și anume la Sofocle și la Herodot în sec. V î.e.n. Numirea de daci e atestată mult mai tîrziu, abia la Iulius Caesar⁴ pe la mijlocul sec. I î.e.n. și apoi pe la sfîrșitul sec. I î.e.n., la istoricul roman Pompeius Trogus⁵, acesta referindu-se însă la evenimentele petrecute în societatea dacilor în sec. II î.e.n., apoi la poeți ca Horatiu și Virgiliu etc. Ca nume de sclavi, apare, e drept, încă în sec. IV î.e.n., la poetul comic Menandru, din Atena, numele de *Daos*, iar în sec. II î.e.n., la scriitorul de comedii latin Teientiu, acela de *Davus*. sau *Davos* (alături de *Qeta*), numiri date sclavilor desigur după originea lor etnică, dar nu e sigur că aceasta e cea dacică.

Este neîndoios, că atît numele de *Dacus*, cit și acela de *Qeta*, au fost, la început, numele cîte unui trib care s-a extins apoi asupra întregii populații sau a unei însemnate părți din ea. Și unul și celălalt nume sînt fără îndoială luate din însăși limba geto-dacă și nu au o origine străină (scitică) cum presupuneau unii. Numele de *dac* pare să vină de la cuvîntul * *daca*, nume ce însemna, în limba geto-dacă, «cuțit, pumnal » și fusese arma caracteristică a acestei populații. Cazuri ca acesta, cînd o populație este denumită după arma ei de căpetenie, sînt destul de frecvente în istoria popoarelor vechi. Numele de *Dacia* apare

¹ Nat. Hist., IV, 79-81.

² LXVII, 6; cf. și Appianus, Hist. Rom., Praef. 4; Dionysius Perieg., în QQM, II, p. 119, v. 304 — 305; « Geții și imensa țară a dacilor ».

³ Hist. Rom., 59, 4.

⁴ *De bello Gallico*, VI, 25.

⁵ Prolog, 32.

I nai întâi, poate, la Agrippa, în comentariile sale asupra hărții, apoi — sigur — h Pliniu¹ și la Tacit².

Cele mai vechi știri literare despre daci (geți) le avem din sec. al V-lea **Le~n.**, și anume cam de pe la mijlocul acestui veac. Cea dintâi pomenire a numelui se dator este poetului grec din Atena, Sofocle, care într-o tragedie a sa ște de un « Charnabon, care domnește peste geți ». Nu sîntem siguri dacă e vorba aici de geții din preajma Dunării sau de vreo seminție tracă, **omonimă**, din interiorul Balcanilor, din munții Rodope.

Cealaltă știre, de data aceasta sigură și mult mai amplă, ne-o dă geții din preajma Dunării (din Dobrogea actuală) însuși «părin-

istoriei», Herodot (scrie în jurul anului 450 î.e.n.), în legătură cu expediție a lui Darius împotriva sciților de la nordul Mării Negre, din anul 514³.

Geții mai sînt pomeniți și de un alt contemporan al lui Herodot, de Heflanicos din Mitilene în legătură cu Zamolxis, fiind, desigur, vorba de geții de la Dunăre⁴. De fapt, un scriitor și mai vechi decît acești trei, grecul Hecateu **dai** Milet (din a doua jumătate a secolului VI î.e.n.) pomeneste de pe teritoriul Dobrogei de astăzi două triburi geto-dace, pe crobizi și pe trizi sau tirizi ca și **lealitatea** Orgame⁵ (Argamum, Argamenses de mai tîrziu) ca una ce e «pe Dunăre ». De pe la sfîrșitul veacului al V-lea avem știrea despre geții dintre Dunăre și Haemus, datorită lui Tucidide⁶.

Despre geții din nordul Dunării, din cîmpia munteană sau olteană, cea **dinții** știie o avem —■ după cum s-a văzut — din a doua jumătate a veacului al FV-lea, datorită istoricului Ptolemeu, fiul lui Lagos, cu ocazia povestirii expediției lui Alexandru cel Mare din anul 335 î.e.n.

Deși știrile literare, chiar și cele ce se referă la geții din sec. al VI-lea î.e.n., sînt relativ tîrzii, aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că daco-geții locuiau aceste teritorii numai din acele vremi. Vechimea lor pe pămîntul patriei noastre e cu mult mai mare, datînd încă din mileniul al II-lea î.e.n.

Mărturiile unor scriitori din antichitate, ca Strabon, geograful, de pildă (trăind pe la sfîrșitul sec. I î.e.n.), ca și studiile moderne făcute asupra resturilor de limbă dacică, precum și rezultatele cercetărilor arheologice, demonstrează că daco-geții sînt îndeaproape înrudiți cu *tracii*, vorbind aproximativ aceeași limbă și alcătuiind ramura nordică a acestui neam tracic care locuia în vechime la sud de Dunărea de jos, în partea răsăriteană a Peninsulei Balcanice (R.P. Bulgaria de azi), pînă la Marea Egeică, trecînd chiar și în Asia Mică.

¹ *Nat. Hist.*, I, 45.

² *Agricola*, 41; *Historiae*, III, 53.

³ *Historiae*, IV, 93.

⁴ *FrQrHist*, I, p. 125, fr. 73.

⁵ *Op cit.*, p. 28, fr. 170-172.

⁶ II, 96.

Tracii, la rîndul lor, împreună cu daco-geții, fac parte din marea familie a triburilor indo-europene ce se răspîndesc peste ținuturile dunărene și balcanice în jurul anului 2000 î.e.n., sau chiar mai înainte, venind din regiunile de la nord-estul Carpaților. În această vastă regiune ce se întindea la nordul Mării Negre, triburile din care au luat naștere traco-dacii se aflau în vecinătatea unui alt grup de triburi indo-europene, a strămoșilor *slavilor* de mai târziu. Această vecinătate străveche explică și de ce limba traco-dacă prezintă unele asemănări izbitoare cu limbile slave și baltice. Din amestecul triburilor indo-europene, venite în ținuturile noastre și în sudul Dunării, cu triburile mai vechi sedentare aflate aici, s-a format populația traco-geto-dacă, cu o limbă aproape unitară, de caracter indo-european. Formarea populației tracice la sudul Dunării și a ramurii ei daco^gete în nord-estul Peninsulei Balcanice și la nord de Dunăre a constituit un lung și frământat proces în decursul mileniului al II-lea și în prima jumătate a mileniului I î.e.n. Nu este însă mai puțin adevărat că în masa triburilor geto-dace s-au contopit, fie în acest timp, fie mai târziu (în a doua jumătate a mileniului I î.e.n.) și alte elemente de populații eterogene, venite din răsărit și din apus.

E de la sine înțeles că acest amestec de diferite triburi a contribuit, într-o bună măsură, nu numai la formarea populației și limbii geto-dace, dar și la dezvoltarea culturii materiale și spirituale a acestei societăți omenești de pe teritoriul țării noastre. Unitatea lingvistică nu exclude, firește, existența unor dialecte și graiuri regionale (v. mai jos cele ce se spun despre limbă). Același lucru e valabil și despre cultura materială și spirituală. Influențe mai puternice scitice, grecești și sudice (tracice) au dus la o ușoară diferențiere a culturii « getice » și « daco-moesice » din sudul și estul Daciei, de restul culturii dacice din centrul și vestul teritoriului.

În orice caz, procesul de formare a triburilor tracice și geto-dace era demult împlinit atunci cînd Darius, regele perșilor, trecînd cu oastea lui, pe la anul 514 î.e.n., de-a lungul coastei răsăritene a Peninsulei Balcanice, pentru a se bate cu sciții de la nordul Mării Negre, întâlnește în calea sa nu numai semînițele numeroase ale tracilor din sud, dar și împotrivirea dîrză a triburilor geto-dace din ținuturile Dobrogei de azi.

Societatea geto-dacă se afla, pe acea vreme, în ultima fază a dezvoltării sale în cadrul orînduirii comunei primitive, cu o cultură materială bine dezvoltată și cu o organizație puternică de triburi și de uniuni_tribale, capabile să opună rezistență oricărui năvălitor.

Limba geto-dacilor¹ era de tip tracic, mai precis, un dialect al limbii trace, știindu-se încă din vechime că « dacii vorbesc aceeași limbă cu geții », precum și că « geții vorbeau aceeași limbă cu tracii », după informația

geografului Strabon¹ — fapt care se confirmă prin resturile fragmentare de limbă și prin numele proprii ce ne-au rămas. Idiomul indo-european al traco-dacilor a dispărut (la fel ca ilira, din vestul Peninsulei Balcanice) în urma înlocuirii lui cu latina, greaca și slava în vorbirea populațiilor indigene, lăsând doar numeroase resturi fragmentare, dar nici un text mai lung, afară de inscripția de pe inelul descoperit la Ezerovo (Bulgaria) rămasă complet neînțeleasă și neexplicată în ciuda eforturilor făcute. Resturile de cuvinte comune și de nume proprii, ce ne-au rămas din limba traco-dacilor, — pot fi utilizate pentru studiul comparativ-istoric al foneticii și lexicului, în oarecare măsură și a derivării cu sufixe. Între cuvintele izolate, sînt și unele glose din idiomul geto-dacilor, majoritatea acestora aparținînd tracilor meridionali. Mai numeroase sînt *numele de plante medicinale* dace (în total 57), păstrate, în scriere greacă la medicul-botanist Dioscorides și, în latinește, la scriitorul cunoscut sub numele de Pseudo-Apuleius. Dar din aceste nume de plante abia 10 sau 15 pot fi utilizate pentru studiul lingvistic (avînd o etimologie probabilă), restul fiind corupte ca formă, sau de altă origine (latinești și grecești) și de o semnificație dubioasă. *Numele proprii* de persoane, triburi, zeități, localități și elemente geografice (rîuri, munți etc), cunoscute din scrierile autorilor antici, din inscripții și monede, constituie, în schimb, un material lingvistic valoros prin faptul că, inițial, toate numele proprii erau elemente lexicale, cuvinte din limba curentă, vie, deci ele înșile fragmente de limbă.

La cele mai multe glose și nume de plante trace și geto-dace avem și echivalentul (însemnarea, traducerea) în grecește sau latinește; dar numai o mică parte din ele pot fi explicate etimologic. Majoritatea resturilor de limbă (cuvinte comune sau nume proprii) din aceste graiuri dispărute sînt încă *n e e x p l i c a t e* etimologic și neînțelese, deci deocamdată neutilizabile pentru istoria limbii și pentru studiul ei comparativ-istoric. Prin studii comparative și analogii cu alte limbi indo-europene se poate stabili totuși sistemul *fonetic* al limbii traco-dace, care este în general conservativ: în vocalism seria *a — e — o* e păstrată distinct (de ex. numele *Apuli, Apulum* din* *apoi'*); în consonantism se fac modificări numai în trei serii de sunete ale «limbii indo-europene»: *bh, dh, gh* devine în traco-dacică simple *b, d, g* (ex. *Costoboci, -dava*); labiovelarele *k^B* și *g^v* pierd apendicele labial și devin simple velare *k, g* (ex. *Costoboci, Qerm'*); oclusivele prepalatale *k'* și *g (h)'* se asimilează în *s* și *z* (ex. *Zamolxis*), ultimele două fenomene fiind tipice în limbile indo-europene *satem* (sanscrita, iraniana, slava, baltica, armeană, traco-dacică și iliro-mesapica), numite astfel după cuvîntul sanscrit *satam*, slav *sto, sută*, cu sunetul *s* din oclensiva prepalatală *k'*, care a rămas însă oclusivă *k* în limbile numite *kentum* (lat. *centum*, gr. *σχοτόν*, germ. *hund (ert)* etc). Celelalte consonante în limba traco-dacă sînt identice seriilor corespunzătoare din limba comună indo-europeană (*k, g, t, d, p, b, n, m, r,*

¹ VII, 3, 2; 4, 10 și 11.

l, s). Prin asemenea trăsături, limba traco-dacilor se arată a fi înrudită de aproape cu iliro-mesapica, baltica, slava și iraniana.

Ca o variantă regională (dialect) a limbii unitare tracice, graiul geto-daăc avea în chip firesc o serie de elemente specifice, cuvinte comune și nume proper de oameni, triburi, zeități și locuri, deosebite, de o nuanță diferită față de cec de la sud de Dunăre și mai ales față de cele de la sud de Ase- Haemus (Balcani), mena nuanțare dialectală sau regională poate fiopri; sesizată mai ușor în numele pr de ex. elementul toponimic 'dava « sat, etc.) așezare, târg » (*Arcidava, Buridava* e caracteristic în Dacia și Moesia, rec- fiind mai rar în Tracia, unde în schimb este I vent -para « sat, oraș » Dacia. (Brentopara, Qelupara) și care lipsește cu totul în mele

Dintre cuvintele din limba geto-dacică atestate direct ori mple, deduse din nt proprii cu etimologie sigură sau probabilă amintim aici numai cîteva exe ca cele mai semnificative, utile și pentru cunoașterea unei mici părți din materialul lexical: A c m o n i a

(localitate) din indo-europeanul *ak-mo'* « piatră A i z i s (localitate în Banat), radical * *agi'* « capră »; A p u s (rîu) * *ap'* « api *% b a l o s în *Decebalus* * *bel* « puternic »; b o s t e s « strălucit » în *tarabaatm* (nobilii daci); -dava «sat, localitate»; Derna, Dierna, Tsierna (Orșc; * *der'* «prăpastie, defileu»; Diurpaneus * *der- p'* «a vedea; lumina» (?); germ- «cald» (Germisara); G e t a e posibil rad. * *guet'* «a vorbi»; M a l v a- (Dacia Malvensis), rom. *mal*, albanez *mal'* « munte »; -p o r (i s) *smm* -per în numele personale ca Pieporus, Ziper, Seiciper, Reciper, *per'* « fiu »¹; Zamolxis « zeul pămîntului », * *g'/iem-eî-* « pămînt » (slav *z e g e t-* în *Sarmizegetusa* « palisadă, gard »).

Din limba daco-geților se păstrează pînă azi, în Dacia, numai numele unor r î u r i (dar nici un nume de localitate sau de persoană). Acestea sînt numele cursurilor principale de ape din teritoriul fostei provincii romane Dacia, Marisi a-Mureș, A l u t u s-Olt, S a m u s-Someș, T i b i s i s-Timiș și C r i s i u s-Criș, al căror vocalism însă arată că ele au trecut la noi prin intermediul slav, vocala *a* fiind schimbată în *o* (fenomen care este contrar foneticii istorice a limbii romîne), *Maris-* *Mor'* Mureș, *Samus-Someș*, dovadă că de la slavii din văile mai largi au reprimit romînii numele antice ale acestor rîuri, dar și că slavii înșiși au primit aceste nume de la populația daco-romană și nu de la neamurile germane etc, migratorii. Prin sec. V—VI e.n., limba tracilor și a geto-dacilor dispăre, fiind înlocuită cu limba greacă, latină-romanică sau slavă, adoptată de populațiile provinciale și în care acestea au transmis un important număr de cuvinte (apelative, verbe) izolate din vechiul idiom înlocuit.

în privința expansiunii triburilor geto-dacice am spus mai sus și o repetăm că vatra permanentă a acestei populații a fost și a rămas pînă la urmă teritoriul

¹ în formula * *Decebalus per Scorilo* » (în *SCIV*, VI, 1955, p. 200 —201, ștampilă pe un va» de lut de la Grădiștea Muncelului, raion Orăștie) se ascunde cuvîntul *per* « fiu », lat. *puer* etc, v. C. Daicoviciu, în *SCIV*, VI, p. 57 și Vi. Gjorgiev, *Trakiiskiiat ezik*, Sofia, 1957, p. 25-26.

Tot Strabon dă ca hotar vestic râul Dunărea, lucru ce reiese, de altfel, și din pasajul lui Cezar, citat mai sus, și se reafirmă și de Apian, pentru timpurile lui Augustus, în lucrarea sa despre iliri ¹. De o pătrundere a elementului dacic și în colțul nord-estic al Pannoniei (în jurul Aquincuni'ului de mai târziu) mărturisesc, în schimb, unele descoperiri arheologice de caracter geto-dac (podoabe de argint și ceramică) ca și eventual inscripția de la Brigetio (Szony), în care se vorbește de un «interpret (tălmaci) Dacorum». Vechimea acestor elemente geto-dace de aici poate fi mai mare decât o arată inventarul arheologic tipic dacic (o localitate *Carpis*, în acest colț, poartă nume dacic) iar dăinuirea lor a putut dura și după pierderea teritoriului slovac ² și al celui dintre Dunăre și Tisa pe la începutul sec. I e.n. Nici o dovadă nu pledează, în schimb, pentru răspândirea geto-dacilor pe tot cuprinsul Pannoniei.

Nici Strabon nu știe de o răspândire a geto-dacilor la nord-vest și la nord de Carpați, nici pentru vremea lui, nici pentru o epocă anterioară. Cele două localități cu nume dacice, pomenite de Ptolemeu ³, *Setidava* și *Susudava*, trebuie să fie o greșeală a geografului antic care le-a localizat prea spre vest: locul lor va fi fost mai spre sud-est, în regiunile de la nord-estul Daciei (v. mai jos).

Ca graniță de sud, Strabon fixează pentru geți Dunărea, desigur și el, ca și Pliniu și Ptolemeu, mai târziu, din simplu motiv că pe vremea când scriau ei întreg ținutul de la sud de Dunărea de jos era în stăpânire romană, formînd o provincie a imperiului (Moesia).

Către răsărit și nord-est, țara geților (FETCOV Y^A) se întindea pînă la tyregeții de pe Nistru, fișia aceasta de teritoriu de la nordul Mării Negre, între gurile Dunării și Nistru, primind la Strabon denumirea de «stepa geților». În est și nord-est, amestecați cu seminții germane (bastarne) și sarmate, îi știe pe geți și perigetul (călătorul) Dionysius ⁴ (scrie pe la începutul sec. I e.n.), care amintește totodată și de «imensa țară a dacilor» și de «războinicii alani» (sarmați) ce se află la nordul «sfîntului» Istros (Dunărea de jos).

Limita expansiunii spre vest și nord-vest a daco-geților se reduce însă după moartea lui Augustus, în cursul primei jumătăți a sec. I e.n. În acest interval de timp, cîmpia dintre Dunăre și Tisa e ocupată de neamul războinic al sarmaților iazigi. Venirea iazigilor s-a întîmplat încă sub domnia lui Tiberiu pe la anul 20 e.n., aduși, după cît se pare, din motive politice, în coasta dacilor, de romani. Într-adevăr, învățatul scriitor din a doua jumătate a sec. I e.n. Pliniu cel Bătrîn, în vasta lui lucrare *Naturalis Historia* ⁵, înregistrează această schimbare spunînd că, pe vremea lui, între svebi și-daci s-au interpus, în cîmpie, iazigii.

¹ *Illyrica*, 22.

² *ActaArch*, VI, 1-4, 1955, p. 71 și urm.; *FoliaArch*, XI, 1959, p. 61 și urm.

³ *Geographia*, II, 11, 13. O ceașcă dacică, totuși, în Silezia centrală (cf. I. E6na, în *ActaArch*, VI, 1-4, 1955, p. 76).

⁴ *QQM*, II, p. 119, v. 304-305.

⁵ IV, 80-81.

Pliniu dă ca hotar vestic al dacilor Tisa, râu până la care au fost izgoniți de către iazigi. El știe însă că, înainte de venirea iazigilor, regiunea de con-
oct între daci și svebi erau tot munții Slovaciei în regiunea Moravei (Marus).
Dtf el mai adaugă că în munții Carpaților nordici mai sălășluiesc daci, iazigii,
«a **popor** de stepă, ocupînd numai șesurile. între Dunăre și Tisa îi știe pe iazigi
tot În această vreme și Tacit și filozoful Seneca¹.

;

Venirea iazigilor în cîmpia dintre Dunăre și Tisa nu înseamnă însă dispariția
bacilor din aceste regiuni. În munți îi atestă, după cum văzurăm, categoric,
Ifaio. Arheologic² ei sînt atestați între Dunăre și Tisa, la est de Tisa, pe Crișuri,
ffcă în sec. IV e.n. Geograful Ptolemeu (sec. al II'lea e.n.) prezintă Dacia (Dacia
■boi, nu Dacia romană) cam în aceleași hotare pe care le-am văzut că le pome-
- : . r.r.;m autorii anteriori, și anume: la nord Carpații, la vest râul Tisa (sîntem
Sațm venirea iazigilor), iar la sud Dunărea. Granița de est a Daciei în geografia
iar Ptolemeu este modificată față de Strabon, dar mai precisă. În vremea lui, în
mârJL teritoriului dintre Prut și Nistru pătrunseseră bastarnii și sarmații, așe-
âado-se definitiv chiar și în fișia pe care Strabon o numea « stepa geților ».
■bvBamn au pătruns și mai spre vest de Prut ajungînd pînă la Șiret, ocupînd
irpie răsăritene ale Moldovei. Contrar a ceea ce se spune de unii cercetători
Bfiiai, roxolanii sarmați n-au depășit spre vest linia Prutului, decît, poate,
pna «ec III—IV e.n. Aceasta nu înseamnă, firește, dispariția elementului geto-c
din aceste regiuni. Totuși, pentru Ptolemeu granița estică a Daciei libere e
porțiunea dobrogeană a Dunării, Șiretul pînă la acel punct de pe Șiretul Ie o
linie dreaptă leagă acest râu cu cotitura spre sud a Nistrului³. aților au încălecat-
o dacii numai spre nord-est, în Galiția (Ucraina), puternice triburi și uniuni de
triburi, cum sînt carpii și costobocii. a dacilor, chiar și mai departe, pînă în
ținuturile vest-ucrainene), iar spre est, pînă dincolo de Nistru, la Olbia de pe
țarmul Mării Jică mărturii de cultură materială (ceramică, în primul rînd) și
o rcetările recente ale arheologilor sovietici⁴. E vorba, fie de pene-■din
secundar, de proporții mai mici și de durată trecătoare, limitate epoca
helenistică și romană timpurie — cazul geto-dacilor de pe al Pontului
Euxin (Marea Neagră), atestați aici și prin inscripții : —, fie — după cum
credem — de resturile mai vechi ale unei geto-dace ce persistă în acele
regiuni estice și nord-estice. Undeva, regiuni trebuie plasate localitățile
Setidava și *Susudava*, de care s-a

SUS.

Taârus, *Annales*, XII, 29, 5 și 30, 1; Seneca, *Quaest. Nat.*, I, Prefața, 9. Cf. și
SBBS. *Qerm*, I, 1: «Germania se separă de daci prin munți» (evident: munții Carpați

MIH...!m...^g*+i a

* **ML** Krducz, I. cit. *QtmcTophia*,

III, 8, 1 și 8, 5.

T. D. Zlatkovskaia, *Uniunea de triburi getice* ... în ARS, seria *Istorie*, 4, 1955, p. 15
■a. G. B. **Fedorov**, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 371-403.

Ca și tracii de sud, și geto-dacii erau împărțiți în diferite triburi, mai mari sau mai mici. Unele din ele ne sînt cunoscute din izvoare literare (crobizii și tirizii încă de la Hecateu) sau din inscripții. Noi reținem aici numai cîteva: *Appuli* (în regiunea localității centrale Apulum), *Suci* (la gura Oltului), *Anarti*, *Teurisci* (în nord-vestul Daciei, de origine celtică), *Buri* (în Muntenia), ***Biehi*** (în vestul Daciei), *Carpi* (la început —■ prin sec. V î.e.n. — menționați în regiunile pontice, apoi, împinși de bastarni și de sarmați, ajung în Moldova, unde vor juca un rol însemnat începînd cu sec. III e.n.). Nici numele unora, nici localizarea altora nu este totdeauna posibilă. Despre cîteva putem presupune că desemnează unități mai mari (uniuni de triburi) ca acei carpați și costoboci locuind în afara viitoarei provincii (în Moldova sau încălecînd Carpații nord-estici). În cunoscuta listă a lui Ptolemeu ² sînt înșirate 15 nume ale celor « care locuiesc » în Dacia (fără a specifica *expressis verbis* că sînt triburi sau seminții, ! 0vY) sau *gentes*) și dintre care abia patru pot fi considerate sigur ca nume de triburi ori seminții (Costoboci, Biephi, Ciagisi, Piephigi). Nici localizarea lor nu e decît aproximativă. Numele celor trei din urmă par a fi corupte. Restul de numiri sînt derivate, fie de la nume de localități-centre, fie de la nume de râuri: *Predavenses*, *Rhatacenses*, *Caucoenses*, *Buridavenses*, *Cotenses*, *Albocenses*, *Potulatenses*, *Saldenses*, *Ordessenses* (sau *Argessenses*). Acest din urmă nume e întregit așa dintr-o evidentă formă coruptă — *senses*, păstrată la Ptolemeu. Unele din aceste numiri par a indica mai curînd diviziuni administrative (*civitates*) rurale ale Daciei *romane*, decît nume autentice de triburi dacice. Cu drept cuvînt s-a afirmat că aceste denumiri administrative din Dacia romană, pe bază de seminții (*gentes*) și localități dacice, constituie și dovada supraviețuirii populației dacice însăși. Un nume de trib sau de uniune tribală —■ traducînd, pare-se, o numire autohtonă — e acela de « dacii mari » ([xsyâXoi Aaxou) ce locuiau în părțile nordice ale vetrei dacice³. Tot un trib geto-dac (*nu* sarmat) trebuie să fie și *Seni* din părțile Buzăului, după care sînt numiți, la Ammianus Marcellinus *, *TvLontes Serrorum*. Dintre râurile Daciei propriu-zise, pomenim, în primul rînd, Dunărea, purtînd numele traco-getic de *Histros*, *Hister*, *Ister* (pentru cursul său inferior), *Danubius* (pentru cursul mijlociu și superior), acesta, pe cît se pare, de origine celtică; o formă locală, daco-moesică, a numelui Dunării trebuie să fi fost *Donaris*, din care deriva românescul Dunăre. Alte râuri, semnalate încă de Herodot sînt: *Perata-Py retuş* (Prutul), *Ararus* (nume stîlcit, poate, pentru *Hierasus*, Șiretul), *Naparis* (Ialomița?), *Ordessos* (Argessis? Argeșul), *Tiarantus* (neidentificat), *Maris* (*Marisia*, la Strabon: *Marisos*, Mureșul) care, după Herodot, se varsă în Dunăre. Dintre râurile ce apar în izvoare mai tîrzii amintim: *Tibisis* — *Tibiscus* (Timișul), *Samus* (Someșul), *Crisus-Crisius* (Crișul Negru),

¹ Vezi V. Pârvan, *Qetica*, p. 238 și urm.

² *Geographia*, III, 8, 3.

³ *Ōrac. Sibyll*, XII, 180; cf. și Aâxoi 7tpoaopot (dacii mărginași) la Dio Cassius, LXXXII, 3, 3.

⁴ XXVII, 5, 3.

Ekabon (Jiul). *AlutuS'Aluta* (Oltul). Numele antic al râului Cerna nu este atestat, d trebuie să fi existat, o dată cu localitatea cu același nume (*Dierna, Tsierna*).

Ca localități mai însemnate, înregistrăm, după Ptolemeu și alte izvoare,

următoarele: *Sarmizegetusa* (cetate de scaun în Munții Orăștiei),
Drubeta (Turnu Severin), *Apulum* (Alba-Iulia), *Qermizera-*
 în limba *Qermisara* (însemnând . dacă « cald izvor » sau « cald lac » — Băile
Patavissa Geoagiu, r. Orăștie), *Potaissa-*

(Turda), *Tibiscum* (Jupa, r.

Caransebeș), *Napoca* (Cluj), *Dierna'*

(Orșova), *Porolissum* (r. Zălau), (localitate

de mineri din epoca iă, dar desigur mai

veche, însem-[«Apa Zinei», «Fîntîna» sau

«Izvorul undeva în Munții Apuseni), ?

yx>boridava (Poiana, în Moldova), *Petro-*

t(Piatra Neamț?)i *Buridava* (pe Olt), (în

Țara Bîrsei), *Argidava*-(Vărădia, r.

Comidava Oravița). O chestiune care, deși

Arcidava nu poate fi ținată deocamdată,

trebuie totuși aici, e aceea a numărului

geto-•r în perioada de care ne ocupăm,

hcercările ce s-au făcut în această pri-

(pentru « imperiul » lui Burebista) au dus

la nici un rezultat. De la ■a de 100

000 (N. Iorga) s-a ajuns la a un milion

(V. Pârvan) ba chiar la « minimum » de

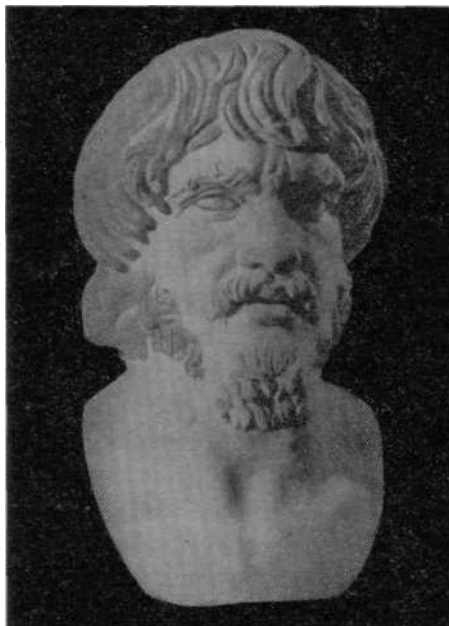
două milioane și ate. Toate trei cifrele

(dar în speță :-..t extreme) sînt evident

exagerate. Ținînd seama de condițiile istorice de Fig. 58. - Cap de dac.

atunci, ca și de întinderea teritoriului, o cifră acceptabilă pentru toată populația
 șeto-dacică—din Munții Haemus pînă în Munții Carpatilor nordici—nu poate
 fi **prea** departe de 500 000, cifră care rămîne, firește, și ea ipotetică.

Despre înfățișarea fizică a geto-dacilor avem unele mărturii literare, exage-
 rate sau contradictorii uneori, controlabile totuși cu reprezentările figurate
 de pe columna lui Traian și monumentul de la Adamclisi sau cu figurile de daci
filtrate în diferite muzee. O descriere autentică și necontroversată a tipului
daco-getic nu există însă. Ceea ce putem spune e că atît bărbații cît și femeile
 au o statură înaltă și mîndră. Bărbații se prezintă ca niște oameni robuști, bine
kpti și trădînd sănătate și vigoare. Culoarea pielii și a părului pare să fi fost
 blondă. Bărbații purtau părul și barba bogate, nu fără oarecare îngrijire: părul
tfiat pe frunte și pe tîmple, iar la spate potrivit într-o coamă (chică), modă,

de altfel, generală la foarte multe popoare. Femeile sînt tipuri de frumusețe feminină, înalte, zvelte și cu fața expresivă. Părul îl purtau pieptănat pe tîmple, cu o cărare la mijloc.

S-a afirmat de către unii autori antici, crezuți pe cuvînt de către unii cercetători moderni, că geto-dacii se tatuau. Informația antică nu e încă peremptorie, dar nici contrariul nu poate fi susținut categoric. Foarte probabil că, fără a fi generalizat, tatuajul se practica de unele triburi sau categorii sociale.

În ce privește costumul, acesta consta, la bărbați, dintr-o cămașă despicată în părți, purtată peste pantaloni (cioareci). Aceștia erau de două feluri: fie cioareci ceva mai largi, fie ițari ce prindeau strîns pulpele și coapsele. Mijlocul era încins cu o curea sau cu un brîu. O haină cu crețuri și cu mînci îmbrăca partea superioară a corpului. Des apare ca îmbrăcăminte a întregului corp o glugă ce atîrnă peste umeri și e prinsă de după gît cu o fibulă. Ea avea uneori și franjuri. Frunțașii (nobilii-tarabostes) purtau o căciulă ascuțită, fără îndoială de lînă și croită după un anumit model tradițional și riguros respectat.

Oamenii din popor umblau cu capul gol, acoperindu-se pe vreme rea, probabil, cu gluga. În picioare, și nobilii și oamenii de rînd purtau călțuni de pîslă și opinci de piele. Foarte des se umbla însă și desculț. În timp de iarnă, la munteni, de talpa opincilor erau prinse « mîțe » de fier cu colți.

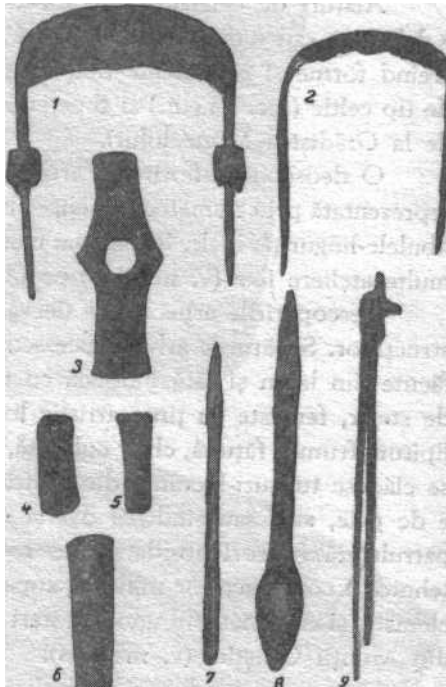
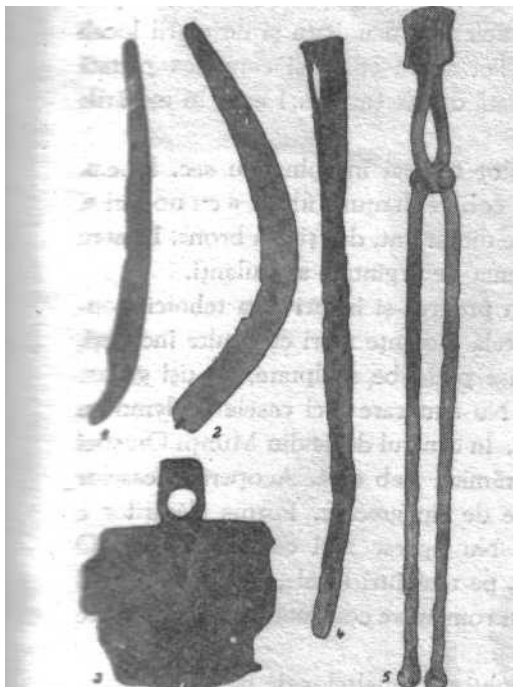
Îmbrăcămintea femeilor se compunea dintr-o cămașă sau haină bogată în crețuri, cu mînci, și dintr-o fotă și aceasta bogat încrețită. Capul le era acoperit cu o basma, probabil colorată sau înflorată.

În ce privește viața familială a geto-dacilor, s-a discutat mult dacă ei erau poligami sau monogami, știrile referitoare la aceasta, transmise din antichitate fiind cu totul nesigure și vagi. Nu credem să greșim cînd afirmăm că monogamia era generală la daci, ceea ce nu excludea firește ca regii sau membrii aristocrației tribale să aibă mai multe soții sau concubine.

2. DEZVOLTAREA VIEȚII MATERILE ȘI TENDINȚELE SPRE FORMAREA STATULUI

S-a spus că cele două secole ce preced cucerirea Daciei de către romani se caracterizează printr-o rapidă și bogată dezvoltare a forțelor de producție, a uneltelor în primul rînd. Aceasta se datorește atît răspîndirii și generalizării fierului, cît și legăturilor tot mai strînse pe care le-au încheiat geto-dacii cu lumea sclavagistă greco-romană din sud și răsărit. În agricultură, se răspîndește acum brăzdarul de fier de tip elenistic, celtic sau roman, ca și cel specific « dacic ». Coasele, secerile, sapele și tîrnăcoapele de fier, alături de rîșnița formată din două piese, constituie inventarul tipic al așezărilor geto-dacice de pretutindeni. Dintre cereale, grîul și meiul ocupă locul întîi, dar nici secara nu e necunoscută. Cînepa e o plantă textilă demult întrebuintată la geto-daci și, după cît se pare, și **inuL**.

Multe și variate sînt uneltele pentru prelucrarea lemnului (securi masive diferite dimensiuni, dălți, tesle, ferestraie, rindele, cuțitoaie, sfredele, compasuri etc.) și a fierului (clește, ciocane, icuri, tăietoare, nicovale ș.a.m.d.). Unele, dar numai unele, sînt marfă străină, cum e cuțitoaiade la Grădiștea Muncelului CB sigiliul « Herenni », din centrul meșteșugăresc din Aquileia (Italia nordică).

WSf. 59. — Unelte și scule de gospodărie și de fierărie din așezarea dacică de la Grădiștea Muncelului.

Fig. 60. — Unelte și scule de lemnărie din așezarea dacică de la Grădiștea Muncelului.

În regiunile muntoase, bogate în minereuri, apar și unele centre metalurgice (așa, de pildă, în Ardeal, la Hunedoara, la Cugir), cu ateliere ca acelea de la Grădiștea Muncelului, în Transilvania, sau de la Poiana (în Moldova) și din alte părți.

O mare dezvoltare ia meșteșugul olăritului. Așezările geto-dace cuprind o enormă cantitate de vase de tot felul de la vasele mari de provizii (chiupuri, pilhoi-dolia roșii și cenușii) până la cele mai mici, de variate forme și rosturi* lucrate la roată, deși nici cele lucrate cu mâna nu lipsesc. La multe din vase apare evident modelul grec și roman. Acum se ivește în forma ei caracteristică ceașca dacică (lucrată de obicei cu mâna) care va dura din sec. I î.e.n. până prin sec. III și IV e.n. și constituie, alături de vasele tipice cu brâu alveolar, caracteristica culturii materiale dacice în materie de ceramică. Dintre formele de vase tipice, semnalăm: *fructierele* cenușii lucrate la roată și lustruite, *cămile*

bitronconice cu o toartă sau fără toartă, *străchinile* cu buza răsfrântă, lată și orizontală, *oalele* cu brîu alveolar și proeminențe, cu buza dreaptă, apoi (prin sec. I e.n.) răsfrîntă. Materia uneori e poroasă și primitivă, alte dați îngrijită și lustruită, iar culoarea neagră și brună. Vasele lucrate la roată au, de obicei, ca ornament, valuri incizate și lustru.

Alături de celelalte vase locale, apar și vase de import (amfore, cupele « deliene » sau « megariene ») dintre care unele vor fi imitate și de olarii locali creînd forme și ornamente noi, originale. Tot acum apare și ceramica pictată de tip celtic (sec. I î.e.n.) și o ceramică pictată dacică (în sec. I e.n., în așezările de la Grădiștea Muncelului).

O deosebită înflorire ia arta argintarilor tocmai începînd cu sec. I î.e.n. reprezentată prin numeroasele cupe, brățări, coliere, lanțuri, fibule « cu noduri », fibulele-linguriță, inele, în cea mai mare parte din argint, dar și din bronz. Existau multe ateliere fixe (v. mai jos) pe lîngă tagma de argintari ambulanți.

Descoperirile arheologice dezvăluie un progres și în privința tehnicii construcțiilor. Săpăturile arheologice scot la iveală locuințe mari cu multe încăperi, făcute din lemn și fără îndoială cu frumoase podoabe sculptate, cu uși groase de stejar, ferecate cu ținte artistic lucrate. Nu sînt rare nici casele de lemn cu lipitură frumos făuită, chiar colorată, de lut. în centrul dacic din Munții Orăștiei se clădesc turnuri-locuințe din piatră și cărămidă slab arsă. Acoperișul caselor e de paie, stuf sau șindrilă, dar și de țigle de tip grecesc. Forma clădirilor e patrulateră (uneori absidată) sau rotundă. Nu lipsesc nici casele cu etaj. O tehnică a construcțiilor militare, superioară, pe temeiuri locale, dar după model elenistic și cu concursul unor meșteri greci și romani se constată la cetățile dacice din Munții Orăștiei (v. mai jos).

Datorită răspîndirii și generalizării fierului și a uneltelor de fier, agricultura ia un avînt deosebit, devenind o ramură de căpetenie a producției nu numai pentru strictul necesar traiului, dar și pentru schimb. Productivitatea mărită în agricultură, împreună cu creșterea pe scară tot mai largă a vitelor și a oilor (foarfece de fier se găsesc uneori în descoperirile arheologice) a dus în mod necesar la apariția, în sînul societății dacice, a proprietății private asupra turmelor, asupra pămîntului, acesta devenind averea cîte unei familii mari și în speță a capului acestei familii care de multă vreme e bărbatul și nu femeia. Vitele și pămîntul alcătuiesc bogăția pe care fiecare cap de familie caută să o mărească în dauna semenilor săi și prin orice mijloace. Unul din aceste mijloace e războiul de pradă care aduce robii necesari lucrării pămîntului și alte prăzi bogate (aur, argint, vite, cai, îmbrăcăminte luxoasă etc). Tot fierul a făcut cu putință și dezvoltarea meșteșugurilor și a diferențierii acestora în diferite ramuri, producînd atît pentru nevoile de toate zilele (obiecte de uz practic, sau de lux și podoabă), cît și pentru război. Meseriile au devenit o ocupație de sine stătătoare, iar meseriașii ocupă de acum încolo un loc aparte în sînul societății deși nu se desprind cu totul de agricultură. Se produsese încă mai demult *a doua* mare diviziune

61. — Fragmente de ceramică dacică pictată, de la Grădiștea Muncelului.

socială a muncii, între agricultori-păstori pe de o parte, și meșteșugari, pe de alta parte. Produsele meșteșugărești iau tot mai mult caracterul mărfii de schimb, fie în natură, fie în bani. Într-adevăr, banul, această « marfă a mărfurilor » începuse să se răspândească în nordul Dunării, printre geto-daci — după cum s-a văzut — în cursul sec. IV î.e.n., ca monedă străină (greacă, apoi macedoneană), pentru ca, în a doua jumătate a sec. III î.e.n., dar, mai ales, în cursul veacului II să înceapă și baterea unei monede proprii de argint, imitând pe cele străine, emisiuni făcute, după cât se pare, de către diferitele triburi sau uniuni tribale, pentru nevoile lor locale (v. mai sus, p. 241). Aceste nevoi însă presupun ivirea în sînul societății daco-gete și a unei tagme noi, mijlocitoare, a *negustorilor*.

Dar toate aceste schimbări în forțele de producție duc în mod necesar la modificarea relațiilor de producție, la transformarea societății dacice însăși. Acum nu mai poate fi vorba de posedarea în comun a tuturor mijloacelor de producție, nici de muncă în comun și nici de o repartizare egală a bunurilor obținute. Locul obștei (comunei) gentilice îl luase așa-zisa *obște* (comună) *sătească* (de vecinătate), care deși cunoaște, principial și juridic, o proprietate comună a membrilor ei asupra pămîntului, apelor, pășunilor, lasă loc liber proprietății private, mai ales în ce privește cirezile de vite, robii și chiar asupra unor loturi mai mici sau mai mari de pămînt. Bănuim că și subsolul — minele de aur, de sare etc. — trec în parte din săpăturile tribului în aceea a șefilor de trib, în speță a regelui. Averea personală a capilor de familie, a individului, crește, prin urmare, neconținut și ea crește, după cum e firesc în asemenea condiții, în med inegal. Membrii egali, odinioară, ai tribului se diferențiază: apar oamenii bogați, puternici din punct de vedere economic și, deci, și politic (nobilii) și oamenii săraci, chiar nevoiași, depinzînd cei mai mulți, și economicește și politicește, de cei puternici. La ființă, deci, minoritatea *exploatoare* a nobililor deținători de întinse loturi de pămînt, de vite și de bogății în obiecte de metal prețios, și majoritatea *exploatăta* de cei dinții în diferite chipuri. Aceștia — cei exploatați — deși liberi, ajung din ce în ce mai mult la o situație de dependență față de nobilimea exploatoare, care și în societatea geto-dacă va fi folosit aceleași metode de îmbogățire pe spinarea oamenilor de rînd ca și în societatea tracă din sudul Dunării, cum reiese dintr-un pasaj al istoricului grec Tucidide care a trăit și a descris stările din lumea tracică în a doua jumătate a sec. V î.e.n.¹.

Cea mai exploatăta clasă în societatea nouă e însă aceea a sclavilor, al căror număr, în urma deselor războaie de pradă, dar și prin comerț, sporește neconținut. Numărul lor se îngroașă și cu cei căzuți în robie în urma îndatoririlor. Știrile literare antice despre existența la daco-geti a sclavilor — străini sau indigeni — sînt, în chip firesc, puține și destul de vagi (Strabon, Artemidoros, Dio Cassius, Plinius cel Tânăr), totuși destul de concludente pentru a îndreptăți presupunerea că nici în societatea daco-getă din ultimele 2—3 veacuri dinainte

¹ II, 97.

de cucerirea romană situația nu va fi fost mult diferită de cea constatată în sînul societății tracice din sudul Dunării, pentru care informațiile sînt mai bogate și mai precise (Herodot, Tucidide, Athenaios etc). Uriașele construcții din Munții Orăștiei stau, în schimb, mărturie sigură despre întrebuintarea în proporții mari a muncii forțate. Cu tot numărul relativ mare al sclavilor, e de la sine înțeles că acest sclavaj nu e de tipul celui din lumea « clasică », din Grecia sau statul roman. El păstrează încă un caracter începător, patriarhal, reducîndu-se la munca desfășurată pe pămînturile întinse ale aristocrației tribale, la curtea acestora și a șefilor de triburi sau de uniuni tribale, în mine, precum și la lucrările publice. Marea majoritate a producției e asigurată încă tot de țărani și de meșteșugari liberi sau în stare de dependență față de nobilime.

Ar fi, iarăși greșit să presupunem că procesul de dezvoltare a societății geto-dacice ar fi fost același pe întreg teritoriul țării. Unele regiuni au rămas în urmă cu această dezvoltare, altele au înregistrat, în schimb, un ritm mai avîntat. În centrul Moldovei, continuă să dăinuiește modesta cultură Poienești, atribuită Bastamilor sau unui trib din această uniune tribală. Printre regiunile cele mai înaintate erau încă mai demult Dobrogea, sudul Moldovei și Muntenia, iar acum, mai nou, sud-vestul Transilvaniei cu Banatul, dar în special regiunea Munților Orăștiei.

Condiții prielnice de dezvoltare spre organizație de stat au avut, în teritoriul extracarpatic, fără îndoială, dacii din cîmpia Dunării muntene, din Moldova de miazăzi și din Dobrogea.

Am văzut că cercetările arheologice, mai vechi sau mai noi, întreprinse pe teritoriul Munteniei, Moldovei și al Dobrogei, confirmă întru totul această stare de lucruri pentru ultimele 3—4 veacuri ale primului mileniu î.e.n. Săpăturile demonstrează cu prisosință continua dezvoltare a triburilor dacice în cursul acestor veacuri, ca un proces firesc pe baza creșterii forțelor de producție interne și a influențelor exercitate, creator, din partea sudului tracic și a orașelor grecești din Balcani și de pe țărmul Mării Negre.

Se constată pretutindeni existența a numeroase așezări dintre care unele sînt mari și dens populate, constituind centrele uniunilor de triburi ce se încheșaseră încă mai demult. Descoperirile arheologice dezvăluie intense raporturi de schimb și de comerț prin intermediul monedei cu sudul tracic și grecesc încă de prin sec. III î.e.n. schimbul local, dar și cel cu sudul balcanic și cu orașele grecești de la Marea Neagră, luase un avînt puternic — dovadă a **unei** relativ bogate producții de mărfuri (produse agricole, sare etc). Mărturie **stau** nu numai pătrunderea mărfii străine — a amforelor, de pildă — pînă la poalele Carpaților, dar și numeroasele descoperiri de monede (în tezaure, mai ales) făcute pe întreg cuprinsul țării, fie de monede dacice (cele descoperite pînă acum sînt evaluate la circa 10 000 piese), fie macedonene și tasiene (vreo 3 200 de piese cunoscute) *. Cu atît mai intens devine schimbul intern și extern în **peri-**

¹ Datele cifrice comunicate de I. Winkler.

«**■da** de care ne ocupăm (sec. I î.e.n. și I e.n.), perioadă dominată de moneda
■Mnală care era denarul republican și imperial timpuriu. Locurile întărite
 Irr'^{51*}) cu șanțuri și valuri de pământ, cu palisade (garduri puternice de lemn)
 ca și frecvența armelor sînt indicii ale deselor războaie de apărare și de pradă
 dar și a ridicării și consolidării unei pături de războinici care, prin acumulare
 c «cri (pământ, vite și obiecte de preț), ocupă o poziție privilegiată în socie-
 ■ea geto-dacă în dauna păturilor mai sărace. Mulțimea locuințelor modeste
 bordeielor ca și a mormintelor sărace trădează tocmai existența acestor
 ■nari de jos și izbesc prin contrastul dintre ele și locuințele și mormintele
 bopOc Războaiele aduc prizonieri care se transformă în sclavi, întrebuințați
 ia procesul de producție, dar și ca marfă de vânzare. Din sînul acestei nobi-
 aaai înstărite și cu vază socială și politică se ridică cîte un conducător de oști,
 ■ veleități și cu putința de a se constitui în dinast pe viață și chiar ereditar.
 Ridicarea acestor conducători constituie un pas important spre formarea sta-
 aaal, singurul instrument în stare să impună, prin mijloace de constrîngere,
 - : -.a unei clase exploatatoare asupra masei populației.

Dintre așezările de pe teritoriul extracarpatic semnalăm în chip deosebit pe **acelea** care, după toate probabilitățile, alcătuiau centre întărite tribale sau le **imuni** tribale (« poleis » — după Ptolemeu) și din care unele ne sînt cunoscute prin săpături că au durat și înflorit și în perioada de timp de care ne **■Hi^uni**: *Crăsani* (pe Ialomița), *Zimnicea* (pe Dunăre), *Popești-Novaci* (pe **1șgeș**), *Stoienesti-Cetățeni* (pe Dîmbovița), *Tei*, *Pipera* etc. (în jurul Bucureștilor), *Um* (pe Șiret), *Tinosul* (pe Prahova), la care se mai pot adăuga și alte așezări **licărite** din Moldova, ca cele de la Tg. *Ocna-Tisești* (durează pînă în sec. I e.n.), **■eamț** (Cozla, Bîtea Doamnei), *Calu* (r. Piatra Neamț), *Bârboși* (r. Galați) sau din Oltenia (*Coțofeni*, *Bobaița*, *Stoina* etc). În Dobrogea încă avem știri **despre** cîteva centre întărite în acest timp, ca *Aegyssus* (Tulcea), *Dinogetia* (**Garvăn**), *Troesmis* (Iglița) și *Qenucla* (localitate neidentificată încă).

Cele mai multe din așezările amintite sînt și importante centre economice, **caracterizate** prin producție de mărfuri (meșteșugari, olari), prin import intens **din** sudul traco-eienic, uneori chiar și din sudul Italiei. Ele sînt, adică, niște — *fora rerum venalium* — dovedind prezența aici a negustorului grec dar și a celui autohton, acesta lucrînd ca intermediar pentru cei dinții. **Așezările** se remarcă prin bogăția locuințelor (la Popești-Novaci chiar un palat **dfe lemn** cu vâlătuci și o clădire absidală, poate un templu) și prin numărul **lefetiv** mare al locuitorilor (între ei și sclavi). Afară de Poiana (Piroboridava) H Fopești (poate Argedava), nici una din așezările din Muntenia și Moldova **ou** poate fi încă identificată cu vreo localitate daco-getă cunoscută.

Am văzut (v. mai sus, p. 259) că știri literare ne atestă puternice **■nuni** tribale în cîmpia romînească și în Dobrogea. Toate aceste uniuni

de
triburi | reprezintă o organizație social-politică ce depășește cadrul strict al
;"primitive. E așa-zisa democrație militară, care, în ultima ei fază, mai

ales, constituie, cu drept cuvânt, mai curînd forma organizatorică *inițială* a statului, decît pe aceea de încheiere a comunei primitive. În această fază de tranziție, cu toate rămășițele orînduirii gentilice care mai dăinuiesc, diferențierile de clasă (nobilime a războinică bogată — oameni de rînd săraci, liberi și sclavi) se accentuează iar conducătorul de oști începe să se transforme într-ua dinast cu pretenții deseori reușite de domnie ereditară. Premisele unei orînduiri statale sînt prezentate în asemenea înjghebări sociale fără a putea vorbi însă de o organizare de stat propriu-zisă.

În actuala situație a cunoștințelor noastre, noi nu putem, într-adevăr, preciza dacă acele uniuni tribale au ajuns, în cele din urmă, la o alcătuire de stat sclavagist sau nu. Credem mai curînd că nu, și că toate acele formații social-politice constituiau încă faza înaintată a democrației militare, dar tot *premergătoare* constituirii statului. Se poate admite eventual apariția trecătoare a unor relații sclavagiste și a unor formații de stat începător în Muntenia, cu centrul la Popești, pe Argeș, în timpul lui Dicomes și în sudul Moldovei, pe la sfîrșitul sec. I î.e.n. și în cursul veacului I e.n., cu centrul puternic de la Poiana. Același lucru s-ar putea spune și despre « regatele » unor « regi » ca Roles, Dapyx sau Zyraxes, din Dobrogea, pe la sfîrșitul sec. I î.e.n. Toate aceste centre intraseră trecător în alcătuirea marelui « imperiu » al lui Burebista în prima jumătate a sec. I î.e.n.

Fără a supraevalua factorul extern, noi credem că de data aceasta în împiedicarea consolidării procesului de evoluție spre forma de stat statornică a jucat un rol destul de însemnat neconținutul amestec, în aceste teritorii rîvnite, al imperiului roman în plină expansiune, cu abila lui politică de « *divide et impera* » (dezbină și stăpînește). Transformarea țărmlui drept al Dunării (inclusiv Dobrogea) într-o provincie romană pe la începutul erei noastre a făcut și mai grea realizarea unor tendințe firești spre organizarea de stat a societății dacice din apropierea Dunării de jos. În această situație precară se găsesc și formațiile social-politice de sub conducerea unui *Dicomes* (în cîmpia Munteană) și a unui *Cotiso* (probabil în Oltenia și Banat), ce apar nominal (alături de alți nenumiți) — ca « regi » ai dacilor din stînga Dunării, pe timpul conflictului între Antoniu și Octavian și sub însăși domnia lui Augustus.

În privința posibilităților de evoluare spre stat a societății dacice din *interiorul* arcului carpatic, lucrurile se prezintă ceva mai bine.

Săpăturile arheologice executate în cuprinsul Transilvaniei privind ultimele două secole ale Daciei libere constată și în aceste părți, dar mai ales în regiunea sud-vestică a Ardealului, același proces ca și în teritoriile extracarpatiche în ce privește dezvoltarea agriculturii, a meșteșugurilor, întregite cu ramura foarte importantă a mineritului, a creșterii vitelor și a acumulării de averi familiale-particulare de pe turma deselor războaie de pradă și cuceriri. Meșteșugul argintari¹ or trebuie în special pomenit, exercitat de localnicii daci, desigur și

influența atelierelor pontice, în speță a acelor care lucrau și pentru

Caracterul local-băștinaș al produselor meșteșugărești (al ceramicii îndeosebi) se stă la temelia acestei culturi materiale mărturisește despre o ridicare a nivelului autohton asupra năvălitorilor de odinioară, contopiți cu timpul, în masa geto-dacă.

O unitate de cultură materială se conturează — cu unele note locale — *fft* întreg cuprinsul Transilvaniei și Banatului. Ea e o firească întruchipare a : : L-rării continue a forțelor de producție din interiorul societății geto-dace fi o oglindire a unei vieți ce se desfășura și aici, ca și în alte regiuni vecine, în **HqpNfi** condiții istorice, nu fără a se influența reciproc și primind fiecare, pe **căi** diferite, aceleași creatoare imbolduri și tipare de trai din sudul mediteranean greco-italic. E epoca roatei olarului, a plugului cu brăzdar de fier, a securii de fier. E faza de trecere spre societatea « civilizației » cu deosebiri de clasă, de avuți și săraci, de liberi și sclavi, de creații materiale și spirituale înalte, pe prețul înrobirii treptate a majorității oamenilor de către o minoritate, ajunsă stăpână pe plan economic, militar și politic.

Lăsând la o parte complexul de așezări din centrul viitorului stat dacic, Munții Orăștiei, săpăturile și cercetările arheologice efectuate în trecut *ft/L* tectent, puține și incomplete, au scos — într-o oarecare măsură — la iveală, « pectul material al acestei faze și din restul teritoriului intracarpatic. O serie de **moetăți** de pământ și de lemn, pe vîrfuri de deal, sau de așezări pe cîte un promontoriu *at* constată atît în Ardeal: *Sighișoara*, *hechința de Mureș*, *Șimleul Silvaniei*, **tiâgura** (1. Moigrad, Zalău), *Sărățel* (r. Bistrița), *Zetea*, *Covasna* (cu ziduri de piatră . k «opus incertum», cu lut), *Jigodin* (r. Miercurea Ciucului), *Bedehaza* (1. Sf. Gheorghe), *Căpîlna* (r. Sebeș Alba), *Tilișca* (r. Sibiu), și *Banița* (r. Petroșani) — ultimele trei de tipul celor din Munții Orăștiei — *Arpașul de Sus* (r. Făgăraș), *Glgir*, *Deva* etc, cît și în Banat (*Vărădia'Arcidava*, *Vedea*, *Satu mic* (1. Lugoj), *j.^ova-Oresac*) în mijlocul a nenumărate așezări civile. Atît așezările, cît și mormintele (puține la număr) depun mărturie despre diferențierea netă a societății, în agricultori, meșteșugari, negustori care nu mai operează cu moneda de argint autohtonă, în general, cu cea romană (denarul republican) care se generalizează ai acum, în toată Dacia, începînd cu sec. I î.e.n., moneda autohtonă ieșind **din** uzul comercial și servind doar ca mijloc de tezaurizare. Ieșirea din uzul comercial a monedei autohtone (tribale și a uniunilor tribale) și generalizarea pentru schimbul de mărfuri a monedei romane (alături de monedele unor orașe *jjBtcești* din Balcani, de la Marea Neagră sau de la Marea Adriatică) reflectă o spargere a acestor unități și crearea unor formații social-politice mai mari. Ea dovedește însă, în primul rînd, o *rodnică producție de mărfuri și vii relații de schimb*, fie în interior, fie cu țări și regiuni externe. Descoperirile monetare, izolate sau în tezaure, alături de podoabele caracteristice de argint dacice abundă peste tot teritoriul. Într-adevăr, moneda romană o întîlnim în peste 120 de

tezaure și în numeroase descoperiri izolate, reprezentînd un total de circa 18 000 de monede (cîteva de aur și de bronz, iestul de argint), număr pe care nici un alt tip monetar nu-l atinsese pe teritoriul Daciei.

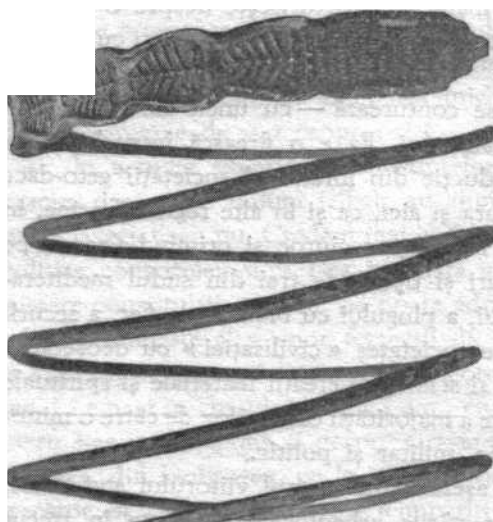

Fig. 62. — Brățară de argint dacică.

Coson nu credem să fie identic cu Cotiso. Munții Orăștiei se explică prin aducerea acestui tezaur regal în capitala statului dac de vreunul din regii centrali din sud-vestul Ardealului — fie ca pradă, fie ca moștenire firească, o dată cu refacerea unității regatului dac sub Decebal sau sub vreun antecesor apropiat al său.

Dintre monedele coloniilor grecești de la Marea Neagră numai cele de la Histria apar în circa 10 descoperiri.

Armele încă sînt frecvente în inventarul descoperirilor (săbii curbe sau drepte, lănci etc). Relativ dese sînt zăbalele.

Bogată e ceramica, lucrată la roată (cea de lux, cenușie, chipurile de dimensiuni foarte mari, de culoare roșie) sau cu mîna (cea comună, îndeosebi în regiunile mai retrase). Caracteristică e și aici ceașca dacică cu toartă, lucrată, de obicei, cu mîna și întrebuințată ca opaiț sau ca afumătoare la înmormîntări. Fără a atinge gradul de dezvoltare a schimbului constat în așezările muntene sau moldovene, și în Ardeal se constată existența legăturilor cu orașele pontice, cu sudul grecesc și tracic. Frămîntările sociale, ca și acțiunile războinice, se oglindesc în urmele incendiilor ce au mistuit aceste așezări sau în îngropările

Imitațiile de denari romani găsite în Dacia (circa 90 de piese) precum și cele patru stanțe (trei în Transilvania și unul la Poiana) prezintă mai mult o importanță pentru cunoașterea progreselor realizate de daco-geți în tehnica monetară; ele, după cît se pare, n-au fost emise în Dacia de către autoritățile centrale, ci au fost bătute de către căpetenii locale.

Monedele celților din tribul boiic, găsite în număr foarte redus (circa 50 de piese) puteau fi aduse și prin războaiele lui Burebista dar și de comercianți.

Moneda — de aur — « Koson », descoperită în număr mare în regiunea Munților Orăștiei trebuie pusă în conexiune cu o putere regală dacică, fie că piesele au fost emise direct din ordinul regelui Coson, fie de străini, pentru el, între anii 40—29 î.e.n. Acest — cum se presupune, de obicei —, ci e

un alt rege. Prezența monedelor de tip « Koson » în Munții Orăștiei se explică prin aducerea acestui tezaur

regal în capitala statului dac de vreunul din regii centrali

din sud-vestul Ardealului — fie ca pradă, fie ca moștenire firească, o dată cu refacerea unității

regatului dac sub Decebal sau sub vreun antecesor apropiat al său.

Dintre monedele coloniilor grecești de la Marea Neagră numai cele de la Histria apar în

circa 10 descoperiri.

Armele încă sînt frecvente în inventarul descoperirilor (săbii curbe sau drepte, lănci etc).

Relativ dese sînt zăbalele.

Bogată e ceramica, lucrată la roată (cea de lux, cenușie, chipurile de dimensiuni foarte mari, de

culoare roșie) sau cu mîna (cea comună, îndeosebi în regiunile mai retrase). Caracteristică e și aici

ceașca dacică cu toartă, lucrată, de obicei, cu mîna și întrebuințată ca opaiț sau ca afumătoare la

înmormîntări. Fără a atinge gradul de dezvoltare a schimbului constat în așezările muntene sau

moldovene, și în Ardeal se constată existența legăturilor cu orașele pontice, cu sudul grecesc și

tracic. Frămîntările sociale, ca și acțiunile războinice, se oglindesc în urmele incendiilor ce au

mistuit aceste așezări sau în îngropările

monetare și de obiecte de podoabă (fibule de argint, coliere și discuri sau plăci ornamentale, cupe), tot de argint, lucrate de **argintari** băștinași în stilul tradițional local. în arta metalelor (a

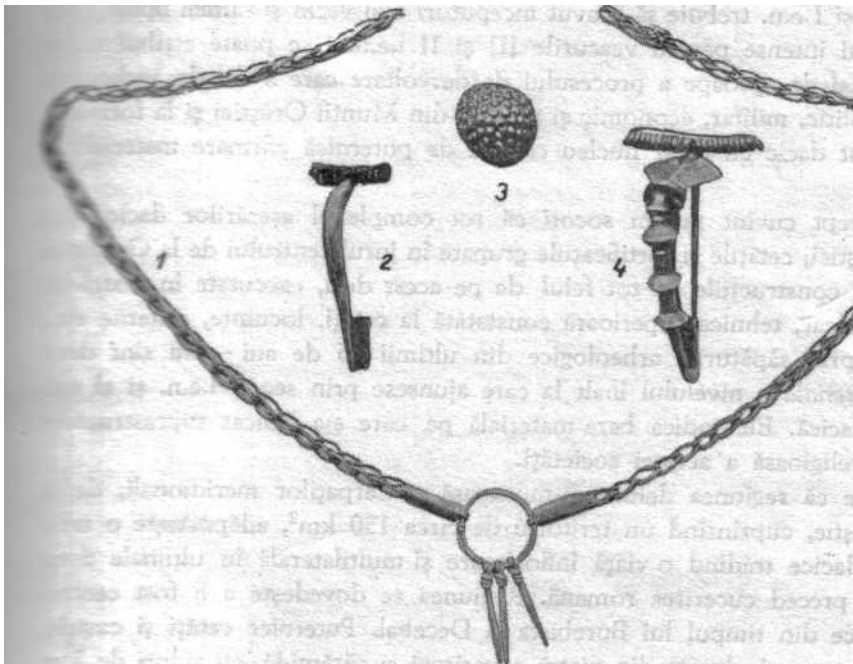

Fig. 63. — Podoabe de argint dacice.

irului, îndeosebi) se vădesc, după cum s-a spus, atât influențele mai vechi scite și celtice, cât și cele mai recente pontice reprezentate prin sar-vecini.

Atelierele de argintari trebuie să fi. existat prin apropierea minelor de **aur** și de argint care — după anumite vestigii — erau exploatate și de daci. **Aaemenea** ateliere au existat, însă, la curtea regilor din cetățile din Munții **Ofcăstiei**. E firesc să ne gândim, în schimb și la meșteri-argintari ambulanți. Lipsesc aproape cu totul monedele și podoabele de aur din acest timp, deși **aurul** se exploata și din nisipul râurilor și din mine (la Roșia, de pildă). El va 4 **fost** tezaurizat în visteria «legilor», stăpîni ai acestor mine, și întrebuințat hi relațiile de schimb cu vecinii, pentru acoperirea nevoilor obștești, fie pașnice, **fie** militare. în orice caz, în prada de război luată de Traian după cucerirea Daciei, se găsea și o enormă cantitate de aur.

Bogăția solului și a subsolului constituia aici un element de promovare în plus și nu e nici o mirare că centrul puterii dacice în Transilvania se va stabili în apropierea regiunii minelor de aur și de rler.

3. APARIȚIA RELAȚIILOR SCLAVAGISTE ȘI A STATULUI ÎNCEPĂTOR SCLAVAGIST DAC

Desigur că înflorirea culturii materiale dacice din Transilvania în cursul sec. I î.e.n. și I e.n. trebuie să fi avut începuturi mai vechi și numai lipsei unor cercetări mai intense pentru veacurile III și II î.e.n. i se poate atribui necunoașterea mai de aproape a procesului de dezvoltare care a dus la închegarea centrului politic, militar, economic și religios din Munții Orăștiei și la formarea primului stat dacic cu acest nucleu central de puternică afirmare materială și spirituală.

Cu drept cuvânt putem socoti că tot complexul așezărilor dacice din Munții Orăștiei, cetățile și fortificațiile grupate în jurul centrului de la Grădiștea Muncelului, construcțiile de tot felul de pe acest deal, executate în piatră de andezit și calcar, tehnica superioară constatată la cetăți, locuințe, cisterne etc., — relevate prin săpăturile arheologice din ultimii 35 de ani — nu sînt decît expresia *materială* a nivelului înalt la care ajunsese prin sec. I î.e.n. și al e.n. societatea dacică. Ele indică baza materială pe care s-a ridicat suprastructura politică și religioasă a acestei societăți.

Se știe că regiunea deluroasă-muntoasă a Carpaților meridionali, de la sud de Orăștie, cuprinzînd un teritoriu de circa 150 km², adăpostește o serie de așezări dacice trădînd o viață înfloritoare și multilaterală în ultimele două secole care preced cucerirea romană. Regiunea se dovedește a fi fost centrul puterii dacice din timpul lui Burebista și Decebal. Puternice cetăți și castele, bastioane și turnuri, durate din piatră ecuarisată și cărămidă, cu ziduri de 3 m grosime, aninate pe vîrfurile dealurilor (Piatra Roșie, Costești, Blidarul, Vîrful lui Hulpe etc), clădite cu o desăvîrșită și măiestră tehnică, fără pereche în istoria arhitecturii așa-zise « barbare » a acestor timpuri, stau mărturie despre forța militară și socială a dacilor acestei perioade. Construcții de tot felul, din cărămidă arsă sau din lemn, așezate în preajma cetăților, pe terasele dealurilor sau pe șesuri, case, ateliere, apeducte, cisterne, hambare pentru cereale, sute și sute de scule și unelte de fierari, lemnari, agricole și de olărit, produse meșteșugărești și de artă (bustul de bronz al unei divinități feminine, relieful de fier al unui scut etc), vase simple (de toate categoriile: cești, străchini, chiupuridolia) și de lux (ceramică pictată) dovedesc mult evoluatul nivel economic al acestei societăți, ca și depășirea de către aceasta a stadiului de comună primitivă și trecerea spre orînduirea de stat sclavagist-primitiv. Obiectele de import (vase de bronz și de lut, statuete, sticlă colorată, coifuri de bronz și unelte de fier) denotă un schimb viu cu sudul grecesc și chiar cu sudul Italiei, prin intermediul acelor orașe grecești, sau pe calea directă iliro-macedoneană.

În așezarea cea mare, de pe Dealul Grădiștei, alături de o cetate de piatră de dimensiuni impunătoare (cetate de refugiu), alături de ateliere și hambare,

alături de numeroase locuințe — așezări civile mai simple sau mai bogate (constituind un început de așezare orășenească) — se mai găsesc, pe două terase, șase sanctuare de piatră, rotunde sau patrulate, mărturii evidente ale suprastructurii unei societăți împărțite în clase antagonice și cu o orînduire statală în formare. Sanctuarele constituie o categorie de monumente unice în istoria religiilor antice, fie prin dimensiunile lor, fie prin caracterul lor combinat de monumente religioase și de calcule calendaristice. Săpăturile au scos la iveală și primele urme ale scrisului în societatea dacică a acestor vremuri (literele grecești de pe blocurile de piatră ale zidului ce sprijinea una din terasele cu sanctuare, databile în sec. I î.e.n. și stampila în limba dacică *Decebalus per Scorilo* de pe un vas de cult din argilă, de pe timpul ultimului rege dac). Descoperirile din această regiune constituie mărturia grăitoare despre înaltul nivel atins de societatea dacică din acea perioadă atît în ce privește nivelul forțelor de producție, cît și cel al relațiilor de producție și gradul de cultură materială și spirituală (scrisul, tehnica construcției, arta olăritului și a metalelor, agricultura, știința militară, religia etc).

Data acestor construcții uriașe și coordonate după un plan unitar e aceea pe care o indică mărturiile arheologice: ceramica, diferitele obiecte de import și de factură locală, dar mai ales monedele datează acest complex de așezări în sec. I î.e.n. și I e.n., fapt ce se confirmă și prin succesiunea faptelor și a materialelor de construcție.

Grandioasa concepție a fortificării unei regiuni întregi și începutul executării acestui plan nu puteau porni decît de la o putere centrală stăpîină pe vaste resurse de oameni și material. Atît știrile istorice, cît și datele arheologice îl indică pe Burebista, în prima jumătate a sec. I î.e.n. Motive pentru o asemenea retransare erau destule. Stăpînirea peste atîtea triburi și ținuturi cucerite, ținerea în frîu a propriei populații, nevoia apărării contra dușmanilor, și în primul rînd împotriva Romei care se apropiase de Dunăre și își proiecta intențiile cotropitoare, cereau imperios consolidarea stăpînirii prin crearea unui centru politic și religios strașnic întărit. Cetatea de la Costești, cea de la Piatra Roșie și cetatea de la Blidarul datează sigur încă de pe timpul lui Burebista ca și sanctuarele vechi, în piatră de calcar de la Grădiștea Muncelului. Restul îl vor fi completat și transformat urmașii, îndeosebi ultimii dintre regii daci din secolul I e.n.: Scorilo, DuraS'Diurpaneus și Decebal, Sanctuarele de piatră de andezit, atelier-it] is și cetatea cea mare de pe dealul Grădiștei se leagă de cei doi din urmă. Sfîrșitul așezărilor e bine precizat: anul 106 e.n. cînd ostile romane trec toate așezările — civile și militare — prin sabie și foc.

Cultura materială a așezărilor din Munții Orăștiei întrunește toate caracteristicile așa-zisei culturi Latene tîrzii, dezvoltate pe baze autohtone și simțitor influențate de civilizațiile înconjurătoare. E o civilizație ce a ieșit din stadiul formei sătești, îmbrăcînd un caracter de cultură superioară, oppidană, împrejurare care și explică adoptarea și asimilarea la fondul *propriu autohton* a

împrumuturilor de forme și tehnică venite din afară, din sudul **sclavagist** grecesc (în sec. I î.e.n.) și roman (în sec. I e.n.), ca și de la popoarele vecine. Examinînd rezultatele arheologiei din punct de vedere al dezvoltării interne a *societății* acestei culturi materiale — adică pe plan economic, social și **politic** — încheierile ce se desprind din această cumpănire pot fi. formulate **astfel**:

Fig. 65. — Capul unui fruntaș dac.

Impozantele construcții din piatră, cărămidă și lemn, în număr peste așteptări de mare, cu «șanțurile lor, în care se deschide moimîntul orînduirii gentilice, și cu **turnurile** ce ajung cu vîrfurile pînă la civilizație » (**cum** atît de plastic caracterizează ajunul civilizației și al statului impilator Engels); calitatea munci: și tehnica iscusită a lucrărilor, pe de o parte iar coordonata lor executare după o necesitate cumpănită, pe de altă parte, ne prezintă realitatea unei puternice organizații politico-militare, ce întrece cu mult nevoile și posibilitățile **unei** grupări sociale cum ar fi. tribul sau uniunea tribală.

Efortul necesar ridicării unor asemenea fortificații și castele întărite depășește putințele muncii solidarității tribale. Ele nu puteau fi executate în condițiile de atunci nici în timp, nici în spațiu, fără munca forțată a mii de oameni cu animale și scule, fără munca **unei** clase de supuși aserviți stăpînilor.

Apariția sporadică a robilor (sclavilor) e un fenomen social ce numără îndărătul **său** mai multe sute de ani. înmulțirea lor și, mai ales, o ielativă importanță economică a loei îndeosebi în slujba fruntașilor societății, trebuie admisă pentru perioada cetăților dacice. Știri literare (Pliniu cel Tânăr, Dio Cassius și **alții**) confirmă existența lor în societatea dacă a acestor timpuri.

La construirea vastului sistem de fortificații, cisterne, sanctuare etc. **din** Munții Orăștiei au participat, desigur, alături de populația liberă și de prizonierii de război, și numeroși sclavi. Fără îndoială că forța care a conceput, condus și coordonat aceste lucrări n-a putut fi. o căpetenie de trib sau a unei uniuni tribale, ci conducătorul unei organizări politice-sociale mai dezvoltate, al unui stat care va fi. păstrat încă multe din trăsăturile orînduirii gentilice, dar întrunea condițiile esențiale ale unei oiînduiri de stat specifice lumii « barbare » ne-clasice. Această forță conducătoare dispunea de numeroase cetăți, de armată permanentă așezată în cetăți peste care se aflau — după mărturia lui Criton — comandanți (*praelecti*) aleși din rîndurile nobilimii cointeresate și devotate regelui.

Că însăși societatea dacică a oamenilor liberi nu mai era unitară pe vremea **aai** Burebista (dar desigur nici în secolele anterioare lui), o știm. Un Herodot «**naște** încă de pe vremea lui « fruntași » — *npS>Toi* — la geți *. De familii **cb aiaie** vază vorbește, la geți, pentru o epocă mai târzie un citat din Suidas fIV, 617, 53). Autori ca Dio Crisostomul, Dio Cassius și Iordanes vorbesc + **ipp** existența diviziunii societății dacice în nobili (*tarabostes, pileați*) și oameni **de nnd** (*comați, capillati*), știri confirmate și de reprezentările de pe columna — Sub aceștia din urmă (*comați, capillati, pletoșii*, cei ce nu au voie să — cușma care era semnul distinctiv rezervat exclusiv celor « de neam »), — să înțelegem, nu pe țăranii total liberi și înstăriți (aceștia fac mai curînd **din pileați**), ci acea numeroasă clasă de țăranii lipsiți de pămînt, lucrători și în mine, păstorij meșteșugari, ce se afla într-o situație de dependență, **it aservire** față de nobilimea militară, muncind, alături de sclavi, pe pămînturile **și fa curțile** fruntașilor. Situația nu e fără precedente și analogii în lumea antică. > **analogie** ne oferă în lumea tracică, dardanii, după mărturia lui Athenaios ². **Ea bauri** din nord-vestul Pannoniei Superioare a existat, încă înainte de cucerirea **nașă**, o relativ dezvoltată agricultură bazată pe munca sclavilor și o acumu- **rc de** moșii ³. Ca formă de tranziție de la comuna gentilică la orînduirea sclă-«**cjstă** trecerea țăranilor liberi din obștiile gentilico-tribale în situația de țăranii - ; rfteliberi, dar de fapt dependenți (ca dijmași, dijmași pe jumătate robi) pe **Bioșiile** nobililor e un fenomen binecunoscut ⁴. *Comați (capillati)* au con-după toate aparențele, aceeași clasă la daci, pe care au constituit-o, în vechi timpuri, *plebeii* la Roma. Munca nu scutește însă pe aceștia de » **suporta** și sarcinile războiului, alături de pileați și sub comanda fruntașilor

— Nu numai hambarele de bucate — mari și numeroase — descoperite **im așezări**, dar și o știre fragmentară păstrată din *Qetica* medicului Criton ⁵ atestă **dkijufrit** existența în Dacia secolului I e.n. a unor dregători peste moșiile regelui **si, desigur**, și ale fruntașilor.

Despre ivirea unor negustori în sînul societății dace în ultimele două-**mă** secole ale Daciei libere nu avem nici o informație scrisă. Ei trebuie să se **£ ițit**, totuși, izolat. Operațiile de schimb bazate pe monedă., și, îndeosebi, pe **moneda** proprie (sec. III—II î.e.n.). ne indică un comerț dezvoltat, care, **h rîndul** său, cere și existența negustorilor.

De nașterea unei păături sociale de negustori, care să nu se mai îndeletni-
ciii producția, ci numai cu schimbul produselor, se poate
vorbi însă
în **sec. I î.e.n.** Desele descoperiri de comori de bani, îngropate în special

¹ IV, 95; cf. și Strabo, VII, 3, 5; pentru *plebes* la gali, v. Caesar, De *bello Gallico*, 13. I.

² *Deipnosophistae*, VI, p. 272, cf. și Tacitus, *Qerrmania*, passim, pentru lumea germană.

• A. Mocsy, în *ActaAnt.*, Budapest, IV, 1956, 1-4, p. 226 și 244.

* Cf. *VDI*, 4, 1953, p. 145 și urm.; cf. și Gummerus, în *Klio*, Beiheft, 5, p. 62-63.

• *FHQ*, IV, 374, 3.

pe la mijlocul și către sfârșitul acestui secol, ne silesc să admitem constituirea unei asemenea pătri încă în acest secol.

Vorbind de apariția relațiilor sclavagiste și a germenilor statului dac, trebuie precizat din capul locului că această apariție a constituit un proces de lungă și frământată durată. Constituirea statului dac cu centrul în sud-vestul Transilvaniei a fost precedată de multe alte încercări asemănătoare nu numai în exteriorul arcului carpatic, dar și în interiorul acestui arc, în Transilvania: acei Rubobostes și Oroles, de pe la începutul sec. II și, mai ales, anonimul tată al lui Burebista, de la începutul sec. I î.e.n., sînt precursori ai șefilor de stat incipient care încep cu Burebista.

Pentru justa sesizare a acestei noi forme de organizare politică a societății bazate pe clase antagoniste, care e statul, trebuie să ținem seama de totalitatea fenomenelor sociale, economice, politice și religioase, judecînd lucrurile în dezvoltarea lor istorică și neuitînd particularitățile locale ale acestei dezvoltări.

Deși condițiile economico-sociale erau coapte pentru ca procesul de trecere la forma de stat să poată fi realizat, interese și tendințe contrarii de ordin social și politic au putut frîna acest proces, dar nu l-au putut împiedica.

La cristalizarea și consolidarea statului au contribuit în schimb, și unele împrejurări externe favorabile.

Orașele grecești de la Marea Neagră (care jucaseră un rol și mai înainte în dezvoltarea societății geto-dace) supuse de Burebista, contribuie efectiv la acest proces.

:

K

De un impuls spre constituirea unei puteri de stat nu au fost străine, însă, nici cuceririle de către Burebista a triburilor vecine dintre Dunărea de mijloc și Carpații apuseni, a boiilor și tauriscilor, ca și cele de la răsărit de Carpați și de la sud de Dunărea de jos. « Domnia peste subjugați nu se poate împăca cu orînduirea gentilică » —■ spune cu dreptate Engels.

Către organizarea de stat a împins, pe de altă parte, și pericolul expansiunii romane la sud de Dunăre, în Balcani, primejdie iminentă acum, pe care Burebista o sesizează just căutînd cu toate mijloacele să zădărnicească consolidarea stăpînirii acestui stat sclavagist în apropierea Dunării.

Dar nu putem neglija nici forța ideologică internă care a contribuit și ea în bună măsură la consolidarea tendințelor centraliste de stat: e vorba de factorul religios, reprezentat prin ierarhia preoțească în frunte cu marele preot Deceneu, personaj cu autoritate și putere reală în societatea geto-dacică ¹, care, după cum se știe, cunoștea, uneori și îmbinarea puterii politice cu cea preoțească. « Rex et pontifex » fusese, de pildă, *Comosicus* ².

Religia geto-dacilor, devenită o religie comună a numeroaselor triburi ce se aflau în procesul de unificare, prin organizarea ei ierarhică a constituit

¹ Strabo, VII, 3, 5.

² Iordanes, *Getica*, 73; pentru Cosingas, rege și preot la traci, v. Polyenus, VII, 22.

cetatea de scaun permanentă a regelui, cetatea de pe Dealul Grădiștei, Sarmizegetusa Regia, servind doar ca o cetate de refugiu în timpuri grele.

Un izvor epigrafic — inscripția lui Acornion de care ne vom ocupa **mai jos** — pomenește — e drept — de o reședință a lui Burebista și a tatălui său, la *Argedava*, nume sub care se ascundea, pe cât se pare, o așezare de pe Argeș, în Muntenia (Popești, *eventual*) și nu Varădia din Banat. Dacă această localizare este justă, atunci înseamnă, fie că într-o fază mai veche a domniei **lui**, Burebista — ca și tatăl său — avea o cetate de scaun în sudul Carpaților, **fie** că în tot timpul cât a stăpînit dispunea și de o a doua reședință, pe Argeș. Nu este exclus, firește, ca regii daci, în general, să fi. avut cetăți de scaun în mai multe locuri.

în favoarea caracterului de stat și a germinării lui chiar înainte de Burebista pledează noua lectură și interpretare dată mai recent inscripției lui Acornion¹. Din această nouă lectură și interpretare reies o serie de fapte concludente: întâi, acela că Burebista se servea de cetățeanul Acornion din orașul Dionysopolis — oraș supus protectoratului regelui — ca de un ambasador în toată legea pentru a trata cu Pompei, în jurul anului 48 î.e.n., iar în al doilea rînd că, într-o calitate sau alta, același Acornion umblase și la curtea tatălui lui Burebista la care fusese, de asemenea, în « cea dintîi și cea mai mare cinste ». Temeiurile acestei activități sînt multiple și în situația de atunci foarte firești, dar nu putem să ne oprim asupra lor. Subliniem, doar, ceea ce se desprinde limpede din această activitate și anume: politica pe plan mare ce se duce de tînărul stat dac în cadrul larg al ținutului carpato-danubian, politică pe care o bănuim inițiată încă de tatăl lui Burebista.

Această intensă activitate desfășurată de statul dac, în speță de reprezentantul cel mai de seamă al acestuia, de Burebista, justifică, îndeajuns lectura și interpretarea inscripției lui Acornion în sensul funcționării la centrul conducerii de stat, la curtea regelui, a unor dregătorii, după modelul regatelor elenistice din epoca aceea, regate cu care Burebista și desigur și tatăl său avuseseră atîtea legături. O confirmare a acestor stări de lucruri o avem, însă, și în cunoscutul fragment din Criton² care atestă niște dregători în fruntea agriculturii, alături de comandanții puși în diferite cetăți, pe timpul lui Decebal, dar desigur nu numai sub el, ci și mai înainte. Indicații pentru o organizare mai complexă a conducerii centrale se cuprind și în cîteva pasaje din Dio Cassius³: Vezina « care ținea al doilea loc după Decebal »; Diegis (un frate al lui Decebal, după Marțial)⁴, demnitar trimis pentru a trata cu Domițian, și din Iordanes⁵: Deceneu, căruia Burebista îi acordase *pene reglam potestatem* — deci, un **fel** de vice-rege.

¹ Syll., Lipsiae, 1917, nr. 762.

² FHQ, IV, 374.

³ LXVII, 10, 9.

⁴ Ejrigr, V, 3, 1.

⁵ *Getica*, 67.

Concluzia pe care trebuie s-o tragem în urma celor expuse mai sus nu fi decât următoarea: germenii statului dac, de tipul statelor ne-clasice, **tartare** », dar cu toate elementele esențiale ale statului și de sclavagism înce-trebuie căutate încă pe la începutul secolului I î.e.n. sub primii ani de ai lui Burebista, ba poate chiar în cursul domniei tatălui acestuia. După » **stagnare** temporară, sub urmașii imediați ai lui Burebista, el se dezvoltă și **ac consolidează** în ultima jumătate a sec. I e.n. înfruntînd, pînă la prăbușire, **finudabilul** atac al Romei.

ISTORIA POLITICĂ A GETO-DACILOR ÎN SEC. I î.e.n. și I e.n

Istoria politică a geto-dacilor în cele două secole ce premerg cuceririi e strîns legată de înaintarea puterii romane în Peninsula Balcanică și în .

Datorită acestui fapt, aproape toate știrile despre ei ne sînt transmise **de istoricii** și scriitorii Romei, fie de limbă greacă, fie de limbă latină. Prea puține **Anostii ne** vin din izvoare epigrafice, numismatice sau arheologice.

Pătrunderea Romei în Peninsula Balcanică începută pe la sfîrșitul sec. III și cucerirea succesivă a peninsulei în cursul veacurilor II și I transformă **de** jos al Dunării în o graniță firească între romani și daco-geți. De fapt, de jos a și rămas totdeauna adevăratul hotăr al Imperiului pînă la pră-stăpînirii romano-bizantine în jurul anului 600 din era noastră. Ea **un** obstacol destul de serios pentru apărare împotriva năvălirilor semin-« barbare » de la nordul fluviului. Asemenea incursiuni se și produc în împotriva posesiunilor romane din nordul și centrul Peninsulei Balcanice, **fie de** geți, singuri, fie în alianță cu alte semînții (scordisci, bastarni, sarmați). **Cern mai** veche de care avem cunoștință e aceea dintre anii 109—106 î.e.n. cînd **dbâ** și scordisci, năvălitori în sudul Dunării, sînt respinși de către guvernatorul **Macedoniei** M. Minucius Rufus *. De fapt, încă în anul 179 î.e.n. se produce • «**razie** a bastarnilor, împreună cu «traci» și scordisci, împotriva dardanilor cer ajutor senatului roman ². Nu e exclus ca prin «traci», Titu Liviu **la care** deținem informația, să designeze, pentru vremea aceea, niște geto i **așa** cum va fi cazul în 29—28 î.e.n. (v. mai jos, p. 289).

De **o** pătrundere pînă la sarmații (iazigi) care se apropiaseră de Delta prin anii 78—76 î.e.n., a guvernatorului Macedoniei Appius Claudius **ne** informează laconic Florus³ ; cauza va fi fost tot o invazie a iazigilor, **probabil** în tovărășia geto-dacilor, în sudul Dunării. Prin anul 74 î.e.n. C. Scribonius Curio, urmărind iarăși pe dacii și scordiscii ce năvă-in sudul Dunării, se oprește pe țărmul drept al fluviului neîndrăznind

¹ Frontinus, *Strategemata*, II, 4, 3.

² Titus Livius, XLI, 19, 7-8.

• I. 39, 6; cf. A. Alföldi, *Budapest tortenete*, I, p. 180.

încă să'l treacă de frica codrilor întunecoși (*tenehras saltuum expavit* — spune Florus ^x) de pe malul stîng, probabil bănăţean, al Dunării. Tot în acest Jjimp — cu trei ani mai tîrziu — ■ a avut loc şi demonstraţia armată a proconsulului Macedoniei (72—71) Terentius Varro Lucullus, în Dobrogea şi apoi încercarea sfîrşită ruşinos a lui C. Antonius Hybrida (61 î.e.n.) de a supune teritoriul dobrogean. E vremea lui Burebista şi a tatălui său, puternicii dinaşti ai dacilor din Ardeal şi Muntenia.

Dacă despre tatăl lui Burebista şi de stăpînirea lui nu ştim nimic mai mult decît ne dezvăluie inscripţia lacunară de la Dionysopolis (Balcic), adică atît că îşi avea cetatea de scaun la *Argedava* (pe Argeş) şi că avea în slujba sa pe acelaşi Acornion, întreţinînd deci legături cu oraşele greceşti de pe ţarmul Mării Negre, despre Burebista izvoarele istorice sînt ceva mai numeroase. Strabon ² ni-l prezintă ca pe un puternic dinast, cuceritor al unor regiuni întinse la nord-vest, zdrobind în jurul anului 60 î.e.n., pe celţii boii care pătruseseră nu demult în sudul Slovaciei de azi, cîmpind teritorii dacice, apoi pe anarţii şi tauriscii din nord-vestul Daciei şi din munţii Slovaciei. Burebista fixează hotarul de vest al stăpînirii sale pe Dunărea de mijloc, iar pe cel de nord-vest pe rîul Marus din Munţii Slovaciei.

Probabil încă înainte de aceste cuceriri, Burebista supusese stăpînirii lui întreg ţinutul Daciei propriu-zise consolidîndu-şi situaţia. Zicem probabil deoarece data venirii la tron a lui Burebista nu o cunoaştem. Iordanes îl face contemporan cu Sulla (pe la 82 î.e.n.), ceea ce poate că e o greşală a izvorului de care se foloseşte Iordanes, a lui Cassiodorus, datorită confuziei făcute de acesta între neamul lui Burebista (Burebista-tatăl) şi Burebista însuşi.

În orice caz, după războaiele cu celţii, Burebista cucereşte, supune şi în parte distruge oraşele greceşti de pe coasta nordică şi apuseană a Mării Negre. Cu ocazia aceasta el pune capăt şi presiunii bastarnilor asupra acestor ţinuturi pontice. Nici data acestor cuceriri nu e bine precizată. Distrugerea oraşelor Olbia şi Tyras e pusă de unii pe la 50, iar de alţii exact în anul 48 î.e.n. ³. Se crede că tot pe timpul lui Burebista s-a întîmplat şi atacul « barbarilor » (geţii lui Burebista?) de care se vorbeşte în decretul lui Aristagoras, fiul lui Apaturos din Histria (v. mai sus, p. 211).

Nu este exclus ca oraşele greceşti de pe malul dobrogean al Mării Negre să fi fost cucerite, o dată cu întreaga Dobroge, înainte de distrugerea oraşului Olbia. Aceasta depinde de data începutului domniei, dacă e încă de pe la 82 sau numai de pe la 70—65 î.e.n. Cert ni se pare că atît intervenţia lui Lucullus din 72—71, cît şi aceea a lui Hybrida din 61, nu sînt decît contraacţiuni ale romanilor împotriva presiunii dacice, fie că acesta vine de la tatăl lui Burebista sau de la Burebista însuşi. Oraşele greceşti în orice caz se găseau la grea strîm-

E. Diehl, în RE, VII, A₂, 1861.

¹ I, 4, 6.

² VII, 3, II. 286

; între cei trei pretendenți la stăpânirea lor, Burebista, romanii și regatul

O dată cu cucerirea Dobrogei se va fi înstăpînit Burebista și asupra terii dintre Dunăre și Haemus, devenind între anii 50 și 44 î.e.n. ■—■ după e inscripția lui Acornion —■ « cel dintîi și cel mai puternic dintre i negii care au domnit vreodată peste Tracia », înțelegîndu-se sub Tracia ținuturilor sud-est europene locuite de neamul tracic, inclusiv

Strabon vorbește de stăpînirea lui Burebista ca de un « imperiu »

de o forță economică și militară impresionantă. Strabon evaluează armata dacică de pe timpul lui Burebista la 200 000 de oameni arcași și călăreți, cifra fiind, desigur exagerată).

E neîndoios că dacii și Burebista reprezintă un grav pericol pentru Roma («spaima ■■■anilor», îl numește Strabon). Autorii antici^x pomenesc de incursiunile luate de dacii lui Burebista în Tracia, amenințînd serios însăși provincia Macedonia. Mai mult: folosindu-se de învrăjbirea dintre Cezar și Pompei pentru în stat, regele dac, după mărturia aceleiași inscripții a lui Acornion, se amestecă între anii 50—48 în această ceartă susținînd, partida mai slabă, aceea a senatului roman, reprezentată prin Pompei. pare să nu

Burebista fie străin nici de revolta dalmaților din 50—48 î.e.n. împo-Romei.

În vederea luptei comune contra cuceritorului roman, Burebista caută : legături cu Mitridate al VI-lea Eupator, regele Pontului; la fel dorește alianță cu Ariovist, conducătorul marii uniuni de triburi germane, tot Romei (și a cehilor). Aceste acțiuni, dar chiar și numai încheierea jternic geto-dac la nordul și sudul Dunării, primejdios pentru stăpî-romană din Balcani și piedică serioasă în fața expansiunii mai departe, : îndemna pe Cezar să se pregătească din răzputeri pentru un război împo-i statului dac. Războiul contra geto-dacilor urma să fie anterior celui împo-parților. Planul acestuia din urmă fusese — după Plutarch ² — grandios: Aapi doborîrea Parthiei, să treacă peste Caucaz, în Scitia, apoi prin Germania Galia să se întoarcă în Italia, închizînd cercul stăpînirii '« mărginite pretutindeni de Ocean ». Asasinarea lui Cezar la Idele lui Marte în 44 î.e.n., amîna pe mai multă vreme această răfuială între Roma și daci. Tot în jurul acestei dfaae dispăre de pe scena istoriei și Burebista în urma unei revolte urzite, foarte pmfaabil, de cercurile interesate romane.

În plan intern, lunga domnie a lui Burebista e caracterizată de autorii muriri (Strabon și Iordanes), ca una ce a realizat unificarea triburilor daco-gete :e și a desfășurat o vie activitate pentru supunerea maselor unor legi

^m Soetonijs, *Caesar*, 44; Strabo, VII, 3, 11.

* *Camar*, 58; vezi și Suetonius, *Caesar*, 44, 6; Aug. 8, 4; Appianus, *Bell. Civ.*, II, 11ff; DI, Z5; Velleius Paterculus, II, 59, 4.

și norme — uneori cu caracter religios ¹ — servind toate, de fapt, în ultima instanță, consolidarea dominației de clasă a stăpînitorilor de sclavi căci nu încapă nici o îndoială că în aceste măsuri « educative » se ascunde opresiunea de clasă. Cu tot caracterul progresist al organizării statului sclavagist, acest stat este și devine tot mai mult instrumentul de dominație al unei minorități exploatare, în toate aceste acțiuni Burebista fusese sfătuit și ajutat de marele preot Deceneu, căruia Burebista îi acordase, după spusa lui Iordanes, *pene regiam potestatem* deci calitatea de vice-rege. Din aceste măsuri de aducere la cumpătare făcuse parte și oarecum neverosimila știre din Strabon despre extirparea viței de vie.

Înlăturarea la tron, prin violență, a lui Burebista, a avut, desigur, drept consecință destrămarea mării stăpîniri înjghebate cu atîtea lupte. Se desface din ea părți însemnate de teritorii locuite de daci, iar cuceririle externe se pierd. De fapt, izvorul nostru principal, adică Strabon, nu spune decît că după înlăturarea prin violență a regelui « cei ce au luat în mîini stăpînirea s-au despărțit în mai multe părți » precizînd, mai departe, că pe vremea cînd Augustus trimitea o armată împotriva dacilor, numărul acelor părți era de cinci, dar că « atunci », adică după moartea lui Burebista, era de patru. După toate probabilitățile, Burebista a căzut victimă unor căpetenii nemulțumite și nu unei revolte de palat cum s-ar crede eventual. Sigur nu Deceneu a fost « instigatorul », ca unul care reprezenta tocmai tendința centralismului alături de Burebista. Așa se explică și dezmembrarea stăpînirii în mai multe părți mari. Dezmembrarea mării stăpîniri din timpul lui Burebista nu înseamnă însă și dispariția statului-nucleu din sud-vestul Transilvaniei.

E drept că izvoarele literare amintesc pentru epoca de la moartea lui Burebista pînă la Duras-Diurpaneus și Decebal o mulțime de seminții de « populi », de « reges », duci și căpetenii dacice, care se bat între ei sau cu romanii la Dunăre și în sudul ei. De cele mai multe ori, căpeteniile dacilor rămîn anonime (așa Suetoniu, 21,2 pomeneste de trei căpetenii ucise și o mulțime de oameni). E vorba de triburile dacice din teritoriile de la sud de Carpați și din Dobrogea. Dintre toate căpeteniile pomenite în izvoarele vremii, unul singur, Scorilo, poate fi socotit ca stăpînind în Ardeal, dar el nu e din epoca lui Augustus.

Multe din triburile și căpeteniile dacilor de lîngă Dunăre cad jertfă politicii de dezbinare a romanilor încheind cu aceștia pacte de « prietenie » în dauna intereselor generale. Pe această cale, Roma reușește să-și consolideze sfera de influență la nordul Dunării, pregătind terenul pentru viitoarele sale cuceriri.

În ce privește Dobrogea, evenimentele întîmplute pînă la cucerirea ei de către Roma au fost expuse în capitolul respectiv și nu mai e nevoie să ie repetăm aici.

¹ Iordanes, *Getica*, 39 — 41; 69 — 72; Dio Chrysostomus, *Orationes*, XII, 21.

Teritoriul din stînga Dunării: Muntenia, Oltenia, Transilvania și Banatul, au mai bucurat după cucerirea Dobrogei de un răgaz de aproape 100 de ani parte din pînă cînd oel (Oltenia, Transilvania și Banatul cu o fișie din vestul) va Munteniei deveni provincie romană (Dacia, 106 e.n.). Dar și pînă atunci, mestecul Romei în aceste teritorii se simte permanent și tot mai apăsător. Într-adevăr, moartea dictatorului Cezar și destrămarea puterii lui Burebista aduce doar provizoriu marea răfuială. Nu trece nici un deceniu și tînărul nutrește gîndul unui război preventiv împotriva dinastiilor mărunți după prăbușirea lui Burebista, război ce trebuia să fi pornit prin Jș Lcn., dinspre vest. În cele din urmă, totul se reduce la cîteva campanii de sîre pomenite în mai multe izvoare literare și epigrafe, ce între care și testa-cezarului, *Res gestae*. Aceste campanii, cel puțin vremelnic, își făcuseră atît pe vremea lui Augustus, cît și sub împărații următori². Multe din expedițiile făcute de generalii A. Caecina Severus, M. Licinius M. Vinicius sau de Cornelius Lentulus sub auspiciile lui Augustus nu lămurite. În 29—28 î.e.n. a avut loc, după cum am văzut, o navă dacă și bastarnă în sudul Dunării, respinsă de Licinius Crassus. În fruntea se afla regele Cotiso³. O invazie în Moesia se întîmplă în anul 6 e.n., la A. Caecina Severus⁴. Acțiunea comună a lui Cn. Cornelius Cn. filius . rr_l-j>. guvernator al Pannoniei, și a lui Sextus Aelius Catus, general comandat al districtului militar din Moesia (Ripa Thraciae) împotriva dacilor năvălește datată după cele mai noi cercetări în anii 11 și 12 din era noastră, își găsește răsunet în însăși darea de seamă a împăratului⁵. Ostile trebuie să fi fost destul de mari. Căci Augustus le numește *exercitus* în această epocă a lui Augustus ne apar cu numele și niște căpetenii ilor dunăreni: un Dicoes, în cîmpia munteană, Cotiso (cel bătut rege în Oltenia și Banat, sigur și în munți, după mărturia lui Florus⁶: *montibus inhaerent, inde Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari* (Dacii stau aninați m nunți de unde, sub comanda regelui Cotiso, de cîte ori Dunărea înghețată left ode două maluri, obișnuiau să năvălească și să devasteze ținuturile vecine cu Dunărea). Acești doi șefi daci se întrec în a-și oferi serviciile lor în timpul neboiului civil dintre Antoniu și Octavian fie unuia, fie celuilalt, ceea ce nu-i Jptuși ca să atace posesiunile romane din Balcani ori din Pannonia⁷.

¹ Cap. 30.

² O listă a izvoarelor pentru aceste evenimente și bibliografia completă se află la Kddinger, *Die Statthalter des ungeteilten Pannoniens und Oberpannoniens von Augustus iDmMetian*, Bonn, 1956; cf. și A&, 85, 1958, p. 108-110.

■ Horatius, *Carmina*, III, 8, v. 18; cf. PIR², 11, nr. 1554; Dio Cassius, LI, 23, 2.

Dio Cassius, LV, 30.

Res Gestae, cap. 30; cf. și Iordanes, *Romana*, 247. Vezi însă și îndoielile lui R. Syme 29, 1957, p. 519).

• XXVIII, 18-19.

^, XXVIII, 18-19; Appianus, *Bell. Civ.*, III, 25.

Cotiso e bănuir că fusese unul din capii revoltei împotriva lui Burebista și a ajuns beneficiar — ca rege — al unei părți smulse din « imperiul » destrămat al acestuia. El, moare probabil, curînd, după 28 î.e.n. căci nu se mai vorbește de el. Pe Coson, atestat prin monedele de aur și de Suetoniu¹ și pe care trebuie să-l considerăm ca o persoană distinctă de Cotiso, monedele găsite în Munții Orăștiei îl plasează în Ardeal, dar legăturile lui cu Brutus și mai ales calificarea lui la Suetoniu ca *Qetarum rex* — ■ rege al geților — ■ (singura dată cînd Suetoniu folosește denumirea de Getae) îl fac mai curînd un dinast din sudul Dunării sau din nordul apropiat al acestui fluviu². Fără îndoială că aceste continue hărțuiri daco-romane de la Dunărea de jos sînt, și dintr-o parte și din cealaltă, acțiuni preventive de *defensivă*: pentru daci invaziile în sudul Dunării constituie o firească întreprindere de înlăturare a amenințătoarei expansiuni romane, iar pentru romani o conștientă acțiune de a scăpa definitiv de *realul* pericol dac. Starea de tulburare și de război continuu se reflectă și în îngroparea de tezaure monetare și în faptul că circulația monetară de după Burebista scade timp de mai multe decenii. Cauza scăderii circulației monetare poate fi însă și închiderea căii de pătrundere de-a lungul râului Sava a comerțului italic, din pricina războaielor romanilor cu ilirii. În ce privește pe romani, putem preciza acum că în opoziție cu metodele din trecut — simple expediții de pedepsire — ■ Augustus inaugurează și un alt sistem de securitate — ■ respectat, apoi, și de urmași — constînd în crearea de zone goale de apărare pe malul stîng al Dunării de jos — puse sub directă supraveghere a comandanților sau guvernatorilor din Moesia — și în deportarea populației primejdioase în *sudul* fluviului. Despre o asemenea acțiune de strămutare a 50 de mii de geți în sudul Dunării ne informează Strabon³. Acțiunea e îndeplinită tocmai de generalul Aelius Catus la data arătată mai sus. Cifra poate fi. exagerată, faptul însă e pe deplin dovedit și arheologic. Într-adevăr, săpăturile arheologice executate în ultimii ani la cîteva așezări geto-dacice din cîmpia munteană, în apropierea Dunării (la Popești, pe cursul inferior al Argeșului, la Zimnicea, lîngă Dunăre, la Piscul Crăsani, pe cursul inferior al Ialomiței), demonstrează hotărît întreruperea bruscă a acestor înfloritoare așezări pe la începutul sec. I e.n., cîtă vreme în teritorii mai nordice (ca de pildă la Tinosul și Poiana) așezările geto-dacilor continuă pînă către sfîrșitul sec. I din e.n. Acțiunea de mutare de populații se repetă apoi în timpul lui Nero (între 62—66 e.n.) prin transplantarea a 100 000 de transdanubieni, în sudul Dunării, de către guvernatorul Moesiei Tib. Plautius Silvanus Aelianus⁴. În acest din urmă caz, se precizează că populațiile transdanubiene au fost mutate în Moesia *ad praestanda tributa* (pentru munci productive) cu soțiile, copiii, principii și regii lor. Inscripția a dat prilej la

¹ *Aug.*, 63, 2.

² *PIR*³ II, nr. 1536; cf. și ce spune Pârvan, *Qetica*, p. 84.

³ VII, 3, 10 (în « Thracia » — spune Strabo — și că se numesc *Moesi*).

⁴ *CIL*, XIV, 3608 - ILS, 986.

controverse și ipoteze. Neîndoios pare că sub transdanubieni nu trebuie înțeleși ■■nai geți, ci și bastarno-sarmați. De asemenea nu trebuie să presupunem că aceste mutări, de a căror cifră nu putem fi siguri, au fost făcute într-o singură etapă, ci probabil în mai multe rînduri, sumele reprezentînd totalul mutărilor sive. Nici nu este de crezut că cei mutați au fost așezați într-un singur loc, ci au fost repartizați pe tot întinsul provinciei. Crearea unor asemenea zone de siguranță nu este un lucru neobișnuit. Sistemul îl vom vedea repetîndu-se și față de alte populații în același timp aproape (40 000 de germani, *deditidi*, adică de cei care s-au supus și care sînt așezați în Galia dîndu-li-se loc pe malul stîng al Rinului, de către Tiberiu)¹, și, mai tîrziu, în sec. II (față de cvazi, marcomani, buri și iazigi)². Măsura a avut desigur și rosturi economice (*ad praestanda tributa*, spune inscripția lui Plautius Silvanus și anume acela de a cîștiga noi brațe de muncă prin sistemul cultivării pămîntului cu țărani aserviți), fapt semnificativ pentru relațiile de producție noi ce se ivesc în sînul orînduirii sclavagiste romane. Ceea ce s-a urmărit, însă, în primul rînd, era slăbirea presiunii dacilor i semințiilor bastarno-sarmatice. E puțin probabil ca mutarea să fi atins numai filoromane, cum cred unii istorici. Înclinăm să considerăm mai nece-lăsarea în nordul Dunării a unor triburi getice prietene, ca acoperire a relor, cu toată valoarea dubioasă a acestor legături de prietenie cu diferitele getice. Că și acest sistem politic de *divide et impera* a fost aplicat nordul Dunării ne-o arată informațiile de la Tacit, Iordanes³ și reiese clar inscripția lui Tib. Plautius Silvanus. Roma apare în inscripție chiar ca o Dare a geților, roxolanilor și bastarnilor (adică a unor seminții din acestea), de atacurile sarmaților din răsărit. Roma, le cere, însă, și ostateci « priete-c ». Amestecul imperiului roman în viața poporului dac a avut totuși un **ik**at: pătrunderea puternică a influenței culturale romane în sînul acestei (moneda romană, alfabetul latin, tehnica, instrumente etc). Prin influență directă cu lumea romană se deosebește sec. I e.n. de veacul precedent, supus îndeosebi curentului elenistic.

Dar și în Roma (și Italia) dacii devin cunoscuți. Fără a pomeni de **insinuările** opoziției antoniene despre preținsele planuri de încuscrire ale lui Augustus **cnCotiso**⁴, în Roma știrile despre luptele cu dacii erau la ordinea zilei («*numquid de **Dacis** audisti I*» — « ce se mai aude despre daci I »)⁶. Dacii captivi sînt puși **ai lupte** contra suebilor de asemenea robiți, la jocurile organizate de Augustus⁶; **an vas din** flota comercială a orașului Pompei poartă numele de *Dacicus*⁷. Nu

Suetonius, *Tib.*, 9.

Dio Cassius, LXXI, 15, 16; LXXII, 3.

Tacitus, *Historiae*, 3, 46; Iordanes, *Getica*, 76.

Suetonius, A«g., 68, 4.

Horatius, *Sat.*, II, 6, 53.

Dio Cassius, LI, 22, 6 — 8.

A. Maiuri, în *Rendic. Accad. di Arch., Lettere e Belle Arti*, N.S., 33, Napoli, 1955,

e de mirare, deci, că pe statuia lui Augustus « della Prima Porta », datînd probabil după anul 4 e.n., e reprezentată *Dacia*¹.

În acest sens, conformat de săpăturile arheologice, trebuie înțelese deci expresiile din textele literare și epigrafice ca: « *trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit* »² (« ai mata mea, trecînd dincolo de Dunăre, a silit neamurile dacilor să suporte domnia poporului roman »); « *sic turn Dacia non victa, sed summotă atque dilata est* » (Dacia nu fu atunci învinsă, ci numai îndepărtată și amînată primejdia)³ și « *pacem pro-vinciae et confirmavit et protulit* » (a consolidat pacea și a lărgit zona pacificată) din inscripția lui Plautius Silvanus, indicînd, adică, o lărgire a zonei de influență și a zonei de apărare a imperiului și nu neapărat o lărgire a hotarelor provinciei Moesia la nordul Dunării, cum au crezut unii cercetători. Nu e însă de exclus așezarea unor puncte de pază, menite să controleze respectarea măsurilor, pe malul stîng al Dunării. Tot la aceste evenimente se referă și știrea din Suidas⁴ despre cei 3 000 de geți care se supun ordinelor generalilor romani.

Tot în vederea asigurării hotarelor imperiului împotriva dacilor a fost și permiterea, dacă nu chiar *chemarea*, iazigilor-sarmați de a se așeza între Dunăre și Tisa, cuimînd astfel năvălirile dacilor din Transilvania și din cîmpia Tisei în Pannonia. În treacăt trebuie să observăm că mutarea iazigilor între Dunăre și Tisa se face pe la nord, peste Carpații nord-estici și nu prin sud, de-a lungul Munteniei, Olteniei și Banatului. Primele așezări iazige (din perioada I: 20—180 e.n.) se cunosc numai în nordul și în nord-vestul Șesului Ungar.

Se afirmă, apoi, că o dată cu instalarea iazigilor în cîmpia dintre Dunăre și Tisa, și roxolanii s-au instalat în Cîmpia Romînă, pînă la Olt. Faptul nu e dovedit cu nimic și nici nu este posibil: Muntenia rămîne și pe mai departe locuită de geto-daci. Nici o descoperire sarmată din cele făcute pînă acum în zona răsăriteană a Munteniei, aproape de Dunăre, și în estul Moldovei nu este mai veche de sec. III—IV e.n. Știrile literare⁵ pledează de asemenea pentru sălășluirile *estice* ale roxolanilor (v. mai sus, p. 265).

Pătrunderea sarmaților alano-roxolani în Muntenia (pînă la Olt) se întîmplă numai după abandonarea Daciei de către romani.

Se vorbește, într-adevăr, de mai multe năvăliri ale dacilor în Pannonia, dar care nu pot fi întotdeauna localizate în timp. Ele aparțin totuși epocii lui Augustus: una e pe la 16 î.e.n. cu prilejul revoltei panonilor, cînd dacii pe Dunărea înghețată și sînt respinși de Tiberiu⁶, alta pare a fi fost pe la 6—9 i tot cu un asemenea prilej, cînd e atacată și Moesia de unde îi scoate A.

¹ W. Hartke, Rom. *Kinderkaiser*, p. 381 și urm.; cf. Alföldi, *op. cit.*, p. 145-

* *Res gestae*, cap. 30.

³ Florus, II, 28, 19.

⁴ Lexiconul Suidas s. v. *Hypedexanto*.

⁵ De ex. Arrianus, *Anabasis*, I, 3, 2; vezi și Harta Peutingeriană care nu cui roxolani decît la est de Prut.

⁶ Dio Cassius, LIV, 36.

Severus¹. La **dar probabil** una din invazii în Pannonia (cînd anume, nu se poate preciza, în 10—9 î.e.n.), au luat parte tauriscii și anarții din nord-vestul **Daciei**, alături de alte seminții (cotini, osi). Cel care îi respinge și urmărește — **pe Mureș** — pînă în inima Daciei e generalul M. Vinicius. Despre Vinicius, **artr-o** inscripție de la Tusculum, se spune, că a mai bătut și pe daci și bastarni, **dar** în o altă campanie — și pe alt front². Așezarea iazigilor între Dunăre și **Tin a** avut loc încă sub Tiberiu (pe la 20; v. mai sus, p. 292), ajungînd pînă atum.

Energicele măsuri luate de Augustus și așezarea în coasta lor a iazigilor va **M dos** la o oarecare scădere — de scurtă durată — **a** acțiunilor militare din **partea** geto-dacilor. Strabon își exprimă chiar părerea că dacii sînt pe cale de **a** ac supune romanilor³. Pentru vremea lui Tiberiu, Iordanes⁴ îi pomenește **de-a** dreptul ca pe unii ce trăiesc liniștiți după preceptele lui Deceneu deși de **alții** împăratul e acuzat că, spre sfîrșitul domniei, a neglijat apărarea Moesiei **de ataicurile** dacilor și sarmaților⁵.

Dar toate aceste măsuri ale lui Augustus și Plautius Silvanus nu duc la **■eaafcatul** dorit. Alianța cu unele triburi getice se desface ușor; « *moța et dacorum gems nunquam fida* » (« se mișcă și neamul niciodată credincios al dacilor ») «a spune istoricul Tacit⁶ atunci cînd situația tulbure de după moartea lui Nero **oferă** din nou un prilej binevenit pentru daci de a invada Moesia, împreună .r.nii (și iazigii ?) în primele luni ale anului 69 e.n.⁷, după ce în iarna **68** măcelăriseră două cohorte tot printr-o invazie repentină. Dispozițiile luate **de** către Vespasian pentru întărirea liniei Dunării însoțite și de « pacificarea » **populațiilor** de pe malul stîng al fluviului aduc numai o relativă liniște. Ridicarea ^consolidarea statului dac cu centrul său în sud-vestul Transilvaniei sub Duras

paneus) apoi sub Decebal, în a doua jumătate a sec. I din e.n., pune din în cumpănă însăși stăpînirea statului roman în Balcani⁸.

Dacii apar, iarăși, la ordinea zilei în Roma și se vorbește de ei ca de unii suferă și ei, dar pricinuiesc și romanilor, înfrîngeri după cum spune tot **cit'**, caracterizînd întreaga perioadă de tulburări interne și primejdii externe, b moartea lui Nero. Războiul decisiv între daci și romani devine inevitabil **fila**, Roma se revine la politica cesariană a cuceririlor.

Am văzut că despre dacii din interiorul arcului carpatic prea puține știri **ai s-au** păstrat (și acelea destul de nesigure) pentru epoca de după Burebista.

¹ Dio Cassius, LV, 30.

Strabon, VII, 3, 13; v. discuția la Alföldi, *op. cit.*, p. 153 și urm.

VII, 3, 11 și 13.

⁴ *Oetici*, 69.

Suetonius, Tifc., 41; cf și A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 20.

Historiae, 3, 46.

⁷ Tacitus, *Historiae*, 1, 79; 3, 46; Flavius Ios., *Bei. lud.*, VII, 4, 3; Iordanes, 76.

Tacitus, *Agricola*, 41. *Historiae*, 1 2; cf. N. Iorga, *Ist.*

Rom., I, 2, p. 112.

Dispuneam, totuși, de o știre foarte prețioasă, neutilizată pînă acum în măsura cuvenită din pricina prea marii ei exactități care o făcea suspectă. O descoperire epigrafică recentă ne pune, însă, în situația de a acorda acestei știri deplină încredere. E vorba de informația păstrată la Iordanes¹, după Dio Crisostomul, în care, spre deosebire de știrile izolate analizate pînă acum, se dă seria regilor urmași ai lui Burebista. Aceștia sînt: Deceneu (Decaeneus, Dicineus) — fostul mare preot și vice-rege de pe timpul lui Burebista, care, după moartea acestuia, ia în mîinile sale și conducerea statului redus prin dezlipirea unor părți; după Deceneu urmează *Comosicus*, domnind ca rege și mare sacerdot (*rex et pontifex*) pentru ca, după încetarea lui din viață, să vină la tron *Coryllus* domnind 40 de ani asupra dacilor. În paragrafele următoare, Iordanes, povestește de luptele lui *Dorpaneus* (Diurpaneus)² cu Domițian. Despre ultimul rege, Decebal, Iordanes amintește în cealaltă lucrare a sa (*Romana*, 217) ca de regele dacilor biruiți de Traian.

Avem, deci, o serie neîntreruptă de regi domnind peste moștenirea micșorată a lui Burebista, în Transilvania: Deceneu — Comosicus —■—■ Coryllus — Dorpaneus —■ Decebal, pe un răstimp de 150 de ani (de la 44 î.e.n. pînă la 106 e.n.). O oarecare încurcătură pricinuieste menționarea la Cassius Dio³, a unui alt rege dac care cedează de bună voie domnia lui Decebal în cursul primei campanii a lui Domițian (87 e.n.), cu numele de *Duras*. Unii îl consideră identic cu Diurpaneus, iar alții sînt de părere că *Duras* este regele întregii Dacii, iar Diurpaneus un rege al unei părți din Dacia, ceea ce nu este însă de loc verosimil. Mai de crezut e că *Duras* și Diurpaneus sînt nume care designează pe una și aceeași persoană, anume pe antecesorul lui Decebal⁴.

aăfe în sprijinul acestei succesiuni enunțate de Iordanes (repetăm: inspirîndu-se din lucrarea *Qetica* a lui Dio Crisostomul despre daci) s-a ivit de curînd o dovadă epigrafică de cea mai mare valoare pentru cultura și istoria dacilor, în una din clădirile din apropierea cetății celei mari de pe Dealul Grădiștei s-a descoperit un vas de argilă de dimensiuni mari, pe pereții căruia se găsesc imprimate în relief două sigilii juxtapuse cuprinzînd, cel dintîi, numele DECEBALVS, iar al doilea, precizarea: FER SCORILO.

Nefiind vorba de o așezare sau un vas roman și inscripția neavînd nici un sens în limba latină, e sigur că dublul sigil conține, pe limba dacică, filiația regelui dac Decebal: *Decebalus*, fiul lui *Scorilo* (*per* — fiu în limba tracogetică).

În fața acestei filiațiuni,* se pune întrebarea: este acest Scorilo, tatăl lui Decebal, identic cu *Coryllus* din Iordanes pe care toată lumea e de acord să-l

¹ *Qetica*, 73-74; 76-78.

² La Orosius, *Hist. adv. paganos*, VII, 10, 4.

³ LXVII 6, (Exc).

* Cf. și *Lexiconul Suidas*, s. v. *Duras* și PIR², III, p. 26 — 27.

Ece cu *Scorylo, Dacorum dux* pomenit de Frontinus?¹. Noi credem că **Ptntu** Scorylo din Frontinus, istoricii moderni fixează ca epocă vremea atre Octavian și Antoniu, din pricina expresiei *arma civilia* din tirii lui Frontinus. Alții și-au exprimat părerea că epoca ar putea **p tulburările** militare izbucnite în Pannonia după moartea lui Augustus. Mult **probabil**, în schimb, e că aluzia făcută de Frontinus la *arma civilia* prin designați romanii în timpul lui Scorylo, se referă la tulburările pentru în anii 41—42 e.n. la moartea lui Caligula sau chiar la cele izbucnite moartea lui Nero, evenimente mai apropiate de autor² și corespunzând - . - r.r cu activitatea antiromană a dacilor din Ardeal decât vremea conflictului **Jlacre** Antoniu și Octavian când, după cum am văzut mai sus, dacii din inte-**ncral** Ardealului nu prea participă la expedițiile din sudul Dunării.

Dar, indiferent de faptul că Scorylo din Frontinus e identic cu Scorilo-**Corthhis** al lui Iordanes, cert e că Decebal e fiul unui rege Coryllus-Scorilo **al inscripției-sigil** de la Grădiștea Muncelului. între Deceneu și Comosicus **wa pate** să fi fost o legătură de sînge și unul și celălalt au ajuns la tron ca mari ce erau. Nu e exclus, în schimb, ca între Comosicus și Scorilo-Coryllus at o asemenea legătură, poate chiar de tată și fiu.

Despre Duras-Diurpaneus noi presupunem că a fost și el un fiu al lui sicus, deci frate mai mic al lui Scorilo care, pe temeiul dreptului agna-**la** tron³ a putut lua conducerea statului în locul lui Decebal, fiu încă nevîr-*Scorilo*. Abia prin 87, când soarta războiului cu Domițian ia o întor-i gravă pentru daci, bătrînul Duras-Diurpaneus își cedează locul lui Decebal, i și acesta acum, la o vîrstă destul de înaintată⁴.

finind seama de cei 40 de ani de domnie ai lui Coryllus-Scorilo, și de timp de la 44 î.e.n. pînă la 87 e.n. (moartea lui Burebista și urcarea a lui Decebal), rămîn 130—131 de ani pentru domnia a patru regi care Scorilo-Coryllus singur deține, după mărturia lui Iordanes, patru

Calculul nu e de loc inadmisibil. S-ar putea, însă, ca Iordanes să nu fi - . _ -::-. t unul sau doi regi mai mărunți din seria urmașilor lui Burebista.

Incontestabil rămîne, oricum, faptul că din toate acele patru sau cinci **pirți** — în care s-a dezbinat statul lui Burebista, singura parte în care constatăm **o continuitate** (chiar și incompletă) a domnitorilor e partea centrală a fostului **sac** condus de Burebista. Aici, după mărturiile produse, statul înfiripat sub **a** continuat să existe redus la proporții mai mici și în condiții mai e. El a servit însă de bază pentru renașterea statului dac de sub Duras-**Diurpaneus** și Decebal. Am amintit mai sus că o viață de stat au putut avea,

¹ *Strategemata*, I, 10, 4.

² Frontinus scrie pe vremea lui Domițian (Schanz-Hosius, *Qesch. der rom. Lit.*, II, p. 706).

³ Cf. și Arrianus, *Anat.*, 4, 15, I (agnații la tron în societatea scitică).

• Cf. Dio Cassius, LXVII, 6.

; jgfc

măcar un timp, și celelalte părți rupte din corpul statului mare al lui Burebista, acelea de sub Dicomes și Cotiso-în primul rînd. În sprijinul acestei putințe e de remarcat că în *Res gestae* (cap. 30), Augustus vorbește de o armată (*exercitus*) a dacilor, care, atacînd posesiunile romane de la sud de Dunăre, a fost zdrobită de generalii lui. Dacă nu avem de-a face și aici cu o exagerare interesată a împăratului, am putea să ne gîndim, totuși, la existența unei organizații mai puternice dacice în preajma Dunării. Regiunile de la periferie, cucerite de Burebista cu forța pe vremuri, păstrîndu-și încă destul de vie organizarea gentilică și în cadrul statului burebistan au continuat, probabil, această orînduire social-politică încă multă vreme.

Cit privește eventualele formații statale de sub Dicomes și Cotiso, ele n-au putut evita, desigur, soarta altor state mici din imediata apropiere a imperiului roman: fie înghițirea lor în marele imperiu, fie fărîmîțarea lor în organizații mărunte tribale, ca urmare a politicii de dezbinare dusă de Roma. O incorporare a lor, împreună cu alte regiuni, în noul stat ce se ridică sub Duras și Decebal e iarăși efemeră: unele vor deveni părți ale provinciei Dacia, iar altele, rămase în afara granițelor oficiale ale imperiului roman, cu toată supravegherea acestuia, vor pregăti lunga serie a luptelor eliberării, împreună cu clasele oprite dinlăuntrul provinciei înseși, a Daciei.

Continuarea statului-nucleu al lui Burebista, în sud-vestul Transilvaniei e indicată și de rezultatele arheologice. Nicăieri în așezările din Munții Orăștiei nu se constată o întrerupere a vieții după marele rege. Dimpotrivă, toate descoperirile pledează în favoarea unei supraviețuiri și dezvoltării neîntrerupte a așezărilor de tot felul. O reluare viguroasă a întăririi sistemului de apărare se marchează în a doua jumătate a sec. I e.n.: se clădesc unele cetăți noi (Blidarul: construirea cetății II), altele se consolidează prin lucrări în piatră (Costești: curtea cu cele trei turnuri de piatră pe latura răsăriteană. Tot acum se refac unele sanctuare pe Dealul Grădiștei, înlocuindu-se piatra de calcar cu piatra de andezit, lucrări care sînt întrerupte chiar de războiul izbucnit între daci și Roma sub Traian. Obiecte de import databile din sec. I î.e.n. și din sec. I e.n., se găsesc de asemenea fără întrerupere, dovedind dăinuirea vieții omenești în aceste așezări.

Revenind la dispozițiile lui Vespasian în legătură cu asigurarea liniștii la Dunărea de jos, precizăm că între aceste măsuri e și crearea unei flote pe Dunăre (*classis Flavia Moesica*) și aducerea de noi trupe. Măsurile nu erau numai defensive, ele ascundeau și intenții vădite de ofensivă, de război- **Dar** nici pentru daci acest răstimp nu a însemnat o pasivitate. Dacă nu peste **tot**, cel puțin în Munții Transilvaniei, se desfășoară o activitate de organizare^! consolidare a puterii. Aici, în regiunea sud-vestică a Ardealului, asistăm la o renaștere a statului Burebista. În vederea războiului care amenința din **partea** Romei, război ce se dovedea a fi de neînlăturat în condițiile de atunci, **regii** daci vor pune în stare de apărare cetățile existente în Munții Orăștiei ridicând

mai de unire. Episodul cu rr~r:: :e >int puși să se bată între ei și, la ivirea lupului, se amintit aruncă asupra lui, •DTCstit de Frontinus pe seama «ducelui» dac Scorilo face — căparte din aceste *■!■*■ de închegare a unității dintre triburi.

așezase După toate câte le știm, Decebal întruchipa, în acel moment, în chipul cel în mai înalt, aspirațiile dacilor, în primul rînd neclintita lor voință de a-și apăraoa și fruntea libertatea. Dușmanul însuși, prin pana istoricului roman de mai târziu DBD cetățilo Cassius, îi face celebra caracterizare: «... Era (Decebal) priceput în ale r câte■■■boiului și iscusit la faptă; știind cînd să năvălească și cînd să se retragă la un nap: meșter a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o prefect «actorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere ». într-adevăr dezvoltarea societății ales ance a ajuns, la un moment dat, la acel stadiu, cînd apariția statului a devenit din » necesitate istorică de neînlăturat. Rolul însemnat al unor personalități cata frun-«■și Decebal stă tocmai în aceea că acțiunile lor se încadrează în acest istoric cu fn ceicaracter progresist. Ei nu sînt, în realitate, decît executoriimperativ istoric.

mai Teritoriul statului condus de Decebal nu se poate preciza exact. El se credinc -ii n extins, la început, asupra Transilvaniei, a Banatului și Olteniei. Sigur e ioși. N-aan că autoritatea lui Decebal a cuprins cu timpul, într-o coalție măcar, și a lipsitfLmltf* regiuni ale Daciei de atunci nu fără a întâmpina, după cît se pare, serioase nici iicicultăți în această operă de unificare.

grija Centrul statului a rămas, firește, tot cel vechi, în regiunea bine apărată, pentru ca un reduit, a Munților Orăștiei. it&fm&r&ai ■ xElfcaat^Vtqj

o Marele război dintre daci și romani izbucnește sub Domițian, la 86 e.n. politicăIn fruntea statului dac se afla atunci Duras-Diurpaneus. Motivul războiului de edat de istoriografia romană ca fiind o năvală a dacilor (împreună cu roxolanii, unire acastanii și iazigii) în Moesia în iarna anului 85—86. Adevăratul motiv e însă forțelor*cela care a dus la conflictele continue dintre imperiul roman și daci: politica i oițade expansiune a Romei pentru a-și lărgi resursele economice și pericolul pentru primej ea de a avea în preajma hotarelor o forță atît de puternică cum erau daci și diei statul dac. Să nu uităm că incursiunile dacilor în provinciile romane nu erau, comun Im fond, altceva decît o formă a apărării împotriva încercuirii și a expansiunii e, romane, situație ce devenea tot mai insuportabilă.

insistîn Invazia în Moesia trebuie să fi fost fulgerătoare și nimicitoare căci în cursul du-se ei își pierde viața însuși guvernatorul provinciei C. Oppius Sabinus. « Erau asupra pase în cumpănă taberele întărite ale legiunilor și însăși stăpînirea noastră » nevoii acit².

¹ LXVII, 6.

² *Agric*, 41.

în această situație, Domițian vine la Dunăre, în Moesia (pare-se la Naissus) în cursul anului 86 și cu acest prilej se bifurcă și provincia Moesia în două, în Moesia Inferior și Moesia Superior (granița între ele, se așază pe râul Ciabrus, la est de Ratiaria). Începe prima campanie —■ sub comanda generalului Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului¹. După alungarea cu succes a dacilor din Moesia Fuscus trece Dunărea, pe *cit* se pare, în fața Olteniei, poate la est de Oescus,

¹ Izvorul principal narativ pentru acest război e Dio Cassius, *Istoria romană*, cartea 67, cap. 6- 10 (cf. și Statius, *Silvae*, I, 1, 79 — 81, Iordanes, *Getica*, XIII, 76-77). Cu tot caracterul de extras al textului păstrat, găsim nimerit să reproducem aici — în notă — această narațiune, în traducerea prof. T. A. Naum, din Cluj, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Cartea 67, cap. 6: « Dar cel mai mare război de atunci pentru romani a fost împotriva dacilor, peste care atunci domnea Decebal. Dura, care avea domnia mai înainte, o oferi de bună voie lui Decebal, regele dacilor, pentru că era priceput în ale războiului și iscusit la faptă; știind când să năvălească și când să se retragă la timp, meșter a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrângere; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut. Eu numesc acest popor daci, așa cum se numesc și ei pe ei și cum îi numesc și romanii, deși știu bine că unii eleni le zic geți, pe drept sau pe nedrept, căci eu știu că geții sînt cei ce locuiesc dincolo de Haemus, pe lângă Istru. Deci Domițian făcu o expediție împotriva lor, fără, totuși, a avea grijă de război: rămînînd într-un oraș din Mysia, el se dete desfrînărilor, după cum îi era obiceiul; căci nu numai că nu putea răbda ostenelele trupului și era fricos din fire, ci era încă și foarte desfrînat și destrăbălat, și cu femeile și cu băieții. Trimițînd la război alți generali, el ieși de mai multe ori rău. Cînd era bătut, dădea vina pe generali; izbînzile însă, deși nu lua parte la ele, și le puneau toate pe seama lui, iar vina înfrîngerilor o arunca asupra celorlalți, chiar dacă lupta se dăduse potrivit ordinilor sale: ura pe cei ce ieșeau învingători, pe cei învinși îi mustra ».

cap. 7: « Domițian voi să pedepsească pe cvazi și pe marcomani pentru că nu-i dădură ajutor împotriva dacilor; el veni în Pannonia, ca să se războiască cu dîșii, și ucise pe solii de-al doilea, pe care ei îi trimiseră, ca să ceară pace. Înving de marcomani și pus pe fugă, Domițian trimise în grabă soli la Decebal, regele dacilor, și-l înduplecă a încheia un tratat, pe care mai înainte nu i-l încuviințase, cu toate că Decebal i-l ceruse de mai multe ori. Acesta primi învoiala, căci era la mare strîmtoare, dar nu voi să vină el însuși, ca să steie de vorbă cu dînsul, ci trimise pe Diegis cu cîțiva bărbați, ca să-i dea înapoi armele și cîțiva captivi, ca și cum i-ar fi avut numai pe aceia)a dînsul. Făcîndu-se aceasta, Domițian puse diadema pe capul lui Diegis, ca și cum el ar fi fost în adevăr învingătorul și ar fi putut da un rege dacilor; el împărți soldaților și onoruri și bani, și trimise la Roma, ca învingător, între altele, soli și o scrisoare, zicea el, de la Decebal, dar pe care se spunea că o plăsmuise chiar el. El împodobi sărbătoarea triumfului său cu o mulțime de lucruri pe care le luase, nu de la dușmani (cu totul din potrivă: el cheltui cu tratatul, dînd lui Decebal și atunci bani mulți și meșteșugari de tot felul, și pentru timp de pace și pentru război, și promițîndu-i să-i dea mulți și în viitor), ci din zestrea împărătească: de aceasta el se folosea întotdeauna, ca și cum ar fi fost o pradă de război, odată ce adusesse în stare de sclavie împărăția însăși ».

cap. 8: « Lui i se votară atîtea onoruri, încît tot pămîntul ce era sub ascultarea lui era cît pe aci să se umple de chipurile și statuile sale de argint și de aur; el rîndui și niște serbări mărețe, despre care istoria nu știe nimic altceva mai însemnat, decît numai că se întrecură din fugă și fete; după aceea, sărbătorind așa zisele lui victorii, porunci să se facă multe lupte în circ. . . »

cap. 9: « ... Astfel de sărbători de biruință sau, cum zicea mulțimea, astfel de slujbe făcu Domițian pentru cei morți în Dacia și la Roma . . . »

cap. 10: « În războiul dacic se petrecură și următoarele fapte demne de amintit: (Tettius) Iulian, însărcinat de împărat cu purtarea războiului, între alte măsuri bune, porunci ca soldații să-și scrie pe scuturi numele lor și pe acele ale centurionilor lor, pentru ca să se poată deosebi mai ușor cei ce se poartă bine de cei ce se poartă rău. Încăierîndu-se cu dușmanii la Tapae, el ucise foarte mulți dintre ei: între aceștia, Vezina, care venea în locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putuse altfel să scape cu viață, căzu într-adins la pămînt, făcîndu-se mort, și astfel fugi pe ascuns noaptea. Decebal, temîndu-se ca nu cumva romanii, ca niște învingători ce erau, să pornească și spre scaunul domniei lui, tăie arborii care erau primprejur și rezemă de trunchiuri arme, pentru ca romanii, temîndu-se să nu fie soldați, să se retragă; ceea ce se și întîmplă ».

...
ii pod de vase¹ în anul 87. Armata expediționară este compusă din câteva și mai multe trupe auxiliare concentrate în Moesia². În fața primejdiei, s cedează tronul lui Decebal care încearcă să obțină pace. Refuzat de d, Decebal se înverșuna și sfidându-l acum el pe Domițian cu pretenții e batjocură (cere drept condiție a păcii o despăgubire de doi oboli de cap r roman)³, se pregăti de luptă, atacînd viguros ostile năvălitoare.

 Expediția se termină cu totala înfrîngere a armatei romane. Însuși generalul ucis, iar drapelul unei legiuni (V Alaudae) cade în mîna biruitorului, i cu o mulțime de captivi și material de război. Romanii reiau însă ofensiva, pătrunzînd din nou în Dacia dinspre Banat, adb conducerea lui Tettius Iulianus. Acum dacii sînt crunt bătuți la Tapae (în apropierea Porților de Fier ale Transilvaniei) în anul 88. Decebal e silit să ceară pace. În repetate rînduri, ceea ce i se și acordă în cele din urmă, dar numai dapă ce Domițian fu silit la acest pas de situația gravă de pe frontul panonic. făcea încheiată, în 89, e considerată aproape unanim, atît de cei vechi, cît și de istoricii moderni ca o « pace rușinoasă » pentru romani. Nu pare, însă, să ă fast chiar așa. În orice caz, atît Decebal, cît și Domițian aveau toate motivele ai încheie pace. Primul, și fiindcă fusese bătut dar poate și din pricina unor miș-ciri separatiste din sînul statului său: « căci se afla la mare strîmtoare » —■ spune despre el Cassius Dio. Al doilea, silit de întorsătura nefavorabilă pe care o luase nzfcoiul împotriva marcomanilor, cvazilor și iazigilor, pornit de el chiar în aod an, ca o pedeapsă pentru refuzul acestora de a da contingentele de trupe h care erau obligați în calitate lor de clientelari. Refuzul contingentelor credem avi explica cu solidaritatea, cerută de Decebal, împotriva dușmanului comun, k urma păcii încheiate, Decebal devine și el, în condiții onorabile, rege clientelar al Romei, în schimbul unor subsidii anuale și al unui ajutor tehnic de la aceasta. Ifcentru condițiile ușoare ale păcii e interesant amănuntul că Decebal nu restituie ilor nici măcar pe toți prizonierii de război și nici vulturul — drapel al oii capturat în prima campanie. În una din cetățile dacice îl va găsi Traian 5n cursul primului război.

În această situație clientelară față de Roma, Decebal trebuie să consimtă jpele romane din Moesia să treacă prin regatul său spre frontul marcomanic ^r regnum Decebali —■ glăsuiește o inscripție găsită în Siria ⁴). Cu acest prilej, se constată că alături de rege mai există un vice-rege ele preot.⁷), Vezina și că Decebal avea un frate Diegis care-l reprezintă ui tratativelor de pace. Dio Cassius amintește și de o soră a lui Decebal capturată mai tîrziu, de Traian, în primul război⁵.

^^Tfed. *Oetica*, 77.

¹ v. G. Alföldi, în *ActaArch*, XI, 1959, p. 114 și urm. ² Petrus Patricius, în *FHQ*, IV, 183, fr. 4. ***B.S. 9200.

* Mamalis, *Epigr.*, V, 3, 1; Dio Cassius, LXVIII, 9.

Oricum va fi fost această pace, numai sinceră și durabilă nu putea fi. Și unii și alții se prepară pentru ultima răfuială. Decebal, între altele, caută o înțelegere cu părții, cu scopul de a sili pe Traian să lupte pe două fronturi, dar nu reușește. Izbucnirea conflictului nici nu întârzie mult. Abia urcat pe tron și fără să se mai ducă la Roma, Traian întreprinde, la sfârșitul anului 98 direct din Germania unde se afla la moartea lui Nerva, o călătorie de inspecție a frontului dac de la Dunărea de jos, luând toate măsurile convenite și făcând pregătiri enorme (între care și terminarea drumului pe malul drept al Dunării, drum început de Tiberiu și continuat de Vespasian, Titus și Domițian).

Războiul, mai cumplit decât al lui Domițian, începe în anul 101, primăvara. Forțele sînt mari de ambele părți. Ciocnirile vehemente și dramatice. Poporul dac se apără eroic sub o conducere pricepută și vitează. Și de data aceasta, Decebal suferă înfrîngeri repetate, dar și romanii sînt sleiți de puteri în luptă cu un popor întreg și cu un teren nespus de greu chiar pentru o armată superioară ca cea a cesarilor. În 102, se încheie un fel de pace, de fapt un armistițiu, dictat de Traian și acceptat cu demnitate și calcul de Decebal. Condițiile sînt grele. Ele vor fi însă, cel puțin cele legate de termen, executate pentru a putea recîștiga libertatea necesară unei noi acțiuni și mai formidabile. Romanii o știu și doi ani și mai bine nu fac altceva decât concentrări de trupe și materiale, construind podul de piatră de peste Dunăre, la Drobeta (Turnu Severin).

Un mișcător apel îndreaptă Decebal către celelalte popoare vecine la fel de amenințate, reușind pe unele să le mobilizeze împotriva romanilor, într-un front comun.

Ultima încăierare, pe viață și pe moarte, începe în 105 și se termină în vara anului 106, cu distrugerea capitalei Sarmizegetusa, cu zdrobirea statului dac și cu moartea prin sinucidere a regelui Decebal. Cea mai mare parte a Daciei libere devine provincie romană: *Provincia Dacia*.

Înainte de a înfățișa — în linii mari — desfășurarea celor două războaie purtate de Traian împotriva Daciei, va trebui să stabilim în concret cauzele principale care au dus la subjugarea poporului dac de către Roma, la începutul sec. II e.n. Aceste cauze se reduc, în fond, la două ponderoase nevoi pentru nesățiosul imperiu sclavagist cotropitor roman, ajuns, în acea epocă, la acel punct culminant al expansiunii și puterii sale de la care, după toate semnele prevestitoare, nu putea urma decât o lentă, dar sigură prăbușire, începînd încă de pe la sfârșitul aceluiași veac.

Una din cauze era, după cum reiese limpede din lunga serie de conflicte dintre daci și statul sclavagist roman, arătate în paginile precedente, politica clasei dominante a imperiului roman de a-și asigura stăpînirea relativ recentă din Peninsula Balcanică. Această nevoie decurge în chip firesc din caracterul de clasă, exploatator, al statului sclavagist roman în plină expansiune. Încercînd toate metodele pentru aceasta în cursul celor două veacuri din urmă (după cum s-a văzut), statul roman întruchipat în persoana împăratului Traian și-a dat

1 cele din urmă că cel mai sigur mijloc este acela de a supune teritoriul imperiului în o formă ce poate garanta exploatarea nestînjenită, adică -r^> țării dacilor în formă de *provincie*.

ă toate aparențele, atît Augustus cît și Domițian și-au dat seama de enormă ce comporta cucerirea și menținerea provinciei Dacia, ca și **4r** riscul unei asemenea acțiuni. Cu greu s-a decis pentru această soluție însuși. **Xnnan** și **nu** fără ezitări, înfruntînd, pe cît se pare, chiar opoziția senatului. **Deși** această nevoie de a se menține constituie cea mai stringentă cauză **a lăzboiului** cotropitor împotriva Daciei, ea nu este, totuși, unică, ci se - - .-:-.-.;ă și cu altă nevoie izvorîta din același interes material, de stat bazat **pe exploatare**.

Nevoia lărgirii ariei de dominație a statului, întemeiat pe exploatarea ■**ancii** sclavagiste și pe expansiuni teritoriale în dauna popoarelor vecine și **la interesul** continuei înprospătări a resurselor sale devenite tot mai neîndestu-**aaofe**, a constituit a doua cauză pentru care războiul împotriva dacilor liberi ■**ntt**, cu orice risc.

In cazul Daciei, imensele bogății ce urmau să fie acaparate, fie ca pradă **război** (se vorbește de cantități enorme de aur și argint —■ mult exagerate, -*-* fie prin exploatarea masivă a subsolului (munții auriferi!) și solului ei, puteau și au și contribuit *efectiv* la asanarea temporară a situației «**Bonomice** din uriașul imperiu. La calculul chibzuit al împăratului, aceste perspec-**■fc**» au tras fără îndoială mult în cumpănă, împingîndu-l la decizia pe care a " : greutățile și riscurile materiale se compensau prin uriașele venituri ce **poc*** victoria.

Istoria desfășurării celor două ultime războaie ale Romei împotriva Daciei **cunoaștem** destul de lacunar din cîteva surse de inegală valoare, de ordin **neologic** și literar. Între acestea din urmă se află, în primul rînd, *Istoria romană* ia 80 de cărți a scriitorului Dio Cassius din sec. al III-lea e.n. scrisă în grecește. **Din păcate**, lucrarea nu ni s-a păstrat întreagă în original și tocmai cărțile 67 **al** CB, **tratînd** războaiele lui Domițian și Traian, le avem numai în niște destul •**V jalnice** și incoherente excerpte bizantine tîrzii (Xiphilinos din sec. XI, Zonaras **ana ace** XII etc). Soarta scrierilor antice despre aceste războaie ale lui Traian **a fast** într-adevăr mai mult decît vitregă, lipsindu-ne de o documentare reală **aîntentică** asupra poporului dac. Nu ni s-au păstrat (cu excepția cîtorva cuvinte **ana** fragmente ce se găsesc la gramaticul Priscian din sec. VI, în lexiconul *Suidas* %. **Sudas** din sec. X, sau la istoricul tîrziu Iordanes din sec. VI) nici comentariile — **Dacica**—ale împăratului Traian despre războaiele dacice, nici lucrările **hMilniili** *Qetica* ale medicului de curte Criton, participant la campaniile împo-•!
■**Iui** Decebal, sau cele dedicate lui Traian, ale retorului Dio Crisostomul, ipant de asemenea la război. Acesta cunoștea, prin călătorii făcute anterior, « sciților » și al dacilor (a vizitat, pare-se, chiar pe Decebal la Sarmizegetusa, J 96). S-a pierdut, de asemenea, și cartea despre războaiele dacice a lui Apian

ca și aceea a lui Arian (sec. II e.n.). Pe de altă parte Suetoniu (75—1 își termină biografiile cesarilor cu Domițian, iar vestita *Historia Augusta* (din sec. IV) oricât de îndoielnică, totuși indispensabilă operă istorică, în forma în care ne este transmisă își începe biografiile exact cu urmașul lui Traian, cu Hadrian. Partea întâi a istoriilor lui Ammianus Marcellinus (sec. IV), în care se cuprindeau și domniile lui Domițian-Traian, a dispărut în cursul vremurilor. Caninius Rufus, un prieten al lui Plinius cel Tânăr, avea de gând să scrie în versuri războiul dacic¹, dar gândul nu s-a realizat. Poetul, P. Annius **Florus** (L. Annaeus Florus) a cântat în versuri triumful lui Traian asupra dacilor, **dar** cântecul nu ni s-a păstrat². Chiar marele istoric Tacit n-a mai avut timp să scrie — așa cum intenționa — istoria lui Nerva și a lui Traian³. Panegiricul rostit de Pliniu cel Tânăr întru lauda lui Traian, în septembrie 102, constituie o sursă bogată pentru domnia împăratului, dar e cu totul sec pentru istoria războaielor dacice și a poporului dac. Astfel, singura informație literară mai cuprinzătoare ne rămâne tot rezumatul lui Dio Cassius, pe care credem, de asemenea, nimerit să-l reproducem în traducere⁴.

¹ Plinius, *Epist.*, VIII, 4.

² *Vergilius orator an poeta*, I, 7 (ed. Malcovati).

³ Cf. Tacitus, *Historiae*, I, 1, 6.

⁴ *Cartea 68, cap. 6*: «După ce stătu cîtva timp la Roma, Traian făcu o expediție împotriva dacilor, gîndindu-se la ceea ce făcuseră ei, supărat pentru banii pe care ei îi luau în fiecare an și văzînd că puterile și trufia lor cresc. Decebal, aflînd de plecarea lui, se înpăimîntă, **știind** bine că mai înainte învinsese nu pe romani, ci pe Domițian, dar că acum va avea să **lupte** cu romanii și cu împăratul Traian. Traian se deosebea foarte mult prin dreptatea, bărbăția și simplitatea moravurilor sale ».

cap. 8: «Pe cînd Traian oștea împotriva dacilor și se apropiase de Tapae, unde **tăbă-**rîseră barbarii, i s-a adus o ciupercă mare, pe care scria cu litere latine că ceilalți aliați și burii sfătuiesc pe Traian să se întoarcă înapoi și să facă pace. Traian însă, năpustindu-se asupra lor, văzu pe mulți dintre ai săi răniți și ucise pe mulți dintre dușmani: și fiindcă nu mai aveau cu ce lega rănile, se zice că el nu cruță nici chiar veșmîntul său și-l tăie, **ca** si facă din el fâșii, iar soldaților morți în luptă porunci să li se ridice un altar și să li se **faci** în fiecare an sacrificii funebre. Dar cînd el se apucă să se urce chiar pe culmile **munților**, luînd cu pericole munte după munte, și se apropie și de scaunul domniei dacice, pe cine; Lusius, care atacase din altă parte, măcelări pe mulți și pe mulți încă îi prinse de vii, atuna Decebal trimise soli».

cap. 9: «Decebal, chiar înainte de înfrîngerea lui trimisese soli, nu dintre comaiți, ca mai înainte, ci pe cei mai de frunte dintre pileați. Aceștia, aruneînd armele și căzînd la pămînt, se rugară de Traian, ca, mai întîi, să-l îngăduie pe Decebal a se înfățișa înaintea lui și a intra în vorbă cu el chiar acolo pe loc, zicînd că e gata să facă toate cîte i se vor porunci, iar dacă nu, să trimită pe cineva care să cadă la învoială cu el. Fură trimiși Sura și Claudius Livianus, prefectul praetoriului. Dar nu se făcu nimic, căci Decebal nici cu aceștia nu îndrărn.: să se întâlnească, ci trimise și atunci pe alții. Traian puse mîna pe munții cei întăriți cu ziduri și găsi întrînșii armele, mașinile de război, captivii și steagul luat mai înainte de la Fuscus. Din pricina aceasta, și mai ales după ce, în același timp, Maximus prinse pe sora lui >: luă o cetățuie puternică, Decebal fu gata să se învoiască la toate cele ce i s-ar fi **poruncit**, nu că avea de gînd să se țină de ele, ci ca să mai răsufle puțin. Decebal se învoi, deși fără voia sa, a da înapoi armele, mașinile de război și pe ingineri, a preda pe fugari, a dărîma întăriturile, a ieși din ținuturile cucerite, și pe deasupra, a socoti drept prieteni și **drept** dușmani pe prietenii și pe dușmanii romanilor, a nu primi la el nici un fugar, nici a se folosi de vreun soldat din imperiul roman (căci el momea și trăgea la sine de-acolo un mate **număr** de oșteni, și încă pe cei mai viteji) și, dueîndu-se la Traian, căzu la pămînt, i se închină lui și aruncă armele. Traian trimise pentru aceasta solii lui Decebal la senat, pentru ca și ac

Ca sursă arheologică ne servește în primul rând faimoasa coloană a lui din Roma cu reliefurile ei (sculptată în același timp cu ridicarea coloanei în anul 113), ce redau scene din cursul expediției. Pe cât de valoroasă e această operă pentru istoria artei romane, pe atât de limitată este ea ca piesă documentară. Supunându-se unor legi superioare de compoziție artistică, întreaga acțiune «toftșurată pe fusul coloanei se prezintă ca o serie de tablouri ce se perindă modele primite din tradiția artistică, adaptându-se la cerințe de simetrie, i și deseori numai la nevoia de a umple spațiul. Se poate admite, doar, o în *generalități* a realului atât ca succesiune de fapte cât și ca reprezentare autentică a oamenilor și lucrurilor. O descifrare, prin urmare, a mersului eveni-telor, o localizare în timp și spațiu a acțiunilor nu poate fi decât foarte apro-ra, iar în ce privește detaliile, artistul se abate de la real de foarte multe ori, lucrând cu modele și tipuri date; așa, de pildă, zidurile dacice de pe coloană ■B seamănă de loc cu ceea ce știm noi astăzi despre ele, prin săpături; podul de peste Dunăre, opera lui Apollodor din Damasc, e reprodus artistic, dar cu abateri de la realitatea cunoscută din alte reproduceri etc. Și e firesc

ască pacea. După ce făcu această legătură, lăsînd oaste în Sarmizegetusa, iar celelalte ale țării așezîndu-le cu soldați el se întoarce în Italia».

cap. 10: « Solii trimiși din partea lui Decebal fură duși în senat, și ei, punînd jos armele ară înîinile cum fac prinșii de război, rostiră cîteva cuvinte, se rugară și, astfel, încheiară și-și luară apoi armele de jos. Traian își sărbători triumful și fu numit « Dacicul»; el în teatru lupte de gladiatori. . . Dar cînd i se vesti că Decebal calcă multe din învoielile că se îngijește să aibă din nou arme, că primește la el fugari, că face iarăși întărituri, e soli pe la vecini, că jefuiește pe cei ce, mai înainte, îi hrănise gînduri vrăjmașe luase și o parte din țara iazigilor, pe care, după aceste, Traian nu le-o dete înapoi cînd ei , atunci senatul îl socoti din nou pe Decebal drept dușman al statului, și Traian făcu război împotîiiva lui, el însuși, nu prin mijlocirea altor generali ». **cap. 11:** « Din pricină că mulți daci trecuseră de partea lui Traian, precum și din alte Decebal ceru din nou pace. Dar el nu se înduplecă a preda armele și pe sine însuși: în văzul tuturor oșteni și îndemna la război pe vecini, spunîndu-le că, dacă-l vor sul, și ei se vor primejdui; că mai sigur și mai ușor își vor păstra libertatea luptînd .i el, înainte de a da nenorocirea, și că de-i vor lăsa pe daci să piară, mai tîrziu, ne și cu nea el era cît pe-aci să-l ucidă pe Traian. La acesta se putea ajunge ușor și altădată; însă, din pricina trebuințelor războiului, el primea pe cel ce voia să vorbească cu el alege. Decebal trimise, deci, în Moesia niște fugari, ca să-l omoare, dar aceștia n-o face: unul din ei, fiind bănuît, fu prins și, dat chinurilor, mărturisi tot planul urzit de ».

cap 12: « Decebal, momind pe Longinus, comandant de oaste, care se dovedise de nc în războaie, și înduplecîndu-l să vină la o întîlnire sub cuvînt că va face tot ceea ce e »a porunci, puse mîna pe el și -l întrebă în fața obștii ce planuri are Traian; și fiindcă ia nu voi să spună nimic, îl puse sub pază neferecată și, trimițînd un sol la Traian, ceru **acesta** să-i lase țara pînă la Istru și să-i întoarcă banii pe care-i cheltuise cu războiul: numai S *» da drumul lui Longinus ! Traian răspunzîndu-i cu vorbe îndoielnice, din care voia se **Tadă** că el nu pune preț nici prea mare, nici prea mic, pe Longinus (aceasta, pentru aici să-l piardă pe acela, nici să-l răscumpere cu prea mulți bani), Decebal, socotind ce să **ă**, **stătu** în cumpănă. între aceste, Longinus, căpătînd otravă prin mijlocul unui libert, pentru Decebal să nu bănuiască de loc ceea ce avea să fie și să nu-i facă paza mai grea, îi pro- **ae că-l** va împăca cu Traian; apoi, scriind o epistolă ce cuprindea o rugăminte, o dete **liber- ai**, ca s-o ducă lui Traian, pentru ca să fie fără grijă. Și, astfel, libertul plecînd, peste Longinus bău otrava și muri. După ce se întîmplă aceasta, Decebal ceru de la Traian pe promițîndu-i că-i va da în schimb trupul lui Longinus și zece captivi; el deci, ca să întru îndeplinire, îndată -i trimise pe centurionul prins dimpreună cu Longinus,

să fie astfel. Coloana nu e altceva decât un monument de artă, supus cerințelor artei în primul rând, menit să proslăvească pe împărat, e un mijloc de propagandă, constituind, în fond, opera de ilustrare vizuală la cartea scrisă despre acest război de însuși împăratul. Prin acest caracter al coloanei se explică numeroasele scene de ordin politic, religios (ca adlocuțiile, sacrificiile, lustrațiile, închinările și așa mai departe) și cele de esență propagandistică.

Încercările învățaților moderni de a localiza precis în timp și spațiu (mai ales), diferitele scene cu indentificări de locuri și peisaje trebuie privite cu cea mai mare rezervă, cu atât mai mult, cu cât toți comentatorii istorici ai coloanei porneau de la premisa falsă că cetatea de scaun a lui Decebal era în Valea Hațegului și nu în Munții Orăștiei.

Al doilea izvor arheologic sînt resturile materiale din zona Munților Orăștiei, izvor prețios, potrivit să confirme sau să infirme informațiile literare

de la care Traian află tot ceea ce se întîmplase cu Longinus. Totuși, Traian nu-l trimise nici pe acela înapoi și nici nu dăte drumul libertului, socotind că, pentru onoarea împărăției, viața acestuia este mai de preț decât înmormîntarea lui Longinus ».

cap 13: « Traian făcu un pod de piatră peste Istru, pentru care nu găsesc cuvinte, ca să-l admir așa cum s-ar cuveni. Sînt, în adevăr, și celelalte lucruri ale lui minunate, dar acesta e mai presus de celelalte: stîlpii, douăzeci la număr, sînt făcuți din piatră cioplită în patru muchi; înălțimea lor de 150 de picioare, fără temelie, iar lățimea de șaizeci; acești stîlpi, care sînt departe unul de altul cu 170 de picioare, sînt împreunați prin arcuri. Cum să nu se minuneze cineva de cheltuiala făcută cu ei? Cum să nu se mire de felul în care ei au fost puși, fiecare, într-un rîu cu apă așa de multă și cu atîtea vârtejuri, într-o albie plină de nămol? Că doar apa n-a putut fi abătută ! Am spus care este lățimea rîului, nu pentru că el curge numai pe lățimea aceasta (el se-ntîmplă să se verse pe-o întindere de două și de trei ori mai mare), ci pentru că locul cel mai îngust și cel mai îndemănos din acele părți pentru facerea unui pod are lățimea aceasta. Dar cu cît rîul aici se îngustează mai mult, coborînd dintr-un lac mare și curgînd apoi spre altul și mai mare, cu atîta el se face mai repede și mai adînc, încît și acest lucru face ca greutatea zidirii unui pod să fie și mai mare. Dar și aceasta învederează geniul lui Traian. Cu toate acestea, podul nu ne este nouă de nici un folos: din el numai stîlpii mai stau în picioare, fără trecere pe deasupra lor, ca și cum ei ar fi fost făcuți numai pentru aceasta, ca să ne arate că nimic nu este ce firea omenească să nu poată lucra ! în adevăr, Traian, temîndu-se ca nu cumva, cînd îngheață Istrul, romanii de dincolo să fie atacați, făcu podul, pentru ca ostile lui de ajutor să poată trece ușor pe el. Dimpotrivă, Hadrian, temîndu-se că barbarii, siluind pe paznicii podului, vor avea pe unde trece mai ușor în Moesia, dărimă partea de de-asupra a podului ».

cap. 14: « Traian, trecînd Istrul pe podul acesta și făcînd războiul mai mult cu pază decît cu înfocare, cu timpul și cu greu învinse pe daci, el însuși arătîndu-se de multe ori și mare căpitan și om viteaz, iar soldații săi trecînd prin multe primejdii și făcînd multe fapte eroice. Între altele, un călăreț greu rănit fu scos din luptă, ca unul care ar mai fi putut să fie vindecat, dar, simțînd că nu se mai poate vindeca, se repezi din cort — căci răul nu ajunsese la capătul lui — și, luîndu-și din nou locul în bătălie, muri după minuni de vitejie. Decebal, căruia i se luase acuma și scaunul domniei și țara întreagă, și care era însuși în pericol de a fi prins, își făcu singur seamă și capul său fu dus la Roma. Astfel Dacia ajunsese sub ascultarea romanilor și Traian descăleca într-însa orașe. Se găsiră și comorile lui Decebal, cu toate că ele erau ascunse sub rîul Sargetia, care curge pe lîngă scaunul domniei lui. Căci, Decebal, prin mijlocul captivilor săi, abătu rîul, sapă albia lui și, punînd într-însa mult argint și mult aur, precum și alte lucruri de mare preț și care puteau suferi umezeala, puse peste ele pietre și grămădi pămînt; după aceea, aduse din nou rîul în albia lui, iar în peșteri, tot cu ajutorul acelor captivi, ascunse veșmintele și alte lucruri de felul acesta. După ce făcu aceste, el ucise pe captivi, ca să nu spună nimănui nimic. Dar Bicilis, un soț de-ai lui, care știa ce se lucrase, fu prins și dădu pe față toate aceste . . . ».

cap 15: « După ce s-a întors Traian la Roma, veniră la el o mulțime de solii de la barbari, între alții și de la indieni; și el rîndui sărbări timp de 123 zile, în care fură ucise mii și mii de fiare și de vite și se luptară 10 000 de gladiatori. . . ».

cele indicate de reliefurile coloanei traiane, dar și întregind cunoștințele cu unele detalii de mare însemnătate. Și puterea documentară a acestei **sane** arheologice e, firește, limitată.

Ținând seama de aceste trei izvoare mari (cu valoarea lor relativă), și **deceldalte** mai mărunte dar, de obicei precise, ca și de lucrările unor cercetători **■Bodetni**, istoria războaielor traiane contra dacilor se poate schița în linii generale cum

urmează:

După pregătiri ce duraseră aproape trei ani, războiul începe în primăvara **101**. Plecarea împăratului din Roma spre câmpul de bătaie e atestată 25 martie a acestui an. Baza de pornire a operațiilor în nord-estul **■** i Superioare. De aici, începe atacul armata romană compusă din legiunile Dcncentrate ale Pannoniei (patru legiuni) și ale celor două Moesii (cinci legiuni), **li care se** mai adaugă și vreo patru-cinci legiuni aduse de la Rin sau nou înființate, **k total** deci, din 13—14 legiuni, din cohortele pretoriene și din o mulțime **e trupe** auxiliare din armata regulată, dar și din formațiuni etnice speciale, **■egatare**. recrutate de la periferia imperiului (arcași, călăreți, luptători cu praștia, **e germani**, sarmați, mauri, asturi din Spania, sirieni, palmireni, contingente —11 ni im iazige, cvade etc). Efectivul de 200 000 de oameni ce se dă în acestei armate pare, totuși, exagerat și trebuie scăzut credem, cam cu i **sfert**. Și așa, forțele romane sînd formidabile. Flota moesică de pe Dunăre și mai mult potența de război a năvălitorului.

Puse sub comanda unor șefi capabili, aleși cu grijă, aceste unități erau : de un stat major select, în frunte cu generalul-împărat. Din statul major **parte** și viitorul stăpîn al Romei, Hadrian, alături de tehnicieni-ingineri **■ Balbus** și Celsus.

Față de această uriașă armată, bine condusă și excelent pregătită, forțele

■Decebal trebuie să fi fost și ele numeroase. În orice caz, el dispunea de o : înzestrată cu paloșe curbe, cu săbii drepte și curbe (*falces Dacorum*) și arcuri, ca și de o cavalerie ușoară arcașă. Stindardul unităților e **■BMiul**« balaur » dac (*draco*). în favoarea lui era și seria cetăților și fortificațiilor **pe** vîrfurile munților din redutul Costești-Grădiștea Muncelului, puternic (« munții

întăriți cu ziduri » — după expresia lui Dio Cassius ^x) cu de război mobile (ce se văd pe reliefurile coloanei traiane) ca și ter en u

apărătorului dîrz și hotărît să-și apere țara. Pătrunderea spre aces fortificat al dușmanului era apărată la est de fortificațiile de la Tilișca și iar la sud de cetatea (recent descoperită) de la Bănița-Dealul Bolii. **■ lipsit** nici trupele de ajutor trimise de vecini (roxolani și bastarni; iazigii i de partea romanilor, în dușmănie cu Decebal). Alianța cu Pacorus II, regele r, căutată de Decebal în cursul primei campanii (101) nu știm să se fi O parte slabă a rezistenței lui Decebal o constituia mișcarea separatistă

* Ci. și Plinius, *Panegyricus*, 16, 5; Statius, *Silvae*, III, 3, 168; Balbi ad Celsum, *Expositio*, i[^]e-Lachmann-Rudorff, *Die Schriften der rom. Feldmesser*, voi. I, p. 92 — 93.

a unor fruntași filoromani și lipsa de apă din interiorul cetăților de pe înălțimi, lipsă ce făcea imposibilă o rezistență mai îndelungată la asediul încercuitor. O coloană a armatei, în frunte cu împăratul, trece Dunărea pe la Lederata (Ramna) și traversează Banatul spre Tibiscum (Jupa, lângă Caransebeș). O știm precis din singurul fragment păstrat din comentariile lui Traian, la gramaticul Priscian ^x: «de aici, înaintarăm spre Berzobis (azi Berzovia), apoi spre Aizi (Aizizis, azi Fîrliug)».

Fig. 66. — O luptă între daci și romani (scenă de pe Columna lui Traian de la Roma).

O a doua coloană va fi pătruns în Dacia pe la Dierna (Orșova de azi) și înaintînd pe valea Cernei și a Timișului, se va fi. întîlnit cu coloana vestică la Tibiscum (Jupa). De aici, coloanele unite s-au îndreptat, pare-se pe valea Bistrei, spre Mureș, ținta fiind valea Mureșului și regiunea centrală întărită a lui Decebal, din Munții Orăștiei. Undeva în acest drum, Decebal opune rezistență; locul e numit *Tapat* și e identificat, cu probabilitate, dar fără nici o dovadă, la Porțile de Fier ale Transilvaniei, trecătoare, într-adevăr, ușor de apărut.

Lupta de la Tapae a fost o luptă grea și pentru unii și pentru alții. După Dio Cassius (68,8), Traian își continuă drumul spre cetatea de scaun a regelui dac, dar scenele de pe coloană par a indica lupte în altă parte, în răsărit, provocate de atacurile dacilor și roxolanilor împotriva Moesiei (Dobrogea) ceea ce s-ar confirma și cu o știre de la Pliniu cel Tânăr în legătură cu capturarea unui sclav (Callidromus) al guvernatorului Moesiei Inferioare de către o căpetenie roxolană, Susagus, sclav pe care Decebal îl trimite în dar regelui Pacorus II al părților, solicitînd, pare-se, o alianță. Prima campanie (cea din 101) se sfîrșește probabil cu aceste evenimente, romanii menținîndu-se pe pozițiile cîștigate.

Înaintarea spre cetatea lui Decebal se reia în anul 102. De data aceasta se atacă —■ presupunem — și dinspre nord din valea Mureșului, unde ajunsese

¹ Inst. gramm. VI, 13, p. 205. Ed. Hertz; Peter, H.R.R., II, 117.

Traian, și dinspre est și sud. Dinspre nord, înaintarea probabil s-a făcut de-a lungul -ei Orașului(Grădiștii),cucerindu-se «munte după munte cu mari pericole», iar An flanc, înaintînd pe plaiurile munților cu cavaleria ușoară maură, ataca Lusius **jjnietus**, căpetenie maură intrată în slujba romanilor. El a putut pătrunde în interiorul arcului carpatic fie prin pasul Turnu Roșu, fie pe la trecătoarea Vîlcanu-**laL** Castelele romane de pămînt de la Vîrful lui Petru, de pe Comărnicele și de **b** Jigorelul atestă în orice caz un atac din aceste părți asupra Sarmizegetusei. Cu ocazia acestor înaintări pe valea Apei Orașului sînt ocupate unele **failțimi** între ele credem că a fost și cetatea-castel de la Costești care prezintă o **refacere** pripită în cursul armistițiului dintre 103—104. Aici va fi. fost prinsă fi **sora** lui Decebal (v. mai sus, p. 302) și tot aici au putut fi capturate și insignele **milite** re, captivii și mașinile de război, pierdute de Cornelius Fuscus de care **pomen**ște Dio Cassius (68,9). Pe coloană, această întîmplare nu-i redată, din **motive** ușor de înțeles. În schimb, apar pe coloană scene cu supunerea unor **grupe** de daci, dezertori și trădători. Relieful coloanei indică în această înălțare de scene și o linie de for-**tificație** (scena LXXIII și LXXIV) în apropiere de capitala dacică. Ea nu e însă nă, cum se spune, de obicei, ci pare a fi valul cu palisadă de la Cioclovina, să oprească o înaintare a dușmanului și dinspre valea Jiului. Putem **iomgistra**, prin urmare, un atac al romanilor și dinspre sud-vest, încă în cursul **pomului** război.

Atît din scenele coloanei, cît și din relatarea sumară de la Dio Cassius că **situ**ția e gravă. Decebal cere pace și se închină primind condițiile ; **dictate** de învingător. Depunerea armelor e reprezentată pe coloană **ca** idu-se în fața unei cetăți dacice, dar nu putem afirma că aceasta e egetusa însăși (Dio Cassius nu pomeneste de așa ceva). Condițiile impuneau lui Decebal *: 1) predarea tuturor armelor și mașinilor **detăzboi**; 2) extrădarea inginerilor și a dezertorilor; 3) dărîmarea cetăților; 4^ **evacuarea**, adică cedarea definitivă a teritoriilor ocupate de oastea romană; 5) renunțarea la o politică externă proprie; 6) opreliștea de a da azil fugarilor ii și de a mai angaja militari romani (căci —■ spune Dio Cassius —■ « el și atrăgea la sine de-acolo un mare număr de oșteni, și încă pe cei mai i»)*. Nu se vorbește în condiții de obligația lui Decebal la vreun tribut **su b** despăgubiri: el rămîne, însă, tot un rege închinat Romei.

Pentru supravegherea executării condițiilor, Traian lasă o armată pe loc, **B speță la** «Sarmizegetusa », localitate ce nu poate fi cetatea de scaun **a** lui Pm*TM!, ci viitoarea capitală romană a Daciei din Țara Hațegului, confundată **Jr autorul** Dio Cassius din sec. III cu reședința regilor daci. Sarmizegetusa

¹ Dio Casius, LXVIII, 9; cf. și Petrus Patricius, în FHQ, IV, 186 (« să cedeze teritoriu re /- * ocupat Traian »).

* **Vezi** și citatul (din Dio Cassius), păstrat la Suidas, IV, p. 669, nr. 483, privitor la fugari ■ **pedepsiți** cu moartea.

dacică nu căzuse încă. Faptul că împăratul Traian instituie la *Tapae* niște serbări anuale în cinstea celor căzuți și înmormîntați aici (Dio Cassius, LXVIII, 8) ne obligă să admitem că această trecătoare dificilă, identificată cu Porțile de Fier ale Transilvaniei, împreună cu întreaga Țară a Hațegului, a rămas definitiv ocupată de romani.

Pacea se va fi încheiat pe la sfîrșitul verii sau începutul toamnei anului 102 * (vezi scena LXXV).

Ea n-a fost însă considerată definitivă de nici unul dintre contractanți. Servea ca un armistițiu și pentru Traian, și pentru Decebal. Întors la Roma, Traian își ia pe la sfîrșitul lunii decembrie 102 triumfalul nume de *Dacicus*, fiind primul împărat roman cu acest titlu de glorie ².

Din extrem de zgîrcit și confuz relatatele condiții de pace în excerptele de la Dio Cassius nu reiese clar ce anume teritorii trec definitiv în posesiunea romanilor și dacă numai în acestea lasă armată Traian. Nimic nu se opune să admitem că un rezultat al încheierii păcii-armistițiu e ocuparea definitivă a unei zone largi de țară dacică din stînga Dunării de către romani și anexarea ei la Moesia Superioară. Cît de mare va fi fost acest teritoriu anexat, nu putem ști sigur. Va fi cuprins Muntenia și Moldova sau numai Țara Hațegului cu Banatul și cu partea sud-vestică a Olteniei? Sigur e că Decebal va pretinde la începutul războiului al doilea (105) de la Traian să-i restituie țara pînă la Istru (Dunăre) ³. Și iarăși e de neînchipuit construirea podului la Turnu Severin fără stăpînirea malului stîng al fluviului care trebuia să fie legat de restul imperiului. Credem că au dreptate cei care susțin că garnizoanele așezate de romani în diferitele puncte ale țării dacilor rămasă neocupată definitiv erau numai pentru controlul executării condițiilor și se vor fi retras o dată aceste condiții împlinite.

Săpăturile arheologice confirmă o demantelare a cetății de la Piatra Roșie și chiar a aceleia de la Grădiștea Muncelului, întîmplată anterior distrugerii lor definitive, așa cum e ilustrată această demantelare și în scena LXX VI.

De sfîrșitul primului război se leagă o interesantă scenă de pe coloană (scena LXXVI dreapta), în care unii (Cichorius și Petersen) au văzut emigrarea populației dacice, iar Reinach și Patsch, cu mai multă dreptate, revenirea populației, fugită în munți, la vetrele ei.

Anii de după pacea din 102 sînt folosiți și de daci și de romani pentru noi pregătiri de război.

Traian începe construirea podului de la Drobeta încă în primăvara anului 103 prin arhitectul Apollodor din Damasc și cu concursul trupelor.

Nici Decebal nu stă nepăsător: se pregătea înfrigurat de lupta cea din urmă, călcînd toate stipulațiunile tratatului de pace ⁴.

¹ A. Degrassi, *Inscr. Italiae*, XIII, fasc. I, p. 197, fragm. XVI-XVII și p. 225.

² *Ibidem*, p. 197 și 225.

³ Dio Cassius, LXVIII, 12.

* La aceasta se referă și știrea (din Arrianus, *Parth.*), păstrată la Suidas, II, p. 322, nr. 1864.

ii m dărimase, probabil, nici toate fortificațiile, iar acum reface în grabă **ie distruse** de război (Costești) sau pe cele demantelate și ridică, în grabă, **oi** (între acestea noi, trebuie să fie cetatea a II-a de la Piatra Roșie și H-* **de pe** Blidarul). Mai mult, el se răzbună asupra vecinilor dușmani și în **ocupă** niște teritorii de la iazigi pe care Traian la cucerirea Daciei nu

C7. — **Populația** dacică se reîntoarce din munți, după primul război cu romanii (stingă); Traian vorbind armatei după o luptă (dreapta).

să **restituie** acestora, ci le menține în cadrul provinciei (e vorba probabil vestică a Banatului în care iazigii reușiseră să pătrundă în timpul r).

Roma declară iarăși război. Traian pornește cu statul său major la 4 iunie **e front**. Între însoțitorii lui (*comites*) era și viitorul guvernator al Daciei D. Terentius Scaurianus. Îmbarcarea împăratului are loc la Brundi-ji **nu** la Ancona, cum se credea ². De aici va fi apucat peste mare și, apoi zisul Peninsulei Balcanice în direcția Dunării și a Drobetei să ajungă Superioară unde îl așteptau trupele care nu se aflau eventual în teri-**cupat** al Daciei. Nici drumul prin Balcani la Dunăre nu e mai lung decât Ic **pe** coastele Dalmației, pe la Sirmium, la Drobeta.

lirboiul fu purtat « mai mult cu pază decât cu înfocare » —■ spune Dio încă de la început, Decebal văzându-se părăsit de unii din ai săi, cere poc, **dar pe** cât se pare numai pentru a câștiga timp căci continua cu pregătirile

^m *hacr. Italiae*, XIII, fasc. I, p. 197, fragm. XIX.

¹ A. Degrassi, în *Rendiconti Pontif. Accad. Rom. di Arch.*, 22, 1946—1947, p. 167—183;
» Ck. Kcard, în *REL*, 35, 1957, p. 299 și urm.

și mai ales făcea apel la neamurile vecine încercînd să le convingă de pericolul comun. De data aceasta, vecinii nu prea se arătau dispuși la o alianță, învățînd

Fig. 68. — Decebal (într-o scenă de pe Columna lui Traian).

din pățania primului război și lăsîndu-se, probabil, corupți de banii Romei (v. mai jos, p. 313).

Numărul trupelor romane pare să fi fost, acum, mai mare decît în primul război. Pătrunderea înspre cuibul întărit al regelui dac se făcea, și de data aceasta, din mai multe direcții: din vest, prin Banat — valea Mureșului — valea Apei Orașului spre Sarmizegetusa, din sud, pe valea Oltului, sau peste Vîlcan, atacînd cetatea cea mare din flanc și din spate (vezi castelele din aceste regiuni, mai sus, p. 307), dar foarte probabil, și dinspre Moldova prin Ardealul estic. Putem afirma aceasta, întrucît dintr-un papirus reiese că teritoriul Moldovei de sud și al

Manteniei se afla în mîna romanilor în acest timp (poate chiar prin stipulațiunile punctului 4 din tratatul de pace de la 102)¹. Urmărirea în detalii a luptelor dine, după reliefurile coloanei e dificilă. Luptele se dau, în orice caz, în munți. E vorba fără îndoială de Munții Orăștiei cu cetățile ce împrejmuiesc reședința de pe Dealul Grădiștei. Se văd romani care înaintează și deschid drumul; dacii care atacă cu îndrjire; iar alții sînt înfățișați în atitudini de închinare, împreună cu femeile și copiii lor. Se remarcă în chip deosebit mari concentrări de trupe dacice, sub directa comandă a regelui în vederea ultimei rezistențe. În una din scene (CXXXV) apare chiar figura plină de tragică îngrijorare a lui Decebal, urmărind ultimele înclășări.

Și la Dio Cassius lipsesc amănunte mai interesante cu privire la luptele propriu-zise. Excerptele se mulțumesc să povestească tentativa de asasinare a lui Tiaian de către unii emisari ai lui Decebal și presiunea încercată tot de regele dac asupra împăratului prin capturarea comandantului de legiune Longinus, chiar la începutul ostilităților.

Al doilea război a durat în orice caz mai puțin. În urma unor atacuri concentrice și viguroase asupra capitalei, Decebal se văzu constrîns să părăsească cetatea pe cale de a fi cucerită și să caute scăpare prin fugă, însoțit de cîțiva oșteni credincioși. Va mai fi nutrit acest viteaz conducător al dacilor speranța de a organiza ia testul Daciei, cu ajutorul vecinilor roxolani și bastarni, o nouă rezistență ? Această nădejde o va fi altoit-o și războinicilor cărora le mai vorbește pentru «ddina oară (scena CXXXIX). îndreptîndu-se, călare, pe plaiul munților, spre iisărit unde mai avea o cetate de piatră, pe Valea Frumoasei (Sebeșului), la Qpxlna și alta la Tilișca (r. Sibiu), iar, mai departe, în estul Ardealului, mai multe cetățui (dacă nu cumva toate acestea căzuseră deja în mîna romanilor), el e urmăntîndeaproape și înconjurat de cavaleria romană. Pus în fața alternativei de a cădea în mîna nemilosului dușman pentru a fi tîrît în cortegiul triumfal al cesarului an de a-și curma zilele, el alege sinuciderea. La rădăcina unui stejar, Decebal, ultimul rege dac, își curma zilele, tăindu-și beregata cu un paloș scurt (scena CXLV) ². Capul și mîna dreaptă îi sînt retezate și duse ca trofeu la cartierul ^neral al împăratului. Capul avea să fie trimis la Roma. În una din scene (CXLVI), ae recunosc și doi tineri, căzuți în mîna urmăritorilor poate copiii (sau nepoții ?) regelui (v. scenele CXLII—CXLVIII). Sarmizegetusa cade pradă biruitorului fi e distrusă, încă în vara anului 106. Trecerea ei prin sabie și foc e confirmată și de săpături. Putem spune că distrugerea a fost *sistematică* (inclusiv sanctuarele). Magaziile de provizii, clădirile din interiorul cetății și cele ale așezărilor civile de pe terase prezintă urmele unor incendii puternice.

¹ E vorba de registrul (*pridianum*) cohorței I hispană veterană călăreată, cup.ins în isul Hunt (- Br. Mus. Pap. 2851), republicat recent de R. O. Fink, în JRS, 48, 1958, p. 102-116. Datarea lui Fink (anul 99) e respinsă de R. Syme, în JRS, 49, 1959, I— II, 26—33 și modificată în anii 105-107. Cf. și AISC, II, p. 225, nota 1.

* Cf. și Dio Cassius, LXVIII, 14. « Pulsum regia, pulsum etiam vita » (alungat din cetatea de scaun și din viață) — spune Pliniu cel Tânăr, în una din scrisori.

Pentru clipele din urmă pe care le trăiește Sarmizegetusa asediată, coloana traiană ne înfățișează o scenă de un dramatism zguduitor (CXX—CXXI): doi pileați oferă de băut unor luptători ce-și întind dornici și istoviți brațele. Scena fusese interpretată mult mai tragic decât e în realitate și anume ca o sinucidere

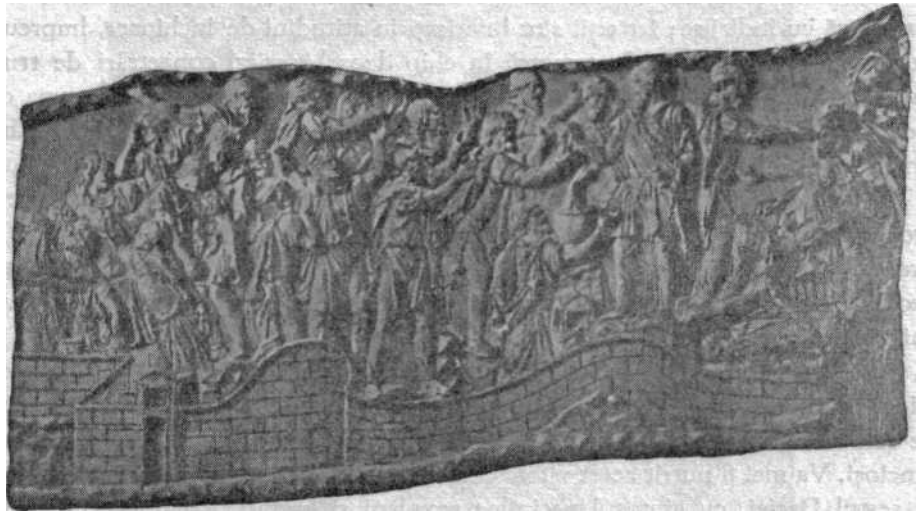

Fig. 69. — Distribuția ultimei rații de apă între apărătorii unei cetăți dacice (scenă de pe Columna lui Traian de la Roma).

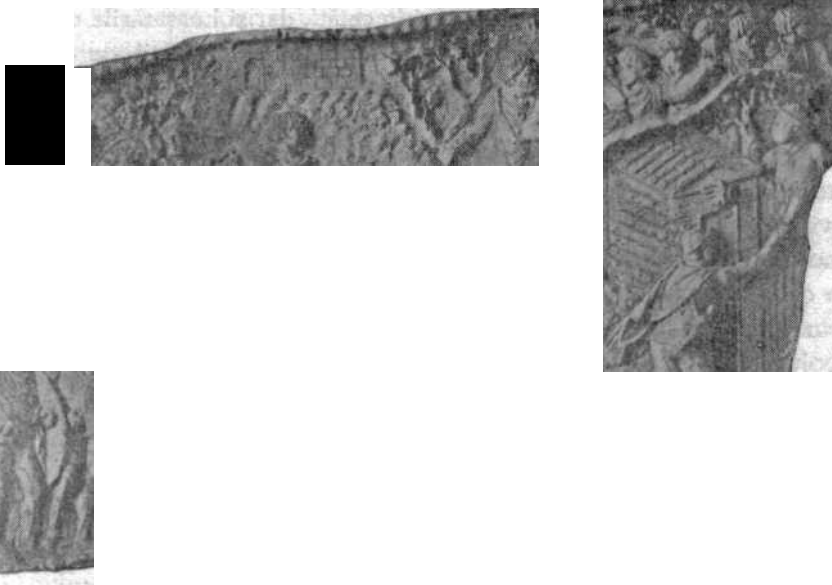
în masă cu o băutură otrăvitoare. Nimic nu îndreptățește această interpretare. E vorba, fără îndoială, de distribuția ultimelor rezerve de apă, apa constituind o problemă de căpetenie la aceste cetăți, iar lipsa ei devenind fatală pentru apărători.

În o serie de scene ale coloanei se văd detașamente de soldați romani urmărind și escortând resturile oastei dacice, ce se mai opuneau în diferite fortărețe mai apropiate sau mai îndepărtate ori în câmp liber. Localizarea exactă a acestor acțiuni e, firește, iluzorie.

Printre ultimele scene sînt însă trei care se pretează la o interpretare istorică mai precisă. Prima e aceea cu reprezentarea prăzii bogate în obiecte de aur și de argint, capturată de comandantul roman, din Sarmizegetusa, din vistieria regală și a templelor (scena CXXXVIII). Că o pradă bogată de război a răsplătit pe învingători, e un lucru ce nu poate fi contestat. Faptul e relatat și de Dio Cassius (LXVIII, 14), care mai adaugă și episodul —■ fără îndoială născocit sau repetat ca un loc comun —■ cu ascunderea acestor tezaure, de către Decebal, în albia lîului Sargetia și descoperirea lor datorită unui trădător cu numele Bicilis. Dar că cifrele transmise despre cantitatea acestor prăzi la scriitorul bizantin din sec. VI, Iohannes Lydos ¹, sînt cu totul de necrezut, încă este adevărat, deși izvorul bizantinului a fost însăși lucrarea *Qetica* a lui Criton, Chiar cu corectivul

¹ De magistratibus, II, 28.

fiios aplicat de J. Carcopino (165 500 kg aur, 331 000 kg argint și 50 000 de războinici) aceste cifre rămân, evident, exagerate. Oricât ar urma să fie scăzute cifrele pentru aur și argint, cert e că situația precară a finanțelor romane se redresează simțitor după 106, permițând împăratului largi dărnicii, scutiri de impozite,

Kg. 70. — Armata romană incendiind casele dacilor (scenă de pe Columna Traiană).

ararea războiului pârție, precum și angajarea și executarea unor mari lucrări publice (Forul lui Traian cu statuile aurite „*ex manubiis dacicis*”, Basilica Ulpia —• ambele inaugurate în 112 —■ Coloana —■ inaugurată în 113 —■ construirea **anei** noi conducte de apă —■ Traiana Aqua ■—■ în Roma, refacerea canalului Nil-Marea Roșie etc), în afară de jocuri și spectacole durînd mai multe luni de-a **rindul** timp de vreo trei ani consecutivi. Însăși valoarea aurului pare să fi scăzut de pe urma enormelor cantități de aur aruncat pe piață.

O a doua scenă (CXLI) arată, în mod demonstrativ, supunerea nobilimii **Separatiste** dacice învingătorului. Ca întotdeauna, și acum reprezentanții clasei dominante caută și găsesc favoarea dușmanului, pe socoteala poporului trădat. **Acesta** ne apare, în schimb, în cele două scene apropiate și ultime (CLIV—CLV): grupuri de daci, ducîndu-și familiile și tot avutul într-o direcție necunoscută. Ca și scena asemănătoare de la sfîrșitul războiului prim (LXXVI), și acest tablou a **fott** interpretat fie ca o *emigrare* a populației dacice peste hotare (Cichorius), **fie** ca o acțiune de schimb de populație cu alte seminții aduse în Dacia (Petersen), ri care nu pot fi. acceptate din o serie de motive K C. Patsch vede și în aceste scene tot reîntoarcerea la vetrele lor a acelor daci care de teama și urgia

¹ Dio Cassius nu pomenește cu nici un cuvînt asemenea acțiuni.

războiului se refugiaseră în munți. Pare-se, însă că pentru aceste două scene de la sfârșitul războiului de cucerire, explicația cea mai justă e aceea a evacuării imediate a populației din zona cetăților dacice¹, evacuare impusă de romani din motive de securitate, și mutarea acestei populații la șes, pentru o mai bună supraveghere. Săpăturile arheologice din zona cetăților dovedesc, într-adevăr, încetarea oricărei vieți dacice nu numai în cetăți, dar și în așezările civile (inclusiv stînile) din regiunea muntoasă, o dată cu ocuparea regiunii de către romani. Acțiunea nu e fără precedent în istoria romană: Augustus, în Gallia, mută locuitorii din Bibracte, cu forța, la Augustodunum și tot din ordinul lui sînt strămutați din locurile lor, din cotul Dunării de la Aquincum, etaviscii, în altă parte a Pannoniei². Data la care s-a terminat al doilea război și s-a constituit provincia a fost multă vreme discutată³. O diplomă militată descoperită nu demult, la Porolissum (r. Zalău) a adus confirmarea sigură: la 11 august 106 exista deja o *Dacie romană* în frunte cu consularul D. Terentius Scaurianus, cunoscut și pînă acum ca primul guvernator — *legatus Augusti* — al provinciei⁴. Sfârșitul războiului și constituirea provinciei printr-o *tex provinciae* trebuie puse, prin urmare, prin luna iulie a aceluiași an. Nu este exclus, ci, dimpotrivă, e foarte verosimil, ca această lege de organizare a provinciei s-o fi dat însuși împăratul Traian, despre care se presupune că a mai rămas o bucată de vreme în provincia nou cucerită. Aceeași dată a terminării războiului (vara anului 106) neo întărește și însemnarea din calendarul-cronică din Ostia pentru anul 106 (luna și ziua lipsesc din inscripție) unde se spune: . . . *D]ecibali [caput . . . in sca]lis Qemoni[is expositum . . . (sau iacuit)]*, adică în ziua ... luna ... a anului 106, capul lui Decebal a fost aruncat pe scările Gemoniei,⁵ j aceasta, pentru ca să se știe că cel mai mare dușman al Romei a fost răpus. Însemnarea confirmă în același timp și știrea de la Dio Cassius, LXVIII, cap. 14,3 după care « capul (lui Decebal) fu dus la Roma ». În vederea consolidării victoriei, a pacificării provinciei și a organizării noului front al imperiului se iau toate măsurile militare și administrative. Pentru supravegherea acestor acțiuni, se pare că împăratul rămîne încă vreo cîteva luni în Dacia, amintindu-și triumful pentru anul 107.

Ca prima măsură, se dispune, după cum am văzut, mutarea populației din zonele muntoase, la șes. În special trebuia să fie evacuată regiunea cetăților și a centrului religios care era Sarmizegetusa. Aici, în fosta cetate dacică de pe Dealul Grădiștei-refăcută după distrugerea suferită cu ocazia asediului - se instalează pe o durată de mai mulți ani un detașament al legiunii IUI Flavia Felix, construindu-i-se și nelipsite băi pe una din terase. Restul legiunii e repartizat în diferite puncte din sud-vestul Transilvaniei. Încă vreo două-trei legiuni rămîn

(sub t^a l^r) ¹ Daicoviciu > Ossena ² zioni intorno alia colonna Traiana, în Dacia, N. S., III
³ fi Ia BoniS. 4 ^A chacolo ^{scie p} TM ^{De} 8rassi > ^{Insc} * de in Ungarn, Budapest, 1956, p. 156 și urm n A-
 Italiae, XIII, fasc. I, p. 226-227.

⁵ IbU.

A. Degrassi, *Inscr. Italice*, XIII, fasc. I, fr. XX, p. 177, 198-199 și 226-227.

în Dacia din interiorul arcului carpactic: legiunea XIII Gemina (la Apulum-Alba Iulia), poate și legiunea I Adiutrix (în centrul Ardealului, poate tot la Apulum), iar în nord, în regiunea Porolissum, legiunea III Gallica, despre care avem tot dreptul să presupunem că a luat parte și ea la războaiele dacice ¹. O mulțime de trupe auxiliare din cele care au participat la campanii sînt așezate în tabere întărite, la granițe, dar și în interiorul țării cucerite. Unele din ele vor fi duse în Pannonia de către comandantul legiunii IUI Flavia Felix, C. Iulius Maximus Manlianus, înaintat guvernator al Pannoniei, în 110 ². O deosebită supra' veghere se acordă regiunilor fostelor cetăți dacice.

Grija pentru păstrarea prăzii cucerite îndeamnă pe Traian să-și asigure neutralitatea popoarelor vecine, în special a roxolanilor (iazigii din Cîmpia Ungară erau, în oarecare măsură, deja în slujba Romei). Acum se va fi încheiat cu roxo' lăanii înțelegerea în schimbul unor subsidii din partea imperiului de a căror micșorare îi vom vedea că se plîng aceștia lui Hadrian (v. mai departe, cap. următor).

Victoria asupra dacilor fu serbată cu fast extraordinar nu numai la Roma, ci și în întreg imperiul. După triumful solemn, urmară jocuri și spectacole ce durară mai multe luni și se repetară și în anii următori. Senatul decretă ridicarea unei coloane, în forul ce va purta numele împăratului, coloană pe care se înfășură, ca un papirus, fișia de reliefuri cu scene succesive ilustrînd artistic desfășurarea războaielor. Se bătură nu numai monede comemorînd cucerirea Daciei (*Dacia capta* și [*Victoria*] *Dacica*) dar și medalioane speciale. Se ridicară monumente triumfale pe locurile unde se dăduseră bătălii, în amintirea celor căzuți (între acestea și Monumentul de la Adamclisi, din Dobrogea). Pe lîngă *Tro-paeum Traiani* din Dobrogea, se întemeiază, la sud de Dunăre, orașul *Nicopolis* ca « semn al biruinței împotriva dacilor » ³. Cu această ocazie vor fi fost cioplite și figurile de daci ce se văd în muzeele din Roma și Leningrad (Ermitaj). Uriașe daruri fură distribuite generalilor și soldaților. Obiecte de lux sau de uz practic ies din atelierele imperiului înfățișînd scene și nume din război. În Egipt, un puț săpat la Mons Claudianus (azi Gebel Fatîre) primește numele de *Fons feli* cissimus Traianus Dacicus* ⁴. Ambasade străine veniră din țări îndepărtate să felicite pe împărat pentru izbîndă. Dacia era învinsă ...

O problemă mult discutată a fost întinderea teritoriului dacic cucerit și înglobat în imperiu, la nord de Dunăre. O inscripție descoperită la Corint ⁵ a avut darul să risipească orice îndoială asupra cuceririi totale a Daciei în cele două campanii traiane: *C. Caelius Ivlartialis ... copiarum curam adiuvit secunda expeditione oua universa Dacia devicta est..* . (Caelius Martialis a îndeplinit funcția de intendent al trupelor în al doilea război dacic, în care a fost cucerită

¹ RE s. v. *Porolissum*.

² C/L, XVI, p. 224; *ActaArch*, IX, 1-4, 1958, p. 412.

³ Ammianus Marcellinus, XXXI, 5, 16.

⁴ C/L, III, 24.

⁵ *Arm Ep.*, 1934, 2.

întreaga Dacie). Cu drept cuvînt se poate, deci, trage concluzia că nu numai teritoriul cunoscut ca fostmînd provincia Dacia de mai tîrziu (Oltenia, Banatul, Transilvania) a fost cucerit de Traian, ci și teritoriul Munteniei și Moldovei (probabil numai sudul acesteia).

Mărturii epigrafice (între ele și o recent descoperită diplomă militară din Bulgaria) și descoperiri arheologice ne confirmă într-adevăr, că *acesta* e cazul:

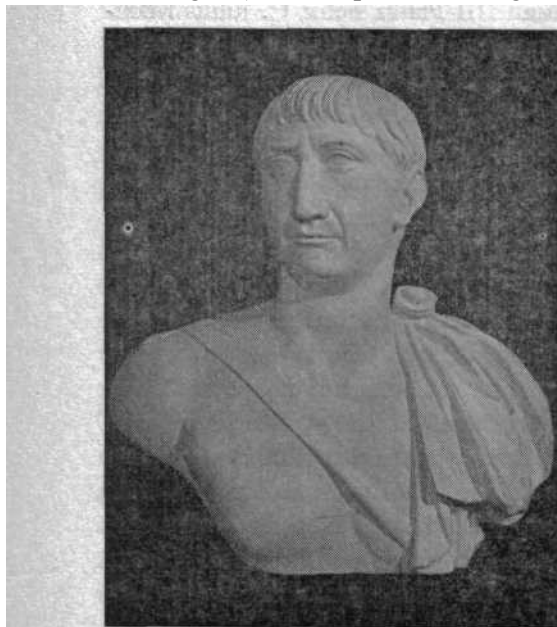

Fig. 71. — Bustul împăratului Traian.

Muntenia, împreună cu sudul Moldovei încă au fost anexate —■ în mod provizoriu —■ imperiului, dar nu ca părți ale provinciei Dacia, ci ale *Moesiei Inferioare*, la care se adaugă și teritoriul ardelean de la sud și est de Olt (v. mai departe, cap. următor).

Prin înfrîngerea dacilor, statul liber dac încetează să mai existe și cea mai mare parte a pămîntului dacic se transformă în provincie romană, împărțînd de acum încolo, timp de 165 de ani, soarta celorlalte țări cucerite de Roma.

Părți însemnate din fosta Dacie vor rămîne însă în afara granițelor provinciei romane. Unele din aceste părți (ca teritoriul Munteniei, de pildă, după ce se renunțase la el) vor rămîne sub o aspră supraveghere și nu vor

putea iniția mișcări de proporții mai mari împotriva stăpînitorilor intruși. Cu atît mai aprins va arde, în schimb, flacăra revoltei în rîndurile maselor de daci liberi în regiunile nordice și nord-estice (Maramureșul și Moldova). Acțiunile lor, alături de alte populații libere, vor pricinui nesfîrșite greutăți imperiului, pînă la alungarea stăpînirii romane în sudul Dunării.

5. CULTURA DACICĂ ÎN SEC. I î.e.n. și I e.n.

Vorbind de cultura dacică, înțelegem să expunem în paginile ce urmează nu atît aspectul ei *material*, element constitutiv al modului de producție, aspect tratat în cuprinsul paragrafului respectiv (v. mai sus, p. 268—274), cît mai ales, aspectul ei *spiritual*, aprtînînd suprastructurii societății geto-dace.

Pentru aspectul material al culturii geto-dace din ultimele două secole ce precedă cucerirea Daciei de către romani, se aplică în mod curent numirea de « Latene » tîrziu (faza a III-a și a IV-a), ceea ce, firește, nu înseamnă cîtuși de

puțin că totul sau cea mai mare parte a acestui bun cultural se datorește celților. S-a spus și de către cercetătorii români, ca și de cei străini, că așa-numita cultură Latene de la noi nu se datorește atât celților, cit mai ales sudului tracic și orientului pontic (grecesc și el în cele din urmă), cultura Latene, în bazinul carpato-danubian, fiind rezultatul a mai multor componente. În primul rând, această cultură își are rădăcinile sale creatoare în tradițiile neîntrerupte locale pe care influențele venite din afară n-au făcut decât să le stimuleze cu forme și procedee noi, integrându-se organic în cultura autohtonă. Această constatare e valabilă nu numai pentru începuturile culturii Latene dacice, ci și pentru ultimele două secole ale Daciei libere, cu deosebirea destul de esențială însă că în aceste două veacuri elementele de cultură greacă-elenistică (la care se adaugă și cele romane-italice) pătrund acum în societatea gefo-dacă, mai curînd direct, decât prin intermediul tracilor sudici sau al popoarelor din nordul Mării Negre. Legăturile pe care le au geto-dacii, chiar înainte de epoca lui Burebista și a tatălui său, și care devin acum mai intense și mai directe cu orașele grecești de la Marea Neagră, și cu cele din Peninsula Balcanică și Elada (Thasos, Megara, Delos, Dyrrhachium și Apollonia) sau, începînd cu a doua jumătate a sec. I î.e.n., cele cu lumea romană, explică îndeajuns această pătrundere nemijlocită.

E cît se poate de firesc însă ca o dată cu elementele de cultură materială, să se infiltreze și să prindă teren și elemente culturale (greco-elenistice-romane) de natură ideologică, politică, științifică, religioasă, altoindu-se, însă, și acestea pe fondul străvechi băștinaș, pe care îl îmbogățesc și-l dezvoltă.

Cultura dacilor în ultimele două secole ale existenței sale poate fi considerată ca o cultură de tip superior stadiului primitiv-rural al triburilor patriarhale, avînd caracterul unei civilizații oppidane cu tendințe vădite de atingere a civilizației agraro-orășenești, cu centre economice puternice constînd din agricultori, meșteșugari, plebe muncitoare și sclavi.

Ca atare trebuie văzute aglomerările omenești de la Tinosul, Popești, Poiana și încă vreo cîteva din acele TCOXEIC pe care le amintește Ptolemeu. Sînt *oppida*, constituind tîrguri, *fora rerum venalium* pentru localnici și negustorii străini. Spre oraș tindea și întinsa arie locuită de pe Dealul Grădiștei cu foarte numeroasele ei locuințe și ateliere masate pe terasele dealului, în jurul incintei sacre și a cetății.

În materie de viață politico-socială, dezvoltarea internă a societății dacice cu o viață sedentară multiseclară de agricultori și crescători de vite, a dus destul de curînd la înjghebarea acelor uniuni tribale cu forma de organizare specifică trecerii la o viață de stat —■ a democrației militare —■ dezvoltare accelerată de lumea înconjurătoare greco-tracă dar nu determinată de aceasta. Încă de pe acele vremuri se observă la conducătorii — dinasți ai acestor formațiuni parastatale — o înțelepciune politică, am zice o « rațiune de stat » ca aceea de care se lasă călăuzit Dromichaites în conflictul său cu Lisimah izbutind să convingă poporul înarmat de interesele superioare proprii care dictează împăcarea cu regele Traciei.

Trăsături de om politic și de dominație asupra poporului trădează și cunoscuta măsură aplicată dacilor din « regatul » său de către Oroles din pricina lașității în fața dușmanilor bastarni¹. Calitățile de organizator ale lui Rubobostes, pe la începutul sec. II, în Transilvania, sînt categoric subliniate în Prologul 32 al istoriilor lui Trogus Pompeius.

Cu atît mai puțin poate să ne surprindă, astfel, talentul de organizator și mare om de stat al lui Burebista însuși, ajutat de marele preot Deceneu cu rol de vice-rege. Din cele arătate la activitatea lui Burebista reies clar înaltele calități ale omului politic care se slujește de bărbați pricepuți pentru tratative de politică externă: fie ele cu romanul Pompei —■ împotriva puternicului și mult mai pri-mejdiosului Caesar, fie pentru a cîștiga orașele grecești, rupîndu-le de sub influența Romei, sau cu alți aliați în Orientul Apropiat ori în îndepărtatul Occident germanic.

Am văzut cum noua interpretare a inscripției lui Acornion dezvăluie o organizare a puterii centrale după modelul statelor monarhice elenistice.

Intensa activitate desfășurată de Burebista și de colaboratorul său Deceneu în domeniul organizării puterii centrale și a statului ce se înfiripează și al reglementării cu forța a vieții sociale și politice a dacilor poate părea exagerat prezentată de Iordanes ² (după Dio Crisostomul) dar nicidecum inventată. Strabon însuși confirmă această activitate obștească a celor două căpetenii. Nu ne poate mira, prin urmare, că pentru un Dio Crisostomul și pentru excerptatorul său Iordanes ³, geții sînt cei mai înțelepți dintre toți barbarii și aproape deopotrivă cu grecii. Că dacii vor fi avut legi scrise și că aceste «legi » vor fi avut caracterul unor legi de stat sau numai caracterul unor norme și prescripții etico-religioase, puțin importă. Măsura cu distrugerea viței de vie ⁴ ■—■ absurdă în această formă —■ e o indicație totuși în ce grad și pînă unde s-a mers cu reglementarea vieții obștești. La asemenea măsuri se referă însemnarea lui Iordanes: *fysicam tradens naturaliter propriis legibus vivere fecit*. . . (învățîndu-i științele naturii omenești, i-a făcut să trăiască potrivit legilor acestei naturi, adică cumpătat). Cunosînd organizarea puterii centrale după modelul monarhiilor elenistice, nu e de loc imposibil ca la curtea regească să fi existat și nelipsita tagmă a învățaților. Vom vedea¹ cum, în ce privește știința medicală și cea a fenomenelor cerești, informația dată de Dio Crisostomul-Iordanes (v. mai jos) se verifică.

Stările acestea de lucruri vor fi suferit o reducere simțitoare după desființarea stăpînirii lui Burebista, dar nu au putut dispărea cu totul. Un Scorilo, în sec. I e.n. continuă, în orice caz, o veche tradiție cînd prin exemple concrete demonstrează supușilor săi și celorlalte triburi dezbinare nevoia unirii ⁵. Toți

¹ Iustinus, XXXII, 3, 10.

² *Getica*, 69.

³

Getica, 40.

⁴ Strabon, VII, 3, 11.

⁵ Frontinus, *Strategemata*, I, 10, 4: bătaia între doi cîini care, la ivirea

lupului, se

aruncă, împreună, asupra lui.

acești conducători acționează, firește, în condițiile unei stăpîniri de clasă, ca reprezentanți ai puterii statului incipient, dar nu mai puțin asupritor.

Reorganizarea însăși a statului și a puterii centrale sub Decebal (și desigur și sub Duras-Diurpaneus) nu e de loc mai prejos: comandanți în fruntea cetăților, **dregători** însărcinați cu supravegherea agriculturii, existența funcției de vice-rege (**Viezina**, probabil și acesta mare preot), ambasadori ca Diegis, dezvăluie în

f **lauda** o organizare complexă a conducerii centrale. Dio Crisostomul¹ remarcă și nu numai mulțimea populației dacice, dar și bunăstarea ei, bazîndu-se pe cele constatate pe cît se pare, la fața locului, la însăși curtea lui Decebal, în **primăvara** anului 96. În privința politicii externe, Decebal se dovedește chiar **superior** înaintașului său Burebista: știe să se orienteze, caută alianțe, găsește **momentul** potrivit de a ceda, ca un bun diplomat, nu se dă înapoi nici de la **intrigile** potrivite cu vremile. Bun strateg și abil om de stat, el se impune ca un **redutabil** adversar al Romei (v. caracterizarea lui la Dio Cassius, mai sus p. 298).

În meșteșugul războiului, dacii încă s-au dovedit maeștri, Mărturie stau nu numai succesele obținute de un Burebista, Decebal și alții, dar și măiastră **rețea de** cetăți și forturi așezate, pe înălțimi, la locurile potrivite de a închide **accesul** dușmanului. Sistemul « reduit » din jurul cetății de scaun din Munții **Orăștiei** e, fără îndoială, opera gîndită a regilor daci, Burebista și urmașii lui. În această privință, analogia cu așezările tracice e evidentă: forturi pe vîrfuri de **dealuri**, la trecători, dispuse în așa fel încît să se poată susține unul pe altul². **Tacitus** în lucrarea citată în notă ne arată și felul cum știau să se apere în aceste **cetăți** tracii, atacurile lor prin surprindere asupra romanilor care îi asediau, **Incercuind** fortul sau cetatea și tăindu-le celor asediați apa și furajul. Aceeași **metodă** de luptă trebuie să o presupunem și la daci. Cetățile și forturile erau **construite** din ziduri de pămînt (valuri) cu palisadă, sau din piatră.

La fortificațiile din Munții Orăștiei e vădită încă și colaborarea strînsă a ierilor și mșșterilor greci, care, la construirea cetăților, au aplicat autentice ctipții **de** arhitectură militară elenistică-romană. Chiar la dispoziția inge-să, savantă, a acestor fortificații, în punctele cele mai indicate pentru apărarea **obiectivului** vizat, nu e cazul, poate, să excludem și participarea activă a unor **ingineri** și tehnicieni militari greci. Ridicarea de cetăți, castele și turnuri de **apărare** sau **de** veghe se îmbină și cu aplicarea tradiționalului sistem al valurilor (**agger**) de pămînt și al palisadelor care închid căile de acces inamicului (valul de la Cioclovina).

Planul cetăților e, în schimb, de o evidentă inspirație greco-elenistică, cum o demonstrează construcțiile de la Piatra Roșie și Blîdarul: forma patrulateră,

¹ *Orationes*, VII, 21.

* Tacitus, *Annales*, IV, 46 — 51: « castella » tracice din munții Haemus.

adaptându-se terenului, turnurile dreptunghiulare sau pătrate, exterioare și anterioare, la colțuri sau pe parcursul curtinelor (zidurilor), intrările în cetate prin câte un turn de colț (Piatra Roșie), uneori cu dispozitivul¹ *chicane* — ■ « capcană » (Blidaru).

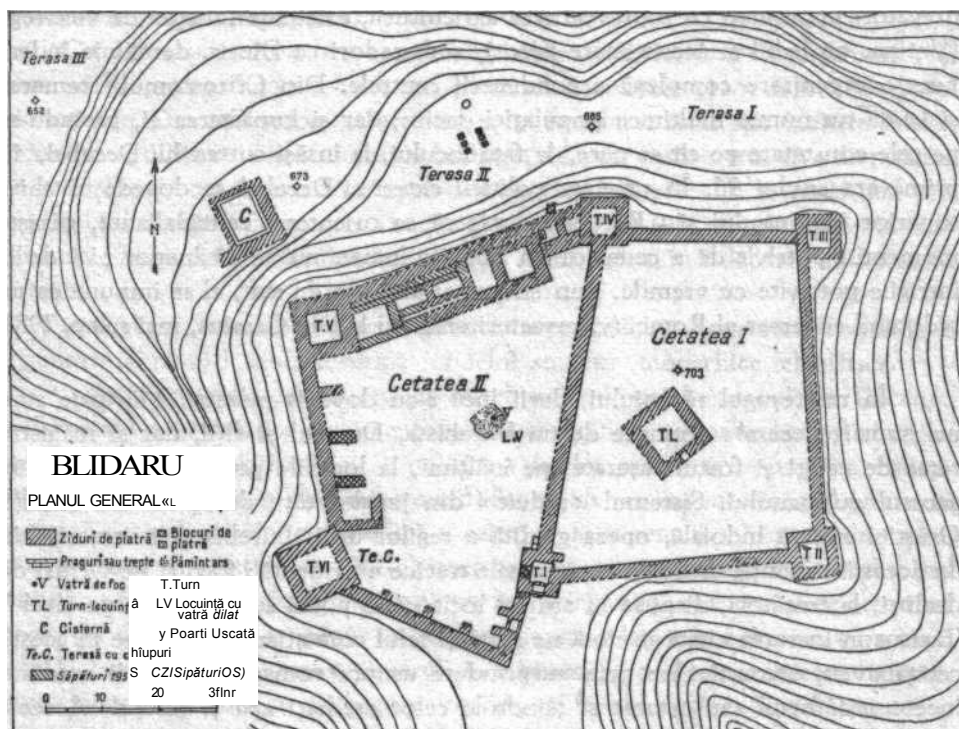

Fig. 72. — Planul cetății dacice de la Blidaru.

La un model din lumea sudului ne trimite și tehnica construirii zidurilor de cetăți, turnuri și chiar locuințe fortificate.

Sistemul constă în legarea celor două paramente ale zidului cu ajutorul unor grinzi de lemn ce se așază transversal pe toată grosimea de 3 m a zidului, legînd între ele blocurile contrapuse din cele două paramente, fie prin grinzi cu capetele tăiate în formă de coadă de rîndunică ce intră în scobiturile potrivite de pe suprafața blocurilor respective, fie prin grinzi folosite ca *scoabe*. Sistemul e, după cum se știe, des aplicat și de mare vechime în lumea mediteraneană *, iar întrebuințarea lui la cetățile dacice se impunea și prin natura materialului ce se oferea din belșug în munții păduroși ai Daciei. Nu știm să se fi folosit și mai înainte acest sistem la daci sau în Dacia. Cert e că acest *opus Dacicum* nu trebuie confundat cu *murus Gallicus*.

¹ Cf. Vitruvius, De *architectura*, I, 21.

Blocurile de piatră de calcar, bine ecarisate, de formă dreptunghiulară (dimensiunile aproximative: 60 X 65 X 40 cm), sînt pe fața externă lucrate în *bugnato*, iar cele de la colțuri au o profilatură verticală, și unul și celălalt element de pură origine grecească.

Zidurile de piatră nu continuă însă întotdeauna pînă sus din acest material. Oa cetatea Blidarul se pare că unele turnuri erau pînă sus numai din piatră) **Partea** superioară era fie de lemn (la cetăți, turnuri și bastioane), fie din cărămidă **abb** arsă (la turnurile-locuință și la turnuri izolate de pildă). Terminarea în **construcție** de lemn a părții superioare a zidurilor corespundea și unei practici **locale** binecunoscute și rezolva și problema acoperișului acestor ziduri de cetate, fi a crenelurilor și drumului de rond (*chemin de rond*).

Continuarea în cărămidă a zidului de piatră —■ pe aceeași grosime — e o apesialitate binecunoscută a sudului \ Relevăm numai amănuntul că aceste **catimizi** sînt arse la daci din pricina climei prea umede, că ele sînt pătrate (ca grecești) de dimensiuni 48 X 48 cm și cu o grosime de 8V2 cm (ceea ce ar

reflecta o bază de unitate grecească)². Fața zidului de cărămidă (cea **exte-rioară** și cea interioară) era tencuită cu o pastă fină, deseori colorată, de argilă (ca fi la casele de lemn băștinașe). Materialul liant era *lutul*.

Din piatră (cu continuare în lemn sau cărămidă) dacii construiau și zidur *incertum* cu blocuri mici și lunguiețe destul de regulate, folosind ca liant. Observăm că mortarul — în afară de cazuri excepționale — cum e cisterna 1 de la Blidarul (vezi mai jos) și o porțiune de zid de la incinta nouă (**secundați**) de la Piatra Roșie — nu era folosit de daci. Uneori zidul în *opus incertum* se amesteca cu blocuri sau porțiuni de zid în blocuri.

Trebuie să facem aici însemnarea categorică că reliefurile de pe coloana lă Traian nu redau exact tehnica de construcție constatată, la cetățile dacice.

Ca element grec contează și prezența scărilor monumentale de piatră ce **duc** la turnul'locuință de la cetatea Costești, intrările arcuite de piatră de la **Onldiște** și Cetatea Piatra Roșie, turnurile mici de luptă (din lemn pe baze de **piatti**) din spatele curtinei de la Costești, ca și zidurile de terasă, prevăzute cu scurgătoare din loc în loc, ce susțineau terasele superioare împotriva prăbușirii ai aerveau și ca perete decorativ.

Tot de tip grec, dar lucrate pe loc sînt și țiglele de acoperiș (constatate și în **așezarea** de la Popești) de forma și dimensiunile celor folosite în orașele grecești de pe țărmul Mării Negre,

O lucrare cu totul clasică, după prescripții vitruviene (de tip grecesc) e . de apă din preajma cetății Blidarul. Atît forma cît și tehnica și materialul *signinum* de rețetă greacă)³ o categorisesc ca atare. Conductele de apă,

¹ Vezi o listă documentară la W. Dehn, *Die Heuneburg beitrn Talhof*, în *Fundberichte ma Sdmvaben*, N. F. 14, p. 93-94.

Pentru cărămizile bine arse din lumea tracă, de la Seuthopolis, v. « *Izvestiia-Institut* », XXI. 1957, p. 129-152.

Vitruvius, *De architectura*, VII.

cu țevi de teracotă, ce se găsesc în mai multe locuri din regiunea așezărilor dacice din sudul Orăștiei încă trebuie atribuite influenței greco-romane. Același lucru se poate afirma și despre canalurile deschise de apă din incinta sacră de la Grădiștea Muncelului.

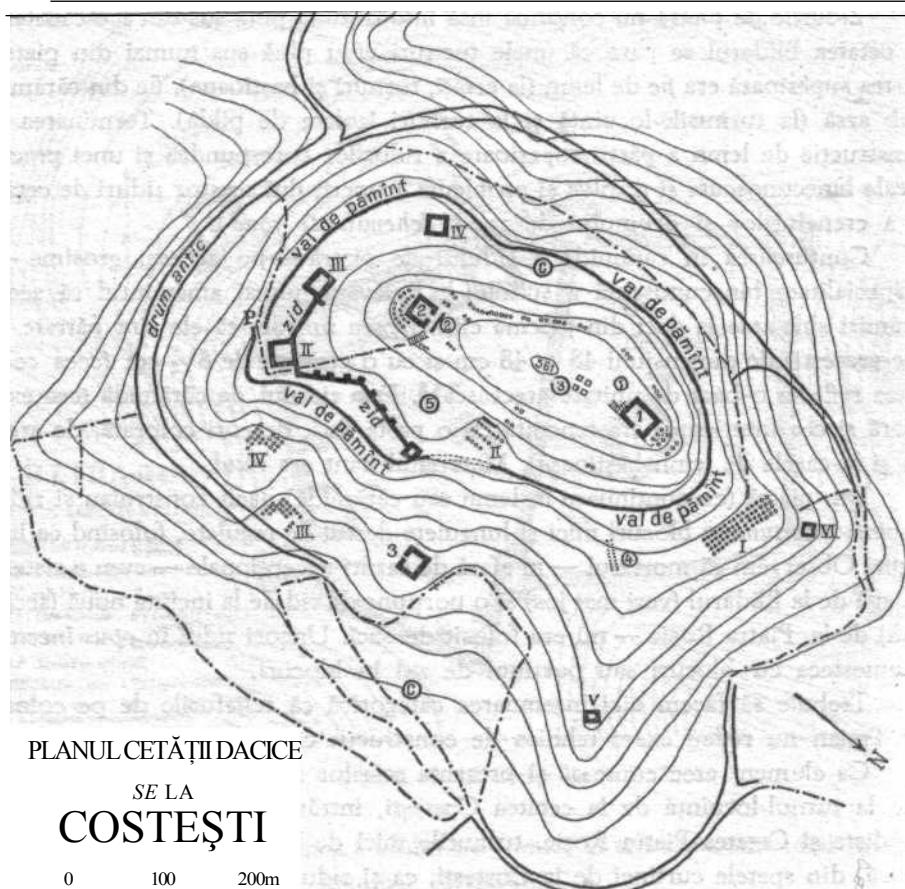

Fig. 73. — Planul cetății dacice de la Costești.

Ca arme dacii foloseau în special arcul, paloșul drept sau curb {**daca*) și temuta sabie curbă dacică (*falx*)¹. Nu le era necunoscută, cel puțin în sec. I î.e.n., nici sabia dreaptă celtică. După reliefurile coloanei (scena CXIV), în apărarea cetăților, dacii din Munții Orăștiei foloseau și niște mașini de război, bănuim de invenție sudică sau romană². Ca arme de apărare, cunoaștem scutul, probabil de lemn, ferecat sau nu, dar deseori ornamentat, și coiful de bronz sau de piele, întrebuințat pare-se numai de căpetenii. Ca stindard, flînd în vînt și

¹ Fronto, *Principia historiue*, p. 205 N.

² v. Strena Buliciana, p. 74-75; RE, VII, 1305; Gr. Tocilescu, *Dacia romani*, p. înainte de 750.

■rtst de călăreți, emițînd sunete, era vestitul balaur (*draco*), poate de origine ita.

Ca trupă, pedestrimea alcătuia grosul armatei, dar nici cavaleria dacă înzes-cu arcuri nu era mai prejos. Tocmai împotriva acestei cavalerii sînt aduse

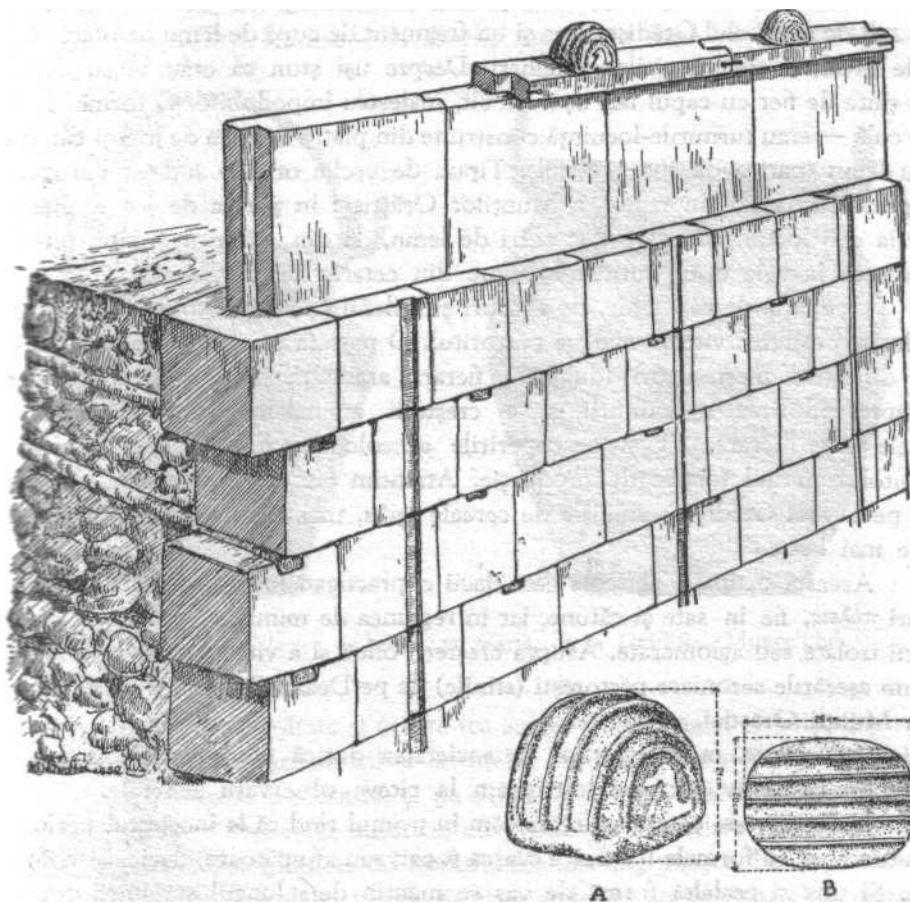

Fig. 74. —Zid dacic de terasă. A-B, detaliul decorativ al balustradei.

contingentele de călăreți mauri arcași și de arcași palmyreni călări. Judecînd după răbalele de fier găsite în săpături, caii dacilor erau mărunți de munte.

Mai originală se înfățișa arhitectura civilă: case patrulate, cu sau fără absidă, sau rotunde, construite din lemn (în paiantă sau în bîrne), pe un soclu scund de pietre, cu pereții acoperiți de lipitură frumos fățuită și chiar colorată, cu acoperișul de țiglă, șindrilă, paie sau stuf. Unele au și pridvor în față sau o prispă de jur împrejur. Condițiile naturale nu au permis păstrarea elementelor de construcție de lemn care trebuie să fi fost foarte frumos sculptate și crestate.

Variatele scule de dulgherie descoperite în diferitele așezări, dar îndeosebi în așezările din Munții Orăștiei, constituie o grăitoare dovadă de înaltul nivel la care a ajuns măiestria lucrării în lemn.

O fântână/Cisternă căptușită cu blăni groase de gorun, încheiate cu sistemul îmbucăturii capetelor prin jghiaburi, butoiul de decantare a apei din rezervorul de apă de pe Dealul Grădiștei, ca și un fragment de cupă de lemn ne oferă singurele produse ale meșterilor dulgheri. Despre uși știm că erau bogat ferecate cu ținte de fier cu capul lat, ușor arcuit, măiestru împodobite. O formă de casă — culă — erau turnurile-locuință construite din piatră (partea de jos) și cărămidă sau lemn (partea de sus — etajul). Tipul, de veche origine sud-est europeană, e prezent și astăzi în regiunea Munților Orăștiei: în partea de jos e chelarul, iar la etaj locuința la care duc scări de lemn, și din exterior și din interior, exact ca la cele două turnuri-locuințe din cetatea de la Costești¹.

Ocupația de căpetenie, de veacuri și milenii chiar, a geto-dacilor era agricultura, creșterea vitelor mari și păstoritul. O parte a populației se îndeletnicea cu diferitele meșteșuguri (dulgheri, fierari, argintari, olari, tăbăcari, mineri). Despre înflorirea agriculturii și a creșterii animalelor stau mărturie atât unele texte literare, cât și descoperirile arheologice. Ele au fost expuse în capitolul tratând forțele de producție. Amintim aici că în așezarea cea mare de pe Dealul Grădiștei, soiurile de cereale (grâu, mei, ovăz, secară) erau dintre cele mai bune.

Această ocupație agricolă geto-dacii o practicau locuind fie în centre mai mari Țicșeu, fie în sate și cătune, iar în regiunea de munte pe poieni, în gospodării izolate sau aglomerate. Asupra creșterii oilor și a vitelor mari ne lămuresc acum așezările sezoniere păstorești (stînile) de pe Dealul Ruzilor și de pe Meleia din Munții Orăștiei.

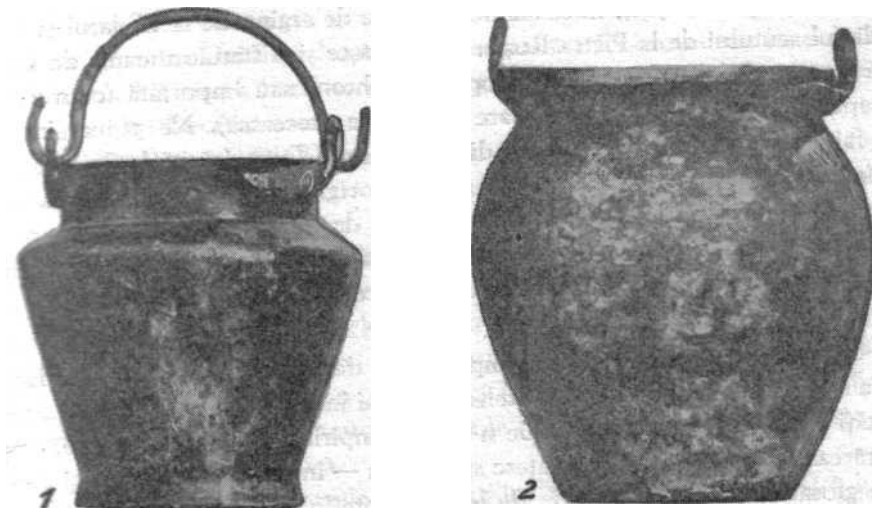
Dezvoltarea meșteșugurilor în societatea dacică fiind tratată pe larg în capitolul respectiv, aici ne restrângem la câteva observații generale.

În ce privește ceramica, remarcăm în primul rând că la începutul perioadei acesteia apar cu formele lor tipice ceașca (opaiț sau afumătoare) dacică și chiupurile. Și una și cealaltă formă de vas se mențin de-a lungul stăpînirii romane și chiar și mai târziu. O trăsătură comună cu sudul tracic e importul de vase grecești și imitarea lor. O noutate constituie în ceramica dacică apariția, în sec. I e.n., a vaselor pictate, creație a meșterilor olari autohtoni, folosindu-se de mijloace proprii și inspirându-se din ornamentația locală, străveche (motive geometrice, vegetale și zoomorfe, lipsind figura umană). În sec. I î.e.n. avem și vasele pictate de tip celtic. Cești și vase de lemn (o ceașcă de lemn a fost găsită în bazinul de apă de pe Dealul Grădiștei) au fost, firește, în tot timpul frecvente în lumea daco-getă.

¹ Tipul acesta trebuie să fi fost general în sud-estul european. Un asemenea **turn** avea și Seuthes tracul (Xanophon, *Anab.*, VII, 2, 21); cf. G. Kazarow. *Beiträge*, p. 34 și D. P. Dimitrov, în *Studia in honorem Acad. D. Decev*, Sofia, 1958, p. 683 — 701. —■-«;?*

Vase și alte obiecte de bronz (opaițe și candelabre de ex.) au importat . acestei perioade din sudul grecesc și din sudul Italiei, prin intermediul r grecești de pe coasta Adriaticei. Nu mic trebuie să fi. fost și numărul ■—ni», (cupe etc.) de argint (și aur?) de proveniență sudică, elenistică-romană, i» curțile regilor și ale aristocrației dacice.

Unele vase — căldărușe — de bronz au făurit însă și meșterii locali.

Bg, 75 — Vase dacice de bronz, cu toartă, de la Grădiștea Muncelului.

Făurarii bine dezvoltate și utilizate (ca acelea de pe Dealul Grădiștei) puteau : față atât nevoilor agriculturii și cerințelor pașnice, cât și nevoilor de război. Perioada noastră e socotită, și pe drept cuvânt, ca una în care arta argin-)t ajunge la o deosebită înflorire, cu produsele ei variate și, uneori, de o ■oft valoare artistică (fibulele cu noduri, fibulele-linguriță, colierele, brățările, «Ofdoanele, inelele, pocalele, plăcile și cătărămile de argint). în chip deosebit se remarcă tezaurul cu vase-pocale de argint frumos ornamentate cu motive te, descoperit la *Sîncrăieni* (r. Miercurea Ciuc) și tezaurele cu obișnuitul Lr de coliere, fibule etc. de la *Sărâcsău* (r. Orăștie) și de la *Șeica Mică* liaș). Multă probabilitate are și atribuirea căldării (cazanului) de la Gundes-artiștilor-argintari daci. Existența unor ateliere de argintari la curțile îor dar și în alte părți e dovedită nu numai de bogăția acestor podoabe acia, dar și de descoperirile arheologice (o nicovală de argintar în cetatea t ■» Costești, un atelier de meșteri argintari la Poiana și pe Dealul Grădiștei) -CB și de constatarea că barele de argint cu care lucrau argintarii locali provin și| **din** topirea monedelor de argint. Aceasta nu exclude, însă, și activitatea, daci, a unor ateliere pontice.

Izvorită din tradiții locale — Latene-celtice — această ramură de artă meșteșugărească a primit, precum e și firesc, fructuoase imbolduri din lumea greco-tracă și greco'sarmatică.

Dar preocupările meșterilor și artiștilor daci nu s-au oprit numai la făurirea de podoabe și obiecte de uz practic. Sîntem îndreptățiți să constatăm și o activitate de maeștri statuari în Dacia, din mîna căroră au ieșit bustul divinității feminine (Bendis) de la Piatra Roșie, placa de argint de la Cioara, teaca de pumnal de la Popești (v. mai jos), mica statueta de leu, de argint, de la Blidarul și poate și reliefurile scutului de la Piatra Roșie. Se cunoaște și o statuie umană, de bronz, de la Costești * dar nu știm dacă e operă autohtonă sau importată (cum e cazul cu capul Dianei, tot de aici, și care e lucrare grecească). Ne putem întreba, dacă faimoasele statui de « mineri » din muzeul din Deva (găsite la Baia de Criș) nu sînt tot dacice și n-au nimic de-a face cu origini și rosturi mai vechi. Dacă am vrea s-o caracterizăm, putem spune că arta dacilor indiferent în ce domeniu se manifestă, tinde spre redarea, mai mult sau mai puțin reușită, a naturii, întrunind însușirea de artă veridică în sensul cel mai bun al cuvîntului.

Societatea geto-dacă de pe timpul celor doi mari conducători ai dacilor nu era străină nici de preocupări intelectuale mai înalte, cel puțin vîrfurile acestei societăți și în special preoțimea. De o știință empirică medicală populară, dar și cărturărească, la daci, ne îndreptățesc să vorbim — între alte atestări — și cunoscutele glosare de nume de plante de leac păstrate în scrierile de botanică medicinală ale lui Dioscoride și Pseudo-Apuleius ², dar și scurta informație din Iordanes ³, despre cercetările făcute de unii cărturari daci asupra însușirilor ierburilor și arbuștilor. Găsirea unei truse medicale în una din clădirile de pe Dealul Grădiștei nu face decît să confirme practicarea medicinei la daci (și, în același timp, să verifice din nou spusurile lui Iordanes).

Prezența la curtea regelui Burebista (și probabil nu numai la a lui) a unor cărturari-« filozofi » care, în frunte cu Deceneu, cultivau și răspîndeau între membrii vîrfurilor societății anumite cunoștințe și învățături — științele naturii (aplicate la om — *physica*), etica, « filozofia », astronomia (v. și Strabon) etc, — nu poate fi pur și simplu respinsă ca o invenție sau deformare grosolană a istoricului tîrziu Iordanes ⁴. Existența unei preocupări de botanică farmacologică la daci e, după cum am văzut, serios susținută de glosarul numelor de plante medicinale, lucru ce nu poate fi o simplă întîmplare. Însuși regele e medic, ca și marele preot

¹ ESA, XI, p. 201.

² I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București. 1959, p. 27— 30 cu bibliografia anterioară.

³ *Qetica*, 70: «herbj.rum fruticumque explorare naturas» (« cercetînd natura ierburilor și a arbuștilor »).

⁴ *Qetica*, 69-71: 40: vezi și Strabo, VII, 3, 5.

⁵ V. Pârvan, *Qetica*, p. 145, 161.

Și iarăși nu poate fi fortuită nici confirmarea învățăturilor despre astronomie prin realitatea descoperirii celor două sanctuare rotunde în incinta sacră de pe Dealul Grădiștei cu combinațiile așezării stîlpilor după anumite calcule în legătură cu fenomenele cerești și cu calendarul (v. mai sus, p. 279). Știind că **aceste** pasaje sînt luate de Iordanes din lucrările lui Dio Crisostomul și atribuite pe nedrept, dar de bună credință, goșilor, veracitatea — relativă, firește — a acestor stări de lucruri e pe deplin acceptabilă.

Că geto-dacii cunoșteau și scrisul nu mai e o simplă presupunere bazată pe **cde** ce știm din Ovidiu relegat în lumea getică a Dobrogei sau pe scrisoarea **către** împăratul Traian a burilor, scrisă pe o ciupercă uriașă, cu caractere latine. C3 **la** curtea lui Decebal existau gramatici pentru corespondența latină o aflăm **din** știrea păstrată tot la Dio Cassius (67,7) după care Decebal trimisese lui Domi-**țian**, iar acesta Senatului, o scrisoare (scrisă, desigur în latinește). Că scrisoarea **ar** fi fost plăzduită de Domițian e o insinuare din partea opoziției împăratului.

Într-adevăr, geto-dacii au făcut cunoștință cu scrisul încă de prin sec. IV, o dată cu monedele pătrunse pe teritoriul Daciei. Imitarea stîngace a acestor monede mai tîrziu n-a putut decît să-l apropie și mai mult de meșterii monetari daci. Același lucru și cu ștampilele de pe mănușile de amforă grecești, pe care iarăși, imitîndu-le ca ornamente olarii daci nu făceau altceva decît să aplice un scris primitiv. Pe cioburi de amfore, găsite la Stoienești, se găsesc scrijelate litere grecești, de o mînă localnică.

Faptele constatate cu prilejul săpăturilor de la Grădiștea Muncelului din ultimii ani, aduc și probe directe despre răspîndirea scrisului la daci.

Încă de pe la începutul secolului trecut, un cercetător ardelean (Ackner) observase pe cîteva blocuri de piatră risipite pe teritoriul ruinelor de la Grădiștea Muncelului, unele «litere și monograme vechi grecești».

Săpăturile sistematice, întreprinse la așezarea cea mare de pe Dealul Grădiștei începînd cu anul 1950, au scos la iveală o serie de asemenea blocuri ce purtau litere elinești. Ele au ieșit dintr-un singur loc, de pe terasa cu sanctuare, căzute fără îndoială din zidul ce susținea terasa superioară. De dimensiuni aproape **egale**, aceste blocuri foarte îngrijit lucrate aveau o față deosebit de bine netezită. Pe această față, într-un colț (de obicei în colțul drept) al blocului se află săpate 1—3 litere grecești, așezate una sub alta. Nici un bloc n-a mai putut fi găsit în poziția lui originală din zid, toate fiind căzute. E însă clar că blocurile fuseseră așezate în zidurile de apărare a terasei, astfel încît literele de pe diferitele blocuri alcătuiau rînduri *verticale* ce trebuiau citite de sus în jos.

Nu încapă nici o îndoială că aceste litere, dispuse în felul arătat, formau *cuvinte* și nu erau « semne de potrivire » a blocurilor. Avem de-a face, evident, cu niște însemnări cu caracter religios sau politic, conținînd nume de regi, preoți sau de zei și eroi, ce formau acolo, pe fața netedă a zidului de lingă sanctuare, *un album* solemn, un fel de pomelnic, expus vederii tuturor în piațeta ce precedă sanctuarul cel mare rotund.

Cum construcțiile de calcar de pe Dealul Grădiștei datează încă din sec. I î.e.n., nu avem nici un motiv să ne îndoim că și zidul de terasă cu acest pomelnic e din aceeași epocă. În felul acesta, am avea dovada sigură că în societatea dacică din sec. I î.e.n., cel puțin în cercurile înalte ale acestei societăți, în mediul sacerdotal, mai ales, *scrisul era folosit* pentru însemnări cu caracter religios-politic, cu *litere grecești*.

Din cele câteva grupe de litere constatate pe blocurile de lângă sanctuare, unul ni se pare mai ușor de descifrat: e un grup de trei consoane grecești avînd

valoarea lui Z, P și R din alfabetul nostru. Z P R indică, foarte probabil, numele geto' dac *ZiPeR* sau, eventual *ZoPiR*, ambele nume de persoană cunoscute în onomastica dacică (*ZiPeR* ar însemna «fiul lui Zi»). Adaptarea de către daci a alfabetului grec nu poate să ne mire. Legăturile dacilor cu orașele grecești de la Marea Neagră erau destul de vechi și foarte

J^S

>

•'; -\,, * ; -* • •-

| 1 ' ,

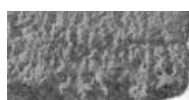

Fig. 76. — Bloc de piatră cu litere grecești dela Grădiștea Munceiului.

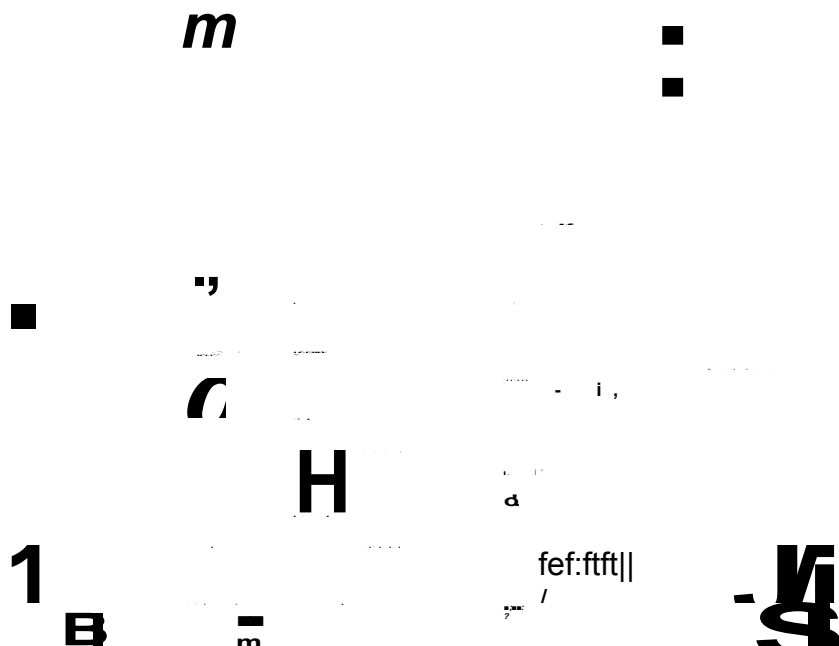
strînse. Pe timpul lui Burebista, adică tocmai în sec. I î.e.n., aceste orașe fuseseră supuse, vremelnic, de acest rege cuceritor. Mulți meșteri și tehnicieni greci au lucrat la curtea regilor daci, iar un grec fruntaș din orașul Dionysopolis, Acornion, făcuse după cum am văzut servicii diplomatice și pe lângă tatăl lui Burebista.

Cert e, deci, că în cele dintîi timpuri ale introducerii scrisului în societatea dacică, aceasta, în condițiile istorice în care se afla, a adoptat pentru scris alfabetul grecesc. Aplicarea scrierii se limita însă, în această vreme, la o sferă de activitate îngustă, la nevoile vîrfurilor societății, avînd un caracter sacru, de cult. O dată cu dezvoltarea societății dacice, și scrierea a trebuit să ia o mai mare răspîndire, extinzîndu-se și la alte domenii de activitate mai practice, laice și aplicîndu-se și pe alt material decît piatra (table de lemn, scoarță de copac, piele etc.) toate materii perisabile din care nu s-a păstrat nimic. O indicație despre acest progres în domeniul scrierii ni l-a oferit o altă descoperire făcută tot la Dealul Grădiștei. De data aceasta, nu mai este vorba de însemnări pe piatră, nici de o scriere cu caracter sacru, ci de o întrebuințare a scrisului pentru uzul de toate zilele.

Într-una din clădirile ce se ridicau pe Dealul Grădiștei, clădire construită din lemn, dar cu o deosebită grijă și cu un oarecare lux, s-a descoperit un vas mare de lut ars, în formă de pîlnie, ca și vasele de argint de cult (o formă exagerată de rhyton?), pe care erau aplicate de patru ori, sub gîtul vasului, cîte două ștampile. Una din ștampile conținea în litere scoase în relief, numele

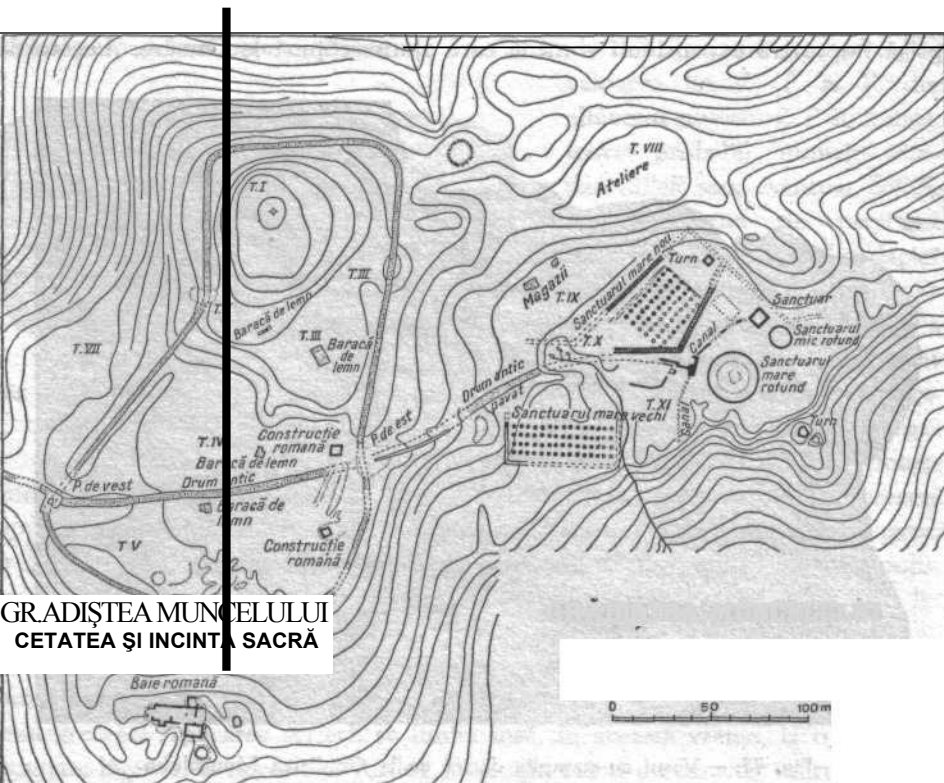

După cum se vede, avem de-a face de data aceasta cu o scriere-ștampilă *cu litere latine*. Clădirea e de pe la sfârșitul sec. I e.n., adică chiar din ajunul războaielor cu romanii. Influența romană pătrunsese demult pe teritoriul Daciei, iar statul dac de sub Duras-Diurpaneus și Decebal din sec. I e.n. duce o luptă împotriva expansiunii romane care ajunsese pînă la Dunăre. Legăturile

cu acest redutabil adversar deveniseră și mai intense tocmai în epoca aceasta de cruntă dușmănie. Pentru apărare, regii daci recurg la meșteri tehnicieni fugiți din imperiul roman și adăpostiți în cetățile și orașele Daciei. Moneda romană avea curs general în țara dacilor încă înainte de Burebista. Unelte și obiecte de podoabă erau importate din imperiul roman și chiar din Italia. Nimic surprinzător, prin urmare, că, o dată cu acestea, pătrunde în societatea dacică și scrierea latină pe care aceasta o adoptă. Unii dintre fruntașii daci își vor fi însușit chiar rudimentare cunoștințe de limbă latină, necesare pentru înțelegerea cu dușmanul de moarte în cursul deselor conflicte, dar și cu mulțimea de meșteri și tehnicieni, ofițeri și soldați refugiați la curtea regelui Decebal. *Religia* geto-dacilor este, ca și a tracilor și a celorlalte popoare înconjurătoare, o religie politeistă cu divinități graduate după însemnătate și putere.

Ea reflectă fidel structura social-politică a societății geto-dace a acestor vremuri. Zeul suprem, dar nu unic, pare să fi fost Zamolxe (Zamobds, scris și *Salmoxis*, *Zalmoxis*), dar alături de el încă o mulțime de divinități își găsesc locul în închinuirea religioasă a daco-geților. Divinitățile întruchipează și la daco-geți forțele neînțelese, dar temute, ale naturii. Nu este cazul să discutăm acum tezele greșite sau exagerate ale unor istorici și filologi mai vechi asupra presupusului mono-

GRĂDIȘTEA MUNCELULUI
CETATEA ȘI INCINTA SACRĂ

Fig. 78. — Planul cetății și al incintei sacre de la Grădiștea Muncelului.

teism, pseudo-monoteism sau henoteism exclusivist al daco-geților. Din cele ce relatează Strabon¹ reiese categoric caracterul politeist al religiei dacice, iar pasajul din Herodot² la care se refereau susținătorii monoteismului dacic credem că a fost și rău tradus și greșit interpretat.

Iată acest pasaj, în traducerea curentă până azi³:

« înainte de a sosi la Istru, Darius supusese pe geții care cred în nemurire (*Tircui* & TL^{ovTCt})... ».

¹ VII, 3, 4-5.

² IV, 94.

³ IV, 93 și 94; vezi și 95-96.

Iată în ce chip socotesc ei că sînt nemuritori: ei nu cred că mor, ci sînt i că cel răposat merge la zeul *Salmoxis*. Unii din ei dau acestui zeu numele *izis*. La fiecare cinci ani, ei trimit cîte unul dintre dînşii, ales prin sorţi, **sol** către Salmoxis şi îl înşărcinează cu toate cîte le cer ei fiecare de la divinitate. **trimit** un sol la Salmoxis în felul următor: un număr oarecare dintre dînşii "—**t** în rînd şi ia fiecare cîte trei sulite. Alţii, luînd pe cel sortit să fie trimis noxis de mîini şi de picioare, îl ridică în sus şi îl azvîrlă în vîrful sulitelor. , în căderea lui, acesta e străpuns şi moare, ei cred că zeul le este binevoitor; însă cel aruncat în sulite nu

moaie, ei învinovătesc pe trimisul acela şi I că este om rău. După ce au aruncat vina asupra acestuia, ei trimit pe altul **κνI** lui. înşărcinările se dau celui trimis pe cînd acesta e încă în viaţă ». «Tot tracii aceştia (adică geto-dacii), cînd fulgeră şi tună, aruncînd cu **ile** în sus, spre cer,

ameninţă divinitatea (zeul), căci ei *nu cred să existe o divinitate (un alt zeu) afară de a lor* ». Ultima parte a frazei din urmă nu corespunde cu ceea ce voia să spună **Hoodot**. Atît logic, cît şi gramatical, ea trebuie înţeleasă şi tălmăcită astfel: *"**Ic*** **tracii** aceştia, de asemenea, cînd tună şi fulgeră, trăgînd cu săgeţile spre **au**, ameninţa zeul, căci ei *cred că (cel care tună şi fulgeră) nu este un alt zeu, Jech zeu! lor*» (adică: *Zamolxis —Qebeleizis*).

Reiese prin urmare, nu numai că **Herodot** nu afirmă în nici un fel unicitatea zeului Zamolxis (sau Gebeleizis), ci că **acest** Gebeleizis, zeu al tunetelor şi fulgerelor, zeu uranian, este, alături de Zamolxe **fam** htonian şi poate principala zeităte getică) *unul* din zeii daco-geţilor. Nu **e exclus** însă ca încă de pe vremea lui Herodot, dar sigur mai tîrziu, aceste două **dnrinităţi** distincte odinioară să se fi contopit în una singură, păstrînd cele **două** aspecte şi cele două nume.

Dacii, ca şi tracii, erau un popor puternic stăpînit de prejudecăţi religioase, ti la acea etapă de dezvoltare. împrejurare pe care conducătorii lor o ştiau — bine folosi în interesul dominaţiei de clasă şi a statului asupritor. Ei iu într-o răsplată pe lumea cealaltă, unde ajung în tovărăşia lui Zamolxe. Herodot şi Strabon, această credinţă în viaţa cealaltă le-o predicase însuşi **ilxe** din care grecii făcuseră un om, şi încă unul care învăţase înţelepciune **ca-xob** al lui Pitagora¹. Oricum, credinţa în nemurirea sufletului ce li se **atnbuie** de scriitorii antici şi e prezentată ca un specific cu totul aparte al religiei **lor**, iar istoricii moderni o scot în evidenţă ca pe o particularitate pur geto-dacă, nu e. totuşi, ceva neobişnuit la popoarele antice. Aceeaşi credinţă în nemurire **O găsim** şi la celţi şi la perşi, la egipteni şi la germani, în forme ce variază, dar **dUn** aceleaşi ca fond. Credinţa în nemurire şi o viaţă de apoi îi va fi făcut geto-daci atît de dispreţuitori ai morţii (*paratissimi ad mortem*, gata cu ■■• la moarte, cum spune scriitorul antic Pomponius Mela², despre geţi).

¹ Elementele orfice din religia, etica şi gîndirea dacică, atît de asemănătoare cu doctogoreică, vor fi fost cauza pentru care Zamolxe e făcut şi el elev al lui Pitagora.

* II, 18, V, şi Criton, *Qetica*, la Suidas, II, 35, 368. Cf. şi Iulianus Apost., *Caes.*, 327 D.

Ca și tracii, dacii ridică sanctuare, fie rotunde, fie patrulate (alinamente) pe vîrfuri de munți, pe terasele amenajate special ale acestora. Din cele rotunde, la tracii, amintim vestitul sanctuar rotund din Ttacia de care vorbește Macrobius ^x. La Grădiștea Muncelului se găsesc, după cum am văzut (v. mai sus, p. 279), două sanctuare rotunde, alături de patru sanctuare patrulate (alinamente). Sanctuare patrulate se află și la Costești, la Blidarul și la Piatra Roșie.

Fig. 19.—Piațeta incintei sacre de la Grădiștea Muncelului.

După mulțimea sanctuarelor de pe Dealul Grădiștei, în preajma cetății, constituind o adevărată incintă sacră, cu drept cuvînt putem concluda că aici se afla centrul religios al societății dacice din timpul lui Burebista și Decebal, Muntele sfînt, *Kogaionul* getic, cu un rîu, purtînd același nume, la poalele lui (poate actuala Valea Albă) de care vorbește Strabon ². Incinta sacră din centrul, puterii geto-dace își trage originea, fără îndoială, dintr-un loc de înclinare mai vechi tribal, după cum sanctuarele înseși, ca formă și concepție, nu fac decît să continue, în condiții superioare, desigur, străvechile sanctuare din epoca bronzului (v. mai sus, partea I, p. 125). Continua prefacere a sanctuarelor și

¹ I, 18, 11; cf. și Herodotus, VII, 111; Suetonius, Aug., 94.

² VII, 3, 4—5.

înlocuirea materialului mai prost cu material mai bun al stîlpilor și coloanelor e dovada cea mai bună și despre vechimea relativă a acestei incinte sacre și de importanța pe care i-o acordau regii și sacerdoții daco-geți.

Din păcate, nici din autorii antici și nici din resturile arheologice nu sîntem **prca** mult lămuriți cu privire la ritul și practicile religioase ale daco-geților. ■-----1 pasaj este acela din Herodot reprodus mai sus.

Fig. 80. — Sanctuarul dacic de la Costești.

Sanctuarele rotunde sau patrulatere încă nu aduc o lămurire mai precisă. unul din cele două sanctuare rotunde de la Grădiștea Muncelului știm că, prin așezarea stîlpilor de piatră servea și ca un calendar al anului, sanctuarului mare de piatră avea un cerc concentric format din stîlpi de lemn, îmbrăcați în plăci de teracotă și cu 9—13 cîrlige de fier de care, se agățau ghirlandele de flori, verdeață sau ofrande. Nu cunoaștem mai >e rostul împrejmuirii centrale a acestui sanctuar, făcută tot din stîlpi în formă de potcoavă, doar bănuim că și acești stîlpi de lemn îndeplineau rost. Aceeași funcțiune trebuie să fi. avut și aliniamentele patrulatere, •T^fxevo deschise, pe suporturile de piatră rotunde pe care erau așezate **atflpi** de lemn, fie coloane de piatră de andezit, cum e cazul la sanctuarul

. - - • - _ ^ .

cel mare cu 60 de coloane de la Grădiștea Muncelului. Și aici, coloanele vor fi servit drept loc pentru depunerea ofrandelor sau a altor obiecte de cult. Credem că cele două recipiente mari de piatră de andezit ale căror fragmente se află acum în interiorul cetății, fuseseră destinate să fie așezate tocmai pe fusul nu prea înalt al unor coloane din sanctuarul-aliniament de la Grădiștea Muncelului. Fundul acestor recipiente corespunde aproximativ diametrului coloanelor de andezit. Unele din sanctuare, probabil cele rotunde, au servit și ca oracole, cum e cazul și la traci¹. Știm de la Suetoniu că Octavius, tatăl lui Augustus, a consultat în Tracia, într-o pădure sfântă, oracolul-templu al lui Bacchus asupra soartei copilului său. Din Suetoniu reiese că în aceste sanctuare, cu prilejul consultării zeului, se făceau și libațiuni cu vin pe altare și că din focul jertfelor se ridicau flăcări pînă la cer.

În legătură cu acest caracter de oracol al templelor dacice trebuie pusă și bizara informație pe care ne-o împărtășește Herodot despre camera subterană pe care și-a construit-o Zamolxe (considerat de greci ca un om învățat) și în care el dispărea pentru a reapare numai în al patrulea an. Herodot consideră că această dispariție de trei ani și apariția în al patrulea an ar fi. avut rostul demonstrării adevărului propovăduit de Zamolxe despre namurire, ceea ce e firește interpretarea naivă a istoricului grec. Aceeași ascunzătoare e pomenită și de Strabon, iar consultările pe care le are Zamolxe (recte: marele preot de totdeauna) cu regele și dregătorii — tot după Strabon — confirmă același caracter de oracol al templelor de pe *Kogaion*. Observăm că cele mai recente săpături la incinta sacră de pe Dealul Grădiștei au dezvăluit un templu-aliniament de pe vremea lui Burebista la care duce o scară tainică de piatră. Nici jertfa umană practică tot la cinci ani și apariția — pentru consultații — a marelui preot în al patrulea an nu sînt întîmplătoare. Perioadele acestea ascund, fără îndoială, și o legătură cu fenomenele naturii și ale astrelor. O altă practică religioasă a geto-dacilor ne-o relatează un glosator al lui Vergilius, gramaticul Servius. După acesta, geto-dacii aveau obiceiul ca atunci cînd porneau la război să bea, după un anumit ritual, apă din Dunăre, ca pe un vin sfințit și să jure că nu se vor întoarce la căminurile lor decît după ce au ucis pe dușmani *.

Dintre divinitățile geto-dacice (parțial și tracice) se cunosc zeii Zamolxis, *Gebeleizis* (ambii avînd nume curat getice) *Bendis* (*Diana*), *Hestia-Vesta* și zeul războiului corespunzînd grecului *Ares* și romanului *Marș*. Primul, Zamolxis, este zeul htonian reprezentînd fertilitatea solului și stăpînirea împărăției morților. Pe cît se pare, Zamolxe a întrunit la traci și geto-daci și atribuțiile profetice ale lui Bacchus —■ Dionysos — Liber. Gebeleizis era, după cum s-a văzut din Herodot, zeul uranian al fulgerului, care sta, ca o divinitate supremă alături de Zamolxis și se confunda cu acesta de către Herodot (v. mai sus). **Zeita**

¹ Herodotus, VII, 111; Suetonius, *Aug.*, 94. •

² Servii Gram. in *Vergilii Bucolica et Georgica commentarii* (ed. G. Thilo), voi. III, 1. p. 317, și Anonymi *Brevis Expos. Verg. Bucolicarum, op. cit.*, voi. III, 2. p. 317.

lis identificată prin interpretare romană cu Diana, se bucura, după cât se **pate**, de o mare cinste în societatea geto-dacică, ca zeiță a pădurilor, a lunii, a farmecelor etc. Nu este întâmplător că imaginea acestei divinități este redată de o sculptură autohtonă găsită la Piatra Roșie, de un cap al zeiței Diana (Artemis) de factură elenistică descoperit la Costești, și că tot această divinitate e reprodusă pe o placă de teracotă, aflată în sanctuarul vechi patrulater de pe Dealul

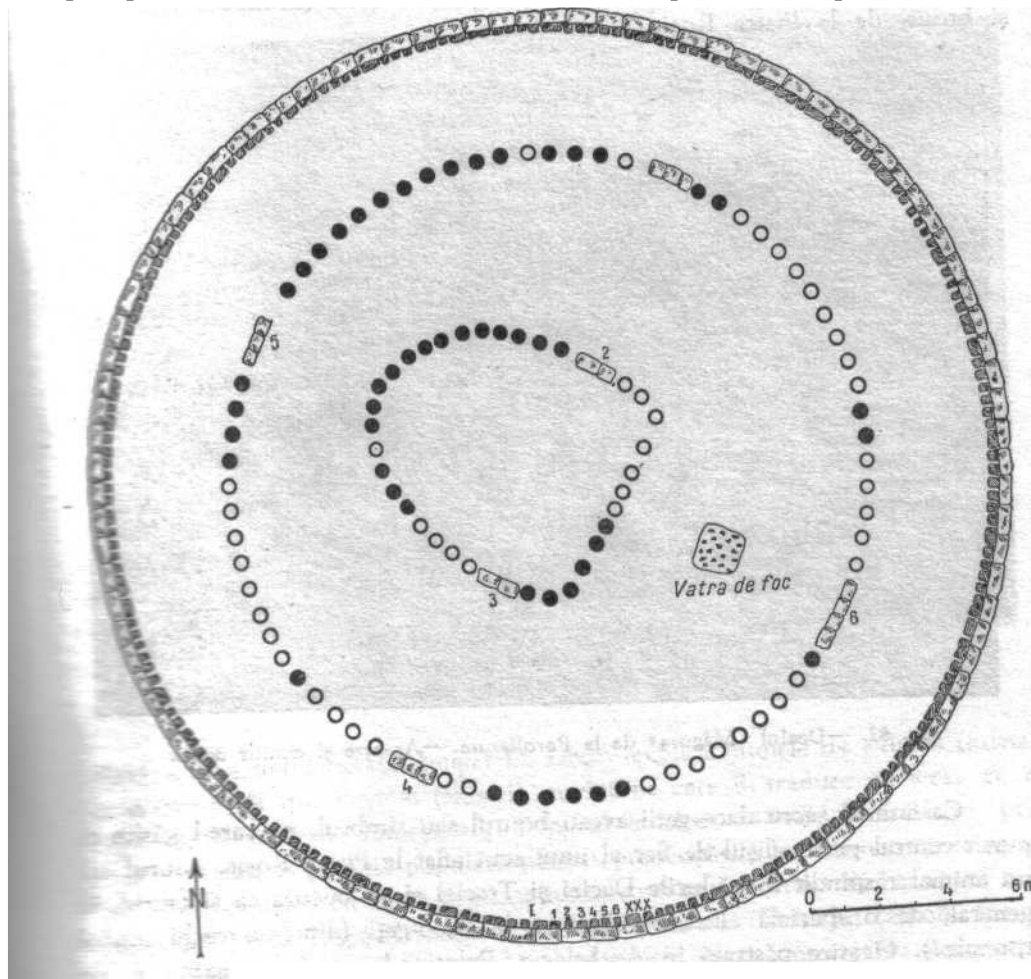

Fig. 81. — Sanctuarul mare rotund de la Grădiștea Muncelului.

fiind imitată după reversul unui denar republican, emis în anul 80 î.e.n. a recunoaște pe garnitura unei teci de pumnal de la Popești, repre-în relief, aceeași divinitate Bendis. Rolul important pe care-l joacă în întreținerea și stimularea sentimentului religios la cei antici și, în societatea geto-dacă, nu a scăpat nici atenției lui Strabon.

După o informație izolată din Suidas (s.v. Zamolxis), geții au adorat și o divinitate feminină tot cu numele de Zamolxis.

Existența unui cult al soarelui și a unei *divinități solare* ni se pare neîndoie-lnică. Spre aceasta ne trimit și reprezentările cercului solar de pe vasele pictate de la Grădiștea Muncelului, de pe vasul cu ornament figurai din așezarea Tei-București, pavajul de piatră în forma discului solar, cu raze, de lângă sanc-tuarul mare rotund de pe Dealul Grădiștei și carul solar (în miniatură), de fier și bronz, de la Piatra Roșie.

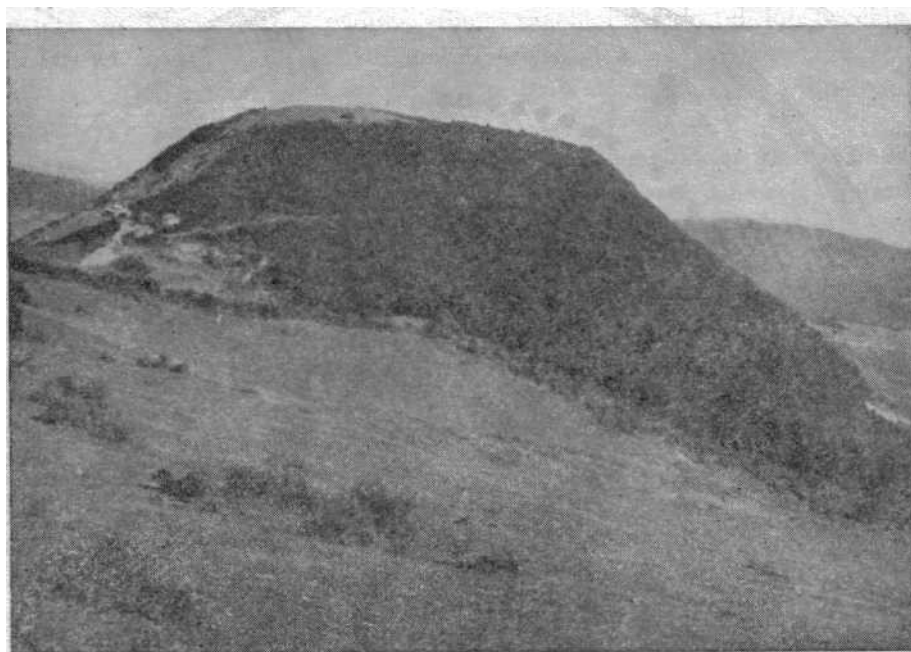

Fig. 82. —Dealul «Măgura» de la Porolissum.—Așezare și cimitir dacic.

Ca animal sacru daco-geții aveau bourul sau zimbrul, pe care-l găsim ca punct central pe învelișul de fier al unui scut aflat la Piatra Roșie. Bourul era un animal răspândit în pădurile Daciei și Traciei și se bucura ca și taurul, în general, de o specială cinstire religioasă la daco-geți (dintr-un vechi simbol totemic ?). O știre păstrată în *Anthologia Palatina*^x ne informează că un corn de bour, îmbrăcat în aur, luat din tezaurele dacice, a fost închinat de Traian lui *Zeus Casios* de lângă Antiochia.

Organizarea religioasă din sînul societății daco-gete a acestei perioade cunoștea o anumită ierarhizare. În capul organizării de cult se afla « marele preot », personaj foarte important ce deținea locul al doilea după rege, bucu-

¹ VI, p. 332.

rindu-se de o mare autoritate în societatea dacă ¹ și la capul statului. Alături de el și sub el vor fi fost și sacerdoți mai mici, și unii și alții se recrutau fără îndoială din pătura aristocrației, fiind nu numai medici și vrăjitori ci, mai ales marii preoți, consilieri politici ai regelui și, continuând tradiția lui Deceneu, cărturari. Strabon ² amintește și de o tagmă de « călugări » (anahoreți), celibatari, vegetarieni și abstenenți. Numele acestora sînt păstrate la cei doi autori în forme evident corupte: xficrai (ktistai), la Strabon, și 7TOXKTTOU (polistai), la Iosephus

Fig. 83. — Groapă de mormînt de pe Dealul « Măgura » de la Porolissum.

Flavius. Regretatul învățat bulgar D. Decev explică numele de XT taxat, (ktistai) ca o coruptelă din OXKTTOCI (skistai), cuvînt pe care îl traduce cu « cei ce se abțin de la plăcerile lumești » ³. Poporul le zicea xa7rvo(3aTou (călători prin nouri) *, poate o poreclă populară pentru preocupările lor astronomice. Avem de-a face, evident, cu niște organizațiuni esoterice, constînd din asociații reli-gkrase de bărbați. După Herodot, originea acestora s-ar datora lui Zamolxe însuși. Ritul de înmormîntare rămîne același din epoca anterioară: incinerăția. fără tumuli și, foarte rar, inhumația. De observat faptul că pînă acum găsit nici un mormînt în zona cetăților dacice din Munții Orăștiei. Inci-ația poate avea loc fie cu ardere pe loc și așezarea cenușei și a resturilor în

¹ Strabo, VII, 3, 5, și 3, 11.

² VII, 3, 3. cf. Iosephus Flavius, *Ant. Jud.*, XXVIII, 1, 5.

³ D. Decev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, p. 85.

* Strabo, VII, 3, 3.

o urnă, sau direct în groapă, fie cu arderea în altă parte — un rug anume destinat — și așezarea resturilor arderii în urnă, într-un simulacru de coșciug, sau tot direct într-o groapă simplă, adâncită, mai mult sau mai puțin în pământ. Ospețele funebre erau — pare-se — mult practicate.

Din sumara expunere de mai sus se desprinde limpede că societatea geto-dacică ajunsese în ultimele două secole ale Daciei libere la un grad și la o calitate de cultură superioară, depășind mult nivelul altor popoare din afară lumii greco-romane din această epocă. La fondul autentic băștinaș al acestei culturi s-au adăugat în cursul timpurilor o mulțime de elemente culturale venite fie din lumea clasică greco-romană, fie de la populațiile învecinate. În mersul ei spre progres se constată că elementele străine intrate în patrimoniul cultural al geto-dacilor nu numai că au fost primite de societatea dacică, dar ele au fost cerute, căutate de această societate, pentru a fi, apoi, organic integrate și dezvoltate creator în cultura proprie.

O dată cu subjugarea Daciei libere și cu dispariția statului dac se pune capăt și înfloritoareii culturi a poporului geto-dac. Civilizația și viața superioară standardizată romană va lua locul acesteia, fără să reușească, însă, a o deștrădăcina cu totul. Decenii de-a rândul, poporul dac se va răscula împotriva cuceritorului pentru a-și recâștiga libertatea, pentru a-și păstra limba și tradițiile lui culturale. Atât limba cât și cultura dacică se vor mai menține câteva veacuri, mai ales în mediul rural și în regiunile de munte, pînă la completa romanizare ¹.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1957. V. I. LENIN, *Despre stat*, în *Opere*, E.S.P.L.P., București, 1956, voi. 29, p. 454 — 473.
— *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, E.S.P.L.P., București, 1954.

II. Lucrări generale

- Istoria universală* (sub redacția lui S. L. UTCENKO). Trad. rom., voi. II, București, 1959.
DAICOVICIU, C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945.
DAICOVICIU, C. și FERENCZI, AL., *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951.
DAICOVICIU, C., *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.
— însemnări *despre daci* (articole publicate în rev. *Steaua*, Cluj, pe anii 1955 — 1959).

¹ Amintirea lui Decebal « scos din domnie și decedat » ca și a fiului său, educat la Roma, pentru a fi așezat, cu timpul, în domnia tatălui său, perspectivă pe care acesta o pierde din pricina unui furt și a unei minciuni — mai trăiește în evul mediu, ca o pură născocire populară, la umanistul italian Merula, din sec. XV. Vezi Anton de Gulvara, *De vita M. Aurelii imperatoris* I, III (trad. din l. castelană în l. latină de Joh. Wanekelius, Torgae, 1606, p. 568-569).

- , G., *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916. N.,
Istoria Rominilor, I, partea a 2-a, București, 1936. V., *Qetica. O*
protoistorie a Daciei, București, 1926.
Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene, București, 1958
(trad. R. VULPE).
D. M., *Cercetări arheologice în Munții Hunedoarei*, Cluj, 1923.
Cetatea dacă de la Costești, în ACMIT, 1930. *Cetatea dacă de la*
Qrădistea Muncelului, în ACMIT, 1932. Gr. G., *Dacia înainte de*
Romani, București, 1880.

III. Lucrări speciale

- r, D., *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952.
Die thrakischen Sprachreste, Wien, 1957. v, VL.,
TpaKuuckuuaM e3UK — La langue thrace, Sofia, 1957.
HMER, P., *Einleitung in die Qeschichte der griechischen Sprache*, Gottingen, 1896.
MATEESCU, G. G., *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *ED*, I, 1923, p. 57-290.
L L, *Limba traco-dacilor*, București, 1959. B., *Vb'lker*
und Kulturen Sudosteuropas, Munchen, 1958.
EK, W., *Die alten Thraker*, în *SBWien*, 1893-1894, voi. 128, 130 și 131.
L., *Ein dakischer Dolmetscher in Brigetio*, în *AE*, ser. III, voi. V — VI, 1944—1945.
u, *Ci Problema numărului geto-dacilor*, în rev. *Qînd Romînesc*, Cluj, 6, 1934.
11 paese di Dromichaïtes, în I. D. Serra. . . . *inferiae*, Napoli, 1959. N.,
Ramura nordică a dacilor: Costobocii, în *Buletinul Universităților V. Babeș și*
Bolyai, Seria Științe sociale, Cluj, I, 1 — 2, 1956. _ - •: N., *Pămîntul și vechii*
locuitori ai Țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu, în volumul
P. Ovidius Naso, București, 1957.
a, G. G., *Qranița de apus a tracilor*, în *AIIN*, III, 1924-1925, p. 377-492.
L I., *Interpres Dacorum*, în *AIIN*, voi. XI, 1946-1947.
— . *Elemente traco-getice în Sciția și Bosporul Cimmerian*, în *SCIV*, IX, 2, 1958.
SWOB 3DA, E., *Carnuntum 3*, Graz-Koln, 1958. A., *Zur Frage der Besiedlung der*
TOČIK, *Siidwestslowakei zu Ende der alten Zeitrechnung*,
în *AR*, XI, 6, 1959, p. 841-874.
ZLATKOV SKAIA, T. D., *IljieMeHHOu cок3 lemoē nod pyKoeodcmeoM EypeSucmu (I e, do n. 3.)*, în
VDI, 2, 1955.

artă, viață economică :

- D., *A propos de la genese de la civilisation Latine chez les Qeto-Daces*, în *Dacia*
N. S., I, 1957.
FLOREA BOBU, *Monumentul de la Adamklissi*, București, 1959.
VAL., *Elements de medecine hieratique et empirique du Latine dace*, Montpellier, 1958.
L, *Ceașca dacică*, în *SCȘCiuj*, seria III, voi. VI, 1955.
C, *Problema continuității in Dacia*, în *AISC*, voi. III, 1936-1940.
— *Le probleme de la continuite en Dacie*, în *Revue de Transilvanie*, Cluj, voi. VI, 1940.

- DAICOVICIU, C.-FLOCA, O. (și colaboratori), *Rapoartele preliminare asupra rezultatelor campaniilor de săpături de la șantierul Qrădiștea Muncelului*, în *SCIV* și *Materiale*, pe anii 1950 și urm.
- FETTICH, N., *Archäol. Beiträge zur Qesch.ich.te der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, în *ActaArch.*, Budapest, voi. III, 1-4, 1953.
- FIUP, J., *Keltové ve střední Evropě*, Praha, 1956.
- FLOCA, OCT., *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956.
- *Tezaurul monetar de la Cugir* (reg. Hunedoara), în *SCN*, II.
- MITREA, B., *Penetrazione e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, 1945, p. 1-152.
- *Descoperirea monetară de la Tămădăul Mare*, în *SCN*, I.
- *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu Republica romană*, în *SCN*, II.
- *Monedele orașelor Dyrrhachium și Apollonia în Moldova*, în *SCN*, II, 1958.
- NEME[^]KALTOVÁ JIROUDKOVÁ, ZDENKA, *Quelques notes sur la fin du monnayage celtique en Dacie*, în *Numismaticke Listy*, XII, 1957.
- NESTOR, I., *Keltische Qräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940.
- ONDROUCH, V., *Keltski Mince typu Biatec*, Bratislava, 1958.
- PÁRDUCZ, M., *Dakische Funde in Jdnossdllds*, în *Măra Ferenc Muzeum Evkonyve*, Szeged, 1956.
- POPESCU, D., *Nouveaux tresors geto-daces en argent*, în *Dacia*, XI—XII, 1945 — 1947.
- *The treasure-trove of Sincrăieni*, în *Antiquity and Survival*, Haga, II, 1, 1957; și mai pe larg în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 157-206.
- PREDA, C., *Asupra, descoperirii monetare de la Stăncuța*, în *SCN*, II, 1958.
- SMISZKO, M., *Kultury Wczesnego Okresu ep. cesarstwa rzymskiego w Katopohce Wschodniej*, Lvov, 1932. TUDOR, D., *Ein im Siiden Daziens gefundenes hellenistisch-romisches Silbergefäss*, în *Qermania*, 37, 1959, fasc. 1/4, p. 238-242. VULPE, R., *Raport preliminar despre Șantierul arheologic Popești*, în *SCIV*, VI, 1 — 2, 1955.
- *La civilisation dace et ses probUmes*, în *Dacia*, N. S., I, 1957.
- *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, III, 1957.
- WERNER, J., *Kampanisches Bronzgeschirr von Costești*, în *AISC*, II, 1933 — 1935.
- WINKLER, IUDITA, *O mincich Dākā a Qe'tii*, în *Numismaticky Sbornik*, V, 1958.
- *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCSCÎu*;', seria a III-a, Științe sociale, t. VI, 1-2, 1955.
- *** *București de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959.

Istorie politico-socială:

- AIFOLDI, A., *Budapest tortenete*, Budapest, voi. I, 1942.
- BRANDIS, *Dacia*, în *RE*, s. v.
- CAROPINO, J., *Points de vue sur Vimperialisme romain*, Paris, 1934.
- CICHORIUS, C., *Die Reliefs der Traianssäule*, voi. II text; voi. III text, Berlin, 1896 și 1900.
- CONDURACHI, EM., *Cu privire la raporturile dintre Augustus și Cotison*, în *Studii*, I, 1948.
- *Vechi monede pontice și importanța lor*, în *BȘtAc*, II, 1, 1950.
- DAICOVICIU C., *Porolissum*, în *RE*, s. v.
- *Dacii din Munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac*, în *SCSCiu*;', I, 2, 1950.
- *Le problème de l'etat et de la culture des Daces*, în voi. *Nouvelles etudes d'histoire*, Bucarest, 1955.
- *O nouă diplomă militară din Dacia*, în *SCIV*, IV, 3 — 4 și în *Dacia*, N. S., I, 1957.

DMCOVICIU, C., Noi contribuții la problema statului dac, în SCIV, VI, 1—2, 1955. DMCOVICIU, H., Osservazioni intorno alia colonna Traiana, în Dacia, N. S., III (sub tipar).

— Date și probleme noi cu privire la dacii din Munții Orăștiei (comunicare la Sesiunea științifică a Univ. Babeș-Bolyai, 20—22, V, 1959).

DUBITT, M., Pline le Jeune, Panegyrique de Trajan, Paris, 1938.

HABITKE, W., Romische Kinderkaiser, Berlin, 1951.

HERR, W., Antoninus Pius, voi. I, Praha, 1933.

*»«, J., Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau, Breslau, 1936.

LBHMAN-HARTLEBEN, K., Die Trajanssäule, Berlin-Leipzig, 1926.

ILUCBEA, M., Monedele din cetatea dacă de la Costești, în AISC, II, 1933—1935.

— Burebista și celtii de la Dunărea de mijloc, în SCIV, VII, 1—2, p. 119 și urm. — Același text în 1. rusă în Dacia, N. S., II, 1958.

PABIBENI, R., Optimus Princeps, Messina, voi. I, 1926, voi. II, 1927.

PAISCH, C., AUS 500 Jahren vorromischer und romiscnei. Qeschichte Sudosteuropas, în Beiträge zur Völkerkunde von Sudosteuropan V/1, Wien-Leipzig, 1932.

— Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan, în Beiträge zur Völkerkunde von Sudosteuropan V/2, Wien-Leipzig, 1937.

Arnoi, D., Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării de jos în secolul I al erei noastre, în SCIV, VI, 3-4, 1955.

— Data decretului histrian pentru Aristagoras, fiul lui Apaturos, în An. Univ. Parhon — Secția istorie, voi. 5, 1956.

B<II>INGER, W., Die Statthalter des ungeteilten Pannoniens und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian, Bonn, 1956.

STHN, A., Die Legaten von Moesien, Budapest, 1940. SnONG,

EUGENIA, La scultura romana, voi. II, Firenze, 1926.

D., Peregrinările sclavului Callidromus, în Studii fi articole de istorie, București, 1956. Oltenia Romană, București, 1958.

Un pod roman necunoscut la Dunărea de jos (în curs de publicare). R., Prioritatea agnațiilor la succesiunea tronului în Macedonia și Trăda, în memoria lui V. Pârvan, București, 1934.

— Histoire ancienne de la Dobroudja, Bucarest, 1938.

ftdgie:

DAJCOVICIU, C., Herodot și pretinsul monotheism al geților, în Apulum, II, 1944—1945.

DAJCOVICIU, H., Sanctuarul-calendar dacic de la Sarmizegetusa, în Dacia, N. S., IV (în curs de publicare). GOKODTOV, V. A., JJaKo-capMamcKue pejimuo3Hne ajieMeumbi e pyccKOM napodnoM meopuecmee, în TQIM, 1, 1926.

KAlA«ow, G., Thrake-Religion, în RE, s. v.

KXVAN, V., Qetica (v. cap. II).

— Dacia (v. cap. II).

PBTIAZZONI, R., II «monoteismo» dei Qeti, în Studia in honorem Acad. D. Decev, Sofia, 1958.

IOHDE, E., Psyche, Paris, 1928.

Russv, I. I., Religia geto-dacilor, în AISC, V, 1947, cu bibliografia completă pînă la acea dată.

WELKOW, I WAN, Der Fels im Kultus der Thraker, în Festschrift R. Egger.

PARTEA III

EPOCA SCLAVAGISTĂ ROMANĂ

(sec. I—III e.n.)

CAPITOLUL I

DACIA ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII ROMANE

CARACTERUL STĂPÎNIRII ROMANE ÎN DACIA

Cucerirea Daciei de către romani, încheiată la 106 e.n., deschide o nouă epocă în istoria societății omenesti de pe teritoriul țării noastre. Ca urmare a înfrîngerii dacilor, romanii se înstăpînesc pe cea mai mare parte a ținuturilor locuite de aceștia. Statul dac este desființat, iar teritoriul lui este alipit imperiului, fiind organizat ca provincie romană. Prin actul cuceririi Daciei de către romani, dezvoltarea strălucită a culturii daco-getice, care în ultimele două secole luase un mare avînt și ajunsese la o amploare deosebită, societatea daco-getică atîngînd stadiul sclavagismului începător, este brusc întreruptă. Romanii introduc în Dacia sclavagismul dezvoltat, așa cum se alcătuisese el în restul imperiului, cu toate formele de organizare economică și socială care îi sînt proprii. Cultura romană se impune pe tot cuprinsul provinciei. Timp de 165 de ani cît durează stăpînirea romană în Dacia (106—271), istoria provinciei întemeiată de Traian la nordul Dunării se desfășoară în cadrul imperiului roman, constituind un capitol din istoria acestuia. O dezvoltare independentă a culturii și societății geto-dacice continuă numai în regiunile periferice ale Daciei, rămase în afara cuceririi romane, în ținuturile dacilor liberi.

Stăpînirea romană în Dacia prezintă un dublu aspect. Ea s-a instaurat pe pămîntul Daciei prin violență, pe calea armelor, și s-a menținut tot timpul sprijinindu-se pe o armată numeroasă și pe un puternic sistem de apărare. Cu toate acestea, ea nu a avut un caracter distructiv. Dimpotrivă, epoca stăpînirii romane în Dacia a însemnat, fără îndoială, un progres din punct de vedere al evoluției generale a societății, față de epoca precedentă. Cultura materială și spirituală e ridicată la o treaptă superioară. Viața economică se desfășoară cu intensitate în toate domeniile. Se întemeiază orașe, se construiesc drumuri, se exploatează bogățiile subsolului și ale solului, meșteșugari iscusiți prelucrează materiile prime, transformîndu-le în produse de tot felul, care satisfac nevoile sporite ale populației. Peste tot se ridică clădiri din piatră și cărămidă, se fac

lucrări edilitare, se cioplesc monumente de piatră, iar scrisul cunoaște o oarecare răspîndire, după cum ne arată descoperirea a numeroase inscripții latinești. Întreaga înfățișare a Daciei se schimbă. Urmele romane ne întîmpină pînă astăzi la tot pasul pe teritoriul fostei provincii, mărturii grăitoare ale unei civilizații înaintate. Pornind de la acest aspect pozitiv, istoriografia burgheză, romînă și străină, mai veche sau mai nouă, lipsită de orientare justă în interpretarea fenomenelor sociale și a evoluției istorice, a apreciat unilateral și greșit caracterul stăpînirii romane în Dacia. Considerînd stăpînirea romană în Dacia ca o adevărată binefacere pentru întreaga populație a provinciei, « un izvor de ordine și de propășire », cum se exprima de pildă A. D. Xenopol¹, și proslăvind în toate felurile rolul « civilizator » al romanilor, istoricii burghezi au trecut sub tăcere aspectul negativ al cuceririi Daciei de către romani. Negînd lupta de clasă și chiar împotrivirea autohtonilor daci față de cuceritori, ei prezentau viața romană în Dacia ca desfășurîndu-se în deplină armonie socială, lipsită de frămîntări și de lupte. « Viața dacică pînă în adîncurile ei, fără zgomot și fără pompă, se face viață romană », spunea V. Pârvan². E un tablou diformat și idilic pe care istoriografia burgheză l-a înfățișat cu insistență despre viața romană în Dacia, tablou copiat după imaginea tot atît de falsă pe care istoricii burghezi din apus, pînă la cei mai de seamă, și-au făcut-o despre imperiul roman în general.

În realitate, cucerirea romană a adus în Dacia nu numai progresul economic, social și cultural, ci și întreg cortegiul de suferințe, împilări, jaf și exploatare nemiloasă, inerente societății bazate pe relațiile sclavagiste. Chiar unii dintre scriitorii antici au sesizat caracterul silnic și spoliator al statului roman. De pildă, Sallustius relatează că romanii erau numiți de către supuși jefuitorii popoarelor, *latrones gentium*³. Și în istoriografia noastră a existat la început o concepție cu vederi progresiste, care judeca critic caracterul stăpînirii romane în Dacia. Astfel, N. Bălcescu, după ce arată starea foarte înfloritoare la care provincia ajunsese sub romani, adaugă: « Dar, alături cu această mare civilizație materială, două rele mari care mistuiau împărăția: robia și proprietatea cea mare, trebuiră a produce și în noua colonie relele lor »⁴. Iar mai departe continuă: « Ostenită de atîtea rele ce o rodeau într-însa, împărăția romană trebuie să cază. Unitatea falsă, la care supuseseră lumea, trebui să se sfarme »⁵. La fel C. Bolliac spunea la 1869: « Misiunea noastră a romînilor în arheologie este mai cu seamă să definim ce au fost dacii... în ce grad de civilizație ajunseseră ei cînd i-au cîmpit romanii și le-au luat țara I »⁶. Aceste prețioase indicații au fost uitate însă de istoricii noștri de mai tîrziu.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, ed. a 2-a, Buc, 1914, voi. I. 128-129.

² V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc, 1923, p. 223.

³ Sallustius, *Epistula Mithridatis*, 23, ed. A. W. Ahlberg, Lipsiae, 1919.

⁴ N. Bălcescu, *Opere*, voi. II, Buc, 1952, p. 11.

⁵ *Ibidem*.

⁶ C. Bolliac, *Opere*, voi. II, Buc, 1956, p. 252.

La o înțelegere justă și reală a caracterului stăpînirii romane în Dacia s-a putut ajunge numai în lumina concepției materialismului istoric. Clasicii marxismului au dezvăluit adevărata esență a orînduirii sclavagiste a antichității, punînd în lumină atît caracterul ei progresist pentru acele vremuri, cît și aspectele sale negative. Ei au arătat în primul rînd că orînduirea sclavagistă reprezintă un însemnat progres față de societatea primitivă. «Datorită acestei orînduiri, spune F. Engels, civilizația a realizat lucruri de care n-ar fi fost nici pe departe capabilă vechea societate gentilică » ¹ Tot F. Engels a arătat că sclavagismul antic a fost o etapă necesară în istoria societății omenești. « Abia sclavagismul a făcut posibilă pe o scară mai întinsă diviziunea muncii între agricultură și industrie și a permis înflorirea lumii vechi... Fără sclavagism nu ar fi existat statul elen, nu ar fi existat arta și "știința elenă; fără sclavagism nu ar fi existat imperiul roman. Dar fără această bază a elenismului și a imperiului roman, nu ar fi existat nici Europa modernă . . . » ².

În același timp însă, întemeietorii materialismului istoric au dezvăluit și aspectul negativ al orînduirii sclavagiste în general și caracterul de oprimare și jaf al imperiului roman mai ales în provinciile cucerite. « Dat fiind că baza civilizației este exploatarea unei clase de către altă clasă, — spune F. Engels, — întreaga ei dezvoltare decurge într-o contradicție permanentă. Fiecare progres al producției înseamnă în același timp un regres al situației clasei asuprite, adică a mării majorități. Tot ceea ce este bine pentru unii este în mod necesar un rău pentru ceilalți » ³. Imperiul roman, stat tipic al unei clase dominante, este și el, «în esență, o mașină pentru oprimarea clasei asuprite, exploatare » ⁴. În dezvoltarea sa, arată F. Engels, « statul roman devenise o mașină uriașă și complicată numai pentru despuirea supușilor. Biruri, dări către stat și prestații de tot felul aruncau masa populației într-o sărăcie din ce în ce mai mare; împilarea crescuse pînă la un grad de nesuferit datorită stoarcerilor făcute de guvernatori, de perceptorii de impozite, de soldați » ⁵.

În tabloul de mai sus se încadrează și Dacia din timpul stăpînirii romane. El se deosebește esențial de cel pe care obișnuit îl înfățișa istoriografia mai veche cu privire la viața romană din Dacia. Există suficiente indicații de ordin literar-istoric, epigrafic și arheologic din care rezultă că istoria Daciei în epoca romană nu a fost nici pe departe atît de armonioasă și lipsită de frămîntări, cum era înfățișată de istoricii mai vechi. Studiile mai noi ale istoricilor sovietici și romîni au reușit să lămurească pe bază de documente și informații autentice multe din aspectele înainte neglijate sau greșit tălmăcite ale epocii romane în Dacia. Societatea din Dacia romană este împărțită în clase antagoniste, cu interese diametral

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a IV-a, E.S.P. L.P., Buc, 1957, p. 177.

Idem, *Anti-Duhring*, ed. a III-a, E.S.P. L.P., Buc, 1955, p. 200.

² Idem, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 178.

Ibidem, p. 177.

³ *Ibidem*, p. 148.

opuse. Între aceste clase se duce o neîncetată luptă. Realizările uneori minunate ale acestei epoci au fost posibile, în condițiile societății sclavagiste dezvoltate, numai prin extinderea și înăsprirea exploatării în aproape toate ramurile producției și ale vieții sociale. De binefacerile civilizației superioare romane se bucură numai o minoritate de cetățeni romani și oameni bogați, în timp ce sclavii și păturile exploatare, care formează majoritatea populației provinciei, duceau greul muncii și trăiau în mizerie. În Dacia romană, populația autohtonă este cea în-deosebi lovită și nedreptățită, în raport cu coloniștii aduși din afară. De aceea, încă din primele timpuri de după cucerire, populația dacică este ostilă stăpînirii romane, împotriva căreia ea se ridică și luptă. Pe de altă parte, există un contrast pronunțat între orașe și sate. La orașe se concentrează bogății mari și populația înstărită din ele trăiește în belșug, în timp ce satele, mai ales cele ale autohtonilor, rămîn înapoiate. Orașul exploatează satul prin diferite mijloace. K. Marx a arătat că « orașul exploatează economic satele, pretutindeni și fără excepție, prin prețurile lui de monopol, prin sistemul lui fiscal și corporatist, prin înșelăciunile lui comerciale directe și prin cămătăria lui »¹. La fel de valabilă este și pentru Dacia afirmația lui F. Engels că « prima mare diviziune a muncii, separarea dintre oraș și sat, a condamnat populația de la țară la o îndobitocire de mii de ani. . . »². Cu timpul însă și la orașe se formează o plebe săracă, lipsită de mijloace de producție. Criza generală a imperiului roman din sec. III, care este o criză a însăși orînduirii sclavagiste a antichității, își are repercusiunile ei și în Dacia. Frământată în interior de contradicții sociale, cauzate de gravele nemulțumiri ale populației exploatare, și atacată din afară tot mai violent de triburile libere ale dacilor și ale altor popoare, Dacia nu mai poate fi menținută de romani și este definitiv părăsită de aceștia pe timpul împăratului Aurelian.

1. ÎNTINDEREA ȘI ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

La sfîrșitul celui de-al doilea război dacic întreg teritoriul care formase regatul lui Decebal era cucerit de către romani, după cum se mărturisește explicit într-o inscripție descoperită la Corint, în care se spune: « . . . *secunda expeditione, qua universa Dacia devicta est* »³. Deși războiul era terminat în vara anului 106, împăratul Traian a mai întîrziat în Dacia pînă în primăvara anului următor, cînd se întoarce la Roma pentru a-și serba triumful. În timpul petrecut în Dacia după sfîrșitul războaielor, el s-a ocupat probabil de organizarea teritoriilor cucerite. La 11 august 106, data unei diplome militare descoperită la Poro-lissum⁴, emisă îndată după terminarea celui de-al doilea război dacic, provincia Dacia era constituită. Pe monede apare la început legenda DAC(ia) CAP(ta),

³ V Engels, *Anti-Dühring*, p. 324
Arin Ep., 1934, nr. 2.

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., Buc., 1955, p. 754.

² F. Engels, *Anti-Dühring*, v. 324.

⁴ CIL, XVI, 160.

înlocuită în emisiunile ulterioare cu DACIA AVGVST(i) PROVINCIA. Constituirea provinciei s-a făcut probabil printr-un act special, care nu ni s-a păstrat însă.

Întinderea statului dac condus de Decebal nu ne este cunoscută. Ea pare să nu coincidă întocmai cu hotarele Daciei arătate de Ptolemeu *, fiind probabil mai restrânsă. Ceea ce știm însă cu certitudine este că nu întreg teritoriul cucerit de Traian de la daci a fost înglobat în provincia Dacia. Descoperirile arheologice și mărturiile epigrafice, printre care o diplomă militară de curînd descoperită în Bulgaria, datînd din anul 140, dovedesc că întreg teritoriul Munteniei împreună cu sudul Moldovei, poate pînă la drumul roman care pornind de la Dinogetia trecea pe la Bărboși și Poiana-Piroboridava, urca pe Șiret și mai departe pe Oituz, spre a pătrunde în Transilvania prin pasul cu același nume, ca și o fișie de teren din sud-estul Transilvaniei, au fost anexate după terminarea războaielor dacice la Moesia Inferior, din care au făcut un timp parte integrantă. Restul teritoriilor dacice cucerite de Traian, adică Oltenia de astăzi, Banatul și Transilvania centrală au constituit provincia Dacia. Situația creată acum a fost însă provizorie. **În timp** ce în Dacia stăpînirea romană s-a instaurat de la început temeinic, provincia fiind intens colonizată cu elemente romane sau romanizate și pusă în stare de apărare, teritoriile de la nordul Dunării aparținînd Moesiei Inferioare au fost mai **slab** colonizate. Îndeosebi teritoriul Munteniei era stăpînit doar prin cîteva corpuri de trupă, care staționau în castrele construite pe cursurile de apă care făceau legătura cu interiorul Transilvaniei, cum sînt cele de la Filipești și Pietroasa (r. Buzău), Mălăești și Drajna de Sus în bazinul Teleajenului, Tîrgșor (?) pe Prahova și Rucăr pe Dîmbovița, în fața pasului Bran. Trupele din aceste castre, ca și cele de pe Olt, atît cele din Transilvania, începînd cu cele de la Brețcu, cît și cele de la sud de pasul Turnu-Roșu, făceau parte din armata Moesiei Inferioare. O schimbare importantă a fost efectuată la începutul domniei lui Hadrian, **prilejuită** se pare de mișcarea iazigilor din Cîmpia Tisei, a roxolanilor de la est de Dacia și de răscoala dacilor din interior, evenimente cărora romanii cu greu le fac față, împăratul Hadrian fiind nevoit să vie în persoană, spre sfîrșitul anului **117**, în Dacia, unde guvernatorul provinciei, C. Iulius Quadratus Bassus, tocmai murise în timpul acestor lupte. Din biografia împăratului aflăm că Hadrian a căzut mai întîi la înțelegere cu roxolanii, mărindu-le subsidiile ². Înainte de plecarea sa la Roma, în primăvara anului 118, el încredințează ducerea mai departe a luptelor împotriva iazigilor generalului Q. Marcius Turbo, din ordinul cavalierilor, căruia, spre a avea o mai mare autoritate, i se acordă o comandă excepțională asupra Pannoniei Inferioare și Daciei, cu titlul unui *praefectus Aegypti* ³. Aceste evenimente de la începutul domniei lui Hadrian, asupra cărora vom reveni

¹ *Geographia*, III, 8.

² SHA, I, 6, 8.

³ SHA, I, 6, 7: *Marcium Turbonem... Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit; Ti 3: titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus auctoritatis haberet.*

într-un capitol următor, au determinat o reorganizare a teritoriilor romane de la nordul Dunării. Mai întâi, teritoriul Munteniei și o parte din cel al Moldovei de sud, care aparținuseră Moesiei Inferior, a fost evacuat de către romani. Urmele de viață în castele din Muntenia nu trec, după informațiile de până acum, peste primul an de domnie a lui Hadrian. Renunțarea de către romani la aceste teritorii explică ușurința cu care au fost potoliți roxolanii și o dată cu ei probabil dacii din câmpia munteană. Romanii se mulțumesc de acum înainte cu o supraveghere ușor de efectuat a acestor ținuturi, închise ca într'O pungă între Moesia Inferior și Dacia. În schimb fișia de teren din sud-estul Transilvaniei, de la Angustia (Brețcu) până la Caput Stenarum (Boita), este anexată la Dacia, al cărei hotar îl formează în continuare Oltul, de la pasul Turnu-Roșu până la vărsarea lui în Dunăre. Trupele de pe această lungă linie de apărare, de la Angustia, în fața pasului Oituz, până la Islaz, la confluența Oltului cu Dunărea, sînt și ele incluse în armata Daciei. Întrucît la această dată Dacia era împărțită în două părți (vezi mai jos), teritoriile amintite, împreună cu trupele care pînă aici ținuseră de Moesia Inferior, sînt înglobate Daciei Inferioare.

Renunțarea de către romani, la începutul domniei lui Hadrian, la teritoriile arătate mai sus explică, în sfîrșit, știrea mult discutată și în diferite feluri interpretată, relatată de Eutropiu (VIII, 6,2), după care Hadrian a avut intenția să părăsească Dacia cucerită de predecesorul său Traian, dar a fost oprit de la acest act la îndemnul amicilor săi, care motivau că prea mulți cetățeni romani ar fi fost lăsați astfel pradă barbarilor: *qui (Hadrianus) Traiani gloriae invidens statim provincias tres reliquit, quas Traianus addiderat. .. idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt ne mulți cives Romani barbaris traderentur*. Se dovedește acum că afirmația scriitorului antic nu este nici o simplă născocire, nici o pură calomnie la adresa lui Hadrian, cu totul lipsită de temei. Versiunea despre intenția lui Hadrian de a abandona Dacia s-a născut tocmai pentru că pe timpul lui romanii au părăsit de fapt o parte din teritoriile Daciei cucerite de Traian, chiar dacă ele nu făceau parte din punct de vedere al organizării din provincia Dacia.

Cu o singură modificare și aceasta temporară, noile hotare ale provinciei Dacia statornicite pe la 119, abstracție făcînd de **Hotarele Daciei romane** ulterioarele schimbări în ceea ce privește organizarea și conducerea ei, rămîn neschimbate pînă la sfîrșitul stăpînirii romane în nordul Dunării. Mai de aproape granițele Daciei romane nu ne sînt cunoscute din izvoarele antice. În mare ele cuprind Banatul, cea mai mare parte din Transilvania și Oltenia de astăzi, unde stăpînirea romană a lăsat peste tot urme sigure și numeroase. O singură indicație ni s-a păstrat la doi scriitori din sec. IV, Eutropiu și Rufius Festus, care spun că perimetrul Daciei măsura 1 000 000 de pași¹,

¹ Eutropius, VIII 2, 2: *Ba provincia (Dacia) decies centena milia passuum in circuitu tenuit*. În aceeași termenii, preluați probabil de la un izvor comun, se exprimă și Rufius Festus, VIII, 2: *(Dacia) quae in circuitu decies centena milia pssuum habuit*.

adică 1000 de mile romane, ceea ce înseamnă vreo 1479 km. Circuitul se referă fără îndoială la Dacia de după începutul domniei lui Hadrian și corespunde cu limitele cunoscute în mare ale provinciei. Mai bine pot fi precizate însă hotarele Daciei urmărind situarea pe teren a castrelor, care cu oarecare aproximație, dat fiind că linia de graniță se afla totdeauna în fața lor la oarecare depărtare, delimitează de jur împrejur teritoriul provinciei.

Spre sud, în Oltenia și Banatul de azi, Dunărea despărțea Dacia de cele două Moesii. În Banat există două linii de caste, una în partea de răsărit

de-a lungul drumului, cunoscut din *Tăbula Peutingeriana*, de la Dierna (Orșova) la Tibiscum (Jupa, lângă Caransebeș), alta spre câmpia Banatului, la vest de munții Semenicolui, de-a lungul celeilalte ramuri a drumului imperial, care plecând de la Lederata (Palanca) ajungea tot la Tibiscum. Acesta din urmă este drumul pe care a înaintat Traian în Dacia în cursul primului război dacic. Căstrele de pe această linie vestică par să dateze încă din epoca lui Traian. În schimb cele de pe linia Dierna-Tibiscum au putut fi construite mai târziu. O altă linie de fortificații, mai puțin cercetată, există de-a lungul Mureșului, de la puternicul castru de la Micia (azi Vețel, la vest de Deva), până la vărsarea râului în Tisa. *te* aici ducea drumul care, urmând cursul Mureșului, străbătea mai departe țara iazigilor, făcând legătura cu Pannonia. La vest de linia fortificată Lederata-Tibis-cum urmele romane sînt foarte puține. Probabil că partea de vest a Banatului, **pînă** la Tisa, care în antichitate, ca și în tot evul mediu de altfel, era un ținut mlăștinos, nu a fost colonizată de romani, ei mulțumindu-se cu supravegherea **acestui** teritoriu puțin populat prin trupele din căstrele de pe linia Lederata-Tibiscum și prin micile garnizoane presărate de-a lungul Mureșului, de la **Micia** pînă în fața Seghedinului.

De la Micia spre nord, hotarul Daciei trecea peste culmile Munților **Apuseni**, fără să îl putem delimita mai de aproape. În orice caz granița provinciei trecea **pe la** vest de regiunea auriferă de la Alburnus Maior, coborînd apoi la castrul **roman** de la Bologa, în valea Crișului Repede. Mai departe granița provinciei **urma** culmea prelungă a munților Meseș, pînă la Porolissum (Moigrad, **r. Zălau**). De aici hotarul cotește spre NE, atingînd la Tihău cursul Someșului, **pe care** îl urmează apoi, în susul apei, spre est, pînă la castrul de la Ilișua (r. Beclean). Mai departe granița provinciei se oprea la poalele munților vulcanici, îd, pe direcția sud-est, linia munților Căliman, Gurghiu, Harghita și Baraolt, : **a** atinge cursul Oltului la Olteni, la nord de Sf. Gheorghe, de unde teritoriul provinciei înaintează pînă la Brețcu, în fața pasului Oituz. Spre sud hotarul Ihrff*. de la Brețcu pînă la pasul Turnu-Roșu, se întinde pînă la poalele Cârpa-fdor, incluzînd și câmpia Tg. Secuesc, ca și Țara Bîrsei. De la pasul Turnu-Roșu **hotarul** Daciei urma, după cum s-a mai spus, cursul Oltului, pînă la Islaz, la **lui ia** Dunăre.

Rezultă prin urmare că rămînea în afara Daciei romane o bună parte a locuite în antichitate de triburile dacice, singure sau amestecate cu

populații de alt neam. Astfel, din provincia Dacia nu făceau parte Crișana, Țara Oașului și Maramureșul de astăzi, iar la est de Carpați întreaga Moldovă și Muntenia pînă la Olt, dacă facem abstracție de timpul scurt, de aproximativ un deceniu, cît acest din urmă teritoriu a aparținut Moesiei Inferior.

După reorganizarea de la începutul domniei lui Hadrian, granițele Daciei au suferit, cum s-a amintit mai sus, o singură modificare mai importantă, pe care o putem constata pe baza urmelor și a descoperirilor pe teren. Pe timpul lui Septimius Severus (193—211) după toate aparențele, hotarul Daciei a fost împins de pe linia Oltului cu vreo 10—50 km mai spre răsărit, în interiorul Munteniei. Noul hotar al provinciei este indicat pe teren de un *limes*, constînd dintr-un val continuu de pămînt, care pornind de la Flămînda pe Dunăre, la vest de Turnu-Măgurele, străbate Muntenia pe direcția sud-nord, pînă la Rucăr, în dreptul pasului Bran, prin care se făcea legătura cu castrul de la Rîșnov, în Țara Bîrsei. Pe toată lungimea lui, limesul transalutan e întărit din loc în loc de castre și burgi. Această nouă graniță a provinciei nu a putut fi însă menținută mult timp. Cel mai tîrziu pe timpul domniei lui Filip Arabul, din cauza marii invazii a carpilor din anul 245, limesul transalutan a fost abandonat, iar hotarul provinciei a fost readus pe Olt. De altfel, limesul transalutan se pare că a fost conceput doar ca o întărire și apărare mai înaintată a hotarului de pe Olt, de-a lungul căruia cu timpul s-au întemeiat, în afară de castre, și numeroase așezări civile. În schimb în zona dintre Olt și *limes transalutanus* urmele romane sînt sporadice, iar așezări mai mari lipsesc cu totul.

În limitele geografice arătate mai sus, viața romană s-a desfășurat în continuare frămîntări, mai ales după epoca Severilor, de cînd istoria Daciei romane intră în faza de declin, fiind tot mai zbuciumată, pînă ce situația devine haotică începînd cu domnia lui Gallienus. În ultimele două decenii înainte de retragerea aureliană, unele din hotarele Daciei au fost probabil știrbite, stăpînirea romană menținîndu-se totuși pînă la 271 pe cea mai mare parte a teritoriului Daciei.

Provincia Dacia, constituită de Traian încă din vara anului 106, a format la început o singură unitate administrativă, neîmpărțită. Fiind situată la granițele imperiului, ea făcea parte din categoria provinciilor imperiale, a căror conducere și administrare revenea împăratului. În fruntea provinciei se afla un trimis al împăratului, *legatus Augusti pro praetore*, cu atribuții militare, administrative și juridice pe care le exercita în numele împăratului. El este ales numai dintre membrii ordinului senatorial. Primul guvernator al Daciei a fost Decimus Terentius Scaurianus, care la 2 iulie 110 era încă în funcțiune, după cum se știe dintr-o a doua diplomă militară de la Porolissum, purtînd această dată ^x. După el mai sînt cunoscuți

¹ CIL, XVI, 163.

Organizarea administra-

alți doi guvernatori, anume C. Avidius Nigtinus și C. Julius Quadratus Bassus despre care am spus că a murit în Dacia în anul 117 și a fost înmormântat cu mare pompă la Pergam. Toți acești trei guvernatori sînt de rang consular, adică foști consuli (*virii consulares*). Rangul lor mai înalt era necesar deoarece în acest timp staționau în Dacia mai multe legiuni. În 118—119 avem în Dacia comanda excep-

Fig. 84. — Inscripția onorifică pentru un guvernator al Daciei (Sarmizegetusa).

țională a lui Q. Marcius Turbo de rang ecvestru, creată datorită evenimentelor din interiorul și de la granițele provinciei, despre care am amintit. După lămurirea situației dificile în care s-a găsit Dacia, conducerea provinciei revine însă la sistemul obișnuit, acela al legaților imperiali, din ordinul senatorilor. Datorită reorganizării de către Hadrian a teritoriilor romane din nordul Dunării, s-au făcut schimbări și în ceea ce privește conducerea provinciei Dacia.

Mărturiile epigrafice ieșite la iveală în ultimul timp au arătat că prin 119, după reprimarea mișcării iazigilor, roxolanilor și dacilor, a avut loc mai întâi împărțirea în două părți a provinciei pînă aci unitară: în Dacia Superior, condusă de un *legatus Augusti*, din ordinul senatorial, și în Dacia Inferior, condusă — cel puțin așa se credea — dintru început de un procurator *Augusti vice praesidis*,

din ordinul ecvestru. Prima atestare a acestei împărțiri în două e făcută de o diplomă militară de la Porolissum, datînd din 28 iunie 120 \ la care se adaugă acum și diploma de la Cășei, purtînd aceeași dată. Cu drept cuvînt s-a afirmat că împărțirea Daciei în două provincii a fost urmarea evenimentelor din 117—119. O inscripție descoperită la Caesarea din Mauretania Africe (azi Cherchel) ², publicată și comentată mai recent, ne aduce însă surprinzătoarea informație că Dacia Inferioară, despărțită de Dacia Superioară din nevoi militare și politice, în anii 118—119, nu a fost dintru început organizată ca o provincie procuratorială, ci ca una guvernată de un *praefectus*. În inscripția de la Caesarea apare, într-adevăr, un personaj din ordinul cavalerilor, cu numele de Titus Flavius Priscus Gallo-nius Fronto Quintus Marcius Turbo, care, pe lîngă alte funcțiuni, a fost și *praefectus provinciae Daciae Inferioris* (prefect al

provinciei Dacia Inferioară). Cu toată asemănarea numelui, acest Titus Flavius Priscus *nu* e identic cu binecunoscutul general Quintus Marcius Turbo ³, care a reprimat răscoala roxolano-daco-iazigă la începutul domniei lui Hadrian și care a îndeplinit reorganizarea, prin bifurcare, a Daciei. El trebuie să fie un personaj *ulterior* organizatorului Turbo, nu prea îndepărtat în timp de acesta și, pe *cît* se pare, nici ca legătură personală. În orice caz, el e primul și pînă acum și unicul prefect cunoscut al Daciei Inferioare (nu al întregii Dacii, cum fusese, pe un timp limitat, omonimul său Q. Marcius Turbo).

Cînd anume a îndeplinit T. Flavius Priscus funcția de prefect al Daciei Inferioare, nu știm, dar desigur după 119 și înainte de anul 129. Pentru anul 129 nu este însă atestat un guvernator ⁴, Plautius Caesianus, care, după toate aparențele, nu mai era prefect, ci *procurator*, așa cum e acel T. Flavius Constans, din anul 138, purtînd titlul de *procurator Augusti*. E de presupus că guvernarea Daciei Inferioare prin prefecti nici nu a durat multă vreme și a avut numai un caracter provizoriu.

Potrivit noii organizări a Daciei din 118—119, Dacia Superior este condusă tot de un *legatus Augusti*, dar de rang pretorian (*vir praetorius*), adică numit dintre foștii pretori. Rangul inferior al guvernatorului Daciei Superioare se explică prin reducerea efectivelor armatei staționate în provincie și în primul rînd datorită faptului că după 119 a mai rămas în Dacia o singură legiune (XIII Gemina). Reședința legatului era la Apulum, el fiind în același timp și comandantul legiunii XIII Gemina, staționată în castrul din această localitate. Primul legat de rang pretorian al Daciei Superioare a fost Cn. Iulius Severus, după care au urmat mulți alții, numai în parte cunoscuți nouă. Legatul imperial era ajutat de un *procurator*, care se afla sub ordinele sale și avea numai atribuțiuni financiare, ocupîndu-se de încasarea impozitelor pentru fiscul imperial, plata

¹ *CIL*, XVI, 68.

² *Arm Sp.*, 1946, nr. 113.

³ E. Fr^zouls, în *Syria*, XXX, 1953, p. 248 și urm.

⁴ *CIL*, XVI, 75: . . . *et sunt in Dacia inferiore* (sic) *sub Plautio Caesiano*.

soldei armatei și asigurarea cheltuielilor de administrație a provinciei. El face parte din tagma cavalerilor (*ordo equestris*).

Dacia Superior cuprindea teritoriul Banatului și al Transilvaniei, cu excepția zonei de la est și sud de Olt. de la Angustia până la Caput Stenarum, care ținea de Dacia Inferior.

Dacia Inferior avea un teritoriu mai redus, cuprinzând Oltenia de astăzi și fîșia de pămînt de la sud de Oltul transilvan, cu toate trupele aflătoare pe această linie de frontieră a provinciei pînă la Angustia. În fruntea provinciei se afla, după cum s-a spus, un procurator presidial (*cum ivire gladii*). El face parte tot **din** ordinul cavalerilor, dar pe lîngă atribuțiile financiare, administrative și judecătorești este și comandantul trupelor din provincie, alcătuite însă numai **din** formațiuni auxiliare. De aceea numele lui figurează pe diplomele militare acordate soldaților la eliberarea lor din armată. El este un guvernator al provinciei sale cu drepturi depline, dar probabil comanda sa militară este totuși subordonată legatului Daciei Superioare. Astfel, deși alcătuită administrativ ca provincie aparte, se păstrează totuși oarecare legătură de unitate între cele două Dacii.

O nouă modificare în conducerea și organizarea administrativă a Daciei s-a produs pe timpul lui Antoninus Pius între 8 iulie și 27 septembrie 158, după cum s-a putut stabili pe baza unei alte diplome militare¹. La această dată Dacia ~~era~~ împărțită în trei provincii: Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis și Dacia Malvensis. Împrejurările în care s-a efectuat și cauzele care au determinat trifurcarea Daciei nu ne sînt prea bine cunoscute. Au fost fără îndoială motive de ordin **intern**, pentru o mai bună administrare a teritoriului și o mai sigură supraveghere a populației autohtone, prin ruperea legăturilor și izolarea ei în limitele mai strînse ale celor trei provincii, deci, prin aceasta, prevenirea răscoalelor, dar și nevoi imperioase de ordin extern, determinate de amenințarea de la granițele de nord ale provinciei în preajma războaielor marcomanice, care vor începe nu te mult timp. Pentru a face față acestei amenințări era nevoie de crearea unui front, de nord, împotriva dacilor liberi și a altor seminții, ca cele germanice, **care** locuiau în apropierea granițelor Daciei.

Provincia cea mai importantă este Dacia Apulensis, situată la centru. Guvernatorul ei rămîne mai departe un legat presidial de rang pretorian. El își «reședința tot la Apulum, unde staționa și singura legiune aflătoare în Dacia. UBtorită rangului său și comandai legiunii XIII Gemina, legatul Daciei Apulensis **■**ie ascendență față de procuratorii celorlalte două provincii, care, din punct de vedere militar cel puțin, se află în subordinele sale.

Dacia Porolissensis era constituită din partea de nord a fostei provincii **Dacia** superior. Ea era condusă de un procurator presidial, care avea și comanda auxiliare din provincie. Cunoaștem numele a doi procuratori de acest

¹ CIL, XVI, 110.

rang, M. Macrinus Vindex și Sempronius Ingenuus, al căror nume figurează în diplomele militare emise pentru soldații din Dacia Porolissensis.

Cît privește Dacia Malvensis, localizarea ei este mult discutată, deoarece nici localitatea Malva, de la care și-a primit numele, nu a fost identificată pînă acum pe teren. Unii cred că Dacia Malvensis cuprindea Banatul, în timp ce alții, o localizează în Oltenia. Indicații sigure în această privință nu există pînă acum. Cert este doar că zona din Transilvania de sud-est, care înainte aparținuse Daciei Inferioare, ține acum de Dacia Apulensis. Dacia Malvensis era condusă, ca și mai înainte Dacia Inferior, de un procurator presidial, dar nu cunoaștem numele nici unuia dintre cei care au condus provincia în primul deceniu după trifurcarea Daciei.

O nouă modificare în conducerea și organizarea Daciei are loc prin anii 167—168, cînd guvernatorul Daciei Apulensis este din nou un *legatus Augusti* de rang consular. El este acum guvernatorul celor trei Dacii, de aceea se intitulează *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* sau *consularis Daciarum trium*. În subordinele lui se găsesc procuratorii celorlalte două provincii dacice. Deși constituite aparte, cele trei Dacii formează totuși o unitate strînsă, pusă sub jurisdicția civilă, juridică și militară a legatului consular. Primii legați de rang consular ai celor trei Dacii au fost M. Claudius Fronto și Sex. Calpurnius Agricola, dintre care primul a fost simultan și legat al Moesiei Superior. Situația nouă e creată prin aducerea în Dacia prin 167—168 a unei noi legiuni, a V-a Macedonica, care își stabilește garnizoana la Totaissa. Guvernatorul celor trei Dacii este superior ca rang celor doi comandanți de legiune, care îi sînt subordonați. Reședința consularului este tot la Apulum.

În Dacia Apulensis funcționează, ca și înainte, un procurator financiar, care este auxiliarul consularului, pe care uneori îl și înlocuiește, purtînd în acest caz titlul de *procurator Augusti agens vice praesidis*. Reședința procuratorului Daciei Apulensis, ca și înainte al Daciei Superior, este însă la Sarmizegetusa.

În fruntea Daciei Malvensis rămîne mai departe un procurator presidial. În schimb, după 167 procuratorul Daciei Porolissensis are numai atribuții fiscale. Legatul legiunii V Macedonica de la Potaissa comandă și trupele auxiliare ale provinciei, fără a fi totuși adevăratul guvernator al ei.

Conducerea și organizarea administrativă instituită în Dacia prin anii 167—168 nu se mai schimbă pînă la sfîrșitul stăpînirii romane.

Întorcîndu-ne acum la vremurile de început ale provinciei Dacia, constatăm că încă de pe timpul lui Traian s-a procedat și la organizarea administrativă a teritoriului, după regulile obișnuite în acest timp în imperiul roman. Potrivit dreptului roman, întreg teritoriul cucerit a trecut în proprietatea imperiului, alcătuiind pămîntul public *ager publicus*, de care împăratul putea dispune. La un scriitor tîrziu s-a păstrat știrea că împăratul Traian, desigur îndată după

a efectuat un recensământ general al provinciei (*census provinciae*) \ formula în vigoare la acea dată (*formula censualis*), cunoscută din Ulpian². au fost măsurate spre a se stabili impozitele pe care toți locuitorii trebuiau să le plătească de acum înainte fiscoi imperial. O parte din pământul Daciei a fost împărțit veteranilor și altor coloniști i diferite părți. Mai întâi, pentru întemeierea coloniei Sarmizegetusa un întins teritoriu a fost parcelat (*centuriatio*) în câte 100 *tes* de câte două iugăre (*bina iugera*) sau mai mult și atribuit vete-**• din** trupele care au participat la războaiele dacice. Prin această *adsignatio* sau *publica*) pământul a trecut din proprietatea statului în proprietate proprie- **lină** a coloniștilor, devenind *ager privatus optimo iure*. Ei sînt scutiți de funciar, colonia bucurîndu-se de *ius Italicum*. Grupuri de veterani ai romani au fost așezați de la început și în diferite alte părți ale provinciei : M s-a dat pământ din *ager publicus* prin atribuire individuală (*adsignatio* a). Aceștia nu aveau drept deplin asupra pământului atribuit, ci numai . de folosință (*possessio*). Alte pămînturi au fost vîndute altor grupuri de , cetățeni sau peregrini. Statul își păstra și asupra acestor *agri quaestorii* **byui de** proprietate, dar în practică ele nu mai erau supuse asignării. Cei colo-**inați individua**^ «au în grupuri izolate, ca și cei care cumpărau pământ din *ager hiras*, erau obligați să plătească fiscoi imperial impozitul funciar (*tributum*), obținute de ei, într-o formă sau alta, alcătuiind *ager privatus vectu* între grupurile de coloniști așezați în Dacia pe timpul lui Ttaian ■ n al împăraților următori erau veniți mulți din Orient, în special din Asia **itfi** păstrează gruparea lor aparte și mai tîmu, fiind menționați în inscripții Germisara și Apulum sub numele de *Qalatae*, *Asiani* și *Ponto-Bithyni*. amintiți *Qalatae consistentes municipio*, ceea ce ar indica o oficială a lor iar în celelalte inscripții sînt arătați ca organizați pi de caracter religios. în regiunea minelor de aur din Munții Apuseni aduși încă de pe timpul lui Traian, dar și după aceea, grupuri de **ți din** semințiile *Pirustae* și *Baridustae*. Despre un conducător al unui semenea dalmatini, T. Aurelius Aper, aflăm că era *princeps adsignato i (unicipio) Splono* ³, ceea ce înseamnă probabil că a fost adus de un : fi așezat colonist la Ampelum, cu toate drepturile ce i se cuveneau ca

roman.

Wpărțirea de pământ din *ager publicus* sau vînzarea lui a continuat și pe ișilor lui Traian. Astfel foarte de vreme s-au alcătuit în diferite locuri i de cetățeni romani (*conventus civium Romanorum*) în jurul cărora și alți coloniști de condiție peregrină. Ele au împînzit teritoriul

Ktaorius, De mort. persec, 23: Quia parentes eius censui subiugati fuerant, quem assidue rebellantibus poenae gratia victor imposuit.

L, XV, 4. ■

CD, III. 1322.

provinciei, fiind mai numeroase de-a lungul drumurilor construite și în regiunile bogate ale Daciei.

Alte loturi din pământul provinciei au fost atribuite trupelor staționate în provincie. Deși neatestat încă epigrafic, prin analogie cu ceea ce se știe din alte părți, trebuie să presupunem că un asemenea *territorium* a avut încă de la început legiunea XIII Gemina de la Apulum. Întinderi mai mici sau mai mari de pământ vor fi fost afectate și trupelor auxiliare. Populația autohtonă din aceste teritorii era obligată la diferite prestații și munci față de trupele din caestre. Ținuturile de la hotarele provinciei aflate sub control și jurisdicție militară poartă numele de *regiones*. O *regio Ans (amensium I)* este atestată de două inscripții descoperite la Cășei, pe Someș, la vest de orașul Dej. Supravegherea regiunii era încredințată unui beneficiar al consularului provinciei: *agens sub sig (nis) Samum cum reg (ione) Ans (amensium)* \ Probabil tot așa erau organizate și supravegheate și alte regiuni de la marginea provinciei, ca de pildă cea de la *Cumidava* (Rîșnov) în Țara Bîrsei.

Anumite teritorii ale provinciei de interes special au fost trecute în patrimoniul împăratului (*patrimonium Caesaris*), care le arenda sau le exploata direct prin funcționarii săi, beneficiile realizate alimentînd fie fiscul imperial (*fiscus*) fie casa personală a împăratului (*ratio patrimonii*). Din categoria domeniilor imperiale din Dacia făceau parte în primul rînd, datorită importanței lor excepționale, minele de aur din Munții Apuseni, cu centrul de exploatare la Alburnus Maior (Roșia Montană). Administrația lor era încredințată unui *procurator aurariarum*, cu sediul la Ampelum, ajutat de un *subprocurator aurariarum* și de un numeros personal funcționăresc alcătuit din sclavi și liberti imperiali, *liberti et familia* cum se numesc într-o inscripție ². Primul procurator cunoscut al minelor de aur din Dacia este M. Ulpius Hermias, libert al împăratului Traian, care a murit în funcție. Cenușa lui a fost dusă la Roma cu învoirea împăratului, cum ne informează epitaful său săpat în piatră la Ampelum ³. Libertii imperiali au mai putut fi și unii dintre procuratorii următori. Un singur procurator, cunoscut dintr-o inscripție recent scoasă la iveală, al cărui nume rău păstrat ar fi A (*ulus*) *Senec. (Vo)contianus, v(ir) e(gregius I)*, datat în 215, pe timpul lui Caracalla, este din ordinul ecvestru. Tot libert imperial e în schimb singurul subprocurator cunoscut pînă acum, *Avianus*. Veniturile realizate din exploatarea minelor de aur intrau în vistieria împăratului ⁴, așa precum tot el dispunea și de cantitățile de aur ce se obțineau. În această privință împăratul romanilor este moștenitorul direct al regilor daci, care aveau se pare monopolul exploatării aurului. Ca și

și urm. ² *CIL*, III, 7633, *Ci. I. I. Russu*, în *Activitatea Muzeelor*, II, Cluj, 1956, p. 120

³ *CIL*, III, 1307.

⁴ într-o inscripție de la Ampelum recent recuperată se spune că o clădire (probabil) a fost ridicată de împărat *sumptu fisei sui*, cf. I. I. Russu, *Inscripții din Dacia*, în *Materiale*, VI, p. 886.

în alte părți, teritoriul minier era supravegheat de detașamentele militare ale legiunii XIII de la Apulum.

În patrimoniul imperial se aflau și minele de fier, pășunile și salinele din Dacia. Acestea toate erau arendate unor *conductores* (*feirariarum, pascui et sedinarum*), chiar și în sec. III, când în alte provincii, mai ales minele de fier, erau exploatate direct prin procuratorii imperiali. În Dacia salinele și pășunile erau arendate obișnuit împreună, aceluiași *conductor*. Acești *conductores* erau de obicei oameni bogați și cu vază, unii făcând parte din ordinul ecvestru și ocupând funcțiuni onorifice dintre cele mai înalte în orașele Daciei. E foarte probabil, cu toate că ne lipsește pînă acum atestarea epigrafică directă, că și principalele cariere de piatră se aflau în patrimoniul împăratului. Veniturile rezultate din arendarea acestor domenii imperiale alimentau fiscul imperial, în sfîrșit o bună parte din pămîntul Daciei a fost lăsat în folosință populației autohtone. Acesta era *ager tributarius*, alcătuit probabil din pămînturile cele mai rele și mai puțin productive, situate mai ales în estul provinciei și în alte ținuturi de margine care au atras mai puțin pe romani. În schimbul folosinței pămîntului ei trebuiau să plătească impozite grele, fiind totodată obligați la diferite prestații și corvezi, față de trupele din castru, față de serviciul public de poștă (*cursus*) și să lucreze în mine etc.

Statutul și felul de organizare care i-au fost date de la început provinciei justifică pe deplin numele de *Dacia Augusti provincia*, ce i se atribuie pe monedele emise pe timpul împăratului Traian, la scurt timp după cucerire.

Se înțelege însă că această organizare administrativă și teritorială, care a fixat la început cadrul general al administrației provinciei, a suferit ulterior modificări și s-a desăvîșit în cursul timpului, ca urmare a punerii în valoare a bogățiilor și resurselor provinciei, prin munca desfășurată în condiții grele, a populației exploatate. S-au întemeiat noi așezări, orașe și sate, iar populația a crescut necontenit, mai ales în vremurile mai liniștite, ale sec. II, când noi coloniști au venit dinafară și mulți veterani după ieșirea din rîndurile armatei s-au stabilit în provincie.

Orașele și satele din Dacia romana

Așezările întemeiate în Dacia se împart, după caracterul și statutul lor de organizare, în orașe, sate și așezări întemeiate în jurul castrului, numite *canabae*.

Am văzut că primul oraș întemeiat în Dacia după cucerirea romană a fost *Sarmizegetusa*, o fundație a împăratului Traian. Ea este în același timp și singurul oraș din Dacia întemeiat printr-o adevărată colonizare (vezi mai sus). Orașul a primit de la întemeiere titlul de *colonia* și dreptul italic (*ius Italicum*), iar locuitorii lui au fost înscrși în tribul *Papiria*, din care făcea parte și împăratul. El e situat la capătul de vest al cîmpiei Hațegului, pe locul satului Grădiște, care astăzi a primit iarăși numele vechii capitale. Colonia a fost întemeiată, după regula cea mai obișnuită, pe un loc unde nu a existat înainte

vreo așezare mai veche. O inscripție ne'a păstrat într-o formă lapidară și cu unele lacune, completate însă în chip mulțumitor de epigrafiști, actul de fondare al coloniei, în care se spune că orașul a fost întemeiat din porunca împăratului Traian, fiul lui Nerva, prin legatul său D. Terentius Scaurianus: [*Ex au[ctoritate Imp(eratoris) Cae]sar[is] divi Nerv[ae] f[ilii] Nervae*] *Traiani Augusti condita colonia Dacica per [D(ecimum) Terenti]um Scaurianum [leg(atum) eius] pr(o) pr(ae~tore)*¹. O monedă de bronz (*sestertius*) a împăratului Traian comemorează actul fondării orașului, înfățișând pe revers scena întemeierii coloniei (*deductio coloniae*) după vechiul rit etrusc (*Etruscoritu*)². întemeietorul (*conditor coloniae*), în cazul de față legatul provinciei, reprezentînd pe împărat, îmbrăcat în costumul prescris (*cinctus Qabinus*), conduce plugul tras de un taur alb și o vacă albă care înseamnă cu o brazdă (*sulcus primigenius*) limitele orașului. Orașul a fost împrejmuit cu ziduri iar înlăuntrul lui se amenajează forul și se ridică clădiri și palate. întemeierea a avut loc în primii ani după cucerire, pe timpul primului legat consular al provinciei, între 106—110. Numele orașului a fost a început *Colonia Dacica*, la care pe timpul lui Hadrian s-a adăugat și acela de *Sarmizegetusa*, numele vechii reședințe a regelui Decebal, voind probabil să se arate prin aceasta că noua capitală continua de drept — căci de fapt era un oraș nou, ridicat în alt loc — pe aceea a regilor daci. începînd deci cu vremea domniei lui Hadrian orașul se numește în inscripții *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, sau după aceea, mai simplu, *Colonia Sarmizegetusa*, la care în sec. III, începînd de pe timpul lui Severus Alexander (222—235), se adaugă și epitetul de *metropolis*. într-adevăr, cu toate că legatul Daciei rezida mai mult la Apulum, Sarmizegetusa a fost tot timpul adevărata metropolă politică, religioasă și culturală a provinciei. Aici se afla altarul închinat împăratului (*Ara Augusti*), al cărui cult era întreținut de preoții numiți *Augustales*, organizați într-o asociație politico-religioasă *ordo Augustalium*, care încă de la mijlocul secolului II și-a ridicat, chiar lipit de for, un monumental palat, *Aedes Augus~talium*, singurul cunoscut pînă acum arheologic în tot imperiul. în fruntea ordinului Augustalilor se afla un *sacerdos arae Augusti*, numit în sec. III și *coro' natus Daciarum trium*. Acesta prezida și adunarea provincială, *concilium Dacia' rum trium*, atestată epigrafic numai în sec. III³, dar putînd să fi existat și mai înainte. Ea era alcătuită din delegați ai orașelor și ai teritoriilor rurale din Dacia, care se întruneau în capitala provinciei în fiecare an. Adunarea discuta treburile obștești ale provinciei, putînd face plîngerii către împărat împotriva abuzurilor săvîrșite de diferiții dregători, chiar împotriva guvernatorului pro* vinciei. Ea se îngrijea și de cultul împăratului, alegînd din sînul ei pe preotul provinciei și mărturisindu-și devotamentul și loialitatea față de împărat în inscripții anume puse.

¹ CIL, III, 1443.

² Cohen³, II, p. 73, nr. 539 și Strack, I, nr. 384, cu pi. VI.

³ CIL, III, 1454 și *JOAI*, V, 1902, Bbl. c. 135.

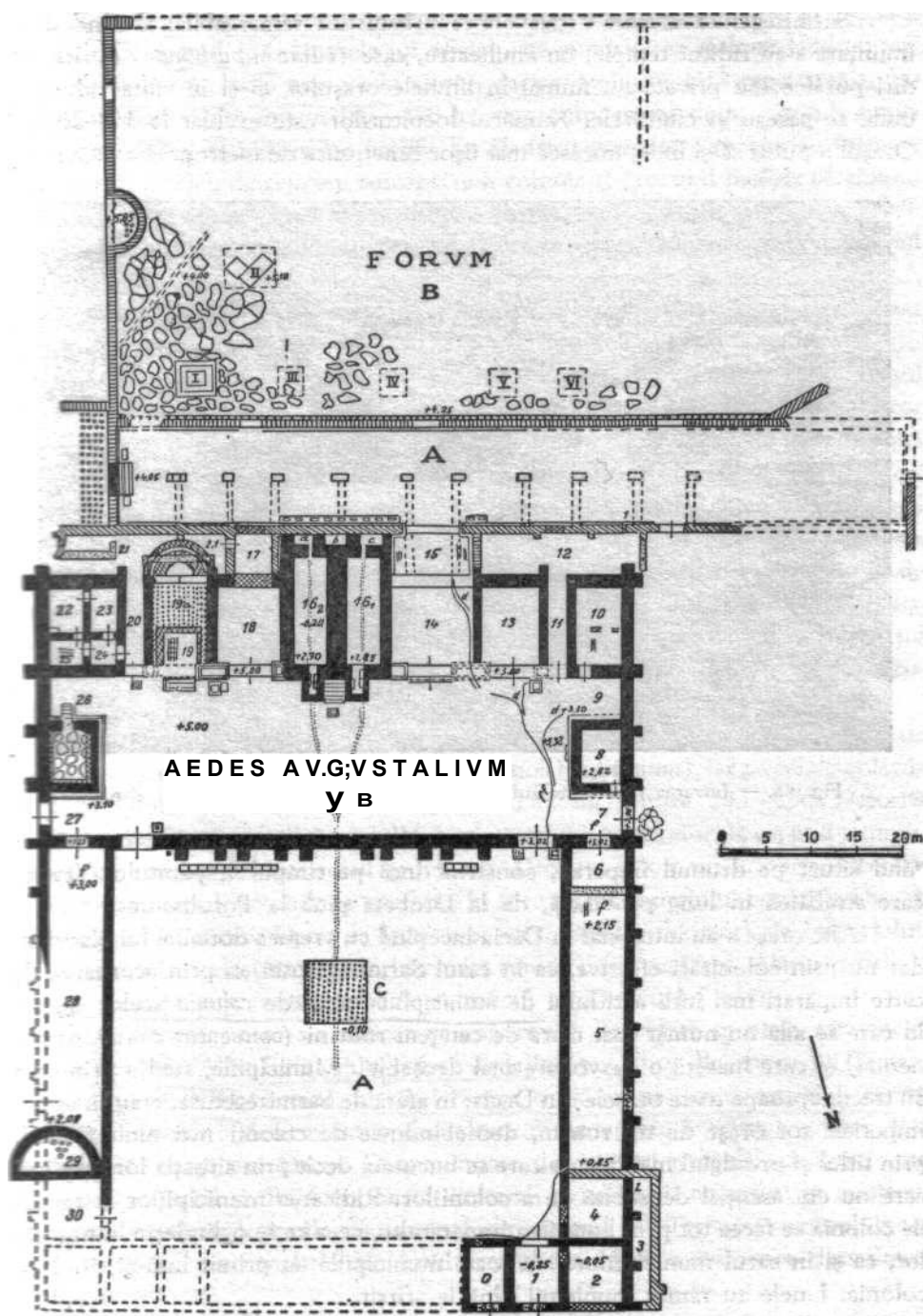

Fig. 85. — Forul și palatul Augustalilor din Sarmizegetusa (Ulpia Traiană).

Sarmizegetusa a avut o dezvoltare urbanistică remarcabilă. Curînd după înființare s-au ridicat temple, un amfiteatru, case (*villae suburbanae*) și alte clădiri publice sau private nu numai în limitele orașului, ci și în afara zidurilor, unde se găseau și cimitirele. Numărul locuitorilor este evaluat la 15—20 000. Orașul a putut să-și îndeplinească mai ușor funcțiunea de metropolă a provinciei

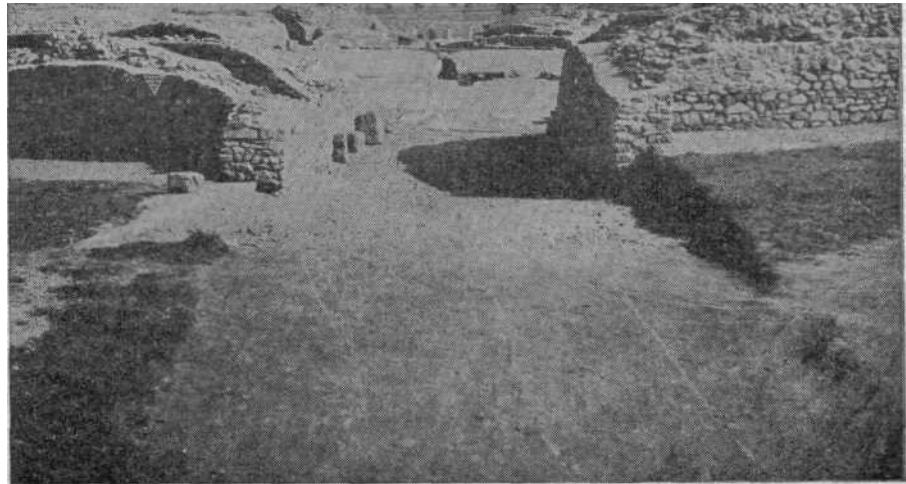
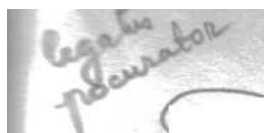

Fig. 86. — Intrarea în amfiteatrul din Sarmizegetusa romană (sec. II e. n.).

fiind situat pe drumul imperial, construit încă pe timpul împăratului Traian, care străbătea în lung provincia, de la Drobeta pînă la Porolissum.

Alte orașe s-au întemeiat în Dacia începînd cu vremea domniei lui Hadrian, dar nu prin colonizări efective, ca în cazul Sarmizegetusei, ci prin acordarea de către împărați mai întîi a titlului de *municipium*, apoi de *colonia* acelor așezări în care se afla un număr mai mare de cetățeni romani (*conventus civium Romanorum*) și care luaseră o dezvoltare mai deosebită. Municipiile, stadiu prin care au trecut aproape toate orașele din Dacia, în afară de Sarmizegetusa, erau în epoca imperială tot orașe de tip roman, deosebindu-se de colonii mai mult formal, prin titlul și prestigiul mai mic de care se bucurau, decît prin situația lor juridică, care nu era esențial deosebită de a coloniilor. Ridicarea municipiilor la rangul de colonia se făcea tot prin hotărîrea împăratului, ceea ce se oglindește în numele lor, ca și în cazul municipiilor. Nu toate municipiile au primit însă și titlul de colonia. Unele au rămas municipii pînă la sfîrșit.

În timpul împăratului Hadrian s-au întemeiat două noi orașe, *Ngfoca* (Cluj) și *Drobeta* (Turnu-Severin), amîndouă primind titlul de *municipium*.

Napoca a primit dreptul municipal probabil cu prilejul vizitei în Dacia a în Hadrian în anul 124. Numele lui oficial este *municipium Aelium Hadrianum*. El s-a dezvoltat pe locul unei vechi aşezări dacice, amintită, fără precizarea situa-juridice, încă în anii 107—108 în cunoscutul miliar de la Aiton ¹. Acor-titlului de municipiu pe timpul lui Hadrian dovedeşte că aici se formase un puternic nucleu de cetăteni romani, unii colonizaţi probabil încă de pe timpul hiiTraian, alţii aşezaţi după aceea. Printre aceştia se găsea şi un grup de orientali din Galatia, în Asia Mică, amintiţi ca *Qalatae consistentes municipio*, care pe timpul lui Antoninus Pius ridică un altar lui Jupiter Optimus Maximus Tavianus ². Mai târziu, în anul 235, sînt atestaţi şi *Asiani*, organizaţi într-o asociaţie religioasă (*spira*), sub conducerea unui « *spirarchaes* » ³. *Napoca* este un oraş civil prin exce-
-r.-ă. înflorirea lui se datoreşte, în primul rînd, poziţiei sale geografice, oraşul **fiind** situat în mijlocul unui teritoriu agricol fertil şi la intersecţia mai multor drumuri. în afară de drumul imperial, care venea de la Potaissa şi continua **spre** nord la Porolissum, un drum pornea de aici spre castrul de la Gilău şi mai **departe** spre cel de la Bologa, pe Crişul Repede, iar altul cobora pe Someşul Mic în jos pînă la castrul de la Gherla şi la castrele de pe Someş. *Napoca* este oraşul unor bogaţi proprietari de pămînt, dar şi un centru meşteşugăresc, de oarecare însemnătate. Aici îşi avea reşedinţa procuratorul Daciei Porolissensis. Pe timpul lui M. Aurelius sau cel mai târziu în vremea lui Commodus oraşul c ridicat la rangul de colonia, după cum rezultă din numele *colonia Aurelia Napo-*
:CIM5, atestat de inscripţii. Of—

Drobeta sau *Drubeta*, cum mai este numită de inscripţii, a primit titlul de municipiu tot de la Hadrian (*municipium AeliumHadrianum*), iar pe cel de colonia **de** la Septimius Severus (*colonia Septimia Drobeta*), între 193—198. Datorită situării ei pe Dunăre, în faţa podului de piatră al lui Apollodor, la capătul drumu-rilor care veneau din interiorul provinciei, *Drobeta* a fost un important centru de trafic comercial, pe unde se scurgeau în spre restul imperiului bogăţiile Daciei. **Era** punctul prin care Dacia se lega cu reţeaua marilor drumuri ale imperiului. *Drobeta* era în acelaşi timp şi un însemnat centru meşteşugăresc. Alături exista şi mi castru care supraveghea podul şi traficul pe Dunăre. |

Un alt oraş, care s-a ridicat la importanţă deosebită în viaţa provinciei -: *Apulum* (Alba Iulia). Aici a fost de la început, încă din epoca lui Traian, -eiul legiunii XIII Gemina, al cărei centru se găsea pe locul actualei cetăţi. Rezenţa legiunii a determinat o dezvoltare puţin aparte a acestei aşezări, faţă **de** celelalte oraşe din Dacia. O comunitate de cetăteni romani, alcătuită din veteiani, probabil şi din funcţionari imperiali şi nelipsiţii negustori şi meşteşu-gari care însoţeau legiunile, exista încă din timpul lui Traian. Numărul lor a **crescut** repede, iar canabele din jurul castrului au luat o asemenea dezvoltare,

- , ¹ CIL, III, 1627.
CIL, III, 860.
CIL, III, 870.

încît au primit cu timpul o organizare asemănătoare cu aceea a orașelor de tip roman. Ele au un consiliu de conducere (*ordo decurionum*), alcătuit din *decuriones* sau *conscripti* (sic), în frunte cu un *magister*, dispunînd și de o clădire proprie (*aedes*). Locuitorii sînt veterani și cetățeni romani. Ultima atestare a canabelor legiunii XIII Gemina, căci alt nume ele nu au, este din 6 oct. 166, data unei tăblițe cerate *■ din regiunea auriferă. Pe timpul lui M. Aurelius din

Fig. 87. — Inaugurarea podului de la Drobeta (relief pe Columna Traiană).

vechile canabe s-a constituit un *municipium Aurelium Apulense*, ridicat curînd, tot de către M. Aurelius sau de către Commodus, la rangul de *colonia Aurelia Apulensis*, care este *colonia Apulensis* prin excelență, amintită într-un număr de inscripții. Ea este situată la oarecare depărtare de castru, Ungă Mureș, pe locul actualului cartier Partoș. Tot inscripțiile ne fac însă cunoscută existența la Apulum și a unui al doilea oraș, numit *municipium Septimium Apulense*, deci alcătuit pe timpul lui Septimius Severus. El există în același timp cu *colonia Apulensis*, de care este totuși deosebit. Noul municipiu se întindea în jurul castrului, mai ales spre nord, est și sud-est de acesta. În sfîrșit, o inscripție din anul 250, închinată împăratului Decius, căruia i se dă titlul pompos de *restitutor Daciarum*, amintește o *colonia nova Apulensis*, care după unii e municipiul lui Septimius Severus ridicat la rangul de colonie, după alții a rezultat din unificarea administrativă a celor două orașe existente anterior.

Apulum, cu așezările sale succesive și cu castrul legiunii, a fost poate cel mai înfloritor oraș al Daciei romane. În afară de importanța sa militară, el este și reședința obișnuită a legatului Daciei, probabil încă de la întemeierea provinciei. Dezvoltarea economică înfloritoare a orașului a fost favorizată de așezarea

¹ CIL, III, tab. cer. XXI.

lui în centrul provinciei, pe Mureș, de-a lungul drumului imperial și în apropierea minelor de aur. Apulum este cel mai important centru rutier al Daciei. De aici plecau în toate direcțiile, spre Potaissa, Caput Stenarum, Ampelum, apoi pe Mureș în jos ca și în sus, pînă la castelele de la graniță, drumuri de uscat și de apă. Apulum este totodată centru comercial și meșteșugăresc înfloritor.

Un oraș dezvoltat tot în legătură cu un castru, existent încă din epoca lui Traian, este și *Romula* (Reșca), în cîmpia Romanaților, la oarecare depărtare de Olt. Ea este atestată ca municipiu pe timpul lui Antoninus Pius, înainte de trifurcarea Daciei, dar a putut primi acest titlu mai înainte, poate tot în vremea lui Hadrian. La rangul de colonia a fost ridicată fie pe timpul lui Septimius Severus, deși o confirmare epigrafică sigură nu există, fie, cel mai târziu, pe timpul lui Filip Arabul cînd, în 248, orașul, numit de o inscripție *colonia sua*, a fost înconjurat cu ziduri¹. Deși orașul prezintă o importanță militară, datorită situării sale pe limesul alutan, înflorirea lui, pînă spre mijlocul sec. III, cînd este puternic fortificat și întărit cu trupe noi, se datorește bogăției agricole a regiunii înconjurătoare.

Dierna, situată pe locul Orșovei de astăzi, a avut o poziție asemănătoare Drobetai, la a cărei însemnătate nu s-a ridicat însă niciodată. Informația lui Ulpian² jurist din vremea lui Caracalla, după care Dierna ar fi fost întemeiată de împăratul Traian, care i-ar fi acordat și dreptul italic (*Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est*) rezultă dintr-o confuzie, comisă fie de cel care a rezumat în vremea lui Iustinian pe Ulpian, fie de un copist ulterior. Textul se referă de fapt la Sarmizegetusa, numită imediat după aceea. În inscripții Dierna e atestată numai ca *municipium*, titlu pe care l-a primit poate abia de la Septimius Severus. La rangul de colonia se pare că nu a ajuns niciodată, el nefiind atestat pînă acum epigrafic. Dezvoltarea orașului a fost determinată de situarea lui la Dunăre, dispunînd de un port care servea traficul pe marele fluviu. De aici pornea drumul imperial pînă la Porolissum. Pentru vămuirea mărfurilor care treceau prin acest punct s-a înființat o stațiune vamală (*statio publiciportorii*).

Ceva mai spre nord, la întîlnirea drumurilor care veneau de la Dierna și Lederata, s-a întemeiat *Tibiscum* (Jupa, Ungă Caransebeș), care este atestat ca *municipium* numai pe timpul lui Gallienus, cu toate că acest rang pare să-l fi primit de la Septimius Severus.

Statut de oraș a avut și *Ampelum* (Zlatna), după cum rezultă din două inscripții puse de *ordo Ampelensium*³, dintre care una e din anul 200. Probabil că era numai *municipium*, titlu pe care pare să-l fi primit de asemenea de la Septimius Severus. Aici era centrul administrației minelor de aur. Apropierea de Apulum nu i-a permis o dezvoltare mai mare. *Decuriones coloniae* amintiți în mai multe inscripții de la Zlatna sînt ai coloniei Apulum.

¹ CIL, III, 8031.

* *Digesta*, I, XV, I, 8.

³ CIL, III, 1308 și 1293.

Fotaissa sau *Fatavissa* (Turda) a fost mult timp un simplu *vicus*, sat. El ia o mare dezvoltare numai după ce se stabilește aici legiunea V Macedonica, pe la 167—168. Ulpian ^x spune că Septimius Severus i-a acordat titlul de colonia (*Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit*). Dar inscripțiile ne arată că orașul a fost mai întâi *municipium Septimium Fotaissense*.

Tot de la Septimius Severus a primit titlul de municipiu și *Forolissum*, după cum dovedesc mai multe inscripții, nu de mult descoperite, în care orașul se intitulează *municipium Septimium Forolissense*. El s-a dezvoltat din canabele alcătuite în apropierea marelui castru de pe dealul Pomet, în hotarul satelor actuale Moigrad și Jac, la est de Zalău. Importanța așezării de aici, încă înainte de a ajunge municipiu, rezultă între altele din știrea epigrafică privitoare la reclădirea în anul 157, pe timpul lui Antoninus Pius, a unui amfiteatru mai vechi, distrus de vreme (*amphitheatrum vetustate dilapsum*) ². Prin săpăturile arheologice din 1959, s-a reușit să se identifice pe teren, anume la vreo 200 m sud de marele castru de pe Pomet, ruinele amfiteatrului, stabilindu-se totodată că înaintea celui de piatră a existat în același loc, unul de lemn, pentru soldații din castru (*amphitheatrum castrense*). Cu prilejul trifurcării Daciei, Porolissum dă numele provinciei nordice. Comerțul cu lumea liberă din afară a putut constitui pentru locuitorii orașului un bun izvor de îmbogățire și prosperitate economică. Vremurile tulburi care au urmat după Caracalla i-au oprit însă dezvoltarea, astfel că orașul nu a mai ajuns la rangul de colonia.

Lista orașelor din Dacia se încheie cu unul rămas pînă acum întrucîtva enigmatic, anume *Malva*, după care a fost numită *Dacia hlalvemis*. Singurul document care amintește acest oraș cu titlul de *colonia* este o diplomă militară din anul 230, aparținînd unui călăreț din garda împăratului de la Roma, originar din *colonia Malvense ex Dacia* ³. Alte două atestări ale orașului sau ale provinciei sînt tot din afara Daciei. Nefrind menționată de nici o inscripție din Dacia, nici de Ptolemeu, nici de itinerarii, *Malva* nu a putut fi, pînă acum localizată cu certitudine.

Din cele spuse mai sus constatăm că orașele din Dacia au fost întemeiate ori au primit titlurile municipale mai ales pe timpul a patru împărați: Traian, Hadrian, M. Aurelius și Septimius Severus. Primul este întemeietorul Sarmizegetusei. Hadrian a acordat titlul de municipiu Napoei și Drobetai, poate și Romulei. M. Aurelius a întemeiat primul municipiu la Apulum. Tot el sau fiul său Commodus au ridicat la rangul de colonia municipiile Napoca și Apulum. Septimius Severus e întemeietorul municipiilor Potaissa, Porolissum, al doilea Apulum, poate și Dierna, Tibiscum și Ampelum, așa precum tot el a ridicat la rangul de colonia Drobeta și Potaissa. El este și ultimul fondator de orașe din Dacia. După el se pare că au mai avut loc numai reorganizări ale vechilor

¹ *Digesta*, L, XV, 1, 9.

² CIL, III, 836.

³ CIL, XVI, 144.

orașe, ca Romula, menționată drept *colonia sua* în vremea lui Filip Arabul, care întărește cu ziduri orașul și *colonia nova Apulensis*, pe timpul împăratului Decius. Vremurile tulburi de după Caracalla și mai ales după Severus Alexander nu au mai fost favorabile dezvoltării orașelor din Dacia.

Unele orașe din Dacia care aveau titlul de *coloniae* au primit și dreptul italic (*ius Italicum*), care atrăgea după sine scutirea de impozitul funciar. Pe timpul lui Caracalla, după mărturia lui Ulpian, patru orașe aveau acest drept: Sarmizegetusa, Apulum, Napoca și Potaissa.

Cu o singură excepție, anume Romula, toate orașele din Dacia poartă nume dacice, cele mai multe cunoscute din Ptolemeu. Aceasta înseamnă că ele, în afară de Sarmizegetusa, la care acest nume e adăugat ulterior, s-au întemeiat pe locul sau în imediata apropiere a vechilor așezări dacice, existente înainte de cucerirea romană. O așezare dacică a existat, după indicațiile oferite de descoperirile arheologice, și la Romula. Dar noile orașe, cu aspectul și organizarea lor tipic romană, au modificat cu totul înfățișarea vechilor așezări. Din punct de vedere urbanistic și al felului de viață, unele din orașele Daciei romane, printre care în primul rând metropola provinciei, stăteau cu cinste alături de cele mai înfloritoare orașe din restul imperiului. Planul orașelor este cel tipic roman, în centrul lor se află un *forum*, piața publică în care se desfășoară viața obștească, religioasă și comercială. Înăuntrul, ca și în afara zidurilor, se ridică clădiri publice și private, ca temple și alte edificii sacre, terme, clădiri administrative, clădiri ale diferitelor asociații religioase sau profesionale, amfiteatre, *villae suburbanae* etc. Orașele sînt aprovizionate cu apă prin apeducte, iar casele și palatele sînt bine amenajate, dispunînd de băi, încălzire cu aer cald (*hypocaustum*) și fiind împodobite cu picturi parietale, mozaicuri și lucrări de artă. Conducerea și organizarea internă a orașelor din Dacia nu se deosebește - c- eraenea de aceea a celorlalte orașe romane din imperiu. Toate imită în mic «ganizarea Romei. Scriitorul roman din sec. al II-lea, Aulus Gellius, le numește ■ici efigii și copii ale poporului roman, adică ale Romei: *effigies parvae simu- Imcraque populi Romani*. Micul senat, adică consiliul de conducere al orașului, se numește *ordo decurionum*, fiind alcătuit din toți foștii magistrați (=dregări), aleși anual. Dregătorii (magistrații) cei mai înalți sînt *duumviri*, care răspund : întreaga conducere a orașului. În unele municipii colegiul de conducere e din patru membri, *quattuorviri*. Unul din ei, *primus duumvir* sau *primus ir*, prezidează ședințele. Tot la cinci ani se aleg *quinquennales*, care aesc lista decurionilor (*album decurionum*), fac recensămîntul populației p stabilesc impozitele. Uneori ca semn de distincție și împărații sînt aleși magis-ai orașelor, ei exercitîndu-și funcțiunea prin cîte un *praefectus* sau *quin-primus*. Alți magistrați sînt edilii (*aediles*), care aveau în sarcina lor piețelor, a străzilor și a clădirilor publice, asigurarea ordinei, aprovi-publică, organizarea jocurilor etc, apoi cvestorii (*quaestores*), care bunurile și finanțele orașului. Se înțelege că magistrații și membrii

ordinului decurionilor erau aleși numai din rîndul cetățenilor mai bogați și mai cu vază ai orașelor. Cetățenii de rînd și peregrinii sau *incolae* (locuitori fără drept de cetățenie) împreună cu libertii săraci alcătuiau plebea urbană. Orașele, și în primul rînd metropola, își alegeau și cîte un *patronus*, de obicei dintre conducătorii provinciei sau cetățenii cu mare prestigiu, la care apelau la nevoie, cerînd protecția lor sau solicitîndu-le diferite favoruri.

În afară de magistrații municipali, un rol însemnat aveau în viața orașelor organizațiile religioase cu preoții de diferite categorii, *pontifices*, *flamines*, *sacer' dotes*, *augures*, care deserveau cultul divinităților romane, precum și nelipsiții *Augustales*, slujitori ai cultului împăratului.

Numărul comunelor cu statut de orașe, municipii sau colonii, din Dacia nu este prea mare în comparație cu celelalte provincii ale imperiului. Dar dacă ținem seama, pe de o parte de faptul că în Dacia preromană procesul de constituire a orașelor nu ajunsese prea departe, iar după cucerirea romană nici uneia din vechile așezări dacice nu i s-a recunoscut, ca în alte provincii, autonomia, dîndu-i-se de pildă titlul de *eivitas stipendiaria*, pe de altă parte, de timpul scurt cît a durat stăpînirea romană în Dacia, mai ales că acordarea dreptului municipal nu continuă după sec. II, care este epoca de înflorire a vieții urbane, nu numai în provincia noastră, ci și în tot imperiul, atunci numărul de 11 orașe ale Daciei nu poate fi considerat prea mic. Orașele nu s-au întemeiat uniform, pe tot întinsul provinciei. Două orașe, Drobeta și Dierna, sînt situate pe Dunăre, Romula aproape de Olt, pe limesul alutan și pe drumul de la Sucidava la Caput Stenarum, iar Ampelum în regiunea minelor de aur. Toate celelalte, abstracție făcînd de Malva, sînt situate în partea de vest a provinciei, așezate de-a lungul drumului imperial Dierna—Porolissum, principala arteră de comunicație din Dacia. Lipsită complet de orașe este în schimb partea de răsărit a Daciei intra-carpatică, care a rămas un teritoriu prin excelență rural. E de asemenea adevărat că pe lîngă orașele constituite, numeroase alte așezări, ca de pildă Sucidava, Germisara, Alburnus Maior, Micia, Ad Mediam, Btucla, Salinae și altele au avut de asemenea o dezvoltare înfloritoare, îndeplinind în oarecare măsură și ele funcțiunea de centre urbane, cu caracter agricol, meșteșugăresc sau minier, chiar dacă nu li s-a acordat titlul de orașe de tip roman.

Pe măsură ce au luat ființă, orașele și-au constituit cîte un *territorium* propriu, asupra căruia își exercitau jurisdicția. Întinderea teritoriilor urbane ne este puțin cunoscută. Cel mai întins era teritoriul Sarmizegetusei, care spre nord ajungea pînă la Mureș, incluzînd și Germisara și Micia.

Cea mai mare parte a populației provinciei trăia, firește, în sate. Organizarea și viața satelor din Dacia ne este însă mult mai puțin cunoscută. Satele se numesc *pagi* și *viei*. Denumirea de *pagus* se întîlnește pînă acum numai în teritoriul Sarmizegetusei. Ca și în celelalte provincii dunărene, *pagi* din Dacia par a fi comune rurale de tip roman alcătuite pe teritoriul unei colonii. Unul este *Aquae* (Călanul de azi), întemeiat în apropiere de izvoarele termale, *Pagus*

Aquensis era condus de un *praefectus*, care era în același timp decurion al Sarmizegetusei, după cum rezultă dintr-o inscripție ¹. Al doilea este Micia, dezvoltat probabil din canabele importantului castru de aici. În fruntea lui se aflau doi magistri, corespunzători duumvirilor din municipii și colonii. Populația lui era alcătuită din *veterani et cives Romani*. Probabil tot un *pagus* era și *Qermisara*, importantă așezare situată în apropierea izvoarelor termale de la Geoagiu și a astrului de la Cigmău.

În restul Daciei așezările rurale poartă numele de *viei*. Un asemenea *vicus* a fost, după cum aflăm din Ulpian, *Potaissa*, înainte de a fi proclamat municipiu și apoi colonie de Septimius Severus. *Viei* sînt în primul rînd comunele rurale «nai mici organizate tot după model roman, acolo unde se găseau coloniști, fie ci cetățeni romani, fie mai ales necetățeni. Dar tot *viei* vor fi fost și numeroasele localități mărunte din Dacia cunoscute din itinerarii (Tabula Peutingeriana și Geograful anonim din Ravenna), din inscripții și mai ales din descoperirile arheologice, purtînd, în măsura în care ne sînt cunoscute, nume dacice și fiind locuite în majoritate de autohtoni. Un *vicus An (artorum I)*, sat de autohtoni, e cunoscut în nord-vestul Daciei ². În schimb, *vicus Pirustarum* de la *Alburnus IAtuor* este un sat al dalmatinilor aduși pentru exploatarea minelor de aur. Aceștia trăiesc fi în cătune numite, ca în Dalmația, *castella (K[astellum] Anso și Kyutellum] Baridustarum)*.

Nenumărate sînt satele autohtonilor pe tot cuprinsul Daciei, atît în teritoriile urbane, cit mai ales în toată partea de est a Daciei intracarpătice, ca și în teritoriul Olteniei și al Banatului de astăzi. În aceste ținuturi lipsite sau depărtate de orașe, satele au fost organizate în teritorii rurale, cu centrul în cîte un sat mai răsărit. Un asemenea teritoriu rural era cel cu centrul la *Sucidava* (Celei). Dintr-o inscripție, relativ tîrzie după cîte se pare, aflăm că acest teritoriu avea un consiliu de conducere alcătuit din *curiales*, delegați ai satelor.

O parte din populația autohtonă din Dacia, din ținuturile retrase și depărtate de centrele populate, trăia încă și în epoca romană în cătune răsfirate, care nici nu aveau o organizare comunală de tip roman, păstrînd formele vechi de organizare în obști (v. paragr. *Viața economică*). Așa era probabil așezarea, de caracter păstoresc, a autohtonilor daci de la Cașolț (r. Sibbl), care se înmormîntau în cunoscuta necropolă tumulară de acolo.

Organizarea Daciei de către romani dovedește unitatea sistemului administrativ impus provinciilor în epoca imperială, dar în acekși. timp și particularitățile pe care acest sistem le îngăduia, după împrejurări și situații lonîlf, atît în ceea ce privește conducerea și administrația provinciei, cît și organizarea teritoriului. Toate acestea cu scopul de a ține în frîu populația «pusă.

¹ CIL, III, 1407. ¹
CIL, III, 8060.

2. ORGANIZAREA MILITARĂ A PROVINCIEI

Cucerită printr-un uriaș efort militar, provincia Dacia, datorită poziției sale geografice, de cap de pod peste Dunăre și citadelă înaintată dincolo de marele fluviu, în mijlocul lumii de popoare și seminții libere; a putut fi menținută timp de peste un secol și jumătate în stăpînirea sa de către imperiu numai printr-o continuă grijă pentru organizarea unei cit mai bune și mai puternice apărări. Apărarea Daciei a constituit pentru imperiu o permanentă preocupare și împărații au făcut tot ce le-a stat în putință, neprecupețind nici un sacrificiu, pentru a păstra cît mai îndelung această provincie. Interese multiple, de ordin economic, politic și militar, legau imperiul de Dacia. În sistemul de apărare al imperiului la Dunărea de mijloc și de jos, Daciei îi revenea un rol important, acela de a sparge unitatea lumii așa-zise barbare din această regiune, de a întrerupe legăturile dintre diferitele neamuri și de a bara acestora pătrunderea în imperiu prin porțile astfel deschise — adevărate *viae gentium* cum s-a spus, — pe care le constituiau, de o parte și de alta a Carpaților, șesul Munteniei și cîmpia Tisei. Armata avea misiunea de a ține în frîu populația supusă și exploatată din provincie, în felul acesta se spera a se asigura liniștea teritoriilor romane din sudul Dunării. Puternic fortificată. Dacia a putut constitui un bastion sau *propugnaculum* aproape inexpugnabil pentru acele vremuri și datorită cununei de munți — *corona montium*. cum o numește scriitorul tîrziu Iordanes — ■ care o înconjură. Ea va fi. părăsită de romani, după cum se va arăta, numai în momentul cînd ținuturile din sudul Dunării ale Moesiei și Illyricului vor fi devastate de la un capăt la altul de către barbarii care în sec. III, ca urmare a atacurilor lor violente, își făceau drum spre inima imperiului.

Fortăreață amenințătoare pentru lumea liberă dinafară, dar totodată ea însăși continuu amenințată, spre a-și putea îndeplini misiunea, Dacia a fost de la început împănată cu trupe și întărită cu nenumărate caste, castele, burguri, turnuri, valuri și alte lucrări de fortificație. Efectivele militare au fost menținute tot timpul la un nivel ridicat, iar sistemul defensiv a fost mereu amplificat și neconținut adaptat la împrejurările dinafară, pe măsură ce pericolele externe și atacurile popoarelor libere deveneau mai violente și mai primejdioase.

Armata romană a jucat un rol însemnat în viața provinciei, de aceea cunoașterea alcătuirii ei și a vicisitudinilor prin care a trecut constituie un capitol important din istoria Daciei sub romani.

Ca și în celelalte provincii ale imperiului, armata romană din Dacia era alcătuită din legiuni și trupe auxiliare, la care se adaugă și unele formațiuni neregulate sau temporare.

i și detașamente auxiliare Nucleul armatei din Dacia (*exercitus Daciae*) îl formează legiunile (*legiones*), în jurul cărora se grupează celelalte trupe. Legiunile erau alcătuite numai din cetățeni romani și efectivul lor era de aproximativ 5600 de oameni. O legiune cuprindea 10 **cohorte**, împărțite în centurii. Comandantul legiunii era un *legatus legio-iris*, **caie** se intitula și *legatus Augusti*, pentru că era numit de împărat, dintre **membrii** ordinului senatorial. Numai începând din timpul domniei lui Gallienus el se numește *praefectus legionis* și nu mai este de rang senatorial, ci numit **dintre** militarii de profesie. După el urmau în rang tribunii, dintre care unii **enu** *tribuni laticlavi*, tineri din ordinul senatorial, iar alții *tribuni angusticlavi*, de rang equestru. Comandanții de centurii, *centuriones*, erau ofițeri de **carieră**, ca și soldații, din rândurile cărora se alegeau comandanții mai mărunți, *prinăpales*, subofițerii, și așa-zișii, *immunes*, cei scutiți de corvoadă. Centurionii **erau** de diferite grade și, trecând de la o legiune la alta, puteau avansa pînă la **acela** de *primipili*, adică comandanți ai primei centurii din prima cohortă, după **care** obișnuît erau admiși în ordinul equestru. Dintre acești *primipili* era numit fi *pntefectus castrorum legionis*, care se îngrijea de organizarea și întreținerea **lagărului**. Comandantul legiunii avea un stat major (*officium*), alcătuit din **subofițeri** de diferite grade, numiți *cornicularii*, *beneficiarii*, *actarii*, *statores*, **librarii** etc., care îndeplineau variate funcțiuni, însărcinări și misiuni.

În Dacia o singură legiune a staționat fără întrerupere de la cucerire pînă la părăsirea provinciei, anume legiunea XIII Gemina, în garnizoană la Apulum. **Îndată** după cucerire a mai rămas, e drept, în Dacia și legiunea IUI Flavia felix, **cate** însă după evenimentele din 117—119 a fost transferată în Moesia Superior, la **Viminacium**. Ea a lăsat urme epigrafice în regiunea Sarmizegetusei, iar unui **Atașament** al ei i-a fost încredințată paza fostei reședințe a regilor daci de la **Gtădițtea** Muncelului. Nu întru totul sigură este staționarea în primii ani după **cucerire** a legiunii I Adiutrix. După reorganizarea provinciei în 119, în Dacia **a rămas** numai legiunea XIII Gemina. Ea asigura și paza regiunii aurifere. O **a doua** legiune a fost adusă de la Tracesmis (Moesia Inferior) în anii 167—168, **o dată cu** începerea războaielor marcomanice, anume legiunea V Macedonica, **căreia** i s-a fixat garnizoana la Potaissa (Turda). Împreună cu trupele auxiliare care-i sînt afectate, ea formează armata Daciei Porolissensis, *exercitus Daciae PWofosemis*¹. Comanda acestei armate o avea comandantul legiunii, aflat în **subordinile** legatului consular al celor trei Dacii. Aceste două legiuni, XIII **Gemina** și V Macedonica, au rămas în Dacia pînă la sfîrșitul stăpînirii romane, **cînd la** începutul domniei lui Aurelian, ele au fost retrase împreună în sudul **Dosirii**, în așa-zisa Dacia Aureliană. Urmele lăuate de cele două legiuni pe **pămîntul** Daciei, sînt numeroase. Inscriptiile ne-au păstrat numele mai multor **comandanți**, ofițeri, subofițeri și soldați ai acestor unități. între 119 și 168, cînd în

¹ CIL, III, 8063.

Dacia staționa numai legiunea XIII Gemina, comandantul acesteia era și legatul Daciei Superioare, mai târziu al Daciei Apulensis. Printre comandanții legiunii V Macedonica e menționat pe timpul lui Gallienus și un *praefectus* \ în loc de *legatus legionis*. Începînd cu vremea lui Septimius Seveius, subofițerii se organizează în colegii care își au clădirea lor proprie chiar în lagăr. La Apulum e menționată o *schola speculatorum* ², adică a agenților informatori iar la Potaissa probabil ³ una a beneficiarilor. Detașamente din cele două legiuni sînt atestate epigrafic (inscripții și numeroase ștampile pe cărămizi) în diferite localități din Dacia. Detașamentele din alte legiuni, anume din I Italica, IV Flavia, VII Claudia, XI Claudia, X Gemina și XXII Primigenia au lucrat ori au staționat temporar în Oltenia.

Foarte numeroase sînt trupele auxiliare care au staționat în Dacia. Ele se numesc *alae*, *cohortes* și *numeri*. Alele sînt trupe de călăreți, iar cohortele de pedestrași. Unele au un efectiv de 500 de oameni și se numesc *quingenariae*, altele de 1000 de soldați, *milliariae*. Unele cohorte au în compuneia lor și contingente de călăreți și atunci se numesc *equitatae*. Trupele auxiliare se recrutau dintre locuitorii provinciilor care nu aveau cetățenia romană, dar erau organizate după sistemul roman și erau conduse de ofițeri și subofițeri romani. Alele aveau în frunte un *praefectus alae*, iar cohortele un *praefectus* sau *tribunus cohortis*, comenzi care, împreună cu tribunatul de legiune (*tribunus legionis angusticlavus*), alcătuiau cariera militată a cavalerilor, *miliția equestris*. Comandanții mai mărunți, numiți cu un termen generic *principales*, erau de diferite grade și se numeau *decuriones* (în unitățile de călăreți), *optiones*, *imaginiferi*, *signiferi*, *tesserarii*, *tubicines*, *cornicines*, *bucinatores* etc. Ei erau recrutați, de obicei, dintre cetățenii romani. Soldații primeau cetățenia romană, obișnuit, la ieșirea din armată (*honesta missio*), după îndeplinirea serviciului militar care dura 25 de ani sau mai mult. Acordarea cetățeniei romane, pentru ei și pentru urmașii lor, o dată cu recunoașterea căsătoriei (*connubium*) după dreptul roman se făcea de către împărat. Diplomele militare, niște tăblițe duble de bronz, care conțin extrase, pentru fiecare soldat lăsat la vatră, după edictul imperial afișat la Roma, constituie pentru noi astăzi cele mai importante documente pentru cunoașterea trupelor care au staționat în Dacia.

Alele și cohortele poartă obișnuit numele semințiilor din care au fost recrutate la început. În majoritatea lor, trupele auxiliare din Dacia erau origine din provinciile de limbă latină ale imperiului, din Thracia (*ala I Vespasiana Dardanorum*, *cohors I Thracum Qermanica*, *I Thracum sagittariorum*, *VI Thracum*, *II Flavia Bessorum*), din Dalmația (*ala I Illyricorum*, *cohors III Delmatarum*), din Pannonia (*ala II Pannoniorum*, *cohors IV Pannoniorum*, *VI Breucorum*), din Raetia (*cohors VIII Raetorum*, *I Vindellicorum*), din Gallia, (*ala Qalloium*, *ala I Claudia Qallorum Capitoniana*, *I Qallorum et Bosporanorum*,

¹ CIL, III, 875.

² CIL, III, 14 479.

³ CIL, III, 876.

II *Qallorum et Pannoniorum*, *cohors I Qallorum Dacica*, I *Qallorum Pannonica*, II *Qallorum hlacedonica*, III *Qallorum*), din regiunea celto-germanică de pe **Rin** (ala I *Batavorum*, I *Tungrorum Frontoniana*, *cohors I Batavorum*, I *Ubiorum*, I *Cannanefatium*, I et V *Lingonum*), din Hispania (ala I *Hispanorum*, I *Hispanorum Campagonum*, I *Asturum*, *cohors I Hispanorum pia fidelis*, I *Hispanorum veterana*, I *Flavia Ulpia Hispanorum miliaria* c. R., II *Hispanorum Cyrenaica*, IV *Hispanorum*, I *Bracaraugustanorum*), din regiunile alpine (*cohors I Alpinorum*) și din Britania (*coh. I Brittonum*, I *Aurelia Brittonum*, I F. M. *Bryttonum Malvensis*, II *Brittonum miliaria* c. R., I et II *Augusta Nervia Pacensis miliaria Brittonum*, IU *Brittonum*). Mai puține sînt formațiunile originare din Orient (ala I *Ituraeorum sagittariorum*, ala *Palmyrenorum Porolissensium*, *coh. I Ituraeorum sagittariorum*, I *Augusta Ituraeorum sagittariorum*, I *Tyrriorum sagittariorum*, XX *Palmyrenorum miliaria sagittariorum*, I *Palmyrenorum Porolissensium*, I *Flavia Commagenorum*, II *Flavia Commagenorum equitata sagittariorum*), din Africa (*cohors Afrorum*, II *Flavia Numidarum*) sau din alte regiuni (ala I *Bosporanorum miliaria*, *cohors I Cypria* sau *Cyrenaica*, IV *Cypria*).

Alte trupe auxiliare regulate cunoscute în Dacia mai sînt ala I *civium Romanorum*, ala *miliaria*., ala *Siliana*, și cohortele III *Campestris*, c. R., I *Aelia Qaesatorum*, I *sagittariorum miliaria*.

În afară de ale și cohortele, în Dacia au staționat și multe formațiuni neregulate, recrutate din ținuturile mărginașe și mai puțin romanizate ale imperiului, care își păstrau armamentul și felul lor de luptă, numai comandanții fiind romani. Asemenea trupe neregulate au fost Mauri *gentiles*, *Suri sagittarii*, *Palmyreni sagittarii*, *Pedites singulares Britannici* și *Symmachiarum Astures*. Începînd din timpul lui Hadrian sau Antoninus Pius, aceste formațiuni neregulate sînt organizate în *numeri*. Astfel, din Mauri *gentiles* se alcătuiesc: *numerus Maurorum Miciensium*, în garnizoană la Micia, *numerus Maurorum Optatianensium*, atestată la **Zutor** — Optatiana, *numerus Maurorum Tibiscensium*, la Tibiscum, și *numerus Maurorum E.* (sau S.)> la Răcari în Dolj, *Suri sagittarii* devin *numerus Surorum sagittariorum*, atestați sub acest nume la Slăveni și la Romula, *Pedites singulares Britannici* de la Cigmău, lângă Germisara, se transformă în *numerus singulariorum peditum Britannicorum*, iar din *Palmyreni sagittarii* se alcătuiesc un *numerus Pflmyrenorum Optatianensium*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* și un *numerus Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum* c. R., unitate mixtă de pedestrași și călăreți, din care în sec. III, după 251, se formează o ala *Palmyrenorum Foralissensium* și o *cohors I Palmyrenorum Porolissensium*. În afară de aceștia **mai** sînt atestați în Dacia un *numerus Campestrorum* (cu loc de garnizoană necunoscut), un *numerus Exploratorum Qermanicianorum* la Bucium (în regiunea cetăților dacice), și un *numerus burgariorum et veredariorum*, la Copăceni pe Olt. Acesta din urmă era recrutat probabil din populația locală și misiunea lui era supravegherea interiorului provinciei, a drumului de-a lungul Oltului și a serviciului de curieri poștali. Organizare de *numeri* aveau și

Pedites singulares și *Equites singulares* care alcătuiau la Apulum garda legatului imperial.

Numeri aveau un efectiv de 500—900 de oameni. Ei alcătuiau obișnuit unități separate de pedestrași și de călăreți. În Dacia însă unii *numeri* ca de pildă *numerus Maurorum Miciensium* și *numerus Palmyrenorum Porolissensium* erau formațiuni mixte, de pedestrași și călăreți. În fruntea fiecărui *numerus* stă un *praepositus* sau în sec. III un *praefectus*. Comandanții în subordine, *princupales*, sînt tot romani, aceiași ca la ale și cohorte, dar comenzile se dădeau oral și în limba maternă a soldaților, după cum ne informează Hyginus ¹.

Alte trupe neregulate sînt menționate sub diferite nume. Așa este de pildă *vexillatio equitum illyricorum*, amintită într-o diplomă militară din anul 129 ². Formată ocazional din trupe din Illyricum, ea rămîne mai departe în Dacia, fiind organizată într-un *numerus illyricorum*, menționat ca atare de o inscripție ³ și recent de o diplomă militară din anul 140, descoperită în Bulgaria ⁴. Temporar au staționat în Dacia și *vexillari Africae et Mauretaniae Caesariensis*, cunoscuți dintr-o diplomă militară din anul 158 ⁵. Ei sînt un detașament alcătuit din soldați ai trupelor auxiliare din provinciile africane, adus în Dacia pentru a participa la luptele din 157—158, pe timpul legatului M. Statius Priscus.

Trupele de toate categoriile care au staționat în Dacia însumează un efectiv mare, care totuși numai cu aproximație poate fi evaluat, mai ales pe baza informațiilor din diplomele militare. Astfel, efectivul trupelor existente în Dacia la 110 e.n. e apreciat ca fiind de 35 000—40 000 de oameni. Numărul trupelor a scăzut după aceea, în ultimii ani de domnie a lui Traian și în vremea lui Hadrian, mai ales prin plecarea din Dacia a legiunii IV Flavia. Pe timpul lui Antoninus Pius, cu prilejul luptelor din anii 157—158 cu dacii liberi, au fost aduse însă noi unități, îngrămădite mai ales în Dacia Porolissensis. Efectivul trupelor din Dacia a fost și mai mult sporit pe timpul lui Marcus Aurelius, în preajma și în timpul războaielor marcomanice, rrai ales prin aducerea la Potaissa a legiunii V Macedonica. Se poate admite că efectivul de cel puțin 40 000 de oameni a fost menținut pînă la sfîrșitul stăpînirii romane în nordul Dunîtii.

Majoritatea trupelor au fost aduse în Dacia cu prilejul războaielor de cucerire. Mai înainte ele au staționat, un timp cel puțin, în cele două Moesii și în Pannonia, unde și-au completat recrutarea. Mai puține au fost aduse, atunci sau mai tîrziu, direct din alte provincii, din Germania, Britannia, Africa, din Palmira sau din alte regiuni ale Asiei Anterioare. În timpul staționării lor în Dacia, trupele auxiliare și-au schimbat mult compoziția etnică inițială. Ele au fost tot mai mult completate cu soldați recrutați din alte regiuni, mai ales din Iliria și

¹ De *munitionibus ccistrorum*, cap. 42.

² CIL, XVI, 75.

³ C/L, III, 1197.

* Greșit s-a crezut pînă acum că vexilația amintită ar fi devenit, pe timpul lui Antoninus Pius, *ala 1 Illyricorum*, atestată epigrafic la Roma de CIL, VI, 3234 = ILS, 2209. ⁶ CIL, XVI, 108.

Tracia. Numai trupele de orientali își completează efectivul până târziu în sec. III **din** regiunile de origine. Recrutarea locală, introdusă treptat în toate provinciile imperiului, își găsește aplicarea într-o măsură mai redusă în sec. II în Dacia, dar în sec. III, după constituția lui Caracalla și mai târziu, ea se generalizează și în provincia din nordul Dunării, recrutarea de elemente provinciale locale devenind aproape o regulă. În armata Daciei pătrund acum și numeroși daci, care **penă** aci erau recrutați numai pentru trupele cu garnizoana în alte provincii. Recrutări de autohtoni se fac intens în sec. III mai ales din teritoriile rurale, unde ei erau mai compacți. Se poate că misiunea de a recruta soldați din rîndurile populației autohtone o aveau acei beneficiari consulari amintiți de inscripții pe Samus, în regiunea Ans(amensilor) (dacă misiunea lor nu era totuși în legătură cu organizarea zonelor militare de graniță). Pe timpul lui Severus Alexander 122—235) o cohortă de daci, *cohors VI nova Cumidavensium* făcea paza graniței de **est** a Daciei, după cum știm dintr-o inscripție descoperită acum vreo două **decenii** la Cumidava—Rîșnov, în Țara Bîrsei. Aceasta ca urmare a romanizării treptate chiar a dacilor din regiunile mai periferice ale provinciei.

Trupele de toate categoriile din Dacia au jucat un rol de seamă în romanizarea provinciei și în general în viața acesteia. Indiferent de originea lor și de regiunea din care au fost recrutați, în cursul serviciului militar îndelungat, soldații se romanizează, devenind astfel la rîndul lor factori ai romanizării populației **din** Dacia. La ieșirea din rîndurile armatei, veteranii se stabilesc apoi în mod obișnuit în provincia în care au servit ca militari. Mulți veterani își găsesc un rost bun în Dacia, devenind proprietari de pămînt, meseriași sau negustori. Unii din ei ocupă funcții de conducere în orașele Daciei, unde inscripțiile îi menționează ca magistrați sau sacerdoți.

Sistemul defensiv al Daciei romane Apărarea Daciei este asigurată însă nu numai prin efectivele militare, ci și prin organizarea unui puternic sistem defensiv, constînd din variate lucrări de fortificație

ridicate la granițele provinciei, ca și în interiorul ei. Organizarea acestui sistem defensiv a început îndată după cucerire, pe timpul lui Traian și a fost apoi treptat amplificat și desăvîrșit pe timpul împăraților următori. Sistemul defensiv al Daciei folosește aceleași elemente de fortificație ca și în restul imperiului, obișnuite în sec. II—III. Dar în realizarea lui s-a ținut seama de configurația geografică, mai ales de la granițele provinciei, de aceea el se prezintă întru cîțva deosebit de al celorlalte provincii. Sistemul defensiv al Daciei se bazează în primul rînd pe numeroase castre, mai mari sau mai mici, castele, burguri și turnuri. În centrul acestui sistem defensiv se află castrul legiunii XIII Gemina de la Apulum, la care se adaugă apoi și acela al legiunii V Macedonica de la Potaissa. De aici porneau drumuri în toate direcțiile spre castrele înșiruite de-a lungul granițelor foarte lungi ale provinciei. Castrele erau astfel dispuse pe teren înclinate închideau în primul rînd văile care intrau sau ieșeau

din podișul central al Transilvaniei, barînd principalele căi de pătrundere în provincie. Pe drumurile de legătură alte caestre serveau atît pentru a supraveghea teritoriul și populația din interior, *cit și* ca etape și rezerve pentru fortificațiile și trupele din linia întîi. Privit în ansamblu, sistemul defensiv al Daciei se înfățișează ca un imens evantai, în centrul căruia se află puternicele caestre de legiune de la Apulum și Potaissa și ale cărui raze se deschid spre granițele provinciei. Dar acest dispozitiv de apărare, specific pentru Dacia și mai ales pentru Dacia Superior, nu a fost aplicat rigid și fără abateri, ci a fost adaptat la formele de teren, folosind obstacolele naturale care se ofereau la granițe, ca masivele muntoase, mai ales culmile prelungi, apoi cursurile de apă, de-a lungul cărora s-au construit caestre și alte fortificații. Ele constituie frontiera sau limesul, în sens larg, al provinciei. *Limes* propriu-zis, adică zid continuu de piatră sau val de pămînt, nu s-a folosit în Dacia, spre deosebire de alte regiuni ale imperiului, ca de pildă Raetia, cele două Germanii, Britannia sau Africa, decît în două porțiuni. Una scurtă, de-abia vreo 4 km, în fața castrului și a orașului Porolissum, alta mai lungă de vreo 235 km, în Muntenia, de la Flămînda pe Dunăre pînă în fața pasului Bran. Acesta din urmă este *Limes Transalutanus*, construit pe timpul lui Septimius Severus.

Pe scurt, fortificațiile de la granițele Daciei se prezintă în felul următor:

în sud, pe Dunăre, pornind de la Drobeta, se înșiruie cîteva caestre, menite a supraveghea circulația pe marele fluviu. în afară de castrul de la *Dierna* (Orșova), spre apus au mai fost identificate caestre la Moldova Veche și Pojejena Sîrbească. De la Palanca, în fața Lederatei, mai multe caestre existau de-a lungul drumului spre Tibiscum, la Vărădia-Arcidava, Berzovia-Bersofris și Surduc-Centum Putei. Un castru a existat probabil și la Vîrșeț. Aceste caestre constituie linia exterioară de apărare în Banat. Alte caestre se află pe drumul Dierna—Tibiscum, dintre care sigur identificate sînt cele de la Mehadia și Teregova. între cele două linii se află castrul de la Dalboșeț, pe drumul de-a lungul văii Almajului.

Principala poartă de intrare dinspre vest în provincie, pe valea Mureșului, era păzită de puternicul castru de la *Micia* (Vețel). Spre vest, alte castele sau fortificații mai mici sînt cunoscute de-a lungul Mureșului, pînă la vărsarea lui în Tisa, la Bulei, Aradul Nou, Sînnicolaul Mare și Cenad. Acestea supravegheau drumul spre Pannonia.

De la *Micia* spre est, înainte de Apulum, avem castrul de la Cigmău, lîngă *Qermisara* (Geoagiu).

Apărarea ținutului aurifer era asigurată de cele două legiuni de la Apulum și Potaissa. Pe o linie interioară în jurul Munților Apuseni se găsesc caestrele de la Abrud și Gilău, la confluența Căpușului cu Someșul Rece.

Mai departe, valea Crișului Repede era închisă de castrul de la Bologa. De aci spre nord granița provinciei, pînă la Porolissum, o forma culmea munților Meseș, de-a lungul căreia s-au identificat mai multe turnuri de pază și de observație. Mai multe caestre se găsesc la poalele acestor munți, la Buciumi, Romînaș

fi Romita. Mai în spate, pe drumul Napoca—Porolissum un castru exista la Zator-Optatiana.

Porolissum era cheia de boltă a apărării romane din nord-vestul Daciei. Aci au existat două castre, unul mai mic pe dealul Citera, altul mai mare pe dealul Pomet, Limesul de piatră, amintit mai sus, completează sistemul de apărare de la Porolissum.

Începînd de la Tihău, castrele sînt dipuse de-a lungul Someşului, unul la Căşei, iar ceva mai interior, pe valea Someşului Mic, la Gherla, şi altul mai spre NE la Ilişua, De aci spre SE o serie de castre barează principalele văi fi căi de acces dinspre munţii vulcanici, spre interiorul Daciei. Castrul de la Orheiul Bistriţei e situat pe valea Budacului, după care urmează castrele de la Brîncovenesti, pe Mureş, Călugăreni, pe valea Nirajului, Sărăţeni pe Tîrnava Mică, Înălăceni, între cele două Tîrnave, unul poate la Odorhei, pe Tîrnava Mare, apoi la Păuleni, pe valea Homorodului Mare, şi la Olteni pe Olt. Mai spre răsărit un castru de pămînt a existat, poate, la Comălău, iar în faţa pasului Oituz se găsea castrul de la Breţcu, antica *Angustia*. Pe râul Bîrsa, castrul de la Rîlnov supraveghea pasul Bran. Pe Oltul transilvan primul castru mare este cel de la Hoghiz, după care urmează castrele de la Cîncşor şi Feldioara, iar în faţa pasului Turnul-Roşu un mic burg exista la Boita, indentificat cu localitatea antică *Caput Stenarum*. În interiorul Transilvaniei mai existau alte cîteva castre, unul probabil la Sighişoara, altul sigur la Războieni Cetate, iar altul pe Apa Oraşului, la sud de Orăştie, la Bucium, în apropierea fostelor cetăţi dacice.

De la *Caput Stenarum* (Boita), pe Olt în jos, pînă la Islaz, pe Dunăre, se înşiruie numeroase castre pe ambele maluri ale râului. Această linie de apărare e numită *limes Alutanus*, cu toate că un adevărat limes nu există, locul valului fi şanţului fiind ţinute de cursul râului. De-a lungul acestei linii de apărare, lungă _■ vreo 250—260 km, s-au identificat castre romane în următoarele localităţi: Rial Vadului, Cîineni (*Pons Vetus*), Racoviţa şi Copăcenii (*Praetorium*), Bivolari (*Arutela*), iar paralel cu cele din urmă. ceva mai spre est: Titeşti, Perişani şi Rădăcineşti, apoi iarăşi pe Olt, Jibea, Sîmbotin (*Castra Traiana*), Stolniceni (*Ruridava*), Ioneştii-Govorei (*Pons Aluti*), Momoteşti (*Rusidava*), Enoşteşti (*Aeidava*), Reşca (*Romula*), Slăveni, Tia Mare şi Islaz. Castrele sînt unite de un drum care urcă pe Olt şi continuă apoi pînă la Apulum. Drumul ne e cunos-cut din itinerariile antice şi prin miliariile descoperite. Primele castre întemeiate pe linia Oltului datează încă din timupl războaielor de cucerire, după cum indică şi numele unei localităţi, *Castra Traiana*. Dar fortificarea acestei linii de graniţă şi organizarea ei ca frontieră a provinciei are loc pe timpul lui Hadrian,, după abandonarea teritoriului Munteniei şi reorganizarea Daciei. întărirea şi amplificarea sistemului defensiv pe linia Oltului continuă pe timpul împăraţilor următori, mai ales în vremea lui Antoninus Pius, Septimius Severus şi după aceea.

În interiorul teritoriului Olteniei, alte caestre sînt cunoscute de-a lungul principalelor artere de comunicație. Pe malul stîng al Dunării, de la Islaz pînă la Drobeta, s-au identificat mai multe caestre, castele și fortificații mai mici la

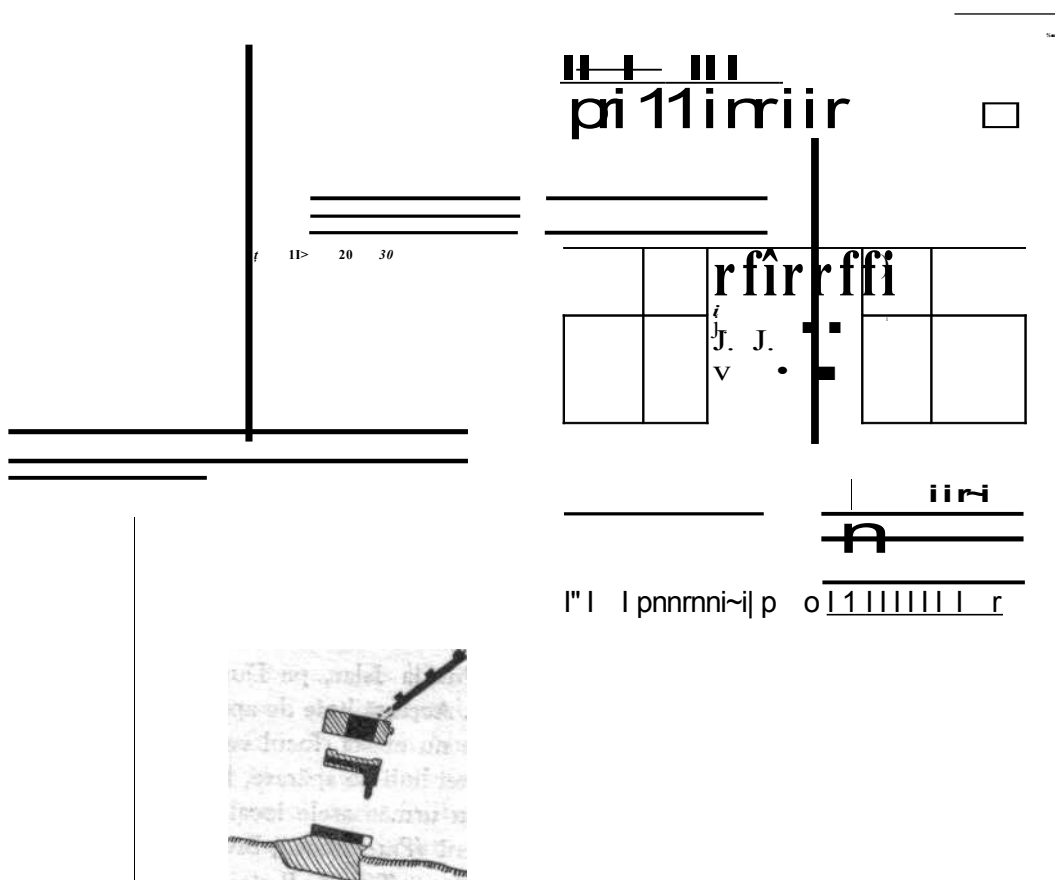

Fig. 88. — Castrul roman de la Drobeta și capătul podului lui Traian (Tuinu-Seveiin).

Celei (*Sucidava*), Zîvalu, Bistrețu, Desa, Izvoarele, Izvorul Frumos, Vatoți și Hinova. Unele dintre ele sînt însă tîrzii, din vremurile de după Aurelian.

Alte caestre se găseau pe drumul de la Drobeta pînă la pasul Vulcan, la Puținei, Cătunele, Vîrțu, Bumbăști-Vîrtop.

Pe alte drumuri din interior se aflau caestrele de la Răcari și Craiova (*Pelendava*). Neidentificată a rămas localitatea *Castra Nova*, cunoscută din Tabula Peutingeriana.

Ultima linie de caestre din Dacia se află de-a lungul limesului transalutan, în Muntenia. Acesta a fost construit pe timpul lui Septimius Severus, probabil pentru a proteja mai bine linia de apărare de pe Olt. *Limes Transalutanus* este

■ în val continuu de pământ, situat la 10—50 km depărtare de Olt. Valul era înalt de 3 m și lat la bază de 10—12 m. Pe culmea valului se află o platformă **lată de** vreo 3 m, pe care se ridica un zid (parapet) de pământ și palisadă, gros de circa 1 m și înalt de 1,60 m, care a fost ars intenționat, devenind astfel foarte consistent. În față, spre est, avea probabil un șanț. La 150—300 m în spatele valului, din loc în loc s-au ridicat castele, în cea mai mare parte de pământ, **alte** însă din cărămidă sau piatră. S-au identificat 13 castele, dintre care patru **sînt** duble și anume la Flămînda, Putineiu, Băneasa (dublu). Roșiorii de Vede, Gresia. Ghioca (Crîmpoiaia) Urluieni (dublu), Fîlfani-Izbășești, Săpata de Jos (**dublu**), Albota, Purcăreni, Jidava (dublu) și Rucăr. Limesul transalutan a fost părăsit în jurul anului 245, pe timpul lui Filip Arabul, ca urmare a invaziei **carpilor** din acest an, cînd apărarea provinciei a fost retrasă iarăși pe Olt.

Cele mai vechi castele din Dacia datează din epoca cuceririi. Cu excepția **unora**, ca de pildă a castrului de la Drobeta, construit de la început în piatră, **iacă în** anii dintre cele două războaie, cele mai multe au fost construite mai iutii din pământ, reclădite apoi în piatră. Unele dintre castelele de pământ datînd **din** timpul războaielor dacice au fost folosite numai cu acest prilej (*castra nativa*), fiind apoi părăsite. Asemenea castele s-au identificat în munții Sebeșului și ai Orăștiei, în regiunea cetăților dacice, la vîrfurile lui Petru, Comărnicele, Jigoru, Muncelul, Luncani. Altele, construite pe timpul lui Traian sau al împăraților **următori**, au fost folosite ca fortificații permanente (*castra stativa*) și incluse în sistemul defensiv al provinciei. Castele de pământ din Dacia sînt construite în tehnica obișnuită în sec. II. Ele sînt înconjurate de o incintă de pământ — *agger* — întărită cu palisadă, constînd din pari de lemn și un gard de nuiele, **cate** căptușea din afară peretele de pământ, cum s-a constatat de pildă la castrul **de la** Micia. O tehnică deosebită s-a folosit la construirea castrelor de pe **limes** transalutanus. Aici incinta e construită din pământ bătut așezat pe un pat **de** trunchiuri de copaci și întărit cu gard de pari și nuiele, apoi ars. La unele **castre** se folosește pământul ars și cărămidă. O tehnică deosebită este căptușirea ridului de pământ cu glijă de iarbă. Astfel de ziduri, numite *muri caespitici*, avea **castrul** de la Bumbești, înainte de a fi reconstruit în piatră după cum se **menționează** într-o inscripție (sistem neaflat în săpături). Ziduri de pământ cu glijă au **fost** precizate în săpături, la castrul de pământ de la Mălăești.

Pe timpul împăratului Hadrian se completează și se organizează mai temeinic **limesul** alutan. Probabil tot pe timpul lui a fost completat sistemul defensiv fi **pe** celelalte granițe ale Daciei. Opera de desăvîrșire a sistemului defensiv al **provinciei** a fost apoi continuată de împăratul Antoninus Pius. Castele de **pământ** sînt treptat reclădite în piatră. Astfel pe timpul lui Hadrian *Suri sagittarii* **ridică** în piatră castelele de la Bivolari* și Rădăcinești^a, pe limesul alutan, iar

¹ CIL, III, 12 601, a, b. *
CIL, III, 12 604-12 605.

în 138 *numerus burgariorum et veredariorum* construiește castrul de piatră de la Copăcenii¹. Fiind prea strimt, abia după doi ani, în 140, pe timpul lui Antoninus Pius, același castru a fost amplificat de aceeași trupă, lărgindu-se incinta, înălțându-se cu două picioare valul și întărindu-se cu turnuri, după cum precizează noua piatră de fundație: *castra, n (umerus) burg (ariorum et vered (ariorum)),*

quod auguste tenderet, duplicate valii pede et impositis turribus ampliavit, per Aquilam Fidum proc (uratore) Aug(usti) ². În vremea domniei lui Antoninus Pius au fost reconstruite în piatră și alte castre din Dacia Superior, printre care cel de la Gherla, de către *ala II Pannoniorum* în anul 143, poate și cele de la Porolissum, Micia, Ilișua și altele, asupra cărora ne lipsesc însă **pini** acum informații mai precise. Întărirea sistemului defensiv al Daciei a fost determinată de înțepirea atacurilor la granițele provinciei pe timpul lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius.

Castrele de piatră din Dacia corespund tipului descris de scriitorul latin Hyginus, care trăiește tocmai în sec. II. Ele sînt situate obișnuit în văi sau pe terase, în apropierea unui curs de apă.

Fig. 89. — Turn de veghe (reprezentare de pe Columna lui Traian).

Forma lor este de cele mai multe ori dreptunghiulară, specifică epocii, mai rar pătrată. Zidul de incintă, înalt de 3—5 m era sprijinit dinspre interior de un val de pământ, *agger*, pe care se afla drumul de rond, lat de vreo 2 m. La unele castre valul de pământ e înlocuit de un pod de lemn sprijinit pe stâlpi de piatră. În exterior, de jur împrejurul zidului de incintă se afla o platformă lată de 1,50—2 m, numită *berna*, după care urma un șanț fără apă (uneori șanțul era dublu). Colțurile zidului de incintă erau rotunjite și întărite obișnuit cu turnuri. Pe fiecare latură se deschidea cite o poartă, flancată de două bastioane. Alte turnuri se ridicau între porți și colțuri. La mijlocul castrului se afla *praetorium*, clădirea comandamentului. Prin fața pretoriului trecea *via principalis*, care unea cele două porți laterale, *porta principalis dextra* și *sinistra*. De la poarta principală, *porta praetoria*, situată în fața pretoriului, venea *via praetoria*, iar din spatele pretoriului, o altă stradă, *via decumana*, ducea spre *porta decumana*. La poalele *agger*-ului, o altă stradă (*via sagularis*) înconjura pe dinăuntru castrul. Aria interioară a castrului era împărțită în trei părți: *praetentura*, partea din fața pretoriului, *latera praetorii*, pe cele două laturi ale pretoriului și *retentura*, partea din spatele lui.

¹ CIL, III, 13 795.

² CIL, III, 13 796.

Nici unul dintre cele două castru de legiune din Dacia nu au fost cercetate arheologic. Cel de la Apulum, al legiunii XIII Gemina, se află pe platoul actualei Cetăți. Castrul legiunii V Macedonica de la Potaissa e situat pe terasa numită tot Cetate, la marginea orașului Turda. El a fost aproape pînă la temelii demolat în sec. XIX și mai înainte. Urmele lui se mai recunosc totuși pe teren. El ocupă o suprafață de circa 23 ha, laturile de vest și de est măsurînd cîte 410 m, cea de sud 562 m, iar cea de nord 575 m. Mai bine cunoscute sînt castru trupele auxiliare, datorită săpăturilor sistematice efectuate. Mărimea lor variază în raport cu efectivul trupelor pe care le adăposteau. Cele mai mari și mai puternice sînt castru de la Micia. Drobeta, Răcari și Porolissum. Castru trupele auxiliare din Dacia prezintă și unele particularități. Astfel, la cîteva castru, ca cele de la Bologa, Porolissum și Cășei, turnurile porților ies în afara liniei zidului de incintă, descriind un semicerc. La altele, ca de pildă la castrul de la Brețcu, turnurile de colț sînt circulare. Tot la castrul de la Brețcu, ca și la cel de la Vărădia, zidul de pămînt e susținut în spre interior de un zid de piatră, paralel cu cel de incintă. Nelipsite pe lîngă fiecare castru erau băile, *hainea*, situate obișnuit la 50—100 m depărtare de *porta decumana* sau în locul cel mai potrivit din apropierea castrului. În unele cazuri, ca de pildă la Rîșnov și la Orheiul Bistriței, baia se găsește în interiorul castrului.

Armata și sistemul defensiv al Daciei au fost supuse la grea încercare pe timpul lui Marcus Aurelius și al fiului său. Commodus. După moartea lui Commodus, Septimius Severus a luat o serie de măsuri menite să consolideze stăpînirea romană în Dacia, să refacă și să întărească sistemul defensiv. Se construiesc noi castru și se refac în piatră cele de pămînt sau cele care suferiseră distrugerii. Astfel, în anul 201, vechiul castru de pămînt, cîptușit cu glee, de la Bumbești, fiind ruinat de vechime a fost refăcut în piatră: *muros caesp[it(cios)] castru[ru]m coh (ortis) I Aureliae Brittonum (milliariae) Antoniniana (e) vetust (ate) dila(pso) lapide eos restituerunt*¹. La fel, în anul 205, e refăcut castrul de la Slăveni², pe Olt, unde staționa *ala I Hispanorum*. În aceeași vreme au fost reclădite probabil în piatră și alte castru din Dacia. Tot atunci se repară drumul de-a lungul Oltului, după cum rezultă din inscripția mutilată de pe miliarul descoperit nu departe de Slăveni³, iar în Muntenia se construiește *limes transalutanius* (vezi mai sus). Opera începută de Septimius Severus a fost continuată de fiul său, împăratul Caracalla. Pe timpul acestuia s-au luat măsuri de mare amploare pentru întărirea apărării pe granița de vest și nord-est a Daciei, de la Micia pînă la Porolissum și mai departe pînă la Inlăceni. Cu sprijinul său și al mamei sale Iulia Domna a fost refăcut castrul mare de la Porolissum, distrus probabil în timpul războiului marcomanic, apoi cele de la Cășei și Inlăceni, poate și altele, cum ar fi cele de la Bologa, Ilișua și Micia, în privința cărora

¹ CIL, III, 14 485, a.

² CIL, III, 13 800, 13 801.

³ CIL, III, 13 802.

ne lipsesc însă pînă acum dovezile epigrafice sigure. Împăratul a venit în persoană în Dacia la 214 spre a inspecta trupele și noile castre, vizitînd probabil cu acest prilej și orașul Porolissum. În vremea lui Caracalla sistemul de apărare a Daciei a atins culmea puterii lui. Reconstruirea în piatră a castrelor de pămînt sau refacerea celor distruse era probabil aproape în întregime terminată. Informații despre construirea sau refacerea unor castre după Caracalla nu mai avem. Singurele lucrări de fortificație mai importante efectuate după aceea în Dacia sînt cele de înconjurare cu ziduri a Romulei pe timpul lui Filip Arabul, a Drobetei și a Sucidavei, cam în aceeași vreme, după cum au dovedit cercetările recente. Probabil că și alte orașe s-au înconjurat cu ziduri. S-au fortificat puternic așezările urbane din Dacia Inferioară (despre cele din Transilvania, datele arheologice lipsesc). E semn că provincia din nordul Dunării se găsea într-o situație precară. Granițele ei erau asaltate din toate părțile. Oricît de puternic a fost sistemul său defensiv, în fața atacurilor violente ale așa-zișilor barbari el nu a putut rezista.

Observațiile făcute cu prilejul săpăturilor arheologice au arătat, la Porolissum și la Inlăcenii, de pildă, că romanii au făcut pînă la sfîrșit încercări disperate de a reface în pripă fortificațiile distruse, folosind pentru aceasta și monumentele de piatră, chiar și din acelea ridicate în cinstea împăraților. În cele din urmă, cînd situația devenise precară în teritoriile de la sudul Dunării, împăratul Aurelian, dîndu-și seama că apărarea și menținerea provinciei din nordul Dunării nu mai este posibilă, abandonează provincia, retrăgînd armata, împreună cu toată administrația la sud de Dunăre. Atunci fortificațiile, odată atît de puternice, cad încetul cu încetul în ruină.

3. POPULAȚIA PROVINCIEI: COLONIȘTI ȘI AUTOHTONI

Îndată după terminarea războaielor dacice și organizarea provinciei, în afară de personalul din aparatul administrativ, fiscal sau economic și de trupele lăsate pentru apărarea teritoriului cucerit, împăratul Traian a adus în Dacia nenumărați cetățeni romani și locuitori din întreg imperiul, cărora le-a dat pămînt sau i-a folosit ca organizatori, tehnicieni sau lucrători specializați în exploatarea minelor de aur și a celorlalte bogății ale solului și subsolului provinciei. Un scriitor roman tîrziu, din sec. IV. Eutropius, afirmă într-un cunoscut pasaj că Traian după ce a supus Dacia, a adus aici din toată lumea romană mulțimi nesfîrșite de oameni pentru a cultiva ogoarele și a popula orașele: *Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbei colendas* K Aserțiunea istoricului antic nu este o exagerare retorică, cum s-ar putea crede, ci exprimă într-o formă lapidară o realitate de netăgăduit, confirmată de inscripții și de totalitatea știrilor privitoare la populația Daciei

Eutropius, VIII, 6, 2.

sub romani. Colonizarea masivă a Daciei, menționată în mod special de către istoricul roman, a fost determinată pe de o parte de condițiile în care a avut **loc** cucerirea ei, pe urma a două aprige războaie, terminate prin biruința deplină asupra dacilor și alipirea la imperiu a unui întins teritoriu, iar pe de altă parte de interesul deosebit pe care teritoriul cucerit îl prezenta pentru imperiu și pentru clasa conducătoare de la Roma, prin bogățiile sale fabuloase și nesecătuite. Pentru exploatarea acestor bogății ale provinciei era nevoie de colonizarea ei cu cetățeni romani și locuitori din imperiu. La data cuceririi Daciei, imperiul roman avea o lungă experiență în ceea ce privește colonizarea și romanizarea teritoriilor cucerite. De aceea popularea Daciei cu elemente din afară ei nu s-a desfășurat lent și în timp mai îndelungat ca în alte provincii, lăsându-se totul la inițiativa particulară, ci într-un timp relativ scurt, oficial și organizat. În Dacia, după cucerire, imperiul nu s-a mulțumit cu o bună organizare administrativă și militară a provinciei, ci a intervenit direct și masiv pentru popularea pământului cucerit și transformarea lui în cel mai scurt timp în teritoriu roman.

Coloniștii romani în Dacia Colonizarea Daciei pe timpul lui Traian a avut un caracter oficial și ea s-a realizat în două forme. Una este cea

tradițională, constând din întemeierea coloniei Ulpia

Traiana, denumită ceva mai târziu Sarmizegetusa. Ea este, după cum s-a arătat, singurul oraș întemeiat pe această cale în Dacia și printre ultimele colonii adevărate, fondate prin colonizări efective de către imperiul roman,

A doua formă pe care a îmbrăcat-o colonizarea Daciei a fost atribuirea de pământ (*adsignatio*) din *ager publicus* unor grupuri de cetățeni romani sau **chiar** de peregrini în diferite localități ale provinciei, fără întemeiere de colonii sau orașe noi. Această formă de colonizare, mai puțin obișnuită, se pare că în Dacia a fost aplicată pe scară largă de către imperiul roman. Printre cei colonizați pe această cale, alături de cetățeni romani se aflau și necetățeni, care nu primeau nici acum dreptul de cetățenie, rămânând mai departe simpli peregrini sau *incolae*, așa precum nici localitățile în care ei s-au așezat nu deveneau eo *ipso* orașe de drept roman, municipii sau colonii. Printre localitățile atestate epigrafic ca existente încă din epoca lui Traian sînt Apulum, Ampelum, Potaissa, Napoca, Drobeta, Dierna. În acestea și în alte localități vechi dacice, neatestatate, s-*au* constituit primele grupuri de coloniști veniți în Dacia îndată după cucerire. Ele alcătuiesc cele dintîi comunități de cetățeni romani (*conventus civium Romanorum*) din care se vor dezvolta mai târziu orașele, prin acordarea de către împărați, începînd cu Hadrian, a dreptului de *municipium* mai întîi, apoi unora și a celui de *colonia*. Un alt grup de coloniști aduși în Dacia pe timpul împăratului Traian a fost alcătuit din seminiștii dalmatine (ca *Pirustae* și *Baridustae*), folosiți ca lucrători specializați în exploatarea minelor de aur din centrul minier de la Albutnus Maior. Ei au fost așezați în această regiune minieră după sistemul de organizație dalmatină (în *castella* sau *vid*). ;ry

La coloniștii aduși oficiali din Dacia se adaugă funcționarii din administrația provinciei și a diferitelor exploatare a bogățiilor ei, apoi numeroasele trupe, împreună cu meșteșugarii și negustorii care le însoțeau peste tot. Nu mic trebuie să fi fost și numărul sclavilor folosiți în administrația provinciei.

În timpul lui Traian numărul coloniștilor aduși sau veniți în Dacia era destul de mare, după cum rezultă din motivul invocat, după același Eutropius, de amici împăratului Hadrian, la începutul domniei acestuia, spre a-l determina să renunțe la gândul de a părăsi provincia din nordul Dunării cucerită de antecesorul său, anume că prea mulți cetățeni ar fi lăsați pradă barbarilor (*idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt ne mulți cives Romani barbaris tradeantur*)¹.

În afară de colonizarea oficială, a existat însă și una neoficială; efectuată din inițiativa particulară. Noua provincie deschidea perspective strălucite nu numai pentru fiscul imperial, ci și pentru cetățenii romani și pentru ceilalți locuitori liberi ai imperiului. Atrăși de bogățiile proverbiale ale Daciei, oameni de diferite ocupații și aparținând tuturor categoriilor sociale, dar mai ales oameni dornici de îmbogățire, roiesc din toate părțile imperiului.

Afluxul de populație din afară a continuat și pe timpul împăraților următori, în tot cursul secolului al II-lea. Într-o măsură mai redusă, probabil că și colonizarea oficială a fost continuată, atât timp cât mai existau pământuri disponibile din *ager publicus*. Grupurile de orientali, de pildă, amintiți, de inscripții la Napoca, Apulum și Germisara (vezi mai sus), par să fi fost aduși în Dacia pe timpul lui Hadrian.

Toți acești coloniști, veniți pe orice cale, alcătuiesc elementul viu și foarte activ prin care s-a înfăptuit, într-un răstimp relativ scurt, transformarea adâncă a înfățișării Daciei. Se întemeiază orașe și alte așezări înfloritoare, se ridică edificii publice, vile și case somptuoase, se fac lucrări edilitare de tot felul, se construiesc drumuri pavate cu piatră, se cultivă intens pământul și se scormonește subsolul pentru a scoate aurul, argintul, fierul, sarea și alte bogății. Se creează peste tot condiții noi de viață și, judecând după urmele materiale rămase, provincia pășește de la început pe drumul unei înfloritoare dezvoltări economice, de care beneficiază însă, în afară de fiscul imperial, clasa exploatatoare.

Originea coloniștilor este foarte diferită, atât prin compoziția lor etnică, cât și în ceea ce privește provinciile sau regiunile de unde veneau. Afirmatia lui Eutropius că ei au fost aduși « *ex toto orbe Romano* » este confirmată de inscripții. S-a relevat mai de mult numărul relativ redus al italicilor. Chiar dintre aceștia, majoritatea celor cunoscuți din inscripții au stat numai temporar în Dacia, îndeplinind funcțiuni civile sau militare importante în conducerea, administrația sau în armata provinciei. Mai puțini sînt italicii care s-au stabilit statornic pe pământul Daciei, ca proprietari de pământ, de ateliere sau între-

Eutropius, VIII, 6, 2.

fi»-li ii economice, arendași ai salinelor și pășunilor etc. Cea mai mare parte kfiiștilor au venit în Dacia din provinciile vecine, din cele două Moesii, Rnnania, apoi din Tracia și Dalmația. Alții vin însă din regiuni mai înde-ca Noricum, Raetia, cele două Germanii, Gallia, Africa, apoi din teri-șrecești și din provinciile orientale ale Asiei Mici și din Egipt. Caracterul al populației din Dacia e sporit de trupele staționate în provincie, inițial din seminții diferite din întreg imperiul și în bună parte comple-c fi după așezarea lor în Dacia cu efective recrutate fie din regiunile de origir.e, im alte teritorii ale imperiului, dinafară Daciei. Mulți veterani ai trupelor c Dacia, legiuni sau formații auxiliare, se stabilesc pe pământul Daciei, îngro* numărul populației provinciei. Diversitatea etnică a populației se oglindește și în onomastica găsită în : -".::: Din statistica numelor de persoane cunoscute din inscripțiile din Tacs» rezultă că din totalul de aproximativ 2600 de nume, marea majoritate, vreo 1920, adică 74%, sînt romane sau de tip italic. Alături de acestea, grecești sau de tip general elenic sînt abia vreo 343, adică circa 13%, cric iirice vreo 110, adică circa 4%, numele traco-dacice vreo 58, adică peste „, cele orientale tot cam pe atîta, iar numele celtice vreo 50 la număr, repre-mai puțin de 2%. La acestea sînt de adăugat vreo 134 nume de persoane din Dacia, atestate în inscripțiile din imperiul roman, dintre care vreo "M far dacice.

Se știe însă că nu toți purtătorii de nume romane sînt romani autentici *fma*. xahci, ci, în majoritate poate, elemente provinciale romanizate, originea a unora dintre ei putînd fi dovedită prin numele neromane purtate Jr-am dintre membrii, mai ales ascendenții familiilor acestora. Mulțimea persoa- ■dcr purtînd numele gentilice de *Ulpus*, *Aelius* și *Aurelius* indică cetățeni 'rrâ recentă, care au primit cetățenia și o dată cu aceasta numele gentilic, ^i împărații Traian, Hadrian și Antoninus Pius, M. Aurelius și Caracalla. fe ie akâ parte, ca dovadă a tendinței generale de a adopta nume romane, mulți cei care păstrează încă *cognomina* neromane și-au alcătuit numele după roman, luîndu-și prenume și nume gentilice romane (ex. Sextus Rufius dinti-o inscripție de la Roma ¹ sau Publius Aelius *Theim.es*, oriental ndică un templu la Sarmizegetusa ², De împrumut sînt adeseori și numele ca Achilles, Alexander, Anicetos, Antipater, Apollonios, Dedal, Theodoros, Timotheus și altele. Chiar dacul *Diuppaneus* își mai zice Contrar păieiii mai vechi, numărul orientalilor în inscripțiile Dada este relativ redus, cu toate că giupuri mai compacte de asemenea sint atestate epigrafic la Napoca, Apulum și Germisara (vezi mai sus). *wm*. in Dacia mai ales ca negustori și oameni de afaceri, dar și ca soldați

¹ CIL, VI. 25 572.

¹ CIL, III, 7 954. »

CIL, VI, 16 903.

în unitățile originare din Orient. În majoritatea ei sînt semiți, veniți mai ales din Siria, dar și din alte provincii sau regiuni ale Asiei Mici sau din Africa, numai vreo cîțiva sînt iranieni sau din Egipt. Ei sînt aceia care excelează prin ridicarea inscripțiilor de tot felul.

Romanizarea Daciei Indiferent de originea atît de pestriță a coloniștilor din Dacia, ei sînt cu toții purtătorii culturii materiale și spirituale romane. Pe toți îi unește limba comună pe care o vorbesc, anume limba latină, și felul de viață romană. Din cele aproape 3000 de inscripții din Dacia, abia vreo 35 sînt scrise în limba greacă, toate celelalte în limba latină. Ea nu este numai limba oficială folosită în Dacia, ci și limba de înțelegere pentru toți provincialii. Romanitatea în Dacia s-a impus cu vigoare de la început și s-a întărit tot mai mult cu trecerea timpului. Ea este mai puternică și mai vie în teritoriile urbane din Banat, partea de vest a Transilvaniei și Oltenia. Orașele, ca și trupele, au jucat un rol important în romanizarea Daciei. Mai lentă și mai puțin intensă a fost în schimb romanizarea în ținuturile din estul Daciei, lipsite de orașe, unde predomină viața rustică de caracter agricol și păstoresc.

Peste tot însă vestigiile arheologice și inscripțiile vădesc romanizarea provinciei și impunerea formelor de viață romană, atît în manifestările ei materializate, cît și în cele spirituale, fie că e vorba de credințele religioase, de artă sau de viață socială și de cea culturală. Administrația provinciei, organizarea internă a orașelor și a celorlalte comune, instituțiile provinciale și cele religioase, toate sînt de esență și factură romană, la fel ca și în celelalte provincii latine ale imperiului. Influența greacă și formele orientale care se manifestă în artă sau în credințele religioase nu modifică și nu alterează caracterul pregnant roman al vieții în Dacia. Unele din aceste influențe vin direct din Grecia și din Asia Mică; prin intermediul coloniștilor originari din aceste regiuni sau al soldaților, dar altele pătrunseseră în sec. II—III și la Roma, în Italia și în provinciile apusene ale imperiului de unde vin apoi și pe această cale ocolită în Dacia.

Succesul deplin al romanizării Daciei, în timpul relativ scurt, de abia 165 de ani, cît a durat stăpînirea romană în nordul Dunării, este primul rînd o consecință a colonizării masive a provinciei cu elemente romanizate aduse din tot imperiul, acțiune întreprinsă conștient și sprijinită apoi de împărații următori. După efortul uriaș și enormele sacrificii făcute pentru a cucerii și anexa Dacia, imperiul roman era interesat din motive de ordin strategic, politic și economic, la menținerea cît mai îndelungată și consolidarea cît mai bună a stăpînirii sale asupra teritoriului cucerit. Spre a corespunde cît mai bine scopului pentru care a fost creată și a-și putea îndeplini misiunea ce-i revenea în cadrul politicii imperiale și al apărării imperiului, noua provincie trebuia transformată cît mai degrabă într-o puternică și sigură fortăreață a elementelor credincioase exploatării sclavagiste înfîpte în mijlocul «lunii barbare», ceea ce se putea

realiza nu numai printr-o chibzuită conducere politică și bună organizare administrativă sau printr-un puternic sistem militar de apărare, ci și prin asigurarea unei baze sociale în interiorul provinciei. Prin aceasta, imperiul, ajuns la apogeul expansiunii și puterii sale, credea a-și putea consolida întreaga stăpânire și poziția sa la Dunărea de jos, punînd la adăpost teritoriile de la sud de matele fluviu. Coloniștii și toți noii veniți s-au legat prin interese economice de pămîntul Daciei. Această legătură cu teritoriul Daciei se oglindește și în numeroasele monumente închinat nu numai de către particulari, ci și de persoanele oficiale din conducerea provinciei, divinităților abstracte simbolizînd geniile protectoare ale acestui pămînt: *Dacia*, *Terra Daciae*, *Tena Mater*, *Genius Daciarum*, *Daciae Tres*, *Dii deae Daciarum et Ten (a) (Mater)*.

Populația dacică sub stăpînirea romană Dar coloniștii romani nu au fost singurii locuitori ai Daciei. Ei nu au venit într-o *terra deșerta*, înainte de cucerire Dacia fiind o țară cu o populație numeroasă.

Inscripțiile îi atestă, e adevărat, aproape numai pe coloniști, dar e știut

că în epoca romană puțini erau cei în stare să ridice monumente și inscripții. Aceștia erau în primul rînd coloniștii înstăriți, « orășeni iubitori de fast și eternizare epigrafică », cum i-a caracterizat un istoric al nostru *. În schimb, populația exploatată, mai ales cea din lumea satelor, a rămas anonimă, fiind prea puțin documentată de inscripții și în general de izvoarele scrise. De aceea știrile privitoare la populația autohtonă sînt prea puține, în contrast cu numărul ei mare. Situația de populație supusă, menită a susține doar prin munca ei istovitoare întreg edificiul stăpînirii romane, nu i-a permis să se manifeste decît rareori în formele superioare de cultură introduse de noii stăpîni. Acei dintre autohtoni care se ridică la situații mai bune își iau nume romane. De aceea prezența populației autohtone în Dacia s-a făcut simțită mai greu și nu de la început în documentele epocii romane.

Foarte devreme și-a făcut loc în istoria grafia burgheză părerea absurdă că populația autohtonă din Dacia ar fi fost fie exterminată total în timpul războaielor dacice, fie nimicită, sau făcută să dispară imediat după aceea, prin

Fig. 90. — Statuie de piatră; opera unui meșter local (Cășei).

¹ V. Pârvan, *Qetica, o protoistorie a Daciei*, Buc, 1926, p. 272.

masacrarea supraviețuitorilor, ducerea în robie, înrolarea în armata romană a celor capabili să poarte armele, prin alungarea altora dincolo de granițele provinciei sau prin diferite alte mijloace. Dacii nu ar mai fi participat deci în nici un fel la viața provinciei romane și la alcătuirea romanității din nordul Dunării. O asemenea părere a fost susținută mai întâi, pe la începutul secolului al XIX-lea, de istoricii școlii ardelene din Transilvania, în scopul de a demonstra nu numai originea romană a poporului român, ci și puritatea acestei descendențe. Ulterior teoria exterminării dacilor a fost reluată și repetată ca o axiomă de mai mulți istorici străini, care s-au folosit de acest argument ca de o premisă a negării oricărei continuități a daco-romanilor în nordul Dunării. Se înțelege că în această discuție patima și tendințele politice șovine au umbrit adeseori obiectivitatea științifică. Pe măsura îmbogățirii documentării privitoare la istoria Daciei sub romani, susținătorii acestei teorii au răstălmăcit cu tot mai evidentă rea-credință faptele și materialul documentar¹.

O asemenea opinie nu a putut fi însă acceptată de cei mai mulți dintre istoricii moderni, printre care se află cei mai buni cunoscători, din trecut sau de astăzi, ai istoriei regiunilor dunărene în antichitate, ca Th. Mommsen, J. Jung, L. Homo, C. Patsch, R. Paribeni, Fr. Altheim, I. Kruglikova și alții. Într-adevăr, cu greu s-ar putea imagina cum un popor numeros, ajuns la un înalt nivel de dezvoltare economică, socială și culturală; cum era acela al dacilor în preajma cuceririi romane, ar fi putut să dispară pînă la unul în cursul a două războaie, oricît de aprige și de nimicitoare ar fi fost ele, sau după terminarea lor. De acord cu istoricii străini amintiți mai sus, aproape toți istoricii români din trecut de la A. D. Xenopol pînă la V. Pârvan și N. Iorga au respins teza exterminării dacilor. De-a dreptul lipsită de sens se prezintă această teorie în lumina concepției materialismului istoric. Era chiar în interesul romanilor cuceritori de a nu extermina sau alunga populația dacică, ci dimpotrivă de a o păstra și menține pe loc, pentru că ea reprezenta masa de producători de care aveau nevoie pentru a-i exploata pe ei și bogățiile teritoriului cucerit.

Reexaminînd izvoarele documentare de tot felul, mult îmbogățite față de trecut, istoricii români mai noi au arătat falsitatea tezei privitoare la exterminarea dacilor, fundamentînd părerea, astăzi unanim acceptată de istoricii care se ocupă cu antichitatea, că dacii, cu toate pierderile grele suferite în cursul războaielor cu romanii, nu au pierit ca popor, mulți dintre ei viețuind mai departe în epoca romană, și participînd, în măsura pe care le-au permis-o condițiile social-economice noi create de cuceritori, la viața provinciei. Cercetările arheologice recente au adus noi dovezi peremptorii și fără echivoc privitoare la permanența dacilor în epoca romană.

¹ Întreg arsenalul de false argumente invocate și răstălmăcite cu o iscusință demnă de o cauză mai bună se poate găsi în două lucrări ale ultimului și celui mai înverșunat apărător al acestei teorii: A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania*, Budapest, 1940 și Zu den *Siebenburgens im Altertum*, Budapest, 1944.

Mai întâi s-a arătat că chiar argumentul principal de la care a pornit și pe care se sprijină ca pe o cheie de boltă opinia privitoare la exterminarea dacilor, anume două pasaje scurte ale scriitorilor târzii, din secolul al IV-lea, Eutropiu și Iulian Apostatul au fost greșit înțelese. Într-adevăr, afirmația lui Eutropiu: *Dacia enim diuturno bello Decebalī viris fuerat exkausta*¹ luată *stricto sensu* nu înseamnă că Dacia a fost lipsită de orice populație, ci doar că, datorită războiului îndelungat purtat de Decebal, Dacia a fost secătuită de *bărbați*. Ea se referă deci la pierderile de luptători pe care dacii le-au suferit în cursul celor două războaie, care trebuie să fi fost într-adevăr mari, de vreme ce un alt scriitor antic, Ioannes Lydos, evaluează, după Criton (medicul care l-a însoțit pe Traian în războaiele dacice), la 50 000 numărul prizonierilor daci duși la Roma cu întregul lor armament². Cât privește apoi afirmația pusă în gura împăratului Traian de către Iulian Apostatul, că a nimicit neamul geților³, ea este o evidentă exagerare retorică a împăratului panegirist, căreia nu i se poate acorda nici o crezare, deoarece multe alte afirmații retorice similare ale scriitorilor antici au putut fi pe deplin dovedite ca neadevărate.

În schimb, celelalte scrieri literare antice, între care unele mai apropiate de epoca războaielor dacice, ca și inscripțiile și monedele contemporane, emise pentru comemorarea bieuinței asupra dacilor, vorbesc numai de înfrângerea și supunerea dacilor, nu de exterminarea lor. Cassius Dio relatează de pildă că la începutul celui de-al doilea război mulți daci au trecut de partea romanilor⁴. La fel scenele de pe coloana lui Traian, alături de lupte crâncene, înfățișează și grupuri întregi de daci, pileați ca și comați care, împreună cu femeile și copiii lor, se predau învingătorilor, făcând act de supunere, după care se întorc la vetrele lor. Potrivit unei interpretări mai noi, dată de istoricul vienez C. Patsch, scenele de la sfârșitul primului și celui de-al doilea război dacic înfățișează întoarcerea din locurile unde se refugiaseră de urgia războiului, a dacilor la vetrele lor, și nu exodul sau alungarea lor dincolo de granițele provinciei, cum se grăbiseră să afirme, obsedați de ideea falsă a exterminării dacilor, C. Cichorius și alți comentatori ai coloanei. Mai aproape de adevăr pare a fi părerea că în această ultimă scenă se reprezintă evacuarea populației dacice din zona cetăților și așezarea ei în locuri mai ușor de supravegheat. N-ar fi exclusă, însă, nici interpretarea acestor deplasări în vederea colonizării imediate.

Rezultă că nu există nici un temei documentar pentru susținerea exterminării dacilor în cursul războaielor dacice sau după aceea. Dacii au suferit fără îndoială pierderi mari în oameni — luptători dârji pentru apărarea patriei lor — dar în majoritatea sa poporul dac a rămas și după cucerirea țării de către

¹ Eutropius, VIII, 6, 2.

² *De magistr.*, II, 21. Pentru reducerea cifrei de la 500 000 la 50 000, vezi J. Carcopino în *Dacia*, I, 1924, p. 31-33.

³ *Caesares*, 327, p. 420 ed. Hertlein; TO FsTciv E-9-vo?

⁴ Dio Cassius, LXVII, 11, 1.

romani pe teritoriul provinciei. Știrea relatată, într-o formulare vagă, de autorul, biografiilor de împărați cunoscute sub numele de *Historia Augusta*, că Regalianus contracandidatul imperial al lui Gallienus, proclamat *imperator* pe la 260 de către trupele din Pannonia, după înlăturarea lui Ingenuus, ar fi descendent al lui Decebal: *gentis Daciae, Decebali ipsius ut fertur adfinis*¹ trebuie înțeleasă doar că Regalianus era de neam dac. El se va ridica la înalta situație, ca și alți împărați din secolul al III-lea, probabil din rândurile soldaților, fără a avea însă ascendența atât de ilustră care i se atribuie. Urmaș al dacilor supuși de Traian era și Galerius, acuzat că nutrea gândul de a schimba imperiul roman într-unui dacic².

În noile condiții de viață impuse de învingători, masa dacilor de rând a fost pusă de la început într-o situație de netă inferioritate față de noii veniți. Deposezați în bună măsură de pământurile lor, dacii au trebuit să se retragă în ținuturile mai puțin fertile, mai ales din estul și de la periferia Daciei. Știrile despre traiul dacilor în limitele provinciei și ale epocii romane erau încă până de curând relativ reduse. Ele s-au înmulțit și îmbogățit însă în ultima vreme prin unele descoperiri de inscripții și mai ales datorită cercetărilor arheologice. Din ansamblul informațiilor documentare rezultă că vechile forme de organizare social-politică ale dacilor au fost desființate o dată cu cucerirea romană și înlocuite cu altele impuse de noii stăpâni. La aceste condiții noi create de romani a trebuit să se adapteze și populația autohtonă. Ea alcătuiă o masă compactă aproape în toate regiunile provinciei, cu excepția poate a centrelor urbane și a teritoriilor acestora. Prin intermediul ei s-a păstrat vechea toponimie a Daciei, nu numai numirile de râuri și munți, ci și cele de localități. Așezările noi, din epoca romană, se dezvoltă în cea mai mare parte pe locul așezărilor mai vechi dacice, ale căror nume (Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Ampelum, Germisara, Tibiscum, Arcidava, Diema, Drobeta, Sucidava, Cumidava etc.) le păstrează.

În epoca romană dacii trăiesc în cea mai mare parte în ținuturile rurale. Aici, deși preiau repede formele noi de cultură materială, ei își păstrează cu mai multă ușurință și o parte din elementele de cultură și tradițiile lor mai vechi. Descoperirile arheologice din ultimele decenii au îmbogățit în așa măsură documentarea noastră privitoare la daci în epoca romană, încât acum se conturează tot mai clar aportul lor la formarea culturii populare din Dacia romană. Astfel, se constată că în ceramica provincială romană persistă și se bucură de o largă răspândire și folosire unele forme de vase cunoscute din epoca precedentă și specifice culturii dacilor. Foarte răspândite sînt, de pildă, chiar în mediul urban chiupurile (*dolia*), de tipul celor binecunoscute din cetățile și așezările dacice, de culoare roșie sau cenușie și ornamentate cu fișii de linii ondulate. Un alt

¹ *SHA*, XXIV, 9, 14.

² Lactantius, *De mort. persec.* 9 și 27, 8. Cf. Ps. Victor, *Epitome*, 40, 18.

vas păstrat neschimbat în epoca romană este ceașca dacică, cunoscută prin mai multe exemplare descoperite în castrele de la Brețcu, Orheiul Bistriței, Micia și Mehadia, în cimitirul roman de la Potaissa și cel daco-roman de la Soporul de Cîmpie, apoi în așezările rurale de la Cristești și Lechința de Mureș. Ceașca dacică continuă să fie lucrată cu mîna și în epoca romană. Alte vase, lucrate cu mîna și ornamentate cu obișnuitele proeminente, brîuri alveolate și linii ondulate, de cea mai autentică factură și tradiție dacică, au ieșit la iveală în castrele de la Brețcu, Orheiul Bistriței și Draja de Sus, apoi în așezarea civilă de lângă castrul de la Micia, la Vărădia, în necropola și așezarea daco-romană de la Cașolț și în cimitirul daco-roman de la Soporul de Cîmpie. Datînd probabil de la începutul stăpînirii romane în Dacia, ele fac dovada materială peremptorie a permanenței dacilor în epoca romană. În mod firesc însă, foarte curînd tradițiile dacice se adaptează la tehnica superioară a ceramicii provinciale romane și se produce un amestec și o îmbinare a formelor de vase de tradiție dacică cu cele provinciale romane. O bună parte a ceramicii provinciale din epoca romană poartă astfel pecetea tradițiilor dacice, atît în ceea ce privește formele de vase, cît și ornamentarea lor. Asemenea ceramică de factură provincială cu colorit local se cunoaște astăzi în mari cantități din foarte multe localități de pe teritoriul Daciei romane, atît din așezările rurale, cît și din castre sau din canabele dependente de acestea. Produse similare se întîlnesc uneori și în centrele urbane. Un centru important de olărie în care se produceau asemenea vase este cel de la Cristești, pe Mureș. Ateliere în care se lucrau vase de factură locală vor fi fost însă mai multe, în diferite părți ale Daciei romane. Studiarea sistematică a ceramicii provinciale din Dacia va lămurii mai bine aportul populației autohtone și al tradițiilor dacice în acest domeniu. Prezența ei pe tot cuprinsul provinciei dovedește însă de pe acum pe de o parte ieșirea din izolare a dacilor, dacă o asemenea izolare va fi existat la început, iar pe de altă parte importanța numerică a populației autohtone, dacice, pe întreg teritoriul provinciei.

Există însă un alt domeniu în care populațiile indigene din tot imperiul roman și-au putut păstra mai în voie și mai nealterate tradițiile proprii. Este vorba de ritul de înmormîntare și obiceiurile legate de el. Ritul tradițional de incineratie, general la daci în a doua vîrstă a fierului și în epoca statului dac, se menține și în epoca romană, cu toate că în Dacia romanii practică de la început cu precădere ritul inhumatiei. S-a remarcat mai de mult particularitatea cimitirelor de incineratie cu tumuli de la Cașolț lângă Sibiu și din munții Zlatnei, în apropierea centrului de exploatare a aurului de la Alburnus Maior. Cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani în necropolele de la Cașolț, Calbor (lingă Făgăraș), Ighiu (lingă Apulum) și Soporul de Cîmpie (la nord-est de Potaissa), au precizat caracterul autentic autohton al acestor cimitire și al practicelor și ritualului funerar întrebuițat în ele. O importanță și semnificație deosebită prezintă descoperirile arheologice de la Soporul de Cîmpie, unde factura pregnant dacică a unei bune părți a materialului ceramic asigură, în afara

oricărui echivoc sau semn de îndoială, atribuirea acestui cimitir și în consecință și a celorlalte necropole, de care se leagă prin unele caractere comune,

populației autohtone din provincia Dacia, în lumina rezultatelor obținute prin aceste cercetări au putut n mai bine valorificate din punct de vedere istoric și alte descoperiri cunoscute mai dinainte, precizindu-se astfel apartenența la grupa cimitirelor dacoromane a mormintelor de la Sebeș, Ighiu, Lechința de Mureș etc.

în cadrul ritului de înmormântare al dacilor din epoca romană s-au deosebit două variante. Una este aceea a mormintelor tumulare cu incineratie pe loc, reprezentată prin necropolele de la Cașolt, Calbor, Ighiu și Morești. A doua variantă este aceea a mormintelor cu urne, întâlnită în primul rând în cimitirul de la Soporul de Cîmpie. Acestei variante îi aparțin și mormintele de la Lechința de Mureș, la care se pot adăuga și cele de la Sîntana-Arad, localitate situată însă în afara hotarelor provinciei. Legate de grupa înmormîntărilor în tumuli sînt și necropolele cu tumuli de la Boteș și Corabia în munții Zlatnei, în care însă se înmoimîntau în primul rând coloniștii dalmatini din regiunea centrului minier de la Alburnus Maior, dar poate și autohtonii daci din acel ținut, care lucrau de asemenea în minele de aur. Insu-

ficient precizate au rămas deocamdată amănuntele ritului de incineratie din mormintele de la Sebeș și

Sighișoara, primele aparținînd foarte

Fig. 91. — Un bărbat și o femeie;
localnici (Cluj-Napoca).

probabil populației autohtone, fără a le putea încadra însă în vreuna din variantele amintite. Cele două grupe de necropole aparținînd autohtonilor continuă în epoca romană variante ale ritului incineratiei cunoscute la daci din epoca premergătoare cuceririi romane. Ele prezintă unele elemente comune și specifice ale ritului incineratiei la daci, derivînd dintr-un fond de tradiții funerare autohtone mai vechi, ca de pildă casele de piatră și altele, care le leagă strîns între ele și le deosebesc totodată de mormintele tot de incineratie din cimitirele orașelor romane Apulum și Porolissum, de pildă.

Aceste rezultate obținute în ultima vreme pun într-o nouă lumină istorică problema permanenței dacilor în epoca romană. Ele dovedesc că populația autohtonă este prezentă și se afirmă cu vigoare, prin uime tot mai numeroase și mai variate, în mediul rural al provinciei. Credem că nu este o exagerare a susține că oricât de intensă a fost colonizarea romană în Dacia, numărul celor veniți a rămas în minoritate față de masa populației autohtone. În timp ce coloniștii trăiau mai ales la orașe și în așezările mai mari, dacii autohtoni populau masiv ținuturile rurale.

Sînt însă dacii cu totul absenți din viața urbană de factură superioară, așa cum s-a susținut și repetat de unii istorici? E firesc a admite că îndată după cucerire dacii au manifestat ostilitate față de cuceritori și față de formele noi de viață introduse de ei, din cauza obligațiilor grele ce le-au fost impuse și a exploatării în diferite forme la care au fost supuși. Dar este tot așa de greu de închipuit că ei se vor fi putut menține în izolare față de noii stăpîni, față de oficialitățile romane, față de mulțimea coloniștilor, față de limba latină care se vorbea pretutindeni și față de tot ceea ce ei aduceau nou în viața provinciei. Romanii aveau interesul să atragă populația autohtonă din Dacia în sfera de viață și de interese ale imperiului și ale romanității. Semnificativă în această privință este, de pildă, adăugarea epitetului de Sarmizegetusa la numele coloniei Ulpia Traiana pe timpul împăratului Hadrian, voind prin aceasta a spune că noua metropolă a provinciei continuă tradițiile vechii reședințe a regilor daci. În general, epoca lui Hadrian pare să marcheze începutul unei noi atitudini oficiale a Romei față de unele păături ale populației autohtone din Dacia, cu scopul de a-i accepta stăpînirea și a o atrage în sfera vieții romane.

Unul din mijloacele cele mai eficace folosite de romani pentru atragerea autohtonilor daci în sfera lor de influență a fost înrolarea acestora în armată, într-adevăr, din rîndurile dacilor din provincie — nu dinafară ei — s-au alcătuit mm multe formațiuni auxiliare care poartă numele generic de daci sau pe acela

Fig. 92. — O familie de localnici (Apoldul Mare).

al unor seminții dacice. Două dintre ele, anume *ala I Ulpia Dacorum* și *cohors I Ulpia Dacorum* au fost formate pe timpul lui Traian, una, *cohors I Aelia Dacorum* pe timpul lui Hadrian, două pe timpul lui Marcus Aurelius sau Caracalla, cel mai târziu, anume *cohors II Aurelia Dacorum* și *cohors II Aurelia nova Sacorum*, *cohors VI nova Cumidavensium Alexandriana* este atestată pe timpul lui Severus Alexander, alta, *cohors gemina Dacorum Qordiana milliaria*, pe timpul lui Gordianus al III-lea iar despre alte două, și anume *cohors II Augusta Dacorum pia fidelis miliaria equitata* și *cohors III Dacorum equitata* nu se știe mai de aproape când au fost alcătuite. Ținând seama de numărul de ordine al acestor formațiuni, ca și de alte unități nepomenite aici, putem admite vreo 15 corpuri de trupă formate din daci, Dacia fiind prima dintre provinciile care au furnizat cele mai multe trupe imperiului roman după Traian. Evident că aceste trupe nu ar fi putut să fie recrutate, fie pe timpul lui Traian, fie pe vremea împăraților următori, dacă Dacia la terminarea războaielor cu romanii ar fi fost cu totul lipsită de bărbați (*viris exhausta*), cum au încercat unii să interpreteze textul lui Eutropiu, sau dacă dacii ar fi fost în întregime exterminați, cum s-a pretins de către aceiași istorici. Cu excepția uneia singure trupele auxiliare formate din daci au fost duse și folosite în afara Daciei, de cele mai multe ori în provincii foarte îndepărtate, de la granițele imperiului, ca Britannia, Capadocia sau alte regiuni din Orient, începând cu epoca lui Hadrian și mai ales după constituția lui Caracalla din anul 212 e.n., prin recrutarea locală mulți daci au intrat în rândurile armatei din Dacia (v. subcapitolul precedent). Alții au fost duși ca soldați în cohortele pretoriene sau în formațiunile de *equites singulares* de la Roma, unde sînt atestați epigrafic. Mulți provinciali din Dacia, printre care desigur și autohtoni, au fost recrutați pentru serviciul în legiunile din Dacia sau din restul imperiului. De pildă, pe timpul lui Hadrian și după el, din Napoca și din teritoriul său s-au recrutat soldați pentru legiunea a III-a din Africa. Printre aceștia unii poartă, nume traco-dacice (ca Bitus, Tarsa, Mucatra, Eptacentus)¹. În armată însă dacii se romanizează. La ieșirea din armată ei devin cetățeni romani. Întorși sau rămași în Dacia, ei sînt cetățeni cu drepturi egale cu ale foștilor coloniști, stabilindu-se fie în orașe, fie în centrele rurale.

Pe diferite alte căi și dacii înstăriți de pe teritoriul provinciei vor fi ajuns la situații bune, cîștigîndu-și cetățenia, romanizîndu-se și intrînd în rândurile clasei stăpînitoare. Printre foarte numeroșii *Aelii* și *Aurelii* atestați în inscripțiile din Dacia, trebuie să se admită că mulți vor fi fost daci, care au primit cetățenia de la împăratul Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Caracalla etc.

S-a remarcat și s-a repetat adeseori că dacii nu apar în inscripțiile din Dacia. Realitatea care rezultă din statisticile privitoare la onomastica din Dacia este că ei nu lipsesc totuși cu desăvîrșire. S-au identificat, după cum s-a spus mai

sos, vreo 58 de nume tracice în inscripțiile din Dacia. E probabil că unii, poate **chiar** cei mai mulți dintre aceștia, să fi fost traci din sud. Întrucât însă onomastica **dacilor** nu poate fi deosebită întru totul de aceea a tracilor în general, nu se poate **tăgădui** posibilitatea ca unele dintre aceste nume să fi aparținut autohtonilor daci. Este totuși adevărat, pe de altă parte, că numele tradiționale dacice, ca Decebalus, **EHurpaneus** sau Scorilo, lipsesc din inscripțiile din Dacia, în timp ce ele se **întîlnesc** în afara provinciei, ca de pildă la Roma, în Britannia sau chiar în Moesia **Inferior** și Pannonia. E ușor de înțeles încă că în Dacia asemenea nume, putînd treri resentimente, nu erau păstrate de către dacii care se romanizau. E cunoscut în **general** obiceiul celor care primeau cetățenia de a-și lua nume romane. În Dacia el va fi fost practicat în mod mai consecvent, întrucît numele dacice nu favorizau pe purtătorii lor, ci dimpotrivă îi dezavantajau. Schimbînd însă numele lor autohton cu nume autentice romane, dacii romanizați nu mai pot fi identificați de noi în inscripții. Dar raritatea, totuși relevantă, a elementului autohton în inscripții se mai explică și prin aceea că dacii trăind mai ales la sate, unde duc viață de agricultori și păstori, nu au fost în situația de a ridica monumente și a pune inscripții de nici un fel. Este de remarcat în această privință lipsa totală pînă acum a pie-

Fig. 93. — Un localnic în scena numită
 funebru » (Cășei).

¹ banchetul

trelor funerare în necropolele autohtonilor din epoca romană, în contrast cu numărul mare al monumentelor funerare de tot felul în cimitirele orașelor și ale centrelor civile sau militare de toate categoriile de pe întreg cuprinsul Daciei.

Aceleași cauze explică și absența divinităților autohtone în materialul epigrafic și sculptural al Daciei. E foarte probabil însă că unele din vechile divinități ale dacilor se ascund sub nume și reprezentări greco-romane. Colonizarea masivă

a Daciei îndată după cucerirea și reducerea la tăcere impusă dacilor, cel puțin un timp după aceea, a favorizat desigur înăbușirea credințelor autohtone și fenomenul înveliții divinităților autohtone sub mantia nivelatoare a numelor și reprezentărilor greco-romane, fenomen cunoscut sub numele de *interpretatio Romana*. Ascunse sub această haină, divinitățile dacice cu greu mai pot fi însă recunoscute și niciodată sigur.

Romanizarea a cuprins o parte din populația autohtonă din Dacia încă din secolul al II-lea e.n. în secolul următor, deosebiriile dintre unii coloniști și autohtoni înstăriți s-au șters dacă nu cu totul, în cea mai mare măsură. Se accentuează contradicțiile de clasă, în timp ce deosebiriile etnice slăbesc. În consecință, neîncrederea față de dacii înstăriți s-a atenuat mult sau a dispărut cu totul, ceea ce a permis ridicarea unora dintre ei la situația de pretendenți la tronul imperial (Regalianus și Galerius, poate și Maximin Daza sau Daia, nepotul de soră al celui din urmă). În secolul al III-lea o parte din populația dacică participă la apărarea provinciei, după cum dovedește prezența *cohortei VI nova Cumidavensium* la Rîșnov așezată în teritoriul ei de recrutare, precum și înrolările de daci care se efectuează se pare în acest timp mai ales în regiunile de la marginea provinciei.

Departe de a fi fost exterminați, dacii se romanizează în timpul stăpînirii romane în Dacia și contribuie nu numai la formarea unei culturi populare, care se va prelungi și după părăsirea provinciei de către imperiu, ci și la viața provinciei și la alcătuirea romanității de la nordul Dunării. Această romanitate nord-dunăreană, rezultată din asimilarea dacilor și a culturii lor, constituie elementul de bază în procesul formării poporului și a limbii române.

4. VIAȚA ECONOMICĂ

În timpul stăpînirii romane în Dacia se constată o intensă activitate economică, dezvoltată în condițiile sistemului sclavagist târziu. S-a organizat o largă exploatare a bogățiilor solului și subsolului Daciei, prin băștinași, prin coloniști și sclavi, cu ajutorul unui aparat de conducere introdus aci după sistemul practicat de romani și în alte provincii ale imperiului. Aceste bogății au atras acea mulțime de coloniști aduși *ex toto orbe Romano*. Viața economică a Daciei capătă un puternic avânt, încă din primii ani ai cuceririi și pînă pe vremea războaielor marcomanice ale lui Marcus Aurelius, ea se dezvoltă într-un ritm rapid. Atacurile neamurilor barbare asupra provinciei, întimplale în anii 167—180, au provocat oarecare stagnare a dezvoltării sale economice. Dar buna reorganizare a provinciei, din timpul Severilor, repară pagubele economice suferite de pe urma atacurilor barbare din vremea domniei împăratului filozof. Destrămarea vizibilă a acestei înfloritoare vieți economice începe o dată cu criza generală din Dacia, pe timpul lui Gallienus.

Agricultura Deși în antichitate Dacia era cunoscută mai întâi ca o provincie bogată în aur și în alte minerale, economia ei de bază a constituit-o însă agricultura și păstoritul. Avem puține documente arheologice rămase în legătură cu această principală ramură de producție.

Progresul tehnicii agricole, producția de cereale, creșterea vitelor și pomi-cultura, precum și dezvoltarea unor alte relații agrare de tip sclavagist, au fost determinate în Dacia de noua orînduire a formei de exploatare, introdusă o dată cu cucerirea provinciei. Dezvoltarea ulterioară a formelor de proprietate funciară a avut o influență determinantă. Tot pămîntul Daciei fiind considerat ca pradă a poporului roman (*ager publicus*), s-a măsurat și s-a cadastrat în vederea unei noi repartii și exploatare (*centuriatio*). Veteranii și cetățenii romani au putut obține loturi din cel mai bun teren agricol, iar o parte din pămînt s-a arendat peregrinilor și chiar unor băștinași. Armatei i s-au repartizat de asemenea, importante teritorii muncite de către băștinași, obligați a preda cereale și alte produse garnizoanei de care depindeau. Importante regiuni agricole, miniere și de pășunat au fost transformate în domenii imperiale și exploatare prin arendare. O parte a pămîntului din regiunile mărginașe și din ținuturi puțin productive (*ager tributarius*) s-a lăsat pe seama dacilor, împovărați cu diferite obligații fiscale, corvezi etc. Astfel, marea parte a populației locale și-a pierdut propriul său pămînt, pe care îl va munci pentru cuceritori, în situația unor țărani dependenți (un fel de coloni) sau chiar ca sclavi agricoli. Cu excepția domeniilor imperiale, Dacia cunoaște, la început, numai proprietatea funciară mică și mijlocie, dar mai târziu, se va forma și marea proprietate particulară.

Pe lângă proprietatea funciară individuală a țăranilor băștinași, destul de dezvoltată în secolele II—III e.n., deși nu avem documente directe, s-a emis ipoteza existenței de obști *sătești*, în sînul căreia existau condiții obligatorii de folosire în comun a pămîntului arabil și a pășunilor. Dintr-un anumit punct de vedere, organizația în obște convenea stăpînirii iomane, pentru operații privind strîngerea dărilor, prestații și recrutarea de soldați. Nu trebuie să pierdem însă din vedere faptul, că aceste obști, situate în ținuturi retrase, puteau constitui adesea focare de răscoale ale populației autohtone. La destrămarea obștilor și a legăturilor tribale au contribuit, alături de intensificarea circulației bănești și interesele de securitate ale stăpînirii romane. Mulți dintre veterani erau împroprietăriți ca *possessores* în teritoriile acestor obști și astfel contribuiau la dizolvarea lor.

Tendința celor mai mulți dintre veterani și coloniști era aceea de a se stabili în teritoriile orașelor cu drept italic, unde beneficiau de importante avantaje fiscale. În aceste teritorii se va dezvolta, în primul rînd, proprietatea mică și mijlocie pe care acești posesori funciari o lucrau cu cîțiva sclavi sau cu munca plătită, liberă și ieftină, furnizată de țăranii daci ce se ruinau. Dezvoltarea relațiilor de marfă-bani, precum și înrădăcinarea instituțiilor social-politice romane, au produs o însemnată diferențiere în sînul țăranimii băștinașe. Aceste transformări sprijineau formarea mării proprietăți funciare pe seama ruinării micii proprietăți țăărănești.

Marx a explicat științific acest proces, arătând cum modul de producție bazat pe mica exploatare, în condițiile orînduirii sclavagiste, își creează, la un anumit nivel al dezvoltării sale, mijloacele materiale pentru propria sa distrugere ¹. Marea proprietate funciară particulară, deși slab dezvoltată, a existat totuși și în Dacia. În vecinătatea unor mari orașe ca Sarmizegetusa și Apulum, se întîlnesc ruinele unor impunătoare ferme sclavagiste (*villae rusticae*), care-și desfăceau produsele lor în aceste centre urbane. Ele aparțineau unor proprietari de seamă și, prin grija unui *villicus* erau exploatate, mai cu seamă prin sclavi, poate și prin munca plătită și liberă a țărănimii ruinate. Acest *villicus* se găsea ca reprezentant al stăpînului ce locuia mai mult la oraș. Cea mai tipică dintre aceste ferme sclavagiste se găsește la Hobița, lingă Sarmizegetusa. Ea ocupă un punct central în mijlocul domeniului agricol și pastoral pe care-l exploata. Este înconjurată de un zid și un turn de supraveghere și apărare, în curtea ei putîndu-se pune la adăpost turmele și întreaga avere mobilă a proprietarului. Stăpînul posedă aici o casă confortabilă, magazii, grajduri și locuințe pentru sclavi și lucrători angajați cu plată, cu care își exploata domeniul. Vecinătatea capitalei provinciei îi oferea posibilitatea ca să-și desfacă ușor produsele pe piața locală.

Diferite izvoare literare și arheologice privitoare la Dacia preromană arată aici o dezvoltată cultură a cerealelor. Cu transformarea ei în provincie romană, Dacia devine de la început un grînar al imperiului pentru alimentarea trupelor din provinciile răsăritene. Nu este exclus, ca cerealele de aici, în vremuri de criză, să fi. fost trimise pînă la Roma. S-a arătat mai sus că, « papyrusul Hunt » menționează despre contribuția în cereale (*annona*) impusă populației dacice, încă din perioada războaielor lui Traian cu Decebal, Regiunile de cîmpie ale Banatului și Olteniei furnizau cele mai multe cereale statului. Se foloseau de predilecție unelte agricole din fier, metal ce se distruge ușor în pămînt. ceea ce face ca să avem azi puține atare obiecte. S-au descoperit totuși vîrfuri de pluguri triunghiulare din fier (Hobița, Lechința, Răcati etc), sape, casmale, greble, coase ș.a., care în marea lor majoritate nu sînt încă studiate. Aceste unelte sînt în general grele și grosolane și confirmă prin aceasta observația făcută de Marx asupra uneltelor de muncă ale sclavilor: « Este deci un principiu economic în acest mod de producție, de a nu utiliza decît instrumentele de muncă cele mai brute și grosolane, care tocmai din cauza formei lor greoaie pot fi distruse cu greu », ². Populația din regiunile sărace mai folosea încă și unelte agricole confecționate din lemn.

Din domeniul culturii plantelor posedăm știri importante despre cultura viței de vie. Pe teritoriul Daciei romane s-au descoperit numeroase monumente săpate în piatră (inscripții și basoreliefuri) cu reprezentări ale zeilor protectori ai viticulturii, ca Bacchus, Liber și Libera. Testamentul unui necunoscut gravat pe o piatră din Sucidava amintește de două *iugera* de vie și o casă, lăsate cu drept

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. I, E.S.P.L.P., 1957, p. 755 și urm.

² *Ibidem*, p. 284.

de uzufruct îngrijitorului care-i va păzi mormîntul¹. Textul unei tăblițe cerate de la Alburnus Maior menționează într-o listă de alimente, două feluri de vinuri

Fig 94. — Unelte agricole și de lemnărie descoperite în castrul roman de la Bumbești.

ce se consumaseră: *merum* și *vinum*. Primul costa scump și era probabil vin de import, pe cînd cel de-al doilea, fiind mai ieftin, constituia un produs al podgoriilor dacice.

¹ CIL, III, 14 493.

Știri literare, diferite tablouri de pe columna traiană și frecvența cultului lui Silvanus Silvester arată că pădurile de felurite esențe ocupau o mare suprafață din teritoriul Daciei. Deși ne lipsesc știri directe, este probabil că lemnul de calitate se transporta cu plutele în porturile dunărene, de unde putea fi încărcat pe corăbii, spre a fi exportat spre ținuturile Mediteranei lipsite de păduri.

Creșterea vitelor constituia o veche îndeletnicire a populației locale, ocupație documentată și în diferite tablouri ale columnei lui Traian. Existența unor întinse *pascua* ca făcând parte din patrimoniul imperial, exploatate prin arendare, aduc de asemenea dovada acestei îndeletniciri dezvoltate în vremea stăpînirii romane. Rasa cailor iazigi, mult căutați pentru trupele de cavalerie romană, este cunoscută și în Dacia romană.

Mineritul Minele de aur din Dacia foi mai una din bogățiile de seamă ale provinciei în beneficiul fîscului imperial, înainte de cucerirea romană, ele aparținuseră regelui dac, ca după 106 e.n., să treacă în patrimoniul împăratului roman. Exploatarea lor se intensifică sub stăpînirea romană prin introducerea unor sisteme de extracție mai perfecționate și mai dezvoltate, prin folosirea muncii sclavilor și a lucrătorilor specializați.

Dacă autorii antici nu pomenesc de loc despre minele de aur ale provinciei, avem, în schimb, numeroase documente arheologice privitoare la această activitate, compuse din galerii părăsite, instrumente de minerit și texte epigrafice. Cunoaștem două importante districte aurifere situate în Munții Apuseni și ai Banatului, care produceau anual cîteva mii kg aur. Regiunea cea mai bogată, cu mai multe centre importante de exploatare, se găsea în Munții Apuseni (Abrud, Zlatna, Brad, Băița, Roșia Montană (*Alburnus Maior*), Baia de Arieș, Săcărîmb etc). În Banat s-au identificat mine de aur romane la Sasca Montana și Moldova, în afară de acestea, pe văile și rîurile din ținuturile aurifere, funcționau spălătorii de aur care culegeau metalul prețios din nisip și pietriș (Arieșul, Mureșul și diferiți afluenți ai acestora). Centrul administrației exploatării aurifere din Munții Apuseni a fost *Ampelum*, iar *Alburnus "bAaior* devenise un fel de « oraș al minerilor ».

Extragerea aurului din minele dacice a folosit trei metode de lucru. Metoda cea mai primitivă și ușoară consta în a strînge nisipul aurifer din rîurile sau pîraiele locale, a-l pisa, măcina și spăla mai apoi cu curent de apă, spre a separa firisoarele de aur. A doua metodă de exploatare practica săparea sub cerul liber și în stîncă auriferă a unor gropi în formă de puț (*putei*), cu un diametru la gură de 1—1.30 m. Hruba se adîncea și lărgea treptat, folosindu-se scări de coborîre săpate în piatră. Cînd spațiul și aerisirea permiteau, roca auriferă era adesea încălzită puternic, apoi stropită cu apă și oțet, care o făcea să crape mai ușor. Bolovanii extrași din aceste puțuri se sfărîmau de asemenea în bucăți de mărimea bobului de mazăre, apoi se măcinau și spălau. A treia metodă de extracție o formau galeriile (*cuniculi*), cîteodată supraetajate și ramificate, săpate cu tîrnăcopul și

pironul, pe firul filonului aurifer. Ele se tăiau înguste (maximum 60 cm) și scunde (1 — 1,30m) spre a se economisi timp și forță de muncă. Cu atare galerii întunecoase, umede și strimte, romanii au putut pătrunde pînă la 300 m adîncime, fără însă să poată atinge filoanele puternice de aur, care se găsesc între 300 500 m adîncime. Roca extrasă suferea apoi aceleași operații pentru separarea firișoarelor de aur. Măcinatul pietrișului aurifer, sfărîmat cu ciocanul de fier, constituia o muncă grea. Pietrișul aurifer se reducea în formă de făină sub pietrele din rocă dură ale unor mori de măcinat, puse în mișcare cu apa din niște mari rezervoare ale căror urme s-au păstrat pînă azi. Pulberea de piatră se freca într-un jgheab de scînduri prin care trecea un curent de apă și îndepărta făina de piatră, iar aurul, mai greu, cădea la fund, de unde se culegea cu ajutorul unor bureți. Puținele instrumente romane de minerit păstrate azi în muzeele din Transilvania (ciocane, tîrnăcoape, pene de fier, strecurători, roți de scos apa din minele inundate etc.) sînt primitive și grosolane. Locul de muncă, metodele înapoiate ce se foloseau și primitivitatea instrumentelor de minerit fac valabile și pentru Dacia constatările lui Marx: « Munca excesivă este . . . groaznică în antichitate, atunci cînd este vorba să se obțină o valoare de schimb în forma sa independentă de bani, adică atunci cînd este vorba de producția aurului și a argintului. Munca forțată pînă la istovirea de moarte este aci forma oficială a muncii excesive » ¹ K

Pentru a realiza o exploatare mai bună și mai sistematică a minelor de aur din Munții Apuseni, Traian aduce aci seminții de iliri din sudul Dalmației (Pirustae, Baridustae, Sardeates), specializați în asemenea lucrări. O serie de inscripții ni-i arată pe acești dalmați locuind satele și cătunele din ținutul aurifer ca *vicus Pirustarum*, *castellum Baridustarum*). Față de restul coloniștilor peregrini, acești piruști aveau unele avantaje în plus. Cei mai mulți dintre ei erau mici arendași de mine (*leguli*). Ei se organizau în *collegia aurariarum*, asociații de ordin profesional și fără un scop economic direct, în ceea ce privește asocierea în vederea exploatării în comun a anumitor mine. Contractarea arendării de locuri pentru extracție (*Iod, putei*) se făcea prin intermediul personalului administrativ al minelor, format în cea mai mare parte din liberi și sclavi publici. La rîndul lor, *leguli* puteau rearenda anumite locuri de minerit. Lucrările în mine se făceau cu sclavi și cu muncă salariată recrutată dintre elementele indigene și coloniștii săraci. Existau și mine mai productive unde se lucra direct de către stat, cu condamnați (*damnați ad metalla*), a căror supraveghere cădea în sarcina unor posturi de soldați din legiunea XIII Gemina. În afară de plata în bani a arenzii, *leguli* erau obligați să predea autorităților aurul extras, necesar monetărilor de stat.

Forța de muncă liberă se găsea din belșug și era prost plătită, după cum rezultă din informațiile întîlnite în contractele din tăblițele cerate descoperite în galeriile acestor mine. Din conținutul unui atare contract, scris la 20 mai

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. I, E.S.P.L.P., Buc, 1957, p. 259.

față de arendaș ca sa-
i

Condițiile
de

cu care munceau adesea împreună din inele de au,

95. —

de la

Alburnus Maior.

Organizarea exploatării minelor de aur cădea în sarcina unui *procurator aurariarum*, libert în timpul lui Traian, iar de la Hadrian înainte numit dintre cavaleri. Procuratorul minelor de aur dispunea de o întreagă armată de funcționari recrutați din libeți și sclavi publici, care-1 ajutau la organizarea și supravegherea întregului proces de exploatare. Inscripțiile ne vorbesc de acest personal de administrație a minelor, cum sînt *subprocurator aurariarum* (adjunctul procuratorului), *tabularii* (contabilii), *adiutores tabularii* (ajutoarele acestora) *dispensatores* (casierii), *librarii* (agenți ai fiscului), *scribae* (registratori) ș.a.m.d. Prin acești funcționari mărunți se încheiau contractele de arendă cu *leguli*, se încasau impozitele și cotele de aur datorate statului, se făcea controlul pe teren și altele. Ca oameni ai împăratului, ei erau puternici și venali și constituiau un fel de «corp» numit în inscripții: *liberti et familia aurariarum*².

¹ CIL, III, p. 948 (tab. cer. X).

² CIL, III, 1307.

Despre *minele de argint, aramă și plumb* știm foarte puțin. Cum argintul, plumbul și arama se găsesc în același loc cu aurul, exploatarea lor se putea face laolaltă. S-au semnalat urmele unor mine de cupru la *Micia* (Vețel) și *Centum Putei* (la acesta din urmă se făceau și exploatări de argint). Descoperirile de obiecte dacice arată că regii daci organizaseră o largă extracție a aurului și argintului, care a fost extinsă sub romani, spre a satisface nevoile pentru baterea monedelor.

Puține informații ne rămân de asemenea și despre *minele de fier* ale Daciei. Ele s-au exploatat în general acolo unde se exploatează intensiv și azi, ca la: Ghelar, Teliuc (Hunedoara), munții Trascău etc. Textele epigrafice arată că, spre deosebire de sistemul de organizare a exploatării aurifere, minele de fier, care făceau parte tot din patrimoniul împăratului, erau arendate direct unor particulari (*conductores ferrariarum*), care în afară de arendă, vor fi fost de asemenea obligați a furniza statului și o anumită cantitate de metale. Este mai mult ca sigur că metalul prețios (aur, argint) extras din minele Daciei se exporta sub forma de lingouri în Italia sau în alte părți, unde se găseau ateliere monetare și de lucrat bijuterii. Existau însă ateliere pentru confecționarea de unelte și arme din fier, la orașe și chiar în centrele de extracție ale acestui metal (Ghelar, Lupeni (?), Teliuc). Se pare că unii proprietari particulari de ateliere metalurgice contractau confecționări sau reparări de armament pentru trupele provinciei *.

Față de provinciile vecine, Dacia era mult favorizată prin numeroase și bogate *ocne de sare*. Acest mineral a fost extras și exportat intens. El constituie tot un domeniu al împăratului, care arenda salinile unor oameni de afaceri, puternici prin averea lor. Cercetările arheologice au identificat urme de extracție a sării la: *Salinae* (Ocna Mureșului), Cojocna, Sic, Ocna Dejului, Domnești și altele. Deși ne lipsesc documente, nu este exclusă și exploatarea măcar vremelnică și a masivelor de la Ocna Sibiului, Ocenele Mari și Slănic (Prahova). Cele patru documente epigrafice legate de extracția sării din Dacia amintesc numele unor arendași care, separat sau împreună cu această bogăție, puteau arenda venitul pășunatului și al dreptului de a vinde sarea (*conductores pascui, salinarum et commercii*). În aceste întreprinderi ei se folosesc de agenți personali formați din sclavi sau liberi, care în numele stăpînului organizează procesul de exploatare și încasează taxele. Printre acești arendași se remarcă pe la începutul secolului III e.n., cavalerul roman (libert la origine), Publius Aelius Strenuus, însemnat personaj în Dacia, prin bogăția sa, strînsă de pe urma veniturilor din arendare a ocnelor de sare, a taxelor de pășunat și a încasării taxelor pentru exercitarea comerțului. De aceea, orașele din Dacia, ca să-i cîștige favoarea, se întrec a-l încărca cu onoruri sacerdotale și municipale, iar unele colegii și-l aleg ca *patronus* ². Este probabil că acești arendași erau ei înșiși posesori de turme și în contul obligațiilor din contract furnizau o parte din sare pentru stat. în

¹ CIL, III, 1121.

² CIL, III, 1209.

Peutingeriană, iar în unele locuri, ele pot fi încă urmărite pe teren și prin stâlpii miliari.

Întreaga rețea rutieră a Daciei este axată pe cursul Dunării către cele două căi terestre de pe malurile ei și spre porturile de la Sucidava, Drobeta, Dierna și Lederata. În general, ea urmează cursul principalelor râuri, care plecau din podișul Transilvaniei spre Dunăre și Tisa. Drumul de pe malul drept al Dunării a început a fi construit, încă din timpul domniei lui Tiberius și s-a terminat sub Traian (după cum menționează *tabula Traiana* de la Cazane). Dunărea a înlesnit legăturile economice ale Daciei spre Marea Neagră; cu Balcanii spre Serdica-Philippopolis-Bizanț; cu Adriatica, prin Naissus-Dyrrhachium și cu Italia pe valea Savei. Principalul nod de drumuri în Dacia a fost orașul Apulum. Aici venea în primul rând, drumul imperial și cel mai vestic, care pornea de la Lederata (Palanca pe Dunăre) prin Arcidava (Vărădia) — Centum Putei (Surdac) — Tibiscum (Caransebeș) — Sarmizegetusa — Germisara (Geoagiu) — Apulum (Alba Iulia). Tot cu Dunărea, Apulum se lega cu un drum ce pornea din Sucidava (Celei), prin Romula (Reșca) — valea Oltului — Caput Stenarum (Boita) — Cedonia (Sibiu) — Apoldul de jos. În defileul Oltului, această șosea fusese, în parte, săpată în stîncă, iar o variantă a ei înconjură pe la răsărit Muntele Cozia. Apulum se mai putea lega cu Dunărea prin Sarmizegetusa—pasul Vulcan—Bumbești—Drobeta (T. Severin), sau prin Tibiscum, pe la Ad Mediam (Băile Herculane) — Dierna (Orșova). Spre nord centrul Apulum trimitea o șosea pînă la Porolissum (Moigrad), prin Potaissa (Turda) și Napoca (Cluj). Au fost de asemenea o serie de drumuri ale Daciei Superioare care urmau văile unor râuri de seamă ca Someșul, Tîrnavele, Mureșul și Oltul; apoi altele care legau orașul Apulum cu regiunea minieră (Ampelum și Alburnus Maior), precum și cu linia de caste din nordul și vestul provinciei. Existau apoi unele drumuri comerciale care tăiau provincia de la apus spre răsărit, cum a fost cel ce venea din Pannonia, cu traseul: Aquincum— Porolissum (Moigrad)— Napoca (Cluj) — Potaissa (Turda) — Apulum (Alba Iulia) ■— Tîrnava Mare — pasul Oituz — Piroboridava (Poiana) — gura Șiretului — Tyras. Pe valea Mureșului, a Tîrnavei Mari — pasul Oituz — Moldova ducea un drum important de comerț, pe care îl foloseau iazgii dintre Dunăre și Tisa, pentru legăturile comerciale cu frații lor roxolani, din Moldova și Bugeac. Un alt drum străbătea Dacia Inferioară între Drobeta și Romula.

Pentru istoria drumurilor terestre din Dacia dispunem numai de opt stâlpi miliari. Cel mai vechi datează din anul 107—108 al e.n., cînd din ordinul lui Traian se construiește drumul dintre Potaissa și Napoca, de către o cohortă auxiliară din armata Daciei ¹. Pe vremea lui Marcus Aurelius, apoi sub Caracalla, se repară șoseaua dintre Napoca și Porolissum. Maximin Tracul reface drumul dintre Bologa (Resculum) și Almașul Mare, apoi pe cel din defileul Oltului. Sub

¹ *CIL*, III, 1627.

Severi se cunosc restaurări ale drumului strategic ce unea Romula cu vărsarea Oltului (Islaz). Ultima lucrare de acest gen, înainte de părăsirea Daciei, are loc sub împăratul Trebonianus Gallus (251 – 253), restaurator al drumului dintre Micia și Apulum. În sfârșit, Constantin cel Mare, reocupând sudul Daciei, reface șoseaua dintre Sucidava și Romula.

Pentru navigația pe apă, spre Dunăre, se puteau folosi pe o scară redusă, Mureșul și Oltul. La Apulum funcționa chiar o asociație de plutași (*nautae*), o alta se pare că exista și la Micia. Transportul de mărfuri se realiza cu plute sau mici vase de comerț, spre porturile dunărene.

Dezvoltarea economică a orașelor Dezvoltarea orașelor și a vieții orășenești (v. și mai sus, p. 359–368) a fost legată de bogățiile agricole sau miniere ale regiunii, de accesul pe care-l aveau în raport cu principala rețea rutieră a provinciei și într-o oarecare măsură, de rolul lor ca puncte militare. Cu excepția Sarmizegetusei romane, toate orașele din provincia Dacia au înflorit pe vetrele vechilor așezări dacice, a cărei toponimie au păstrat-o aproape regulat. Traian și succesorii săi au dus o largă politică de urbanizare în Dacia. Nucleele de dezvoltare a unor centre urbane sau așezări rurale mai importante le-au constituit adesea grupurile de coloniști veniți dintr-o anumită regiune. Acesta pare a fi cazul grupurilor de *Asiani*, *Qalatae* și *PontO' Bithyni*, cunoscute epigrafic la Napoca, Germisara și Apulum. Dar acest program de urbanizare nu a putut fi desfășurat normal, din pricina caracterului predominant rural al regiunii, precum și din cauza alarmei continue de la hotare. Dintre orașele Daciei romane, *Drobeta* s-a putut dezvolta rapid din punct de vedere economic și urbanistic, grație podului lui Traian, a drumurilor ce se legau aci și a portului în care se încărcau mărfuri din întreaga Dacie. Prezența unor negustori străini în acest oraș îl indică drept centru de tranzacții și de export al multor mărfuri din Dacia. Vecina sa *Dierna* a avut o dezvoltare mai lentă, legată de funcția sa de port, ca stațiune vamală și ca loc de escală, pentru corăbiile ce se angajau a trece prin Cazane, apoi prin Porțile de Fier. *Romula* situată în centrul unui mare și bogat teritoriu agricol, s-a ridicat pe urmele unui modest sat dacic al cărui nume nu-l cunoaștem. La origine ea a fost o așezare agrară, cu un mare număr de veterani, așezați aci și în teritoriul orașului. Pe lângă situația de nod rutier, Romula și-a dezvoltat puternic unele ateliere de producție (ceramică, cărămidarii, geme etc), care își răspindeau mărfurile în întreaga câmpie olteană. Înflorirea vieții orășenești a putut fi mult stimulată prin comerțul ce-l putea face cu populațiile de la răsărit de Olt. Pe teritoriul actualului Banat, în afară de Dierna, a ajuns la o dezvoltare orășenească și *Tibiscum*, ca o importantă întreținere de drumuri comerciale și centru agricol-păstoresc. El cunoaște o înflorire mai însemnată numai pe timpul Severilor. Vecinătatea Sarmizegetusei i-a absorbit multe din posibilitățile economice pe care le avea la îndemână.

Sarmizegetusa, metropolă politică, culturală și religioasă a provinciei, geografic nu se găsește în centrul provinciei și nici în mijlocul celor mai bogate regiuni agricole și miniere ale Daciei. De asemenea, nu se ridică pe vatra unei așezări dacice mai vechi și nici nu a fost un centru militar însemnat. De aceea, din punct de vedere al vieții economice, Sarmizegetusa a fost depășită de Apulum mai favorizat ca așezare. Ea a fost însă avantajată prin funcția ce a deținut ca sediu principal al administrației romane din Dacia, spre care se scurgeau multe bogății ale provinciei și unde trebuiau ridicate edificii corespunzătoare. O inscripție menționează la Sarmizegetusa existența unui cântar public pentru cântărit mărfuri cu greutate mare.

Apulum a avut cea mai favorabilă așezare economică și administrativă dintre orașele Daciei Superioare, ceea ce explică marea sa dezvoltare ca principal centru economic, militar și administrativ al provinciei, în secolele II-III e.n. El s-a dezvoltat și a înflorit economic datorită văii Mureșului, vecinătății cu regiunea auriferă și funcției deținute de oraș ca centru administrativ. Viața economică intensă a orașului se deduce prin apariția multor negustori locali, a unor colegii profesionale, a atelierelor de producție pentru piață și a activității unor proprietari de seamă, cum au fost familiile lui Aelius Antipater și Aelius Marcellus. Orașul avea și un port la Mureș, unde se încărcau sare, lemne și altele, spre a fi transportate cu plutele unui colegiu de *nautae*. Se făceau aici diferite tranzacții comerciale la care tăblițele cerate ne arată ca părtași și pe soldații legiunii XIII Gemina, amestecați în comerțul cu sclavi.

După cum arată așezarea sa geografică și materialul epigrafic, întreaga dezvoltare a orașului *Ampelum* se datorește funcției ce a îndeplinit-o, încă de la cucerirea provinciei, ca centru al regiunii exploatarea auriferă. Acest « oraș al minerilor » concentrase întreaga administrație a exploatarea auriferă, care l-a ajutat a promova din situația de *vicus* în aceea de *municipium*. Economic și administrativ, *Ampelum* era puternic legat de orașul *Apulum*.

Ridicarea economică a *Potaissei* apare înceată, pînă în momentul cînd se transferă aici legiunea a V-a Macedonica (167-168). Știrile noastre privitoare la *Napoca* arată că înflorirea sa economică se datorește bogăției agricole a teritoriului său rural și a așezării la întretăierea mai multor drumuri.

Porolissum a fost cel mai nordic centru urban al provinciei, unde constituia pivotul de apărare a frontierei. Dar așezarea de aci își datorește ridicarea sa economică, nu atît în funcție de rolul unor *canabae*, cît mai ales prin schimburile comerciale ce se făceau cu populațiile barbare din afară granițelor nordice ale provinciei.

În afară de orașele amintite pînă aci, care au fost întemeiate de la început ori au fost ridicate ulterior la rangul de municipii sau colonii, în Dacia și alte așezări au ajuns la o însemnată dezvoltare economică și administrativă, îndeplinind și ele, într-o măsură mai mare sau mai mică, un rol asemănător cu cel al orașelor.

Astfel, în Dacia sudică, *Sucidava* a cunoscut o dezvoltare urbanistică comparabilă întrucâtva cu a *Drobetai*. Ca port pe Dunăre, la capătul sudic al drumului Oltului, orașul trimitea spre sudul grecesc o mare cantitate de mărfuri, mai ales cereale recoltate din câmpia Olteniei. La fel, în Dacia Superioară, o dezvoltare mai mare au luat localitățile *Micia* și *Qermisara*, datorită importanței ce o dețineau ca centre economice pe valea Mureșului. *Micia* dispunea de o puternică garnizoană militară, care-i asigura traficul pe Mureș în jos, până la vărsarea lui în Tisa, și apăra în același timp regiunea minieră împotriva atacurilor iazigilor. Ea forma un punct de vamă, pentru exportul pe Tisa-Dunăre și comerțul cu iazigii, situație care se reflectă într-o inscripție locală, în care se venerează și *Qenius commercii*¹. Ambele centre erau legate economic de *Sarmizegetusa*, din a cărui *territorium* făceau parte, și de *Apulum*.

În afară de acestea, s-au mai dezvoltat ca centre economice de oarecare importanță și cu un început de viață orășenească, în Dacia Inferioară așezările de caracter agricol în primul rând cele de la *Enoșești* (*Acidava*), *Momotești* (*Rusidava*), *Cioroiul Nou*, *Răcari* și *Bumbești*, care erau și centre ale unor teritorii cu caracter rural-militar, iar în Dacia Superioară localitățile *Brucla* (*Aiud*), *Salinae* (ocne de sare), *Aquae* (stațiune cu ape termale), *Doștat* (așezare cu caracter agrar) și altele.

O dezvoltare economică mai deosebită au avut și unele dintre așezările întemeiate în jurul castrilor, *canabae*. Nu există castru din Dacia lângă care să nu găsim aceste *canabae*, unde negustorul găsea clienți pentru marfa adusă, iar populația vecină își putea desface produsele agricole ale micii ei gospodării. Prin faptul că soldații primeau o soldă, banul și schimbul de mărfuri apăreau imediat în vecinătatea castrului. Astfel, unele *canabae*, luând o dezvoltare mai mare, ca de pildă cele de la *Apulum*, *Potaissa* și *Porolissum*, au dat naștere orașelor, iar altele, ca cele de la *Micia*, unor sate înfloritoare din punct de vedere economic.

Ca stațiuni *balneare*, romanii s-au folosit în primul rând, de actualele Băi Herculane (*Ad Mediani*), de apele termale de la Băile Geoagiului (*Qermisara*), de cele de la *Calan* (*Ad Aquas*) și, probabil, și de altele, pe care nu le cunoaștem. Din mulțimea inscripțiilor și sculpturilor găsite la Băile Herculane, rezultă că izvoarele termale de aici erau puse sub protecția zeului *Hercule*, căruia bolnavii vindecați îi dau epitetele de: vindecătorul, sfântul, augustul, neînvinsul etc. Alături de el, se mai venerau și alți zei ai sănătății, ca *Aesculap* și *Hygia*, zeii și geniile apelor vindecătoare și alții. Pentru căutarea sănătății vin aici oameni din toate provinciile învecinate. Băile sînt vizitate de către înalții funcționari și bogătași ai provinciilor, cum au fost *Calpurnius Iulianus*, guvernatorul *Moesiei* sau cunoscutul mare proprietar funciar și de sclavi din *Apulum*, *Publius Aelius Antipater*. Toți își arată recunoștința față de zeii vindecători, ale căror ape îi scapă adesea de îndelungate suferințe reumatice.

Apa calcaroasă și feruginoasă de la *Qermisara* avea proprietăți radioactive. Baia termală de aci se găsea în apropierea castrului de la Cigmău și a fost amenajată de către unități din legiunea XIII Gemina (după cum arată ștampilele pe cărămizi). Inscriptiile puse de bolnavii ce au vizitat aceste locuri se adresează zeilor vindecători, ca Hercule, Aesculap, Hygia și Nimfele. Una dintre aceste închinări este redactată chiar în versuri.

În procesul exploatării bogățiilor și a populației provinciei, orașele au deținut un loc însemnat. În general, orașul este condus de elementele plutocratice venite prin colonizare, pe când la sat stau în primul rând cei supuși prin cucerire și săraciți, fiind și acesta un aspect al antagonismului între sat și oraș care apare și în Dacia. La oraș este de asemenea și centrul administrației de stat sau a teritoriului rural, al cămătarilor, al proprietarilor de ateliere și prăvălii. Orașul posedă un însemnat număr de ateliere meșteșugărești care fac să crească producția de mărfuri. În mare parte, aristocrația funciară ce domiciliază la oraș și posedă întinse terenuri în teritoriul vecin, este formată din veterani, care ocupă în același timp demnități municipale. Astfel la oraș circulația bănească este mai intensă, precum și acumularea producției de bunuri aduse din teritoriul său, în detrimentul populației rurale.

Producția de mărfuri. Producția de mărfuri cunoaște o dezvoltare largă în Dacia, ea fiind legată de specificul bogățiilor naturale Negustorii

ale provinciei. Se produceau mari cantități de cereale, aur, sare, lână, fier, miere, lemn, textile, piei etc. care în mare parte luau calea exportului. Există apoi o producție destinată numai trebuințelor locale (ceramică, cărămidă etc). În general, deși dispunea de însemnate materii prime, provincia nu a ajuns la o producție de mărfuri fine, fabricate în alte regiuni ale imperiului (bijuterii, țesături, *terra sigillata*, obiecte de bronz etc.) de unde erau apoi importate în Dacia. Este drept că unele ateliere din Dacia au încercat a imita dintre aceste mărfuri de import, dar n-au reușit a le da factura specifică și finețea locului lor de obârșie.

Producția ceramică se dezvoltă cantitativ și calitativ în forme cu totul superioare față de olăria dacică. Constatăm în primul rând, încă din primele timpuri ale stăpînirii romane, un oarecare import de vase de lux, numite *terra sigillata*, care se distingeau prin ornamentele în relief de pe pereții lor și prin glazura de culoare roșie, cu aspect de luciu metalic, în exterior. Dacia a importat atare vase din atelierele ceramice ale Galliei (Lezoux, Banassac etc), din cele ce activau în dreapta Rhinului (Rheinzabern, Heddernheim, Westerndorf etc) și în parte din Pannonia. Producătorii acestor vase de lux, exportate pe valea Dunării pînă în Dacia, își ștampilau marfa și aceasta ne ajută la identificarea locului de producție. Olarul Victor din valea Rhinului este prezent cu marfa sa pe piața de la Apulum, Cintugenus din Pannonia apare la Sucidava, iar la Romula vînd cantități mari de atare vase proprietarii unor ateliere din Gallia ca: Albucius,

Bannolucus, Cinnamus, Maior, Suobnillius și alții. Natural, aceste vase de lux aduse în Dacia în tot secolul II e.n., erau accesibile ca preț, numai elementelor bogate. Dată fiind frumusețea acestora și cererea de pe piață, olarii din Dacia au trecut la imitarea lor, copiindu-le cu ajutorul unor tipare, cu care le turnau. Adesea, ei își confecționau tipare pentru a aplica ornamente pe pereții vaselor (Apulum, Porolissum, Napoca, Romula etc). Aceste imitații locale se recunosc

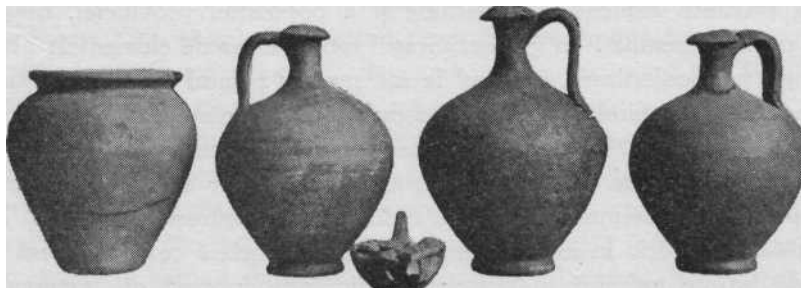

Fig. 96. — Ceramică provincială romană de la Sarmizegetusa (Ulpia Traiană).

ușor, prin tehnica lor rudimentară, ca și prin decorul modest, format din frunze, rozete, cerculețe, palmete etc.

Stăpînirea romană aduce în Dacia răspîndirea producției de ceramică roșie provincială. Existau, atît la oraș cît și la sat, ateliere ceramice unde se produceau în număr mare vase pentru piață, alături de lămpi de lut, figurine de pămînt, albioare din lut pentru pisat grîul, tuburi de teracotă și altele. Cuptoare ale acestor ateliere locale s-au descoperit la Apulum, Cristești, Napoca și Sucidava. Unii proprietari de ateliere își scriau numele pe vase, cum fac: Marcus Martinus (Orlea), Apollinaris Ea (?) (Romula), Cl. Domitius Evarestus și Val. Lucius Rufus (la Ilișua), Rufus (Napoca) și alții. La Cristești s-a putut observa de asemenea că vasele romane prezintă diferite forme și ornamente derivate din ceramica locală dinaintea cuceririi romane. Majoritatea vaselor romane din Dacia sînt de dimensiuni mici, de culoare roșie, gălbuie sau cenușie deschis și sînt bine arse. Începînd cu prima jumătate a secolului III e.n. pasta lor trece la o culoare neagră și va înlocui treptat pe cea roșie, în centrele romane de pe malul stîng al Dunării, care se găseau încă sub stăpînirea imperiului, în secolele III – VI.

Olarii turnau de asemenea un mare număr de opaițe (*lucerna*) necesare luminatului în case. În domeniul acestei producții s-a petrecut același fenomen ca și cu vasele de *terra sigillata*. Lămpile fine ale unor mari producători din provinciile apusene ale imperiului roman, ajungînd în Dacia pe calea comerțului, au fost de asemenea copiate cu firmă cu tot de către olarii locali (Atimetus, Cassius, Fortis, Ianuarius etc). Numeroasele tipare din lut pentru turnat asemenea opaițe, descoperite în Dacia aduc dovada și a unei producții locale de lămpi, încărcate cu modeste ornamente, ca rozete, figuri de animale, vrejul de viță și altele.

Din cuptoarele olarilor mai ieșeau pentru trebuințele casnice locale, diferite greutăți din lut, fusaiole, tuburi din teracotă și în special figurine din lut. Aceste ultime copiau, în general pe cele din bronz și serveau ca obiecte de cult sau de împodobit casele celor săraci.

Prin armată și coloniști se răspîndește în Dacia folosirea *cărămizii* și a *țiglei* romane, pe care, ca și în cazul ceramicii roșii, le găsim larg întrebuințate și la sate. S-au turnat cărămizi ce atingeau prin dimensiunile lor, aproape un metru pătrat, executate în lut de culoare roșie, foarte bine arse. În vecinătatea marilor orașe existau cuptoare de cărămizi ale unor proprietari particulari, care produceau în cantități mari țigle și cărămizi, cerute pentru marile construcții urbane (Sarmizegetusa, Romula etc). Se pare că unele orașe dispuneau de asemenea de cuptoare proprii pentru pregătirea țigle și cărămida (Drobeta, Dierna). Producția aceasta a cunoscut o largă dezvoltare, mai ales în regiunile lipsite de piatră bună pentru zidărie. Trupele și unii cărămidari particulari obișnuiau a ștampila cu numele lor aceste produse, constituind astfel, pentru noi, prețioase indicații istorice. Cuptorul și ștampilele unui atare cărămidar, Manius Servius Donatus, au fost identificate la Sarmizegetusa.

Fig. 97. — Camee romană (Reșca-Romula) (sec. III Vn.).

O producție specific locală o aveau la Romula atelierele de gravat geme, de la care, în afară de piese întregi, ne-au rămas și multe deșeuri de atelier. Gravorii de aci foloseau jaspisul, cornalina, onyxul, cristalul de stîncă etc, pietre semipretioase ce se găseau în cea mai mare parte pe teritoriul Daciei. În majoritate ei săpau pietre cu scene în adînc (*intaglii*), cumpărate de către mulți oameni liberi din provincie, pentru a le folosi ca sigilii, prinse la inele. Pietrele gravate se întrebuințau de asemenea în număr mare, pentru împodobirea hainelor, bijuteriilor, diferitelor obiecte de lux și altele.

Inscripțiile ne fac cunoscut numele unor meșteșugari de condiție liberă sau sclavi, primii putîndu-se grupa în asociații profesionale numite *collegia*. Numele și activitatea unor meseriași ce lucrau în atelierele de piatrărie și cele ceramice, au fost arătate mai sus. Se mai cunosc din textele epigrafice un grup de salariați din atelierele a doi frați pietrari din orașul Apulum, un *ensor* (antreprenor), din aceeași localitate, un zugrav (*pictor*) și alții. Ga executori testamentari

apar pe un monument funerar din Sucidava, un constructor (*architectus*) și un meșter pielar (*coriarius*). Se pare că aceștia doi erau sclavi eliberați. Deși acești meseriași activau izolat și erau foarte numeroși în Dacia, ei rămân anonimi în masă, deoarece starea lor materială modestă nu le îngăduia a ridica monumente epigrafice.

Colegiile sînt asociații constituite din mai multe persoane, cu caracter profesional, religios, funerar etc, în scopul ajutorării reciproce, economice, profesionale, religioase ș.a.m.d. Unele colegii din Dacia uneau și pe coloniștii veniți aci din diferite regiuni ale imperiului roman (*Asiani, Qalatae, Ponto' Bithyni* etc). Pentru viața economică a Daciei mai importante au fost *colegiile cu caracter profesional*, formate din meseriași și negustori. Dintre colegiile profesionale-meșteșugărești se cunosc în Dacia cele ale meșteșugarilor (*fabri*), luntrașilor (*utricularii*), postăvarilor (*centonarii*) și purtătorilor de bagaje și de lectice (*lecdarii*).

Fabrii își aveau atare organizații la Sarmizegetusa, Apulum, Tibiscum și Drobeta. Ei constituiau asociații diferite (lemnari, dulgheri, zidari etc), erau organizați după sistemul militar în centurii și decurii, cu un *praefectus* sau *magister* în frunte, fiind sprijiniți de un *patronus* sau de un *defensor* (apărător). Colegiul fabrilor din Sarmizegetusa avea cel puțin 15 decurii, fiecare cu 10-22 oameni, poseda steag propriu și un local de întruniri. Organizația cu caracter militar a multor colegii profesionale este legată de misiunea ce o aveau de a ajuta stingerea incendiilor. Colegiile se formau și din meseriași nevoiași ce-și apărau în comun interesele lor profesionale, de aceea își alegeau ca patroni sau ca apărători, dintre personajele bogate și influente ale provinciei, care la nevoie deschideau și punga în schimbul unor onoruri modeste, primite din partea asociației. Sediul colegiului purta numele de *schola* (Sarmizegetusa, Apulum, Drobeta), în el se păstrau insigne, se țineau ședințe, aveau loc ospete și se căpătau în același timp anumite elemente de cultură. Colegiul centonarilor, pomenit numai la Apulum, unde poseda și el o *schola*, era format din meseriași ce lucrau pături, postavuri și diferite piese de croitorie. Foarte discutabilă este profesiunea *utriculari* -lor, ce ar fi, după unii cercetători, un fel de plutași care foloseau pentru aceasta burdufuri umplute cu aer. Pe *lecticari* îi identificăm cu hamali ce transportau persoane în lectice și bagajele celor ce nu dispuneau de mijloace de transport.

Activitatea *negustorilor* în Dacia este documentată numai de cîteva texte epigrafice. În prima jumătate a sec. III e.n., negustorii din Dacia Apulensis (*negotiatores provinciae Apulensis*) erau strînși într-un fel de colegiu și aveau chiar un apărător al intereselor lor (*defensor*) domiciliat în capitala Daciei. La Sarmizegetusa, inscripțiile ne fac cunoscuți patru negustori, dintre care doi erau și membri ai colegiului de *fabri*, iar alți doi sînt de neam sirian (*Suri negotiatores*). Dintre cei cinci negustori cunoscuți la Apulum, doi sînt tot sirieni, alți doi de origină orientală și altul celt, originar din *Augusta Treverorum*. În rîndul negustorilor putem înscrie și pe doi greci din Ampelum, care, la 28 martie 167 e.n.

constituie o societate bancară (*societas danistaria*), condusă direct de către un sclav al lor, în scopul de a da bani cu dobândă legulilor aurari. Se mai cunosc un negustor la Potaissa (oriental după nume) și alți doi la Drobeta (unul oriental, **altul** celt). Constatăm din mențiunile de mai sus, că majoritatea negustorilor cunoscuți în Dacia sînt de origine orientală, locul întîi deținîndu4 cei sirieni, după care urmează cei veniți din Gallia (*Treveri*). Este deci o situație similară

Fig. 98. — Vas de argint descoperit în sudul Daciei (sec. I e.n.).

cu aceea cunoscută în alte provincii ale imperiului din sec. II—III e.n. Aceasta nu exclude însă și existența unor negustori locali, ieșiți dintre veterani și coloniști. Negustorii sirieni se organizează în asociații, în Dacia, încă de pe timpul lui Traian și în mare număr erau din Palmyra. Pentru provinciile balcanice ale imperiului, centrul lor de activitate era în Tracia, la Augusta Traiana, unde apar doi negustori palmyrieni din Dacia și, după unii cercetători, ei exportau la nord de Dunăre însemnate cantități de vinuri superioare.

Se constată însă și o activitate a negustorilor din Dacia în afara granițelor acestei provincii. Ei apar la Salona, Nedinum, pe coasta dalmată și în Mitilene. La Aquilea se cunoaște un negustor originar din Colonia (pe Rhin), dar care pentru multe afaceri comerciale ce le făcea cu Dacia, se intitulează *negotiator Daciscus*.

Prin acești negustori, Dacia exporta mărfuri socotite ca materii prime și de volum mare, cum au fost: sarea, cerealele, lemnul, vitele, pieile, ceara, mierea, lîna, peștele sărat etc. Provincia nu dispunea de însemnate ateliere locale pentru a prelucra o parte din aceste mărfuri, încît ea apare ca o regiune mai mult de export a unor materii prime. Cît privește importul ei, el se limita la o categorie de obiecte de lux, cumpărate de oamenii bogați și de soldați. Între aceste articole se pot cita: uleiurile, vinurile, *terra sigillata*, vase de sticlă, obiecte de bronz, bijuterii, stofe fine și altele.

Moneda romană, din metal prețios (aur și argint), pătrunsese în Dacia și servea pentru schimb cu cel puțin două secole mai înainte de cucerirea romană. O dată cu anexarea Daciei, circulația monetară se intensifică, apoi își face apariția în schimbul local și moneda din bronz. Provincia a avut un timp relativ scurt, începînd cu anul 246, o monetărie proprie care funcționa, probabil, la Sarmizegetusa și bătea monede de bronz cu inscripții și embleme ale provinciei Dacia. Prin comerț, prin soldele plătite numeroaselor trupe, prin plata funcționarilor de stat și altele, moneda romană se răspîndește din ce în ce mai mult în Dacia. Cele mai frecvente descoperiri monetare izolate se fac azi în așezările urbane și în castrale Daciei acolo unde circula banul. Satul este sărac și slab prins în circuitul economic de marfă-bani. La sat are putere de cumpărare numai proprietarul funciar. Tezaurile monetare ce se descoperă în ținuturile rurale ale Daciei aparțin neam acestor proprietari funciari sau elementelor bogate de la oraș, care se refugiau la țară, unde își ascundeau aceste bogății în caz de primejdie. O mare cantitate de monedă romană a ieșit în afara granițelor provinciei prin comerț și prin plata unor stipendii triburilor barbare vecine. Numeroase depozite monetare se descoperă în nordul Daciei și în Moldova, formate numai din monede de argint. La aceste triburi nu s-a răspîndit și moneda din bronz, iar tezaurile respective reprezintă acumulări de bogății în mîinile unor șefi de triburi sau negustori ce fac comerț cu provincia Dacia.

Din vremea stăpînirii romane s-au descoperit, îngropate în Dacia aproape o sută de tezaurile monetare. Ascunderea acestora s-a făcut în special în fața unor situații tulburi, pricinuite de atacurile barbare. De aceea, cele mai numeroase ascunderi de tezaurile au loc în epoca anarhiei militare (235—271 e.n.).

Principală monedă de încredere care a circulat în Dacia a fost denarul de argint. Sub Antonini, el reprezintă o monedă de încredere, dar începînd cu Septimius Severus, procentul lui de argint scade. Caracalla emite moneda de argint numită *Antoninianus*, dar în care arama deține un procent mai mare decît metalul prețios. Criza monetară din prima jumătate a secolului III e.n. se abate și asupra Daciei. Denarul, cu un procent ridicat de argint, se depozitează și aproape dispare din circulație unde rămîn moneda de bronz și antoninianul. Pe timpul domniei lui Gallienus și pînă la evacuarea Daciei, criza monetară este atît de acută, încît moneda devine foarte rară în Dacia.

Dezvoltarea relațiilor de marfă-bani are loc la oraș, la țară schimbul fiind rar. Tăblițele cerate ne arată că existau în Dacia « case bancare », formate de mai mulți asociați, care dădeau bani cu împrumut pe termen scurt (*argentarii*). Se împrumutau micii și mijlocii proprietari loviți de criză și care de multe ori nu puteau achita împrumutul și dobînzile prea ridicate. În societățile împărțite pe clase, dezvoltarea relațiilor de marfă-bani a dus la ruina unei părți a populației. Banul, ca un « acid corosiv » (Engels) a dizolvat rămășițele relațiilor de comună primitivă. În Dacia relațiile de marfă-bani au lovit mult în organizațiile de obști și în micii producători rurali, mai ales în epoca de criză a imperiului, ce începe după Severi.

Impozitele. Văm^{ile} Impozitele (*vectigalia*), ce se plăteau în Dacia, apar aceleași ca și în alte provincii imperiale romane. Ele erau directe și indirecte. Ca impozite directe sînt cel funciar, plătit pentru terenuri și imobile (*capitatio terrena*), apoi capitația (*tributum capitis*) încasat de la oameni de condiție liberă, cetățeni sau necetățeni. Primul ne este atestat într-o tăbliță cerată, unde se plătește pentru un imobil, o dare stabilită prin recensămînt (*tributa*). Acest impozit funciar nu se plătea însă de către cetățenii din orașele care primiseră în Dacia dreptul italic (Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa). Dările indirecte erau mult mai variate și numeroase. Astfel era birul de 5% plătit pe moșteniri (*vicesima hereditatum*) sau pentru eliberări de sclavi (*vicesima manumissionum*). Despre acesta avem mențiuni la Romula și Doștat (r. Sebeș), localități în care apare sclavul Hylas, mai apoi liberat, cu calitatea de *vicesimarius*, deci ca strîngător al acestui impozit de 5%. Deși tăblițele cerate, conținînd contracte asupra vînzărilor de robi și a unor mărfuri obișnuite, nu le menționează, se plăteau cu acea ocazie, taxe de 4% din valoarea sclavului, iar pentru a doua categorie, 1% din costul mărfii. Conducerea finanțelor o avea în fiecare din cele trei Dacii, cîte un procurator ajutat de o adevărată armată de funcționari inferiori, recrutați mai toți din rîndul sclavilor și al libertilor de stat. Tot din grupa obligațiilor fiscale făceau parte și corvezile la care erau supuși țăranii, pentru transporturi, întreținerea drumurilor, găzduirea funcționarilor împărătești și altele. Statul roman practica în provincie o adevărată politică de jaf fiscal, încît: « Birurile, dările către stat și prestațiile de tot felul aruncau masa populației într-o sărăcie din ce în ce mai mare; împilarea devenise insuportabilă din cauza guvernatorilor, percepitorilor și soldaților, care storceau fără milă populația »¹

O mare pacoste pentru economia și populația provinciilor o aduceau și taxele de vamă (*portorium*). Ele se încasau pentru mărfuri și călători, la frontierele provinciilor, apoi în interiorul lor, ca taxe de barieră (*accize*), la intrarea în orașe, taxe de circulație pe drumurile principale și de trecere peste poduri. La mărfuri se plăteau 2,50% din valoarea lor, dar erau și scutiri, de care beneficiau tot cei înstăriți. De la Traian la Marcus Aurelius, statul arendează văm^{ile} unor asociații de publicării sau oameni de afaceri (*conductores*), ca mai apoi să se treacă la perceperea directă a lor de către împărat, prin grija unor *procuratores*. Dacia a făcut parte din circumscripția vamală a Iliricului (*publicum portorium Illyrici*) și a cunoscut arendarea portoriului unor asociați (*soci* sau *conductores*) care au activat în provincie cu o armată de sclavi, încasatori ai taxelor de vamă (*familia vectigalis*). Existau numeroase locuri de percepere a vămii (*stationes portorii*), conduse de unul sau doi sclavi (*servi villici*), care dispuneau de un birou special de încasări (*tabularium*). Sînt însă discuții privitoare la numărul și localizarea stațiunilor vamale ale Daciei, din perioada conce-

¹ K. Marx.-F. Engels, *Opere alese*, voi. II, Editura P.M.R., Buc, 1952, p. 272.

sionării apoi a exploatării directe de către stat. Știrile epigrafice ne dau ca sigure localitățile Dierna, Micia și Pons Augusti; iar ca ipotetice: Drobeta, Sucidava, Porolissum, Apulum, Ampelum și Seghedin. La Micia s-a găsit o inscripție pusă de sclavul vamal Felix, lui Iupiter, Pământului Daciei, Geniului poporului roman și al comerțului, drept recunoștință pentru avansarea sa (*promotus*) din stația Micia, unde funcționa ca locțiitor de șef de oficiu (*vicarius*), în post titular, ca șef de vamă la Pons Augusti. O placă de marmură descoperită la Drobeta vorbește despre construcția din temelii a unui *tabularium*, prin străduința a doi sclavi, puși aci sub ordinele unui procurator al împăratului Septimius Severus. E probabil că unul dintre sclavi avea în grijă sa taxele vamale ale portului Drobeta, iar altul pe cele legate de trecerea peste podul lui Traian. Dintr-o inscripție, se pare că și la Sucidava exista aceeași dublă situație. În stațiunile vamale mai importante, personalul vamal inferior, compus din aceiași sclavi, avea diferite atribuții, cum au fost *arcarii* (casieri), *contrascriptores* (verificatori de acte, cunoscuți la Dierna), *dispensatores* (socotitori-casieri), *tabularii* (contabili) și alții. Din rîndul acestora, cei ce îndepliniseră funcția ca *dispensatores* reușiseră a-și forma o avere personală, care le permitea să aibă și ei, la rîndul lor, sclavi personali, sau să ridice temple din bani proprii. Mulți negustori și orașe căutau prietenia funcționarilor superiori de vamă, pentru a-și asigura unele scutiri de taxe.

Făț de alte provincii ale imperiului, civilizația romană din Dacia prezintă unele aspecte particulare, izvorîte din situația ei geografică-militară și din structura sa social-economică. La oraș putem constata introducerea și dezvoltarea rapidă a acestor elemente de civilizație romană, în formele sclavagiste din faza de început a descompunerii acestei orînduiri. Aici ele se altoiesc peste civilizația autohtonilor pe care ajung repede a o pune în umbră. La sat însă acestea vor pătrunde mai greu și mai slab ca intensitate. Autohtonii de la țară și mai ales din regiunile retrase trăiesc în oarecare măsură în formele civilizației dacice anterioare cuceririi romane. La ei se introduc mai ales unele unelte de muncă mai perfecționate, puțină monedă și unele mijloace tehnice de a construi. Civilizația romană reușește însă a fi dominantă, atît la sat cît și la oraș, în regiunile de cîmpii fertile, în cele miniere și în imediata vecinătate a marilor căi de trafic comercial. Se pare că în aceste regiuni populația băștinașă a fdat în mare parte deposedată total de bunurile sale funciare și adesea împinsă spre locuri muntoase și mai puțin productive.

Castrele romane s-au ridicat însă în punctele cerute de nevoile de apărare ale provinciei, indiferent de importanța economică a acestor regiuni. În această situație, satul indigen cel mai periferic a venit în contact cu castrul, care și el a difuzat anumite elemente de civilizație romană. De altfel, nu poate fi negat faptul că armatei din Dacia, prin soldații aflați sub arme, apoi prin veteranii rămași pe loc, i-a revenit un mare rol în răspîndirea și susținerea civilizației romane. În multe cazuri, sisteme de a construi, unelte perfecționate și chiar

forme de cultură agricolă mai avansată au putut trece din castru în satul băștinaș. **Putem** vedea, pe baza puținelor urme de civilizație romană, că anumite regiuni, ca nordul Olteniei, centrul Banatului, Țara Bîrsei și estul Transilvaniei au fost mai slab atinse de această civilizație.

Condițiile vieții materiale din Dacia sînt specifice societății sclavagiste în faza ei de descompunere. Cu toată bogăția provinciei, repartizarea inegală a bunurilor materiale a creat însemnate diferențieri sociale în sînul oamenilor liberi. Există o restrînsă pătură formată din plutocrația orașelor (negustori, proprietari de ateliere etc.) din funcționăria de stat, marii proprietari funciari și soldați, care, în calitatea lor de elemente ale exploatării, au o bună situație materială, pe cînd masa țărănimii și sărăcimea orașelor trăiește din greu. Proasta stare economică a țărănimii are ca reflex frecvențele răscoale.

Foarte prost remunerată era și munca liberă pe ogoare sau mine. Minerul Memmius al lui Asclepius, pentru o muncă extrem de grea, primea de la patronul său 0,40 denari pe zi, într-o vreme cînd un miel costa 3,60 denari *K*

Bogățiile solului și subsolului Daciei au făcut din această provincie una dintre cele mai bogate regiuni ale imperiului, cu toate că ea a intrat tîrziu în stăpînirea romană și a fost mereu frămîntată de mișcări sociale interne și atacuri barbare din afară. Tocmai aceste bogății explică tenacitatea romanilor de a o păstra, în momente destul de grave pentru siguranța provinciei, cum au fost acelea din vremea lui Hadrian, Marcus Aurelius și Gallienus.

5. CLASELE SOCIALE

Societatea din Dacia romană este împărțită în clase antagoniste. Clasele fundamentale sînt cele proprii orînduirii sclavagiste, adică stăpînii de sclavi și sclavii. Clasa stăpînilor de sclavi, alcătuint o minoritate privilegiată, este deținătoarea mijloacelor de producție. Sclavii și păturile exploatare ale populației libere formează principala forță de muncă în activitatea economică și productivă din Dacia. Relațiile de exploatare sclavagiste sînt predominante în principalele ramuri de producție și ele determină toate aspectele vieții economice, sociale, politice și culturale, punîndu-și pecetea pe toate realizările din această epocă în domeniul culturii materiale și spirituale. Exploatarea sclavilor îmbracă și în Dacia formele nemiloase și inumane cunoscute din restul imperiului și în general din lumea greco-romană. Sclavagismul introdus în Dacia de romani este de tip dezvoltat, purtînd în sine germeii destrămării lui. Criza orînduirii sclavagiste începe curînd după instaurarea stăpînirii romane în Dacia și efectele ei se vor resimți și în provincia din nordul Dunării.

Pe lîngă aceste trăsături generale, sclavagismul în Dacia prezintă însă și unele caracteristici particulare, determinate în primul rînd de condițiile în care

¹ *CIL*, III tab. cer. nr. X și XV.

s-a făcut cucerirea teritoriului și colonizarea lui masivă cu populație adusă din-afară, de situația grea în care a fost pusă populația autohtonă față de cuceritori și de poziția periferică, continuu expusă atacurilor din afară, a provinciei. Unele din aceste particularități s-au impus din primele timpuri ale stăpînirii romane, altele au apărut în evoluția istorică ulterioară a provinciei, mai ales în sec. II e.n.

Clasa stăpînitoare în Dacia romană, pe care se sprijină din punct de vedere politic imperiul, e formată de la început din elemente sclavagiste ale coloniștilor romani, împreună cu autoritățile civile și militare ale provinciei. Puțini dintre dacii supuși au reușit, și numai cu timpul, să se strecoare în rîndurile clasei stăpînitoare. Aceasta este principala și aproape singura beneficiară a nivelului de trai mai ridicat care rezultă din aplicarea generalizată a sistemului de exploatare sclavagistă. Cei care o constituie locuiesc mai ales în orașe, dar și în localități mai mici din mediul rural, unde posedă bogății funciare sau sînt interesați în exploatarea bogățiilor solului și subsolului, încasarea impozitelor sau a altor venituri.

Clasa exploatată este alcătuită din sclavi, care se găsesc în proprietatea stăpînitorilor, dar și din populația care, deși juridicește liberă, este în general săracă și lipsită cu totul sau în bună măsură de mijloace de producție. Sclavii sînt fie aduși din afară de stăpînii lor, fie proveniți din rîndurile populației autohtone, într-o proporție ce nu poate fi precizată din lipsă de informații mai bogate. Numele sclavilor atestați în inscripții nu ne pot servi în această privință, știut fiind că stăpînii dădeau sclavilor nume noi, am zice convenționale, unele de factură latină (*Felix, Fortunatus, Bellinus, Securus, Vitalis, Rufinus, Tenax, Carus, Bona, Candida* etc.), altele grecești (*Callistos, Eutyches, Protas, Diogenes, Hermias, Onesimus, Myro, Isidora, Passia* etc.), prea puține traco-dacice (*Butes, Dades*) sau de altă origine (*Syrillo, Synda* etc.). În schimb masa populației libere dar exploatată în diferite feluri e alcătuită în cea mai mare parte din autohtonii daci, deposeați de pămînt și de drepturile politice. Ei locuiesc fie în teritoriile rurale, fie în cele atribuite orașelor sau unităților militare. Mai puțini sînt, la început mai ales, oamenii liberi, care intră în alcătuirea păturilor mijlocii din Dacia, ocupînd o situație intermediară și fluctuantă între stăpînii de sclavi și sclavi. Cu timpul însă rîndurile acestei păтури sociale se îngroașă prin elementele provenite din sclavii eliberați și din peregrinii care sărăcind își pierd situația inițială, avută la venirea lor în Dacia.

Din clasa stăpînitoare fac parte în primul rînd cetățenii romani, care se bucură de drepturi depline, ceea ce înseamnă și avantaje economice și mari posibilități de îmbogățire. Alături de ei se află peregrinii, care, deși lipsiți de dreptul de cetățenie romană, sînt și ei posesori de pămînt, de ateliere meșteșugărești, cămătari, interesați în diferite ocupații și întreprinderi de exploatare a bogățiilor provinciei. Cetățeni romani sînt în primul rînd funcționarii de rang superior din conducerea și administrația provinciei, din aparatul fiscal, din întreprinderile economice, soldații și ofițerii din legiuni, comandanții trupelor auxiliare, apoi

coloniștii care formează majoritatea locuitorilor liberi de la orașe, dintre care mulți sînt și proprietari de pășuni, pe lângă alte îndeletniciri pe care le practică. Cetățenii romani alcătuiesc în Dacia, ca și în restul imperiului, categoria cea mai privilegiată și mai înstărită din rîndul oamenilor liberi. La orașe, ei formează aristocrația care deține conducerea, ca magistrați (dregători) și membri ai consiliului municipal (*ordo decurionum*). Ei duc în general o viață de lux și se bucură de toate avantajele vieții orășenești. Numărul cetățenilor romani a crescut cu timpul, pe măsură ce în Dacia s-au întemeiat noi orașe, apoi datorită înrolărilor în armată, eliberărilor de sclavi, acordării de către împărați a dreptului de cetățenie persoanelor izolate sau unor grupuri mai mari de locuitori etc. Cu toate acestea, numărul cetățenilor romani a rămas în pronunțată minoritate față de restul populației din provincie, liberă sau înrobite, alcătuită din peregrini, *incolae* (locuitori), *dediticii* (probabil populație colonizată pe solul provinciei din afară imperiului) și sclavi. *Constituția Antoniniana*, din anul 212 e.n., acordînd dreptul de cetățenie celor mai multe categorii de oameni liberi din imperiu, dar nu tuturor după cîte se pare, a șters în cea mai mare parte deosebirea de privilegii dintre cetățenii romani și ceilalți oameni liberi, care nu aveau acest drept pînă acum, impunînd însă tuturor obligații fiscale mai mari.

Dintre cetățenii romani atestați epigrafic în Dacia, puțini sînt aceia care fac parte din ordinul senatorial, pătura cea mai privilegiată a clasei stăpînitoare și conducătoare din imperiu. Ei sînt alcătuiți din guvernatorii provinciei (*legați Augusti propraetore*), comandanții de legiuni (*legați Augusti legionis*) și *tribuni laticlavii* (ofițeri superiori în legiuni). Ei sînt numai în trecere în Dacia, unde nu rămîn decît timpul cît își exercită funcțiunea civilă sau comanda militară. Toți sînt de origine plebeiană, nici unul nu este din vreo familie patriciană. După ei urmează, în ordinea importanței sociale, membrii ordinului equestru. De rang equestru erau în Dacia procuratorii provinciali (*procuratores Augusti*), procuratorii minelor de aur (*procuratores aurariarum*), începînd de la Hadrian, procuratorii portoriului (ai vămilor), după Marcus Aurelius, *tribuni legionis angusticlavii*, comandanții trupelor auxiliare (*tribuni, praefecti*) și *praefecti legionis* începînd cu domnia lui Gallienus. Și aceștia stăteau numai temporar în Dacia. Din ordinul equestru au făcut parte însă și provinciali din Dacia. Ei sînt oamenii cei mai bogați și după îndeplinirea carierei militare (*a militiis*) ocupă cele mai înalte magistraturi și onoruri municipale în orașele Daciei, demnitatea de preoți ai altarului împăratului (*sacerdotes arae Augusti*) sau aceea de *coronatus trium Daciarum*. Cavaleri romani (*equites Romani*) erau și unii arendași ai pășunilor și ai salinelor (*conductores pascui et salinarum*), dintre care unul, P. Aelius Strenuus, s-a bucurat de cele mai mari onoruri din partea orașelor Daciei (Sarmizegetusa, Apulum, Drobeta), fiind și *sacerdos arae Augusti* și *patronus collegiorum fabrum, centonariarum et nautarum* *. Se înțelege că toți

¹ CIL, III, 1209.

aceștia erau și mari proprietari de sclavi. În familia lui P. Aelius Antipater de la Apulum sînt atestați epigrafic nu mai puțin de patru sclavi *actores* (administratori de moșii sau intendenți în alte întreprinderi economice) și un libert ¹. Existența în slujba unei singure familii de bogați proprietari a atîtor sclavi administratori, cu rol de supraveghere, presupune fără îndoială că ea avea în stăpînirea sa un număr corespunzător de mare de sclavi lucrători, folosiți pe moșiile de la țară sau în diferite întreprinderi economice pe care putea să le aibă chiar la Apulum, în oraș. În această privință K. Marx a arătat că «munca aceasta de supraveghere ia naștere în mod necesar în toate modurile de producție care se bazează pe antagonismul dintre muncitor în calitate de producător nemijlocit și proprietarul mijloacelor de producție. Cu cit antagonismul acesta este mai pronunțat, cu atît mai mare este rolul jucat de această muncă de supraveghere. De aceea ea atinge maximum în sistemul sclavagist» ².

Despre un alt cavaler roman, P. Aelius Maximus, care trăia la Napoca, se știe că avea o mare fermă de tip sclavagist (*villa rustica*) în teritoriul acestui oraș, la Ciumăfaia de astăzi, unde sigur că folosea mulți sclavi pentru lucrarea pămîntului.

Cei mai mulți stăpîni de sclavi sau patroni ai foștilor sclavi deveniți liberi sînt atestați epigrafic în orașele Daciei (Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, Tibiscum, Porolissum, Drobeta). Ei erau proprietari de pămînt, dar și oameni de afaceri, interesați în diferite întreprinderi economice, apoi proprietari de ateliere meșteșugărești, de prăvălii etc. Cei mai cu vază formau aristocrația orășenească. *Servi privați* din *familia urbana* erau folosiți de stăpînii lor nu numai ca sclavi casnici sau intendenți, ci și pentru conducerea muncilor agricole, la țară, mai ales în timpul verii. Printre stăpînii de sclavi privați figurează și arendașii vămilor (*conductores portorii*) sau ai pășunilor și ai salinelor. Alți stăpîni de sclavi sînt cunoscuți din inscripții în teritoriile rurale, unde ei erau proprietari de pămînt. În număr mai mare apar apoi sclavii în regiunea minelor de aur, la Ampelum și Alburnus Maior. Majoritatea sînt sclavi ai împăratului, folosiți în administrația minelor de aur, nu lipsesc însă nici *servi privați*, aparținînd unor stăpîni interesați în exploatarea minierei. Un sclav *actor*, numit Secundus, specializat se pare, în operațiunile de cămătărie, figurează într-o tăbliță cerată care conține contractul de încheiere a unei *societas danistaria*, întovărășire de împrumut cu dobîndă, alcătuită din doi cămătari (*argentarii*), ca împuternicit al unuia din ei ³. De la Alburnus Maior se cunosc trei contracte de vînzare și cumpărare de sclavi *. Cei care vînd sau cumpără sclavi sînt peregrini, iliro-dalmați sau orientali, într-un caz însă, cumpărătorul este soldatul Claudius Iulianus din legiunea XIII Gemina, în ale cărei canabe a și fost încheiat actul. Alți militari sub arme

¹ CIL, III, 1181, 1182, 1208, 1573.

² K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea I, E.S.P.L.P., Buc, 1953, p. 374.

³ CIL, III, tab. cer. XIII.

¹ CIL, III, tab. cer. VI, VII, XXV.

de asemenea în inscripții, fie ca stăpîni de sclavi, fie ca patroni de sclavi
Mai numeroși sînt veteranii care posedă sclavi sau sînt patroni de
Un singur negustor e atestat epigrafic ca patron al unui fost slav, eliberat
prin testament la moartea stăpînului său, *Primus Aelius Ionicus negotiator*,
libertul Aelius Primitivus se îngrijește să-i pună piatra de mormînt la

Cel mai mare proprietar de sclavi în Dacia era însă statul roman, întruchipat **it**
persoana împăratului. Vreo 41 de inscripții din Dacia menționează sclavi **m**
împilatului și ai casei imperiale. Ei fac parte din *familia Caesaris* și se **iuti** tu-krâ
A«gitsri noștri, *Caesaris noștri* sau *Imperatoris noștri servus* sau *verna* (sclav în
casa împăratului). Ei alcătuiesc în Dacia o adevărată armată de func-de rang
inferior, folosiți în diferite birouri ale procuratorilor provinciei, **mc**
procuratorilor portoriului, ca și ale procuratorilor minelor de aur. în birou-ssie
(*tribulația*) provinciei de la Apulum sau Sarmizegetusa, condusă de către **ni**
fifcert, numit *tabularius provinciae*, și în cele ale procuratorilor speciali, de la A
—i" < **Imn** sau din diferite *stationes* fiscale sau vamale, răspîndite în localitățile se
încasau feluritele impozite, sclavii îndeplineau variate funcțiuni de contabili,
încasatori, verificatori etc, pe care nu uită să le menționeze **inscripții** (*scriba*,
librarius tabularii, *librarius ab instrumentis censualibus*, **ma ab** *instrumentis*
tabularii, *subsequens librariorum*, *adiutor tabularii*, *contra-r*, *arcarius*,
dispensator, *vicesimarius* sau *servi villici*). Aceștia din urmă **conduceau** micile
birouri ale diferitelor *stationes* vamale sau fiscale.

Stăpîni de sclavi erau și alte autorități, instituții civile sau religioase,
atomizații sau asociații cu caracter public, ca de pildă orașele, templele, colegiile
pwrfi linii iii etc. Se cunoaște un singur slav care a fost paznic (*aedituus*) al
.- _ :err.piu, la Ampelum, unde fiul său Liberalis, *Augusturum (duorum) libertus*
m. ammentariis, împreună cu soția sa Aelia Victoria, îi pun un epitaf². Tot
în serviciul unui templu a fost înainte de a fi eliberat și *Septimius Asclepius*
Hernia, *libertus numinis Aesculapi*, care la Apulum ridică un altar *Iovi Optimo*
Maximo, *Iunoni*, *Minervae et Aesculapio domino*³. Mențiuni directe despre
sclavi ai orașelor și colegiilor profesionale lipsesc pînă acum în Dacia. Ei vor
cistat însă ca și în celelalte provincii ale imperiului. Din asemenea sclavi
cnășenești, provin, fără îndoială, libertii, cu nume semnificativ, P (*ublius*) *Publicius*
Anthus et Publ (icius) Cletus care la Sarmizegetusa închină un altar *Qenio liber-*
mnan et servorum, de unde rezultă mulțimea și importanța sclavilor și a libertilor
de tot felul, nu numai ai orașului, în metropola provinciei.

în total în Dacia se cunosc pînă acum vreo sută de mențiuni epigrafice
itoare la sclavi, consemnate în aproximativ 142 texte epigrafice, proporția
între *servi publici* și *servi privați* fiind aproximativ egală. Numărul lor față de

¹ CIL, III, 14 216.

² Ann *ap.*, 1959, nr. 305.

³ CIL, III, 1079.

acela al inscripțiilor de tot felul descoperite în Dacia (aproape 3000) nu este prea mic și oferă un bogat și interesant material documentar privitor la cea mai oropsită categorie de oameni din epoca stăpînirii romane. Dar acești sclavi cunoscuți din inscripții nu reprezintă decît o infimă parte a numărului total al sclavilor care au trăit în cele mai grele și inumane condiții de viață pe pămîntul Daciei. Acest număr nu poate constitui nici măcar un indiciu aproximativ privitor la totalul sclavilor din Dacia romană. Se știe că chiar dintre oamenii liberi numai cei mai înstăriți ridicau monumente scrise. Stăpînii de sclavi ocazional și obișnuit numai pentru sclavii preferați sau privilegiați se refereau în inscripțiile puse de ei. În asemenea condiții, marea masă a sclavilor de rînd (*servi ordinarii* sau *mediastini*), care munceau pînă la extenuare pe ogoare, în mine, în ateliere, în prăvălii sau în casele stăpînilor, au rămas pentru noi cu totul necunoscuți. Existența lor în număr mare este însă dedusă indirect din totalitatea știrilor, a textelor epigrafice și mai ales a descoperirilor arheologice din Dacia.

Cei menționați în inscripții și mai ales cei care, ca *servi publici* sau *privati*, își arată și funcțiunea sau calitatea lor, erau cei mai favorizați de soartă, deosebiți prin situația lor privilegiată și adeseori prin puterea și autoritatea pe care o aveau din încredințarea stăpînilor, de sclavii de rînd. Ei alcătuiesc un fel de « aristocrație », dacă se poate spune așa, în sînul clasei sclavilor. Adeseori ei sînt știutori de carte, deci mai instruiți, nu numai față de restul sclavilor, ci și față de mulți dintre oamenii liberi. Puși de nevoie în slujba stăpînilor, sclavii privilegiați devin instrumente docile de care se servesc aceștia împotriva sclavilor de rînd. Se cunosc de la scriitori antici ¹ suferințele pe care le îndurau sclavii de rînd de la *servi villici*, care conduceau și supravegheau munca pe ogoare. La situații și mai bune puteau ajunge sclavii ce aparțineau împăratului. Prin abuzuri și fraude ei reușesc să strîngă bani și avere. Prin venalitatea și autoritatea pe care le-o dădea slujba pe care o îndeplineau în aparatul administrativ-fiscal, ei măresc greutățile și obligațiile fiscale care apăsau pe umerii provincialilor. Măsurile luate de împărați pentru reprimarea fraudelor comise de *servi fiscales* sînt o dovadă a abuzurilor pe care ei le săvîrșeau. Sclavii imperiali erau temuți de particularii mărunți, de care știau să se facă respectați. Situația bună a sclavilor publici sau privați cu rol de conducere le permite să ridice monumente și inscripții. După o statistică făcută, sclavii pun în Dacia 25 pietre funerare, dintre care 19 pentru ei și familia lor, 4 pentru stăpînii lor și 2 pentru persoane neprecizate. Un epitaf e pus pentru sclavul Syrellio, păzitor al templului, de fiul său, care este libert și de soția acestuia². Pe un alt monument funerar, al unei familii de orientali, se pare că sclavii sînt amintiți sub numele de *menesterii* (?)³. Tot unii sclavi ridică 5 monumente onorifice, dintre care unul singur pentru împărat, restul pentru alți stăpîni, precum și 41 altare sau alte monumente votive, dintre

¹ Columella, I, 8 — 9; cf. Petronius, *Satyricon*, 47.

² *Arm Bp.*, 1959, nr. 305.

³ *CIL*, III, 7693.

care 2 pentru sănătatea împăratului și 10 pentru sănătatea altor stăpîni. Un alt monument este ridicat la Ampelum în cinstea împărătesei Annia Lucilla, soția lui Lucius Verus, de către *liberti et familia et leguli aurariar (um)* ¹, în care, după cum se vede, sclavii din *familia Caesaris* trec înaintea arendașilor de mine, care sînt oameni liberi. Un altar este închinat la Tibiscum lui I. O. M. Dolichenus de către Iulius Valentinus pentru sănătatea sa și a sclavilor care trăiesc în casa sa (*contubernales*) ². Se cunoaște chiar cazul cînd un om liber, Fl(avius) Bellicus, dedică un altar lui I. O. M. Aeternus, pentru sănătatea unui sclav și a soției acestuia, care era însă de condiție liberă (*pro salute Ianuari (i) Aug (usti) ex arcario et Vitiae Threptes eius*) ³. În sfîrșit, la Sarmizegetusa *Nemesianus Caes (aris) n (ostri) servos librarius* ridică din temelii cu banii săi un templu (*templum a solo pecunia sua*) închinat zeiței *Caelestis Virgo Augusta* ⁴. Pentru a putea suporta asemenea cheltuieli, trebuie să admitem că sclavii din *familia Caesaris* dispuneau de avere proprie însemnată (*peculium*). Se cunosc și în Dacia sclavi imperiali care dispun de sclavi proprii, numiți *servi vicarii* și pe care îi folosesc în slujbe. Asemenea sclavi sînt cunoscuți la Porolissum ⁵ și Sarmizegetusa ⁶.

Cu toate că după normele juridice sclavii nu puteau încheia căsătorii legale și deci nu puteau avea familie recunoscută, ei se înmulțeau prin legături nelegitime (*contubernium*), sclavii privilegiați, din *familia privata* sau *publica*, sînt menționați în inscripțiile din Dacia ca avînd familie. În cinci cazuri ei au soții tot sclave, dar în alte șapte cazuri soțiile lor sînt de condiție liberă, peregrine sau liberte. Alteori existența familiei la sclavi rezultă din menționarea copiilor, a fraților, surorilor etc, sau din formula *pro salute sua suorumque*.

Nu cunoaștem mai de aproape condițiile de viață ale sclavilor de rînd din Dacia. Ele erau însă, în general, cele știute din lumea greco-romană, Sclavii de rînd erau folosiți la muncile cele mai grele în principalele ramuri de producție.

În epoca romană agricultura, împreună cu creșterea vitelor și păstoritul, rămîne ocupația de bază a celei mai mari părți a populației din Dacia. Majoritatea orașelor datorează înflorirea lor economică fertilității ținuturilor în mijlocul cărora sînt situate, exploatarea teritoriului fiind principala sursă de îmbogățire a lor. Cei mai de vază dintre locuitorii celor mai multe orașe din Dacia sînt proprietari de pămînt. Majoritatea coloniștilor aduși de Traian sau veniți după aceea au primit, cumpărat sau arendat pămînt din *ager publicus*. Loturile de pămînt primite de ei inițial au fost mici, abia de cîteva *iugera*. Domenii mari imperiale cu caracter agricol nu sînt cunoscute în Dacia, dar nu e exclus ca ele

¹ CIL, III, 1307.

² CIL, III, 7997.

³ CIL, III, 7912.

⁴ *Ai*, XXXIV, 1914, p. 354.

⁵ *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 325.

⁶ *Af*, XXXII, 1912, p. 410 și *Dacia* I, 1924, p. 250; CIL, III, 7938. Alți *vicarii* amintiți la Apulum (CIL, III, 7802) și la Mida (CIL, III, 7853), sînt numai locuitori ai unor slujbe fără titulari.

să fi existat, după cum au existat și latifundii particulare fără a atinge însă importanța și întinderea celor din Italia sau Africa. Predominante au rămas în Dacia în tot timpul stăpînirii romane proprietățile agricole mici și mijlocii. Autohtonii, care formau majoritatea locuitorilor în teritoriile rurale, erau și ei mici producători individuali sau țărani care cultivau pămîntul în obști. De la început, mulți dintre coloniști, chiar dacă își lucrau ei înșiși lotul de pămînt, foloseau sclavi pe care îi aveau în proprietatea lor, pentru muncile agricole, pentru păstorit și în gospodărie. Cu timpul însă, o parte dintre coloniști, de dată mai veche sau mai recentă în Dacia, și-au rotunjit proprietățile. Prin diferite mijloace, micii proprietari de pămînt sînt deposezați, iar obștile subminate de persoane ridicate uneori chiar din rîndurile membrilor lor, cum știm că s-a întîmplat în alte părți, de pildă în Moesia Inferior sau Tracia. Toți acești proprietari, înstăriți foloseau un număr oarecare de sclavi. Inscripțiile, oricît de puține descoperite în ținuturile rurale, care fac ocazional amintire de sclavi, sînt dovezi directe și sigure în această privință. Lipsind însă marile latifundii, lipsesc și mențiunile mai frecvente de *servi villici* sau *actores* pe proprietățile agricole. Cei cîțiva *actores* cunoscuți în Dacia apar în inscripții descoperite în ruinele orașelor (Apulum, Tibiscum) sau la Băile Herculane de astăzi, unde respectivul *actor*, Eutyches, și-a însoțit stăpînul, ridicînd un altar lui *Hercules invictus*¹, ceea ce nu înseamnă, însă, că acești *actores* nu erau folosiți și ca vechili pe moșii. Dar majoritatea proprietarilor de pămînt își administrau personal moșiile. Folosirea sclavilor în agricultură e dovedită indirect de existența fermelor de tip sclavagist. Ele trebuie să fi. fost destul de numeroase, deoarece numai pe teritoriul Daciei superioare cercetările arheologice, efectuate ocazional în regiunile rurale, au scos la iveală pînă acum un număr de 8 *villae rusticae*. Ele sînt situate în teritoriile urbane din vestul Daciei, lipsind pînă acum în partea de est a provinciei, unde lipsesc și așezările urbane. Cea mai importantă dintre aceste ferme este cea de la Hobița, în imediata apropiere a Sarmizegetusei. Ea se întinde pe o suprafață de aproape 6 ha, e înconjurată cu zid de piatră de jur-împrejur și în interiorul ei adăpostește nu numai casa în care locuia proprietarul, sau administratorul său, ci și o mare construcție anexă, acoperită cu țigle, servind pentru adăpostirea inventarului agricol, a animalelor și a sclavilor. Ferma de la Ciumăfaia, amintită mai sus, aparținea cavalerului P. Aelius Maximus, care locuia la Napoca, unde, pe la începutul sec. III e.n., a ocupat demnități importante, civile și religioase, în conducerea orașului. Proprietarii acestor ferme agricole nu-și puteau lucra pămîntul decît folosind brațele de muncă ale unui însemnat număr de sclavi.

Un alt domeniu în care s-au folosit în Dacia sclavii în număr mai mare ca brațe de muncă au fost exploatarea miniere de aur din regiunea Ampelum (Zlatna). Numeroasele documente epigrafice, inscripții pe piatră și tăblițe cerate,

¹ *CIL*, III, 1573.

cunoscute din această regiune fac mențiune de sclavi. Descoperirile arheologice completează documentarea noastră privitoare la exploatarea minieră. Ele dovedesc că aici, ca și în alte părți ale imperiului, alături de lucrătorii liberi, plătiți, atestați de tăblițele cerate, erau folosiți și sclavii. Cele trei tăblițe cerate cuprinzând acte de vânzare și cumpărare de sclavi sînt cea mai bună dovadă. Urmele arheologice, tehnica de exploatare minieră și uneltele descoperite indică de asemenea folosirea sclavilor. Ei erau întrebuințați la muncile cele mai grele. Condițiile de muncă în aceste mine erau dintre cele mai grele. Cei care lucrau în minele de aur erau cu toții condamnați pieirii. Erau folosiți la diferite munci nu numai bărbații, ci și femeile și copiii. Scriitorii antici au descris condițiile de exterminare în care lucrau sclavii. Astfel, Diodor din Sicilia, referindu-se la minele din Egipt sau la cele din Hispania - și nu avem nici un motiv să credem că în Dacia ar fi fost altfel — relatează următoarele: « Ei lucrează fără întrerupere sub ochii unui vătaf crud care îi copleșește sub loviturile de bici »¹. « Prin lovituri repetate toți sînt siliți să lucreze pînă ce sfîrșiți de oboseli mor în chip nenorocit. De aceea acești nefericiți, doborîți de nenorociri și fără nici o speranță în viitor, își așteaptă cu bucurie moartea, care este preferabilă vieții »². În altă parte,, același autor arată că « cei care lucrează în mine aduc venituri enorme stăpînilor lor. Ei însă, siliți să lucreze ziua și noaptea în galeriile subterane, își istovesc puterile și mor cei mai mulți din cauza prea marii mizerii . . . Numai puțini dintre ei, mai tari la corp și mai căliți la suflet, reușesc să-și prelungească nefericita existență. Altfel, prea multele greutăți pe care le îndură îi fac să prefere moartea »³.

În număr mai mic erau folosiți sclavii și în alte activități productive, ca de pildă în atelierele meșteșugărești, la cărămidarii, în lucrările de construcții,, în comerț etc. Informațiile epigrafice sau de altă natură în această privință lipsesc aproape cu totul pînă acum. Această tăcere a izvoarelor, mai ales a celor epigrafice nu pare să fie însă cu totul întîmplătoare, ea oglindind o relativ mai slabă dezvoltare a meșteșugarilor în Dacia romană. Aici lipsesc marile ateliere cunoscute în alte părți, ca de pildă în Italia. În Dacia proprietarii de ateliere sînt, în cea mai mare parte, mici meșteșugari, mai ales de origine peregrină, ca și negustorii. Se cunoaște totuși numele unui mare proprietar de cărămidărie în vecinătatea Sarmizegetusei, care avea se pare ateliere de ceramică și în alte părți ale provinciei, anume Manius Servius Donatus, probabil de origine italică. Asemenea proprietari de cărămidarii existau mai mulți la Sarmizegetusa, Apulum și în alte orașe. E neîndoielnic că în această muncă erau întrebuințați sclavii, folosiți de altfel cu siguranță și în cărămidăriile orașelor Sarmizegetusa, Drobeta și Dierna, unde se știe că funcționau asemenea întreprinderi.

¹ Diodor, III, 12.

² Diodor, III, 13.

³ Diodor, V, 38.

E greu desigur a aprecia măcar aproximativ numărul sclavilor existenți și folosiți ca brațe de muncă în Dacia romană. Lipsește pentru aceasta o bază de calcul mai sigură. Cert este că ei sînt prezenți în ramurile de bază ale producției, pe care o susțin prin munca lor istovitoare. Relațiile sclavagiste și-au găsit o largă aplicare în Dacia sub romani, la fel ca și în celelalte provincii dunărene. E tot așa de sigur însă că folosirea relativ redusă, în comparație cu alte regiuni ale imperiului, a sclavilor în Dacia a lăsat loc într-o măsură apreciabilă și muncii oamenilor liberi, în toate domeniile. În agricultură predominau numeric micii producători, mai ales în regiunile din estul Daciei, locuite în cea mai mare parte de autohtoni. Munca plătită a lucrătorilor liberi se folosea și în exploatarea miniere, așa precum mici producători și lucrători liberi se găseau și la orașe. Micii producători și lucrătorii plătiți au reprezentat și în Dacia, ca în toată lumea antică, un important factor în producție, alături de munca forțată a sclavilor.

La sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea e.n. se produc în Dacia însemnate transformări în stratificarea societății. În agricultură, în primul rînd, se constată o concentrare a proprietății funciare în mîinile unor proprietari mai mari. Probabil că și în alte ramuri de activitate se ajunge la o concentrare a bogățiilor, indicată de pildă de apariția unor familii de mari bogătași, cum era aceea a lui P. Aelius Antipater la Apulum. Ca urmare are loc deposedarea unei părți a micilor producători agricoli care devin lucrători liberi. La orașe, mai ales în cele mai populate, prin sărăcirea micilor proprietari și producători se formează destul de devreme o plebe urbană lipsită de mijloace de existență. Ea trebuie să fie hrănită de către oraș prin distribuții de cereale, după cum rezultă dintr-o inscripție de la Sarmizegetusa, din anul 142, în care se spune că Q. Aurelius Tertius a donat 80 000 de sesterți « *ad annonam* »¹.

Pe de altă parte, izvoarele sclaviei erau secătuite, o dată cu trecerea în apărare a imperiului. Eliberările de sclavi tot mai frecvente pe măsură ce sclavajul se dovedea a nu mai fi rentabil, au împușinat și ele numărul acestora. E probabil, astfel, că în secolul al III-lea numărul sclavilor a scăzut în Dacia. Deși nu avem dovezi directe, e totuși foarte probabil că în agricultură oamenii liberi înlocuiesc treptat, în calitate de coloni, pe sclavi.

6. LUPTA ÎMPOTRIVA STĂPÎNIRII ROMANE ȘI A EXPLOATĂRII SCLAVAGISTE

Lupta populației supuse din Dacia se intensifică o dată cu introducerea stăpînirii romane. Ea se va accentua, pe măsura creșterii crizei interne a imperiului roman și a întetirii atacurilor barbare dinafară hotarelor. Războaiele dure purtate de Traian, pedepsirea aspră a celor ce i s-au împotrivit dîrz, deportarea

CIL, III, 1448.

în stare de sclavie a multor bărbați, confiscarea pământului productiv, afluența a numeroși coloniști dornici de îmbogățire și fuga unor grupe răzlețe de daci în afară, au creat în noua provincie o situație foarte agitată. Ea se reflectă în măsurile energice de impunere a stăpînirii romane luate de împărat, care mai zăbovește în Dacia proaspăt cucerită, aproape un an, spre a reprima acțiunea unor grupe răzlețe de daci care probabil mai luptau în codri. Se cadastrează bogățiile agricole și minerale, se face recensămîntul celor rămași sau recent veniți și se organizează temeinic provincia din punct de vedere defensiv.

Sistemul sclavagist de exploatare, în formele specifice societății romane din acea vreme, este introdus în Dacia și aceasta a avut ca urmare, o dezvoltare foarte accentuată a antagonismelor de clasă. Dacii, ca populație majoritară și autohtonă, deposeați de unele bunuri și drepturi, apoi exploatați de cuceritori, fie că erau înrobiți pe loc, fie că-și păstrau încă situația de oameni liberi, s-au găsit încă de la început în atitudinea permanentă de revoltă și de luptă împotriva exploatării romane. Prin introducerea în Dacia de către romani a unor unelte de muncă sau procedee tehnice mai perfecționate și prin însăși sistemul de muncă bine organizat, producția a crescut neobișnuit de mult, însă în folosul clasei exploatoare. Engels arată clar, că « Fiecare progres al producției înseamnă în același timp un regres în situația clasei asuprite, adică a marei majorității » *K* Cum în noua provincie dacii sărăciți din interior sînt aceia care constituie populația de bază și producătoare, lupta de clasă se va împleti aici, cu lupta de eliberare a acestei populații autohtone, dusă împotriva stăpînirii romane.

Dacă la început se găsea în această situație de exploatare în primul rînd populația autohtonă a Daciei, cu dezvoltarea crizei interne a societății sclavagiste romane, rîndurile ei vor fi îngroșate treptat și cu alte elemente ce au cunoscut o scoborîre socială. Există dovezi epigrafice², că în orașele romane ale Daciei și la sate s-a format treptat, o sărăcime constituită din sclavi eliberați și coloniștii sărăciți veniți aici din alte provincii ale imperiului. Din afară hotarelor provinciei, s-au colonizat mai tîrziu în Dacia grupuri importante de barbari, cu anumite obligații. Asupra acestora, este știut de asemenea că exploatarea romană a apăsat puternic și ca elemente exploatare, ele s-au situat cu timpul, alături de lupta antisclavagistă a populației băștinașe. Deci, nu poate fi vorba în Dacia, așa cum greșit credeau unii din vechii noștri istorici, de o armonie socială, de o colaborare pacifică între cuceriiți și cuceritori și în general, de o resemnare a celor învinși și exploatați.

Mișcările sociale din interiorul provinciei și alimentarea acestora din afară prin legăturile ce se întrețineau cu populațiile barbare de dincolo de fruntarii, i-a silit pe romani să creeze cordoane de apărare, nu numai la hotare, dar și multe posturi de control în interior, prin numeroasele caestre și castele militare

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a IV-a, E.S.P. L.P., Buc, 1957, p. 178.
² CIL, III, 1448.

ce împânzeau toată provincia. Sub stăpînirea romană, orașele Daciei cunosc o mare dezvoltare și ele sînt punctele de sprijin ale principalelor elemente exploatare care concentrează în mîna lor puterea politică și bogăția. Satul este locuit în general de băștinași, trăiește în înapoiere materială și culturală, adesea sub exploatarea proprietarului funciar sau a castrului. Atare situație mărește antagonismul dintre sat și oraș. Triburile barbare din jurul Daciei, în contact cu cultura romană vor cunoaște și ele o însemnată dezvoltare a forțelor de producție la ele acasă. Cunoscînd bogățiile provinciei și frământările sociale din interiorul ei, barbarii caută să profite de anumite momente de criză ale stăpînirii romane. Sprijiniți pe situația de nemulțumire a populației din interior, ei o invadează adesea. Cînd criza imperiului devine acută în prima jumătate a secolului III e.n., atacurile lor se întetesc și cu ajutorul populației locale caută să lichideze stăpînirea sclavagistă din Dacia. Engels a arătat că: ... « barbarii împotriva cărora statul roman voia să-i apere pe cetățeni erau așteptați de către aceștia ca niște salvatori » *,

Formele luptei de clasă și de eliberare de sub stăpînirea romană s-au manifestat în Dacia sub trei aspecte principale: prin *fuga* unor grupuri de exploatați la triburile din afară provinciei; prin acțiunea dusă în interior de unele cete de luptători izolați numiți de inscripții *latrones* și prin *răscoalele* în masă ale populației oprimate, formate din sărăcimea liberă de la sate și orașe, colonii și sclavii. Din păcate, știrile istorice de care dispunem pentru urmărirea lor, sînt modeste sau indirecte. Se constată însă un lucru important: atunci cînd le avem, ele se împletesc aproape regulat cu atacurile venite din afară, din partea triburilor barbare libere.

Fuga peste hotare a fost una din cele mai frecvente și vechi forme de manifestare a luptei de clasă în cadrul orînduirii sclavagiste. Se foloseau de această formă de eliberare, datornicii, cei privați de libertate și constrînși la o muncă fizică insuportabilă. De aceasta se puteau folosi, în primul rînd, sclavii din Dacia, care profitînd de regiunile accidentate și păduroase ale provinciei găseau mijlocul de a se strecura peste granițe, la triburile barbare, singurul loc unde își puteau asigura libertatea, căci în interior, ei erau urmăriți îndeaproape de posturi speciale militare pentru prinderea dezertorilor. Minele din Dacia, în care întîlnim cea mai grea și inumană muncă, erau păzite prin detașamente militare romane, în scopul principal de a se împiedica fuga sclavilor folosiți în atare exploatare. Mai multe inscripții latinești, găsite în vecinătatea graniței nordice a Daciei menționează posturi de « jandarmerie rurală » (*stationarii* sau *beneficiarii*), al căror rost era, în primul rînd, acela de a stăvili dezertările la barbari. Măsura pe care o ia în anul 180 e.n., guvernatorul Daciei, C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes, de a se crea la hotarele Daciei nordice, o « țară a nimănui », largă de 7,5 km, viza între altele și împiedicarea acestor fugi din provincie (v. mai jos, p. 433). Fuga ca formă de luptă s-a folosit mai cu

F. Engels, *op. cit.*, p. 168.

seamă în anii tulburi, cînd provincia se găsea frămîntată de răscoale, anarhie militară sau atacuri barbare din afară. Că acest exod era important din punct de vedere numeric, rezultă din clauza frecvent menționată în tratatele sau înțelegerile încheiate de romani cu barbarii, în care se specifica adesea: predarea fugarilor.

Trei inscripții funerare romane, toate trei descoperite în Dacia sudică, amintesc locuitori dintre elementele exploatare ale provinciei, care au fost omorîți de către « hoți » (*interfecti a latronibus*) ¹. Ele au fost găsite în lungul drumului roman ce trecea prin regiunea de codri întunecoși, pe la Drobeta—Dierna Tibiscum, spre Sarmizegetusa.

Pe teritoriul anticului Gaganae (azi Slatina, lângă Caransebeș), acești *latrones* omoară pe Publius Aelius Ariortus (?) fost primar (*IUI vir*) la Dierna (sau Drobeta), deci pe unul dintre principalii bogătași sclavagiști ai locului, în timp ce-și căuta sănătatea la Băile Herculane, este ucis de *latrones*, Lucius Iulius Bassus, un important personaj din viața municipiului Drobeta, unde fusese consilier comunal și casier al orașului. În inscripția ce i se pune pe mormînt, se arată că moartea sa a fost răzbunată de un frate, deci cei ce-l omorî -seră fuseseră prinși și desigur executați. Cea de-a treia inscripție conține epitaful unei fete omorîtă de aceiași *latrones*, dar și ea a fost răzbunată de către părinți. Cum piatra ei de mormînt s-a aflat în teritoriul de țară al orașului Drobeta și reprezintă o lucrare îngrijită, presupunem că poate fi vorba de o familie de însemnați proprietari funciari, atacați la țară, în *villa rustica*, unde locuiau.

Istoricii au dus îndelungate discuții în jurul naturii acestor *latrones*, deoarece termenul în izvoarele scrise antice și în inscripții prezintă o semnificație mult mai largă, decît traducerea obișnuită de « hoți ». Sclavii fugari, hoții obișnuți de drumul mare, soldații rebeli sau dezertori, răsculații, uzurpatorii tronului ș.a.m.d., toți sînt numiți *latrones*. Unii cercetători au căutat a identifica aci, invazii barbare venite din ținutul ocupat de iazigi, pe vremea anilor tulburi din Dacia aduși de războaiele marcomanice purtate de Marcus Aurelius. Dar o atare interpretare se exclude, prin indicațiile date în inscripții despre răzbunarea morții făcută de rude, ceea ce aceștia nu puteau realiza împotriva unui neam invadator, ca iazigii. Au fost și istorici care au dat o interpretare socială mult mai largi mențiunilor epigrafice despre *latrones*, identificînd în ei, mase ale populației băștinașe și exploatate, care se răscoală împotriva stăpînirii apăsătoare romane și omoară în primul rînd plutocrația orașelor din Dacia (Rostovțev).

În cazul celor trei inscripții din sudul Daciei privitoare la *latrones*, am văzut că ele s-au descoperit lângă o importantă șosea romană, care străbătea

¹ CIL, III, 1579, 8009 și 8021. Lectura *interfectae a latronibus* pe o inscripție dispărută și cunoscută azi imperfect numai din manuscrise medievale, descoperită la Alburnus Maior (CIL, III, 1266), propusă de N. Gostar, *Două inscripții mezerziene*, în *Anal. științifice Univ. «A. I. Cu*a»-Iași*, 1958, tom. IV, p. 36 și urm., nu este deplin convingătoare.

regiunile accidentate și acoperite de marile păduri din Dacia sudică. Dacă facem legătura între acest element geografic și menționarea răzbnării morții de către membrii din familia celui ucis ajungem la concluzia că acești *latrones* nu reflectă invazii barbare de peste hotare și nici răscoalele în masă ale populației exploatate din Dacia. Ei apar ca elemente izolate sau constituite în mici cete, care acționează la drumul mare și atacă conacele de țară ale celor bogați. În cele mai multe cazuri este știut că *latrones* erau elemente locale, ca sclavi fugari, coloni sau țărani apăsați de impozite sau corvezi, care ajunși în conflict cu stăpînii și cu sistemul de exploatare sclavagist, în disperare, apucă calea codrului și ucid elementele plutocratice, așa cum rezultă și din inscripțiile amintite mai sus. Deci, în acțiunile acestor *latrones* este de identificat una din manifestările luptei de clasă din Dacia, dusă de cete izolate și nemulțumite, superioară fugii individuale de sub jugul exploatării și premergătoare acțiunii de răscoală în masă.

Răscoalele populației exploatate din provinciile imperiului au intrat foarte puțin în atenția istoricilor romani. Pentru Dacia dispunem de unele știri literare și arheologice cu ajutorul cărora le putem urmări în parte.

Primul prilej de a se răscula l-au oferit populației autohtone evenimentele de la începutul domniei împăratului Hadrian, din 117 — 118, cînd, după cum s-a mai spus (v. mai sus, p. 349), la granițele Daciei romanii au avut de luptat în răsărit cu roxolanii, iar în vest cu sarmații iazigi. Aceste lupte au avut repercusiuni și asupra situației din interiorul provinciei, stăpînirea romană de la nordul Dunării, din Dacia și din teritoriile care aparțineau Moesiei Inferioare, fiind pusă în mare primejdie. Pentru a face față acestor dificultăți interne și externe, în Dacia a fost trimis generalul Q. Marcius Turbo, om cu mare experiență militară și mai ales specialist în înăbușirea răscoalelor provincialilor, care anterior înăbușise mișcările din Iudeia, Egipt, Cirenaica și Mauretania¹.

Știrile literare nu pomenesc nimic direct despre răscoale în Dacia, pe vremea acestor evenimente. Dublul pericol în care se găsea însă provincia, rezultă din desfășurarea evenimentelor ca și din unele date cu caracter arheologic.

În primul rînd, chiar faptul că pentru a se face față situației de la Dunăre este ales un specialist în reprimarea dură a răscoalei populației din provincii, în persoana lui Marcius Turbo, căruia i se încredințează în mod excepțional conducerea provinciilor Dacia și Pannonia, cu rangul de prefect al Egiptului, este un indiciu despre gravitatea situației nu numai la granițele Daciei, ci și în interiorul provinciei și al teritoriilor de la nordul Dunării care țineau de Moesia Inferior. Răscoala din interior era provocată de nemulțumirile populației indigene, împotriva căreia fusese trimis Turbo. În al doilea rînd, cu toate că, după cum s-a arătat mai sus (v. p. 350), știrea istoricului Eutropiu² despre intenția lui Hadrian de a părăsi Dacia, așa cum făcuse și cu alte cuceriri ale lui

¹ SHA, I, 5, 2.

² VIII, 6.

Traian, idee la care renunță totuși în urma sfaturilor amicilor săi, se explică prin evacuarea de fapt de către Hadrian a teritoriului Munteniei de azi, nu este exclus ca o asemenea intenție să fi încolțit în mintea împăratului și datorită gravei situații interne din Dacia, provincia găsimu-se printre cele răsculate împotriva stăpînirii și exploatării romane.

Un papir descoperit în Egipt, referindu-se la războiul de la Dunăre al lui Hadrian, îl numește *dacic* și nu sarmatic, apoi elogiul funebru, gravat pe o piatră din Pergam, arată că guvernatorul C. Iulius Quadratus Bassus murise « *luptînd în Dacia* ». Acestea pot fi indicații despre lupte dîrze duse în interiorul provinciei împotriva băștinașilor daci răsculați.

Arheologic, se constată apoi o serie de distrugerii, a căror amploare și extindere teritorială nu poate fi pusă numai și numai pe seama atacurilor, sarmatice. Partea de deasupra (adică construcția de lemn) a podului lui Traian este demontată, cu motivarea din partea lui Dio Cassius ¹, ca nu cumva barbarii după ce vor fi atacat pe păzitorii podului, să aibă o trecere mai lesnicioasă în Moesia. Acești barbari pot fi dacii răsculați al căror scop era și acela de a extinde răscoala la sud de Dunăre. Castrele romane din văile sudice ale Carpaților munteni (Drajna de Sus, Mălăești, Rucăr, probabil și Pietroasele) în vecinătatea cărora urmele ceramice dovedesc prezența unei importante populații getice, sînt incendiate și dărîmate, în anii 117—118 e.n. Numai invazia roxolanilor, cei care atacau prin Muntenia, dar cu direcția spre sudul Dunării, nu puteau realiza distrugerii pe o atît de mare lungime teritorială și în regiuni accidentate, unde apărarea romană le putea ușor bara drumurile. Este deci de presupus și o acțiune concomitentă dusă de către triburile dacice din regiunea muntoasă și deluroasă a Munteniei și Olteniei.

Nu poate fi lipsită de interes atenția acordată de Hadrian fortificării și întăririi pazei polițienești pe defileul Oltului, pentru a preveni eventuale atacuri ale populației din regiunea muntoasă a Munteniei. Se construiesc aci, după cum s-a mai arătat, castre noi (Bivolari, Copăceni, Titești și Rădăcinești) și se creează o unitate specială (*numerus burgariorum et veredariorum*), cu misiunea de a asigura căraușia și de a supraveghea valea Oltului între Călimănești și Cîineni. Măsurile de pază organizate în mod special aci arată deci că populația din văile Carpaților ataca adesea traficul roman de pe defileul Oltului.

Epoca domniei lui Antoninus Pius (138 - 161) considerată de istoricii burghezi ca pacifică, înregistrează totuși frămîntări sociale în provincii. Biografia împăratului arată că prin guvernatorii și generalii săi a supus pe germani, pe daci și multe alte neamuri, iar în Achaia și Egipt au fost înăbușite răscoale ². Pentru Dacia această informație este destul de vagă în ceea ce privește cronologia evenimentelor și nu știm dacă ea se referă la dacii liberi sau la cei din provincie. Atenția istoricilor s-a îndreptat asupra unor evenimente întîmplate aci în anii

¹ Dio Cassius, LXVIII, 13.

² SHA, II, 5, 4.

139, 143 și 156 e.n. Existența răscoalei din 139 s-a propus pe baza unei monede și refacerea unor castre distruse de incendii, dar ea rămîne dubioasă. Mai bine informați sîntem pentru anul 143 e.n., cînd în unele izvoare scrise (Polyaenus) se vorbește de o supunere a dacilor, iar arheologic, constatăm întărirea Daciei cu unele castre și trupe pe granița nordică, baterea unor monede cu efigiile zeilor războinici și ascunderea unor tezaure. Sigur reiese deci, că în acest an au avut loc lupte cu dacii liberi la granițele nordice ale provinciei, lupte împletite ca •de obicei și cu o răscoală a populației exploatare din interior.

Răscoalele din 156 se prelungesc și în anul următor, iar pentru urmărirea lor dispunem de mai multe știri. Ele ne arată că pericolul se întinsese tot în nordul Daciei, provocat de un atac reînnoit și mai viguros al acelorași daci liberi, pentru stăvilirea căruia se aduc noi întăriri militare, concentrate în jurul castrului de la Porolissum. Starea de nesiguranță din interior se reflectă în îngroparea unor tezaure monetare și ridicarea unor inscripții dedicate victoriei împăratului și vitejiei legiunii XIII Gemina. Nu apare însă nici un indiciu clar despre o participare la luptă împotriva exploatare romane, și a populației băștinașe din Dacia; dar acest fapt ni-l putem închipui, datorită fenomenului obișnuit, că atunci cînd atacau barbarii dinafară (de astă dată și frați), ei găseau sprijin la indigenii exploatați. O consecință a acestor evenimente din anii 156 157, a fost ca și în 117 118, o reîmpărțire administrativă a provinciei, făcută cu scopul unei mai bune asigurări a dominației, exploatare, apărării și administrării teritoriului din partea elementului cotropitor (v. p. 354).

În epoca lui Marcus Aurelius (161 - 180) asistăm la prima manifestare acută a crizei ce avea să anunțe destrămarea sistemului sclavagist roman din Dacia. Neamurile barbare de peste hotare alcătuiesc confederații armate, îndreptate împotriva Romei, în timp ce statul roman era zguduit de răscoale ale populației nemulțumite de exploatarea sclavagistă. Ciurma și alte molime împrăștiu populația imperiului. Cu anul 167 începe un atac general al barbarilor, de la fruntariile Galliei pînă la ale Daciei, ultima fiind bastionul principal de apărare. Istoricul Rostovțev constată în Dacia, pe timpul domniei lui Marcus Aurelius, o puternică răscoală a țărănimii indigene, exploatată la țară de o aristocrație rurală, singura care avea o situație materială bună. Astfel, din punctul de vedere al stăpînirii romane provincia trecea printr-un îndoit pericol (cum pare a și arăta o inscripție locală)¹: era atacată puternic dinafară de către barbari și zguduită în interior de răscoala maselor exploatare. M. Claudius Fronto, guvernatorul Daciei, cade într-o luptă cu populația locală. Capitala provinciei supuse se găsea în mare pericol, iar cei bogați se refugiau în locuri ferite, mai ales în galeriile minelor de aur din Munții Apuseni, unde s-au găsit tăblițele cerate ascunse de ei. Mulți barbari primesc bani sau pămînt și sînt colonizați în Dacia în cadrul anumitor condiții, în regiunile depopulate din cauza molimelor sau a

¹ CIL, III, 7969 = ILS, 371.

războaielor. Aceste contingente vor îngroșa, cu timpul, rîndurile maselor exploatare din Dacia, vor contribui la o apropiere și luptă comună cu băștinașii împotriva exploatării romane. Este cert că pe timpul acestor lupte din Dacia, s-au creat condițiile, care au înlesnit fuga multor sclavi de la stăpîni și a acelei populații ce se găsea legată prin unele obligații de colonat.

Biograful împăratului Commodus notează că în timpul acestuia (180 — 192), generalii săi au învins pe mauri și pe daci, iar în Britannia, Germania și Dacia s-a reimpus stăpînirea romană, deoarece aceste provincii voiau să se elibereze ¹. De la Dio Cassius ² mai aflăm că în urma păcii acordată burilor li se impune acestora și altor barbari de la granițele Daciei, de a restitui 15 mii de captivi romani și de a jura « că nu vor locui niciodată și nu vor paște vitele pe un teritoriu de 40 stadii (=7,5 km) din țara lor și în vecinătatea granițelor Daciei ». Pe solul roman al provinciei au fost colonizați 12 mii de daci mărginași.

Toate știrile vorbesc deci clar despre răscoale în masă ale populației din Dacia, petrecute paralel cu acțiunea de pătrundere pe teritoriul roman a neamurilor barbare de peste hotare. Foarte interesantă pentru documentarea legăturilor de ridicare în comun a forțelor antisclavagiste interne ale provinciei și a barbarilor dinafară, apare clauza din tratat, pentru crearea în lungul granițelor Daciei, a unei zone nelocuite (*terra deserta*), în partea ocupată de barbari. Avem de-a face cu un cordon de izolare între populația nemulțumită de sub stăpînirea romană și barbarii de la graniță, în scopul de a se tăia contactul între aceste două forțe, ca ele să nu mai poată organiza atacuri în comun. Legăturile între ele se făceau mai ales prin păstori, care se întâlneau în munții de pe graniță, cu turmele lor. Acesta constituia cel mai propice mijloc al colaborării și dării semnalului de luptă comună a dacilor din interior și a celor liberi dinafară împotriva stăpînirii romane. Cît de puternică a fost acțiunea acestora în provincie și ce mari perturbări s-au produs pe teritoriile ocupate de barbarii de pe lîngă granițele provinciei rezultă și din unele tezaure monetare ce se îngroapă în Dacia și mai ales în Moldova, pe timpul domniei lui Commodus.

Domnia lui Septimius Severus (193-211) deschide perioada marilor frămîntări sociale din prima jumătate a secolului III e.n. Nemulțumirea internă din imperiu se reflectă în petițiile adresate împăraților de populația apăsată de abuzurile soldaților, ale funcționărimii de stat și de jafurile fiscale, care lovesc în special pe micul producător liber. Fugarii, *latrones*, spargerea satelor și altele sînt expresia acestei nemulțumiri a cărei stăvilire se încearcă prin înmulțirea rețelei de posturi militare (*stationes*). Deși informațiile ne lipsesc, o atare stare de lucruri a existat și în Dacia, de unde, din cauza situației interne și de la granițe, cele două legiuni ale provinciei nu pot trimite ajutoare în luptele duse de Septimius Severus în Orient.

¹ SHA, VI, 13, 5.

² Dio Cassius, LXXII, 3 și 18.

Călătoria făcută de Caracalla în Dacia (214) poate fi legată și de nemulțumirile interne ale provinciei, care par a fi avut loc și sub succesorul său Macrinus (218). Domnia lui Maximin Tracul (235–238) accentuează lupta țărănimii asociată cu soldații împotriva aristocrației orășenești, care ar fi putut găsi un teren favorabil în Dacia, datorită nemulțumirilor de aci și a populației de care se bucura acest împărat, în sânul unor pături ale populației exploatare. Paralel cu aceste răscoale interne asistăm la înmulțirea atacurilor barbare din afară. Situația de neliniște internă determină în prima jumătate a secolului III e.n., o neobișnuită îngropare de tezaure monetare și fortificarea unor orașe (Romula, Drobeta, Sucidava etc), care în unele cazuri își creează o *miliție* proprie de apărare. De fapt, în aceasta surprindem lupta dintre sărăcimea exploatată a satelor și proprietarii funciari care împreună cu veteranii îmbogățiți își caută adăpost la oraș sau încep exodul la sud de Dunăre. Dar, putem surprinde la Sarmizegetusa, încă din anul 142 e.n., existența unui important contingent de sărăcime urbană, pentru întreținerea căreia cei bogați sînt siliți a face importante donații în bani¹. Rîndurile acestei sărăcimii au crescut mereu în toate orașele Daciei, în urma sărăcirii micilor producători liberi, a înmulțirii liberților fără mijloace de trai, a sclavilor bătrîni și bolnavi, abandonați de stăpînii lor, a celor inapți pentru muncă și a altor elemente sărăcite. Ea a constituit o grea problemă pentru autoritățile provinciei, fiind un element ce se deplasa ușor spre țărănimea nemulțumită de la sate, atunci cînd mijloacele ei de existență nu-i mai erau asigurate.

Marea nesiguranță internă pentru clasa exploatatoare a Daciei, cauzată de invaziile barbare din afară și de răscoala populației exploatate se reflectă printr-un neobișnuit de mare număr de tezaure ce se îngroapă acum. Pe timpul domniei lui Gallienus (253–268) și în Dacia este anarhie, cauzată de invazii, molime, brigandaj și anarhizarea armatei, care sprijină diferiți pretendenți la tron. Autoritățile romane nu mai reușeau acum a ține în frîu populația nemulțumită care se ridică împotriva sistemului sclavagist de exploatare. Pretendentul Regalianus, pretins scoborîtor din neamul lui Decebal, folosește această versiune pentru a-și asigura împotriva lui Gallienus sprijinul maselor de populație exploatată din Moesia și Dacia. Venalitatea funcționarilor și abuzurile armatei se adăugau alături de fiscalitate și metodele de jaf ale proprietarului funciar sau ale proprietarilor de ateliere și prăvălii de la oraș. O atare situație s-a copt mai repede în Dacia ca în alte provincii pentru doborîrea aci a sclavagismului și a stăpînirii romane.

Deși știrile privitoare la răscoalele din Dacia sînt destul de modeste, se pot stabili totuși, unele concluzii generale. Se constată, în primul rînd, existența unei înțelegeri și colaborări între populația nemulțumită și exploatată din provincie (țărănimea indigenă, coloniștii săraci, coloni, sclavi etc.) cu barbarii din-

CIL, III, 1448.

afara hotarelor, în primul rând, cu dacii liberi și carpii. Acest punct nevralgic al stăpînirii sclavagiste romane din Dacia a impus prezența aci, a numeroase forțe militare. În istoria luptelor sociale din Dacia deosebim două faze: prima de la Traian la Commodus, cînd imperiul este puternic și face ușor față acestor răscoale, și a doua, în secolul următor, cînd aceste lupte s-au dezlănțuit pe scară mai mare, favorizate de proasta situație economică și anarhie militară, pentru ca în a doua jumătate a sec. III, să ducă la lichidarea stăpînirii romane de la nord de Dunăre. Apariția goților în părțile răsăritene ale Daciei în prima jumătate a secolului III e.n., a dus la o asociere a lor cu carpii și alte triburi de daci liberi, ca să atace în comun Dacia și Moesia. Prin aceasta, masa barbară și presiunea externă dinspre răsărit s-a întărit și mai mult. Lupta antisclavagistă din Dacia a fost dusă de țărănimea indigenă exploatată, de sărăcimea liberă de la oraș, colonii și sclavii, avînd un rol secundar. Înrudirea cu triburile dacice în jurul hotarelor provinciei i-a asigurat mai ușor populației indigene alianța acestora. Această solidaritate antisclavagistă a dus în vremea lui Aurelian la alungarea stăpînirii romane din Dacia.

7. VIAȚA CULTURALĂ. RELIGIILE. ROMANIZAREA

Viața culturală O dată cu cucerirea Daciei, cultura romană se răspîndește intens în noua provincie, în formele specifice suprastructurii societății sclavagiste din secolul II e.n., superioară însă dezvoltare față de cele daco-getice. Fără îndoială că prin relațiile economice, diplomatice, prizonieri și fugari, unele elemente ale acestei culturi, ca și folosirea limbii latine în legăturile dintre cele două popoare, trecuseră la nord de Dunăre, mai înainte de instalarea stăpînirii romane. Scrierea latină se cunoștea la curtea regilor daci, după cum arată inscripția de pe vasul descoperit în cetatea dacică de la Grădiștea Muncelului. Burii trimit lui Traian, cunoscuta scrisoare de amenințare redactată de ei latinește.

Limba latină și scrierea pătrund în vremea stăpînirii romane și în lumea satelor, dar folosirea acestora apare mult mai frecvent la orașe și în castre. În relațiile dintre băștinași și cuceritori, apoi dintre diferitele neamuri de coloniști veniți aci, limba latină reprezintă mijlocul unic de înțelegere comună, ceea ce a grăbit procesul de folosire și de răspîndire a ei. Ea este limba oficială a statului ce se impune în administrație, în redactarea actelor publice și în tranzacțiile comerciale.

Pentru cunoașterea limbii latine vorbită în Dacia dispunem azi de aproape 3000 inscripții latinești (față de circa 35 texte epigrafice redactate în limba greacă), în aceste documente, în comparație cu provinciile vecine, constatăm o limbă destul de corectă, cu foarte puțini termeni din latina vulgară, barbarisme sau cuvinte grecești latinizate. Acest aspect de relativă puritate a limbii latine folosită

în inscripțiile din Dacia se explică, în primul rând, prin faptul că, în sînul populației băștinașe, mai ales la sate, știința de carte a fost slab răspîndită. Dacii

Fig. 99. — Statuia zeiței Hekate (Apulum sau Salinae).

și unii coloniști puțin cunoscători ai limbii și scrierii latine, apelau la cei ce o cunoșteau bine, atunci cînd dedeau inscripții în limba oficială a statului. În general, se observă că textele epigrafice emană din lumea organelor de conducere ale clasei exploatoare sau elementelor înstărite, la care limba și scrierea latină erau bine cunoscute. Satul locuit în majoritate de către elementul băștinaș, neștiutor de carte, vorbește în inscripții numai prin proprietarul exploator, stabilit aci ca veteran colonizat sau în calitate de colonist venit de departe, în ambele cazuri cunoscător al limbii latine. Nu dispunem azi de suficient material informativ privitor la existența unor școli organizate pentru învățămîntul elementar din Dacia. S-au descoperit însă foarte multe cărămizi (Drobeta, Sucidava, castrul Jidava, Sarmizegetusa, Porolissum etc), pe care constatăm exerciții de a învăța scrisul latinesc, făcute de particulari sau soldați. Pe una din cărămizile aflate în capitala Daciei, un anonim se silește de trei ori ca să sgarie alfabetul latin, iar la Porolissum, un altul se arăta mulțumit de a i se fi ivit prilejul, ca să poată scrie pe o țiglă ¹. Cum știința de carte constituia apanajul celor bogați, aceștia puteau angaja unii scribi (*litteratores*), care organizau cu plată școli particulare, unde se predau cele mai elementare noțiuni

de scris, citit și calculat. La atare învățămînt pare a se referi o reprezentare de pe o stelă funerară descoperită la

Germisara, unde se vede un copil ce poartă în mîna, două condeie de scris și un săculeț de păstrat alte rechizite școlare. Din textele unor tăblițe cerate desco-¹ CIL, III, 1635, 4: *Ocasione(m) nan(c)tus (sura) scrib(endi) . . .*

perite la Alburnus Maior se dovedește de asemenea, existența unor scribi care redactau acte în limba latină sau greacă, pentru cei ce nu cunoșteau scrisul. Tot pe atare tăblițe, se întâlnesc cazuri cînd martorii de origine orientală scriu

Fig. 100. — Sarcofag din piatră cu un epitaf în versuri (Reșca-Romula).

textul lor numai în grecește sau, din necunoașterea scrisului latin, folosesc litere eline spre a scrie latinește.

Numărul mare de condeie pentru scris (*styli*), descoperite în săpături, face de asemenea dovada largii folosiri a tăblițelor cerate, alături de papirus și pergament ce au putrezit ușor.

Singurele *manifestări literare* sînt cunoscute în cîteva epitafuri scrise în hexametri latinești, de către stihuitori anonimi. Calitatea modestă a acestor versuri indică producții poetice de imitație, cum sînt următoarele aflate la Romula:

— Scumpului soț Iulian, pentru a lui vrednicie, eu soața,
Casa aceasta de veci i-am ridicat -o cu lacrimi,
Recele-i trup spre-a-și putea odihni după moarte într-însa.
Trăit-a el ani patruzeci, în cîinste deplină
Și datoria-nplinindu-și, de slavă și rang avu parte.
Și iată că eu, Gemellina, de pietate pătrunsă
Soțului vrednic mîhnită-i durai cu copii lăcașul /
între tufișuri de viță și desfătătoare verdeață,

Unde stufoasele ramuri l'acopăr cu deasa lor umbră.
Urează-i, drumeț cititor, să-i fie țărîna ușoară ¹.

Tot din Romula posedăm un fragment de cărămidă pe care un anonim îndeamnă pe cititor, într-un vers grecesc, ca să studieze războiul troian după epopeele homerice.

Mai multă originalitate poetică locală găsim în patru versuri de la Germi' sară puse de un oarecare Bassus:

— Ție, regină a apelor, nimfă, podoaba pădurii,
Bassus, a căruia rugi tu le-ai plinit bucuros,
Ți-a dedicat, dintr-o stană de marmură, altarul acesta
Lîngă Germisara ta, de pe-ntăritele culmi².

Religiile Studiul dezvoltării *religiilor* din Dacia romană constituie unul dintre cele mai interesante capitole ale vieții spirituale din această provincie. Varietatea divinităților adorate în Dacia oferă un adevărat mozaic, neîntîlnit sub acest aspect în alte provincii ale imperiului. Explicația o găsim, în primul rînd în componența etnică împesăritată a coloniștilor, militarilor, sclavilor și a altor elemente, care vin aci cu zeii lor de acasă, adorați în Dacia alături de ai populației autohtone. Dintr-o statistică mai veche (azi incompletă și depășită prin noile descoperiri) s-a arătat că divinitățile romano-italice adorate în Dacia formează un procent de 43,5%, după care urmează zeii orientali ce dețin 21,3%, apoi cei sud-tracici, celtici, germanici, autohtoni etc. Monumentele sculpturale și textele epigrafice din Dacia legate de cultul numeroaselor divinități arată că adorarea lor se făcea de către stăpînii de sclavi și de către diferite elemente legate de aceștia. Aceasta constituia încă un mijloc pentru consolidarea poziției de clasă a stăpînilor de sclavi.

Zeii panteonului italo-roman găsesc, de predilecție, aderenți și loc de adorație în rîndurile soldaților, ale funcționarilor din aparatul administrativ

¹ D. Tudor, *Colonia Romula într-o nouă inscripție*, în *Rev. Univ. « Al. I. Cuza » și a Inst. Polit.-lași*, I, 1954, nr. 1 — 2, p. 299.

Coniugi, pro meritis quondam karissimo coniunx Hanc Iuliano domum flendo fabricavi perennem Frigida qua membra possint requiescere morți. Quattuor hic denos vixit sine culpa per annos Et sua perfunctus vidit cum gloria honores Ecce Gemellina, pietate ducta marito Struxi dolens digno sedem cum liberis una, Inter pampinea virgulta et gramina laeta, Umbra super rāmi virides ubi densa ministrant. Qui legis hos versus, opta leve terra, viator. Traducerea românească, în versuri, s-a făcut de Șt. Bezdechi.

² *CIL*, III, 1935:

[Hanc ti]bi marmoreo caesam de monte dficavi] Regina undarum, nympha, decus nemor[is] [Vojto damnasti p[er]fecta quem prece Bassus M[oe]nit[ae] pro[p]ter moenia Germisarae Traducerea românească, în versuri, s-a făcut de prof. T. A. Naum (Cluj).

și fiscal al provinciei, la marii proprietari etc. Venerarea acestor divinități capătă adesea un aspect oficial. Locul principal la oraș și în castru îl dețin zeii triadei capitoline, Iupiter, Iuno și Minerva, după care urmează Mercur, Apollo, Venus, Marte și alții, deoarece atare zei se considerau ca protegitori direcți ai clasei sclavagiste romane.

Mulțimea coloniștilor veniți din Orientul apropiat, apoi soldații și sclavii aduși din aceeași regiune, transportă în Dacia zeii lor locali ca: Mithras, Cibeles, Isis, Serapis, Dea Syria, Malagbel ș.a. Multe dintre aceste divinități orientale posedau un cult mistic, dotat cu liturghii spectaculoase și ceremonii misterioase, conținut care le-a înlesnit largă răspândire, mai ales în prima jumătate a secolului III, când se adâncește criza sclavagismului roman și mulți împărați din acea vreme le acordă o deosebită atenție. Unii zei transplantați din anumite localități și regiuni ale Siriei se asimilează în Dacia cu zeii italo-romani (Iuppiter Dolichenus, Iuppiter Heliopolitanus, Iuppiter Turmasgadis etc). Cel mai răspândit zeu oriental adus în Dacia a fost Mithras, mult adorat de soldați și de cei ce se inițiau în misterele lui. În Dacia, el se contopise cu diferite zeități solare și militare, era zeul preferat al soldaților și al celor ce căutau în misterele lui răspunsuri la anumite probleme religioase. Adorarea zeului se desfășura în temple subterane, unde cei inițiați împărțiți în șapte grade, îndeplineau un ritual mistic. Pe teritoriul Daciei, el a fost cinstit cu cele mai multe monumente votive. Coloniștii traci veniți de la sudul Dunării au adus și ei în Dacia cultul unor divinități apropiate ca aspect cu ale dacilor.

În istoria religioasă a provinciei ocupă un însemnat rol *sincretismul*. Mulțimea divinităților aduse din diferite provincii și asemănarea lor ca specific teologic și aspect iconografic, a dus la o contopire a zeilor apropiați din acest punct de vedere. Astfel, Iupiter se asimilează cu tracul Zbelsurdos, cu Baal din Doliche, cu marele zeu din Heliopolis, iar Mithras se asociază cu multe divinități de caracter militar. Pentru a se împăca prea multele divinități, adoratorii le ridicau adesea inscripții în comun. O cercetare atentă a inscripțiilor și monumentelor religioase face pe unii cercetători să creadă că sub diferitele numiri și reprezentări ca, *Liber și Libera, Diana regina, Silvanus, Hercules invictus* și altele se ascund prin *interpretatio Romana*, vechi divinități locale dacice. Contopirea divinăților greco-romane cu cele locale era posibilă, datorită asemănării dintre natura religioasă a acestora și tendințele generale spre sincretism. Atașamentul pentru pământul natal se manifestă și în închinările frecvente către divinități personificate ca: Dacia, pământul Daciei, geniul Dacilor, zeii și zeițele Daciei, pământul Mamă (*Dacia, Terra Dacia, Qenius Daciarum, Daciae Tres, Dii et Deae Daciarum, Terra Mater*). Nimic mai firesc ca și atunci când populația indigenă voia să reprezinte în imagini aceleași divinități proprii, ea să recurgă la iconografia greco-romană, așa cum e cazul și la Dacia din sudul Dunării, sau la iliro-panonii din Dalmația și Pannonia.

Cu toate că nu toți învățații sînt de acord în ceea ce privește originea dacică a cultului așa-zișilor *Cavaleri danubieni*, nimeni nu a negat însă faptul că această religie sincretistă s-a format în Dacia, unde ea a putut căpăta o largă răspîndire grație afinității existente între unele credințe populare locale și dog-

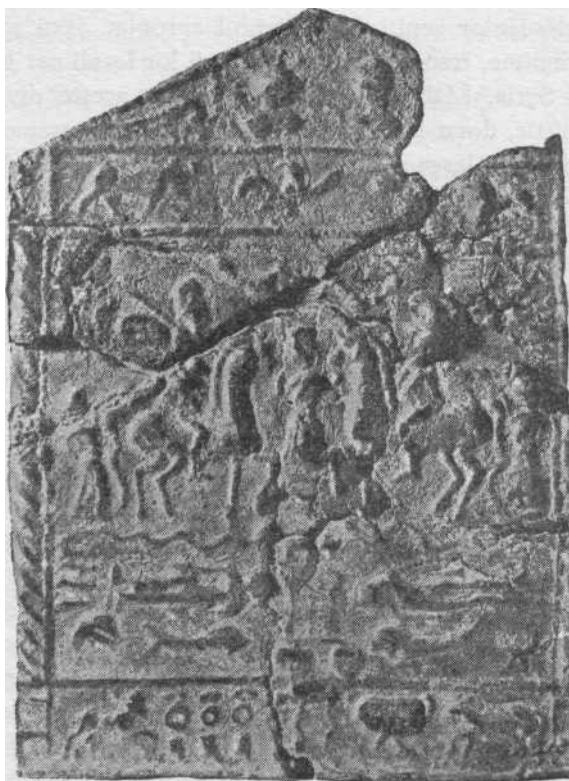

Fig. 101. — Placă de plumb cu reprezentarea Cavalerilor Danubieni (Reșca-Romula).

mele acestor zei călăreți, asociați cu o mare zeiță. De altfel, icoanele acestor zei enigmatice ne oferă cel mai interesant exemplu de sincretism religios, în care găsim contopite elemente de cult împrumutate de la numeroși zei romani, traci, orientali, indigeni etc. (Cavalerul Trac, Dionysos, Sabazios, Cibeles, Nemesis, Mithras, Marte, Diana, Hekate etc).

În ceea ce privește organizația religioasă a diferitelor culte din Dacia, ea nu diferă de loc față de alte provincii. Întîlnim colegii de preoți ca pontificii, augurii, flamenii și alții. Nu-i este străin provinciei, nici cultul împăratului, lăsat oficial în sarcina organizațiilor de *Augustales*, existente în multe orașe ale Daciei. La Sarmizegetusa, acești *Augustales* au construit un impunător edificiu (*Aedes Augustalium*) în curtea căruia se înălța un altar, unde se aduceau sacri-

ficii solemne, de către marele preot al provinciei (*sacerdos arae Augusti*), în cinstea împăratului divinizat și a Romei eterne.

Grație unor descoperiri arheologice recente și a reconsiderării vechiului material documentar, problema răspîndirii creștinismului în Dacia romană este

Fig. 102. - Relief mithriac (Alba Iulia-Apulum).

privită într-o altă lumină față de concepția vechilor noștri istorici. O serie întreagă de monumente arheologice (inscripții, opaițe, geme, sculpturi etc.) considerate odinioară a fi urme lăsate de către comunitățile creștine active în Dacia prin secolele II = III e.n., s-au dovedit a fi tot păgîne sau creștine tîrzii (sec. IV—VI e.n.). Singurele obiecte oriental-creștine, anterioare epocii răspîndirii creștinismului la nord de Dunăre din veacul al IV-lea, ar putea fi unele geme, din categoria *abrasax*, aparținînd «creștinilor» din secta gnosticilor basilidieni și datînd din secolul II-III e.n. Dar și aceste documente, unul (cel cu inscripție și inedit) s-a descoperit, nu în adîncul teritoriului dacic, ci la Orlea (r. Corabia), pe malul stîng al Dunării, iar două fără inscripție, de la Porolissum în vestul Daciei, nu constituie dovezi sigure (caracterul creștin și datarea lor sînt nesigure

după unii cercetători). Documentarea arheologică arată deci, ca nu poate fi vorba de comunități creștine la nordul Dunării, decât o dată cu epoca lui Constantin cel Mare, deși în fosta provincie romană vor fi pătruns adepți izolați ai acestei credințe, dar care nu s-au putut manifesta deschis, prin monumente, din cauza persecutării binecunoscute a creștinismului.

Prin cucerirea romană a Daciei se introduc aici noi forțe de producție și mijloace tehnice mai avansate, folosite de mult timp în societatea sclavagistă romană. Acestea vor determina, în domeniul arhitecturii și artelor, o dezvoltare nouă și superioară. Folosirea mortarului de var, a cărămizii arse, cioplirea blocurilor arhitecturale, săparea sculpturilor în piatră, pictura, mozaicul și altele, nu se răspîndiseră — decât izolat și sporadic — la nord de Dunăre, mai înainte de venirea romanilor. Introducerea lor curentă după cucerire, va da naștere în Dacia unei arhitecturi și unei producții de monumente artistice, specifice civilizației romane din vremea imperiului. Această arhitectură din Dacia se remarcă prin masivitate și trăinicie, mai puțin prin frumusețe, fiind adaptată condițiilor climaterice ale regiunii.

Monumente de artă La Sarmizegetusa, Apulum, Drobeta și Romula s-au descoperit urmele unor monumentale *băi publice* (*thermae*), care prin mărimea și împodobirea lor cu ornamente de marmură, mozaicuri și picturi, rivalizau cu construcțiile similare din marile orașe ale imperiului. Ele conțin încăperi destinate unei băi complete, cu aer cald, abur, apă caldă sau rece și palestre pentru exerciții gimnastice. Pentru spectacole sîngeroase au funcționat în orașele de seamă *amfiteatre*, dintre care cel mai mare și binecunoscut a fost cel din capitala provinciei, cu o capacitate de cinci mii de spectatori, în afară de ruinele acestuia existente la Sarmizegetusa, o inscripție menționează un amfiteatru la Porolissum unde el a și fost identificat arheologic în vara anului 1959. Luptele de amfiteatru se dădeau periodic, de către cei bogați, cu gladiatori adesea improvizați dintre sclavi și prizonieri de război. Ca lucrări edilitare avem rețele de apeducte subterane construite cu tuburi de argilă, ce aduceau apă potabilă de la distanțe de cîțiva km (Romula, Sarmizegetusa și Apulum etc). Singurul *for* săpat parțial în Dacia, cel de la Sarmizegetusa, se remarcă prin portice, statui, coloane și clădiri monumentale ce-l încadrau, unele cu destinație de oficii administrative și prăvălii. El pare a imita un for al lui Traian din Roma. Un loc de seamă în grupul construcțiilor publice îl dețineau numeroasele *temple* ridicate zeilor venerați în Dacia. Pentru multe orașe existența acestora se reduce la indicații epigrafice. Totuși, cercetările arheologice de la Sarmizegetusa au determinat aci urmele a peste zece temple dedicate unor zei ca Mithras, Diana, Malagbel, Nemesis, Aesculap și Hygia, Iuppiter Dolichenus, Dea Caelestis și alții. Sanctuarele închinat zeilor romani păstrează planul obișnuit al acestor temple, pe cînd zeii din Orient se bucură de lăcașuri de cult, de o formă diferită, impusă de caracteristicile desfășurării ceremoniilor (Mithras,

Iuppiter Dolichenus etc). Din inscripții putem vedea că aceste temple, precum și alte construcții publice, se fac adesea prin contribuție bănească, frecvent impusă păturii îmbogățite din provincie.

De-a lungul căilor principale ce ies din orașe se întâlnesc multe ruine de mausolee, adesea acoperite cu o movilă de pământ și în care se înmormântau cei înstăriți (Sarmizegetusa, Romula, Potaissa etc).

În afara ariei de apărare a orașelor, și mai departe la țară, singurele construcții civile mai impunătoare sînt unele ferme (*villae rusticae*), folosite de elementele sclavagiste bogate, pentru exploatarea bogățiilor agricole. Arhitectura acestor *villae* izbește prin confortul urban și grija depusă de proprietari în a se înconjura cu ziduri, ceea ce dovedește nesiguranța în care trăiau în mijlocul populației indigene exploatate (Hobița, lângă Sarmizegetusa).

În domeniul artei este necesar a se cerea ce constituie opere de import și ceea ce producție locală. În producția artistică, noastră se remarcă prin multiplele și variatele exercitate din lumea occidentală, din cea mai ales din cercul provinciilor limitrofe provincială din Dacia este dominată în primul

lurile caracteristice provinciilor occidentale imperiului. Această amprentă poate fi.

ales în categoria monumentelor sculpturale, religioase, funerare sau votive, executate de zentînd pe zeița Diana (Sarmizegetusa). către pietrarii locali. Nu lipsesc însă nici influențele din sudul Dunării, din cele două Moesii, din Tracia, Grecia sau Asia Mică. Ele sînt mai puternice în arhitectură și în arta funerară și vin în Dacia fie din Orient, prin coloniști și soldați, fie prin intermediul ținuturilor din sudul Dunării. Meșterii dispuneau de albume ce arată motive împrumutate din Italia, Noricum, Pannonia, Moesia și Tracia. Pentru Dacia Superioară, stela funerară în formă de medalion ce încheie portretul defuncților, constituie un monument caracteristic, împrumutat de la pietrarii din Noricum și Pannonia. În afară de albume, sculptorii din Dacia mai foloseau ca modele de inspirație, monedele și basoreliefurile de dimensiuni

delimita
reprezintă o
provincia
influențe
orientală, dar
Daciei. Artă
rînd de sti-
ale
urmărită mai

Fig. 103.—Statuetă din bronz aurit repre-

mici, venite prin import. Modeștii pietrari din Dacia execută figuri destul de grosolane, dar au câteodată drept creație originală, introducerea unor particularități locale, în ceea ce privește îmbrăcămintea sau aspectul fizic al autohtonilor. La Cășei, Apulum și Lipova s-au descoperit pietre de mormânt pe ale căror sculpturi costumele defuncților sînt înfățișate piese de îmbrăcăminte folosite de localnici. Aportul artistic al Moesiei în arta provincială din Dacia

Fig. 104. — Relief reprezentînd divinitățile sănătății: Aesculap, Hygea, Telesfor și Epione (Alba Iulia -Apulum).

a fost puternic, mai cu seamă în regiunile sudice ale ei. Sarcofagiile de piatră din Oltenia, cu capacul în formă de acoperiș de templu, decorate cu capul meduzei, acrotere și alte elemente funerare, vin direct din carierele Moesiei sau sînt imitate. În restul Daciei însă, ele sînt confecționate de meșteri locali. Scena banchetului funebru de pe pietrele de mormînt, tăblițele votive ale cavalerilor danubieni și altele, se inspiră după modele din sudul Dunării.

Arta mozaicului ne este cunoscută prin cîteva descoperiri făcute la Sarmizegetusa și Apulum. Două dintre mozaicurile găsite în capitala Daciei înfățișau scene din ciclul troian, ca « Judecata lui Paris » și « Priam îngenunchiat în fața lui Achile », pentru a obține trupul neînsuflețit al lui Hector. Se pare că acești meșteri mozaicari foloseau modele aduse din Orient.

Plastica în lut deținea un loc important în arta locală. În general, se toarnă în lut mici figurine de zei sau ornamente, copiate cu ajutorul tiparelor, după prototipuri din metal aduse prin import. Se remarcă totuși și unele

încercări de a se realiza portrete locale, cum sînt două măști din teracotă descoperite la Jidava și Orlea sau statuetele cu un personaj șezînd pe tron, alături de o divinitate feminină, existente în muzeele de la Alba Iulia și Cluj. Din os și *corn* meșterii locali sculptau cu frumoase creștături, condeie de scris pe tăblițe cerate, ace mari pentru păr și lingurițe folosite în medicină sau practici religioase. Unele *pietre gravate* săpate la Romula în jaspis și onyx, prin finețea execuției depășesc simpla îndeletnicire meșteșugărească. Gravorii găsesc teme pe monede și în mica sculptură, dar adesea ei realizează portrete locale sau figuri de zei agrari, cu atributele specifice, însă în atitudini diferite, îndepărtate de canoanele obișnuite ale reprezentării clasice.

Romanizarea ' Problema *romanizării Daciei* în timpul ocupației romane se bucură în ultima vreme de o deosebită atenție în istoriografia română și sovietică, ea fiind strîns legată de etnogeneza poporului român. Deși stăpînirea romană în Dacia depășește cu puțin un secol și jumătate, romanizarea provinciei a fost intens organizată în comparație cu alte regiuni ale imperiului. Noile raporturi sociale ce se alcătuiau în Dacia și răspîndirea modului de viață roman atrăgeau pe încetul în sfera romanizării o parte a populației înstărite. Importanța strategică și nevoile de a se exploata intens bogățiile Daciei impuneau prin atare situație o romanizare rapidă și intensă. Romanizarea provinciei a depins mult și de felul în care s-a făcut cucerirea și de situația creată îndată după aceea.

Elementele autohtone din teritoriile orașelor regiunilor miniere, cîmpiilor fertile și de pe pămînturile afectate castrilor, au fost mai intens romanizate, decît cele retrase în regiuni muntoase, unde veneau mai puțin în contact cu cultura romană. Aceasta se poate observa și din felul de răspîndire a resturilor arheologice de factură romană în teritoriile respective. Un rol însemnat în romanizare l-au avut minerii dalmatini colonizați aici în regiunea auriferă.

În procesul romanizării Daciei un loc deosebit l-au avut recruții indigeni, trimiși pînă în a doua jumătate a secolului II e.n., a face serviciul militar în alte regiuni, de unde, unii după 20—25 de ani se întorceau romanizați în patrie.

Ca și în alte provincii ale imperiului, elementul militar deține o însemnată parte în procesul romanizării. Multe trupe auxiliare din Dacia sînt recrutate din regiuni occidentale romanizate, iar serviciul militar îndelungat pentru soldații neromani, îi silea a învăța și obiceiurile latine. Ca veterani o mare parte din soldații legiunilor și trupelor auxiliare s-au stabilit în Dacia și atît la sate, cît și la orașe, au fost susținătorii romanității.

S-a arătat, de asemenea, că procesul de romanizare în Dacia a fost susținut și prin sincretismul religios. Contactul dintre diferitele divinități locale sau aduse, prin cultul comun al acestora organizat sub haină romană, a înlesnit apropierea dintre diferite grupuri de populație. Engels a demonstrat, cum pantheonul tribal al popoarelor cucerite a fost treptat înlocuit cu religia lumii romane,

pe măsură ce divinitățile locale nu mai puteau apăra independența și interesele acestora, și cu rare excepții, zeii proprii se mai mențineau în ținuturile de munte ale țăranilor ¹. Același rol de apropiere l-au avut și colegiile din Dacia, în care găsim o viață de tip roman.

O aprinsă discuție s-a dus de către istorici în privința capacității de romanizare a diferitelor grupuri de coloniști veniți *ex toto orbe Romano*. S-a afirmat că majoritatea acestora erau barbari neromanizați, care nu știau latinește, iar în Dacia au continuat a vorbi limba de acasă, rămânând streini unii față de alții, ținându-se departe de elementul autohton și venind rar în contact cu organele romane de conducere ale provinciei. S-a mai spus, de asemenea că în Dacia există un bilingvism, greaca fiind mult mai folosită decât latina și că scurta dominație romană de aci nu a putut impune astfel limba latină.

Dar raportul dintre numărul inscripțiilor latinești și grecești, apoi numărul mult redus al onomasticeii greco-orientale din textele epigrafice, arată că nu poate fi vorba de un bilingvism în Dacia. Deși unii coloniști și soldați din Dacia poartă nume elene, mulți dintre ei se trăgeau din veteranii trimiși în Orient de către Augustus și alți împărați. În Dacia, limba latină se bucura de prestigiu, pe când greaca avea vechea ei valoare cultural-literară, viabilă într-un cerc restrâns. Este apoi exagerat a se afirma că acești coloniști, la sosirea lor în nordul Dunării, nu știau de loc latinește. Ei veneau din provincii cucerite de mult timp de către romani și acolo cultura și limba latină se răspândiseră intens. Înșiși dacii, în momentul cuceririi posedau în limba lor diverse elemente de cultură materială și limbă latină, venite prin negustori și vechile relații cu imperiul. Acești termeni din vocabularul dac formau o primă bază pentru a învăța limba latină.

Cît privește teoria neromanității coloniștilor și a izolării lor în grupuri ce foloseau numai limba de acasă, ea este total falsă, fiindcă tocmai această situație a contribuit la romanizarea lor. În relațiile lor de toate zilele, cu organele de stat, cu băștinașii, apoi între ei, aceste elemente eterogene nu puteau învăța multe limbi, ci trebuiau să folosească o limbă comună. În asemenea situație, singura limbă comună și de prestigiu prin care se puteau înțelege între ei era latina, situație care a sprijinit procesul romanizării lor. Puterea romanității din Dacia explică apariția unui mare număr de locuitori, cu gentiliciile de *Ulpus*, *Aelius* și *Aurelius*, apoi ridicarea la rangul de municipiu și colonie a unor orașe romane pe timpul lui Hadrian, Marcus Aurelius și Septimius Severus.

Procesul romanizării a continuat intens și s-a desăvârșit după părăsirea aureliană. Destrămarea vieții urbane care începe la această dată, împrăștierea la sate și în regiuni mai retrase elementele romanizate de la orașe, ducând acolo limba latină și felul de viață roman. Legăturile economice, cele politico-militare, recuceririle nord-dunărene din secolul IV, mercenariatul și fuga pe malul stîng

¹ K. Marx.-F. Engels, *ConuHeHUH*, voi. XV, p. 607 și urm.

m Donării a elementelor nemulțumite de exploatarea imperiului, au contribuit **h alimentarea** romanității din Dacia în secolele III—VI e.n. Astfel, Dunărea **n a** separat cele două romanități, ci a fost axul de legături continue de • **pacte** și de alta.

8. ISTORIA POLITICĂ A PROVINCIEI DACIA

Știrile scriitorilor antici despre evenimentele istorice din Dacia romană si **din** ținuturile limitrofe sînt puține, sporadice și în general sumare. Numai **acareori** întîmplările din provincia de la periferia imperiului răzbat pînă la Roma. Un ecou și-au găsit în operele istoricilor antici numai acele evenimente care afectau într-un fel oarecare interesele imperiului ori erau în legătură mai directă cu persoana împăraților și a acelor din jurul lor. Documentele epigrafice și descoperirile arheologice completează numai într-o oarecare măsură informațiile scriitorilor antici.

După terminarea războaielor de cucerire și constituirea oficială a provinciei, în cei cîțiva ani care au urmat, primul guvernator al Daciei D. Terentius Scaurianus, procedează la organizarea sistematică a teritoriului alipit imperiului. La începutul anului 112 e.n. pe monedele imperiale în locul tipului cu *Dacia capta* apare o altă reprezentare alegorică a provinciei, simbolizînd bogățiile ei, însoțită de legenda DACIA AVGVST(i) PROVINCIA. Este tipul de *provincia pacata*, adică « pacificată ».

O relativă liniște se menține pînă la sfîrșitul domniei împăratului Traian, dar îndată sau poate chiar puțin înainte de moartea acestuia, întîmplată la 11 august 117, o puternică mișcare de revoltă se produce în mai multe provincii de la granițele imperiului. În biografia împăratului Hadrian se arată că în primele zile de domnie ale acestuia, *primis imperii diebus*, unele populații supuse sau închinete Romei se revoltă. Printre acestea sînt amintiți și sarmații, care au început război deschis împotriva imperiului \ Luptele iau o amploare mai mare la granițele Daciei, acestea fiind atacate nu numai dinspre apus, de sarmații iazigi, ci și dinspre răsărit de către frații lor roxolani. Momentul pentru asemenea atacuri era deosebit de prielnic, deoarece Traian retrăsese o parte din trupele din Dacia, ca și din celelalte provincii dunărene spre a le duce în Orient, în războiul împotriva părților, iar moartea neașteptată a împăratului și designarea numai în ultimele clipe a unui succesor, în persoana nepotului și fiului său adoptiv, a trezit speranțe la popoarele supuse sau nemulțumite de romani. În Dacia nemulțumirile izvorau din condițiile grele impuse dacilor după înfrîngerea lor, ca și din situația creată populațiilor sarmatice de la granițele noii provincii.

¹ SHA, I, 5, 21: *nam deficientibus his nationibus, quas Traianus subegerat, Mauri lacessebant, Sarmatae bellum inferebant.* (Căci răscolindu-se acele popoare pe care Traian le supusese, maurii ne hărțuiau, iar sarmații purtau de-a dreptul război).

Evenimentele impun venirea în Dacia a împăratului Hadrian, îndată după urcarea sa pe tron. Aici el ia măsuri energice pentru restabilirea puterii romane, fiind nevoit totodată să procedeze, la reorganizarea teritoriilor cucerite de Traian la nordul Dunării. Biograful împăratului relatează că auzind de mișcarea sarmaților și a roxolanilor, Hadrian a venit în Moesia, după ce și-a trimis aci mai întâi armatele ¹. în Dacia, unde împăratul a ajuns spre sfârșitul anului 117 (luna decembrie) sau pe la începutul anului 118, situația era deosebit de precară. Guvernatorul provinciei, încercatul general C. Iulius Quadratus Bassus, care participase la războaiele dacice, tocmai murise în mijlocul acestor evenimente.

La răsărit de Dacia roxolanii erau nemulțumiți pentru că li se reduseseră subsidiile acordate lor de către împăratul Traian. Ei începuseră războiul și pătrunseseră probabil pe teritoriul Munteniei de astăzi, anexat Moesiei Inferioare, unde vor fi fost sprijiniți de populația dacică răsculată. Cercetările arheologice au arătat că lagărele romane din acest teritoriu au fost trecute prin foc înainte de a fi fost părăsite. Romanii se temeau că barbarii vor ataca podul de piatră peste Dunăre de la Drobeta și vor pătrunde în Moesia. De aceea, după relatarea lui Dio Cassius (78, 13), Hadrian a dispus dărîmarea părții de sus a podului, spre a-l face un timp impracticabil. Pentru a opri năvala roxolanilor și a aliaților lor, ca și spre a preîntîmpina răscoalele interne, a fost creată provincia Dacia Inferior, în condițiile arătate mai sus (v. p. 349). Hadrian a dus apoi tratative cu regele roxolanilor și a încheiat cu el pacea. Biograful împăratului nu arată în ce condiții s-a încheiat această pace, lăsînd doar să se înțeleagă că împăratul a consimțit la mărirea subsidiilor, de care se plîngea regele roxolanilor². Noi știm însă că prețul plătit de romani a fost mult mai mare. Ei au trebuit să evacueze toate trupele de pe teritoriul Munteniei și să renunțe la stăpînirea lui efectivă.

În vest, atît Dacia cît și Pannonia erau amenințate de atacul iazigilor. Aceștia se instalaseră între Dunăre și Tisa pe la 20 e.n. cu asentimentul romanilor, dacă nu chiar chemați de ei spre a slăbi puterea dacilor. Iazigii au rămas un timp credincioși romanilor, față de care se aflau în raporturi de clientelă și în timpul războaielor dacice au fost de partea lor. La sfârșitul războaielor ei sînt însă nemulțumiți, deoarece Traian a refuzat să le restituie niște teritorii pe care li le răpise Decebal³. De aceea, în 106 —107 ei se ridică împotriva romanilor, dar răscoala e înăbușită de către Hadrian, pe atunci guvernator al Pannoniei inferioare ⁴. Acum ei găsesc din nou prilej să se războiască cu romanii, atacînd atît

¹ SHA, I, 6, 6: *Audito dein tumultu Sarmatarum et Roxolanarum praemissis exercitibus Moesiam petit* (Auzind apoi de răscoala sarmaților și roxolanilor, trimițînd înainte trupe, s-a îndreptat spre Moesia).

² SHA, I, 6, 8: *cum rege Roxolanarum, qui de iminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit* (Cu regele roxolanilor, care se plîngea de micșorarea stipendiilor, a încheiat pace după ce a cercetat pricina). Dacă acest rege e cel pomenit în inscripția de la Pola (CIL, V, 32 = *ILS*, 852), cu numele de *P. Aelius Rasparaganus*, sau altul, nu putem ști.

³ Dio Cassius, LXVIII, 10.

⁴ SHA, I, 3, 9.

Pannonia cît și Dacia. Mișcarea lor a fost foarte puternică și s-a prelungit și după încheierea păcii cu roxolanii. Hadrian a stat se pare cîtva timp la Sarmizegetusa, după cum se poate deduce dintr-o inscripție cu care-l cinstește metropola, acum mai întîi numită Sarmizegetusa, în ultimele zile ale anului 117 sau în prima parte a anului următor ¹. După cum s-a mai spus, pentru a face față războiului cu iazigii, Hadrian a încredințat temporar conducerea atît a Daciei cît și a Pannoniei, ambele provincii fiind lipsite momentan de un guvernator titular, de rang senatorial, încercatului general Q. Marcius Turbo ², căruia, spre a avea mai multă autoritate și a putea comanda legiunile din cele două provincii, îi acordă titlul de *praefectus Aegypti*³. După aceea împăratul pleacă la Roma, pe la începutul anului 118, spre a-și asigura tronul. Q. Marcius Turbo a dus la bun sfîrșit luptele cu iazigii. El era versat în asemenea acțiuni, fiind trimis încă de împăratul Traian pentru reprimarea iudeilor, în Cyrenaica, și apoi de către Hadrian cu înăbușirea unei răscoale în Mauretania. Misiunea lui în Dacia va fi fost ușurată de faptul că după încheierea păcii cu roxolanii, iazigii au rămas singuri, fiind atacați atît din Pannonia cît și din Dacia. Turbo și-a avut însă cartierul în metropola Daciei, care, după ce a ajuns prefectul pretoriului, *prae-fectus praetorio*, la Roma, prin 120—121, îi ridică o inscripție de mulțumire⁴. Probabil că încă înainte de sfîrșitul anului 118 iazigii erau înfrînți și liniștea reinstaurată în Dacia, care după încetarea însărcinării excepționale a lui Turbo rămîne împărțită în două părți, dintre care una, Dacia Inferior, va fi condusă la început de un *praefectus*, apoi de un *procurator cum iure gladii*.

Hadrian acordă și după aceea o atenție deosebită Daciei. S-a arătat mai sus că intenția lui de a părăsi Dacia s-a născut ca urmare a abandonării teritoriului Munteniei de astăzi, care pînă aci făcuse parte din provincia Moesiei Inferioare. Trecînd la o politică defensivă, Hadrian se preocupă de întărirea sistemului defensiv al provinciei din nordul Dunării, organizînd *limes Alutanus*. Cu prilejul primei sale călătorii de-a lungul imperiului, în 124, Hadrian vizitează pentru a doua oară Dacia. Atunci probabil Drobeta și Napoca au primit statutul de municipii. Monetăriile imperiale emit monede cu legenda *Dacia*, însoțită de reprezentări alegorice ale provinciei, precum și cu legenda *Exercitus Dacicus*.

Situația se va înrăutăți după scurt timp. Pe vremea domniei lui Antoninus Pius izvoarele literare amintesc de lupte împotriva dacilor sau geților. Biograful împăratului relatează că acesta a purtat mai multe războaie prin generalii săi,

¹ CIL, III, 1445.

² SHA, 1, 6, 7: *Marcium Turbonem post Mauretanium praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecti* (Pe Marcius Turbo, care după Mauretania fusese investit cu semnele prefecturii, 1-a numit pentru un timp prefect al Pannoniei și Daciei).

³ SHA, 1, 7, 3: *Dacia Turboni credita titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus aucto-ritatis haberet* (Dacia a fost încredințată lui Turbo cu titlul de prefect al Egiptului, pentru a avea mai multă autoritate).

⁴ CIL, III, 1462.

amintind și pe daci printre popoarele învinse ¹. Dacii cu care s-au războit generalii lui Antoninus Pius ar fi dacii liberi de la hotarele provinciei. Primele ciocniri par să fi avut loc în 143, la granița de nord-vest a provinciei. Diploma din 144 arată că trupe noi au fost aduse puțin înainte în Dacia Superior ². Tot acum începe reconstruirea în piatră a castrului din această parte a Daciei, după cum dovedește piatra de fundație a pretoriului din castrul de la Gherla, datînd din 143 e.n. ³. Luptele cu dacii liberi au fost reluate cu și mai mare amploare spre sfîrșitul domniei lui Antoninus Pius. În anii 157—158 ele sînt conduse de guvernatorul provinciei M. Statius Priscus. În colțul nord-vestic al provinciei sînt îngrămădite multe trupe, dintre care unele aduse acum în Dacia, ca de pildă *vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis* și Mauri gentiles, amintiți într-o diplomă din anul 158 descoperită la Cristești, pe Mureș⁴. La Porolissum, în 157, se reface amfiteatrul « *vetustate dilapsum* »^h și tot atunci probabil castrul mic de pămînt de pe Citera e reclădit în piatră. În aceste lupte este angajată și legiunea XIII Gemina, amintită pe un altar închinat la Apulum « *pro salute imperii Romani et virtute leg (ionis) XIII g (eminae) sub M. Statio Prisco consule designato* »⁶. Cu acest prilej probabil i s-a acordat legiunii epitetul de *pia fidelis*. Luptele conduse de către guvernatorul M. Statius Priscus s-au încheiat încă înainte de sfîrșitul anului 158. Biruința asupra dacilor liberi a avut un puternic ecou atît la Roma, cît și în provincie. La Roma, în afară de înregistrarea evenimentului de către scriitorii antici, monetăria imperială trîmbează biruința prin diferite emisiuni. Deși oficial Antoninus Pius nu a purtat nici un epitet de biruitor, două inscripții africane⁷, dintre care una din 157, îi dau, pe lîngă altele, și titlul de *Dacicus*. În provincie, în afară de inscripția de la Apulum, amintită mai sus, foarte semnificativă este închinarea de către M. Statius Priscus a unui altar *Victoriae Aug (ustae)* tocmai la Grădiștea Muncelului⁸, în apropierea locului unde cu o jumătate de veac înainte se repurtase victoria decisivă împotriva regelui Decebal. Biruința de acum evoca pe aceea de pe vremea împăratului Traian. După terminarea războiului Dacia era din nou « pacificată ». Nu mai puțin de trei diplome militare datînd din anii 157—158 înregistrează masive lăsări la vatră din trupele care participaseră la lupte⁹. Aceste evenimente au avut și o altă consecință, anume împărțirea Daciei în trei părți, efectuată încă pe timpul guvernatorului M. Statius Priscus, înainte de plecarea lui la Roma,

¹ SHA, II, 5, 4: *Germanos et Dacos et multas gentes atque ludaeos rebellantes contudit per praesides ac legatos* (Pe germani și pe daci și pe multe alte neamuri precum și pe iudeii care se răsculasera i-a înfrînt prin guvernatori și generali).

² CIL, XVI, 90.

³ JOAI, XI, 1908, Bbl. 208.

* CIL, XVI, 110.

⁶ CIL, III, 836.

⁶ CIL, III, 1161.

⁷ CIL, VIII, 12 513, 20 424.

⁸ CIL, III, 1416.

⁹ CIL, XVI, 107, 108, 110.

unde fusese designat consul. Prin crearea Daciei Porolissensis, condusă la început de un procurator presidial, se crea totodată și un *exercitus Daciae Porolissensis*, armată menită tocmai a apăra noul front de la granița de nord-vest a provinciei, împotriva dacilor liberi.

O puternică zguduire suferă imperiul pe timpul lui Marcus Aurelius, când și provincia Dacia a ajuns în mare pericol. La începutul domniei acestui împărat, armatele romane au fost angajate într-un greu război pornit de părți, care s-a extins în multe provincii ale Asiei Anterioare. Înainte de a se fi încheiat pacea în Orient, în anul 166 a început un război la Dunăre, la care au participat nenumărate populații care locuiau ținuturile ce se întind din Boemia până la nordul Mării Negre. Războaiele marcomanice, numite așa pentru că au fost inițiate de populația germanică a marcomanilor, angajează pe împăratul-filozof până la moartea sa în 180 e.n.

Biograful împăratului arată că « au conspirat toate neamurile de la granița Illyricului până în Gallia, ca marcomanii, varistii, hermudurii și cvazii, suevii, sarmații, lacringii și burii, aceștia și alții ca victoalii, sosibii, sicobații, roxolanii, peucinii, costobocii ¹. Se bănuiește că frământarea care a cuprins lumea barbară de la granița imperiului ar fi. fost provocată de mișcările de populații ce aveau loc în spatele ei, ca de pildă coborîrea goților de la Marea Baltică înspre țărmul Mării Negre.

Provincia Dacia, prin poziția sa înaintată în mijlocul lumii barbare, era direct amenințată și stăpînirea romană a fost zguduită. Timp de mai mulți ani a stat sub amenințarea unui adevărat asediu. Amenințarea cea mai puternică s-a exercitat la granița de vest și nord-vest a provinciei. Ea venea din partea sarmaților, a dacilor liberi și semințiilor germanice, care s-au apropiat în această vreme de hotarele Daciei. Periclitate au fost însă și hotarele de răsărit.

Spre a întări apărarea provinciei, legiunea a V-a Macedonica, după întoarcerea ei din Orient, este transferată de la Troesmis la Potaissa, aproape de granița cea mai amenințată a Daciei. Conducerea provinciei este încredințată unor legați de rang consular, generali destoinici ca Sex. Calpurnius Agricola, M. Claudius Fronto și Sex. Cornelius Clemens, care participaseră la războiul din Orient sau la luptele de pe Dunăre împotriva marcomanilor, sub conducerea lui Lucius Verus. Ei luptă din greu pentru apărarea granițelor provinciei. Inscripțiile îi arată nu numai ca guvernatori ai provinciei, ci și ca generali. Astfel, o inscripție de la Sarmizegetusa, pusă pentru cinstirea lui M. Claudius Fronto, îl gratifică pe acesta cu titlul de *fortissimus dux, amplissimus praeses*², așa precum Sex. Cornelius Clemens e numit într-o inscripție *consularis et dux trium Daciarum*³.

Barbarii pătrund pe teritoriul provinciei. Regiunea auriferă de la Alburnus Maior a fost devastată, după cum rezultă din ascunderea în galeriile minelor

¹ SHA, IV, 22, 1.

² CIL, III, 1467.

³ CIL, VIII, 20 944.

a tăblițelor cerate, dintre care ultima este din anul 167. În nord, la Porolissum probabil că acum sînt distruse castrele de pe Pomet și de pe Citera, acesta din urmă fiind definitiv părăsit. Însăși metropola a fost amenințată, după cum rezultă dintr-o inscripție pusă împăratului, drept mulțumire că a fost scăpată de «un dublu pericol»: *ancipiti periculo virtutib (us) restituta*¹. Situația este precară și în partea de răsărit a provinciei, unde se înregistrează, ca și mai departe în Moldova, numeroase îngropări de tezaure monetare, cum este de pildă cel de la Tibudeni, în Ciuc, în care ultima monedă este din 167.

Situația imperiului se agrava și mai mult după moartea lui L. Verus, în 169. De la Dio Cassius aflăm că în timp ce Marcus Aurelius își stabilise cartierul la Carnuntum, în Pannonia, unde duce tratative cu unele seminții, un prinț barbar Tarbos intră în Dacia, amenințînd cu război dacă nu i se vor da bani, dar a fost alungat de alți barbari care se aliaseră cu romanii. Guvernatorul Daciei M. Claudius Fronto, care deținea în același timp și conducerea Moesiei Superior, se luptă cu iazigii și cu neamurile germanice, dar este ucis pe cîmpul de luptă prin 170: *post aliquot secunda proelia adversum Germanos et Iazyges ad postremum pro r (e)p (ublica) pugnans ceciderit*, cum glăsuiește inscripția de pe soclul statuii pe care senatul, la îndemnul împăratului, i-a ridicat-o în forul lui Traian de la Roma². Situația nu se limpezește nici pe timpul guvernatorului următor a Daciei, Sex. Cornelius Clemens, cînd, prin 171 — 172, după relatarea lui Dio Cassius, seminții germanice se așază în Dacia: «Astingii, conduși de Rhaos și Rhaptos, veniră să se așeze în Dacia, cu speranța de a primi bani și pămînt în schimbul alianței lor; dar neobținînd nimic, ei dădură ca ostatici lui Clemens pe femeile și copiii lor, cu intenția de a merge să cucerească pămînturile costobocilor, ceea ce nu i-a împiedicat, după ce i-au învins pe aceștia, să jefuiască Dacia. Dar lacingii, temîndu-se ca nu cumva Clemens, înspăimîntat (de cele întîlpliate) Să IUL-i introducă în teritoriile pe care le locuiau ei, îi atacă pe neașteptate și cîștigă o asemenea victorie, încît astingii nu mai comiseră nici un act de ostilitate față de romani și cerură cu insistență de la Marcus Antonius bani și pămînt, cu obligația de a face rău popoarelor care se aflau în război cu el», în același fel și alte seminții fură așezate în Dacia³.

După încheierea în 175 a păcii cu cvazii și cu marcomanii, lucrurile se mai liniștiră în Dacia. Luptele fură duse însă mai departe împotriva iazigilor, pînă ce și aceștia au fost înfrinți. În acest timp, cînd guvernator al Daciei era L. Aemilius Carus, se aduc noi trupe în provincie. Împăratul însuși se pare că a venit în Dacia spre a lupta împotriva bastarnilor și a costobocilor, de la granițele de nord ale provinciei. Liniștea fu instaurată astfel și în estul Daciei. Iazigii dintre Dunăre și Tisa primiră acum de la împărat învoirea de a face comerț

¹ CIL, III, 7969.

² CIL, VI, 1377 = ILS, 1098.

³ Dio Cassius, LXXI, 11.

cu frații lor din răsărit, roxolanii, prin Dacia, dar numai cu permisiunea de fiecare dată a guvernatorului provinciei¹. Drumul de comerț al iazigilor cu roxolanii este probabil cel însemnat de geograful anonim din Ravenna și care pornind de la Porolissum ducea pînă la Tyras.

Cînd războiul cu marcomanii începe din nou, prin 177, Dacia nu este afectată. Legatul P. Helvius Pertinax, viitorul împărat, a condus în așa fel cele două Moesii, apoi Dacia, întărind apărarea imperiului pe Dunăre, încît el a putut fi trimis de aici în Siria².

După moartea lui Marcus Aurelius la 17 martie 180, în castrul de la Vindobona, pe Dunăre, fiul și urmașul său Commodus încheie pacea cu barbarii, grăbindu-se să se întoarcă la Roma. Printre condițiile impuse burilor fu și aceea de « a nu se stabili niciodată și de a nu-și paște turmele lor de vite pe teritoriul din țara lor la mai puțin de 40 de stadii (=7,5 km) depărtare de Dacia »³. Tot el relatează în continuare că Sabinianus, guvernatorul de pe atunci al Daciei, «a adus sub ascultarea sa 12 000 de daci mărginași (Aaxcov twv TCpoaopcuv), care fuseseră alungați din locurile lor și erau dispuși să vină în ajutorul celorlalți; promițînd că le va da pămînt în Dacia ». Nu știm însă dacă acești daci au fost de fapt așezați pe teritoriul provinciei. Cert este că lupte cu « barbarii » au mai avut loc și după aceea, în timpul domniei lui Commodus. Ele au fost purtate «dincolo de Dacia» (urcep TTIV Aaxiocv), probabil dincolo de Carpați, și în ele s-au distins generalii D. Clodius Albinus și C. Pescennius Niger, viitori pretendenți la tron. Despre o înfrîngere a dacilor de către generalii lui Commodus face amintire și biograful împăratului⁴, care mai spune că puterea acestuia a fost impusă în Dacia provincialilor care nu voiau să o recunoască (*et in Dacia imperium eius recusantibus provincialibus*), ceea ce se referă probabil mai degrabă la o atitudine ostilă față de Commodus a trupelor din Dacia, decît la o răscoală a populației din interiorul ei.

În timpul domniei lui Septimius Severus, Dacia cunoaște din nou o perioadă mai lungă de siguranță pentru exploatarea romană. Activitatea economică este reluată cu intensitate. Orașele se bucură de o nouă perioadă de înflorire. Unele, ca Potaissa și Porolissum, poate și Dierna, Tibiscum și Ampelum, acum primesc dreptul de municipii. În Apulum, alături de *Colonia Aurelia*, se întemeiază și un *municipium Septimium*, iar municipiile Drobeta și Potaissa sînt ridicate la rangul de *coloniae*. Unora, ca de pildă Potaissaei, li s-a acordat *ius Italicum* (vezi mai sus). Totodată Septimius Severus a procedat la reorganizarea și întărirea apărării provinciei. Se repară drumuri și se reconstruiesc

¹ Dio Cassius, LXXI, 19.

² SHA, VII, 2, 10—11: *Cassiano motu composito e Syria ad Danubii tutelam profectus est atque inde Moesiae utriusque, mox Daciae regimen accepit. Bene gestis his provinciis Syriam meruit* (După ce a înăbușit răscoala lui Cassianus, a plecat din Siria ca să apere Dunărea și a primit înfrîngerea celor două Moesii, apoi a Daciei. Ducînd la bun sfîrșit aceste înșărcinări a obținut Siria).

³ Dio Cassius, LXXII, 3.

⁴ SHA, VI, 13, 5.

în piatră castrele de pământ. La sud de Carpați, hotarul Daciei e împins dincolo de Olt, construindu-se *limes transalutani* (v. mai sus). Orașele și trupele îl cinstesc pe el și pe fii săi, Caracalla și Geta, ridicându-le statui și monumente. Septimius Severus poate fi pe drept cuvânt considerat ca al doilea « părinte » al Daciei. Caracalla, în primii ani de domnie, acordă atenție deosebită Daciei, ducând la bun sfârșit opera de refacere în piatră a castrelor și de desăvârșire a sistemului defensiv al provinciei. În mod special s-au bucurat de atenția lui Caracalla trupele staționate la Porolissum. Castrul mare este reconstruit pentru a doua oară în piatră, așa precum au fost reclădite și alte castre de pe granița de vest până la Micia și de pe hotarul de nord-est până la Inlăcenii. După aceste măsuri, în anul 214, înainte de a pleca în Orient, Caracalla vine în Dacia, după cum mărturisește clar biograful său: *dein ad Orientem profectio evn parans, omisso itinere in Dacia resedit* ¹. El s-a dus foarte probabil până la Porolissum, cu care prilej a fost reparat drumul de la Napoca până acolo, cum rezultă dintr-un miliar descoperit la Mera, lângă Cluj. La Porolissum, Caracalla a inaugurat lucrările de la castrul mare de piatră de pe Pomet, terminate cu un an înainte, precum și statuia sa ecvestră de bronz, și a mamei sale, Iulia Domna, trimise probabil de la Roma. Tot aici el duce tratative, precedate poate de o demonstrație de forță, cu căpeteniile populațiilor care locuiau dincolo de hotarul provinciei, pentru o nouă reglementare a raporturilor imperiului cu ele. De la dacii liberi ia ostateci, pe care îi va înapoia mai târziu împăratul Macrinus ². Importanța grupului de daci liberi din vestul Daciei rezultă și din atestarea epigrafică, tocmai în această vreme, a unui interpret de limba dacică « *interpres Dacorum* », în serviciul legiunii I Adiutrix la Brigetio, în Pannonia. În continuare scriitorul antic relatează că pe vandali Caracalla i-a ațîțat împotriva marcomanilor, cu care înainte trăiau în bună înțelegere, iar pe regele cvazilor Cabriomarus, chemat în fața tribunalului său, îl ucise, după cum mărturisește același Dio Cassius ³. Cît privește știrea despre luptele în acest timp cu goții ⁴, ea e dubioasă și a fost contestată, fiind considerată ca datorîndu-se unui anacronism comis de istoricul antic.

În Dacia, Caracalla și mama sa Iulia Domna sînt proslăviți în inscripții și se ridică altare pentru sănătatea lor. Înainte de plecarea în Orient, la Ampelum, procuratorul minelor de aur Aelius Sostratus închină un altar pentru sănătatea, victoria și ferirea de primejdie (*pro salute et victoria et incolumitate*) a lui Caracalla și a mamei sale Iulia Domna ⁵.

Plecînd spre Orient, Caracalla lăsa Dacia într-o situație bine consolidată atît în interior cît și la granițele ei. Sistemul defensiv al provinciei atinsese culmea puterii lui. Trupele care păzeau granițele erau numeroase și moralul

¹ SHA, XII, 5, 4. Cf. Dio Cassius, LXVII, 16, 6; Herodianus, IV, i, 1.

² Dio Cassius, LXVIII, 27, 5.

³ Idem, LXXII, 20, 3.

⁴ SHA, XII, 10, 6.

⁵ CIL, III, 7836.

lor ridicat, datorită măsurilor generale luate pentru îmbunătățirea stării soldaților, în primul rînd prin mărirea soldei (stipendium) de la 500 la 750 denari, adică cu jumătate, pentru soldații din legiuni și corespunzător probabil și pentru celelalte categorii de soldați.

Cu situația astfel consolidată și cu puternicul ei sistem defensiv, Dacia era pregătită din punctul de vedere al romanilor să înfrunte vremurile grele și furtuna care se va abate în curînd asupra ei.

J

Fig. 105. — Fragmente din capul unei statui de bronz (sec. III) (Moigrad-Porolissum).

După Caracalla, liniștea se menține cîțva timp, fiind întreruptă doar de mici atacuri ale dacilor liberi, ca acelea din vremea lui Macrinus (217—218), cînd, potrivit știrii lui Dio Cassius, la care ne-am mai referit, dacii liberi atacă din nou Dacia și amenință să prelungească războiul dacă nu li se dau înapoi-ostatecii luați de Caracalla. Maximin Tracul, are de luptat în 235—236 împotriva dacilor liberi și a sarmaților iazigi, pe care îi învinge, luîndu-și titlurile de *Dacicus Maximus* și *Sarmaticus Maximus*.

Curînd, la granițele Daciei, alături de populațiile cunoscute din secolul al II-lea, apar altele noi, cum sînt gepizii, la hotarul de nord al provinciei și goții în răsărit. De asemenea, carpii, locuind la răsărit de Carpați, se afirmă cu vigoare prin atacuri și incursiuni violente pe care le întreprind în teritoriile romane. Începe epoca marilor atacuri împotriva imperiului la Dunărea de jos, conduse de carpi, la care se asociază și goții. Aceste atacuri sînt îndreptate în primul rînd spre teritoriile de la sudul Dunării de jos, în Moesia Inferioară și mai departe spre Tracia, Macedonia și Grecia. Dar nici Dacia nu este scutită

de puternice atacuri. Situația ei se înrăutățește pe măsură ce ținuturile din sudul Dunării sînt tot mai mult devastate.

În anul 238, pe vremea împăraților Maximus și Balbinus, carpii și goții invadează Moesia Inferioară. K Guvernatorul Moesiei, Tullius Menophilus, încheie pacea cu goții, plătindu-le sume de bani. Carpii rămîn însă nemulțumiți, deoarece lor li se refuză subsidiile, deși ei pretind că « sînt mai puternici decît goții » (*sumus enim Gothis prestantiores*)². Ca urmare, în 242 ei invadează din nou Moesia și Tracia. Împăratul Gordianus al III-lea care se pregătea să pornească în fruntea unei puternice armate împotriva părților, e nevoit să zăbovească un timp pentru a-i alunga de pe teritoriul roman³. Această invazie a afectat și partea de răsărit a Daciei. Limesul transalutan a fost străpuns și carpii pătrund și în Dacia Apulensis, probabil prin pasul Turnu-Roșu. În fața acestei amenințări se constată îngroparea mai multor tezaure monetare în Transilvania. Pericolul a fost însă îndepărtat de astă dată cu ușurință.

Marele atac al carpilor în Dacia se produce însă în anul 245, pe vremea lui Filip Arabul, și se prelungește cîteva ani. El a zguduit puternic stăpînirea romană în Dacia. Din știrea transmisă de Zosimos aflăm că împăratul a venit la Dunăre și a condus în persoană lupta împotriva carpilor, pe care nu i-a învins, se pare, decît în anul 247. Bătălia s-a dat în apropierea unui castel, în care o parte dintre carpi se refugiaseră, și au putut fi învinși numai datorită vitejiei trupelor de mauri. Locul unde s-a desfășurat bătălia nu este precizat, dar din cele relatate el pare să fi fost undeva în partea de răsărit a Daciei, înfrînți, carpii cer pace, după care Filip se întoarce la Roma. Monedele anunță biruința prin emisiunile din anul 247 cu legenda *Victoria Carpica*, iar senatul conferă împăratului titlul de *Carpicus maximus*, care apare însă numai pe monedele din 248.

În Dacia, ca urmare a acestei puternice invazii a carpilor, se constată îngroparea a numeroase tezaure monetare. Limesul transalutan este definitiv părăsit și apărarea romană se retrage din nou pe linia Oltului. Orașele Daciei, chiar cele din interior, par să fi avut de suferit. La Apulum, un oarecare C. Valerius Sarapio ridică un altar lui I.O.M., drept mulțumire că a scăpat din captivitatea carpilor: *a Carpis liberatus**. Tot acum se refugiază din nordul Dunării, la Serdica, mama viitorului împărat Galerius⁵. Cu toate acestea urmările invaziei nu au fost atît de catastrofale, pe cît au voit să pretindă unii istorici. Se constată, dimpotrivă, o refacere a situației provinciei în interior și o consolidare a apărării granițelor prin măsurile luate de împărat. La Sarmizegetusa, Napoca și Porolissum se pun inscripții închinare împăratului și familiei sale

¹ SHA, XXI, 16, 3.

² Petrus Patricius, FHQ, IV, p. 186-187, fr. 8.

³ SHA, XX, 26, 11-13.

⁴ CIL, III, 1054.

⁵ Lactantius, *De mort. persec.*, 9, 2.

246 în Dacia, Filip Arabul acordă provinciei dreptul de a bate monede de bronz. Primele emisiuni datează din vara anului 246 și ele vor continua timp de 11 ani. Monedele purtând legenda PROVINCIA DACIA pare că nu au fost bătute la Viminacium, cum se crede de obicei, ci într-o monetărie aparte a provinciei instalată probabil la Sarmizegetusa. La această monetărie funcționa ca verficator al monedelor *lanuarius Aug(ustorum) (duorum), lib(ertus) nummul (arius)*, atestat epigrafic la Sarmizegetusa ¹. Cei doi Auguști menționați în inscripție sînt probabil chiar Filip Arabul și fiul său, mai degrabă decît Valerianus și Gallienus. În anul 248, orașul Romula este înconjurat cu ziduri ridicate din temelii de către soldați, *ob tutelam civit (atis) coloniae suae Romul (ae) circuitum muri manu militari a solo fecerunt* ². Pentru aceste lucrări au fost aduse detașamente din legiunile *VII Claudia*, *XI Claudia* și *XXII Primigenia*. În aceeași vreme (prin anii 248—250) și Sucidava e întărită cu ziduri.

Dar imperiul se scufundă tot mai mult în anarhia militară și atacurile din afară ale barbarilor se întetesc. În vest, Dacia continuă să fie atacată de sarmații iazigi, de dacii liberi, de vandali și de alte seminții germanice, printre care se află acum și gepizii. În est, principalii atacatori rămîn carpii și semințiile gotice, printre care și taifalii.

Decius, proclamat împărat de trupele din Moesia, vine în Dacia și luptă împotriva dacilor liberi și a altor barbari, luîndu-și titlul de *Dacicus maximus*. La Porolissum o inscripție este pusă în cinstea familiei împăratului de către o trupă care staționa acolo, iar colonia nova Apulensis închină de asemenea o inscripție lui Decius, numindu-l *restitutor Daciarum* ³. Monetăriile imperiale bat monede cu legenda DACIA și DACIA FELIX, însoțite de reprezentările figurate ale provinciei, iar pe monedele provinciei obișnuita personificare a Daciei e înlocuită de o altă reprezentare simbolizînd *Pax Romana* (tipul D). În vara anului 251 însă, pe cînd încerca să alunge pe goții care sub conducerea căpeteniei lor Cniva pătrunseseră în Moesia, fiind trădat de generalul său Trebonianus Gallus, împăratul Decius cade în luptă la Abrittus. Gallus, ajuns împărat, obține pacea de la goți, plătindu-le bani și cedîndu-le probabil unele teritorii din estul Daciei. În vremea lui, în Dacia se repară drumul de la Apulum la Micia ⁴.

O dată cu urcarea pe tron a lui Valerianus și a fiului său Gallienus, imperiul, asaltat la toate granițele, iar în interior amenințat cu dezmembrarea datorită numeroșilor pretendenți la tron, așa-zisii 30 de tirani, este pe punctul de a se prăbuși. După căderea în captivitate la părți a lui Valerianus, în 259, unde și moare, Gallienus, rămas singur, luptă din răspuțeri pe toate fronturile.

¹ CIL, III, 7903.

² CIL, III, 8031.

³ CIL, III, 1176.

CIL, III, 8061.

Știrile despre soarta Daciei din această vreme sînt prea puține. Din faptul că pe la 257 Gallienus își ia titlul de *Dacicus maximus* deducem că el a dus lupte în Dacia, împotriva dacilor liberi sau a altor popoare de la granițele provinciei. La Porolissum se refac în grabă zidurile și se barează unele porți. Între 253 — 259, la Potaissa, Donatus, prefect al legiunii a V-a Macedonica, ridică un templu lui *Deus Azizus* pentru sănătatea împăraților Valerianus și Gallienus, a familiei lor și a legiunii a V-a Macedonica ¹, care se găsea deci la această dată în vechea ei garnizoană. Cam în același timp, în ultimii ani de domnie ai lui Valerianus și Gallienus (257—259), în castrul de la Mehadia, *coh. III Delmatarum Valeriana Qalliena* pune o inscripție în cinstea lui Gallienus ². Mai târziu, în perioada cînd Gallienus domnește singur, 260—268, Marcus Aurelius Veteranus, *praefectus leg (ionis) XIII g (eminae) Qallenian (ae)* ridică un altar lui Aesculap și Hygia ³ la Băile Herculane, unde s-a dus pentru căutarea sănătății, de unde rezultă că și legiunea XIII Gemina în acest timp se găsea încă în garnizoana ei ■de la Apulum și că în Dacia era liniște. Probabil din această vreme datează și inscripția pusă la Sarmizegetusa în cinstea lui P. Cornelius Valerianus, fiul lui Gallienus ⁴. Tot din timpul domniei acestui împărat este fără îndoială și epitaful pus la Potaissa de către un anume *Aurelius Celsinianus, mil(es) c (o)h (ortis) IP (almyrenorum) P (orolissensium)*, deoarece această trupă, după cum s'a dovedit, a fost alcătuită din *Numerus Palmyrenorum F'orolissensium* atestat ca atare încă pe vremea lui Decius, la Porolissum. Alcătuirea acestei cohorte nu s-a putut face deci decît în vremea lui Gallienus.

Din știrile arătate mai sus rezultă că prin ori cîte greutăți va fi trecut stăpînirea romană din Dacia în timpul lui Gallienus, stăpînirea romană se menținea încă în nordul Dunării, cele două legiuni se găseau încă la locurile lor de garnizoane, iar viața provinciei se desfășura în formele obișnuite, cu ridicări de monumente onorare, de altare, pietre de mormînt și chiar construcții de temple. O situație mai grea va fi. putut surveni în viața provinciei poate în ultimii ani de domnie a lui Gallienus, dar despre aceasta noi nu știm nimic.

Urmașul lui Gallienus, Claudius II, avu de făcut față unei mari primejdii, căci o adevărată coaliție se formase împotriva imperiului. Goții, plecați cu familiile lor și evaluați de scriitorii antici la 320 000 de oameni, cifră evident exagerată, pătrunseseră în Moesia și Tracia, ajungînd pînă la Marea Egee. într-o mare bătălie care s-a dat în anul 269 la Naissus, deci adînc în teritoriul roman, Claudius II îi zdrobi pe goți, ucigînd pe cîmpul de luptă vreo 50 000, după relatarea scriitorilor antici. Care va fi fost soarta Daciei în acest timp, nu putem ști, deoarece ne lipsește orice știre privitoare la ea. După domnia lui Gallienus inscripțiile încetează cu totul în Dacia. Situația ei nu putea fi. însă de loc bună,

¹ CIL, III, 875.

² CIL, III, 8010.

³ CIL, III, 1560.

⁴ CIL, III, 7971.

ținând seama de devastările care se produsese în Illyricum și în celelalte regiuni ■ din sudul Dunării. Este tocmai motivul invocat de scriitorii antici, după cum vom vedea, pentru a explica hotărîrea luată de împăratul Aurelian de a renunța la stăpînirea Daciei și a retrage apărarea imperiului pe granița naturală a Dunării. Felul în care se desfășuraseră evenimentele în ultimele două decenii la Dunărea de jos, după moartea lui Decius la Abrittus, îl vor fi convins pe Aurelian de imposibilitatea și inutilitatea apărării pe mai departe a unei provincii atît de expuse cum era Dacia.

9. SFÎRȘITUL STĂPÎNIRII ROMANE ÎN DACIA

Părăsirea Daciei de către romani este o problemă controversată în istoriografia modernă, părerile istoricilor fiind deosebite atît în ceea ce privește data la care stăpînirea romană a fost retrasă din provincia de la nordul Dunării, cît și, mai ales, condițiile în care s-a făcut această retragere. Îndeosebi ultima latură a problemei constituie punctul de plecare al înverșunatei controverse cu privire la originea romînilor, cunoscută sub numele de problema continuității în Dacia. Deosebirea de părerii la istoricii moderni pornește de la felul ambiguu, prea rezumativ și nu îndeajuns de precis în care evenimentul este prezentat de către scriitorii antici. Celelalte categorii de izvoare, epigrafice, arheologice propriu-zise și numismatice, au fost abia în ultima vreme puse mai substanțial la contribuție, pe măsură ce ele s-au înmulțit prin descoperirile și cercetările mai noi. Și interpretarea acestora însă în trecut s-a făcut adeseori greșit sau tendențios. Întreaga discuție de altfel a fost de multe ori viciată de tendințe cu substrat politic șovin, ceea ce a dus la atitudini greșite și a dăunat lămuririi pe baze strict științifice a problemei.

Fără a mai face istoricul acestor discuții, bibliografia fiind imensă, ne vom mărgini în acest capitol la prezentarea succintă a rezultatelor și concluziilor la care s-a ajuns, pe baza tuturor izvoarelor ce ne stau astăzi la dispoziție, cu privire la cele două aspecte principale ale problemei părăsirii Daciei de către romani, adică data și condițiile în care ea a fost efectuată, urmînd ca celelalte probleme care rezultă din aceasta și care privesc continuitatea daco-romanilor în nordul Dunării și formarea poporului și a limbii romîne să fie discutate în capitolele următoare.

Izvoarele literare, spre a începe cu acestea, care vorbesc de părăsirea Daciei sînt dintr-o epocă relativ tîrzie față de evenimentul pe care-l relatează anume Aurelius Victor, Eutropiu, Rufius Festus și *Historia Augusta* din a doua jumătate a sec. IV, Orosius de la începutul sec. V și Iordanes din sec. VI (pentru a nu mai aminti de scriitorii bizantini, ale căror rezumate după scriitorii romani sînt lipsite de valoare documentară). Dintre aceștia, Aurelius Victor, Eutropiu, Rufius Festus și Iordanes fac amintire, în termeni aproape similari,

de o pierdere a Daciei, *amissa Dacia*, pe timpul lui Gallienus ¹. Eutropiu Rufius Festus și Iordanes vorbind apoi de Aurelian, fără nici o explicație suplimentară la cele spuse înainte, afirmă că acest împărat a retras stăpânirea romană din Dacia. Termenii în care se exprimă sînt numai puțin deosebiți.

Rufius Festus, în continuarea celor spuse despre Gallienus, arată că Aurelian strămutînd pe romani din Dacia, se înțelege de la nordul Dunării, a întemeiat două Dacii în ținuturile Moesiei și Dardaniei: *et >er Aurelianum, _ translatis exinde (se. ex Dacia) Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt*. Același lucru îl spune, tot în continuarea celor relatate despre Gallienus și Iordanes (*ibidem*: *Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in hlysia conlocavit ibique aliaquam partem Daciam Mediterraneam Daciamque Ripensem constituit et Dardaniam iunxit*)². Singura deosebire demnă de relevat este că expresia *Romanis* de la Rufius Festus e înlocuită de Iordanes cu *legionibus*. Chiar cu această înlocuire, dependența textului lui Iordanes de acela al lui Rufius Festus e evidentă. Deosebită este în schimb, ca formulare, relatarea lui Eutropiu (cap. 15), care spune că Aurelian a pierdut Dacia pe care o întemeiasc Traian dincolo de Dunăre, deoarece Illyricul și Moesia fiind devastate, a pierdut speranța de a o mai putea păstra și luînd pe romani din orașele și de pe ogoarele Daciei, i-a așezat în mijlocul Moesiei, ținut pe care l-a numit Dacia și care acum desparte cele două Moesii: *provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato Illyrico et hioesia desperans eam posse rețineri abductosque Romanos ex urbibus et agriș Daciae in media Kloesia collocavit appellavitque eam Daciam quae nune duas M.oesias dividit*.

Spre deosebire de Eutropiu, Rufius Festus și Iordanes, Aurelius Victor, care după cum s-a văzut, vorbește, ca și aceștia, de pierderea Daciei în vremea lui Gallienus, în capitolul despre Aurelian (cap. 35) nu mai amintește nimic despre pierderea definitivă a Daciei de către acest împărat, cum fac ceilalți autori. În schimb autorul biografiilor de împărați cunoscute sub numele de *Historia Augusta*, scrisă tot în a doua jumătate a sec. IV, cu toate că în general are o atitudine ostilă față de Gallienus, căruia îi atribuie tot felul de nenorociri pe care le-ar fi adus imperiului și multe fărădelegi pe care le-ar fi săvîrșit, nu amintește cu nici un cuvînt despre o pierdere a Daciei în vremea acestui împărat, plasînd evenimentul în timpul lui Aurelian. Retragera stăpînirii romane din Dacia e prezentată de *Historia Augusta (Vita Aureliani*, cap. 39) aproape în aceiași termeni și cu aceeași explicație ca și la Eutropiu: *cum vastatum Illyricum*

¹ Aurelius Victor, *De Caes.*, 12 — 23: *et amissa trans Istrum, quae Traianus quaeiverat* (și a pierdut dincolo de Dunăre ceea ce cîștigase Traian): Eutropius, IX, 8: *Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, turn amissa*. . . (Dacia care fusese cucerită de Traian dincolo de Dunăre, atunci a fost pierdută); Rufius Festus, 8: *(Dacia) sub Qallieno imperatore amissa est* (sub împăratul Gallienus (Dacia) a fost pierdută); Iordanes, *Romana*, 217: *Sed Qallienus eos (se. Dacos) dum regnaret amisit* (însă Galienus în timpul domniei a pierdut pe daci).

² Și împăratul Aurelian, după ce a retras legiunile de acolo, le-a așezat în Moesia și într-o parte a acesteia, la care a unit și Dardania, a construit Dacia Mediterranea și Dacia Ripensis.

*et Moesiam deperditam videret provinciam Transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse reŕineri abductosque ex ea populos in hioesia collocavit appellavitque suam Daciam quae nune duas Kioesias dividit*¹. Observăm totuși că în *Historia Augusta* cuvântul *Romanos* de la Eutropiu aici e înlocuit cu *populos* și mai ales că a fost introdusă expresia *sublato exercitu et provincialibus*, ce lipsește cu totul la Eutropiu, ca și la Rufius Festus, dar căreia îi corespund la Iordanes cuvintele *evocatis exinde legionibus*, fără *provincialibus*.

Nu este locul să arătăm aici, în legătură cu deosebirile sau coincidențele constatate între cei patru scriitori aproape contemporani, Aurelius Victor, Rufius Festus, Eutropiu și autorul biografiilor din *Historia Augusta* (Iordanes este cu vreo două secole mai târziu), discuțiile purtate cu privire la izvoarele folosite de ei, la valoarea documentară a operelor lor și la problema spinoasă a dependenței în ceea ce privește informația unora față de ceilalți (v. pentru aceasta: lucrările indicate în bibliografie). Va fi suficient să amintim că s-a putut stabili că autorul care a scris *Historia Augusta*, ca și ceilalți scriitori poate, a folosit ca izvor și o colecție mai veche de biografii ale împăraților, astăzi pierdută, scrisă pe timpul lui Constantius II și cunoscută, după numele istoricului care i-a stabilit existența, sub denumirea de « Istoria împărătească a lui Enmann ».

În sfârșit, mai amintim că pentru problema în discuție relatarea lui Orosius, de la începutul sec. V, este lipsită de interes și deci nu poate fi avută în vedere, din cauza caracterului apologetic, creștin, al operei sale intitulată *Historiarum adversus paganos libri septem*. Într-adevăr, spre deosebire de scriitorii discutați mai sus, el afirmă (VII, 22, 7) că în vremea lui Gallienus, Dacia a fost definitiv pierdută: *nam Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur*. Cît despre Aurelian, el spune (VII, 23, 4) că după ce a făcut o expediție la Dunăre, bătăind pe goți în lupte mari, a stabilit stăpînirea romană în vechile ei hotare (*dicionemque Romanam antiquis terminis statuit*), ceea ce, după cum s-a relevat, nu înseamnă că Aurelian a recucerit Dacia, ci că, după ce a scos pe goți din Illyricum, a restabilit hotarul imperiului pe Dunăre.

Majoritatea istoricilor moderni, dînd crezare știrilor lui Aurelius Victor Eutropiu, Rufius Festus și Iordanes, admit că Dacia a fost pierdută mai întîi în vremea domniei lui Gallienus. Neexplicată rămîne însă tăcerea autorului *Historiei Augusta* despre pierderea Daciei sub Gallienus. Ea ridică, mai ales pentru că autorul este atît de pornit împotriva acestui împărat, un semn de întrebare și o îndoială în privința veracității știrilor celorlalți scriitori antici sau a izvorului din care ei au luat știrea. Numai pe baza textelor o lămurire a dezacordului între cele două grupuri de izvoare sau o precizare a ceea ce trebuie

¹ Văzînd că Illyricum e pustiit și Moesia ruinată, pierzînd nădejdea de a o mai putea păstra, a părăsit provincia Dacia întemeiată de Traian dincolo de Dunăre retrăgînd armata și pe provinciali, iar populația adusă de acolo a așezat-o în Moesia și a numit-o Dacia sa, care acum desparte cele două Moesii.

să înțelegem prin *amissio Daciae* de pe timpul lui Gallienus, în raport cu a doua pierdere a Daciei în vremea lui Aurelian, nu se poate obține. Cei mai mulți dintre istoricii moderni, români și străini, care sînt și cei mai buni cunoscători ai istoriei Daciei sau ai istoriei imperiului în general, sînt de părere că pe timpul lui Gallienus a fost pierdută numai o parte din Dacia, stăpînirea romană menținându-se mai ales în părțile sudice pînă în vremea lui Aurelian, cînd Dacia a fost definitiv pierdută. Cît privește data la care ar fi fost pierdută Dacia, total sau parțial, sub Gallienus, ea variază, unii oprindu-se la 256 sau 257, alții la 260 — cei mai mulți abținîndu-se însă de a face vreo precizare cronologică*. O analiză recentă a textelor literare și confruntarea lor cu izvoarele directe (inscripții și descoperiri arheologice, mult îmbogățite față de ceea ce se știa mai înainte) a putut dovedi în mod convingător că Dacia nu a fost pierdută pe timpul lui Gallienus și că stăpînirea romană s-a menținut pe aproape toată întinderea provinciei din nordul Dunării pînă la începutul domniei lui Aurelian. Concluziile acestea au fost și mai mult întărite prin studiul circulației monetare din Dacia în ultima perioadă a stăpînirii romane.

S-a arătat în capitolul precedent că oricît de grea ar fi fost situația în Dacia în timpul domniei lui Gallienus, viața romană a continuat să se desfășoare, chiar dacă mai slab, în formele obișnuite. Astfel, în perioada domniei comune a lui Valerianus și Gallienus (253—259) se ridică un templu la Potaissa și se pun alte inscripții la Potaissa și la Mehadia. Nu lipsesc cu totul inscripțiile nici după anul 259, în timpul cînd Gallienus domnește singur (260—268). Una este de la Băile Herculane ¹, alta, datînd probabil tot din această perioadă, de la Sarmizegetusa ². Din aceste inscripții rezultă că cele două legiuni dacice se găseau pe timpul lui Gallienus la posturile lor. S-a arătat că este cu totul neîntemeiată părerea pe care au voit să o acrediteze unii, pe baza altarului închinat la Băile Herculane de către un prefect al legiunii XIII Gemina, că după 260 legiunea ar fi fost retrasă în sudul Daciei. El s-a dus în cunoscuta stațiune termală, ca și alții înaintea lui, pentru a-și căuta sănătatea, ceea ce constituie mai degrabă un indiciu că în Dacia în acest timp se menținea stăpînirea romană. Tot atît de greșită s-a dovedit a fi și o altă părere, susținută pe baza unor inscripții descoperite la Poetovio, că legiunile V Macedonica și XIII Gemina ar fi fost transferate din Dacia în Pannonia. În realitate, după cum rezultă din inscripții, acolo se găsea numai un detașament din cele două legiuni dacice, puse sub comanda unui *praepositus*, însoțit de un *officium*, statul său major. În aceeași vreme, la Poetovio se găseau și detașamente din patru legiuni panonice, așa precum detașamente ale unor legiuni din Germania și Britannia erau tot atunci concentrate la Sirmium, ca și la Lychnidus și Macedonia. Aceste deplasări de trupe au fost efectuate de Gallienus cu prilejul luptelor duse împotriva uzurpatorilor

¹ CIL, III, 1561.

² CIL, III, 7971.

Ingenuus și Regalianus. Trimiterea detașamentului din legiunile dacice în Pannonia Superior, ca și faptul că probabil cam în aceeași vreme comandantul uneia din ele își căuta sănătatea la Băile Herculane, e un indiciu că situația Daciei în această vreme, adică după 260, nu era tocmai așa de critică. Rezultă prin urmare că prezența în Dacia a celor două legiuni e dovedită pînă în preajma părăsirii provinciei de către Aurelian, cînd ele au fost strămutate în noua Dacie întemeiată de acest împărat la sudul Dunării. Legiunea XIII Gemina staționa la Ratiaria iar V Macedonica la Oescus. Trupele auxiliare au urmat legiunile în noua Dacie, una dintre ele, ala II Pannoniorum, care înainte staționase la Gherla, în nordul Daciei, este atestată epigrafic tot la Oescus, în garnizoana comună cu leg. V Macedonica, căreia îi fusese atașată și în Dacia transdanubiană.

Observațiile arheologice sprijină și ele dăinuirea stăpînirii romane în Dacia pe tot timpul domniei lui Gallienus. La Porolissum, în extremitatea nordică a provinciei, cîteva monumente onorare, printre care unul în cinstea împărătesei Herennia Etruscilla, soția lui Decius, au fost găsite în zidul marelui castru de la Pomet, unde au fost încastrate cu prilejul unor reparații executate în grabă. Aceste refaceri au fost efectuate sigur după domnia lui Decius, de cînd datează ultimul monument, și pe bună dreptate s-a presupus că ele au putut fi prilejuate de luptele cu dacii liberi pe timpul lui Gallienus, poate tocmai acelea care i-au adus acestui împărat titlul de *Dacicus maximus*. Observații arheologice similare au fost făcute ulterior și la castrul de la Inlăceni.

Un argument hotărîtor pentru pierderea Daciei sub Gallienus a fost considerată apoi încetarea emisiunilor monetare ale provinciei Dacia în anul 256. Argumentul este însă lipsit de orice valoare probatorie, deoarece se știe că emisiunile monetare ale provinciei Moesia Superior încetează cu doi ani mai înainte. Închiderea monetărilor provinciale de la Viminacium și din Dacia își are cauza în criza monetară produsă în imperiu și manifestată prin deprecierea simțitoare, pe la mijlocul sec. III, a antoninianului, ceea ce a determinat încetarea aproape totală a emiterii monedelor de bronz. Faptul a avut drept consecință **încetarea**, în scurt timp, a activității aproape a tuturor monetărilor provinciale, **care** emiteau monede de bronz, și în primul rînd a monetărilor orașelor grecești și ale coloniilor romane din partea de răsărit a imperiului roman.

Criza monetară din sec. III a avut și alte repercusiuni asupra circulației **monetare** din Dacia. Multe tezaure monetare se încheie cu monede ale lui Gordianus al III-lea și Filip Arabul. Dar îngroparea lor pe timpul acestor împărați sau ceva mai tîrziu nu este în legătură cu retragerea stăpînirii romane din **nordul** Dunării. Fenomenul îngropării de tezaure în această vreme este general în **imperiu**, fiind determinat de starea de nesiguranță care domnea peste tot și **cate** a putut fi mai accentuată într-o provincie periferică cum era Dacia. Trebuie să **admitem** însă că unele din aceste tezaure au putut fi îngropate și ceva mai tîniu. Deprecierea catastrofală a monedei de argint pe timpul lui Decius a făcut **ca** monedele emise de el și împărații următori să fie excluse de la tezaurizare,

ceea ce explică, mai mult decât situația precară a provinciei, lipsa de tezaure care să se termine cu monede de la acești împărați. Absența unor asemenea tezaure, care însă nu este totală, cum se va arăta mai jos, nu poate constitui în nici un caz un argument pentru lichidarea pe timpul lui Gallienus a stăpînirii romane în Dacia. De altfel, îngroparea de tezaure pe pămîntul Daciei, ori care ar fi. fost cauzele care au determinat-o, dovedește nu plecarea în masă a locuitorilor, cum s-a afirmat, ci dimpotrivă, că cei care le-au îngropat considerau trecătoare situația și că sperau în îndreptarea ei.

Cu totul greșită este de asemenea concluzia trasă în trecut că, de vreme ce în multe castre de pe granița de nord a Daciei monedele nu trec dincolo de domnia lui Filip Arabul, aceste castre ar fi fost pierdute de către romani pe timpul acestui împărat sau curînd după aceea, iar locuitorii din acea parte a Daciei ar fi emigrat în sudul Dunării. Cît de puțin poate să valoreze un asemenea argument dovedește faptul că în timp ce la Porolissum monedele se opresc la Filip Arabul, inscripțiile continua tot acolo pînă la Decius, unele, după cum am arătat, fiind folosite la repararea ulterioară a zidurilor castrului. Nici argumentul lipsei monedelor începînd cu vremea domniei lui Gallienus nu mai poate fi invocat în sprijinul pierderii Daciei de către acest împărat. Astăzi se cunosc monede de la împărații Gallienus, Claudiu al II-lea și Aurelian din mai multe localități din Transilvania și Oltenia (Cluj, Aiud, Gusterița, Cioroiul Nou, Reșca etc). La Apulum, unde descoperirile monetare au fost mai sistematic urmărite, monedele circulă fără întrerupere pînă la Aurelian. În ruinele orașului antic a fost descoperit, cu prilejul săpăturilor, un tezaur în care ultimele monede sînt de la Aurelian. Rezultă prin urmare că în Dacia nu se constată o întrerupere totală a circulației monetare începînd cu domnia lui Gallienus, ci numai o slăbire a ei, explicabilă atît ca efect al deprecierei monedei de argint, cît și ca urmare a situației critice existente în provincia de la nordul Dunării.

Dar dacă totul arată că stăpînirea romană s-a menținut pe cea mai mare parte a teritoriului Daciei pînă la Aurelian, cum se explică pierderea Daciei relatată de o parte a izvoarelor literare și care este temeiul acestei afirmații a scriitorilor antici ? O explicație pe deplin satisfăcătoare nu s-a putut da pînă acum. Rămîne stăruitoare întrebarea: de ce, în mod de neînțeles, *Historia Augusta*, ca și autorii greci și în primul rînd, Dexippos, nu fac nici o mențiune despre pierderea Daciei de către Gallienus ? Fără a exclude posibilitatea că afirmația scriitorilor antici despre pierderea Daciei de către Gallienus ar putea fi o acuzație gratuită, izvorîtă din antipatia lor pentru acest împărat, *amissio Daciae* ar putea să se refere la teritoriile Munteniei și Moldovei de sud, cuprinse în termenul de Dacia, în accepțiunea lui mai veche, dinainte de cucerirea romană, ceea ce la scriitorii tîrzii din sec. IV nu ar fi de mirat. Teritoriile amintite au fost probabil cedate goților cu prilejul păcii încheiate cu aceștia în 251 de către împăratul Trebonianus Gallus¹, confundat apoi cu Gallienus, căruia i s-a atribuit

¹ Zonaras, XII, 21; Zosimos, I, 24.

astfel pierderea Daciei. Gallienus a putut confirma înțelegerea făcută de predecesorul său cu goții. Cu această ocazie li s-ar fi cedat goților și o parte a ținutului transilvănean din estul Daciei, ceea ce ar explica pe de o parte lipsa, până acum, a vestigiilor romane posteroare anului 250, iar pe de altă parte, apariția timpurie a descoperirilor gotice, începînd cu a doua jumătate a sec. III în părțile estice ale Transilvaniei. Prin urmare *amissa Dacia*, expresie analoagă cu *amissa Raetia*, referită de izvoarele antice tot la vremea domniei lui Gallienus, ar însemna de fapt nu pierderea întregii provincii, ci doar renunțarea la unele posesiuni de la granița de est a Daciei, cu scopul de a putea apăra mai bine restul teritoriilor romane. Situația creată în Dacia pe timpul lui Gallienus se oglindește în *Tabula Peutingeriana*, al cărei prototip datează probabil tocmai dintre 250 și 260 sau curînd după această ultimă dată. Într-adevăr, din această hartă lipsesc părțile de est ale Daciei și cele care se întind la răsărit de ea și la nord de Dunărea de jos, dar figurează celelalte teritorii ale provinciei, pe care descoperirile epigrafice, arheologice și numismatice le arată ca rămase în stăpînirea imperiului în tot timpul domniei lui Gallienus.

În concluzie, se poate spune că, deși unele izvoare literare amintesc și de o pierdere a Daciei pe vremea lui Gallienus, izvoarele directe dovedesc că stăpînirea romană s-a menținut în Dacia pînă pe timpul lui Aurelian, cel care a abandonat definitiv provincia întemeiată de Traian.

Cu privire la data evacuării Daciei de către Aurelian, scriitorii antici nu fac nici o precizare, dar studiul monedelor permite să stabilim că evenimentul a avut loc în anul 271. La începutul domniei lui Aurelian, printre primele emisiuni ale monetăriei de la Tarraco în Hispania figurează și cele cu tipul și legenda *Dacia Felix*, alături de cele cu *Qenius Illur (ici)* și *Fannoniae*. Identitatea legendei și a reprezentării *Daciei Felix* cu cele de pe monedele lui Decius arată, după cum s-a remarcat, că este vorba de Dacia din nordul Dunării, nu de cea organizată în sud de Aurelian, care niciodată nu apare pe monedele imperiale. Înseamnă că la începutul domniei lui Aurelian Dacia era încă în stăpînirea romană. În emisiunile următoare de la Tarraco însă, *Dacia Felix* nu mai figurează, în timp ce *Qenius Illurici* și *Pannoniae* continuă să fie emise. Pe de altă parte primele emisiuni ale atelierului monetar de la Serdica, capitala Daciei Mediteranea întemeiată de Aurelian în sudul Dunării, nu par să fie mai tîrzii decît anul 271 dată la care Dacia din nordul Dunării era pierdută de către imperiu, iar Dacia din sudul Dunării era întemeiată de Aurelian.

Spre sfîrșitul aceluiași an, Aurelian veni în Moesia, unde goții năvăliseră în mare număr. Ei fura învinși și urmăriți pînă dincolo de Dunăre, unde într-o bătălie 5000 de goți pieriră împreună cu căpetenia lor Cannabaudes, iar împăratul își luă titlul de *Qothicus Maximus*. Mai tîrziu, în anul 273, la întoarcerea din Orient, Aurelian avu din nou de luptat la Dunăre cu carpii, pe care îi învinse de asemenea, primind titlul de *Carpicus Maximus*. O inscripție din Gallia ¹ îi

ILS, 971.

dă lui Aurelian și titlul de *Dacicus Maximus*, care se poate referi la lupte purtate în Dacia din nordul Dunării, după evacuarea ei.

S-a arătat că Eutropiu și *Vita Aureliani* dau ca motiv al retragerii stăpînirii romane din Dacia faptul că ea nu mai putea fi menținută, deoarece Illyricum și Moesia erau devastate. Se spera deci că prin revenirea pe linia Dunării se va putea organiza o mai bună apărare a ținuturilor din sud. Ar mai rezulta că retragerea din Dacia nu s-a făcut sub presiunea unor evenimente războinice imediate și că deci evacuarea s-a putut face în bune condiții.

Privitor la evacuare, Rufius Festus și Eutropiu spun că au fost retrași *romanii*, expresie căreia, în *Historia Augusta* îi corespunde cuvîntul *populi*. Dar biograful împăratului Aurelian mai adaugă că au fost retrase armata și provincialii (*sublato exercitu et provincialibus*), în timp ce Iordanes amintește numai de retragerea legiunilor. Din aceste diferite feluri de exprimare a autorilor antici se poate trage, pe bună dreptate, concluzia că Aurelian a retras din Dacia armata și o parte din populația civilă. Dar unii istorici străini, majoritatea interesați din motive politice, mai puțini din lipsă de informare asupra realităților istorice, luînd *ad litteram* cuvintele scriitorilor antici, au susținut că *întreaga* populație din Dacia a fost evacuată, ceea ce evident din texte nu rezultă. Acesta este punctul de plecare al controversei privitoare la continuitatea daco-romanilor în nordul Dunării. După înțelesul care s-a dat afirmației scriitorilor antici, istoricii moderni s-au împărțit în apărători sau adversari ai continuității. Este demn de remarcat că cei mai buni cunoscători ai istoriei romane și ai Daciei, ca Th. Mommsen, J. Jung, C. Patsch, L. Homo, Fr. Altheim și alții, împreună cu istoricii romîni aproape fără excepție, sînt de părere că evacuarea Daciei nu a putut fi totală și că o populație romanică a rămas în nordul Dunării și după Aurelian. Însăși logica istorică a impus o asemenea opinie. Evacuarea totală era imposibilă în condițiile acelor vremuri și ea nu este afirmată în mod categoric de nici unul din autorii antici. Chiar cînd asemenea afirmații au fost făcute de scriitorii antici, cu referire la alte teritorii, orașe sau populații, ele au putut fi ușor dovedite ca fiind neadevărate.

Din punctul de vedere al concepției materialismului istoric, problema retragerii stăpînirii romane pe timpul lui Aurelian prezintă și alte aspecte, scăpate din vedere sau insuficient relevate de istoricii mai vechi. Societatea romană din Dacia fiind împărțită în clase antagoniste, între care s-a dus o luptă neîncetată, nu avea în totalitatea ei aceleași interese față de actul evacuării provinciei. E sigur că împreună cu armata și cu autoritățile civile au plecat toți aceia care prin poziția lor socială erau legați de existența stăpînirii romane. Au plecat deci cei bogați, proprietarii de pămînt, orașenii înstăriți, stăpînii de sclavi, împreună cu familiile lor, deoarece proprietatea asupra bunurilor de orice fel pe care le aveau, numai statul le-o putea garanta. Aceștia au luat ce au putut cu ei și s-au strămutat în sud. Dar populația săracă și exploatată, care reprezenta majoritatea locuitorilor provinciei, nu era de loc interesată să urmeze pe foștii ei stăpîni. Rămînînd pe

loc, ea scăpa de foștii ei exploatare, de plata impozitelor, de vexațiile de tot felul ale funcționarilor fiscali. Totodată ea putea profita de pe urma plecării celor bogați, luînd în stăpînire pămîntul și tot ceea ce aceia nu puteau duce cu ei. Cronicarii evului mediu și din epoca Renașterii au făurit un tablou sumbru despre cruzimea și sălbăticia popoarelor barbare. Scriitorii antici însă, ca de pildă Salvianus, arată că din cauza prea multelor vexațiuni la care erau expuși locuitorii din imperiu, aceștia erau bucuroși să scape de stăpînirea romană și fugeau la barbari, pe care unii îi așteptau ca pe niște adevărați salvatori¹. Această situație exista nu numai în Gallia, la care se referă scriitorul antic, ci, după cum au relevat K. Marx și F. Engels², ea este valabilă pentru întreg imperiul roman.

Dacia a fost printre ultimele teritorii cucerite de romani și prima provincie pierdută de imperiu. Pierderea Daciei este preludiul căderii întregului imperiu roman. Cauzele mai adînci care au determinat în perspectiva istorică mai largă pierderea Daciei, vor determina și căderea imperiului. În interior imperiul era subminat de contradicțiile care rezultau din orînduirea nedreaptă ce stătea la temelie statului și a întregii alcătuirii a societății. Cu această orînduire progresul nu mai putea fi asigurat. Din afară atacurile barbarilor au dat lovituri tot mai puternice, care au sfîrșit pînă la sfîrșit sistemul defensiv al Daciei. Descoperirile arheologice recente precum și puținele știri literare antice dovedesc rolul activ al carpilor și dacilor liberi la eliberarea Daciei de sub stăpînirea romană. Dar, după cum s-a arătat, evacuarea Daciei s-a făcut atunci cînd menținerea ei nu mai era posibilă din cauza situației create în teritoriile de la sudul Dunării, ca urmare a deselor invazii ale goșilor și ale celorlalte popoare.

Cu retragerea stăpînirii romane în 271 se încheie o epocă importantă din istoria Daciei, în care, ca un rezultat de deosebită însemnătate, s-a pus prima temelie a formării poporului și a limbii romîne, prin romanizarea populației autohtone a dacilor. Romanitatea nord-dunăreană, formată în timpul stăpînirii romane în Dacia, asimilînd pe daci, va alcătui și în epoca următoare un factor de bază în evoluția istorică.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- K. MARX, *Capitalul*, voi. I, E.S.P.L.P., București, 1957; voi. III, partea I, E.S.P.L.P., București, 1953; voi. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955.
K. MARX-F. ENGELS, *Ofere alese*, voi. II, Editura P.M.R., 1952.
— *CoHUHenun*, voi. XV, voi. XVI, partea a II-a.
F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1957.
— *Anti-Duhring*, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1955.

¹ Salvianus, *De gubernatione Dei*, V, 8.

² K. Marx-F. Engels, *ConuneHua*, voi. XVI, partea a II-a, p. 127.

• II. *Lucrări generale*

- BRANDIS , C, *Dacia*, în RE., IV, 1907, c. 1967-1976. DAICOVICIU , C, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945.
- *Contributi alla storia della Dacia Romana alla luce degli ultimi tre lustri di studi epigrafici in România*, în *Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Roma, 1959, p. 183-197.
- HIRSCHFELD , O., *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, Berlin, 1905.
- JUNG , J., *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894.
- *Roemer und Romanen in den Donauländern*, ed. II, Innsbruck, 1887, p. 378.
- *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 114 și urm.
- KIRÁLY , P., *Dacia Provincia Augusti*, voi. I—II, Nagybecserek, 1893 — 1894.
- KRUGUKOVA, I. T., *IXaKUH e cnoxu pUMcnou OKKynaşuu*, Moscova, 1955.
- MACREA , M., *La vita romana în Transilvania*, București, 1943.
- PATSCH , C, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan* (Beiträge zur Völkerkunde von Süd-osteuropa, V, 2) Wien-Leipzig, 1937. STEIN , A., *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944. TUDOR , D., *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958. XENOPOI , A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, voi. I, ed. a II-a, București, 1914, p. 163-314.

III. *Lucrări speciale*

întinderea și organizarea administrativă:

- BĂRCĂCILĂ , A.L., *Une ville daco-romaine: Drubeta* în voi. L'Archeologie en Roumanie, București, 1938, p. 7-50.
- BODOR , A., *Napoca a feliratok tükrében* (Napoca în lumina inscripțiilor), în *Kelemen Lajos Emlekkönyv*, București, 1957, p. 78—111.
- DAICOVICIU , C, *La premiere division de la Dacie*, în AISC, II, 1933-1935, p. 71-77. *Dacia. în jurul unor probleme din Dacia romană*, în AISC, II, 1933 — 1935, p. 240-253.
- Sarmisegetusa (*Ulpia Traiana*) în lumina săpăturilor, Cluj, 1938.
- Nene *Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 299-336.
- Bănatul și Jazygii*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 98-108.
- *Asupra unor lucrări în legătură cu Dacia romană*, în AISC, IV, 1941 — 1943, p. 282-320.
- Cîteva cuvinte în legătură cu organizarea Daciei*, în *Transilvania*, 73, 1942, p. 958-963.
- Din trecutul pămîntului romnesc: localizarea Daciei Malvensis*, în *Transilvania*, 74, 1943, p. 70-74.
- Așezarea autohtonă de la Apulum (Alba Iulia)*, în SCIV, 1, 2, 1950, p. 225 — 228.
- Porolissum*, în RE, XXII, c. 265-270.
- Potaissa*, în RE, XXII, c. 1014-1020.
- O nouă diplomă militară din *Dacia*, în SCIV, IV, 1953, p. 541 — 555.
- însemnări despre daci (XVI) : « *Dacia capta* » . . . (în jurul cuceririi și primei organizări a Daciei de către romani), în *Steaua*, IX, n. 6 (100), 1958, p. 116—118.
- Les « *Castella Dalmatarum* » de Dacie. Un aspect de la coïntegration et de la romanisation de la province de Dacie, în *Dacia*, II, 1958, p. 259 — 266.

- FERENCZI, ST., *A r mai Dacia kiterjedesenek, vedelmenek es feloszt s nak kerdesehez* (In legătură cu problema întinderii, apărării  i  mp r irii Daciei romane), în *A kolozsvári Victor Babe  es Bolyai Egyetemek Kozlemenyei, T rsadalomtudom nyi sorozat*, 1956, voi. I, nr. 1-2, p. 153-173.
- FLORESCU, GR., *Le probleme de la premiere division de la Dacie*,  n *Balkanica*, VII, 1944, p. 45-55. FLUSS, M., Napoca,  n RE, XVI, c. 1692-1696.
- *Tibiscum*,  n RE, VI, A, c, 813-814.
- FORNI, G., *Contributo alla storia della Dacia Romana*, Pavia, 1958 (extras din *Athaeneum*, N.S., voi. XXXVI, 1958). HOROVITZ, F., *Despre organizația administrativă a Daciei Traiane pină la h rcu Aurel*,  n *Cercetări istorice*, V-VII, 1929-1931, p. 87-160.
- *Situația precară a st pinirii romane în Dacia  i poziția specială a consu- larului Daciilor, ca expresie a acestei situații*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 97—124.
- IONAS, E., *Sarmizegetusa koloni v  avat s dnak emlekerme* (*Die M n e zum Qed ch nis der Kolonie grundung zu Sarmizegetusa*),  n AE", XLI, 1927, p. 133-137  i 310-312. K R LY, P. *Apulum*, Cluj, 1892.
- KRUGLIKOVA, I., *K eo poc  o poMa U      J     *,  n VDI, 3, 1947, p. 219—230.
- KUBITSCHKE, W., *Drobeta  n Dacien*,  n *Klio*, X, 1910, p. 253-256. PARIBENI, R., *L'ordinamento della conquista di Traiano*,  n *Dacia*, II, 1925, p. 1—21. P RVAN, V., *C teva cuv nte cu privire la organiza ia provinciei Dacia Traiană*, București, 1906.
- * tiri nouă din Dacia Malvensis*,  n ARMSI, tom. XXXVI, București, 1913.
- PREMERSTEIN, A., *Die Dreiteilung der Provin? Dacia*,  n *Wiener Eranos*, Wien, 1909, p. 256-269. RADNOTI, A., *Dacia megh dit sa es szervezete* (*La conduite et Vorganisation de la Dacie*),  n *AntHung*, I, 1947, p. 39-43.
- ROSTOVZEV, M., *Storia economica e sociale dell'impero romano*, Firenze, 1933, p. 282—283.
- RUSSU, I. I., *Apulum, numele si originea localit ii daco-romane*, în *Apulum*, III, 1947—1949, p. 145-159.
- *Nume de localit i în tăblițele cerate din Dacia*,  n *Cercetări de lingvistică*, II, 1957, p. 243-250 (= *Revue de Linguistique*, IV, 1959, p. 161-168).
- SARIA, B., *Zur Qeschichte der Provin?: Dacien*,  n *Strena Buliciana*, Zagreb-Split, 1924, p. 249.
-  TEFAN, GH., *Le câmp romain de Drajna de Sus*,  n *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 115—144.
- TUDOR, D., *Qrani a de NE a Daciei Inferioare*,  n RIR, XIV, 1944, p. 157-165.
- *Sextus Julius Possessor  n Dacia*,  n *Volumul omagial C. Qiurescu*, București, 1944, p. 523-531.
- *Cetatea Romula*, Craiova, 1939.
- *Colonia Romula într-o nouă inscripție*, în *Revista Universit ii « Al. I. Cuza »  i a Institutului Politeh ic din Ia i*, I, 1954, p. 293—312.
- VULPE, R., *Angustia*,  n *Volumul omagial C. Qiurescu*, București, 1944, p. 551—559.
- Organizarea militară a provinciei:
- BORZA, AL., *Informations nouvelles sur le câmp romain de Cenad*,  n *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 551-554. BUDAY, A., *Limesmaradv nyok Porolissum környeken* (*Restes de limes aux environs de Porolissum*),  n *Dol Cluj*, V, 1914, p. 95-108.
- *Limes problem k. Limesproblemen*,  n *Dol Szeged*, III, 1927, p. 123—129  i 133-140.
- CANTACUZINO, G., *C teva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Diocle ian*, București, 1928.

- CANTACUZINO, G., *Le grand câmp romain situe preş de la commune de Băneasa (dep. Teleorman)* în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 441-472.
- CARCOPINO, J., *Lusius Quitus l'homme de Qwernyn* în *Istros*, I, 1934, p. 5 — 9. CHESMAN, G. L., *The auxilia of the roman imperial army*, Oxford, 1914. DAICOVICIU, O., *Micia I. Cercetări asupra castrului*, în *ACMIT*, III, 1930—1931, p. 3 —43.
- Dacia. în jurul unor probleme din Dacia romană*, în *AISC*, II, 1933 — 1935, p. 240-256.
- Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937 — 1940, p. 299 — 336.
- Graniţa de est a Daciei şi triburile libere de la hotarele de răsărit ale Daciei*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 115-118.
- DAICOVICIU, C.-MILOIA, I., *Cercetări arheologice în Banatul de sud*, în *Analele Banatului*, III, 4, 1930, p. 10-25.
- DAICOVICIU, C., *O nouă diplomă militară din Dacia*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 541-555.
- DETSCHEW, D., *Ein neues Militardiplom aus Dacia Porolissensis*, în *Klio*, 30, 1937, p. 187 — 199.
- DOMASZEWSKI, A., *Die Rangordnung des romischen Heeres*, Bonn, 1900. ENSSUN, W., *Zu den symmachiarii*, în *Klio*, 31, 1938, p. 365 — 370. FABRICIUS, E., *Limes*, în *RE*, XIII, c. 639-646. FELICIANI, N., *Dacia*, în *Diz. Epigr.* II, p. 1410-1458. FERENCZI, ST., *Regeszeti megfigyelesek a limes dacicus eszaknyugati szakaszdn (Observații arheologice pe porțiunea de nord-vest a limesului dacic)*, în *Erdelyi Mäzeum*, XLVI, 1941, p. 189-214.
- *A tihoi rāmai tđborrol (Castrul roman de la Tihău)*, în *Kelemen Lajos Emlekkönyv*, Bucureşti, 1957, p. 270-292.
- FLOCA, O., *O contribuție la istoria legiunii a XIII-a Qemina în Dacia*, în *AISC*, I, partea a II-a, 1933, p. 54-57. FLORESCU, GR., *Castrul roman de la Răcari-Dolj*, Craiova, 1931.
- *Castrul roman de la Drobeta (Tr. Severin). Cercetări şi săpături arheologice din 1931*, în *RIR*, III, 1933, p. 54-77.
- *Le câmp romain de Arcidava, fouilles de 1932*, în *Istros*, I, 1934, p. 60 — 72.
- FORNI, G., *Contributo alia storia della Dacia Romana*, Pavia, 1958 (extras din *Athenaeum*, N.S., XXXVI, 1958).
- *Il reclutamento della legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano, 1953.
- GEROV, B., *Zwei neugefunde Militar diplome aus Nordbulgarien*, 1, în *Klio*, 37, 1959, p. 196-210.
- HORED, K., *Cercetări arheologice din regiunea Hoghiz-Vgra şi Teiuş*, în *Materiale*, I, 1953.
- IORDĂNESCU, A., *Lusius Quietus*, Bucureşti, 1941.
- KRAFT, K., *Zur Rekrutierung der Aien und Kohorten am RKein und Donau*, Berna, 1951.
- LORENZ, H., *Untersuchung zum Prātorium*, Halle, 1936, p. 72 — 74. MACREA, M., *Castrul roman de la Bologna. Săpăturile din vara anului 1936*, în *ACMIT*, IV, 1932-1938, p. 195-233.
- Săpăturile arheologice de la Mehadia*, în *Studii*, 1, 2, 1949, p. 139—141.
- Cumidava*, în *AISC*, IV, 1941-1943, p. 234-261.
- *Apărarea graniței de vest şi nord-est a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 215-251.
- MACREA, M. - PROTASE, D., *Şantierul Alba Iulia şi împrejurimi*, în *Materiale*, V, 1959.
- MERLIN, A., *Remaraue sur la carriere de C. Sulpicius Ursulus praefectus Symmachiariorum Asturum belii Dacici*, în *Istros*, I, facs. 2, p. 201—204. PAULOVICS, I., *Dacia keleti hatārvonala e's az ugynevejett « ddk » ezustlcincsek kerdese* (Linia de graniță răsăriteană a Daciei şi problema așa-numitelor tezaure «dacice» de argint), Cluj, 1944.

PANAITESCU, EM., *Castrul roman de la Căseiu. Din cercetările nouă*, 1929, în ACMIT, II, 1929, p. 327-342.

Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux resultats, în BSH, XV, 1929, p. 73-92.

Castra Daciae, Roma, 1931 (extras din *Atti del 2° Congresso "Nazionale di Studi Romani"*).

RADNOTI, A., *A dăciai limes a Meszesen. II limes di Dacia della montagna Meszes*, în Afi, V-VI, 1944-1945, p. 137-168.

— *Dacia meghoditdsa es szervezete (La conquete et l'organisation de la Dacie)* în *AntHung*, I, 1947, p. 39-43.

RITTERLING, E., *Legio*, în RE, XII, c. 1186—1829.

RUSU, M., *Cercetări arheologice la Qilău*, în *Materiale*, II, 1956, p. 687 — 716.

SZEKELY, Z., *A komolloi erodltett rāmai tđbor (Castrul roman de la Comălău)*, Cluj, 1943.

Jegyzetek Dacia tortenetehez (Notices sur l'histoire de la Dacie), Sf. Gheorghe, 1946, p. 24-32, 39-43.

Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945 — 1953, în *Almanahul Muzeului Regional Sf. Gheorghe*, 1879 — 1954, Tg.-Mureș, 1955, p. 18-19, 24-40.

RUSU, I. I., *Castrul și garnizoana romană de la Buciumi*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 305 — 317.

SZILÁGYI, J., *A dăciai erodrendeszer helyorsegei es a katonai teglabelyegek (Die Besetzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel)*, Budapest, 1946.

TOCILESCO, GR. G., *Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 92 — 141.

TORMA, C., *A limes dacicus felső része (Partea de sus a limesului dacic)*, Budapest, 1880.

TUDOR, D., *Căstrele romane de la Jidava, lângă Cîmpulung în Muscel*, în *București*, II, 1936, p. 89-117.

Știri nouă despre castrul de la Jidava, în BMMN, IV, 1940-1941, p. 98—101.

Castra Daciae Inferioris, I-VII, în BCMI, XXXIII, fasc. 103, 1940, p. 18-33, fasc. 105, 1940, p. 34-39, fasc. 106, 1940, p. 35-41, XXXV, fasc. 113-114, 1942, p. 143-149, BMMN, V, 9-10, p. 101.

Obergermanische Vexillationen der Legio XXII Primigenia bei Romula in Dakien, în *Germania*, 25, 1941, p. 239-241.

O inscripție romană în ruinele cetății Suceava, în SCȘIași, IV, 1953, p. 489 — 495.

Considerații asupra unor cercetări arheologice făcute pe Limes Transalutanus, în SCIV, VI, 1955, p. 87-97.

WAGNER, W., *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Qallienus*, Berlin, 1938.

*** *Despre rezultatele cercetărilor întreprinse pe șantierul arheologic Sf. Gheorghe — Brețcu*, 1950, în SCIV, II, 1951, p. 285-311.

**„ *Șantierul arheologic Qilău*, în *Materiale*, V, 1959, p. 453-459.

Populația provinciei Dacia: coloniști și autohtoni :

DAICOVICIU, C., *Problema continuității în Dacia*, în AISC, III, 1936-1940, p. 222-239 și *La Transylvanie dans l'antiquite*, Bucurest, 1945 (citată în Bibliografia generală).

— *Les « castella Dalmatarum » de Dacie*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 259—267.

DOB6, A., *Inscriptiones extra fines Pannoniae Dadaequea repertae ad res earundem peninentes*, ed. II, Budapest, 1940. FLOCA, OCT., *Sistemele de înmormintare din Dacia Superioară*, în *Sargetia*, II, 1941, p. 91 — 105.

— *Cercetări arheologice în munții Zlatnei pe dealul Boteș și Corabia*, în AISC, III, 1936-1940, p. 160-173.

A., *Die Personennamen von Dazien*, Budapest, 1941.

— *Cumidava*, în AISC, IV, 1941-1943, p. 234-261.

MATEESCU, G. G., I Traci *nelle epigrafi di* Roma, în *ED*, I, 1923, p. 57 — 290.

POPESCU, D., *Cercetări arheologice în Transilvania* (III), în *Materiale*, II, 1956, p. 184 — 195.

PROTASE, D., *Cimitirul de la Soporul de Cîmpie și importanța lui pentru problema persistenței băștinașilor în Dacia romană*, în « *Omagiu lui C. Daicoviciu* », 1960, p. 455 — 463.

— Olăria *dacică din castrul roman de la Orheiul Bistriței*, în *Activitatea muzeelor*, Cluj, 1960, voi. V (sub tipar).

RUSSU, I. I., *Onomasticon Daciae. Numele de persoane în inscripțiile provinciei*, în AISC, IV, 1941 — 1943, p. 186 — 233 și *Rectificări și adăuguri la «Onomasticon Daciae»*, în AISC, V, 1944-1948, p. 282-296.

Daco-geții în *Dacia romană*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 35-56.

Limba traco-dacilor, București, 1959.

Viața economică:

ARDAILLON, S. V., *Metalla* în DA, III, 2, p. 1853 și urm.

CARCPINO, J., *Les richesses des Daces et le redressement de l'empire romain sous Trajan*, în *Dacia*, I, 1924, p. 28 și urm.

— Note sur *la tablette de Cluj* «CIL III, p. 948. X». în *RevPhil*, XI, 1937, p. 97 și urm.

DAICOVICIU, C., O nouă *diplomă militară din Dacia*, în SCIV, IV, 3 — 4, 1953, p. 541 și urm.

— Les «Castella Dalmatarum» *de Dacie* în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 259 — 267.

DOBO, A., *Publicum Portorium Illyrici*, Budapeșt, 1940.

FLOCA, O., Die *romische Ziegelofen* von Sarmizegetusa, în *Dacia*, IX—X, p. 431 și urm.

— *Ferma* (villa rustica J din *epoca sclavagistă* romană, în *Materiale*, I, 1953, p. 743 și urm.

GOSTAR, N., *Vămile Daciei*, în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 785 și urm.

— Două *inscripții mezerziene*, în *Analele șt. ale Univ. « Al. I. Cuza » din Iași*, N.S., Secț. a III-a, tomul IV, 1958.

GREN, E., *Kleinasien unei der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der râmescien Kaiserzeit*, Uppsala, 1941.

GUMMERUS, S. V., *Industrie und Handel*, în RE, IX, col. 1496 și urm. IGNA DR. N., *Apele termale de la Băile Qeoagiului (Qermisara) în epoca romană*, Alba-Iulia, 1946 (publicat și în *Revista Balneo-Climatică*, ian.-dec. 1946). KOLOSOVSKAIA, I. K., *Contribuții la căderea stăpînirii romane în Dacia*, în ARS, seria istorie, 1956, nr. 1, p. 5 și urm.

— O *poMaumauu Ranuu*, în VDI, 1, 1957, p. 81 și urm.

LAET, S. J. DE, *Portorium, Etude sur l'organisation douaniere chez les Romains, surtout à l'epoque du Haut-Empire*, Bruges, 1949.

MACREA, M., Note *au sujet des briqueteries en Dacie*, în *Dacia*, XI — XII, p. 275 urm. NESSELHAUF, H., *Publicum Portorium Illyrici utrinque et ripae Thracicae*, în *Epigraphica*, 1, 1939, p. 331 și urm.

NEUBURGER, A., Die Technik *des Altertums*, ed. IV, Leipzig, 1921. ORTH, S. V., *Bergbau*, în RE, Suppl. IV, col. 152 urm.

OSWALD, F. and PRYCE, T. A., *An Introduction to the Studii of Terra Sigillata*, London, 1920. PANAITESCU, E. M., *Provincia și Imperiul*, în voi. « *Fraților Alexandru și I. Lapedatu* », București, 1936, p. 627 și urm.

- PARIBENI, R., *Optimus Princeps*, Messina, 1926, voi. I, p. 309 și urm.
- PĂRVAN, V., *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909.
- *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, București, 1957 (trad. R. Vulpe), p. 143 și urm.
- POPESCU, DORIN, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 144 și urm.
- ROSTOVTSSEFF, M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*, ed. II, 2 voi., Oxford, 1957. Russu, I. L., *Un sclav în serviciul vamal din Dacia*, în SCIV, IV, 3 — 4, 1953, p. 785 și urm.
- *Sclavul Atticus*, în SCȘCluj, 1957, p. 7 și urm.
- STANCIU, V., *Aurul Daciei și Imperiul roman*, Timișoara, 1942.
- TXCKHOLM, U., *Studieri iiber denBergbau der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1937, p. 110 și urm.
- TUDOR, D., *Considerațiuni economice asupra SE Olteniei în vremea romană*, în *Progresul Social*, II, 1933, p. 405 și urm.
- *Monumente inedite din Romula*, 2, voi, Vălenii de Munte, 1938 și 1940.
- *Manetele romane în Oltenia*, în AO, XXII, 1943 (extras).
- *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 130 și urm.
- WALTZING, I. P., *Etudes historiques sur les corporations professionnelles chez les Romains*, Bruxelles, 1895-1900 (4 voi.).

Clasele sociale:

- BODOR, A., *A mezogazdasdgi viszonyok alakuldsa a râmai Dacidban (Formarea raporturilor agrare în Dacia romană)*, în *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem emlékkönyve*, Cluj, 1956, p. 209-221.
- DMITREV, A. D., *Uadenue KCIKUU*, în VDI, 1949, 1, p. 77-86.
- KERENYI, A., *Die Personennamen von Dazien*, Budapest, 1941.
- KOLOSOVSKAIA, I. K., *Contribuții la istoria căderii stăpînirii romane în Dacia*, în ARS, seria istorie, 1956, 1, p. 5-30.
- KRUGLIKOVA, I., *K eonpocy o poMaHy3auuu Jlanuu* în VDI, 1947, 3, p. 219 — 230.
- TUDOR, D., *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.
- Lupta împotriva stăpînirii romane și a exploatării sclavagiste:
- BERCIU, D., *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 73 și urm.
- DAICOVICIU, C., *O nouă diplomă militară din Dacia*, în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 547 și urm.
- DMITREV, A. D., *riadenue JȃaKuu*, în VDI, I, 1949.
- *Mișcarea « latrones », o formă a luptei de clasă în imperiul roman*, în ARS, seria istorie, 1953, 1, p. 55 și urm.
- HOREDT, K., *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenburgens*, București, 1958, p. 41 și urm.
- KOLOSOVSKAIA, I. K., *Contribuții la istoria căderii stăpînirii romane în Dacia*, în ARS, seria istorie, 1956, nr. 1, p. 5 și urm.
- KRUGLIKOVA, I. T., *JJaKUH e 3tioxy pUMCKoU oKKynaifau*, Moscova, 1955, p. 135 și urm.
- MACREA, M., *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, în AISC, I, 1928—1932, p. 131 și urm. MACREA, M. și PROTASE D., *Tezaurul de monede imperiale romane de la Qeomal și invazia carpilor din anul 242 e.n. în Dacia*, în SCȘCÎMJ, V, 1954, 3 — 4, p. 495 și urm.
- MITREA, B., *Tezaurul monetar de la Ruși-Sibiu și acțiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul domniei lui Filip Arabul*, în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 611 și urm.
- *Contribuțiuni numismatice la cunoașterea problemei luptei împotriva stăpînirii romane în Dacia*, în SCIV, 3 — 4, 1954, p. 470 și urm.

- MITREA, B., Contribuțiuni numismotice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului II e.n., în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 159 și urm.
- PREDA, C, Tezaurul de la Dîmbău (reg, *Stalin*) și tulburările pricinuite de daci în anul 143, sub Antonin Piu, în SCN, I, 1957, p. 113-131.
- ROSTOVTSĖIF, M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*, ed. II, Oxford, 1957.
- Russu, I. I., Materiale epigrafice în Muzeul raional Dej, în *Activitatea Muzeelor*, II, 1956, p. 125.
- TUDOR, D., Interfecti a latronibus în *inscripțiile din Vacia*, în SCIV, IV, 3 — 4, 1953, p. 583 și urm.
- Problema colonatului în Tracia romana*, în *Studii și articole de istorie (Soc. Științe istorice și filologice)*, II, 1957, p. 33 și urm.
- Răscoale și atacuri « barbare » în *Dacia romană*, București, 1957.
- Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 212 și urm.

Viața culturală. Religiiile. Romanizarea:

- BRUHL, A., *Liber Pater*, Paris, 1953, p. 215 — 220.
- CONDURACHI, EM., I monumenti cristiani nell'Ilirico, în ED, IX, 1940, p. 1 și urm.
- DAICOVICIU, C, Există monumente creștine în *Dacia Traiană din sec. II — III?* în AISC, II, 1933-1935, p. 192 și urm. (= Mei. Marouzeau, Paris, 1948, p. 345 și urm.).
- Contribuții la sincretismul religios în Sarmizegetusa, în AISC, I, 1928 — 1932, p. 81 și urm.
- Sarmizegetusa (*Ulpia Traiana*) în lumina săpăturilor, Cluj, 1938.
- DRĂGOESCU, P., Limba latină în *inscripțiile din Dacia*, în *Contribuții epigrafice*, Rîmnicu Vilcea, 1930.
- FERRI, SILVIO, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933. FLOCA, OCT., I culturi orientale nella *Dacia*, în ED, VI, 1935, p. 204 și urm.
- O nouă *Villa Suburbana* în hotarul Sarmizegetusei, în Sargetia, I, 1937, p. 25 și urm.
- FLORESCU, GR., I monumenti funerari romani della « *Dacia Superior* », în ED, IV, p. 72 și urm.
- I monumenti funerari romani della *Dacia Inferiore*, București, 1942.
- GOSTAR, N., *Inscripții și monumente din Qermisara*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hune doara*, 1956, p. 81 și urm.
- GOSTAR, N., DAVID, L., O gemă gnostică în Muzeul Istoric din Cluj, în *Activitatea Muzeelor*, II, 1956, p. 135 urm.
- GRAUR, AL., Romanizarea Daciei prin coloniști străini în Rev. Fund., III, 6, 1936, p. 669 și urm.
- KOLOSOVSKAIA, I. K., O *poMaHU3atfuu JlaKuu*, în VDI, 1, 1957, p. 81 și urm. KRUCUKOVA, I. T., *JXaKun e 3noxu puMCKou oKKynaTfuu*, Moscova, 1955, p. 142 și urm. MACREA, M., A propos de quelques de'couvertes chre'tiennes en Dacie, în *Dacia*, XI — XII, p. 281 și urm.
- MIHĂESCU, N., *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960.
- PANAITESCU, EM., *Castrul roman de la Cășeu* în ACMIT, 1929, p. 15 și urm. PÂRVAN, V., *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
- Qetică, București, 1926, p. 640.
- Russu, I. I., *Onomasticon Daciae*, în AISC, IV, p. 186 și urm. și V, p. 282 și urm.
- TOCILESCU, GR., *Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie*, Bucarest, 1900, p. 100 și urm. TUDOR, D., Monumente inedite din Romula, part. I—II, Vălenii de Munte, 1938 și 1940.
- I *Cavalieri danubiani*, în ED, VII, 1937, p. 189 și urm.
- Colonia Romula într-o nouă inscripție*, în Rev. Univ., « Al. I. Cuza » și *Inst. Polit.-Iași*, V, 1-2, 1954, p. 299.
- WEBBER, JONES, L., *The Cults of Dacia*, în Univ. of California, *Publ. Philol.*, IX, 8, 1929, p. 245 și urm.

Istoria politică a provinciei Dacia:

- ALTHEIM, FR., *Die Soldatenkaiser*, Frankfurt a. M., 1939.
- BARKOCZI, L., *Ddk tolmacs Brigetio*. *Ein dakischer Dolmetscher in Brigetio*, în *AE*, s. III, voi. V-VI, 1944-1945, p. 178-192. BERCIOU, D., *Lupta băştinaşilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 73-95. DAICOVICIU, C., *La premiere division de la Dacie*, în *AISC*, II, 1933-1935, p. 71-77.
- *O nouă diplomă militară din Dacia*, în *SCIV*, IV, 1953, p. 541-555.
- DMITREV, A. D., *Iladenue JtaKuu*, (*κ εονποcy o cex3u oceo6odumejibuux deuMcenuu e PUMCKOU uMnepuu c emopytceuuHMu eapeapoe*), în *VDI*, I, 1949, p. 77 — 85. FORNI, G., *Contributo alla storia della Dacia romana*, Pavia, 1958 (extras din *Athenaeum*, N.S., XXXVI, 1958). GREN, E., *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der romischen Kaiserzeit*, Uppsala-Leipzig, 1941.
- HUTTL, W., *Antoninus Pius*, voi. I, *Historisch-politische Darstellung*, Praga, 1936. KLOSE, J., *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, Breslau, 1934. KOLOSOVSKAIA, I. K., *Contribuţii la istoria căderii stăpînirii romane în Dacia*, în *ARS*, seria istorie, I, 1956, p. 5-31.
- KRUGLIKOVA, I., *K εonποcy o pojuauu3atfuu ffauuu*, în *VDI*, 3, 1947, p. 219 — 230. MACREA, M., *Contribuţii la un repertoriu numismatic al Daciei*, în *AISC*, I, partea I, 1928 — 1932, p. 127-139.
- *Monetele şi părăsirea Daciei*, în *AISC*, III, 1936-1940, p. 271-305.
- *Apărarea graniţei de vest şi nord-est a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 215-251.
- MACREA, M.-PROTASE, D., *Tezaurul de monede imperiale romane de la Qeomal şi invazia carpilor din anul 242 e.n. în Dacia*, în *SCŞCIuj*, V, 1954, p. 495 — 567.
- MITREA, B., *Tezaurul monetar de la Ruşi-Sibiu şi acţiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 611-640.
- *Contribuţii numismatice la cunoaşterea problemei luptei împotriva stăpînirii romane în Dacia*, în *SCIV*, V, 3-4, 1954, p. 467-486.
- RUSSU, I. I., *Miscellanea Dacica*, II. *Interpres Dacorum*, în *AIIN*, XI, 1946 — 1947, p. 403 — 412.
- STEIN, A., *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, Sibiu, 1942.
- STRACK, P. L., *Untersuchungen zur romischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, voi. I-III, Stuttgart, 1931-1937. TUDOR, D., *Răscoale şi atacuri « barbare » în Dacia romană*, Bucureşti, 1957.
- *Problema colonatului în Dacia romană*, în *Studii şi articole de istorie*, voi. II, Bucureşti, 1957, p. 33 — 38.
- *La pretendue guerre de Caracalla contre les Carpes*, în *Latomus*, 1960.
- WEBER, W., *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig.
- Sfârşitul stăpînirii romane în Dacia:
- ALFOLDI, A., *A got mozgalom es Dacia feladása (Mişcarea goţilor şi părăsirea Daciei)* (extras din *Egyetemes Philologiai Kozlony*), 1929- 1930.
- *The abandonment of Dacia*, în *CAH*, XII, 1939, p. 150-153.
- DAICOVICIU, C., *Problema continuităţii în Dacia*, în *AISC*, III, 1936-1940, p. 240-255.
- IORGA, N., *Le probleme de l'abandon de la Dacie par Vempereur Aurelien*, în *RHSBE*, I, 1924, p. 37-58.
- LASCU, N., *Dacia Felix (între filologie şi istorie)*, în *AISC*, IV, 1941 -1943, p. 51-72.
- MACREA, M., *Monetele şi părăsirea Daciei*, în *AISC*, III, 1936-1940, p. 271-305.
- MANNI, E., *L'impero di Gallieno*, Roma, 1949, p. 17 şi urm.

- MARIN, D. ȘT., *Părăsirea Daciei Traiane in izvoarele literare antice. Considerații filologo-lingvistice pe marginea textelor*, în *Buletinul Institutului de filologie romină « Alexandru Filipide »*, X, 1943, p. 163-167. POPA LISSEANU, G., *Flavius Vopiscus și părăsirea Daciei*, în voi. « *Fraților Alexandru și I. Lape-datu la împlinirea virstei de 60 de ani* », București, 1936, p. 709 — 728.
- PROTASE, D., *Tezaurul de monete imperiale romane de la Nireș*, în *SCN*, I, 1957, p. 149—171.
- REIDINGER, W., *Die Statthalter des ungeteilten Pannoniens und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian*, Bonn, 1956.
- TUDOR, D., *Răscoale și atacuri « barbare » în Dacia romană*, București, 1957, p. 82 și urm.
- VULIC, N., *Quand la Dacie a-t-elle ete perdue*, Belgrad, 1935.

CAPITOLUL II

STĂPÎNIREA ROMANĂ ÎN DOBROGEA, MUNTENIA

în ciuda biruinței categorice obținute de romani
 în
 înaintarea cuceririi ro- ^ ^ celui d& J m,lea război m, idatic asupra cetă-
 mane la Dunărea de jos » ■ • i

ților de pe țărmul de vest al Marii Negre, extinderea și consolidarea stăpînirii lor la Dunărea de jos era sortită să întâmpine piedici. Mai puțin de zece ani după succesele obținute de M. Terentius Varro Lucullus,— către vremea cînd, în numele Senatului, Pompeius organiza durabil cuceririle asiatice din țara colchilor pînă la granițele Egiptului, — cetățile din Pontul Stîng, o dată mai mult unite în fața unei primejdii comune, se răsculau împotriva împilării unui guvernator al Macedoniei, C. Antonius Hybrida (62 î.e.n.). Ajutate de geții și de bastarnii din nordul fluviului, ele izbuteau să înfrîngă trupele romane în chip atît de rușinos încît, după expirarea misiunii sale balcanice, C. Antonius avea să fie tras la răspundere și condamnat la exil.

în legătura cu biruința de sub zidurile Histriei, Vasile Pârvan își punea întrebarea îndreptățită dacă « chiar din- acest an, nu însuși Burebista va fi fost comandantul cetelor geto-bastarne care au sfârîmat pe Antonius și, luîndu-i steagurile, le-au dus în cetatea getică Genucla ...»¹. Oricare ar fi adevărul în această privință, curînd după anul 60 amestecul regelui get în treburile cetăților de la Marea Neagră devine stăruitor. Fie că prin ocuparea litoralului va fi urmărit să bareze înaintarea romanilor spre nord, fie că atacurile îndreptate împotriva așezărilor grecești reprezintă mai degrabă expediții de cucerire, după mărturia unanimă a izvoarelor, în jurul anului 55 î.e.n. Burebista ocupă și pustiește Olbia, pentru ca în deceniul următor să pună stăpînire pe porturile Pontului Stîng, de la Histria pînă la Apollonia. Amănuntele acestui proces de cucerire nu ne sint toate cunoscute și nu putem arăta cu certitudine nici pe ce cale cetățile în chestiune își vor fi pierdut independența, nici soarta hărăzită fiecăreia în parte. Dacă despre Histria și Mesambria pare probabil că au avut de suferit asedii urmate de distrugerii, dacă despre Dionysopolis e neîndoios că s-a bucurat de un tratament mai blînd, referitor la Tomis ori Callatis, la Odessos și Apollonia, nu ne e îngăduit

¹ V. Pârvan, *Qetica*, p. 78. Așezarea exactă a Genuclei n-a putut fi pînă acum stabilită.

decît să afirmăm că — într-un fel sau altul — la mijlocul sec. I făceau parte din posesiunile aceluia pe care un document contemporan îl numește « cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia, stăpînitor al tuturor ținuturilor de dincoace și de dincolo de Dunăre »¹.

Cum s-a arătat în alt loc al acestui volum, fulgerătoarea creștere a puterii getice în zilele lui Burebista era sortită unei tot atît de repezi destrămări. Redevînd libere după moartea vajnicului cîrmuitor, cetățile de la mare se regăseau stăpîne pe propria soartă, dar numai în aparență. În fapt, ca întotdeauna, existența lor atîrna de raporturile cu stăpînii pămîntului dobrogean, iar de la o vreme, de țelurile politicii romane la Dunărea de jos.

În ultima privință, e de relevat împrejurarea că după biruința asupra lui Marcus Antonius (31 î.e.n.), care făcea din el stăpînul întregii lumi mediteraneene, Octavian — viitorul Augustus — desfășoară eforturi prelungite pentru a asigura statului roman frontiere naturale în Europa și în Asia, de la Rin și Dunăre pînă la Eufrat. În Illyricum, opera de cucerire începută sub directa lui conducere în anii 35 — 34 î.e.n., va fi continuată de generali destoinici între 12 — 9 î.e.n., apoi, cu și mai multă energie, între 6 — 9 e.n. La capătul atîtor campanii, popoarele dintre Adriatică și Dunărea mijlocie erau toate robite, iar împăratul putea scrie cu fală în inscripția care-i pomenește faptele de arme: « Biruind neamurile pannonilor, cu care pînă în zilele mele nici o oaste romană nu se măsurase vreodată, ... le-am supus poruncilor poporului roman, împingînd hotarele Illyricului pînă la malul rîului Dunărea »².

Către aceeași vreme, la Dunărea de jos, ocuparea malului drept al fluviului de forțele Romei făcea și ea progrese hotărîtoare. Prilejuite cîteodată de atacuri în direcția Macedoniei, pornite din cîmpia munteană, de cele mai multe ori de rezistența triburilor de la nord de Haemus la expansiunea romană, o serie de operații conduse fără cruțare frîngeau cerbicia populațiilor de la sud și de la nord de fluviu, ducînd la instalarea de-a lungul actualelor maluri sîrbesc și bulgăresc a unui comandament militar, în locul căruia — în primii ani ai erei noastre avea să ia ființă provincia Moesia.

Deosebit de importante, din acest punct de vedere, sînt expedițiile din anii 29 — 28 î.e.n. ale proconsulului Macedoniei M. Licinius Crassus, ca urmare a unui atac al dacilor și al bastarnilor împotriva tribului trac al dentheleților, aliați cu romanii. Respingînd pe invadatorii în masa cărora bastarnii par să fi fost cu mult cei mai numeroși, Crassus, într-o primă campanie, pătrunde în ținutul moesilor și — într-un punct anevoie de localizat, pe Dunăre — izbutește să ocupe așezarea « puternic întărită » în care bastarnii își căutaseră adăpost. La cucerirea acestei cetăți, proconsulul primise ajutorul unei căpetenii a geților din sud-vestul Dobrogei, Roles, îndată după aceea răsplătit cu titlul de « prieten și aliat al poporului roman ». În vara anului 28, o nouă încercare a bastarnilor de a

¹ *IQB*, 1, 13, rîndurile 22-25.

² *Res Gestae Divi Augusti*, 30, 1.

runde în dreapta fluviului era respinsă tot atât de sîngeros. în schimb, în timp ce continua să poarte lupte cu unele triburi trace din vecinătatea Macedoniei, Crassus e chemat să dea ajutor aliatului său Roles, atacat de o altă căpetenie a geților dobrogeni — Dapyx. Potrivit indicațiilor vagi ale izvoarelor, acesta pare să-și fi avut scaunul la nord de Roles, în regiunea de centru a Sciției Mici. Aici e nevoit să se retragă în fața forțelor romane superioare, care-l asediază într-un loc întărit, cucerit curînd după aceea. După pieirea lui Dapyx și a supușilor săi — parte căzuți în lupte, parte zidiți de vii într-o peșteră unde încercau să se ascundă — comandantul roman își îndrepta oastea împotriva unui al treilea «rege» get — de data aceasta din părțile de nord ale Dobrogei—Zyraxes. Asediat în cetatea-i de scaun, Genucla, Zyraxes izbutește să se refugieze peste Dunăre la « sciții» (probabil bastarni) cu care era legat prin alianță și de la care se va fi întors cu ajutor. Pentru moment, totuși, Genucla e luată și, un an mai târziu, Crassus își celebrează la Roma triumful pentru biruințele repurtate « asupra Traciei și geților».

Pînă ce avea să se stabilească în Dobrogea o forță de ocupație permanentă, asemenea victorii rămîn însă fără a doua zi. Abia retrași romanii, localnicii își reiau vechile rosturi, iar incursiunile de peste fluviu continuă și ele, potrivit împrejurărilor în neconținută schimbare din spațiul carpato-dunărean. Sub acest raport, o mențiune specială se cuvine apariției în ținuturile din nordul gurilor Dunării a unui popor în migrație, sarmații, a căror înaintare dinspre răsărit și a căror așezare în stepele actualei Ucraine reprezintă un fenomen de cel mai înalt interes în istoria ultimelor veacuri dinainte de era noastră. Pînă unde se vor fi întins acești iranieni la vremea de care vorbim, nu-i ușor de spus, după cum nu-i lesne de arătat motivul care-i va fi împins întîi să pătrundă în Tracia. Sigur e doar că în anul 16 î.e.n., consulul L. Tarius Rufus poartă cu ei lupte la capătul cărora izbutește să-i alunge peste fluviu, și tot atât de sigur, că și după această biruință, de-a lungul întregului secol I e.n., atacurile lor prădalnice continuă a fi amintite în izvoarele contemporane.

Ovidiu la Tomis

Caracteristice, sub acest raport, sînt informațiile oferite de operele lui Ovidiu, *Tristele* și *Scrisorile din Pont*, în care — fie și cu fireasca exagerare a celui ce urmărea să stîrneasce mila împăratului, pentru a-și dobîndi iertarea — exilatul din Tomis înfățișează un tablou întunecat al condițiilor de viață din Dobrogea către începutul erei noastre. Lăsînd la o parte amănuntele privitoare la clima aspră, la vegetația săracă și, îndeobște, la neplăcerile unui trai pentru care poetul se mărturisește nepregătit, sînt de reținut indicațiile potrivit cărora atât localnicii (geți, sciți, bessi și coralii), cît și grecii din orașe trăiau într-o stare de permanentă alarmă, expuși în fiecă clipă la loviturile fulgerătoare ale dușmanilor de peste fluviu. Mai dese iarna, cînd gerul transforma Dunărea într-un pod de gheață, asemenea atacuri nu lipseau nici în alte anotimpuri, în așa măsură încît — spune poetul — «... chiar în *timp*

*de pace războiul te îngrozește »*¹, iar acei puțini ce cutează să se gîndească la munca cîmpului, « . . . c-o mîna stau pe armă, cu cealaltă pe plug »².

Deopotrivă de interesante sînt știrile privitoare la atacuri de proporții mai mari îndreptate asupra unor posturi înaintate ale pămîntului dobrogean. ca Aegyssus (Tulcea) și Troesmis (astăzi Turcoaia, r. Macin). Deși apărate puternic de poziția lor firească și de întărituri făcute ae mîna omului, ambele sînt ocupate prin surprindere de geții din stînga fluviului, pînă ce trupe trimise în grabă de regele trac — și, mai cu seamă, ajutoare romane desprinse din forțele de ocupație ale malului moesic — izbutesc să rer cabilească situația, instalînd în fiecare din ele cîte o garnizoană.

Menționată pentru întîia oară într-o scrisoare a poetului din anul 12 e.n.. luarea prin surprindere a cetății Aegyssus trebuie să fi fost cu puțin anterioară vremii cînd scria Ovidiu. Mai sigur datat e cel de-al doilea episod la care ne-am referit — ocuparea cetății Troesmis — petrecută, după toate probabilitățile anul 15. Măcar că între o întîmplare și cealaltă avusese loc un eveniment important — anexarea formală a Moesiei, transformată în provincie la începutul domniei lui Tiberiu — noua unitate administrativă n-a înglobat din capul locului Dobrogea, rămasă mai departe sub atîrnarea regilor odrizi, reduși la poziția ce « clienți » ai Romei. Ca mulțumire pentru serviciile aduse în mai multe împrejurări, și cu deosebire în timpul războaielor panonice, cînd ostile sale ajuta; pe cele romane, Rhoemetalces căpătase domnia Traciei, pe care o cînm pînă la moartea sa, în anul 12 e.n. La această dată Augustus împărțise reg între un frate al defunctului, Rhascuporis, și fiul lui Rhoemetalces, Cotys, așa fel că regiunea dinspre mare, mai prosperă și mai influențată de cultura grecilor vecini, trebuia să-i revină acestuia din urmă, în timp ce restul regatului, mai sărac și mai expus primejdiilor, era atribuit lui Rhascuporis³. O repartitie de inegală nu putea să nu trezească nemulțumiri și, în anul 18 e.n., Coty-ucis de propriul său unchi. O nouă intervenție a romanilor devenea astre. necesară, pe urma căreia Rhascuporis se vedea exilat în Egipt; regatul său era încredințat unui fiu, Rhoemetalces, iar moștenirea lui Cotys, atribuită copiilor minori ai acestuia, rămînea să fie administrată pînă la majoratul lor de un tutore roman — ex-pretorul Trebellenus Rufus⁴.

Tulburări de felul celor amintite nu puteau să nu influențeze orientarea politică a cetăților de pe litoralul dobrogean. în măsura în care sprijinul regilor odrizi, sub « protecția » cărora continuau să se găsească la sfîrșitul **campaniilor** lui Crassus, se dovedea iluzoriu, interesele claselor exploatatoare din Histria. Tomis și Callatis trebuie să le fi împins să accepte — poate chiar să solicite — încorporarea acestor orașe, împreună cu teritoriile respective, în imperiul **ale**

¹ *Tristia*, III, 10, 67.

² *Ibidem*, V, 10, 24.

³ Tacitus, *Annales*, II, 64.

⁴ *Ibidem*, II, 68.

căruia granițe se întindeau acum mai departe decât oricând. Când anume, și în ce condiții a avut loc această încorporare, nici un document nu ne-o spune. Examenul împrejurărilor lasă totuși să se înțeleagă că, din orice parte va fi venit inițiativa, importanta hotărâre trebuie să fi fost luată după o perioadă de șovăieli în cursul căreia forțele regatului trac — slăbit de frământări interne și de atacuri din afară — se dovediseră neputincioase să asigure pământului dintre Dunăre și mare un minimum de securitate.

Deși lipsite de precizie, știrile pe temeiul cărora putem urmări procesul de înstăpînire a romanilor pe cetățile din Pontul Stîng nu lipsesc cu totul, și ele indică drept dată probabilă a înglobării acestora, ultimele decenii ale domniei lui Augustus (27 î.e.n. - 14 e.n.). În sprijinul acestei încheieri pledează, în primul rînd, relegarea lui Ovidiu la Tomis — de neconceput dacă în anul 8 orașul n-ar fi făcut parte din statul roman, — în al doilea rînd propria mărturie a exilatului care, în cîteva versuri ale *Tristelor*, scrise după toate probabilitățile în anul 9 e.n., vorbește de anexarea de către romani a coastei dobrogene ca de un eveniment recent¹. La aceste arătări, dintotdeauna cunoscute și puse în legătură cu instituirea în aceleași împrejurări a unei «prefecturi a litoralului maritim» (*praefectura orae maritimae*), despre ale cărei rosturi și sferă de activitate nu putem face decât presupuneri, se poate adăuga acum indicația rezultînd din existența la Histria a unui templu închinat lui Augustus încă în viață, de un personaj altminteri necunoscut². Indiferent de motivele personale ce l-au putut îndemna să ia această inițiativă, gestul ctitorului histrian se explică deajuns în atmosfera celui dintîi contact cu stăpînirea Romei, cînd asemenea dovezi de lealism erau desigur bine primite și cînd prezența unor forțe maritime sau terestre de oarecare importanță conferea oligarhiei din cetățile pontice un sentiment de siguranță de multă vreme pierdut.

Fără să putem arăta cu precizie data întemeierii « prefecturii litoralului maritim », trebuie să reținem că ea avea ființă în anul relegării lui Ovidiu, cînd jurisdicția romană în aceste părți era încă nouă și cînd, în lipsa unei autorități imperiale apropiate, titularul acestui post mai mult militar decât administrativ depindea de proconsulul Macedoniei. Abia cu înființarea provinciei Moesia, în primii ani ai domniei lui Tiberiu, orașele grecești de pe coasta dobrogeană par să-și fi schimbat atîrnarea, «prefectul litoralului maritim» trecînd și el cu acest prilej sub directă dependență a guvernatorului noii provincii. Cît a durat această situație și care vor fi fost succesivii titulari de la crearea postului pînă la desființarea lui, sînt întrebări la care — cu informațiile de care dispunem — putem răspunde numai în chip nesar'ofăcător. Față de lipsa oricărei indicații despre dăinuirea « prefecturii » în r .colele următoare, o ipoteză verosimilă ni se pare aceea după care ar fi fost desființată cu prilejul reformei administrative din anul

¹ *Tristia*, II, 197-200; Cf. *Epistulae ex Ponto*, IV, 7 și IV, 9.

² *Histria*, I, p. 511, nr. 9.

86 e.n., când, creîndu-se provincia nouă a Moesiei Inferioare, utilitatea unei conduceri speciale a litoralului maritim a putut fi pusă în discuție.

Regimul juridic al orașelor pontice sub stăpînirea romană încă înainte de această dată, în rotația ținuturilor de la Dunărea de jos se petrecuseră și alte schimbări, dintre care cea mai importantă e transformarea în anul 45 a regatului clientelar trac în provincia romană a Traciei. Ca urmare, Dobrogea, despre care s-a arătat înainte că — cu excepția cetăților grecești — continua să facă parte din posesiunile regilor odrizi, e anexată provinciei Moesia, în timp ce orașele de pe litoral — Histria, Tomis, Callatis — beneficiază mai departe de regimul statornicit pentru ele la data înglobării în imperiu. Cu privire la acest regim, informațiile de care dispunem nu sînt nici suficient de numeroase, nici suficient de limpezi. Mai abundente pentru Histria, ele lipsesc aproape cu totul în cazul celorlalte orașe, în legătură cu care nu se pot face decît presupuneri întemeiate pe analogii. Fie că au beneficiat de condiția unor « cetăți aliate » (*civitates foederatae*), fie de aceea a unor « cetăți libere și scutite de dări » (*civitates liberae et immunes*), toate s-au bucurat oricum de o auto administrație care prelungește pe aceea din epoca anterioară cuceririi romane. Fiecare oraș dobrogean își păstrează controlul asupra unui teritoriu delimitat cu strictețe, în fiecare colegii de magistrați purtînd denumirile tradiționale continuă să exercite atribuțiile cunoscute. Chiar din sec. I e.n., când stăpînirea romană asupra Sciției Mici se întărește și se desăvîrșește, în Tomis și Callatis (probabil și în Histria) reîncepe baterea monedei de bronz, care va dura pînă spre mijlocul sec. al III-lea.

îndată după transformarea în provincie a regatului trac, de altă parte, de-a lungul malului Dunării ca și de-a lungul coastei mării, se organizează rețeaua de puncte vamale pomenită în documente sub denumirea de « vama țărmlui trac » (*portorium ripae Thraciae*). Prima ei mențiune se citește într-o scrisoare adresată autorităților din Histria de guvernatorul Moesiei Flavius Sabinus (în jurul anului 50 e.n.), prin care fratele viitorului împărat Vespasianus confirmă orașului « îngăduința de a pescui în gura Peuce (actualul braț Sf. Gheorghe) și de a aduce lemn de facile . . . fără plata vreunei taxe »¹. Amintită și în mesajele altor guvernatori ai Moesiei dintre anii 46 și 68, această scutire ne lasă să înțelegem că, cu prilejul intrării Histriei în imperiu, locuitorii ei primiseră făgăduința de a li se respecta nu numai integritatea teritoriului stăpînit « din zilele strămoșilor » (cum se exprimă scrisoarea lui Tullius Geminus)², dar și larga imunitate fiscală ce trebuie să le fi fost recunoscută în limitele acestui teritoriu. Cît privește soarta ulterioară a « vămii Dunării », se poate arăta că în prima jumătate a sec. II aceasta a suferit o schimbare în modu-i de organizare. După cum rezultă din inscripții,

¹ *Histria*, IV, p. 558, nr. 16 (= SEQ, I, 329), rîndurile 23-25.

² *Ibidem*, rîndurile 60—61.

la o dată ce trebuie căutată între domniile lui Traian și Antoninus Pius (după toate probabilitățile, în timpul domniei lui Hadrian) « vama țărmului trac » avea să se contopească cu « vama celor două circumscripții ale Illyricului » (*publicum portarii Illyrici utriusque*), formînd de aci înainte o organizație unică cu numele de *publicum portarii Illyrici utriusque et ripae Thraciae*.

Tot din primele timpuri ale stăpînirii exercitate de « Comunitatea » orașelor romane asupra cetăților din Pontul Sîng datează și șelor pontice în sec. strîngerea lor într-o uniune de caracter cultural-religios, purtînd numele de « comunitatea celor cinci orașe » (*nvivknoXu;*), sau « comunitatea grecilor din Pont » (*χοιρον των ΕΧΧΥΙΩΝ*), din care făceau parte Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis și Odessos. În secolul al II-lea, cînd amănuntele organizării ei sînt mai bine cunoscute (v. mai departe, p. 489 și urm.), această uniune avea să sporească prin adăugarea unui al șaselea oraș, probabil Mesambria, devenind o « comunitate a celor șase orașe » (*ἑξήκοντα*). Unde era la început locul de reuniune al delegaților întruniți periodic în sesiuni comune, nu se știe lămurit. În sec. al II-lea, acest oraș era Tomis, limpede indicat în documente drept « strălucită reședință » și « oraș de căpetenie al întregului Pont Sîng ». Conducătorul federației pontice purta numele de *pontarch* (titlu mai mult decorativ), cumulînd totodată și calitatea de « mare preot » al cultului imperial, celebrat cu pompă în cadrul reuniunilor ordinare sau al unor sărbători anume. Rostul instituției se vedește astfel ca fiind în ultima instanță acela de a consolida stăpînirea romană într-un teritoriu de curînd anexat, după pilda a numeroase provincii, unde, îndată după cucerire, altarele și templele înălțate împăraților și Romei, sau împăraților și membrilor familiei lor, contribuiau la crearea unei legături religioase între capii statului roman și păturile avute ale populației locale.

Cum s-a arătat înainte în treacăt, de-a lungul întregului secol I e.n. guvernatorii Moesiei au trebuit să suporte atacuri repetate din partea populațiilor din nordul Dunării: geto-daci, bastarni, sarmați. Din acest punct de vedere, o mențiune specială se cuvine lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus, a cărui administrație pare să se fi prelungit zece ani (circa 57—67 e.n.) și care, în tot acest timp, a avut să asigure hotarul Dunării împotriva unor dușmani de aproape sau de departe. Dintre isprăvile-i mai importante, înșirate într-un elogiu funebru care ni s-a păstrat și despre care s-a mai vorbit (mai sus p. 290), e de amintit în primul rînd strămutarea în dreapta Dunării a mai mult de o sută de mii de « transdanubieni », cu femeile și copiii, cu regi și șefii lor de trib, în împrejurări asupra cărora nu ni se dau amănunte, dar care sînt de pus în legătură cu întărirea unei frontiere mereu amenințate ¹. La adastă a contribuit de bună seamă și biruința cîștigată asupra sarmaților, în^xe ca atacul de mari proporții pregătit de aceștia să fi avut răgazul

¹ CIL, XIV, 3608 (= ILS, 986).

să se desfășoare. În sfârșit, tot în legătură cu activitatea lui Plautius Aelianus la Dunărea de jos, trebuie subliniat interesul arătat de acesta situației din Peninsula Taurică (Crimeea de azi), unde intervine pentru a da ajutor cetății Chersones, pe punctul de a fi cucerită de sciți. Indiferent de forma pe care o va fi îmbrăcat-o intervenția, despre care nu putem face decât presupuneri, vrednic de reținut este faptul că în ultimii ani ai domniei lui Nero prestigiul Romei în ochii sciților taurici era destul de mare pentru ca amenințarea guvernatorului Moesiei să-i abată de la o expediție începută.

În ciuda silințelor lui Aelianus și a guvernatorilor ce aveau să-i urmeze, apărarea Dobrogei rămâne mai departe insuficient asigurată de-a lungul celei de-a doua jumătăți a secolului I. Sporirea numărului legiunilor cantonate în Moesia la patru, ca și înființarea unei flote destinate operațiilor pe cursul inferior al Dunării (*classis Flavia isAoesica*), reprezintă soluții provizorii, în așteptarea luptei hotărâtoare începute de Domitian și sfârșite de Traian, care, împreună cu soarta regatului lui Decebal, avea să decidă pentru veacuri soarta pământului dintre Dunăre și mare.

1. DOBROGEA ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII ROMANE

Prin poziția sa geografică și strategică, Dobrogea romană constituie un adevărat bastion, a cărui importanță este subliniată de prezența a numeroase trupe, ca și de construirea unui întreg sistem de castre și de castele, înșirate de-a lungul Dunării. La adăpostul limes-ului, Dobrogea cunoaște în epoca romană o dezvoltare specifică, legată atât de prezența trupelor, cât și a numeroșilor coloniști romani, a căror activitate este atestată de documentele timpului. O seamă de așezări geto-dacice se transformă din această cauză în înfloritoare orașe, care, alături de vechile cetăți grecești, asigură Dobrogei în sec. I—III e.n. o intensă viață urbană. Drumuri bine întreținute, al căror scop era înainte de toate strategic, au contribuit în această vreme la dezvoltarea vieții economice a provinciei, legată din ce în ce mai strâns de Moesia Inferioară, din care face parte până la sfârșitul veacului al III-lea e.n.

Organizarea militară a Dobrogei romane
Organizarea militară a Dobrogei începe chiar din momentul anexării ei, în anul 46 e.n. și continuă până la sfârșitul acestui veac, când avem numeroase documente cu privire fie la corpurile de trupe romane, fie urme arheologice ale primelor castre dobrogene.

În prima fază a organizării militare a Dobrogei, apărarea frontierei dunărene în această zonă atât de primejduită este asigurată îndeosebi de trupe auxiliare (*cohortes* de infanterie și *alae* de cavalerie). După cucerirea Daciei de către romani, apărarea Dunării sporește în chip simțitor prin transferarea legiunii a

V-a Macedonica de la Oescus (R. P. Bulgaria) la Troesmis. Din inscripțiile descoperite la Troesmis rezultă că majoritatea efectivului legiunii era recrutată în Asia. Acest lucru este explicabil în parte prin faptul că legiunea participase multă vreme la operațiile militare din răsărit și că își completase pierderile suferite prin recrutări din rândurile cetățenilor romani din această regiune.

Cartierul general al legiunii a V-a Macedonica a fost, din momentul transferării ei și pînă în anul 167, cînd este mutată în Dacia, la Troesmis, alături de o veche așezare getică. Cărmizi cu ștampilă descoperite în această localitate par a indica inițial existența unui mic castru ocupat de *ala I Pannoniorum*. În prima jumătate a veacului al II-lea e.n., castrul trebuie să fi fost mult amplificat, dată fiind poziția sa de centru militar ¹.

Întreaga linie a Dunării este întărită în cursul veacurilor I—III e.n. de numeroase castre și detașamente militare, ale căror urme se constată arheologic și epigrafic. Trebuie subliniat faptul că cele mai multe dintre aceste castre au fost construite pe locul unor vechi așezări geto-dacice din Dobrogea. Lucrul se explică în bună măsură prin aceea că, pe de o parte, aceste așezări se aflau în apropierea vadurilor Dunării, care trebuiau apărate în primul rînd, pe de altă parte, prin aceea că aprovizionarea trupelor era asigurată de populația locală printr-un impozit special, cunoscut sub numele de *annona militaris*.

De la sud spre nord au fost identificate de-a lungul fluviului mai multe castre, ocupate de detașamente ale legiunilor și detașamente auxiliare, care depindeau de comandamentul legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis.

Un astfel de castru roman este amintit la Sucidava, localitate al cărei nume, ca și acela al așezării omonime din Oltenia, indică în chip cert o veche așezare getică. În această regiune s-au identificat castre de formă dreptunghiulară (150 m X 80 m) în satele Mîrleanu și Satul Nou.

Lagărul roman de la Axiopolis, lîngă Cernavoda, construit alături de un vechi tîrg greco-getic, constituie un important punct de sprijin al limes-ului dunărean, refăcut de mai multe ori în cursul stăpînirii romane.

La 27 km mai spre nord, pîzind un important vad al Dunării, s-a construit la Capidava, la începutul veacului al II-lea e.n., un castru de formă dreptunghiulară (110 m X 82 m), care a fost refăcut de trei ori pînă în veacul al VI-lea e.n. Inscripțiile descoperite indică la început un detașament din legiunea XI *Claudia* cantonată la Durostorum, care a construit probabil această fortăreață, în veacul al II-lea e.n., se constată la Capidava *cohors I Germanorum*, iar în veacul al III-lea e.n., un detașament din legiunea *I Italica* ².

În tot cursul veacului al II-lea e.n., staționează la Carsium (azi Hîrșova) *ala II Hispanorum et Aravacorum* ³. Castrul a fost construit probabil în anul

¹ Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, p. 68 și urm.; A. Betz, în RE, s. v. *Troesmiss*, col. 591 și urm.

² Gr. Florescu, *Capidava*, I, 1958, p. 15.

³ Gr. Tocilescu, în *AEM*, XI, p. 64; V. Parvin, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, p. 489 și urm.

103 pe locul unei vechi aşezări geto-dace, în care s-au descoperit numeroase fragmente de vase greceşti. Castrul păzea unul dintre cele mai importante vaduri ale Dunării, în faţa gurii Ialomiţei.

Dincolo de Troesmis, la 13 km spre nord, lângă Macin, s-a ridicat la sfârşitul veacului I e.n., castrul roman de la *Arrubium*, ocupat pînă la mijlocul veacului al III-lea e.n. de *ala I Vespasiana Dardanorum*¹. Numele localităţii indică o veche origine celtică, ce trebuie pusă în legătură cu expansiunea celtilor în regiunea balcano-dunăreană în veacul al III-lea î.e.n.

Pe malul drept al Dunării, pe un promontoriu ce domină Isaccea se află ruinele marii cetăţi *Noviodunum*. Ca şi cel al Arrubiului, numele acestei cetăţi este de origine celtică. Inscriptii şi cărămizi ştamplate, ca şi unele instalaţii portuare, indică prezenţa în acest punct a principalei staţiuni a flotei romane de pe Dunăre (*classis Flavia Isdoesica*)². În afară de o inscripţie amintind un *signifer* din legiunea XI *Claudia* şi de o cărămidă cu ştampla legiunii a V-a *hiacedonica*, nu avem alte dovezi mai precise pentru prezenţa şi a unei garnizoane de trupe de uscat la Noviodunum. Dată fiind însă importanţa strategică a acestui punct, care domina un important vad al Dunării şi se găsea la capătul marelui drum strategic ce traversa Dobrogea, este de presupus că comandantul flotei de la Dunăre avea la dispoziţia sa şi un detaşament de infanterie sau cavalerie.

Ultima mare cetate romană de la Dunăre, amintită de Ovidiu, încă din vremea regatului clientelar trac, se găsea la *Aegyssus* (azi Tulcea)³. Urmele descoperite pe dealul Tulcei datează dintr-o epocă mai târzie (sec. IV—VI e.n.), dar este firesc să presupunem că în această localitate se afla cantonat un detaşament al flotei romane de pe Dunăre încă din sec. II e.n.

Inscriptii descoperite în Dobrogea amintesc şi alte detaşamente militare, pentru care nu avem însă precizat locul unde erau cantonate. Ele sînt următoarele: *ala I Flavia Qaetulorum*, *ala I Qallorum Flaviana*, *ala Pannoniorum*, *cohors I Cilicum*, *cohors VII Qallorum* şi *cohors I Lusitanorum Cyrenaica**

Un rol important în supravegherea şi apărarea Hmes-ului dunărean l-a jucat flota de pe Dunăre, despre ale cărei staţiuni mai însemnate, cea de la Noviodunum şi cea de la Aegyssus, s-a vorbit mai sus. Istoria acestei flote ne este cunoscută, în linii generale, din cîteva diplome militare, din care aflăm numele ei — *classis Flavia Moesica*. Acest nume indică faptul că ea a fost întemeiată sau reorganizată în epoca dinastiei Flaviilor (69—96 e.n.). Flota era compusă din vase de mai mici dimensiuni (*lusoriae*) şi din vase de luptă cu două rînduri de lopeţi (*liburnae*). Fiecare dintre aceste nave avea o unitate militară, sub comanda unui centurion. Detaşamente mai mici ale flotei staţionau şi în alte fortăreţe decît cele de la Noviodunum şi Aegyssus. Astfel, după cărămizile cu ştamplă descoperite

¹ CIL, III, 7512; RE, s. v. *ala* 1240.

² V. Pârvan, *op. cit.*, p. 596 şi urm.

³ *Epistulae ex Ponto*, I, 8, 15; IV, 7, 25; IV, 9, 79.

⁴ CIL, XVI, 45 şi 58; CIL, XVI, 44 şi 50; CIL, III, 14 453; CIL, XVI, 45, 50, 87.

'9 LSI

'IIX

"A

"i

in

*n

a ■

snjuanuoo un *u ʔa JJ *oas ui Bjstxa 3JBO ui 'siuisaoijL aucqqojnB ʔnooj ad '4S3A ap
 Eao uiEiao Bnop DBjaj as stʔusaojjʔ EJ 'yʔ 'oas ui 'nizjjj reui *ʂ> ʔs BOijdx a ajBod
 as Bʂy * ʂ sajuʔsisuoo iʔusacuj, iʔmuojj saʔp ap BqioA 9jsa m '3V^DDiuopdovʔ\ /V *ʔʔ7
 svqvuvu -pv S3W31SISUOO luviuoʔ sdnP 19 ʔuvidian ap ajsa iijduosui apun ui pup ad
 'jajjsy ʔB3 9p pnjBjB p 'ropup-ojaS 9JBZ9ʂ B ui aBiifo ajBʔBisui JSOI nB-u
 BOiupaoBjAj B-yʔ B iiumSaj 3ʔ-dvqvuvu ʔs BUBUIOI

BD osapaAop aDiSopatʔJB ajuaumuoui iʂ aoijBaʂida ajuauiinoQ

•jotijBpʔos ajB auitjiSapu gptʔuiBj iʂ BO 'iUBUIOI uojsngau ʔʂ ʔuBjajaA ij]nui IBUI JOJ
 osapBtuBJgui as aaBD UI austucu adnij ap aʔundaoo ajBOi BSUIJ ad Bʔmuliqo— dvqvuvu
 — BʔlAp B3JBZ3SB 3JBjyBDOʔ BJSB3DB UT BZB3UIJOJ 3S 'EDIUOpSDBpʔ B'yʔ B IIUniʂ3J B3J3D
 -npB no BjBp o 'TPF³ T* iʔpBjsudoiduii iUBJSISA 'uoisngsu 'siBunQ BJ ap ʔʔUIBA ʔB
 UBUIOijounj jBunpB nB-s njjuao mjsaoB jnjinf ui BD |iqBqojd ajjBoj ajsa BjBp BJSB30B
 3p BOUI 3JUIBUJ • BDʔUOpSDBʔʔ B-yʔB IluniSʂ; BUBOZIUJBS BUʔAap BS 'UBʔBJJʔ inj
 BaraaaA ui 'BO najuad 'uinxoioouuvʔ j vʔv ʔʔqBqojd 'ajEijʔxnB adnaj pun BZBd qns
 •u-a 9-J7 ui aoaw niup p3 UUBIBJL umaBdojjL ʔʂ siuisaoaʔ apsBJio ppads ui ajijuiuiB
 ainqaaj ajapaA ap jound jsaoB UTQ 'EJIAP BJBTa ap BjBʂaʔ EaBii]ip3 ajBʔOAzap o 'u-a JJJ
 —u *oas jnsano uj JUAB nE aʔa 'BiBiiʔira aoʔ Baunʔi -ounj Bgui ad 'EO ni
 osapaAop ʔiBiʔJBDO] aisaoB aajuip aj]nui ʔEUI apo ui ajuadoosap aoijBigida
 ʔʂ aoigojoauJB

EJBIA ap jndaouj un no 'ajBOipu

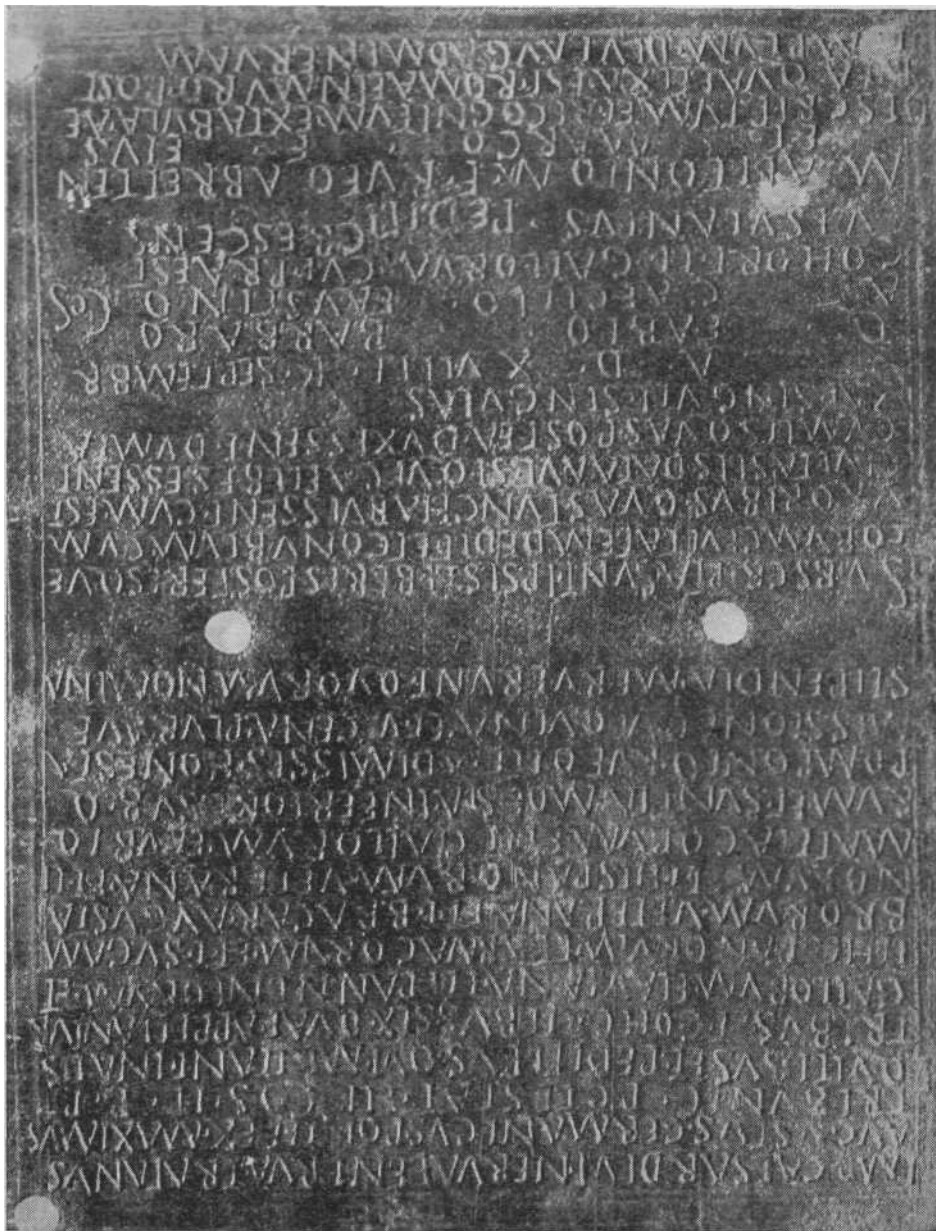
IBUI apjBS uip jnun ui Ejuipasaj puiAB 'Bpdpiunui ISEAD ajEziuBgao na Bunuiioo ap
 aunpdaooB o iʂ pjjsB BjBdBO vmuoʔuxsʂʔ iʔntnuoiuaj aʔiJBjran ad iʔBS ap EʔBJ
 ranijBgʔiqo ajpppo lā aʔiJBp azazʔWBdaa BS BCUS B3AB aaBO 'sipuu3n)uint> un ap ras
 pup ui pup uip 'JBʔ 'jBnuB sap ounodp un ap snpuoo 'ʔan\\vuno -u'a JJ ʔntooas
 no puidaoui 'nBS vanuouno3p oipxo) punuiioo niʔisuoo un ap asnpuoo nBaa vuoʔ
 'UX3I aʔsaoy •ijBjiun aojsaoB ap ajBjidBO uʔAap uinunpoiAoʔ iʂ BAEpidBʔ 'lajisy
 •JEJUII jnajsBO Eguij ap BajBiipooʔ aidsui nBagEjjB i-ajBD aoiuiouooa aojasaaaju
 EiuoʔBp 'jnfaduitp (pin) ajes apjuajip ui iJijiqBjs ʔUEjajaA iʂ ʔUBUIOI ʔʔʔAp ʔʔISIU -ojoo
 upd 'piB ajEuojueO apdnjj ap juapudapui jBʔOAzap nB-s ʔuojuaj ajsaoy •asuʔiui
 ajJEOj ajBjm ipoʔuaj uisBg 'EABpidBQ iʂ umunpoiAoʔ[BO 'pBʔipoo] apun ui
 'isnjojL -aisapoui ʔBUI jngisap nBja ajBʔixnB jopiuauiBʂEjap ajʔuojuax

•ranJoʔsoanQ BJ BJBUOJUEO 'pipnpjQ JX B nunigaj jnuojuaj iʂ BʔʔE as

BagoaqoQ ui joi BS B ajjEd ajBUi IBUI BBO UI 'ʔuoʔ BʔSBaoB ui ajBjpojnE aaBui
 IBUI B30 Iʂ duij ISEpOB UI 1319 JUBpUEUIOO piEO|BʔB0IUOp30B|AJ B-ʔ B Hʔnigaʔ jnu
 -ojuai EʔBiopui EJBj Bja supui IBUI pQ -Apoadsaj m]nju3uiBʂBjap BjuBWoduii ap
 Bapuidap nuoʔU9i mjsaoB Baiapupuj uoj Bjuajsizqns nB9joos ʔʂI 3JBO uip 'jBjnj
 nuojuai un sip BzpjBdai as ʔJ BagojqoQ uip adnaj ap jojundjoo jojnjinjʔ

•auajBunp pjorj E

9iaugaABJdns Bjoaaip ui BJUI iʔntmajig BajESjBA BJ ap BUOZ iʂ BO Bj]nzaj 'iS

civium Romanorum, și cea de est, pe locul vechiului castru al legiunii a V-a Macedonica, în jurul căruia s-au format *canabae-le*.

Inscripții datînd din vremea lui Hadrian și Antoninus Pius dovedesc că atît așezarea civilă de la Troesmis, cît și *canabae-le* apropiate, formate în jurul castrului legiunii a V-a Macedonica la începutul sec. II e.n., erau organizate în chip separat, chiar dacă una și aceeași persoană putea cumula atît demnitatea de *decurio* sau *cjuinc[nennalis canabensium]*, cît și pe aceea de *decurio* Troesmen-sium. De fapt, spre deosebire de *canabae*, în care locuiau veteranii și cetățenii romani stabiliți în jurul legiunii a V-a Macedonica, din așezarea civilă de la Troesmis făceau parte, pe lîngă locuitorii băștinași, cetățenii romani — veterani sau alții — ale căror proprietăți (*villae*) se găseau în regiunea învecinată. Ambele așezări se aflau însă sub autoritatea directă a comandantului legiunii a V-a Macedonica, deși sînt organizate separat din punct de vedere administrativ. Faptul însă că aceste două așezări, cu origini și tradiții deosebite, erau atît de apropiate din punct de vedere teritorial, explică de ce, după transferarea legiunii a V-a Macedonica în Dacia, în 167 e.n., ele s-au contopit într-un singur oraș, care, în vremea lui Marcus Aurelius, va căpăta rangul de *municipium*, devenind sediul consiliului provincial (*concilium provinciae*) al Moesiei Inferioare.

Cît privește orașul Tropaeum Traiani (azi Adamclisi), el a fost întemeiat pe vremea lui Traian (98 — 117 e.n.), o dată cu ridicarea monumentului triumfal din apropiere, de la care își trage de altfel și numele. Săpăturile arheologice au descoperit aici numeroase monumente, dintre care unele de mari proporții, datînd din epoca romană tîrzie (sec. IV—VI e.n.). Inscripții mai vechi dovedesc însă că orașul a fost colonizat încă din sec. II cu numeroși veterani romani. Cîteva inscripții din vremea lui Septimius Severus (193-211 e.n.) dovedesc că cel puțin la această dată orașul avea rang de *municipium*¹. De fapt, așa cum rezultă dintr-o inscripție din orașul Thyateira, din Lydia, datînd din vremea lui Marcus Aurelius, orașul avea acest rang încă de la mijlocul sec. II e.n. Inscripția amintește pe un cavaler roman, T. Ant. Cl. Alphenus Arignotos, care a deținut printre alte funcții și pe aceea de Xoyicrr^t (în l. latină *curator civitatis*), pe care a exercitat-o pe cînd era și comandant al cohortei I Cilicum, cantonată în Moesia Inferioară în acea vreme. Este vorba de fapt de un controlor financiar, numit de statul roman pentru a pune ordine în bugetul din ce în ce mai deficitar al orașelor din sec. II e.n.².

Cît privește orașele grecești pontice, așa cum s-a văzut
 Orașele grecești în timpul stăpînirii romane
 ma] SUS) romanii le-au protejat încă de la început, nu
 /-,,, T TTT •» numai fiindcă ele reprezentau noi celule economice și
 administrative ale vastului imperiu, dar și fiindcă ele con-
 stituiău, grație oligarhiei grecești din aceste orașe, tot atîtea puncte de sprijin

¹ CIL, III, 12 461, 12 470, 12 473, 13 734.

² Louis Robert, în *Istros*, 1, 2, p. 216 și urm.

pentru menținerea stăpînirii romane pe malurile Dunării, ce devenise o mare arteră comercială romană. Pe de altă parte, bazinul Mării Negre interesa tot mai mult politica romană din Orient.

Un document de mare însemnătate din acest punct de vedere este « hotărnicia » lui M. Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferioare, din 25 octombrie 100 e.n. Textul acestui document a fost descoperit încă din săpăturile din primii ani de la Histria. El conține un adevărat dosar al situației orașului din momentul în care s-a constituit provincia Moesia și pînă în anul premergător primului război dintre romani și daci. Din textul documentului reiese că patru guvernatori ai provinciei Moesia, anteriori lui M. Laberius Maximus — și anume Tullius Geminus, Flavius Sabinus, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus și Pomponius Pius — confirmaseră pe rînd privilegiile acordate Histriei de stăpînirea romană¹.

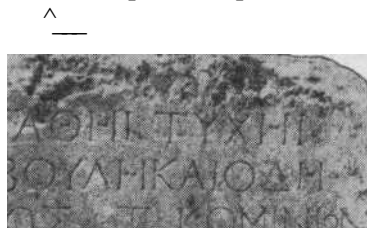
Astfel, dispoziția în favoarea orașului Histria confirmată de Flavius Sabinus, guvernator al provinciei Moesia între anii 50 — 57 e.n., la cererea solilor orașului, susținută de comandantul țărmului pontic, Asiaticus, asigură înainte de toate coloniștilor greci dreptul de pescuit în delta Dunării «deoarece, spune documentul, aproape singurul venit al orașului, este acela de pe urma peștelui sărat ».

Cîțiva ani mai tîrziu, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, guvernator al provinciei între 57— 67 e.n., adaugă în scrisoarea sa către histrienii următoarele cuvinte, semnificative pentru politica romană față de orașele grecești din Pont: « In ce mă privește, atît de puțin mă gîndesc să știrbesc ceva din drepturile acordate vouă de atîta vreme, încît bucuros aş născoci altele, cu ajutorul cărora să împodobesc un vechi oraș grecesc, plin de respect față de împărat și față de noi înșine ».

Reamintind toate aceste dispoziții, M. Laberius Maximus confirmă atît hotarele vechiului teritoriu al orașului Histria, cît și dreptul străvechi al histrienilor de a pescui nestingheriți în delta Dunării, fără să plătească vama față de *portorium ripae Thraciae*. Pescuitul în deltă și la gurile Dunării reprezenta încă de la întemeierea coloniei milesiene de la Histria una din ocupațiile de căpetenie ale locuitorilor ei. Era firesc ca ei să fi. cerut de la noua stăpînire romană confirmarea drepturilor lor străvechi de a-și continua această activitate fără a fi supuși la un impozit, ce atingea unul dintre cele mai însemnate capitole ale economiei histriene, într-o vreme, în care, cum spune clar documentul, orașul trecea demult printr-o gravă criză economică. Se mai vorbește de asemenea în această decizie a guvernatorului de dreptul pe care-l au locuitorii Histriei de a-și aduce fără vamă lemnul de pin necesar pentru fâcle. Cît privește lemnul de foc, documentul amintește că histrienii și-l puteau procura nestingheriți din pădurile ce se întindeau pe propriul lor teritoriu.

¹ V. Pârvan, Histria, IV, p. 26 și urm.; D. M. Pippidi, în Dacia, N. S., II, 1958, p. 227 și urm.

Înainte de a încheia discuția asupra acestui document de cea mai mare însemnătate pentru viața economică a Histriei, trebuie să subliniem faptul că hotărnicia lui Laberius Maximus datează din toamna ce a precedat primul război cu dacii. Statul roman întârea prin astfel de hotărâri poziția orașelor grecești din Dobrogea, considerate însemnate puncte de sprijin în vederea războiului cotropitor pe care-l pregăteau pentru primăvara anului următor. Nu aveau de altminteri să întârzie nici în Dobrogea unele lupte cu dacii, pe care le ilustrează monumentul triumfal de a Adamclisi.

YĂ

Instituțiile lor tradiționale: sfatul orașului (JiouXT)) și adunarea poporului (S-Tjfxoť), amintite în numeroase documente din epoca romană, continuă să reprezinte cele două vechi instituții democratice, deși la această dată activitatea lor se restrânge în chip necesar numai la viața internă a cetății și la raporturile cu oficialitatea romană, încă din epoca anterioară stăpînirii romane însă, această organizare tradițională fusese tot mai mult golită de conținutul său democratic sclavagist. Așa-zișii « binefăcători » (euepysTat.) din aceste orașe sînt reprezentanții oligarhiei negustorești pontice, care au jucat un rol determinant la definitivarea afilierei a acestor cetăți la stăpînirea romană. Nu e astfel de mirare că în spatele acestor instituții de veche tradiție democratica sclavagistă se ascund

XV
m

\ T AM

...
■&?■

- .

rig- 107. — Altar onorific pus de sfatul orașului și adunarea poporului orașului Tomis
(sec- n e-n-) (Tomis).

și în epoca romană interesele de clasă în cinstea lui T. Cominius Claudianus ale păturii exploatoare din orașele Hermafilos, pontarch al hexapolei pontice pontice, cu atît mai strîns legate de noua stăpînire cu cît ea era singura în stare să-i garanteze exercitarea nestingherită a drepturilor și posibilităților sale economice. Cetățeni ai orașelor pontice, membrii acestei oligarhii au căutat permanent nu numai să dea dovezi de lealitate față de noua stăpînire, dar să și pătrundă în rîndurile păturii celei mai privilegiate din punct de vedere juridic și

anume în rîndurile cetătenilor romani. Astfel, un document de mare însemnătate de la Histria, datînd din anul 138 e.n. și conținînd numele membrilor «colegiului bătrînilor» (yspouaioc) din acest oraș amintește nu numai 12 romani, dar și 17 greci al căror nume indică o recentă încetățenire ¹. Acest fenomen a început în orașele pontice încă din sec. I e.n. și va continua în cursul secolului următor, pînă cînd, în 212 e.n., prin « constituția antoniniană », populația liberă a orașelor capătă cetățenia romană.

Istoria orașului Histria în vremea stăpînirii romane ne este parțial cunoscută printr-o serie de inscripții privitoare la viața internă a cetății. Ca toate celelalte orașe din imperiu, Histria nu mai constituie decît una din nenumăratele unități economice și administrative ale statului sclavagist roman. Autonomia sa administrativă a dăinuit atîta vreme cît clasa exploatatoare locală a putut juca rolul de intermediar între stăpîni și exploatați, asigurînd prin propriile sale organe administrative funcționarea aparatului fiscal, de care imperiul nu dispunea.

Așa se explică desigur o oarecare bunăstare, pe care o cunoaște orașul Histria, ca și celelalte orașe pontice de altminteri, în cursul veacului al II-lea e.n. Arheologic, această bunăstare, de care s-a bucurat înainte de toate clasa exploatatoare, este documentată de numeroase monumente. Inscripțiile amintesc șase edificii ridicate în cinstea lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius. Într-o epocă ceva mai tîrzie s-au clădit termele, refăcute în mai multe rînduri, și un *macellum*, hală, ridicată, probabil, în cursul veacului al II-lea. Aprovizionarea cu apă a orașului, adusă de la circa 30 km dinspre vest, prin apeducte bine construite, asigura locuitorilor Histriei, ca și probabil proprietarilor din jurul său, apa care lipsea în imediata vecinătate a cetății. În comparație cu epoca frămîntată și plină de primejdii, în care trăise cu două veacuri mai înainte, Histria credea că își poate îngădui să se intituleze, cu un termen care corespunde într-o anumită măsură situației sale relativ prospere « orașul prea strălucit al Histrienilor » ².

Informațiile noastre documentare asupra vieții administrative a orașului Callatis în epoca romană nu sînt prea numeroase. Raporturile sale cu statul roman fuseseră precizate încă din vremea tratatului încheiat în anul 72 de Varro Lucullus.

Dintr-o inscripție din sec. II e.n. se constată că administrația romană procedase și în cazul orașului Callatis la delimitarea teritoriului rural al orașului ³. O inscripție de la începutul sec. II e.n. vorbește de prezența, la Callatis, a unui grup de cetățeni romani (*cives Romani consistentes Callatis*), avînd în frunte un *quinquennalis perpetuus*. Este foarte probabil că și la Callatis, ca și la Histria, începînd cu sec. II e.n., unii dintre reprezentanții oligarhiei negustorești locale au căpătat și ei, pe o cale sau pe alta, cetățenia romană, bucurîndu-se astfel de o situație juridic privilegiată. Este de la sine înțeles că o asemenea favoare juridică

¹ V. Pârvan, Histria, IV, p. 66.

² *ibidem*, p. 114 și urm.

³ CIL, III, 7587.

era căpătată înainte de toate de acei reprezentanți ai oligarhiei pontice, care se remarcaseră prin zelul lor deosebit față de stăpînirea romană.

Urmele arheologice din epoca romană de la Callatis dovedesc că orașul a fost împodobit în această vreme cu o seamă de monumente publice și private, care reflectă prosperitatea economică a acestei oligarhii negustorești. Regiunea din jurul orașului era, pe de altă parte, renumită încă din epoca greacă pentru

Fig. 108. — Fragmentul unei arhitrave de marmură, aparținînd unei clădiri de mari proporții (sec. II e.n.) (Tomis).

bogatele sale recolte de grîne. Chipul zeiței Demetra de pe monede, ca și monumentele închinat divinităților protectoare ale agriculturii dovedesc că, în epoca romană, această activitate specifică a populației din orașul și teritoriul callatian a luat o și mai mare dezvoltare. În jurul orașului se constată arheologic o seamă de proprietăți rurale (*villae*), ai căror stăpîni se bucură de o bună stare materială.

Locul cel dintîi între orașele pontice îl ocupă însă în epoca romană Tomis. Capitală a unei uniuni de orașe pontice, reședință temporară (pînă pe la 86 e.n.) a comandantului roman al țărmului pontic, orașul Tomis se dezvoltă în sec. II - III e.n. în așa măsură încît se poate afirma, pe baza monumentelor arheologice descoperite pînă acum, că în raport cu toate celelalte orașe din Pontul Stîng, acest centru urban capătă caracterul unei adevărate metropole. Aici poposeau guvernatorii și cei mai însemnați funcționari ai provinciei Moesia Inferioară în inspecțiile lor în regiunea orașelor pontice, aici se îndreptau soliile celorlalte orașe atunci cînd aveau să-și ceară confirmarea vechilor lor drepturi sau acordarea unor noi favoruri. Mare centru comercial, așa cum se va vedea în capitolul următor, mare centru de producție de mărfuri, Tomis se constată, pe baza documentelor scrise și arheologice, a fi jucat cel mai însemnat rol în epoca romană față de toate celelalte orașe de pe coasta de apus a Mării Negre.

Orașul își păstrează și în epoca romană organizarea sa tradițională. Conducus de arhonți, ale căror propuneri sînt aprobate de adunarea poporului (sxx

orașul era împărțit în cele patru triburi specifice coloniilor ioniene. În epoca imperială, cetățenii romani care, ca și la Callatis, trebuie să fi fost constituiți într-un *conventus civium Romanorum*, sînt grupați într-un «trib al romanilor»¹.

Drumurile romane în Dobrogea Organizarea militară și administrativă a Dobrogei a impus stăpînirii romane construirea unei rețele de drumuri a căror funcțiune era înainte de toate strategică. Caracterul ofensiv al limes-ului era astfel asigurat prin posibilitatea unor deplasări rapide de trupe, fie în direcția punctelor primejduite, fie în vederea întăririi capetelor de pod de dincolo de Dunăre.

Este de presupus că drumurile romane din Dobrogea continuau, cel puțin în parte, vechi drumuri locale. Construite după un sistem bine cunoscut în întreg imperiul, aceste drumuri bine pietruite și bine întreținute, au atins în epoca romană maxima lor dezvoltare.

Este ușor de înțeles de ce cel mai vechi dintre aceste drumuri a fost construit de-a lungul Dunării, unind toate caestrele limes-ului dunărean. De la Durostorum (Silistra), unde era cantonată legiunea a XI-a Claudia și pînă la Troesmis, unde era cantonată legiunea a V-a Macedonica în prima jumătate a veacului al II-lea e.n., drumul trecea pe la Sucidava (Mîrleanu ori Satu Nou), Altinum (Oltina), Flaviana (poate Rasova), Axiopolis (Cernavoda), Capidava, Cius (poate Gîrlici) și Beroe. Dincolo de Troesmis drumul continua legînd între ele caestrele și caestelele de la Arrubium (Macin), Noviodunum (Isaccea), Aegyssus (Tulcea), Salsovia (Mahmudia) și Halmyris, pe malul lacului Razelm. De aici începea spre sud un alt drum, probabil un vechi drum local, care lega orașul Histria de Tomis. Spre sud, drumul continua spre Callatis (Mangalia), Odessos (Varna), Mesambria, Apollonia, terminîndu-se la Bizanț.

Prin mijlocul Dobrogei trecea un alt mare drum roman, care făcea legătura între orașele din Moesia și orașele dobrogene: de la Marcianopolis (azi Devnia în R. P. Bulgaria), acest drum intra în Dobrogea prin ținutul Ausdecensilor (*civitas Ausdecensium*), legînd mai departe orașele și tîrgurile Tropaeum Traiani (Adamclisi), Ulmetum (Pantelimonul de Sus) și Ibida (Slava Rusă). Din această ultimă localitate, ale cărei urme monumentale dovedesc că în acest loc a existat cel puțin în epoca tîrzie romană o puternică cetate, porneau ramificații înspre Troesmis, Noviodunum și Aegyssus.

Aceste trei drumuri cu direcția sud-nord se întretaiau cu unele drumuri locale (*semitae*), care legau orașele grecești de la mare cu cetățile de la Dunăre: de la Callatis la Tropaeum, de la Tomis la Axiopolis, de la Histria la Capidava, Carsium și Ulmetum.

Aceste drumuri ne sînt cunoscute printr-o serie de stîlpi de piatră care indicau afît distanțele dintre diferitele localități, cît și epoca în care drumurile

fuseseră construite sau reparate. Astfel de monumente au fost descoperite în mai multe locuri în Dobrogea și ele dovedesc grija permanentă pe care au manifestat-o autoritățile militare romane în privința construirii și întreținerii drumurilor. Din loc în loc, drumurile erau controlate de detașamente militare, comandate de câte un *beneficiarius*, așa cum indică unele inscripții de la Axiopolis, Capidava, Histria, Tomis și mai ales de la Troesmis. La răscrucile de drumuri existau stațiuni de poștă (*mutationes*) și hanuri (*mansiones*)¹.

Trebuie subliniat pe de altă parte impulsul mare dat vieții economice din Dobrogea prin construirea și întreținerea acestor drumuri de piatră care ușurau transportul a tot felul de mărfuri din unele centre în altele. Un monument funerar din Tomis, pus în amintirea unui negustor, reprezintă un car cu boi încărcat cu mărfuri, imagine sugestivă a dezvoltării schimburilor comerciale cu ajutorul acestei rețele de drumuri, construite inițial în scopuri strategice².

Populația Dobrogei în epoca romană. Clasele sociale înmulțirea așezărilor de tot felul în Dobrogea romană, trebuie pusă în legătură pe de altă parte și cu sporirea populației ei. Documentele din epoca romană ne îngăduie să cunoaștem mai multe categorii de populație, a căror poziție socială și economică deosebit de variată ne este în parte cunoscută.

Populația autohtonă a Dobrogei a rămas și în epoca romană în marea ei majoritate geto-dacică. Unele infiltrațiuni mai vechi de populație străină, ca de pildă grupurile de sciți documentate cu trei veacuri mai înainte, s-au topit în masa populației geto-dacice din Dobrogea.

Prin faptul cuceririi, populației băștinașe geto-dacice care se opusese în chip activ în mai multe rînduri înaintării romane, i s-a aplicat tratamentul cel mai dur. Proprietatea obștească a triburilor geto-dace a trecut de fapt în stăpînirea romană, devenind *ager publicus*. Pe seama proprietății acestor triburi s-au întemeiat noile așezări romane. Terenurile acordate coloniștilor romani au fost astfel smulse vechilor stăpîni ai acestor locuri. Numele unor așezări care continuă și în epoca romană dovedesc însă existența unor sate geto-dace: Capidava, Buteridava, Sacidava ș.a. Din inscripții cunoaștem și numele unor daci, ca de pildă Daizus, fiul lui Comozous, Mamusa, Zura, Tsinna și Tsiuru de la Capidava³.

Poziția juridică a populației geto-dace din Dobrogea apare net inferioară în raport cu alte pături și grupuri de populație liberă. Deosebit de grăitoare din acest punct de vedere este inscripția privitoare la teritoriul « cetății » Ausdecensilor⁴. Din acest document deosebit de însemnat rezultă că geto-dacii din sudul

¹ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 576 — 586; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 164 și urm.

² V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 156.

³ CIL, III, 14 214, 11, 12, 14.

⁴ CIL, III, 14 437, 2.

Dobrogei intraseră în acest teritoriu, care le aparținuse înainte de cucerirea romană, dar au fost alungați și opriți să se mai apropie de pământul noilor proprietari. Se poate astfel vedea că, departe de a reprezenta o epocă de totală liniște și înflorire, epoca romană a cunoscut o seamă de frământări sociale și economice deosebit de puternice, chiar dacă ele au fost adesea înăbușite. În orice caz, situația populației băștinașe geto-dace nu poate fi comparată cu aceea a noilor coloniști romani, al căror tratament de favoare le-a asigurat o situație economică și socială adesea înfloritoare. Datorită acestei poziții juridice impusă de cuceritor se explică și faptul că știrile despre populația băștinașă din Dobrogea sînt mult mai puține decît cele privitoare la alte grupuri sociale, care s-au bucurat de un tratament mai bun.

Informații mai numeroase avem despre o altă populație de origine tracă din Dobrogea și anume *bessi* și *lai*. Prezența acestor elemente trace în Dobrogea este atestată pentru prima oară de Ovidiu care, în scrisorile sale, îi amintește alături de geți și de sarmați. O seamă de inscripții din epoca romană descoperite la Ulmetum, Histria și Tomis subliniază faptul că *bessi* și *lai* locuiau în satele (*vid*) din vecinătatea acestor centre, alături de veteranii și coloniștii romani (*veterani et cives Romani et Bessi* (alteori *Lae*) *consistentes*)¹. Faptul că unii dintre acești coloniști romani participă la administrația satelor lor — din rîndurile acestora se alege unul dintre cei doi primari (*magistri*) sau perceptorul (*quaestor*) — dovedește că, cel puțin în raport cu populația băștinașă geto-dacică, *bessi* și *lai* colonizați în Dobrogea au avut în sec. II—III e.n. o situație privilegiată. Faptul acesta este pe deplin confirmat, cum s-a putut vedea mai sus, și de protejarea pământurilor coloniștilor traci grupați în *civitas Ausdecensium*. Studiul numelor acestor coloniști amintiți de inscripții dovedește pe de altă parte că în tot timpul sec. II — III e.n. *bessi* și *lai* și-au păstrat cu multă tenacitate caracterul lor tracic, deosebit de cel al populației băștinașe din Dobrogea, deși fuseseră aduși în Dobrogea încă de la sfîrșitul sec. I î.e.n. Multă vreme s-a crezut că aceste elemente trace au migrat de bună voie de la sud de Balcani în Dobrogea, după înfrîngerea lor de către romani în anii 72 și 29 î.e.n. De fapt, tracii de la sud de munții Haemus au rezistat în mai multe rînduri și cu atîta energie cîmpirii romane încît, după o ultimă mare răscoală, înăbușită în anul 11 î.e.n., o parte din ei și anume *bessi*, au fost deportați în masă, dincolo de munți, în Dobrogea.

Prin dislocarea lor, romanii și-au putut atinge scopul și anume înăbușirea oricărei noi încercări de răscoală. Deportarea acestor elemente războinice în Dobrogea, care la acea vreme făcea parte din statul clientelar al odrizilor, și-a atins scopul dorit de romani, deoarece nici o știre nu ne lasă să întrevădem vreo atitudine ostilă față de noua stăpînire romană, inaugurată în anul 46 e.n. Documentul privitor la protejarea hotarelor *Ausdecensium* de către autoritățile romane

¹ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 562 și 600; II, 2, p. 366 și 406; *Histria*, IV, p. 617 și 722; *Histria*, VII, p. 55, 67 și urm., 118, 120 și urm., *Dacia*, II, 1925, p. 242 și urm.

ar putea să ne dea explicația situației mult mai favorabilă a besilor și lailor în raport cu populația băștinașă geto-dacică. Deportați în Dobrogea, besii au fost colonizați în unele sate, al căror pământ aparținuse înainte de această dată populației geto-dace. Nu este exclus ca între noii veniți și populația locală să fi intervenit conflicte, izvorînd înainte de toate din redistribuirea proprietății funciare în favoarea celor dintîi. Astfel s-ar putea explica, pe de altă parte, și faptul că, în momentul transformării Dobrogei în provincie romană, elementele cele mai ostile noii stăpîniri au fost geto-dacii, și nu besii și laii, care se simțeau încă străini în mijlocul unei populații, pe ale căror pămînturi fuseseră colonizați.

O dată cu stăpînirea romană a început însă un adevărat aflux de coloniști, veterani sau civili, a căror prezență este atestată de numeroase documente. Cei mai mulți dintre ei au fost împroprietăriți după eliberarea din serviciul militar, constituind, alături de alți coloniști romani, așezați în Dobrogea prin propriile lor mijloace, o pătură economic și social privilegiată. Datorită lor pătrund în Dobrogea nu numai unele forme noi de raporturi agrare, dar și elemente de limbă și artă romană, care au dat un caracter specific culturii acestei regiuni în sec. I—III e.n.

Inscripțiile latine din Dobrogea ne îngăduie să urmărim cu oarecare precizie procesul pătrunderii acestor elemente romane sau romanizate în satele și orașele din Dobrogea. Așezați în primul rînd în *canabae* At. legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis¹, veteranii romani s-au răspîndit mai apoi în restul Dobrogei, fiind amintiți în satele din jurul Histriei și Tomisului, uneori împreună cu alți coloniști romani (*veterani et cives Romani*), alteori împreună cu besii și laii, despre care s-a vorbit puțin mai sus. Mulți dintre acești veterani serviseră chiar în unitățile militare cantonate în Dobrogea sau în flota de pe Dunăre. Alții însă care serviseră în unități militare din alte provincii ale imperiului, par să fii venit de bună voie în Dobrogea, unde aveau fie legături de familie, fie posibilitatea unor împroprietări mai prielnice. Cum era și firesc, unele dintre așezările cele mai populate de către acești coloniști privilegiați au căpătat încetul cu încetul un caracter urban, confirmat în cursul sec. II e.n. și de autoritățile romane. Din acest punct de vedere, poate fi amintit cazul orașelor Troesmis și Tropaeum Traiani, care au devenit repede centre economice și culturale romane.

Alături de veterani, inscripțiile amintesc adeseori și alți coloniști, indicați prin termenul de «cetățeni romani» (*cives Romani*). Așezați în orașele pontice sau în satele dobrogene, acești coloniști, de origine diversă, dar toți îndeajuns de romanizați, s-au bucurat de o situație economică și juridică privilegiată, contribuind în mare măsură atît la consolidarea stăpînirii romane în Dobrogea, cît și la răspîndirea unor variate forme de viață culturală, specifice întinsului imperiu roman. Unii dintre ei provin din părțile de răsărit ale imperiului roman, ca de

¹ CIL, III, 6184, 6188, 6202, 6203, 7574, 6156, 6190, 6201, 14 214, 10.

pildă L. Pompeius Valens și L. Septimius Valens de la Histria¹ sau C. Antistius Valens de la Troesmis², toți trei originari din colonia romană de la Ancyra (azi Ankara) din Asia Mică. Lucrul acesta nu are de ce să ne surprindă, dacă ne gândim la strînsele legături economice care existau de multă vreme între Dobrogea și Asia Mică. Numeroși negustori greci de origine orientală sînt pomeniți în inscripțiile din Dobrogea romană. Originari din Asia Mică, din Siria sau din Alexandria Egiptului, acești negustori au continuat și în epoca romană aceleași legături comerciale, pe care le cunoscuseră orașele grecești din Pontul Euxin încă de la întemeierea lor.

Alți coloniști romani din Dobrogea sînt însă originari din provinciile de apus ale imperiului. Deși sînt mai rari, nu lipsesc nici coloniști originari chiar din Italia și anume din orașele Faventia și Aquileia³. Alții sînt însă originari din Spania, Noricum, Pannonia și mai ales din Moesia unde, în cursul sec. I—II e.n., s-au întemeiat și dezvoltat orașe romane cu o înfloritoare viață urbană⁴.

Un loc aparte în viața Dobrogei romane îl ocupă locuitorii orașelor grecești. Așa cum s-a arătat mai sus, pînă în anul 212 e.n. locuitorii acestor orașe s-au bucurat în marea lor majoritate numai de drepturi conferite unor cetăți *liberae et immunes*. Deveniți cetățeni romani prin reforma lui Caracalla în 212 e.n. locuitorii orașelor pontice nu erau însă mai puțin obligați să se achite de sarcinile administrative și fiscale proprii oricărui oraș din imperiul roman, indiferent dacă locuitorii săi căpătaseră dreptul de cetățenie. De altminteri, în condițiile generale ale istoriei imperiului roman din sec. III, această reformă, izvorînd din motive fiscale și administrative, nu mai constituie, ca în epoca anterioară, o favoare specială.

Se poate astfel vedea că regimul juridic al locuitorilor din orașele și satele din Dobrogea romană a variat în funcție de poziția lor de clasă. În contrast cu regimul juridic al sclavilor, probabil mult mai numeroși în epoca romană decît în cea anterioară și al țăranilor geto-daci, menținuți multă vreme într-o situație de *dediticii*, izvorînd din înseși condițiile cuceririi, coloniștii romani și locuitorii orașelor grecești constituie o pătură privilegiată, care a contribuit în cea mai mare măsură la consolidarea stăpînirii romane în Dobrogea.

În cursul primelor trei veacuri ale stăpînirii romane s-au petrecut însă numeroase transformări atît în structura societății sclavagiste greco-romane din Dobrogea, cît și în regimul bunurilor și persoanelor din orașele și satele întemeiate în această provincie periferică a imperiului. Pentru a înțelege însă cauza și natura acestor transformări este necesar să privim mai îndeaproape evoluția vieții economice din Dobrogea în cursul primelor veacuri ale stăpînirii romane.

¹ CIL, III, 12 489.

² CIL, III, 6184.

³ CIL, III, 6202, 6203, 7574.

⁴ CIL, III, 6156, 6190, 6201.

2. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A DOBROGEI ÎN SEC. I-III e.n.

Parte integrantă a provinciei Moesia Inferioară începînd din anul 86 e.n., Dobrogea a cunoscut timp de două veacuri, pînă la mijlocul sec. III e.n., o perioadă de înflorire economică, atestată atît de documentele epigra-fice, cît și de monumentele arheologice din această vreme. Informații prețioase ne oferă în această privință și monedele pontice, a căror circulație dovedește o intensificare a relațiilor de schimb atît în orașele dobrogene, cît și în satele din interiorul provinciei. Reluarea activității normale a orașelor pontice în această perioadă a fost în bună măsură condiționată de extinderea stăpînirii romane în Balcani și la Dunăre, care a impus liniștea politică la frontiera de la nord și a asigurat drumurile de comerț, pe mare sau pe uscat. Pe de altă parte, în timpul stăpînirii romane în Dobrogea și-au făcut apariția în sînul populației orașelor și mai ales a satelor dobrogene unele elemente noi, fapt care a contribuit nu numai la înmulțirea populației, dar și la constituirea unor noi raporturi agrare în noua provincie.

Așa cum s-a arătat mai sus, condițiile generale ale pătrunderii stăpînirii romane în Dobrogea, ca și condițiile speciale ale vieții politice și economice a orașelor pontice au pregătit cel mai bun teren pentru o înțelegere durabilă între noul stăpîn și oligarhia grecească din aceste centre sclavagiste, veșnic preocupată de menținerea poziției sale de clasă dominantă. Astfel se explică faptul că statul roman a acordat o atenție deosebită orașelor pontice din Dobrogea, dintre care Histria, așa cum s-a amintit mai sus, se găsea istovită după o lungă criză de ordin economic și politic, deoarece ele constituiau cele mai sigure puncte de sprijin ale expansiunii romane de la gurile Dunării și în bazinul Mării Negre. Scutirile de impozite față de vama Dunării — *portorium ripae Thraciae* — ca și confirmarea limitelor unui întins teritoriu al orașului Histria de către guvernatorul Moesiei Inferioare, M. Laberius Maximus, nu trebuie să fi fost un fenomen izolat. Avem toate motivele să credem că, într-o măsură mai mare sau mai mică, asemenea favoare a putut fi acordată și altor orașe pontice. Oricum ar fi, în aceste condiții politice cu totul noi, corespunzînd atît intereselor generale ale statului roman, cît și intereselor de clasă ale oligarhiei orașelor pontice, nu e de mirare că aceste vechi centre urbane vor cunoaște în epoca romană o mare dezvoltare economică, abandonînd pentru totdeauna iluziile unei autonomii politice tot mai costisitoare în ultimele veacuri ale istoriei sale.

Dacă Histria care, la această dată, nu prezenta decît o însemnătate politică și economică cu totul redusă, s-a bucurat totuși de bunăvoința statornică a guvernatorilor provinciei, cu atît mai mult trebuie să se fi bucurat de asemenea favoruri celelalte două mari orașe pontice, Tomis și Callatis, a căror situație economică era cu mult mai bună. Capitală a uniunii de orașe grecești de pe coasta de apus a Mării Negre, Tomis devine în scurtă vreme, sub stăpînirea

romană, cel mai însemnat centru urban din întreaga Dobroge. Comerțul pe scară largă, pe care-l practică numeroși negustori străini și locali, ca și monumentele publice de mari proporții, ale căror resturi s-au descoperit pe locul vechiului oraș, ne îngăduie să vorbim de o mare înflorire a acestui centru urban în cursul sec. II—III e.n.

înaintea de toate, orașele pontice au desfășurat în noile condiții create de stăpânirea romană, o largă activitate economică, întemeiată pe munca sclavilor și a meseriașilor liberi. Callatis, urmat de Tomis și Histria, devin în cursul sec. I—III e.n. cele mai însemnate centre de producție de mărfuri din întreaga Dobroge. Numeroase ateliere metalurgice și ceramice asigură comerțului local o mare parte din produsele necesare agriculturii și vieții de toate

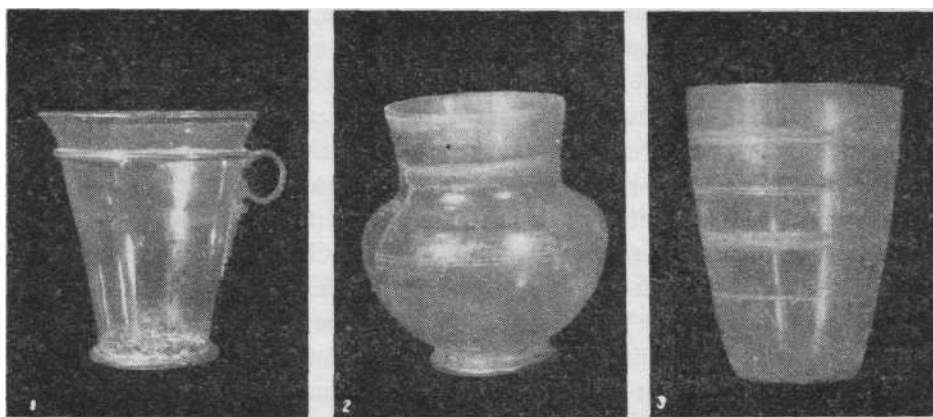

Fig. 109. — Vase de sticlă descoperite într-o movilă funerară (sec. II e.n.) (Callatis).

zilele. Astfel, la Moșneni, lângă Mangalia, s-a descoperit un întreg inventar agricol, datînd din epoca romană și provenind foarte probabil din Callatis. într-un mormînt de lângă același oraș s-au descoperit căni și pahare de sticlă de cea mai fină calitate, datînd din sec. II e.n. *K* Trebuie să fi existat în orașele pontice, în special la Tomis, unde s-au descoperit numeroase vase de sticlă, de diferite forme și dimensiuni — unele dintre ele cu caracter funerar — cîteva ateliere de sticlărie. încă și mai numeroase sînt produsele ceramice, vase și statuete de cult sau de podoabă. Un atelier de opaițe (*lucernae*) de cea mai bună calitate, datînd din prima jumătate a sec. II e.n., a fost descoperit la Histria.

Tiparele de statuete, descoperite la Mangalia, numărul neobișnuit de mare de figurine de tot felul, dovedesc cît de intensă era activitatea acestor ateliere coroplastice, care aveau o lungă tradiție, veche de cîteva secole, cum s-a putut

¹ SC IV, I, 1, 1950, p. 90.

constata prin săpături arheologice. Cum era și firesc, producția atelierelor ceramice din orașele dobrogene asigura înainte de toate nevoile populației din această regiune. Vase de diferite forme au fost descoperite în săpăturile de pe întreg cuprinsul Dobrogei. Din aceleași ateliere provin desigur și numeroasele vase descoperite în așezările geto'dace de la nordul Dunării din epoca romană. Este adevărat că unele vase de lux, frumos împodobite cu decor floral în relief, după modelul vaselor italice din Arretium, au fost aduse probabil din Asia Mică, împreună cu alte produse, în special de metale prețioase și de marmură, pentru care lipseau în Dobrogea atât materia primă, cât poate și artiștii necesari. Este foarte probabil însă că unele exemplare de astfel de vase, decorate cu flori și frunze în relief, au fost imitate și în atelierele locale.

Tot din argilă erau confecționate și greutățile pentru pescuit sau pentru țesut, descoperite în număr mare în săpături. Numeroasele turme de oi din Dobrogea asigurau lina necesară țesutului stofelor de îmbrăcăminte cerute de climatul aspru al stepei dobrogene.

Dezvoltarea vieții economice a Dobrogei în epoca romană a dus, pe de altă parte, la o mult mai mare exploatare a unor bogății locale. Trebuie amintită, înainte de toate, exploatarea carierelor de piatră, necesară numeroaselor edificii publice și private. Urmele unor astfel de monumente, în special cele din Tomis, prezintă un caracter monumental, realizat nu numai prin dimensiunile lor mari, dar și prin grija în alegerea materialului și a execuției sale artistice. Zecile de temple, basilici și altare, de clădiri ale administrației civile sau militare, de instalații portuare, de ziduri de cetăți, restaurate începând cu sec. II e.n., apeductele, băile și halele construite în sec. II—III e.n., toate cereau o mare cantitate de materie primă, ca și un număr mult mai mare de arhitecți, pietrari, zidari, mozaicari și alții. Carierele de piatră din Dobrogea au fost exploatate într-o măsură nemaiaținsă pînă atunci. Masivul de calcar sarmatic din jurul Babadagului a dat materialul de construcție de la Histria, atât în epoca greacă, cât și în cea romană. Șisturile verzi dobrogene au fost întrebuințate ca piatră brută pentru construcția temeliiilor și a nucleului de piatră al zidurilor de apărare ale cetății.

O carieră de piatră din epoca romană (sec. II—III e.n.) a fost descoperită la Cernavoda. Pe unul din pereții acestei cariere, ce se întinde pe o lungime de 2 km, a fost sculptat chipul primitiv al divinității protectoare a pietrarilor, Hercules Saxanus ¹. Cariera antică de la Cernavoda permite observații deosebit de interesante asupra tehnicii de exploatare a blocurilor de calcar de diferite dimensiuni, mai mari în sec. II e.n., mai mici în secolul următor. Toate zidurile de cetăți grecești sau romane din Dobrogea au fost construite cu blocuri de calcar sarmatic, care acoperă masivul prebalcanic din Dobrogea. Dintre carierele de piatră exploatate în cursul sec. II—III e.n., mai amintim pe cea de la Capidava

¹ Gr. Florescu, în AnD, XVIII, 1936, p. 34 și urm.

(Topalu) și de la Deleni, de unde au fost tăiate blocurile monumentului triumfal de la Adamclisi¹.

Trebuie amintit, pe de altă parte, faptul că în tehnica construcției monumentelor dobrogene a apărut, după modelul roman, utilizarea pe scară largă a mortarului de var. De asemenea, alături de piatră, se întrebuințează din ce în ce mai mult și cărămidă. Aceste modificări în tehnica construcției au dus în chip necesar la noi forme de diviziune socială a muncii, și anume la apariția unor meșteșugari specializați, fie sclavi, fie oameni liberi, grupați uneori, în special în marile orașe, în asociații profesionale (*collegia*).

Cît privește metalele, atît de necesare uneltelor de muncă, ele puteau proveni și din minele de la Alîntepe, de lîngă Hamangia, bogate în zona de suprafață în minereuri de fier (magnetită) și mai ales de aramă (malachit).

La înflorirea economică a orașelor pontice a contribuit

Dezvoltarea comerțului într-o mare măsură pe lîngă producția locală de

Dobrogea în mărfuri

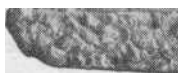
I—UI e.n. și comerțul pe mare și pe Dunăre. Numeroase descoperiri arheologice, făcute atît la nordul, cît și la sudul Dunării, în Dobrogea, dovedesc cît de intensă era în epoca romană circulația de bunuri, fie că e vorba de produsele atelierelor locale, fie de produsele aduse din sud, mai ales vin și untdelemn grecesc, monumente de marmură și alte obiecte de artă din Asia Mică și din insule, mirodenii aduse de departe de negustori originari din Siria și din Egipt. Inscripțiile din Tomis, care devenise în această vreme portul cel mai frecventat de pe întreaga coastă de apus a Mării Negre amintesc prezența a numeroși negustori orientali care asigurau, alături de cei localnici, comerțul maritim. De altminteri, acest comerț maritim asigurase încă de la întemeierea lor, o mare înflorire economică orașelor pontice. În epoca stăpînirii romane, care curățase drumurile mării de pirați, acest gen de comerț a ajuns la înflorirea sa cea mai mare. Un grup de negustori originari din Alexandria Egiptului aveau la Tomis o « casă » de a lor. Toți erau adepți ai cultului greco-egiptean al zeilor Sarapis și Isis, care se propagă datorită activității lor economice în orașele pontice. Un colegiu de « asiani » a ridicat un altar, descoperit lîngă Constanța, în cinstea lui Eros et Domnus, În fruntea colegiului era o preoteasă - mater Romanorum — originară din orașul Tyana. Ceilalți fideli, desigur toți negustori, erau originari din diferite alte orașe din Asia Mică: Nicomedia, Heraclea, Abonotichus, Perint, Caesarea, Tius și Mazaca. De la Bizanț provenea un alt negustor, Aurelius Sozomenus, a cărui piatră funerară, descoperită la Tomis, reprezintă un car cu boi, încărcat de mărfuri. Alți negustori provin din orașul Neapolis din Siria sau din Palmira, renumit centru al comerțului de caravane din Orient. Din orașul Cizic, mare centru grecesc de pe malurile Propontidei, cu care orașele pontice se aflau în strînse legături

comerciale de cinci veacuri, provenea un alt negustor, Hermogenes, fost demnitar al orașului său natal, decedat în metropola Pontului Euxin. La Tropaeum Traiani, un negustor grec din Olbia dedică un altar divinității protectoare a orașului său natal, Iuppiter Olbiopolitanus¹.

Inscripțiile indică prezența unor negustori de origine orientală și în alte centre dobrogene. Astfel Asclepiades, fiul lui Menophilos din Nicomedia Bitiniei, ridică un altar, descoperit lângă Histria, în amintirea tatălui și fratelui său, amândoi negustori. În același oraș, este amintit un corăbier originar din Corint. Despre un armator și cîrmaci, Theocritos, ne vorbește o inscripție de la Tomis.

Pentru transporturile pe mare și pe Dunăre existau asociații de corăbieri, menționate de inscripții. Astfel, o inscripție în limba greacă amintește « casa corăbierilor din Tomis », iar la Axio-polis este amintit un colegiu asemănător — *nautae universi Danuvii*². Asemenea colegii de corăbieri existau în toate marile porturi greco-romane. Vasele de comerț erau desigur de toate categoriile, de la simplele bărci de transport local pînă la vasele mari cu pînze și mai multe rînduri de vîslași, așa cum apar ele reprezentate de unele sculpturi din Dobrogea. În orice caz, aducerea unor sarcofagii de marmură de mari proporții, tăiate dintr-un singur bloc în atelierele de marmorari din Asia Mică, cum este cazul marelui sarcofag roman descoperit la Tomis sau, încă și mai departe, a celui

WtMM

Fig. 110. — Stela funerară a lui Aurelius Sozomenus din Bizanț, negustor din Tomis. Scena reprezintă un car încărcat cu mărfuri (Tomis).

¹ *ÎQRR*, I, 604; *CIL*, III, 7532; V. Pârvan, *începuturile...*, p. 156; *ÎQRR*, I, 630, 634, 636; Gr. Tocilescu, în *ABM*, VIII, 1884, p. 18, nr. 50; Th. Sauciuc-Săveanu în *AnD*, XVI, 1935, p. 155-158; *CIL*, III, 12 464.

² Gr. Tocilescu în *AEM*, VIII, 1884, p. 23, nr. 62; V. Pârvan în *Dacia*, II, 1925, p. 231; Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 222, nr. 55; *ÎQRR*, I, 604; *CIL*, III, 7485.

descoperit la Bărboși, dovedește o lungă și intensă căraușie pe mare, care lega tot mai strâns orașele noastre pontice — și, prin ele, întreaga Dobrogea — de marile centre din Asia Mică și din insule, a căror producție de mărfuri a fost, în cursul sec. II — III e.n., din ce în ce mai dezvoltată.

Unul din fenomenele cele mai caracteristice ale epocii
 Rolul economic al noilor ^{romane} m Dobrogea este
 aşezări urbane şi rurale transformarea unor vechi
 centre geto-dace în noi oraşe, fie pe malul Dunării, fie
 în Dobrogea romană în
 sec> i ____ JJJ en> în interiorul Dobrogei, de-a lungul marilor drumuri

romane, care străbăteau Dobrogea de la sud la nord, legînd această regiune periferică, totuși atît de importantă din punct de vedere strategic și economic, cu provincia Moesia Inferioară. Se constată într-o anumită măsură în cursul sec. II—III un proces de urbanizare a Dobrogei romane, paralel cu acela al construirii unui însemnat număr de noi aşezări rurale, ale căror urme se pot distinge peste tot în regiunea dintre Dunăre și mare.

Pe malul Dunării, unele aşezări mai vechi geto-dace se dezvoltă în epoca romană, căpătînd un caracter urban, dovedit cu prisosință de inscripțiile și monumentele descoperite în aceste localități. Axiopolis (lîngă Cernavoda), vechi tîrg întemeiat probabil de tomitani în vederea negoțului cu geto-dacii din dreapta Dunării, crește în importanță în epoca romană. Din *canabae'IQ* legiunii a V-a Macedonica, cantonată în epoca lui Traian pe malul Dunării la Troesmis, în care se îngrămădesc, ca de obicei, în jurul taberelor militare, atît familiile soldaților, cît și o mulțime de mici negustori și meseriași, s-a dezvoltat un însemnat centru urban, alături de o aşezare mai veche geto-dacă. În a doua jumătate a sec. II, Troesmis a fost ridicat la rangul de municipiu.

În nordul Dobrogei, trebuie amintite două vechi aşezări, ale căror începuturi sînt anterioare cuceririi romane: Aegyssus, amintit de Ovidiu ca o puternică cetate geto-dacică și Noviodunum, al cărei nume denotă o origine celtică, ce trebuie pusă în legătură cu pătrunderea celților în regiunea balcano-dunăreană. Amîndouă aceste aşezări au constituit nu numai stațiuni ale flotei romane (*classis Flavia M.oesica*) și ale vămii de la Dunăre (*portorium ripae Thraciae*), dar și însemnate centre de desfacere a produselor meșteșugărești din orașele dobrogene. Sigur este, în același timp, că în aceste mici centre, ca de altminteri în jurul tuturor cetăților sau castelelor militare de la Dunăre (Sucidava, Capidava, Sacidava, Carsium, Cius, Arrubium, Dinogetia, iar dincolo de Aegyssus, pe brațul Sf. Gheorghe, Talamonium, Salsovia, Adstoma, Halmyris) s-au format încetul cu încetul aglomerări semiurbane, în care producția meșteșugărească și negoțul nu lipseau.

În interiorul Dobrogei, aşezarea cea mai însemnată este orașul Tropaeum Traiani, alături de monumentul triumfal, de la care își trage și numele. Orașul,, ridicat la rangul de municipiu în epoca lui Septimius Severus, cuprinde printre locuitorii săi un mare număr de veterani, împrădiați în regiunea bogată

dimprejur. După perioada de criză din a doua jumătate a sec. III, orașul va fi reclădit în vremea lui Constantin cel Mare, cu prilejul refacerii și întăririi hmes-ului dunărean.

Fig. 111. — Theocritos, armator și cîrmaci (Tomis).
Stelă funerară.

Paralel cu dezvoltarea acestor noi centre urbane, a căror viață economică este atestată de numeroase inscripții și documente arheologice, trebuie amintită și întemeierea a numeroase așezări rurale (*viei* și *pagi*), a căror populație ne este în parte cunoscută. Întemeierea și funcțiunea lor economică au contribuit într-o foarte mare măsură la apariția unor forme noi de raporturi agrare, mai potrivite cu structura societății romane din vremea secolelor I—III e.n.

Așa cum s-a amintit mai sus, în satele din Dobrogea romană au apărut un mare număr de veterani, împrietăriți pe pământurile devenite prin anexare *ager publicus*. Alături de ei sînt amintiți și unii cetățeni romani, ale căror proprietăți, constituite pe seama obștilor sătești din Dobrogea, sînt documentate peste tot între Dunăre și mare. Amîndouă aceste categorii de proprietari constituie o pătură juridic și economic privilegiată, care a jucat un mare rol în pătrunderea formelor de viață romană în aceste regiuni pînă atunci supuse numai influenței grecești.

Organizarea economică și administrativă a Dobrogei a însemnat înainte de toate o revizuire a drepturilor de proprietate asupra pămîntului. Întreaga Dobrogea fu împărțită în mai multe *territoria*, atribuite în primul rînd orașelor grecești, în al doilea rînd castrului legiunilor, detașamentelor auxiliare și stațiunilor flotei romane, în al treilea rînd unor așezări rurale mai mari, în jurul cărora sînt grupate satele învecinate. Am amintit mai sus « hotărnicia » lui M. Laberius Maximus, care cuprinde, pe lîngă reconfirmarea privilegiilor cetății Histria, și statornicirea hotarelor unui vast teritoriu, în a cărei posesiune histrienii intraseră probabil încă din epoca elenistică. O inscripție din sec. II e.n. amintește hotarele orașului Callatis¹. Același lucru trebuie să se fi petrecut și cu hotarele orașului Tomis.

Nu avem nici o știre precisă despre organizarea și diviziunea noilor proprietăți (*centuriatio*) din teritoriile orașelor pontice, dar este foarte probabil, că, cel puțin într-o anumită măsură, asemenea operație agrimensurală a trebuit să aibă loc. Aceasta cu atît mai mult cu cît o mare parte din *viei* atestați documentar în Dobrogea fac parte din teritoriile celor trei orașe grecești. Numele unora dintre așezările rurale din Dobrogea romană *vicus Clementiani*, *vicus Quintionis*, *vicus Secundini*, *vicus Celeris*, *vicus Verobrittiani* amintește foarte probabil numele unuia sau altuia dintre proprietarii locali de origine romană, colonizați pe cuprinsul așezărilor geto-dace din partea de răsărit a Dobrogei. Apariția și dezvoltarea proprietăților, constituite pe seama satelor geto-dace din jurul orașelor grecești, au modificat în sensul sclavagismului roman străvechile raporturi agrare, anterioare cuceririi romane. Deosebit de interesantă este în acest sens o inscripție din nordul Dobrogei, prin care se fixau hotarele unei proprietăți aparținînd unei bogătașe romane, Messia Pudentilla, în raport cu proprietatea țăranilor geto-daci din satul Buteridava². O inscripție din Tomis amintește statornicirea hotarelor unei alte proprietăți particulare, aparținînd lui Tiberius Claudius Firminus³.

O mare parte din pămînturile agricole situate lîngă Dunăre au fost repartizate spre folosință unităților militare romane, cantonate în diferitele cetăți

¹ CIL, III, 7587.

² CIL, III, 14 447.

³ V. Pârvan, în AA, 1914, col. 441-442.

sau castele de pe *limes*. Satele din zona atribuită principalului corp de trupă de la Troesmis constituiau un *territorium legionis V hlacedonicae*. Cele de lângă Noviodunum, principală stațiune a flotei de pe Dunăre, erau grupate într-un *territorium Noviodunense*. Grânele și furajele de care aveau nevoie unitățile militare de la Dunăre erau cultivate și strânse de țăranii din satele atribuite acestor unități. Potrivit dispozițiilor generale, care reglementau stabilirea și perceperea impozitului destinat aprovizionării unităților militare — *annona militaris* — țăranii din satele teritoriilor respective erau obligați să dea cea mai mare parte din produse.

În sfârșit, alte unități administrative din interiorul Dobrogei ca, de pildă *territorium Capidavense*, grupau sate de coloniști romani și traci și de țărani geto-daci. Studiul toponimiei lor permite unele precizări cu privire la originea lor mai veche sau mai recentă. Unii dintre coloniștii de origine tracă — besi, lai — sînt uneori amintiți, alături de cetățenii și veteranii romani, prin termenul de *consistentes*. Faptul însă că la conducerea satului respectiv erau asociați un roman și un trac, dovedește că nu numai din punct de vedere juridic, dar și economic, aceștia aveau o situație mai bună decît populația geto-dacă, pe ale căror pămînturi fuseseră împrăștiți atîția noi coloniști. Aceeași situație o reflectă și documentul care fixa hotarele acelei comunități de traci din sudul Dobrogei — *civitas Ausdecensium* — de pe care erau alungați țăranii daci învecinați, cărora le aparținuseră altădată aceste pămînturi ¹.

În epoca romană se constată o creștere simțitoare a numărului de așezări rurale, dintre care unele de străveche origine geto-dacică, altele, mult mai recente, formate după anexarea provinciei. Felul cum a fost redistribuită proprietatea asupra pămîntului după cucerirea Dobrogei, ca și regimul juridic și fiscal privilegiat de care s-au bucurat reprezentanții păturilor exploatatoare, au dus la formarea unei proprietăți mici și mijlocii a căror dezvoltare a schimbat în mare măsură structura relațiilor agrare din Dobrogea romană.

Nici unul dintre documentele din sec. I III e.n. nu amintește constituirea în Dobrogea a vreunui latifundiu imperial sau particular. Numeroase inscripții ne dovedesc însă prezența și dezvoltarea unui nou tip de exploatare agricolă, *villa* sau *praedium*, cu totul deosebit de felul exploatării agricole din perioada anterioară cuceririi romane. Unul dintre acești noi proprietari, C. Iulius Quadratus, al cărui *praedium* se găsea în împrejurimile Capidavei, cumulează funcția de primar al satului (*princeps loci*) cu aceea de conducător al unei însemnate unități administrative: *quinquennalis territorii Capidavensis* ². Monumentul său funerar este împodobit pe două din fețele sale cu scene din viața agricolă a Dobrogei romane: de o parte este reprezentat un păstor păzindu-și turma, de alta un agricultor arînd cu plugul cu doi boi. Deasupra plugului apare chipul zeului italic al ogoarelor și turmelor, Silvanus. Un alt proprietar roman din

¹ CIL, III, 14, 437, 2.

² CIL, III, 12 491: V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 587.

Ulmetum, Titus Flavius, ridică un altar în cinstea lui Iuppiter. Alți proprietari, decedați chiar la conacul lor (*obiti ad villam suam*), făceau parte din rîndurile aceleiași categorii privilegiate de coloniști romani. O familie de proprietari, Cocceii, descendenți ai unui M. Cocceius Vitlus, veteran al coortei I Ubiorum, înproprietărit la Capidava poate pe la anul 98 e.n., își lasă din tată în fiu moște nirea părintească. Asemenea proprietari mici și mijlocii se întîlnesc pretutindeni în Dobrogea romană, fie în satele din jurul orașelor pontice și dunărene, fie în satele din circumscripțiile rurale. Un astfel de mare proprietar, Aelius, care-și construiește pe la 140 e.n. încă din viață pentru sine, pentru soția sa, Flavia Victorina, și pentru fiul său, Aelius, un monument funerar, amintește în inscripție că era *buleuta Histriae*, adică membru al sfatului orășenesc din vechea cetate de la Histria. Din 157 e.n. datează monumentul lui Lucius Pompeius Valens, originar din orașul Ancyra din Asia Mică, care ocupase la Histria demnitatea de arhonte și de preot al zeului Liber-Dionysos, dar trăise cea mai mare parte din timp la țară (*consistit regione Histri*) pe proprietatea sa. Lîngă Tropaeum Traiani avea o proprietate senatorul roman L. Aelius Marcianus, al cărui administrator (*vilicus*), era un sclav ce poartă numele neroman de Iacchetav. O inscripție din 324, amintește pe un libert, Valerius Nilus, *actor* al proprietății unui ofițer roman, L. Valerius Victorinus, căzut în lupta de la Calcedon dintre Constantin cel Mare și Licinius ¹.

Relațiile agrare în Do- Exploatarea acestor proprietăți se făcea cu mîna de
, » lucru a sclavilor și mai ales a țăranilor din satele geto-
brogea romana

dace, în vatra cărora se așezaseră acești coloniști sau proprietari romani. Relațiile agrare din Dobrogea romană nu se deosebeau îndeosebi de cele stabilite prin cucerirea romană în provinciile balcano-dunărene. Faptul că în Dobrogea înainte de cucerirea romană nu se constituise în adevăratul sens al cuvîntului o aristocrație funciară explică într-o anumită măsură de ce nu constatăm în epoca cuceririi romane, așa cum s-a petrecut în alte provincii, prezența unor latifundii, aparținînd fie vechii aristocrației indigene, fie unor latifundiari romani, care să li se substituie. La aceasta a contribuit și situația periferică a regiunii dobrogene, strînsă între Dunăre și mare. Limitate la apus și la nord de zonele agricole atribuite unităților armatei romane, iar la răsărit de acelea ale orașelor grecești, satele dobrogene au oferit numeroșilor veterani și coloniști romani doar posibilitatea constituirii unor proprietăți mici și mijlocii. Situația ce s-a creat însă în Dobrogea o dată cu cucerirea romană era deosebită de situația anterioară nu numai prin apariția unui atît de mare număr de coloniști, încă și mai însemnat, din punct de vedere social-economic, este faptul stabilirii

¹ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 531; II, 2, p. 340, 366 și 374; CIL, III, 13 737; Gr. Florescu, *Capidava*, I, p. 73-78; V. Pârvan, *op. cit.*, I, p. 380, nr. 1; CIL, III, 12 489; CJX, III, 12 463; V. Pârvan, *op. cit.*, II, 2, p. 386.

unor noi raporturi agrare, izvorîte pe de o parte din evoluția forțelor de producție, pe de altă parte din redistribuirea proprietății funciare în total sau parțial, după cum era vorba de teritoriile vechilor orașe grecești sau de teritoriul noilor așezări și unități administrative romane.

Așa cum s-a amintit mai sus, în perioada elenistică orașele grecești și-au constituit cîte un mare teritoriu rural, exploatat, cu excepția loturilor de pămînt atribuite încă din vechime locuitorilor cetății, de către țăranii satelor geto-dace, care fuseseră reduși, foarte probabil, la o stare de dependență asemănătoare aceleia a țăranilor din Asia Mică. Obștile satești din aceste sate, dintre care unele au putut fi constatate arheologic în vecinătatea orașelor Histria, Tomis și Callatis, intraseră în dependența coloniilor grecești, fiind obligate să asigure o rentă în produse, cu ajutorul căreia, la un moment dat, cetățile pontice putuseră participa la marele comerț de grîne din bazinul Mării Negre.

Această situație nu mai poate fi constatată în documentele din epoca romană din Dobrogea. Este adevărat că unele documente vorbesc despre țăranii unor sate dobrogene în sensul colectiv. Am amintit mai sus hotărnicia proprietății Messiei Pudentilla față de țăranii din Buteridava (*vicani Buteridavenses*). Documentul nu îngăduie să precizăm dacă e vorba de o proprietate obștească a sătenilor din Buteridava sau, ceea ce e mai probabil, hotarele noii proprietăți se stabileau în raport cu ogoarele și pășunile țăranilor din acel sat. Este foarte probabil că încă înainte de cucerirea romană obștea sătească geto-dacică din Dobrogea intrase în descompunere, făcînd loc proprietății private. Chiar dacă la începutul cuceririi romane ar mai fi existat pe ici, pe colo, asemenea raporturi agrare străvechi, este sigur că, în condițiile orînduirii sclavagiste romane, ele s-au adaptat repede la noua situație. Comune rămîneau desigur pășunile și pădurea, atît cît nu fuseseră expropriate de noua stăpînire romană. Nici un document și nici o informație nu ne îngăduie să precizăm felul în care s-au stabilit, o dată cu redistribuirea proprietății funciare din Dobrogea romană, relațiile dintre noii proprietari, privilegiați de stăpînirea romană. Situația e fără îndoială mult mai ușor de explicat în zona unităților militare de pe malul Dunării. Acolo, potrivit unor dispoziții precise, valabile pentru întreg imperiul roman, se stabiliseră o dată pentru totdeauna sarcinile fiscale în natură legate de aprovizionarea armatei (*annona militaris*). În teritoriile orașelor grecești, ca și înăuntrul noilor unități administrative rurale, au trebuit să se creeze, pe o cale sau pe alta, acele condiții, care asigurau noilor proprietari mina de lucru țărănească. Este adevărat că trebuie să admitem, mai ales în sec. I—II e.n., și exploatarea muncii sclavilor pe unele dintre aceste proprietăți. Nici un document nu ne îngăduie să afirmăm însă că a existat în Dobrogea o exploatare agricolă, în care rolul precumpănitor să-l fi jucat sclavii. Desigur, ei nu puteau lipsi, fie ca atare, fie ca liberi, pe lîngă locuințele acestor proprietari. În condițiile generale economice și sociale ale sec. II—III e.n., o asemenea formă de exploatare agricolă

nu mai era considerată rentabilă ^x. Trebuie deci să admitem, cel puțin pentru proprietățile ceva mai mari din Dobrogea romană, că ele erau împărțite în loturi mai mici, lucrate de țăranii săraci din partea locului. Potrivit dispozițiilor în vigoare la sfârșitul sec. II e.n. pe cuprinsul întregului imperiu, ei erau obligați să asigure proprietarului o rentă în produse. La aceasta se mai adaugă și o rentă în muncă, limitată în acea vreme la de trei ori câte două zile pe an, necesare lucrărilor pe pământul pe care și-l rezerva proprietarul pentru exploatarea directă (*villa*). În a doua jumătate a sec. III e.n., condițiile acestei exploatare a țăranilor, pe care textele contemporane îi denumesc *colorii*, se vor înăsări, pe de o parte prin creșterea numărului de zile-muncă, pe de altă parte, dată fiind greutatea tot mai mare de a găsi mâna de lucru necesară, prin legarea țăranilor de pământ. Nemulțumirea țăranilor și protestul lor față de abuzurile administrației acestor domenii agricole sînt cunoscute în alte provincii în cursul sec. II și ele nu aveau de ce să lipsească în Dobrogea, mai ales că, dată fiind poziția ei de regiune de frontieră, trupele de tot felul erau mai numeroase și abuzurile lor se adăugau desigur la cele permanente ale stăpînitorilor și autorităților romane. O astfel de plîngere a țăranilor de lângă Histria a fost înregistrată de un document de mare însemnătate pentru viața economică a sec. II e.n. ². Documentul, datînd din epoca lui Antoninus Pius (138—161 e.n.), adaugă, pe lângă protestul țăranilor dintr-un sat « chora Dagei » față de tot felul de abuzuri ale soldaților în trecere pe drumul roman, și amenințarea că își vor părăsi satul, spre a-și căuta un alt loc de viață, mai ferit de sarcinile și chiar abuzurile care apăsau pe umerii locuitorilor din satele apropiate de marile drumuri. O plîngere asemănătoare făcuseră și țăranii dintr-un sat de *lai* (Aaixoi; TOipYoť).

Se poate totuși afirma că atît prin pătrunderea noilor relații de producție, caracteristice orînduirii sclavagiste romane din sec. I—II e.n., cît și prin repercusiunile pe care ele le-au avut în sînul obștilor sătești de veche tradiție geto-dacică, producția agricolă, în special cea de cereale, din Dobrogea romană a crescut în chip simțitor. Redistribuirea proprietății funciare, impusă de autoritatea romană în vederea exploatareii noii cuceriri, cît și creșterea densității populației, realizată prin marele număr de coloniști traci sau romani, a dus nu numai la o adîncă schimbare a regimului proprietății, dar și la apariția a numeroase noi așezări rurale în sec. I—III e.n. în Dobrogea. Constituirea unui nou tip de exploatare agricolă — *villa* sau *praedium* — ale cărui urme se constată arheologic în diferite locuri în Dobrogea romană, a fost urmată de o îmbunătățire a inventarului agricol. Din acest punct de vedere trebuie amintit și aici depozitul de unelte agricole datînd din sec. II—III e.n., descoperit la circa 12 km depărtare de Callatis, în satul Moșneni. Numeroasele urme arheologice din locul descoperirii par a indica existența unei villa romane în acest loc. Brăzdarul de plug

¹ Vezi Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., Buc, 1957, p. 149-150.

² Iorgu Stoian, în SCÎV, II, 2,-1951, p. 137 și urm.

ca și secerele, coasa, cazmaua și săpăliga în bună stare în acest depozit, dovedesc superioritatea uneltelor agricole din epoca romană față de cele, mult mai simple, din epoca precedentă. Ele au contribuit în chip direct la creșterea producției de cereale, cerută atât de nevoile unei populații mult sporite ca număr, cât și de exigențele mai mari ale autorităților militare romane. Pe de altă parte,

Fig. 112. — Unelte agricole de fier descoperite la Moșneni (lingă Mangalia).

această producție sporită a dat un impuls nou comerțului de cereale de dincolo de mare. Numeroase rîșnițe de piatră, dintre care unele destul de mari, descoperite în așezările urbane și rurale din Dobrogea romană, constituie în același timp o dovadă a unui consum sporit de făină de grâu.

Nu trebuie uitat însă că această producție agricolă sporită din Dobrogea romană a fost realizată cu mîna de lucru a colonilor și, desigur într-o măsură mai redusă, a sclavilor. În condițiile unei societăți împărțită în clase antagonice, această creștere a producției a agravat exploatarea muncii sclavilor și colonilor și a dus la consolidarea economică a claselor exploatatoare din Dobrogea, fie a proprietarilor acestor *villae* și *praedia* romane, fie a diferiților negustori, locali sau străini, care mijlocesc transportul acestor produse pe drumurile de uscat sau de apă.

Este foarte probabil, pe de altă parte, că producția agricolă realizată pe aceste domenii cu mîna de lucru a colonilor și poate, uneori, a unui număr mai restrîns de sclavi, a concurat producția țărănească din satele dobrogene, asupra cărora apăsau tot mai greu multiple sarcini fiscale. În regiunile de frontieră aceste sarcini, izvorînd din natura specială a obligațiilor *annonei* militare.

au fost întovărășite, în special de la mijlocul sec. III, de o nouă calamitate: aceea a atacurilor triburilor de dincolo de Dunăre. Și această permanentă primejdie, ca și golurile ce s-au ivit în apărarea frontierei dunărene, au dus la un nou sistem de colonizare.

În a doua jumătate a sec. III și în secolele următoare a intervenit o anumită schimbare în situația proprietății funciare din Dobrogea. Așa cum se va putea afla în capitolul următor, numeroși « barbari » vor fi colonizați în această vreme la frontiera dunăreană, în special carpi și bastarni. Astfel de colonizări, al căror scop era pe de o parte să stabilizeze unele din triburile cele mai neliniștite de la nordul Dunării, pe de altă parte să asigure cât de cât paza frontierei dunărene în lipsa unor trupe regulate romane, sînt cunoscute și în alte provincii ale imperiului. Noii veniți, cunoscuți sub termenul general de *dediticii*, au schimbat în mare măsură, începînd cu a doua jumătate a sec. III e.n., nu numai compoziția etnică a populației de la periferia Dobrogei, dar și natura raporturilor agrare din zona frontierei dunărene. Loturile de pămînt, pe care erau ei colonizați, constituiau totodată și răsplata apărării frontierei și mijlocul de a-și întreține prin munca lor proprie, familia. Copiii lor moșteneau, o dată cu lotul pe care erau așezați, și sarcina de a apăra frontiera.

•
în producția meșteșugărească din Dobrogea romană
Sclavi, liberi și oameni exploatarea mîinii de lucru a
liberi în producția mește- sclavilor avea o veche tra-
șugărească. «Collegiile» diție. Este de presupus chiar că, în epoca romană, numărul
sclavilor a crescut. Lucrul e ușor de înțeles dacă ne
gîndim, pe de o parte, la condițiile precare din punct de vedere economic și
politic, în care se găseau orașele pontice la sfîrșitul epocii elenistice, pe de altă
parte la consolidarea orînduirii sclavagiste o dată cu instaurarea stăpînirii romane.
Un sclav este amintit printre membrii unei asociații religioase din Tomis, alături
de alți fideli de origine tracă și greco-romană ¹. Mai numeroși sînt pomeniți
în inscripțiile din această vreme, așa cum s-a arătat mai sus, sclavii eliberați,
liberții, ale căror obligații materiale și morale față de stăpînii lor erau reglementate
de dreptul roman. Unii dintre ei fac parte, împreună cu cetățenii romani și
negustorii de origine greacă, din asociații de caracter profesional sau religios
(*collegia*). Apariția unor astfel de asociații prezintă un interes deosebit pentru
istoria economică și socială a orașelor greco-romane din sec. I—III e.n. Ele
grupau oameni cu preocupări economice sau religioase comune. Astfel, putem
aminti din nou colegiul corăbierilor de la Tomis sau pe acela de la Axiopolis,
precum și colegiul negustorilor din Callatis ². Alte colegii de caracter religios,
ca de pildă acelea ale adoratorilor și preoților zeului oriental Attis din Troesmis
și din Tomis, cuprindeau fideli recrutați din toate păturile sociale.

512 ¹ Gr. Tocilescu, în AEM, VI, 1882, p. 25, nr. 50.

² IQRR, I, 604, 610; CIL, III, 7485.

Faptul că în inscripțiile care amintesc aceste asociații, oamenii liberi sînt pomeniți nu o dată alături de sclavi sau de liberi, are o adîncă semnificație istorică, legată de transformările care au avut loc începînd mai ales cu sec. II e.n. în structura societății sclavagiste romane. Unele dintre aceste asociații au jucat, pe de altă parte, începînd cu sec. III e.n., un rol tot mai însemnat. Prestarea unor servicii a devenit obligatorie în această vreme, deoarece numai pe calea aceasta statul roman mai putea să asigure transporturile necesare aprovizionării trupelor și orașelor, ca și o seamă de alte activități de natură economică. În a doua jumătate a sec. III e.n. situația se va agrava tot mai mult. Pe măsură ce criza generală a sclavagismului roman se accentua, în aceeași măsură sarcinile diferitelor asociații de caracter economic deveneau ereditare.

Rigiditatea acestor dispoziții generale, care au trebuit să atingă și diferite sectoare ale vieții economice, reflectă din plin situația tot mai grea în care se găsea Dobrogea la sfîrșitul sec. III și în secolele următoare.

Viața economică în Dobrogea romană poate fi urmărită Activitatea atelierelor de asemenea atît prin cercetarea activității atelierelor monetare din orașele pontice, cît și prin studierea circulației monetare în regiunea Dunării de jos. Relațiile de marfă-bani, specifice orînduirii sclavagiste greco-romane în raport cu epoca anterioară, ajung în această regiune la cea mai mare dezvoltare a lor în sec. II și în prima jumătate a secolului următor. Începînd cu mijlocul secolului al III-lea e.n., ele reflectă tot mai mult grava criză social-economică prin care trece întreg imperiul roman în această vreme.

Așa cum s-a amintit mai sus, activitatea monetară a orașelor pontice începuse din momentul în care ele deveniseră centre de producție de mărfuri. Pe măsură ce aristocrația tribală, începînd mai ales cu perioada macedoneană, se dovedise tot mai aptă pentru relațiile de marfă-bani, economia monetară pătrunsese tot mai adînc în mediul geto-dacic și traco-scitic. Acest fapt a provocat nu numai un aflus al monedei grecești și macedonene în regiunea Dunării de jos, dar și o activitate sporită a atelierelor monetare din Histria, Callatis și Tomis. În momentul cuceririi romane, orașele pontice se găseau la capătul unei lungi crize de ordin economic și politic, reflectată atît de izvoarele scrise arheologice, cît și de sărăcia emisiunilor monetare din sec. I î.e.n. « Hotărnicia » lui M. Laberius Maximus califică starea în care se găsea Histria în cursul sec. I e.n. cu termenul deosebit de grăitor de « astenie », de slăbiciune economică. Așa s-ar putea explica, cel puțin pentru Histria, faptul că activitatea atelierului său monetar nu a fost reluată imediat după anexare. Fără să se găsească în aceeași stare, celelalte două orașe pontice, Callatis și Tomis, nu mai bat nici ele monedă, pînă în epoca imperială romană. Acest fapt a fost pus în legătură cu cucerirea romană, care nu a acordat decît ceva mai tîrziu

orașelor pontice dreptul de a bate din nou monedă proprie. Chiar atunci cînd ele capătă acest drept, nu mai putea fi vorba de monede de aur sau argint, care potrivit legilor romane, constituiau un drept exclusiv al împăratului. Ca și toate celelalte orașe grecești supuse de romani, atelierele orașelor pontice

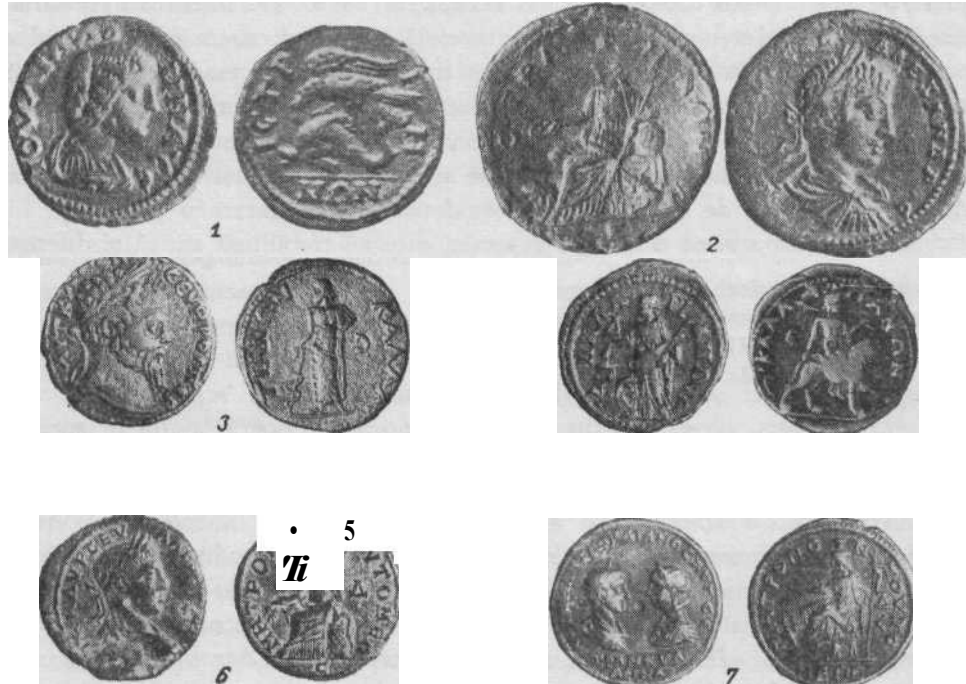

Fig. 113. — Monede emise de orașele grecești din Dobrogea în perioada romană. 1 — 2, Histria; 3, Callatis; 4 — 5 (revers) Callatis; 6, 7, Tomis.

au dreptul de a bate în epoca imperială monedă de bronz, necesară pieții comerciale locale. Tranzacțiile comerciale mai însemnate se fac de acum înainte numai cu moneda oficială a statului roman, care își rezerva, pe această cale, însemnate beneficii financiare.

De altminteri, nici moneda de bronz grecească nu a fost lăsată în epoca imperială la voia fiecărui oraș în parte. Atît din punct de vedere al emisiunilor monetare, cît și din acela al iconografiei lor, monedele din orașele grecești supuse imperiului trebuie să țină seama de dispozițiile statului roman, comunicate lor prin guvernatorul provinciei în care se găseau ele. Redeschiderea însăși a atelierelor

monetare din orașele pontice nu s-a făcut la întîmplare. Orașele respective au căpătat rînd pe rînd acest drept în urma unei cercetări și aprobări speciale. Așa se explică faptul că Tomis și Callatis bat din nou monedă în sec. I e.n., pe cînd Histria de-abia în secolul următor ¹. Fără îndoială că această aprobare, ca și cererea orașelor pontice înseși, reflectă o anumită situație economică. Într-adevăr, atît documentele epigrafice, cît și descoperirile arheologice stau mărturie că în sec. II e.n. orașele pontice se găseau din nou într-o stare prosperă. Nu e o întîmplare că tocmai în această perioadă ele încep din nou să bată monedă proprie, fie și în sectorul limitat al monedei de bronz. Varietatea emisiunilor, ca și numărul monedelor din această perioadă descoperite pînă acum,

constituie o probă evidentă de faptul că moneda de bronz a orașelor pontice corespundea unei necesități economice, izvorită din accentuarea relațiilor de marfă-bani. Activitatea monetară autonomă a orașelor pontice încetase o dată cu campania lui Lucullus în anii 72—71 î.e.n. Chiar dacă stăpînirea romană nu s-a impus în această vreme în sensul strict al cuvîntului, este totuși foarte probabil că încetarea activității atelierelor monetare pontice trebuie pusă în legătură cu noua situație politică de la Dunărea de jos. Acest lucru apare cu atît mai evident cu cît, chiar și în vremuri încă și mai grele din punct de vedere economic și politic, ca de pildă la începutul sec. I î.e.n., orașele pontice continuaseră să bată monedă de argint și de aur, tocmai fiindcă această activitate își păstra întreaga sa însemnătate economică și politică. Faptul că după stabilirea supremației romane asupra acestei regiuni, orașele pontice nu-și reiau de îndată această activitate, în ciuda condițiilor politice mai prielnice și a înviorării vieții lor economice, pare a justifica concluzia că, în acest domeniu, statul roman a impus multă vreme o întrerupere a vechiului drept al orașelor grecești de a bate monedă proprie. Atunci cînd ele au recăpătat acest drept, limitat numai la monedă de bronz, se constată o atît de mare frecvență a emisiunilor monetare, încît e firesc să tragem concluzia că aceste monede, fie ele și de bronz și deci limitate la nevoile vieții de toate zilele, reprezentau o necesitate economică atît pentru piața comercială a regiunii, cît și pentru veniturile, desigur modeste, ale orașelor respective. Este clar că frecvența monedelor de bronz, descoperite pe tot cuprinsul Dobrogei, oglindește pătrunderea formelor economiei monetare într-o măsură necunoscută în epoca anterioară în mediul urban și rural dobrogean, tot mai apt pentru relațiile de marfă-bani. Acest fenomen se găsește într-un raport direct cu creșterea producției simple de mărfuri, ce se dezvoltă nu numai în vechile orașe pontice, dar și în noile centre urbane întemeiate în Dobrogea în vremea stăpînirii romane.

Primele monede de bronz din epoca romană au fost bătute de orașele Tomis și Callatis în sec. I e.n. Faptul acesta trebuie pus în legătură cu situația privilegiată a primului dintre aceste două orașe, devenit încă din primii ani

¹ B. Pick-K. Regling, *Die antiken Mntzen von Dacien und Moesien*, I, 1898, p. 94 și II, 1910, p. 608.

ai acestui veac reședință a unui *praefectus orae maritimae*, iar, în cazul celui deal doilea, cu situația sa economică încă destul de bună. În epoca lui Antoninus Pius (138-161 e.n.) bate monedă Histria^x. Este adevărat că există o serie de monede de bronz ce datează tot din epoca romană, deși nici nu reproduc chipul împăratului, nici nu amintesc numele său în legendă. După stilul și

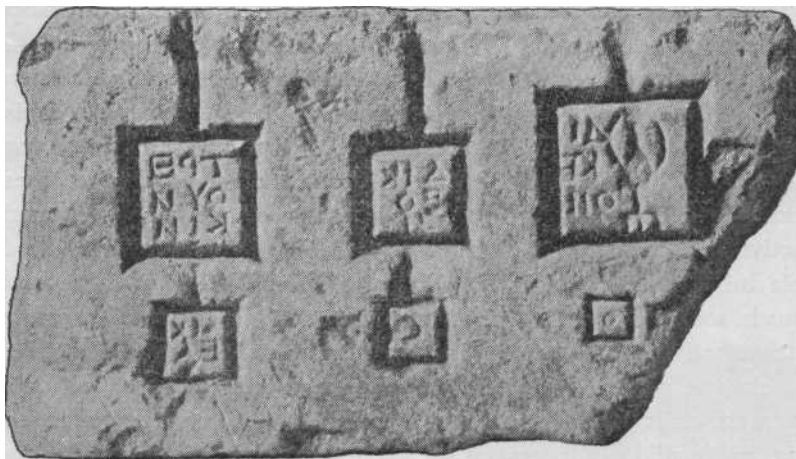

Fig. 114. — Tipar de piatră pentru turnare de greutăți (ponduri). (Histria).

tehnica lor, aceste monede nu par a fi mai vechi decât cele care poartă efigia imperială. Numărul emisiunilor monetare pontice crește în a doua jumătate a sec. II, continuând pînă în epoca Severilor, care, așa cum se va vedea mai jos, reprezintă ultima epocă de înflorire a Dobrogei romane. Deși orașele pontice care fac parte în epoca romană din acea uniune cunoscută sub numele de *pentapolis* sau *hexapolis*, nu au bătut monedă comună și nici nu amintesc pe monedele lor afilierea lor în jurul unei metropole comune, se poate totuși remarca faptul că emisiunile din perioada romană se încadrează într-un sistem comun de valori monetare. Semnul distinctiv al monedelor de bronz de diferite valori este reprezentat prin literele grecești, B, F, A și E. În special monetăria tomitană a respectat cu strictețe imprimarea acestor semne distinctive de valori monetare. Unitatea de valoare a acestor monede de bronz poartă numele grecesc de *assarion* (ἄσσιριον), cîntărind circa 2,5 g și corespunzînd unității monetare romane cunoscută sub numele de *as*. În epoca lui Gordianus al III-lea, orașul Tomis bate, în chip excepțional, medalioane de bronz în greutate de 25 g, în valoare de zece *assaria*.

În condițiile crizei generale a societății sclavagiste din sec. III e.n., agravată în Dobrogea de situația politică și militară de la frontiera Dunării de jos, a

¹ B. Pick-K. Regling, *op. cit.*, I, p. 94 și II, p. 608.

încetat și activitatea monetară a orașelor pontice. Ultimele monede din Dobrogea romană sînt bătute în epoca lui Gordianus al III-lea (238—244 e.n.) și Filip Arabul (244 - 249 e.n.). încetarea emisiunilor monetare pontice constituie astfel încă unul dintre simptomele cele mai vizibile ale gravei crize de ordin economic și social prin care trece Dobrogea romană în sec. III e.n.

3. MUNTENIA ȘI MOLDOVA ÎN EPOCA ROMANĂ

Între cele două părți ale patriei noastre care au fost organizate de romani în forme provinciale depline: de o parte Dobrogea aparținînd Moesiei Inferioare, de alta Transilvania, Banatul și Oltenia alcătuind provincia Dacia, rămîneau teritoriile Munteniei și Moldovei, care, în ciuda importanței lor poziții geografice intermediare, au fost lăsate în afara sistemului administrativ roman și în afara limes-ului. Fixată în mod necesar de-a lungul unor mari obstacole naturale, ca Dunărea și Carpații, frontiera imperiului nu putea îngloba decît cu grele riscuri niște regiuni de șes cu totul deschise în fața amenințărilor dinspre nord și răsărit. Pe de altă parte, însă, tocmai aceste regiuni asigurau legăturile indispensabile dintre Dacia și Moesia Inferioară pe căile cele mai scurte și mai comode și, în consecință, nu puteau fi părăsite la voia întâmplării. De aci o problemă anevoioasă pe care romanii au încercat s-o rezolve în diverse chipuri, neizbutind pînă la urmă să-i găsească o ieșire satisfăcătoare. De fapt toată istoria Munteniei și a Moldovei în epoca romană se rezumă la eforturile făcute pentru menținerea acestor teritorii sub autoritatea imperiului fără ca eficacitatea limes-ului dunărean să fie slăbită.

Populația Munteniei era geto-dacă. De asemenea populația Moldovei dintre Carpați și Șiret inclusă de Ptolemeu în hotarele Daciei \ Este ceea ce arheologia confirmă pe deplin. Toate așezările din sec. I e.n. și din veacurile următoare, constatate în aceste teritorii, se caracterizează prin resturile specifice ale culturii geto-dace, foarte impregnate de influențe elenistico-romane. Dar cultura geto-dacă apare bogat reprezentată și la răsărit de Șiret, cu deosebire în mijlocul și în sudul Moldovei, unde se afla cetățuia de la Poiana, unul din cele mai de seamă centre de viață getică.

În *Geografia* lui Ptolemeu (sec. II e.n.) această parte de răsărit a Moldovei este arătată ca depinzînd de provincia romană Moesia Inferioară, dimpreună cu Bugeacul și cu coasta Pontului Euxin dintre gurile Nistrului și Niprului ². Pe malul stîng al Șiretului, geograful antic menționează trei localități cu nume caracteristice daco-getice: *Zargidava*, *Țamasidava* și *Piroboridava*, dintre care ultima, cea mai de sud, corespunde ținutului de la gura Troțușului, unde se afla cetățuia de la Poiana. În ținuturile sudice de stepă pătrunseseră elemente

^s * Ptolemaeus, *Geographia*, III, 8, 1 — 2.

² *Ibidem*, III, 10, 7-9.

sarmatice, iar în nord mai rămăseseră probabil resturi ale populației bastarne. În depresiunile Carpaților orientali, din Galiția până în apusul Moldovei, locuiau triburile daco-getice ale costobocilor și carpilor.

Aserțiunile lui Ptolemeu despre apartenența Moldovei de răsărit la Moesia Inferioară nu trebuie să fie înțelese în sensul unei ocupări romane directe, ci numai sub forma unei dependențe limitate, care lăsa populațiilor locale autonomia organizației lor tradiționale. Ca atare, situația era mai veche decât epoca lui Traian și la începuturile ei trebuie să fie pusă în legătură cu acea rînduială pe care o făcuse Plautius Aelianus, pe vremea lui Nero, la nord de gurile Dunării, când numeroase triburi geto-dacice, bastarne și sarmate din Moldova și din răsărit recunoscuseră autoritatea romană și când peste 100 000 de asemenea «transdanubieni» de origini diferite fuseseră mutați în Moesia (v. mai sus, p. 483).

De altfel, măsuri de siguranță pe malul stîng al Dunării de jos fuseseră luate de romani încă din timpul domniei lui Augustus. S-au arătat mai sus acțiunile duse de un Cornelius Lentulus și, în special, de Aelius Catus, pe timpul acelui împărat, pentru crearea de zone nelocuite de-a lungul malului stîng al Dunării de jos. Ca urmare a acestor măsuri, populația getică din Muntenia s-a restrîns la ținuturile mai nordice, de dealuri, unde și-a continuat existența. Prin săpăturile executate, de pildă, la Tinosul, lângă Ploiești, se constată că așezarea durează pînă spre sfîrșitul sec. I e.n. O asemenea continuitate s-a dovedit și la Poiana, pe Șiret, în sudul Moldovei. Dimpotrivă, în zona dinspre Dunăre cetățile getice, ca Zimnicea, Popești, Piscul Crăsanilor, nu mai prezintă nici o urmă de locuire după epoca lui Augustus.

Dacă nu putea să constituie un obstacol categoric în fața incursiunilor dace și sarmate, zona deșartă de pe malul stîng al Dunării avea totuși însușirea de a le îngreuija considerabil, lipsind pe atacatori de avantajul surprizei și de posibilitatea aprovizionării. Pe de altă parte, romanilor le înlesnea o intervenție promptă în tot momentul la nord de fluviu. De aceea, ei au și menținut-o, în tot cursul sec. I e.n., în dependență de provincia Moesia Inferioară, fără s-o ocupe cu trupe, ci numai supraveghind-o de la distanță și silind triburile din apropiere s-o respecte. Zona nu era demarcată în acel timp prin obstacole artificiale, cum s-a crezut. Valurile din Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei și Bugeac, corespunzînd unei asemenea delimitări, datează de fapt dintr-o epocă mult mai tîrzie și, după cum au arătat cercetările mai noi^x, unele din ele, cum e cazul cu valul dintre Ploscuțeni pe Șiret și Stoicani pe Prut, nu sînt nici măcar romane.

În timpul războaielor lui Decebal, triburile geto-dacice din Muntenia și Moldova, ca și cele sarmate din răsărit, au rupt pactele ce-i legau de romani și au participat la lupta generală de apărare împotriva cötropitorilor. Dar tot ele au fost cele dintîi care, învinse, au trebuit să reintre sub autoritatea romană

^x R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le «mur» d'Athanasius*, Haga, 1957, p. 5-57. Cf. și SC IV, I, 2, 1950, p. 163-174 și III, 1952, p. 218-220.

înainte de căderea lui Decebal. S-ar putea ca încă din anul 89 e.n., prin pacea pe care o încheiase cu Domițian, regele dac să fi fost nevoit, în schimbul multor avantaje pe care le obținea, să recunoască dominația romană în Oltenia, Muntenia și Moldova, puse sub autoritatea comandamentului Moesiei Inferioare. Din nou ocupate de daci în anul 101 e.n., la începutul primului război cu Traian și devenite teatru de operații în cursul ostilităților, aceste regiuni au rămas cu totul sub romani prin pacea din 102. În al doilea război, din anul 105, ele n-au mai putut fi recucerite de Decebal, care s-a văzut părăsit în același timp și de aliații săi din răsărit, sarmații roxolani, deveniți — după cum s-a mai spus (p. 315) — clienți stipendiați ai imperiului roman.

Cînd, după victoria sa definitivă, Traian s-a hotărît să prefacă Dacia în țară romană, intenția sa era ca sistemul provincial pe care îl crease la nord de Dunăre să cuprindă toate teritoriile cucerite de la Decebal, inclusiv Muntenia și Moldova de sud, a căror importanță strategică se dovedise atât de mare în decursul secolului precedent și i se impusese lui însuși cu prilejul războaielor dacice. Ideea de a suda direct Dacia de Moesia Inferioară, pe toată lungimea acesteia, spre a forma un spațiu roman continuu, era prea, atrăgătoare pentru ca punerea ei în practică să nu fi fost încercată. Chiar o linie de apărare a imperiului în această parte, redusă la Carpații Orientali și la gurile Dunării, ar fi fost mult mai scurtă decît limes-ului de pe Dunărea moesică. Totuși nu tot atât de sigură, din cauza lipsei de continuitate. Între curba munților de la Odobești și cotul fluviului de la Galați rămînea un interval lipsit de obstacole naturale eficace și reprezentînd o primejdioasă poartă de invazii, pentru a cărei închidere orice linie de fortificații artificiale ar fi fost iluzorie. Partea longitudinală a văii Șiretului, căzînd perpendicular pe o asemenea linie, o dezarticula, permițînd un acces comod din partea agresorului. În ce privește cursul inferior, est-vest, al râului, malul său stîng, rîpos și înalt, situat imediat lîngă apă, lăsa de asemenea inamicului toate avantajele. Mai la nord, condițiile topografice erau și mai puțin favorabile romanilor.

De aceea, fără să renunțe la ideea sa inițială, împăratul roman a procedat cu prudență. Departe de a se gîndi să schimbe linia Țimes-ului danubian, el a întărit-o și mai mult, fixînd pe traseul său din Moesia Inferioară garnizoanele a nu mai puțin de trei legiuni și a numeroase trupe auxiliare și punîndu-le să-și ridice castre durabile de piatră. Fortificații similare a pus să se construiască și pe valea Oltului din dreptul Olteniei. Dar, în același timp, a semănat o serie de garnizoane și în interiorul Munteniei la răsărit de Olt, precum și în sudul Moldovei. Astfel Traian a creat un important cap de pod la Bărboși, la vărsarea Șiretului, și a construit mai multe castre și castele în diferite alte puncte de pe malul stîng al Dunării, precum și la poalele munților, în fața trecătorilor ce duc spre Transilvania. În aceste fortificații a așezat detașamente de trupe din armata Moesiei Inferioare. După cercetările care s-au făcut pînă acum în Moldova și în Muntenia, se cunosc, din vremea lui Traian, în afară de cetatea de la Bărboși,

castrele de la Mălăiești și de la Drajna de Sus, în apropiere de valea Teleajenului, străjuind accesul spre păsurile Bratocea și Tabla Butii, și burgul de la Scărișoara lângă Rucăr, pe valea superioară a Dâmboviței, la intrarea în pasul Bran. Alte castre romane, a căror epocă n-a fost încă precis stabilită din lipsă de săpături, au fost recunoscute la Pietroasele nu departe de Buzău, la Tîrgșor lângă Ploiești, la Filipeștii de Pădure la vest de Prahova, la Jleca-Pietroșani pe Dunăre între Zimnicea și Giurgiu, la Dichiseni lângă Călărași. Într-una din scrierile sale ¹, Procopios menționează ca fundație a lui Traian, pe malul stîng al Dunării, cetatea *Tunis*, identificată în mod nesigur cu Turnu-Măgurele, unde s-au constatat resturi de fortificații dintr-o epocă romană tîrzie.

Ruinele cetății romane de la Bărboși, situate pe un promontoriu impunător de pe stînga Șiretului numit « Tirighina » sau « Gherghina », au atras atenția încă de pe vremea cronicarilor moldoveni din sec. XVII. În operele lor, Miron Costin și Dimitrie Cantemir ² reproduc cuprinsul unei inscripții din anul 112 e.n., provenind de aci, azi pierdută, din care reiese că cetatea exista sub împăratul Traian. Scoaterea pietrelor din ruine și folosirea lor la anumite construcții, pe la începutul sec. al XIX-lea a dus la descoperirea a numeroase obiecte arheologice, fragmente de sculpturi și de piese arhitectonice, inscripții, precum și cărămizi cu ștampilele trupelor care au staționat în acest loc. Descoperirile au fost completate cu rezultatele cercetărilor științifice întreprinse în zilele noastre. Cetatea de la Bărboși constituia o stație a flotei militare de pe Dunăre (*classis Flavia M.oesica*) și garnizoana unei trupe de pedestrași auxiliari, *cohors II M.attiacorum*, precum și a unor detașamente temporare din Legio V Macedonica de la Troesmis și Legio I Italica de la Novae. Zidurile cetății erau de piatră, construite cu material adus de peste Dunăre, din Dobrogea. În jurul zidurilor s-a dezvoltat cu timpul o bogată așezare civilă. Numele antic al localității nu este cunoscut. E posibil ca să se fi numit *Dinogetia*, ca și cetatea de la Garvăn de pe malul opus al Dunării, din Dobrogea, a cărei înflorire începe tocmai cînd încetează viața romană de la Bărboși. Ambele aveau funcțiunea de a străjui același vad al fluviului, unul din cele mai importante.

La Drajna de Sus săpăturile au scos la lumină zidurile de piatră brută ale castrului și resturile pretoriului. În afara castrului au fost constatate puține urme de locuințe civile. S-au găsit numeroase cărămizi cu ștampile atestînd prezența unor trupe din Moesia Inferioară și anume o *cohors I CoTnmagenorum* și trei detașamente din Legio I Italica de la Novae, Legio XI *Claudia* de la Durostorum și Legio V *M.acedonica* de la Troesmis. După monedele descoperite, castrul a durat numai în cursul domniei lui Traian. Ultimele piese datează din anul 117. Localitatea a fost identificată ipotetic cu *Ramidava* de la Ptolemeu, menționată de acest geograf prin Carpații Munteniei.

¹ *De bello Gothico*, III, 14.

² Cf. V. Părvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, Buc, 1914, p. 106-108.

Castrul de la Mălăiești era construit din brazde de pământ cu iarbă tăiate, în formă de cărămizi (*murus caespiticius*). Existența sa este de asemenea limitată la domnia împăratului Traian. Ultima monedă găsită e din anul 117. Numele antic al castrului nu e cunoscut. Săpăturile făcute acolo n-au scos la iveală nici o inscripție și nici o cărămidă cu șampilă.

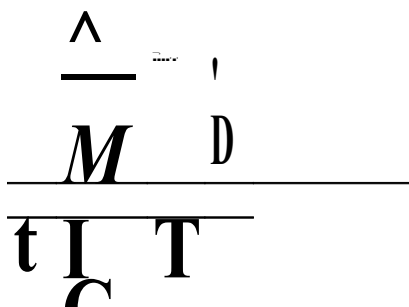

Fig. 115. — Ștampile de unități militare de pe cărămizile din castrul roman de la Drajna de Sus.

La Tîrgșor s-au descoperit, printre alte resturi romane, cărămizi ale Legiunii XI *Claudia*.

La Rucăr-Scărișoara e vorba de zidurile de piatră tăiată ale unui mic *burgus*, care, după cărămizile găsite, era păzit de un detașament din *cohors II Flavia Bessorum* din Moesia Inferioară. Rolul său era de a controla accesul spre pasul Bran. Obiectele descoperite cu prilejul săpăturilor făcute în ruinele burgului sînt foarte puține. Fortificația datează din vremea lui Traian. Împrejur nu s-au constatat urme de așezare civilă.

Toate aceste fortificații, ca și celelalte castre romane înregistrate în Muntenia, au fost construite în legătură cu numeroasele drumuri ce făceau legătura dintre Moesia Inferioară și Dacia, urmînd văile rîurilor sau întretîindu-le. La răsărit de Olt, în afară de căile naturale de pe văile principalelor rîuri: Argeșul, Ialomița, Șiretul și de pe văile afluenților lor, s-au putut deduce drumuri romane între Zimnicea ori Reca-Petroșani de pe Dunăre și pasul Bran prin burgul de la Rucăr, apoi între vadurile dunărene de la Giurgiu și Oltenița de o parte și pășurile Bratocea și Tabla Butii de cealaltă prin Mălăiești și Drajna. Drumul

din sudul Moldovei, care de la Bărboși ducea pe valea Șiretului în sus, iar de la Poiana urca pe valea Troțușului pînă la pasul Oituzului, avea o importanță deosebită, deoarece reprezenta artera cea mai scurtă dintre Dobrogea și Dacia. Este ceea ce explică dezvoltarea pe care a căpătat-o cetatea romană de la Bărboși, de la capătul său dunărean. La ieșirea din pasul Oituz, în depresiunea Trei Scaune, drumul era păzit de castrul de la Brețcu (*Angustia*), unde, printre altele, s-a găsit o diplomă a unui veteran din flota de pe Dunăre (*classis Flavia Moesica*), liberat de Domițian. Un rol similar îl avea, în depresiunea Țării Bîrsei, castrul de la Rîșnov (*Cumidava*), spre care convergeau toate drumurile Munteniei, după ce treceau păsurile Carpaților.

Pentru situația Munteniei și a Moldovei în vremea lui Traian, este important un papir găsit în Egipt și conținînd situația de efectiv (*pridianum*) a unei trupe auxiliare din Moesia Inferioară, *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*¹. Datarea acestui document, încă în discuție, oscilează între anul 99 și anii 103—108 e.n., dar sigur este că se referă la domnia lui Traian. Printre diferitele răspîndiri ale cohorții menționate, *pridianul* enumera două detașamente trimise în nordul Dunării pentru a staționa la *Buridava* și la *Firoboridava*. Prima din aceste două localități e castrul de pe Olt cunoscut și din alte izvoare. În ce privește *Firoboridava*, e vorba de oppidul menționat de Ptolemeu pe locul cetății de la Poiana, care străjuia o articulație esențială a drumului dintre Bărboși și Brețcu. Cetățile de la Poiana fuseseră probabil suprimate înainte de Traian, cu prilejul războaielor lui Domițian, dar numele de *Firoboridava* rămăsese pentru teritoriul din jurul său, de la gura Troțușului. Detașamentele cohorții menționate erau mici și trebuie să fi rămas puțină vreme în Oltenia și în sudul Moldovei. Așa se explică de ce în săpături, încă nu s-au găsit urme despre prezența lor. Doar la Brețcu au fost descoperite cărămizi cu ștampila unei *cohors Hispanorum*, dar nu e sigur că ne-am afla în fața aceleiași unități militare. Papirul menționat ne permite să constatăm că *Firoboridava*, ca și *Buridava*, se aflau în interiorul provinciei (*intra provinciam*), ceea ce este de interpretat în sensul că în acel moment Muntenia și Moldova de sud, depinzînd încă de mai înainte de Moesia Inferioară, începuseră a fi considerate ca aparținînd sistemului administrativ și militar al imperiului roman, iar nu ca simple anexe clientelare. Textul aceluiași document precizează apoi că în aceste regiuni de la nord de Dunăre (*trans Danuvium*), soldații respectivei cohorțe ridicau tribut regulat de grîne (*annona*) ca într-o provincie. Se făceau probabil și recrutări din populația geto-dacă locală.

Dacă s-ar confirma data de 99 e.n. atribuită papirului de ultimul său editor, R. Fink, ar urma să concludem că aceste știri despre ocupația romană în Muntenia și în Moldova de jos ar fi anterioare izbucnirii primului război dacic al

¹ A. S. Hunt, în voi. *Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925 p. 265-272; cf. G. Cantacuzino, în *RHSEE*, V, 1928, nr. 1-3, p. 38-74; R. O. Fink[^] în *JRS*, XLVIII, 1958, nr. 1-2, p. 102-116; R. Sytne, în *JRS*, XLIX, 1959, p. 26-33.

lui Traian și ar corespunde unei situații create încă de mai înainte, ca rezultat al păcii încheiate între Domițian și Decebal în anul 89. Însă celelalte izvoare cunoscute pînă acum nu precizează nimic în această privință. Cît despre data de 99 atribuită papirului, deși nu poate fi categoric exclusă, deocamdată nici nu poate fi acceptată fără rezerve.

Cuvîntul *provincia* din papirul citat se referă la Moesia Inferioară, din a cărei garnizoană, în epoca lui Traian, făcea parte *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*, ca și toate celelalte corpuri de trupă atestate în castrale din Muntenia și din Moldova de sud. De altfel, sub Traian, trupele Moesiei Inferioare se aflau chiar în Oltenia și în sud-estul Transilvaniei, regiuni înglobate apoi în cuprinsul noii provincii Dacia. Era o fază de tranziție, cînd încă se mai păstra dispozitivul militar din timpul războiului, la care armata Moesiei Inferioare participase într-o, largă măsură, operînd în tot sudul și estul regatului lui Decebal. Într-un loc din papirul cohortei *I Hispanorum* se vorbește despre o expediție transdanubiană (*trans Danuvium in expeditionem*), de unde reiese că în afară de detașamentele trimise la Piroboridava și Buridava, această cohortă contribuise cu un număr de ostași și la o serie de operații — eventual chiar premergătoare primului război dacic —, duse pentru supunerea regiunilor din estul Daciei, probabil prin centrul și răsăritul Moldovei.

Este evident că sub Traian Muntenia și Moldova de sud mergeau spre o organizare provincială și avem dreptul să presupunem că, în cazul cînd s-ar fi putut continua politica ofensivă a acestui împărat, s-ar fi. ajuns la o viață romană de aspect urban și aci tot atît de înaintată ca și în restul fostelor țări ale lui Decebal. Dar vremurile prielnice unei asemenea politici trecuseră. Imperiul, în apogeul puterii sale de expansiune, începuse să simtă primele semne de oboseală. Sforțările imense impuse de războaiele dacice și de războiul pîrtie care le-a urmat forțaseră limitele resurselor interne ale lumii romane. Moartea lui Traian, în 117, a venit tocmai într-un moment cînd complicații grave se iviseră în diverse părți ale imperiului, punînd în cumpănă soarta cuceririlor recent realizate. O răzmeriță se produsese chiar în preajma Daciei. Sarmații roxolani din răsărit, în acord cu congenerii lor iazigi dintre Dunăre și Tisa, căutînd să profite de încurcăturile împăratului în Orient și să obțină o sporire a subsidiilor cu care li se plătea credința față de Roma, s-au ridicat atacînd granițele Moesiei și Daciei. Noul împărat, Hadrian, a intervenit energic și la timp, respingînd pe atacatori și obligîndu-i la o dependență clientelară față de imperiu mai strînsă ca înainte. Dar în același timp a luat importante măsuri de reorganizare a apărării pe granița Dunării de jos.

Adaptîndu-se la realități, Hadrian a dus o politică militară diferită de a predecesorului său. N-a părăsit Dacia, așa cum făcuse cu provinciile create de Traian în Orient, dar a renunțat la orice veleitate de a îngloba Muntenia și Moldova în sistemul administrativ al imperiului și de a le coloniza. Atacul roxolan, care avusese efecte în primul rînd asupra acestor șesuri extracarpaticе,

dovedise clar marea lor vulnerabilitate. Limes-ui imperiului fu definitiv fixat pe malul drept al Dunării moesice și pe versantul transilvănean al Carpaților. Articulația dintre aceste două mari obstacole fu stabilită pe linia Oltului, de-a lungul căreia, în dreptul Daciei Inferioare, fu creat un lanț continuu de castre pázite de trupe auxiliare, care aparțineau de data aceasta numai provinciei Dacia. Garnizoanele din interiorul Munteniei și din sudul Moldovei fură retrase, iar castrele și burgurile lor, ca cele de la Drajna, Mălăiești, Rucăr, fură pázite. Exceptată fu doar cetatea de la Bărboși, care, sprijinită pe Dunăre și ocupată de detașamente din legiuni și de unități auxiliare, și-a continuat existența și după Hadrian, rămânând să controleze singură, de pe remarcabila sa poziție strategică, atât legătura cu Dacia pe valea Șiretului, cât și accesul spre interiorul Munteniei. Capete de pod, de o importanță mai redusă, au fost păstrate și în alte locuri de pe malul stîng al fluviului din dreptul Munteniei. Unul era castrul de la Reca-Petroșani, la gura Vedei, unde s-au găsit cărămizi ale Legiunii I Italica, a cărei garnizoană se afla peste drum, la *Novae* (Șiștov). Alt cap de pod, încă neidentificat pe teren, se poate să fi existat peste drum de Carsium, la gura Ialomiței, unde s-a găsit o inscripție din sec. II a unei centurii de arcași sirieni călări, făcînd parte dintr-o trupă mai mare, *numerus Surorum sagittariorum* \ a cărei bază se afla în Oltenia.

În această vreme trebuie să fi fost construit și valul de pămînt numit «troian» sau «Brazda lui Novac de sud», care barează stepa Burnasului, începînd de la Viespești pe Olt, trecînd prin orașul Alexandria și oprindu-se în lunca Dunării de la vest de lacul Greaca. Șanțul său se afla la nord. Dintre numeroasele valuri din estul Daciei, este singurul care datează dintr-o epocă atât de timpurie. Nu era pázit cu castre, ci, închizînd un spațiu de siguranță în fața lagărului Legiunii I Italica de la *Novae*, constituia un simplu obstacol material destinat să bareze accesul călăreților dușmani și al vehiculelor care ar fi apărut prin surpriză dinspre nord și est.

Păstrarea principalului cap de pod de la Bărboși este o dovadă că Muntenia și Moldova de sud nu încetaseră de a aparține într-o formă oarecare imperiului, sub supravegherea armatei Moesiei Inferioare. Interpretarea măsurilor defensive ale lui Hadrian în sensul că stepele acestor ținuturi ar fi fost cedate roxolanilor în anul 118 e.n. este lipsită de temei și în nepotrivire atât cu capacitatea militară și politică a urmașului lui Traian, cât și cu prestigiul de care se bucura puterea romană în acel timp. Ar fi fost extrem de grav dacă, în urma unui act de insubordonare, s-ar fi. admis așezarea populației rebele în însăși inima dispozitivului de apărare a graniței imperiului și tocmai în regiunile de șes pe care romanii se străduiseră, de mai bine de un secol, să le mențină, pe o largă fișie, depopulate pentru siguranța garnizoanelor lor de pe Dunăre. De fapt agitația roxolană

¹ CIL, III, 7493. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, Buc, 1958, p. 279, exprimă îndoieli cu privire la locul de proveniență al acestei inscripții, care s-ar putea să fi. fost găsită în Oltenia.

n-a reprezentat decât un episod cu scop limitat, fără nici o tendință de expansiune teritorială. După ce au fost învinși de Hadrian, roxolanii au rămas liniștiți în stepele lor din răsărit, mulțumindu-se cu subvențiile ce li se dădeau și respectând noile pacte ce li se impuseseră și care erau și pentru ei avantajoase, deoarece îi garantau împotriva propriilor lor vecini din est. Pe de altă parte, în sudul Bugeacului și în nordul Mării Negre existau destule forțe romane pentru a-i supraveghea.

Muntenia și Moldova de sud și-au menținut mai departe populația lor getică, restrânsă la regiunile mai nordice de dealuri, trăind în formele vechii lor organizații patriarhale și plătind tribut imperiului. Circulația romană prin mijlocul acestor teritorii era tot atât de frecventă ca și înainte. Negustorii, trupele, funcționarii provinciali, puteau folosi cu destulă siguranță drumurile dintre Dobrogea și sud-estul Transilvaniei, nici o primejdie nefiind de temut din partea localnicilor, dezarmați și ținuți în respect de numeroasele și puternicele unități de pe linia sinuoasă a limes-ului, care îi înconjura din toate părțile. Contactul lor cu reprezentanții civilizației romane și influența înfloritoare a vieții romane din provinciile vecine n-au putut rămâne fără efecte asupra culturii lor. Dovezile arheologice ale pătrunderii economice și culturale romane în Moldova și în Muntenia sînt foarte frecvente. Monedele romane imperiale se găsesc peste tot în interiorul acestor regiuni și în număr mult mai mare decât în țările care ieșeau din sfera autorității romane imediate. Dacă viața păstorilor și plugarilor geto-daci de aci s-a desfășurat numai în modeste forme rurale, fără clădiri de zid și fără pietre scrise, nu este mai puțin adevărat că cultura romană a trebuit pînă la urmă să-i cîștige într-o oarecare măsură și pe ei, ca și pe frații lor de peste Dunăre și de peste munți.

De altfel un prosper focar de răspîndire a culturii romane a existat chiar pe malul stîng al Dunării. În preajma centrului militar de la Bărboși s-a dezvoltat o viață romană intensă de caracter provincial, prelungind pe aceea a Dobrogei vecine. Pe o mare întindere în afara cetății s-au descoperit temelii de case de zid, resturi de apeducte, elemente arhitectonice provenind de la clădiri monumentale. Așezarea constituia din punct de vedere juridic un *vicus*, dar aspectele sale erau acelea ale unui important oraș. Era condusă de un sfat al frunțașilor (*ordo decurionum*), avînd în capul său un magistrat suprem ales o dată la cinci ani (*quinquennalis*), de autoritatea căruia depindea și teritoriul rural dimprejur, în cuprinsul acestui teritoriu, la Șendreni, pe valea Șiretului în sus, s-a descoperit o inscripție a unui asemenea *quinquennalis*, care după numele său cu poreclă geto-tracă, *Lucius Iulius Iulianus qui et Rundacio*^x, trebuie să fi fost un băștinaș romanizat. Populația centrului civil de la Bărboși oferea un mare amestec. Pe lîngă localnici și pe lîngă veteranii proveniți din garnizoana alăturată, erau așezați aci și mulți negustori, mai ales greci, care profitau din plin de un

¹ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana...*, p. 103 — 106 și pi. V, fig. 1.

vad comercial din cele mai rentabile. Numele lor sînt pomenite într-o serie de inscripții în cea mai mare parte latine. Unui asemenea negustor bogat îi aparținea un sarcofag de marmură de proporții impunătoare, descoperit în localitate,

Fig. 116. —Altarul de la Șendreni, lângă Bărboși, cu inscripția primarului L. Iulius Iulianus, zis și Rundacio, de origine geto-dacă.

care fusese importat din Asia Minoră *. Această înflorire a civilizației romane într-un punct din cele mai expuse dinafară *limes* -ului ar fi. fost imposibilă dacă n-ar fi fost favorizată de o lungă perioadă de pace. Echilibrul stabilit de Hadrian în răsăritul Daciei a durat destul de multă vreme fără tulburări. Nici un atac dinafară nu s-a produs asupra acestor regiuni pînă în vremea războaielor marcomanice ale lui Marcus Aurelius cînd a avut loc răsunătoarea invazie a costobocilor din preajma anului 170. Dar, cu toată vasta sa întindere și cu toate pagubele produse provinciilor, această invazie n-a reprezentat decît un eveniment trecător, fără urmări prea grave pentru centrele romane. O dată trecută furtuna, provinciile și-au regăsit repede prosperitatea de mai înainte. Constrînși de atacul hasdingilor germanici asupra teritoriilor lor din nordul Carpaților, costobocii au trebuit să renunțe la aventuroasa lor expediție și chiar să primească protecția romană, dînd imperiului ostatici ca garanție pentru păstrarea învoielii lor de pace și de alianță.

Înșiși membrii dinastiei costoboce: *Ziais*, soția regelui *Pieporus* și nepoții săi *Natoporus* și *Drilgisa*, sînt atestați în această situație într-o inscripție din Roma ².

Bastarnii și roxolanii au fost siliți să se mențină și ei în condiția de supuși clientelari. În ce-i privește pe roxolani, pentru a-i lega cît mai strîns de imperiu prin interese economice, Marcus Aurelius le-a permis, precum s-a arătat mai sus (p. 452), să întrețină relații cu frații lor iazigi din vest prin teritoriul provinciei Dacia sub controlul autorității romane locale. Drumul menționat de geograful anonim din Ravenna între Porolissum și Tyras ³, prin pasul Oituz și prin sudul Moldovei,

¹ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*. . . , p. 112 și fig. 10; C. Moisi, în *BCUI*, III, 1910, p. 86.

² CIL, VI, 1801.

³ Ravennatis Anonymi, *Cosmographia*, IV, 3.

iar nu de-a lungul Munteniei cum s-a susținut de unii, trebuie să fi reprezentat tocmai calea traficului dintre cele două neamuri sarmatice.

Pacea restabilită la sfârșitul domniei lui Marcus Aurelius și consolidată sub Commodus prin câteva operații conduse cu succes de comandanții armatelor

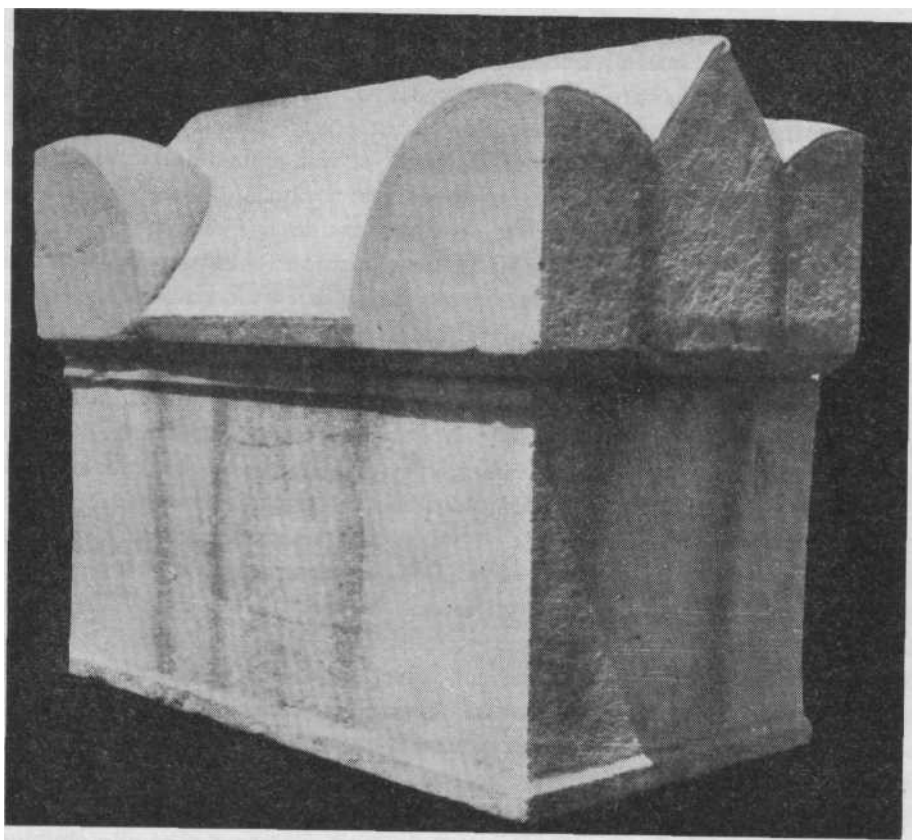

Fig. 117. — Sarcofag de marmură de la Bărboși.

din Dacia și din Moesia Inferioară în nordul Carpaților și în țările roxolanilor,

s-a prelungit pînă în sec. III. Totuși noi primejdii se puteau ivi în tot momentul. Echilibrul creat de politica romană în lumea populațiilor dinafară imperiului se afla permanent sub amenințarea unei rupturi prin presiunea neamurilor germanice, care își începuseră migrațiile lor de la Baltica spre sud. De aceea se impunea o reorganizare a apărării romane la Dunărea de jos. În cadrul măsurilor luate în acest scop sub domnia lui Septimius Severus, *limes* -ui Daciei *Malvensis* de pe Olt a fost mutat la 10—50 km mai spre est, în vestul Munteniei, pe o linie care, nefiind sprijinită pe obstacole naturale, a fost concretizată printr-un val de pămînt ars și printr-un lanț de castele ocupate de trupe auxiliare (v. mai

sus, p. 352 și 379). Această nouă linie de fortificații, numită azi convențional *limes Transalutanus*, lungă de 235 km, pornea de la Flămînda pe Dunăre, în apropiere de Turnu-Măgurele, trecea pe la Roșiorii de Vede, Pitești, Cîmpulung, ajungînd pînă la Rucăr în apropiere de pasul Bran. De-a lungul său erau înșirate douăsprezece castele de pămînt, dintre care patru erau dublate prin cîte un castru de piatră: Băneasa, Urluieni, Săpata de Jos și Jidova. Valul limes-ului era construit numai în zona de șes dintre Dunăre și Argeș. Mai departe, spre munte, nu mai apar decît prin cîteva fragmente păstrate între Cîmpulung și Rucăr. Burgul din această ultimă localitate, părăsit încă din vremea lui Hadrian, era lăsat la est de val, nemaifund folosit pentru noul *limes*. Apărarea vechii frontiere de pe Olt a rămas, dar fu subțiată prin reducerea efectivelor. Împingerea spre est a limes-ului Daciei Inferioare, numită în această vreme *Dacia Malvensis*, a fost determinată de nevoia de a se crea o zonă de siguranță pentru centrele civile care se dezvoltaseră în jurul numeroaselor castru de pe Olt și de a se include în spațiul provinciei drumul care ducea spre Dacia *Apulensis* prin pasul Bran.

Sub Caracalla s-a produs prima tulburare a echilibrului din răsăritul Daciei. Sub presiunea goților, care își făcuseră apariția în nordul Carpaților, s-a format o puternică uniune de triburi a dacilor liberi din nord-vestul Moldovei, avînd în frunte pe carpi (v. mai sus, p. 454). Costobocii, despre care izvoarele timpului nu mai pomenesc nimic, au fost desigur înglobați și ei în această organizație, care curînd se va întinde asupra întregii Moldove.

Între timp, goții s-au întins cu iuțeală asupra vastelor șesuri din răsăritul Moldovei și din Ucraina, supunîndu-i pe roxolani și ajungînd pînă la litoralul pontic. Roxolanii, îngroșînd forțele conduse de goți, își pierd rolul lor politic anterior. Izvoarele istorice de acum înainte vorbesc din ce în ce mai rar și mai confuz despre sarmații din răsărit. Orașele grecești din nordul Mării Negre, Tyras și Olbia, cad și ele în cele din urmă sub stăpînirea noilor veniți, fără ca romanii să le poată salva. Prestigiul forței romane dincolo de gurile Dunării se eclipsase; în curînd avea să primească lovituri directe și din plin în înseși hotarele imperiului.

Între goți și carpi se stabilește o înțelegere, în care la început rolul precumpănitor l-au avut carpii. Astfel asociate, forțele celor două neamuri atacă granița Dunării, precum s-a arătat mai sus, în anii 236 și 238. Apoi, în 242, carpii atacă singuri din nou și pătrund pînă în Tracia. În 245, pe vremea lui Filip Arabul, am văzut că tot carpii singuri se năpustesc asupra provinciei Dacia, răspîndind pretutindeni panica cu deosebire în rîndurile populației înstărite. Limes-ul din vestul Munteniei, construit sub Septimius Severus, este luat cu asalt, iar castelele sale sînt cucerite și distruse. Sub ruinele castelului de la Jidova s-au găsit schelele soldaților romani căzuți în luptă cu armele lingă ei și neînmormîntați. Precum, s-a povestit mai sus (p. 456), năvălitorii trec Dunărea în provinciile balcanice, zdrobesc cîteva armate romane și pradă peste tot. Abia în 247 împăratul roman

reuşeşte să-i învingă şi să le impună pacea. Această acţiune carpică de mare amploare a zguduit puternic stăpânirea romană la nord de Dunăre. *Limes-ul* Daciei *Malvensis* fu din nou retras pe Olt. Muntenia şi Moldova de sud, continuu invadate şi devastate, erau efectiv pierdute pentru romani. Pînă la urmă va fi evacuat şi castrul de la Bărboşi, precum şi înfloritorul centru civil din apropierea sa. Ultima monedă găsită aci datează de la Gallienus. Paza vadului *Dinogetiei* din dreptul gurii Şiretului se va concentra pe malul drept al Dunării, la Garvăn.

Invazia din 245 — 247 a fost şi ultima manifestare a primatului carpilor în raport cu goţii. De acum înainte înfrîntărea pe scena istorică va reveni acestora din urmă. Consolidîndu-şi dominaţia asupra triburilor sarmatice, sporindu-şi numărul prin primirea altor populaţii germanice în coaliţia lor, ca taifalii, hasdingii, bastarnii, goţii ajung să realizeze o forţă considerabilă, a cărei greutate romanii aveau s-o simtă foarte curînd cu prilejul războiului pustiitor din anii 249 — 251.

După acest război dezastruos care umpluse de ruine provinciile din sudul Dunării, nu mai putea fi vorba de vreo reafirmare a autorităţii romane în Muntenia şi Moldova. Aceste teritorii încap cu totul în mîna năvălitorilor împreună cu estul Daciei ardelene (v. mai sus, p. 456 şi 465). Săpăturile arheologice de la Poienestii, de la Vîrţişcoiu, Porceşti, Pădureni şi din alte părţi au arătat că în acest timp carpii, purtători ai unei culturi bazate pe vechi tradiţii geto-dace şi profund pătrunse de influenţe romane, erau stăpîni regiunilor de dealuri şi de podiş ale Moldovei şi mulţi din ei pătrunseseră şi în Muntenia, unde rămăseseră după năvala din 245. Şesurile din sudul Moldovei, unde mai înainte radiase influenţa centrului roman de la Bărboşi, deveniseră coridor pentru înaintarea goţilor şi cu deosebire a asociaţilor lor în subordine sarmaţii, care, în sfîrşit, şi-au văzut larg deschis drumul spre Cîmpia Dunării. Abia de acum înainte, la remorca goţilor şi în absenţa oricărei posibilităţi de opoziţie din partea romanilor, au putut roxolanii să ocupe şesurile Munteniei.

Stăpîni pe tot malul stîng al Dunării de la Olt pînă la Mare, dispunînd de forţe mereu superioare, instalaţi pe însuşi ţărmul de nord al Pontului Euxin, putînd să utilizeze şi drumurile mării în atacurile lor spre sud, avînd în coaliţia lor toate populaţiile germanice, geto-dace şi sarmatice de pe vastul spaţiu dintre Carpaţi şi Don şi profitînd de criza internă în care se zbătea imperiul, goţii şi-au continuat timp de încă două decenii expediţiile lor de pradă în provinciile romane. Abia sub Aurelian romanii au putut să reacţioneze în mod eficace şi să-şi reconstruiască frontiera Dunării. Dar poziţiile pierdute la nord de fluviu nu puteau fi recăpătate decît prin acţiuni ofensive ample, de care forţele romane nu mai erau capabile. Reînfiinţarea unui post militar roman la Bărboşi, la sfîrşitul secolului III, în vremea lui Diocleţian, prin ridicarea unui modest burg în mijlocul ruinelor cetăţii de altădată, nu mai putea avea decît un rol de simplă supraveghere fără nici o influenţă asupra regiunilor din interior.

Cînd, la anul 271, după o serie de victorii locale împotriva carpilor și goșilor, Aurelian s-a hotărît să evacueze Dacia, n-a făcut decît să cedeze în fața unei realități ce se impusese demult. Această provincie își pierduse orice rost în apărarea imperiului roman din momentul în care fusese izolată de Moesia prin interpunerea unor dușmani numeric superiori în Muntenia și în Moldova. O dată ce echilibrul de forțe fusese decis în aceste regiuni în defavoarea romanilor, părăsirea provinciei din Carpați devenea inevitabilă. Soarta țării cucerite odinioară de Traian a rămas pînă la urmă în dependență de aceea a frontului său răsăritean, ale cărui probleme complexe și contradictorii s-au menținut constant mai presus de posibilitățile romanilor de a le rezolva. Natura lucrurilor se dovedise mai tare.

4. CULTURA GRECO-ROMANĂ ÎN DOBROGEA ÎN SEC. I —III e.n.

Transformările economice și politice prin care a trecut Dobrogea sub stăpînirea romană au determinat o nouă fază în istoria culturii acestei regiuni. Peste vechile tradiții grecești s-au suprapus în această vreme forme noi de cultură, de origine foarte variată, venite o dată cu stăpînirea romană, al căror amestec a dat un caracter specific vieții culturale din Dobrogea în sec. I—III e.n.

Edificiile publice și private datînd din această perioadă prezintă, în contrast cu cele din epoca imediat anterioară, ale cărei condiții social-economice și politice precare au fost prezentate mai sus, un vădit caracter monumental. Ele reflectă în chip nemijlocit avîntul economic pe care-l cunosc în această vreme atît orașele grecești de pe coasta de apus a Mării Negre, cît și noile așezări urbane și chiar rurale întemeiate pe malul Dunării și în interiorul Dobrogei. Trebuie subliniat însă faptul, fără de care n-am putea înțelege semnificația adîncă a acestei culturi, că în imensa lor majoritate monumentele din Dobrogea romană reflectă poziția economică și cultura clasei dominante. Fie că e vorba de oligarhia negustorească din vechile orașe pontice, care caută să-și afirme devotamentul față de stăpînirea romană, la adăpostul căreia interesele sale de clasă erau pe deplin satisfăcute, fie că e vorba de cetățenii romani privilegiați, coloniști, funcționari și veterani împroprietăriți sau descendenții lor din satele și târgurile dobrogene, putem, afirma că urmele materiale ale culturii lor oglindesc pe deplin atît gîndurile și credințele, cît și poziția lor de clasă în noua organizare social-economică impusă de stăpînirea romană. Din condiții obiective, ușor de înțeles, informațiile noastre documentare asupra culturii clasei exploatate sînt mult mai modeste. Ele au început a fi cercetate în chip sistematic de-abia în ultima vreme și sînt departe de a putea îngădui completarea numeroaselor lacune ce mai persistă încă în studiul vieții lor culturale.

Cunoașterea precisă a monumentelor publice și private din centrele urbane din Dobrogea romană este deseori îngreunată de faptul că, cu foarte rare excepții orașele greco-romane din sec. I-III au fost în total sau în parte refăcute în cursul sec. IV—VI, după gravele distrugerii pe care ele le-au cunoscut în special de la

Fig. 118. - Ruinele monumentului de la Adamclisi (Tropaeum Traiani).

mijlocul sec. III e.n. înainte. Oricum însă, fie cu ajutorul cercetărilor arheologice, fie cu ajutorul documentelor epigrafice, ne putem da seama atât de varietatea acestor monumente, cât și de amploarea lor.

Monumentul triumfal de la Adamclisi ^{Monumentul} «1 mai însemnat și cel mai sugestiv tot-
^{odată} Pentru noile condiții de viață pe care le cunoaște
 Dobrogea o dată cu anexarea ei de către romani este
 trofeul de la Adamclisi, ridicat, așa cum indică inscripția descoperită în săpă-
 turi, m anul 109 e.n. de către Traian. Construit alături de noul oraș
 întemeiat de Traian— *Tropaeum Traiani*—pe o colină ce domină dealurile
 din sudul Dobrogei, acest monument triumfal avea rostul să comemoreze
 luptele grele pe care le-au dus în această regiune romanii și dacii, așa cum
 rezultă din studiul scenelor de luptă de pe Columna Traiană, cu care trofeul
 dobrogean prezintă, cel puțin din punctul de vedere al semnificației sale
 istorice, o mare

asemănare.

Nici unul din monumentele antice de pe teritoriul țării noastre n-a suscitât atât de multe discuții, atât în ce privește data construirii sale, cât și a semnificației sale istorice. Pentru Gr. Tocilescu, care a întreprins săpături de mare amploare atât pe această colină cât și în orașul învecinat, al cărui nume — *Tropaeum Traiani* — sugera încă de la început o legătură strânsă cu trofeul din vecinătate, monumentul de la Adamclisi a fost ridicat în epoca lui Traian, în amintirea luptelor care au avut loc în 102 și în 105 în dreapta Dunării, în Dobrogea, ce se transformase la începutul sec. II e.n. într-un adevărat bastion militar¹. Părerea aceasta, împărtășită de numeroși alți specialiști (O. Benndorf, G. Niemann, Fr. Studniczka, E. Petersen, S. Reinach, T. Antonescu, V. Pârvan, R. Paribeni, P. Nicorescu, iar, recent, Florea B. Florescu), a fost combătută de A. Furtwängler, care pune ridicarea monumentului în legătură cu victoria lui M. Licinius Crassus împotriva bastarnilor și dacilor, în anul 29 î.e.n. Un al treilea grup de specialiști, preocupați pe de o parte de indicația precisă pe care o dă inscripția monumentului, pe de altă parte de unele trăsături stângace ale sculpturilor sale decorative, au căutat o soluție de compromis. A. Riegl, C. Cichorius, S. Ferri, N. Iorga, R. Vulpe consideră că monumentul triumfal de la Adamclisi, ridicat de Traian în amintirea luptelor din dreapta Dunării, a fost complet refăcut în sec. IV, fie în epoca lui Constantin cel Mare, în vremea căruia știm că a fost reclădit orașul *Tropaeum Traiani*, pustiit de atacurile triburilor în migrație în a doua jumătate a secolului anterior, fie în vremea lui Valens, despre care un scriitor grec contemporan, Themistius, vorbește că ar fi ridicat în Dobrogea un trofeu (Tporauov)².

Divergența de păreri exprimată în toate aceste studii — pe de o parte faptul incontestabil al ridicării monumentului în vremea lui Traian, pe de altă parte impresia că sculpturile decorative ar reflecta condiții schimbate ale artei romane din sec. IV e.n., față de cea din sec. II e.n. — izvorăște înainte de toate din faptul că unul și același monument a fost considerat din puncte de vedere deosebite și inegale. Pe de altă parte, așa cum s-a amintit mai sus, chiar aprecierea făcută din punctul de vedere al execuției artistice, este departe de a fi unanimă. Învățați de mare renume s-au declarat de acord cu părerea exprimată de Gr. Tocilescu și O. Benndorf, după care monumentul, așa cum îl cunoaștem astăzi, a fost ridicat în epoca lui Traian, fără ca să se poată afirma că opinia lor era insuficient de bine cântărită. Este drept, pe de altă parte, că nu se poate trece ușor nici peste părerea altor învățați, după care stilul metopelor și crenelurilor nu poate fi pus alături de cel al sculpturilor columnei lui Traian. Considerăm însă că această ultimă apreciere, întemeiată pe considerațiuni stilistice nu poate prin sine însăși determina acceptarea unei asemenea concluzii, fără să se țină seama atât de condițiile istorice ale sec. IV e.n. în regiunea Dunării de jos, cât și de analiza mai temei-

¹ Gr. Tocilescu, O. Benndorf și G. Niemann, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895.
² Pentru o discuție vezi Florea B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi*, Buc., 1959, p. 27 și urm.

nică a structurii monumentului însuși. Credem că aceste două elemente pot să întărească ipoteza formulată de Gr. Tocilescu, și anume că monumentul triumfal

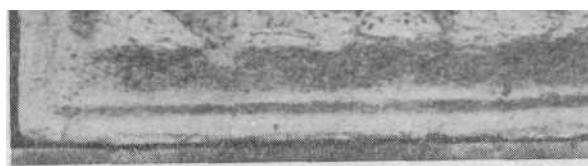

Fig. 119. — Monumentul de la Adamclisi. Metopa înfățișează trei stegari romani.

de la Adamclisi a fost ridicat în vremea lui Traian și că sculpturile care îl decorează ilustrează scene din războaiele romanilor cu dacii.

Din acest ultim punct de vedere și în ciuda stângăciei unora dintre sculpturile sale, studiul elementelor arhitectonice ale trofeului dovedește o mare unitate

de execuție, ce nu lasă loc posibilității unei refaceri târzii. Furtwängler însuși atrăgea atenția asupra faptului că întreg monumentul a fost construit din aceeași piatră calcaroasă, care permite o execuție nu numai sigură, dar și deosebit de fină. « Precizia și grija execuției, adaugă același învățat, este uimitoare ». Cel mai recent studiu asupra acestui monument a dovedit exactitatea acestor observații *, Așa cum s-a putut constata, întreg materialul care a servit la construcția monumentului a fost scos din cariera apropiată de la Deleni.

Nucleul monumentului este constituit dintr-un turn rectangular, înalt de 12,66 m, construit din blocuri regulate de piatră. Pe o înălțime de circa alți 6 m, continuă a doua parte a turnului, circulară în partea inferioară, hexagonală în cea superioară, terminându-se cu o platformă peste care se ridică trofeul propriu-zis.

De jur împrejurul acestui turn s-a clădit un înveliș de piatră de formă circulară, pe care se sprijină întreg corpul monumentului. Prin dimensiunile sale, trofeul de la Adamclisi, al cărui perimetru depășește 95 m, se situează printre cele mai mari realizări de acest gen din imperiul roman.

Grija specială cu care au fost executate diferitele părți ale monumentului se remarcă atât la cele șase trepte și la paramentul imediat următor, format din blocuri de pietre regulate, cât mai ales la bogata friză inferioară care încadrează și totodată pune în valoare metopele trofeului. Elementele decorative ale acestei frize, executate, cu o mare precizie și eleganță, constau dintr-un acant bogat ondulat, ale cărui spirale se termină printr-un cap de lup. Comparația făcută cu monumentele din Roma decorate în chip asemănător — *ara Pacis Augustae*, arcul lui Titus și mai ales forul lui Traian — poate fi considerată nu numai justificată, dar și sugestivă, atât pentru repertoriul decorativ al pietrarilor de la Adamclisi, cât și pentru experiența celor care aveau de executat diferitele părți ale acestui monument de mare valoare istorică și artistică. Printr-un simț al proporțiilor ce merită a fi subliniat, friza superioară care încadrează metopele conține motive decorative mult mai simple: spirale împletite și palmete așezate alternativ. Simplitatea lor izvoră din precisa înțelegere a elementului lor funcțional: ele trebuiau doar să limiteze brîul metopelor și să nu diminueze atenția rezervată în chip legitim desfășurării scenelor istorice sculptate de jur împrejurul monumentului.

Cele 54 metope — dintre care s-au păstrat 48 — ilustrează prin scene de caracter războinic aspecte ale luptelor lui Traian cu dacii în anii 102 și 105. O problemă mult discutată a fost aceea dacă printre adversarii romanilor se pot distinge, după unele elemente ale costumului sau ale portului, luptători daci și familiile lor, călăreți sarmați, îmbrăcați în zale (*lorica squamata*) și bastarni, identificați după unii arheologi printr-un nod la tîmplă. Nu numai datorită faptului că șase metope lipsesc, dar mai ales fiindcă ele nu prezintă scene de luptă

Florea B. Florescu, *op. cit.*

continue, este greu de reconstituit ordinea în care erau ordonate de jur împrejurul monumentului aceste sculpturi. Unele dintre ele reprezintă călăreți izolați. Cele mai multe ilustrează scene de luptă în care soldații romani pe jos sau călare,

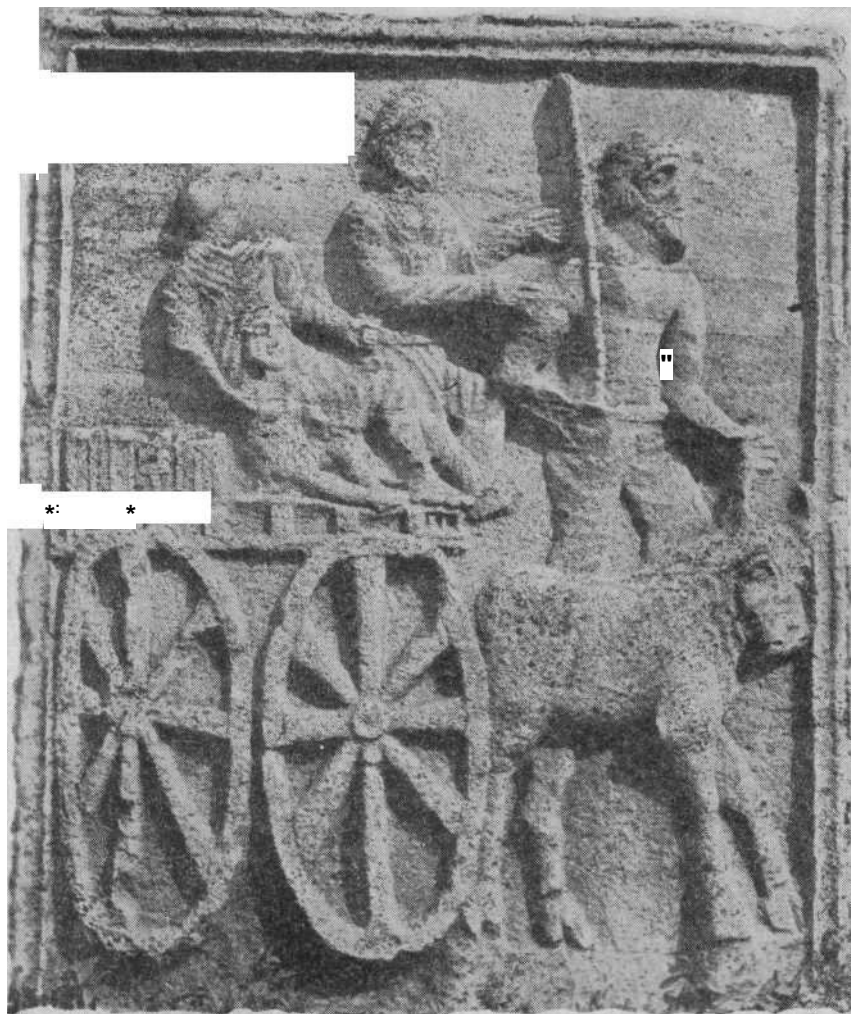

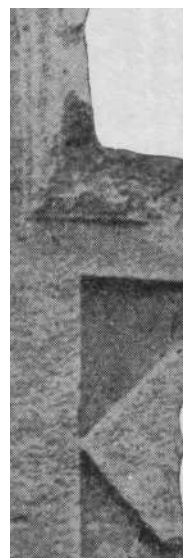
Fig. 120. — Monumentul de la Adamclisi. Metopa înfățișează o familie de geto-daci într-un car.

purtînd în mîna stîngă scutul și în dreapta sabia, răpun pe adversarii lor daci, îmbrăcați în ȋtari lungi și creți, înarmați cu sabia rotundă, cunoscută și pe columna lui Traian. În ciuda caracterului static, pe care-l prezintă cele mai multe dintre metope, ale căror personaje sînt ordonate într-o ireală simetrie, nu lipsesc și alte scene, al căror dinamism amintește într-o anumită măsură lupta pe viață și pe moarte a ostașilor din cele două tabere. O seamă de scene care trebuiau în orice caz să

închidă ciclul luptelor, prezintă fie pe legionarii romani cu steagurile ridicate de paradă, fie mai ales prizonieri cu mâinile legate în lanțuri sau familii de barbari cu turmele și carele lor specifice. Ca și pe columna lui Traian de la Roma, aceste

V

.ii

\

I

ii * *

"V

Fig. 121. — Monumentul de la Adamclisi. Sculptura reprezintă un geto-dac făcut prizonier.

scene, care, în concepția învingătorului voiau să simbolizeze «pacificarea» noii provincii, sînt deosebit de interesante pentru istoria veche a poporului nostru, tocmai fiindcă, fie și în chip stîngaci, aceste sculpturi redau nu numai luptele grele ale dacilor, care s-au desfășurat la sudul Dunării, concomitent cu cele din Banat și din munții Orăștiei, dar și figura dîră a celor pe care îi răpusese doar numărul mare și armamentul superior al armatelor cotropitoare.

«,*

Este evident că, spre deosebire de execuția precisă și elegantă a frizelor, pentru care meșterii pietrari puteau să copieze cu grijă modele demult cunoscute, cea a metopelor este uneori deosebit de stângace. Suferă înainte de toate legile perspectivei, atât de bine studiate pe coloana lui Traian de la Roma sau pe monumentele contemporane din alte regiuni ale imperiului roman. Corpurile unora dintre luptători sînt contorsionate în așa măsură, încît se impune de la sine concluzia că sculpturile n-au fost executate sub conducerea unui mare maestru, ci din contra, de meșteri pietrari fără experiență nici în execuția corpului uman, prezentat de autorul probabil al schițelor în atitudini relativ simple, nici în respectarea legilor perspectivei. Cu toată această stîngăcie, metopele fac corp comun cu restul monumentului, inclusiv cu cele două elegante frize care le încadrează, încît la o observare mai atentă devine greu de înțeles și mai ales de dovedit o refacere tîrzie, în sec. IV, numai a acestor elemente, inclusiv a sculpturilor de pe creneluri, în timp ce toate celelalte elemente, al căror rol funcțional nu poate fi subestimat, și-au păstrat nu numai unitatea lor structurală, dar și calitatea execuției, ce îngăduie compararea trofeului de la Adamclisi cu alte monumente din sec. I — II e.n.

Partea superioară a monumentului este împodobită cu o serie de blocuri, așezate alternativ și formînd o balustradă de forma unor creneluri, separate printr-un număr dublu de parapete, decorate cu cercuri și rozete octogonale. Pe 26 din aceste blocuri sînt reprezentați prizonieri daci legați în lanțuri. Pe fondul crenelului apare cîte un palmier, ale cărui ramuri sînt redată simetric de o parte și de alta a capului prizonierilor.

În sfîrșit, deasupra turnului central al monumentului, se înălța adevăratul trofeu de arme, la picioarele căruia erau reprezentați un ofițer îmbrăcat în platoșă romană și mai mulți prizonieri îngenunchiați.

Din însăși această sumară expunere reiese limpede că, în ciuda unor stîngăcii în execuția blocurilor sculptate, monumentul de la Adamclisi cuprinde o seamă de elemente decorative ce pot fi comparate cu alte monumente romane din această perioadă. Privit din toate punctele de vedere și mai ales din acela al elementelor sale funcționale, acest trofeu poate și trebuie să fie considerat ca monumentul cel mai însemnat al artei romane la Dunărea de jos. Prin proporțiile și semnificația sa istorică, monumentul se numără printre cele mai însemnate realizări de acest gen din întreg imperiul roman.

Înainte de a încheia acest capitol, este necesar să ne oprim o clipă mai mult asupra părerilor exprimate de unii arheologi cu privire la o eventuală refacere a monumentului în cursul sec. IV. Această părere izvoră din impresia că sculpturile metopelor și crenelurilor trofeului nu ar putea fi datate, în raport cu evoluția artei romane, la începutul sec. II e.n. Considerînd că stîngăcia sculpturilor ar sugera o epocă tîrzie, arheologii amintiți mai sus au emis ipoteza unei refaceri a monumentului în sec. IV e.n. Structura însăși a monumentului, ca și felul în care sînt legate între ele elementele constitutive ale trofeului, realizat de sus pînă

jos din același material, sînt departe de a sprijini această ipoteză. Condițiile istorice ale veacului IV e.n., pe de altă parte, erau atît de dificile, încît, chiar în epoca lui Constantin cel Mare, ale cărui măsuri pentru refacerea și întărirea limes-ului dunărean sînt cunoscute, e greu de presupus că armata romană ar fi avut răgazul necesar spre a reface un număr atît de mare de metope și creneluri sculptate, păstrînd în același timp toate celelalte elemente ale monumentului, inclusiv inscripția care vorbea de Traian.

Prin înseși proporțiile și structura sa, monumentul de la Adamclisi depășește posibilitățile veacului IV e.n. De altminteri merită a fi subliniat faptul că, chiar la Roma, între coloana lui Traian și a lui Marcus Aurelius, calitatea sculpturilor și a compoziției dovedește uu. regres, ce a fost demult remarcat. Pe de altă parte, cu tot caracterul lor stîngaci, datorită executării sculpturilor de la Adamclisi de către meșteri insuficient de iscusiți în a reda în piatră schițele unui artist, el însuși mediocru, aceste reliefuri sînt totuși superioare celor executate în vremea lui Constantin cel Mare la Roma, pe arcul de triumf ce-i poartă numele. Aceste scene, executate în fosta capitală a imperiului și nu în condițiile precare de la frontiera dunăreană, sînt totuși atît de primitive și înghesuite, încît, cel puțin prin contrast, cele de pe monumentul de la Adamclisi, pot fi considerate ca opere de un nivel artistic încă ceva mai înalt.

Monumentele arhitectonice din orașele greco-romane din Dobrogea

- Ruinele monumentale descoperite în orașele pontice dovedesc, pe de altă parte, că și în aceste vechi centre grecești s-au ridicat în epoca romană numeroase edificii, cel mai adesea de caracter public, care reflectă situația lor economică mult mai prosperă în cursul sec. I—III e.n. în ciuda faptului că monumentele din această vreme au fost în parte sau chiar în întregime înlocuite de alte monumente din epoca romană tîrzie, ne putem totuși da seama prin studiul numeroaselor fragmente arhitectonice descoperite în săpături, atît de proporțiile edificiilor, cît și de grija deosebită cu care ele au fost executate.

Astfel, la Histria au fost utilizate ca material de construcție în zidul cel mare al cetății nu mai puțin de șapte arhitrave de mari proporții, lucrate în marmură sau în calcar, purtînd dedicații către împărații romani din sec. II e.n. Numeroase alte fragmente arhitectonice dovedesc o bogată activitate constructivă în cursul sec. I—III. Planul, ca și sistemul de construcție al unora din aceste edificii, trădează fie vechile tradiții elenistice, fie noile tradiții romane.

Numeroase căpițele, în special corintice, lucrate din marmură albă din insulele egeice, îngăduie de asemenea să ne dăm seama de renașterea artei constructive la Histria, care se împodobește în această vreme cu clădiri ce pot fi comparate cu cele din alte orașe provinciale ale imperiului. Trebuie amintite în acest sens cîteva bănci de teatru, foarte frumos lucrate, ornate fie cu un picior de leu,

fie cu un vrej de plantă, precum și unele fragmente arhitectonice, decorate potrivit gustului sec. II e.n. cu bucranii și ghirlande de flori.

Săpăturile efectuate la Callatis au făcut dovada că și acest centru pontic a cunoscut din punct de vedere artistic o nouă înflorire în epoca romană. În

Fig. 122. — Capitel corintic de marmură (sec. II e.n.). (Histria).

afară de numeroase fragmente arhitectonice, în special căpițele corintice de marmură, demne de relevat sînt și zidurile orașului, refăcute cu multă grijă la începutul sec. III e.n.

Descoperirile făcute la Tomis arată însă că, în epoca romană, în acest oraș s-au ridicat cele mai însemnate monumente publice și private, remarcabile atît prin proporțiile, cît și prin finețea execuției lor. Trebuie amintite în acest sens cîteva fragmente din arhitrava unui templu, a cărui dedicație indică numele guvernatorului roman Q. Pompeius Falco din anul 116 e.n. O altă clădire de mari proporții, probabil tot un templu, a fost ridicată pe la 162 e.n., în vremea guvernatorului M. Servilius Fabianus, așa cum reiese din inscripția scrisă cu splendide litere grecești pe un bloc de arhitravă. În sfîrșit, tot la Constanța, s-au descoperit cîteva pilaștri de marmură, înalți de aproape 5 m, decorați cu un vrej de frunze de acant, care făceau parte dintr-un mare edificiu din sec. II e.n. Din cercetările arheologice reiese că și locuințele particulare erau frumos împodobite, atît din punctul de vedere al construcției, cît și din acela al operelor de artă minoră (mozaicuri, statuete de bronz, figurine de terracotta etc), care s-au descoperit în interiorul lor.

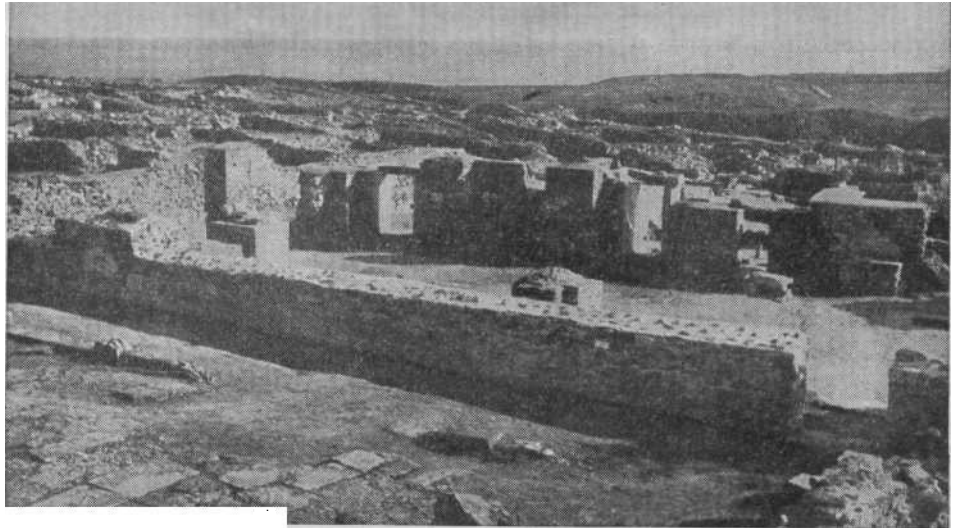

Fig. 123. — Sala cea mare a băilor romane (prima jumătate a sec. III e.n.). (Histria).

tr. -.. V^

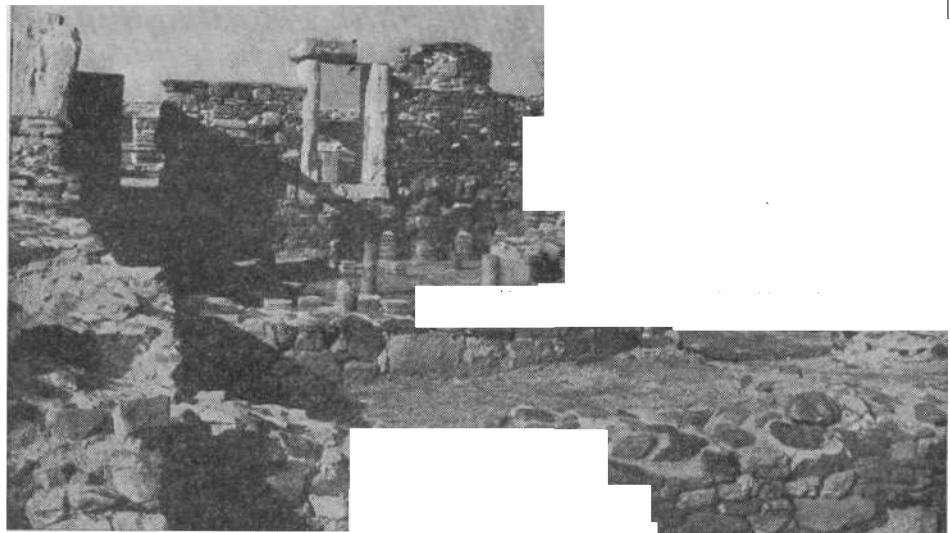

Fig. 124. — Băile romane: sălile de aer cald (*caldarium*) (prima jumătate a sec. III e.n.). (Histria)

Lucrări de caracter public, mai ales cele privitoare la aprovizionarea cu apă, s-au făcut pe scară largă în epoca romană în toată Dobrogea. Cu ajutorul săpăturilor arheologice s-au putut studia pînă acum apeductul de la Tropaeum Traiani și mai ales cele de la Histria. Vechea colonie milesiană și-a putut organiza în epoca romană aprovizionarea cu apă de băut în condiții ce nu se putuseră realiza pînă atunci. În afară de un apeduct mai mic, construit din tuburi de terracotta, prin care se aducea apa din izvoarele vecine, alte două apeducte, construite fie din tuburi de piatră, fie chiar zidite ca un canal subteran, asigurau atît orașul, cît și așezările rurale din apropiere, cu apă adusă de la circa 25 km. Avem de-a face cu o lucrare de mari proporții, care denotă atît folosirea tehnicii romane, cît și liniștea politică, fără de care o asemenea lucrare edilitară nu ar fi fost nici posibilă, nici eficace.

Caracteristice pentru epoca romană în Dobrogea sînt de asemenea instalațiile de băi (*thermae*), dintre care cele mai bine studiate sînt cele de la Histria. Clădit la începutul sec. III, edificiul acestor băi se împarte în două părți: cea dinspre nord cuprinde sălile de acces și de distracție ale publicului, cea dinspre sud camerele cu funcțiune termală propriu-zisă: o sală pentru haine (*apodyterium*), sala de aer cald (*tepidarium*), sala de apă caldă (*caldarium*) și de apă rece (*frigidarium*). Un cuptor (*praeefurnium*) încălzea aerul, ce pătrundea pe sub podeaua camerelor de aer cald prin tuburi speciale.

Instalarea unor băi publice era atît de caracteristică felului de viață roman, încît chiar și în unele sate dobrogene este pomenită ridicarea unui edificiu cu acest scop. Astfel, locuitorii din satul Petra (azi Camena), mai la nord c'e Histria, și-au refăcut, în sec. III, baia din satul lor «pentru sănătatea trupului» (*causa salutis corporis sui*).

Artele plastice în Dobrogea romană

Un loc deosebit în cultura greco-romană din Dobrogea îl ocupă artele plastice. Așa cum era de așteptat, în artele plastice din sec. I—III, înainte de toate în sculptură, se constată pe de o parte continuarea vechilor tradiții grecești, pe de altă parte apariția unor elemente artistice specific romane. Deși, datorită vicisitudinilor prin care a trecut Dobrogea în ultimele veacuri înaintea erei noastre, ni s-au păstrat numai puține monumente sculpturale din orașele pontice, ele ne îngăduie totuși să constatăm felul în care artiștii locali, în pas cu vremea lor, realizaseră la Histria, Tomis și Callatis cîteva opere deosebit de sugestive atît din punctul de vedere al temelor alese, cît și din acela al realizării lor plastice. Statui izolate, îmbrăcate în stofe ușoare și transparente, ca și frize de marmură, împodobite după modelele neo-attice cu divinități ce se succed în spații simetric regulate, au împodobit, desigur în mai mare număr decît cunoaștem noi astăzi, monumentele orașelor pontice. Caracterul static al personajelor reprezentate îi corespundeau din punctul de vedere al expresiei chipului, trăsături calme, care țin să exprime o seninătate aparentă.

Această lipsă de expresivitate, ce a degenerat adesea în « academism », era compensată de un rafinament în execuția draperiilor și de o mare pricepere în distribuirea personajelor în diferite grupuri. Amănunte luate din viața de toate zilele imprimau, în special stelelor funerare, o anumită duioșie, desigur stăpînită.

Fig. 125. — Portretul unei femei. (Tomis).

Nu e astfel de mirare că această tradiție, veche de mai bine de două veacuri, a continuat să influențeze și în epoca romană inspirația și tehnica artiștilor plastici din centrele pontice, a căror activitate poate fi urmărită mai ales la Tomis. Un exemplu sugestiv în această privință îl constituie un monument funerar a cărui parte superioară, încadrată în pilaștri cu capitel corintic, reprezintă o femeie culcată pe un pat frumos împodobit. Artistul a reușit să sugereze prin stofa subțire și transparentă, drapată în cute simetrice și fine, eleganța acestei tomitane, aparținând fără îndoială clasei înstărite din metropolă. Chipul a rămas însă cu totul inexpressiv. Artistul încearcă să dea totuși o notă personală acestui portret, reprezentînd-o pe defunctă ținînd în brațe animalul său preferat în viață. O altă stelă din Tomis este dedicată lui Theocritos, armator și cîr-maci. Prezentat după modelul clasic al

filozofilor antici, înfășurat într-o amplă mantie, personajul reprezentat de această stelă funerară reactualizează, ca și sculptura anterioară, tradiții artistice mai vechi care se păstrează în orașele pontice în epoca romană.

Aceasta cu atît mai mult cu cît în prima jumătate a sec. II e.n. se făcuse simțit în Dobrogea un nou curent artistic, propriu epocii împăraților din dinastia Antoninilor. Idealizarea aproape excesivă a figurii umane, umbrită cel mai adesea de o accentuată melancolie, este caracteristică acestor vremuri, în care rafinamentul execuției artistice încearcă să suplinească, fără a reuși însă, lipsa unei puternice vieți interioare. În fond, acest curent care exprimă, în ciuda virtuozității unor artiști, suflul tot mai stins al artei greco-romane — el însuși oglindind evoluția generală a orînduirii sclavagiste — s-a mulțumit să reactualizeze în mod eclectic idealuri și canoane artistice, realizate în chip strălucit pentru alte vremuri. Nu este astfel de mirare că și atelierele pontice din Dobrogea se întrec în a produce cît mai multe copii în marmură, de proporții

mai mari sau mai modeste, după modelul unor statui celebre, realizate câteva veacuri mai înainte. Exemplul cel dintâi în această privință îl dăduse Roma imperială însăși, tot mai des împodobită cu copii reci și inexpressive, executate în marmură după bronzurile marilor maeștri ai Eladei.

Frecvența unor astfel de produse sculpturale, descoperite la Tomis, dovedește că în această metropolă au existat mai multe ateliere, pe lângă care cele de la Histria, de obicei de proporții mai mici, au un caracter provincial mult mai accentuat. Deși ni s-au păstrat puține lucrări de la Callatis, „

este totuși limpede că, fără a egala producția tomitană, sculpturile descoperite în acest vechi centru pontic se prezintă în condiții destul de bune. Oricum ar fi, produsele atelierelor tomitane se așază pe primul loc în raport cu celelalte centre, pe lângă faptul că numărul lor mult mai mare îngăduie să urmărim mai îndeaproape atât repertoriul, cât și izvorul de inspirație al sculptorilor din acest oraș. În această ordine de idei putem cita un cap al lui Zeus, ce face parte din seria reproducerilor după cunoscutul bust al lui Zeus din Otricoli; statuile feminine copiate după modelul celebrelor opere grecești din prima jumătate a veacului al V-lea î.e.n., reprezentate în poziție de repaus, cu veșmintele drapate în falduri largi și drepte; statuetele lui Asclepios, executate după originalele grecești de la sfârșitul aceluiași veac; statuetele zeiței Isis-Fortuna, inspirate de operele maeștrilor elenistici; statueta zeiței Artemis, copiată foarte probabil după un original de bronz din aceeași epocă, căreia îi sînt proprii mișcarea violentă, accentuată de stofa transparentă și umedă, cu ajutorul căreia artistul redă în chip sugestiv și pictural corpul omenesc prins în plină mișcare. Exemplele s-ar putea înmulți, dar nu ar aduce nimic nou care să depășească această tendință. Amintim doar două sculpturi — prima reprezentînd capul unei tinere femei, acoperit cu văl, făcînd parte dintr-o statuie funerară, a doua bustul zeiței Isis,

îmbrăcată în costumul specific preoteselor egiptene — Fig. 126. — Statuie-portret a care ilustrează atât grija artistului pentru amănunt, unui cetățean din Tomis (începutul sec. III e.n.).

cît mai ales tendința, generală la acea dată, de a idealiza pînă la exces trăsăturile chipului. Jocul umbrelor accentuează melancolia acestor figuri, incapabile parcă să

trăiască în chip intens viața, pe care de altminteri artistul nici nu încercase să le-o dea.

Acest curent artistic, ale cărui începuturi pot fi urmărite în timp încă de pe la sfîrșitul sec. I e.n., capătă în a doua jumătate a sec. II e.n. unele trăsături, ce se vor accentua în tot cursul secolului următor. Ele sînt îndeobște considerate

Fig. 127. — Sarcofag de marmură, importat probabil din Asia Mică. Pe fața anterioară se văd simbolurile zeului oriental Men. (Tomis).

ca izvorînd dintr-o puternică influență orientală, care se face simțită, așa cum se va arăta mai jos, în toate provinciile imperiului roman și cu atît mai repede în Dobrogea, ale cărei legături directe cu Asia Mică, Siria și Egiptul au fost subliniate într-un capitol anterior. Sculpturile dobrogene care se încadrează acestui nou curent au fost descoperite mai ales la Tomis, de unde provin atît unele realizări de mai mare valoare artistică, cît și nenumăratele reliefuri de cult sau funerare, răspîndite pretutindeni între Dunăre și mare.

Pentru unele din aceste reliefuri, care se încadrează curentului greco-oriental, tot mai puternic în cursul sec. III, se poate pune chiar problema dacă nu cumva au fost importate din marile centre din sud, în special din Asia Mică, celebră în această perioadă prin numeroasele sale ateliere, a căror producție s-a răspîndit

pînă în îndepărtata Spanie. Este foarte probabil cazul unui sarcofag descoperit la Tomis, decorat cu un relief reprezentînd lupta grecilor cu amazoanele. Tema și execuția acestei scene, legată încă de modelele clasice și redată în formele caracteristice artei greco-Orientale din sec. III, se aseamănă în atît de mare măsură cu produsele identice din Asia Mică, încît atribuirea sa unui centru de producție din această parte a lumii romane pare foarte plauzibilă. Sarcofagul de la Bărboși, adus din Asia Mică, poate și sarcofagul de la Constanța, pe care sînt sculptate simboluri ale zeului oriental Men, pot fi. aduse în sprijinul acestei ipoteze. În schimb originea tomitană a cîtorva alte sculpturi, care se integrează în același curent greco-oriental, este mai mult decît probabilă, iar în cazul portretului cetățeanului din Tomis, este chiar sigură. Amintim în această ordine de idei un relief reprezentînd o scenă din cultul lui Dionysos, pus în 241 e.n. în cinstea împăratului Gordianus al III-lea de un «thiasos» din Tomis. O altă sculptură, reprezentînd pe zeul Dionysos, împodobit cu o coroană încărcată de iederă și struguri, obține prin contrastul cu suprafața netedă și lucioasă a chipului, un efect aproape pictural. Această tendință apropiere sculptura tomitană de alte produse similare din Orientul Apropiat sau din Italia, de care se deosebește doar prin faptul că acestea din urmă, prin întrebuițarea unor roci colorate, ajung la o policromie din ce în ce mai încărcată.

Aceluiași curent greco-oriental i se încadrează și o altă operă de la Tomis, datînd de pe la mijlocul sec. III e.n. Este o statuie-portret a unui tomitan, reprezentat în costumele grec tradițional și ținînd în mînă un manuscris (*volumen*). La picioare, artistul a reprezentat o legătură de astfel de manuscrise, cu intenția de a sugera ideea că statuia aparține unui cărturar. Dacă corpul, drapat în haine cu cute grele, fără de suplețea obișnuită statuilor grecești, nu poate fi. considerat decît ca un produs de serie, capul însă prezintă unele trăsături realiste, ce așază această sculptură printre cele mai bune opere ale artiștilor tomitani. Părul și barba continuă desigur a fi. tratate după moda generală a timpului. Figura, a cărei oboseală este accentuată de cutele adînci ale obrazului și frunții păstrează o expresie de adîncă umanitate. Tristețea privirii atenuează scepticismul accentuat al gurii, imprimînd astfel acestui portret o notă de autenticitate și un suflu de viață, ce lipsește cu totul altor opere contemporane.

Alături de aceste produse artistice, ale căror merite sau scăderi pot fi. considerate în raport cu tendințele generale ale artei greco-romane din sec. I —III e.n., s-au descoperit în Dobrogea, atît în orașele pontice, cît și în noile așezări romane, nenumărate reliefuri al căror interes nu constă atîta în realizarea lor artistică, cel mai adesea modestă, cît mai ales în faptul că ele oglindesc într-o măsură mai mare sau mai mică credințele și obiceiurile populației din Dobrogea în primele trei veacuri ale stăpînirii romane. Ele sînt deopotrivă interesante și prin aceea că ne permit să studiem felul în care unele tradiții artistice, închegate în marile orașe, pătrund în mediul rural, nu numai prin însăși răspîndirea acestor produse, ce pot fi. atribuite unor meșteri pietrari, al căror singur

merit este acela de a fi copiat mai mult sau mai puțin fidel modele curente din iconografia religioasă sau funerară, dar și prin faptul că unele din aceste reliefuri au fost executate chiar în mediul rural, dacă ținem seama de stângăcia lor neobișnuită.

Două sînt înainte de toate categoriile de sculpturi care interesează din acest îndoit punct de vedere: statuetele de cult și stelele funerare. Numărul lor mare ca și răspîndirea pe întreaga suprafață a Dobrogei romane, dovedesc că, începînd

Fig. 128. — « Eroul trac ». Monument votiv.
(Cumpăna, reg. Constanța).

mai ales cu veacul al II-lea e.n., ele reprezintă tipuri absolut curente în mijlocul populației rurale și urbane. Dintre cele dintîi, trebuie pomenite numeroase reprezentări ale zeiței Cibelee despre al cărui cult, de origine orientală, se va vorbi puțin mai jos. Statuetele de cult ale zeiței Cibelee, descoperite în Dobrogea, prezintă o mare unitate iconografică: zeița stînd pe tron, îmbrăcată într-un veșmînt amplu care cade în falduri regulate, ține într-o mînă un vas de cult, iar pe genunchi o mică panteră. Indiferent de dimensiunile, de cele mai adesea ori reduse, execuția lor artistică este în general bună. Se poate afirma că în marile orașe pontice au existat ateliere specializate de astfel de sculpturi. Există chiar unele exemplare executate în marmură fină sau altele care împodobesc, în forma unui relief,

inscripțiile onorifice puse în cinstea unor preotese ale zeiței. Un astfel de relief a fost descoperit recent la Histria. Muzeul arheologic din Mangalia păstrează o statueta de terracotta a zeiței Cibelee, lucrată cu o deosebită grijă, după o tradiție mai veche, frecvent întîlnită în arta elenistică.

Din ciclul iconografic al cultelor orientale, trebuie amintite de asemenea unele reliefuri închinat zeului Mithras. Deși de proporții mult mai modeste în raport cu marile reliefuri mitriace descoperite în Dacia romană, ele dovedesc prin răspîndirea lor, însemnătatea pe care acest cult o avea, îndeosebi în rîndurile armatei romane. Merită a fi citat din acest punct de vedere, relieful descoperit la Mircea Vodă (r. Macin) a cărui execuție artistică poate fi considerată drept o realizare de bună calitate. Zeul Mithras, îmbrăcat cu o tunică și o hlamidă larg desfășurată, purtînd pe cap boneta frigiană, este reprezentat în interiorul unei peșteri, înjunghiind taurul sacru. Cît privește cultele greco-egiptene, răspîndite în Dobrogea prin coloniile de negustori alexandrini de la Tomis,

am amintit mai sus statuetele zeiței Isis-Fortuna, a căror realizare artistică merită a fi. subliniată.

Un loc cu totul aparte îl ocupă în producția artistică dobrogeană monumentele închinat călărețului trac. Această străveche divinitate tracică, adoptată încă din epoca elenistică de unii locuitori greci din orașele pontice, a cunoscut în epoca romană o foarte mare răspîndire atît în orașele, cît și în satele dobrogene, încît pe drept cuvînt pătrunderea acestei divinități autohtone în lumea greco-romană din Tracia și Moesia poate fi. considerată ca forma cea mai tipică a simbiozei greco-trace și romano-trace. De proporții de obicei reduse, aceste reliefuri, care-l reprezintă pe călărețul trac în goana calului sau în pas liniștit, cu mantia fluturînd, îndreptîndu-și lancea împotriva unui mistreț, prezintă din punct de vedere iconografic o mare unitate. Calitatea execuției este însă deosebit de variată: de la exemplarele descoperite la Tomis sau în jurul orașului Tomis, dovedind o mare măiestrie în reproducerea acestei teme, pentru care existau desigur modele grecești, pînă la unele exemplare cu totul rustice și stîngace, descoperite în partea de nord a Dobrogei, există o întreagă gamă de execuție, oglindind felul în care se deosebeau meșterii pietrari cu lungă experiență de cioplitorii în piatră din satele îndepărtate de centru.

De pe icoanele în piatră închinat cultului călărețului trac, această scenă a trecut și pe numeroase stele funerare, punînd astfel în evidență caracterul htonian ale acestei vechi divinități autohtone adoptată de lumea greco-romană. Pe stelele funerare, figura călărețului trac întovărășește o altă scenă, tipică pentru acest fel de monumente și anume scena banchetului funebru. Un exemplu sugestiv pentru această contaminare de scene funebre îl prezintă cele două pietre de mormînt descoperite la Ulmetum (Pantelimonul de Sus, astăzi în muzeul cetății Histria) și în comuna Dulgheru (astăzi în muzeul Constanța), amîndouă purtînd numele lui Attas. Din punct de vedere artistic, aceste două reliefuri funerare, ca și figura călărețului trac de pe o stelă pusă în cinstea sa de către o asociație de cetățeni originari din Asia-Mică, în frunte cu Menia Iuliana din Tyana, reprezintă fără îndoială exemplarele cele mai reușite. Ele sînt opera unor meșteri pietrari care știau să sape în piatră cu multă îndemînare această scenă atît de mult răspîndită.

Cea de-a doua temă a pietrelor de mormînt și anume scena banchetului funebru, care a cunoscut o foarte largă răspîndire în provinciile dunărene ale imperiului roman, este reprezentată în Dobrogea prin reliefuri variate din punctul de vedere al distribuției personajelor, cît și din acela al execuției artistice. Cele mai frecvente reprezintă pe defunct culcat pe un pat, ținînd în mîna dreaptă întinsă o coroană. în fața sa, pe o măsuță cu trei picioare, sînt reprezentate în chip simbolic bucatele ospățului. De o parte și de alta sînt reprezentate diferite persoane din familia defunctului. La picioarele lor, de proporții minuscule, apar unul sau doi sclavi. Este foarte probabil că astfel de monumente funerare erau executate în cele cîteva variante posibile în serie, numele defunctului adăugîndu-se la cererea cumpărătorului.

Există însă unele pietre funerare care se disting de cele amintite mai sus prin faptul că ele reprezintă, uneori deosebit de stîngaci, alteleori cu mai multă îndemînare, portretul defunctului sau scene care amintesc felul lui de viață. Pot fi citate astfel stela funerară a lui Attalos, gladiator din Tomis, al cărui bust, ca și

Fig. 129. - Gladiatorul dac Skirtos (sfîrșitul sec. II e. n.). Stelă funerară.

acela al soției sale, de altminteri foarte stîngaci sculptat, este reprezentat pe frontonul pietrei de mormînt. Stela funerară a unui alt gladiator din Tomis, dacul Skirtos, îl prezintă cu costumul și armele caracteristice luptătorilor de circ. Portrete propriu-zise apar uneori și pe sarcofagii, ca de pildă acela descoperit recent la Constanța. În săpăturile din ultimul timp de la Mangalia s-a descoperit o placă funerară de marmură, cu un portret bine executat, datînd de la începutul veacului al III-lea e.n.

În raport cu informațiile noastre cu privire la operele de artă plastică sau cu producția meșteșugărească legată de viața religioasă, celelalte capitole ale producției artistice și meșteșugărești din Dobrogea sînt mult mai sporadice. Știm astfel că unele edificii din orașele pontice erau împodobite cu mozaicuri, tradiție ce va continua și în perioada finală a stăpînirii romane în Dobrogea. Știm de asemenea că în orașele pontice existau numeroase ateliere de bijutieri. Unele

Fig. 130. — Vase de lut (sec. III e.n.). (Dobrogea).

produse de acest fel, dintre care unele destul de fine, au fost descoperite în mormintele din Constanța.

Existența atelierelor de ceramică fină, ca și a celor de ceramică comună este arheologic dovedită în toate cele trei mari orașe pontice. Cît privește atelierelor de sticlărie, existența lor este de presupus măcar la Tomis. Numărul mare de vase de sticlă de tot felul descoperite nu numai în acest oraș, dar și pe teritoriul întregii Dobroge, exclude părerea că avem de-a face numai cu obiecte importate. Vasele de sticlă datînd de la sfîrșitul veacului al II-lea e.n., descoperite în mormintele de lîngă Mangalia și Histria, sînt de o rară finețe și ele arată în orice caz că, la acea dată, populația înstărită din Dobrogea romană cunoștea și folosea produse a căror calitate putea fi pusă alături de cele din provinciile cele mai înaintate ale imperiului roman.

Culte tradiționale în Dobrogea romană Alături de clădirile publice de caracter laic, n-au lipsit în Dobrogea romană edificiile de cult, înălțate mai ales în centrele urbane și datînd îndeosebi din secolele II—III e.n. La Tomis și Histria fragmentele arhitectonice sînt foarte numeroase și de o remarcabilă calitate. Dar presupuneri asemănătoare sîntem îndreptățiți să facem și despre Callatis și Troesmis, sau chiar despre centre de mai mică importanță ca Noviodunum, unde documente epigrafice explicite menționează existența, unor temple închinatî cînd zeilor din panteonul tradițional, cînd unor divinități orientale ca Iuppiter Maximus Dolichenus ori Mithras.

Vremea de care ne ocupăm se caracterizează într-adevăr prin părăsirea în largă măsură a cultelor tradiționale — reflex, pe plan religios, al crizei vieții de cetate și, într-un înțeles mai larg, al descompunerii relațiilor sclavagiste — ca și prin răspîndirea în mase a unor noi forme de credință, expresie a condițiilor

Fig. 131. — Opaț de lut găsit într-o movilă funerară (sec. II e.n.). (Callatis).

istorice schimbate. În lumea unificată de cucerirea romană, cultele locale, legate de un cerc restrîns de credincioși, fac loc cultelor universaliste, adresîndu-se întregii populații a imperiului. Spre deosebire de cultele tradiționale, aproape fără excepție reduse la rituri lipsite de conținut emoțional, cultele noi promiteau credincioșilor perspectivele unei fericiri după moarte. Asemenea religii «de mîntuire», cum li s-a spus, venite mai ales din sud și răsărit — din Egipt și Siria, din Asia Mică și Iran — se propovăduiau în cercuri închise, în asociații de credincioși puse sub oblăduirea unui cap spiritual ajutat de o întreagă ierarhie de demnitari religioși. În detalii, modul de organizare al acestora a putut varia; considerate în ansamblu, în toate se remarcă opoziția între masa simplilor inițiați și conducătorii lor sufletești, deținători ai unor învățături deprinse uneori prin ucenicie în alte asemenea comunități, altele moștenite de la părinți, închinăți și ei serviciului acelorași divinități. Ar fi să ne

amăgim, totuși, dacă am presupune că marea atracție exercitată de religiile orientale ar fi împins cu totul în uitare pe zeii panteonului tradițional — fie ei greci, fie italici. Cîtă vreme imperiul sclavagist roman era puternic — și, cel puțin pînă în sec. al III-lea, acesta avea să reziste cu succes răscoalelor populațiilor supuse și atacurilor dinafară — religia oficială, controlată și susținută de stat, își adaugă ajutorul la susținerea instituțiilor tradiționale. După cum la Roma cezarul însuși e capul vieții religioase, în calitatea-i de *pontifex maximus* (titlu ce nu lipsește din titulatura nici unui împărat, pînă tîrziu după triumful creștinismului), tot așa, în provincii, o tagmă ierarhizată de preoți provinciali și municipali contribuie la perpetuarea cultelor dintotdeauna recunoscute și la celebrarea cu regularitate a cultului cîrmuitorilor morți ori în viață. Rostul acesta îl îndeplinesc în Moesia, pe de o parte, «sacerdotele provinciei» (*sacerdos provinciae*), cu reședința la Troesmis (ajutat de *flamini* și de *auguri*), pe de alta, «archiereul» comunității pontice cu sediul la Tomis, despre care s-a vorbit altădată. Pe măsura popularii Dobrogei cu coloniști și veterani din corpurile de trupă cantonate de-a lungul Dunării, mărturiile acestei religii oficiale se înmulțesc.

Dedicații și altare închinat lui Iuppiter Prea-Bun și Prea-Mare (*Iuppiter Optimus Max.im.us*), soției acestuia Junona (Iuno Regina), precum și altor zeiități de origine italice, cum ar fi *Silvanus* ori Marș, au fost descoperite în mare număr, provenind din orașe și din sate. În unele cazuri, la omagiul adus unei divinități din panteonul tradițional se adaugă o notă specială, decurgând din legătura cu zeul considerat ca patron ori protector al îndeletnicirii practicate de credincios. *Silvanus*, abia amintit, e adorat la Ulmetum în ipostaza de « Semănător » (*Sator*); *Hercules*, într-o carieră de lingă Cernavoda, ca « domn al pietrăriilor » (*Saxanus*). Fenomenul nu lipsește nici în teritoriul Histriei, unde altarul închinat lui Zeus de unul din triburile cetății, către începutul sec. al III-lea, capătă o semnificație mai puțin banală prin aceea că i se adresează în calitate de zeu al ploii binefăcătoare ("O fpi[J-oc). Din partea unei populații de agricultori, cum era aceea a Histriei la data amintită, omagiul apare tot atât de firesc ca atitudinea callatiennor (și ei agricultori, ba chiar de mai multă vreme), care, în primul veac al erei noastre numărau printre hramurile importante ale orașului sărbătoarea numită *Dionmbria*, în cinstea aceleiași divinități dătătoare de belșug.

Alte culte se perpetuau în virtutea prestigiului social de care continuau a fi înconjurate anume divinități, chiar când condițiile istorice care le asiguraseră favoarea diferitelor pături ale populației se schimbaseră în cea mai mare parte. E sigur, bunăoară, că dănuirea în Histria a cultului lui Apollo pînă tîrziu în epoca romană se explică prin aceea că zeul din Didyma, adus în cetate de pe malul lacului Sinoe de primii coloniști, continua să treacă drept protector al familiilor «întemeietorilor », multă vreme după ce aristocrația locală își schimbase caracterul și conținutul. Motive de aceeași natură au contribuit la perpetuarea în Histria și a altor culte străvechi, cum ar fi acel al lui Poseidon Heliconios, ori la atașamentul arătat de callatieni lui Heracles, strămoșul mitic al dorienilor, al cărui chip împodobește monedele orașului din cele mai vechi timpuri pînă în vremea imperială.

Sărbătorile în Dobro- De cultele amintite se leagă, de altă parte, celebrarea în
gea romană cetățile dobrogene a unor sărbători anuale după datini
moștenite din strămoși. Unele sînt pomenite în docu-
mentele epigrafice în chip explicit, caracterul altora poate fi numai presupus pe
baza unor mărturii indirecte. Din numărul lor fac parte așa-numitele Hermaia,
sărbătoare în cinstea lui Hermes, celebrată îndeosebi de asociațiile de efebi,
de «tineri» și, îndeobște, de frecventatorii gimnaziilor; *Targeliile*, închinat
lui Apollo și surorii sale Artemis; Tauriile, legate de cultul lui Poseidon; *Apa-
turiile*, străveche festivitate ioniană, cu prilejul căreia copiii de ambele sexe se
înscriau de părinți în registrele fratriilor; în sfîrșit, și mai cu seamă, *Dionisiile*,
despre al căror loc în viața culturală a orașelor va mai fi vorba.

Oricare ar fi fost caracterul particular al fiecăreia, desfășurarea tuturor
prezenta anumite trăsături comune, cum ar fi o procesiune a cetățenilor și a

famiiliilor lor, rînduiți după sexe și vîrstă; sacrificiul săvîrșit în fața obștii întregi și urmat de împărțirea între participanți a cărnii victimelor; întreceri cu caracter muzical sau sportiv (alteori poetic) la care concurenții reprezentau o anumită asociație sau o anumită diviziune a cetății, și care stîrneau în rîndurile întregii populații o emulație ușor de închipuit. Asemenea competiții n-au lipsit desigur din nici o cetate dobrogeană unde sînt menționate sub denumirea generică de *âywvet*. Dar informații amănunțite posedăm numai despre unele întreceri

Fig. 132. — Capul lui Dionysos, zeul vinului, încununat cu iederă și frunze de viță (mijlocul sec. II e.n.). (Tomis).

muzicale legate de cultul lui Dionysos, desfășurate la Histria în secolele II-III e.n. în legătură cu ele, documentele epigrafice ne informează că erau organizate de un demnitar special — *agonoihetul* — care prezida probabil și alte asemenea manifestări și al cărui nume figurează în inscripții alături de al echipelor câștigătoare. Totul ne îndreptățește să credem că în programul Dionisiilor histriene figurau cu regularitate reprezentații de dramă, și că aceeași trebuie să fi fost situația și în celelalte orașe de pe coasta mării.

Cînd vorbim de sărbători, o mențiune se cuvine festivităților legate de cultul împăraților diviniizați. Cu alt prilej, s-a amintit de

templul în cinstea lui Augustus înălțat la Histria de un particular, către începutul erei noastre. Asemenea lăcașuri de cult, cîteodată simple altare, au existat cu siguranță și în alte locuri; la Troesmis, unde celebrarea cultului imperial era încredințată unui colegiu de *Augustali*; la Callatis, unde în sec. I e.n. e atestată o sărbătoare specială « a Cezarilor » (*Caesarea*) ; în sfîrșit, la Tomis, unde, așa cum s-a arătat la vreme, organizarea periodică a unor manifestații de credință față de capii statului roman constituia îndatorirea principală a conducătorilor comunității orașelor pontice. În astfel de împrejurări, ceremoniile propriu-zis religioase erau urmate de spectacole de amfiteatru — lupte de gladiatori și vînători de fiare — celebrate sub supravegherea pontarhului și desigur pe cheltuiala lui.

E posibil ca alături de Augustalii întîlniți la Troesmis, alte grupuri de cetățeni, mai mult sau mai puțin oficiale, ca *gerousiile* din Histria, Tomis ori Callatis, să fi contribuit și ele la organizarea unor festivități și întreceri cu caracter sportiv ori muzical. Chiar și altfel, însă, participarea diferitelor asociații la viața culturală

a orașelor și chiar a satelor reprezintă una din trăsăturile izbitoare ale vieții publice în Dobrogea romană. Trebuie de asemenea subliniat rolul important pe care ele l-au jucat în răspîndirea cultelor orientale și, îndeobște, a religiilor de « mîntuire ».

Înainte de a ne ocupa de acestea, nu va fi inutil să arătăm însă că unii dm zeii panteonului grec tradițional au avut și ei parte, în cetățile de pe litoralul dobrogean, de un cult tainic, alături de cultul public întreținut de obște. Din numărul

Fig. 133. — Relief reprezentînd scene din cultul lui Dionysos, zeul vinului și al vegetației, cu o inscripție în limba greacă pusă de un colegiu dionisiac (sec. III e.n.). (Tonus).

lor face parte Dionysos, despre ale cărui *thiasuri* callatiene, în epoca elenistică, s-a vorbit într-un capitol precedent, și care în epoca romană e cinstit la Tomis în cadrul mai multor asociații a căror amintire s-a păstrat. Tot în legătură cu Dionysos, o interesantă inscripție descoperită în ultimii ani la Histria ne-a adus informația că, în primii ani ai sec. al III-lea, în cetatea de pe malul lacului Sinoe funcționa un « cerc » de închinători ai zeului (αΤCΙποC AiovuaiaaTwv), alcătuit din fruntași ai orașului și condus de un « părinte I înconjurat de mai mulți demnitari de un rang inferior.

De un cult asemănător se bucura într-un alt port dobrogean Demeter Subpămînteană, zeița roadelor. Către începutul erei noastre, și desigur și mai

tîrziu, credincioșii ei — 00IV<XTOCI — constituiau la Callatis o asociație numeroasă, ale cărei adunări votau decrete imitate după decretele cetății.

Dacă Demeter și Dionysos se numără printre zeii ale căror nume apar încă din poemele homerice, « Marii zei din Samothrace » sînt, așa cum s-a arătat cu alt prilej, divinități traco-grecești rezultate dintr-un lung proces de sincretism, în forma în care ni se înfățișează în orașele dobrogene cultul lor e precum-pănitor un cult al Dioscurilor adorați în ipostaza de protectori ai corăbiilor și ai corăbierilor.

Culte orientale în Dobrogea romană și semnificația socială a religiilor de « mîntuire »

Numeroase, de altă parte, sînt și documentele ce ne permit să urmărim pătrunderea pînă în cele mai depărtate locuri din Dobrogea a unor culte egiptene, siriene ori microasiatice, fără a mai vorbi de cultul de origine iraniană al lui Mithras. în cele mai multe cazuri, răspîndirea credințelor exotice pare să se fi făcut prin călători din țara depărtată, veniți să se stabilească pe meleagurile noastre pentru treburi neguțătorești. Astfel, alexandrinii locuind în Tomis, constituiau în secolul al II-lea o asociație dispunînd de un sediu propriu, sub invocația lui Sarapis. Caracterul religios al asociației apare lămurit, dacă nu uităm mărturiile despre existența în același oraș, către aceeași vreme, a unor credincioși ai zeiței Isis, ori a numeroșilor negustori de origine asiatică, dăruiti cu cetățenia romană, a căror confraternitate, condusă de o *mater Romanorum* stătea deopotrivă sub ocrotirea « Marii maici ai Zeilor » (*Cybele*) și a zeului-călăreț trac *Ero et Domnus*.

Colegii de închinători ai Cîbelei se întîlnesc de altminteri pretutindeni în Dobrogea romană. Va fi deajuns să amintim în această privință importanta inscripție descoperită la Histria în ultimii ani, din care se înțelege că spre mijlocul sec. al II-lea, coborîtoarea unei bogate și influente familii din acest oraș, o oarecare *Aba*, fiica lui Hecataios, avea calitatea de preoteasă pe viață într-o comunitate pe care o susținea cu darurile ei.

în legătură cu o altă divinitate microasiatică adorată în Dobrogea, Men, nu dispunem pînă acum decît de mărturia unui impozant sarcofag descoperit la Tomis (v. mai sus, p. 545), împodobit cu simboluri care dezvăluie în defunctul care-l folosea un inițiat al zeului frigian. în schimb, despre zeul de origine siriană Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus, avem dovezi că era adorat nu numai în orașele de pe litoral, dar și în restul Sciției Mici, în teritoriile tomitan și histrian, mai departe spre Noviodunum, ori în direcția opusă pînă în vecinătatea orașului Tropaeum.

Tot atît de răspîndit, dacă nu mai mult, era cultul zeului Mithras, divinitate solară adorată îndeosebi de ostași și pătrunsă prin mijlocirea corpurilor de trupă pînă în cele mai depărtate provincii ale imperiului. în Dobrogea religia zeului « nebiruit » e atestată prin inscripții și reliefuri care trădează existența în diferite localități fie a unor credincioși izolați, fie a unor comunități, dispunînd

de temple zidite în chip de hrube și, din această pricină, numite «peșteri». Urme ale cultului iranian s-au găsit în cel puțin zece locuri diferite, între Dunăre și mare. Comunități mai numeroase par să fi existat însă la Troesmis, reședința unei numeroase garnizoane; la Mircea Vodă, în teritoriul aceluiași municipiu; în sfârșit, la Tomis și la Histria, unde confraternitatea mithriacă numără printre membrii ei pe unii din locuitorii cu vază ai orașului.

Fig. 134. — Stelă funerară a lui Kallistos din Tomis. Scena reprezintă banchetul funebru.

Răspîndirea religiilor « de mîntuire » în Dobrogea secolelor I—III constituie urmarea nemijlocită a schimbărilor intervenite în întreaga lume veche către începutul erei noastre. Aci, ca și în restul statului roman, « eliberarea spirituală », refugiul în fantasticul religios nu pot fi despărțite de starea de nemulțumire încercată de toate clasele societății antice, și în primul rînd de

marile mase ale sclavilor și muncitorilor liberi, în fața puterii covârșitoare, a imensei forțe de opresiune care era Imperiul, înaintea căruia orice încercare de împotrivire se dovedea fără nădejde. Împiedicată să se realizeze pe plan istoric, setea de mai bine a unei lumi frământate de presimțirea transformărilor iminente își căuta împlinire pe planul închipuirii, găsind mângâiere în cultele răsăritene, mai darnice în făgăduinți cu privire la fericirea hărăzită credincioșilor în existența de peste veac.

Cum a subliniat Lenin, « religia este una din formele asupririi spirituale care apasă pretutindeni asupra maselor populare, strivite de munca prestată veșnic pentru alții, de nevoi și singurătate. Neputința claselor exploatate în lupta împotriva exploatatorilor dă naștere credinței într-o viață mai bună dincolo de mormânt, tot așa de inevitabil, cum neputința sălbatecului în lupta cu natura dă naștere credinții în rai, în minuni etc. »¹

O învățătură despre lumea de dincolo, un ansamblu de rituri menite să câștige inițiaților nemurirea promisă, sînt trăsături proprii fiecărei religii « de mîntuire », indiferent de unde ar veni și indiferent cum se intitulează. Așa se explică înrîurirea exercitată de ele asupra maselor, a căror viață religioasă — cu excepția sacrificiilor menite să sporească holdele ori să abată nenorocirile — se concentrează, toată, asupra soartei sufletului după moarte. Riturile funebre și, într-un sens larg, ceremoniile legate de cultul morților capătă acum o însemnătate mai mare decît oricînd, în ciuda expresiilor de resemnare înaintea inevitabilului și chiar a accentelor de scepticism, care nu lipsesc în inscripțiile săpate pe pietrele de mormînt. Semnificativ între toate e, din acest punct de vedere, epitaful din Tomi în care defunctul dă glas unei adevărate profesiuni de credință materialiste: « Celor morți nu mai li-e dor de nimic, ei nu mai au iubire, ci cel mort zace ca o piatră înțepenită în mijlocul cîmpului. . . Căci din apă și pămînt și aer eram mai înainte alcătuit, dar, murind, zac, dînd toate tuturora . . . Iar mai mult ce e ? . . Din ce s-a născut, în aceeași s-a și desfăcut trupul nostru slăbit de vîrstă »².

Oricît de puternică ar fi însă influența filozofiei lui Epicur asupra păturilor cultivate ale societății timpului, asemenea mărturisiri sînt rare, în fața numărului imens al celor ce-și proclamă nădejdea unei supraviețuiri lipsite de amărăciunile acestei lumi. Credința într-o nemurire concepută naiv ca o prelungire a vieții pămîntești, sau într-o înviere pe urma căreia defuncții și-ar redobîndi înfățișarea dintotdeauna, explică părăsirea — începînd din secolul al II-lea e.n. — a deprinderii de a incinera cadavrele și trecerea la ritul înhumării, răspîndit sub influența cultelor orientale și generalizat o dată cu triumful creștinismului.

Aceeași speranță și aceeași așteptare își fac drum în simbolurile ce împodobesc monumentele funerare descoperite pe întinsul Sciției Mici, fie că e vorba

¹ V. I. Lenin, *Opere*, voi. X, p. 69-70.

² V. Pârvan, *Memoriale*, Buc, 1923, p. 31.

de opere de un oarecare nivel artistic, fie de lespezi simple, ieșite din atelierele unor meșteri de țară. Mai curînd decît pe Zeul-cavaler trac (a cărui răspîndire continuă de altminteri să fie mare), călărețul cu hlamida în vînt săpat pe mormintele multor locuitori ai satelor și ai orașelor înfățișează imaginea transfigurată a mortului ridicat la condiția divină. Curpenii de viță încărcați de roadă, care-și împletesc volutele împrejurul celor mai modeste pietre, simbolizează biruința împotriva morții. În sfîrșit, în nelipsita scenă a ospățului funebru, chipurile răposaților în atitudini familiare, înconjurați de ai lor și slujiți ca în timpul vieții de sclavii de care parcă nu s-ar fi despărțit, exprimă nădejdea regăsirii într-o lume lipsită de griji.

Pînă atunci, luarea aminte purtată mormîntului și praznicele la zile anumite, în chiar vecinătatea lăcașurilor de veci, ofereau prilejuri de pomenire a morților și răgazuri de înviorare supraviețuitorilor. De aceea « sărbătoarea trandafirilor » — *Rosalia* — celebrată la începutul verii, în preajma mormintelor, pe întreg pămîntul Dobrogei, s-a bucurat în primele veacuri ale erei noastre de o imensă popularitate.

CRIZA STĂPÎNIRII ROMANE ÎN DOBROGEA ÎN SEC. III e.n.

în răutățirea situației stăpînirii romane în Dobrogea în a doua jumătate a sec. II: atacul costobocilor

Încă de la sfîrșitul sec. II e.n. se făcuseră simțite, mai ales din punctul de vedere al apărării frontierelor, consecințele politice prin care trecea în acea vreme imperiul roman. Atacurile triburilor germanice la frontiera Dunării de sus, precum și ale sarmaților iazigi la Dunărea de mijloc, obligaseră pe Marcus Aurelius să concentreze în acea zonă aproape toate trupele disponibile. În locul legiunii a V-a Macedonica, transferată în Dacia, rămăsese în Dobrogea, la Tropaeum, doar un singur detașament — *vexillatio legionum I Italicae Moesicae et V Macedonicae Dacicae* \ Rămasă aproape fără apărare militară, Dobrogea fu atacată pe la anul 170 de costoboci, care pătrund pînă departe în Macedonia și Grecia. O inscripție de lîngă Tropaeum Traiani amintește de moartea unui locuitor dac, Daizus, fiul lui Comozous, ucis de costoboci cu prilejul acestei invazii ².

Atacul costobocilor pînă departe în sud, unde de cîteva veacuri nu mai pătrunsese vreun dușman venit atît de departe, dovedește în chip deosebit de sugestiv cît de slabă era apărarea acestor provincii, inclusiv a Dobrogei, în vremea în care luptele lui Marcus Aurelius cu cvazii și marcomanii istoveau cea mai mare parte din forțele militare ale imperiului. Nu știm exact în ce măsură retragerea costobocilor la nordul Dunării a fost consecința unei lupte decisive. Mai probabil este că ei s-au retras încărcați de pradă, grăbiți și de știrea că cei

¹ CIL, III, 14 433.

² CIL, III, 14 214, 12.

rămași acasă fuseseră atacați de germani. Puțin timp după aceste evenimente și probabil ca o consecință a lor, se iau măsuri urgente pentru repararea zidurilor de apărare ale orașelor greco-romane. Din dispoziția guvernatorului Moesiei Inferioare, M. Valerius Bradua, fură reparate zidurile orașelor Callatis și Tomis. Din inscripția de la Callatis cuprinzând această dispoziție, reiese că locuitorii orașului au fost impuși la impozit special, pentru a face față cheltuielilor necesitate de refacerea zidurilor *K*

O contribuție specială a fost impusă și locuitorilor din Tomis în același scop. Cam în aceeași vreme au fost refăcute și zidurile marelui oraș din Tracia, Philippopolis. Toate aceste măsuri dovedesc din partea stăpînirii romane nu numai un efort deosebit pentru apărarea provinciilor de la Dunăre, dar și îngrijorarea față de eventuale noi atacuri, căroră romanii le făceau tot mai greu față. Ele constituie semne evidente ale unei crize interne, prin care trece imperiul roman, criză care se va agrava tot mai mult în cursul sec. III e.n. Un moment întîrziată pe planul politic și militar de măsurile energice luate de Septimius Severus (193—211 e.n.), această criză va lua în deceniile următoare proporții atît de mari, încît, pe drept cuvînt, ea poate fi considerată ca începutul decăderii nu numai a statului roman, dar al societății sclavagiste greco-romane însăși.

Restabilirea temporară ^{se face simțit la începutul sec.} Ca și în alte regiuni ale imperiului roman, și în Dobrogea ^{ni e.n. efortul lui Septimius} Severus de a restabili echilibrul politic și militar de la frontiera dunăreană. Numele guvernatorului provinciei Moesia Inferioară, C. Ovinus Tertullus, este amintit de mai multe ori atît în legătură cu refacerea drumurilor militare din Dobrogea, cît și cu prilejul unor măsuri administrative și fiscale, ce depindeau de autoritatea sa. Din ordinul său fură delimitate hotarele proprietății unei bogate femei romane, Messia Pudentilla, în raport cu proprietatea unor țărani daci din nordul Dobrogei (*vicani Buteridavenses*) ².

Numeroase altare ridicate în cinstea împăratului și a familiei sale au fost descoperite atît în orașele Tomis și Histria, cît și în unele sate din Dobrogea. Ele sînt o dovadă a faptului că măsurile militare și politice luate în vremea lui Septimius Severus și a urmașilor săi în vederea apărării frontierei dunărene au asigurat păturilor exploatatoare din această provincie un moment de relativă liniște, în contrast cu adîncă neliniște de care vor fi cuprinse în curînd toate provinciile romane de la Dunăre și din Balcani în deceniile următoare. Se poate astfel afirma că epoca Severilor reprezintă ultima perioadă de relativă înflorire a orașelor greco-romane din Dobrogea și a satelor din teritoriile lor. Histria se

¹ Gr. Tocilescu, în AEM, VI, 1882, p. 24, nr. 49; VIII, 1884, p. 8, nr. 22.

² CIL, III, 14 447; *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 75-86.

intitulează cu emfaza caracteristică acestor vremuri «orașul prea strălucit al Histrienilor » (*splendidissima civitas* în altă inscripție în l. latină), deși gloria sa apusese demult. De aproape două veacuri locul cel dintâi între orașele dobrogene îl ocupa Tomis.

În 212 e.n., fiul și succesorul lui Septimius Severus, Caracalla, acordă prin cunoscuta sa lege, denumită *Constitutio Antoniniana*, cetățenia romană locuitorilor din provincii. Chiar dacă acordarea acestei cetățenii a fost restrânsă numai la locuitorii târgurilor și orașelor, ea nu mai constituia la acea dată o favoare excepțională. Luată, pare-se, din considerente de ordin financiar, această măsură însemna, înainte de toate, o uniformizare de caracter fiscal, administrativ și juridic. Faptul însă că o inscripție din Dobrogea din anul 237 e.n., deci la un sfert de veac după legea lui Caracalla amintea în chip separat pe de o parte pe cetățenii romani (*cives Romani*) iar, pe de altă parte, pe locuitorii de origine tracă (*Lai consistentes*) din «vicus Secundini», pare a dovedi că acordarea cetățeniei romane nu a cuprins în bloc pe toți locuitorii **Hif** din orașele și satele imperiului roman ¹. În orice caz fie că această măsură a fost generală, fie că a fost parțială, aplicarea ei explică marele număr de noi cetățeni care poartă, începând cu această vreme, în inscripțiile din secolul III e.n. numele de Aurelius, după numele împăratului Caracalla.

Realitatea politică din Dobrogea era însă legată de alte fapte, mai semnificative pentru istoria acestei regiuni de graniță. În primele decenii ale veacului III e.n., Dobrogea se află tot mai mult în calea atacurilor triburilor în migrație, a căror presiune asupra frontierei dunărene se accentuează în tot cursul acestui secol. Aceste atacuri constituie preludiul marilor atacuri din anii următori. De pe urma lor a fost zguduit din temelii întreg edificiul roman de la Dunărea de jos.

Fig. 135. — Altar onorific pus de cetățeni romani și de localnici « Lai consistentes » din vicus Secundini (sec III e.n.). (Histria).

¹ V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 867; *Dacia*, II, 1925, p. 245.

l

**Atacurile goților
carpilor** într-adevăr, în timpul domniei lui Severus Alexander (222 - 235 e.n.), goții atacă cele două importante orașe grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre, Tyras și Olbia, ce vor fi definitiv cucerite de ei în a doua jumătate a sec. III e.n. Măsurile luate în 234 în vederea reparării unor poduri și drumuri din Dobrogea de către guvernatorul provinciei Moesia Inferioară, Q. Decius, viitorul împărat, par a indica în egală măsură o grijă edilitară și una militară. De-abia patru ani mai târziu însă, în 238, goții și carpii invadează Dobrogea, provocând mari distrugerii. Noul guvernator al Moesiei Inferioare din vremea domniei lui Gordianus al III-lea (238 - 244 e.n.), Tullius Menophilus, încheie un acord cu goții. În urma înțelegerii încheiate și a plății unor însemnate subsidii în bani, goții se retrag în nordul Dunării, abandonându-și aliații. Cererea carpilor de a primi și ei subsidii în bani, mai ales că, după părerea lor, erau mai numeroși și mai puternici decât goții, fu respinsă ¹. Refuzul guvernatorului roman se întemeia, desigur, pe noua realitate politică și militară devenită favorabilă romanilor de pe urma înțelegerii cu goții, care se retrăseseră. O inscripție din 238, prin care un locuitor din Durostorum mulțumește zeilor că a scăpat din captivitate (*receptus ex captivitate Barbarorum*) trebuie pusă în legătură cu aceste evenimente ². Aceiași carpi vor repeta, câțiva ani mai târziu, în 242, atacul lor, invadând Moesia Inferioară și Tracia pe care le jefuiesc. Înfrinți de prefectul pretoriului, Timesitheus, care se îndrepta cu trupele spre Orient, ei fură obligați și de data aceasta să se retragă la nordul Dunării ³.

Atacurile carpilor au continuat și în anii următori. Urmașul lui Gordianus al III-lea, Filip Arabul (244—249 e.n.) este obligat, la întoarcerea sa din Orient spre Roma, să se lupte cu carpii și goții, pe care îi respinge. Începând cu anul 246 e.n. monedele romane adaugă la titlurile imperiale pe acela de Carpicus Maximus și Germanicus Maximus. O inscripție din același an pusă în cinstea împăratului de către unii locuitori din *vicus Secundini* din împrejurimile orașului Histria, pare a reflecta această stare de lucruri.

Începând cu anul 248, Dobrogea, ca și restul provinciei Moesia Inferioară, devine teatrul celor mai înverșunate lupte între romani și triburile de la nordul Dunării. Atacurile repetate ale goților și carpilor se împletesc cu luptele dintre diferiții comandanți romani, care ocupă tronul unul după altul, creînd astfel o stare de anarhie față precedent în istoria imperiului roman. Întreg imperiul se afla în plină criză politică și militară, de pe urma adâncilor prefaceri social-economice, care au modificat până în cele din urmă însăși structura societății

sclavag iste romane.

560 ¹ Petrus Patricius, FHQ, IV, p.
 ² 186.
 ³ *CIL*, III, 12
 ⁴ 455.
 ⁵ *SHA*, XX, 26.

Criza generală a seta
vagisraului

Extensiunea la maximum a relațiilor de producție sclavagiste pe cuprinsul imensului imperiu, generase totodată și germenii destrămării sale. Munca sclavilor rentă din ce în ce mai puțin ¹. Încă de două veacuri începuse pe scară largă procesul de eliberare al sclavilor, în scopul ridicării productivității muncii lor. Acest proces, izvorât din condițiile schimbate ale economiei romane, nu putea duce însă decât la o rezolvare parțială și temporară a problemei productivității muncii servile. Înlocuirea muncii sclavilor cu aceea a oamenilor liberi pe marile latifundii, fărâmițate în loturi mici, arendate colonilor, se dovedise încă mult înainte de sec. III e.n., ca singura cale firească, în condițiile noi ale economiei agrare din Italia și din provincii. Apărut spontan în Italia, colonatul se va extinde în chip firesc, alături va fi chiar impus, în restul celorlalte provincii. Un fenomen cu totul asemănător se petrece, într-o măsură ceva mai restrânsă și în producția orășenească. În atelierele din orașe numărul sclavilor scade în raport cu numărul micilor meșteșugari liberi, organizați în asociații profesionale (*collegia*). Producția simplă de mărfuri este în continuă descreștere. Circulația de bunuri, care contribuise la începutul epocii imperiale romane la o anumită unitate economică a diferitelor provincii, constituind o imensă piață mediteraneană, se restrânge tot mai mult la piața locală a diferitelor regiuni. Economia monetară, care luase un avânt deosebit în cadrul orînduirii sclavagiste în ascensiune, face tot mai mult loc economiei naturale grăbită de procesul de ruralizare a imperiului. Nerentabilitatea muncii sclavilor de la țară sau din orașe, ca și slăbirea tot mai accentuată a economiei monetare, au provocat astfel o adâncă schimbare în relațiile de producție sclavagiste, înfiit, mai ales după criza cea mai gravă, și anume criza veacului al III-lea e.n., în structura societății greco-romane apar unele premise ale viitoarei societăți feudale. Cum era și firesc, asemenea prefaceri în structura social-economică a societății sclavagiste romane au zdruncinat hotărîtor concordanța între caracterul forțelor de producție și relațiile de producție, impunînd cu necesitate o adaptare a acestora din urmă la realitățile social-economice ale sec. III e.n. Această adaptare a fost întovărășită de o lungă serie de mari frământări, specifice unor astfel de perioade de tranziție. Ele apar în toate compartimentele suprastructurii societății romane din această perioadă. Criza militară și politică religioasă și filozofică, criza literaturii și artelor plastice, sînt tot atîtea simptome ale crizei generale care măcina baza economică a orînduirii sclavagiste romane.

Criza sclavagismului
roman în Dobrogea la
mijlocul sec. III e.n.

Atacurile goșilor

începînd cu mijlocul sec. III e.n., atacurile populațiilor de la nordul Dunării devin nu numai tot mai frecvente, dar și mai vehemente. Dezvoltarea forțelor de producție a acestor triburi, care s-a reflectat și în domeniul armamentului și al tacticii de atac, a dus la o accentuare a presiunii lor asupra provinciilor periferice ale imperiului și la ocuparea unora

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 157.

dintre cele mai fertile regiuni din zona frontierei romane de nord. Pe plan militar, această dezvoltare a forțelor de producție a triburilor de la nordul Dunării și Mării Negre a fost întovărășită de o creștere simțitoare a capacității lor ofensive. Nu e astfel de mirare că, începînd cu mijlocul sec. III e.n., atacurile lor lasă urme tot mai grele atît în Dobrogea, cît și la sud de Dunăre.

Un astfel de atac pustiitor al goților a avut loc pe la 248 e.n. asupra orașului Histria. Atacul a fost atît de puternic încît din strălucitul oraș de odinioară, a cărei istorie începuse cu aproape nouă veacuri mai înainte, n-a mai rămas piatră pe piatră. Distrus în cea mai mare parte, așa cum reiese din numeroasele incendii constatate pe cale arheologică, orașul Histria oferă în acea vreme imaginea dramatică a unui vechi oraș dat focului și jafului. Era cea mai grea încercare, pe care o suferise de-a lungul istoriei sale seculare vechea colonie milesiană de la gurile Dunării. Evenimentul acesta, care a impresionat pe contemporani, a fost consemnat într-un text istoric de mai tîrziu în felul următor: « în timpul acestor împărați (Maximus și Balbinus), carpii au atacat pe moesi; a început și războiul cu goții; în această vreme a avut loc și distrugerea orașului Histria »¹.

Multă vreme s-a crezut că acest atac a avut loc în anul 238 e.n., o dată cu invazia carpilor și goților amintită mai sus. O inscripție din anul 240 e.n. în care se amintește refacerea unei hale în orașul Histria, dovedește că evenimentul a avut loc de-abia după această dată. Monedele orașului Histria bătute în vremea lui Gordianus al III-lea, impun de asemenea concluzia că orașul își continuă activitatea sa monetară și după anul 238 e.n., ceea ce ar fi fost cu neputință dacă el ar fi fost distrus atît de grav, așa cum constatăm zece ani mai tîrziu.

Două alte izvoare istorice, Dexip și Iordanes, ne dau informații mai precise despre amploarea acestei invazii, cît și despre consecințele, pe care ea le-a avut în istoria imperiului roman la mijlocul sec. III e.n. Conduse de doi șefi goți, Agaithus și Guterichus, triburi germanice — goți, taifali, bastarni, vandali — și carpice pătrund la sudul Dunării, distrugînd totul în calea lor. Singur orașul Marcianopolis rezistă grație zidurilor puternice de apărare, reconstruite și întărite din dispoziția guvernatorului provinciei Moesia Inferioară, Tullius Menophilus².

Situația fu restabilită în favoarea romanilor, grație trupelor comandate de Decius, fostul guvernator al provinciei Moesia Inferioară în vremea lui Severus Alexander. Proclamarea sa ca împărat de către trupele de la Dunăre, a dat semnalul unui nou război civil, care se termină în anul următor (249 e.n.) la Verona, printr-o bătălie în care căzu Filip Arabul.

Ajuns la tron de pe urma unei victorii împotriva goților, Decius avea să-și sfîrșească cariera și viața doi ani mai tîrziu, înfrînt de aceiași goți în bătălia de la Abrittus.

¹ SHA, XXI, 16, 3.

² FHQ, III, p. 675, fr. 18; Iordanes, *Getica*, 16.

Într-adevăr, atacurile goților din anii 250—251 au întrecut atât din punct de vedere al numărului forțelor aruncate în luptă, cât și din acela al ravagiilor făcute pretutindeni în provinciile Moesia Inferioară și Tracia, toate invaziile anterioare. Sub conducerea regelui got Kniva, triburile germanice și sarmatice trec Dunărea și asediază orașul Novae (Ungă actualul oraș Șiștov în R. P. Bulgaria). Respinși de guvernatorul provinciei, Trebonianus Gallus, goții asediază orașul Nicopolis ad Istrum. Împăratul Decius câștigă aici o primă mare bătălie, obligându-i pe goți să ridice asediul. Drumul spre Dobrogea fiindu-le închis, goții trec Balcanii și invadează provincia Tracia, asediind marele oraș Philippopolis (azi Plovdiv). Trupele romane, conduse de Decius, sînt surprinse de goți lângă Beroea (azi Stara Zagora) și înfrînte *K*

Textele istorice îl acuză pe guvernatorul provinciei Macedonia, L. Priscus, de a fi provocat înfrîngerea trupelor comandate de împărat, cu nădejdea că, ajutat de Kniva, îi va putea lua locul. De pe urma aceleiași trădări, goții ar fi reușit să pătrundă în orașul Philippopolis, pe care l-au jefuit și ai cărui locuitori fură în parte uciși, în parte luați în robie. Retras la nordul Balcanilor cu trupele pe care și le reorganizase, Decius atacă lângă Nicopolis ad Istrum pe goții care se întorceau spre Dunăre încărcăți de pradă. Un prim succes îl îndeamnă pe împărat să-i urmărească pe goți. Înconjurat de aceștia într-o poziție cu totul nefavorabilă, lângă Abrittus (azi Razgrad, în R. P. Bulgaria) și trădat, pare-se de Trebonianus Gallus, Decius însuși căzu în luptă. Pierderile romanilor fură imense. Pentru Dobrogea, consecințele politice și economice ale acestei înfrîngerii fură deosebit de grele. Se poate afirma că, în urma înfrîngerii de la Abrittus, stăpînirea romană în Dobrogea a fost paralizată pentru o lungă perioadă. Orașele dobrogene, cîteva decenii mai înainte strălucitoare, vor trăi de acum înainte sub semnul neputinței și al panicii. Histria, distrusă aproape în întregime, se va reface greu, pe o suprafață de două ori mai mică decît se întinsese orașul în primele două veacuri ale stăpînirii romane.

Pacea încheiată între noul împărat Trebonianus Gallus și goți fu de scurtă durată, în ciuda faptului că statul roman se obligase să le plătească subsidii anuale. Așezați în Crimeea, goții atacă Asia Mică pe mare. Împreună cu carpii și poate cu sarmații, ei trec în anul următor (252 e.n.) din nou în Dobrogea, dar sînt respinși de trupele romane, comandate de guvernatorul Moesiei Inferioare, Aemilianus. Cîteva ani mai tîrziu, un nou atac al lor fu oprit de Aurelian, viitorul împărat roman ².

Măsuri mai energice pentru apărarea orașelor greco-romane din Dobrogea fură luate în vremea împăratului Gallienus (253—268). Arhitecții Cleodamos și Athenaios din Bizanț fură chemați să conducă lucrările de reconstrucție a orașelor pontice, probabil Tomis și Callatis ³. Cît privește Histria, zidurile orașului nou

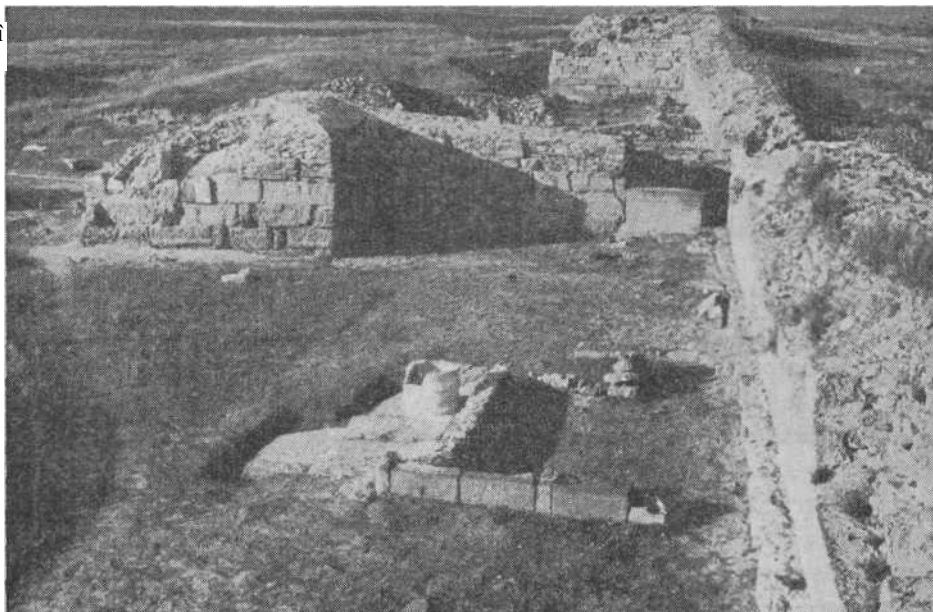
¹ Iordanes, *Oetica*, 18.

² SHA, XXVI, 10, 2-3; 11, 1-7.

³ SHA, XXIII, 13, 6.

încep a fi refăcute cîțiva ani mai tîrziu. Biografia lui Gallienus, care amintește aceste evenimente, adaugă că, în vreme ce lucrările celor doi arhitecți erau în toi, o flotă de 500 corăbii de ale goților și herulilor își făcu apariția la gurile Dunării și apoi, coborînd spre sud, atacă orașele pontice. După un prim insucces, flota romană sub comanda celor doi arhitecți amintiți mai sus reuși să împrăștie

Fig. 136. — Zidul de incintă din sec. IV. în
pavată, alături de o

primul plan se vede o fîntînă așezată într-o piațetă clădire din sec. III e.n. (Histria).

corăbiile goților. Un alt grup de invadatori, heruli și goți, trecuse Dunărea cam în aceeași vreme. Deși înfrinți de trupele romane comandate de Gallienus, herulii profită de tulburările politice ce izbucniseră în Apus. Trebuind să se întoarcă în grabă în Italia, unde se proclamase un nou împărat, Gallienus încheie o pace de compromis cu Naulobatus, regele herulilor. Pe lîngă obișnuitele subsidii anuale, li se îngăduie herulilor, ca și unui grup de goți, ce pătrunsese pînă în munții Rodope, să se întoarcă nestingheriți la nordul Dunării¹.

În anii care au urmat, invaziile goților au răsîndit panică în întreaga Peninsulă Balcanică. Numeroși goți, heruli, bastarni, pornind din nordul Mării Negre atacă Dobrogea, pe mare și pe uscat. Orașul Tomis fu asediat. Aceeași soartă o avu și Marcianopolis.

După ce înaintaseră pînă în Macedonia, unde fură opriți de trupele romane, comandate de împăratul Claudiu al II-lea Goticul (268—270 e.n.), goții se

SHA, XXIII, 13, 8.

îndreaptă spre Dunăre. În bătălia de la Naissus (Nis în R. P. F. Iugoslavia) goții fură înfrinți cu grele pierderi.

Un nou atac al goților, care invadară în 271 Dobrogea și Tracia, fu respins de noul împărat Aurelian. Biografia acestuia adaugă amănuntul, că, în luptele ce au urmat dincolo de Dunăre, 5000 de goți, în frunte cu regele lor Cannabaudes, fură uciși. Puțin mai târziu, în timp ce Aurelian pregătea războiul împotriva reginei Zenobia din Palmira, Dobrogea fu invadată din nou de carpi. La întoarcerea sa din Orient, în 273 e.n., Aurelian tăie retragerea carpilor lângă Carsium, pe Dunăre, nimicind un mare număr dintre ei¹. Amintirea acestei victorii a fost păstrată de o inscripție din Durostorum pusă în cinstea împăratului cu acest prilej, ca și de o altă inscripție din Callatis². Restul carpilor în această luptă fură așezați cu titlul de coloni în Dobrogea.

Mai târziu, în sec. IV, în apropiere de Carsium, este amintit un « sat al carpilor » (*vicus Carporum*). Este vorba foarte probabil de descendenții acelor carpi, înfrinți de Aurelian în 273 e.n.

Repercusiunile părăsirii Daciei de către romani : -- j i t i e r u * de ia Dunărea de jos, cît și asupra condițiilor gene-

Eliberarea Daciei de sub stăpînirea romană a avut însă consecințe repede simțite atît în privința apărării frontierei de jos, cît și asupra condițiilor generale de viață ale Dobrogei. Este adevărat că, cel puțin începînd cu marea invazie gotică din 248, echilibrul politic și militar din regiunea dunăreană fusese atît de zdruncinat, încît de fapt stăpînirea romană asupra Daciei nu mai corespundea rolului său strategic și politic. Bastion înfipt în mijlocul lumii dacice și sarmatice, Dacia romană concentrase într-o mare măsură atît eforturile de apărare ale statului roman în această parte a lumii, cît și eforturile triburilor de la nord și est de Carpați. Prin însăși existența sa, acest bastion împiedicase timp de aproape un veac pătrunderea dacilor liberi și mai apoi a goților la sudul Dunării. Invazia costobocilor în 170 reprezintă din acest punct de vedere preludiul marilor invazii din anii 248 și 250—251 e.n. Aceste raiduri îndrăznețe la sudul Dunării dovedesc măsura în care bastionul militar al Daciei romane nu mai corespundea misiunii sale. Prăbușirea frontului roman din Dacia în anii care au urmat, a avut drept consecință descoperirea flancului drept al liniei romane de apărare, de la Dunărea de jos. Dobrogea se afla din acest punct de vedere în situația cea mai grea: primejdiile o pîneau nu numai de la nordul Dunării, din cîmpia munteană și din Bugeac, dar și de pe mare, folosită tot mai des de goți în îndrăznețele lor incursiuni care atingeau nu o dată chiar țărmurile Asiei Mici. În aceste condiții, restabilirea frontierei romane la Dunăre după eliberarea Daciei nu crea numaidecît o situație nouă, ci, mai curînd, confirma o situație de fapt, ce se făcuse simțită încă din vremea lui Marcus Aurelius. Se poate afirma chiar că întărirea frontierei

¹ SHA, XXVI, 22, 2; 30, 4.

² CIL, III, 12 456; 7581.

dunărene prin transferarea legiunii XIII Gemina la Ratiaria și a legiunii V Macedonica la Oescus (ambele localități pe malul Dunării în R. P. Bulgaria), după abandonarea bastionului dacic, care nu mai corespundea misiunii sale militare și politice, a dus în bună măsură la restabilirea echilibrului politic de la Dunărea de jos. De pe urma acestui fapt, ale cărui consecințe se vor face simțite mai ales în cursul veacului al IV-lea e.n., Dobrogea avea să cunoască încă pentru câteva veacuri o nouă perioadă de relativă liniște, după zbuciumul veacului al III-lea e.n. care zguduise din temelii nu numai stăpânirea romană la Dunăre, dar edificiul însuși al statului roman.

Pînă se va ajunge însă la această perioadă de relativă liniște ce caracterizează istoria Dobrogei în sec. IV, nu vor lipsi, în ultimul sfert din veacul anterior, nici primejdia invaziilor, nici eforturile romane de a le pune o stavilă. Un rol însemnat a jucat din acest punct de vedere împăratul Probus (276—282 e.n.), a cărui activitate politică și militară la frontiera dunăreană dovedește nu numai un caracter ferm, dar și o reală cunoaștere a realităților din această regiune atît de importantă pentru întreaga parte de răsărit a imperiului. Pentru asigurarea pazei frontierei dunărene fură colonizați la sudul Dunării, atît în Moesia pro-priuzisă, cît și în Dobrogea, un mare număr de bastarni și carpi. Unele informații istorice vorbesc de 100 000 de bastarni colonizați la sudul Dunării. Un alt grup germanic compus din gepizi, greutungi (ostrogoți) și vandali, colonizați la frontiera dunăreană, fu în parte nimicit de Probus, din cauza faptului că aceștia jefuiseră regiunile învecinate și așezările de pe coasta Mării Negre. O parte din ei reușiră să fugă la nordul Dunării, unde nu mai puteau fi urmăriți¹. Dobrogea începuse la aceasta dată să fie împestrițată din punct de vedere etnic, prin masive colonizări de populații germanice și dacice libere. Acest proces, început în sec. III, va continua fie pe cale pașnică, fie pe cale violentă, în secolele următoare.

Se poate astfel afirma că programul politic și militar realizat de Probus la frontiera dunăreană a contribuit în mare măsură la stabilirea unui nou echilibru politic, realizat pe deplin în vremea lui Dioclețian și a urmașilor săi. Nu trebuie însă pierdut din vedere faptul că instaurarea acestui nou echilibru nu numii la Danire, ci și în întreg imperiul romin, a fost posibilă numai după depășirea crizei grave a veacului al III-lea și datorită adaptării statului roman la condițiile noi social-econotnice rezultate de pe urma crizei. Această nouă situație, caracteristică descompunerii finale a sclavagismului, se reflectă în reorganizarea administrativă și militară a Dobrogei în perioada lui Dioclețian și a urmașilor săi.

^x Zosiaus, I, 71; SHA, XXVIII, 18, 1.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1957. V. I. LENIN, *Opere*, voi. X.

II. Lucrări generale

- »** Histria, I, București, 1954.
- BLAVATSKAIA, T. V., *3anadHonoHtnuucKue zopoda VII—I ««., do H. 9.*, Moscova, 1952.
- DAICOVICIU, C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945.
- DANOV, CHR., *Zapadniat briag na Cerno More v drevnostta*, Sofia, 1947.
- DESSAU, H., *Qeschichte der romischen Kaiserzeit*, I—II, Berlin, 1924—1930.
- JONES, A. H. M., *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford, 1940.
- LIEBENAM, W., *Die Städteverwaltung im romischen Kaiserreiche*, Leipzig, 1900.
- PATSCH, C., *Beiträge zur Volkerkunde von Sudosteuropa*, V. *Aus 500 Jahren vorromischer und romischer Qeschichte Siidosteuropas. I. Teii: Bis zur Festsetzung der Romer in Transdanuvien* (SBWien, 214, Bd., 1. Abhdl.), Wien, 1932.
- PĂRVAN, V., *începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923.
- Qetica. *O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- Dacia. *Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* (trad. R. Vulpe), ediția a III-a, București, 1958.
- ROSTOVTVZEV, M. I., *Social and Economic History of the Roman Empire*, ed. a II-a, Oxford, 1958.
- SAUCIUC-SĂVEANU, T., *Callatis*, în voi. *L'Archeologie en Roumanie*, Bucarest, 1938.
- TUDOR, D., *Oltenia romană*, ed. a I-a, București, 1958. VULPE, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, WEISS, J., *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911.

III. Lucrări speciale

înaintarea cuceririi romane la Dunărea de jos:

- BĂRBIERI, G., *Ancora sul praefectus orae maritimae*, în *Riv. di Filologia e d'Istruzione Classica*, LXXIV, 1946, p. 166-171. CONDURACHI, EM., *Burebista și orașele pontice*, în SCIV, IV, 3 — 4, 1953, p. 515—523.
- *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în SCIV, IX, 1, 1958, p. 119-130.
- CUMONT, FR., *Le pontarque et l'&p/j.epsb<; Il6vTOU*, în RJQ, XIV, 1901, p. 138—141.
- DANOV, CHR., *Zur Qeschichte des westpontischen Koiv6v*, în *Klio*, XXXI, 1938, p. 436 — 439.
- *Annuaire Univ. Sofia*, XLVII, 1951-1952, p. 151-154.
- DESEV, D., *Ein Beitrag zur Qeschichte der linkspontischen Qriechenstädte*, în *Izvestiia-Institut*, XVII, 1950, p. 59-68. LAET, S. J. DE, *Portorium. Etude sur Vorganisation douaniere chez les Romains, surtout à l'epoque du Haut Empire*, Brugge, 1949.
- DESSAU, H., *Zur Reihenfolge der Statthalter Moesiens*, în JOAI, XXIII, 1926, Beibl., p. 345—348.
- DOBO, A., *Publicum Portorium Illyrici*, Budapest, 1940.
- FILOW B., *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1906.
- HALKIN, L., *Tib. Plautius Aelianus, legat de Misie sous Neron*, în *L'Antiquité Classique*, III, 1934, p. 121-161.

- KALOPOTHAKES, D., *De Thracia provincia Romana*, Lipsiae, 1893.
- KAZAROW, G., *Zur Qeschichte des linkspontischen Koivdv*, în *Klio*, IX, 1909, p. 492 — 493.
- LASCU, N., *Pământul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu*, în voi. *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, p. 119—191. NESSELHAUF, H., *Publicum portorii Illyrici utriusque et ripae Thraciae*, în *Epigraphica*, T, 1939, p. 331-338. PÂRVAN, V., *Histria*, IV, în ARMSI, XXXVIII, 1916, p. 533-732.
- Qerusia din Callatis*, în ARMSI, s. II, t. XXXIX, p. 51-90.
- Histria*, VII, în ARMSI, s. III, t. II, mem. I, p. 1-132.
- Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923.
- A propos du « basileus » Cotys de Callatis*, în *Dacia*, I, 1924, p. 363 — 367.
- Fouilles d'Histria. *Inscriptions*, IIIe série, în *Dacia*, II, 1925, p. 198 — 248.
- PIPPIDI, D. M., *Data decretului fiistrian pentru Aristagoras, fiul lui Apaturos*, în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 123 — 136.
- Tib. *Plautius Aelianus și frontiera Dunării de Jos* în sec. I e. n., în *Contribuții la istoria veche a României*, p. 137—170.
- Autour de la chronologie des épîtres d'Ovide « ex Ponto », în volumul *Recherches sur le culte imperial*, București, 1939, p. 179—192.
- Ein Augustus-Tempel in der Dobrudscha, în JOAI, XLVI, Beibl., p. 229-238.
- PREMERSTEIN, A., *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în JOAI, I, 1898, Beibl., p. 146-195.
- Russu, I. I., *Le decret de Callatis en l'honneur d'Isagoras*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 179-190. SAUCIUC-SĂVEANU, TH., *Ariston, Aristons Sohn aus Kallatis*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 207-225. STEIN, A., *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920.
- *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940.
- SYME, R., *Lentulus and the origin of Moesia*, în JRS, XXIX, 1934, p. 130 și urm. TIBILETTI, G., *Governatori romani in città provinciali*, în *Rendic. Ist. Lombardo*, CI. Lettere, LXXXVI, 1952, p. 64-100. TOUTAIN, J., *Les pontarques de la Me'sie Inferieure*, în *Me'm. de la Soc. des Antiquaires de France** LXII, 1901, p. 123-144.
- Dobrogea în timpul stăpînirii romane:
- BALMUȘ, C., *Lai consistentes*, în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 723-730.
- CANARACHE, V., *Despre alimentarea Histriei cu apă de băut*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 61 — 72.
- CASSON, STANLEY, *Thracian tribes in Scythia Minor*, în JRS, XVII, 1927, p. 97 — 101.
- CONDURACHI, EM., *Din istoria cîtopirii romane: deportarea triburilor bessilor în Dobrogea*, în BȘtAc, III, 1951, p. 31-37. CONSTANTINESCU, ST., *Un monument epigrafic votiv de la Qirliciu*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 349-354.
- CUMONT, FR., *Fragment de bouclier portant une liste d'etapes*, în *Syria*, VI, 1925, p. 1 — 15.
- DESSAU, H., *Zur Reihenfolge der Statthalter Moesiens*, în JOAI, XXIII, 1926, Beibl., p. 345-348. FLORESCU, GR., *O nouă inscripție referitoare la familia Cocceilor de la Capidava*, în SCIV, I, 2, 1950, p. 126-138.
- Două documente epigrafice în legătură cu organizarea tfuasimunicipală a comunităților rurale (teritoriaj romane)*, în SCIV, IX, 1958, p. 337-347.
- Einige neue Beobachtungen über den Donaulimes entlang der Dobrudscha** în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 237-244.

- O piatră de hotar de la Capidava, în SCIV, VIII, 1-4, 1957, p. 317-320.
 Capidava. Monografie arheologică, I, București, 1958.
- HALKIN, L., *Tib. Plautius Aelianus, legat de Me'sie sous Neron*, în *L'Antiquite Classique*, III, 1934, p. 121-161. PÂRVAN, V.,
Cetatea Tropaeum, București, 1912.
- Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în ARMSI, s. II, t. XXXV, 1912, p. 467-550.
Cetatea Ulmetum, I, în ARMSI, s. II, t. XXXIV, 1912, p. 497-607; II, I și II, 2, t. XXXVI, 1914» p. 245-328 și 329-420; III, t. XXXVII, 1915, p. 265-304,
Histria, IV, în ARMSI, XXXVIII, 1916, p. 533-732.
Histria; VII, în ARMSI, s. III, t. II, mem. I, 1923.
Une nouvelle inscription de Tomi, în *Dacia*, I, 1924, p. 273 — 279.
 — *Fouilles d'Histria. Inscriptions, Uf* serie, în *Dacia*, II, 1925, p. 198-249.
- PIPPIDI, D. M., în *jurul unei inscripții din Muzeul Național de Antichități al Institutului de arheologie*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 357-371.
 — *Hotărnicia consularului Laberius Maximus*, în *voi. Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 171-196.
- RUSSU, I. I., *Vicus «Ultinsium»*, în SCIV, VIII, 1957, p. 311-315.
 — *Despre populația istriană în sec. II e.n. în legătură cu un « catalogus » fragmentar*, în SCIV, IX, 1, 1958, p. 39-56.
- SAUCIUC-SĂVEANU, T., T. *Vitrasius Pollio și orașul Callatis*, 1936.
Inscripție murală latină din vremea praes. prov. M. Valerius Bradua, 1936.
Un nou fragment al inscripției murale din Callatis (1937).
 — *Vibius Severus, speculator pontic*, în SCIV, VIII, 1 — 4, 1957, p. 205-213.
- SCHUCHHARDT, C., *Die sogennanten Trajanswälle in der Dobrudscha*, în *Abhdl. Preuss. Akad. der Wissenschaften*, 1918, Phil.-hist. Klasse, p. 22-60. STOIAN, I., A
propos de CIL, III, 6157 et 7566, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 329-335.
 — *Tribul Hopletes într-o nouă inscripție din Tomis*, în *Studii clasice*, I, 1959, p. 105-112.
 — *O inscripție tomitană inedită din vremea Severilor*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 321 — 335.
- TEODORESCU, D. M., *Monumente inedite din Tomi*, București, 1918.
- TOCILESCU, G. R., *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național din București*, I — II, București, 1902-1908.
 — *Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie*, București, 1900.
- TUDOR, D., *Cohors I Cilicum, în Scythia Minor și Taurida*, în *An. Univ. «C. I. Parhon»*, Științe sociale, istorie, 5, 1956, p. 45 — 73.
 — *Vicus Quintionis*, în SCȘIaji, II, 1951, p. 448 — 487.
 — *O nouă inscripție despre Q. Pompeius Falco, guvernator al Moesiei inferioare*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 159-164.
- VULPE, R., *Canabenses și Troesmensenses. Două inscripții inedite din Troesmis*, în SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 557-579.
 — *Problema Lai-lor*, SCIV, IV, 3-4, 1953, p. 733-741.
 — *Tomi al tempo di Ovidio*, în *Studi Romani*, VI, 1958, p. 629 — 648.
- WAGNER, W., *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien vom Augustus bis Qallienus*, Berlin, 1938.

Dezvoltarea economică a Dobrogei în sec. I — III e.n.:

CANARACHE, V., *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R., în epoca veche*, în SCIV, I, 2, 1950, p. 83-109.

- DE LAET, S. J., *Portorium. Etude sur l'organisation douaniere chez les Romains, surtout à Vepocut du Haut-Empire*, Brugge, 1949.
- DOB6, A., *Publicum Portorium Illyrici*, Budapest, 1940. FLORESCU, R., *Agricultura in Dobrogea la inceputul stăpînirii romane*, în SCIV, VII, 1956, p. 367-392; VIII, 1957, p. 149-162. GREN, ERIK, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der romischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941. NESSELHAUF, H., *Publicum Portarii Illyrici utriusque et ripae Thraciae*, în *Epigraphica*, I, 1939, p. 331-338. PÂRVAN, V., *Die Nationalität der Kaufleute im romischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909.
- Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în ARMSI, s. I, t. XXXV, p. 467-550.
- Histria*, IV, în ARMSI, s. II, t. XXXVIII, p. 535-732.
- Qerusia din Callatis*, în ARMSI, s. II, t. XXXIX, p. 51-90.
- Histria*, VII, în ARMSI, s. III, t. II, mera. 1, p. 1-132.
- Fouilles d'Histria. Inscriptions*, IIIe serie, în *Dacia*, II, 1925, p. 198—248.
- PICK, B., REGLING, K., *Die antiken Münzen Nord-Oriechenlands. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1-2, Berlin, 1898—1910. PIPPIDI, D. M., *Hotărnicia consularului Laberius Maximus*, în voi. *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 171—196.
- POIAND, F. R., *Geschichte des griechischen Vereinwesens*, Leipzig, 1909.
- RUSSU, I. I., *Un litigiu de hotărnicie în Scythia Minor*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 75—86.
- STOLAN, I., *O inscripție inedită din Histria. Plîngerile țăranilor băștinași de pe teritoriul histrian împotriva apăsării romane*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 137—157.
- *Unele aspecte pînă acum necunoscute ale sclavajului la Tomis, în lumina unei inscripții inedite*, în *Studii clasice*, II, 1960 (în curs de publicare).
- ȘTEFAN, G. H., *Două vase de terra sigillata descoperite la Bisericiuța-Qarvân*, în SCIV, IX, 1958, p. 61-71.
- TEODORESCU, D. M., *Monumente Inedite din Torni*, București, 1918. TOCIESCU, G. R., *Monumente epigrafice și sculpturali ale Muzeului Național din București*, I—II, București, 1902-1908.

Muntenia și Moldova în epoca romană:

- CANTACUZINO, G., *Un papyrus latin reiațif à la defense du Bas-Danube*, în RHSEE, V, 1928, p. 38-74. DAICOVICIU, C., *Dacica. în jurul unor probleme din Dacia romană*, în AISC, II, 1933—1935, p. 248-253. FINK, R. O., *Hunt's Pridianum: British Museum Papyrus 2851*, în JRS, XLVIII, 1958, p. 102-116. FLORESCU, G. R., *Un nou document epigrafic referitor la teritoriul de la nordul Dunării moesice*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 125-135. ȘTEFAN, G. H., *Dinogetia — A problem of ancient topography*, în *Dacia*, N. S., II, 1958,

- p. 317-329. SYMB, R., *The Lower Danube under*
- Trajan*, în JRS, XLIX, 1959, p. 26-33. VULPE, R., *Piroboridava: Considerațiuni arheologice și istorice asupra Cetății de la Poiana în Moldova de Jos*, București, 1931, (cf. *Viața românească*, XXXII, 1930, nr. 9-10, p. 297-310; XXXIII, 1931, nr. 5, p. 162-170 și nr. 6, p. 239-247).
- *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 143 — 164.
- i [— *Muntenia și Moldova de Jos în timpul lui Traian, în lumina unei noi lecturi a papirului Hunt*, în *Studii clasice*, II, 1960 (în curs de publicare).

Cercetări arheologice

Bărboși:

PĂRVAN, V., *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, București, 1914, p. 93-130.

ȘTEFAN, GH., Nouvelles de'couvertes dans le « *castellum* » romain de Bărboși (*pris de Qalaql*), în *Dada*, V-VI, 1935-1936, p. 341-349.

Drajna:

ȘTEFAN, GH., *Le câmp roman de Drajna de Sus (departement de Prahova)*, în *Dacia*, XI—XII, 1945-1947, p. 115-147.

Poiana:

VULPB, R., *Șantierul Poiana*, în SCIV, I, 1, 1950, p. 47-52; II, 1, 1951, p. 191-194, 211-214; III, 1952, p. 202-209, 217-220; cf. și B. MITREA, în SCIV, VIII, 1957, p. 165-182.

VULPE, R. și VULPE, EC, *Les Fouilles de Poiana, 1927*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 253-351.

Tinosul: VULPE, R. și VULPE, EC, *Les Fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 166-223.

Măl^ăiești: FLORESCU, GR., *Salturile arheologice de la Mălăiești*, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 271-277.

Tîrgjor:

Raport preliminar, în *Materiale*, V, 1959, p. 624—625.

Rucăr:

TUDOR, D., *Considerații asupra unor cercetări arheologice făcute pe Limes Transalutanus*, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 87-97.

Turnu-Măgurele: FLORESCU, GR.,

Cetatea Turnu, în RIR, XV, 1946.

Jidova:

TUDOR, D., *Castrele romane de la Jidova Ungă Cîmfîlung în Muscel*, în *București*, II, 1936, nr. 1-2, p. 89-117. Cf. și BMM, IV, 1940-1941, nr. 7-8, p. 98-101 și BCMI, XXXVII, 1944, p. 72-82.

Băneasa:

CANTACUZINO, G., *Le grand câmp roumain situî prks de la commune de Băneasa (departement de Teleorman)*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 441-472.

Despre Limes Transalutanus:

TOCIIBSCU, GR., *Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 117 —135.

TUDOR, D., *Considerații asupra unor cercetări arhtologice făcute pe limet transalutanus*, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 87-97.

Drumuri romane prin Muntenia și Moldova:

FLORESCU, GR., *Einige Beobachtungen uber den Donaulimes entlang der Dobrudscha*, în *Dacia* N. S., I, 1957, p. 237-242.

Populații geto-dace din Moldova:

ANTONESCU, L., *Săpăturile de la Qabăra-Porcești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 473 — 486.

MITREA, B., *Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.*, în *SCIV*, VII, 1-2, 1956, p. 159-177.

KUDREAVTEV, O. V., *Нечеткоопределенность в изучении древности и ее значение* ПУМЧКОВ *UMnepuu u cmpau no o6uym npo6jieMajh bpemeā ucmopuu*, Moscova, 1957.

GOSTAR, N., *Ramura nordică a dacilor: costobocii*, în *Bul. Univ. V. Babes și Bolyai, ser. șt. sociale*, Cluj, I, 1956, nr. 1-2, p. 183-199.

MORINTZ, SEBASTIAN și BICHIR, GH., *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 487-495.

VULPE, R., *Săpăturile de la Poienesti din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 213 — 506, și cu deosebire p. 459 — 503 (carpi și bastarni).

Evenimente istorice:

DAICOVICIU, C., *Dacia capta...*, în *Steaua*, Cluj, IX, 1958, nr. 6, p. 116 — 118 (problema pătrunderii roxolanilor în Muntenia). MITREA, B., *Tezaurul monetar de la Ruși-Sibiu și acțiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 611-640. Cf.

și voi. *Nouvelles etudes d'histoire*, București, 1955, p. 149—160.

— *La migration des Goths refletee par les tresors de monnaies romaines enfouies en Moldavie*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 229-236.

Pătrunderea romană la răsărit de gurile Dunării:

NICORESCU, P., *Scavi e scoperte a Tyras*, în *ED*, II, 1924, p. 378-415.

Fouilles de Tyras, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 557-601.

Qarnizoana romană din sudul Basarabiei, în *ARMSI*, ser. III, t. XIX, mem. 16, p. 217-225.

REMENNIKOV, A. M., *Eophāa ruieMeu ceeepnoeo TLpuHepHOMOpbH c PUMOM e III eene*, Moscova, 1954.

Cultura greco-romană în Dobrogea sec. I—III e.n. :

ANTONESCU, TH., *Le trophée d'Adamclissi*, Jassy, 1905.

BORDENACHE, G., *Correni d'arte e riflessi d'ambiente su alcuni ritratti del Museo Nazionale di Antichità*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 267-280.

— *Attività edilizia a Torni nel II secolo dell'era nostra*, în *Dacia*, N. S., IV (în curs de publicare).

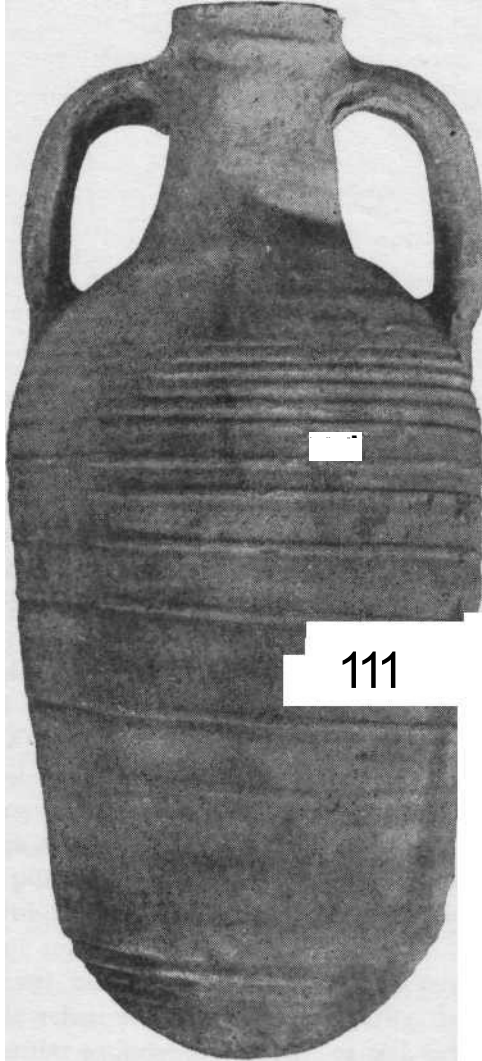
CANTACUZINO, G. *Vne chasse inconnue du Cavalier thrace*, în *Mei. Q. Qlotz*, I, Paris, 1932, p. 103-115.

CICHORIUS, *Ci Die romischen Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 1904.

COLIU, EM., *Un sarcophage à symboles de Tomis*, în *Istros*, I, 1934, p. 81 — 116.

- FERRI, SILVIO, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933.
 Motivi ornamentali nell'arte romana del Medio e Basso Danubio, Roma, 1933.
 Nouvi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia inferiore, în *Annali della Se. Norm. Sup. di Pisa*, II, 1933, p. 369.
- FLORESCU, FLOREA, B., Monumentul de la Adamklissi, București, 1959.
 FLORESCU, GR., Sisteme constructive romane la Histria, în SCIV, IV, 1953, p. 597 — 607.
 FURTWÄNGLER, A., Zum Tropaeum von Adamklissi, München, 1904.
 IORGA, N., Explicația monumentului de la Adamklissi, în AAR, s. III, t. XVII 1936, p. 206 — 214.
 MURNU, G., Monumente de piatră din colecția de antichități a Muzeului de la Adamklissi, București, 1913. NICORESCU, P., Liber-Dionysos. Două inedite, în BCMI, VIII, 1915, p. 41 — 45.
 Monumente nouă din teritoriul orașului Torni, în BCMI, IX, 1916, p. 71 — 81.
 Neues iiber das Tropaeum von Adamklissi, Bericht iiber das VI. Intern. Kongress / Archäologie, Berlin, 1940, p. 473.
- PARIBENI, R., *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, Messina, 1926. PÄRVAN, V., Descoperiri nouă în Scythia Minor, în ARMSI, s. II, t. XXXV, p. 467 — 550.
 Cetatea Tropaeum, București, 1912.
 Histria, IV, în ARMSI, s. II, t. XXXVIII, p. 535-732.
 Qerusia din Callatis, în ARMSI, s. II, t. XXXIX, p. 51-90.
 Histria, VII, în ARMSI, s. III, t. II, mem. I, p. 1-132.
 Qinduri despre lume și viață la Qreco-Romanii din Pontul Sting, în Memoriale București, 1923, p. 9-50.
- PETERSEN, E., Sul monumento di Adam-Klissi, în RomMitt, XI, 1890, p. 302. PICK, B., Das Monument von Adam-Klissi auf Mtinzen von Tomis, în AEM, XV, 1892, p. 18. PIPPIDI, D. M., O inscripție agonală din Histria de la începutul sec. III e.n., în Contribuții la istoria veche a României, București, 1958, p. 197 — 212.
 Dionysische Inschriften aus Histria aus dem 2. — 3. Jh. u.Z., în Dacia, N. S., III, 1959, p. 391-413.
 Un nouveau document sur le xoiv6v pontique au II' siècle. En marge d'un album agonistique d'Istros, în BCH, LXXXIV, 1960 (sub tipar).
- POPESCU, EM., Un document epigrafic inedit de la Histria și cultul Cybelei, în SCIV, V, 3 — 4, 1954, p. 449-464. ȘTEFAN, GH., Noi monumente epigrafice referitoare la gladiatorii din Torni, în BȘtAc, 1948, p. 29-38.
- STUDNICZKA, FR., Tropaeum Traiani, Leipzig, 1904. TEODORESCU, D. M., Monumente inedite din Torni, București, 1918. TOCILESCU, GR., BENNDORF, O. și NIEMANN, G., Monumentul de la Adam-Klissi — Tropaeum Traiani, Viena, 1895. TOCILESCU, GR., Monumente epigrafice și sculpturale ale Museului Național din Bucuresci I—II, București, 1902-1908.
 Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie, București, 1900.
 Fouilles d'Axiopolis, în voi. Festschrift zu Otto Hirschfeld 60. Qeburtstag, Berlin, 1903.
- Criza stăpînirii romane din Dobrogea în sec. III e.n.:
- BERSANETTI, G. M., Studi sull'imperatore Massimino ii Trace, Roma, 1940.
 CONDURACHI, EM., La costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell'Impero Romano, în Dacia, N. S., II, 1958, p. 281-316. FILOW, B., Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian, Leipzig, 1906.

- GOSTAR, N., *Ramura nordică a dacilor: costobocii*, în *Bul. Univ. V. Babeş şi Bolyai, ser. st. sociale. Cluj*, I, 1956, p. 185-199. KUDREAVTEV, O. V., *Mcc/iedoeanun no ucmopuu 6a/iKaH0-dyHauckux obnacmeu e nepuod puM-ckou itMnepuu u cmpan no oâufUM npoâjjejuaju dpeeueu ucmopuu*, Moscova, 1957.
- PÂRVAN, V., *Cetatea Tropaeum*, Bucureşti, 1912.
Zidul cetăţii Torni, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVII, p. 415-450.
Histria, IV, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVIII, p. 535 — 732.
Histria, VII, în *ARMSI*, s. III, t. II, mem. 1, p. 1-132.
 — . *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Riv. di Filol. e d'Istr. classica*, N. S., II, 1924, p. 307-340.
 — . *Fouilles d'Histria. Inscriptions. IIP serie*, în *Dacia*, II, 1925, p. 198 — 248.
- PIPPIDI, D. M., în *marginea unei inscripţii latine editate de V. Pârvan*, în voi. *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1958, p. 213 — 222.
- RAPPAPORT, B., *Die Einfälle der Qoten in das romische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899.
- WAGNER, W., *Die Dislokation der rb'mischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Qallienus*, Berlin, 1938,

111

PARTEA IV

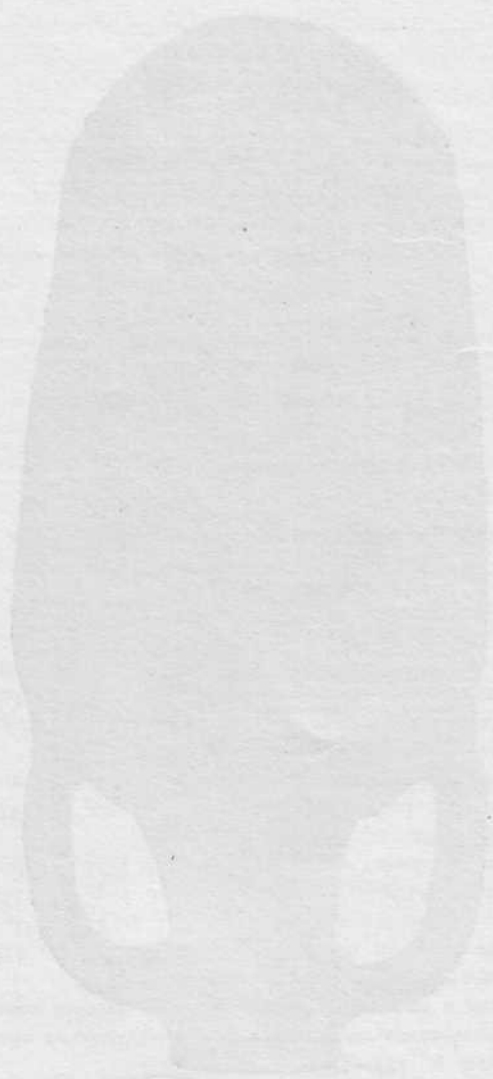
PERIOADA DE TRECE
LA FEUDALISM
(sec. IV-X e.n.)

(265' 1A-X 6'5")

IV. BEODVIGISW

BEKIONDV DE LBESKEE

BVHIEV 1A

CARACTERELE GENERALE ALE PERIOADEI

Lupta maselor asuprite, precum și atacurile triburilor libere din afară, au dus la prăbușirea sistemului sclavagist în Dacia mai devreme decât în alte provincii ale imperiului roman. Acest din urmă fapt se explică prin vecinătatea nemijlocită a unor populații aflate în stadiul descompunerii orânduirii comunei primitive, când expedițiile militare pentru pradă și cucerire de noi teritorii capătă o importanță deosebită

O dată cu eliberarea Daciei de sub stăpânirea statului roman, societatea omenească de pe teritoriul țării noastre a pășit într-o nouă perioadă de dezvoltare istorică, *perioada de trecere la feudalism*, care durează de la sfârșitul secolului al III-lea până în secolul X e.n. Cu toată durata ei neobișnuit de lungă, ea rămîne o perioadă tipică de trecere de la un mod de producție la un alt mod de producție. Procesul de apariție și formare a unor relații de producție superioare calitativ vechilor relații care dominaseră în Dacia romană, a avut o durată așa de lungă datorită atât condițiilor specifice interne, în speță relațiilor diverse care i-au servit ca punct de plecare (relații gentilice, sclavagiste, de colonat), ca și factorilor externi ce au influențat pozitiv sau negativ în decursul veacurilor, respectiv populațiilor migratorii.

Începutul acestei perioade în Dacia se caracterizează prin coexistența mai multor tipuri de relații social-economice diferite. În urma retragerii stăpînilor de sclavi, a marilor proprietari funciari, ca și a organelor de stat pe care se sprijinise dominația lor de clasă, modul de producție sclavagist s-a prăbușit, în noile condiții, orașele și-au pierdut rolul lor social-economic și administrativ și au încetat de a mai exista ca atare, căpătînd un pronunțat caracter rural.

Aceleași condiții au pecetluit și soarta colonatului, care în Dacia nici nu fusese prea dezvoltat și care și-a încetat existența, nemaiputînd juca nici un rol în nașterea relațiilor feudale. Populația daco-romană, eliberată de sub exploatarea statului sclavagist roman, s-a strîns în obște sătești, agricole și păstorești, care dănuiseră și în perioada stăpînirii romane. Asemenea obști s-au menținut, în secolele IV—VI, și pe teritoriul din dreapta Dunării, rămas sub stăpînirea imperiului. Ele au fost principala formă de organizare la populațiile din Dacia

și au avut un rol important în apariția și dezvoltarea feudalismului, deoarece în sînul lor s-au constituit, într-un proces de lungă durată, clasele fundamentale ale orînduirii feudale. Dacii liberi pătrunși pe teritoriul Daciei romane, în primul rînd carpii, se aflau încă în etapa de destrămare a relațiilor gentilice. Popoarele migratoare erau de asemenea purtătoare ale relațiilor de comună primitivă, în faza democrației militare. Concomitent, în sudul Daciei, stăpînirea romană care s-a menținut pe o fișie de teren din Banat, Oltenia și Muntenia, sprijinea colonatul caracteristic epocii tîrzii a imperiului roman, iar în Dobrogea și, în general, în provinciile aflate la sud de Dunăre, continua, alături de colonat, modul de producție sclavagist în faza sa de dezagregare, precum și obștile țărănești.

În asemenea condiții, în cursul migrațiilor triburilor germanice și populațiilor de nomazi de stepă ce au stăpînit vremelnice teritoriul țării noastre, procesul de transformări economice și sociale s-a petrecut mai lent. Migrația popoarelor, pe lîngă rolul pozitiv, pe care l-a avut în desființarea exploatarea sclavagiste, a jucat și un rol de frînă în dezvoltarea societății. Căci, găsindu-se pe o treaptă inferioară din punct de vedere social-economic, populațiile migratoare din secolele III-VI nu numai că n-au contribuit la dezvoltarea forțelor de producție, ci, dimpotrivă, le-au ținut pe loc, ceea ce a avut ca rezultat o stagnare a dezvoltării sociale. Economia a revenit la agricultura extensivă și păstorit, iar meșteșugurile au decăzut, luînd un caracter precumpănitor casnic. Așa cum arată K. Marx, « în evul mediu satul este punctul de plecare al istoriei, a cărei dezvoltare are loc apoi sub forma opoziției dintre oraș și sat... »².

De-abia din secolul al VII-lea, cînd se întrerupe pentru mai bine de două secole valul migrațiilor, populația daco-romană are posibilitatea să se dezvolte într-un ritm din ce în ce mai viu, în condițiile conviețuirii cu slavii, în așa măsură încît, începînd cu sfîrșitul secolului al IX-lea, constatăm deja existența unor organizații politice de tip feudal timpuriu. Chiar dacă apariția acestor formațiuni este documentată numai în cîteva regiuni (-a granița de vest a țării, în Transilvania și în Dobrogea), totuși este suficient pentru a considera secolul al X-lea ca hotarul de sfîrșit al perioadei de apariție și formare a relațiilor feudale, spre deosebire de istoricii care legau aceasta de formarea țărilor românești de sine stătătoare. Căci, apariția relațiilor feudale timpurii, fie și în sînul unor formațiuni dependente, încadrate în state feudale străine mai cuprinzătoare, cum erau, în cazul nostru, primul țarat bulgar sau imperiul bizantin, reprezintă din punct de vedere social-economic un fapt mai semnificativ decît formarea unor state feudale independente.

Concomitent cu transformările economico-sociale, în perioada de trecere la feudalism s-a petrecut și procesul de formare a limbii și a poporului român. Așa cum se va vedea la locul cuvenit și acest proces poate fi considerat încheiat, în liniile lui esențiale, către sfîrșitul secolului al IX-lea e.n.

¹ K. Marx-F. Engels, *Opere*, III, E.S.P.L.P., Buc, 1958, p. 24.

² K. Marx. *Forme premergătoare producției capitaliste*, E.S.P.L.P., Buc, 1956, p. 17.

STĂPÎNIREA ROMANO-BIZANTINĂ LA SUD DE DUNĂRE

1. DACIILE SUD-DUNARENE

Deși imperiul roman mai păstra câteva capete de pod pe malul de nord al Dunării, totuși hotarul oficial, după pierderea Daciei, a fost fixat pe linia fluviului. Înființarea celor două Dacii sud-dunărene (*Dacia Ripensis* și *Dacia ~Mediterranea*), cuprinzând o parte din teritoriul Moesiei Superioare și partea de apus a Moesiei Inferioare pînă la râul *Utus* (Vit) și atingînd către sud râurile *Axius* (Vardar) și *Strymon* (Struma), avea scopul de a camufla pierderea Daciei propriu-zise. Dacia continua astfel să figureze în lista provinciilor imperiului roman.

Scopuri asemănătoare urmărea desigur și informația transmisă de o serie de istorici, care însă trebuie să aibă la bază un izvor oficial, că romanii din Dacia n-au fost părăsiți la voia întâmplării, ci au fost strămutați în dreapta Dunării. Opinia publică putea, deci, să fie liniștită. Cu un front scurtat, cu apărarea întărită de trupele retrase din Dacia nord-dunăreană, imperiul părea pus la adăpost de surprize, cel puțin pentru moment. De aceea măsura lui Aurelian n-a provocat proteste sau, cel puțin, ecoul lor n-a ajuns pînă la noi, așa cum se întîmplase față de intenția lui Hadrian de a părăsi, la începutul domniei sale, cuceririle lui Traian de peste Dunăre.

Totodată, transferarea unei părți din populația romană din Dacia ca și a celor două legiuni, a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina, însemna o întărire sensibilă a romanității sud-dunărene, ceea ce a avut o mare importanță pentru dezvoltarea ulterioară a relațiilor cu populația romanică, rămasă în teritoriile nord-dunărene. Dintre toate provinciile sud-dunărene, cele două Dacii intens romanizate au avut rolul principal în prelungirea și menținerea romanității din Dacia Traiană, atît din punct de vedere economic cît și cultural și lingvistic. Ele au servit ca bază militară expedițiilor întreprinse de imperiu la nord de Dunăre, fie că acestea urmăreau « recucerirea » Daciei, fie că erau simple acțiuni de pedepsire a sarmaților și a goților. Contactul aproape neîntrerupt la Dunărea

olteană și bănațeană, în parte și la cea munteană, între populațiile din sud și cele din fosta Dacie, a fost un factor important pentru consolidarea romanității nord-dunărene, indiferent de vremelnicii stăpînitori sub care împrejurările îi sileau să trăiască.

2. STĂPÎNIREA ROMANO-BIZANTINĂ ÎN DOBROGEA (sec. IV-VII e.n.)

Pierderea Daciei a fost o lovitură grea pentru imperiul roman. Populația daco-romană ce nu se strămutase la sud de Dunăre, a fost nevoită să se adapteze noilor condiții de viață impuse de migrația triburilor « barbare ».

Nu e mai puțin adevărat că multiplele legături cu provinciile din dreapta Dunării, continuate cu intermitențe, pînă la începutul secolului VII, au avut un rol important în menținerea romanității dintre Dunăre și Carpați. Din acest punct de vedere, stăpînirea romană asupra teritoriilor de la sud de Dunăre reprezintă un factor pozitiv, în sensul că procesul de romanizare a continuat în ținutul dintre Dunăre și Balcani și astfel romanitatea balcanică a putut alimenta mereu grupul romanic din Dacia, cel puțin pînă la prăbușirea apărării Dunării, adică pînă la începutul secolului VII.

Se poate afirma că valea Dunării, cu cele două maluri ale fluviului, a fost axa teritoriului de închegare a romanității carpato-balcanice. Pînă la începutul secolului VII, provinciile sud-dunărene Scythia, cele două Moesii, Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, mai puternic romanizate, au adus o contribuție importantă la procesul de formare a limbii și poporului român. După anul 602, cînd a început așezarea în masă a slavilor în Peninsula Balcanică, ceea ce a avut ca urmare slavizarea sau dislocarea populației romanizate dintre Dunăre și Haemus, rolul principal a revenit teritoriilor din stînga fluviului, unde procesul a fost continuat și desăvîrșit.

Spre deosebire de Dacia, teritoriul Dobrogei a rămas în continuare, pînă în secolul al VH-lea, sub stăpînirea imperiului. Ca parte integrantă a acestuia, el a participat la toate transformările economico-sociale petrecute în imperiul de răsărit. Această perioadă se caracterizează prin descompunerea sistemului sclavagist al economiei care se accentuează începînd cu secolul al IV-lea. În secolele al V-lea și al VI-lea procesul de dezvoltare a colonatului continuă. « Economia latifundiară, întemeiată pe munca sclavilor, nu mai renta . . . Mica gospodărie a devenit iarăși singura formă rentabilă. Una după alta vilele fură împărțite în parcele mici și date în arendă transmisibilă prin moștenire . . . De preferință aceste mici parcele de pămînt erau date colonilor »^x.

^x F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., Buc, 1957, 149-150.

Sclavia începe să-și piardă importanța sa economică. « în societate nu mai era loc decât pentru sclavii care munceau pe lângă casă și pentru sclavii de lux ai bogătașilor»^{*}. Forma principală de exploatare a producătorilor direcți a ajuns colonatul, o formă de relații de producție care corespunde perioadei de tranziție de la orînduirea sclavagistă la cea feudală. Rezultă, așadar, că în imperiul de răsărit, în perioada dintre secolele al IV-lea — al VI-lea, era în curs un proces de feudalizare a societății. Pentru provincia dintre Dunăre și mare, acest proces s-a accentuat în urma așezării slavilor, urmată curînd de căderea ei sub stăpînirea bulgarilor.

Perioada care începe cu domnia lui Diocletian (284—305), se caracterizează prin eforturile statului roman de a remedia consecințele crizei din secolul al III-lea și prin transformarea principatului în *dominat*, adică într-un stat autocratic. Efectele migrației popoarelor se resimțiseră puternic și în provinciile din dreapta Dunării. În cursul secolului al III-lea acestea avuseseră de suferit distrugerii grele, care ruinaseră numeroase așezări. Cu deosebită violență fuseseră lovite orașele Moesiei Inferior. Astfel, Histria împărțise, în 248, soarta multor localități dobrogene, iar în 251 căzuse în bătălia de la Abrittus (Razgrad) chiar împăratul Decius.

Încă înainte de evacuarea Daciei, sub presiunea atacurilor repetate ale carpile și ale goților, imperiul fusese silit să retragă apărarea pe linia Dunării de jos, lăsînd în mîna barbarilor teritoriile de dincolo de fluviu, ce aparținuseră provinciei Moesia. Probabil în vremea lui Gordianus al III-lea (238—244), romanii au părăsit capul de pod dintre Șiret și Brateș, ca și teritoriul cuprins între Dunăre și valul dintre Prut și Tatar-Bunar (R.S.S. Ucraina). Este adevărat că, în urma victoriilor lui Claudiu al II-lea (Goticul) și Aurelian, goții au fost obligați să se retragă din provinciile sud-dunărene, dar ei au rămas în posesiunea teritoriului din stînga fluviului, alături de daco-romani, carpi, sarmați, și continuau să neliniștească apărarea romană. Se impunea, deci, o reorganizare vastă, care să pună capăt fenomenelor de anarhie determinate de criza generală a imperiului sclavagist și să asigure apărarea granițelor primejdiate ale imperiului. Această sarcină a revenit lui Diocletian și urmașilor săi din secolul al IV-lea. Diocletian a procedat la numeroase reforme care urmăreau întărirea statului sclavagist. Prin reforma administrativă imperiul era împărțit în 12 dioceze, fiecare compusă din mai multe provincii. Teritoriul Dobrogei a fost detașat de provincia Moesia Inferior și transformat în provincie de sine stătătoare, sub numele de *Scythia*, cu centrul la *Torni*. Împreună cu Moesia Secunda, Tracia, Haemimontul, Rhodope și Europa², provincie situată pe țărmul de nord al Mării Marmara, ea aparținea diocezei Traciei. Prin aceeași reformă

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, p. 149—150.

² *Notitia Dignitatum Or.*, I, 51.

s-a urmărit și micșorarea autorității guvernatorilor care nu o dată se proclamaseră împărați, în cursul anarhiei din secolul al III-lea. În consecință, atribuțiile civile ale foștilor guvernatori s-au despărțit de cele militare. Conducerea treburilor civile a revenit unui guvernator numit *praeses*, iar comanda trupelor fiecărei provincii era încredințată unui comandant militar, purtând titlul de *dux*.

Reforma militară a lui Dioclețian a urmărit să creeze un instrument puternic în mîna împăratului. Ceea ce constituia noutatea acestei reforme era împărțirea armatei în două categorii de trupe. Prima era formată din unități fixe *ripenses*, *milites limitanei*, avînd garnizoane stabile pe *limes*, adică pe frontiera fortificată. Cealaltă, alcătuită din *comitatenses*, *milites palatini*, forma armata de manevră de care dispunea direct împăratul.

În cadrul măsurilor generale defensive, conducerea imperiului a acordat o atenție deosebită reorganizării liniei fortificate a Dunării, la acea dată sectorul cel mai amenințat de atacurile « barbare », așa cum dovediseră evenimentele din deceniile anterioare. În cadrul planului general de apărare a imperiului, ținînd seama de pierderea Daciei, teritoriul Dobrogei, dată fiind valoarea sa strategică, urma să dețină un rol de primă importanță.

O și mai mare importanță strategică a dobîndit provincia dintre Dunăre și Pontul Euxin în vremea lui Constantin, în momentul cînd capitala imperiului a fost transferată la Bizanț. Atunci Dobrogea a devenit una din fortărețele înaintate, nu numai ale imperiului, ci și ale Capitalei. De aceea, fortificarea Dobrogei, începută sub Dioclețian, a continuat sub Constantin și Licinius, care au completat și desăvîrșit întregul sistem defensiv dunărean.

Provincia Scythia dispunea de un mare număr de unități militare, ceea ce arată de la început rolul pe care ea trebuia să-l joace în sistemul defensiv al regiunilor dunărene. În adevăr, *Notitia Dignitatum Orientis*, alcătuită la începutul secolului V (400 — 420), ne informează că sub comanda ducelui Scythiei se aflau îndeosebi numeroase unități de cavalerie distribuite de-a lungul Dunării, ceea ce se explică prin importanța pe care o căpătase cavaleria în cursul secolului IV. Aceste unități erau repartizate după cum urmează.

La *Sucidava*, un *cuneus equitum scutariorum*. La *Capidava*, un *cuneus equitum Solensium*. La *Cius*, un *cuneus equitum stablesianorum*. La *Bireo* (Beroe) de asemenea un *cuneus equitum stablesianorum*, în timp ce la *Arrubium* se afla un *cuneus equitum catafractariorum*, la *Aegyssus*, un *cuneus equitum armigerorum*, iar la *Talamonium* (localitate neidentificată, desigur însă situată către deltă), un *cuneus equitum Arcadum*¹.

Tot pe Dunăre erau concentrate nu mai puțin de opt unități auxiliare: *milites naucarii* la *Flaiana* (*Flaviana*, poate la sud de *Axiopolis*), *milites super-ventores* la *Axiopolis*, *milites Scythiei* la *Carsium*, *milites secundi Constantiniani* la

¹ *Notitia Dignitatum Or.*, XXXIX, 11-18.

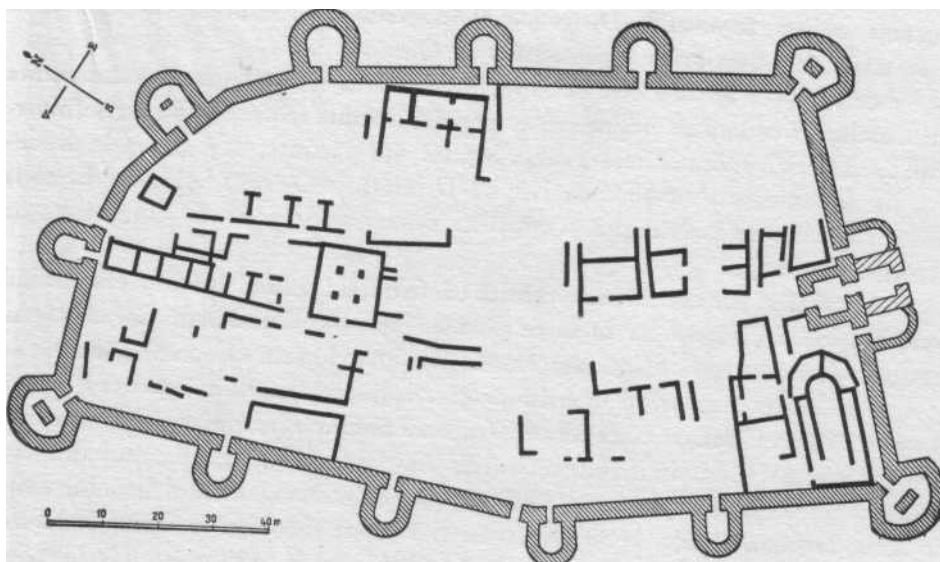

Fig. 137. - Planul cetății Dinogetia (sec. IV-VI).

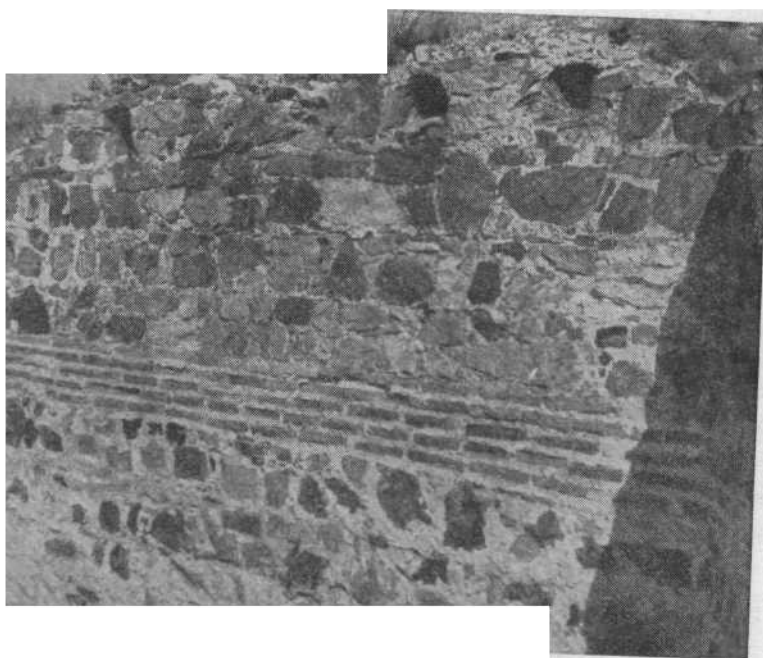

Fig. 138. — Fragment din zidul de incintă al cetății
Dinogeti

letia (detaliu).

Troesmis, milites Scythici la *Dirigothia* (Dinogetia), *milites primi Constantiniani* la *Salsovia* și *milites primi Qratianenses* la *Qratiana* ¹.

Același izvor adaugă cele două legiuni (I *Iovia* și II *Herculea*), constituite sub Dioclețian, o dată cu înființarea provinciei Scythia (Minor). Singurele informații literare cu privire la aceste două legiuni sînt păstrate, deși cu unele deosebiri, de *Itinerarium Antonini* ² și *Notitia Dignitatum Orientis* ³. Datele acesteia din urmă sînt mai amănunțite și prezintă avantajul de a fi fost confirmate de izvoarele epigrafice.

Din analiza acestor izvoare rezultă că frontul legiunii I *Iovia* era fluviul Dunărea, de la vărsarea lui în mare pînă în fața orașului Galați. Comandantul acestei legiuni (*praefectus legionis*) se afla la Noviodunum (Isaccea) și tot acolo își avea sediul comandantul unei jumătăți a legiunii (*pedatura superior*), numit *praefectus ripae*. Celelalte cinci cohorte formînd *pedatura inferior*, tot sub comanda unui *praefectus ripae*, își aveau sediul la Aegyssus (Tulcea). Frontul din fața Bărăganului era apărat de legiunea II *Herculea*, comandamentul legiunii aflîndu-se la *Troesmis* (Iglița, com. Turcoaia, r. Macin) și tot acolo sediul pedaturei inferioare, în timp ce *pedatura superioară* se afla la Axiopolis (Cernavoda). Trebuie să adăugăm la aceste efective, un *praefectus ripae*, care comanda cohortele *musculorum Scythicorum*, detașate din cele două legiuni, precum și flota pe de Dunăre menționată de *Notitia Dignitatum Orientis* într-o localitate numită *Plateypegiae*, undeva în regiunea deltei. Aceasta era situația la începutul secolului V. Izvoarele nu ne permit să urmărim cum a crescut numărul unităților din Scythia în cursul secolului al IV-lea. Este puțin probabil ca de la început să se fi făcut o așa mare concentrare de trupe. Localitatea *Flaviana*, de exemplu, nu poate data decît din vremea lui Constantin, iar *milites primi Qratianenses*, menționați de *Notitia Dignitatum* la o localitate *Qratiana*, trebuie puși în legătură cu împăratul Gratian.

Efectivele militare erau distribuite de-a lungul Dunării, în cetăți ridicate din nou sau refăcute în vederea întăririi frontierei. Numărul mare al cetăților și turnurilor izolate (*burgi, pyrgi*), situate destul de aproape unele de altele, pentru ca garnizoanele să se poată ajuta între ele, puternic fortificate pentru a putea rezista chiar cu puțini apărători, dovedește că imperiul trecuse la o politică precumpănitor defensivă. Aceeași semnificație o are opera de fortificare a așezărilor civile. Astfel Histria își reface zidurile de incintă. Tropaeum Traiani se înconjură cu puternice ziduri și turnuri de apărare, în vremea lui Licinius și Constantin (316).

Opera de reconstrucție a limes-ului dobrogean a început imediat după victoriile repurtate de Galeriu asupra carpile, goșilor și altor populații de dincolo

¹ *Notitia Dignitatum Or.*, XXXIX, 19-27.

² Otto Cuntz, *Itineraria Romana*, I: *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, Leipzig, 1929, p. 32.

³ *Notitia Dignitatum Or.*, XXXIX, 28 — 35.

Fig. 139. —Unelte agricole și obiecte casnice (*in situ*) din sec. V, descoperite la Dinogetia

Fig. 140. — Rîșniță (*in situ*) dintr-o locuință de la Dinogetia (sec. V).

de Dunăre, între anii 295 și 297. Cu privire la aceste victorii, Eutropiu ne informează că Dioclețian și Galeriu au purtat multe războaie, supunând pe carpi și pe bastarni, învingând pe sarmați și că au așezat pe teritoriul roman un număr foarte mare de captivi ¹, iar Eusebiu menționează că Galeriu a luat de șase ori numele de Carpicus Maximus.

De-abia după victoriile amintite au putut începe lucrările de fortificare. Data rezultă din textul inscripției de fundație a castelului de la Transmarisca (Turtucaia), care spune că: «*post debellatas hostium gentes*» (după înfrângerea neamurilor dușmane)... «*in aeternum, Transmariscae praesidium constituerunt*» (au pus pentru veșnicie apărarea Transmariscae) ². O lucrare asemănătoare s-a întreprins și la *Durostorum*, unde s-a găsit o inscripție formulată aproape în aceiași termeni ca și cea de la Transmarisca.

Deosebita însemnătate pe care împăratul o acorda fortificării limesului rezultă și din prezența lui Dioclețian în mai multe rînduri pe frontiera danubiană. Printre localitățile în care a semnat decrete în cursul călătoriilor sale, sînt și Transmarisca și *Durostorum*, în anii 294 și 303.

Opera de fortificare întreprinsă pare a fi fost mai vastă decît arată documentarea de care dispunem. Astfel, zidirea cetății de la Bisericuța-Garvăn (*Dinogetia*), a început în această vreme. La Tomis s-a zidit tot atunci, prin grija lui C. Aurelius Firminianus, *dux limitis Scythici*, o poartă numită *praesidiaria* ³.

Concomitent a avut loc o vastă acțiune de refacere a drumurilor de interes militar, dar care serveau și nevoilor economice. În adevăr nici o altă perioadă n-a dat la iveală mai mulți stîlpi *miliari* (care indicau distanțele pe șosele, în mile romane) decît epoca lui Dioclețian și a coregenților săi. Asemenea monumente s-au descoperit la Constanța, Corbu, Rasova, Hîrșova (*Carsium*), Macin (*Arrubium*) și Garvăn (*Dinogetia*).

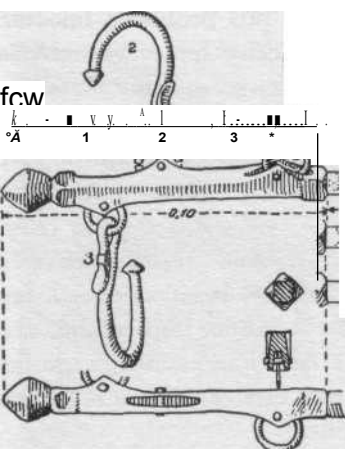
Pe lîngă vasta sa operă administrativă și militară, Dioclețian a intervenit cu energie și în domeniul vieții economice. El a înfăptuit o reformă monetară și fiscală. A încercat de asemenea să pună capăt instabilității prețurilor, dînd celebrul său edict cu privire la prețuri (*edictum de pretiis rerum venalium*). Edictul nu și-a ajuns însă scopul și a căzut repede în desuetudine, deoarece nu corespundea realităților economice. Deși edictul a fost impus întregului imperiu, nici un document nu arată în ce măsură a fost aplicat în provincia de la gurile Dunării. Textul unei inscripții găsită întîmplător în comuna Arsa, conține indicații privitoare la reducerea prețurilor unor mărfuri, printre care și acela al uleiului. Deși este anterior edictului lui Dioclețian și nu reprezintă o măsură ce decurgea din acest act, textul acesta este, totuși, important pentru că dovedește că efectele crizei din secolul III se resimțeau și în Dobrogea.

¹ Eutropius, IX, 25, 2.

² CIL, III, 6151.

³ CIL, III, 14 450.

Reformele lui Dioclețian reprezintă un efort extraordinar, în scopul consolidării economice, militare și politice a imperiului sclavagist, care însă n-au reușit să oprească procesul de descompunere. Un efort asemănător s-a făcut și pe plan ideologic. Criza orînduirii sclavagiste se reflectă și în religiile imperiului. Reprezentanții clasei dominante, care conduceau destinele statului roman,

I...v..I....

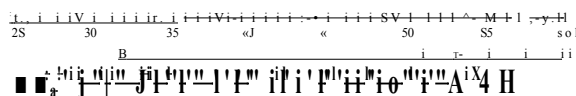

Fig. 141. — Balanță de bronz (sec. VI), cu inscripție grecească, de la **Dinogetia**.

urmărind apărarea și menținerea orînduirii sclavagiste, considerau că una din cauzele crizei imperiului sclavagist este influența nefastă a creștinismului, care se răspîndea în toate provinciile, cuprinzînd pături din ce în ce mai largi ale populației. Această părere era împărtășită și de Dioclețian și, în măsură și mai mare încă, de cezarul său Galeriu. De aceea ei au dezlănțuit împotriva creștinilor una din cele mai crunte persecuții cunoscute în istorie.

Creștinismul primitiv a apărut și s-a răspîndit în condițiile înrăutățirii situației economice a păturilor exploatate de stăpîinii de sclavi, în condițiile «lipsei generale» de drepturi și pierderii nădejdiei în posibilitatea întronării unei ordine mai bune », căreia «îi corespunde o apatie și demoralizare generală » ¹. În această ambianță, religiile răsăritene, cu practicile lor mistice și mirajul unei vieți fericite dincolo de mormînt, rezervată numai celor inițiați, s-au răspîndit în întregul imperiu, cuprinzînd largi pături sociale. Așa se explică răspîndirea cultelor orientale — asiatice, egiptene, iraniene — care promiteau fericirea prin apropierea de divinitate, apropiere ce se obținea pe calea inițierilor tainice (mysteria), în care rolul principal îl deținea spălarea rituală. Toate acestea sînt rezultatul demoralizării claselor exploatate, « expresia mizeriei reale și totodată protestul împotriva mizeriei reale . . . » ².

¹ F. Engels, *Contribuții la istoria creștinismului primitiv*, în *COHUHCHUH*, voi. XVI, partea a II-a, p. 409.

² K. Marx, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, în K. Marx.-F. Engels, *Opere*, voi. I, E.S.P.L.P., Buc, 1957, p. 413-414.

Alături de alte religii născute în Orient, a apărut și creștinismul, care era la origine o formă de manifestare a nemulțumirii celor oprimați; el a apărut la început ca o religie a sclavilor și a liberților, a săracilor și a oamenilor lipsiți de drepturi *. Deși « creștinismul primitiv proclama frăția tuturor oamenilor și egalitatea între sclavi și oameni liberi » și se adresa « celor necăjiți și împovărați », totuși el n-a venit cu un program social, n-a pus problema înlocuirii relațiilor sociale. Atenția credincioșilor era îndreptată către lumea viitoare, iar egalitatea de care vorbea se proiecta într-o altă împărăție, aceea a lui Dumnezeu. Dat fiind că creștinismul nu urmărea o revoluție socială, pare inexplicabil de ce s-au îndreptat împotriva comunităților creștine numeroase persecuții de către un stat în care conviețuiau nenumărate credințe religioase, fără ca ele să fi fost prigonite. Explicația trebuie căutată în răspîndirea pe care a luat-o noua religie în întreg imperiul roman în decadență, dar și în *exclusivismul* creștin, care oprea pe credincioși să admită alți zei și le interzicea să participe la cultul oficial, fapt ce le atrăgea învinuirea de *ateism*, și să aducă jertfe la statuia împăratului, ceea ce îi făcea vinovați de jignirea cultului împăratului. Astfel se manifesta ura față de exploatare. Din această atitudine a creștinilor este clar că între ei și puterea imperială exista un conflict care explică persecuțiile.

Ținînd seama de necesitatea opririi destrămării imperiului, nu este întîmplător că tocmai sub Dioclețian s-a dezlănțuit împotriva creștinismului, considerat ca un factor dizolvant, una din cele mai mari prigoane, cea din anii 303 - 304. Cu ocazia acestei persecuții, aflăm cele dintîi știri sigure despre existența creștinilor din Dobrogea. În adevăr, pînă la acea dată informațiile despre creștini în Dacia și chiar în Moesia Inferior sînt extrem de îndoielnice. Astfel, pasajul din lucrarea *Adversus Judaeos*, VII, a lui Tertullian, care conține știrea că religia creștină a ajuns « la diferite neamuri din Gallia și în locurile Britannilor, inaccesibile romanilor, dar supuse lui Hristos și la sarmați și la daci și la germani și la sciți și la multe neamuri și provincii îndepărtate », este prea general și lipsit de precizii, spre a fi concludent, cum au crezut unii apologeți ai creștinismului la daco-romani. Nici pentru Dobrogea n-avem informații anterioare lui Dioclețian. Convertirea provinciei Scythia de către apostolul Andrei, se bazează pe o tradiție ce nu rezistă criticii.

Totuși, datorită legăturilor orașelor grecești de pe țărmul dobrogean al Mării Negre cu metropolele de pe țărmul Asiei Mici, precum și cu unele centre mai de seamă din Macedonia și Grecia, la care se adaugă numărul mare de soldați originari din ținuturile deja creștinate din Orient, aflați în rîndurile armatei romane de la Dunărea de jos, se poate presupune că în Dobrogea vor fi existat creștini izolați chiar din primele secole ale erei noastre. Lucrul pare destul de firesc, cunoscută fiind larga răspîndire a noii religii în toate paturile societății romane. O dovadă în acest sens este însuși faptul că, în momentul în care

¹ F. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, în K. Marx-F. Engels, *Opere alese*, II, Buc, 1955, p. 432.

Dioclețian a dezlănțuit împotriva creștinismului, socotit un mare pericol pentru armată și stat, crunta persecuție din anii 303 —304, în Dobrogea au ieșit la iveală numeroși creștini, îndeosebi printre soldați, refuzînd să jertfească idolilor și să ia parte la cultul împăratului. Cu acest prilej, textele martirologiilor creștine înregistrează un mare număr de martiri din rîndurile armatei și ale populației civile,

Fig. 142. — Căramidă cu ștampila legiunii I Jovia Scythica (sec. IV), de la Dinogetia.

în cetățile Tornî, Durostorum, Axiopolis, Dinogetia, Noviodunum și Halmyris. Numele a trei dintre aceștia (*Ciril*, *Chindeas* și *Tasios*) sînt confirmate de o inscripție în limba greacă, găsită la Axiopolis.

Marele număr de martiri pe care i-a dat Dobrogea nu se explică decît prin răspîndirea creștinismului în provinciile de la Dunăre, despre care însă ne lipsesc informațiile, cîtă vreme nu se ivise prilejul ieșirii lui din anonim. Aceasta fiind situația în teritoriile din dreapta Dunării, putem presupune că creștinismul nu se oprise la marele fluviu, ci pătrunsese sporadic și în Dacia. Persecuțiile s-au dovedit însă zadarnice. N-au trecut decît 10 ani și edictul din Milano proclama libertatea cultului pentru creștini, iar în 325 avea loc la Niceea primul sinod al bisericii creștine recunoscute. La acest sinod a participat și un episcop din « Scythia », al cărui nume nu-l cunoaștem.

Opera de refacere începută sub Dioclețian, a fost continuată și desăvîrșită sub urmașii săi. Ea s-a extins nu numai de-a lungul Dunării, ci și în interiorul provinciei. Printre cele mai importante lucrări efectuate sub Constantin (306 - 337)

și Liciniu (308—324), a fost rezidirea și fortificarea orașului Tropaeum Traiani. Inscripția din anul 316, care comemorează acest eveniment, găsită în săpăturile de la Adamclisi ¹, arată că orașul (*Tropaeensium civitas*), care fusese distrus de goți, a fost refăcut din temelii, cu scopul de a întări apărarea limes-ului. O dată cu fortificarea orașului, s-au refăcut apeductele distruse, construindu-se și un bazin uriaș pentru păstrarea rezervelor de apă, problemă deosebit de dificilă pentru o mare așezare din stepa dobrogeană.

Datorită măsurilor luate, la adăpostul limes-ului dunărean, fortificat puternic, și al așezărilor din interiorul provinciei, întărite și ele, Scythia Minor se ridica treptat-treptat, din ruinele provocate de atacurile din secolul III. Teritoriul dobrogean a avut puțin de suferit pînă la 376, cînd invazia hunilor a provocat deplasarea seminiților gotice din teritoriile în care trăiau și trecerea lor în imperiu. În această perioadă nu se cunosc acțiuni importante ale goților stabiliți în Moldova și răsăritul Munteniei. Acțiunile lor se reduc la simple *năvăliri de pradă (latrocinia)*, reprimare de ostile provinciei și împotriva cărora se iau măsuri, despre care unele ecouri au ajuns pînă la noi. Foarte importantă în această privință este inscripția găsită la Carcaliu ², în teritoriul orașului Troesmis, care a fost pusă cu prilejul zidirii, între anii 337—340, prin grija lui Sappo, ducele provinciei, a unei fortificații destinată să asigure « eterna securitate a locuitorilor provinciei » împotriva cetelor de *latrunculi* goți de dincolo de Dunăre.

Menționarea acestui gen de acțiuni într-o inscripție oficială, ca și însăși necesitatea zidirii unei fortărețe care să le împiedice, dovedește amploarea pe care o luaseră acele atacuri de pradă și primejdia pe care o reprezentau ele. Mai grav însă pentru statul roman era faptul că atacurile « barbarilor » găseau sprijin în rîndul populației exploatate din provinciile de graniță. Numai așa se explică de ce acum se iau măsuri severe, prin decrete imperiale, împotriva celor ce ajutau pe năvălitori.

Grație reformelor economice și administrative, ca și măsurilor de apărare întreprinse la Dunărea de jos, deși înflorirea din vremea Antoninilor nu va mai reveni niciodată, totuși Scythia Minor s-a bucurat în secolul al IV-lea de o relativă liniște și prosperitate. Reforma monetară din timpul lui Constantin a avut urmări pozitive pentru statul sclavagist. Orașele s-au refăcut. Activitatea a fost reluată în toate domeniile. Încrederea începe să revină o dată cu reînvierea economică. Toate acestea se reflectă în dezvoltarea activității constructive, în epoca constantiniană s-au executat numeroase lucrări publice și particulare, băi, basilici, conducte, străzi, canalizări etc.

S-au reluat legăturile comerciale cu populațiile de pe teritoriile din stînga Dunării. În aceste teritorii pătrund în număr mare produse romane, ceramică, sticlărie, obiecte de metal ale atelierelor din imperiu. Moneda din vremea lui

¹ CIL, III, 13 734.

² CIL, III, 12 843.

Constantin și a urmașilor săi se răspîndește pînă departe, la populațiile de la nord de marele fluviu. Datorită acțiunilor ofensive ale lui Constantin și Constantius împotriva sarmaților, imperiul își recîștigă prestigiul în fața « barbarilor ». Scythia Minor a avut un rol important în menținerea legăturilor comerciale, politice și religioase cu goții.

Fig. 143. — Inscripție de la Tropaeum Traiani (Adamclisi) pusă în anul 106, cu prilejul refacerii cetății sub împărații Constantin și Liciniu. Numele lui Liciniu a fost șters prin ciocănire, în urma înfrîngerii acestuia de către Constantin.

În ceea ce privește politica religioasă, Constantin cel Mare, deși nu se creștinase, a adoptat o nouă poziție față de creștinism, pe care nu numai că l-a declarat religie liberă (313), ci chiar l-a ocrotit și favorizat. Însă, « îndată ce creștinismul a devenit religie de stat », cum arată Lenin, « spiritul lui democrat-revoluționar » a fost uitat¹. Constituit în biserică de stat, creștinismul a ajuns « un amestec eclectic de superstiții dintre cele mai grosolane »².

În această etapă « creștinismul intrase astfel în ultimul său stadiu. El devenise incapabil să mai servească drept vestmînt ideologic pentru tendințele vreunei clase progresiste. El a devenit din ce în ce mai mult proprietatea exclusivă a claselor stăpînitoare, iar acestea îl utilizează ca pe un simplu mijloc de guvernare cu care sînt ținute în frîu clasele de jos »³. Atît Constantin, cît și urmașii săi, considerînd ca unității imperiului trebuie să-i corespundă și unitatea bisericii, au început să privească problemele dogmatice ca pe niște chestiuni de stat. Excepție au făcut în această privință coregentul său Liciniu și mai tîrziu, Iulian Apostatul, care au sprijinit cultele păgîne, persecutînd pe creștini. De la primul se cunoaște o inscripție din 322, descoperită la Salsovia, unde se

¹ V. I. Lenin, *Opere*, voi. XXV, E.S.P.L.P., Buc, 1954, p. 414.

² K. Marx-F. Engels, *Cuvinu HUH*, voi. XVI, partea a II-a, p. 409.

* F. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, p. 53.

reintroduce oficial cultul Soarelui ¹. Mai mulți martiri creștini din Scythia Minor și-au găsit moartea în timpul persecuției lui Liciniu.

Iulian Apostatul (361—363), filozof păgîn și soldat valoros, a încercat de asemenea să restaureze religia păgînă. Cu ocazia persecuției îndreptate de el

Fig. 144. — Zidul de incintă al cetății Capidava.

contra bisericii, Durostorul a dat un nou martir, pe Emilian, fiul unui praefectus, ucis în 362. Acesta este ultimul martir creștin din Dobrogea și, în același timp, ultima dovadă cunoscută de persecuție împotriva creștinismului în provinciile dunărene ale imperiului roman.

Și în vremea domniei lui Iulian s-au reparat drumurile dobrogene. Din acea vreme datează, de pildă, un stîlp miliar găsit la Niculițel, în nordul Dobrogei.

O nouă perioadă de frământări se deschide cu evenimentele din 365, care au avut repercusiuni și asupra provinciei de la gurile Dunării. În acel an, izbucnind un război între Valens și uzurpatorul *Procopius*, goții au trimis ajutoare acestuia din urmă, pretextînd că Procopius ar avea drepturi la tron. Amestecul goților în conflictele interne ale imperiului nu putea fi tolerat. De aceea, după înfrîngerea uzurpatorului, goții trecuți în imperiu au fost dezarmați și colonizați de-a lungul Dunării. Împăratul a întreprins apoi contra goților din stînga Dunării cunoscutele sale expediții din anii 367—369, povestite pe larg de istoricul contemporan Ammianus Marcellinus ².

¹ V. Pârvan, *Salsovia*, Buc, 1906, p. 27 — 28.

² Amm. Marcell., XXVII, 5 și urm.

În cursul celor trei ani de război, provinciile Moesia Secunda și Scythia au servit ca bază de concentrare și de aprovizionare a oștilor romane. Cartierul general se afla la Marcianopolis. Campania din vara anului 367 s-a desfășurat pe la Transmarisca (Turtucaia) și Daphne \ în apropierea gurii Argeșului, fondată de Constantin — și apoi în câmpia munteană. Rezultatele acestei campanii au fost slabe. Goții s-au retras către munții Serrilor (*montes Serrorum*), probabil Munții Buzăului (reg. Ploiești), iar romanii n-au putut lua decât un mic număr de captivi, înapoindu-se în toamnă la baza de operații. La 25 septembrie 367 împăratul se găsea la Durostorum.

În 368 el se afla din nou în fruntea oștilor, de data aceasta într-un loc care n-a fost identificat cu precizie. Amian arată că armata romană a rămas toată vara la o localitate de pe malul Dunării, numită *vicus Carporum*, probabil în apropiere de Hirșova (Carsium), singurul vad la Dunărea de jos în porțiunea dintre Durostorum și Noviodunum. Din cauza inundațiilor care au ținut până în toamnă, armata romană a fost silită să renunțe la campania proiectată pentru acel an.

Expediția a fost reluată în anul următor. Ostile au trecut Dunărea, de data aceasta pe la *Noviodunum* ², pe un pod de vase. După înfrângerea *greuihungilor*, în ținutul dintre Dunăre și Nistru, Athanaric, conducătorul *ihervingilor*, numit de Amian «*judex potentissimus*», este nevoit să ceară pace, care se încheie în urma unei întrevederi a împăratului cu Athanaric. Războiul de trei ani se solda astfel cu un succes pentru imperiu, în sensul că, deși puterea militară a goților nu suferise pierderi, totuși prestigiul imperiului ieșea crescut. Li se interzicea barbarilor să treacă fluviul și să încalce hotarele imperiului ³. Comerțul era fixat în numai două târguri de graniță, probabil în capetele de pod pe care imperiul le păstra încă pe malul stîng al Dunării. În cei trei ani de război, goții avuseseră de suferit o mulțime de privațiuni. Ei nu mai primiseră stipendii, nu mai putuseră întreprinde jafuri, comerțul cu imperiul fusese întrerupt, ceea ce este considerat de Amian ca una din cauzele pentru care goții ceruseră pace.

În cei trei ani de rămînere a împăratului în provinciile de la Dunărea de jos, s-au executat, după informațiile lui Themistios, lucrări importante cu caracter civil și militar. Din această perioadă datează inscripția descoperită la Hisarlic (Gîrliciu) ⁴, din care aflăm de construcția unei fortificații (*burgus*), operă ridicată «pentru apărarea imperiului. . . după înfrângerea goților pe pămîntul barbarilor». Doi stîlpi miliari, unul găsit la Miriștea (Edilchioi) celălalt la Rasova, dovedesc că în această perioadă s-au reparat și unele drumuri.

¹ Amm. Marcell., XXVII, 4, așază Daphne pe malul drept al fluviului, în timp ce din Procopius, De *aedificiis*, IV, 7, rezultă că se afla pe malul stîng.

² O *constitutio* din 5 iulie 369 este semnată de Valens la Noviodunum (Codex *Theodosianus*, X, 162).

³ Zosimus, IV, II, 4.

⁴ CIL, III, 7494.

Valens, ca și predecesorul său Constantius, a fost un aprig apărător al arianismului. Datorită influenței sale, erezia ariană a făcut mari progrese la populațiile germanice de pe malul stîng al Dunării. Trecînd prin Tomis, Valens a căutat să impună arianismul și în metropola provinciei, dar aici a întîmpinat opoziția dîră a episcopului Bretanion (Vetranio), pe care, din cauza atitudinii

Fig. 145. — Inscriptie pusă de o unitate de lăncieri care a lucrat la restaurarea cetății Ulmetum (Pantelimonul de Sus) în timpul lui Iustinian.

lui, 1-a și exilat. Bretanion este primul episcop de Tomi, sigur atestat. Ca și guvernatorul Scythiei și contemporanul său, Iunius Soranus, Bretanion era originar din Capadocia, unde arianismul nu putuse pătrunde.

Scythia Minor nu s-a bucurat decât puțini ani de roadele păcii din 369. Teribila invazie a hunilor din 376 a rupt echilibrul stabilit între imperiu și *barbaricum* (ținutul care se află în stăpânirea populațiilor migratoare), provo-cînd trecerea în masă a vizigoților în imperiul de răsărit. Cumplitele pustiiri din provinciile sud-dunărene, cauzate de exploatarea nemiloasă a goților ce-și căutau scăparea în imperiu din partea funcționarilor imperiului, descrisă așa de impresionant de Amian, n-au cruțat nici teritoriul Dobrogei. O bătălie sînge-roasă s-a dat în anul 377 în nordul Dobrogei, lîngă o localitate (*oppidum*) numită *Ad Salices*, între Histria și deltă. Înfrîngerea romanilor lăsa provincia la discreția cetelor de goți cărora li s-au alăturat sclavii și țărani dornici să scape de exploatarea sclavagistă. Stăpînii de sclavi, marii proprietari funciari și, în general, toți reprezentanții clasei exploatatoare au fost nevoiți să-și caute adăpost și apărare în orașele de pe țărmul mării sau în cetăți.

Dobrogea în perioada dintre 379—527

După moartea lui Valens în bătălia de la Adnanopol, urmașii săi, Teodosiu I (379—395) reuși să încheie cu goții un tratat în virtutea căruia ei deveneau *federați* și erau colonizați pe linia Dunării. Situația de *aliați* chiar pe teritoriul imperiului, avînd o conducere proprie și scutiri de impozite, în schimbul prestării

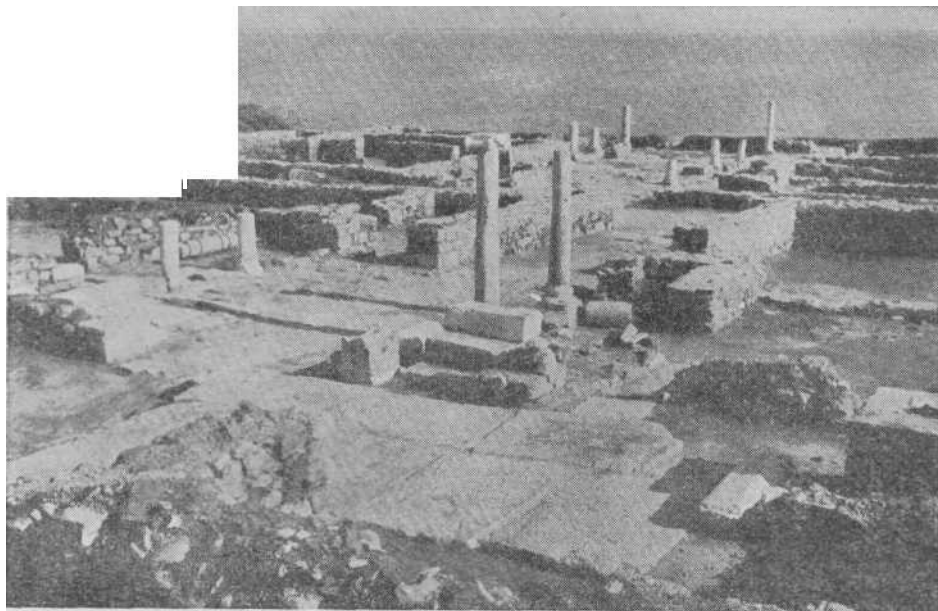

Fig. 146. — Ruinele unor edificii de la Histria (sec. V—VI).

serviciului militar, însemna că, de fapt, imperiul le ceda părți din teritoriul său. « Barbari zarea » armatei, începută mai demult, se transformă în sistem și constituie una din caracteristicile epocii ce începe cu Teodosiu. Aceasta nu aducea însă nici o ușurare populației locale. Dimpotrivă, siguranța locuitorilor și altfel împuținați ca număr, devenea din ce în ce mai precară. Cu granița « apărută » de soldați recrutați dintre « barbari » împotriva altor « barbari », provincia era la discreția *federaților* din interior, ca și a populațiilor de dincolo de Dunăre. Localitățile mai însemnate erau prădate chiar de cei care trebuiau să le apere. Așa se întâmplă, de exemplu, cu *Halmyris*, pustiită de goții din deltă *. În general, cu excepția orașelor de pe litoral și a câtorva localități din sudul Dobrogei, se poate spune că provincia era pe mîna « barbarilor ».

Este de observat că inițiativa locală a fost nevoită să se substituie în aceste împrejurări deosebit de grele, autorității centrale. Sînt semnificative în acest sens evenimentele de la Tomi, din 386. Amenințați de goții aflați în calitate de

* Philostorgius, X, 6.

federati, în apropierea oraşului lor, locuitorii din Tomi pun mâna pe arme şi îi atacă sub conducerea comandantului local, pe nume Gerontius, câştigând o victorie. După spusele lui Zosimos, acţiunea tomitanilor a atras dezaprobarea împăratului ¹.

În aceste condiţiuni, cetăţile de pe limes, slab apărate, se ruinează sau cad în mâinile « barbarilor ». Astfel, după plecarea vizigoţilor spre Italia (408), trupele imperiului erau silite să asedieze Noviodunum, care căzuse în mâna unor « barbari », probabil huni, conduşi de Volips. Teodosiu al II-lea (408-450) a fost nevoit să cedeze lui Attila, celebrul conducător al hunilor, pe lângă tributul foarte mare pe care-l plătea, şi câteva capete de pod pe malul drept al Dunării (449), printre care şi *Carsium* (Hîrşova) în provincia Scythia.

Cete de populaţii migratoare au continuat să pătrundă pe teritoriul dintre Dunăre şi mare, fie furîndu-se pe nesimţite fie făţiş, cu consimţămîntul conducerii imperiului. Astfel, după moartea lui Attila, în Dobrogea se instalează grupuri de *sări*, *sadagari*, *alani*, conduse de Candac şi primind calitatea de federati. Un grup de huni, condus de Hernac, fiul mai mic al lui Attila, ocupă părţile de nord-est ale provinciei, *extrema minoris Scythiae*². La Novae (Şiştov) îşi instalează lagărul ostrogoţilor, şi aceştia în calitate de federati ai imperiului.

Regiunile dunărene îşi schimbau astfel, pe nesimţite, aspectul etnic. Este de reţinut, totuşi, că romanitatea de la Dunărea de jos mai avea rezerve de energie, surprinzătoare, dacă ţinem seama de împrejurări. Din rîndurile acestei romanităţi tracice se recrutează numeroase cadre militare, între care unul din marii comandanţi de oşti ai timpului, vestitul general Aetius, fiul lui Gaudentius din Durostorum. El servise ca ostateg mai întîi la vizigoţii lui Alaric, apoi la huni. Ajuns comandant al oştilor din Occident, imperiul îi datoreşte înfrîngerea hunilor de la Mauriacus — Cîmpiile Catalaunice.

Băştinaşii traco-romani se adaptau noilor condiţii, găseau modalitatea de a convieţui cu grupurile migratoare şi continuau să cultive ogoarele. Ni se păstrează puţine ştiri despre condiţiile şi împrejurările vieţii populaţiei din această perioadă. Judecînd însă după spusele lui Sozomenos, mai dăinuiau cetăţi şi chiar oraşe, printre care cele de pe litoral, care, datorită legăturilor pe mare, se puteau considera încă destul de înfloritoare, mai ales Tomi, pe care amintitul scriitor îl numeşte « oraş mare şi prosper » ³.

În timp ce Imperiul de Apus cădea sub loviturile herulilor lui Odoacru (476), Imperiul de Răsărit reuşea să găsească încă suficiente resurse pentru a se menţine, rămînînd singurul imperiu legitim, *imperiul* prin excelenţă, cu un prestigiu care îi dădea putinţa de a juca încă rolul de arbitru în conflictele dintre diferiţii conducători barbari. Este îndeobşte cunoscut că regii populaţiilor germanice care au ocupat Italia, se considerau şi erau consideraţi la Bizanţ ca

Zosimus, IV, 40.

Iordanes, *Getica*, 50.

Sozomenus, *Historia ecclesiastica*, VI, 2.

reprezentanți ai împăratului din Constantinopol. Odoacru însuși era privit ca un general federat. Când el va încerca să devină prea independent, Bizanțul îi va trimite un înlocuitor, pe Teodoric ostrogotul (488). Prăbușirea «imperiului nomad» al hunilor, politica subtilă a diplomației bizantine de a canaliza forțele barbare către Occident și de a anihila primejdia, întreținând conflictele dintre

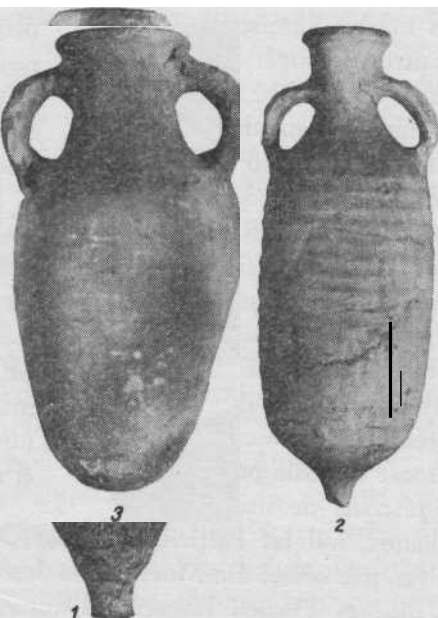

Fig. 147. — Amfore (sec. VI) de la Dinogetia (1), Histria (2 — 3) și Axiopolis (4).

diferitele grupuri barbare, au pus Constantinopolul în situația de a se reorganiza și de a-și refăce autoritatea în provinciile periferice, printre care și Scythia.

Domnia lui Anastasios I (491 — 518), urmată de aceea a lui Iustin (518 - 527), reprezintă o perioadă ce se caracterizează prin eforturi susținute de refacere a potențialului economic și militar al imperiului. În timpul domniei lui Anastasios, Scythia Minor a suferit noi atacuri. Astfel, cutrigurii pătrund în Tracia în 493, 499 și 502. În anii următori îi găsim pe mulți dintre ei angajați în unitățile de federați ale imperiului. Măsurile de întărire a apărării luate de Anastasios prin reorganizarea granițelor în Libia și a frontului din Asia, ca și prin construcția « Zidului lung », care închidea capitala și teritoriul învecinat cu o linie solidă de rezistență, pe o lungime de 78 km, de la Selymbria la Marea de Marmara, până la Marea Neagră, au mărit capacitatea de rezistență a imperiului.

Provincia Scythia, fort avansat al Constantinopolului, n-a fost nici ea neglijată din acest punct de vedere. Se constată că, cel puțin în două centre din Dobrogea, anume la Histria și la Dinogetia, s-au întreprins în timpul lui Anastasios lucrări de restaurare a zidurilor de apărare. La Dinogetia s-a refăcut și o

taiS

»

basilică mai veche. Nu este exclus ca această operă să fi fost mai vastă decât ne lasă să întrevădem descoperirile de cărămizi cu numele împăratului din cele două localități amintite. Este de luat în considerație, în această privință, ipoteza atribuirii unuia din valurile dintre Cernavoda și Constanța, epocii lui Anastasios.

Prin politica sa de economii și grija pentru o bună administrație, Anastasios I a restabilit finanțele imperiului, lăsând la moarte sa un tezaur de 320 000 livre de aur. Pentru a obține asemenea rezultate, el a suprimat cheltuielile inutile, reducând pe cele ale curții, ca și subsidiile plătite federaților «barbari», a abolit impozitul în bani (*chrysargyron*), care apăsa asupra populației urbane, încurajând astfel comerțul și meșteșugurile. În schimb, înlocuirea impozitului funciar în natură (*annona*) prin plata în bani, pe baza etalonului aur, în mediul rural, însemna agravarea situației țărănimii, ceea ce a provocat mari nemulțumiri și numeroase răscoale populare.

O răscoală de mari proporții, condusă de Vitalianus, fiul lui Patricius, originar din Zaldapa (un mic orașel din Moesia), s-a desfășurat în dioceza Traciei. Izvoarele îl numesc Fig. 148.—Opaițe (sec. IV—VI) de la pe

Vitalianus « Scythul », vrînd să desemneze Dinogetia (1-2) și Histria (3). regiunea în care se născuse, fără a se referi

la originea etnică. Ca și tatăl său, Vitalianus comanda o parte din unitățile de *foederati*, în calitate de *comes foederatorum*. Răscoala începută în 513, a luat proporții grave nu numai prin participarea trupelor de federați, nemulțumiți de măsurile financiare ale împăratului, între altele de retragerea *annonei* ce li se acorda în trecut, ci și a unei mase de țărani, ajungînd la 50 000 de războinici și țărani. Prezența țăranilor arată caracterul popular al răscoalei, deși Vitalianus urmărea scopuri personale, ținînd să ajungă împărat.

Apărarea ortodoxei împotriva împăratului care susținea pe monofiziți, a fost numai lozinca cu care Vitalianus se înfățișa pentru a-și atrage concursul ortodocșilor din dioceză și din capitală. Ea nu putea pune în mișcare forțele populare din provinciile din care generalul rebel și-a recrutat partizanii. Cauzele participării maselor trebuie căutate deci în starea socială și economică a populației rurale, devenită și mai precară în urma politicii fiscale a curții. Răscoala condusă de Vitalianus reprezintă, din punctul de vedere al maselor participante, o puternică manifestare a luptei de clasă, care a îmbrăcat haina unei lupte

religioase. Deoarece autoritatea supremă era în mîna monofiziților, în frunte cu împăratul, răsculații s-au situat, în aparență, pe poziția apărării ortodoxiei, dar în realitate, ei luptau pentru a ușura jugul exploatării sociale și economice. Contradicțiile sociale au îmbrăcat adesea forma religioasă, ereziile exprimînd resentimentele populației exploatare împotriva regimului de exploatare.

Răsculații au atacat de trei ori Constantinopolul, în anii 513 și 514. Masele exploatare din capitală aclamau pe conducătorul răscoalei, fiind gata să deschidă porțile orașului. Împăratul a făcut de fiecare dată promisiuni, l-a numit pe Vitalianus comandant al trupelor din Tracia (*magister militum per Thraciam*), însă n-a rupt legăturile cu monofiziții. O nouă expediție contra Constantinopolului a fost înfrîntă pe mare și pe uscat, Vitalianus retrăgîndu-se apoi în Dobrogea și continuînd să păstreze posesiunea unor cetăți de pe litoralul Mării Negre. De-abia sub urmașul lui Anastasios, el fu suprimat de Iustin I, după ce fusese înălțat la cele mai mari onoruri, consulatul și comanda armatei palatine (*magister militum in praesenti*).

Iustin I (518—527) era originar din Tauresium, lîngă Bederiana, mică localitate din Dardania, în apropiere de Scupi. Cu toată originea de jos și cu toată lipsa de cultură de care îl învinuiau contemporanii, Iustin făcuse o carieră militară strălucită, la moartea predecesorului său deținînd comanda *excubitorilor* și avînd rangul de patriciu. Trac romanizat, el a reușit să consolideze puterea statului bizantin. Situația economică a provinciilor din Balcani, în special a țărănimii, era însă foarte grea. Provinciile se depopulau. Producția agricolă scădea mereu. Procesul de descompunere a statului sclavagist continua.

Pe plan militar, singurul eveniment important pentru provinciile din Balcani a fost înfrîngerea ațîrilor, care trecuseră Dunărea și pustiau Tracia. Victoria s-a datorat lui Germanus, unul din nepoții împăratului, căruia i se încredințase comanda trupelor din dioceza Traciei (*magister militum per Thraciam*). Ea a avut ca urmare că provinciile sud-dunărene, printre care și Scythia, s-au bucurat de cîțiva ani de liniște. Mîna dreaptă a împăratului era însă un alt nepot al său de soră, Iustinian, care a și fost adoptat de Iustin și a moștenit tronul imperial.

Cel mai de seamă reprezentant al împăraților ridicați în Dobrogea în perioada dintre 527—602

în țărănimii romanizate din Balcani, a fost Iustinian.

Ca și unchiul său, el s-a născut la Tauresium, în apropiere de Bederiana. Îndelungata lui domnie (527—565) se caracterizează prin uriașe eforturi de reîntregire a imperiului. Pentru realizarea acestui țel, imperiul a întreprins costisitoare expediții în Italia, Africa, Spania și a purtat războaie grele în Răsărit.

Deși efortul principal s-a îndreptat către aceste obiective, în timpul domniei lui Iustinian n-au fost totuși neglijate nici regiunile Mării Negre și frontiera Dunării. Astfel, provincia Scythia a avut un rol important în acțiunea de

recucerire a orașelor din Crimeea. O armată condusă de Baduarius, ducele Scythiei, a trecut Dunărea și a înaintat pe uscat împotriva hunilor stabiliți în Crimeea, în timp ce flota acționa pe mare. În urma acestei expediții, poziția imperiului în Crimeea s-a consolidat. Bosporul a fost recucerit și fortificat. S-au refăcut fortificațiile de la Cherson și din alte puncte.

Deosebit de serioasă era însă situația la frontiera de pe Dunărea inferioară. Șesul Munteniei fusese ocupat de slavini și anți și devenise baza unor năvăliri de pradă în imperiu. Cu toate că Germanus respinsese puternicul atac al anților din timpul domniei lui Iustin, începând cu anul 528 provinciile balcanice ale imperiului devin prada unor năvăliri repetate ale slavilor, bulgarilor și hunilor, năvăliri care se soldau, după informațiile scriitorilor epocii, cu pierderi mari de bunuri materiale și de oameni, femei, copii și bărbați, care erau uciși sau transportați ca robi peste Dunăre. În 528 « bulgarii » năvăliră în Scythia și Moesia Secunda, înfrângând armatele conduse de Baduarius și Iustin, ducii celor două provincii, înlocuind pe Iustin prin Constantiolus, acesta a reușit să obțină o victorie cu ajutorul lui Ascum, dar într-o a doua luptă ei fură înfrinți și luați prizonieri.

Izvoarele antice înregistrează repetate atacuri între 535 și 562. Un adevărat dezastru pentru imperiu a fost pustiirea Traciei și Macedoniei în 540. Bulgarii au pustiit atunci pînă în Grecia, cu excepția Peloponezului, au ajuns pînă în periferia Constantinopolului și au luat un imens număr de captivi. Invazia din 559 a cetelor de cutriguri și slavini, sub conducerea lui Zabergan, a pus în primejdie însăși capitala, care n-a fost salvată decît datorită priceperii bătrînului general Belizariu.

Valoarea personală a unor căpetenii « barbare », aflate în serviciul imperiului, cum a fost gepidul Mundus și slavul Chilibudius, nu putea duce, fără un efort mai mare care însă nu mai era posibil, decît la amînarea catastrofei. Lipsa de coordonare a acțiunilor și conflictele dintre barbari, folosite cu abilitate de diplomația bizantină, au ușurat fără îndoială, situația imperiului. Manevrînd cu dibăcie populațiile migratoare unele împotriva altora, stăpînirea imperiului s-a menținut pe linia Dunării, a reușit chiar să ocupe din nou unele capete de pod pe malul stîng și să emită pretenția de a dispune de teritoriile nord-dunărene, care aparținuseră odinioară imperiului roman. Este semnificativă în această privință « cedarea » cetății *Turris* și a cîmpiei din jur slavilor anți, cu obligația de a se opune « hunilor » (bulgari sau avari) ¹.

Cu toate acestea slavini începuseră să se așeze pînă și pe teritoriul Dobrogei. Procopios îi menționează la *Adina* și la *Ulmetum*, în centrul Scythiei Minor, arătînd că țineau drumul călătorilor și că locurile deveniseră foarte nesigure din cauza atacurilor lor.

O acțiune importantă a imperiului, menită să întărească apărarea și atribuită de Procopios în întregime lui Iustinian, a fost opera de reconstrucție a

¹ Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, 32-33.

cetăților, operă uriașă care a cerut multe sacrificii locuitorilor. În lucrarea sa, *De aedificiis* (IlspI x-uafi.aT<ov), Procopios înregistrează în diocezele Illyricului și Traciei peste 600 de construcții, din care foarte multe pe teritoriul Dobrogei.

Astfel, după *Durostorum*, care se afla în Moesia Secunda, Procopios așază *Sucidava* (posibil la Mîrleanu de azi, reg. Constanța), *Quesor*, *Palmatis* (ambele neidentificate), în apropierea căreia se afla *Adina K* în apropiere de Cernavoda s-a zidit fortăreața *Sfîntul Chirii* — probabil la Rasova — iar mai în interiorul provinciei, *Ulmetum*, identificată prin săpăturile lui V. Pârvan cu Pantelimonul de Sus. La nord de aceasta s-a renovat cetatea *Ibida*, probabil la Slava-Rusă. A fost rezidit și castelul de la Aegyssus, numit *Aegystus* la Procopios, sigur la Tulcea, precum și fortăreața *Halmyris*, «la marginea Scythiei», probabil cetatea numită Zaporojeni. Reapar *Troesmes* (Troesmis), *Neiaduno* (Noviodunum), *Altina*, *Constantiana* (dublet pentru Torni ?), *Callatis*, *Axiopa* (Axiopolis), *Carso* (Carsium), *Tomis*, *Nono* (*Novovicus*), la Enisala sau Mihai Bravul, în apropiere de Babadag, și altele.

Săpăturile arheologice au confirmat, măcar în parte, informațiile lui Procopios. La Ulmetum, Argamum (capul Dolojman), Troesmis, Axiopolis, Callatis, Torni, Dinogetia-Garvăn, peste tot unde s-au executat cercetări și săpături, s-au constatat, dacă nu refaceri integrale ale fortificațiilor, măcar reparații parțiale, precum și construcții de edificii publice și private. Astfel la Tomi s-a descoperit un turn al incintei, pe care se păstra inscripția din epoca lui Iustinian: MaxsXapicov •jreSaTOĭipa, ceea ce arată că porțiunea respectivă din zid s-a refăcut de asociația măcelarilor. Numeroasele fortificații reparate sau rezidite în timpul domniei lui Iustinian au asigurat provinciei o oarecare liniște și nu e de mirare să constatăm din nou o relativă prosperitate în provinciile de la Dunăre, în orice caz, în comparație cu secolul precedent, există semnele unei reînviiorări economice și culturale. Circulația monetară devine mai intensă. Încep să se ridice din nou monumente, inscripții etc, mai ales la Histria și în celelalte orașe de pe litoralul mării.

În vremea lui Iustinian, garnizoanele militare au asigurat, în oarecare măsură, apărarea provinciei. Sînt documentate în Dobrogea cîteva unități militare. Astfel la Ulmetum se aflau *milites lanciarum juniores*, iar la Tomi *sagittarii juniores*, în rîndul cărora cunoaștem pe un Tetentius, fiu romanizat al unui got, Gaione, și pe un hun cu numele Atala, fiul lui Tzeiuk.

Printre măsurile de caracter militar și administrativ, pentru cele două provincii de la Dunărea de jos, cea mai importantă a fost înființarea unei circumscripții compusă din Moesia Secunda, Scythia, insulele Ciclade, Caria, Ciprul, pusă sub conducerea unui *quaestor Iustinianus exercitus*, avînd sediul la *Odessos* (Varna). Acest *quaestor* avea ca sarcină principală apărarea regiunii Dunării inferioare. Singura legătură între cele cinci provincii ale noii circumscripții era

¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, 7 și 11.

602

Fig. 149. — Monede din sec. III—VII.

1 - Dioclețian (284 - 305); 2 - Maximian Hercule (286 - 305); 3 — Constantius Chlorus (293 — 306); 4 — Constantin cel Mare (306 — 337); 5 - 6 - Constantius II (340-361); 7 - Iulian Apostatul (355, 361-363); 8 - Valentinian I (364-375); 9 - Justinian (527-565); 10 - Iustin II (565-578); 11-Mauriciu Tiberiu (582-602); 12 - Focas (602-610).

caracterul lor maritim, Dunărea fiind considerată ca un apendice al Mării Negre. Primul *quaestor* apare în novela 41, din 18 mai 536.

Situația însă a început să se înrăutățească, din cauza lipsei trupelor necesare. Urmărind cu consecvență refacerea imperiului roman, Iustinian și-a concentrat

Fig. 150. — Capitelluri de la Callatis (1) și Tomis (2 — 4) (sec. V și VI).

eforturile în această direcție, lăsînd provinciile dunărene slab apărute, ceea ce avea să ducă la treptata lor slăbire și, în cele din urmă, la căderea lor sub loviturile viguroase ale populațiilor de dincolo de Dunăre.

Pe la 561 ajunge la Dunărea de jos o nouă populație de păstori nomazi, avarii, conduși de hanul Baian, care cer împăratului să le acorde pămînt în provincia Scythia. Negociațiunile începute de Iustin, fiul lui Germanus, care deținea, probabil, comanda armatei de la Dunăre, fiind *quaestor Iustinianus exercitus*, au fost continuate printr-o ambasadă trimisă la Constantinopol. Cum Baian amenința să intre cu forța pe teritoriul Dobrogei, Iustin a luat măsuri de apărare a Dunării, silind astfel pe avari să păstreze pacea și tratatul de alianță cu imperiul, fără să fi primit însă pămînt. Cît timp a trăit Iustinian, relațiile au rămas neschimbate.

La moartea sa, Iustinian lăsa o moștenire foarte grea. Eforturile făcute pentru reconstituirea imperiului roman în granițele lui vechi duseseră la epuizarea resurselor financiare și la ruina economică. Cu un potențial economic și

militar scăzut, imperiul nu va mai fi în stare să facă față situației de la granița de nord.

Perioada dintre 565 și 602 reprezintă o etapă hotărâtoare pentru istoria antică a Dobrogei, ca și a imperiului. Este perioada în care se duce bătălia decisivă pentru hotarul Dunării și pentru soarta provinciilor dintre marele fluviu și munții Balcani. Creșterea puterii avarilor a avut consecințe grave pentru imperiu. Până la 566, avarii respectaseră tratatul cu Bizanțul și nu atacaseră teritoriul imperiului. După ce s-au instalat însă la Dunărea de mijloc (567), raporturile cu imperiul s-au schimbat esențial. Împreună cu slavii și gepizii de la Tisa și Dunărea panonică, ei încep acțiunile de pradă în teritoriile imperiului.

În ceea ce privește relațiile dintre avari și slavii din câmpia Munteniei, ele au evoluat de la acțiuni de strânsă colaborare până la conflicte deschise. Astfel, după ce centrul puterii avar s-a mutat în vest, dominația lor asupra slavilor de la Dunărea de jos a slăbit. Între anii 567 și 583 slavii din câmpia munteană au putut năvăli în imperiu pe cont propriu. Pe la 580 au început chiar să se așeze pe teritoriul de la sud de Dunăre, probabil și în Dobrogea, ceea ce reprezenta un pericol serios pentru imperiu.

Diplomația bizantină a încercat să elimine primejdia slavă, profitând de nemulțumirile hanului avar împotriva sclavinilor din câmpia munteană. Expediția avarilor contra slavilor s-a soldat cu luarea de prăzi și cu eliberarea mai multor mii de prizonieri romani, dar fără vreun rezultat mai important ¹

Relațiile Bizanțului cu avarii devin apoi din nou dușmănoase. În 587, în timpul domniei lui Mauricios (582 — 602), Dobrogea fu devastată cumplit de avari. Aceștia distruseră principalele orașe din Scythia și Moesia Secunda, ca Marcianopolis, Durostorum, Tropaeum, Zaldapa etc. Rezistența opusă de locuitori laolaltă cu micile garnizoane a fost impresionantă, dar zadarnică. Săpăturile de la Ulmetum și Tropaeum au dat la iveală urmele distrugerii și morții care a stins viața așa de înfloritoare altădată a Dobrogei antice. Puțini locuitori au mai putut rămîne în locurile așa de îngrozitor pustiite de nomazii avari. Dobrogea va fi colonizată de slavi. Forțele imperiului erau angajate într-un război greu împotriva perșilor. Puținele trupe de care dispunea Comentiolus, comandantul Traciei, după ce reușiră o victorie la Zaldapa și una la Torni, nu putură face față pînă la urmă situației. O coloană condusă de Castus fu zdrobită la nord de Dunăre, unde generalul se aventurase în urmărirea dușmanilor.

Restul trupelor comandate de însuși Comentiolus fură silit să se retragă la sud de Balcani. Cronicarii bizantini Theophylactos și Theophanes, care descriu pe larg aceste lupte, explică retragerea ca urmare a unui incident petrecut în armata lui Comentiolus, incident care a provocat o discuție prelungită între istorici și lingviști. E vorba de cuvintele «torna, torna, fratre» după Theophanes ², «retorna» după Theophylactos (II, 15), rostite în timpul marșului

¹ Menander Protector, fr. 48 (ed. Dindorf, II, p. 99).

² *Chronographia*, I, p. 257 — 258.

oștirii bizantine, de un « ostaș I care voia să atragă atenția unui camarad ce mergea înainte, că bagajele de pe spatele catîrului său erau gata să cadă. Aceste cuvinte incontestabil romanice, precum și adaosul că strigătul s-a făcut în graiul strămoșesc (mxTptpa cpcovfj) sau în limba țării (*imxu pioț* 900VÎJ) sînt interpretate de o parte din istorici ca reprezentînd limba populației locale, fiind considerate de unii ca prima mențiune de limbă romînească, în timp ce alții le consideră ca termeni militari, folosiți în armata bizantină, alături de alți termeni moșteniți de la romani.

Că romanitatea balcanică era puternică în secolul al VI-lea, nimeni nu mai contestă azi. În adevăr, studiile lingviștilor au dovedit că romanitatea a rămas biruitoare, pînă la așezarea slavilor pe teritoriile provinciilor dintre Dunăre și Balcani. Moesia Secunda și Scythia sînt « provincii latinofone » sau « de exprimare latină ». S-a observat, de pildă, că guvernatorului Haemimontului i se trimit dispozițiile în grecește, pe cînd celui al Moesiei Secunda în latinește.

Grăbindu-se să încheie pace cu perșii, împăratul Mauricius hotărăște să înceapă împotriva avarilor și slavilor o mare acțiune, menită să oprească aceste populații la Dunăre. Războiul început în 592, a durat pînă în 602. La început bizantinii au obținut cîteva victorii asupra slavilor și avarilor. În 592, trupele bizantine trec Dunărea pe la Durostorum, surprind în cîmpia munteană pe o căpetenie a sclavinilor numit *Radogast*, care scapă cu fuga, și iau prizonier pe Musodos, șeful unui alt trib. Cu prilejul acestei expediții, un detașament bizantin trece râul Ilivachia (HX(.3ooda) pe care lingviștii l-au identificat cu Ialomița. Avarii însă au intervenit din nou și expediția a rămas fără urmă.

Expediția următoare a fost condusă de Petru, fratele împăratului și a avut ca teatru tot cîmpia munteană. Bizantinii au fost înfrinți și nevoiți să se retragă. Slavii năvălesc din nou în Balcani, ajungînd pînă la Salonic, în timp ce avarii asediază Tornî. Priscus a reușit să respingă pe năvălitori și să degajeze capitala Scythiei Minor (599). Dar pacea cu avarii, încheiată în 600, prin care Bizanțul urma să plătească un tribut oneros, nu avea sorți de durată. A treia expediție bizantină, condusă de Priscus, are loc în 601, fiind îndreptată împotriva avarilor înșiși, în șesul Tisei. S-au obținut cîteva victorii, care n-au fost însă decisive.

În 602, o nouă expediție condusă de Petru, deși obținuse cîteva izbînzî, se încheie cu răscoala trupelor obosite de eforturile îndelungate. Conduse de centurionul Focas, trupele intră în Constantinopol. Mauricius fu detronat și ucis cu întreaga familie, Focas fiind proclamat împărat.

Evenimentele din anul 602 însemnau pierderea provin -
 Perioada prăbușirii sta-
 pînirii romano-bizantine ^{ciilor} nordice ale imperiului, care au fost luate în stăpî-
 (602—679) nire de slavi. Atacat și pe frontul din Asia, imperiul era
 în pragul prăbușirii. Revolta din 602 este o manifestare
 puternică a luptei îndreptate împotriva marii proprietăți funciare. După
 cucerirea Constantinopolului a urmat confiscarea unei părți importante din

avutul aristocrației funciare, ceea ce a subminat în mod serios, dar pentru o perioadă scurtă, puterea ei economică. Această revoltă este semnul cel mai evident al descompunerii interne a unui stat în care «împilarea devenise insuportabilă din cauza guvernatorilor, perceptorilor și soldaților», în care ogoarele erau părăsite, «iar barbarii. . . erau așteptați» ca niște salvatori¹. Urmașul lui Focas, împăratul Heraclius (610—641), a reușit să salveze capitala, respingând atacul avarilor din 626 asupra Constantinopolului, însă granița imperiului n-a mai revenit la Dunăre decât peste mai bine de trei veacuri. Prin așezarea triburilor slave în Balcani, imperiul primea o lovitură grea. Dobrogea a fost și ea colonizată de slavi. Populația autohtonă câtă va mai fi rămas pe locurile ei, s-a contopit în masa slavilor, nu fără a transmite acestora unele toponime, ca de pildă, *Bâroi* < Biroe, *Camena* — traducerea numelui de *Petra* pe care îl purta satul antic aflat exact pe același loc, Cernavoda < *Axiopolis* < axsaena (întunecat, apă neagră), *Dîrstor* < Durostorum etc.

Cu domnia lui Heraclius s-a încheiat procesul de transformare a imperiului roman în *imperiul bizantin*. Teoretic, Bizanțul mai dispune de teritoriile situate la nord de Balcani. În realitate, probabil numai câteva orașe de la Marea Neagră au mai putut avea relații sporadice cu capitala. Speranța unei reveniri la hotarul de pe Dunăre s-a spulberat în 679, când bulgarii au pătruns pe teritoriul dintre Balcani și Dunăre, au supus triburile slave și resturile populației traco-romane și au întemeiat un stat propriu, fără ca Bizantinii să-i fi putut împiedica.

Condițiile social-econo- Perioada ce începe cu Dioclețian este o perioadă de
mice **din** Scythia **Minor** mari transformări ale imperiului. Împăratul a devenit nu
în epoca rotnano-bizan- numai șeful armatei, legislator și judecător suprem, ci,
tină începând de la 325, și protectorul bisericii, imperiul
transformându-se într-un stat teocratic. Eforturile desfășurate pentru menținerea
hotarului Dunării au reușit să întârzie prăbușirea lui, însă slăbiciunile interne,
contradicțiile din sînul societății sclavagiste în descompunere, lupta colonilor și
sclavilor împotriva exploatării marilor proprietari funciari ca și a statului care
se transformase într-o mașină fiscală ce sleia forțele de producție, au ușurat
pătrunderea popoarelor migratoare și au dus, pînă la urmă, la ruperea
zăgazului.

Din punct de vedere economic, decadența este vizibilă și tendința generală, cel puțin în Scythia Minor, a fost dezvoltarea economiei naturale. Teritoriul rural este atras din ce în ce mai puțin în viața economică a orașelor. Acestea din urmă lîncezesc sau decad, cu excepția orașelor de pe litoral, Tomis și Callatis. Însuși statul se mulțumea cu perceperea dărilor în natură. Situația maselor devenea din ce în ce mai grea. Unul din fenomenele caracteristice epocii de care ne ocupăm este procesul de creștere a mării proprietăți funciare în detrimentul

proprietății orășenești și țărănești, însoțită de aservirea țăranilor și de legarea acestora de pământ, consecință a lipsei mâinii de lucru sclavagiste. Nu posedăm știri directe despre mersul acestui proces în Scythia Minor. Totuși, câteva indicații s-au putut obține din rezultatele săpăturilor de la Histria. Astfel, după refacerea orașului în urma gravelor distrugerii din 248, în secolele V și VI se ridică din nou un cartier al celor bogăți, cu mari clădiri private, icoană a vieții de belșug pe care o duc marii proprietari funciari histrieni. Este foarte probabil că la acea dată, ținând seama de decăderea generală a comerțului și de piedicile naturale, cordonul litoral care făcea aproape imposibilă intrarea corăbiilor în portul orașului, veniturile bogătașilor histrieni proveneau aproape exclusiv din proprietățile funciare. În cartierele periferice ale orașului apare un fenomen de îngrămădire de locuințe modeste ale unei populații care se refugiază între zidurile orașului, din cauza nesiguranței provocate de atacurile «barbare».

În același timp, se constată că zona de locuit a orașului s-a lărgit cu un teren închis de un zid aflat la 370 m în afara incintei târzii, spațiu destinat să adăpostească, în caz de primejdie, pe colonii refugiați din teritoriul rural și turmele stăpînitorilor lor. La Histria, ca și în întregul imperiu începe să precumpănească economia naturală. În adevăr, marii proprietari funciari încep a trăi mai mult pe proprietățile lor de la țară, în mijlocul colonilor și sclavilor proprii. Ei posedau însă și între zidurile orașului case somptuoase, cum sînt cele două descoperite în ultimul timp la Histria și unde se refugiau în caz de primejdie.

Existența inllae-lor (proprietăți rurale) este menționată și în teritoriile din jurul Durostorului, ca și în preajma cetății Tropaeum. Proprietățile sînt lucrate nu cu sclavi, care îndeplinesc mai mult servicii în casa proprietarului, ci cu coloni, principalii producători direcți în această perioadă. Numărul colonilor crește în secolele V—VI ca rezultat al ruinării micii proprietăți funciare. Viața se desfășoară în principal la țară, iar «restaurările întreprinse de împărații secolelor III—VI la Dunărea de jos, nu sînt recolonizări cu element roman, pe care nici n-ar fi avut de unde-l mai aduce, ci zidiri și restaurări de cetăți și castele, între fortificațiile cărora locuitorii continuu dăinuitori în ținutul acesta să se poată adăposti mai sigur»¹

În ceea ce privește relațiile de producție, în perioada dintre secolele IV—VI, perioadă de descompunere a modului de producție sclavagist, are loc dezvoltarea colonatului, acea formă de dependență a micilor producători (coloni) față de marii proprietari funciari, care s-a ivit ca o urmare necesară a dezvoltării modului de producție sclavagist. Apărut mai demult, colonatul devine acum principala formă de exploatare specifică perioadei de trecere de la societatea antică sclavagistă la societatea feudală. De aci înainte, rolul hotărîtor în producție nu-l mai are sclavajul, ci colonatul. De aceea statul, deși rămîne încă sclavagist, nu mai sprijină dezvoltarea sclavajului perimat, ci se

¹ V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, extras din BCMI, 1911, p. 58.

preocupă de reglementarea exploatării producătorului direct liber, a cărui aservire se accentua tot mai mult. Colonatul este un fenomen foarte complex. De aceea el a format obiectul de cercetare a numeroși învățați, mai ales sovietici, care au dat explicația științifică a acestui proces. Majoritatea acestora din urmă consideră colonatul o formă inițială a dependenței feudale.

Din valoroasele studii ale învățaților sovietici asupra problemei rezultă că în secolele IV—VI procesul legării de pământ a colonilor proveniți din rîndurile țărânimii se desăvîrșește, iar dependența lor de marii proprietari funciari se accentuează. Marii proprietari de pământ retrași pe domeniile lor, trăind din produsele domeniului, sînt singurii care se pot opune cu succes agenților fîscului. La dîșii caută protecție cei slabi, recunoscîndu-i ca *patroni*. Aceasta înseamnă însă slăbirea autorității centrale, cu alte cuvinte una din manifestările cele mai elocvente ale constituirii păturii feudalilor militari. Aetius din Durostorum este un exemplu clasic de mare proprietar de pământ și coloni, întreținînd cete militare proprii, legate prin jurămînt de credință, dar ca el au fost și alții.

Deoarece dezvoltarea colonatului, a fost un fenomen general în epoca de care ne ocupăm, provinciile dunărene nu puteau face excepție. În agricultură, principala categorie de producători direcți o reprezentau și în aceste provincii colonii, fie așa-numiții coloni liberi, fie *adscripticii* (legați de pământul marelui proprietar). Din păcate, în Dobrogea nu se poate urmări modul concret cum s-au dezvoltat relațiile de colonat. Existența marii proprietăți rurale, fiind neîndoieșnică, este de presupus că a avut loc, implicit, și un proces de transformare a țăranilor în coloni. Care au fost însă proporțiile aservirii țăranilor liberi în Dobrogea nu se cunoaște încă.

Pe lîngă aservirea țăranilor localnici și trecerea sclavilor la situația de «servi *casați*», unul din izvoarele importante ale colonatului din Scythia Minor și Moesia a fost colonizarea cu barbari, proveniți fie din captivi de război, fie din populații care cereau pământ în imperiu. În asemenea relații trebuie să se fi găsit diferitele grupuri de populații despre care știm că au fost primite pe teritoriul roman, carpi (*vicus Carporum*), bastarni, sarmați, goți etc. O lege dată de Honoriu și Teodosiu în 12 aprilie 409 dovedește că se furnizau coloni «barbari» și marilor proprietari funciari. Deoarece aceștia manifestau tendința de a-i transforma în sclavi, statul a fost nevoit să interzică acest lucru. De aceea legea amintită, dată după victoria asupra scirilor, menționează că nu pune la dispoziția proprietarilor brațe de muncă decît în situația de coloni: *non alio iure quam colonatus*, și că nu li se îngăduie să-i transforme în sclavi: *nullique liceat velut donatos eos a jure census in servitutem trahere*¹. Dezvoltarea colonatului nu înseamnă dispariția sclavajului, care se va menține încă multă vreme, fără să mai reprezinte, totuși, forma dominantă a relațiilor economice, mai cu seamă într-o regiunea agricolă cum era Scythia.

¹ Codex Theodosianus, V, 6, 3.

Este sigur, pe de altă parte, chiar dacă nu posedăm o documentare suficientă, că nu toată țărâtimea liberă a fost aservită, mai ales în vecinătatea limesului, unde e greu de admis că s-au putut forma mari proprietăți funciare. În veacurile II și III este documentat în ținutul Dobrogei de azi un mare număr de așezări rurale (viei), populate de veterani, cetățeni romani și țărani traci. Nu e nici un motiv să admitem că acei numeroși țărani liberi ar fi devenit în totalitatea lor, coloni. Trebuie să presupunem că o bună parte dintre ei se găseau în situația celor din Tracia, care își mențineau loturile lor de pământ (*terrulae*) și inventar propriu, așa cum rezultă din Novella XXXIV a lui Iustinian. Primejdia ce îi amenința pe aceștia erau datoriile care îi puteau duce la pierderea loturilor. Totuși, unii vor fi reușit să se mențină ca proprietari liberi. De aceea s-a putut afirma că proprietatea funciară țărănească s-a menținut și chiar s-a întărit oarecum prin colonizările cu barbari.

Este probabil, de asemenea, ca unele obști ale populației autohtone să fi continuat să subsiste pînă la venirea slavilor, cînd ele s-au întărit pe seama proprietății sclavagiste. Obștile țărănești din Dobrogea, ca și în restul imperiului bizantin, au jucat un rol foarte important în constituirea clasei țărănimii dependente.

Neîndoielnic însă că, indiferent de greutatea specifică pe care o vor fi deținut sclavii și țărani liberi, colonatul reprezintă în perioada secolelor IV—VI, principala formă de exploatare a țărănimii. Fără a fi identic cu relațiile feudale, colonatul constituie «o dovadă evidentă a descompunerii sistemului sclavagist al economiei și o expresie clară a procesului de feudalizare, care se desfășura încă de pe atunci în imperiul roman de răsărit».

În perioada dintre secolele IV—VII s-a produs, fără îndoială, o schimbare calitativă în structura social-economică, nimicirea orînduirii sclavagiste în imperiul de răsărit și trecerea la o nouă orînduire socială. Această tranziție s-a făcut, așa cum au demonstrat istoricii sovietici, în condițiile unei lupte de clasă înverșunate. Mișcările populare împotriva formei sclavagiste a proprietății, pentru apărarea micii proprietăți, individuale, împotriva apărării fiscale etc, nu ne sînt cunoscute îndeaproape, în ceea ce privește teritoriul Dobrogei. Dar măsurile luate împotriva celor ce sprijineau atacurile « barbarilor », răscoala din provinciile balcanice prilejuită de războiul lui Valens cu vizigoții, la care ne-am referit mai sus (p. 592), marea răscoală condusă de Vitalianus (p. 598—599), dovedesc, că lupta populației exploatate a fost factorul decisiv în nimicirea orînduirii sclavagiste și instaurarea unei noi orînduiri sociale.

Civilizația și cultura provinciei Scythia Minor au cunoscut în secolele IV—

Cultura VI o ultimă perioadă de relativă înflorire, continuînd în general, pe cele greco-romane.

Săpăturile arheologice efectuate îndeosebi în marile centre de la *Tropaeum* și *Histria* au descoperit complexe care vădesc o activitate constructivă intensă, cu importante realizări de caracter urbanistic. De sub straturile de pământ și

dărîmături au fost scoase la lumină străzi pavate cu lespezi de piatră și canalizate, apeducte și cisterne zidite, portice acoperite și susținute de coloane cu capiteli artistic sculptate, unele de-a lungul străzilor (*porticus vialis*), iar altele în for (*porticus forensis*), basilici mărețe pentru trebuințele vieții publice, mai cu seamă de ordin juridic și comercial, deosebite de basilicile pentru adunările religioase ale creștinilor, case mari ca niște palate etc. La Histria termele mai vechi au fost refăcute și repuse în funcțiune. Același lucru s-a întâmplat la *NoviO'dunum*, în marginea apelor Dunării. Planul și tehnica de zidire a acestor construcții, unitatea și simetria ce le caracterizează, sînt încă precumpănitor romane. Începînd cu secolul al VI-lea se observă, pe lîngă pătrunderea unor elemente orientale, o decădere a tehnicii de construcție, ca urmare a decăderii meșteșugurilor sclavagiste, legată de dezvoltarea economiei naturale și de pătrunderea populațiilor migratoare. Numeroasele capiteli și variatele piese sculpturale, aparținînd fie unor construcții civile sau militare fie basilicilor paleocreștine, dovedesc pe de o parte existența unor ateliere locale, iar pe de alta, confirmă relațiile intense ale cetăților din Scythia Minor cu centrele grecești din sud, în frunte cu Constantinopolul. Din «romane»; cum erau în secolul IV, capitellurile devin «bizantine», în secolele V și VI. Arta sculpturii este însă în decadență.

În ruinele unor clădiri de la Constanța, Adamclisi și Histria s-au descoperit resturi de paviment în mozaic din marmură de diferite culori. S-au descoperit de asemenea urme de pictură murală. Astfel de picturi s-au găsit în niște încăperi funerare de la Constanța. Cea mai importantă descoperire, în această privință, o constituie mormîntul din sec. IV de la Silistra (R. P. Bulgaria), ai cărui pereți sînt acoperiți cu picturi realiste, reprezentînd scene din viața unui proprietar funciar.

Cu prilejul săpăturilor arheologice din diferite centre ale Dobrogei, au apărut o mare cantitate de vase de lut ca: amfore, farfurii, opaițe de lut sau de bronz etc, vase de sticlă și obiecte de metal de uz casnic sau religios. Se găsesc, de asemenea variate obiecte de podoabă (inele, fibule, pandantive, mărgelile etc). Unele, ca de exemplu, discul de argint aurit, cu numele episcopului Paternus al Tomisului, tezaurul de obiecte de podoabă de la Histria, au fost lucrate cel mai probabil la Bizanț. Altele, de exemplu micile vase de lut cu chipul martirului Mina, găsite la Constanța, sînt originare din Egipt.

Începînd din secolul al IV-lea și îndeosebi în secolul al V-lea și al VI-lea, creștinismul a influențat puternic cultura provinciei Scythia Minor. Organizată ierarhic, biserica era condusă de un episcop cu reședința la Tornî. După Bretanion, cel exilat de Valens, se întâlnește episcopul Gerontios, care semnează actele Sinodului al II-lea ecumenic, de la Constantinopol (381). Urmașul său, Theotimos I (392—402), se pare că era de origine «scit». Cunoscut ca scriitor și filozof, Theotimos a predicat creștinismul printre goți și huni. Istoricul Sozomen ne informează că hunii îl supranumeau «zeul Romanilor» *. La începutul

¹ Sozomenus, *Historia ecdesiastica*, VII, 28.

secolului al VI-lea, episcopul Tomisului era Paternus (518—520), al cărui nume se află înscris pe prețiosul disc de argint aurit, găsit la Malaia Perescepina, în regiunea Poltavei și păstrat la Muzeul Ermitaj din Leningrad. Ultimul episcop de Torni, pe care-l cunoaștem, este Valentinian (553). Ca și înaintașii săi, el era în strînsă legătură cu biserica din Constantinopol, participînd la acțiunile cele mai de seamă ale acesteia și totodată întreținea corespondență cu papa Vigilius al Romei.

Existența altor centre episcopale în cuprinsul Dobrogei secolelor IV—VI pare puțin probabilă. Totuși, la Durostorum se întâlnește în a doua jumătate a secolului al V-lea episcopul arian Auxentius, discipolul lui Ulfilas. La această dată, nu Tomisul ortodox, ca în vremea episcopului Bretanion, ci Durostorum întreținea legături cu goții arieni din stînga Dunării. Nu este exclus ca, în această perioadă, autoritatea episcopului arian de Durostorum să se fi exercitat și la Axiopolis, ținînd seama ca regiunea

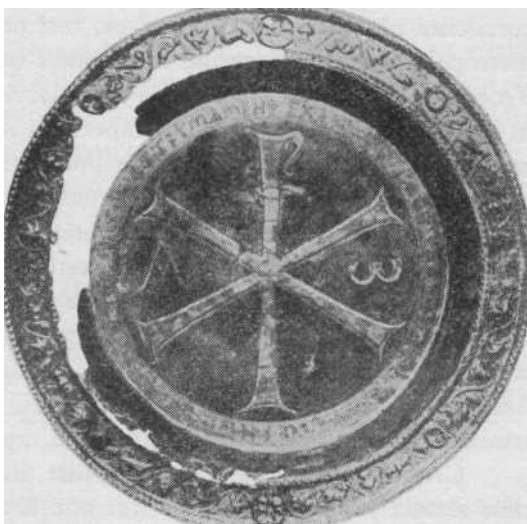

Fig. 151. — Disc de argint aurit, cu numele eois-copului Paternus de Tonus, descoperit la Malaia Perescepina) R.S.S. Ucraineană (sec. VI). în

respectivă era încredințată goților, calitate de federați. Un indiciu

în acest sens îl constituie o inscripție creștină de la Axiopolis, care păstrează numele lui Gibastes, *comes* (*foederatorum*).

La sfîrșitul secolului al VI-lea, Durostorum avea un episcop reprezentînd biserica oficială, cu numele Dulcissimus, care pe la anul 600 s-a refugiat din fața atacurilor slavo-avare la Odessos, unde a și murit.

Sub împăratul Constantius al II-lea a fost exilat în Dobrogea călugărul schismatic Audius, originar din Mesopotamia. Trecînd în stînga Dunării, la goți, Audius a înființat o sectă, iar scriitorul Epiphanius * ne informează că ar fi întemeiat acolo chiar mănăstiri. În timpul persecuției lui Athanaric, audianii s-au strămutat în Asia.

Monumentele confirmă sau completează știrile izvoarelor literare despre dezvoltarea creștinismului în Scythia Minor. Ele arată că, în urma edictului de la Milano (313), creștinismul s-a răspîndit în toate centrele urbane ale provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră. Din cauza vestigiilor mai puțin numeroase și a lipsei de cercetări mai intense pe teren, nu se cunoaște în ce măsură s-a

Epiphanius, *Haer.*, 70.

răspîndit creștinismul la sate. în orice caz, chiar dacă aici el va fi pătruns mai încet, ceea ce explică etimologia *pagus* > *paganus* > păgîn, totuși trebuie remarcat faptul că printre martirii din timpul lui Dioclețian se aflau unii care aparțineau mediului rural, cum sînt, de ex. Maximus, Dada, și Quintilian, de la Ozobia, în apropiere de Durostorum.

Dintre cele aproximativ 70 de inscripții creștine din secolele IV—VI, cunoscute pînă acum din Dobrogea, mai mult de jumătate provin de la Tomis, metropola provinciei, restul împărțindu-se între Callatis, Histria, Axiopolis, Tropaeum, Ulmetum, Dinogetia și Salsovia. Abia un sfert din inscripții sînt în limba latină, limba oficială a Imperiului Roman de Răsărit, pînă către sfîrșitul secolului al VI-lea. Restul sînt în limba greacă, limba populației, mai ales în centrele urbane de pe țărmul Mării, unde s-a și găsit majoritatea inscripțiilor. Cele mai multe inscripții arată legătura cetăților din Scythia Minor cu centrele grecești din sud. Unele menționează creștini veniți din alte localități sau ținuturi ca: Alexandria, Cezarea Capadociei, Siria. Altele conțin nume curat orientale. Numele Chindeas și Dinias din două inscripții, aflate una la Axiopolis și cealaltă la Tomis, aparțin, foarte probabil, unor autohtoni, pe cînd: Gibastes, Gaione, Atala și Tzeiuc, din textul altor inscripții, provenind din aceleași centre, constituie o mărturie a propagării credinței creștine printre goți și huni.

Creștinii menționați în inscripțiile din Dobrogea aparțin tuturor straturilor sociale și au ocupații diferite: unii sînt simpli soldați, alții sînt magistrați municipali sau negustori. Cîțiva dețineau cele mai înalte ranguri în armată și administrație. Din cuprinsul unor inscripții rezultă că organizarea bisericească se desăvîrșea treptat, în funcție de creșterea numărului credincioșilor și a bunurilor materiale, pe care le acumula biserica.

În centrele în care s-au făcut cercetări, au fost identificate ruinele a peste douăzeci de bazilici paleocreștine, unele prezentînd urme de refaceri succesive în timp. Astfel, la Tropaeum Traiani s-au descoperit nu mai puțin de cinci bazilici din secolele IV—VI, arătînd situația înfloritoare a creștinismului în această cetate. Patru se aflau în interiorul cetății, iar a cincea — o bazilică de cimitir — în afară de zidurile acesteia. Una dintre bazilicile din cetate, « bazilica de marmură, numită astfel din cauza materialului cu care fusese construită, este singura bazilică cu atrium cunoscută pînă acum în Dobrogea, legîndu-se strîns prin planul său de bazilicile elenistice din spațiul Mării Egee și de la Constantinopol. Planul bazilicii cu transept și criptă, din aceeași localitate, prezintă o izbitoare asemănare cu una dintre bazilicile descoperite la Filipi, în Macedonia, și amintește totodată pe acela al renumitei bazilici a sfîntului Dumitru de la Tesalonic. Săpăturile arheologice de la Histria au adus la lumină ruinele a trei bazilici publice și pe ale unei capele, în cuprinsul unei mari clădiri, toate din secolele V -VI ale e.n. Alte trei bazilici dintre care planul uneia pare a arăta o influență central-microasiatică sau siriană, au fost descoperite la Troesmis. Cîte două bazilici paleocreștine au apărut la Axiopolis, Argamum și Noviodunum, iar cîte una

la Callatis, Ulmetum, Dinogetia și Ibida. La Constanța, lipsa unor săpături arheologice sistematice, din cauza construcțiilor orașului modern, care se supra' pun ruinelor orașului Tomis, n-a dus pînă în prezent la descoperirea nici unei bazilici paleocreștine, deși textele, inscripțiile și numeroasele descoperiri izolate arată cu certitudine existența unor astfel de construcții, unele de dimensiuni foarte mari.

O dată cu încetarea stăpînirii romano-bizantine în Dobrogea, a luat sfîrșit viața urbană a provinciei și cultura legată de aceasta. Așezarea slavilor pe teritoriul provinciei și apoi luarea în stăpînire a acesteia de către bulgari, au dat lovături hotărîtoare sclavagismului în descompunere, deschizînd astfel calea formării unor relații noi de producție, relațiile feudale.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- K. MARX, *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, Introducerea, în *Opere*, voi. I, E.S.P.L.P., București, 1957.
 — *Forme premergătoare producției capitaliste*, E.S.P.L.P., București, 1956.
 K. MARX, F. ENGELS, *Opere*, III, E.S.P.L.P., București, 1958.
 F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, E.S.P.L.P., București, 1957.
 — *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*, în K. Marx-F. Engel», *Opere alese*, II, E.S.P.L.P., București, 1955.
 — *Contribuții la istoria creștinismului primitiv*, în *CoHUMuH*, voi. XVI, partea a II-a.
 V. I. LENIN, *Opere*, voi. XXV, E.S.P.L.P., București, 1954.

II. Lucrări generale și speciale

- BARNEA, L., *Nouvelles considerations sur les basiliques chretiennes de Dobroudja*, în *Dacia*, XI—XII, 1945-1947, p. 221-241.
 — *Quelques considerations sur les inscriptions chretiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 365-388.
 CONDURACHI, EM., *Histria à l'epoque du Bas-Empire d'apres les dernieres fouilles archiologiques*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 245-263.
 — *I monumenti cristiani nell'Ilirico*, în *ED*, IX, 1940.
 DIEHL, CH., MAR?AIS, GEORGES, *Histoire du moyen-âge*, t. III, *Le monde Oriental de 395 à 1081* (G. Glotz), în *Histoire Generale*, Paris, 1936. IORGA, N., *Histoire des Roumains*, II, Bucarest, 1937. KORSUNSKI, A. R., *Colonatul în imperiul roman de răsărit (sec. V—VI)*, în *ARS*, Seria istorie, 4, 1956, p. 7-40.
 LEVTCHENKO, M. V., *Byzance des origines à 1453* (trad. de Pierre Mabilie), Paris, 1949. LIPȘIT, E. E., *Prăbușirea orînduirii sclavagiste și începuturile feudalismului în Bizanț*, în *ARS*, Seria istorie, 2, 1956.
 — *Despre căile de formare a proprietății feudale și a dependenței feudale în provinciile bizantine din Balcani și Asia Mică*, în *ARS*, Seria istorie, 5, 1958.
 MAȘCHIN, A., *Istoria Romei Antice*, București, Ed. de stat, 1951.
 NETZHAMMER, R., *Die christlichen Altertumer der Dobrudscha*, București, 1918.

- OSTROGORSKY, G., *Histoire de l'Etat byzantin* (trad. de J. Gouillard), Paris, 1956.
- PATSCH, C., *Die Volkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Wien, 1928. PÄRVAN,
- V. *Salsovia*, București, 1906.
- *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
- *Cetatea Tropaeum*, în BCMI, IV, 1911, p. 174-191.
- *Nove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, în *Rend. Pont. Ace. Rom. Arc. fi.*, II, 1924.
- *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Riv. fii. e istr. classica*, N. S., II, 1924.
- PIPPIDI, D. M., *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958.
- RUSSU, I. L., *Inscripții latine din Durostorum*, în AISC, II, 1936, p. 210-212. ȘTEFAN, GH.,
- *La legio I Jovia et la défense de la frontière danubienne au IV-e siècle de notre ère*, în *Nouvelles études d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 161—167.
- *Un miliario dell'epoca di Diocleziano scoperto a Qarvân (Dinogetia)*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 221-227.
- STEIN, ERNEST, *Histoire du Bas-Empire*, II, *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476—565)*, Paris-Bruxelles, 1949.
- SIUZUMOV, M. L., *Unele probleme ale istoriei Bizanțului*, în ARS, Seria istorie, nr. 3, 1959.
- VASILIEV, A. A., *Justin the First. An introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Harvard, University Press, Cambridge-Massachusetts, 1950. VULPE, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938. ZELLER, J., *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain (Bibi. des Ecoles frangaises d'Athenes et de Rome, fasc. 112)*, Paris, 1918.

DACIA ÎN PERIOADA DE TRECERE LA FEUDALISM. POPULAȚIA AUTOHTONĂ DIN DACIA

Istoria Daciei în perioada dintre încetarea stăpînirii romane și secolul al X-lea al erei noastre constituie unul din cele mai dificile capitole ale istoriei vechi a țării noastre. Aceasta se explică atît prin complexitatea procesului istoric, datorită coexistenței mai multor populații diferite ca origine etnică și aflate în stadii diferite de dezvoltare socială și economică, cît și prin insuficiența izvoarelor.

Temelia etnică a procesului istoric a constituit-o, fără îndoială, populația autohtonă. Este firesc deci să începem tratarea istoriei Daciei în perioada amintită cu analiza situației acestei populații, în măsura în care ne-o îngăduie documentarea existentă, uneori inedită. Prin populație autohtonă noi înțelegem atît populația romanizată rămasă pe teritoriul provinciei Dacia, cît și pe dacii liberi, inclusiv carpii, care, după ce și-au dat contribuția lor la alungarea stăpînirii statului sclavagist, alăturîndu-se populației provinciei au participat la procesul de formare a unui nou mod de producție, mai avansat, ca și la formarea poporului român. Așadar, nu întîmplător și nu din motive pur cronologice, paragraful despre carpi este integrat în capitolul care privește populația autohtonă.

1. POPULAȚIA DACO-ROMANĂ ÎN DACIA DUPĂ RETRAGEREA AURELIANĂ

În secolele următoare retragerii stăpînirii romane din Dacia, izvoarele antice, romane și bizantine vorbesc numai de popoarele migratorii, care au stăpînit pe rînd teritoriile din nordul Dunării, fără să facă nici o mențiune despre populația autohtonă, daco-romană. Din această tăcere a izvoarelor scrise s-a tras în trecut concluzia că în nordul Dunării și în primul rînd pe teritoriul fostei provincii Dacia, elementul autohton, daco-roman, a dispărut cu totul o dată cu retragerea aureliană, deoarece întreaga populație a provinciei ar fi. fost mutată la sud de Dunăre.

Falsa concluzie pornind de la o premisă absurdă în sine și neverosimilă a fost folosită în discutarea controversatei probleme a etnogenezei poporului

român, discuție înveninată de cele mai multe ori, în trecut, de patimă și tendințe cu substrat politic, pentru negarea oricărei continuități a romanității în nordul Dunării. Mult timp teoriei dispariției romanității din nordul Dunării nu i s-au putut opune decât argumente de ordin logic, stăruindu-se în primul rând asupra imposibilității evacuării totale a populației din provincia abandonată de statul roman. Analiza mai atentă a știrilor istorice privitoare la părăsirea Daciei a dus, așa cum s-a arătat într-un capitol precedent, la concluzia că ele nu sprijină teza evacuării din Dacia a întregii populații a provinciei pe timpul lui Aurelian. Dimpotrivă, concepția materialismului istoric respinge principial o asemenea interpretare simplistă și unilaterală a unui eveniment considerat ca hotărâtor pentru procesul complex al etnogenezei poporului român. Tăcerea izvoarelor antice privitoare la populația daco-romană în perioada de după Aurelian, folosită ca argument *ex silentio* împotriva continuității și-a pierdut astăzi cu totul valoarea, într-adevăr, cercetările mai vechi și mai noi au scos la iveală numeroase mărturii directe despre existența populației daco-romane în nordul Dunării în secolele următoare retragerii aureliene din Dacia. Ele sînt de ordin arheologic și numărul lor sporește pe măsura intensificării cercetărilor.

Cum este firesc, continuitatea a fost mai intensă și poate fi mai ușor urmărită în teritoriile din apropierea Dunării, ținînd seama de prezența imperiului roman pe malul stîng al fluviului începînd de la Constantin cel Mare. Astfel, în Banat ea a fost pe deplin dovedită, atît pe baza știrilor literare cît și prin descoperirile arheologice. Aci prezența produselor de factură romană tîrzie cît și a monedei imperiale este nelipsită, în perioada de după Aurelian pînă în secolul al VI-lea, în aproape toate localitățile cunoscute din epoca romană, uneori chiar în ruinele vechilor clădiri.

O situație similară a existat și pe teritoriul Olteniei. Importante urme de viață de caracter roman au fost documentate la Drobeta, Sucidava, Romula și în întreg teritoriul de pe malul stîng al Dunării recucerit de imperiu în timpul lui Constantin cel Mare și menținut, cu unele întreruperi, pînă în vremea lui Iustinian. Unele produse provenind din imperiu, ca și monede romano-bizantine s-au răspîndit și la populația aflată în nordul Olteniei, cît și în Muntenia. Prezența populației daco-romane, sau a celei dacice, este documentată arheologic în numeroase localități de pe malul Dunării, de la Drobeta pînă la Spanțov, la răsărit de Oltenița (reg. București).

Existența populației daco-romane după anul 271 e documentată însă și în restul Daciei, în Transilvania propriu-zisă. Deosebit de important este faptul că mărturiile arheologice au apărut mai ales în vechile localități cunoscute din timpul provinciei, fie în ruinele centrelor urbane, mai intens cercetate arheologic, fie în fostele așezări rurale, unde ele provin aproape exclusiv din descoperiri întîmplătoare.

La *Sarmizegetusa*, fosta capitală a provinciei, cercetările arheologice au scos la iveală modeste urme ale unei populații sărace care viețuia printre ruinele

clădirilor monumentale de odinioară. Chiar în centrul oraşului, lângă for în *aedes Augustalium*, a fost construit un zid din piatră de râu legată cu pământ

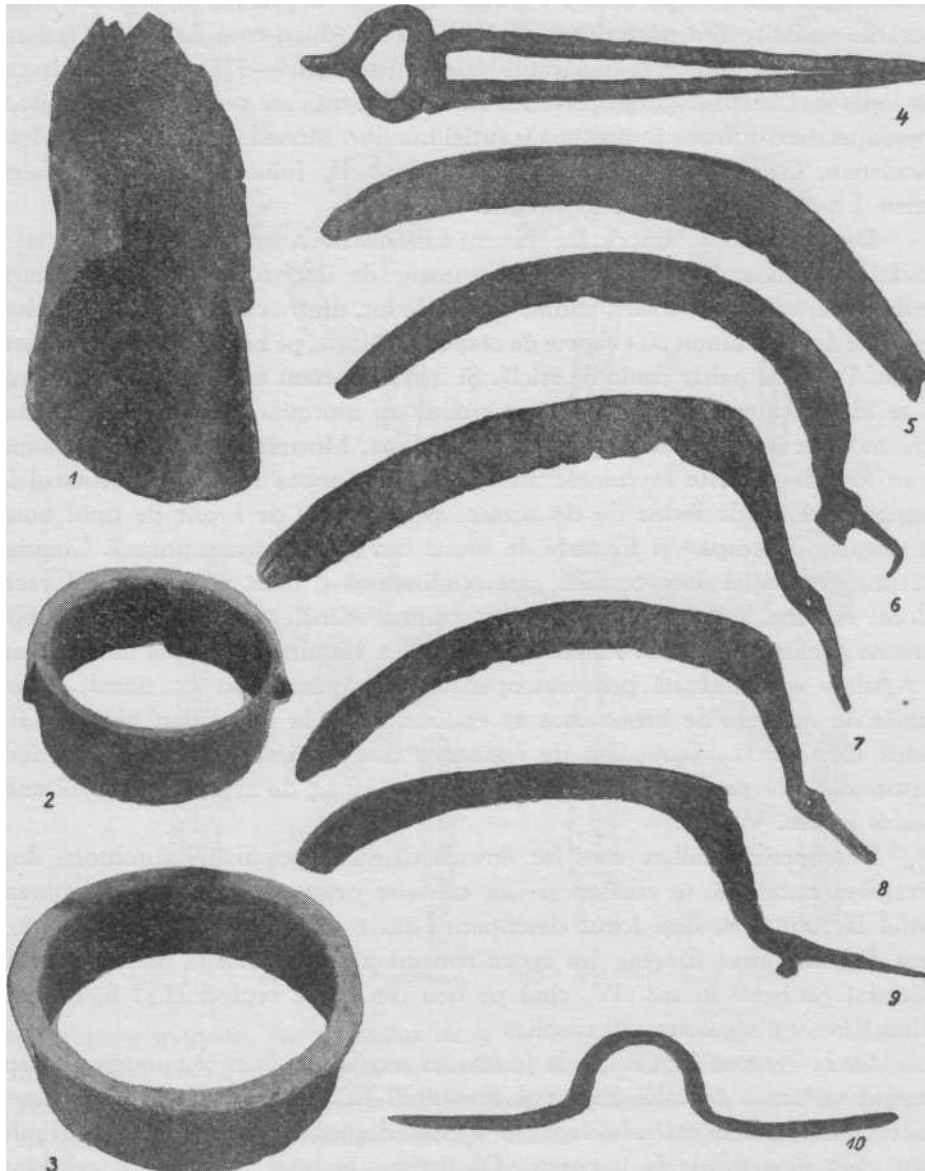

Fig. 152. — Unelte agricole, meşteşugăreşti şi piese metalice de căruţă descoperite la Bratei (sec. V).

pentru a despărţi o încăpere mai mică din grandioasa sală a bazilicii de pe latura de vest a clădirii. În apropierea aceleiaşi încăperi au fost constatate vetre de

foc și un canal de scurgere deschis. În caz de pericol această populație se refugia între zidurile, încă în picioare la această dată, ale amfiteatrului, ale cărui intrări au fost baricadate, după cum s-a putut constata cu prilejul săpăturilor. Toate lucrările amintite sînt posterioare părăsirii Daciei, după cum dovedește tezaurul de monede de bronz de la împăratul Valentinian I (364—375) descoperit în una din lojile amfiteatrului. Îngroparea lui arată neliniștea care s-a produs în mijlocul populației daco-romane în preajma invaziei hunilor. Monede izolate de la împărații Dioclețian, Galerius Maximianus, Constantinus II, Iulian Apostatul și Valentinian I s-au găsit în repetate rînduri.

De la *Apulum*, important centru administrativ, militar și comercial al Daciei, se cunosc mai multe obiecte romane de import datînd din vremurile de după părăsirea provinciei, anume opaițe de lut, dintre care unul creștin, fibule de bronz de tipul numit cu « capete de ceapă », databile, pe baza formei lor evolute, în sec. IV și un pahar conic de sticlă. Și mai important este faptul că s-a reușit să se identifice existența unui întreg cimitir cu morminte de înhumatie, datate prin monede în prima jumătate a sec. al IV-lea. Mormintele erau din cărămidă și au fost descoperite în ruinele unor terme din epoca romană. Inventarul lor conținea brățări de bronz de tip roman, perle, fibule de bronz de tipul numit cu « capete de ceapă » și monede de bronz din epoca constantiniană. Cimitirul aparține populației daco-romane care continua să-și ducă viața pe locul vechii colonii romane iar morții și-i îngropa printre ruinele vechilor clădiri publice părăsite și căzute în ruină. Relativa intensitate a viețuirii populației daco-romane la *Apulum* e confirmată prin descoperirea, în săpături sau ocazional, a unui număr de monede de bronz care se eșalonează de la Dioclețian pînă la Gratianus (373 — 383). Semnalăm de asemenea descoperirea recentă, în cartierul Partoș, deci tot pe locul vechii colonii, a unui opaiț de argilă romano-bizantin databil în sec. V—VI.

Descoperiri similare care fac dovada dăinuirii populației autohtone după retragerea aureliană se cunosc și din celelalte orașe ale fostei Dacii romane. Astfel la *Ampelum*, deși locul descoperirii nu e cunoscut mai de aproape, o bază de monument funerar din epoca romană a fost refolosită tot ca piatră de mormînt probabil în sec. IV, cînd pe una din fețele reproducînd figura unui delfin, cineva a săpat semnul crucii.

De la *Potaissa* încă de pe la jumătatea secolului trecut se cunoaște o gemă creștină cu scena Bunului Păstor și acrostihul IX0YC. Tot aici, pe « Cetate », unde se află urmele castrului legiunii V Macedonica, ca și pe teritoriul orașului, s-au găsit monede de la împărații Dioclețian, Licinius, Constantin cel Mare, Crispus și Valentinian.

La *Napoca*, în necropola vechiului oraș, pe marginea drumului care venea de la Potaissa, s-a descoperit în 1926 un monument funerar din epoca romană care, mai tîrziu, a fost reutilizat drept cutie de sarcofag, latura cu inscripție fiind așezată în jos. După inventarul pe care îl conținea, mormîntul datează din sec. IV.

El a aparținut unui creștin, după cum rezultă din săparea semnului crucii în interiorul literei O din epitaful păgîn și din adăugarea ulterioară pe monogramul, tot păgîn, *Opto S (it) T (ibi) T (erra) L (evis)* a unor semne interpretate drept A și Q. Continuitatea de viață pe teritoriul orașului și în împrejurimile lui mai e documentată pentru vremurile de după părăsirea provinciei, din sec. IV pînă în sec. VI, și de alte descoperiri arheologice. În primul rînd sînt de

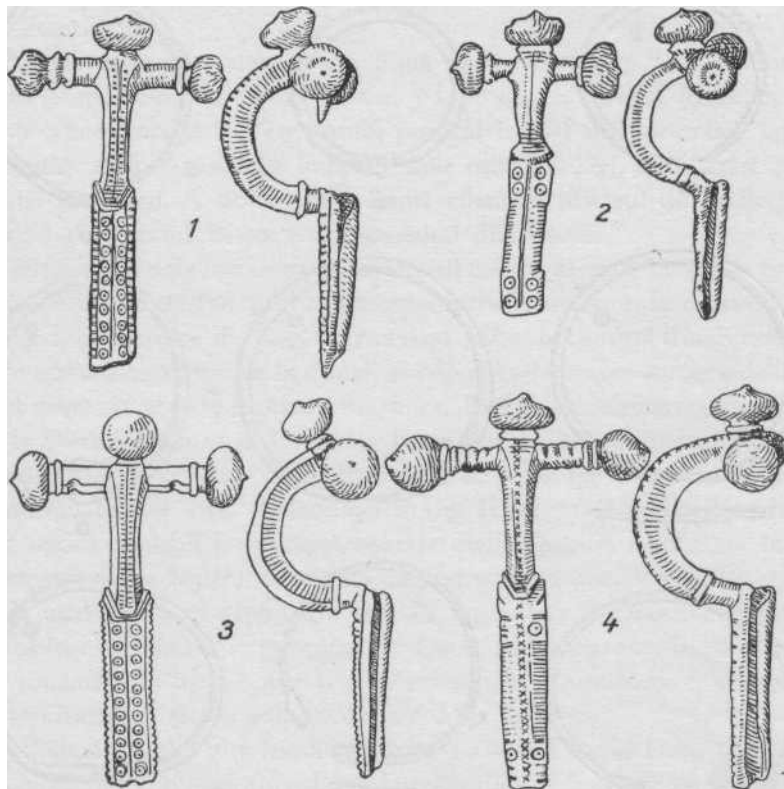

Fig. 153. — Fibule cu « capete de ceapă » (Apulum-Alba Iulia).

amintit cîteva monede, una de bronz de la Crispus, alta din același metal de la Iovianus (363—364), descoperită în cartierul Someșeni, și a treia un solidus de aur de la Teodosiu II (408—450). De o deosebită însemnătate este descoperirea în cartierul Mănăștur, a urmelor unei așezări cu ceramică lucrată cu mîna sau la roată, de culoare cenușie, arsă într-un cuptor ce pare a fi fost folosit și în epoca de după părăsirea provinciei. Din sec. IV sînt de asemenea trei fibule de argint cu semidisc, de origine pontică, iar din sec. V—VI mai multe morminte, unele descoperite în cartierul Cordoș, altele la Someșeni. Din inventarul acestora fac parte cercei de bronz sau de argint cu capetele terminate în cuburi, un inel de argint cu capetele înfășurate, de tradiție romană, și o fibulă de argint, cu cap

semicircular, terminată în trei butoni, de un tip derivat din tibulele ponto-gotice frecvente în aceste vremuri în Dacia, la care se aplică însă ornamentarea în tehnica de tradiție romană a creștăturilor în dungă.

În nord, la Porolissum, cu prilejul unor săpături mai vechi în ruinele unei clădiri de pe teritoriul municipiului roman, la est de castrul de pe dealul Pomet, s-au descoperit mai multe morminte de înhumare, dintre care șase cu cutie de

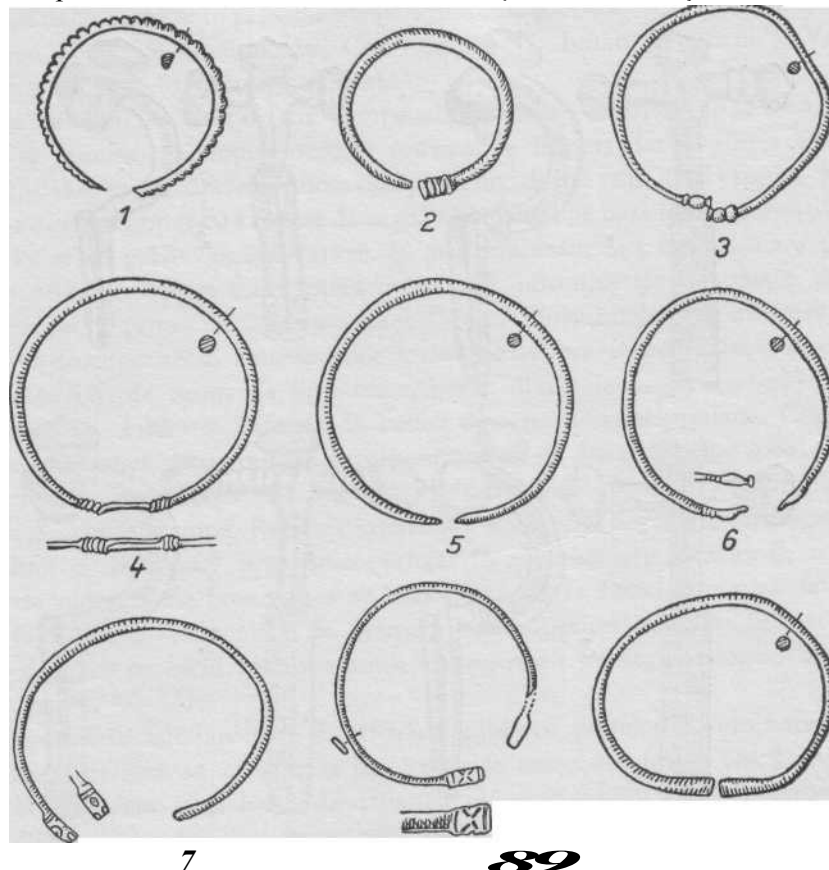

Fig. 154. — Brățări de bronz din cimitirul de la Alba Iulia.

cărămidă și 11 fără sarcofag, datînd probabil din vremurile imediat următoare părăsirii provinciei. Ele aparțin populației locale, daco-romane, care, ca și în celelalte centre urbane, își duc mai departe viața mai ales la periferia vechiului oraș, iar morții și-i îngroapă, ca și la Apulum, printre ruinele clădirilor părăsite și căzute în paragină. Aceasta se confirmă la Porolissum și prin descoperiri monetare din epoca constantiniană.

Dar produse romane tîrzii și monede bizantine s-au descoperit nu numai în fostele orașe ale provinciei, ci și în multe din așezările rurale cunoscute din epoca romană, ca și în unele așezări din jurul castrului. Dintre produsele

romane de import, cel mai important și mai semnificativ este cunoscutul *dona, rium* de la *Biertan* aproape de Mediaș, alcătuit dintr-un disc de bronz în care e înscrisă crucea monogramatică a lui Christos, de care atîrnă o tăbliță de bronz (*tabula ansata*) purtînd inscripția cu litere « ajurate»: « *Ego Zenovius votum posui*», adică « Eu Zenobius am pus (această) danie». Ambele piese făceau parte dintr-un candelabru confecționat în imperiu pe care Zenobius, după nume misionar oriental, l-a dăruit probabil comunității creștine din fosta Dacie, în epoca constantiniană.

De caracter creștin sînt și alte două descoperiri din Transilvania. Una este o mică lampă de bronz datînd din sec. VI, pe spatele căreia e fixată, în poziție verticală o cruce înscrisă într-un romb, purtînd în vîrf un porumbel, cunoscut simbol creștin. A fost găsită în împrejurimile orașului Dej, deci iarăși pe teritoriul fostei provincii. A doua este o gemă aflată în Muzeul de la Budapesta, reprezentînd pe « bunul Păstor » și provenind din Dacia.

În schimb, nu e de loc asigurat caracterul creștin al unui buton de bronz cu incrustație de argint, făcînd probabil parte dintr-o garnitură de centură, descoperit la *Feisa*, nu departe de Blaj. O frumoasă pafta de centură din bronz, ornamentată în tehnica creștăturilor în dungă, se cunoaște de la *Sic*, aproape de Gherla, provenind după cît se pare dintr-un mormînt. Exemplare similare se mai cunosc în Dacia la *Dierna*, *Drobeta* și *Sucidava*. Toate sînt produse romane, făcînd parte dintr-o categorie de obiecte mult răspîndite de-a lungul Dunării în sec. IV.

Continuitatea de viață e documentată și la Micia (azi Vețel, aproape de Deva), în epoca romană importantă așezare civilă (pagus) dezvoltată în apropierea castrului de pe Mureș, la granița de vest a provinciei. De aici se cunoaște fragmentul unei fibule de argint din sec. IV cu inscripția *Quartine vivas*. Este al doilea obiect cu inscripție cunoscut în Dacia intracarpatică, după retragerea stăpînirii romane. Nu lipsesc nici la Micia descoperirile monetare, anume două piese de la Gratianus și un solidus de aur de la Iustinian.

În sfîrșit, în multe alte localități de pe teritoriul fostei Dacii romane sînt frecvente monedele din epoca de după Aurelian, ieșite la iveală fie ca piese izolate, fie ca tezaure. Cele mai multe din localitățile în care au apărut aceste monede sînt bine cunoscute ca așezări rurale existente în timpul provinciei, ca de pildă Fizeș (r. Ilia), Berghin, Cetea și Cioara (r. Alba), Ungurei (r. Sebeș), Aiud, iar mai sus Aiton (r. Turda), Aghieș (r. Cluj), apoi Cristești, pe Mureș (r. Tg. Mureș), Reghin, în împrejurimile Sibiului, Gușterița, Șura Mare și Ocna Sibiului, pe Tîrnava Mare, Sighișoara, iar pe Olt, Cincșor (r. Făgăraș), Reci și Olteni (r. Sf. Gheorghe), Crăciunel (r. Odorhei) și altele.

În totalitatea lor, observațiile arheologice făcute în cursul săpăturilor sistematice, numeroasele produse romane tîrzii și marele număr de monede, în majoritate de bronz, descoperite atît în vechile centre urbane, cît și în așezările rurale deopotrivă cunoscute din epoca romană, constituie mărturii directe și neîndoielnice ale continuității de viață a populației daco-romane în vremurile

de după eliberarea Daciei de sub stăpînirea romană. Valoarea probatorie pentru continuitatea daco-romană a produselor romane de import, ca și a monedelor

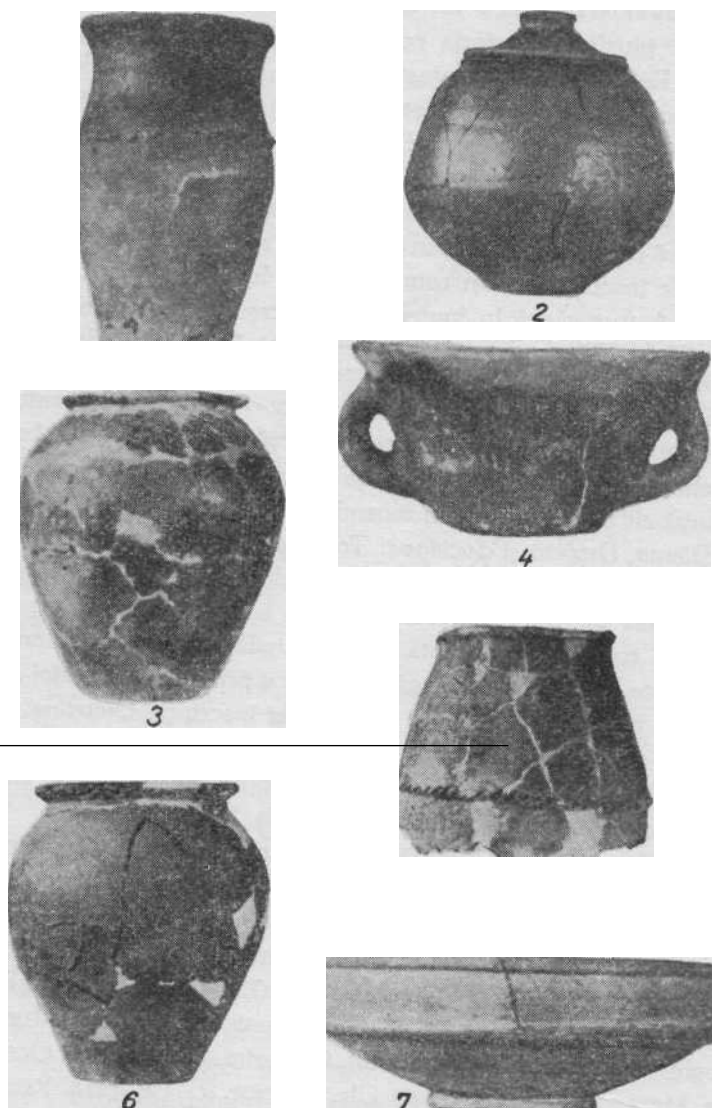

Fig. 155. — Ceramică dacică și romană din cimitirul de la Soporul de Cîmpie (sec. II—III e.n.).

de la împărații de după Aurelian este subliniată de răspîndirea lor geografică pe întreg teritoriul fostei provincii romane, iar în limitele acesteia mai ales în cuprinsul fostelor așezări de odinioară. O semnificație deosebită au în această

privință descoperirile de caracter creștin, care în sec. IV lipsesc cu desăvârșire în afara granițelor fostei provincii, iar în interiorul acesteia ele sînt absente din descoperirile atribuite populațiilor venite, în primul rînd goților. Abia începînd cu sec. V obiectele creștine își vor face sporadic apariția și în mediul popoarelor migratorii, atît pe teritoriul fostei Dacii, de pildă la Apahida, în sec. V, sau mai tîrziu, în sec. VII, la Vereșmort (azi contopit cu satul Unirea), cît și în afara lui, «extra-provinciam», de pildă la Luciu în Muntenia, și la Tâpioghyorgye, pe malul drept al Tisei, în dreptul confluenței Crișurilor.

În sprijinul continuității populației daco-romane în nordul Dunării după retragerea aureliană vin însă și alte argumente care rezultă fie din studiul circulației monetare pe teritoriul fostei Dacii, fie din compoziția unora din tezaurele monetare îngropate în acest timp.

Se știe că, datorită situației precare a provinciei dar și crizei monetare din întreg imperiul, care duce în primul rînd la deprecierea monedei de argint, circulația monetară în Dacia, cu excepția regiunilor din sud, mai ales a Banatului, scade mult în intensitate începînd de pe la mijlocul sec. III, fără a înceta însă cu totul. În unele localități, ca Apulum, Cedonia (Gușterița lângă Sibiu), Napoca, seria monedelor continuă pînă la Claudius II și Aurelian. Slăbirea circulației monetare se accentuează și mai mult după părăsirea provinciei, pînă în vremea lui Dioclețian (284—305). Într-adevăr, din această scurtă perioadă, de aproximativ trei decenii și jumătate, se cunosc în Dacia intracarpatică abia cîteva monede (aproximativ 16 piese) descoperite izolat, dar nici un tezaur care să fi fost îngropat în acest timp. Cu excepția unei singure piese de la Probus, monedele de la împărații din intervalul de timp de mai sus lipsesc și din tezaurele îngropate mai tîrziu, în cursul sec. IV. În schimb o pronunțată și evidentă înviorare a circulației monetare se produce începînd cu domnia lui Constantin cel Mare, cînd monedele romane se răspîndesc iarăși în mare număr pe teritoriul fostei Dacii. Pătrunderea din nou pe scară largă a monedelor romane în nordul Dunării își găsește explicația, pe de o parte în însăși redresarea monedei imperiale datorită reformelor efectuate de Dioclețian și de urmașii săi, ceea ce a făcut ca ea să se bucure iarăși de încredere generală și să redevină o monedă de mare circulație, iar pe de altă parte în activitatea stăruitoare desfășurată de Constantin cel Mare pentru reorganizarea limesului dunărean și a succeselor sale militare (vezi p. 651 urm.). Înfrîngerea goților și pacea încheiată de împărat cu aceștia în anul 332, cînd ei devin *foederati* ai imperiului, au creat condiții favorabile pentru reluarea legăturilor comerciale, politice și culturale dintre populațiile din nordul Dunării și imperiu. Dar, pe de altă parte, reluarea cu atîta intensitate a circulației monetare în fosta Dacie, ca și prezența produselor romane de import de altfel, presupune existența pe teritoriul fostei provincii a unei populații care, datorită structurii sale economice și sociale, și păstrării unor tradiții mai vechi în felul de viață, simțea nevoia unor asemenea produse și a monedelor romane, a căror întrebuințare o cunoștea și cu a căror folosire era obișnuită. Cît privește

monedele, ele erau apreciate nu numai pentru valoarea lor intrinsecă, ci mai ales ca mijloace de schimb, după cum rezultă din faptul că majoritatea monedelor din sec. IV sînt de bronz, numai o treime de argint și abia 5% de aur. O atare proporție între monedele cu valoare mică și celelalte categorii, poate fi datorată sărăciei populației și volumului scăzut al schimbului. Această populație, în condițiile istorice din sec. IV și din veacurile următoare în Dacia, nu putea fi alta decît populația daco-romană. Atribuirea pe seama acestei populații atît a monedelor, cît și a produselor romane din acest timp, e dovedită prin descoperirea lor îndeosebi tocmai în vechile așezări, după cum s-a arătat mai sus. Dimpotrivă, produsele de acest fel și mai ales monedele sînt aproape cu totul absente în descoperirile din sec. IV atribuite popoarelor migratorii. Reluarea pe scară largă, în sec. IV, a circulației monetare în Dacia datorită populației locale, daco-romane, este un fenomen firesc, care a putut fi constatat și în alte regiuni de la periferia imperiului, aflătoare într-o situație similară cu aceea a Daciei, ca de pildă de-a lungul limesului german și retic, pe Rin și la Dunărea superioară. Și acolo, după ocuparea acelor ținuturi de neamurile germanice, circulația monetară întreruptă un timp din cauza atacurilor violente și a străpungerii apărării romane, a fost reluată cu intensitate la începutul secolului IV, tot datorită populației locale, rămasă în vechile ei locuințe, după cum au arătat cercetările arheologice. În schimb, popoarele migratorii, poposite de curînd pe pămîntul Daciei, în primul rînd goții, din cauza structurii lor economice și sociale diferite, mai înapoiate, erau prea puțin obișnuite cu folosirea monedelor ca mijloc de schimb, astfel că le apreciau mai mult pentru valoarea lor intrinsecă, preferînd firește, pe cele de aur. Dar monedele de aur încep să prevaleze în descoperirile monetare din Dacia abia după domnia lui Valentinian I (363—375).

În același sens trebuie să fie interpretată și prezența tezaurelor monetare din Dacia secolului IV, în număr de zece pînă la sfîrșitul domniei lui Valentinian. În afară de faptul că ele s-au descoperit aproape numai pe teritoriul fostei provincii și că, exceptînd două cazuri, cuprind numai monede de bronz sau, în număr mai mic, de argint, nu mai puțin de cinci dintre ele, cele descoperite la Orșova și Borlova în Banat, la Hunedoara, Pasul Vulcanului și Nireș aproape de Dej, în Transilvania, au o compoziție mixtă, fiind alcătuite atît din monede anterioare părăsirii Daciei, anume denari imperiali sau chiar mai vechi, din timpul republicii, formînd obișnuit majoritatea pieselor, cît și din monede din sec. IV, mai puține la număr, și aproape numai de bronz. O asemenea compoziție a tezaurelor dovedește că ele au aparținut unor proprietari din rîndul populației locale, căci numai aceasta putea să mai dispună în sec. IV de monedă bună de argint, care încetase demult să mai circule în imperiu, unde încă în cursul sec. III, în timpul crizei monetare, fusese retrasă din circulație spre a fi rebătută. Aceste tezaure reprezintă deci economii agonisite într-un răstimp mai îndelungat și transmise din generație în generație în sînul aceleiași populații.

În ansamblul ei, circulația monetară din Dacia după Constantin cel Mare se menține intensă pînă aproximativ pe timpul lui Gratianus (375—383), după care ea slăbește treptat, datorită fără îndoială tulburărilor și stării de nesiguranță provocată de invazia hunilor și apoi de expedițiile nimicitoare conduse de Attila de-a lungul Dunării, spre sfîrșitul domniei lui Teodosiu II (408 — 450), cînd capetele de pod ale romanilor de pe malul stîng al fluviului au fost lichidate. Cu toate acestea, în tot timpul stăpînirii hunilor, ca și după aceea, pînă la Iustinian (527—565), monedele romane, în număr mai mic e adevărat, continuă să pătrundă și să circule în nordul Dunării. Pe timpul lui Iustinian moneda bizantină se răspîndește iarăși în număr destul de mare în Dacia. Faptul își găsește explicația tot în împrejurările istorice generale, care au permis, pe de o parte, ca moneda bizantină să devină din nou de mare circulație, iar pe de altă parte ca acest împărat să-și desfășoare cunoscuta operă de refacere a apărării imperiului pe Dunăre, de care se leagă și reconstruirea unor fortărețe pe malul stîng al fluviului. După Iustinian însă, circulația monedelor bizantine în Dacia slăbește din ce în ce mai mult, pînă la încetarea ei completă. Ultimele tezaure monetare îngropate în Dacia sînt cele de la Firtuș și de la Vădaș, la est de Tg. Mureș, care se încheie amîndouă cu monede de la Heraclios (610—641). De la împărații următori s-au găsit numai monede izolate și puține la număr.

Cum s-a amintit în treacăt mai sus, după Valentinian I în circulația monetară din Dacia sînt preponderente, atît în descoperirile de piese izolate, cît mai ales în tezaure, monedele de aur. Adeseori ele sînt asociate în tezaure cu obiecte prețioase, din același metal. Nu lipsesc însă din descoperirile datînd din sec. V—VI nici monedele de bronz. Interasant de observat este însă că și în aceste vremuri monedele, de bronz, dar și de aur, continuă să apară și în multe din vechile localități, ca de pildă la Napoca, Potaissa, Hoghiz, Vețel, Cristești pe Mureș, Cetatea, Șeica Mică, Sîngiorgiul de Cîmpie (r. Sărmaș), Ocna Sibiului, Luna de Jos și altele. Pe de altă parte unele tezaure monetare care se încheie cu monede posterioare lui Valentinian I, îngropate deci după invazia hunilor, mai cuprind încă, uneori în număr destul de mare, și monede mai vechi. Astfel tezaurul de la Zărnești, în fața Pasului Bran, începe cu monede de la Claudiu II (268-270) și sfîrșește cu exemplare de la Valentinian II (375—392). El are deci o compoziție similară cu a tezaurelor mixte amintite mai sus. 'Tezaurul de la Vădaș, la care de asemenea ne-am referit, e alcătuit din 52 denari republicani și de ai lui August, la care se adaugă monede de aur aparținînd împăraților de la Constantin cel Mare pînă la Heraclios (610—641), iar tezaurul de la Valea Strîmbă (r. Gheorghieni) cuprinde pe lîngă cîteva obiecte de aur și de argint, 50 de denari din sec. II, de la împărații Hadrian la Commodus, apoi 10 piese de argint de la Constans, spre a se încheia cu trei solidi de la Gratianus. După compoziția lui, mai ales că cuprinde numai monede de cupru, tezaurul de la Zărnești a aparținut probabil unui localnic. Presupunînd că celelalte două au aparținut, la data îngropării lor, unor noi veniți în Dacia, trebuie să admitem

totuși că piesele mai vechi, din epoca republicii sau din sec. II. e-n. nu au putut ajunge în posesiunea lor decât prin mijlocirea autohtonilor, de la care ei și le-au însușit.

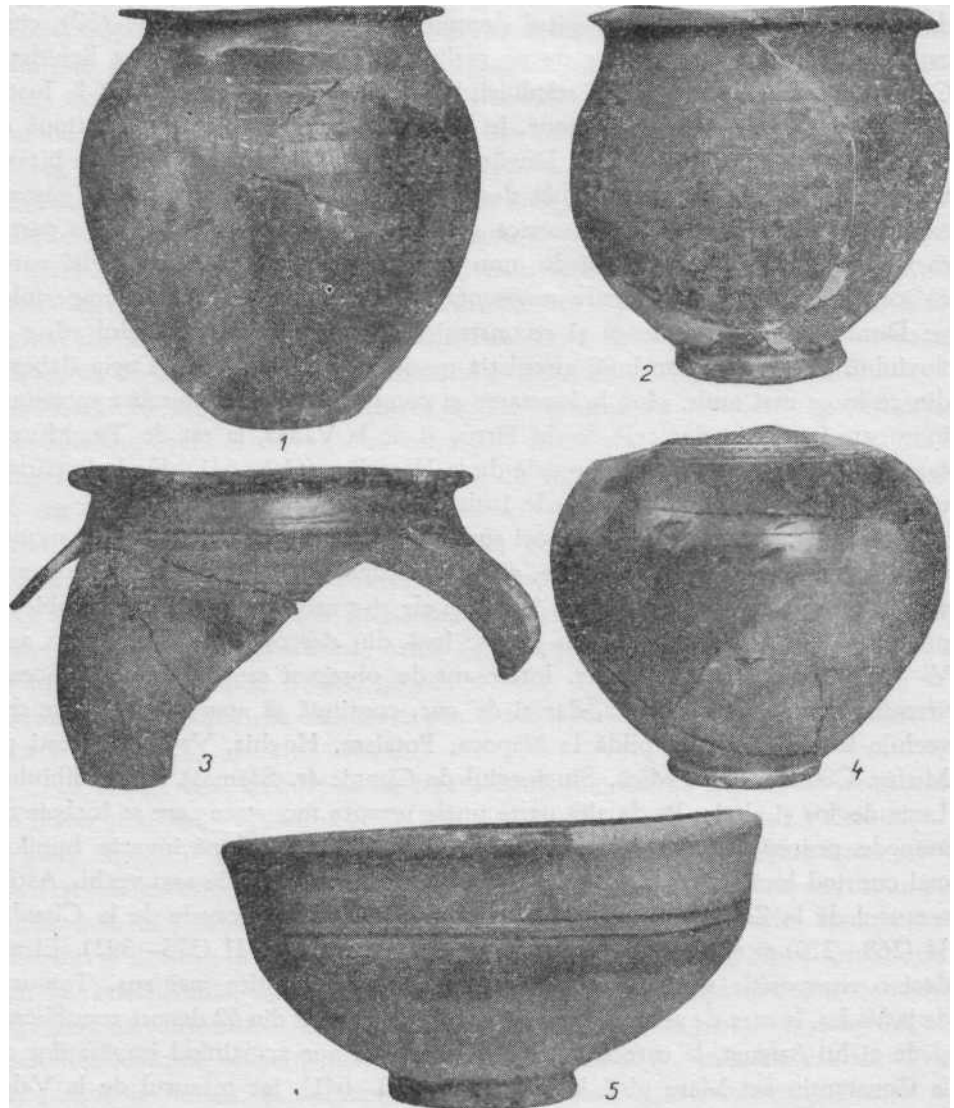

Fig. 156. — Ceramică cenușie lucrată la roată din cimitirul de incinerare de la Cipău (sec. IV e.n.).

În lumina mărturiilor arheologice și monetare, a studiului circulației monedelor și a compoziției anumitor tezaure, existența populației daco-române în epoca de după Aurelian pe teritoriul fostei Dacii nu mai poate fi

pusă la îndoială, iar argumentul *ex silentio* invocat de istorici mai vechi este scos din discuție.

O dată cu aceasta este pe deplin dovedită și continuitatea în multe din vechile așezări, urbane sau rurale, care în condiții schimbate față de epoca romană, sînt locuite fără întrerupere de populația daco-romană timp de cel puțin

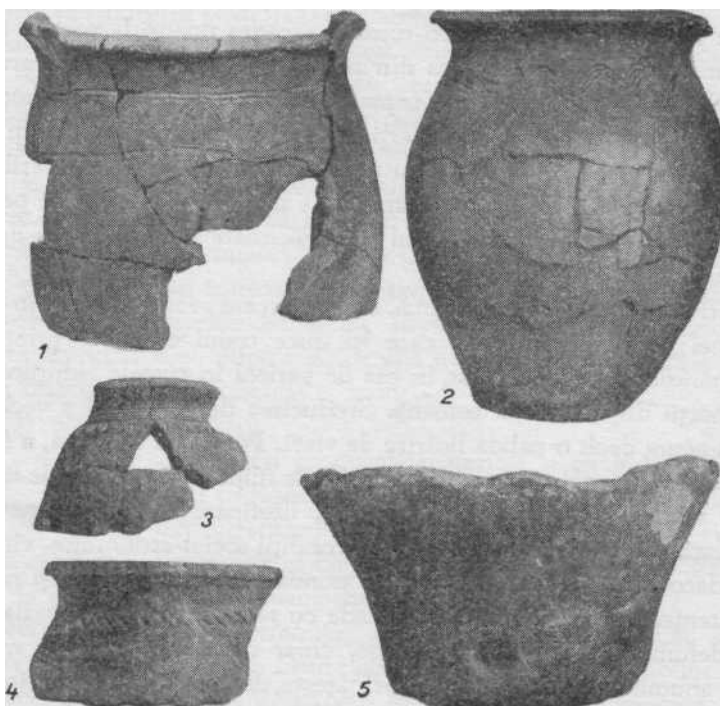

Fig. 157. — Ceramică lucrată cu mîna, descoperită în cimitirul de incinerare de la Cipău.

un secol după retragerea stăpînirii romane. Invazia hunilor a provocat însă o mare tulburare nu numai în rîndurile populației daco-romane, ci și printre popoarele care deținuseră pînă aici dominația politică, cele mai multe fiind nevoite să plece mai departe. În schimb alte grupuri de populație, mai ales germanice după cît se pare, fugind din fața hunilor care înaintau dinspre răsărit, și-au căutat refugiul în Transilvania. Asemenea tulburări care creau o stare generală de nesiguranță s-au repetat de mai multe ori și mai tîrziu, în împrejurările vitrege din cursul secolelor V—VI, mai ales cu ocazia răsturnării puterii hunilor, de către gepizi, apoi după înfrîngerea acestora de către longobarzi și avari, cei din urmă extinzîndu-și dominația politică și asupra unei părți a Transilvaniei. În aceste împrejurări este de presupus că populația daco-romană a fost nevoită să părăsească vechile așezări, în care trăia încă în sec. IV, retrăgîndu-se în locuri mai ferite. Cu toate acestea, descoperirile arheologice, constînd din produse și

monede romano-bizantine, după cum s-a arătat mai sus, dovedesc că la Apulum, ca și la Micia, la Potaissa, ca și la Napoca și în multe localități rurale, cunoscute din epoca romană, viața nu a încetat cu totul nici în secolele V—VI, dacă nu și după aceea. Ele sînt însă, pentru moment, prea sporadice spre a putea susține o continuitate neîntreruptă de locuire a vechilor așezări. E mai probabil că în cursul numeroaselor pendulări dintr-un loc într-altul, la care a fost obligată în tot acest răstimp, populația daco-romană revenea uneori la vechile așezări, în vremurile mai liniștite, unde găsea din nou, pentru un timp oarecare, condiții favorabile de trai. Alături de daco-romani se așază însă, potrivit descoperirilor arheologice, și grupuri de oameni aparținînd popoarelor migratorii. În asemenea împrejurări, cînd populația era mereu nevoită să-și părăsească așezările, tot mai modeste fără îndoială și mai puțin durabile, e ușor de înțeles de ce pe teritoriul fostei Dacii, spre deosebire de sudul Dunării, toate numele antice de localități s-au pierdut.

Cît privește orașele, ele continuă, după cum s-a văzut, să ofere în secolul IV adăpost unei populații modeste, care își duce traiul ei mizer printre ruinele clădirilor părăsite, baricadîndu-se în caz de pericol în spatele zidurilor și îngropîndu-și morții după tradiția romană. Strălucirea de odinioară a vechilor orașe nu mai era acum decît o palidă licărire de viață. Populația acestora, a fost curînd redusă la condițiile unei vieți simple. Lipsite de mijloacele tehnice de mai înainte, multe din vechile meșteșuguri specializate, destinate a satisface nevoile unor stăpîni bogați, sînt curînd uitate. În noile condiții social-economice, cînd întreaga populație daco-romană se întoarce la economia naturală, orașele își pierd însuși rostul existenței lor și viața urbană decade cu totul în Dacia. Invazia hunilor a pecetluit definitiv soarta vechilor orașe, chiar dacă descoperirile mai recente arată că o anumită populație se mai pripășește, din cînd în cînd, printre vechile ruine și în secolele următoare. În unele părți, ca de pildă la Napoca, grupuri de oameni se așază din nou în diferite puncte din jurul fostului oraș. La venirea slavilor, în sec. VII, vechile nume ale orașelor erau însă peste tot uitate. Fostele orașe romane nu mai erau la această dată decît niște cîmpuri de ruine. De aceea, satul care s-a înfiripat, atunci sau mai tîrziu, pe locul Sarmizegetusei de odinioară e numit *Qrădiște*, așezarea de la Apulum, *Bălgrad*, iar satul din apropierea castru» lui și a orașului Porolissum, *hioigrad*, toate acestea fiind toponimice date de către slavi.

Condiții de viață mai bune oferea în schimb populației daco-romane mediul rural, pămîntul Daciei fiind bogat în resurse de trai spre a putea hrăni o populație mult mai numeroasă decît va fi fost populația daco-romană, după retragerea aureliană. Cu toate acestea, din cauza lipsei de cercetări, documentarea noastră este deocamdată mai redusă în această privință și se sprijină mai ales pe descoperiri întîmplătoare.

În mediul rural, în special în regiunile din estul Daciei, mai depărtate de centrele urbane, se alcătuiuse încă din epoca romană o cultură populară care

îmbina tradițiile culturii autohtone dacice, cu formele de cultură romană. Cu această cultură populară pășesc daco-romanii pe drumul noii evoluții istorice pe care îl deschide eliberarea Daciei de sub stăpânirea statului roman. Cele două componente ale noii culturi sînt dezvoltate mai departe în epoca postromană.

Tradițiile vieții romane se manifestă la populația daco-romană în această epocă în primul rînd prin păstrarea, mai ales în fostele centre urbane, ca Apulum și Porolissum, a ritului de înmormîntare în sarcofagii de cărămidă, apoi prin preferința pentru produsele romane, mai tîrziu bizantine, de import, ca și prin folosirea curentă a monedei, mai ales a celei mărunte de bronz. Legăturile cu lumea romană din sudul Dunării constituie pentru această populație o pîrghie a dezvoltării ei în primele trei secole de după Aurelian.

în sec. IV, pînă la venirea hunilor, poate și după aceea, pînă la marile expediții întreprinse pe la mijlocul sec. V sub conducerea lui Attila, legăturile economice și schimburile comerciale ale populației daco-romane sînt orientate spre sud-vest, spre teritoriile latine ale Illyricului, inclusiv Pannonia, și mai departe spre nordul Italiei, după cum rezultă din analiza tipologică a produselor romane de import, ca și a circulației monetare din acest timp.

Răspîndirea creștinismului la dacoromâni - O dată cu produsele materiale și cu monedele, din aceleași teritorii de la sud de Dunăre, mai ales din Illyricul latin, pătrund în nordul Dunării, începînd cu sec. IV, și curențele religioase. Creștinismul biruitor în imperiu se răspîndește și prinde rădăcini și la populația daco-romană din Dacia.

Despre existența unor comunități creștine în Dacia Traiană, în secolele II—III, nu avem nici o știre. Examinarea critică a monumentelor epigrafice și arheologice, considerate de V. Pârvan sau de alții drept creștine, a dovedit încă de acum două decenii și mai bine că ele nu au acest caracter. Nici textele literare, ale lui Tertulian și Origene, invocate în sprijinul propagării credinței creștine la populația din nordul Dunării, datorită caracterului lor apologetic și afirmațiilor prea vagi pe care le fac nu pot constitui mărturii sigure și demne de crezare. Ceea ce se considerase « o necesitate logic-istorică » rămîne doar o simplă posibilitate, pînă astăzi nedocumentată prin descoperiri arheologice. Dacă vor fi existat totuși în Dacia Traiană adepți ai noii credințe, aceștia vor fi poate orientali, care nu în Dacia s-au convertit la noua religie, ci au adus-o cu ei din ținuturile de unde erau originari. Așa par cel puțin să indice cîteva geme numite *abraxas*, talismane ale adepților sectei gnosticilor, descoperite în cîteva localități din Dacia romană, la Porolissum, în Transilvania, la Romula și la Orlea în Oltenia.

Cu totul alta este situația în sec. IV, cînd, după biruința noii credințe pe timpul lui Constantin cel Mare, ea a fost recunoscută ca religie liberă și sprijinită oficial de împărați împotriva păgînismului în declin. De-a lungul Dunării apar peste tot comunități creștine și se întemeiază episcopate în provinciile dunărene,

de pildă la Marcianopolis în Moesia Inferior, la Naissus în Dacia Mediterranea și la Sirmium, Siscia și Poetovio în Pannonia, dar curînd după aceea sînt docu-

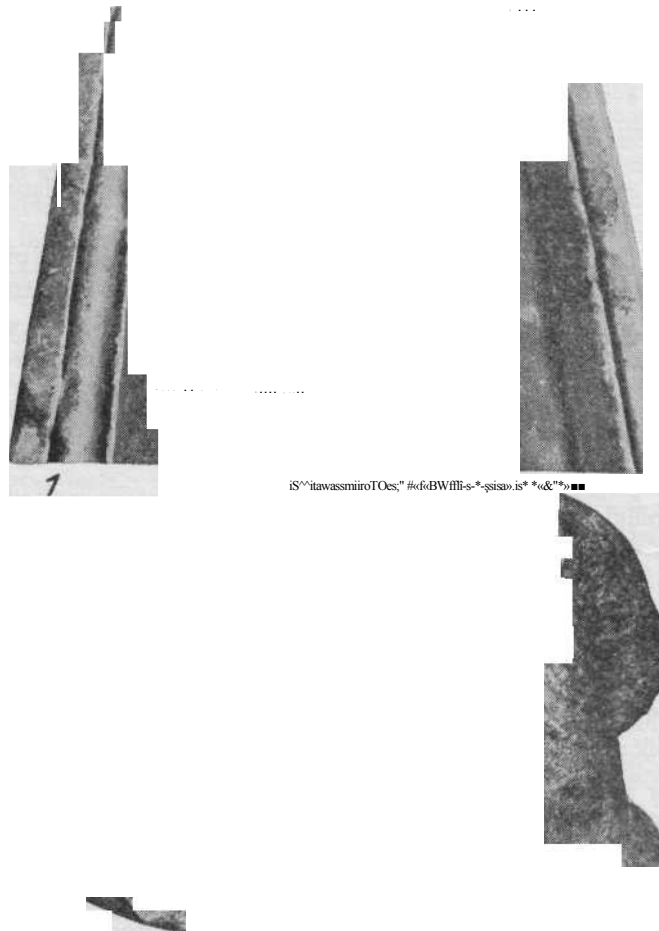

Fig. 158. — Monumente funerare de caracter creștin: 1. — Inscripție funerară romană pe care s-au aplicat ulterior semne creștine (Napoca-Cluj). 2. — Piatră de mormînt romană de caracter creștin (probabil de la Ampelum-Zlatna).

mentate multe altele, la Torni și Odessos, pe litoralul pontic, apoi la Durostorum, Appiaria, Abrittus, Sexanta-Prista, Novae, Nicopolis, în Moesia Inferior,

la Oescus, Castra Martis, Ratiaria și Aquae, în Dacia Ripensis, Viminacium, Margum și Singidunum, în Moesia Superior, iar în Pannonia la Mursa, Savaria, Scarbantia, Carnuntum și în alte localități.

Cuceririle lui Constantin cel Mare de pe malul stîng al Dunării au transplat creștinismul și în aceste teritorii, deschizînd totodată calea propagării lui prin misionari sau prin legăturile directe dintre locuitorii celor două maluri ale Dunării și în afara granițelor imperiului.

Fig. 159. — Geme paleocreștine descoperite în Dacia. 1 — Porolissum; 2 — Potaissa-Turda; 3 — Loc necunoscut.

Descoperiri creștine din sec. IV— V se cunosc mai ales în Oltenia, la Drobeta, Sucidava și Romula, iar în Banat la Băile Herculane, Vîrșeș și alte localități. La Sucidava s-a descoperit și o *bazilică creștină*, monument unic pînă acum pe teritoriul fostei Dacii. Ea datează din sec. VI și stă în legătură cu necesitățile garnizoanei ce ocupa din nou cetățuia de la Sucidava (Celei). De altfel în Novella XI sînt amintite și două centre bisericești de pe malul stîng al fluviului, Recidiva și *Litterata*¹.

Prin intermediul comunităților creștine din centrele bisericești de pe malul stîng al Dunării, creștinismul s-a răspîndit începînd cu sec. IV și la populația daco-romană din Dacia Carpatică, după cum dovedesc descoperirile de obiecte creștine arătate mai sus.

În legătură cu repartizarea geografică a descoperirilor creștine s-a făcut constatarea că la Dunărea de jos ele nu apar decît pe teritoriul fostei Dacii, care a aparținut odată imperiului roman. Constatarea e în primul rînd valabilă pentru secolul IV și ea întărește convingerea că aceste descoperiri de factură creștină au aparținut populației romane. Pe teritoriul Transilvaniei, în acest secol nu cunoaștem nici un singur obiect de caracter creștin care să poată fi atribuit goților. Aceștia par să fi. rămas în sec. IV la vechile credințe păgîne. Încercările de evanghelizare a goților, făcute fără prea mult succes, de care vorbesc numeroase izvoare literar-istorice, se referă numai la goții care locuiau la est de Dacia,

¹ *Corpus iuris civilis*, ed. Schoell-Kroll, III, Berlin, 1895, p. 94.

aproape de gurile Dunării. Convertirea generală a vizigoților la creștinism a avut loc abia după trecerea lor la sudul Dunării, pe teritoriul imperiului, în anul 376. Răspîndirea creștinismului la populația daco-romană din Dacia în cursul sec. IV o putem înțelege mai bine dacă ținem seama de ceea ce F. Engels observa în legătură cu creștinismul primitiv, anume că el nu a ajuns o religie universală decît după ce a fost însușit de lumea greco-romană, al cărui produs dintre

Fig. 160. — Inscripție și monogramă creștină (sec. IV), descoperite la Biertan.

romană din sudul Dunării. Faptul că ea continuă să vorbească limba latină a fost fără îndoială un alt factor care a facilitat răspîndirea creștinismului în rîndurile populației daco-romane din nordul Dunării, într-adevăr, creștinismul primitiv răspîndit în sec. IV la daco-romani este de formă latină. Un prim indiciu în această privință îl oferă factura obiectelor creștine din Dacia secolului IV. Studiul tipologic al acestor obiecte a dovedit că ele sînt originare din sudul Dunării, aflîndu-și adeseori cele mai bune analogii în provinciile dunărene ale Illyricului latin, în Pannonia vecină și mai departe în Italia. Aceasta este în general, după cum s-a mai spus, și orientarea economică și comercială a Daciei în sec. IV.

Mai mult decît factura obiectelor arheologice, caracterul latin al creștinismului primitiv al daco-romanilor rezultă însă în mod clar din originea latină a termenilor privitori la noțiunile fundamentale ale credinței creștine, păstrați

cele mai autentice este, cel puțin în această formă, și în a cărei sferă de idei s-a contopit¹. În lumea greco-romană creștinismul a găsit cele mai bune condiții economice și sociale pentru a prinde rădăcini, cuprinzînd la început masele celor asupriți, căroro noua credință le oferea iluzia unei salvări chiar dacă ea era plasată într-o viață viitoare, pentru a deveni apoi o religie universală, după ce a fost îmbrățișat și de toate păturile clasei dominante. Dacă în sec. IV creștinismul s-a răspîndit atît de repede la populația daco-romană din Dacia, în-seamnă că el a găsit și aici teren prielnic, datorită, pe de o parte, situației grele în care se afla ea iar, pe de altă parte, faptului că această populație păstra încă vii tradițiile culturii romane moștenite, întreținute acum prin legăturile economice și culturale cu lumea

¹ F. Engels, *Istoria creștinismului primitiv*, în Marx-Engels, *Despre religie*, E.S.P.L.P., Buc, 1958, p. 291 și 311.

până astăzi în limba poporului român, ca de pildă: *crux* (cruce), *domine deo* (dumnezeu), *christianus* (creștin), *sanctus* (sînt=sfînt, de pildă Sînnicoară, Sîmedru, Sîntion, Sînvășii), *angelus* (înger), *basilica* (biserica), *Paschae* (Paște), *caseum ligare* (cișlegi), *carnem ligare* (cîmlegi), *communicare* (a cumineca) și altele. În măsura în care ele se pot data, aceste cuvinte au intrat în limba dacoromânilor în sec. IV. Astfel, de pildă, pare dovedit că postul numit *quadrage-sima* (păresimi) a fost introdus numai în sec. IV, deci numai atunci a putut lua naștere cuvîntul care-l denumește și firește tot numai atunci el a putut fi însușit și de daco-romani. Din sec. IV pare să fie și cuvîntul *Crăciun* (din *calationem I* sau *creationem* ?). Cît privește apoi termenul de *basilica*, din care derivă în romînește biserică, el s-a generalizat în imperiu ca denumire a lăcașului de cult creștin numai începînd cu epoca lui Constantin cel Mare. Păstrarea lui în limba romînă dovedește că la daco-romani creștinismul s-a răspîndit de-abia în sec. IV, spre deosebire de celelalte regiuni ale imperiului, unde era folosit cuvîntul *ecclesia*, păstrat în celelalte limbi romanice. Tot în sec. IV cuvinte existente mai dinainte în limba daco-romanilor au primit o semnificație nouă, creștină, ca de pildă *lex* (lege, credință), *peccatum* (păcat), *paganus* (păgîn), *presbyter* (preot), *pervigilium* (priveghii), *draco* (drac) și altele.

Fig. 161. — Lampă creștină de lut de la Apulum (sec. IV).

Creștinismul introdus în sec. IV la daco-romani, după cum putem deduce atît din conținutul modest al descoperirilor arheologice, cît și din termenii latini din limbă, era de factură populară, propagat nu de misionarii oficiali, ci răspîndit mai mult din om în om, prin contactul direct cu populația creștină din imperiu. Populația daco-romană din Dacia nu a avut un « apostol » căruia să i se atribuie în mod special conversiunea sa la creștinism. Nicetas din Remesiana nu pare să fi predicat și în nordul Dunării, cum s-a crezut. Lipsit de organizare ecleziastică superioară, pe care o va primi mult mai tîrziu prin filiera slavo-bizantină, creștinismul primitiv al daco-romanilor se reducea la însușirea elementelor de bază ale noii credințe și la practica simplă a cultului, în mijlocul unor comunități mici, probabil fără legătură între ele și nesupuse vreunei anumite jurisdicții bisericești. În Dacia, ca peste tot, creștinismul s-a altoit la daco-romani pe credințele mai vechi, păstrate mai departe. Astfel au fost menținute numele unor sărbători păgîne, ca *Rosalia* (Rusalii) și *Florilia* (Florii), cu toate obiceiurile legate de ele.

Dar așezarea hunilor în Cîmpia Tisei și mai ales marile lor invazii în imperiul roman au determinat izolarea Daciei de părțile apusene ale imperiului. Decăderea imperiului roman de apus și destrămarea unității

economice și politice a Illyricului au făcut imposibilă reluarea legăturilor cu aceste teritorii.

Începînd de pe la mijlocul sec. V, Dacia și întreg teritoriul carpato-danubian intră în schimb în sfera intereselor economice ale Bizanțului. Semnificative în privința noii orientări a legăturilor economice ale populațiilor din nordul Dunării sînt cele două lămpi de bronz amintite, de la Luciu și de la Tâpio-gyorgye în dreapta Tisei, amîndouă de origine egipteană și ajunse în ținuturile noastre prin intermediul Bizanțului. Pe timpul împăratului Iustinian expansiunea economică și comercială a Bizanțului ia un mare avînt, ceea ce pentru Dacia se oglindește în numărul mare de monede și produse bizantine descoperite. După el însă, această expansiune slăbește, iar după prăbușirea apărării

bizantine la Dunăre, în ultimele două decenii ale sec. VI, legăturile cu imperiul se întrerup aproape complet. Ele continuă însă cu teritoriul dintre Dunăre și Haemus ocupat de slavi și bulgari.

întorcându-ne la vremurile imediat următoare retragerii aureliene, constatăm că populația daco-romană își face simțită prezența ei în Dacia și în contactul cu populațiile noi așezate pe teritoriul provinciei, cu care ea e nevoită să conviețuiască. Mai multe descoperiri și observații arheologice ilustrează concret acest contact, conviețuirea pașnică și influențele reciproce.

Încă rriai demult se cunoaște un mormânt de incinerare descoperit la *Lechința de Mureș*. Inventarul lui cuprinde un vas roșu de autentică factură romană, alături de două vase cenușii și o fibulă de argint cu semidisc, de origine ponto-gotică. Prin ritual de incinerare și locul însuși de descoperire, o veche așezare autohtonă, mormântul aparține unui localnic care folosește și produse împrumutate de la goți. Ritualul incinerării, de veche tradiție dacică, practicat cu predilecție și în epoca romană, reprezintă componenta autohtonă continuată în epoca postromană de populația daco-romană. El constituie cel mai bun indiciu pentru a deosebi descoperirile arheologice aparținând daco-romanilor de cele atribuite populațiilor migratorii, care în secolele IV și următoarele practică inhumarea. Ritualul tradițional al incinerării e practicat fără întrerupere și de dacii liberi, din estul ca și din vestul Daciei, de-a lungul epocii corespunzătoare stăpînirii romane în nordul Dunării, pînă în sec. IV, după cum dovedesc îndeosebi cimitirele de la Poienestii, Vîrtișcoi, de la Olteni (reg. București) și altele. O așezare autohtonă și morminte de incinerare în urnă sînt cunoscute și la Cipău, pe cursul superior al Mureșului. În această așezare a apărut ceramică de factură autentic dacică și un tezaur alcătuit din 15 monede de la Constantin I pînă la Valentinian I. Probabil tot populației autohtone sînt de atribuit și mormintele de incinerare de la Porumbenii Mici (r. Cristur). În sfîrșit, mai spre est, dar tot pe teritoriul fostei provincii, așezarea de la Sf. Gheorghe pare a continua fără întrerupere din epoca dacică, de-a lungul celei romane, pînă în sec. IV, populația de aici păstrînd tot timpul ritualul incinerării. În sec. IV

însă, alături de ceramica de tradiție locală, dacică sau romană, își fac apariția și vasele specifice culturii pontice, numită Cerniahov, cunoscută la noi sub numele de Sîntana de Mureș.

Același amestec de produse romane sau autohtone — un vas cu ornamente ștampilate și un pandantiv de bronz, de reminiscență dacică — cu produse specifice culturii Sîntana de Mureș s-a constatat și într-un mormînt din cimitirul de înhumăție din sec. IV de la *Palatca*. Întreg cimitirul se află pe locul unei clădiri, poate o *villa rustica*, cu ziduri de piatră datînd din epoca romană. O parte din morminte se aflau chiar printre ruinele acestei construcții. Două erau acoperite cu țigle romane, iar alte două erau încadrate de ziduri seci, fără mortar. E o situație care amintește de mormintele din sec. IV de la Apulum. Mediul arheologic caracteristic unei mici așezări rurale din epoca romană, factura provincială sau autohtonă a unei părți a inventarului funerar, alături de produsele de origine incontestabil pontică, și păstrarea în ritul funerar a unor tradiții din epoca romană, fac dificilă atribuirea cimitirului unei populații sau alteia, el documentînd mai degrabă prezența ambelor elemente etnice.

La *Spanțov*, pe Dunăre, în cimitirul de înhumăție de tip Sîntana de Mureș s-a găsit o ceașcă dacică, folosită drept capac pe un vas de ofrandă. În același cimitir s-au găsit și morminte de incinerație cu urnă, aparținînd populației autohtone.

În cimitirul de înhumăție de la Tîrgu-Mureș, aparținînd aceluiași orizont cultural (Sîntana de Mureș), printre celelalte morminte erau și două care aveau câte o cutie de sarcofag construită din cărămizi romane. Ele reprezintă o tradiție romană, păstrată ca și la Apulum și Porolissum pînă în sec. IV, și, indiferent de problema cui au aparținut, fac dovada prezenței unei populații daco-romane chiar în mediul considerat autentic got.

Un însemnat aport autohton a fost de altfel de la început sesizat și în cimitirul principal al acestei culturi din Transilvania, de la *Sîntana de Mureș*, unde, în afară de ceramica cenușie, în parte de tradiție locală din epoca Latene, nu lipsesc nici produsele romane de import. Participarea populației autohtone la formarea culturii de tip Sîntana de Mureș reiese și din descoperirea recentă a așezării de la Bratei (r. Mediaș) din sec. al V-lea, unde această cultură dăinuiește și după plecarea goților (v. mai jos, p. 694).

La rîndul ei, populația daco-romană a preluat de la noii veniți mai ales podoabele de argint, ca de pildă fibulele cu semidisc, care în sec. IV și în prima jumătate a celui următor sînt obiecte la modă, folosite de populații diferite ca componentă etnică. Așa dovedesc fibulele de acest tip descoperite în așezările daco-romane din aceste vremuri de la Apulum sau Napoca.

În general, ceramica roșie de tradiție romană s-ar părea că dispare foarte repede în epoca de după părăsire. În schimb se constată o perpetuare și generală răspîndire în primele secole ale epocii postromane a ceramicii cenușii, la început de factură superioară, lucrată la roată, apoi « barbarizată », atît ca

formă cât și ca ardere și calitate a pastei. Această ceramică răspândită aproape în toată Transilvania, mai ales cea din sec. IV—V, se leagă direct de tradiția epocii romane, apariția ei în afara acestei tradiții fiind greu de explicat. Nu lipsesc de altfel din această categorie de ceramică nici unele forme de vase, ca de pildă cunoscutele chiupuri cenușii, de origine dacică, păstrate în epoca romană și perpetuate în epoca postromană pînă în sec. VI, după cît se pare.

Fig. 162. — Lampă creștină de bronz din împrejurimile orașului Dej.

în sfîrșit, cu toată deficiența documentării noastre de pînă acum cu privire la așezările rurale din Dacia epocii romane, ca și a celei postromane, cercetările mai noi par să dovedească că unele așezări autohtone, mai ales din estul Daciei, ale căror începuturi se situează fie în epoca dacică, fie în cea romană, au continuat să fie locuite în epoca postromană. Astfel, în așezarea de la Morești continuitatea de viață este neînteruptă din epoca et romană pînă în sec. V — VI, cînd aici se aciuiază, nu întîmplător, ci

alături
de

autohtoni un grup de gepizi. O situație similară există și la Sf. Gheorghe, în așezarea amintită mai sus, care continuă din epoca dacică pînă în sec. IV.

Concluzia generală care se desprinde din tabloul evoluției istorice de pe teritoriul fostei Dacii romane de la retragerea aureliană pînă în sec. VI este aceea că o populație daco-romană este tot timpul prezentă în acest teritoriu, și că ea reprezintă nu numai elementul etnic de bază în continuitatea de viață de-a lungul acestei epoci, ci și un factor care a contribuit în măsură importantă la dezvoltarea socială și culturală. Pînă la invazia hunilor, pe la 376, e cert dovedită și continuitatea celor mai multe dintre așezările urbane și rurale cunoscute din epoca stăpînirii romane în Dacia. După aceea însă împrejurările istorice nefavorabile și dese tulburări provocate de venirea noilor populații migratoare obligă populația daco-romană să-și părăsească vechile așezări, în care, după cum dovedesc descoperirile arheologice ea revine totuși uneori, după un timp oarecare și pentru o durată mai lungă sau mai scurtă. În asemenea împrejurări continuitatea așezărilor, începînd cu sec. V nu mai este asigurată, de aceea vechile numiri de localități au dispărut. Continuitatea daco-romanilor în fosta Dacie începînd cu sec. V este mai mult o continuitate de populație, decît a așezărilor. Prezența ei neînteruptă, în nordul Dunării, pînă la sfîrșitul sec. VI a determinat un ansamblu de aspecte și de apariții particulare în dezvoltarea

culturii materiale și spirituale de pe teritoriul fostei Dacii care lipsesc în teritoriile ce nu au făcut parte din imperiul roman. În totalitatea ei situația cultural-istorică de pe teritoriul fostei provincii în secolele IV—VI este distinctă de aceea din teritoriile învecinate, locuite până în sec. IV cel puțin, în majoritate de semințiile de daci liberi.

Până pe la mijlocul sec. V legăturile strânse ale daco-romanilor din vechea Dacie cu lumea romană din sudul Dunării sînt vii și puternice, nu numai în domeniul culturii materiale, ci și al celei spirituale. Pe la această dată ele încep să slăbească, fără a fi însă întrerupte cu totul pînă la sfîrșitul secolului VI. Tot de pe la mijlocul sec. V deosebiriile dintre autohtoni și populațiile migratoare se atenuează cu încetul, datorită conviețuirii lor mai strînse, pentru ca în sec. VI—VII să se ajungă la o uniformizare a culturii materiale care cuprinde deopotrivă pe localnici și pe noii veniți.

În aceste condiții istorice procesul de romanizare atît de intens în epoca romană în Dacia, a putut să continue și să se desăvîrșească în epoca postromană, pînă în sec. VI. În tot acest timp regiunile nord-dunărene au stat în strînse legături cu romanitatea din sudul Dunării de la care a primit mereu noi impulsuri. Contactul s-a făcut de-a lungul marelui ax al Dunării, care a unit, nu a despărțit populațiile de pe cele două maluri ale sale. Datorită acestei legături cu romanitatea sud-dunăreană, populația daco-romană din Dacia și-a putut păstra ființa ei aparte. În mijlocul populațiilor noi venite, îngroșîndu-și chiar rîndurile cu elemente etnice înrudite ca, de pildă, dacii liberi sau chiar cu altele desprinse din grupul popoarelor migratorii. Astfel încheagată populația daco-romană pășește într-o nouă fază istorică, aceea a conviețuirii și a simbiozei cu slavii, în cursul căreia s-a format poporul român și clasele societății feudale.

2. CARPII ȘI DACII LIBERI ÎN SEC. III-IV

Încă din secolul al II-lea e.n., dacii liberi care locuiau în preajma provinciei Dacia, începuseră să atace hotarele stăpînirii romane. Cunoscutele acțiuni ale costobocilor și ale altor triburi dacice în vremea războaielor cu marcomanii constituie însă numai preludiul marilor atacuri ale carpilor din secolul al III-lea.

Pe la începutul secolului al III-lea începe să se afirme din ce în ce mai viguros seminția carpilor, populație stabilă dacică ce locuia în podișul central moldovenesc pînă la munții Carpați. Descoperirile arheologice sînt de natură să dovedească dezvoltarea pe care o luaseră triburile carpice în secolele II și III din e.n. Analiza inventarului culturii materiale a carpilor arată în modul cel mai limpede că aceasta era în esență cultură geto-dacică într-o etapă mai evoluată, influențată de contactul cu civilizația română și cu cultura sarmatică.

Cultura carpilor este cunoscută, deocamdată, mai ales prin *cimitirele de tip Poienеști*, descoperite la Poienеști (r. Vaslui), Vîrțișcoi (r. Focșani), Pădureni

(r. Panciu), pe dealul Gabăra, comuna Porcești (r. Roman), Țifești și Butnărești (reg. Bacău). Descoperiri izolate s-au făcut însă în numeroase alte locuri din Moldova, ceea ce dovedește răspândirea acestei culturi și totodată, mulțimea populației carpice. În Muntenia, de asemenea, dacii constituiau populația băștinășă prin excelență, cultura lor fiind cunoscută din materiale descoperite în așezările de tip București-Militari și București-Tei și în cimitirile de tip Chilia (r. Vede, reg. Pitești) și apoi Olteni.

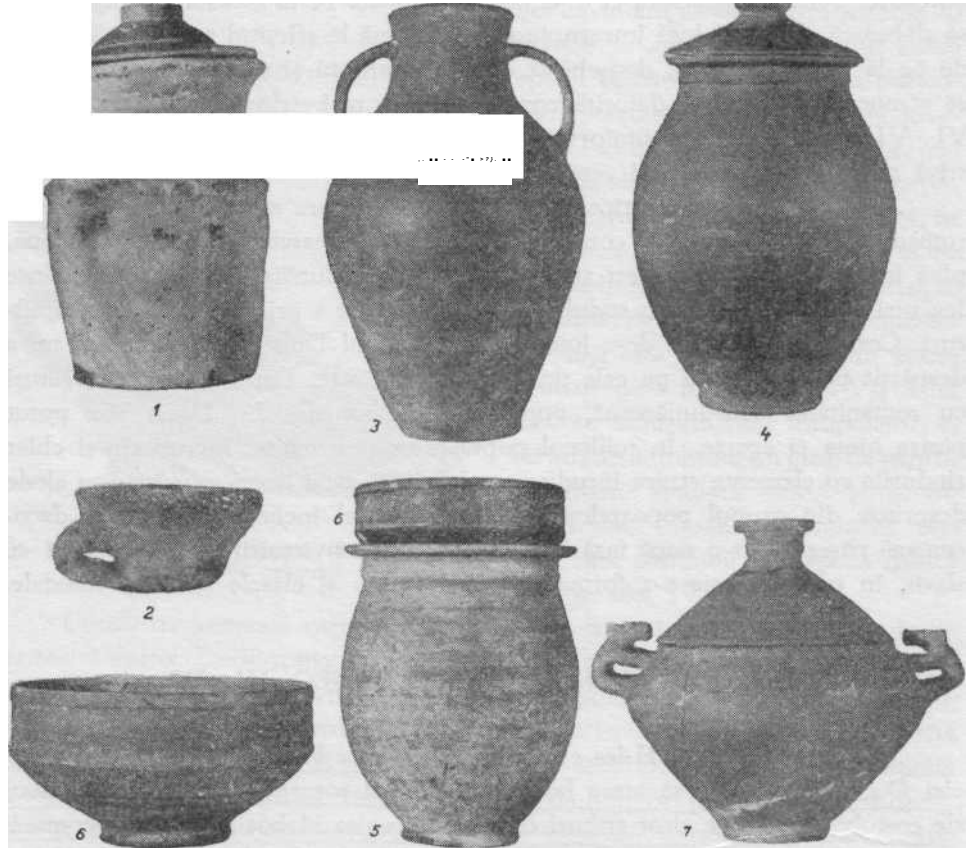

Fig. 163. — Urne funerare carpice din cimitirul de la Poieniști (r. Vaslui).

Principalele indicii pentru atribuirea cimitirelor de tip Poieniști carpilor este ritul funerar și materialul ceramic. În adevăr, în timp ce triburile sarmatice și gotice își înhumau morții cu un ritual propriu, bine cunoscut, geto-dacii, potrivit unui străvechi obicei, practicau incinerarea cu urne. Pe lângă acest rit, care rămâne caracteristic și practicat în general de carpi, cercetări recente au scos în evidență că în unele cimitire, cum este cel de la Porcești, începe să-și facă apariția și ritul inhumației, alături de cel al incinerăției. În ceea ce privește ceramica, reținem prezența urnei lucrate cu mâna și împodobită cu brâu alveolar

în relief, a vasului fructieră, precum și a opaițului-afumătoare, forme de veche tradiție geto-dacică. Aceste elemente dovedesc clar originea daco-getică a populației respective care în izvoarele antice era cunoscută cu numele de carpi.

Puternica influență a civilizației romane este vizibilă mai ales în ceramică. Aceasta s-a îmbogățit cu forme noi de vase, de ex. amfora, castronul, patera, iar din punct de vedere tehnic prin procedee mai avansate care au dus la folosirea unor paste mai fine și la ardere uniformă, la roșu sau cenușiu.

În urma contactului cu sarmații roxolani, cultura carpilor s-a îmbogățit nu numai cu unele elemente din domeniul culturii materiale, în olărie și în obiecte de podobă, ci influența a fost mai adâncă, ajungând, pe alocuri să modifice chiar ritul de înmormântare. În sensul acesta credem că trebuie explicată prezența mormintelor de inhumație din cimitirul biritual de la Porcești, în care inventarul funerar este același în ambele categorii de morminte. În ceramică apar vase cu mânuși modelate în formă de animale (zoomorfe), asemănătoare celor cunoscute în cultura sarmaților. Carpii au împrumutat de asemenea mărgelile de tip sarmatic lucrate din coral, ca și oglinda de metal alb, purtând pe partea din spate semne în relief, cărora sarmații le atribuiau un rol magic, acela de a îndepărta influențele vătămătoare. Deși aceste mici oglinzi se produceau în regiunea nord-pontică, se pare că la o anumită dată ele începuseră să fie lucrate și de către carpi. Numai așa se poate interpreta descoperirea unui tipar de turnat asemenea oglinzi la București-Militari.

Din punct de vedere cronologic, necropolele amintite aparțin secolului al III-lea, poate, în parte, și celui de-al II-lea. Lipsa elementelor care să poată fi atribuite cu certitudine secolului al IV-lea, este o dovadă că cimitirele au fost părăsite către sfârșitul secolului al III-lea. Este, așadar, limpede că secolele al II-lea și, mai ales, cel de-al III-lea reprezintă perioada de maximă dezvoltare socială, economică și politică a carpilor. Din punct de vedere social, triburile carpilor se aflau în etapa de destrămare a relațiilor de comună primitivă. Ele se constituiseră într-o puternică uniune de triburi, având o organizare de democrație militară. Cele două ramuri principale ale economiei lor le constituiau agricultura extensivă cu plugul și creșterea vitelor. Meșteșugurile luaseră de asemenea o oarecare dezvoltare, însă păstrau încă un caracter casnic. Descoperirea pe teritoriul Moldovei a numeroase tezaure de monede romane ca și a altor obiecte de proveniență romană dovedește o relativă dezvoltare a schimbului cu produse din provinciile romane, ceea ce însemnează că producția era în creștere, că triburile carpice începuseră să dispună de prisosuri ce puteau fi schimbate.

Puterea militară a uniunii carpice începe să se manifeste încă în prima jumătate a secolului al III-lea prin atacurile dirijate de ei fie în Moesia Inferior, fie către Dacia. Din acest moment carpii sînt documentați nu numai arheologic ca pînă atunci, ci sînt menționați tot mai des și în izvoarele literare, epigrafice

și numismatice. Pe bună dreptate istoricul Iordanes îi caracteriza ca o seminție totdeauna gata de război, adeseori primejdioasă pentru romani¹.

Deplasările de triburi cauzate de presiunea exercitată de goți în trecerea lor înspre nordul Pontului Euxin se reflectă în Moldova prin îngroparea unor tezaure monetare de către populația autohtonă mai întâi în vremea lui Commodus, apoi în timpul domniei lui Severus Alexander. După ce goții au ajuns vecinii carpilor la Nistru, între cele două seminții s-a stabilit un contact mai strâns, care a dus apoi la un fel de alianță carpo-gotică. De acum înainte atacurile lor asupra provinciilor romane iau o amploare tot mai mare, carpii având la început rolul principal în acțiunile împotriva Daciei și Moesiei și oarecum conducerea acestora, pentru ca mai târziu, raportul de forțe să se schimbe în favoarea goților.

Atacurile desfășurate de carpi împotriva provinciilor imperiale situate la Dunărea de jos, după informațiile de care dispunem, nu sînt anterioare secolului al III-lea. Începuturile mai precise ale acestor incursiuni sînt și ele supuse încă discuției. Unii cercetători au crezut, pe baza unei inscripții descoperite la Oescus (Ghișen, R. P. Bulgaria)², păstrată fragmentar și întregită în mod discutabil, că pot documenta o incursiune a carpilor în Moesia Inferior încă din anul 214. Cercetări recente pun la îndoială întregirea și deci și lectura propusă pînă acum. Se pare că personajul onorat în acea inscripție nu s-a luptat cu carpii, ci cu un alt trib și în alte regiuni ale imperiului.

Alți autori au susținut că împăratul Maximin Tracul ar fi avut lupte cu carpii și goții la Dunărea de jos, în anul 236. Documentarea pe care se sprijineau acești cercetători era furnizată de un fragment de inscripție descoperit la Histria de V. Pârvan³. Întregită și cu alte fragmente și supusă în ultima vreme unui examen mai minuțios, inscripția s-a dovedit a nu avea nici o legătură cu problema ce ne preocupă.

În general documentarea de care dispunem cu privire la evenimentele pe care le cercetăm este foarte săracă. Ea se reduce de cele mai multe ori la o scurtă notiță epigrafică, constînd, de regulă, din menționarea printre titlurile triumfale ale împăraților și pe acela de *Dacicus* sau *Carpicus*, întovărășit de obicei de epitetul *Maximus*.

Incursiunile carpilor se desfășoară în condițiile accentuării crizei economice și sociale prin care trecea imperiul sclavagist roman pe la mijlocul secolului al III-lea. Profunde nemulțumiri de care era cuprinsă o parte din populația provinciilor se reflectă și în plîngerile pe care locuitorii satelor le adresează împăratului, prin care cer să se ia măsuri împotriva abuzurilor soldaților și funcționarilor de tot felul, dar în primul rînd a celor fiscali. Este foarte probabil că în asemenea condițiuni categoriile sociale exploatate

¹ Iordanes, *Getica*, XVI, 91, * *Qenus hominum, ad bella nimis expeditum qui saepe fuere Romanis infestis*.

² CIL, III, 14 416.

³ Histria, VII, p. 82 și urm.

și nemulțumite din imperiu s-au alăturat carpilor și împreună au luptat împotriva exploataților.

Dar pe lângă condițiile generale amintite, carpii au folosit și situația specială în care imperiul a intrat chiar în acel timp și din care va ieși mult mai târziu. Este vorba de perioada anarhiei militare.

În anul 238 imperiul roman cade pradă unor lungi lupte pentru tron, generate în primul rând de antagonismul existent în sânul păturilor conducătoare, în timpul luptelor care s-au desfășurat în prima jumătate a anului, cea mai mare parte a trupelor romane au fost retrase de la graniță și angajate în luptele pentru tron. În această situație este sigur că forțele armate ale provinciei Moesia Inferior n-au făcut excepție și au lăsat paza limes-ului în seama unor slabe formațiuni de acoperire. De aceste împrejurări au profitat carpii, care însoțiți de unele contingente gotice, au atacat Moesia Inferior și au supus-o unor cumplite jefuiri și devastări. Înfloritoarele orașe ale acestei provincii au constituit primele obiective ale carpo-goților. Se pare că orașul Histria a avut foarte mult de suferit de pe urma acestui atac.

Pe baza unei informații păstrată în *Historia Augusta* s-a crezut că orașul Histria a fost distrus cu această ocazie «... *fuit et Histriae excidium eo tempore* »¹. Cercetări mai atente au arătat că informația din *Historia Augusta* nu privește acest eveniment, dar, cu siguranță că înfloritoarea colonie de pe malul lacului Sinoe a avut mult de suferit de pe urma acestei devastări. De altfel, aceeași soartă au avut-o și celelalte orașe dobrogene și în primul rând Tomis și Callatis.

Incursiunea de jaf și pradă a carpo-goților nu s-a limitat la orașele menționate mai sus. Ea a continuat și mai departe spre sud, în interiorul Moesiei Inferior. Unele ecouri în legătură cu prezența și isprăvile invadatorilor au fost păstrate de izvoarele vremii, mai ales de cele epigrafice.

Astfel la Durostorum (Silistra, R. P. Bulgaria) s-a găsit o inscripție prin care un locuitor aduce mulțumiri zeilor pentru faptul că a scăpat din captivitatea barbarilor (*receptus ex captivitate barbarorum*)², în anul consulatului lui Pius și Probus (*Fio et Froclo consulibus*), adică anul 238.

Aceeași soartă pare să n-avut și alte orașe din Moesia Inferior, ca de exemplu Marcianopolis (azi Reka Devnia în R. P. Bulgaria), pe care guvernatorul provinciei se străduiește să-l refacă după restabilirea liniștii.

Nu putem fixa geografic locul pînă unde au ajuns carpii în atacul lor din Moesia, dar în schimb ne putem da seama de vigoarea și profunzimea acestuia, datorită numeroaselor monumente ridicate în cinstea noului împărat, Gordianus III.

Este probabil ca unele inscripții ridicate în cinstea acestuia în anul 238, în orașe ca Tomis și Tropaeum³, să aibă nu numai semnificația de lealitate față

¹ SHA, XXI, 16, 3 *sub his* (Maximo et Balbino) *pugnatum est a Carpis contra Moesos, fuit et Scythici belii principium, fuit et Histriae excidium eo tempore*.

² CIL, III, 12 455.

³ CIL, III, 14 214.

de noul împărat, ci și pe aceea de a saluta în el pe izbăvitorul lor din primejdia prin care au trecut. În adevăr, în a doua jumătate a anului 238, când lupta între pretendenții* la purpura imperială s-a terminat în favoarea lui Gordianus III, una din primele măsuri a fost aceea de a trimite în Moesia pe Tullius (?) Menophilus, un încercat general, cu sarcina de a respinge atacul carpo-gotic și de a restabili ordinea în provincia de la Dunărea de jos.

Îmbinând abilitatea diplomatică cu forța, noul guvernator va cumpăra retragerea goților prin, acordarea de subsidii. Rămăși singuri, carpii au cerut să li se acorde și lor aceleași subsidii ca și goților. Istoricul grec Petrus Patricius¹, care relatează acest episod, ne informează că în argumentarea lor carpii își susțineau cererile față de guvernator pe considerentul că ei, carpii, sînt mai puternici decît goții.

Socotim că informația scriitorului antic are o deosebită importanță pentru istoria carpilor din secolul al III-lea, importanță ce trebuie subliniată. Din ea se poate trage concluzia că la acea dată carpii erau mai numeroși decît goții, și ca atare dispuneau de forțe de luptă superioare primilor. Ca urmare a acestui raport de forțe, conducerea expedițiilor era în mîinile carpilor. Abilul general roman a manevrat în așa fel încît să dezbină pe cei doi membri ai coaliției.

Sursele de care dispunem cu privire la acest atac al carpilor nu ne dau detalii asupra modului în care el s-a încheiat. Este sigur că și carpii, rămînînd fără aliați, au trebuit să părăsească teritoriul Moesiei, fără ca subsidiile pe care ei le cereau să le fi fost acordate. Evenimentele întîmplate la scurt timp după cele povestite mai sus, par a ne da indicații în acest sens.

Cîteva ani mai tîrziu, în anul 242, carpii au inițiat un nou și puternic atac împotriva provinciilor carpato-balcanice ale imperiului roman. Informațiile literare antice care se referă la acest eveniment sînt sărace și imprecise. Evenimentul de care ne ocupăm este pomenit într-un pasaj din *Historia Augusta*² în care se povestește că, pe cînd împăratul Gordianus se îndrepta în fruntea unei puternice armate împotriva părților, a fost nevoit să zăbovească un timp în Tracia și Moesia, pentru a alunga pe dușmanii care au pătruns în aceste provincii. Izvorul antic nu precizează cine sînt acești dușmani (*hostes*), nu amintește numele nici unei populații antice, dar cercetătorii din zilele noastre socotesc că inițiatorii acestei incursiuni trebuie să fi fost carpii. Nu este exclus ca alături de ei să fi luat parte și alte populații situate în regiunea de nord a gurilor Dunării.

Sărăcia izvoarelor literare a putut fi suplinită de data aceasta pe de o parte de cercetările arheologice, iar pe de alta de cele numismatice. Săpăturile arheologice au dovedit că limesul transalutan, hotarul fortificat pe care romanii l-au construit la est de Olt, pe teritoriul Munteniei, a fost străpuns în anul 242.

¹ Petrus Patricius, *Fragm.* 9 (Berlin, Weidmann, 1903, p. 392).

² XX, 26, 11 —13 « Ferit iter in Moesiam atque in ipso procinctu quicquid hostium in Thraciis fuit delevit, fugavit, expulit atque summovit »

Pe de altă parte, cercetări numismatice ■ recente, care au studiat îngropările de tezaure monetare în timpul lui Gordianus, au putut stabili faptul că azi se cunosc nu mai puțin de 10 asemenea tezaure monetare îngropate pe teritoriul Daciei romane în această vreme. Localitățile în care s-au făcut îngropări de monede în timpul domniei lui Gordianus se află răspândite atât pe teritoriul Daciei tran' silvane, cât și pe al celei din dreapta Oltului.

Explicația ascunderii acestor tezaure monetar^ este de pus în legătură, dacă nu în totalitatea lor, cel puțin marea lor majoritate, cu atacul carpilor din anul 242. Din faptul amintit mai sus, că ascunderile s-au făcut pe întreg terito' riul Daciei, reiese că în timpul incursiunii lor, carpii au invadat Dacia în între- gime, inclusiv centrul ei din regiunea transilvană.

Același material documentar amintit mai sus, îngropările de tezaure mone- tare, ne îngăduie să urmărim pe carpi în incursiunea lor și la sud de Dunăre, pe teritoriul de azi al R. P. Bulgaria. Din felul în care se înșiruie topografic aceste localități, de-a lungul marilor drumuri romane, reiese și direcția și calea stră- bătută de carpi în timpul incursiunii lor.

Este foarte probabil că unele monumente epigrafice ridicate în Dacia în timpul lui Gordian III, și închinat zeului războiului, Marș *Qradivus* ¹ sau Marș *Augustus* ² să facă aluzie la evenimentele istorice studiate mai sus.

Două concluzii încep să se contureze de pe urma acestei situații, concluzii care se completează reciproc. Pe de o parte constatăm marea forță de șoc pe care o reprezentau în această vreme carpii, cărora li s-au alăturat și elementele exploatate și nemulțumite din provincie, iar pe de altă parte constatăm că imperiul sclavagist, ros de contradicțiile interne, este devastat și jefuit periodic de aceste forțe noi, care nu-i mai dau răgazul necesar să se refacă.

Pentru regiunea noastră, consecințele puternicei presiuni exercitate de carpi asupra apărării romane de la Dunărea de jos nu vor întârzia să se arate, în primul rînd capul de pod roman de la Bărboși pare să fi fost părăsit în urma incursiunii din anul 242. Tot cu acest prilej limesul transalutan a fost străpuns.

Trei ani mai târziu, în 245, triburile carpice au supus Dacia, Moesia Infe- rior și Tracia unei noi și puternice incursiuni care prin violența și prin urmările ei a întrecut pe toate cele anterioare. Numeroși cetățeni romani au fost luați prizonieri. Un oarecare C. Valerius Serapio ridică un altar la Apulum după ce a reușit să se elibereze din captivitatea carpilor ³. Numeroase îngropări de tezaure monetare ce pot fi urmărite mai ales în Dacia și Moesia Inferior arată că această incursiune a fost de o amploare puțin obișnuită. Încercările făcute de guver- natorul Moesiei Inferioare, Prastina Messalinus, de a stăvili atacul carpilor, s-au dovedit neputincioase. Însuși împăratul Filip Arabul a trebuit să vină pe cîmpul de luptă spre sfîrșitul anului 245. Luptele au fost grele ⁴ și par să se fi prelungit

¹ CIL, III, 6279.

² CIL, III, 433.

³ CIL, III, 1054 «o *Carpis liberatus*».

⁴ Zosimus, I, 20, 1 — 2.

pe alocuri pînă în anul 247. Forțele locale nu erau suficiente pentru a înfrînge pe carpi. De aceea, Filip Arabul a fost silit să concentreze în Dacia detașamente din alte provincii: din legiunea VII Claudia de la Viminacium și din legiunea XXII Primi genia ce-și avea lagărul la Mainz, în Germania. În anul 247 se pare că împăratul reușise să alunge pe carpi și să restabilească situația în Dacia. O emisiune monetară specială, cu efigia *Victoria Carpica*, a consemnat acest eveniment. În anul următor, 248, senatul roman i-a acordat titlul de *Carpicus Maximus*.

Este foarte probabil că și în cursul acestei acțiuni, ca de altfel și în cursul celor anterioare sau următoare, cetelor de carpi li s-au alăturat și elemente din populația exploatată și nemulțumită din imperiu. Cele două forțe au lovit cu tărie și au reușit să zdruncine apărarea romană a Daciei. În urma luptelor din 242, dar mai ales a celor din 245 — 247, apărarea romană a fost obligată să se retragă de pe limesul transalutan pe vechea linie a Oltului, făcînd eforturi febrile să fortifice nu numai această linie, ci și orașele din Dacia.

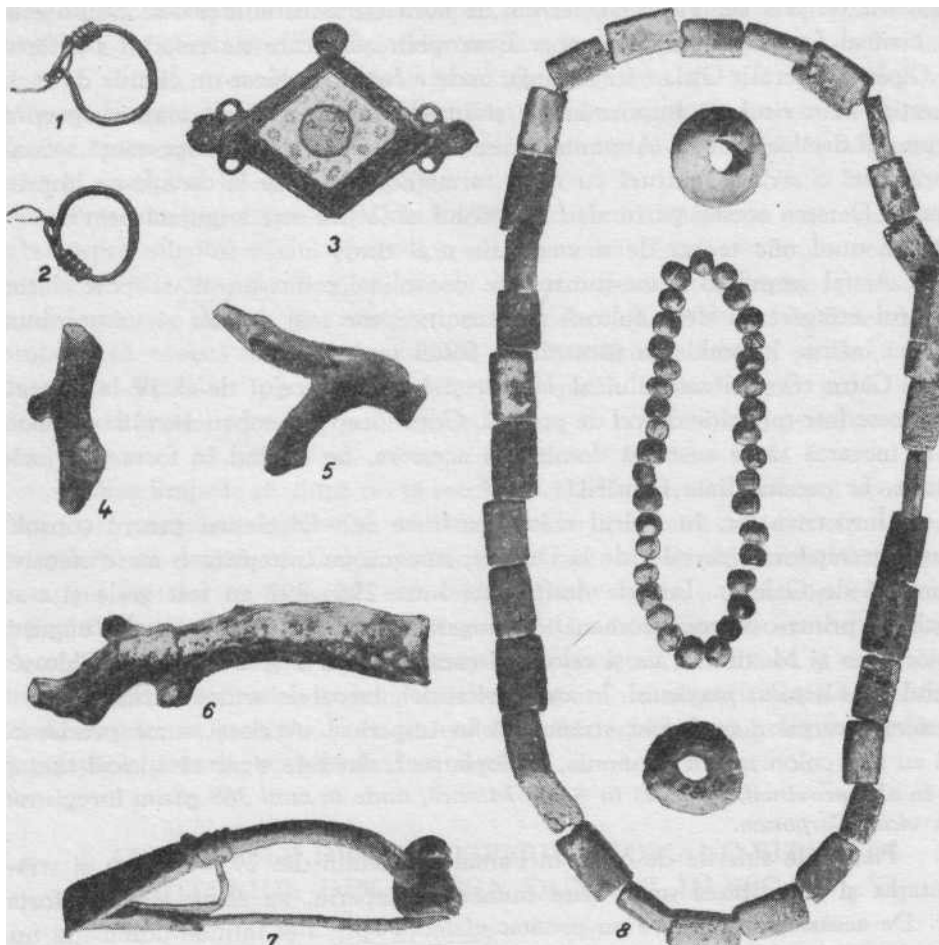
Pînă la această dată elementul predominant și conducător în diferitele incursiuni îl formau carpicii. Celelalte seminții care au participat alături de ei, au jucat un rol secundar. De aci înainte, însă, conducerea și inițiativa atacurilor a trecut într-o anumită măsură în mîna altor seminții, în special a goților. Astfel în anul 248, cînd numeroase orașe ale Moesiei Inferior printre care și Histria, au fost distruse, printre populațiile ce năvălesc în imperiu îi găsim și pe carpi, însă conducerea o aveau goții.

În cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea și în parte și la începutul celui următor, carpicii au continuat să lupte cu aceeași vigoare împotriva imperiului, atacînd alături de goți provinciile romane de la Dunărea de jos. Deși documentele vremii nu au înregistrat toate aceste incursiuni, totuși ele au continuat sub Decius și sub împărații următori pînă la Aurelian. Acesta a reușit să înfrînga pe carpi, undeva la Dunărea de jos și în urma victoriei obținute a primit din partea senatului titlul triumfal de *Carpicus maximus*.

Pe lîngă acțiunile carpilor izvoarele antice menționează și atacuri ale *dacilor* (liberi), denumire sub care trebuie să înțelegem triburile dacice din nord-vestul și vestul provinciei. Documentația foarte sumară de care dispunem nu ne îngăduie precizii geografice sau de altă natură, ecoul acestor incursiuni fiind păstrat doar în titlurile triumfale ale împăraților. Astfel, împărații Maximinus, în anul 236, Decius (249-251), Gallienus, în anul 257 și Aurelian, în 271 sau 272, au primit titlul triumfal de *Dacicus maximus* foarte probabil în urma unor victorii pe care le-au repurtat împotriva dacilor liberi.

După cum reiese din cele expuse mai sus, începînd din prima jumătate a secolului al III-lea, carpicii din Moldova și dacii liberi aflători la nordul și vestul provinciei Dacia au îndreptat o serie de atacuri împotriva stăpînirii romane din Dacia și din Moesia Inferior, atacuri ce s-au extins peste întregul teritoriu sud-dunărean, pînă în Tracia.

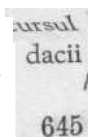
După cum s-a mai spus, alături de dacii liberi și de carpi a participat și populația locală exploatată. Împreună au slăbit apărarea romană, obligînd-o să cedeze pas cu pas pozițiile de la nord de Dunăre. Un prim rezultat obținut de presiunea carpilelor asupra apărării romane de la Dunărea de jos, ar putea fi părăsirea capului de pod de la Bărboși din sudul Moldovei, în anul 242.

Re 164. - Obiecte de podoabă folosite de carpi, din cimitirul de incineratie de la Poieniști. 1 — 2, cercei; 3, broșe; 4 — 6, fragmente de corali; 7, fibulă de bronz; 8, mărgel.

Dacă asupra datei cînd a fost evacuat acest cap de pod se mai pot duce încă discuții, părăsirea limesului transalutan în anul 245 este sigură. Retragera apărării romane pe vechea linie a Oltului este o consecință a puternicei presiuni

Atacurile carpilelor și dacilor au continuat cu aceeași **ttuarim*** * cele de^a doua jumătăți a secolului al II-lea. În felul acesta carpii și

liberi au adus alături de alte populații libere, o importantă contribuție la înii' I turarea stăpînirii romane din Dacia.

Dacia a fost ocupată, foarte probabil, de carpi, și de triburile de daci liberi din nordul și vestul provinciei. Cercetările arheologice recente par a fi reușit să identifice o asemenea pătrundere de daci liberi care au venit dinspre regiunile de vest ale Transilvaniei sau de nord ale Banatului și care s-au așezat în centrul fostei provincii romane. Descoperirea la care ne referim s-a făcut la Cipău, punctul « Gîrla » (reg. Cluj), unde a fost identificat un cimitir de inci-nerație. Prin ritul de înmormîntare și urnele funerare, acest cimitir aparține grupului dacilor de vest. Anumite elemente de inventar de o importanță secundară arată o strînsă legătură cu masa sarmaților iazigi de la care le-au împrumutat. Datarea acestei pătrunderi în secolul al IV-lea este asigurată prin descoperirea unui mic tezaur de monede din acel timp.

Astfel populația daco-romană se consolida printr-un nou aport dacic, a cărui atragere în sfera culturii romane începuse mai demult și va continua de aci înainte în ambianța romanică a fostei provincii.

Către sfîrșitul secolului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea, carpii se găsesc într-o poziție destul de precară. Goții încep să ocupe teritoriile carpilelor, care încearcă să se sustragă dominației acestora, fie trecînd în fosta

provincie Dacia, fie presînd linia Dunării.

împotriva lor, în cadrul măsurilor luate sub Dioclețian pentru consolidarea granițelor imperiului de la Dunăre, romanii au întreprins o mare ofensivă condusă de Galeriu. Luptele desfășurate între 295 — 297 au fost grele și s-au încheiat printr-o victorie romană. Înfrîngerea carpilor a adus celor doi auguști, Dioclețian și Maximian, ca și celor doi cesari, Galeriu și Constantius Chlorus, titlul de *Carpicus maximus*. În urma victoriei, izvoarele antice afirmă că toată seminția carpilor ar fi fost strămutată în imperiu ^{*}, Aceleași surse precizează că au fost colonizați în Pannonia, la Sopianae ², dar este sigur că au fost așezați și în alte provincii, de pildă în Sciția Minoră, unde în anul 368 găsim înregistrat un *vicus Carporum*.

Pierderile suferite de carpi în cursul războiului din 295—297, ca și strămutarea și colonizarea unui mare număr în imperiu, au slăbit simțitor forța lor. De această împrejurare au profitat vizigotii și s-au întins dominația nu numai asupra Moldovei, ci și asupra unei părți a Munteniei. Este neîndoiește însă că un număr apreciabil de carpi a rămas mai departe pe teritoriile lor de baștină, alături de goții stăpînitivi din punct de vedere politic și militar. Netemeinicia informațiilor antice despre o așa-zisă strămutare totală în imperiu reiese din faptul că în timpul domniei lui Constantin cel Mare, este semnalată din nou prezența lor agresivă la Dunăre. Ei vor ataca din nou imperiul.

¹ Aurelius Victor, *Caesares*, 39, 43, Eutropius, IX, 25, 2, cf. și Orosius, VII, 25, 12 « *Carporum națio translata omnis in nostrum solum* ». ² Ammianus Marcellinus, XXVIII, 1, 5.

împăratul a fost silit să intervină și în urma luptelor purtate cu ei, și-a adăugat la numeroasele sale titluri și pe acela de *Carpicus ~bA.axim.us* (315 — 319). Prezența lor pe teritoriul de la nord de Dunăre, în secolul al IV-lea, este confirmată și de descoperirea recentă a cimitirului dacic de la Olteni (r. Olteni, reg. București). Ritul de înmormântare întâlnit aci, dar și în alte puncte de pe teritoriul Munteniei, anume incinerarea în urne cu capac, dovedește că cimitirul aparținea unei populații dacice, în unele cazuri chiar carpice, care viețuia în aria în care trăiau și goții. Astfel, prezența în unele morminte *de* inhumație de tip Sântana de Mureș, de exemplu la Spanțov (reg. București), a unor vase specifice culturii dacilor, cum este opaițul-afumătoare, arată lămurit că și în câmpia Munteniei trăia în secolul al IV-lea populația dacică.

Prezența populației carpo-dacice la nord de Dunăre mai este documentată înspre sfârșitul aceluiași secol, pe vremea lui Teodosiu I. în condițiile noi create de invazia hunilor, unele izvoare pomenesc printre populațiile confederate cu aceștia pe sciri și pe carpodaci (KapTroSâxai,) ¹. Este foarte probabil că această denumire reflectă o anumită situație etnică: pe de o parte populația dacă, iar pe de alta pe cea carpică. Izvorul antic nu a făcut altceva decât să redea într-un singur cuvânt o realitate etnică existentă în acea vreme.

Reiese limpede că, după ce, în secolul al III-lea, carpii ajunseseră la o mare dezvoltare social-economică și, alcătuindu-și o puternică uniune de triburi, începuseră să devină un factor politic important, slăbiți de pierderile suferite în cursul luptelor cu imperiul, ei n-au mai putut opune o rezistență suficientă înaintării goților și au căzut, foarte probabil, sub dominația acestora. După plecarea goților, populația dacică și carpică va continua să trăiască și să se dezvolte pe același teritoriu, în noile condiții impuse de migrația hunilor. Același fel de viețuire va continua și în perioada următoare, în timpul dominației altor populații migratorii, pînă la venirea slavilor.

3. LEGĂTURILE DINTRE IMPERIUL ROMANO-BIZANTIN ȘI TERITORIUL DIN STÎNGA DUNĂRII ÎN SEC. IV-VI

Legăturile multilaterale dintre populațiile de pe teritoriul Daciei și provinciile imperiului dintre Dunăre și Balcani reprezintă un factor important în menținerea romanității nord-dunărene. Aceste legături, ca și intervențiile imperiului la nord de marele fluviu, au influențat puternic nu numai viața populației daco-române, ci și triburile migratoare poposite pe aceste meleaguri. De aceea istoria Daciei ar fi tratată unilateral dacă ea n-ar ține seamă de evenimentele din imperiul de care adeseori este strîns legată.

Zosimus, IV, 34, 6.

Situația politico-militară creată în Dacia, după victoriile lui Aurelian împotriva goților și carpilor din anii 271 și 272, a înlesnit evacuarea provinciei, în împrejurări avantajoase pentru romani. Situația favorabilă pentru moment explică baterea de către Aurelian a unor monede cu legenda *Dacia Felix* prin care se încerca a se arăta locuitorilor din imperiu, că provincia de la nordul Dunării redevenise prosperă și bine apărată. Ansamblul condițiilor obiective din imperiul roman impunea o scurtare a granițelor, prin părăsirea unor teritorii prea expuse atacurilor barbare și frământate de răscoalele populației exploatare, în această situație critică se găsea, în primul rând, provincia Dacia. Evacuarea Daciei a putut fi făcută nu în grabă, ci organizat, putându-se impune noilor stăpâni anumite condiții. O atare împrejurare a înlesnit menținerea legăturilor dintre populațiile de pe malul stîng al Dunării cu imperiul roman — legături pe care le putem urmări pe baza știrilor literare și arheologice pînă la începutul secolului VII e.n.

Fără îndoială că între Aurelian și șefii goților a fost încheiată o înțelegere. Aceasta a dat posibilitate imperiului să-și rezerve unele avantaje, cum rezultă din calitatea de *foederati*, acordată goților, ca principali ocupanți ai Daciei. Victoriile împăratului împotriva goților și carpilor i-au dat de asemenea răgaz să poată organiza la sudul Dunării două noi provincii, care aminteau prin numele lor pe cea pierdută: *Dacia Ripensis* între Dunăre și Balcani și *Dacia M.editerranea* la sud-vest de prima. Pe teritoriile acestora, situația nu era de loc mai fericită ca în Dacia nord-dunăreană, din cauza îndelungatelor jafuri gotice și a ciumei ce le atinsese cu furie în anii 251, 261 și 270 e.n. Fertilitatea solului din sudul Dunării și bogățiile minerale nu ofereau celor evacuați posibilitățile înfloritoare din Dacia Traiană. Crearea celor două provincii urmărea o mai bună apărare a frontierei dunărene și menținerea cu scop de prestigiu a numelui Daciei în lista provinciilor romane.

De aceea, ca și înainte de cucerirea Daciei, tot astfel după pierderea ei frontierele imperiului roman nu s-au limitat la cursul Dunării, deoarece teritoriile de la sud de fluviu erau strîns legate economic de cele din stînga Dunării. Locuitorii și stăpînitorii de pe malul sudic al Dunării, în mare parte rîpos și sărac, nu se puteau lipsi de avantajele economice oferite de cel opus. O simplă privire asupra hărții acestei regiuni arată că toate bălțile bogate în pescuit, ca și luncile bune pentru finețe și pășunat se găsesc în stînga Dunării. Se adaugă grîoarele cîmpiilor din Banat, Oltenia și Muntenia, atît de necesare, mai ales după evacuarea Daciei, pentru hrana numeroaselor garnizoane romane ce se îngrămădesc la sud de fluviu. Așa se explică necesitatea pentru imperiu de a-și asigura, fie printr-o menținere efectivă a stăpînirii pe malul dacic al Dunării, fie prin schimburi cu bășinașii și « barbarii » din nord, garantarea unor resurse materiale de care avea absolută nevoie.

Menținerea controlului militar roman pe malul stîng al fluviului se impunea și din punctul de vedere al apărării limesului danubian. Flota, comercială și

militară romană, mai târziu și cea bizantină, nu-și asigurau o circulație normală pe fluviu, atîta timp cît în insulele și pe malul nordic se puteau organiza atacuri date prin surprindere asupra corăbiilor sau porturilor de pe malul de sud. Pădu' rile ce atingeau malul Dunării, ca și desigurile bălților constituiau locuri potrivite pentru organizarea jafurilor de graniță (*latrocinia*), sau a unor lovituri de amploare mai mare date de « barbari » asupra orașelor și fortărețelor de pe malul moesic. Toate aceste motive obligă pe comandanții de pe limesul dunărean să țină sub control militar principalele vaduri care facilitau asemenea acțiuni.

Capetele de pod romane menținute pe țărmul dacic al Dunării și în anumite momente, lărgirea acestora prin anexiuni teritoriale spre Carpați, au contribuit nu numai la menținerea legăturilor dintre cele două zone romane separate de fluviu dar și la alimentarea continuă a celei nordice, atît pe plan economic cît și cultural, politic și religios. Acest proces s-a desfășurat datorită unui contact viu între cele două zone prin emigranți, negustori, prizonieri de război, mercenariat, căsătorii etc. Sub protecția garnizoanelor romane de pe ambele maluri ale Dunării, populația de agricultori și păstori din vecinătatea fluviului avea posibilitatea să se dezvolte nestingherită de « barbarii » vecini, în timp ce grupurile aflate sub stăpînirea nemijlocită a acestora, erau adesea nevoite să folosească poienile pădurilor și văile munților, ca locuri de retragere.

Prezența lui Aurelian la Dunăre, în ultimul an al domniei sale, ocupat cu definitivarea organizării celor două noi provincii, arată importanța acordată întăririi limesului dunărean. Paza Dunării în golul creat prin părăsirea Daciei fu încredințată, de la Porțile de Fier și pînă în dreptul gurii Oltului, celor două legiuni și trupelor auxiliare strămutate din fosta Dacie romană. Legiunea V Macedonica, mutată de la Potaissa la *Oescus* (Ghișen în Bulgaria, la vărsarea Iskerului), primește ca sector de apărare malul dunărean, de la gurile Oltului și Vidului, pînă la vărsarea Lomului. De la Lom și pînă în dreptul vărsării Cernei sînt înșirate vexilații ale legiunii XIII Gemina, mutată de la Apulum la *Ratiaria* (Arcaș în Bulgaria). În ceea ce privește locurile de garnizoană ale trupelor auxiliare retrase din Dacia — sîntem informați numai asupra cohortei 11 Pannoniorum, adusă de la Gherla la *Oescus*.

Dacă în ceea ce privește păstrarea de către Aurelian a unor capete de pod sub control roman, ca importante puncte economice și militare pe malul stîng al Dunării, izvoarele literare nu spun nimic precis, vorbesc în schimb descoperirile arheologice. Ele arată categoric, pe baza succesiunii regulate și în mare număr a monedelor romane de aramă, a ceramicii și a unor cărămizi cu ștampila celor două legiuni, că Aurelian a menținut ocupate de garnizoane romane: Sucidava, Desa (r. Calafat) și Drobeta. Mulțimea monedelor de la toți împărații ce urmează lui Aurelian pînă la Constantin cel Mare, culese din vechile centre romane de pe malul bănățean și oltean al Dunării, precum și continuarea ceramicii romane specifice acestei epoci, presupune existența și a altor puncte de control militar stăpînite de imperiu după părăsirea Daciei ca: Pojejena

(r. Moldova Nouă), Dierna, Hinova (r. T. Severin), Bistreț (r. Băilești, reg. Craiova) etc. Trebuie să admitem că aceste puncte militare aveau legături și între ele, încât o întreagă fișie de teren de pe malul stîng al Dunării se găsea sub protecția lor, și în care sarmații, carpii, taifalii și vizigoții din Dacia nu puteau pătrunde

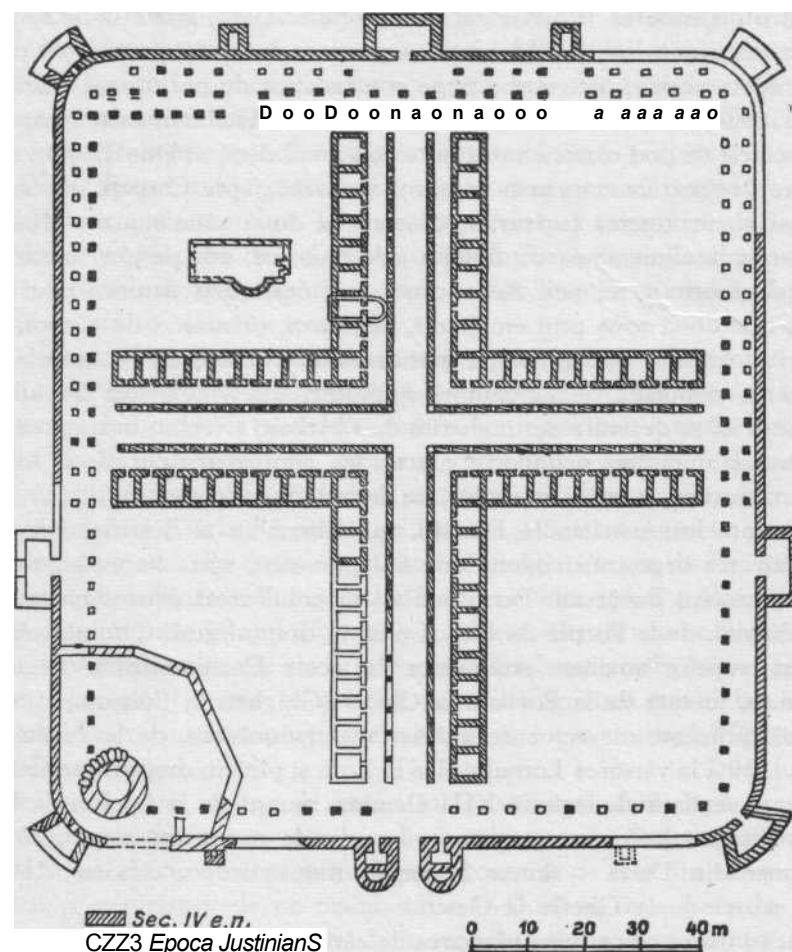

Fig. 165. — Planul cetății romane (sec. IV) și al turnului bizantin (sec. VI) de la Drobeta (Turnu Sevein).

fără a intra în conflict cu garnizoanele romane. Această situație se menține aproape continuu de la Aurelian și pînă la marile distrugeri ale lui Attila. Ea este arătată și de știrea pe care ne-a transmis-o Procopios ¹: « împărații romani de odinioară (sec. III -V) spre a împiedica trecerea barbarilor ce locuiau de partea cealaltă a Dunării, au împînzit cu cetăți întregul mal al fluviului, ridicînd fortărețe și castele, nu numai în partea dreaptă, *ci pe ici pe colo și de cealaltă*

¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, 6.

parte. Aceste întărituri le-au făcut nu ca să fie de necucerit, dacă cineva le-ar fi atacat ci ca să nu lase malurile fluviului lipsite de apărători, barbarii din acele regiuni evitând asediul orașelor. Cele mai multe întărituri erau formate dintr-un singur turn, de aceea, cu drept cuvânt se numeau ele *monopyrgia* și desigur, puțini oameni le apărau dinăuntru; dar aceasta era deajuns pe atunci să bage groaza în popoarele barbare, ca să se teamă de a ataca pe romani. Mai târziu însă, Attila, năvălind cu o armată mare, a cuprins fără nici o greutate acele întărituri și neopunindu-i-se nimenea, a pustiit o mare parte din teritoriul roman ».

După retragerea aureliană, legăturile dintre populațiile de pe cele două maluri ale Dunării pot fi urmărite, pe baza urmelor arheologice, pînă în nordul Transilvaniei. Schimbul se arată a fi foarte activ după cum dovedește continuarea circulației monetare romane și prezența unor produse romano-bizantine în adîncul Daciei, așa cum s-a arătat mai sus (p. 615 urm.).

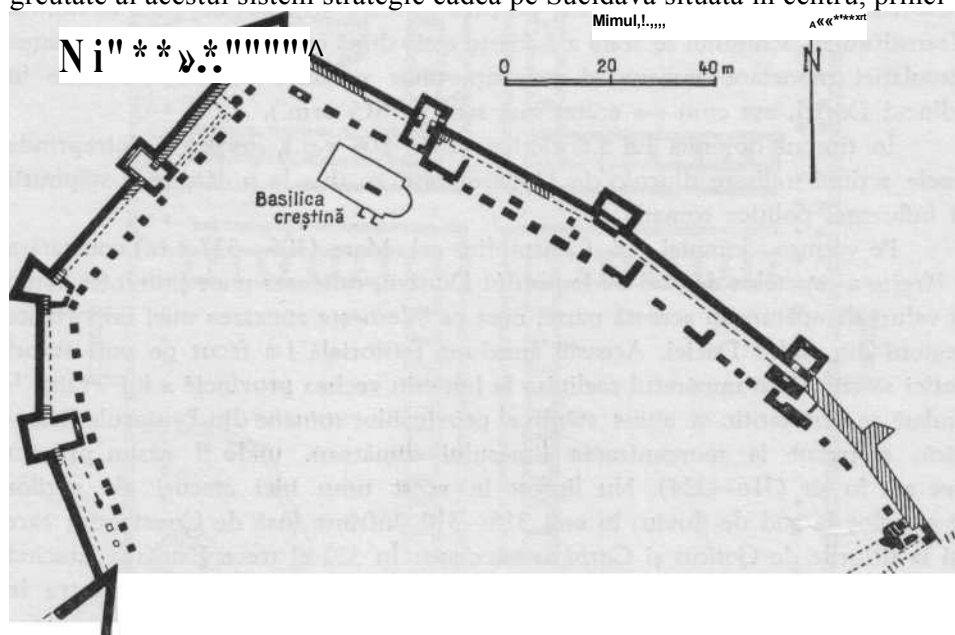
În timpul domniei lui Dioclețian (284—305 e.n.), imperiul întreprinde unele acțiuni militare dincolo de Dunăre, care au dus la o lărgire a stăpînirii și influenței politice romane.

Pe vremea domniei lui Constantin cel Mare (306—337 e.n.) constatăm o lărgire a capetelor de pod de la nordul Dunării, ridicarea unor puternice cetăți și valuri de apărare în această parte, ceea ce înlesnește anexarea unei importante regiuni din sudul Daciei. Această anexiune teritorială i-a făcut pe unii autori antici să creadă că împăratul realipise la imperiu vechea provincie a lui Traian *• îndată ce Constantin a ajuns stăpîn al provinciilor romane din Peninsula Balcanică, a trecut la reorganizarea limesului dunărean, unde îl găsim prezent opt ani în șir (316—324). Nu lipsesc în acest timp nici atacuri ale goților și carpilor la sud de fluviu, în anii 315—316, înfrînte însă de Constantin, care își ia titlurile de *Qoticus* și *Carpicus maximus*. În 322 el trece Dunărea, atacînd din spate pe iazigii sarmați care atacaseră Pannonia, și-i silește a intra în clientela romană.

Anul următor deschide conflictul final pentru tron dintre Constantin și Liciniu. În vederea ciocnirii hotărîtoare, cei doi rivali retrăseseră o mare parte din trupe de pe limesul dunărean, împrejurare de care profită șeful got Rausimodus ca să treacă fluviul pe gheață, pentru a jefui Moesia și Tracia, unde găsește ■destui aliați. Constantin pornește cu armata din Salonic, îi bate pe goți în Tracia, apoi îi fugărește peste Dunăre, pînă în Muntenia. Aci dă o luptă pe o colină păduroasă, ucide pe Rausimodus și silește pe goți să restituie prada și captivii. Cete de goți sub conducerea căpeteniei lor Alica, ajută totuși pe Liciniu, înfrînt de Constantin în bătălia de la Adrianopole. Legăturile tainice dintre goți și Liciniu, care avea chiar intenția de a fugi la « barbarii » din nordul Dunării, continuă și după aceea pînă la moartea lui (324 e.n.).

¹ Iulianus Apostata, *Caes.*, 329, C.

Rămas singur stăpîn al imperiului și al graniței dunărene, Constantin trece la o politică de ofensivă față de neamurile migratoare din Dacia, urmărind să protejeze astfel provinciile balcanice și noua sa capitală. Cu aceasta Constantin inaugurează, după 324 e.n., programul său de mari construcții strategice și anexiuni teritoriale la nord de Dunăre. El și-a ales ca centre de operații și baze de susținere pentru războaie cele trei principale puncte de trecere peste Dunăre: Drobeta, Sucidava și Daphne. Expedițiile care se organizau în aceste localități bine fortificate, puteau controla toată Dacia sudică. Tăria celor două flancuri împotriva goților și taifalilor o formau Drobeta și Daphne, dar punctul de greutate al acestui sistem strategic cădea pe Sucidava situată în centru, princi-

Fîntîna Fig. 166. — Planul cetății Sucidava-Celei (sec. IV—VI).

pala poartă de drumuri pe valea Oltului pînă în inima Transilvaniei. Prin amploarea lor, construcțiile nord-dunărene ale lui Constantin amintesc pe cele ridicate de Traian după primul război cu Decebal și reflectă, probabil, intenția recuceririi provinciei pierdute sub Aurelian.

La 5 iulie 328 se inaugurează solemn podul de piatră dintre Oescus și Sucidava, cu o lungime totală de aproape două mii patru sute de metri. Cercetările moderne asupra ruinelor podului lui Constantin, au dus la descoperirea portalului nordic și a trei picioare din zid cu piatră și mortar, situate pe albia brațului navigabil al Dunării și la egală distanță între ele. S-a putut constata că

tehnica zidăriei, forma și dimensiunile celor trei picioare (26 X 19 m) sînt identice cu cele ale podului lui Traian de la Turnu Severin. Aceasta arată că anonimul constructor al podului lui Constantin a folosit metodele tehnice întrebuințate de Apollodor din Damasc, cu două secole mai înainte. Imitînd pe Traian, Constantin inaugurează podul său prin batere de medalioane și monede comemorative. Pe reversul unui atare medalion apare imaginea podului protejată de chipul zeului Danubius și de cîteva corăbii ancorate lîngă el. Conduc de zeița Victoria, împăratul înarmat înaintează pe pod, unde primește supunerea unui « barbar » îngenunchiat în fața sa. Cu ocazia reușitei expediției din 332 a lui Constantin al II-lea împotriva goților, se bătură și monede de aramă cu chipul tînarului prinț și al podului de la Celei.

Construcția unui asemenea pod de piatră arată că se urmărea legarea durabilă a unor întinse teritorii de trunchiul imperiului. Este sigură folosirea lui ca principal loc de trecere pentru războaiele purtate în Dacia de Constantin și de fiii săi. Nu putem ști pînă la ce dată va fi rămas în picioare.

Legată de construcția podului de la Celei a fost restaurarea sub Constantin cel Mare a vechiului drum ce pornea de la Sucidava spre Romula și defileul Oltului. Repararea drumului este documentată prin inscripția unui stîlp de șosea (*miliarium*) descoperit la nord de actualul sat Celei. Textul inscripției păstrează numele lui Constantin cel Mare și a doi fii ai săi, ca *Caesares*, putîndu-se data tot în jurul anului 328. Ca distanță este dată cifra de 1000 pași romani (1479 m), care corespunde cu depărtarea dintre portalul podului imperial și locul descoperirii stîlpului, în marginea drumului roman. Restaurarea șoselei s-a făcut pînă lîngă valul numit *Brazda lui Novac*, ceea ce explică păstrarea pînă azi în condiții mai bune a drumului roman în acest sector. Stîlpii miliari arată că împăratul a refăcut, în continuare, și drumul de pe valea Iskerului, de la Oescus la Serdica (Sofia).

Capul nordic al podului era protejat de puternica cetățuie Sucidava construită de Constantin, cu un șanț larg și ziduri puternice, flancate cu turnuri de apărare. Fortăreața s-a ridicat pe un platou de formă neregulată, avînd azi lungimea de 165 și lățimea de 135 m. Paralel cu zidul de apărare, s-au păstrat în interiorul cetății urmele unor stîlpi de zid care susțineau grinzile de lemn ale unor barăci destinate locuințelor soldaților, magaziiilor, grajdurilor etc. Săpăturile din interiorul cetății au scos la lumină numeroase monede constantiniene, ceramică, cărămizi, țigle, podoabe de bronz, unelte agricole, resturi de arme și altele. Pe lîngă vetrele din locuințele soldaților s-au găsit obiecte de metal și monede mai vechi, strînse într-o vreme cînd acest material era scump pentru sărăcia acestor apărători de graniță. Construcția cetății, apoi diferitele reparații la care ea a fost supusă în secolele IV—V, indică cooperarea multor detașamente trimise de legiunile și corpurile de trupe auxiliare, care păzeau limesul Daciei ripense. Unele ștampile de pe cărămizi ne arată că într-o vreme își aveau garnizoana aci cohortele III și IV din legiunea V Macedonica. De altfel, la Sucidava

Notitia *dignitatum* * indică ca garnizoană permanentă, în secolele IV—V, una din cele patru prefecturi ale acestei legiuni.

Din inventarul arheologic al cetății rezultă că apărătorii Sucidavei sînt soldații grăniceri (*militēs riparienses* sau *limitanei*), care, în schimbul pazei frontierei, primesc un lot de pămînt și dreptul de a pescui în bălțile Dunării. Ocupația lor de bază o formau agricultura și creșterea vitelor. Viața acestor soldați se caracterizează și printr-un stadiu cultural înapoiat. În rîndurile lor se găseau și multe elemente recrutate din lumea populațiilor libere.

O dată cu zidirea cetății, se produce o reînviore a vieții urbane la Sucidava. Aproape jumătate din suprafața vechiului oraș se fortifică cu șanț și ziduri de apărare care pătrund pînă în apele Dunării, așa încît să cuprindă în incinta lor și capul podului împreună cu fortăreața militară. Descoperirile monetare și de diferite obiecte în acest sector sînt dovada unei intense activități economice, stimulată, desigur, prin schimbul ce avea loc aci cu populațiile din nord. În secolele IV—V se importă la Sucidava și unele mărfuri aduse din ținuturile Mării Egee, ca amfore cu vin sau undelemn, obiecte de metal, oglinzi și altele.

Știrile istorice și descoperirile arheologice indică în secolul al IV-lea o oarecare reînviore a vieții militare și civile și la Drobeta ². *Notitia dignitatum* ³ cunoaște aci ca trupe permanente de pază, o unitate de pedestrași și o alta de cavalerie (*cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* și *auxilium primorum Daciacorum*). Drobeta avea misiunea, în această vreme, de a supraveghea mișcările « barbarilor » din Oltenia și din Banat. Constantin a restaurat vechiul castru zidit de Traian, adăugîndu-i turnuri de apărare și porți, al căror corp iese în afara zidului de incintă. Barăci de lemn, cu grinzi sprijinite pe stîlpi de zid au fost ridicate de-a lungul feței interioare a zidului de apărare, iar spre centru s-au zidit 84 camere în lungul străzilor ce se întretaiau în mijlocul castrului. Despre o refacere a podului lui Traian, în această vreme nu mai poate fi vorba. Stadiul actual al descoperirilor arheologice nu ne permite însă a stabili dacă s-a putut reînfrîpa și la Drobeta o viață urbană, sub protecția acestei fortărețe din sectorul de apărare al legiunii XIII Gemina.

Post înaintat al cetății constantiniene de la Drobeta, pare a fi. fost micul castel de la Puținei (6 km spre nord) ale cărui turnuri de apărare și resturi ceramice fac dovada unei construcții romane tîrzii.

Deși descoperirile arheologice de pînă acum (în afară de numeroasele monede găsite la Orșova) nu ne pot da încă știri precise despre reconstrucțiile de la Dierna în perioada constantiniană sau cea următoare, avem totuși indicații precise din același izvor ⁴ că aci se instalase o prefectură a Legiunii XIII Gemina. Capul de pod de la Dierna avea importanta misiune de a controla mișcările sarmaților din Banat, barîndu-le drumul îngust dintre Mehadia și Orșova. În același

¹ *Notitia dignitatum*, Or., XLII, 39.

² Const. Porphyrogenetus, *De adm. imp.*, XL, ed. Bonn, p. 173.

³ *Notitia dignitatum*, Or., XLII, 16 și 24.

⁴ *Ibidem*, 37.

timp, Dierna funcționa ca o escală necesară pentru flota fluvială, între Cazane și Porțile de Fier. Ca un post avansat în *Barbaricum* se refăcuse castrul roman de la Mehadia-Plugova, situat mult în interior.

De la Dierna în sus, pînă spre vărsarea Savei în Dunăre, fruntariile dunărene cădeau în paza armatelor provinciei Moesia prima. Legiunile VII Claudia și IV Flavia și numeroase trupe auxiliare ale provinciei sînt arătate de către *Notitia dignitatum* și de ștampilele unor cărămizi, ca supraveghind defileul Dunării din regiunea Cazanelor și mai sus de acestea, locuri favorabile incursiunilor sarmaților din Banat.

O recentă descoperire epigrafică dovedește ocuparea unor puncte strategice, în veacul al IV-lea, pe malul bănățean al fluviului de către detașamente ale legiunii a VII-a Claudia. Astfel la Pojejena de Sus (r. Moldova Nouă, reg. Timișoara) s-au găsit cărămizi cu ștampila *legi (o) VII Claudia C(uppis)*. Ele documentează trimiterea unei vexilații din prefectura acestei legiuni instalate la *Cuppae* (Golubac, pe malul iugoslav), destinate a păzi anonimă cetate română de la Pojejena, pe malul bănățean.

Mai sus și pe același mal se construiseră, în veacul al patrulea, cetăți la *Lederata* (Palanca Nouă) ocupată de două unități auxiliare și restaurată mai tîrziu de Iustinian, ca și la Constantia (Kubin), ctitorie a împăratului Constanțiu II, din timpul acțiunilor sale contra sarmaților din Banat.

Lipsa de cercetări amănunțite pe limesul dunărean face ca să nu cunoaștem rețeaua de turnuri întărite care împînzeau malul dacic al fluviului. Rolul principal al acestora consta în a semnala la timp orice mișcări de apropiere a popoarelor migratoare, spre a se putea da alarma garnizoanelor din cetățile de bază. Tot lor le revenea misiunea de a împiedica acțiunile de contrabandă și de jaf ale unor elemente izolate (*latrunculi*), care tulburau neconținut granițele.

Multe din atacurile pornite de goți și aliații lor, în secolul IV, asupra ținuturilor romane din Balcani aveau ca loc de plecare teritoriul actualei Muntenii. Pentru a se împiedica aceste invazii, pe malul stîng al Dunării, în acest sector, au fost fortificate de romani mai multe locuri prielnice de trecere.

Săpăturile din cetatea de la sud de orașul T. Măgurele au scos la lumină urmele unei fortificații, resturi ceramice și monede, care arată la origine o construcție română din sec. IV e.n., refăcută mereu după aceea, pînă în epoca bizantină și românească. Se pare că aci este de localizat cetatea *Turris*, despre care Procopios¹ notează următoarele: « împăratul Iustinian a trimis o solie la barbari, la anți și la sclavini, cerîndu-le să se ducă cu toții în vechea cetate *Turris*, care, situată dincolo de Dunăre și clădită odinioară de împăratul Traian, era pustie de mai mulți ani, fiind jefuită de barbari. Și le mai făgăduiește să le dea și cîmpiile din împrejurimi care erau ale Romanilor, în virtutea drepturilor lor cele vechi și pe deasupra mulți bani cu o singură condiție, ca încheind un

¹ Procopius, *De bello Goihico*, III, 14, 32.

tratat cu romanii să se împotrivescă hunilor (*avarii* sau *cutrigurii*) ce și-au pus în gând să invadeze imperiul roman ».

Mult mai bine ne este cunoscut istoricește (nu însă și arheologic) celălalt capăt de pod nord-dunărean, denumit *Constantiniana Daphne*. Din relatările lui Procopios¹ rezultă că această cetate se construise de către Constantin cel Mare, « nu de mîntuială », deci o fortăreață puternică pe malul opus față de Transmarisca» fiindcă socotea că nu este fără de folos de a păzi fluviul pe ambele părți » — dar, cu trecerea vremii, ea se ruinase sub loviturile populațiilor migratoare ceea ce-l determinase pe Iustinian a o reclădi. Cum Transmarisca se localizează precis la Turtucaia, rezultă că cetatea Daphne se găsea pe malul opus, în regiunea de vărsare a Argeșului în Dunăre. Numismatica confirmă spusele lui Procopios, prin monede bătute cu ocazia terminării construcției cetății Daphne ce se datează dintre anii 324- 328 e.n., deci în același timp cu lucrările de apărare de la Sucidava.

Pe aversul acestor monede apare bustul și numele lui Constantin cel Mare, iar pe revers, inscripția CONSTANTINIANA DAFNE însoțită de o scenă în care este reprezentată zeița Victoria, un trofeu și un captiv căzut la picioarele zeiței. Menționarea cetății, confuz situată din punct de vedere topografic, se întâlnește și la Amian (XXVII, 5) cu prilejul povestirii expediției împăratului Valens împotriva goților din anul 367 e.n. în sfîrșit, numele ei apare — însă nu este sigur — în *Notitia dignitatum*², de unde aflăm că între legiunile *comitatus* de pe linia Istrului puse sub ordinele comandantului militar al provinciei Tracia, se găseau și două unități, care prin numele lor amintesc pe al lui Constantin cel Mare și pe al localității: *Constantini Daphnenses* și *Balistari Daphnenses*.

Bogăția acestor știri arată rolul important pe care l-a avut Daphne în sistemul de apărare al limesului dunărean. Din păcate, toate încercările arheologilor de a găsi urmele de zidărie ale acestei cetăți, în regiunea de bălți de la gura Argeșului, au rămas infructuoase. Este probabil ca ele să fi fost distruse cu totul de revărsările acestui rîu sau de ale Dunării.

S-a presupus, fără a se putea documenta temeinic, că anterior ctitoriei constantiniene, pe locul cetății Daphne ar fi existat o așezare cu nume getic, *Marisca*, față de care cea de la Turtucaia a putut fi numită *Transmarisca*.

Mulțimea cetăților nord-dunărene, construcția podului și reparările de drumuri în sudul Daciei, întreprinse sub Constantin cel Mare, arată clar că imperiul a creat o zonă de acoperire strategică, dincolo de Dunăre, recuperînd, prin aceasta o parte din Dacia. Pentru cele mai multe din aceste lucrări strategice anul 328 e.n. constituie termenul final de efectuare. După această dată se deschide și noua politică ofensivă împotriva popoarelor de la nord de Dunăre. Succesele militare obținute au asigurat imperiului și anexiunile teritoriale realizate.

¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, 7.

² *Notitia dignitatum*, Or., VIII, 13, 14-45, 46.

Se pare că recuceririle lui Constantin cel Mare au mers înspre nord pînă la marele val de pămînt, cunoscut azi sub numele de Brazda lui Novac. Acest uriaș val, lung de circa 700 km, taie în lat Oltenia și Muntenia și are șanțul de apărare spre nord, ceea ce dovedește că a fost săpat de un cuceritor ce venea dinspre Dunăre. El pornește de lîngă malul Dunării (Cetatea Hinova, mai jos de T. Severin), merge pe la Craiova, sud Piatra Olt, Costești-Argeș, Găiești, Ploiești, Mizil, iar de aci, deși nu a mai fost urmărit, se pare că ajungea pînă lîngă Brăila. Traseul lui arată că valul caută a separa în general zona cîmpiei de cea de deal. Din această cauză podișul înalt și rîpos al Mehedinților l-a împiedicat a acoperi și centrul fortificat de la Drobeta. În starea de azi, valul propriu-zis este înalt în unele locuri de 3 m, lat de 30 m, iar șanțul său, larg de circa 10 m păstrează adesea adîncimea de 2 m.

S-au emis diferite păreri în ceea ce privește originea și datarea acestei uriașe lucrări, dar în ultimul timp cei mai mulți istorici și arheologi o atribuie romanilor. Prin faptul că ea taie limesul transalutan ridicat în a doua jumătate a secolului II e.n., Brazda lui Novac trebuie datată într-o epocă mai nouă. Cei ce au efectuat o asemenea lucrare erau stăpînitorii regiunilor de cîmpie din Oltenia și Muntenia. Acest eveniment s-a petrecut în timpul domniei lui Constantin cel Mare și trebuie pus în legătură cu recuceririle acestuia și cu fortificații ridicate de el pe malul stîng al Dunării, așa cum s-a arătat mai sus. Se observă între fluviu și acest val o puternică pătrundere a monedelor și ceramicii romane din epoca dinastiei constantiniene (Frumoasa, Fundeni etc). La Romula, situată lîngă Brazdă, au fost găsite monede de aramă de la Constantin cel Mare, în interiorul unei clădiri locuite în veacul al IV-lea. Astfel, Brazda lui Novac reprezenta probabil limita nordică a anexiunilor făcute în sudul Daciei de către Constantin cel Mare, ea fiind, nu un limes fortificat după regulile obișnuite în secolele I—III e.n., ci doar un obstacol material la hotare, pentru acoperirea cetăților de pe cele două maluri ale Dunării.

Recucerirea sudului Daciei readuce această zonă sub controlul imperiului roman tîrziu. În același timp ea a contribuit la reînvierea romanității de la nord de Dunăre, timp de aproape patruzeci de ani, pînă în vremea marilor mișcări ale triburilor gotice din timpul domniei lui Valens, cînd, în mod sigur, această fișie de pămînt de-a lungul Dunării, era în mare parte pierdută pentru imperiu.

Sprijinit pe fortificațiile de la Dunăre și pe anexiunile teritoriale din stînga ei, Constantin cel Mare și mai apoi urmașii săi trec la o politică de intervenții militare în frămîntările dintre popoarele ce ocupaseră restul Daciei.

În anul 332, pătura sarmată conducătoare din Banat (*Sarmatae Argat' gantes*) cere ajutorul împăratului împotriva atacurilor goților, cărora nu le putea face față, deși înarmase și pe supușii săi (*Sarmatae Limigantes*). Este trimis Constantin al II-lea, unul din fiii împăratului, care își trece armatele pe la Sucidava, Drobeta și Dierna, cade în spatele invadatorilor și la 20 aprilie din

același an, goții cu aliații lor taifali sînt înfrinți dezastruos. Izvoarele istorice vorbesc exagerat de nimicirea în Banat a 100 000 « barbari» (bărbați, femei și copii), în parte secerați de foame și frig. Se impune învinșilor un nou *foedus* (tratat), prin care sînt obligați a da mercenari romanilor, a respecta echilibrul la care se ajunsese în Dacia și a-1 garanta prin ostateci, între aceștia fiind și fiul șefului got Ariaricus. Mulți prizonieri taifali sînt strămutați în Frigia, unde în anul următor se vor răscula. Goții, strîmtorați de foamete, primesc în schimb alimente și unele stipendii, apoi posibilitatea de a face schimburi de mărfuri în târgurile romane de pe malul Dunării. Lovitura romană a fost atît de puternică, încît, timp de aproape patru decenii, jafurile lor au încetat. • Cu prilejul atacului gotic din 332, sarmații *Limigantes* primiseră arme pe care în 334 le întorc împotriva stăpînilor. Lupta a fost dîrză și a adus victoria sarmaților *Limigantes*, silind 300 000 de sarmați *Argaragantes* (iarăși o cifră exagerată) să-și găsească scăparea în imperiu sau la victoali. În timpul acestui conflict, Constantin este prezent pe malurile Dunării bănățene, dar nu intervine în războiul dintre cele două grupe sarmate, ci se mulțumește a primi pe fugari în imperiu.

De acum și pînă la sfîrșitul domniei sale, Constantin nu va mai interveni la nord de Dunăre. Victoriile obținute i-au dat posibilitatea de a-și ridica în tihnă Constantinopolul, noua capitală. Mercenarii și colonii puteau fi recrutați în mare număr de pe teritoriul Daciei, misionarii creștini trec mai ușor granițele la « barbari», iar populația daco-romană din Carpați, astfel cum indică descoperirile arheologice menționate mai sus, reia legăturile economice și culturale cu imperiul.

Siguranța centrelor urbane de pe malul drept al Dunării, creată prin politica lui Constantin, a fost și în avantajul răspîndirii creștinismului. În multe dintre aceste orașe se înființează episcopii, al căror rost este și acela de a răspîndi noua credință printre locuitorii din stînga Dunării.

Succesorul lui Constantin cel Mare, Constantius II (337—361), ca moștenitor al regiunilor dunărene a avut de luptat, în cursul domniei sale, numai cu neamurile sarmate de la nord de Dunăre. Vizigoții și taifalii respectau angajamentul de federați, dînd chiar ajutor armat lui Constantius II, în războaiele acestuia cu sarmații, din anul 358, și cu perșii, din 360.

Amian ^x menționează jafuri ale cavaleriei sarmaților limiganți, în 355 și 357, îndreptate asupra teritoriului Moesiei Prima, urmate de capturarea multor prizonieri romani. Împotriva lor, Constantius al II-lea trece Dunărea în 358, în timp ce aliații săi taifali, veniți prin Oltenia, atacau prin spate. *Sarmatae Limigantes* sînt bătuiți, mulți cad măcelăriți și li se impun condiții dure de pace. Ei sînt obligați a plăti tribut și furniza mercenari, a se ține departe de Dunăre și a accepta repatrierea acelor *Sarmatae Argaragantes*, fugiți la victoali în 334.

¹ Ammianus Marcellinus, XVII, 12, 4-21; 13, 1-33 și XIX, 11, 1-17.

Zizais, regele celor reîntorși, devine conducătorul sarmaților și client al romanilor. Pentru supravegherea îndeaproape a mișcărilor sarmatice, împăratul ridică cetatea Constantia (azi Kubin, în Banatul iugoslav). Neamurile sarmate se liniștesc și ele pentru mult timp.

După moartea lui Iulian Apostatul, care folosea în expediția sa din Persia (363 e.n.) și un detașament furnizat de goții federați, în nordul Dunării reîncep marile frământări gotice. Doi ani mai târziu, ordinul trimis la 19 iunie 365, de către împăratul Valens, lui Tautomedes, comandantul militar din Dacia Ripensis, ca să restaureze și să zidească noi turnuri de apărare între cetățile de pe limesul dunărean, arată că furtuna se apropia. Intervenția gotică se profilează în anul următor, când Athanarich sprijină răscoala pretendentului Procopios împotriva lui Valens. După înlăturarea rivalului său, Valens a întreprins contra goților cunoscutele sale expediții. din 367-369, în cursul cărora vadul Sucidava -Oescus n-a avut nici un rol.

Invazia hunilor din ultimele două decenii ale secolului IV, nu a dus la destrămarea limesului dunărean, deoarece constatăm că în această perioadă, garnizoana romană se menține încă puternică în cetatea de la Sucidava. În schimb, distrugerile hunilor au avut consecințe grave asupra Daciei locuite de populația daco-romană, de cele germanice și sarmate. Circulația monetară, atât de intensă de la Constantin cel Mare pînă la venirea hunilor, scade mult. În sudul Daciei se menționează de asemenea unele grupări germanice sau hunice, care făceau parte din confederația de semintii ale statului lui Attila. Demnitarul de neam vizigot Gainas se refugiază din Constantinopole cu averile sale, la nord de Dunăre, printre grupurile gotice de aci, dar pe la 400, șeful hun Uldis îl atacă și îl învinge. Nouă ani mai târziu, se produce un atac al hunilor. Ei cad asupra cetății Castra Martis (lîngă Vidin), o cuceresc prin trădare, dar în cele din urmă sînt înfrînți de către trupele imperiului cu concursul flotei de pe Dunăre și fixați ca coloni, în ținutul Balcanilor.

Cele mai grozave distrugeri de pe limesul dunărean s-au petrecut sub Attila. În această privință relatările autorilor bizantini (Priscus din Panion, Procopios etc.) concordă cu observațiile obținute prin săpăturile arheologice de la Sucidava. Cetățile și orașele fortificate de la Dunăre au putut fi ușor cucerite de către regele hun, deoarece acesta își organizase corpuri de asalt, după modelul roman, dotate cu mașini speciale de asediu.

Attila întreprinde în lungul Dunării două expediții mai importante împotriva imperiului de răsărit ¹. În anii 441 — 443, el atacă fortificațiile și orașele din nordul Serbiei, ca Singidunum (Belgrad), Margum (Dobrovița), Viminacium (Costolaț) și apoi pătrunde în interior, pînă la Naissus (Niș). Devastările se canalizează și în lungul Dunării, cucerindu-se Ratiaria (Arcar,

¹ în stadiul actual al cercetărilor arheologice, pentru epoca ce se întinde de la moartea lui Attila și pînă la Iustinian, ne lipsesc informații detaliate și concludente despre relațiile dintre imperiul de răsărit și Dacia.

în Bulgaria), oraș mare și înfloritor, sediul principal al legiunii XIII Gemina, dotat cu o « fabrică » de arme și un port al flotei romane de pe Dunăre. Familii romane de seamă sînt duse de aci în captivitate. Ultima cetate menționată ca fiind prădată de Attila cu ocazia acestui raid a fost Asamum, de pe țărmul bulgar, în dreptul vărsării Oltului. Se pare că în timpul acestei expediții hunii nu au reușit să cucerească toate întăriturile romane de pe ambele maluri ale Dunării, între care Sucidava și Oescus. Se începe depopularea masivă a regiunii atacate, deoarece mulți meșteșugari și agricultori sînt capturați și transportați de Attila în Pannonia, pentru lucrările sale.

În anii 447—448, Attila reînnoiește atacul în lungul văii dunărene, atingînd spre răsărit orașul Novae (Șiștov). Șaptezeci de orașe și fortărețe au căzut pradă hunilor care au înaintat cu jafurile lor adînc pînă în Grecia. Cronicile tîrzii ^x arată că o sîngeroasă luptă a avut loc, în 447, între huni și romani, lîngă localitatea Utus (Vid, la vărsarea rîului cu același nume în Dunăre) din Dacia Ripensis. În această bătălie, Arnegisclus, unul dintre marii comandanți romani de neam germanic, a fost ucis de Attila. Aceleași izvoare ne informează însă, că bătălia de la Utus a avut loc, *după ce hunii trecuseră Dunărea pe la apus de această localitate*. Acest loc de trecere nu poate fi decît vadul Sucidava-Oescus, orașele și cetățile de aci fiind și ele cucerite și prădate.

În urma victoriilor hunilor, limesul danubian fu pierdut. De la Priscus aflăm că Attila anexează pe malul drept al Dunării, o fișie de pămînt adîncă ca la cinci zile de drum și întinsă de la Singidunum pînă la Novae. Această anexiune determină și mutarea locurilor de tîrg dunărene pe noua frontieră de la Naissus spre culmile Balcanilor. Cu toate aceste grozave pustiiri, viața economică nu a încetat în regiunile trecute prin foc și sabie de către huni. În drumul ambasadei lui Priscus spre curțile lui Attila, care are loc în anii următori se întîlnesc încă țărani care-și lucrau pămîntul, iar Attila acorda o mare atenție bunei funcționări a locurilor de schimb de pe noile frontiere, între supușii săi și populația imperiului de răsărit.

Descoperirile arheologice de monede, opaițe, ceramică și obiecte de metal, din stratul roman al sec. IV—V, de la cetatea Sucidava, arată o viață continuă, de la Constantin cel Mare pînă la Teodosiu al II-lea (408 - 450). Toate acestea se sfîrșesc într-un strat de arsură gros pînă la o jumătate de metru, ca rezultat al unui puternic incendiu ce a mistuit cetatea către mijlocul secolului V e.n. Urmele acestui foc din timpul domniei lui Teodosiu al II-lea s-au păstrat mai bine în barăcile de lemn ale soldaților. Lîngă vetrele lor s-a aflat un bogat inventar din monede și obiecte de metal părăsite în grabă, în timp ce se incendiase cetatea. Sînt de amintit și trei tezaure cu monede de bronz, al căror conținut începe cu Constantin cel Mare și se termină cu Teodosiu al II-lea. Au mai fost culese de asemenea fragmente de cazane hunice de bronz, precum și unele obiecte de

¹ *Ch.rov.ica Minora*, ed. Mommsen, II, p. 82 și *Chronicon Paschale*, ed. Bonn, p. 586.

podoabă lucrate după tehnica și arta popoarelor germanice, ceea ce arată că, printre soldații din garnizoana cetății, se găseau și mercenari din sânul acestor două neamuri. Săpăturile n-au dat la iveală resturi de oase omenești, ceea ce indică retragerea totală a garnizoanei, fără lupte de interior. Pe baza descoperirilor monetare rezultă că Sucidava fu atacată de huni la finele domniei lui Teodosiu al II-lea, probabil în 447. Ca și la Drobeta, așezarea civilă romană a fost distrusă, iar garnizoana din cetățuia militară, după o slabă împotrivire, o părăsi în grabă și, dându-i foc, se retrase peste Dunăre cu ajutorul flotei. Timp de aproape trei sferturi de veac de la această primă ardere a cetății Sucidava, nu mai întâlnim nici o urmă de viață pe teritoriul ei.

În urma destrămării imperiului hunic al lui Attila, după bătălia de la Nedao (454) se creează unele stărueli hunice conduse de fiii săi. Astfel, pe teritoriul din fața Olteniei al actualei Bulgarii, doi dintre fiii lui Attila stăpinesc mai mulți ani orașele romane Almus, Oescus și Utus. Din vremea existenței acestor formații politice hunice datează și Cetatea Hunilor, care, din cele se spune despre ea Procopios ¹, urmează a se identifica pe malul bulgăresc al Dunării, în fața actualului lac Potel. Aceste formații politice împiedică legăturile dintre romanitatea balcanică și cea din Dacia, pînă ce imperiul bizantin își va restabili granițele pe valea Dunării.

Revenirea, la începutul veacului al VI-lea, a imperiului bizantin la Dunăre dă posibilitatea restaurării a numeroase orașe și cetăți distruse în secolul precedent de către huni. În cunoscuta sa lucrare despre construcțiile împăratului Iustinian, Procopios enumera peste șase sute asemenea lucrări din Peninsula Balcanică. El arată că împăratul clădise fortificații mai mici sau mai mari și pe malul stîng al Dunării, dintre care unele sînt indicate toponimic.

Pe teritoriul actualului Banat, Procopios menționează fortăreața mare și puternică de la *Litterata* sau *Lederata* situată în fața cetății Novae (Brînița, în Serbia). *Litterata*, ca posesiune bizantină și situată la nord de Dunăre, apare menționată și în *Novella* XI, dată de împărat la 14 aprilie 535. Ruinele ei sînt vizibile azi, lîngă satul Palanca Nouă și ea nu trebuie confundată cu localitatea cu același nume, situată pe malul drept al Dunării. Fără nici un fel de amănunt, se mai menționează de Procopios și castelul *Zernes* care se identifică cu Dierna (Orșova).

Pe malul oltean al Dunării, Procopios pomenește mai întîi fortăreața *Theodora* situată în fața castelului Pontes, deci ea nu putea fi decît pe ruinele vechii Drobeta. Despre această *Theodora*, știrile lui sînt confuze, deoarece o arată că a fost clădită de Traian, deși ea poartă vădit numele soției lui Iustinian, și că fiind prea expusă « barbarilor » nu i s-a dat nici o atenție. Descoperirile arheologice de la T. Severin dezminț însă această afirmație a lui Procopios. În colțul de sud-vest al castrului lui Traian, s-a clădit în sec. VI un puternic turn

¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, 6.

de apărare, în care s-au descoperit monede și câteva tipare pentru turnat obiecte din bronz, din același veac. Acesta este turnul Theodora, care a înlocuit vechiul toponimic dispărut o dată cu distrugerile lui Attila. Afirmatia lui Procopios că aci nu s-a construit ceva de seamă se poate referi la vechiul castru al lui Traian și Constantin, pe care Iustinian nu l-a mai restaurat în amploarea de mai înainte, ci s-a mulțumit cu zidirea unui simplu turn numit cu numele soției sale, ca și în alte cazuri.

O deosebită atenție acordă Procopios vechiului loc de trecere de la Celei, despre care afirmă că (IV, 6): « Nu departe de aci, de Cetatea Hunilor, se găsește un teritoriu în care de ambele părți ale Istrului erau două fortărețe, cea din Illyricum numită Palatiolon, cea din fața ei Sycibida. Acestea fiind ruinate cu timpul, împăratul Iustinian renovându-le, a tăiat astfel drumul barbarilor . . . ». Palatiolon a fost construit lângă orașul Oescus, reînviat și reîntărit și el de împărat. Din cele arătate de autorul bizantin se vede că punctul de trecere Sucidava-Oescus constituia încă un loc propice de invazii la sud de Dunăre, de unde grija de a-l fortifica.

Pe malul muntean al Dunării, Procopios înregistrează ca fiind rezidită din temelii, numai vechea fortăreață constantiniană numită *Daphne* și situată, după cum s-a arătat mai sus, la vărsarea Argeșului.

Tot la nord de Dunăre, am văzut că Procopios vorbește de cetatea Turris, clădită de Traian, dar distrusă de « barbari », identificabilă, probabil, cu T. Măgurele. Teritoriul acestei cetăți se găsea de asemenea sub controlul **lui** Iustinian, deoarece împăratul îl cedează triburilor slave ale anților și sclavinilor. Deși această cetate era pustie, fapt ce explică nemenționarea ei între restaurările lui Iustinian, săpăturile de la T. Măgurele au găsit urmele unui turn de apărare bizantin din sec. VI. Se pare că și aici, ca la Drobeta, este de făcut distincție între așezarea civilă și un turn de apărare.

În Novella amintită a lui Iustinian se mai menționează ca fiind *trans Danubium* și important centru politic-religios, cetatea Recidiva. S-a propus identificarea ei cu Arcidava (Vărădia, r. Oravița, reg. Timișoara), așezare situată mult în adâncul Banatului, în care urmele arheologice bizantine din secolul VI sînt absente, iar pînă la o așa de mare depărtare de Dunăre știm precis că stăpînirea lui Iustinian nu s-a extins. S-a emis de asemenea părerea că Recidiva este o formă coruptă pentru Sycibida-Sucidava, cetate de mare importanță politică și bisericească, a cărei menționare în actul împărătesc nu putea lipsi. Săpăturile arheologice din ultimii ani, în fortăreața de la Sucidava au precizat, în bună parte, începuturile, caracterul și sfîrșitul stăpînirii bizantine din veacul al VI-lea la nord de Dunăre. În linii mari, ele confirmă ceea ce știm istoricește despre această problemă.

La Sucidava, Iustinian a restaurat, în întregimea ei, numai cetatea constantiniană, singura locuită intens în sec. VI, deoarece în așezarea civilă romană nu a apărut pînă acum nici un fel de urmă de viață bizantină. S-au ridicat de

asemenea în interiorul cetății și o serie de clădiri din zid, între care bazilica creștină despre care va fi vorba mai jos. Judecând după succesiunea monedelor și bogăția urmelor ceramice, stăpânirea bizantină înfloarește aci din timpul lui Iustin I (518-527) pînă la finele domniei lui Mauricius Tiberius (582-602). Este deci probabil că marea operă de fortificare a limesului dunărean și a întregului Illyricum o deschide Iustinian, încă din jg, perioada cînd era coregent ir al unchiului său, fapt ce poate explica terminarea lucrărilor încă din primii ani ai domniei sale personale, precum și punerea lor, de către Procopios, numai în seama lui Iustinian.

Ca și în veacul IV—V, garnizoana o formează aceeași *limitanei*, agricultori, păstori și pescari, îngrămădiți în mica cetățuie, cu familiile și tot avutul lor, între care și turmele de cornute. În turnurile cetății se păstrau bogate provizii de grîne și alte alimente necesare în timp de asedii îndelungate. Deși meșteșugurile arată un mare regres la acești modești și rustici apărători de graniță, ele păstrează totuși, mai ales în ceea ce

privește ceramica, tradițiile tehnice din vremea dominației romane. Se producea în Sucidava o mare cantitate de amfore, pe care unii preoți locali, printre puținii știutori de carte, aștern cu vopsea roșie monograme creștine, texte religioase, apoi indicații privind conținutul și capacitatea vasului.

Această cetățuie izolată întreține legături economice cu sudul Dunării, cu Dobrogea și cu Orientul Apropiat, de unde se aduceau unele produse din

Fig. 167. —

Ruinele fîntîinii secrete a cetății Sucidava (sec. VI).

metal și amfore cu vin sau untdelemn. Mai importante au fost însă relațiile ei de schimb cu populațiile din interiorul Daciei, prin unele târguri periodice, organizate ca și altădată, pe malul Dunării și sub supravegherea garnizoanei. S-au găsit în săpături multe greutateți de cântar, între care una pentru controlat monedele de metal prețios ce reveneau din lumea barbară. În Sucidava circulau

de asemenea monede de bronz, imitate după cele romano-bizantine de către populațiile din Dacia.

O problemă vitală pentru apărării cetății, în caz de asedii îndelungate, o constituia aprovizionarea cu apă, în interior neputându-se săpa puțuri. Pentru rezolvarea acestei dificultăți, a fost zidit la o adâncime de 3—6 m, un gang acoperit cu o boltă de cărămizi, lung de 26 m, care ieșea pe sub zidul sudic al cetății până la un izvor cu apă potabilă ce fusese captată într-o construcție de zidărie, de asemenea acoperită cu pământ. Această monumentală fântină subterană și secretă face dovada nesiguranței în care se găsea garnizoana, continuu expusă unor

atacuri «barbare» date prin sur-j x

Fig. 168. — Opaițe de lut de la Sucidava (sec. VI).

Stratul cu urme de locuire bizantină se termină în cetatea de la Sucidava cu o pătură de arsură vizibilă pe întreaga arie a cetății și groasă de 20 — 40 cm. Aceasta constituie cea de-a doua și definitivă ardere a cetății, întâmplată, după indicațiile date de monede, nu mult după anii 597—598, pe timpul domniei lui Mauricius Tiberius. Și de astă dată, ca în timpul atacului lui Attila, evacuarea cetății se face în aceleași condiții. În stratul de incendiu s-au descoperit câteva săgeți din fier de formă piramidală și cu trei muchii, folosite de avari și slavi în sec. VI, deci aruncate de asediatori în timpul atacului de la finele sec. VI e.n.

Atacurile avarice devin puternice la Dunăre în timpul lui Iustin al II-lea (565—578), succesorul lui Iustinian, care continuă măsurile militare ale unchiului său, pentru a le stăvili. « Barbarii » cuceresc în anul 583 Singidunum și Viminacium, iar patru ani mai târziu, ei atacă Ratiaria, Bononia (Vidin) și Durostorum. Cu invaziile lor, la care își asociază și triburile slave, se începe destrămarea cordonului de apărare organizat atât de puternic de către Iustinian, dar multe

¹ Săpături inedite din campania 1958.

cetăți bine apărate, ca Sucidava, încă le pot rezista. Ca și pe timpurile pustiirilor lui Attila, populația din Ardeal, Oltenia, Muntenia și nordul Balcanilor are mult de suferit.

Domnia lui Mauricius Tiberius a fost plină de asemenea calamități. Cronicarul bizantin Theophylactos Simocatta ¹, ne informează că acest împărat își constituise din castelul Palatiolon, deci în fața Sucidavei, o puternică bază militară pentru apărarea regiunii de atacurile avarilor asociați cu slavii. În anul 594, cetatea Novae din vecinătate este asediată de triburi slave venite de peste Dunăre și din neputința trupelor împărătești de a o salva, locuitorii se organizează singuri și o apără ². Invaziile avaro-slave pătrund mult în interior spre Balcani. Săpăturile de la cetatea Sadovoskokale (Bulgaria, pe râul Vid) au precizat aci aceeași situație ca și la Sucidava. Apărătorii formați din romanici trăiesc în aceleași condiții modeste ca la Sucidava, își apără recoltele cu armele, dar în jurul anului 600 sînt distruși de avari și slavi. Același lucru se petrece și la Sucidava, ca și în toate capetele de pod ale lui Iustinian de pe malul românesc al Dunării.

Grație descoperirilor arheologice, putem ști azi că la nord de Dunăre, în timpul domniilor lui Iustin I și Iustinian s-au cucerit o serie de capete de pod întărite cu cetățui. Nu s-a realizat însă ocuparea unei fișii de teren în adîncime, ca în vremea lui Constantin cel Mare. Imperiul bizantin s-a mulțumit numai cu asigurarea controlului navigației pe Dunăre și a unor terenuri de cultivat din imediata vecinătate a cetăților nord-dunărene. Aceste posesiuni se mențin în tot cursul sec. VI e.n., contribuie la întărirea legăturilor culturale și economice cu daco-romanii și populațiile « barbare » din Dacia, dar pe timpul domniei lui Mauricius Tiberius, avarii și slavii le-au înlăturat cu totul.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

F. ENGELS, *Istoria creștinismului primitiv*, în Marx-Engels, *Despre religie*, E.S.P.L.P., București, 1958.

II. Lucrări generale și speciale

1. Populația daco-romană în Dacia, după retragerea aureliană:

BARNEA, I., *Contribuții la studiul creștinismului în Dacia*, în *RIR*, XIII, fasc. 3, 1943, p. 31-42. DAICOVICIU, C., *Problema continuității în Dacia*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 200—270, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, cap. III, *La Dacie apres l'abandon*, p. 189 și urm.

¹ Theophylactus Simocatta, VIII, 5, 5 — 6, 3.

² Theophanes, *Chronographia*, p. 274.

- DAICOVICIU , C, *Existența monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II—III?* în AISC, II, 1933-1935, p. 119-124.
În jurul creștinismului din Dacia, în *Studii*, I, 1948, p. 122—127.
Au sujet des monuments chretiens de la Dacie Trajane, în *Melanges J. Marouzeau*, Paris, 1948, p. 119-124.
- HOREDIT , K., *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen,* în AISC, IV, 1941-1943, p. 10-16.
Circulația monetară din Transilvania între 276—450 e.n., în *Contribuții la Istoria Transilvaniei în secolele IV — XIII*, București, 1958, p. 11 —40.
Gräber des 4. und 11. —12. Jahrhunderts aus Karlsburg, în *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, p. 49 și urm.
- IORDĂNESCU , A., *Observații asupra originii creștinismului daco-roman,* în *Revista clasică*, XI-XII, 1939-1940, p. 193-204. KĂDAN, A. P., *Contribuții la problema particularităților proprietății feudale în Bizanț în secolele VIII-%*, în ARS, seria istorie, 1, 1957. LIPSIT, E. E., *Despre căile formării proprietății feudale și a dependenței feudale în provinciile bizantine din Balcani și Asia Mică,* în ARS, seria istorie, 5, 1958.
- MACREA , M., *Manetele și părăsirea Daciei,* în AISC, III, 1936—1940, p. 271-305.
La vita romana in Transilvania, cap .XIII, *La Dacia dopo l'abbandono e il problema della continuità*, Bucarest, 1943, p. 52 și urm.
A propos de quelques decouvertes chretiennes en Dacie, în *Dacia*, XI — XII, 1945-1947, p. 281-302.
Une nouvelle inscription latine de Dacie datant du IV-e siecle, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 467 și urm.
- MITREA , B., *Une lampe chretienne decouverte en Transylvanie,* în *Dacia*, IX—X, 1941 —1944, p. 507-511.
— *O gemă creștină din Turda,* în RIR, XVI, 1946, p. 51-52.
- PĂRVAN , V., *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman,* București, 1911.
- PIPPIDI , D. M. în *jurul izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman,* în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 234-247 (= RHSEE, XX, 1943, p. 166-181).
— *Niceta din Remesiana și originile creștinismului daco-roman,* în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 248-264 (= RHSEE, 1946, p. 99-117).
- SIUZUMOV , M. I., *Unele probleme ale istoriei Bizanțului,* în ARS, seria istorie, 3, 1959.
- TUDOR , D., *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei,* în RIR, XI — XII, 1941 —1942, p. 134-148.
Prima bislică creștină descoperită în Dacia Traiană, Iași, 1948.
Oltenia romană, partea VII, Legăturile românismului din Oltenia cu sudul Dunării de la Aurelian la Constantin cel Mare, ed. 2, București, 1958, p. 337 și urm.
- ZEILLER , J., *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918.

2. Carpții și dacii liberi:

- BERCIU , D., *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani,* în SCIV, II, 2, 1951, p. 73-94. DAICOVICIU , C, *Problema continuității în Dacia,* în AISC, III, 1936 —1940, p. 246 — 255.
— *La Transylvanie dans l'antiquite*, Bucarest, 1945, p. 166-187; 199 — 201,
- DMITRIEV , A. D., *riademe Hamiu,* în VDI, 1949, I, p. 76 —85.
- KAHRSTEDT , U., *Die Karpodaken,* în PZ, IV, 1912, p. 83 —87.

- KOLOSOVSKAIA, I. K., *K ucmopuu nademn pUMcnoeo zocnodcmea e JJanuu*, în VDI, 1955, nr. 3, p. 63-84.
- KLOSE, J., *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, Breslau, 1934, p. 124 — 130.
- MACREA, M. și PROTASE, D., *Tezaurul de monede imperiale romane de la Qeomal și invazia Carpilor din anul 242 în Dacia*, în SCȘCluj, V, 1954, p. 95-566. MACREA, M., *Monetele și părăsirea Daciei*, în AISC, III, 1936—1940, p. 276 — 305. MITREA, B., *Tezaurul monetar de la Ruși-Sibiu și acțiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în SCIV, IV, 1953, p. 611—640.
- L'incursion des Carpes en Dacie sous le regne de Philippe VArabe, à la lumiere des decouvertes de tresors de monnais*, în *Nouvelles etudes d'histoire*, Bucarest, 1955, p. 149-160.
- Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.*, în SCIV, VII, 1956, p. 159-177.
- PĂRVAN, V., *Qetica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 242.
- PATSCH, C., *Carpi*, în RE, III, 1899, p. 1608-1610.
- *Die Volkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Wien, 1928.
- POPESCU-IALOMIȚA, S. și ZIRRA, VLAD, *Contribuții la problema dacilor liberi*, în *Analele universității «C. I. Parhon»*, seria istorie, 5, București, 1956, p. 75 —118.
- RAPPAPORT, D., *Die Einfälle der Qoten in das romische Reich*, Leipzig, 1899, p. 107 și urm.
- RUSSU, I. I., *Miscellanea Dacica III. Constantin cel Mare «Dacicus»*, în AIIN, XI, p. 412 — 415.
- SCHMIDT, L., *Qeschicfite der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Vb'lkerwanderung: Die Ostgermanen*, ed. II, Miinchen, 1934.
- STEIN, A., *Carpicus*, în RE, III, 1899, col. 1610.
- ȘTEFAN, GH., *Nouvelles decouvertes dans le «castellum» romain de Bărboși (preș de Qalați)*, în *Dacia*, V-VI, 1935-1936, p. 341-349.
- TU DOR, D., *Răscoale și atacuri «barbare» în Dacia romană*, București, 1957.
- Tezaurul de denari imperiali romani de la Muntenești*, în SCȘIasi, V, 1954, p. 388 și urm.
- Oltenia romană*, ed. 2, București, 1958, p. 34-36, p. 36 — 39; p. 209 — 212.
- *La pretendue guerre de Caracalla avec les Carpes*, în *hatomus*, 1960.
- VULPE, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 257 — 286.

Descoperirile arheologice

- ANIȚESCU, GRIGORE, *Noi achizițiuni ale Muzeului de Antichități din Iași*, în A.Arh., II, 3, 1929, p. 14-22. ANTONESCU, IULIAN, *Săpăturile de la Qabăra-Porcești (V. Roman, reg. Bacău)*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 473-483. NEAGU, I. L., *Noi achiziții ale Muzeului de Antichități din Iași*, în A.Arh., III, 5 — 6, 1930, p. 45-51. PREDĂ, C., *Cimitirul de la Olteni și unele probleme privind cultura materială a sec. IV*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 355-369. VULPE, R., *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 65-67.
- *Săpăturile de la Poienesti din 1949*, în *Materiale*, I, p. 433-457, 465 — 474, 496-506.

3. Legăturile dintre imperiul romano-bizantin și teritoriul din stînga Dunării în sec. IV — VI:

- ALFOLDI, A., *Die Donaubricke Constantins des Qrossen und verwandte historischeDarstellungen auf spätromischen Miinzen*, în Z/N, XXXVI, 1926, p. 161 și urm.

- ALTHEIM, FR., *Qeschichte der Hunnen*, voi. I, Berlin, 1959.
- BERSU, G., A *6-th, century Qerman Settlement of foederati Qolemanovo kele near Sadowedtz (Bulgarian)* în *Antiquity*, XII, p. 39 și urm. BESNIER, M., *L'Empire romain de l'avenement des Severes au concile de Nicee*, Paris, 1937, p. 230 și urm. (Colecția Glotz, *Hist. Ancienne*). CHIRILĂ, E., *Frământări la sarmați în secolul IV e.n.*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 183 și urm. DAICOVICIU, C1 *Problemă continuității în Dacia* în AISC, III, 1936—1940, p. 57 și urm.
- ■ *La Transylvanie dans l'antiquite*, Bucurest, 1945, p. 189 și urm.
- DICULESCU, C., *Die Qepiden*, Halle, 1922, p. 53 și urm.
- *Die Wandalen und die Qoten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, p. 19 și urm.
- FLORESCU, GR., *Cetatea Turnu*, în RIR, XV, 1946, p. 432 și urm.
- GROSSE, R., *Romische Militärgeschichte von Qallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920, p. 23 și urm. HOREDT, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV — XIII*, București, 1958, p. 11 și urm.
- MACREA, M., *Monetele și părsirea Daciei*, în AISC, III, 1936—1940, p. 271 și urm.
- MAURICE, J., *Determination de Vepoque ou furent frappees les monnaies qui portent au revers l'inscriptions Constantiniana Dafne et la localite designee par cette legende*, în Me'm. Soc. Nat. des Antiquaires de France, VI, s. t. II, 1899, p. 279 și urm.
- *Numismatique Constantinienne*, Paris, 1908, I, p. 105 și II, p. 516, 539.
- PÂRVAN, V., *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 144 și urm.
- *Municipium Aurelium Durostorum*, p. 26 și urm. (extr. Riv. fil. e istr. class., II, 3, Torino, 1924).
- PATSCH, C1 *Banater Sarmaten*, Wien, 1925, p. 181 și urm.
- *Die Volkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Hera-klius*, Wien, 1928.
- RUSSU, I. I., *Miscellanea Dacica* III. Constantin cel Mare « Dacicus », în AIIN, XI, 1947, p. 412 și urm. SCHMIDT, L., *Qeschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Vb'lkerivanderung: Die Ostgermanen*, Miinchen, 1934, p. 244 și urm. SEECK, O., *Qeschichte des Untergangs der antiken Welt*, ed. 3, voi. 1, Stuttgart, 1921, p. 175 și urm.
- STEIN, E., *Qeschichte des spätrb'mischen Reiches, I: Vom romischen zum byzantinischen Staate (284-476)*, I, Wien, 1928, p. 198.
- *Histoire du Bas-Empire*, t. II, Paris-Bruxelles-Amsterdam, 1949, p. 521 și urm. și 837 și urm.
- THOMPSON, E. A., A *History of Attila and the Hunns*, Oxford, 1948, p. 78, 90 și 218.
- TOCILESCU, GR., *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, 1902, p. 232 și urm. TUDOR, D., *Podul de la Celei al lui Constantin cel Mare*, în AO, XIII, 1934, p. 107 și urm.
- Miliarium de la Constantin cel Mare descoperit în Dacia*, în AO, XVII, 1938, p. 19 și urm. (= Ein Konstantinischer Meilenstein aus Dazien, în Serta Hoffilleriana, Zagreb, 1940).
- Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane*, în RIR, XI — XII, 1941 — 1942, p. 134 și urm.
- Stăpinirea romană în sudul Daciei de la Aurelian la Constantin cel Mare*, în RIR, X, 1940, p. 216 și urm.

TUDOR, D., *Dacia după părăsire în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în *Rev. Fund.* IX, 1942, nr. 6, p. 674 și urm.

Arderea cetății Sucidava, în *RIR*, XV, 1945, p. 149 și urm.

Spätromische Qiirtelbeschläge aus Sudrumänien, în *Dacia*, IX—X, p. 513 și urm.

Imitații barbare după monete imperiale romane târzii, în *RIR*, XV, 1946, p. 343 și urm.

Sucidava, I-III, în *Dacia*, V—VI, p. 387 și urm.; *Dacia*, VII-VIII; p. 359 și urm. și *Dacia*, XI—XIII, p. 693 și urm.

Sucidava, IV, în *Materiale*, I, 1954, p. 693 și urm.

Prima bazilică creștină descoperită în Dacia Traiană, Iași, 1948.

Qarnizoane romane pe malul bănățean al Dunării în secolul IV e.n., în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 373 și urm.

Oltenia romană, ed. 2, București, 1958, p. 337 și urm.

Miroirs de vetre double de plomb trouves à Sucidava, în *Dacia*, N. S., III (sub tipar).

Armata Daciei Ripensis după ștampilele de pe cărămizi, în *SCIV*, 1960 (în curs de publicare).

TUDOR, D. și BUJOR, E., *La fontaine secrete de Sucidava*, în *Dacia*, N. S., IV (în curs de publicare).

VETTERS, H., *Dacia Ripensis*, Wien, 1950 (*Schrift. Balkankommiss. Ant. Abt. XI 5*). VULPE, R., *Le « vallum » de la Moldavie inferieure et le « mur » d'Athanasios*, Gravenhange, 1957, p. 25 și urm. "WELKOW, J., *Eine Qotenfestung bei Sadowetz*

(*Nordbulgarien*), în *Qermania*, XIX, 1935, p. 149 și urm.

»*» *Sucidava V și VI* (rapoarte de săpături), în *Materiale VII și VIII* (în curs de publicare).

CAPITOLUL III

MIGRAȚIA POPOARELOR

În perioada de trecere la feudalism, istoria societății din Dacia a fost puternic influențată de *marea migrație a popoarelor*. Prin așezarea sa la granița imperiului roman către care își căutau drum populațiile migratoare, puse în mișcare de condițiile social-economice și de conflictele între triburi, insuficient cunoscute și explicate, Dacia a cunoscut migrația popoarelor mai devreme decât alte ținuturi ale imperiului. În adevăr, începând încă din secolul al III-lea, prin Dacia s-au perindat pe rând diferite populații: roxolanii și alanii de neam sarmatic, goții, taifalii și gepizii germanici, hunii și avarii, păstori nomazi migrând din Asia. Migrația popoarelor este o consecință a descompunerii orânduirii comunei primitive la toate acele populații, care, căutau să rezolve contradicțiile interne prin năvăliri prădalnice și cuceriri de noi teritorii în dauna vecinilor și, în cele din urmă, în dauna imperiului roman. Dominația mai scurtă sau mai îndelungată a acestor populații asupra băștinașilor daco-romani a avut urmări pozitive sau negative asupra dezvoltării societății autohtone. Pentru înțelegerea cât mai completă a procesului istoric este necesară o prezentare amplă a acestor populații și a legăturilor cu băștinașii.

Capitolul de față se ocupă numai cu primul val al popoarelor migratoare — sarmații, goții, hunii, gepizii și avarii. Rolul pozitiv al acestor popoare constă în aceea că ele au dat o contribuție însemnată la distrugerea relațiilor sclavagiste de pe teritoriul Daciei, creînd premisele instaurării modului de producție feudal. Însă totdeodată aceste popoare se aflau într-un stadiu mai înapoiat față de dezvoltarea social-economică a băștinașilor. Populațiile migratoare « au distrus foarte multe forțe productive; agricultura decade, industria lîncezește din lipsa de posibilități de desfacere, comerțul stagnează sau este întrerupt prin violență, populația satelor și orașelor scade »¹. Aceasta a dus la stînjnirea dezvoltării economice. Căci, spune Engels « orice cotropire de către un popor mai înapoiat stînjenește, se înțelege, dezvoltarea economică și nimicește numeroase forțe de producție »². În ceea ce privește pe slavi, dată fiind contribuția

¹ V. I. Lemn, *Opere*, voi. III, E.S.P.L.P., Buc, 1958, p. 17-18.

² F. Engels, *Anti-Duhring*, ed. 3, E.S.P.L.P., Buc, 1955, p. 202.

lor deosebită la formarea poporului român și a unui nou mod de producție, ca urmare a stabilirii durabile pe teritoriul Daciei și a conviețuirii lor cu autohtonii, li s-a rezervat un capitol deosebit.

Deosebit și la locul convenit se va vorbi despre bulgari și maghiari, ultimele popoare migratoare, care se încadrează în cuprinsul perioadei de trecere la feudalism. Cât despre pecenegi, cumani și tătari, prezența lor pe teritoriul R.P.R. aparține unei alte perioade istorice și își va găsi locul în volumul al II-lea al acestei lucrări.

Populațiile cunoscute sub numele generic de Sarmatai (la Herodot și Hipocrate, *Sauromatai*, la scriitorii greci mai recent *Sarmatai*, la scriitorii latini *Sarmatae*) fac parte din același mare grup iranian vestic ca și sciții, cu care de altfel, potrivit știrilor antice și descoperirilor arheologice, erau strâns înrudiți.

Venind tot din regiunile uralo-caspice, sarmații pătrund înspre apus mai târziu decât sciții, pe care îi înlocuiesc în cele din urmă în stepele din nordul Mării Negre, fie dislocându-i, fie absorbindu-i. Această revărsare a triburilor sarmate din Asia spre Europa s-a făcut treptat și în mai multe valuri succesive. În vremea când scria Herodot (mijlocul sec. V î.e.n.) granița dintre sarmați și sciți era la Don (vechiul Tanais). Nu există nici o știre directă care să ne indice data mai exactă a trecerii sarmaților în masă dincoace de Don și a începutului răspîndirii lor mai departe spre Vest. Dar tocmai lipsa știrilor în izvoarele grecești, datorită eventual faptului că luptele dintre sarmați și sciți au întrerupt legăturile grecilor din orașele de pe coasta de nord și est a Mării Negre cu teritoriile « barbare » dinafară lor, ca și descoperirile arheologice, fac plauzibilă ipoteza că evenimentul s-a întâmplat mai probabil în sec. III î.e.n. O confirmare directă a acestei ipoteze s-ar găsi în faptul că printre neamurile pomenite în cunoscuta inscripție în cinstea lui Protogenes din Olbia figurează și seminții sarmatice, în cazul în care amintita inscripție poate fi datată încă în sec. III și nu aparține mai degrabă de-abia începutului veacului II î.e.n. Indirect, răspîndirea sarmaților la apus de Don încă din sec. III î.e.n. este arătată ca foarte probabilă de împrejurarea că în anul 179 î.e.n. când se încheie o alianță între diferite orașe grecești și mai multe neamuri de la est și vest de Don, un șef sarmat Gatalos este amintit între Nipru și Don ¹, unde el exercita o stăpînire ce pare a fi fost stabilită încă mai înainte.

Presiunea triburilor sarmatice, după ce ele au înlocuit în stepele nord-pontice pe sciți ca forță principală militară și politică, s-a exercitat spre sud, către Crimeea și Olbia, și spre vest în direcția cursului inferior al Dunării. La apus de Nistru ei ajung în contact mai apropiat cu populațiile geto-dacice, a căror istorie va fi apoi în mare măsură influențată timp de mai multe veacuri

¹ Polybius, 26, 6, 13.

de legăturile complexe și schimbătoare cu noii veniți. Sarmatii se vor infiltra sau răspîndi chiar durabil în anumite regiuni din aria carpato-dunăreană a triburilor geto-dacice.

Numeroase și importante probleme legate de pătrunderea triburilor sarmatice în teritoriile geto-dacice sînt însă nelămurite încă și uneori aprig controversate, din cauza insuficienței și obscurității știrilor antice scrise și a celor arheologice.

Trebuie subliniat în prealabil că întreaga problemă a raporturilor dintre sarmați și geto-daci și a rolului sarmaților în istoria veche a patriei noastre începînd din sec. I î.e.n. și pînă în vremea năvălirilor hunice, nu poate fi pusă și rezolvată în chip just, dacă nu se ține seama neconținut de împrejurarea că triburile sarmatice reprezentau populații de păstori nomazi și de războinici călări, al căror spațiu preferat de locuire — și singurul posibil — era stepa, cu bălțile și înălțimile din preajma ei. Vorbind despre modul de viață al sarmaților roxolani geograful Strabon ^x îl descrie astfel: «Corturile de pîslă sînt așezate pe carele, în care ei locuiesc. În jurul corturilor pasc cirezile, cu al căror lapte și carne se hrănesc. Umblă după pășuni, alegînd întotdeauna regiuni bogate în iarbă — în timpul iernii în mlaștinile din jurul Maiotidei (Marea de Azov) iar vara și în cîmpii». Și alte texte vechi descriu viața nomadă a sarmaților.

Răspîndirea geografică a grupurilor sarmatice de la vest spre est ne este dată pentru vremea din preajma anului 100 î.e.n. de către Strabon în geografia sa (redactată în vremea lui Augustus), în cunoscutul pasaj din c. VII, 3, 17, unde descrie coasta de nord a Mării Negre. El arată că între Dunăre și Nipru se află mai întîi « pustia geților » (Bugeacul), apoi tirageții (geții de la Nistru), iar dincolo de aceștia *sarmații iazigi* și cei numiți «regali» etc. între Nipru și Don se aflau *roxolanii*, o altă seminție sarmatică dintre cele care, împingîndu-se una pe alta dinspre răsărit, se strămutau pe rînd mai spre apus.

Reiese așadar că la acea dată sarmații din ramura iazigă atinseseră linia Nistrului și intraseră în contact direct și strîns cu geții. Teoria după care, între 125 și 60 î.e.n. (ultima dată reprezentînd momentul expansiunii războinice a daco-geților lui Burebista către răsărit și al cuceririi Olbiei) s-ar fi format în nordul Mării Negre un adevărat «imperiu » sarmatic, care s-ar fi extins și în Dobrogea, în Bulgaria de nord, Oltenia și Transilvania de răsărit, nu se poate întemeia nici pe știri scrise neechivoce și nici pe fapte arheologice. Discurile de argint (*phalerae*) decorate cu busturi umane, cu protome de animale sau cu alte motive și servind la împodobirea harnașamentului cailor, dintre care unele s-au găsit și în tezaurul de la Surcea (r. Tg. Secuiesc), iar altele în teritoriul getic dintre munții Balcani și Dunăre, ca și rhytonul de argint de la Poroina, precum și alte descoperiri arheologice care au fost puse în legătură cu

Strabo, VII, 307.

amintitul «imperiu » sarmatic, reflectă doar o influență iraniană transmisă prin sarmați, în arta geto-dacă din sec. II și I î.e.n. și nu dovedesc prezența efectivă a unor grupuri sarmatice în regiunile respective. Ele semnalează începutul procesului de contact și de presiune reciprocă între sarmați și geto-daci, pe care campaniile lui Burebista în răsărit îl rezolvă deocamdată prin stăvilirea încercărilor sarmatice de expansiune în teritoriul geto-dac.

Presiunea nemicșorată a sarmaților, determinată de venirea continuă de dincolo de Don a noi valuri de triburi înrudite, întâlnește, începând încă din a doua jumătate a sec. I î.e.n. și de-a lungul întregului prim secol din era noastră, în Dobrogea ca și la nordul Dunării, o nouă situație, determinată de intervenția și prezența în aceste regiuni a unei noi puteri — cea romană.

Așa se explică de ce în timpul exilului lui Ovidiu la Tomis (între 9 și 17 e.n.) avem de-a face doar cu treceri ocazionale ale sarmaților în Dobrogea, cu carele peste Dunărea înghețată, consemnate de poetul exilat în ale sale *Tristia* și *Epistulae ex Ponto* și interpretate în mod diferit: ca transporturi de schimb comercial, ca raiduri de pradă sau ca iernare cu turmele la baltă. Probabil că forma cea mai frecventă de pătrundere a sarmaților în această provincie erau incursiunile prădalnice. Ovidiu amintește odată în *Tristia* pe sarmați alături de geți ca locuitori nomazi în preajma Constanței.

În cursul primei jumătăți a secolului I e.n. tabloul răspîndirii geografice a triburilor sarmate se modifică din nou, prin aceea că în vremea lui Claudius, pe la anul 50 e.n., iazigii se găsesc deja strămutați în regiunea dintre Tisa și Dunăre ¹, unde vor trăi ca nomazi pînă la venirea acolo a hunilor. În locul lor se deplasează spre Dunărea dobrogeană rudele lor *roxolani* ², în timp ce în răsărit, dincolo de Don, își face apariția ultimul grup sarmatic pătruns în Europa, *alanii*. Fără a putea discuta aici *characterul* strămutării sarmaților iazigi, din răsărit în cîmpia Tisei (deplasare violentă și cucerire războinică a noilor spații sau acțiune calculată a imperiului roman), strămutarea aceasta dovedește că o expansiune a iazigilor spre sud și sud-vest (deci spre Dobrogea și Muntenia) nu mai era posibilă, în situația creată de prezența romanilor la Dunăre.

Nu există nici o dovadă în sprijinul ipotezei că pătrunderea iazigilor în cîmpia Tisei s-a făcut din Muntenia, prin Oltenia și Banat. Deocamdată lipsesc în Muntenia și Dobrogea și în general la apus de Nistru urme arheologice sarmatice din sec. I e.n. care să indice locuirea lor în acele regiuni. La fel se prezintă situația și în Banat. Dimpotrivă, distribuția geografică a celor mai vechi resturi arheologice sarmatice de pe teritoriul R. P. Ungare, ca și analogiile istorice cunoscute vorbesc în sprijinul ipotezei că iazigii au trecut în Europa Centrală pe la nord de Carpați, probabil de-a lungul Nistrului. Regiunile din nordul Dunării de jos erau populate atunci de geto-daci. Este adevărat că puterea

¹ Tacitus, *Annales*, XII, 29 și 30.

² Idem, *Historiae*, I, 79.

romană luase măsuri de a reduce densitatea acelei populații, prin strămutările efectuate de Aelius Catus, însă evenimentele ulterioare au arătat că regiunea a rămas în continuare o arie de locuire și un câmp de activitate a geto-dacilor, pînă la campaniile dacice ale lui Domițian și Traian.

Descoperirile arheologice făcute pînă acum nu confirmă prezența în sec. I e.n. a sarmaților în Muntenia. Presiunea sarmatică a produs o tulburare simțitoare numai în spațiul dintre Nistru, Prut și Dunăre, cu care prilej desigur triburile getice din răsărit au fost puternic presate și eventual dislocate. Infiltrări sarmatice episodice dincoace de Prut și Dunăre s-au putut petrece atunci, dar nu se poate vorbi de o ocupare de către ei a Munteniei, pentru care nu există nici un fel de dovezi.

După plecarea iazigilor, locul și rolul lor a fost preluat de către roxolani. Nici în ceea ce îi privește pe aceștia nu se poate dovedi o stăpînire sarmatică în Muntenia. Știrile literare și epigrafice ne arată însă că procesul de presiune reciprocă și în parte de conviețuire dintre geți și sarmații răsăriteni în regiunile de contact ale lor continuă.

Amănuntele ce se cunosc în legătură cu activitatea, la Dunărea inferioară și în nordul Mării Negre, a guvernatorului Moesiei Tib. Plautius Silvanus Aelianus în anii circa 57—67 e.n. arată că pe atunci triburile geto-dacice erau încă angajate în greutăți provocate de vecinătatea roxolanilor și a bastarnilor. Dar totodată intensificarea controlului roman de-a lungul graniței Dunării și în Marea Neagră și pericolul comun ce-i amenință din această direcție au determinat o apropiere și chiar o anumită formă de colaborare între aceste diferite triburi « barbare », ale căror incursiuni în imperiu încep de aci înainte să se producă în mod conjugat. Transferarea în imperiu, la sud de Dunăre, a 100 000 de «transdanubieni» de către Aelianus, a golit în mare măsură cîmpia Munteană de populația getică băștinașă. Acest lucru nu poate fi interpretat însă în sensul că teritoriul Munteniei a fost deschis roxolanilor spre a se strămuta în el, deoarece, pe de-o parte, ei erau tot atît de primejdioși ca și geții, iar pe de alta atacurile roxolane împotriva imperiului, produse numai la cîțiva ani de la măsurile amintite ale lui Aelianus și combinate cu cele dacice (în anii 67 - 69) dovedesc că nu a putut fi vorba de o alianță a romanilor cu roxolanii în dauna geților. De altfel, lipsa documentelor arheologice sarmatice din această vreme în Muntenia limitează aria de nomadizare și punctele de pornire ale atacurilor roxolanilor, la regiunile de la răsărit de Prut, sau, eventual, de Nistru.

Această situație se va menține pînă după mijlocul sec. III e.n. în acest răstimp Sarmații roxolani participă la luptele cu romanii *ca vecini răsăriteni ai dacilor*, de dincolo de Prut și Dunăre, mai ales peste Dobrogea.

Trebuie să ținem seama și de faptul că în partea de răsărit a Daciei extra-carpatice și între Prut și Nistru, au locuit, încă din veacul al II-lea î.e.n. și pînă tîrziu în sec. III e.n., printre daci și vecini cu ei, și bastarnii, care astfel s-au intercalat o vreme între daci și sarmați.

Este extrem de caracteristic faptul că, atunci când Traian construiește cu prilejul războaielor dacice linia de castre în marginea dealurilor din Muntenia, populația locală găsită acolo se dovedește, prin descoperirile clare făcute la Drajna de Sus, a fi fost cea dacică și anume pînă la părăsirea, probabil în 118 de către Hadrian, a castrelor. Resturile culturii materiale dacice s-au găsit la Drajna în același strat cu cele romane, datate prin monede. La fel, la Dino-getia (Garvăn), pe malul dobrogean al Dunării, populația dacică a fost atestată prin descoperiri datate de asemenea prin monede și găsite laolaltă cu resturi romane, pînă în vremea lui Antoninus Pius.

Numai descoperiri arheologice clare, sau știri precise, ar putea dovedi că în regiunea de cîmpie și de stepă a Munteniei își pășteau turmele în acele timpuri roxolanii; or, trebuie repetat că pînă acum nu există astfel de documente.

În lumina acestei situații și a celor ce vor fi. menționate mai departe, este evident că relatarea lui Dio Cassius ^x, după care împăratul Marcus Aurelius a îngăduit sarmaților iazigi din cîmpia Tisei și celor roxolani (din răsărit) să țină legătură între ei peste teritoriul provinciei Dacia, nu putea să aibă în vedere alt drum decît unul care traversa Dacia Superioară și Moldova de sud pînă în regiunea de vărsare a Șiretului în Dunăre și apoi mai departe, și nu unul peste Banat și Oltenia (Dacia Inferioară). Indicația cuprinsă într-un pasaj din *Getica* lui Iordanes ² după care roxolanii ar fi fost separați de iazigi doar prin fluviul Olt, este evident falsă — dacă este referită la perioada de existență a provinciei romane Dacia — și cuprinde un frapant nonsens istoric dacă ar fi să privească alt moment, fie dinainte de cucerirea Daciei, fie după părăsirea ei. De aceea ea nu poate fi folosită pentru a se susține o ocupare a Olteniei și Munteniei de către iazigi și roxolani, înainte de prăbușirea stăpînirii romane în Dacia, ci ar putea fi cel mult valabilă numai pentru perioada de după părăsirea Daciei, referindu-se anume la alani și iazigi, în condițiile care se vor arăta mai departe.

Între timp situația s-a modificat prin aceea că în stepele din nordul Mării Negre își făcuseră apariția *olanii*, reprezentanții ultimului val sarmatic, iar spre sfîrșitul sec. II e.n., în regiunile de silvo-stepă pătrunseseră goții (cf. mai jos p. 683). Fie că roxolanii au fost înglobați și asimilați de alani, sau zdrobiți și asimilați de goți, după cum se presupune în mod obișnuit, fie că, împinși de goți ei se strecuraseră treptat, în cete, către apus la rudele lor iazigii, după cum caută să dovedească o teorie recentă, plauzibilă și interesantă, fapt este că ei dispar din vecinătatea răsăriteană a țării noastre, nemaifiind amintiți de izvoare. Ținînd seama de împrejurarea că goții ocupă Olbia și Tyras pe la 260 e.n. este probabil că nu cu mult înainte ei puseseră stăpînire și pe regiunile de stepă din nordul Mării Negre și risipiseră pe roxolani. Pe de altă parte, atunci cînd, spre sfîrșitul sec. III e.n., granițele imperiului roman din Dacia

¹ Dio Cassius, LXXI, 19, 1-2.

² Iordanes, *Getica*, XII, 74.

și Moesia încep din nou să fie zguduite de atacuri « barbare », protagoniștii acestor acțiuni se arată a fi. dacii, carpii și goții.

Deși nici o știre scrisă nu semnalează în vremea aceasta prezența unor populații sarmatice pe teritoriul țării noastre, totuși, începînd în general cam din a doua jumătate a sec. al III-lea e.n. se constată pe de o parte o simțitoare influență sarmatică în cultura materială carpică (de tip Poieniști în Moldova și București-Militari în Muntenia), iar pe de alta, prezența a relativ numeroase morminte sarmatice în regiunile de stepă din Moldova și Muntenia. Deși nestudiate mai de aproape (cea mai mare parte din mormintele sarmatice nici nu sînt publicate), aceste fenomene denotă o apropiere și interpătrundere daco-sarmatică și mai tîrziu daco-goto-sarmatică pe teritoriul țării noastre, efectivă dar pentru moment greu de descifrat în toate amănunțele ei.

După cum s-a arătat în capitolele precedente, descoperirile arheologice documentează în Moldova pentru sec. al II-lea și al III-lea e.n. o populație stabilă dacică. În sec. al III-lea această populație era cunoscută în textele antice sub numele de *carpi*. În Muntenia, documentele arheologice dacice sînt mult mai puțin frecvente pentru sec. al II-lea. Această regiune, înconjurată de trei părți de provincii ale imperiului roman și în parte chiar păzită pe linia de circulație Brețcu—Dinogetia, era strict supravegheată de romani și nu putea fi locuită prea dens de daci. Concomitent însă cu consolidarea supremației gotice în regiunea de silvo-stepă și apoi și în cea de stepă din nordul Mării Negre, documentele arheologice ne înfățișează și o puternică dezvoltare a triburilor carpice, în sensul înmulțirii populației și a creșterii nivelului ei de viață. Carpii apar acum masați în Moldova și în Muntenia pînă la Olt. Cultura lor materială, ajunsă la un înalt grad de dezvoltare, reprezintă de fapt o nouă etapă în evoluția culturii geto-dace de tip Latene cu caractere noi, etapă care pentru sec. III e.n. — pînă la evacuarea carpilor în imperiu — poate fi denumită Poieniști-Chilia. Dezvoltarea cea mai bogată a acestei etape se situează pe la mijlocul și în a doua jumătate a sec. III.

Trebuie sublimat în mod deosebit că ne aflăm în fața unei noi perioade de înflorire a vieții și culturii dacice, care marchează continuitatea acestei populații în imediata vecinătate a granițelor imperiului roman pentru secolul al III-lea e.n. și care pune totodată temelia pentru persistența ulterioară a ei, în secolul al IV-lea e.n. și mai tîrziu, cum se va arăta mai departe.

Împrejurările istorice cunoscute și analiza culturii materiale Poieniști-Chilia arată că noua etapă a culturii dacice s-a dezvoltat în strîns contact cu cea sarmatică și gotică, toate influențîndu-se reciproc și asimilînd numeroase elemente de cultură romană. Cu acest prilej, cultura carpică a primit o coloratură în care se pot distinge elementele datorate contactului cu sarmații. Lăsînd la o parte unele elemente, a căror atribuire la cultura sarmaților nu este îndeajuns de sigură, sînt de relevat cu deosebire vasele din cultura Poieniști cu toarte în formă de animale patrupede, motiv care își găsește analogii exacte în

cultura sarmată contemporană și de unde a fost împrumutat de carpi, apoi cantitatea mare de perle făcute din *coraliu* adus — prin mijlocirea sarmatilor —

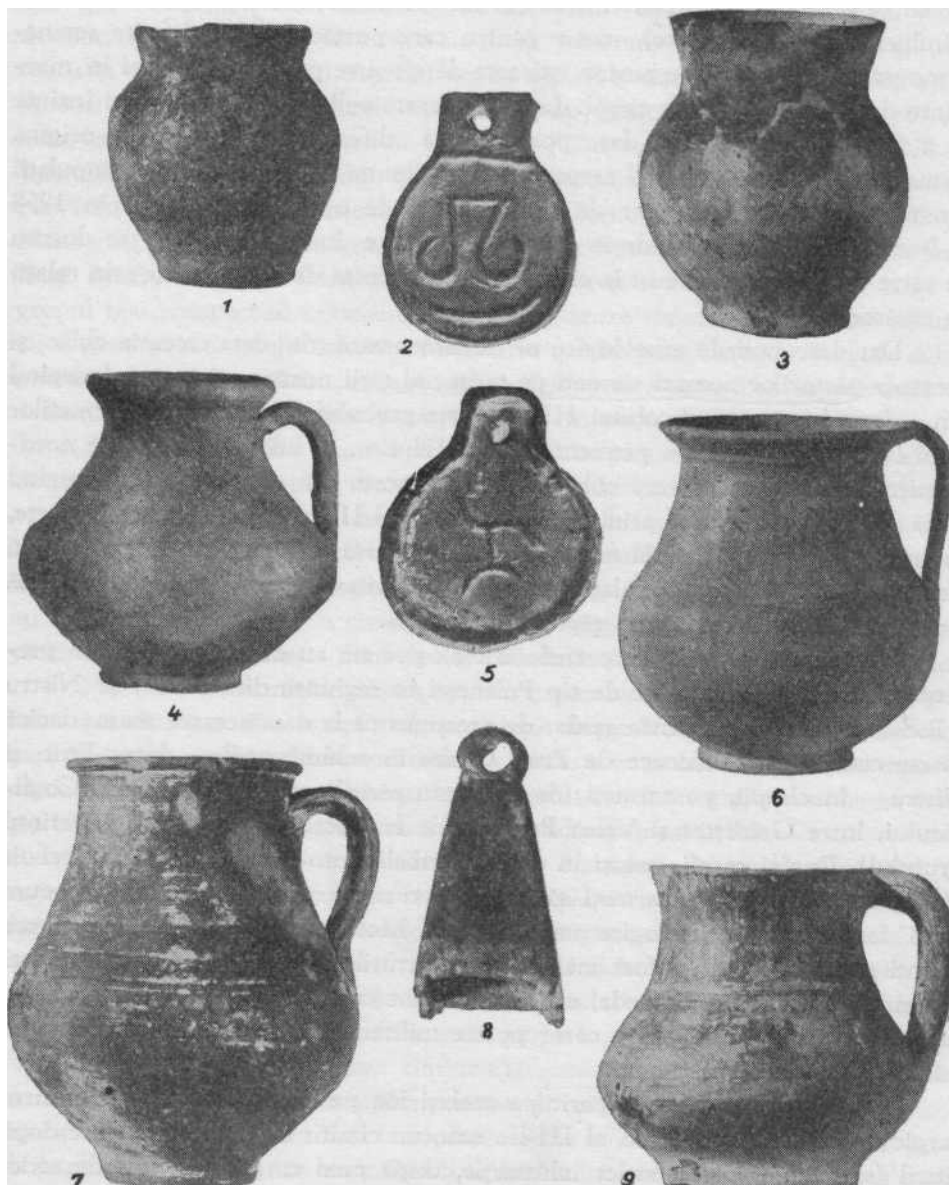

Fig. 169. — Vase de lut (1, 3, 4, 6 — 7, 9), oglinzi de bronz (2,5) și clopoțel de bronz (8) din morminte sarmatice descoperite în Muntenia și Moldova.

tocmai de la golful Persic și în sfârșit — mai important decât toate — *adoptarea* de către carpi a unui tip de oglindă de metal cu mâner lateral și dosul

împodobit în relief, tip creat de sarmați în secolul III prin modificarea treptată a unei variante a vechilor oglinzi grecești. Aceste piese nu serveau la sarmați numai ca obiecte de toaletă, ci aveau și un rol magic apotropaic (de înlăturare a influențelor primejdioase), motiv pentru care purtau pe dos diferite semne-monograme (*tamga-le*), se purtau atârșate de gât și se puneau de obicei în morminte după ce erau sparte ritual. La carpi aceste oglinzi nu se spărgeau înainte de a fi puse în mormânt, dar poartă încă diferitele *tamga-le* de origine sarmatică — pe care de altfel sarmații le împrumutaseră ei înșiși de la populații turanice din Asia. Un tipar de turnat astfel de oglinzi, descoperit în 1958 la București-Militari, dovedește dincolo de orice îndoială că ele se lucrau de către carpi și nu veneau la ei ca simple obiecte de schimb sau prin relații de căsătorie.

Dar descoperirile arheologice ne documentează de data aceasta chiar și prezența păstorilor nomazi sarmați pe teritoriul țării noastre, și anume începând din a doua jumătate a secolului III e.n. Este probabil că răspândirea sarmaților alani la apus de Don s-a petrecut în sec. III e.n., ei luând-o în stepele nord-pontice înaintea goților care coborau dinspre nord, din silvo-stepă, și ajungând după aceea, încă în cursul primei jumătăți a sec. al III-lea aliați și poate, în parte, supuși ai acestora. În felul acesta ei au putut trăi mai departe ca păstori, în stepe, pe care goții ca populație sedentară le evitau și totodată să se extindă spre apus, alegând totdeauna regiunile de stepă.

Este semnificativ că cercetările arheologice nu au descoperit până în prezent urmele culturii carpice de tip Poienеști în regiunea dintre Prut și Nistru a R.S.S. Moldovenești. Este așadar de presupus că la data aceasta masa dacică fusese comprimată dincoace de Prut. Găsim în schimb acolo — între Prut și Nistru — în câmpii, pe sarmați (de ex. descoperirile recente din Valea Cogîlnicului, între Grădiștea și Valea Perjei și de la Bocăni (r. Fălești) în bazinul Prutului). Dar și carpii, prinși în coaliția tribală goto-cârpo-alanică, au trebuit să îngăduie nomazilor sarmați să-și pască turmele pe teritoriul lor, așa cum arată descoperirile arheologice sarmatice din Moldova și Muntenia, ce se vor aminti mai jos. Care au fost mai exact raporturile reciproce dintre aceste trei neamuri nu este prea limpede, ele vor fi variat cu vremea, dar în orice caz se pare că alanii — ca nomazi a căror putere militară slăbise — au avut o situație minoră, față de carpi și goți.

La Poienеști s-a descoperit pe același loc pe care se găsea și cimitirul carpic de incinerare din sec. al III-lea e.n., un cimitir de inhumație, care după ritual (sarmații foloseau strict inhumația, după cum carpii tot atât de strict incinerăția cu urne) și unele amănunte de port, aparținea sarmaților. Caracterul sarmatic al acestui cimitir este confirmat și de practicarea deformației craniului la unii indivizi îngropați în el. El este aproximativ contemporan cu cel carpic și greu de interpretat deoarece nu s-au putut face observații precise cu privire la raportul exact în timp dintre ele.

Exceptând acest caz și această situație particulară, dar semnificativă de la Poieniști și lăsând deocamdată la o parte Banatul despre care se va vorbi mai jos, sarmații sînt documentați la noi printr-un grup destul de numeros de morminte care pot fi datate între a doua jumătate a sec. al III-lea și pînă tîrziu în sec. al IV-lea e.n. Așezări nu s-au găsit și este puțin probabil ca acești nomazi să fi avut. Mormintele sarmatice s-au găsit în regiunea de stepă din nord-estul Moldovei, în bazinul Prut-Jijia (Glăvăneștii Vechi, Trușești, Larga Jijia, Holboca, Valea Lupului, Ștefănești, Mitoc etc), apoi în prelungirile cîmpiei între Șiret și Prut (Poieniști, Epurenii, Tecuci, Balintești) și în Cîmpia Munteniei (Focșani, Șendrenii, apoi Largu și Smeieni pe Călmățui, Chișcanii lîngă Brăila, Dridu pe Ialomița, Călărași, București). Izolat la mare distanță de grupul mai compact al celorlalte descoperiri, apare un singur mormînt de lup-tător găsit în sud-estul Olteniei, la Vădastra (pe Măgura Cetății). Trebuie subliniat că nu există pînă în prezent nici o descoperire sarmatică în regiunile de dealuri subcarpatice din țara noastră și nici în podișul Transilvănean.

Se constată așadar că, începînd din a doua jumătate a sec. III e.n., alături de carpi, în stepele și cîmpiile din Moldova și Muntenia răsăriteană, trăiau și cete de păstori sarmați. În secolul IV e.n. ei continuă să fie prezenți în acele locuri, de data aceasta alături de carpi și de goți. Reiese totodată că sarmații nu au constituit în aceste regiuni ale țării noastre niciodată singura populație, ci au conviețuit ca nomazi în cîmpii, alături de băștinași și de goți. Ei nu au stăpînit, așadar, ca populație dominantă, niciodată și nicăieri pe aceste meleaguri.

Mormintele sarmatice descoperite în partea de răsărit și de sud-est a țării noastre ne înfățișează acest grup de populație cu trăsături proprii foarte marcate, care îl deosebesc de celelalte neamuri localnice sau vecine. S-a amintit mai sus că ritul de înmormîntare al sarmaților era exclusiv inhumația, și anume în poziție întinsă, pe spate: uneori genunchii sînt ridicați ușor în sus. Orientarea este cu capul spre nord sau spre vest. Nu s-a descoperit la noi în țară nici un mormînt sarmatic cu tumul, rit caracteristic pentru roxolani. Se întîlnesc bărbați, femei și copii, ceea ce dovedește că se găseau aici cu familiile. Că nu vor fi fost mulți și că nu vor fi zăbovit prea îndelung pe aceleași locuri reiese din împrejurarea că mormintele lor, atunci cînd sînt găsite grupate, pe boturi de deal sau în vechi movile, formează grupuri de maximum 13 morminte (la Trușești, unde s-a săpat întreg cimitirul).;

Singurele arme ale bărbaților constau din săbii scurte sau pumnale, de cele mai multe ori de tipul cu inel la capătul de sus al minerului și cu o mică gardă la baza lui. Teaca era de lemn. Nu li se îngăduia probabil să poarte prea multe arme, nici de goți sub a căror oblăduire s-au putut răspîndi la noi, nici de către carpi, în preajma cărora își pășteau turmele. Frapează mai ales lipsa arcurilor și săgeților. Sîntem departe de temuții călăreți împlătoșiți (*cataphractarii*) roxolani care purtau și coifuri și lănci. Săgețile de bronz cu trei muchii descoperite într-un mormînt de la Vaslui și în altul de la Chișcani (Brăila) nu pot fi

considerate ca excepții deoarece atribuirea și datarea acelor morminte nu sînt încă lămurite.

Mai bogate sînt mormintele de femei, care erau înmormîntate cu podoabe, mai ales cu numeroase perle de sticlă, chihlimbar, coraliu și pietre semi-nobile. Caracteristic este că mărgelile nu se purtau numai sub formă de șirag la gît, ci și cusute pe poalele veșmintelor. Brățările și cerceii sînt de asemenea obișnuți. Și bărbații și femeile purtau adesea *fibule* (agrafe). În mormintele de copii se întîlnesc frecvent clopoței de bronz. Ceramica din mormintele sarmatice din țara noastră se arată a fi puternic influențată de cea dacică, în ceea ce privește una din formele ei principale (cana cu o toartă), dar cuprinde și forme originale, precum și vase provincial-romane sau copii după acestea.

O trăsătură foarte caracteristică a acestor sarmați este aceea că ei practicau frecvent deformarea artificială a craniului, prin bandajare încă din copilărie — și anume pe cea așa-numită fronto-occipitală sau circulară. Acest obicei, socotit ca un semn de distincție și de frumusețe, a fost împrumutat de ei din Asia. Or, după cum pare dovedit prin documentarea existentă, alanii sînt aceia care, cam de la începutul sec. III e.n. au preluat și răspîndit acest obicei, care nu a pătruns la sarmații iazigi de pe teritoriul de azi al R. P. Ungare, după cum acolo nu a pătruns decît sporadic și tîrziu (pe la sfîrșitul sec. III e.n.) pumnalul cu inel la mîner, eventual prin roxolani, dar adus spre vest tot de alani, împreună cu deformarea craniului. Nici oglinzile pontice nu au fost cunoscute de iazigi. Aceste fapte, ca și alte deosebiri care există între cultura sarmaților documentați în răsăritul țării noastre și cea a iazigilor, alături de împrejurarea că descoperirile de la noi se leagă strîns de cele alanice imediat învecinate la răsărit, pe teritoriul U.R.S.S., dovedesc încă o dată că imensa majoritate a grupului de descoperiri sarmatice de la noi nu au nimic de-a face cu iazigii și nici cu roxolanii, ci aparțin alanilor și epocii precizate mai sus (sec. III-IV e.n.).

Prin descoperirile de pe teritoriul țării noastre s-a dovedit în schimb greșită părerea după care deformarea craniană ca și alte trăsături ale culturii alanice nu s-ar fi răspîndit la apus de Nipru decît o dată cu trecerea hunilor în Europa Centrală, pe la 400 e.n.

Grupurile sarmatice din regiunile extra-carpatiche ale țării noastre s-au menținut, după cum s-a mai amintit și după cum ne arată analiza descoperirilor arheologice, pînă în sec. IV e.n., cînd au fost prinse și ele în vârtejul produs de cumplita năvală hunică din 375 /376 e.n.

În mormîntul feminin de la Focșani, din nefericire distrus, se relatează că s-ar fi aflat și o monedă de bronz a împăratului Constantius II (337—361 e.n.), bătută după anul 347; dacă informația este exactă, am avea și dovada absolută a dăinuirii sarmaților alani de la noi pînă la venirea hunilor.

Subjugați de huni și încorporați în organizarea militară a acestora, sau răzlețindu-se împreună cu goții, alanii dispar din regiunile noastre, mulți dintre

ei încheindu-și destinul istoric și existența în Europa de apus și în parte în Africa de nord. Rămășițe destul de însemnate au trăit însă pînă tîrziu în stepele din nordul Mării Negre și în Caucaz. Osetii de azi care trăiesc în văile și pe coastele Caucazului de mijloc și în parte pe râul Terek sînt urmașii lor. Pe teritoriul țării noastre un ultim ecou arheologic al prezenței alanilor în antichitate este înfățișat eventual de descoperirea de la Coșovenii de Jos (r. Craiova) unde, probabil într-un mormînt distrus, s-au găsit catarama de aur incrustată cu pietre prețioase și piese de la harnașamentul calului, din argint aurit, toate datînd din jurul anului 400 e.n. și putînd fi atribuite ipotetic unui nobil călăreț alan, în slujba hunilor.

Banatul. Problema pătrunderii sarmaților vestici (iazigii) în această provincie s-a tratat în alt capitol, unde s-a arătat că ei nu au putut invada acolo cu cetele și turmele lor, decît după retragerea romanilor. Descoperirile arheologice îi semnalează pentru această vreme exclusiv în regiunea apuseană de cîmpie a Banatului. Nu există nici un indiciu al extinderii lor în regiunea Hunedoara sau în Oltenia.

Ca și în restul ariei lor de răspîndire dintre Carpații Apuseni și Dunărea mijlocie (unde ei sînt documentați în țara noastră, în Crișana, încă de timpuriu, prin numeroase descoperiri arheologice, unele încă inedite în muzeul din Arad), ei au rămas și în Banat pînă la venirea hunilor pentru a dispărea după aceea, fiind asimilați treptat de localnici și de alte populații care au imigrat în acele regiuni.

Din timpul locuirii sarmaților în Banat mai multe izvoare scrise antice ne-au păstrat cu oarecare amănunte, amintirea unui episod important și interesant prin aceea că el ne dezvăluie într-o oarecare măsură unele trăsături ale raporturilor economice și politice din masa sarmatică și din cea a populației autohtone.

Textele relatează că amenințați în 332 e.n. de către goți (desigur mai ales dinspre Muntenia), sarmații din Banat cer ajutor împăratului roman Constantin cel Mare, care li-l și acordă zdrobind pe goți. Pentru a se putea apăra, sarmații înarmaseră însă și pe « sclavii lor ». Aflăm cu acest prilej că existau două categorii de sarmați, unii stăpîni (domni) liberi, numiți *Argaragantes* și alții « sclavii » acestora numiți *Limigantes*. Aceștia din urmă aveau și întărituri în părțile muntoase. După înlăturarea primejdiei gotice, limiganții folosesc armele pe care le căpătaseră, pentru a se răscula în anul 334 e.n. și a izgoni din țară pe foștii lor stăpîni *Argaragantes*. Este vorba, așadar, de o răscoală de caracter social-politic. Argaraganții erau mai puțin numeroși decît « sclavii » lor limiganți. Textul lui Amian ¹ spune despre Limigantes: *vicerunt dominos femeia pares et numero proeminentes* (i-au învins pe stăpîni, fiindu-le egali în cruzime, dar întrecîndu-i ca număr).

Ceea ce trebuie reținut din știrile păstrate, altfel extrem de sărace în amănuntele privind raporturile dintre cele două grupe de sarmați, pe care le

¹ Ammianus Marcellinus, XVII, 12.

înfățișează vag și simplu, doar ca de la stăpîni la sclavi, este faptul că limiganții răsculați deveniți liberi nu acceptă să fie scoși din țara lor, atunci cînd împăratul roman încearcă să o facă pentru a-i îndepărta de granița imperiului și că după ce au fost totuși îndepărtați, nu se împacă de loc cu viața departe de locurile lor, printre alți « barbari », ci cer să li se dea, lor și familiilor lor, așezări în imperiu. În aceste comportări se poate surprinde o atitudine proprie nu unei populații nomade de păstori, ci mai degrabă uneia așezate, de agricultori. De aceea interpretarea după care raportul dintre argaraganți și limiganți ar fi fost acela dintre războinici cuceritori (sarmați nomazi) și localnici, băștinașii daci și daco-romani (cu care vor fi făcut cauză comună și alți supuși ai sarmatilor, precum chiar și sarmații din păturile sociale sau triburile exploatare), cuprinde desigur o mare parte de adevăr. Din toată întîmplarea se vede că nu este vorba de o răscoală a unor sclavi, ci a unei populații subjugate chiar dacă, după cum s-a subliniat deja, acesteia i se adaugă și elemente sarmate exploatare și ele. Este probabil însă că procesul a fost mai complex și că se reflectă în această întîmplare organizarea ierarhică a triburilor de păstori nomazi dintre care unele erau de obicei dominante (« regale ») și altele dependente, cele dominante fiind eventual roxolanii veniți în sec. al III-lea e.n. din răsărit și care vor fi subjugat triburi înrudite de iazigi. O alianță între acestea din urmă și populația băștinașă, ne-sarmată, cucerită și exploatată și ea, ar fi ipoteza care ar explica poate cel mai complex și mai aproape de adevăr rădăcinile și caracterul răscoalei limiganților din Banat în anii 334—359 e.n.

Goții au format, împreună cu alte triburi — dintre care cele mai importante au fost cele ale vandalilor, burgun-zilor și longobarzilor — ramura răsăriteană a populațiilor germanice, originare din Peninsula Scandinavă și din părțile de nord ale Europei centrale. Probabil pe la începutul erei noastre, goții au coborît din sudul Peninsulei Scandinave în regiunea situată la vărsarea fluviului Vistula în Marea Baltică, regiune care de aceea a fost numită în tradiția germană *Qothiscandza* (țărîmul gotic). De acolo, începînd de pe la sfîrșitul sec. II e.n., o parte din goți emigrează spre sud în mai multe valuri, mai probabil pe la răsărit de Vistula și peste mlaștinile Pripetului, și se așază în țara mănoasă numită de ei *Oium*, în silvo-stepa dintre Nipru și Don. Un alt grup al lor va coborî mai tîrziu și va fi cunoscut sub numele de *Qepizi* (v. mai jos p. 704).

Dintre toate neamurile germanice care au invadat în răstimpuri diferite regiuni din preajma granițelor imperiului roman și au contribuit în cele din urmă în mod esențial la prăbușirea acestuia, goții (și ramura lor gepidică) au jucat rolul cel mai mare în desfășurarea evenimentelor istorice de pe teritoriul țării noastre și din regiunile învecinate, începînd din sec. III e.n. și pînă la venirea slavilor, deși, după cum se va arăta, rolul acesta a fost în multe privințe exagerat de către istoriografia burgheză.

Numele lor apare în textele vechi sub forma *Qoutones* (Pytheas, pe la 300 î.e.n.) *Qotones* ori *Qothones* (la Tacit, în sec. I e.n.). în sec. II e.n. geograful Ptolemeu le spune *Qytones*. începînd din sec. III e.n., cînd ei devin mai cunoscuți, scriitorii latini îi numesc *Qothi*, iar cei greci *Qothoi*. Aceste forme reproduc numele pe care ei înșiși și-l dădeau și cu care îi desemnau și celelalte neamuri germanice.

În ceea ce privește problemele legate de prezența goților în apropierea țării noastre și chiar pe teritoriul ei, precum și rolul real și exact al acestora în desfășurarea evenimentelor care au urmat așezării lor în nordul Mării Negre, este necesară o scrutare mai atentă și mai critică — făcută și în lumina izvoarelor arheologice — a știrilor literare antice — adeseori vagi, incomplete sau neexacte — ca și a interpretărilor ce li s-au dat. O asemenea cercetare poate să înlăture unele imprecizii și deformări și să pună într-o lumină mai justă rolul istoric al acestor triburi germanice, în aceste părți ale Europei.

Data exactă la care s-a produs coborîrea goților și așezarea lor între Nipru și Don nu este cunoscută, dar se presupune că încă atacurile marcomanilor și cvazilor din cadrilaterul boemian și războaiele purtate de Marcus Aurelius contra lor între 166 și 180 s-ar datora, ca un ecou mai îndepărtat, dislocărilor produse în masa « barbarilor » de migrația goților, după cum și năvala costobocilor din 170 e.n. în Peninsula Balcanică ar semna de asemenea aceleași tulburări. Supunerea și eventual trecerea în imperiu a 12 000 de daci « izgoniți din patria lor » sub Commodus în anul 180 e.n., semnalată de Dio Cassius (LXXII, 3, 3) a fost și ea pusă în legătură cu trecerea goților, ba chiar s-a susținut că încă de atunci aceștia s-au așezat și în Moldova. Fapt este că îngroparea unei serii de tezaure monetare în Moldova sub Commodus (între 180 — 190 e.n.) și apoi a celor din vremea lui Severus Alexander (222 — 235), îngropări făcute în mod dovedit aici de către populația autohtonă daco-carpică, și cărora le corespund ascunderi asemănătoare de tezaure în R.P. Polonă și nord-vestul R.S.S. Ucrainene, pot fi puse în chip nemijlocit în legătură cu trecerea goților, ca un ecou mai îndepărtat al unei astfel de mișcări, care a produs dislocări și ciocniri între triburile dacice și cele vecine cu ele. Cu acest prilej triburi dacice aflate la nord și la nord-vest de provincia romană Dacia au presat asupra graniței romane și au determinat intervenția trupelor imperiale. Tradiția antică socotea că prima ciocnire a goților cu romanii s-a petrecut pe vremea lui Caracalla (pe la 213 - 214 e.n.); dar atacurile lor împotriva imperiului încep de fapt de-abia sub Gordian III (238 244 e.n.) și sînt făcute împreună cu carpii, care chiar sînt arătați de majoritatea știrilor fie ca singurii, fie ca principalii atacatori în regiunile Daciei și Moesiei, pînă în anul 269 cînd marea victorie a lui Claudius II (zis de aceea Goticul) la Naissus (Niș) și luptele purtate în anii următori de Aurelian frînează pentru vreme îndelungată avîntul ofensiv al coaliției carpo-gotice.

În sfîrșit, nu există claritate cu privire la amănuntele și cronologia exactă a instalării goților în regiunile din nordul Mării Negre. Acolo, după cum s-a

văzut și era și firească, ei au ocupat întâi regiunile fertile din silvo-stepă. Este foarte probabil că o vreme au rămas mărginiți la acele regiuni, unde s-au suprapus ca pătură dominantă peste populațiile băștinașe (tracice, sarmatice și poate și slave), și-au consolidat stăpânirea și s-au extins eventual spre vest pînă la Nistru. Regiunea de stepă a fost ocupată de goți mai târziu, de-abia spre mijlocul sec. III. Astfel, orașul Tanais de pe Don este cumplit distrus și incendiat — după cum au arătat cercetările arheologice — într-o vreme posterioară anului 244 e.n., din care datează ultima inscripție găsită acolo. La Olbia — căzută și ea în mîna goților — un soldat roman mai dedică încă în anul 248 e.n. un altar zeului Mercur, pe cînd în necropola acestui oraș s-au găsit într-un mormînt 10 monede mergînd de la Caracalla pînă la Valerian (253—259). Tot pe atunci trebuie să fi fost cucerit și orașul Tyras, la vărsarea Nistrului, de unde goții organizează, probabil în 256 e.n., un atac pe mare, împotriva coastelor Asiei Mici.

În această perioadă a activității războinice desfășurate de coaliția carpo-gotică, se vede ușor că greutatea luptelor împotriva granițelor Moesiei și Daciei era suportată mai ales de carpi — care se și plîngeau în vremea lui Gordian III, că li se dau subsidii mai mici decît goților, deși ei sînt mai puternici ca aceia — în timp ce goții, în unire cu alte neamuri din nordul Mării Negre și cu cete germanice de alte origini, pustiau coastele de nord ale Mării Negre, organizau mari expediții navale prin Marea Neagră și își consolidau stăpînirea la răsărit de Nistru. Prin pacea încheiată cu goții de Trebonianus Gallus în 251, după înfrîngerea catastrofală a romanilor de la Abrittus, imperiul ceda coaliției goto-carpice unele teritorii în Dacia, în schimbul garanției că ei nu vor mai ataca posesiunile romane. Deși la acea dată goții începuseră să exercite o oarecare supremație, totuși amintitele teritorii au fost ocupate nu de ei, ci de carpi.

După părăsirea Daciei de către Aurelian, urmată de întărirea graniței imperiului roman retrasă pe linia Dunării, incursiunile de pradă sau făcute în căutare de noi locuri de așezare, ale goților și carpilor în imperiu sînt stăvilite și începe un proces de definire a pozițiilor și de fricțiuni între diferitele neamuri care pînă atunci participaseră laolaltă la atacurile împotriva imperiului. Aici ne interesează raporturile dintre goți și daci, bastarni și sarmați (alani). Interpretîndu-se necritic relatările unor scriitori antici favorabili goților (printre care în special Cassiodor-Jordanes) și neținîndu-se seamă în măsură suficientă de mărturia documentelor arheologice, s-a admis că Dacia romană a căzut în principal sub loviturile goților și că aceștia au pătruns acolo fie curînd după înfrîngerea de la Abrittus, în Moesia, a împăratului Decius, urmată de pacea încheiată de Trebonianus Gallus, fie după 270 (retragerea aureliană) ¹.

¹ Tipică în această privință este poziția lui Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser* (1939), p. 103, care vorbind despre iruperea barbarilor în Dacia Superioară (Transilvania), după retragerea aureliană, vede peste tot numai pe goți, de la Mureșul superior pînă în Banat și adaugă textual: « Nicăieri nu- se arată urme ale carpilor. Concurenții lor goții au fost la timp prezenți și au înlăturat pe cei ce jinduiau odată cu ei ».

Privindu-se lucrurile din această perspectivă, care scotea în relief pe goți și ignora rolul carpilor și al altor neamuri, s-a presupus că despărțirea goților în cele două mari ramuri ale lor, cunoscute din sec. IV e.n., anume una răsăriteană a *ostrogoților* (= greutungii, ceea ce înseamnă *cîmpeni*, ca slavii *poliani* de mai târziu) și alta a *vizigoților* (=tervingi, însemnând *pădureni*, ca slavii *drev-Hani* apoi) și despre care se știe prin întâmplările din anul 376 e.n., că se învecinau între ei la Nistru, s-ar fi petrecut încă de pe la mijlocul secolului al III-lea e.n. (înte circa 250—260). O astfel de concepție este, cel puțin în ceea ce privește extinderea efectivă a goților la apus de Prut (în Moldova, Muntenia, Oltenia și Transilvania), contrazisă și de întreaga situație istorică, așa cum reiese ea din textele vechi, și de faptele arheologice.

Desigur că, ținând seama de stadiul de dezvoltare social-economică a goților — democrație militară cu uniuni tribale variabile și tendințe spre o « regalitate » ereditară procesul de separare a celor două mari grupe, ostrogoții și vizigoții, a putut începe încă de timpuriu, în aria lor de locuire dintre Nistru și Don. Ea însă nu s-a cristalizat decât la sfârșitul secolului al III-lea e.n., când, după cum se va vedea, ramura tervingă se răspîndește pentru întâia dată efectiv la vest de Prut.

S-a arătat că în sec. al III-lea e.n., pînă la sfârșitul său, atît în Moldova cît și în Muntenia locuiau triburile dacice ale carpilor (culturile Poienești și București-Militari). Descoperirile arheologice nu lasă nici o îndoială asupra acestui lucru și știrile din izvoarele scrise antice îl confirmă. La aceasta se adaugă împrejurarea că dintre numeroasele descoperiri de caracter gotic cunoscute pe teritoriul țării noastre, nici una, fie din așezări, fie din cimitire sau morminte izolate, nu poate fi datată într-o perioadă mai veche decât sfârșitul sec. al III-lea. Ele aparțin, în imensa lor majoritate, secolului al IV-lea e.n. De-abia atunci s-au așezat goții efectiv pe teritoriul țării noastre, atît în Moldova, cît și în Muntenia, Oltenia și Transilvania; dar și acum populația bășinașă continua încă să fie prezentă peste *tot.ij*

Știrile antice ne îngăduie să reconstituim într-o oarecare măsură procesul de presiune și extindere a vizigoților în dauna foștilor lor aliați.

Carprii se agită, și la sfârșitul secolului al III-lea Galerius și Diocletianus au de luptat cu ei la granița moesică, care este reorganizată și întărită foarte puternic. Ce interesează în contextul de față este împrejurarea că între anii circa 280 și 303 e.n. știrile scrise ne semnalează primirea și colonizarea în imperiu tocmai a unor neamuri din regiunile în discuție. Astfel, bastarnii **trec** în imperiu între circa 280—295. În 295 sînt strămutați carpii, despre care știrile țin să sublinieze că au trecut în *întregime* în imperiu ¹.

Că nu a fost chiar așa, va fi prilejul să se arate mai jos. Interesantă este și o știre dată de Lactantius ², după care în anul 303 un neam nenumit «izgonit

¹ Aurelius Victor, *Caesares*, 39, 43: *Carporum națio translata omnis in nostrum solum* ; Consularia Constantinopolitana (MQH, IX, 230), la anul 295: *Carporum gens universa in România se tradidit*,

² Lactantius, *De mort. persec.*, 38, 6.

de goți de pe pământurile sale » a fost primit de Maximianus în imperiu. S-a presupus că ar fi vorba de carpi sau de sarmați.

Cimitirele și așezările carpice de tip Poieniști și București-Militari sînt părăsite spre finele secolului III e.n. Tocmai în această vreme goții, zăgăzuiți înspre sud de măsurile energice ale imperiului roman, se extind în *barbaricum*,

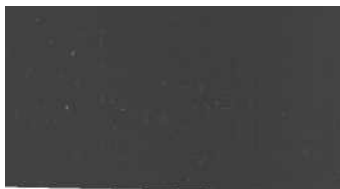
Fig. 170. — Vase din. cimitirul de incinerare de la Olteni.

instituindu-și dominația asupra foștilor lor aliați. Parte din aceștia trec în imperiu, fie pentru a se sustrage dominației gotice, fie deportați de romani cu scopul a se face loc goților, deveniți federați mai de încredere.

Evenimentele din sec. IV e.n. se desfășoară, așadar, în regiunile de la nordul Dunării de jos într-o configurație etnică nouă, caracterizată prin așezarea goților în vechile teritorii dacice și prin dominația lor militară și politică. S-a arătat mai sus că în regiunile extracarpatiche ale țării, în afară de daci, daco-români și goți, mai erau prezenți, în regiunile de șes, și sarmații nomazi din ramura alanică.

Faptul că de acum înainte avem de-a face cu o locuire efectivă a goților în spațiul carpato-dunărean este pe deplin atestat de izvoarele scrise și confirmat de documentele arheologice. Dar, deși textele vechi vorbesc aici aproape exclusiv de goți și de o *Qotia*, nici mențiunile și urmele arheologice privindu-i pe carpi nu lipsesc.

Evenimentele istorice mai importante cunoscute din textele vechi și care aruncă o lumină asupra chipului în care s-a desfășurat viața în vechea Dacie,

devenită pentru o vreme *Qotia*, și asupra raporturilor acesteia cu imperiul roman au fost amintite la locurile cuvenite în paginile anterioare.

Din ele s-a degajat în chip deosebit faptul că politica energică a primului împărat creștin Constantin cel Mare (306—337 e.n.), mai ales din momentul în care în 324, după înfrângerea definitivă a concurentului său Licihius, devine singur împărat, a creat o nouă situație, în care romanitatea este iarăși activă și dominantă în aceste regiuni.

Situația aceasta se va menține și sub urmașii lui, mai ales sub Constantius II (337-361) și Valens (364—378). Năvala hunică va pune capăt unor împrejurări în care populațiile gotice și cele autohtone sau alogene supuse lor, deveniseră tot mai mult dependente de imperiu, de unde se răspîndea creștinismul în diferitele sale variante — la goți, mai ales sub forma *arianismului* — se primeau ajutoare în hrană (cereale) și, prin schimbul organizat în puncte anumite, pătrundeau în lumea « barbară » numeroase bunuri materiale proprii civilizației romane.

Reacțiunea împotriva influenței tot mai accentuate a romanității în regiunile de la nordul Dunării inferioare își găsește în a doua jumătate a veacului un exponent în Athanarich, acel conducător al vizigoților, care nu reușise totuși să-și asigure hegemonia necontestată asupra tuturor șefilor goți locali și sub a cărui « domnie » s-au încheiat și destinele goților pe teritoriul țării noastre. Este semnificativ că această reacțiune se manifestă în chipul cel mai pregnant prin accentuarea tradițiilor gotice păgîne și prin crunte persecuții îndreptate împotriva creștinilor din țara sa. În acest proces se manifestă desigur și diferențierea socială ce se accentuase neconținut în interiorul grupului gotic propriu-zis, dar și situația acestuia din urmă ca pătură suprapusă unei populații băștinașe, dacică și romanizată, care își căuta și își urma evident propriile sale căi de dezvoltare și găsea acum în imperiul creștin reazimul ce mai apropiat în năzuințele sale de a-și menține independența față de goți.

Cultura materială a sec. al IV-lea în întinsul spațiu dominat de uniunile de triburi gotice din bazinul Donului și pînă în Carpatii Apuseni și de la Bugul nordic și Vistula pînă la Dunărea de jos, prezintă la prima vedere un aspect relativ unitar, datorită faptului că ea s-a format printr-un proces în care factorii principali au fost fondul autohton pre-gotic (de caracter în primul rînd sarmatic și dacic) și civilizația romană. Ea este cunoscută în arheologie sub numele de cultura Cerniahov, pentru teritoriul U.R.S.S. (după un cimitir de pe Niprul mijlociu) și Sîntana de Mureș, pe teritoriul R.P.R. (după cimitirul din această localitate de lângă Tg. Mureș). În legătură cu aceasta se pun o serie de probleme referitoare la originile, evoluția și cronologia, ei, la caracterul ei etnic și la sfîrșitul ei.

Goții au venit de la Marea Baltică cu o cultură de caracter Latene, slab influențată de civilizația romană. Cultura Cerniahov-Sîntana de Mureș nu s-a putut forma decît în zona de contact a goților cu populațiile din nordul Mării Negre și de la nordul Dunării de jos și cu civilizația romană. Desfășurarea istorică a expansiunii goților, așa cum a fost schițată mai sus, arată fără putință de

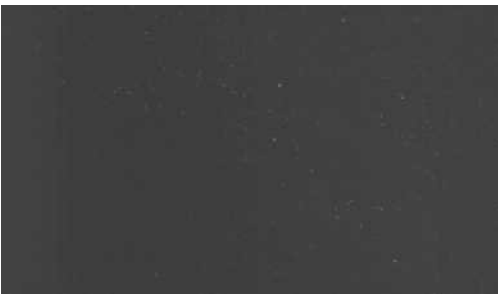
îndoială că formarea noii culturi nu a putut să ajungă în stadiul hotărîtor decît către mijlocul sec. III e.n., atunci cînd goții intră în legătură mai nemijlocită, mai strînsă și neîntreruptă cu sarmații, carpii și romanii. Din acest punct de vedere se poate vorbi de caracterul *pontic* al culturii Cerniahov-Sîntana de Mureș, fără a înțelege însă prin aceasta o cultură generală, comună diferitelor neamuri din spațiul și răstimpul în discuție, deoarece numai unele elemente sînt comune culturii tuturor neamurilor în cauză, în timp ce prin alte trăsături ele se deosebesc suficient pentru a fi recunoscute și pe cale arheologică drept semînții diferite din punct de vedere etnic.

Astfel, atît în U.R.S.S., cît și pe teritoriul țării noastre s-a putut deosebi, cu ajutorul unor amănunte ale ritului și ritualului de înmormîntare, de port și de podoabe, ca și după unele variante ale tipurilor generale de obiecte, în primul rînd rămășițele sarmatice din secolul III și IV e.n.

Mai greu a fost să se separe pentru veacul IV e.n. în România, ceea ce este gotic, de ceea ce este băștinaș, aîta vreme cît se cunoștea numai o singură variantă a culturii Sîntana de Mureș.

Această variantă este documentată în numeroase așezări și cimitire, atît din Moldova (ca de ex. așezarea și cimitirul de la Izvoare, așezările din Valea Jijiei de la Corlăteni, Glăvăneștii Vechi, Trușești etc. — cimitirul de la Erbiceni etc), cît și în Muntenia (de ex. așezările de la București-Fundeni, Ileana etc, cimitirele de la Oinac, Spanțov, Cacaletți, r. Giurgiu, Independența, r. Călărași, Ploiești-Triaj, mormîntul de la Aldeni, r. Beceni etc.) și în Oltenia (mormîntul de la Băbeni-Olteț, altele la Almaj, r. Craiova, așezarea de la Laz, același raion), în Transilvania, unde a fost cercetat primul și cel mai întins cimitir cunoscut pînă acum, cel de la Sîntana de Mureș cu 74 morminte descoperite, grupul mai este cunoscut din cimitirul de la Tg.-Mureș, din cel de la Palatca lîngă Cluj și din alte descoperiri, dintre care unele răzlețe (ca de ex. mormîntul de la Lechința de Mureș). Așezări s-au identificat și cercetat mai puține în Transilvania, dar resturi s-au găsit la Morești, la Cipău-Sf. Gheorghe, la Bezid, r. Sf. Gheorghe de Pădure, în bazinul Tîrnavelor și în bazinul Oltului Superior, în r. Sf. Gheorghe (Reci, Sf. Gheorghe-Epreștet unde s-au descoperit și morminte etc). În mai multe așezări s-au găsit și monede romane de bronz, care asigură datarea lor în sec IV e.n.

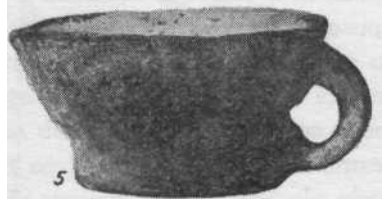
Așezările sînt, ca și în U.R.S.S. nefortificate, întinse mai ales pe terasele joase ale apelor și denotă de obicei o locuire de scurtă durată. Nu se cunosc nicăieri puncte fortificate — cetăți — lucru care reiese de altfel și din descrierea luptelor purtate de romani în teritoriul gotic. Locuințele erau construite la suprafață, din pari și împletitură pomostită cu lut; se cunosc însă și locuințe de tipul semi-bordeielor. Populația acestor așezări practica agricultura cu plugul (s-au găsit brăzdare și seceri de fier) și creșterea vitelor. Agricultura se făcea foarte probabil extensiv, ceea ce explică mutarea frecventă a așezărilor. Foarte caracteristice sînt în aceste așezări — în toată aria de răspîndire a culturii Cerniahov-

Hitt. ...MMH

şi

W

Fig. 171. — Vase caracteristice culturii Sântana de Mureș-Cerniașov.
1, 6, 7, Izvoare; 2—5, 8, Spașov.

Sîntana de Mureș — cuptoarele complexe (cu reverberație) de ars oale, în care se ardea ceramica superioară cenușie și roșie lucrată la roata de picior, atât de specifică pentru această cultură.

Cimitirele sînt totdeauna plane (fără movile) și mai ales de inhumatie în sec. IV e.n. Incineratia cu urne, dar de obicei fără capac, apare totuși încă, deși sporadic (de ex. la Spanțov, Independența, Sf. Gheorghe-Epresteto etc). În cimitirele mai vechi din U.R.S.S. ea este mai frecventă. Nu se poate însă trage o concluzie în sens etnic din acest biritualism, deoarece se știe că goții practica ambele rituri încă din vremea cînd locuiau la Marea Baltică. Caracteristic este că la Sîntana de Mureș nu s-a găsit nici un mormînt de incineratie, fapt care subliniază și el data tîrzie a acestui cimitir, dar poate și influența mai puternică a populației localnice romanizate.

Morții erau inhumați în poziție întinsă pe spate, orientați cu capul de obicei la nord; apare și orientarea către vest, în proporții variabile, dar în genere simțitor mai rar. Caracteristic pentru ritualul și portul gotic sînt în aceste cimitire: lipsa armelor care apar numai excepțional (în timp ce alte neamuri est-germanice, de ex. vandalii, puneau toate armele în mormintele luptătorilor), prinderea veșmîntului cu *două* fibule, cîte una la fiecare umăr, ofrandele de carne, uneori împreună cu cuțitul, sau alte alimente (adesea ouă), așezarea în mormînt a pieptenului încheiat din trei plăci de os suprapuse, și altele. S-a pus întrebarea îndreptățită dacă o cultură răspîndită pe un spațiu atît de întins (de la răsărit de Don pînă în Munții Apuseni) și documentată în atît de numeroase așezări, poate fi atribuită unui singur neam — goților — sau dacă nu cumva sub această cultură aparent unitară se ascund diferite neamuri. S-a încercat de aceea recent să se deosebească eventuale variante regionale ale culturii Cerniahov-Sîntana de Mureș, care să poată fi atribuite unor grupe etnice diferite, fără însă ca aceste studii să fi dus pînă în prezent la rezultate definitive pentru întreaga arie de răspîndire a complexului.

întinderea mare în spațiu a culturii Cerniahov-Sîntana de Mureș s-a dovedit a fi, pentru spațiul țării noastre cel puțin, de dată mai recentă (de-abia din sec. al IV-lea e.n.). în afară de aceasta nu se poate ști dacă întregul imens spațiu amintit a fost ocupat de această cultură *în același timp*. De altfel, mulțimea așezărilor se poate explica și prin menționata lor mutare periodică în căutare de noi ogoare neistovite.

Aflarea în anul 1952 a unei « cățui » dacice (formă de vas tipică pentru cultura materială dacică) într-un mormînt din sec. IV e.n. la Spanțov a arătat în mod neîndoielnic că în regiune existau în acel timp și *daci*. Se pune totuși problema dacă un astfel de fapt impunea atribuirea cimitirelor și așezărilor de tip Sîntana de Mureș și carpilor — nu numai goților — sau nu, căci se putea admite că avem de-a face cu relații de căsătorie sau de alt gen între carpi și goți. Chestiunea a fost în mare măsură lămurită prin descoperirea în 1958 a unui mare cimitir de incineratie în urne cu capace la Olteni (r. Olteni reg. București).

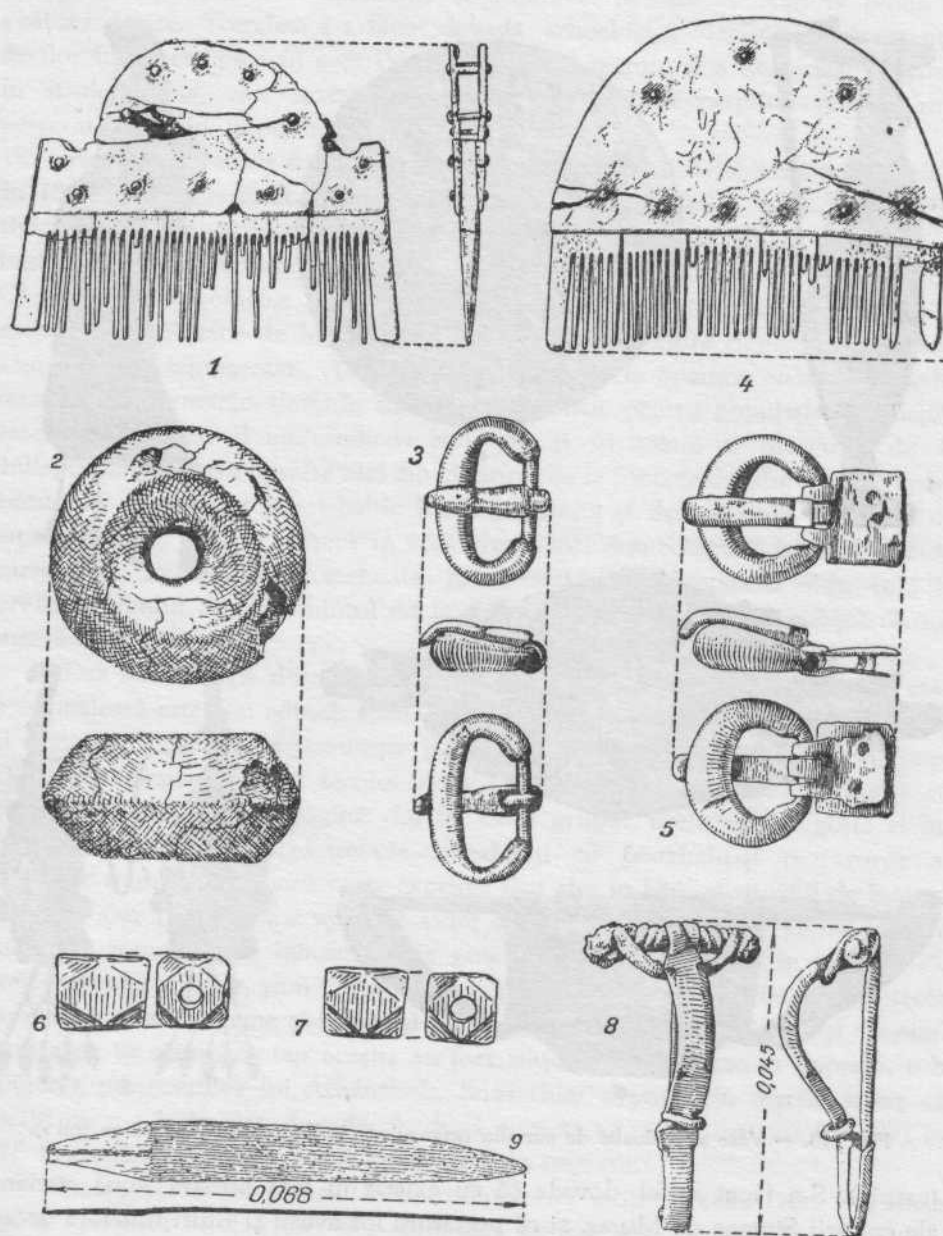
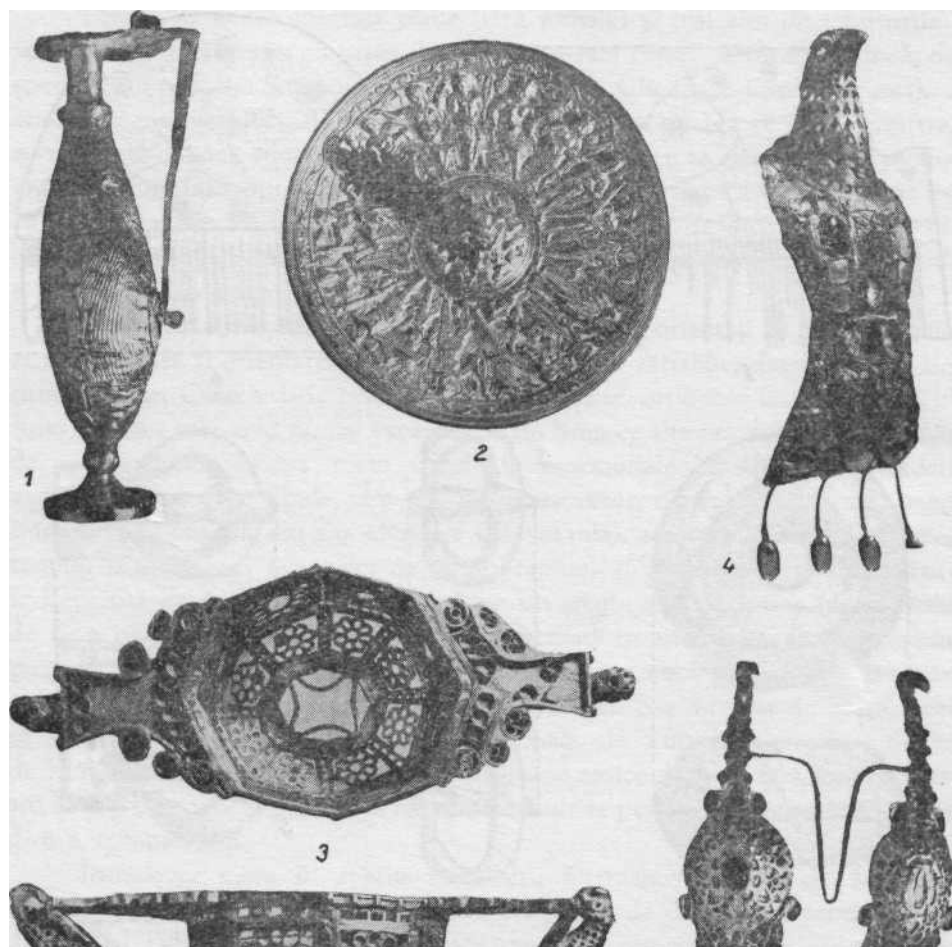

Fig. 172. — Obiecte din morminte de înhumare aparținând culturii Sântana de Mureș. 1, 4, piepteni de os (Independența); 2, greutate pentru fus (Independența); 3, 5, cataramă (Independența); 6 — 7, mărgelă (Spanțov); 8, fibulă de bronz (Spanțov); 9, cuțit (Spanțov).

Cimitirul aparține sec. al IV-lea e.n., prezintă în formele de obiecte descoperite în el o variantă a culturii de tip Sântana de Mureș și se arată a fi. — prin ritul de incinerare (cu

urne cu capace) folosit în mod exclusiv — de caracter dacic

6

S

Fig. 173. — Vase și podoabe de aur din tezaurul de la Pietroasa (« Cloșca cu pui »).

(carpic). S-a făcut astfel dovada că au existat în țara noastră două variante ale culturii Sântana de Mureș, și că purtătorii lor aveau și rituri funerare deosebite. Nu va fi, așadar, greu ca în viitor să se deosebească și *așezările* de tip propriu-zis Sântana (gotice), de cele ale variantei *Olteni* (dacice) și să se stabilească și distribuția geografică a lor pentru a se vedea unde erau masați goții

(după descoperirile de pînă acum se pare că mai mult spre Dunăre și în sud-estul Munteniei) și unde carpii. încă de pe acum sînt semnalate o serie de așezări de tip Sîntana în Muntenia și Moldova, în care au ieșit la iveală și « cățui » dacice. Totodată s-a făcut dovada arheologică deplină a persistenței dacilor în genere pînă în sec. IV e.n. în aceste regiuni și a exagerării cuprinse în știrile antice, care înregistrau strămutarea tuturor carpilor (*omnis națio, universa gens*) în imperiu.

Această dovadă a fost confirmată și considerabil întărită prin descoperirea în 1959 într-un semi-bordei de la Reci (r. Sf. Gheorghe) a unei cățui dacice tipice alături de materiale de caracter general Sîntana de Mureș, fapt care va îngădui atribuirea multor așezări de acest gen populației locale de origine dacică. Observații antropologice făcute pe scheletele descoperite în cimitirele de înhumare de tip Sîntana de Mureș arată că și în acele cimitire elementul autohton este puternic reprezentat. Astfel, în cimitirul de la Spanțov elementul mediteranoid (negermanic, deci, în schimb caracteristic pentru populația băștinașă), este predominant, el întîlnindu-se mai rar și în cimitirul învecinat de la Independența. El nu lipsește nici din cimitirul de la Sîntana de Mureș unde apare alături de cel nordic și est-baltic (deci germanic) și de cel alpin. Procesul de amestec rasial, care se petrece în acea vreme aici este semnalat în mod clar de caracterele mongoloide — atenuate prin metisaj mediteranoid — pe care le prezintă craniul din mormîntul de la Spanțov în care s-a găsit ceașca dacică menționată mai sus.

Dar semnificația descoperirilor de la Olteni și Reci și a realității pe care o semnalează este mai adîncă. Căci, dacă problematica etnică și istorică a vremii și regiunii respective se lămurește în parte, ea se și complică în același timp. Dacii documentați pentru secolul al IV-lea e.n. la Olteni ni se înfățișează cu cultura lor tradițională, păgînă. La fel ca și grupul tradiționalist gotic al lui Athanarich, și acești carpi trebuie considerați ca păstrîndu-și moravurile și *limba* lor tradițională, lucru ce se exprimă mai ales în ritul și ritualul de înmormîntare, s-ar putea spune aproape strict dacic. Și aceasta într-o vreme în care în lumea romană ritul înhumării se generalizează — desigur și în legătură cu concepția creștină. Or, știm că tocmai în regiunea de care este vorba, în Muntenia au existat în acea vreme și băștinași sau alogeni romanizați, ba chiar și creștini. Este greu de admis că *toți* aceștia au fost siliți să se refugieze în imperiu, sub apăsarea persecuțiilor lui Athanarich. Știm chiar precis prin textele scrise că lucrul nu s-a întîmplat, dovadă că, după cum se va arăta mai jos (p. 697) în 376 Frithigern mai poate lua o parte cu el în imperiu.

Reiese așadar că și printre ^mormintele de înhumare din sec. IV unele vor fi aparținut localnicilor sau străinilor romanizați, creștini sau necreștini. Cercetarea arheologică viitoare va trebui să le deosebească de rest. încă de pe acum rezultă, însă, că prin termenul *Qotia* trebuie să înțelegem teritoriul stăpînit doar de goți dar locuit de populații diverse. Teoriile mai vechi care

acordau goților un rol excesiv de important se dovedesc, astfel, false și tendențioase.

S-a subliniat deja lipsa frapantă a obiectelor de caracter creștin din sec. IV din aria dacică ce nu făcuse parte din imperiu. Numeroasele cimitire și morminte de tip Sîntana de Mureș descoperite și cercetate pînă în prezent nu cuprind nici ele nici un indiciu material creștin. Că arianismul creștin al « goților », convertiți de Ulfila și de discipolii săi, a fost superficial reiese din textele scrise și este confirmat și de descoperirile arheologice. Se pune atunci întrebarea cine erau creștinii care totuși au existat aici, și se pare că nu în număr mic — și ortodocși și ariani și sectari ? Prezumția că erau în mare parte elemente romanizate încă de pe atunci — deci al treilea element etnic în afară de goți și carpi (sarmații alani pot fi neglijăți în acest context) — este foarte puternică.

Problema sfîrșitului culturii Cerniahov-Sîntana de Mureș propriu-zise se leagă strîns de evenimentele produse de năvala hunică. Dispariția ei o dată cu înfrîngerea și emigrarea goților ar fi de natură să confirme caracterul ei gotic în primul rînd. S-a încercat de aceea să se argumenteze în sensul că această cultură dăinuie și după plecarea goților. În general, pe teritoriul țării noastre cimitirele și așezările acestei culturi își încetează existența o dată cu plecarea goților și începutul dominației hunilor. Totuși, descoperiri recente au început să facă dovada că cultura materială de tip Sîntana de Mureș ca atare, continuă să dăinuie și în condițiile care au luat naștere după năvala hunilor. Dar pentru a înțelege mai limpede desfășurarea evenimentelor este necesar să reluăm expunerea faptelor istorice din momentul apariției hunilor în Europa.

Invazia Hunilor în timp ce în Europa răsăriteană și est-centrală dominația gotică,¹ stabilizată oarecum, evolua din nou către forme mai agresive, stăvilite de măsurile și campaniile lui Valens, desfășurarea istorică petrecută între timp în Asia dusesse la o situație ale cărei consecințe aveau să influențeze adînc mersul evenimentelor din Europa.

Deși se încearcă în ultima vreme să se dovedească prezența — puțin probabilă — a unor cete hunice în Europa de răsărit încă din sec. II e.n., pornindu-se de la o însemnare discutabilă din geografia lui Ptolemeu, după care « între bastarni și roxolani (sînt) Chuni »¹ nu e mai puțin adevărat că pentru lumea veche din pragul ultimului sfert al veacului IV e.n., apariția hunilor la Don a fost un eveniment brusc și neașteptat. Amian, care scrie spre finele secolului, reda desigur impresia generală atunci cînd caracteriza această năvală drept un *repentinus impetus* (31, 3, 1: năvală bruscă) sau ca *subitae procellae* (31, 3, 2: furtună neașteptată).

Fapt este că pătrunderea hunilor în masă în Europa reprezintă prima intervenție masivă, în dezvoltarea istorică a acestui continent a unei seminții

694 ¹ Ptolemaeus, *Geographia*, III, 5, 10.

■ asiatice de neam turc, căreia îi vor urma în valuri succesive altele, pînă la năvala tătarilor și așezarea turcilor osmanlii în Europa. De aceea năvala hunilor este socotită de către unii istorici burghezi drept începutul « epocii migrației popoarelor » propriu-zise. Acest fel de a vedea nu este îndreptățit. E adevărat că, spre deosebire de mișcările de pînă atunci ale triburilor iraniene (sciți, sarmați) și germanice (în aria noastră mai ales goții), hunii inițiază mișcările populațiilor altaice de neam turc și provoacă în Europa o învălmășire generală de populații, ale cărei valuri ajung pînă la coastele Atlanticului și ale Africii de nord, dar aceasta nu reprezintă decît un moment dintr-un proces care începuse o dată cu migrația goților, proces marcînd începutul unor mari prefaceri istorice și pregătind trecerea la un nou mod de producție.

Că hunii erau de neam *tiirk* (se spune așa pentru a deosebi neamurile turce rămase în Asia sau năvălite în Europa, de turcii de astăzi din Anatolia), sau *turanic* cum erau numite aceste seminiții de către vechii perși, se dovedește prin resturile de limbă păstrate și prin titlurile și numele de funcțiuni despre care știm că existau la ei. Descrierile ce ni s-au păstrat cu privire la înfățișarea și la modul lor de viață ca păstori nomazi și războinici călări, folosind mai ales arcul și arcanul, dar și lancea și sabia, confirmă și ele această origine.

Istoria asiatică a hunilor nu este încă deplin lămurită, dar este foarte probabil că ei făceau parte din seminițiile nomade, care păstoreau în nordul provinciilor chineze actuale Sansi, Sensi și Hopei, în Tșaharul și Jeholul de Vest. Cronicile chineze îi cunoșteau pe acești nomazi, care nelinișteau neconținut granița de nord a imperiului chinez, sub numele de *Hiung-Nu*, pe care ele îl înregistrează pentru întâia dată în mod cert pe la sfîrșitul sec. III î.e.n., cînd un șef al nomazilor, Mao-Dun, îi organizează mai strîns și militărește mai puternic.

Sub presiunea acțiunilor militare și politice vaste înreprinse de dinastia chineză Han (202 î.e.n.—220 e.n.) și care, în cadrul politicii de cucerire a provinciilor chineze de vest și de extindere a puterii imperiului în Asia centrală și de apus, zdrobesc puterea confederației Hiung-Nu spre sfîrșitul secolului I e.n., o parte din triburile Hiung-Nu (cele nordice) migrează spre vest, gonite mereu din spate de alte neamuri. După ce stau probabil o vreme în stepele dintre Marea de Arai și lacul Balkaș, în Turkestanul Sovietic, se mișcă din nou pe la mijlocul sec. IV e.n. — poate din cauza uscării climei în regiunile în care își pășunau vitele — și, calea spre sud fiindu-le barată de imperiul persan, o pornesc spre vest, pentru a trece la 375 e.n. în masă peste Don, după ce în prealabil supuseseră pe sarmații alani din Kazahstan și din regiunea dintre Volga și Don.

Trecerea Donului de către huni reprezintă un atac de mari proporții, un iureș care îi aduce în răstimpul unui singur an pînă pe teritoriul țării noastre. Destul de pitoresc relatează Ambrosius, contemporan cu aceste evenimente, chipul în care izbitura hunică peste Don s-a repercutat pînă spre centrul Europei.

El scrie în comentariile sale asupra evangheliei lui Luca¹: *Chuni in Halanos, Halani in Qothos, Qothi in Taifalos et Sarmatas insurrexerunt* (hunii au năvălit peste alani, alanii peste goți, goții peste taifali și sarmați).

Mînînd pe alani înaintea lor și înglobîndu-i în organizația lor războinică, hunii zdrobesc formația politică și militară a ostrogoților — al căror rege, bătrîn de 110 ani, Ermanarich, este ucis sau își ia singur viața — și apar în anul 376 la Nistru, la granița de est a teritoriului dominat de vizigoți. Un pasaj mult discutat din *Res Qestae* ale lui Amian², interpretat în lumina noilor cercetări arheologice făcute în țara noastră în ultima vreme, îngăduie o reconstituire mai exactă decît cele făcute pînă acum, a evenimentelor petrecute cu prilejul atacului hunic împotriva vizigoților și după aceea și a situației etnice de pe teritoriul țării noastre în ultima parte a sec. IV e.n.

După înfrîngerea ostrogoților, vizigoții lui Athanarich încearcă să se apere la Nistru, unde era granița dintre stăpînirea vizigotă și cea ostrogotă. Hunii însă, în ciuda măsurilor de precauție luate de goți, care trimiseră cercetași, dincolo de Nistru spre a le supraveghea mișcările, trec într-o noapte cu lună Nistrul prin vad (foarte probabil la Tiraspol-Bender) și cad pe neașteptate peste oastea lui Athanarich pe care o atacă și o silesc să se retragă în grabă la adăpostul « unor înălțimi pieptișe ». Din relatarea ce ne stă la dispoziție reiese că hunii nu au urmărit imediat pe vizigoți, ci s-au ocupat probabil o vreme cu prădarea regiunii dintre Nistru și Prut, astfel că Athanarich a avut răgazul de a încerca să-și fortifice în grabă regiunea în care se refugiase. Textul ne spune că el a pus să se ridice în cea mai mare grabă « ziduri înalte » de la malul rîului Șiret pînă la Dunăre, de-a lungul țării taifalilor. Taifalii erau grupurile vizigotice locuind mai ales în Oltenia.

Între timp hunii sosesc în marșuri forțate, surprinzîndu-i pe goți în timp ce lucrau la amintitele fortificații, dar, îngreuiati de pradă și desigur neîncumetîndu-se să atace în noua situație tactică creată de Athanarich, ei renunță deocamdată la continuarea luptei.

Cercetările recente ale arheologiei romînești au reușit să identifice exact locurile în care s-au petrecut aceste evenimente importante pentru istoria Europei întregi. S-a dovedit astfel că refugiul goților a fost în podișul central Moldovenesc și că « zidurile înalte » construite în grabă de goți și neterminate nu sînt altceva decît valul de pămînt ale cărui urme se mai păstrează și astăzi pe mari distanțe între localitățile Ploscuțeni din valea Șiretului și Stoicani din cea a Prutului. În felul acesta o îndelungată și încălucită dispută științifică, referitoare la localizarea momentelor hotărîtoare ale luptelor dintre huni și vizigoți a fost rezolvată.

Faptul că hunii nu atacă noile poziții vizigotice este semnificativ din mai multe puncte de vedere, dar în primul rînd prin aceea că el ne arată că puterea

¹ Ambrosius, *Expositio evangelii secundum Lucan*, X, 10.

² Ammiânus MarcelJinus, XXXI, 3, 4 — 7.

hunică nu era încă la acea dată suficient de încheată și de organizată, ea neacționând după un plan de ansamblu și de durată întocmit în prealabil, ci operând mai degrabă în cadrul unei coaliții de triburi, obligate, după un prim iureș cuceritor, să se acomodeze noilor situații. Cucerind în răstimpul unui singur an întreg spațiul dintre Don și Nistru, masele hunice se opresc o vreme și - după cum se pare — se despart din nou în cete preocupate de instalarea în noile regiuni cucerite și de prădarea lor. Cu această situație concordă

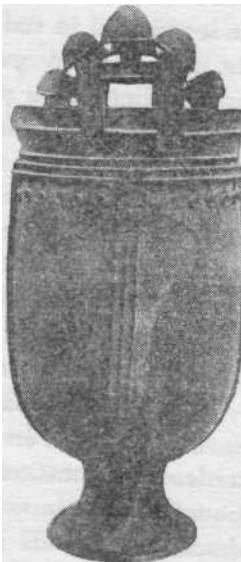
și constatarea lui Amian (care își încheie redactarea relatărilor sale înainte de sfârșitul secolului) că hunii nu erau

conduși de regi. În timpul răzazului astfel obținut se conturează mai clar contradicțiile interne din masa gotică și cele rezultate din raporturile lor cu celelalte populații conlocuitoare. Conflictul dintre grupul păgîn tradiționalist, condus de Athanarich, și cel proroman avînd în frunte pe aristocratul Frithigern, căruia i se alătură și alt conducător, Alaviv, izbucnește acum violent. Frithigern trecuse nu

demult la creștinismul arian și se bucura astfel de sprijinul împăratului Valens. În fața pericolului hunic, pe care îl știau doar amînat și nu eliminat, cetele gotice

conduse de Frithigern și Alaviv, cer și obțin de la Valens chiar în toamna anului 376 trecerea în imperiu. Fie că trecerea s-a făcut pe la Dinogetia, fie că mai degrabă pe la

Durostorum, această retragere a vizigoților conduși de

Frithigern din regiunile de la

nordul Dunării de jos reprezintă o primă mare emigrare, Fig. 174. — Cazan hunic. căreia îi vor urma curînd și altele. Cifra de 200 000 de oameni, care l-ar fi urmat pe Frithigern, indicată de un text, este desigur exagerată. Amian spune numai că nu au putut fi numărați. De altfel, curînd (încă din 377), profitînd de spaima și dezordinea ce cuprinseseră garnizoanele romane de pe linia Dunării, se strecoară dincolo de Dunăre și cete de taifali, de alani și chiar de huni, fie pentru pradă, fie pentru a se alătura maselor gotice conduse de Frithigern sau a intra în solda romanilor. Dinspre răsărit trec și ostrogoții scăpați de huni, sub conducerea principilor Alatheus, Safrax și Farnobius.

Athanarich cu restul vizigoților rămăși în nordul Dunării, nu se poate decide a trece în imperiu. El încearcă o ultimă retransare în fața pericolului hunic, retrăgîndu-se cu cetele sale «în locul Caucaland, apărat de înălțimea pădurilor și munților. .. gonind de aci pe sarmați». Este însă și acolo părăsit de vizigoții săi, pe care probabil îi mîna tot mai mult — după ce își pierduseră stăpînirea peste țara în care locuiseră și prosperaseră 75 de ani — teama de huni și dorința de jaf în imperiul roman deschis acum « barbarilor ». Astfel Athanarich este obligat în cele din urmă să caute refugiu, pentru el și apropiații

săi, în imperiu. În ianuarie 381, este primit cu mare cinste la Constantinopol, unde moare după două săptămîni.

Problema localizării acelei *Caucaland* (*Caucalandensis locus*), în care s-au retras vizigoții lui Athanarich a fost și este încă aprig discutată. S-au făcut tot felul de ipoteze printre care mai susținute sînt două: *cea care situează Caucalanda în Banat* și *cea care o caută în munții Buzăului*, eventual chiar de ambele părți ale lor, deci și în sud-estul Transilvaniei. Cea mai probabilă soluție este aceasta din urmă, căci în sprijinul ei vine întreaga situație istorică și însăși localizarea luptelor dintre huni și vizigoți, precum și faptele de ordin arheologic.

Ipoteza localizării *Caucalandului* în Banat se sprijinea mai ales pe împrejurarea că acolo se găseau sarmați, despre care textul lui Amian spune că au fost îndepărtați de vizigoți. Din moment ce însă descoperirile arheologice recente au dovedit prezența sarmaților nomazi și dincoace de Carpați (v. mai sus, p. 671), nu mai există nici un motiv din acest punct de vedere, a se admite o localizare în Banat, unde de altfel descoperirile arheologice care să sprijine o astfel de ipoteză lipsesc. Podoabele de argint și aur, de caracter gotic descoperite mai demult la Periam, care au fost folosite ca argument, sînt pe de o parte dintr-o regiune de cîmpie — cîta vreme *Caucalanda* era muntoasă — și sigur mai tîrzii decît vremea în discuție.

În schimb, în dealurile Buzăului s-a găsit un monument arheologic care totdeauna a constituit unul din cele mai de seamă argumente în sprijinul plasării *Caucalandei* prin aceste regiuni. Este vorba de marele tezaur de obiecte de aur descoperit în 1837 la Pietroasa, cunoscut popular sub numele de «Cloșca cu puii de aur», iar de unii învățați denumit «tezaurul lui Athanarich» *. Din 22 de piese descoperite, s-au mai păstrat 12, în greutate de aproape 19 kg (celelalte 10 piese s-au pierdut încă în 1838). Sînt vase, fibule în formă de vultur, încrustate cu pietre prețioase și coloane, totul de aur. Tezaur al unui templu, sau «regal», ori și una și alta funcția de «rege» coîncizînd cu aceea de mare-preot — el este caracterizat în mod cert ca aparținînd goților prin inscripția mutilată, dar încă destul de clară, scrijilată, se pare în grabă, pe unul din coliere. Se citește clar, în scrierea veche germană cu litere numite *rune*, la început cuvîntul *gutani* (al goților), deci numele pe care și-l dădeau înșiși goții, la genitiv, iar la urmă *hailag* (sfînt, sacru). Restul se poate interpreta în așa fel încît întreaga inscripție să însemne: «a goților proprietate sacră sînt». Oricum s-ar mai putea citi inscripția, un lucru este limpede: ea avea scopul de a consacra, a sfinți tezaurul, a constitui o apărare magico-religioasă a lui, a-l face intangibil. Literele runice ele înșile erau socotite sfînte și nu se foloseau decît în scop magico-religios, nu pentru trebuințe profane.

Se poate înțelege astfel de ce Athanarich nu a putut lua cu el, la Constantinopol, aceste obiecte care reprezentau, sub forma strălucirii materiale, și

¹ Tezaurul de la Pietroasa a fost păstrat la Moscova din timpul primului război mondial și a fost restituit, împreună cu întregul tezaur al statului român, de către guvernul U.R.S.S. în 1956.

eventual a unor piese folosite în cultul păgîn al vizigoților, expresia mistică, puternic colorată magic, a comunității vizigote păgîne întruchipate în « rege » și în bogăția materială, de care el putea dispune pentru ca dăruind pe apropiatii săi, să-i ridice deasupra celor de rînd. El l-a dedicat de aceea zeilor păgîni ai goților.

Încercările de a data tezaurul mai tîrziu de anul 376, admitînd că va fi fost îngropat atunci în spaima produsă de năvala hunilor, sau de anul 380 (cînd Athanarich își părăsește țara pentru a pleca la Constantinopol) și de a-l socoti eventual ostrogotic, se lovesc de lipsa oricăror elemente arheologice care să le sprijine, ca și de împrejurarea că de cealaltă parte a munților, alte două tezaure se alătură celui de la Pietroasa.

Încă din secolul trecut (în 1887) s-au descoperit la Crasna (r. Codlea), nu departe de izvoarele Buzăului, un număr mare de bare de aur, turnate în atelierul de monetărie roman de la Sirmium și purtînd ca cea mai nouă efigie pe cea a lui Grațian (367-383). Mai recent, la Valea Strîmbă (r. Gheorghieni), a ieșit la iveală un tezaur mai modest, conținînd podoabe de argint *de tip Sîntana de Mureș* și monede de argint și de aur, dintre care ultimele sînt bătute tot de Grațian.

Se observă așadar o concentrare de tezaure îngropate în această vreme aici și este firesc ca ele să fie puse în legătură cu același eveniment, anume cu plecarea vizigoților din Caucaland; spaima de huni a determinat desigur în genere îngropări de tezaure, dar ele se găsesc răzlețe, nu sînt uniform distribuite în aria de locuire vizigotică.

Gruparea a trei tezaure în această regiune restrînsă, de cele două părți ale carpaților răsăriteni, apare deci semnificativă și sugerează că aici se concentraseră în cel din urmă refugiu ultimii vizigoți grupați în jurul lui Athanarich. În acest fel se confirmă ceea ce spusese V. Pârvan cu privire la localizarea Caucalandului.

Că vor fi existat speranțe de reîntoarcere, este dovedit de incidentul al cărui erou a fost în anul 400 e.n. gotul Gainas care, aflat în fruntea unei cete de goți în slujba imperiului roman, ajunsese să joace un rol important la Constantinopol. Fiind răsturnat însă și neavînd unde să se îndrepte cu cetele sale decimate, se întoarce în nordul Dunării, «acasă», pentru a-și petrece acolo restul vieții *, dar este hărțuit și apoi omorît de conducătorul hun Uldis, care supraveghea aceste părți.

Faptele expuse în cele de mai sus arată că în general goții tervingi emigrează de pe teritoriul țării noastre, între 376 și 380, în masă. Așa se explică în parte și faptul că majoritatea cimitirelor și a așezărilor de tip Sîntana de Mureș își încetează existența în jurul acestei vremi. Nici un fapt arheologic nu îndreptățește ipoteza că ele vor fi continuat a exista — în masă — mai departe.

¹ Zosimus, V, 21, 9.

Este posibil, desigur, că ici și colo grupe restrânse de goți să fi rămas pe loc, deoarece apucaseră să se asimileze în mare măsură populației locale dacice și daco-romane, dar aceasta nu poate reprezenta un factor care să influențeze în măsură însemnată configurația etnică a țării noastre în perioada dominației hunice.

Înșiși băștinașii au fost, firește, puternic zdruncinați de năvălirile hunice, și au fost siliți să se risipească, pentru a se regrupa apoi treptat, treptat. Știrile scrise se vor ocupa de acum înainte aproape exclusiv de huni și de gepizi, în timp ce asupra vieții băștinașilor se lasă din această parte întinericul.

Dar acest lucru nu se întâmplă fără ca populația dacică din nordul Dunării să nu mai fie semnalată încă o dată de izvoarele vremii. Zosimos^x povestește că împăratul Theodosius I a înfrînt și zvîrlit înapoi peste Dunăre în anul 381 e.n. un grup de sciri (germani) și *carpodaci*, laolaltă cu care se găseau și huni. Pe sciri și carpodaci i-a silit să se reazeze în locurile pe care le părăsiseră. Fie că sub denumirea de carpodaci (care apare aici pentru întâia și singura dată în literatura antică) sînt de înțeles dacii carpi, fie că ar fi vorba de daci aflați în țara carpilor, asupra originii lor etnice nu există nicio îndoială, ca și asupra faptului că rupți din patria lor de vălmășagul produs de marea invazie hunică, și porniți pe prădăciuni în sudul Dunării, împăratul îi așază, cu autoritatea pe care imperiul o mai păstra încă, înapoi în nordul Dunării.

Dominația hunică în spațiul dintre Don și Dunărea panonică în perioada dintre 375 și 454, cînd ia sfîrșit, s-a dovedit a nu fi fost aceea a unui «imperiu» încheiat și organizat de la început. Multă vreme ea s-a redus la stăpînirea de către diferite formațiuni hunice, așezate în regiunile de stepă și întreprinzînd raiduri războinice la mari distanțe, a unor regiuni limitate și variabile. Se pare că pînă spre anul 420 e.n. centrul puterii lor a rămas în stepele nord-pontice și de-abia după aceea el s-a mutat în cîmpia Tisei și a Dunării.

Puterea hunică va căpăta forme mai organizate de-abia sub conducerea lui Rua, dar mai ales sub cea a nepoților și urmașilor săi, cei doi frați Bleda și Attila. Ajunși la conducere în 434 e.n., după moartea lui Rua, aceștia conduc împreună organizația militară și politică a hunilor pînă în anul 445, cînd Attila îl ucide pe Bleda și rămîne singur conducător, cu putere quasi-regală. Attila moare în 453 după ce, în anul 451, în bătălia dată «în Cîmpia Catalaunică» (în apropiere de orașul Troyes din Franța) coaliția hunică fusese stăvilită de forțele armate puse în linie de imperiul roman de apus. Puterea hunică, pentru care fiii săi ajung în conflict, este lichidată în 454 prin înfrîngerea pe care ei o suferă din partea unei coaliții conduse de gepizi, în bătălia de la Nedao (sau Netao) în Pannonia. Hunii se risipesc. Încă de la prima lor năvală în Europa mulți intraseră ca mercenari în armatele imperiale; rămășițele lor se reîntorc,

¹ Zosimus, IV, 34, 6.

după înfrîngerea de la Nedao, în stepele din nordul Mării Negre, unde cu vremea se vor contopi cu rudele lor bulgarii de la Volga.

Desigur că pustiirile provocate de huni au fost fără precedent, dar ele au afectat în primul rînd teritoriul imperiului roman de răsărit, unde orașe numeroase sînt pur și simplu rase de pe fața pămîntului și desființate (multe vor fi refăcute de-abia pe vremea lui Iustinian), în timp ce populația este măcelărită sau luată prizonieră. În regiunile aflate direct sub dominația lor, printre care și teritoriul țării noastre, distrugerile și pustiirile au fost prin însăși natura lucrurilor simțitor mai reduse. De altfel, hunii nu s-au așezat — dat fiind că erau nomazi — decît în regiunile de stepă, în principal în cele nord-pontice și de pe teritoriul R. P. Ungare, și însăși structura social-economică a societății lor presupune existența unei populații agricole supuse, a cărei exploatare să asigure nivelul minim de viață al maselor hunice. Este extrem de caracteristică stăruința tenace a lui Attila, în tratativele sale repetate cu imperiul de răsărit, de a i se preda transfugii trecuți din teritoriile de sub stăpînirea sa, în imperiu. Refuzul sau zăbava imperiului de a-i retroceda, a servit în repetate rînduri lui Attila drept pretext al violentelor sale atacuri prădalnice în teritoriul roman.

Populațiile supuse de huni — alani, ostrogoți, carpi, gepizi, romanici — au fost încadrate în organizația lor militară, conducătorii neamurilor supuse păstrîndu-și rangurile lor aristocratice. Cu vremea, pătura conducătoare hunică ajunsese a fi, mai ales și prin multiple căsătorii ale hunilor cu femei străine, destul de împestrită etnic.

Lipsa unor știri scrise mai precise și mai circumstanțiate cu privire la situația etnică și la formele de viață ale populației dependente din teritoriile dominate de huni, și în special de la noi din țară, face ca documentele arheologice să capete o valoare și mai mare decît o avuseseră în perioadele anterioare. Din nefericire, pentru vremea în discuție, aceste documente nu aduc deocamdată decît lumini slabe și adeseori echivoce. Cumplita învîlmășire de populații produsă de primele izbituri hunice în Europa de la răsărit de Dunărea mijlocie a influențat profund și posibilitatea atribuirii rămășițelor de cultură materială uneia sau alteia din aceste populații.

Un pas important în această materie a fost făcut totuși începînd din anul 1932, cînd, pe baza descoperirilor și constatărilor făcute de arheologii sovietici în regiunea de la Volga inferioară, unde s-a produs ciocnirea hunilor cu alanii, s-a reușit să se identifice resturile arheologice de caracter hunic. Astăzi lucrurile s-au precizat și mai mult, astfel încît se cunosc atît trăsăturile proprii, de origine asiatică, ale culturii hunice, cît și cele pe care ei le-au adoptat după venirea lor în Europa. Cum este și firesc, cultura materială hunică este cunoscută exclusiv din morminte. După ce o vreme s-a crezut că ei își ardeau morții, în cele din urmă s-a stabilit în mod clar că ei practicau înhumarea, cu deosebirea însă că, la înmormîntarea șefilor, armele, calul și harnașamentul, veșmintele de paradă, ca și podoabele și alte bunuri de preț ale celui decedat se ardeau și se îngropau

deosebit. Toate erau din aur și pietre prețioase, sau cel puțin prevăzute cu aplicații de aur. Frapează predilecția hunilor și a celorlalți șefi barbari din formația lor militară pentru podoabele din aur și pietre prețioase, pe care și le procurau prin neconținutele lor jafuri, prin exploatarea populațiilor supuse și prin tribu-turile și prețurile de răscumpărare pe care le pretindeau și primeau de la romani.

Elementele de cultură materială aduse de huni din Asia sînt puține; ele cuprind în principal teribilul arc hunic compus (din plăci de os) și reflex (destins din coardă ia o formă inversă aceleia pe care o are cînd este încordat), săgețile de fier cu trei muchii, biciul-nagaică, șaua cu podoabele ei (la șefi. din plăci de aur), sabia dreaptă, cazanele pentru sacrificii; scara de șa, dacă va fi. existat la huni, nu era lucrată din metal, astfel că nu se cunoaște din această vreme. De-abia avarii vor introduce în Europa scara de șa din metal.

Deformarea artificială a craniului era curentă și la huni.

La acestea se adaugă însă o serie de elemente de podoabă, în primul rînd de aur încrustat cu pietre prețioase sau nobile, într-o tehnică nouă, numită *cloisonne* (casete făcute cu ajutorul unor lamele de aur în care se încastrează pietrele), elemente create în atelierele din Crimeea (mai ales cele din Kerci-Panticapaion), pe baza tradiției pontice din perioada anterioară. În acest stil *nou* pontic, care se formează de-abia după venirea hunilor, în ultimele decade ale secolului IV (între circa 380 - 400 e.n.) și se răspîndește mai ales după anul 400, sînt lucrate numeroasele cataramе (folosite de nobilii huni și la încălțăminte), aplici, brățări, inele, cercei, diademe etc. cunoscute din descoperirile din perioada hunică. Hunii înșiși nu purtau fibule.

Pe teritoriul țării noastre nu s-a descoperit pînă în prezent decît un singur mormînt hunic sigur. Se cunosc însă o serie de descoperiri din vremea hunică, dintre care o parte poate fi pusă în mod sigur în legătură cu prezența hunilor, dar alta reflectă amestecul etnic din această vreme.

Un foarte bogat mormînt hunic s-a descoperit în 1811 sau 1812 la Concești pe Prut (r. Darabani). Mormîntul a fost distrus datorită lăcomiei unui moșier și inventarul său s-a risipit. O parte din lucrurile prețioase au fost salvate de comandantul militar rus, generalul-amiral Ciciagov și depuse la muzeul Ermitaj din Leningrad. Într-un cavou construit din blocuri de piatră s-a găsit scheletul unui nobil hun, îngropat cu calul său. Vase de argint aurit împodobite cu scene mitologice antice în relief, vase de aur, arcul, săgețile, sabia, o coroană și aplici de aur împodobite în tehnica stilului nou, *cloisonne*, s-au găsit în mormînt și s-au risipit în mare parte. Mormîntul de la Concești, socotit pînă de curînd a fi mult mai vechi și atribuit fie sciților, fie sarmaților, s-a dovedit a fi. hunic și a data din prima jumătate a sec. V e.n., deci din perioada hunică. El reprezintă foarte probabil mormîntul fastuos al unui conducător hunic, care se găsea în drum — pe calea nordică — din stepele nord-pontice spre Pannonia, sau exercita dominația hunică în acea regiune de stepă din nord-estul țării noastre. O diademă de aur în stilul vremii acesteia, descoperită izolat recent la Buhăieni în Valea

Jijiei, întărește mărturia descoperirii de la Concești, fără însă a îngădui alte precizuni.

Alte descoperiri ce pot fi puse în legătură cu prezența nemijlocită a hunilor în țara noastră s-au făcut în Cîmpia Dunării și constau din cazane sau fragmente de cazane de bronz, de un tip particular și specific hunic. Cazanele serveau după toate probabilitățile la acțiuni de cult (sacrificii). Un *cazan* întreg de acest fel s-a găsit în bălțile din apropierea comunei Desa în r. Calafat, un fragment într-o baltă de lângă Hotărani (r. Vînju Mare) iar recent fragmente dintr-un al treilea cazan hunic au ieșit la iveală pe malul Mostiștei, în satul Boșneagu, com. Dorobanțu, r. Călărași. Alte fragmente s-au găsit la Sucidava (Celei), dar ele stau cu siguranță în legătură cu mercenarii huni din garnizoana romană a acestei cetăți, părăsită de trupele imperiale de-abia cu prilejul atacului hunic din Peninsula Balcanică din 447 e.n.

Trei cataramă de aur, în tehnica *cloisonne*, au fost găsite izolat pe vremuri, undeva pe malul pîrîului Cîlnău, afluent al Buzăului. Altă cataramă asemănătoare este dată ca provenind din Orașul Stalin. Aceste piese nu pot fi considerate drept documente ale prezenței unor huni în acele părți, deoarece știm că și nobilii ostrogoți sau alani din armata hunică le purtau; este totuși caracteristic că aceste descoperiri se grupează pe cele două versante ale munților Buzău, în timp ce cazanele hunice se înșiruie pe linia Dunării, în cîmpie. Fără noi descoperiri nu se poate descifra semnificația istorică a acestei situații.

Ele semnaleză oricum existența în regiunile respective a unor reprezentări ai stăpînirii hunice și ca atare și a unei vieți omenești organizate. O semnificație deosebită au alte două descoperiri din vremea hunică, făcute dincoace de Carpați. Una este aceea de la *Chiojd* (r. Cislău), în valea superioară a Buzăului. Acolo a fost distrus de locuitori un mormînt, al cărui inventar bogat s-a risipit, salvîndu-se pentru știință numai cîteva sfărîmături dintr-o mare fibulă de argint împodobită cu capete de vultur și cu plăci de aur încrustate cu pietre. Fragmentele sînt suficiente pentru a îngădui reconstituirea piesei, care se arată a aparține stilului nou, din jurul anului 400 e.n. și a fi de formă gotică nefolosită de alte neamuri. A fost desigur un mormînt feminin de « principesă », și se pune întrebarea: care era societatea omenească, acolo în munți, în care la vremea aceea putea să existe o pătură conducătoare în situație de a-și procura, din atelierele nord-pontice, piese lucrate în timpul dominației hunice ? Nu poate fi vorba în nici un caz de vizigoții din Caucaland, deoarece mormîntul, este sigur mai tîrziu ca anul 380, nici de ostrogoți fugari din timpul navalei hunice ipoteză căreia i se opune data mormîntului. Pe de altă parte este greu de presupus că vizigoții rămași, eventual, aici după 380 au mai putut să se acomodeze atît de bine cu noile condiții, iar gepizii nu putuseră ajunge la acea dată în munții Buzăului. Ar putea fi vorba de conducători ostrogoți în solda hunilor din perioada în care, între 395 și 408, șeful hunic Uldis își avea o bază de operație, de pornire a atacurilor sale în Moesia, aici, în preajmă, în stepa Bugeacului și în

Muntenia. Mai probabil însă ne găsim în fața unor documente care atestă trecerea către apus a unor cete de ostrogoți, fugind din calea hunilor.

În același sens vorbește și un mormânt, tot feminin, dar de data aceasta al unei persoane mai modeste, descoperit în 1933 întâmplător în corn. Nicolae Bălcescu (astăzi înglobată în orașul Roman). Scheletul era întins pe spate și orientat cu capul la apus. Din inventar s-au salvat două fibule de bronz, de tip gotic, evoluat din cele de tip Sîntana de Mureș, doi cercei de bronz și perle de chihlimbar. Descoperirea aparține de asemenea primei jumătăți a sec. V e.n. și ne semnalează și ea prezența unei populații cu tradiții gotice, aflată în legături cu lumea în care se nășteau noile forme de cultură materială și cu centrele de schimb care vehiculau materiile prime prețioase (chihlimbarul).

Aceeași situație se reflectă și în Transilvania în cele două tezaure de podobe gotice și de medalioane romane de aur găsite la Șimleul Silvaniei, ca și în descoperirea înrudită, dar mai modestă de la Velț (r. Mediaș). Dar tot atât de mult se pune și problema populației localnice, stabile, a celor care au continuat să locuiască în țara lor și să producă lucrînd pămîntul și crescîndu-și vitele.

Cercetarea arheologică a reușit în 1959 să identifice în Transilvania, la Bratei (r. Mediaș) urmele populației localnice din vremea de după năvala hunilor și plecarea goților. Dincolo de munți, descoperiri făcute în același an la Ipotești (r. Slatina), Cîndești (r. Buzău) și la București-Ciurel, au dovedit că populația locală, avînd o cultură materială ce păstra tradiția celei din sec. IV e.n. și reflecta o puternică influență romano-bizantină, s-a menținut după năvala hunică și pînă în momentul așezării slavilor, după cum se constata indirect prin descoperirile din cimitirul slav de la Sărata -Monteoru.

Oricît de violentă și de catastrofală a fost, privită pe plan general european, năvala și dominația hunică, pentru spațiul carpato-dunărean al țării noastre ea s-a dovedit a fi fost doar un episod, care a zdruncinat desigur puternic temeiurile vieții locale, dar nu a instalat aici o populație nouă, ci, dimpotrivă, a determinat emigrarea populațiilor de origine germanică și sarmatică.

S-a arătat mai sus (vezi paragraful despre goți) că în a doua jumătate a secolului II o parte din goții stabiliți în regiunea vărsării Vistulei în Marea Baltică a plecat spre sud și, coborînd de-a lungul Niprului, a ajuns în regiunea pontică. Cei rămași la țărmul Balticeii s-au dezvoltat ca o populație aparte, cunoscută de acum înainte sub numele de gepizi. Această denumire derivă din verbul *giban* (a da), avînd aici semnificație de « cei înzestrați, dotați cu, cei fericiți ».

Urmînd goților cîteva decenii mai tîrziu, pe la mijlocul sec. III, se pun în mișcare spre sud și gepizii. Nu este lipsită de temei teza care explică migrația gepizilor prin situația provinciei Dacia. Aceasta fiind asaltată de populațiile libere și slăbită de criza internă din timpul stăpînirii « împăraților soldați », gepizii aveau motiv să sperie că vor reuși să ocupe teritorii noi în interiorul pro-

vinciei. În apropierea Daciei, gepizii locuiau într-o « țară închisă de munți înalți și îngustată de păduri dese », care se afla probabil pe versantul exterior al Carpaților Păduroși. Pentru a ieși din această situație, ei cer teritorii de locuit de la goți, dar aceștia refuză să le satisfacă cererea și se opun cu armele. Lupta s-a dat la Galtis lângă râul Auha ^x și se încheie cu înfrângerea gepizilor. În privința datei și locului acestei bătălii s-au formulat diferite ipoteze, dintre care una a încercat să fixeze locul în interiorul Transilvaniei la Ungra (r. Rupea), lângă Olt, susținând că Auha ar fi identic cu Aluta, denumirea antică a Oltului, iar Galt, numele actual german al comunei Ungra, ar deriva de la Galtis. După o altă părere, câmpul de luptă trebuie localizat în Ardealul de nord-vest, în presupusa zonă de contact a teritoriilor locuite de goți și de gepizi. Analiza pasajului din Iordanes, singurul izvor de care dispunem despre acest eveniment, arată că lupta s-a dat după ce gepizii au ajuns în vecinătatea goților, probabil în anul 249. Deoarece la aceasta dată prezența goților în provincia Dacia este exclusă, mult discutata bătălie de la Galtis lângă Auha trebuie localizată în afara Carpaților, eventual în Moldova de nord.

Din același timp datează și o altă mențiune, nesigură, a gepizilor în izvoarele antice. Într-o informație târzie, din sec. VII, se amintește că împăratul Philippus, care a murit în anul 249, ar fi fost rănit în luptele împotriva gepizilor ². Această informație de mîna a doua este luată dintr-un izvor din secolul VI în care se folosește probabil greșit termenul de gepizi în loc de daci (liberi).

După înfrângerea suferită din partea goților, gepizii s-au retras în țara lor muntoasă, locuind probabil pe amîndouă versantele Carpaților, ca, înaintea lor, costobocii sau vandalii. În anul 269, scurt timp înaintea eliberării Daciei, ei participă la o mare alianță a triburilor germanice împotriva imperiului roman și cu această ocazie se menționează în mod sigur prezența gepizilor în apropierea frontierelor romane ³. Pe la 290 gepizii repetă, împreună cu vandalii, încercarea de a ocupa teritorii de la goți, dar și de data aceasta fără succes ⁴. Alianța lor cu vandalii arată că, între timp, ei au început să graviteze spre interiorul Carpaților, locuind probabil de pe atunci în regiunea cursului superior al Tisei. Timp de peste un secol gepizii au continuat să trăiască liniștiți în teritoriul lor, neavînd posibilitatea să-l mărească sau să se mute în alt loc, încît nu mai sînt amintiți în izvoare pînă la invazia hunilor. Apariția acestor călăreți nomazi din răsărit în apropierea Carpaților provoacă adînci transformări în situația politică și demografică, determinînd retragerea spre apus a numeroase triburi germanice și de altă origine. Spre deosebire de acestea, gepizii rămîn pe loc, devin supușii hunilor și chiar participă la expedițiile lor împotriva imperiului

¹ Iordanes, *Oetica*, XVII, 98-99.

² *Chronicon Paschale*, p. 503.

³ *SHA*, XXIV, 6, 2.

⁴ Mamertinus, *Genethliacus Maximiani*, 17, în *Panegyrici Latini*, ed. A. Baehrens, Lipsea, 1911, 287.

roman. După moartea subită a lui Attila în anul 453, regele lor Ardarich organizează o coaliție și se răscoală împotriva jugului hunic. Într-o luptă decisivă, undeva în Cîmpia Pannonică lângă râul Nedao, hunii sînt învinși, iar gepizii își măresc considerabil, în urma victoriei repurtate, puterea și întinderea teritoriilor stăpînite. Ei încheie o alianță cu Bizanțul prin care se stabilesc timp de cîteva decenii relații pașnice între imperiul de răsărit și vecinii lui din nordul Dunării, în schimbul unor plăți anuale. După anul 471 gepizii ocupă orașul Sirmium care avea o poziție strategică dominantă și reprezenta un punct obligatoriu de trecere între imperiul roman de apus și cel de răsărit *. Regele gepizilor își mută aici reședința, iar în monetăriile orașului se bat chiar monede gepide.

Pe la anul 500 se așază în Cîmpia Pannonică longobarzii, care devin astfel vecinii apuseni ai gepizilor. În primele decenii, cele două triburi germanice colaborează uneori împotriva Bizanțului, iar familiile lor stăpînitoare încheie legături matrimoniale. Ulterior se accentuează însă rivalitatea și dușmănia între cele două triburi, sfîrșind cu prăbușirea stăpînirii gepide. Pentru a-și asigura superioritatea militară, longobarzii se aliază cu avarii în schimbul unor concesiuni apăsătoare. În războiul dezlănțuit, gepizii sînt zdrobiți în anul 567, iar avarii ocupă, conform înțelegerii cu longobarzii, întregul teritoriu stăpînit de gepizi. Prin aceasta ei devin, pentru mai bine de două secole, stăpînii bazinului Dunării mijlocii.

După înfrîngerea gepizilor, nepotul regelui lor se refugiază cu tezaurul tribului împreună cu episcopul arian la Constantinopol. Un număr mai mic de familii gepide urmează pe învingătorii longobarzi în Italia, în anul 568, iar majoritatea lor, neavînd unde să se refugieze rămîn în țară și dispar cu timpul printre populația băștinașă. În anul 593 generalul bizantin Priscus, făcînd o expediție împotriva slavilor din Muntenia răsăriteană, a fost ajutat de un « gepid », odinioară creștin, care trăia printre slavi². Prezența unui gepid în acele locuri este puțin probabilă, încît această persoană pare să fi fost mai curînd un locuitor băștinaș căruia numai izvorul bizantin îi spune gepid. În anul 601, cu ocazia expediției aceluiasi general bizantin împotriva avarilor, acesta întîlnește încă în nordul Dunării, undeva în Banat, trei sate gepide. Printre prizonierii făcuți în timpul acestei campanii, se amintesc în afară de avari, slavi, gepizi și alți « barbari » sub care s-ar putea înțelege prizonieri aparținînd, eventual, populației băștinașe³. Scriitorul bizantin Theophanes afirmă că din oastea avară, care a asediat în anul 626 Constantinopolul ar fi fost invitați să facă parte, alături de avari, slavi și bulgari, chiar și contingente gepide⁴. După această dată nu mai există mențiuni demne de crezare despre gepizi și, cam în aceeași perioadă, încetează și ultimele urme de cultură materială care ar putea fi atribuite

¹ Ennodius, *Panegyrici*, XII, 60, MQH, A A, VII, 210.

² Theophylactus *Simocatta*, VIII, 3.

³ *ibiđem*, VI, 8, 9.

⁴ Theophanes, *Chronographia* a. 6117, p. 315.

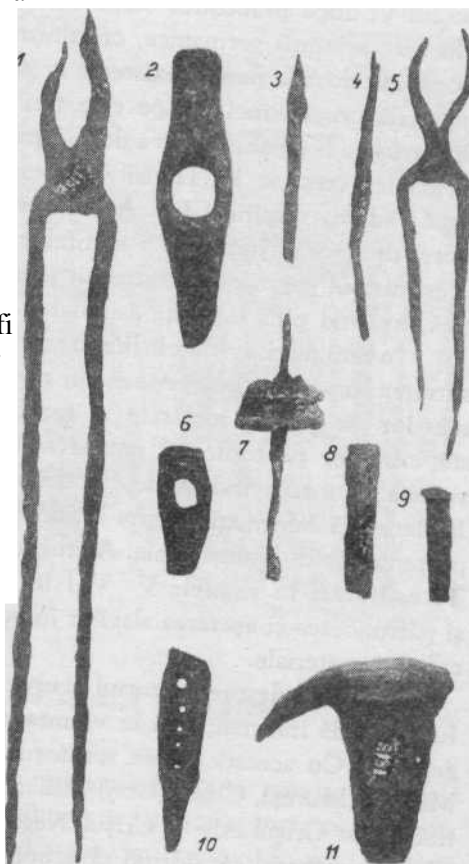
gepizilor. Astfel, după ce se prăbușise în anul 567 din punct de vedere politic stăpînirea gepizilor, pe la mijlocul secolului VII se încheie și din punct de vedere etnic procesul lor de asimilare în masa populației băștinașe și slave.

Unii cercetători au încercat să susțină că gepizilor, contopiți cu populația băștinașă, le-ar reveni un oarecare rol în procesul de formare a poporului român. Aceste încercări au fost pe bună dreptate respinse ca nejustificate și lipsite de temei științific¹. Ipoteza că în lexicul limbii române s-ar păstra un număr considerabil de cuvinte germane vechi, nu rezistă criticii. Dintre cuvintele propuse se pare că doar doi-trei termeni ar putea fi de origine veche germană (de ex. *nasture* și *tureatcă*), dar trecute prin filiera romanică.

Din punctul de vedere al organizației politice, gepizii se aflau într-o fază înaintată a democrației militare. Ca și la alte triburi din timpul migrațiilor, puterea regelui creștea în dauna importanței căpeteniilor de ginți și seminții. Demnitatea lui era ereditară în familia stăpînitoare; el deținea rolul decisiv în conducerea tribului, dar în hotărârile importante era dependent de voința adunării poporului. În urma ocupării orașului Sirmium și a împrejurimilor lui, gepizii au venit în contact direct cu cultura și cu formele de organizare administrativă și politică a imperiului roman. Astfel se pot presupune la gepizii din această zonă forme de viață mai evolute decît la cei din alte regiuni. Aceasta se manifestă și în faptul că uneori stăpîneau doi regi, unul la Sirmium, iar al doilea asupra celorlalți gepizi din restul teritoriului.

E necesar a fi relevat un aspect al vieții spirituale ce nu este lipsit de importanță nici pentru traiul populației băștinașe romanizate din aceste veacuri,

¹ Această părere a fost susținută îndeosebi de C. C. Diculescu, care pe această cale eronată încerca să sprijine continuitatea populației băștinașe în Dacia. Argumentele de ordin lingvistic și arheologic au fost respinse de critică, dar lucrările sale, caracterizate prin folosirea exhaustivă și judicioasă a izvoarelor literare și-au păstrat importanța lor ca sinteze valoroase pentru istoria regiunilor carpato-danubiene în primele veacuri de după părăsirea Daciei. 45*

Site W. Unelte în mormînt gepidic de la Bandu de Cîmpie.

constituind un sprijin pentru menținerea limbii și specificului ei etnic: creștinismul în timpul gepizilor. Începutul creștinării acestora datează încă de la sfârșitul secolului IV, dar creștinarea lor în masă se poate considera încheiată abia în secolul V, după prăbușirea stăpînirii hunice. Ei au îmbrățișat, ca și majoritatea celorlalte seminții germanice, creștinismul de rit arian, cu demnitari eclesiastici proprii. O dovadă pentru existența creștinismului la gepizi o constituie în cultura materială crucile incizate pe cele trei inele de aur din mormîntul principelui Omharus de la Apahida, din a doua jumătate a secolului V. Indicii despre elemente germanice creștine în Transilvania există în izvoare și în cultura materială și după căderea stăpînirii lor. Astfel s-au găsit în cimitirul de la Unirea (Vereș-mort) din prima jumătate a secolului VII cataramă și aplici cu semnul crucii. Creștinismul gepizilor a contribuit și el la apropierea acestora de populația romanică, ușurînd pînă la urmă asimilarea triburilor migratorii germanice.

În linii mari, izvoarele literare permit urmărirea istoriei gepizilor de la constituirea lor ca trib independent în regiunea Vistulei în secolul II, pînă la dispariția lor în prima jumătate a secolului VII. Pentru precizarea caracterului stăpînirii lor pe teritoriul patriei noastre și a traiului populației băștinașe în această perioadă, indicațiile izvoarelor literare sînt mai puțin precise. Numai Iordanes dă informații despre întinderea teritorială a stăpînirii gepizilor și despre prezența lor în Transilvania. Alături de acest izvor, pentru reconstituirea istoriei Transilvaniei în secolele V-VII în perioada dintre prăbușirea puterii hunilor și pătrunderea și așezarea slavilor în această regiune, e necesar să folosim urmele culturii materiale.

Vorbînd despre teritoriul ocupat de vandali între Mureș și cele trei Crișuri, Iordanes dă informația că în vremea cînd scria el, adică pe la 550, locuiau acolo gepizii ¹. Cu această ocazie scriitorul îi menționează în Crișana pe lîngă rîurile Marisia (Mureș), Crisia (Criș) Miliare și Gilpil, acestea din urmă putînd fi identificate cu Crișul Alb și Crișul Negru. Prezența gepizilor în Crișana este plauzibilă prin faptul că, dorind să ocupe pămînturi mai bune, ei au coborît pe valea Tisei și s-au așezat în zona evacuată de vandali, prin plecarea acestora spre apus, cel mai tîrziu pe la anul 400. Dacă pînă pe la mijlocul secolului V gepizii au locuit numai într-o regiune de margine a țării noastre, după victoria lor asupra hunilor ei și-ar fi. extins, după Iordanes, stăpînirea asupra Daciei întregi ². În imaginea lui Casiodor, pe care îl urmează ca izvor principal Iordanes, acest teritoriu era identic cu provincia romană Dacia. Iordanes, descriînd întinderea stăpînirii gepide după lupta de la Nedao, o delimitează de-a lungul frontierelor vechi ale provinciei Dacia, completată cu valea Tisei ocupată de gepizi mai demult. Astfel, după Iordanes, « Gepidia » s-ar întinde între Tisa și Dunăre, de-a lungul Carpaților, pînă la rîul Flutausis ³, care se crede că ar fi identic cu Oltul de astăzi.

¹ Iordanes, *Getica*, XXII, 113.

² *Ibidem*, L, 264.

³ *Ibidem*, V, 33-34, XII, 74.

Această delimitare sumară și prea cuprinzătoare, preluând imaginea geografică a Daciei romane pentru teritoriul stăpînit nominal sau în mod efectiv de gepizi, poate fi controlată astăzi în lumina materialelor arheologice.

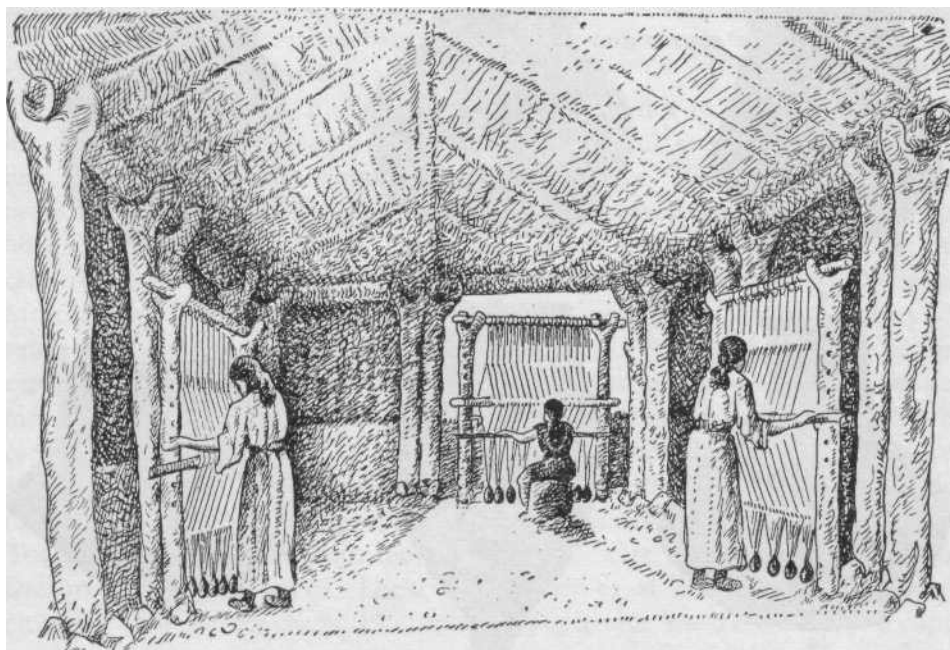

Fig. 176. — Bordei cu trei războaie de țesut, din așezarea de la Morești — sec. VI e.n. (reconstituire).

Este un fenomen interesant că, cu cîteva rare excepții, nu se cunosc materiale arheologice din secolul V care ar putea fi atribuite gepizilor, cu toate că existența lor timp de vreo două secole rezultă în mod sigur din izvoare. În sec. V există o oarecare cezură între reminiscențele culturii antice și între cultura materială prefeudală în curs de formare. Acest fenomen a fost observat și în fostele provincii ale imperiului roman de apus, în Franța, Belgia, Germania de sud și Anglia, unde prezența populației băștinașe și a triburilor migratorii este atestată în izvoare, dar cultura lor materială este prea puțin sau de loc cunoscută *. Nu este deci de mirare că nici în Transilvania materialele arheologice din sec. V nu sînt prea numeroase și lămuritoare, dacă nu cumva această lacună se datorește insuficienței cercetărilor.

Gepizii erau prea puțini la număr ca să poată locui pe toată întinderea teritoriului arătat ca fiind stăpînit de ei. Concentrați în grupe mai mici de-a lungul unor artere principale de circulație, îi întîlnim în primul rînd în valea

¹ J. Dhoudt, S.J.D. de Laet, P. Hombert, *Quelques considerations sur la fin de la domination romaine et les debuts de la colonisation franque en Belgique*, în *L'Antiquite classique*, XVII, 1948, p. 133-156.

Tisei, unde ei au stat un timp mai îndelungat și unde se află principalele cimitire atribuite gepizilor (de ex. Szolnok-Szanda, Szentcsanak, Kiszombor etc), iar după ocuparea orașului Sirmium, ei s-au așezat și în această regiune, în apro-

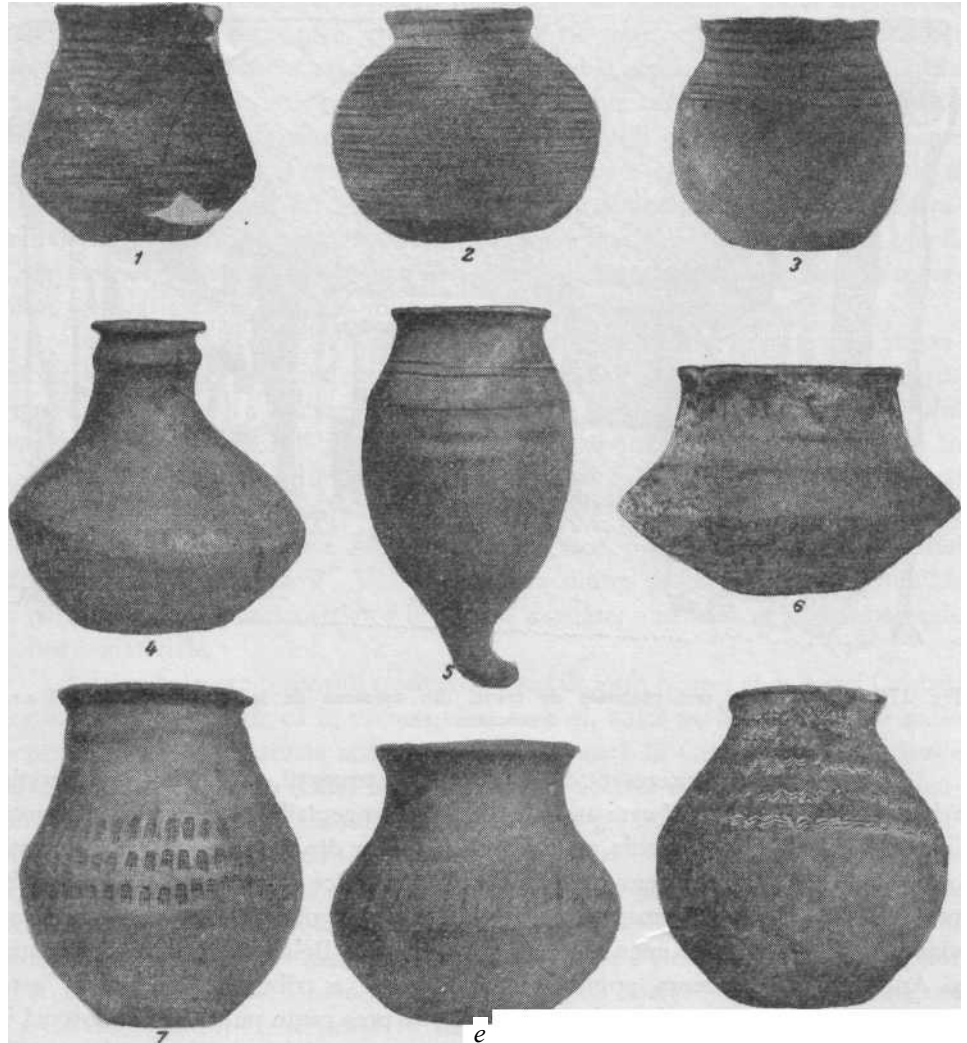

Fig. 177. — Vase din cimitirele gepidice. 1 — 2, Morești; 3, 6, Socodor; 4, 5, 7 — 9, Bandu de Cîmpie.

pierea imperiului Bizantin. Aici a fost descoperită una din acele paftale luxoase cu cap de vultur, care în aceste regiuni pot fi atribuite gepizilor. Alte trei exemplare au apărut în cimitirele amintite de-a lungul Tisei. Din Transilvania propriu-zisă se cunosc asemenea piese de la Fundătura (r. Gherla), în valea Someșului Mic și de la Cipău (r. Luduș), în valea Mureșului. Spre răsărit de Tisa, în Crișana

și în Banat descoperiri de factură gepidă se cunosc de la Valea lui Mihai, una dintre cele mai timpurii descoperiri gepide pe teritoriul țării noastre, mormântul unui luptător, apoi câteva morminte de la Oradea și de la Socodor (r. Criș). Pentru stăpânirea gepizilor asupra Olteniei, cum o susține Iordanes, lipsesc orice indicii, încât ipoteza unei supremații, chiar numai nominale, asupra acestui teritoriu trebuie respinsă.

După afirmația lui Iordanes, pătrunderea gepizilor în Transilvania a avut loc după prăbușirea imperiului hunic, pe la mijlocul secolului V. Totuși cea mai timpurie și totodată singura descoperire din sec. al V-lea în Transilvania propriu-zisă care poate fi atribuită gepizilor este mormântul princiar de la Apahida, pe valea Someșului Mic. După cum rezultă din inscripția de pe unul din cele trei inele de aur pe care le purta, numele celui înmormântat este Omharus. Mortul a fost îmbrăcat în veșmînt bogat, prins cu o fibula de tip roman și cu cataramă încrustată cu almandine. La braț purta o brățară și pe haine sau pe cap pandantive cu lăncișoare împletite. Din inventarul funerar fac parte de asemenea, două câni romane de argint, ornamentate cu scene bachice. În timp ce piesele de port sînt lucrate în stilul atelierelor pontice, fibulele și cămile au fost confecționate în imperiul roman. Cele mai multe din obiectele inventarului funerar au analogii foarte apropiate în mormântul regelui franc Childeric de la Tournay din Franța de nord, mort în anul 481, care datează și mormântul lui Omharus în aceeași epocă. Locul descoperirii ca și data timpurie a acestui mormînt duc la concluzia că gepizii au pătruns în Transilvania dinspre nord-vest.

Urmele de cultură materială din secolul al VI-lea și din prima jumătate a secolului al VII-lea sînt mai numeroase și arată o factură unitară, comună populației băștinașe și celei migratorii. Cu toate că majoritatea descoperirilor e firesc să aparțină populației locale, ele au fost atribuite, în mod greșit, exclusiv gepizilor. Probabil la prezența populației băștinașe face aluzie și Iordanes cînd amintește de «popoarele gepizilor», deci de populațiile stăpînite de gepizi *. Spre deosebire de regiunea Tisei unde nu se cunosc decît cimitire, în Transilvania există așezări și locuințe, fenomen care poate să fie specific Transilvaniei, legat tocmai de prezența populației băștinașe. Factura unitară a culturii materiale arată că între populația băștinașă și gepizi s-a stabilit o comunitate de viață, localnicii folosind obiectele de metal de factură germanică, iar gepizii preluînd de la băștinași tehnica de a lucra ceramica după tradițiile secolelor premergătoare. Gepizilor le poate fi atribuit și tezaurul cu monede de aur bizantine de la Șeica Mică (r. Mediaș), în valea Tîrnavei Mari, care cuprinde monede primite probabil ca subsidii din partea imperiului romano-bizantin. Îngroparea acestui tezaur, din care ultima monedă a fost emisă în timpul lui Iustin I (518—527), se datorește probabil prăbușirii stăpînirii gepide sub loviturile avarilor din 567.

¹ Iordanes, *Getica*, XII, 73.

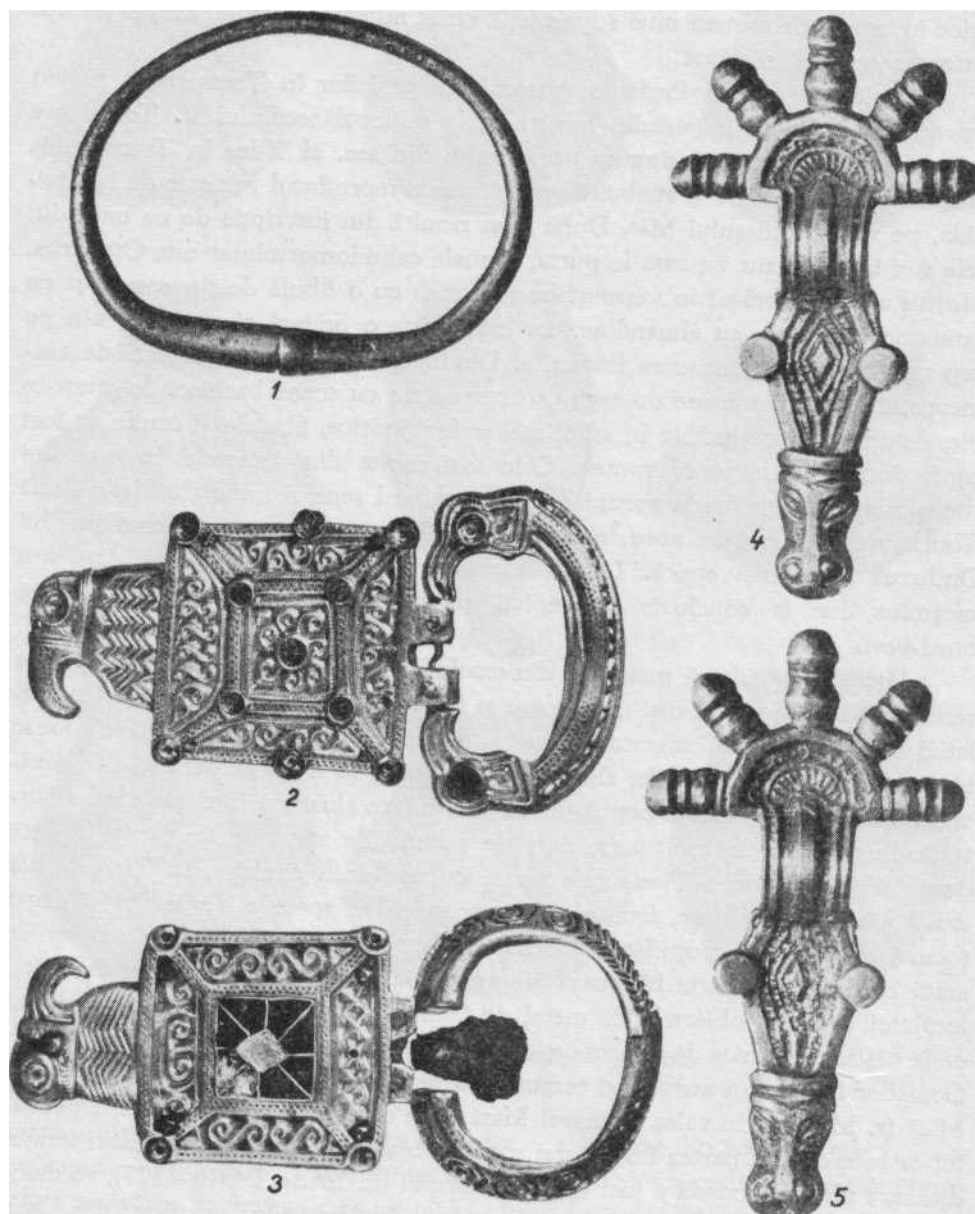

Fig. 178. — Podoabe de caracter gepidic.
1, brățară de argint (Morești); 2 — 3, catrame de argint (Fundătura și Cipău); 4 — 5,
fibule «digitate» de argint (Morești).

O imagine sugestivă a culturii materiale din secolul alVI-lea și a traiului populației din Transilvania ne dă întinsa așezare de la Morești din valea Mureșului, lângă Tg.-Mureș. Ea începe probabil încă din secolele premergătoare și continuă în secolul al VI-lea când se așază aici și gepizii. Diferențierea locuitorilor din punct de vedere economic și social este puțin accentuată. Conținutul bordeielor, destul de sărăcăcios, constă de obicei doar din vase, rîșnițe și greutatea de țesut, care indică existența războaielor de țesut în foarte multe locuințe. Unele bordeie mai mari sînt adevărate ateliere, avînd trei războaie de țesut în aceeași încăpere. Din inventarele funerare ale cimitirului se pot deduce multe amănunte despre portul și armele locuitorilor, chiar și despre uneltele lor de producție. Bărbații sînt înmormîntați uneori cu o spadă lungă sau cu o sabie mai scurtă și cu tolba în care se află săgeți de diferite mărimi cu două sau trei muchii. Din scuturile lor s-a păstrat partea centrală de fier, așa-numitul « umbo », acoperind deschizătura unde mîna luptătorului prindea scutul. De centura legată cu o cataramă era fixat un cuțit de fier. Părul era prins, deopotrivă la bărbați și la femei, cu un pieptene bilateral de os, iar haina împodobită cu fibule « digitate » pe care le purtau uneori și bărbații. Cerceii ornamentați cu un cub masiv poliedric apar numai în mormintele feminine. În jurul gîtului, femeia purta o salbă de mărgelile de diferite forme și culori. În mormintele lor se întîlnesc frecvent și prîsnele indicînd una din îndeletnicirile principale ale femeii, torsul firelor pentru țesut. În această perioadă exista și obiceiul să se pună bărbatului în mormînt diferite unelte, de exemplu cute și cuțite pentru prelucrarea lemnului. În cimitirul de la Bînd s-au găsit într-un mormînt uneltele unui argintar, ceea ce arată că majoritatea pieselor de metal ale portului, cataramă și fibule, erau lucrate de meșteri locali. Produsele ceramice sînt variate, lucrate la roată, de culoare cenușie și arse inoxidant. Ele continuă tradițiile mai vechi ale ceramicii locale, dar nu mai au calitatea și finețea celei din secolul IV. Așezarea era înconjurată de mai multe linii de apărare cu valuri de pămînt și șanțuri de dimensiuni considerabile. Între valul exterior și linia de mijloc se întinde o largă zonă nelocuită, folosită probabil pentru adăpostirea turmelor. Importanța creșterii vitelor mari, completînd într-o măsură considerabilă agricultura, rezultă din cantitatea mare de oase găsite în așezare. În afară de oase de boi și de cai, s-au descoperit și oase de bivol, ceea ce dovedește că acest animal trăia în Transilvania, contrar părerii curente, înaintea venirii avarilor cărora li se atribuia aducerea lui în ținutul carpato-danubian. Împrejmuirea întregii așezări cu lucrări de apărare ca și uniformitatea locuințelor scot în evidență caracterul încă puțin diferențiat din punct de vedere social al locuitorilor organizați în obște și arată lipsa unor elemente care să indice trecerea spre forme de organizare feudală mai evoluat. Descoperiri importante din perioada stăpînirii gepizilor s-au mai făcut pe Mureș în jos, la Cipău (r. Luduș), unde se află o așezare deschisă de tip Morești, în apropierea căreia a fost descoperit și cimitirul. O altă așezare fortificată din această perioadă, mai modestă decît cea de la Morești, s-a

identificat pe înălțimile văii Tîrnavei Mari, deasupra comunei Porumbenii Mici (r. Cristurul Secuiesc).

Precizări mai amănunțite despre apartenența etnică a așezărilor și materialelor găsite în ele nu se pot face deocamdată, deoarece comunitatea de viață a migratorilor cu populația locală a determinat factura unitară a culturii materiale din aceste secole. După cum s-a mai relevat, este însă cert că majoritatea descoperirilor arheologice aparține populației băștinașe, iar cele pretinse gepide sînt mai mult întîmplătoare și sporadice.

Încă în sec. VI așezarea de la Morești pare să fi. fost abandonată sau să-și fi pierdut importanța. Nu este exclus ca locuitorii ei să se fi retras din valea deschisă a Mureșului în regiuni mai ferite din interiorul cîmpiei ardelen. Astfel se cunoaște de la Bând (r. Tg. Mureș), un cimitir care continuă din punct de vedere cultural pe cel de la Morești, dar are și anumite elemente noi, proprii primei jumătăți a secolului VII. Aici se întîlnesc piese presate din lamă de argint, iar în mormintele cele mai tîrzii de pe marginea cimitirului apare obiceiul de a pune în morminte bucăți de cai, obicei care trebuie pus pe seama întăririi influenței culturale avare. Sfîrșitul cimitirului de la Bând, ca și al celui contemporan de la Unirea (Vereșmort), marchează dispariția ultimelor elemente germanice în Transilvania și totodată contopirea lor cu masa populației băștinașe.

Avarii Cu hunii începe în sec. IV seria migrațiilor populațiilor
 călărețe nomade, care în valuri succesive vin din interiorul
Asiei oprindu-se mai întîi în vastele cîmpii ale Ucrainei, de unde înaintează
mai departe spre apus. Ca dintr-un rezervor se revarsă din centrul Asiei, în
„căutare de pășuni și de pămînturi noi, populații de crescători de vite, împinse
și urmărite de alte seminții nomade. Cauzele acestor mișcări trebuie căutate în
primul rînd în structura economică și socială specifică populațiilor nomade
de păstori, dar eventual contribuie la ele și anumite cicluri climatice, care, în
perioada de secetă, influențează calitatea pășunilor și obligă pe crescătorii de vite
să caute alte teritorii de pășunat pentru turmele lor. Astfel, după mai puțin de
două secole de la năvălirea hunilor, apare în regiunea Caucazului, pe la mijlocul
sec. VI, o nouă populație de călăreți nomazi, avarii, care încearcă să intre în
legătură cu imperiul bizantin.

Istoria avarilor înainte de mijlocul secolului VI este puțin lămurită. Origini
nari din Mongolia, avarii au fost identificați cu populația Chuan-Chuan. Pe la
460, ei supun unele triburi huno-bulgare, însă fiind asaltați la rîndul lor și de
triburi turanice, trimit în 558 o ambasadă la Constantinopol, oferindu-și servi-
ciile în schimbul unor subvenții anuale și al unor teritorii de locuit. Între anii
558 și 562 ei intervin în conflictele dintre populațiile care locuiau în spațiul
dintre Caucaz și Carpați și reușesc să supună o serie de triburi. Cu acest prilej
ei duc lupte și cu anții. În anul 562, avarii și-au reînnoit cererea față de bizantini,
de a li se acorda un teritoriu unde să se așeze. Împăratul de la Bizanț le oferă

teritoriul din Pannonia Secunda între Dunăre, Sava și Drava, o regiune situată la întretăierea zonei de interese a Bizanțului cu cea a longobarzilor și a stăpînirii gepide. Avarii nu se simțeau încă destul de puternici să se opună unei coaliții eventuale a acestor trei puteri, și, în consecință, au refuzat să primească teritoriul oferit. Teama pe care le-o inspira puterea Bizanțului se manifestă și după moartea lui Iustinian, cînd urmașul acestuia a refuzat să continue plata subsidiilor, fără ca avarii să cuteze a se împotrivi acestei hotărîri. Refuzul i-a îndemnat probabil să se îndrepte împotriva francilor, pe care i-au atacat în Turingia, lîngă Elba. Fiind însă respinși, se întorc spre sud și primesc oferta longobarzilor ca în schimbul atacării gepizilor, ei să ia în stăpînire toată țara acestora, jumătate din prada de război și a zecea parte din turmele longobarzilor. Atrăși de promisiunile ademenitoare și spre a scăpa de presiunea amenințătoare a turanicilor din răsărit, avarii înaintează spre apus și participă la luptele împotriva gepizilor, lupte care s-au terminat cu înfrîngerea completă a acestora și cu luarea în stăpînire — potrivit convenției încheiate — a teritoriilor dominate de gepizi. Totodată longobarzii, pentru a se sustrage vecinătății periculoase a aliaților lor, au plecat în primăvara anului 568, poate chiar forțați de avari, în Italia. Astfel începe ascensiunea vertiginoasă a puterii avarilor.

În legătură cu drumul de pătrundere a avarilor, s-a discutat dacă ei au înaintat de-a lungul Dunării spre Cîmpia Pannonică. Mai probabilă pare însă pătrunderea avarilor din nord peste Carpați, folosind drumul pe care au pătruns și alte populații de călăreți în Cîmpia Pannonică.

Profitînd de înfrîngerea gepizilor, bizantinii ocupă Sirmium și împotriva Jui se îndreaptă acum atacul avarilor care revendicau pentru ei, în baza convenției încheiate cu longobarzii, acest punct întărit deținut mai înainte de gepizi. Fiind iminentă izbucnirea războiului între perși și bizantini, aceștia din urmă, după lupte și tratative îndelungate, încheie în 573 pacea cu avarii, obligîndu-se la plata unor subsidii anuale de 80 000 solidi (364 kg aur), sumă care se ridică uneori, în urma unor plăți suplimentare, chiar la 120 000 solidi. Această sumă uriașă reprezintă totuși numai 1,5% din veniturile totale ale imperiului. În anul 579, pretextînd o expediție împotriva slavilor, avarii atacă iarăși orașul Sirmium, care după o rezistență eroică de trei ani capitulează și devine reședința caganului. Prin cucerirea acestui oraș avarii și-au asigurat pentru un deceniu o poziție strategică favorabilă, necesară ca punct de plecare pentru expedițiile lor de jaf și de pradă în Peninsula Balcanică.

Abia după încheierea victorioasă a războiului împotriva perșilor în anul 591, bizantinii au din nou posibilitatea să intervină în mod activ pe frontul Dunării împotriva avarilor. În cursul acestor lupte avarii sînt nevoiți să-și mute din nou în nordul Dunării reședința lor. Asasinarea împăratului Mauricius (582—602) și tulburările din imperiul bizantin au permis însă avarilor să-și refacă forțele și să reînnoiască expedițiile lor de pradă în Peninsula Balcanică. O gravă amenințare pentru existența imperiului o aduce anul 626, cînd capitala bizantină

este asediată printr-un atac combinat de către perșii ajunși pînă la Bosfor, iar din partea europeană de o oaste numeroasă a avarilor din care făceau parte și populațiile aliate și supuse lor. Avînd superioritatea pe mare și ivindu-se certuri în oastea avară, apărătorii orașului reușesc să respingă atacul, silind pe atacatori

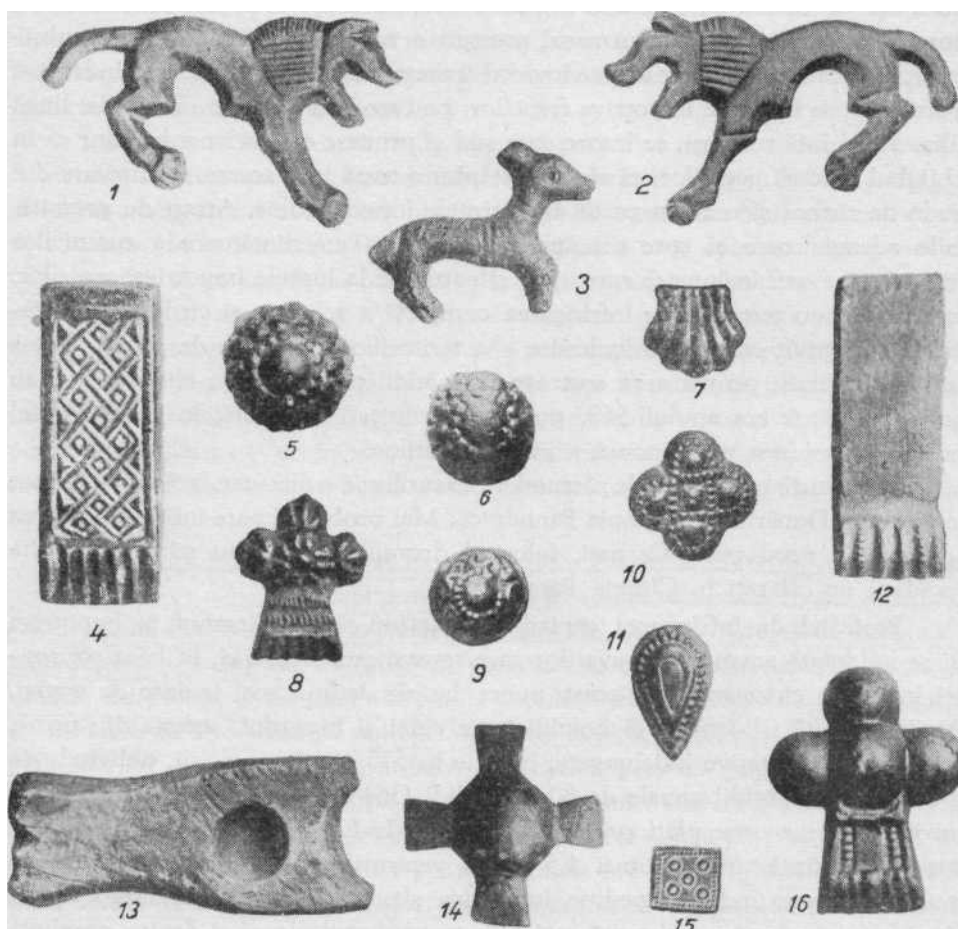

Fig. 179. — Modele de plumb pentru presarea prin ciocănire a podoabelor de metal, descoperite într-un mormînt avarie de la Felnac (sec. VII).

să înceteze asediul. Această înfrîngere constituie marea cotitură în istoria avarilor, care n-au mai îndrăznit după aceea să atace imperiul bizantin.

Cu cîțiva ani înainte de atacul împotriva Constantinopolului, în anul 623, pe teritoriul Cehoslovaciei de astăzi s-au răscolat slavii numiți «venzi», sub conducerea unui negustor Samo, care a stăpînit apoi peste ei timp de 35 de ani. La cîțiva ani după eșecul suferit sub zidurile Constantinopolului, între avari și cuturguri, care locuiau în Pannonia, au izbucnit lupte pentru obținerea conducerii. Pînă la urmă, avarii au ieșit învingători, cuturgurii au fost izgoniți și s-au

refugiat pe teritoriul bavarezilor. Cam în același timp s-au eliberat de sub stăpânirea avarilor și diferite populații bulgare din partea răsăriteană a imperiului avar, din regiunea pontică.

Aceste evenimente în totalitatea lor, răscoala lui Samo, înfrângerea din anul 626, luptele interne cu cuturgurii (înrușiți cu bulgarii ?) și pierderea dominației în răsărit au slăbit puterea avară într-o măsură așa de mare, încât, vreme de aproape un secol, avarii apar rareori în izvoarele contemporane.

Prăbușirea definitivă a stăpînirii avarilor la sfîrșitul sec. VIII se datorește intervenției imperiului franc la care au contribuit însă și bulgarii. N-ar fi exclus ca avarii să fi stăpînit în vremea aceea și o anumită porțiune a malului drept al Dunării avînd ca vecini pe bulgari care i-au atacat din sud *. În două campanii militare, una în anul 795 și alta în 796, francii reușesc să cucerească și să distrugă reședința caganului, incinta fortificată și sediul principal al avarilor, așa-numitul « hring », o fortificație din valuri concentrice de pămînt, care, după descrierea ce ni s-a păstrat, ar fi avut o întindere uriașă. Învinși, avarii se supun sau se refugiază la răsărit de Tisa, unde scapă de urmărirea francilor.

Francii au zdrobit definitiv puterea avarilor. Pînă în 805 mai au loc unele mici răscoale împotriva francilor, dar în anii următori avarii sînt atît de slăbiți, încît puținii rămași dintre ei au cerut chiar sprijinul acestora împotriva slavilor, care se îndreptau contra asupritorilor de odinioară. Ei mai sînt amintiți o dată în anul 822; ultima mențiune a avarilor, și aceasta nesigură, datează din 873. După aceea ei dispar de pe scena istoriei. Elemente ale culturii materiale avarilor continuă să persiste în cursul secolului IX, dar nu este lămurit dacă ele atestă existența efectivă a avarilor sau constituie doar perpetuarea unor influențe culturale, în mod plastic se reflectă dispariția totală a avarilor în cronica zisă a lui Nestor, în care, vorbindu-se despre luptele avarilor împotriva tribului slav al dulebilor, se spun următoarele: «ei muriră cu toții și n-a mai rămas nici un singur avar. Și astăzi mai există în Rusia proverbul: au pierit ca avarii, de la care n-a mai rămas nici urmă și nici moștenitor»².

Ca și la alte populații călărețe, cultura materială avară poate fi reconstituită din întinsele și numeroasele lor cimitire. În schimb, nu se cunosc așezări și nu s-au identificat nici reședințele lor fortificate, despre a căror înfățișare călugărul de la mănăstirea Sf. Gallus a lăsat o descriere exagerată și confuză. Lipsa unor locuințe stabile nu este surprinzătoare la o populație nomadă, care trăia în iurte și se muta cu turmele din loc în loc. Pe baza inventarelor funerare ne putem face însă o imagine destul de precisă despre portul și armele avarilor, despre obiceiurile lor și chiar despre structura vieții economice și despre organizarea lor socială. Primele cimitire avarilor au fost săpate la Keszthely lîngă lacul Balaton, după care întreaga lor cultură materială a fost numită de tip Keszthely.

¹ Theophanes, p. 359.

² *Cronica lui Nestor, Izvoarele istoriei romînilor*, VII, ed. G. Popa-Lisseanu, Buc, 1935, p. 39.

Viața economică și organizarea socială a avarilor poartă trăsăturile caracteristice unei populații nomade răsăritene. Baza vieții economice o constituie creșterea vitelor mari. Timp îndelungat, preocuparea lor principală erau expedițiile de pradă și de jaf, care le asigurau afluxul unei cantități uriașe de metale

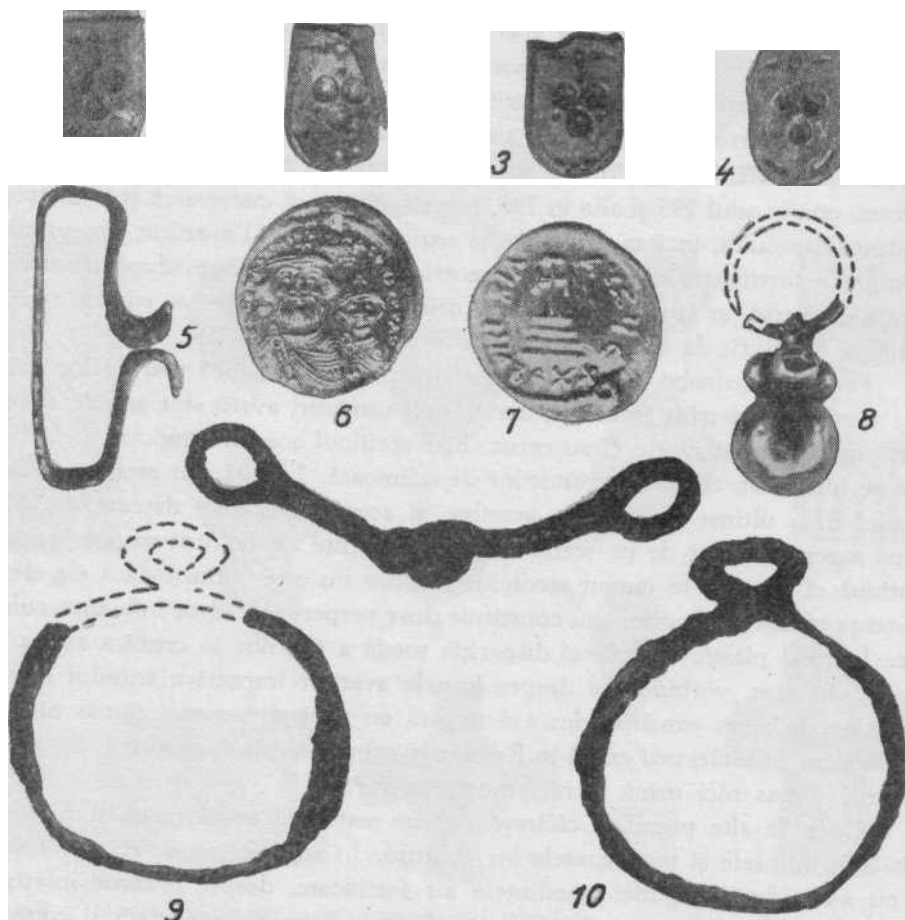

Fig. 180. — Inventarul unui mormînt avarie de la Sînpetrul German.

prețioase din imperiul bizantin sub formă de daruri, subvenții anuale sau tribut. Dintre meseriași, fierarii se bucurau de o prețuire deosebită — întocmai ca la celelalte populații călărețe răsăritene — dar și uneltele unor argintari au fost descoperite în repetate rînduri în morminte (de ex. la Felnac, Gater, Kunszentmárton). Cît timp avarii migrau dintr-un loc în altul în căutare de pășuni, ei au trăit în forma unei uniuni tribale specifice populațiilor călărețe. O dată stabiliți însă pe un anumit teritoriu, asigurarea pășunilor necesare pentru turmele

■HMNMM

lor îi constrângea la delimitarea teritoriilor aparținând diferitelor triburi și la sub-împărțirea acestora, măsuri care contribuiau la dezvoltarea unor elemente feudale în organizarea lor. În fruntea uniunii triburilor avare stătea *caganul*, ajutat de un demnitar ce purta titlul de *tudun*, o funcție care completa și adeseori dubla pe cea a caganului. Celelalte triburi erau conduse de căpeteniilor lor, subordonate caganului. Închegarea marilor stăpîniri ale populațiilor călărețe răsăritene se datorește de obicei ridicării unui trib, care, printr-un concurs de împrejurări favorabile reușea, sub conducerea unei personalități puternice, să supună alte triburi și să devină o forță căreia acestea nu mai puteau să i se opună. Astfel au reușit și avarii, la început lipsiți de o putere politică și militară deosebită, să devină, după așezarea lor în Pannonia, un adversar periculos chiar și pentru imperiul bizantin. Ascensiunea avarilor se datorește și energiei caganului Baian, care a stăpînit asupra lor timp de aproape 50 de ani, de la apariția acestei seminții în 558 la frontierele bizantine pînă la moartea lui în 605. Însă asemenea formații politice, pe cît de repede apar, tot atît de repede se și descompun în stăpîniri mai mici. Încă în a doua generație acest fenomen se sesizează și la avari. Încetarea intervențiilor în sudul Dunării, eliberarea triburilor din răsărit și a slavilor din nord, luptele interne purtate pentru ocuparea funcției de cagan se explică tocmai prin fărîmițarea puterii avare.

Avarii reușiseră să creeze o stăpînire care se întinde la un moment dat din nordul Carpatilor pînă la Marea Adriatică și din stepele pontice pînă la Alpi. Ei erau însă prea puțini la număr ca să stăpînească în mod efectiv acest uriaș teritoriu, mulțumindu-se de obicei numai cu expediții avînd ca scop supunerea sau pedepsirea unor populații, care așteptau doar momentul oportun să se răscoale și să se elibereze de sub supremația avară. În ceea ce privește caracterul relațiilor lor cu populațiile locale, se constată că avarii au intrat în contact direct cu populația băștinașă într-o măsură chiar mai redusă decît triburile germanice. Ca orice populație de călăreți nomazi, ei constituiau doar o pătură dominantă subțire. Intensitatea stăpînirii era condiționată de puterea lor politică și militară, care se ridica vremelnice la o forță impunătoare, pentru ca să decadă apoi tot atît de repede.

Pe teritoriul Republicii Populare Romîne stăpînirea și supremația avară s-au manifestat în forme deosebite. Din motivele arătate nu putea să existe un contact prea strîns între populația locală sedentară și călăreții nomazi stăpîni-tori. Teritoriile din exteriorul Carpatilor intrau mai mult în aria expedițiilor de pradă ale avarilor. Îndemnați de bizantini, ei au făcut încă din 578 o expediție pentru pedepsirea slavilor din cîmpia munteană, dar au continuat incursiunile lor de-a lungul Dunării de jos și mai tîrziu. În anul 587 Dobrogea întreagă a fost jefuită și devastată, iar principalele orașe ale acestei provincii au fost cucerite și distruse. Cu toate că imperiul era angajat pe atunci în războiul cu perșii, trupele bizantine au trecut la contraofensivă, dar erau prea slabe ca să obțină un succes hotărîtor. Abia după încheierea războiului împotriva perșilor, Bizanțul

este din nou în stare să ia inițiativa pe frontul de la Dunăre și generalul Priscus trece în 593 și apoi în anul 601 Dunărea și bate pe avari în mai multe lupte în Banat, reîntorcându-se victorios cu un mare număr de prizonieri. Intre aceștia sînt enumerați alături de avari, slavi, gepizi și alți « barbari » din acele regiuni. Totuși victoriile bizantine n-au fost hotărîtoare. Dimpotrivă, evenimentele din ultimii ani ai domniei împăratului Mauricius marchează sfîrșitul stăpînirii bizantine de-a lungul Dunării. Nici orașele din interiorul țării, nici fostele colonii grecești de pe coasta mării nu au reușit să reziste atacurilor repetate ale avarilor și slavilor.

În interiorul Carpaților, avarilor le-au revenit, potrivit convenției încheiate cu longobarzii, toate teritoriile stăpînite odinioară de gepizi. Aici populația băștinașă era expusă mai direct stăpînirii avarilor, dar cu tot traiul greu pe care îl ducea, era totuși cruțată datorită necesității stringente pentru avari de a se aproviziona de pe urma populației locale. Semnificative în această privință sînt cuvintele cu care avarii au îndemnat locuitorii unui oraș, în timpul luptelor din Peninsula Balcanică: « Ieșiți, semănați și secerați, noi vă vom lua numai jumătate ca dare »¹. Populație de călăreți nomazi și crescători de vite, avarii nu puteau să se lipsească de sprijinul populației sedentare agricole pentru procurarea cerealelor necesare. Unele precizări în legătură cu întinderea, durata și caracterul stăpînirii avarilor în Transilvania se pot aduce în urma examinării datelor oferite de arheologie.

Identificarea și trăsăturile caracteristice ale culturii materiale avarilor au stîrnit discuții îndelungate. Materialele care stau la baza acestor discuții sînt deosebit de numeroase și variate. În Cîmpia Pannonică și în regiunile învecinate se cunosc peste 1000 de localități cu descoperiri din perioada avară, majoritatea copleșitoare formînd-o cimitirele, din care s-au dezvelit peste 30 000 de morminte. Aceste morminte însă nu pot aparține din punct de vedere etnic exclusiv avarilor, care de altfel nu erau prea numeroși, ci ele pot fi atribuite și slavilor sau altor populații locale supuse, ce au folosit obiecte de factură avară. Constatarea este valabilă și pentru materialele corespunzătoare din Transilvania. Spre deosebire de prima jumătate a perioadei migrațiilor, cînd piesa principală de îmbrăcăminte era o haină prinsă cu o fibulă, populațiile călărețe trebuiau să-și strîngă haina în jurul corpului cu o centură, spre a nu împiedica mișcările în timpul călăritului. De aceea, începînd cu secolul VII, fibula pierde din importanța ei ca piesă de port, dar continuă să fie folosită de slavi. La avari centura era împodobită cu diferite pandantive și aplici din care rezultă anumite indicii asupra situației materiale și a stării sociale a celui care o purta. După execuția tehnică a pieselor metalice aplicate pe centură, se pot deosebi două grupe bine distincte, în prima grupă intră aplici, pandantive și limbi de centură executate din lame de metal, avînd motive ornamentale geometrice presate deasupra unui tipar.

¹ Mihail Sirianul, citat după L. Hauptmann, *Byzantion*, IV, 1927—1928, p. 157.

Ele trădează puternice influențe ale meșteșugului artistic bizantin și sînt adeseori asociate cu monede bizantine. Piese din grupa a li-a sînt *turnate* din bronz și *ajurate*, iar ca ornamente au motive vegetale și animaliere, cu lujere sau cu grifoni. Ele au legături stilistice îndepărtate, pînă în interiorul Asiei, și n-au fost găsite niciodată împreună cu monede bizantine. Pentru aceste deosebiri din punct de vedere cronologic, cultural și etnic nu s-a găsit nici pînă în prezent o explicație mulțumitoare. Deosebirile în execuția tehnică și în ornamentație au fost explicate mai întîi prin deosebiri etnice, iar mai recent s-a susținut eșalonarea în timp a celor două variante, în sensul că pînă pe la 680 ar fi. fost întrebuințate podoabe din lamă presate, iar după o fază de tranziție (680—720), în secolul VIII, s-ar fi purtat exclusiv obiecte din bronz turnate. Această împărțire din punct de vedere cronologic nu înlătură cu totul problema separării etnice a celor două grupe, pentru că apariția tehnicii și facturii noi, începînd cu sfîrșitul secolului VII, se poate explica, fie printr-o schimbare a stilului produselor meșteșugărești, fie prin venirea din răsărit a unui nou val de populații călărețe. Ipoteza a doua este sprijinită și de observații antropologice, deoarece în cimitirele avare tîrzii se manifestă un alt tip antropologic răsăritean decît în cele timpurii.

Alte obiecte comune ambelor grupe atestă caractere specifice unei populații de călăreți. Bărbații sînt înmormîntați cu calul lor, care se îngroapă fie întreg, fie în mod simbolic numai craniul și picioarele, pentru ca defunctul să dispună și în viața de dincolo de animalul său. Importanța călăritului la această populație reiese și din piesele de harnașament, care se depuneau în mormînt: șaua, zăbala și căpăstrul, uneori bogat ornamentat cu aplici de factura celor întîlnite și pe centuri, precum și scărițele de fier, aduse pentru prima dată în Europa de către avari. Nu lipsesc nici armele specifice unei populații de călăreți, săbii drepte sau curbate cu un singur tăiș, precum și arcul lucrat în plăci de os și vîrfuri de săgeți de fier cu trei muchii.

În general, zona compactă a descoperirilor avare nu trece spre răsărit dincolo de linia ce marchează tritoriul de tranziție între regiunile de șes și cele de deal. Este explicabil că păstorii avari, legați prin traiul lor de Cîmpia Pannonică, nu treceau în regiunea împădurită a dealurilor de pe versantul vestic al Munților Apuseni și al Carpaților sudici. Dintre descoperirile avare mai importante din Crișana și din Banat se poate aminti în primul rînd mormîntul unui argintar de la Felnac (r. Pecica), cu 27 de tipare pentru presarea unor garnituri de centură și de harnașament, piese care aparțin primei faze a antichităților avare. La Sînpetru (r. Pecica) s-a descoperit mormîntul unui călăreț cu un inventar bogat, datat printr-o monedă bizantină a lui Heraclius (610—641), iar de la Socodor (r. Criș), se cunoaște un alt mormînt avar, care în ornamentația pieselor de metal arată anumite influențe bizantine. Descoperiri avare au mai fost făcute în Crișana la Peregu Mare (r. Pecica).

În Transilvania propriu-zisă se întîlnesc numai cîteva descoperiri răzlețe de factură avară timpurie, datînd aproximativ între anii 567—680. Dintre acestea,

se pot aminti tipare pentru presarea unor piese de harnașament în felul celor de la Felnac, găsite la Dumbrăveni (r. Sighișoara), și la Corund (r. Odorhei) lângă dealul Firtuș, unde s-a ascuns marele tezaur de monede bizantine, aproximativ contemporan cu aceste obiecte. Tezaurul cuprindea mii de monede de aur, care continuă pînă în prima jumătate a secolului al VH-lea. Cercetările recente întreprinse pe platoul Firtuș arată că aci lipsesc urme de locuire sau de altă natură din perioada îngropării tezaurului. De aceea, ipoteza care atribuia tezaurul gepizilor trebuie părăsită, admițîndu-se mai degrabă că ultimul proprietar al lui făcea parte din pătura stăpînitoare a avarilor. S-ar putea admite cel mult că monedele au provenit din subsidii bizantine teaurizate de gepizi și însușite apoi de avari. Evenimentele care au dus la ascunderea acestui tezaur și cadrul istoric în care s-au desfășurat ele nu pot fi, deocamdată, reconstituite. În mormintele periferice ale cimitirului de la Bând, în valea Mureșului, se întîlnesc oase de cai și rozete din lamă care ar fi putut fi presate chiar pe tiparele de la Felnac. Nu se poate preciza dacă aceste materiale atestă și sub raport etnic prezența avarilor în Transilvania sau dacă ele reprezintă doar manifestarea unor înrîuriri culturale.

Mai tîrziu însă, pe la anul 700, se conturează pe un teritoriu restrîns din valea Mureșului, între Turda și Teiuș, un centru caracterizat prin cimitire și morminte care conțin obiecte turnate de bronz, împreună cu piese de harnașament specific avare. Apariția acestor cimitire, într-o perioadă cînd puterea avarilor slăbise și nu mai era de așteptat din partea lor ocuparea unor teritorii noi, nu-și găsește o explicație pe deplin mulțumitoare. N-ar fi exclus ca centrul amintit să fie avar numai sub raportul culturii materiale, dar să aparțină, din punct de vedere etnic, unor avaro-slavi. Cauza principală care i-a îndemnat să se așeze în regiunea cotului Mureșului este, probabil, nevoia de a-și asigura accesul la salinile din această zonă pentru a-și procura sarea care lipsește cu totul în Cîmpia Pannonică. Așezarea celor cîteva familii a fost favorizată de asemenea prin terasele întinse ale Mureșului și prin apropierea râului, constituind, un mediu prielnic pentru întreținerea turmelor. Din acest motiv, întîlnim cimitirele și mormintele acestui grup pe prima terasă a Mureșului, la Aiud, Gîmbaș, Teiuș, Cîmpia Turzii sau în văi lăturalnice în imediata apropiere a văii principale. Între inventarele acestor morminte se află însă și diferite elemente străine culturii materiale avare, ca fibule, cercei cu butoni stelați de tip bizantin și vîrfuri de lance ajurate. Probabil în cursul sec. VIII elementele avare pătrunse în Transilvania au fost asimilate și au dispărut în masa populației slave și băștinașe.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări teoretice

- F. ENGELS, *Anti-Dihring*, ed. 3. E.S.P.L.P., București, 1955. V.
I. LENIN, *Opere*, voi. III, E.S.P.L.P., București, 1958.

Sarmații

I. Lucrări generale

- EBERT, MAX, *Siidrußland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921.
HARMATTA, J., *Studies on the history of the Sarmatians*, Budapest, 1950.
MINNS, ELLIS H., *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913.
ROSTOVZEF, M., *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922.
ROSTOWZEW, M., *Skythien und der Bosporus*, I, Berlin, 1931.
ZGUSTA, LADISLAV, *Die Personennamen griechischer Städte der nordlichen Schwarzmeerküste* (Ceskoslovenska Akademie Ved, Monografie orientálního ástavu 16J, 1955 (textele antice mai importante și materialul lingvistic).

II. Lucrări speciale Problema

pătrunderii roxolanilor și iazigilor în Muntenia, Oltenia și Banat:

- ALFOLDI, A., *Vie Roxolanen in der Walachei*, în *Bericht u'ber den VI internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 1940, p. 528-538. DAICOVICIU, C., *Le probleme de la continuité en Dacie*, în *Revue de Transylvanie*, VI, 1, 1940, în *Dacia*, VII—VIII, 1937 — 1940, p. 456 și urm. și p. 459 și urm. (recenzii).
- *Bănatul și lazygii*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 98-109.
FETTICH, N., *Archäologische Beiträge zur Gesch. der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, în *Acta Arch*, 3, 1953, p. 127-178. PÂRDUZ, M.-ALFOLDI, A., *Iazig-szarmata leletek a Belső-Bánát — lazygisch-sarmatische Funde aus dem Banat*, în *Ag*, II, 1941, p. 106-110. PÂRDUZ, M., *A szarmatkor legkorábbi emlékei a Belső-Bánátban = Les trouvailles sarmatiques les plus anciennes du Belső-Bánát*, în *Als*, III, 1942, p. 305 — 328. PATSCH, C., *Banater Sarmaten*, Wien, 1925. SZEKELY, ZOLTAN, *Adatok a dákok kesovaskori műveltségéhez*, pt. I, 1 — 6, pt. II, 1 — 4, pt. III, 1-2.

Cu privire la relatările lui Ovidiu:

- LASCU, N., *Pământul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu*, în *vo. Publius Ovidius Naso*, București, 1957, p. 119-191. VULPE, R., *Torni nei tempi di Ovidio*, în « *Studi Romani* », 1958.

Cu privire la răscoala Limigantilor;

- ALFOLDI, A., în *AE*, II, 1941, p. 57-58.
CHIRILĂ, EUG., *Frământări sociale la Sarmați în sec. IV e.n.* în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 183-188.
HARMATTA, J., *Studies*, p. 62 — 63.
PATSCHE, C., *Banater Sarmaten*, Wien, 1925.

Sarmații și descoperirile sarmatice în U.R.S.S.:

- FEODOROV, G. B., *K eonpocy o cap MamcKou Kynbmye e Mo/idaeuu*, în *IMFAN*, 4 (31), 1956, p. 49-65. SMIRNOV, K. V., *no!pe6enuH poKcojiaH*, în *VDI*, I, 1948, p. 213 și urm.

- S MIRNOV , K. F., *Hmoiu u onepebnue 3adanu my^enun capinamcKux njeMen u ux Kyjibmypy*, în *SA*, XVII, 1953, p. 113 și urm.
- *Bonpocu u3yueHUH capMamcxux njeMlu u ux Kyjibmypy e coeemcKoiu apxeoAozuu*, - în *Bonpocw cKutfo-capMamcKou apxeoAozuu*, 1952, p. 195 — 219.

Descoperiri sarmatice în R.P.R.:

- DRAGO MIR, I. T., *Mormîntu! sarmatic de la Șendreni*, în *Materiale*, VII (sub tipar).
- MARIN, DINU, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului*, în *Analele Științifice ale Univer* - *sității Al. I. Cuza din Iași*, seria nouă, științe sociale, fasc. 1 — 2, 1955, p. 79-81; vezi și *Materiale*, III, 1957, p. 174.
- MORINTZ, S., *Momînt din epoca migrațiilor descoperit în orașul Focșani*, în *Dacia, ISIS*, III (sub tipar).
- ROSETTI, D. V., *Siedlungen der Kaiserzeit und der Volkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, XVIII, 1934, p. 208-210.
- VENDELIN, I., *Un tumul la Tecuci*, în *RPAN*, III-IV, 1940, p. 101-103.
- VULPE, R., *Săpăturile de la Poienestii din 1949*, în *Materiale*, I, 1953.
- ZAHARIA, EUGENIA, *Mormintele sarmatice de la Cioinagi*, în *Materiale*, VI, p. 897—902.

Rapoarte de săpături

- Călărași: SCIV, III, 1952, p. 107-108.
- Glăvăneștii Vechi: SCIV, II, 1, 1951, p. 65.
- Holboc a: SCIV, III, 1952, p. 107-108.
- Larga Jijia SCIV, III, 1952, p. 55.
- Largu: *Materiale*, III, 1957, p. 300-302 și *Materiale*, V, 1959, p. 475-482.
- Trușești: SCIV, III, 1952, p. 83.
- SCIV, IV, 1953, p. 27-28.
- SCIV, V, 1954, p. 18-19. Valea
- Lupului: SCIV, V, 1954, p. 250—251.

Descoperiri sarmatice în R.P. Ungară:

- PĂRDUZ, M., *Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn*: I (1941), II (1944), III (1950),
- *Beiträge zur Qeschichte der Sarmaten in Ungarn*, în *ActaArch.*, VII, 1956, p. 139-182.

Goții

I. Lucrări generale

- DAICOVICIU, C., *La Transylvanie dans l'antiquite*, Bucarest, 1945.
- DICULESCU, CONSTANTIN, *Die Wandalen und die Qoten in Ungarn und Rumänien* (*Mannus Bibliothek*, No. 34), Wurzburg, 1923. EBERT,
- M., *Stidrusland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921.
- GIESECKE, HEINZ-EBERHARD, *Die Ostgermanen und der Arianismus*, Leipzig-Berlin, 1939.
- MULLER-KUALES, Q., *Die Qoten (Vorgeschichte der deutschen Stämme* III. Ostgermanen und Nordgermanen), Leipzig-Berlin s.a., p. 1149—1274. PATSCH, C., *Die Vdlkerbeuegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, Wien, 1928.

SCHMIDT, L., *Qeschichte der germanischen Friihzeit*, ed. 2, Koln, 1934.

— *Qeschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Volkerwanderung: Die Ostgermanen*, ed. 2, Miinchen, 1934. SCHMIDT, K. D., *Die Bekehrung der Ostgermanen zum Christentum. Der ostgermanische Arianismus*, Gottingen, 1939.

TUDOR, D., *Oltenia romană*, ed. 2, București, 1958. TIHANOVA, M. A., *romu e npimep HOMopacux cmennx*, în *O nepKu ucmopuu CCCP, III—IV ee.*, Moscova, 1958.

II. Lucrări speciale

Cultura Cerniahov pe teritoriul U.R.S.S.:

KUHARENKO, I. V., *MoiujibHUKU nojieu noepedenuu e BepxwM IJodnenpoebe*, în *KS*, 53, 1954, p. 80 și urm. LIAPUŠKIN, I. L., *IJaMHniHUKu Kyjibmypi noneu noepedemu nepeoii no/ieunu I mbicHuenemiM*

h.3. JjHenpoeCKoeo AeoeoepeoicbM, în *SA*, XIII, 1950. SPIȚIN, A. A., *TIOJH noepedajibHbix ypH*, în *SA*, X, 1948, p. 55 și urm. TIHANOVA, M. A., *O AOKa/ibHux eapuaumax uepHHxoeCKou KyAbmypi*, în *SA*, nr. 4, 1957,

Cultura Sîntana de Mureș:

BENINGER, ED., *Westgotisches Brandgrab von Maros-Lekencze*, în *Mannus* XXX, Leipzig, 1938, p. 122 și urm. Kovács, ȘT., *A hîarosszentannai nepvndorlaskori temeto*, în *DolgCluj*, III, 2, 1912.

— *Marosvdsdrhelyi ásatsok*, în *Dolg Cluj*, VI, 1915.

NESTOR, I., în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942, și 1943*, București, 1944, p. 55 (Băbeni-Oltet) și p. (Ploiești-Triaj).

ȘTEFAN, GH., *Une tombe de l'epoque des migrations à Aldeni, dep. de Buzău*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 217-221. VULPE, R., *Izvoare*,

Săpăturile din 1936-1948, București, 1957, p. 277-316.

Rapoarte de săpături

Almăj, în *SCIV*, III, 1952, p. 174-175.

Gogoșari și Căcaleți, în *SCIV*, VI, 1955, p. 627-640.

Palatca, în *Studii*, I, 2, 1949, p. 110-115.

Spanțov, în *SCIV*, IV, 1953, p. 220-236.

Hunii

I. Lucrări generale

AITHEIM, FRANZ, *Attila und die Hunnen*, Baden-Baden, 1951.

ALTHEIM, F. U. HAUSSIG H. W., *Die Hunnen in Osteuropa. Ein Forschungsbericht*, în *Palaeologia*, 5, 1957, 3-4, Osaka (Japonia).

MERPERT, N. IA., *FyuHU e BocmouHou Eepone*, în *OuepKu ucmopuu CCCP, III—IX se.*, Moscova, 1958, p. 151 și urm. THOMPSON, E. A., *A history of Attila and the Huns*, Oxford, 1948.

II. Lucrări speciale

Descoperirile arheologice hunice:

- ALFOLDI, A., *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în *ArchHung.*, IX, Budapest, 1932. TAKÁCS, Z., *Catalaunischer Hunnenfund und seine ostasiatischen Verbindungen*, în *Acta Or. Hung.*, V, 1-2, 1955, p. 143-173.
— *Neuentdeckte Denkmäler der Hunnen in XJngarn*, în *Acta Or.Hung.*, IX, I, 1959, p. 85-96. WERNER, JOACHIM, *Beiträge zur Archeologie des Attila-Reich.es*, Miinchen, 1956.

Hunii și descoperiri arheologice din perioada hunică în R.P.R.:

- BENINGER, ED., *Der Westgotisch-аланische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, p. 1 — 130; (v. p. 32 — 33: catarama de la Orașul Stalin). DUMITRESCU, VL., *Un mormint din epoca migrației popoarelor aproape de Roman (Moldova)*, în *RIR*, IV, 1934, p. 76-79. DUNĂREANU-VULPE, EC, *Tezaurele antice*, în *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, în *Studii și materiale de istoria artei*, I, București, 1958.
FETICH, N., *Der zweite Schatz von Szildgy-Somlyo*, *ArchHung.*, VIII, Budapest, 1932. GIURESCU, C. C., *Mormintul germanic de la Chiojdu*, în *RIR*, V — VI, 1935 — 1936, p. 337 — 343. IZBĂȘESCU, MIHAI, *Inscripția de pe colanul din tezaurul de la Pietroasa*, în *Revista de filologie romanică și germanică*, I, 1957, p. 107 — 133.
KENNER, FR., *Römische Goldbarren mit Stempeln*, în *NZ*, Wien, 1888, p. 19 și urm. LÁSZLO, GYULA, *Kozoletlen gdt leletek az Erdelyi Nemzeti Muzeum frem-es Regisegtdrdban*, în *Kozlemenyek*, I, 1941, p. 122 și urm. (Velț).
MATZULEWITSCH, LEONID, *Byzantinische Antike*, Berlin, 1929 (Concești). NESTOR, I.-NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S., *Hunnische Kessel aus der Kleinen Walachei*, în *Germania*, XXI, 1937, p. 178-182 (Dessa și Hotărani). NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S., și ZEISS H., *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebendrunn von Cosoveni (Kleine Walachei)*, în *Germania*, XVII, 1933, p. 272 — 277. ODOBESCU, A., *Le Trisor de Petrossa*, Paris, 1889 — 1900 (*ibidem*, p. 478 — 479 și p. 486-492: Cîlneu și Concești). SZEKELY, ZOLTÁN, *Der Fund von Tekeropatak (Corn. Csik)*, în *FoliaArch.*, V, Budapest, 1945, p. 100-101 (Valea Strîmbă).
TUDOR, D., *Oltenia romană*, ed. a 2-a, București, 1958. VULPE, R., *Le « vallum » de la Moldavie inferieure et le « mur » d'Athanasarich, s'Qraven-hage*, 1957. A se vedea și SCIV, I, 1950, p. 163-174.

Gepizii

I. Lucrări generale și speciale

- CSALLÁNY, D., *A Szentes Nagyhegyi gepida sirlelet (1939) es regeszeti kapcsolatai*, *AS*, 3, II, 1941, p. 127-161.
DAICOVICIU, C., *La Transylvanie dans l'antiquite*, Bucarest, 1945, p. 203 și urm.
DICULESCU, C. C., *Die Qepiden*, Lipsea, 1922.
— *Contribuții la vechimea creștinismului în Dacia. Din istoria religioasă a gepizilor*, în *AIIN*, III, 1924-1925, p. 357-376. HAMPEL, J., *AitOTthumer des frilhen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, II, pi. 39—43, 47, 692-696; III, pi. 32-36, 41.

- HOREDT, K., *Zur Qeschichte der Qepiden in Siebenbürgen și Das archaeologische Fundgut Siebenburgens von 450 — 650 u. Ztr.*, în *Untersuchungen zur Fruhgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, 71 — 111.
- *Importanța așezării de la Morești pentru istoria Transilvaniei prefeudale*, în *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 48 — 60.
- s- *Lupta de la Qaltis lingă Auha*, în *Omăgiu C. Daicoviciu*, București, 1960
- KOVÁCS, S.T., *A mezobándi dsatások*, în *Dolg Cluj*, IV, 1913, 265 — 429. POPESCU, D., *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 78 — 80. ROSKA, M., *Mormînt german de la Valea lui Mihai*, în *AISC*, I, 1928 — 1932, p. 69 — 72.
- *Das gepidische Grabfeld von Veresmort (Marosveresmart)*, în *Germania*, XVIII, 1934, p. 123-130.
- RUSSU, I. I., *Nume de riuri din vestul Daciei*, în *Cercetări de lingvistică*, Cluj, II, 1957, p. 243-266. SCHMIDT, L., *Qeschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Volkenwanderung: die Ostgermanen*, ed. 2, Miinchen, 1934, p. 529 — 546. SEVIN, H., *Die Qebiden*, Miinchen, 1955. TOROK, GY., *A Kiszombori germdn temeto helye nepvdndorldskori emlekeink kdzott, DolgSzeged*, XII, 1936, p. 101-204. VINSKI, Z., *Arheolofki spomenici velike seobe naroda u Srijemu*, în *Situla*, II, Ljubljana, 1957.
- Rapoarte preliminare ale șantierului Morești*, în *SCIV*, III, 1952, p. 328 — 348; IV, 1953, p. 272-311; V, 1954, p. 199-231; VI, 1955, p. 643-685. *Materiale*, IV, 1957, p. 175-186; V, 1959, p. 83-89.

Avarii

I. Lucrări generale și speciale

- CSALLÁNY, D., *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapest, 1956.
- DAICOVICIU, C., *La Transilvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 210 și urm. DICULESCU, C. C., *Die Qepiden*, Lipsea, 1922, p. 155 și urm., p. 218 și urm. FERENCZI, A., *Der Firtoscher Fund byzantinischer Goldmunzen*, în *Vierteljahrsschrift*, LXII, 1939, 59-78. HAMPEL, J., *Alterthümer des friihen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, II, p. 77 — 437.
- III, pi. 64-333. HAUPTMANN, L., *Les rapports des byzantins avec les slaves et les avars pendant la seconde moitié du VI-e siècle*, în *Byzantion*, IV, 1927-1928, p. 137-170.
- HOREDT, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 61 — 108.
- KOLLAUTZ, A., *Die Awaren, die Schichtung in einer Nomadenherrschaft*, în *Saeculum*, V, 1954, p. 129-178. LÁSZLÓ, GY., *Etudes archeologiques sur l'histoire de la société des avars*, în *ArchHung.*, XXXIV, Budapest, 1955.
- MERPERT, N. I., *Aeapue eocmouHouEepone înOuepKuHcmopuuCCCP, III-VX.ee.*, p. 569 — 586.
- MORAVCSIK, GY., *Byzantinoturcica*, I, *Die byzantinischen Quellen der Turkvolker*, ed. 2, Berlin, 1958. NEMESKERI, L., *Etude anthropologique des squelettes du clan princier avar decouverts au cimetiere de Kiskoros-Vdgâhid*, în *ArchHung.*, XXXIV, 1955, p. 189-210.
- POPESCU, D., *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 80 și urm. STEIN, E., *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte*, în *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II, 1925, p. 10.
- VULPE, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 376 și urm.

CAPITOLUL IV
SLAVII

**1. PĂTRUNDEREA ȘI AȘEZAREA SLAVILOR PE TERITORIUL
R.P.R. ÎNTRE SEC. VI-X**

Prima mențiune despre prezența slavilor în regiunea Dunării se datorește lui Pseudo-Caesarios din Nazianz, care scrie la începutul sec. VI, foarte probabil chiar în primul deceniu al acestui secol¹.

Prin urmare, putem vorbi de o pătrundere a unor triburi slave pe meleagurile noastre începând din sec. VI, dar nu este exclus ca unele grupuri mai mici, antrenate de alte populații, sau independent, să fi ajuns aici chiar ceva mai înainte decât sec. VI.

Prețioase date cu privire la triburile slave, din prima jumătate a sec. VI, ne sînt transmise de istoricii Iordanes și Procopios. Descriind teritoriul ocupat de gepizi, Iordanes arată că între limitele acestui teritoriu se află Dacia, întărită de munți înalți, ca de un fel de coroană. Alături de versantul nordic al acestor munți (este vorba de Carpații păduroși), pe partea stîngă (adică spre nord-vest), «începînd de la izvoarele Vistulei, pe spații imense, locuiesc numeroasele populații ale veneților, al căror nume acum se schimbă după diferitele familii și locuri; ei se numesc mai ales sclavini și anții. Sclavinii locuiesc de la cetatea Noviotunensis și lacul care se numește Mursianus pînă la Nistru și spre nord pînă la Vistula. Ei au drept cetăți mlaștinile și pădurile. Anții însă, care sînt cei mai puternici dintre dînșii (se află) acolo unde marea cotește, întinzîndu-se dela Nistru pînă la Nipru»².

Astfel, Iordanes încearcă să precizeze spațiul locuit în prima jumătate a secolului VI, de către fiecare din cele trei ramuri mari de triburi slave: veneții, sclavini și anții, despre care atît el cît și Procopios afirmă că au evoluat din același trunchi comun³.

¹ J. P. Migne, *Patrologia, Tatres graed*, 38, coloana 985 — 986, Paris, 1862. K. Miillenhoff, *Donau, Dunavz, Dunaj*, în *Archiv für slavische Philologie*, V—1, 1876, p. 294.

² Iordanes, *Getica*, cap. V, 34 — 35.

³ . . . « ab, una stirpe exorti, tria nune nomina ediderunt id est Venethi Antes, Sclaveni », Iordanes, *Getica*, cap. XXIII, 119 «Odinioară numele sclavinilor și anților era același; căci cei vechi și pe unii și pe alții îi numeau emopo • Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, 29 — 30.

Dacă în pivița teritoriului ocupat de veneți și de anți, Iordanes ne dă unele indicații mai clare, în schimb localizarea cetății Noviotunensis și a lacului Mursianus, principalele puncte de reper pentru delimitarea graniței apusene a regiunii locuite de slavini, a constituit, mai bine de un secol și jumătate, obiectul a numeroase discuții.

Majoritatea cercetătorilor au identificat cetatea Noviotunensis cu orașul Noviodunum (= Isaccea) de pe Dunărea inferioară. În ceea ce privește localizarea lacului Mursianus, au fost formulate păreri deosebite. O serie de cercetători au considerat că Iordanes a folosit cetatea Noviotunensis și lacul Mursianus ca două puncte de reper care se întregesc unul pe celălalt și de aceea au socotit că lacul Mursianus se află undeva în apropiere de cetatea Noviotunensis. Identificând cetatea Noviotunensis cu Noviodunum (Isaccea), ei au presupus că lacul Mursianus poate fi lacul Razelm din Dobrogea (Safarik, Brun). Alții, pornind de la același considerent, identifică lacul Mursianus cu unul din lacurile dintre Șiret și Nistru (Kulakovski, Șahmatov, Șîșici). În sfârșit s-a emis și a treia părere, potrivit căreia lacul Mursianus ar fi unul din lacurile din preajma vărsării Buzăului în Șiret, care în vechime se numea « Museus » (= lacul Musianus). Conform acestei interpretări, teritoriul locuit de slavini se situa între Dunărea inferioară, Nistru și izvoarele Vistulei. Avînd în vedere însă că atât Procopios cît și ceilalți scriitori bizantini amintesc triburile slavinelor mai ales în Cîmpia Romînă, ipoteza că granița de apus a teritoriului slavinelor ar fi undeva în preajma vărsării Șiretului în Dunăre nu pare verosimilă.

O altă serie de cercetători (Sasinek, Westberg, Niederle, Gotie) au căutat să identifice lacul Mursianus cu Bălțile Mosoni aflate tot lîngă Dunăre, între Viena și Bratislava (lacul Musianus, Mosianus sau Mossianus). În acest caz slavini ar fi ocupat teritoriul Moraviei, Slovaciei și spațiul dintre Dunărea inferioară (de la Noviodunum-Isaccea) și Nistru pînă la izvoarele Vistulei. Și această interpretare este neverosimilă, din motivele prezentate mai sus.

În sfârșit alții (Karamzin, Rossler, Mommsen, Niederle, Iorga, Treiakov etc.) au localizat lacul Mursianus la vărsarea Dravei în Dunăre în preajma orașului Mursa, părere care pare a fi mai apropiată de adevăr. În acest caz însă identificarea cetății Noviotunensis cu Noviodunum—Isaccea vine oarecum în contradicție cu textul lui Iordanes din care reiese clar că Lacul Mursianus și cetatea Noviotunensis nu se aflau la o distanță prea mare, deoarece el spune « de la cetatea Noviotunensis și lacul ce se numește Mursianus » și nu de la cetatea Noviotunensis pînă la lacul Mursianus.

Admițîndu-se localizarea lacului Mursianus în preajma orașului Mursa, a fost contestată plasarea cetății Noviotunensis la Noviodunum (Isaccea) și s-a încercat identificarea acestei cetăți cu orașul Neviodunum de pe Sava, în Pannonia Superior¹.

¹ N. Iorga, *Istoria Romînilor*, II. *Oamenii pămîntului*, Buc, 1936, p. 240 și nota 5; în ultimul timp E. C. Skrijnskaia în lucrarea sa, *O CKAAeenax u aumax, o MypcymcKOM O3epe u o zopode Hoenomyne*, în *Bu3aumuucKuu BpeMenHUK*, 12, 1957, p. 3 — 30 consideră de asemenea

În acest caz, sclavinii se întindeau de la Neviodunum (de pe Sava) și lacul Mursianus (situat în apropiere de vărsarea Dravei în Dunăre) de-a lungul malului stîng al Dunării pînă la Nistru. Această localizare ar corespunde nu numai cu maniera proprie lui Iordanes de a înșira localitățile, de la apus spre răsărit, ci și faptul că toate celelalte izvoare scrise care se referă la aceeași perioadă sau la perioada următoare amintesc pe sclavini ca atacînd imperiul bizantin pe acest front larg iar nu pe o porțiune limitată la Dunărea de jos, așa cum ar presupune situarea cetății Noviotunensis și a lacului Mursianus în această regiune.

În sec. V, înainte de venirea lor în regiunea Dunării mijlocii și inferioare, sclavinii ocupau spațiul dintre cursul superior al Elbei și cursul superior al Nistrului. Arheologic ei sînt documentați prin necropole de incinerare și așezări cu vase de tip Praga. În ceea ce privește căile de pătrundere către sud a sclavinilor se pare că ele au fost două. Din regiunea indicată mai sus, o ramură a lor a ajuns în regiunea Tisei inferioare, a Dravei și a Savei, iar cealaltă ramură a coborît, se pare, prin Moldova, ajungînd pînă în Cîmpia Romînă. O parte din aceste triburi au trecut chiar în Dobrogea, unde sclavinii sînt pomeniți de Procopios la Ulmetum și Adina¹.

Dacă confruntăm datele transmise de Iordanes cu privire la triburile slave așezate pe teritoriul țării noastre la începutul secolului VI, cu știrile care ne-au parvenit de la Procopios, reiese că Iordanes nu cunoștea prea bine situația mai ales de la Dunărea de jos. Este puțin probabil că toată linia Dunării, pînă la Nistru, să fi fost ocupată numai de sclavini, așa cum rezultă din textul lui Iordanes. Procopios, mult mai bine informat, amintește ca locuind de-a lungul Dunării, în afară de sclavini și pe anții și huni (= probabil diferite triburi bulgare)². Hunii (= bulgarii?) ocupau mai ales stepile de la răsărit de Prut, atîngînd și Dunărea inferioară. O parte a triburilor ante pătrunseseră mai ales în ținutul de răsărit al țării noastre (în Moldova și nord-estul Munteniei), unde se învecinau cu sclavinii. Rivale, triburile anților și sclavinilor aflate pe teritoriul țării noastre, se luptau între ele, luînd unii de la alții pradă și prizonieri, pe care apoi îi transformau în sclavi³. Foarte probabil, învingătorii ocupau și o parte din teritoriul celor învinși. De aceea nu se poate vorbi despre o graniță stabilă între cele două grupuri de triburi slave.

Din ținuturile lor hunii (bulgarii?), anții și sclavinii făceau numeroase incursiuni în imperiul bizantin. Una din primele invazii ale triburilor slave (probabil a anților) a avut loc în anul 517 în vremea împăratului Anastasios I (491–518). O nouă incursiune a anților, care trecuseră Dunărea și pustiau

cetatea Noviotunensis ca fiind orașul Neviodunum de pe Sava. Încercarea sa însă de a identifica lacul Mursianus cu lacul Balaton nu poate fi acceptată; cf. darea de seamă a lui Franz Dolger, în BZ, 51, 1, 1958, p. 222.

¹ Procopius, *De aedificiis*, IV, 7, 17.

² «... hunii, sclavinii și anții, care locuiesc dincolo de Dunăre, nu departe de malu

rile ei...», Procopius, *De bello Gothico*, I, 27, 2–3.

³ *Ibiidem*, III, 14, 7-8.

Tracia, a fost împiedicată de Germanus, nepotul împăratului Iustin I (518 -527) care a reputat cu această ocazie o frumoasă victorie. În legătură cu repetatele incursiuni ale triburilor ante în imperiul bizantin trebuie puse probabil fibulele « digitate » descoperite în așezările romano-bizantine de la Dinogetia-Garvăn, Histria etc.

Începînd cu domnia împăratului Iustin I și apoi sub Iustinian (527 —565) incursiunile « barbarilor » (sclavinilor, anților și bulgarilor ?) în imperiul bizantin se țineau lanț. Pentru a stăvili jafurile continue, împăratul Iustinian îi încredințează în anul 531 lui Chilbudios, un iscusit luptător, conducerea armatelor din Tracia, și paza Dunării. Trei ani de zile cît a deținut această funcțiune Chilbudios a reușit să mențină liniștea la Dunăre, astfel încît « nimeni dintre barbari nu a îndrăznit în acest timp să treacă fluviul, ci din contra romeii treceau Dunărea în ținuturile barbarilor de unde aduceau pradă și prizonieri ». În anul 534, armatele bizantine, trecînd ca de obicei Dunărea la « barbari », sînt întîmpinate de o oaste a sclavinilor. În lupta care s-a încins au pierit mulți bizantini între care și Chilbudios. « De atunci trecerea Dunării a fost întotdeauna liberă pentru barbari » ¹.

Atacurile « barbarilor » se înmulțesc și devin din ce în ce mai periculoase. Iliria, toată Tracia, Grecia, Chersonesul și toate regiunile și populațiile care se află între golful Mării Ionice pînă la suburbiile Bizanțului « sînt devastate aproape an de an, în chipul cel mai groaznic de către huni (= bulgari ?) anți și sclavini », ne informează Procopios ². Pentru a putea face față situației din ce în ce mai complicate, în anul 546, împăratul se vede nevoit să trimită o solie la anți, făgăduindu-le vechea cetate Turris care se afla pe malul stîng al Dunării, împreună cu pămînturile din jur, precum și mulți bani, numai ca aceștia, încheind cu ei o alianță, să se opună incursiunilor pe care hunii (= bulgarii ?) ar voi să le facă în imperiu ³.

Cedarea teritoriului menționat nu a împiedicat însă continuarea incursiunilor în imperiu.

Așezarea avarilor în anul 568 în Cîmpia Pannonică schimbă într-o oarecare măsură situația de la granița imperiului bizantin. Avarii i-au supus pe gepizi și parte din triburile sclavinilor. Alte triburi sclavine au reușit însă să-și mențină independența, fapt pe care izvoarele literare ni-l confirmă prin înregistrarea incursiunilor lor în imperiul bizantin nu numai împreună cu avarii, dar și independent. Dominația avarilor asupra sclavinilor din Oltenia și Muntenia a fost mai slabă și adeseori contestată, ceea ce a dat naștere unor conflicte între

¹ Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, 1—6.

² Idem, *Historia Arcana* (Anecdota), 18, 20.

³ Idem, *De bello Gothico*, III, 14, 32 — 33. Cetatea Turris a fost identificată Turnu-Măgurele, dar credem că ea trebuie localizată mai spre răsărit. E posibil ca *Cetatea Turris* să fi fost la Bărboși (Dinogetia), unde în 1959 s-a descoperit un turn, datînd din sec. IV—VI. În legătură cu localizarea Cetății Turris la Bărboși cf. și C. Jirecek, *QescMchte der Serben*, I, p. 82.

fragmente ceramice, lucrate cu mîna, provenind din borcane înrudite în privința formei cu tipul Jitomir, obiecte de podoabă (mărgel), de uz casnic și de îmbrăcăminte. O fibulă «digitată» datează stratul slav cel mai vechi de la Șipot în a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n. și începutul secolului al VII-lea.

Dar, cel mai important complex pentru cunoașterea culturii slavilor, din timpul expansiunii lor către Peninsula Balcanică în sec. VI -VII, este necro-

1

2

Fig. 181. — Morminte de incinerare slave de la Sărata-Monteoru (sec. VI—VII).

pola plană de incinerare de la Sărata-Monteoru, care cuprinde peste 1500 de morminte. În cuprinsul necropolei sînt documentate mai multe variante ale ritului funerar. Rămășițele defuncțiilor, care erau arși pe rug undeva în altă parte, sînt depuse în gropi simple, în urne funerare (una sau mai multe urne într-un mormînt) sau, mai rar, și în urnă și în groapă. Mormintele conțin adesea ca inventar fibule «digitate» cu cinci butoni, mărgel și alte podoabe, cataramă de centură, iar dintre obiectele de uz casnic se constată prezența cuțitelor și a amnarelor. Armele lipsesc aproape cu totul. Explicația nu trebuie căutată în caracterul pașnic al slavilor — atacurile lor persistente în imperiu dovedesc contrariul — ci probabil în ritualul care va fi oprit depunerea armelor în morminte. Ceramica din această necropolă (urne funerare sau vase depuse în morminte cu ofrande) este în general de factură grosolană, lucrată cu mîna. Către sfîrșitul perioadei de folosire a necropolei, în procent foarte mic se întîlnesc și vase lucrate la roata primitivă, ornamentate cu linii orizontale și în val, care s-au dezvoltat din formele mai vechi lucrate cu mîna. După caracteristicile sale, ceramica de la Sărata-Monteoru nu poate fi pusă în legătură cu tipul Praga propriu-zis. În ceea ce privește tehnica de lucru și formele, ea se leagă de tipul Jitomir-Korciak (înrudit doar cu tipul Praga), documentat în regiunea Niprului mijlociu.

Prezența fibulelor «digitate» în morminte, ne îndreaptă de asemenea atenția spre complexe asemănătoare din aceeași regiune, mai ales spre acelea din bazinul râului Ros, unde sînt cunoscute morminte de incineratie cu fibule «digitate». În celelalte regiuni din vestul R.S.S.Ucrainene pe văile râurilor Pripet, Uj, Teterev, Irpen etc, în preajma Varșoviei și în necropolele cu ceramica de tip Praga din R.S. Cehoslovacă, deși a fost descoperit un număr considerabil de morminte de incineratie slave timpurii (sec. V—VII), fibulele «digitate» lipsesc pînă acum cu totul. În funcție de aceste date, necropola de la Sărata-Monteoru poate fi atribuită din punct de vedere etnic unui grup de anți, ajunși pe meleagurile noastre probabil din regiunea Niprului mijlociu.

Tot anților veniți pe teritoriul țării trebuie atribuită și așezarea de la Șipot, precum și fibulele «digitate» descoperite în Moldova la Iași (punctul Crucea lui Ferent), Vutcani și Budești (r. Huși). Fibulele «digitate», descoperite întîmplător în diferite localități din Muntenia (Lacul Tei, Dămă-roaia, Căscioarele) și Oltenia (Plenița, Lazu, Orlea, Vela, Vîrtop), care în cea mai mare parte își găsesc analogii în regiunea Niprului mijlociu, mai ales la Pastirsk, pot fi puse în legătură de asemenea cu incursiunile anților pînă în aceste regiuni, deși nu este exclus că ele să fi fost folosite în parte și de către populația locală. Ele nu pot aparține unor populații germanice, deoarece în sec. VI—VII cînd se datează aceste fibule, în Moldova, Muntenia și Oltenia, aceste populații nu mai existau.

Seria fibulelor «digitate» și a podoabelor slave este completată în bună măsură prin descoperirea întîmplătoare a celui de-al doilea «tezaur» (e posibil să fie inventarul unui mormînt) de la Coșovenii de Jos (r. Craiova), care constă din obiecte de podoabă feminine. «Tezaurul» poate fi* datat în jurul anului 700. În trecut el a fost greșit considerat ca o operă a populațiilor germanice.

O altă necropolă slavă de incineratie a existat la Balta-Verde (r. Vînjul Mare, reg. Craiova), care însă fiind situată în dune de nisip a fost distrusă aproape în întregime, neputînd fi salvate decît două morminte din a doua jumătate a sec. VII.

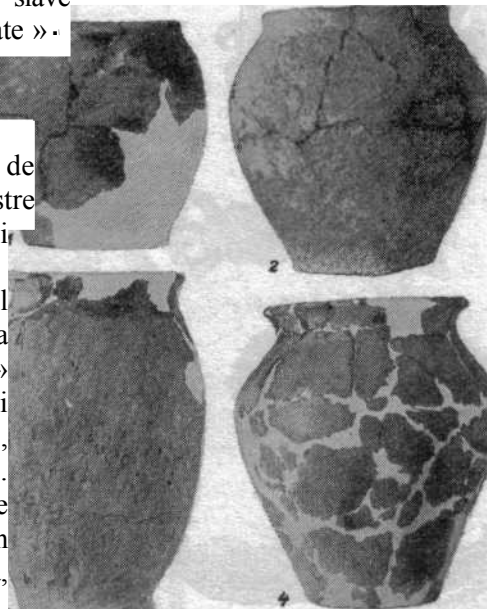

Fig. 182.-Vase slave sec. VI-VII: 1, Suceava-Șipot; 2—4, Sărata-Monteoru.

în Transilvania, în sec. VI și în prima jumătate a sec. VII, sînt cunoscute așezările și necropolele de tip Band-Morești. Prin urmare, dacă în regiunile extracarpatiche prezența triburilor slave este documentată încă din sec. VI,

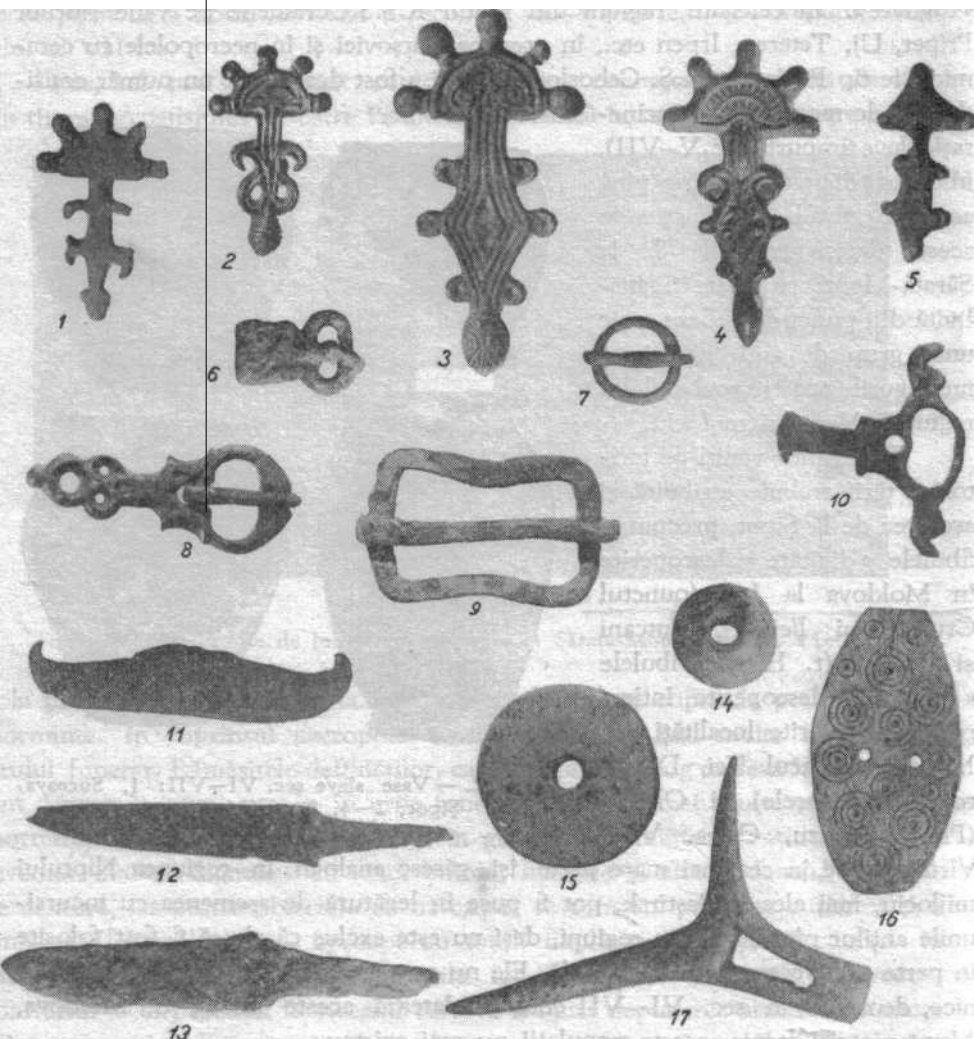

Fig. 183. — Obiecte slave de uz casnic și podoabe.

1—5, fibule « digitate » (Sărata-Monteoru și Căscioarele); 6—10, catrame (Sărata-Monteoru); 11, amnar (Sărata-Monteoru); 12—13, cuțite (Sărata-Monteoru); 14—15, greutatea pentru fus (Suceava-Șipot); 16, placă de os (Suceava-Șipot); 17, împungătoare de corn (Suceava-Șipot).

în Transilvania, slavii au putut veni abia mai târziu, pe la mijlocul sec. VII, după dispariția culturii de caracter gepidic. Prezența unor grupuri slave în Transilvania, venite fie independent, fie împreună cu avarii, poate fi semnalată prin fibulele «digitate», descoperite la Sarmizegetusa, Vețel, Războieni-Feldioara,

precum și în alte câteva localități. Trebuie menționat faptul că fibulele « digi-
tațe » slave se deosebesc de acelea germanice descoperite pe același teritoriu
în complexe de caracter gepidic. Tipurile mai vechi ale fibulelor « digitate »

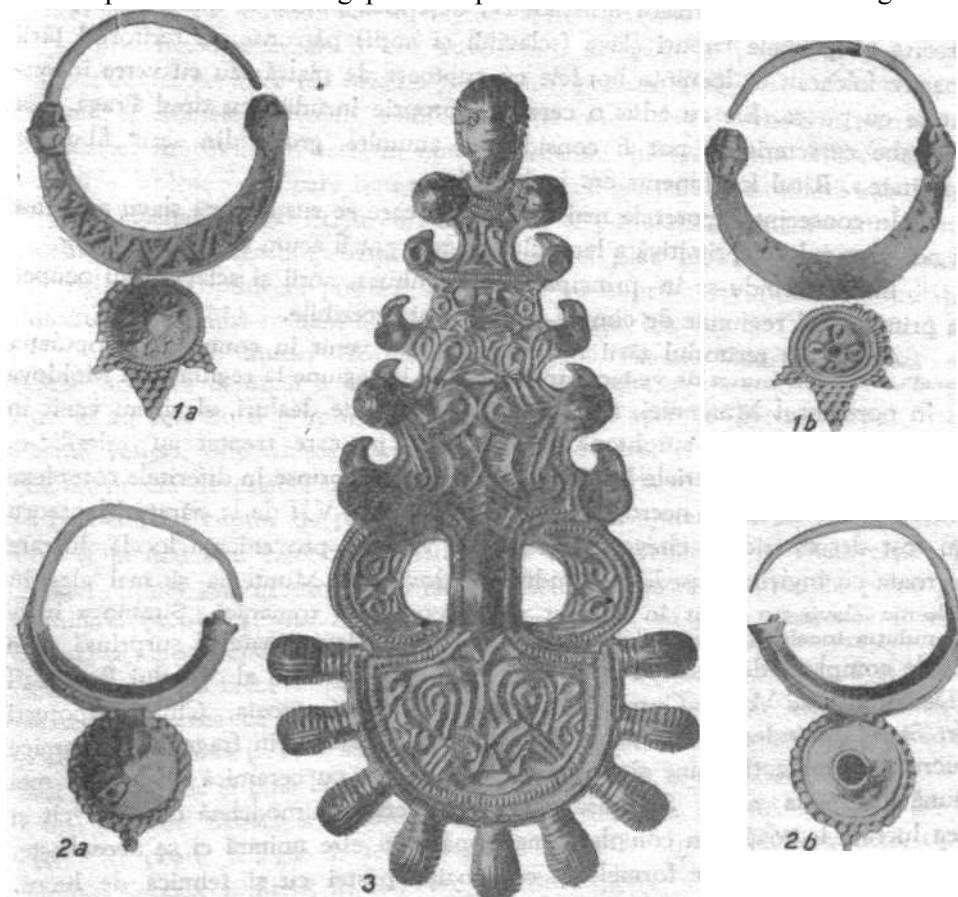

Fig. 184. — Al doilea «tezaur» de la Coșovenii de Jos (anul circa 700). din Transilvania
își găsesc analogii apropiate sau identice în complexe slave răsăritene din
regiunea Niprului mijlociu, mai ales la Pastirsk. În Transilvania, ele apar
adesea în necropolele avară, deși este îndeobște cunoscut că ele nu
reprezintă o podoabă avară. Întrucât în complexe slave cu ceramica de
tip Praga din Cehoslovacia (aparținând sclavinilor), databile anterior venirii
avarilor în Câmpia Pannonică, astfel de podoabe sînt necunoscute, prezența
lor în necropolele avară poate fi explicată numai prin faptul că avarii, în
drumul lor către vest au antrenat cu ei și unele grupuri slave (anți) din
regiunea Niprului mijlociu. La acestea s-ar mai putea adăuga și descoperirile
de la Tg. Secuiesc, și anume o zăbală, o sabie (azi pierdută) și patru vase
lucrate cu mina, care se pare,

formau inventarul unuia sau eventual al câtorva morminte ce pot fi datate în a doua jumătate a sec. VII și făceau parte foarte probabil dintr-o necropolă slavo-avară.

Datorită descoperirilor arheologice, deși încă puține la număr, s-a putut preciza că primele triburi slave (sclavinii și anții) pătrunse pe teritoriul țării noastre foloseau ca locuințe bordeie cu cuptoare de piatră sau cu vetre înconjurate cu pietre. Ele au adus o ceramică proprie înrudită cu tipul Praga. Ca podoabe caracteristice pot fi considerate anumite grupe din seria fibulelor « digitate ». Ritul lor funerar era incinerarea.

În consecință, ipotezele mai vechi, prin care se susținea că slavii au venit la noi cu o cultură primitivă a lemnului nu mai pot fi acum valabile.

Îndeletnicindu-se în principal cu agricultura, anții și sclavinii au ocupat în primul rând regiunile de câmpie și căile mai accesibile.

Ajunși pe teritoriul țării noastre slavii au venit în contact cu populația locală, care din punct de vedere etnic varia de la regiune la regiune. În Moldova și în nord-estul Munteniei, mai ales în regiunea de dealuri, slavii au venit în contact cu populația autohtonă carpo-dacică, pe care treptat au asimilat-o, urmele culturii ei materiale însă putând fi adesea surprinse în diferitele complexe slave. Astfel, în marea necropolă slavă din sec. VI—VII de la Sărata-Monteoru au fost descoperite și câteva fragmente de vase de proveniență locală, lucrate la roata cu învîrtire repede. În sudul Moldovei, în Muntenia și mai ales în Oltenia slavii au venit în contact și cu populație romanică. Simbioza între populația locală carpo-dacică sau romanică și slavi poate fi surprinsă și în unele complexe din sec. VI—VII de pe actualul teritoriu al orașului București (Dealul Mihai-Vodă, Curtea Veche, Fundeni, Dămăroaia, Ciurel), Ipotești (r. Slatina) Cîndești (r. Buzău), care se caracterizează prin fragmente ceramice lucrate cu mîna (borcane și tigăi de lut), asociate cu ceramică de factură **mai** bună lucrată la roată. Se observă că atît ceramica modelată cu mîna **cît** fi cea lucrată la roată din complexe menționate nu este unitară ci se deosebește, atît în ceea ce privește formele și compoziția pastei cît și tehnica de lucru. Deosebirea s-ar putea explica pe de o parte, prin unele diferențe cronologice. pe de alta prin faptul că așezările sau punctele respective aparțin unor **tribun** sau populații diferite. Slavilor le putem atribui însă numai unele tipuri **ale** ceramicii lucrate cu mîna, asemănătoare în ceea ce privește forma cu **tqai** Praga sau cu tipul Jitomir-Korciak, pe cînd vasele lucrate la roată au în **baril** parte origini locale.

În timpul incursiunilor făcute în imperiu, diferitele triburi slave au **adus** adesea, ca prizonieri, grupuri de populație traco-romanizată de la sud de Limba latină se folosea la nord de Dunăre și în legătură cu aceasta o importantă ne este transmisă de Procopios. Povestind încercarea antului budios de a se substitui generalului cu același nume care murise, Prc arată cum a fost demascat de generalul Narses, « *cu toate că vorbea latinește* »

și învățase să imite multe din apucăturile generalului roman Chilbudios. . .»^x. Faptul că falsul Chilbudios învățase limba latină la nord de Dunăre, se poate explica numai prin prezența acolo a unei populații romanice și prin circulația limbii latine ca mijloc de înțelegere între grupuri de populații diferite.

În Transilvania, slavii sau slavo-avarii au găsit la venirea lor rămășițe ale populației gepidice (de origine germanică) precum și populație daco-romană. Faptul că numele de *valah*, *vlah*, *voloh*, pe care-l dau diferitele triburi slave, populației străromânești este un nume germanic (numele unui trib de origine celtică - Volcae pe care l-au preluat triburile germanice, probabil sub forma Walhos, designând mai târziu cu acest nume și populațiile romanice în general) înseamnă că în această provincie slavii au mai găsit încă elemente germanice cu rosturi de conducere politică, de la care au împrumutat numirea populației autohtone de limbă romanică, aflată sub dominația lor.

O serie de autori (Iordanes, Procopios, Pseudo-Maurikios) arată nu numai originea comună a anților și sclavinilor, dar și trăsăturile comune, pe care le au cele două grupuri de triburi slave, în ceea ce privește tipul fizic, portul, religia, organizarea socială și modul de trai². Datele arheologice ne documentează de asemenea că anții și sclavinii folosesc același tip de locuință — bordeiul cu cuptor de piatră, sau cu vatră înconjurată cu pietre. Și pentru unii și pentru alții este caracteristic jritul de înmormântare al incinerăției în groapa simplă sau în urne, mormintele făcând parte din necropole plane sau tumulare. Și unii și alții folosesc ceramica lucrată cu mîna (borcane și tigăi de lut) și au aproape aceleași îndeletniciri. Cu toate trăsăturile comune, în cultura materială a celor două grupe de triburi slave, se remarcă însă și unele deosebiri în ceea ce privește ceramica, podoabele, variantele ritului funerar și altele, amănunte pe care istoricii bizantini, evident, nu le puteau sesiza. Astfel, deși din Boemia și pînă la Nipru formele vaselor sînt asemănătoare, ele prezintă totuși variante deosebite, limitate numai la anumite regiuni: tipul Praga, în vest, care poate fi legat de sclavini și de o parte din triburile venete, tipul Jitomir-Korciak și altele, în est, care aparțin anților.

Dacă în sec. VI deosebirile dintre cultura materială a anților (considerați ca fiind grupa sudică a slavilor răsăriteni) și sclavinilor (care constituiau grupa de sud a slavilor apuseni) sînt mai mult de nuanță, în sec. VII, deoarece diferitele grupuri de triburi slave au evoluat pe teritorii și sub influențe diferite, deosebirile devin mai sensibile, iar în secolele următoare (sec. VIII IX) ele se vor accentua și mai mult, păstrînd numai unele trăsături generale comune.

Tocmai acele trăsături specifice, care caracterizează un grup de triburi slave sau altul, ne ajută să stabilim originea și legăturile dintre diversele triburi slave, aflate pe teritoriul patriei noastre în sec. VII—IX.

¹ Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, 36.

² Ibidem, 26 — 30. Pseudo-Mauricius, *Strategicon*, XI, 5, în *XpecmOMamun no ucmapuu Cpeduux Benoe* I, p. 26.

în sec. VII, se pare mai degrabă în a doua jumătate a acestui secol, în Moldova, la Dorobanțu (r. și reg. Iași), la Hlincea (Hlincea I) și în nivelul inferior al așezării de la Suceava (Drumul național) sînt documentate o serie de complexe, reprezentate prin siliști (așezări nefortificate), cu locuințe dispuse « în cuiburi » (cîte două-trei la un loc), avînd în interior cuptoare, fie clădite din piatră, fie scobite în lut cruțat anume pentru acest scop, și prin ceramică grosolană lucrată exclusiv cu mîna (borcane și tigăi de lut), majoritatea vaselor avînd pe muchia buzei decor de alveole adîncite cu degetul sau cu un instrument oarecare. Din complexe asemănătoare provin, foarte probabil, și unele fragmente de vase de același tip, descoperite în Muntenia la București (Radu Vodă) și la Lișcoteanca (r. Călmățui, reg. Galați).

Tehnica de lucru, ca și forma vaselor provenite din descoperirile menționate mai sus, își găsesc analogii în spațiul dintre Nipru și Carpații Păduroși (Kiev-Dealul Kiselevka, Raiki, Nezvisko, Lopatna etc), unde acest aspect cultural s-a dezvoltat, se pare, din complexe mai vechi cu ceramică înrudită cu tipul Korciak.

Prezența, pe teritoriul țării noastre, a acestui aspect cultural în secolul VII (faza cea mai veche a culturii Hlincea I—Luka Raikovețkaia) s-ar putea eventual explica prin tulburarea pe care a produs-o în rîndul slavilor răsăriteni deplasarea către apus a bulgarilor și expansiunea Kaganatului Hazar, cînd o parte a triburilor slave răsăritene au fost nevoite să se deplaseze către sud-vest, pătrunzînd în Moldova, în estul Munteniei și chiar în nord-estul Bulgariei unde sînt documentați în nivelul inferior al așezării de la Popina, în apropiere de Silistra. Acest nou val de slavi răsăriteni ajunși în nord-estul Bulgariei împreună cu triburile slave mai vechi (anții, sclavinii și diferite triburi slave apusene care au populat vestul Peninsulei Balcanice în sec. VII), rupîndu-se de trunchiul din care au făcut parte mai înainte, în decursul sec. VIII au evoluat independent, dînd naștere unui nou grup — Slavii de sud.

Slavii răsăriteni ^x purtătorii celei mai vechi faze a culturii Hlincea I—Luka Raikovețkaia, ajungînd pe teritoriul țării noastre au venit în contact cu populația autohtonă și cu populația slavă mai veche aflată în aceste regiuni pe care au influențat-o, îmbogățindu-i cultura materială cu noi elemente.

Legătura dintre purtătorii culturii Hlincea I și populația autohtonă cîrpo-dacică pe care au asimilat-o poate fi sesizată prin cîteva fragmente de vase, lucrate la roata cu învîrtire repede, care pot fi socotite de proveniență locală și nu slavă, precum și prin casele cu vetre libere, descoperite în așezarea de la Spinoasa, care fără îndoială reprezintă o moștenire dintr-o epocă mai veche a așa-numitelor << colibe » dacice. La Spinoasa casa cu vatra liberă, tipul de locuință de origine locală coexistă alături de tipul de bordei cu cuptor specific slavilor.

¹ Numirea de slavi răsăriteni este întrebuințată avîndu-se în vedere aspectul culturii materiale. Nu se poate preciza deocamdată în ce stadiu se afla diferențierea din punct de vedere lingvistic, a diferitelor grupuri de triburi slave la sfîrșitul secolului VII și în secolul al VIII-lea.

Din lipsă de material mai bogat nu știm în ce fel s-a dezvoltat și care a fost aspectul specific culturii triburilor slave din Oltenia și Muntenia în sec. VIII și la începutul sec. IX. Se pare însă că slavii de aici s-au dezvoltat în strînsă legătură cu cei de la sud de Dunăre.

Despre slavii din Moldova centrală și de nord, știm, însă, că au evoluat de la faza mai veche la faza mai nouă a culturii de tip Hlincea I—Luka Raikovețkaia. Această fază mai nouă, documentată într-o serie de așezări (Hlincea I, Suceava-Drumul național, Spinoasa, Dănești și altele), se deosebește de faza mai veche prin apariția și apoi înmulțirea ceramicii lucrate la roata primitivă (decorată cu linii orizontale și în val, sau în cazuri mai rare, cu benzi de linii orizontale între care sînt trasate grupuri de linii verticale), care coexistă împreună cu ceramica lucrată cu mîna. Tot ca un element nou apare în această fază vatra cu gardină (prajnița, cidrin) situată fie în locuințe, fie în afara acestora (Suceava-Drumul național, nivelul superior, Spinoasa). Desigur că în cadrul culturii de tip Hlincea I—Luka Raikovețkaia, care în stadiul actual al cercetărilor ne apare ca un grup destul de unitar, vor fi existat și o serie de variante regionale, pe care încă nu le putem deosebi, dar care se vor contura din ce în ce mai clar, o dată cu înmulțirea cercetărilor. Identitatea complexelor din Moldova, în ceea ce privește tipul de așezare, tipul de locuință, ceramica etc., cu cele din regiunile de la vest de Nipru ne dovedește că în sec. VIII—IX triburile slave din Moldova centrală și de nord s-au dezvoltat în strînsă legătură cu triburile slave răsăritene dintre Nipru și Carpatii Păduroși. Din sec. X triburile slave din Moldova, purtătoare ale unei culturi materiale slave răsăritene nu au făcut parte din statul de Kiev, vechi rusec, ci datorită expansiunii primului imperiu bulgar, ele au intrat în legătură cu populația slavă de sud (slavo-bulgară) și străromînească, fapt care a imprimat nu numai caracterul slav sudic în limbă, dar au contribuit în același timp și la transformarea culturii lor materiale, care prezintă strînse legături cu aceea a populației din aria balcano-dunăreană. În sec. XI—XII, adăugîndu-se noi elemente vechi romînești a avut loc aci și asimilarea din punct de vedere etnic a populației slave.

În centrul Transilvaniei, la Morești și Moldovenești, au apărut de asemenea o serie de fragmente ceramice, lucrate cu mîna (borcane, uneori cu alveole adîncite pe muchia buzei, și tigăi de lut) sau la roata primitivă, care au unele trăsături comune cu ceramica de tip Hlincea I—Luka Raikovețkaia. Cu toate acestea, însă, ele trebuie considerate ca o grupă aparte față de complexele din Moldova sau față de cele din dreapta Niprului. Un complex cu ceramică întrucîtva deosebită de cea de la Morești și Moldovenești a fost descoperit la Cipău, unde, împreună cu fragmentele lucrate cu mîna (fără decor sau cu alveole pe buză), s-au găsit și borcane lucrate la roată, asemănătoare cu cele din complexele avare. Din nefericire nu se cunoaște nici tipul de locuință, nici ritul funerar al purtătorilor aspectului cultural documentat la Morești, Moldovenești și Cipău-Sf. Gheorghe. Pe baza ceramicii însă, se poate afirma

că aceste complexe cuprind elemente de cultură slavă răsăriteană și elemente venite prin filieră avară din Cîmpia Pannonică (mai ales la Cipău-Sf. Gheorghe). Complexele mai sus-amintite se leagă de descoperirile asemănătoare din regiunea subcarpatică (U.R.S.S.) și estul Slovaciei (Somotor), iar din punct de vedere etnic ele pot fi atribuite unei populații slave.

Elemente ale culturii materiale specifice slavilor pot fi remarcate și în necropolele avarice din Transilvania, din care provin o serie de podoabe caracteristice femeilor slave, dovedindu-se astfel o conviețuire avaro-slavă. Astfel, în necropola de inhumație de la Gîmbaș (r. Aiud, reg. Cluj) au fost descoperite două fibule « digitate » cu șapte butoni, precum și mai mulți cercei cu pandantive în formă de stea, cu decor de mici granulații. Cercei cu pandantive în formă de stea s-au mai găsit și la Cîmpia Turzii, Teiuș, iar la Prostea Mare (r. Mediaș, reg. Stalin) se cunoaște partea inferioară a unui cercel, în formă de semilună, decorată pe margini cu triunghiuri granulate. La acestea s-ar mai putea adăuga și brățările cu capete îngroșate de la Șura Mare (r. Sibiu, reg. Stalin) și Rupea (reg. Stalin). De asemenea ceramica descoperită în necropolele avarice de la Gîmbaș, Teiuș etc, este de fapt împrumutată de la diferitele triburi slave cu care avarii au venit în contact.

În sec. VIII și la începutul sec. IX, în partea de nord-vest a țării, prin cele două necropole tumulare de la Nușfalău și Someșeni, este documentată existența unui grup slav destul de puternic.

Necropola de la Nușfalău (r. Șimleu, reg. Oradea) cuprinde tumuli de diferite mărimi, în interiorul cărora se află mai multe morminte de incinerare. Rămășițele defuncțiilor împreună cu inventarul funerar (vase sparte ritual, găleți de lemn, cuțite, podoabe etc.) se află depuse la nivelul solului vechi, în interiorul unei construcții de lemn. Uneori, rămășițele defuncțiilor din interiorul construcției de lemn erau acoperite cu o lespede de piatră, în alt caz oasele calcinate au fost depuse foarte probabil în urne funerare, fiind însoțite de oase de cal și alte obiecte (scărițe de șa, seceri, cuțite etc). Circonferința tumulilor era delimitată întotdeauna de un pământ galben-nisipos, adus special și așezat în formă de inel în jurul construcției de lemn. Tumuli constau din pământ argilos de culoare gălbuie sau cenușie, adus de asemenea special în acest scop, amestecat cu iarbă și așchii de lemn pentru a le da o rezistență mai mare. Deasupra construcției de lemn se forma un fel de cupolă pentru a o apăra.

Necropola slavă de la Someșeni (r. și reg. Cluj) cuprinde de asemenea tumuli de diferite mărimi. Sub tumuli se afla câte o groapă de formă dreptunghiulară sau pătrată, adîncă de 0,30—0,50 m sub nivelul de călcare vechi, în care erau așezate urnele funerare sau grămezile de oase calcinate. Rămășițele defuncțiilor erau însoțite de vase sparte ritual, de vedre de lemn, precum și de diferite obiecte de uz personal: aplice de centură, cataramă, podoabe etc. Groapa era apoi acoperită cu scînduri de lemn, care alcătuiau o platformă

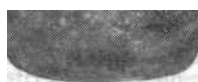
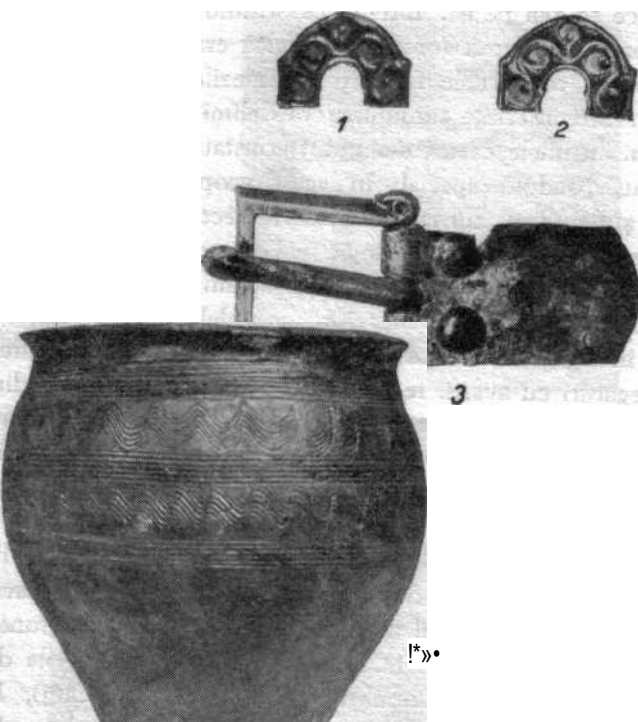

Fig. 185. — Obiecte din cimitire slave tumulare de incinerare (sec. VIII).
1—2, aplici de bronz (Someșeni); 3, Cataramă de bronz (Someșeni); 4, aplică de bronz
pentru centură (Nușfalău); 5, cuțit de fier (Nușfalău); 6—7, urne funerare (Someșeni).

sprijinită la cele patru colțuri pe stâlpi de lemn. Probabil că ofrandele, precum și mormintele secundare erau așezate pe platforma de lemn, care însă a putrezit și s-a dărîmat în groapă împreună cu tot ce se afla pe ea. Într-un caz (tumulul nr. 1) nu s-a găsit groapa sub platforma de lemn (probabil fiindcă era așezat foarte aproape de mlaștină) și în acest caz urnele funerare, grămezile de oase și ofrandele se aflau pe platformă. Circonferința tumulilor era delimitată de un fel de « gard » de stâlpi de lemn. În unele cazuri s-a putut constata că tumulii erau formați din argilă cenușie, adusă special în acest scop. Ținînd seama de obiceiurile funerare și de inventarul mormintelor (obiecte de metal de tip Keszthely, vedre de lemn care își găsesc analogii în Ungaria și Moravia, ceramica lucrată exclusiv la roată și decorată cu benzi de linii orizontale și în val analoagă celei de pe valea Dunării mijlocii) necropolele de la Nușfalău și Someșeni trebuie puse în legătură cu triburi slave apusene, care au venit în contact și au întreținut legături cu avarii. Influența avară este dovedită nu numai prin aplicile de centură de tip avarie (tipul Keszthely) ci mai ales prin prezența oaselor de cal în unii tumuli (Nușfalău) obicei necunoscut în necropolele slave mai vechi cu ceramica de tip Praga, databile anterior venirii avarilor.

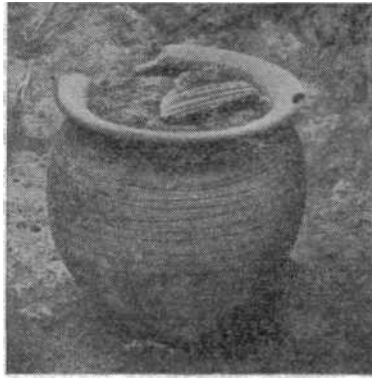
Cu toate că cele două necropole de la Nușfalău și Someșeni prezintă trăsături comune în ceea ce privește inventarul, totuși, după obiceiurile de înmormîntare, după structura tumulilor etc, ele se deosebesc, fapt care ne dovedește că în cele două necropole sînt înmormîntați indivizi care fac parte din două triburi deosebite.

În secolul IX, sub Krum și apoi mai ales sub Omurtag, primul imperiu bulgar și-a extins stăpînirea și asupra unor teritorii de la nord de Dunăre, în cadrul acestui imperiu, însă, nu se poate vorbi de o populație unitară din punct de vedere etnic. În secolul IX proto-bulgarii formau mai mult clasa dominantă, care pînă în secolul X sfîrșește prin a se contopi definitiv cu slavii. Marea majoritate a populației statului bulgar era formată de slavii de sud și de populația de limbă romanică.

Pe lîngă aceste două grupuri etnice, care constituiau mase compacte, în Transilvania surprindem se pare, sub formă de grupuri mai mici, și Slavi Moravi, pătrunși la începutul secolului X, pe cursul mijlociu al Mureșului, în regiunea orașului Alba Iulia. Urmele lor materiale sînt documentate prin necropola de inhumație de tip Stare Mesto de la Ciumbrud (r. Aiud, reg. Cluj), la care se mai pot adăuga și unele descoperiri întîmplătoare: perechea de pîteni de tip carolingian de la Tărtăria (r. Orăștie, reg. Hunedoara), ploștile de tip boemian descoperite în Transilvania de sud, precum și un vas bitronconic care își găsește analogii numai în aria moravo-boemiană. Aceste grupulețe de slavi moravi și-au găsit, foarte probabil, în regiunile noastre un loc de refugiu, în urma luptelor cu maghiarii, sub loviturile cărora cade și statul Morav în anul 906.

1

2

3

4

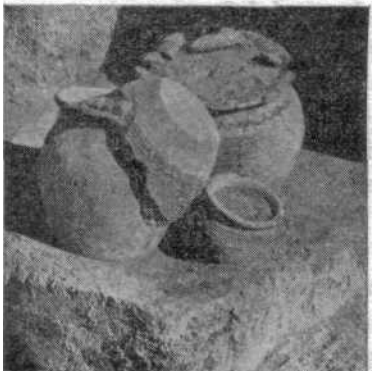
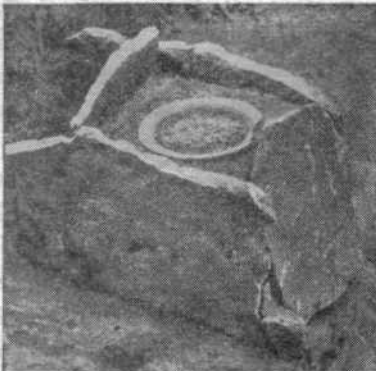

Fig. 186. — Morminte slave de incinerație, *in situ* (sec. IX—X). 1 — 2, 4 — 6, Satu Nou; 3, Castelu.

Cultura materială a populației slave de sud din cadrul primului imperiu bulgar este cunoscută prin cele trei necropole de incinerare de la Satu Nou (r. Adamclisi, reg. Constanța), prin necropola de incinerare de la Castelu (r. Medgidia, reg. Constanța), precum și prin mormintele de incinerare din necropola birituală de la Histria (r. Istria, reg. Constanța).

Necropolele de la Satu Nou și Castelu cuprind morminte de incinerare în care oasele calcinate, au fost depuse de obicei în urne funerare. Uneori urnele sînt acoperite cu fragmente de vase sau lespezi de piatră. Mai rar se întîlnesc cazuri cînd urnele sînt depuse în casete de piatră. Mormintele cuprind de obicei o singură urnă, în cazuri mai rare două sau trei, iar mai multe numai în chip excepțional. În număr mai mic au fost descoperite și morminte în care oasele calcinate au fost depuse într-o groapă simplă. Rămășițele defuncților sînt însoțite, de obicei, de cîte un cuțit, sulă de fler sau alt obiect ascuțit și diferite obiecte de podoabă.

Mormintele de incinerare de la Histria prezintă aceleași variante ca și cele din necropolele de la Satu Nou și Castelu, pe cînd mormintele de inhumare din aceeași necropolă își găsesc analogii în Bulgaria, în necropolele protobulgare de la Novi-Pazar, Madara etc. Coexistența în cadrul aceleiași necropole a mormintelor de inhumare protobulgare cu morminte de incinerare slave ne dovedește că aici se înmormînta o populație amestecată bulgaro-slavă, care trăia în simbioză, fiecare grup etnic păstrîndu-și însă ritul de înmormîntare tradițional.

În timpul expansiunii primului imperiu bulgar la nord de Dunăre, în unele regiuni ale țării au pătruns și populații de la Sudul Dunării, care au adus și au răspîndit o serie de elemente sud-dunărene, ce se fac resimțite mai ales în ceea ce privește ceramica de uz comun, pe care le-a preluat și populația de la nordul Dunării. În acest sens se pot aminti descoperirile (caracterizate prin coexistența ceramicii roșii cu cea cenușie) de la Sebeș, Blandiana etc. din Transilvania, și cele de la Spinoasa din Moldova. Legăturile strînse care au existat în timpul primului imperiu bulgar între populația de la sudul și cea de la nordul Dunării au dus la uniformizarea trăsăturilor celor mai generale ale culturii materiale a diferitelor grupuri etnice, fiecare din aceste grupuri păstrîndu-și însă și unele caractere tradiționale specifice, pe baza cărora ele pot fi diferențiate.

Triburile slave, care în perioada expansiunii primului stat bulgar la nord de Dunăre (sec. IX—X) trăiau încă pe teritoriul țării noastre și care mai înainte erau legate fie de slavii apuseni (în Transilvania) fie de slavii răsăriteni (în Moldova), sînt atrase acum în sfera de influență a slavilor de Sud, însușindu-și caractere slave sudice atît în cultura materială cît și în cea spirituală. Astfel se poate explica *puternica influență slavă pe care a suferit-o populația străromî' nească de la nord de Dunăre în această perioadă, nu numai în cultura materială ci și în limbă, obiceiuri, viața socială și culturală.*

Datele lingvistice de care dispunem pînă în prezent, ne dovedesc că limba pe care a vorbit-o populația slavă de pe teritoriul țării noastre în sec. IX X este o limbă slavă meridională de răsărit (bulgară), care, în această perioadă, a exercitat o puternică influență asupra limbii străromîne, influență ce poate fi urmărită pe trei căi: 1) prin împrumuturile de cuvinte, 2) toponimia slavă-sudică, 3) limba slavă a bisericii și a statului feudal timpuriu bulgar, împrumutată și de străromîni.

1) Limba romînă a moștenit o serie de cuvinte de origine slavă referi toare la uneltele agricole: *plug, grapă, greblă, sapă* etc.; la strîngerea cerealelor: *snop, stog*; numiri de animale: *gîscă, lebădă, dihor, cîrțiță, veveriță, vrabie* etc; numiri de pești și referitoare la uneltele de pescuit: *crap, știucă, morun, lostriță, păstrăv* etc. *undiță, năvod, setcă* etc; numiri de unelte pentru crarea metalelor: *daltă, pilă, clește, nicovală* și altele; numiri de locuri geogra fice: *dumbravă, luncă, movilă, podgorie, baltă, ostrov* etc. O altă serie de cuvinte se referă la însușirile sau defectele fizice și morale ale omului ca: *blajin, strașnic, destoinic, vrednic, voinic, zdravăn, prost, vinovat, gîngav* etc.

1) Din această perioadă au persistat pînă în zilele noastre și o serie de hidronime: *Dimbovița, Ialomița, isailcovul, Bistrița, Tîrnava*; precum și o serie de toponime: *Zlatna, Moigrad, Bălgrad, Cleanov, Craiova, Bucov, Zimnicea* și altele ¹.

1) Influența slavă-meridională-bulgară poate fi remarcată și prin împru mutul unor cuvinte care privesc organizarea bisericească și de stat (vezi mai jos capitolul despre Bulgari, partea referitoare la expansiunea statului bulgar la nord de Dunăre).

Inscripțiile cu litere cirilice, ce fuseseră zgîriate pe peretele de chirpic al unui atelier de fierărie din așezarea străromînească de la Bucov, păstrate în stare foarte fragmentară sub formă de litere izolate, dovedesc că populația străromînească din această regiune a adoptat scrisul slav și limba oficială slavă încă din sec. X.

O dată cu retragerea imperiului bulgar în sudul Dunării, elementul slav, care pînă acum fusese dominant, devine secundar în regiunile de la nord de Dunăre, iar populația slavă care mai persista pe teritoriul țării noastre a fost asimilată într-un timp relativ scurt de către populația străromînească.

2. ORGANIZAREA SOCIALĂ ȘI POLITICĂ A TRIBURILOR SLAVE DE PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE ÎN SEC. VI—IX

Izvoarele literare arată că, în decursul sec. VI, diferitele triburi slave care au ajuns pe teritoriul țării noastre se aflau în ultimul stadiu de dezvoltare a democrației militare, în acea perioadă cînd războaiele de jaf pentru dobîndirea de

¹ Toponimele slave de origine ucraineană din Moldova (Horodiște, Dorohoi etc.) datează dintr-o perioadă mult mai tîrzie, de la sfîrșitul sec. XIII și din sec. XIV, iar unele dintre ele chiar dintr-o perioadă ulterioară formării statului feudal moldovenesc.

noi bogății au devenit unul din scopurile principale. Așa se explică numeroasele invazii ale slavilor în imperiul bizantin, organizate cu scopul de a aduce pradă ¹.

Democrația militară începuse și se dezvoltase la diferite triburi slave cu mult înainte de pătrunderea lor pe teritoriul țării noastre. Datorită războaielor continue, caracteristice acestei faze de dezvoltare a societății, triburile slave, pentru a putea face față numeroșilor dușmani comuni (goții, hunii, avarii etc.) s-au unit în puternice uniuni, răspândite pe teritorii întinse, cum a fost uniunea de triburi a anților (în est) și aceea a sclavinilor (în vest).

Ajungând la granițele imperiului bizantin, triburile slave, incluse mai înainte fie în uniunea anților, fie în uniunea sclavinilor, se grupau și se regrupau în funcție de noile situații. În fruntea triburilor sau a uniunilor de triburi se afla câte un *șef* sau *conducător militar*. Importante știri referitoare la organizarea socială a slavilor aflați pe meleagurile noastre în prima jumătate a sec. VI, ne-a transmis istoricul Procopios: «... sclavinii și anții — spune el — nu sînt conduși de un singur bărbat, ci trăiesc în democrație din cele mai vechi timpuri, și din această cauză, la ei, bucuriile și nenorocirile unuia sînt considerate ca fiind comune tuturor » ². Din relatarea lui Procopios, care constată la vechii slavi o orînduire democratică, în contrast cu orînduirea din imperiul bizantin, reiese clar puterea limitată a șefului militar, toate problemele mai importante fiind soluționate în comun de *adunarea poporului*. Autorii bizantini Menandru, Theophylactos și Theophanes pomenesc numele a o serie de conducători militari: Dauritas, Ardagast, Musokios și Piragast, care, în a doua jumătate a secolului VI, stăpîneau întinse teritorii în stînga Dunării și conduceau războaie de pradă împotriva imperiului bizantin. Conducătorul militar era ajutat de *sfatul bătrînilor*. Astfel, Dauritas căpetenia sclavinilor din Cîmpia Romînă, atunci cînd primește pe solii avarilor care vin să-i ceară supunere, *hotărăște respingerea acestor propuneri împreună cu bătrîni*.

Baza structurii sociale a triburilor ante și slavine în secolele VI—VII o constituie marea familie patriarhală, care consta din urmașii aceluiași tată, împreună cu soțiile lor. Din comunitatea familiei făceau parte foarte probabil și sclavii. Problemele mai importante erau rezolvate de capul familiei, împreună cu sfatul compus din toți membrii majori ai familiei, bărbați și femei, deopotrivă.

Secolele VI—VII, iar în unele părți ale țării și secolul VIII, constituie perioada de trecere de la obștea patriarhală (bazată pe legătura de rudenie) la obștea teritorială. Obștea teritorială era formată din cîteva familii patriarhale care trăiau fie în cadrul unei așezări mai mari, fie în mai multe cătune învecinate.

¹ Procopius, *Historia Arcana* (Anecdota), 18, 20. Referindu-se la evenimentele din anul 581 scriitorul sirian Ioan din Efes afirmă că slavii... «trăiesc liniștiți în provinciile romane, fără grijă și fără teamă, ținîndu-se de jafuri, ucigînd și incendiînd. Din această cauză ei au devenit bogați, au cîștigat aur și argint, posedînd herghelii de cai și arme, învățînd tactica războiului, mai bine decît romanii», în *Istoria bisericească*, VI, 25, în *ХрестојуамуН no uctnopу Cпедуx BCKOС*, I, p. 22—23

² Procopius, *De bello Gothico*, III, 14.

Organul de conducere al obștei era Sfatul, format din bătrânii familiilor patriarhale, în cadrul obștei se rezolvau toate problemele mai importante privind pe membrii săi, ea fiind în această perioadă, singurul organ al puterii locale.

Familia patriarhală continuă să persiste vreme îndelungată și în cadrul obștei teritoriale, păstrându-și deplina sa autoritate și forță.

O problemă care s-a pus în repetate rânduri a fost aceea a existenței sclaviei la slavi. Izvoarele literare arată că la diferite triburi slave care se aflau la periferia imperiului bizantin, în afară de oameni liberi, existau și sclavi. Această situație ne apare în chip deosebit de clar în relatarea lui Procopios. În cursul unor lupte între anți și sclavini, un sclavin a luat ca prizonier pe un tânăr numit Chilbudios — pe care l-a adus acasă, folosindu-l ca sclav. Chilbudios l-a servit conștiincios pe stăpînul său, însoțindu-l și în război. Mai târziu fiind răscumpărat de către un ant, a fost adus în țara sa, unde Chilbudios și-a revendicat situația de om liber: «iar acum fiindcă a revenit în patrie, el trebuie să devină liber, potrivit obiceiului»^{*}.

Știrea transmisă de Procopios este întărită și de un pasaj din « *Strategi' conul* » lui Pseudo-Maurikios în care se spune că « *Triburile anților și sclavinilor se aseamănă între ele în ceea ce privește modul de trai, obiceiurile și dragostea lor pentru libertate: ei nu admit (nu le place) nicidecum să fie robi sau supuși* ». . . « *pe cei aflați în prinsoare la ei nu-i țin la nesfârșit în robie ca alte neamuri ci le fixează un anumit timp; ei procedează după alegerea prinșilor, fie că aceia doresc să se întoarcă acasă primind și o plată, fie că rămân acolo ca oameni liberi și ca prieteni* »².

Din cele de mai sus reiese clar că în secolul VI, la slavii aflați pe teritoriul țării noastre puteau fi sclavi numai membrii altor triburi, iar aducerea în stare de sclavie a unui membru al aceleiași trib era interzisă. Sclavii proveneau în general din prizonierii de război. La venirea lor în regiunile Dunării, triburile slave, foarte probabil, aveau destul de puțini supuși în stare de sclavie. O dată cu războaiele de pradă, organizate în Peninsula Balcanică, obținerea de sclavi a ajuns unul din principalele țeluri ale războiului. « La început spune Procopios referindu-se la evenimentele din anii 548 — 549 — slavii ucideau pe toți locuitorii care se aflau în calea lor, acum însă. . . toți pleacă acasă ducînd cu ei în robie multe zeci de mii de prizonieri »³. Luarea de prizonieri din imperiul bizantin devenise cu timpul o sursă de câștig, pentru că aceștia erau răscumpărați.

În epoca marilor migrații ale popoarelor, devenise foarte răspîndit la populațiile cuceritoare sistemul de a percepe dări în produse de la populațiile supuse. Cu toate că nu avem nici o știre scrisă care să ne informeze că anții și

¹ Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, 18.

² Pseudo-Mauricius, *Strategicon*, XI, 5, în *ХрестоМатин по историу Средух Бехос*, I, p. 26-27.

³ Procopius, *De bello Gothico*, III, 38, 23.

sclavinii percepeau asemenea dări, este totuși neîndoios că și ei au folosit acest sistem de exploatare primitivă, caracteristică democrației militare în faza ei de destrămare. Putem presupune că relațiile dintre slavi și populația locală aflată pe teritoriul țării noastre la venirea acestora erau bazate la început tocmai pe un astfel de sistem de exploatare a grupului supus. O dată însă cu strângerea legăturilor dintre slavi și populația locală, acest tip de relații a început să fie înlocuit, pe măsură ce se dezvoltă procesul de formare a claselor antagonice, prin relații de exploatare socială.

Alături de izvoarele scrise, prețioase date asupra organizării sociale a triburilor slave din secolele VI -VII ne oferă și necropola de incinerare de la Sărata-Monteoru în care dispoziția mormintelor în grupuri, pe familii, reflectă clar organizarea gentilică în faza ei de destrămare, cu care cei înmormîntați aici au ajuns pe teritoriul țării noastre. Existența în cadrul anumitor morminte a unor obiecte de aur, argint aurit sau argint (lunulă de aur, aplică din foaie de aur, fibulă « digitată » din argint aurit, cercl de argint și altele) alături de alte morminte foarte sărace, grupate într-o anumită parte a necropolei dovedește că între cei înmormîntați aici erau și unii indivizi mai înstăriți, făcînd parte din aristocrația tribală, care din punctul de vedere al averii se diferențiasse de populațiile de rînd.

Continua stare de război dintre triburile slave de la Dunăre și imperiul bizantin a contribuit la crearea unui teren propice pentru dezvoltarea inegalității sociale. Prada acumulată din imperiu și repetatele sume de bani, primite drept răscumpărare pentru prizonierii de război, dau posibilitate de îmbogățire unor familii care încep să se diferențieze de membrii de rînd ai comunității. « Războaiele de jaf măresc puterea șefului militar suprem, precum și a căpeteniilor mai mărunte: alegerea tradițională a succesorilor din aceleași familii se transformă treptat. . . într-un drept ereditar, mai întîi îngăduit, apoi pretins și în cele din urmă uzurpat» ¹.

În secolele VII -VIII se petrec schimbări esențiale și în ceea ce privește structura socială a triburilor. În această perioadă nu mai avem de-a face cu triburile primitive, bazate pe o organizare gentilică, ci cu uniuni politice ale obștilor teritoriale, ce dobîndesc cu timpul caracterul unor formațiuni de tip statal. «Astfel, organele orînduirii gentilice se desprind treptat de rădăcinile lor din popor, din gîntă, fratrie, trib și întreaga orînduire gentilică se transformă în contrariul ei: dintr-o organizație a unor triburi care are ca scop libera rezolvare a propriilor lor treburi, ea devine o organizație pentru prădarea și asuprirea vecinilor, și, în consecință, organele ei se transformă din instrumente ale voinței poporului în organe de sine stătătoare de dominare și împilare, îndreptate împotriva propriului lor popor » ².

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. IV, Buc, 1957, p. 164.

² *Ibidem*, p. 164.

în perioada cuprinsă între secolele VIII—IX, pe de o parte mai dăinuiesc rămășițe ale orînduirii de comună primitivă, pe de altă parte apar germenii din care se va dezvolta orînduirea feudală. De aceea pe bună dreptate această perioadă a fost numită semipatriarhală — semifeudală.

Necropola tumulară de la Nușfalău (r. Șimleu, reg. Oradea) reflectă în chipul cel mai clar transformările adînci care se petreceau în secolul **VIII și la începutul secolului IX** în sînul societății din regiunea vestică a țării noastre. « Movila Mare », cel mai înalt tumul dintre toți, conține fără îndoială mormintele unui conducător și ale familiei acestuia. În jurul « Movilei Mari » au existat alți șase tumuli (înălțimea lor era de 6—8 m), care, împreună cu « Movila Mare », formau un grup deosebit, în partea de vest a cimitirului. La o distanță ceva mai mare, către est de acest grup, se află al șaptelea tumul pe care îl putem include în aceeași categorie. Cu cît cel înmormîntat ocupa un loc mai de frunte în societate, cu atît i se ridica deasupra mormîntului un tumul mai mare. Proporționale cu mărimea tumulului sînt și dimensiunile construcției de lemn, în care erau depuse rămășițele defuncțiilor, precum și mulțimea ofrandelor (mai ales numărul vaselor sparte ritual). Aceste date ne dovedesc că tumulii mari, dispuși mai ales în jurul tumulului conducătorului, cuprind mormintele membrilor aristocrației tribale pe cale de a deveni stăpîni feudali, pe cînd sub tumulii mijlocii (cu înălțimea de 1,51—2 m) și sub tumulii mici (cu înălțimea de 0,50—1 m) se află mormintele oamenilor de rînd.

De asemenea, pe baza urmelor culturii materiale a triburilor slave din nord-estul țării noastre, purtătoare ale culturii de tip Hlincea I—Luka Raikovețkaia, putem afirma că în sec. **VIII—IX** ele s-au dezvoltat în cadrul unei uniuni de triburi cu relații de producție de tip semipatriarhal-semifeudal.

În sfîrșit, grupurile slave de sud, pătrunzînd la nord de Dunăre în secolele IX—X în cadrul primului tarat bulgar, care este un stat de tip feudal timpuriu, contribuie la accelerarea procesului de feudalizare a societății de pe teritoriul patriei noastre.

3. CULTURA SLAVILOR ÎN SEC. VI-IX. RELIGIA

... «Orice religie spune Engels nu este altceva decît oglindirea fantastică în mințile oamenilor a forțelor exterioare, care domină viața lor de toate zilele, o oglindire în care forțele pămîntești iau forma unor forțe supra-pămîntești»¹.

În faza de destrămare a comunei primitive, anume în perioada democrației militare, la vechii slavi ca și la alte populații apare, conform stadiului de dezvoltare a forțelor de producție, concepția religioasă cu personificarea forțelor naturii

¹ F. Engels, *Anti-Duhring*, ed. a IV-a, Buc, 1955, p. 350.

și a forțelor sociale. Zeul suprem corespunde în același timp conducătorului militar de pe pământ. Alături de reflectarea supranaturală a forțelor sociale, caracteristică acestei etape, persistă și reminiscențe mai vechi, prin care sînt personificate diferitele forțe ale naturii (soarele, fulgerul, tunetul etc).

În acest stadiu de dezvoltare se află concepția religioasă a triburilor slave, care au ajuns la Dunăre la începutul secolului VI, concepție despre care istoricul Procopios ne-a lăsat prețioase date: « Ei socotesc că un singur zeu, creatorul fulgerului este singurul stăpîn peste toate, căruia îi sacrifică boi și tot felul de victime. Ei nu știu ce este destinul și nici nu cred că ar avea vreo putere asupra oamenilor, iar cînd primejdia morții se apropie de ei, fie xiin cauza unei boli, fie din cauza războiului, fîgăduiesc că, dacă vor scăpa, vor aduce îndată zeului un sacrificiu în schimbul vieții lor; după ce scapă, aduc sacrificiul așa cum au promis, crezînd că prin el salvarea lor a fost (răs)cumpărată. Ei mai cinstesc și fluviile (rîurile) și nimfele și alte cîteva zeități de acest fel, cărora tuturor le aduc jertfe, iar în timpul sacrificiilor ghiceau viitorul» K

Cele relatate de Procopios pot fi întregite de alte date mai tîrzii ca, de exemplu, decretul bisericesc împotriva superstițiilor, anumite legende etc, care ne pot completa cunoștințele despre religia păgînă a slavilor vechi. S-a putut stabili astfel existența mai multor zei comuni tuturor triburilor slave.

Zeul suprem, creatorul tunetului și al fulgerului, stăpînul întregii lumi era *Perun*. Sub acest nume el a fost cunoscut în toată lumea slavă. Din atribuțiile pe care le are, putem deduce că Procopios, atunci cînd pomenește de zeul principal al triburilor ante și sclavine de la Dunăre, l-a avut în vedere tocmai pe *Perun*, al cărui nume el nu-l cunoștea.

Al doilea zeu în ceea ce privește importanța era *Svarog* sau *Dajbog*, zeul Soarelui și al luminii în general. Deși un zeu al soarelui era cunoscut la toate triburile slave, probabil că nu peste tot purta același nume. Fiul său era focul care ardea pe altare atunci cînd se aduceau jertfe.

Alt zeu comun tuturor slavilor era *Veles* (denumirea mai veche) sau *Voios* (numirea păstrată la vechii ruși), zeul care păzea turmele și păstorii.

Cultul zeului secerișului, al cărui nume a rămas necunoscut, era de asemenea răspîndit la o bună parte din lumea slavă.

În afară de acești zei comuni tuturor slavilor existau și alții ale căror atribuții variau adesea de la trib la trib.

Jertfele aduse zeilor, după cum relatează și Procopios, erau diferite: puteau fi jertfe sîngeroase de animale mari sau mici sau jertfe frugale.

Alături de zei, vechii slavi adorau și alte forțe supranaturale, legate fie de sufletul celor decedați, fie de alte spirite care s-ar fi ascuns în casă, pe vatră, sub prag, în păduri, în ape etc. pentru liniștirea cărora ei aduceau jertfe. Pentru

Procopius, *De bdlo Gothico*, III, 14, 23-24.

spiritele care se aflau în casă ei jertfeau mai ales pâine, brânză, miere, găini, ouă și altele.

Ei credeau că în rîuri ar trăi *rusălcele* (al căror nume provine de la sărbătoare română *rosalia* = praznicul rozelor) și *vilele*. Erau însă și *vile* despre care credeau că ar trăi în pădure. Rusălcele și vilele erau socotite în general răuvoitoare față de om și de aceea trebuiau să fie înduplecate prin jertfe. Probabil acestea sînt nimfele pomenite de Procopios.

Mai erau de asemenea cunoscute spiritele despre care credeau că ajută la naștere și că ar influența soarta copiilor, așa-numitele *rojanite* sau *rojdenite*, cărora li se aduceau jertfe din primul păr al noului născut. Cultul Ursitei la vechii slavi nu era dezvoltat, așa cum ne mărturisește și Procopios. Acest cult devine cunoscut abia după venirea lor în Peninsula Balcanică, prin contactul cu lumea română.

În strînsă legătură cu credințele religioase era și ritul de înmormîntare și obiceiurile funerare. La slavii păgîni ritul de înmormîntare obișnuit era incinerarea, care prezenta diferite variante. În unele regiuni însă, cînd slavii au venit în contact cu alte populații, practicau și înhumarea. La slavii păgîni înmormîntarea era însoțită de un ospăț funerar (*pir* sau *strava*) și de diferite jocuri sau lupte funerare (*trizna*).

Ospețele funerare se repetau la anumite date pentru pomenirea celor morți.

Slavii credeau într-o viață care continua și dincolo de mormînt și de aceea la înmormîntare aduceau adesea ofrande de mîncare. Astfel, în necropola de la Nușfalău s-au găsit vase sparte ritual, unele cu urme de materii organice provenite din mîncarea depusă ca ofrandă.

Prezența cojilor de ouă de găină în necropola de la Satu Nou trebuie pusă în legătură cu unele credințe care atribuiău găinii forțe magice.

Focului îi atribuiău o putere magică de purificare. De aceea, la Nușfalău, pe locul unde urma să fie ridicat tumulul, se făcea în prealabil focul, pentru ca locul de înmormîntare să fie purificat.

Ajungînd pe teritoriul țării noastre și în Peninsula Balcanică, slavii au venit în contact cu creștinismul. E posibil ca unii să se fi creștinat curînd, însă cea mai mare parte și-a menținut vechea religie, după cum ne dovedesc necropolele în care s-a păstrat ritualul păgîn (Satu Nou, Castelu) pînă în sec. IX inclusiv. Creștinarea în masă a slavilor și străromînilor de pe teritoriul țării noastre s-a făcut în cadrul primului imperiu bulgar, începînd cu anul 865. Fiind legată de închegarea feudalismului, religia creștină devine treptat un instrument prin care clasele stăpînitoare țin în frîu clasele de jos. Creștinismul a îndepărtat vechii zei, dar multe din obiceiurile păgîne s-au păstrat și după aceea, ca, de exemplu, depunerea de ofrande în morminte, ospățul funerar, pomenirea morților la anumite date și altele. Astfel, constituit în biserică de stat, creștinismul a ajuns să fie «un amestec cu totul eclectic de superstiții dintre cele mai grosolane».

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

F. ENGELS, *Anti-Dihring*, ed. III, București, 1955, p. 350.

— *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. IV, București, 1957, p. 164.

K. MARX - F. ENGELS, *Comunismul*, voi. XVI, partea a 2-a.

II. Lucrări generale și speciale

CHIȘVASI - COMȘA, M., *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din sec.*

VI—XII, în SCIV, VIII, 1-4,

1957, p. 267-294.

Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice, în SCIV, IX, I, 1958, p. 73-90.

Slavii pe teritoriul R.P.R. în sec. VI — IX, în lumina cercetărilor arheologice, în SCIV, X, 1, 1959, p. 65-80.

COMȘA, MARIA, *Contribuții la cunoașterea culturii străromine în lumina săpăturilor de la Bucov (r. șireg. Ploiești)*, în SCIV, X, 1, 1959, p. 81-99.

— *КыпеаHHbiu MOZujibnuK c mpynocooKOKeHUHMU y c. HyuefiaÁsy*, în Dacia, N. S., III, (sub tipar).

FEODOROV, G. B., *Rezultatele principale și problemele lucrărilor din domeniul arheologiei, din sud-vestul U.R.S.S., în primul mileniu al e.n.*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 371-408. GREKOV, B. A., *KueecKan Pycb*, Moscova, 1953, p. 73-96; 517-533. HOREDT, K., *Ceramica slavă din Transilvania*, în SCIV, II, 1951, p. 189-218.

— *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV — XIII*, București, 1958.

KUHARENKO, Iu. V., *СКОРОМУЦКУУ чмпуу u бум еоомоуHOCJiaexHCKUk r.AejueHe nepeou TIOHO-euue I mbicmejiemun*, în *OuepKU Hcmopuu CCCP*, III—IX ee., Moscova 1958, p. 84-89. LIAPUŠKIN, I. I., *Mecmo poMeHCKO-6opiueecKux naMHnmuKoe cpedu cjaenmCKux dpeuocmeu*, în

BecmHUKJleuumpabckOzo YHuepcumema, 20. MATEI, D. MIRCEA, *Contribuții la cunoașterea ceramicii slave de la Suceava*, în SCIV, X,

2, 1959, p. 409-439; idem, în Dacia N.S., IV (în curs de publicare). MULLENHOFF, K.,

Donau, *Dunavz, Duna*], în *Archivfür slavische Philologie*, I, 1, 1876,

p. 290-298. NESTOR, ION și NICOLĂESCU -PLOȘOR, C. S., *Der volJcewana'erungszeitlicJie Schatz*

Negrescu, în

Germania II, I, 1938, p. 33-41. NESTOR, ION, *La necropole slave d'epoae ancienne de*

Sărata Monteoru, în *Dacia*, N.S., I,

1957, p. 289-296.

— *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în SCIV, X, 1, 1959, p. 49-64.

NIEDERLE, L., *CjaenHCKue dpeuocmu*, Moscova, 1956, p. 204—221; 268—297. PETRESCU -DÎMBOVÎȚA, M.,

Slawische Siedlungen im Moldaugebiet Rumäniens, în *Slovenskd*

Archeologia, VI, 1, 1958, p. 209-222. PETROVICI, E.,

Dacoslava, în *Dacoromania*, X, 1939—1943.

■— *Cjaenuo-6oMapcKaH monouuMUKa na meppumopuu PyMbmcKou Hapoduou Pecny-*

6AUKU, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 9—26. POULIK, J., *Der Prager Typus in der*

Tschechoslovakei, comunicare ținută la seminarul de

arheologie slavă de la Krakovia în luna mai 1957. RÎBAKOV, B.

A., *Rpemue, Pycu*, în *SA*, XVII, 1953, p. 23-104.

— *CjtaeMue u Bmaumun e VI e.*, în *OuepKU Hcmopuu CCCP*, III — IX ee., Moscova, 1958.

- RUSANOVA, I. P., *ApexoAoeuuecKue naMRtnuuKU emopou noAoeuHbi I mucHue/iemun* H.S. *Ha meppu-mopuu ffpee/iHH*, în SA, 4, 1958, p. 33 — 46. SKRJINSKAIA, E. C, *O cKAaeenax u anmax, o MypcunucKOM O3epe u eopode Hoeuomyue (Ms KOMMeumapuHX K Hopdauy)*, în *BmmmuucKuu BpeMeHHUK*, XII, 1957, p. 3 — 30; și darea de seamă a lui F(ranz) D(olger), în BZ, 51, 1958, p. 222. STEIN, ERNEST, *Histoire du Bas-Empire, II, De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Iustinien (476 — 565)*, Paris-Bruxelles, 1949.
- TRETIKOV, P. N., *BocmoHHOC/iaenHCKUe nneMena*, Moscova, 1953.
- *OduțecmeeHHUu u nojiiumunecKuu cmpoii eocmoHHocAaemicKux nneMCH e nepeou noAo-euue I mbiCHHeAemun*, în *OuepKU Hcmopuu CCCP*, III—IX «», Moscova, 1958, p. 90-99.
- VIJAROVA, J., *PaHHecAaenucKaH xepaMUKa U3 ceAa Tlonuna*, în KS, 63, p. 142—149. WERNER, JOACHIM, *Slavische Biigelfibel des 7 Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 150-173.

Rapoarte de săpături

- Bucov, în *Materiale*, VI, 1959, p. 567 — 578.
- Castelu (reg. Constanța), în *Materiale*, VIII (sub tipar).
- Ciumbrud (r. Aiud, reg. Cluj), în *Materiale*, VI, 1959, p. 605-615.
- Dealul Ciurelu (București), în *Materiale*, VII și VIII (sub tipar).
- Histria- Capul Viilor, în *Materiale*, IV, 1957, p. 69-76; V, 1959, p. 311-317 și VI, 1959, p. 299-300.
- Nușfalău, în *Materiale*, VII (sub tipar). Satu - Nou (r. Adamclisi, reg. Constanța), în *Materiale*, V, 1959, p. 535 — 540 și VI, 1959, p. 579-592.
- Sărata - Monteoru, în *Materiale*, V, 1959, p. 511-517; VI, 1959, p. 509-514.
- So meseni - Cluj, în *Materiale*, V, 1959, p. 519-525 și VI, 1959, p. 515-522.
- Spinoasa - Erbiceni, în *Materiale*, VI, 1959, p. 531—539.

BULGARII. STĂPÎNIREA PRIMULUI STAT BULGAR ASUPRA TERITORIILOR DIN STÎNGA DUNĂRII. APARIȚIA TRIBURILOR MAGHIARE

1. BULGARII

Bulgarii fac parte din numeroasele triburi de neam turc, care au trecut din Asia în Europa, stabilindu-se mai întâi pe teritoriul dintre Marea Caspică și Marea Neagră. Pentru prima oară, ei sînt amintiți pe la anul 334 ca nomazi care trăiau în stepele dintre Marea de Azov și Munții Caucaz. În a doua jumătate a secolului al IV-lea, parte dintre bulgari erau supuși hunilor și au fost împinși ori atrași de aceștia spre vest. După moartea lui Attila, unele rămășițe ale hunilor se întorc în răsărit, unde se amestecă cu triburile bulgare care rămăseseră acolo.

Numele « bulgar » (= populație amestecată) apare pentru prima oară în anul 480, cînd împăratul Zenon a chemat în ajutor, împotriva ostrogoților, unele triburi bulgare care trecuseră dincoace de Nipru și ajunseseră, în căutare de pășuni, pînă la Dunărea de jos și în Pannonia. La sfîrșitul secolului al V-lea și începutul celui de al VI-lea, bulgarii pustiesc ținuturile de la frontiera de nord a imperiului bizantin, pătrunzînd în anii 493, 499 și 502 în Illyricum. În anii 514—515, printre răsculații care, sub conducerea lui Vitalianus, pornesc din Dobrogea spre Constantinopol, se aflau și bulgari. Se pare că prin « hunii » și « cutrigurii » care întreprind repetate atacuri în imperiul bizantin, în prima jumătate a secolului al VI-lea, izvoarele bizantine înțeleg și semînții bulgare. În secolele VI—VII, bulgarii iau adesea parte la expedițiile avarilor, ca supuși ai acestora.

Bulgarii rămași în stepele de la nord de Caucaz au întemeiat o mare uniune tribală, cunoscută de cronicarii bizantini sub numele de «Bulgaria Mare». În fruntea acesteia se afla, la începutul secolului al VH-lea, Kubrat sau Kovrat. După moartea lui Kubrat (circa 650), a urmat decăderea Marii Bulgarii. Ea n-a putut rezista presiunii chazarilor, un nou trib turc care venea dinspre răsărit. Parte din bulgari au apucat-o spre nord, stabilindu-se la confluența fluviului Volga cu Kama, parte a rămas pe loc, supunîndu-se chazarilor, iar o altă parte, în frunte cu Isperich sau Asparuch, al treilea fiu al lui Kubrat, a plecat spre apus.

• Pe la sfârșitul celui de-al șaselea și începutul celui de-al șaptelea deceniu

al secolului al VII-lea, bulgarii conduși de Asparuch au ocupat regiunea denumită «Ongl» ("OyxOŭ, "OyxXoŭ), situată la nord de Delta Dunării, în colțul format de Nistru, Dunăre și Marea Neagră, pe teritoriul de azi al R.S.S. Ucrainene, de unde atacau și jefuiau ținuturile de la sud de fluviu.

În 679 /680, după ce a terminat războiul împotriva arabilor, împăratul Constantin al IV-lea Pogonat a pornit cu armata pe uscat și cu flota împotriva lui Asparuch, spre gurile Dunării. Întârziind să-i atace pe bulgari, din cauza terenului neprielnic, iar împăratul însuși fiind obligat să se înapoieze, din cauză de boală, armatele bizantine au considerat plecarea împăratului drept fugă și s-au grăbit să se întoarcă la corăbii. Năpustindu-se asupra lor, bulgarii au repurtat o victorie neașteptată. Ei au înaintat apoi spre sudul Dobrogei, ajungând până în regiunea Varnei și la munții Stara Pianina de răsărit ¹.

Aici se afla marea uniune a celor « șapte triburi » slave, care erau « federate » ale imperiului bizantin ². Ele făceau parte din ramurile slave ale anților și sclavinilor, care, în timpul împăratului Focas (602—610), trecuseră în masă la sud de Dunăre, ocupând îndeosebi jumătatea de răsărit a Peninsulei Balcanice, împreună cu slavii, bulgarii lui Asparuch au luat în stăpânire regiunea de nord-est a teritoriului de astăzi al R.P. Bulgaria, fixându-și capitala la Pliska. În rândul supușilor lor au intrat încă de la început și însemnate resturi ale populației băștinașe, tracă-romanizată, aflată până atunci sub stăpânirea bizantină. Parte din această populație pierise în luptele cu « barbarii »; parte se contopise cu masa slavă, iar altă parte se retrăsese în munți, dând naștere « vlahilor » de mai târziu. Din limba acestei populații s-au păstrat unele denumiri de orașe, râuri și localități, ca, de exemplu, numele trac al orașului Pulpidava, care a dat Plovdiv-ul de azi.

Formația politică abia creată și condusă de aristocrația militară-tribală a protobulgarilor, a fost recunoscută de Bizanț, prin tratatul din 681. Succese însemnate în relațiile cu imperiul bizantin și în consolidarea noii formații politice protobulgare a obținut hanul Tervel (701—718), urmașul lui Asparuch. El

ajută tronul, fiind răsplătit de acesta cu titlul de *caesar*, care în limba bulgară va
pe da *țar*, și cu noi teritorii. În a doua jumătate a secolului al VIII-lea, aflăm
împăra de prezența în fruntea Bulgariei a doi hani ale căror nume, Sabin și Pagan, duc
tul cu gândul la populația locală romanizată. Primul, făcând parte din aristocrația
Iustinia militară probizantină, a fost obligat să fugă și să se stabilească la
n II să Constantinopol. Cel de-al doilea a încercat să ducă o politică personală,
redobî pierzînd încrederea atât a grupării probizantine, cît și a celei slavo-bulgare. O
ndeasc mare victorie asupra bizantinilor repurtează bulgarii sub hanul Kardam (792),
ă întinzîndu-și granița mai departe spre sud.

¹ Theophanes, *Chronographia*, I, p. 356 — 359; Anastasii Bibliothecarii, *Chronographia tripertita*, p. 227; Nicephoros, *Ἱστορία τῆς Σουλτανίας*, ed. C. de Boor, Leipzig, 1880, p. 33 — 35.

² Theophanes, *op. cit.*, p. 359.

în decursul timpului, începînd de la sosirea bulgarilor, are loc procesul de lentă slavizare a acestora. Cronicarii bizantini și chiar unii hani protobulgari fac pînă în secolul al IX-lea deosebire între slavi și bulgari, ca elemente etnice diferite, în cuprinsul uneia și aceleiași formații politice ¹. Protobulgarii alcătuiau clasa conducătoare nu prea numeroasă, menținîndu-se ca atare timp îndelungat, fără să lase urme importante în sînul populației slave. În schimb, datorită rolului lor de conducători militari și politici, denumirea « bulgari », care la început avea un caracter strict etnic, a devenit mai tîrziu o determinare cu caracter politic, cuprinzînd la un loc cele trei elemente etnice de bază, care vor alcătui « statul bulgar »: traco-romanii, slavii și protobulgarii. Spre sfîrșitul primei jumătăți a secolului al IX-lea, această denumire a pierdut înțelesul ei inițial, restrîns, ajungînd să desemneze pe toți supușii statului bulgar, indiferent de originea lor etnică.

În prima jumătate a secolului al IX-lea, statul protobulgar era în plin proces de feudalizare. Aservirea țăranilor se făcea cu ajutorul administrației de stat și a puterii militare. Clasa stăpînitoare feudală se împărțea în *boili* și *bagaini*, mai tîrziu cunoscuți și unii și alții sub numele de *boliari*. Boilii (boierii mari) și bagainii (boierii mici) care se distingeau în război, primeau din partea hanului titlul de *bagatur*. În fruntea statului se afla hanul, care purta titlul « marele han, pus de zeu ». Persoana lui era sfîntă. Fiul întîi născut al hanului purta titlul de *canartichin*, iar al doilea de *boil-tarcan*. Canartichinul avea dreptul de moștenire a tronului, dar putea fi înlocuit și cu alt fiu al hanului, dacă împrejurările politice o cereau. Ajutorul imediat al hanului purta titlul de *kavhan*, iar acestuia îi urma în rang *icirgu boilul*, un fel de ministru de interne. Armata era călare și pedestră, fiind condusă de boili și bagaini, cu titlul de *tarcan* și *copan*. Disciplina în armată era foarte severă. Steag în timp de război era o coadă de cal.

La o mare întindere a ajuns statul protobulgar în timpul lui Krum (802 — 814). Adoptînd la început o politică de pace față de Bizanț, acesta și-a îndreptat atenția spre granița de nord-vest, unde, după înfrîngerea avarilor, statul franc își întindea stăpînirea pînă la Dunărea panonică (803). Distrugînd ultimele rămășițe ale avarilor, Krum și-a întins stăpînirea în această parte, pînă la hotarul statului franc, fără să fi trecut, pe cît se pare, la nord de Dunăre, în regiunea Banatului de astăzi.

Expansiunea statului protobulgar spre NV nu era privită cu ochi buni la Constantinopol. Pe lîngă faptul că se întărea, devenind un pericol din ce în ce mai mare pentru imperiul bizantin, statul protobulgar se făcea stăpîn pe o parte din străvechea cale comercială de uscat, care lega apusul Europei de răsărit, trecînd prin Belgrad, Niș, Sofia, Constantinopol. De aceea, în anul 807, împăratul Nicephoros I a pornit în fruntea unei expediții contra Bulgariei. Drept urmare, în anul 809, armatele lui Krum au asediat și dărîmat Serdica (Sofia), omorînd o mare parte din locuitori. În acest timp sau puțin mai tîrziu,

¹ Theophanes, *op. cit.*, p. 364, 374, 432, 497; Nicephoros, *op. cit.*, p. 36, 68, 69, 70; V. Beăevliev, *IlbpeoGajieapcKU uadnucu*, Sofia, 1934, p. 43, nr. 11; p. 47, nr. 21.

importantul nod comercial și punct strategic, care era Serdica, a căzut definitiv în stăpânirea statului protobulgar.

În anul 813, după un atac nereușit împotriva Constantinopolului, Krum a asediat Adrianopolul și a ridicat din împrejurimile aceluia oraș un mare număr

1

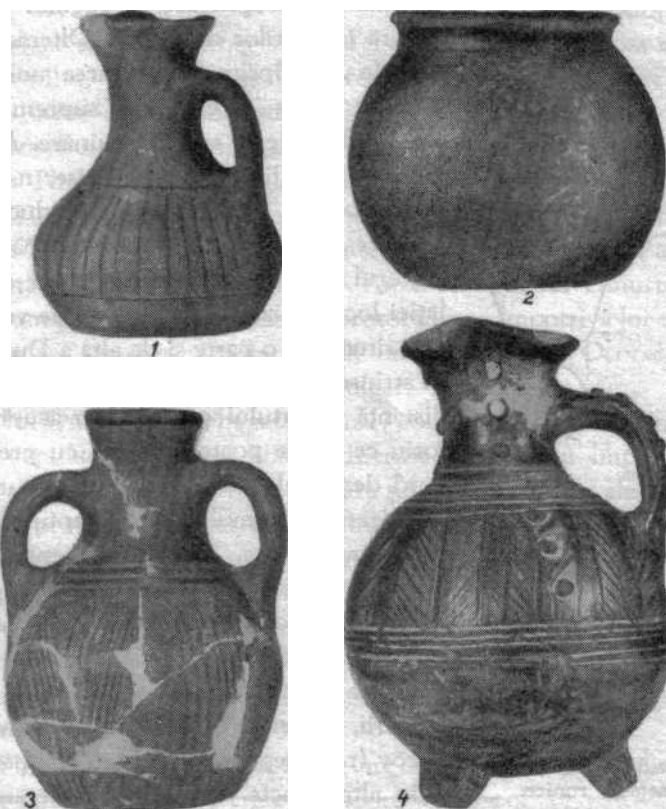

Fig. 187. — Vase de factură protobulgară.
1, 4, Histria; 2, Blîndiana; 3, Bucov.

de locuitori, după unele izvoare 10 000, iar după altele 40 000, pe care i-a așezat în « Bulgaria » de dincolo de Dunăre (BcuXyapîa xsî&sv TOU "Iaxpou 7tOT<x[iou. Flspav TOU AocvouSoou) l

Deportarea locuitorilor din regiunea Adrianopolului la nord de Dunăre a durat circa 25 ani, pînă în timpul împăratului bizantin Teofil (829—842). Atunci, la rugămintea celor surghiuniți, li s-au trimis de la Bizanț corăbii, pe care, cu toată împotrivirea bulgarilor, care au chemat în ajutor și pe maghiarii

¹ Scriptor incertus, anexă la Leo Grammaticus, *Ch.ronographia*, C SHB, p. 344; Gheorghe Monahul, anexă la Theophanes Continuatus, II, CSHB, p. 764 — 765 și 817-819; Simion

Magister,
ibidem,
p. 615 —
617; Leo
Grammat-
icus, *op.*
cit., p.
207 —

aflați la răsărit de țara noastră, au izbutit să se imbarce și să se întoarcă în patrie. Deportarea făcută în scopul lucrării pământului, va fi avut loc undeva în sud-estul Munteniei sau în sudul Moldovei, în orice caz nu prea departe de gurile Dunării, într-o regiune unde populația locală se rărise foarte mult, din cauza deselor invazii « barbare » de mai înainte. Asupra acestei regiuni și, probabil,

de
va
sud

Dat
și

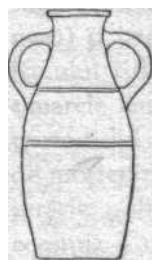
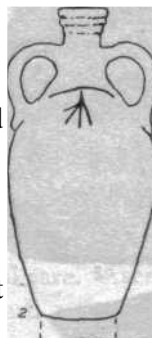

Fig. 188. — Vase de factura proto-bulgară cu semne runice. 1 - 2, Celei; 3 - 4, Craiova.

asupra ținuturilor de șes ale Olteniei și Munteniei vest, lipsite de apărarea unei organizații statale, se fi exercitat supremația statului protobulgar de la de Dunăre. Acesta, după cum rezultă din izvoarele scrise, n-avea armată la fața locului. Stăpânirea lui se reducea îndeosebi la luarea de dijme din produsele pământului, cu ajutorul căpeteniilor ridicate din sânul populației locale. fiind faptul că de veacuri regiunile situate de o parte de alta a Dunării se aflau în strânse legături unele cu altele, stăpânirea de la distanță a statului protobulgar asupra unui teritoriu ce nu se poate delimita cu precizie, de la nord de marele fluviu, era mult ușurată. Ea era favorizată în primul rând de faptul că populația locală, mai veche, în anumite centre trăia chiar la un loc cu populația slavo-bulgară, influențându-se reciproc, iar Dunărea nu constituia o frontieră. Astfel se explică diferitele descoperiri ceramice « protobulgare » apărute în stînga Dunării, la Celei (r. Corabia), Craiova, Tîrgșor, Bucov (r. Ploiești) și care vor mai apărea desigur și în alte puncte, împreună cu ceramica locală, de tradiție mai veche. Merită să se facă observația că înseși aceste vase « protobulgare » reprezintă în bună parte o continuare a ceramicii romane provinciale. Astfel sînt, de exemplu, urciorele cu cîte două mînuși, a căror formă imită pe cea a amforelor romane tîrzii. După moartea lui Krum (814), fiul acestuia, Omurtag (814—831), ajutat de aristocrația militară-tribală a protobulgarilor în curs de feudalizare, continuă politica de război și expansiune a tatălui său. Cu Bizanțul, Omurtag a încheiat un tratat de pace pe termen de 30 ani. în anul 818, triburile slave ale timocianilor, de pe valea rîului Timoc, nemulțumite de stăpînirea protobulgară, s-au dezlipit de Bulgaria, trecînd sub ocrotirea imperiului franc.

Cîțiva ani mai tîrziu, în 824, se prezintă la curtea împăratului franc din Aachen, delegați ai triburilor slave ale abodriților, numite popular « praedenecenti », cerînd ajutor împotriva atacurilor protobulgarilor. Aceste triburi locuiau « în Dacia de lîngă Dunăre, învecinîndu-se cu bulgarii » (*contermini Bulgaris*

Daciam Danubio adjacentem incolunt)¹. Prin « Dacia de lîngă Dunăre » nu se poate înțelege Dacia Ripensis, din sudul Dunării, care fusese ocupată de proto-bulgari încă din vremea lui Krum, ci regiunea Banatului de cîmpie, situată la nord de Dunăre și est de Tisa. Asupra acestei regiuni, vecine pînă în 824 cu protobulgarii, dar încă nesupuse de ei, și-a întins stăpînirea după anul 826, statul protobulgar al lui Omurtag². O astfel de stăpînire va fi fost

asemănătoare cu aceea a avarilor, reducându-se la luarea de dijme din produsele populației băștinașe. În urma expansiunii statului protobulgar înspre vest, au izbucnit lupte între protobulgari și franci, cu care prilej este amintit într-o inscripție descoperită la Pliska, conducătorul de oaste protobulgar (tarcanul) Onegavon, înecat în râul Tisa (829). În acest timp, protobulgarii au cucerit regiunea Sirmium, cuprinsă între Dunăre și râul Sava, cu cetatea Singidunum, care de acum înainte, va fi cunoscută sub numele de Belgrad. Tot în timpul lui Omurtag maghiarii au atacat regiunea de nord-est a statului protobulgar. Împotriva lor a fost trimisă o armată care i-a urmărit până la Nipru, unde s-a înecat Ocorses ('Oxopo-/]ť 6 xoTcavoc), conducător de oaste protobulgar.

Epoca lui Omurtag este bogată în mari construcții. Astfel, din porunca lui s-a reclădit capitala Bulgariei, Pliska, distrusă în 811 de împăratul bizantin Nicephoros, s-a construit un palat la Dunăre ș.a. Faptele sale și ale conducătorilor mai de seamă protobulgari sînt înscrise în limba greacă, pe coloane de piatră. Din același timp datează o parte din inscripțiile săpate în jurul renumitului cavaler sculptat pe peretele stîncos de la Madara.

Atenția conducătorilor bulgari se îndreaptă din nou spre granița de vest, în timpul lui Boris (851—889), cînd oastea bulgară dă mai întîi ajutor cneazului morav Rostislav (853) împotriva germanilor, iar mai tîrziu îi ajută pe aceștia din urmă împotriva moravilor (863).

În anii 864—865, țarul Boris, împreună cu familia sa și cu boierii apropiați, primesc creștinismul de la biserica din Constantinopol. O parte din boieri și popor au fost creștinați cu forța. Impunerea creștinismului era necesară pentru întărirea dominației clasei feudale asupra țărănimii, pentru consolidarea poziției statului bulgar față de celelalte state europene, și pentru dorința pe care o manifesta țarul și o parte din clasa stăpînitore de a-și însuși cultura creștină. După unele oscilări între Roma și Bizanț, din cauză că voia să aibă o biserică de sine stătătoare, Boris se hotărăște definitiv pentru acceptarea creștinismului bizantin (869—870), fapt care a jucat un rol însemnat în dezvoltarea culturii feudale a Bulgariei. Una dintre urmările importante ale creștinării bulgarilor a fost aceea că a ajutat la ștergerea deosebirii etnice între slavi și protobulgari, condiție necesară pentru formarea unui popor bulgar unitar. Protobulgarii s-au contopit definitiv în masa slavă, limba slavă ieșind învingătoare. Adoptarea creștinismului de către popor a dus la necesitatea creării unui alfabet propriu slav, alfabetul

¹ *Annales regni Francorum*, MQH, *Scriptores*, I, Hannover, 1895, p. 167.

² *Ibidem*, p. 168-169.

« chirilic », eveniment de cea mai mare importanță în istoria popoarelor slave. Datorită lui Clement și Naum, discipolii lui Chirii și Metodiu, alungați din

Fig. 189. — Vas de aur din tezaurul de la Sănnicolau Mare.

Moravia, alfabetul chirilic și-a găsit patria în Bulgaria, de unde s-a răspândit și în celelalte țări slave.

În anul 892, sub Vladimir (889-893), fiul cel mai mare și urmașul lui Boris, Analele de la Fulda ne informează că o solie a regelui Arnulf al părții

de răsărit a imperiului franc, a venit pînă la țarul Bulgariei, cerîndu-i înnoirea păcii și să nu îngăduie să se mai vîndă sare moravilor, cu care Arnulf era în relații de dușmănie ^x. Deoarece în Bulgaria de la sud de Dunăre nu existau saline, sarea de care aveau nevoie moravii nu putea proveni decît din ocnele Transilvaniei. În acest caz, bulgarii puteau împiedica transportul sării fie în regiunea Tisei (la gura Mureșului, în punctul Szolnok ș.a.), fie în locurile de exploatare a acesteia, în ultima ipoteză este probabil, fără să fie dovedită decît pentru valea Mureșului, o stăpînire a bulgarilor asupra Transilvaniei pînă în regiunea ocnelor de sare, asemănătoare aceleia pe care o exercitau în Banat, Oltenia și Muntenia. Populația băștinașă care extrăgea sarea din ocnele Transilvaniei, era supusă, probabil, unei dijme asemănătoare celor din alte produse.

Dominația Bulgariei asupra Banatului de cîmpie, pare să fie confirmată de renumitul tezaur descoperit în 1799 la Sînnicolau Mare (r. Arad) și atribuit rînd pe rînd bulgarilor, maghiarilor și pecenegilor. Cele 23 de vase și obiecte diferite de aur, păstrate astăzi la Muzeul de istoria artei din Viena, sînt împodobite într-un stil caracteristic populațiilor de neam turc, cu elemente de artă sasanidă și bizantină. Unele poartă inscripții cu caractere runice, iar altele inscripții în limba greacă. În ceea ce privește datarea, tezaurul a fost atribuit perioadei de timp dintre secolul IX și prima jumătate a secolului al XI-lea.

În interiorul Transilvaniei, singurele descoperiri arheologice atribuite bulgarilor sînt, deocamdată, numai unele vase de lut, de culoare cenușie, găsite de-a lungul văii Mureșului, la Blîndiana, Partoș-Alba Iulia și Sebeș, datate în secolele IX—X e.n. Pentru expansiunea statului bulgar asupra părților de nord și răsărit ale Transilvaniei, precum și în Moldova, nu se cunoaște pînă acum nici un fel de dovadă.

Supremația, statului bulgar asupra ținuturilor amintite ale Transilvaniei, a dăinuit pînă în secolul al X-lea. Urmările ei imediate au fost întărirea relațiilor feudale și constituirea unor formații politice locale. În adevăr, cronica Notarului anonim al regelui Bela (sec. XII) amintește despre existența în secolul al X-lea a unor formații statale, cu caracter feudal, în regiunea de vest a patriei noastre, în fruntea acestor ducate (voievodate) se aflau: «marele duce Kean, strămoșul ducelui Salanus», venit din Bulgaria, în regiunea dintre Dunăre și Tisa; Glad, venit în Banat de asemenea din Bulgaria, de la Vidin; Menumorut în țara Crișurilor și Gelu, «ducele Vlahilor», în podișul Transilvaniei ².

După Vladimir, la cîrma statului bulgar a urmat Simeon (893—927), fiul cel mai mic al lui Boris. Sub Simeon, Bulgaria de la sud de Dunăre, care, începînd cu anul 893 își mută capitala la Preslav, a cunoscut cea mai mare expansiune teritorială și cea mai înaltă înflorire culturală. În timpul său, maghiarii din Bugeac, ațîțați de bizantinii cu care Simeon se afla în război, au trecut Dunărea

¹ *Annales Fuldenses*, Hannover, 1891, p. 408.

² Anonymus regis Belae Notarius, *Qesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele storiei Romînilor*, I, Buc, 1934, p. 34-36, 40-41, 44-46, 52, 55.

și au pustiit Bulgaria de nord-est (895). Drept răspuns, după încheierea păcii cu Bizanțul, bulgarii în unire cu pecenegii, au pustiit așezările maghiarilor, silindu-i să părăsească pentru totdeauna regiunea pe care o ocupau, strămutându-se în Cîmpia Pannonică (896). În urma înlăturării pericolului maghiar, Simeon s-a interesat mai puțin de teritoriile situate «dincolo de Dunăre», fiind aproape continuu ocupat în războaie lungi și istovitoare cu Bizanțul și cu Serbia.

În timpul lui Petru (927—969), fiul și urmașul lui Simeon, începe declinul statului bulgar, care în scurtă vreme va culmina cu supunerea acestuia de către bizantini. Către mijlocul secolului al X-lea, regiunile de sud-est ale țării noastre cad în stăpînirea pecenegilor, mai puțin Dobrogea, care continuă să fie bulgară pînă la 971, cînd a fost din nou anexată imperiului bizantin de împăratul Tzimisces. Printre descoperirile arheologice cele mai noi din Dobrogea, merită să fie amintit cimitirul slavo-bulgar, din secolele IX—X, aflat în vecinătatea ruinelor cetății Histria, la punctul «Capul viilor». Legăturile între locuitorii fostei Dacii traiane și cei de la sudul Dunării vor continua încă mult timp, pînă după întemeierea țărilor romîne.

Supremația statului bulgar asupra unor teritorii ale țării noastre și, mai mult decît aceasta, legăturile strînse și îndelungate între populațiile care trăiau laolaltă, cea autohtonă romanizată și cea slavă, de la nordul și sudul Dunării, sînt factori care au avut consecințe foarte importante pentru dezvoltarea socială și culturală a romînilor. Din punct de vedere social, cei doi factori amintiți au contribuit la formarea relațiilor de caracter feudal în țara noastră. Este semnificativă în această privință introducerea în limba romînă a termenului *boier*, de origine bulgară, precum și a unor cuvinte din limba slavilor de sud, ca: *jupîn*, *slugă* ș.a. Însuși termenul *voievod* se pare că își are aceeași origine.

În ceea ce privește dezvoltarea culturală, acelorași factori li se datorește introducerea limbii slave vechi, zisă «slavă bisericească» sau «veche bulgară», în liturghia bisericii romîne și în cancelaria domnească și boierească. Liturghia tradusă în limba slavă veche în a doua jumătate a secolului al IX-lea, de către Metodiu și Chirii, a fost adusă în Bulgaria în timpul lui Simeon. Atît ea cît și întreaga terminologie privind o mai temeinică organizare a ritualului și ierarhiei bisericești (*utrenie*, *vecernie*, *molitvă*, *pristol*, *sînt*, *troiță*, *stareț*, *vlădică* etc), s-au răspîndit la nordul Dunării în secolul al X-lea, cel mai probabil sub Simeon și fiul său Petru. În Transilvania, ele au pătruns în orice caz înaintea expansiunii maghiare și catolice. Deosebit de semnificativă pentru rolul important pe care l-au jucat legăturile aproape neîntreprute între populațiile de la sudul și nordul Dunării este adoptarea limbii vechi bulgare în biserică, în cancelarie și în general ca limbă de cultură la populația băștinașă din fosta Dacie" traiană, tocmai în perioada de slăbire și apoi de încetare a supremației statului bulgar de sub țării Simeon și Petru, asupra teritoriilor amintite ale patriei noastre.

Adoptarea limbii slave bisericești sau vechi bulgare în nordul Dunării, nu s-a făcut direct de la slavo-bulgari la romîni, ci prin mijlocirea slavilor

nord-dunăreni, care încă nu fuseseră romanizați. Această limbă nu va pătrunde și în masele populației autohtone romanizate, ci se va răspîndi doar în mijlocul clasei dominante, devenind limba oficială a cancelariei domnești și a bisericii.

După crearea statului bulgar de la sud de Dunăre și pînă la supunerea acestuia de către bizantini, în anii 971 și 1018, legăturile teritoriilor de la nordul Dunării de jos cu Bizanțul au slăbit foarte mult, dar nu s-au întrerupt cu totul. Cronicarii bizantini din această vreme nu amintesc aproape nimic despre aceste regiuni care pentru imperiul lor nu mai prezentau o importanță politică. Flota bizantină nu mai apare pe Dunăre decît foarte rar, ca în cazul relatat mai sus despre readucerea în patrie, sub împăratul Teofil, a prizonierilor luați din jurul Adrianopolului, sau atunci cînd a adus pe maghiarii din Atelcuz împotriva Bulgariei conduse de Simeon (895). Mai mult decît celelalte mărturii, descoperirile arheologice izolate (ceramică, monede, obiecte de podoabă), în continuă creștere, grăiesc despre slabele, dar aproape neîncetatele legături comerciale, culturale și uneori chiar politice, ale populației de la nordul Dunării de jos cu Bizanțul, în perioadele de creare, creștere și înflorire ale statului bulgar. La aceste legături se adaugă, îndeosebi după creștinarea din timpul lui Boris, înrîurirea culturală bizantină prin mijlocirea statului și a bisericii bulgare.

2. MAGHIARII

Originea și istoria maghiarilor înainte de așezarea lor în Cîmpia Pannonică Cercetările complexe privind istoria veche a poporului maghiar au permis să se stabilească în mod categoric originea sa fino-ugrică. Triburile fino-ugrice, din care s-au desprins triburile maghiare, au locuit din cele mai vechi timpuri — după părerea cea mai curentă — în regiunea munților Urali, pe cursul mijlociu al râului Volga și pe râul Kama. Curînd ei au intrat în contact cu diferite triburi turce, probabil cu bulgarii de pe Volga. Acest contact a influențat limba și tipul antropologic al maghiarilor, precum și felul lor de viață.

Nu se cunoaște bine drumul pe care maghiarii l-au făcut din patria lor primitivă spre vest. Pe la începutul secolului al IX-lea maghiarii locuiau deja în *Lebedia*, sau *Levedia*, regiune care, fără a fi fost precis identificată, pare a fi fost situată între Don și Nipru.

Pentru secolul IX, avem despre ei informații literare mai sigure. Dintre acestea prezintă un interes deosebit știrile ce se găsesc în mai multe izvoare arabo-persane care datează din sec. X—XI. Deosebit de importante sînt și știrile bizantine, datînd din aceeași vreme. În lucrarea sa *Taktika*, împăratul Leon Filozoful (886—912) ne-a lăsat informații prețioase asupra organizării militare și a felului de luptă al maghiarilor din sec. IX, iar fiul său, Constantin

Porfirogenetul (913—959), a scris lucrarea *De administrando imperio*, care constituie izvorul cel mai prețios despre maghiarii din perioada ocupării Cîmpiei Pannonice.

Rezultă din toate aceste izvoare, la care se adaugă și altele, că în această perioadă, eijorjnau, între Nipru și Don un grup puternic, capabil să întreprindă, mari acțiuni militare. Ei depindeau de kaganatul kazar, care de altfel s-a văzut silit să ridice, în anul 837, puternica cetate Sarkel ca o pavăză împotriva lor.

În aceste regiuni, maghiarii intră în contact cu slavii, cu alanii și cu imperiul bizantin. Ei au părăsit Lebedia prin anii 890 sau poate mai devreme, după cum cred unii autori, fiind amenințați de către pecenegi, care, împinși de uzi, apărură în Europa de est pe la 860. Nemaiputînd rezista presiunii pecenege,

maghiarii se mută mai spre vest, în așa-numitul ținut *Atelcuz* (Etelkoz), situat în probabil la vest de Nistru.

În fața primejdiei pecenege, maghiarii se unesc într-o puternică uniune de triburi, alegînd conducător pe Ârpâd, fiul lui Âlmos, șeful unuia dintre

acestea. În momentul pătrunderii lor în Pannonia, această uniune se compunea din șapte triburi, la care se adăugase și un trib de *kabari* sau *kavari*, populație turcă înrudită cu kazarii și dependentă de aceștia.

În anul 895 maghiarii sub conducerea lui Ârpâd încheie o alianță cu împăratul Bizanțului, Leon Filozoful, împotriva bulgarilor, care reprezentau o piedică în fața expansiunii lor spre vest. Atacînd Bulgaria, maghiarii au suferit o grea înfrîngere. În același timp, fiind atacați de pecenegi ei au fost nevoiți să părăsească Atelcuzul.

În urma acestor evenimente, maghiarii s-au deplasat spre Cîmpia Pannonică, sub conducerea lui Ârpâd îndreptîndu-se spre nord, pe la Kiev și Halici, și pătrunzînd în valea Tisei superioare prin pasul Verecke. Cele mai vechi și cele mai numeroase descoperiri de morminte vechi maghiare provin din ținuturile Zemplin și Szabolcs ale Slovaciei și Ungariei, indicînd astfel în mod clar drumul de pătrundere al maghiarilor pe valea Tisei.

Același drum, pe la Kiev și prin Carpații de nord-est, este indicat și de diferite izvoare literare. În general, cercetătorii sînt de acord că cel puțin o parte a maghiarilor au trecut în Cîmpia Pannonică prin Carpații nordestici. Totuși, unii cercetători cred că în afară de acest drum, o altă parte a maghiarilor ar fi trecut prin pășurile Carpaților moldoveni, îndreptîndu-se spre Pannonia prin valea Mureșului. La baza acestei ipoteze stă o informație, transmisă de unele izvoare mai tîrzii, ca de ex. Cronica Pictată de la Viena redactată în sec. XIV. După aceiași cercetători, informația din Cronica Pictată ar proveni din așa-zisa *Qesta Hungarorum*, cea mai veche cronică maghiară, datînd din sec. XI, dar pierdută foarte probabil încă în sec. XIII. Ipoteza nu se sprijină de fapt pe nici un argument valabil.

Această știre, vizibil influențată de altfel de starea de fapte din perioada cînd a fost scrisă *Cronica Pictată*, vorbește într-un mod destul de confuz de trecerea maghiarilor prin Transilvania. Pentru susținerea acestei teorii s-a adus și argumentul a două sau trei descoperiri arheologice provenind din sud-estul Transilvaniei. Se poate obiecta însă că nici apartenența etnică, nici datarea acestor descoperiri nu este precizată. De asemenea, s-a adus obiecția justă că dacă maghiarii ar fi pătruns prin Transilvania de sud-est, ei s-ar fi stabilit de la început în aceste ținuturi, sau, în caz contrar, drumul lor spre vest ar trebui să fie indicat prin descoperiri arheologice de-a lungul văii Mureșului.

Se știe și se va arăta mai jos, că cea mai veche descoperire arheologică maghiară din Transilvania provine de la Cluj. Această descoperire nu poate fi pusă în legătură decît cu pătrunderea maghiarilor de la nord-vest, așa cum e arătată și de *cronica Anonimului*.

Mai puțin verosimilă pare ipoteza — de altfel numai rareori menționată — după care grupuri de maghiari ar fi trecut și pe la Porțile de Fier. Este foarte puțin probabil ca maghiarii să se fi aventurat prin niște ținuturi care erau controlate de bulgari și în care ar fi putut fi loviți de aceștia.

Pătrunzînd deci în Cîmpia Pannonică prin Carpatii de nord-est, maghiarii vor ajunge în curînd la linia Dunării, iar o grupă va pătrunde în Csallokoz. Abia după doi ani, în urma neînțelegerilor ce s-au ivit după moartea principelui morav Svatopluk, care stăpînea Moravia și o parte din teritoriul actual al R. P. Ungare, între fiii acestuia, maghiarii reușesc să ocupe și regiunile Nitrei și ale Vagului.

Un izvor arabo-persan, vorbind despre maghiarii din sec. IX, spune că șeful lor « călărește în fruntea unei călărimi de 20 000 de capete ». Pornindu-se de la această informație, istoricii maghiari apreciază că numărul total al cuceritorilor trebuie să fi fost în jurul a 200 000, cifră care pare însă exagerată pentru o societate de păstori.

Maghiari ocupă ținuturile cucerite, păstrînd organizația pe triburi, tribul căpeteniei fiind înconjurat de celelalte.

În momentul pătrunderii lor în noile ținuturi, acestea erau locuite în afară de slavii, care se stabiliseră în aceste regiuni de cîteva sute de ani, de urmașii străvechii populații romanice.

Astfel *Cronica* notarului Anonim al regelui Bela, redactată la sfîrșitul sec. XII, izvor principal pentru cunoașterea perioadei care ne interesează, vorbind despre ținuturile Tisei și ale Dunării, în care au pătruns **maghiarii**, spune cu în această țară locuiau « *Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* » (Anonymus, IX).

Despre aceiași *blachi* ne vorbește și un alt izvor maghiar, *cronica* biho-reanului Simon de Keza, scrisă în sec. XIII, precum și alte izvoare cunoscute, între care deosebit de importantă este *cronica* rusească, așa-zisă a lui Nestor (*Povesti vremennîh let*).

Organizația socială economică. Strămoșii maghiarilor au trăit în decursul unei lungi perioade a dezvoltării lor sociale în condițiile orînduirii comunei primitive. Ajunși în stepele eurasiatice, creșterea animalelor a devenit ocuparea lor principală. Astfel în sec. IX, cînd procesul de formare a poporului maghiar era în plină desfășurare, dar nu era încă terminat, vechii maghiari erau în primul rînd crescători de animale, seminomazi.

Leon Filozoful ne informează că în sec. IX maghiarii își duceau caii la păscut, împărțiți în « genos » și « phyle », adică în gîntă și trib. Mai multe gînti, sau mai bine-zis, mai mulți șefi de gîntă își alegeau un șef, mai ales în vederea unei acțiuni militare. Gîntile reunite sub autoritatea acestui șef formau tribul. La rîndul lor, triburile se grupau în uniuni de triburi.

Din informațiile de care dispunem rezultă că în preajma ocupării Cîmpanonice, maghiarii trăiau într-o societate fără clase, și anume în faza ei de descompunere, în care predomină democrația militară, deoarece întreaga organizare pe gînti, triburi și uniuni de triburi servea în primul rînd unor scopuri de natură militară.

Felul de Viață. Ocupațiile. Izvoarele literare, descoperirile arheologice, analogiile etnografice și în mare parte considerațiile de ordin lingvistic permit să se înfățișeze într-un mod destul de clar, dar nu întotdeauna sigur, tabloul vieții maghiarilor, din perioada ocupării Cîmpiei Pannonice.

Pe lîngă creșterea animalelor, maghiarii practicau într-o oarecare măsură agricultura și diferite meșteșuguri mai ales casnice.

Destul de intens erau practicate vîntoarea și pescuitul.

Ajunșînd în noile teritorii, maghiarii constrînși, în parte de noile condiții geografice, dar mai ales influențați de contactul cu populațiile pe care le-au găsit în aceste ținuturi, își vor modifica cu încetul felul de viață.

Se știe că slavii de pildă, care locuiau cea mai mare parte a teritoriilor ocupate de maghiari, dispuneau de forțe de producție mai dezvoltate decît aceștia, trăind în relații feudale cristalizate. Sub influența lor, maghiarii, care deși cunoșteau plugul — cuvîntul plug (eke) este de origină turcă — totuși practicau încă o agricultură primitivă, vor trece la cultivarea sistematică a pămîntului. Aceeași influență va grăbi dezvoltarea relațiilor feudale, în sînul populației maghiare, care vor duce apoi la întemeierea statului feudal maghiar.

Despre felul de luptă al vechilor maghiari, avem informații bogate, cuprinse mai ales în lucrarea *Taktika* a împăratului bizantin Leon Filozoful. El nu se deosebea de acela al altor popoare de stepă și se baza în primul rînd pe călărimea ușoară. Pe cît era posibil, maghiarii evitau lupta corp la corp. Ei se bazau în primul rînd pe repeziciunea mișcării și redutabila lor armă principală, care era arcul. Din locuri ferite aruncau o ploaie de săgeți asupra dușmanilor, năpustindu-se apoi în galop asupra lor și răsturnîndu-i de pe cai cu sulițele. Sabia și securea de luptă erau întrebuintate mai mult în urmărire.

Astfel se explică de ce, ca și mongolii cu câteva secole mai târziu, ei au reușit adeseori să învingă cavaleria grea și greoaie a oștirilor apusene.

Felul de înmormântare al vechilor maghiari are și el multe trăsături comune cu felul de înmormântare al altor popoare de călăreți, ca de ex. sciții, hunii sau avarii, deosebindu-se însă prin unele particularități. Astfel, călăreții maghiari nu pun în mormintele lor decât craniul împreună cu unele bucăți din picioarele cailor. Aceste bucăți sînt așezate la picioarele celui îngropat. Tot acolo erau depuse și șaua cu scărițele, zăbala și alte piese de harnașament.

Maghiarii practicau numai inhumarea. Mortul era așezat pe spate, avînd brațele întinse de-a lungul trupului, sau îndoite, cu mîinile puse pe pîntece. Orientarea scheletului este, în linii mari, în direcția est-vest. Nu întrebuițau coșciug. După inventarul mormintelor ne putem da seama și de situația socială a celui înmormîntat. În timp ce unele morminte, deosebit de bogate, conțin un mare număr de obiecte (arme, podoabe și piese de harnașament), unele de argint sau chiar de aur, în altele nu se găsește decât un mănunchi de vîrfuri de săgeți.

Numeroase cimitire au fost dezgropate mai ales pe teritoriul Ungariei și Slovaciei. Obiectele găsite în morminte ne fac cunoscut, printre altele, și felul în care vechii maghiari își împodobeau trupul, hainele, armele și harnașamentul cailor.

Artă se manifestă mai ales în giuvaergerie și în prelucrarea metalelor. Ea exprimă diferite influențe, venite din partea a numeroase populații, de pe teritoriul Uniunii Sovietice, începînd din regiunile pontice pînă în Urali și în bazinul Minusinskului. Această artă s-a dezvoltat însă mai ales în secolul al IX-lea, în Levedia, sub influența artei metalice a kazarilor, căpătînd o nota caracteristică. La formarea ei și-au dat contribuția diferitele stiluri, începînd cu străvechea artă greco-iraniană din ținuturile pontice și pînă la arta Bizanțului sau a diferitelor popoare de stepă. Cu toate aceste influențe, se poate vorbi despre o artă specifică maghiară dinaintea și din timpul ocupării Cîmpiei Panonice, care își găsește o expresie originală atît din punct de vedere al ornamentației cît și al structurii sale.

Metalele cu care lucrau giuvaergii din această vreme erau arama, argintul și mai rar aurul. Adeseori piesele de aramă sau de argint erau aurite. Spre deosebire de predecesorii lor avari, maghiarii nu întrebuițează decât rareori motive ornamentale de caracter animalier, ornamentica lor constînd din motive vegetale stilizate, între care predomină palmeta. Aceste motive le găsim atît pe plăci de aramă aurită, de argint sau de aur care împodobeau minerul săbiilor, cît și pe diferite piese de metal masiv, îndeosebi aplici care se puneau pe cureaua centurii sau pe curelele harnașamentului. O expresie deosebită își găsește această artă în ornamentarea plăcilor de metal care împodobeau acele mici « genți de sabie » pe care maghiarii le purtau la șold. Se pare că tehnica prelucrării plăcilor de metal a fost însoțită de maghiari în regiunile Niprului

mijlociu, unde această tehnică de tradiție străveche era puternic influențată de arta sassanidă.

Pătrunzînd în Cîmpia Pannonică, obiectele depuse în morminte, în prima sau a doua generație, reprezentau încă produse lucrate în stepele Ucrainei. Pe măsura în care se pierde contactul direct cu atelierele de pe teritoriul U.R.S.S. și din regiunea pontică, produsele metalice sînt imitate de meșterii locali, așa că se pierde originalitatea motivelor. Astfel, în decursul cîtorva decenii din secolul al X-lea formele și tipurile se standardizează, ornamentele se simplifică, oferind prin natura lor un criteriu pentru a preciza timpul cît a durat acest proces. Totodată se intensifică înrîurirea culturii materiale slave, care schimbă factura culturii materiale maghiare și înlocuiește treptat elementele răsăritene prin forme noi, proprii. În loc de aplici și piese de harnașament, apar în morminte, tot mai frecvent, inele de tîmplă terminate la un capăt în formă de S, colane și inele împletite, brățări cu capete de animale, monede ale primilor regi arpadieni și diferite mărgel. În secolul al XI-lea aceste elemente culturale sînt predominante, iar cele originale se împuținează tot mai mult și dispar la sfîrșitul secolului. După un cimitir din Slovenia, de pe teritoriul Iugoslaviei, această cultură în esență slavă, cu o largă răspîndire în secolul al XI-lea în bazinul carpato-danubian, se cheamă cultura Bielo-Brdo. Există așadar, două variante de cultură materială bine distincte prin caracterul și cronologia lor, una din secolul al X-lea cu elemente răsăritene și cealaltă din secolul XI-lea, de o factură pronunțat slavă. După aspectul arheologic s-ar putea presupune în cursul secolului X—XI, într-o largă măsură, slavizarea maghiarilor pe cînd procesul se desfășoară tocmai invers, în sensul că maghiarii și-au însușit cultura materială slavă, dar au asimilat pe slavi.

Pentru secolul al XII-lea, cel puțin pentru prima jumătate a lui, materialele arheologice permit de asemenea să se releve anumite particularități specifice acestui veac. În urma creștinării și a răspîndirii generale a creștinismului, inventarele funerare devin mai sărace, dispar colanele și brățările frecvente în secolul al XI-lea și se mențin numai inelele împletite și de tîmplă, precum și monedele puse în mormînt și constituind, începînd cu secolul al XI-lea, un prețios element pentru datarea mormintelor. Cimitirele sînt mutate, începînd cu secolul al XII-lea, în jurul bisericilor, iar ca elemente noi apar în ele acele lungi de bronz cu buton sferic.

Începutul pătrunderii în Transilvania, cele mai specifice urme de factură răsăriteană ale culturii materiale maghiare s-au descoperit în Transilvania pent numai într-un cimitir de la Cluj, din care s-au dezgropat 11 morminte. În ele se întîlnesc caracteristicile morminte de călăreți, cu săbii curbate, cu vîrfuri de săgeți, cu oase de cai și cu aplici de diferite forme și ornamente. Scărițele găsite într-un mormînt sînt acoperite cu plăci de aramă aurită, iar în mormintele femeilor se găsesc cercei

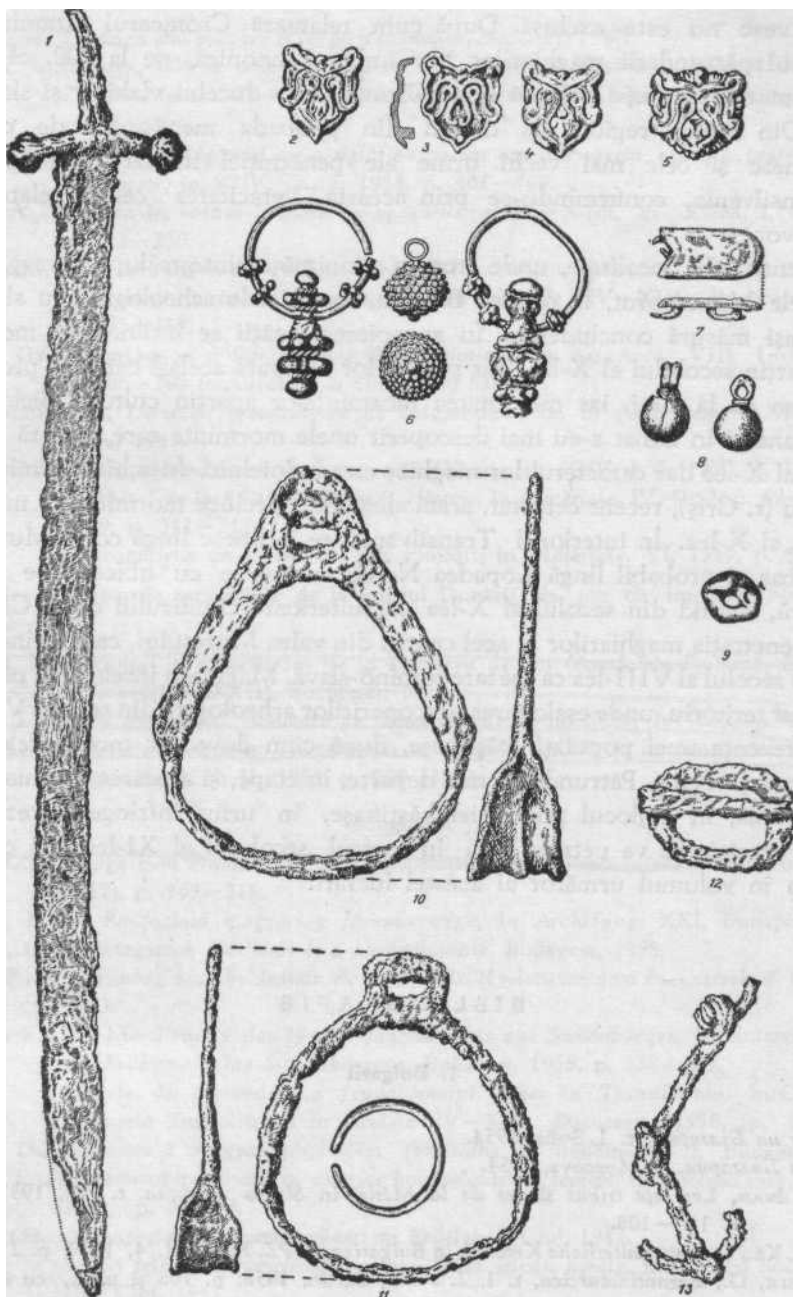

Fig. 190. — Sabie, scărițe de șa, piese de harnașament și podoabe din mormintele maghiare timpurii (sec. X) de Ia Cluj.

care, de asemenea, au analogii pe teritoriul Rusiei Kieviene. Cimitirul a fost atribuit primei jumătăți a secolului al X-lea, dar datarea lui chiar la începutul acestui veac nu este exclusă. După cum relatează Cronicarul Anonim, încă în timpul pătrunderii maghiarilor în Cîmpia Pannonică, pe la 900, căpetenia Tuhutum ocupă, după o luptă lângă Căpuș, țara « ducelui vlahilor și slavilor », Galu. Din aceeași regiune și datînd din perioada menționată de cronică, se întîlnesc și cele mai vechi urme ale penetrației militare a maghiarilor în Transilvania, confirmîndu-se prin aceasta veracitatea celor relatate de acest izvor.

Pentru altă localitate, unde cronica anonimă amintește luptele maghiarilor cu ducele Menumorut, ia cetatea Biharea, materialele arheologice nu sînt însă în aceeași măsură concludente. În apropierea cetății se întîlnesc și morminte care aparțin secolului al X-lea, dar piesele lor nu arată același caracter pronunțat răsăritean ca la Cluj, iar majoritatea mormintelor aparțin culturii Bielo-Brdo. În Crișana și în Banat s-au mai descoperit unele morminte care datează tot din secolul al X-lea dar caracterul lor maghiar este îndoielnic. În schimb cimitirul de la Șidău (r. Criș), recent cercetat, arată elemente specifice mormintelor maghiare din sec. al X-lea. În interiorul Transilvaniei se întîlnesc lângă cotul Mureșului, la Gîmbaș și probabil lângă Lopadea Nouă, morminte cu obiecte de factură maghiară, datînd din secolul al X-lea dar ulterioare cimitirului de la Cluj. Ele atestă penetrația maghiarilor în acel centru din valea Mureșului, care se încheagase încă din secolul al VIII-lea ca așezare romîno-slavă. Maghiarii încearcă să pătrundă " și în acest teritoriu, unde eșalonarea descoperirilor arheologice din secolul VIII — X arată prezența unei populații băștinașe, după cum dovedesc mormintele de la Ciumbud și Teiuș. Pătrunderea mai departe, în etape, și așezarea maghiarilor în Transilvania, în mijlocul populației băștinașe, în urma înfrîngerii rezistenței rătăcirii a acesteia se va petrece abia în cursul secolului al XI-lea, așa cum se va arăta în volumul următor al acestei lucrări.

BIBLIOGRAFIE

1. Bulgarii

H-mopua na EbAiapua, t. I, Sofia, 1954.

McmopuH EoAiapuu, I, Moscova, 1954.

DUJCEV, IVAN, *Les sept tribus slaves de la Mesie*, în *Slavia Antiqua*, t. VI, 1957 — 1959, p. 100-108.

MIJATEV, KR., *Die mittelaerliche Keramik in Bulgarien*, în *PZ*, XXXVII, 4, 1959, p. 219-226.

MORAVCSIK, O., *Byzantinoturcica*, t. I, 2. Aufl., Berlin, 1958, p. 108 și urm., cu indicarea izvoarelor bizantine și bibliografia cea mai completă. SIMONYI, D., *Die Bulgaren des 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, în *ActaArch.*, X, 1959, 3-4, p. 227-250.

Cu privire la expansiunea statului bulgar la nord de Dunăre și la descoperirile arheologice de pe teritoriul R. P. Române, atribuite bulgarilor:

BĂNESCU, N., *L'ancien etat bulgare et les pays roumains*, Bucarest, 1947.

CHIȘVASI, M.-COMȘA, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpinirea bulgară în nordul Dunării, în sec. IX —X*, în *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 69-81. CONSTANTINESCU, N., *În legătură cu o siglă de pe un vas din specia*

cenușie prefeudală de

la Tîrșor, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 461-468. GRECU, A., *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX — % -lea*, în **SCIM, I, 1, 1950**,

p. 223-236. HOREDT, K., *Untersuchungen zur Fruhgeschichte Siebenburgens*, Bukarest, 1958, p. 112—137.

— *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 155-157.

LÂSZTO, GY., *Contribution à l'archeologie des migrations*, în *ActaArch*, VIII, 1—4. 1957, p. 186—198 (tezaurul de la Sînnicolau Mare).

MAVRODINOV, M., *Le trișor protobulgare de Nagyszentmiklos*, în *ArchHung.*, XXIX, Budapesta, 1943.

TUDOR, D., *Vase «protobulgare» descoperite în Oltenia*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 139—151; Cimitirul de la «Capul Viilor», Histria, în *Materiale*, IV, 1957, p. 69 — 76 și V, 1959, p. 311-317; Descoperirile de la Bucov, reg. Ploiești, în *Materiale*, VI, 1959, p. 567 — 578.

Cu privire la legăturile teritoriilor de la nordul Dunării de jos cu imperiul bizantin în sec. VIII-IX:

BĂNESCU, N., *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos* (Academia Română, Discursuri de recepție, LXXII), București, 1938.

DIMIAN, I., *Cîteva descoperiri monetare pe teritoriul R.P.R. în SCN*, I, 1957, p. 189 — 216.

SABĂU, L., *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI —XIII, în lumina izvoarelor numismatice*, în *SCN*, II, 1958, p. 269-301.1,

Maghiarii

FEHER, G., *Beiträge zum Problem des ungarisch-slavaischen Zusammenlebens* (*ActaArch*, VIII, 1957), p. 269-318.

FETTICH, N., *A honfoglalâ magyarsâg femmuvessege*, în *ArchHung*, XXI, Budapest, 1927.

GYORFFY, GY., *A magyarok elodeirol es a honfoglaldsrâl*, Budapest, 1958. HAJDI, P., *A magyarsâg kialakulâsának elb'zminei*, în *ISlyelvtudomnyi ertekeze"sek*, 2, Budapest,

1953. HOREDT, K., *Die Metallfunde des 10 — 11 Jahrhunderts aus Siebenburgen*, în *Untersuchungen*

zur Fruhgeschichte Siebenburgens, Bukarest, 1958, p. 138 — 147.

— *Etapele de pătrundere a feudalismului ungar în Transilvania, în Contribuții la Istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958, p. 109—131.

KOSÁRY, D., *Bevezetis a magyar tortenelem forrdsaiba es irodalmâba*, I, Budapest, 1951.

Kovács, I., *A kolozsvári zdpolyautcai magyar honfoglaldskori temeto*, în *Kb'zlemenyek*, II, Cluj, 1942, p. 8-118. LÂSZLO, GY., *A honfoglalâ magyarok*

muveszete Erde'lyben, Cluj, 1943.

Erdely telepiilestdrteneteneke vdzlata Szent Istvdn kordig, în *Erdelyi tud. fuzetek*, 167, Cluj, 1943.

A magyar ostorte'net regeszete, în *Magyar Tud. Akad. tdrstud. oszt. kozlemineibol*, Budapest, 1954.

A honfoglalâ magyar nep elete, Budapest, 1944.

- MERPERT, N. LI *Yzopckue (eewepckue) njieMcna mwcHOpyccKux cmenxx*, în *OnepKu Mcmopuu, CCCP III—IX se.*, Moscova, 1958, p. 674-683. MOLNÁR, E., *A magyar tdrsadalom tortenete az o;kort6l az Árpddkorig*, ed. 2, Budapest, 1949.
- A magyar nep ostortenete*, Budapest, 1953.
- Einige Frogen zur ungarischen Ur geschichtsforschung. . . (Etudes des delegues hongrois au %-e Congres intern, des se. hist., Rome)*, Budapest, 1955, p. 45 și urm.
- MOOR, E., *Studien zur Frilh-und Urgeschichte des ungarischen Volkes*, în *ActaEthn.*, II, Budapest, 1951, p. 25-138.
- MORAVCSIK, G., *Byzantinoturcica*, I, Berlin, 1958.
- POPESCU, D., *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 124 și urm.
- ROSKA, M., *Erdelyi irodalmi szemle*, IV, 1927, p. 258-264.
- *Árpádkori temeto Vajdahunyadon*, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 166 și urm.
- Sos, A., *Die Ungarn*, în « *Archäologische Funde in Ungarn* », ed. E. Thomas, p. 361 urm.
- VÁNA, Z., *hiad'ari na Slovane ve svetle archeologických ndlezu X—5CII století*, în *Slovenskd Archeologia*, II, 1954.

CAPITOLUL VI
FORMAREA LIMBII ȘI A POPORULUI ROMÂN

tecl

i

După ce, din cele expuse pînă acum, am cunoscut istoria societății omenești pe teritoriul Romîniei, din timpurile cele mai vechi pînă în preajma nașterii feudalismului (sec. X e.n.), ne rămîne să tratăm și să lămurim acum una din problemele fundamentale ale istoriei noastre, anume aceea a locului și timpului în care s-a plămădit limba și poporul romîn. Problema, după cum se știe, a frămîntat de aproape două secole atît istoriografia romînă cît și cea străină. Istoriografia romînă și o mare parte din cea străină a susținut în general și întotdeauna autohtonismul poporului romîn pe teritoriul patriei sale, văzînd în poporul romîn de astăzi pe urmașii geto-dacilor romanizați la care s-au adăugat și alte populații asimilate în cursul veacurilor evului mediu timpuriu, în special *slavii*, aceștia constituind, alături de elementul geto-dac și roman, al treilea component etnic și cultural al poporului romînesc.

Cum se pune problema Fără a constitui o « enigmă » și, cu atît mai puțin, un « miracol », cum, cu totul nejust a fost caracterizat de către unii acest important eveniment din istoria poporului romîn, lămurirea tot mai amplă a locului, a timpului și a împrejurărilor în care s-a petrecut etnogeneza poporului romîn rămîne o sarcină pe care istoriografia noastră marxistă este datorată să o îndeplinească *bazîndu-se pe materialul documentar ce îi stă la dispoziție*, apelînd și la contribuția pe care o oferă lingvistica, etnografia etc. Pentru un istoric marxist, nașterea popoarelor, cu toată complexitatea acestui proces, nu comportă nici un aspect miraculos sau enigmatic, ci este un fenomen istoric din cele mai firești, cu condiția ca la explicarea lui să se țină seamă de toate împrejurările istorice ale epocii și ale spațiului în care începe și se desăvîrșește acest proces.

Se știe, de asemenea, că opinia oarecum generală, romînă și străină, despre originea daco-romană a poporului romîn a fost vehement contestată încă de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de un I. Fr. Sulzer (*Qeschichte des transalp. Daciens*, Wien, 1781, ca răspuns la lucrarea lui S. Micu-Klein, *De origine Daco'Romanorum*), iar ceva mai tîrziu și de I. Chr. Engel (*Qeschichte der*

~*Mold.au und Walachey*, Halle, 1804) care negau hotărât autohtonía românilor, preconizând, flecare la o dată diferită, o imigrare în valuri succesive a românilor din Peninsula Balcanică, Sulzer începând cu sec. al XH-lea, iar Engel încă de prin veacul al IX^{lea}. Discuțiile în contradictoriu au continuat de atunci aproape fără întrerupere: de la tezele susținute în favoarea autohtoniei și a continuității de autorii faimosului *Supplex Libellus Valachorum* (1791), peste acelea, contrare, ale unui Robert Roesler (în lucrarea sa *Romaenische Studieri*, apărută la Lipsea în anul 1871), până în timpurile noastre. Nu este cazul să înșirăm aici nici măcar pe reprezentanții cei mai de seamă ai celor două teorii ¹. E de ajuns să spunem că mulți din învățații străini moderni (istorici, lingviști, etnografi) resping teoria roesleriană.

Specialiști în istoria antichității, ca Mommsen, Jung, Homo, Patsch, Altheim și alții văd în poporul român continuatorii populației daco-romane. Mai amintim că întreaga polemică a primit, foarte curînd, am putea spune chiar de la început, un caracter pătimaș, naționalist-șovin, îndeosebi în cadrul discuțiilor dintre cercetătorii români și maghiari (parțial și sași). Excepții onorabile desigur au existat și nu mai puțin adevărat este faptul că nu susținerea uneia sau alteia dintre teorii a dat caracterul, neprincipial al discuției, ci scopul neștiințific urmărit.

Nu e mai puțin adevărat că între cercetătorii români, mai ales lingviști, încă n-au lipsit susținători ai teoriei imigraționiste, mai mult sau mai puțin integrale. Într-adevăr, în cursul îndelungatei polemici dintre cele două teorii extreme (cea a originii exclusive daco-romane și a imigrației integrale tîrzii din Balcani) s-au formulat și unele teze intermediare, de compromis (mai maleabile și mai aproape de adevăr, pe cît se pare), ca aceea, de pildă, a lui D. Onciul, despre o continuă *admigrație* sau *intermigrație* de pe un mal pe altul al fluviului, ca mișcări periodice, pricinuite de evenimentele specifice ce se întîmplă în aceste regiuni de la Dunărea de jos, în cursul evului mediu timpuriu.

Greșeala fundamentală a acestor teze era că autorii lor operau *dintru început* cu noțiunea și categoria de «popor român», fie că îl vedeau născut pe meleagurile fostei Dacii, fie că îl aduceau — gata format, — în întregime sau numai în parte, din sudul Dunării și din Balcani. Învățații burghezi nu țineau seama în procesul îndelungat de etnogeneză a poporului român de cele două etape distincte ale acestui proces: etapa *premergătoare* formării poporului, în care nu se poate vorbi decît de o populație romană sau romanică, și etapa de lungă durată a formării înseși a poporului român ca popor aparte.

După noi, istorici marxiști, categoria istorică și socială de «popor român» nu poate fi pusă în dezbatere decît relativ tîrziu, într-o perioadă destul

¹ Pentru bibliografia chestiunii, vezi C. Daicoviciu, *Problema continuității*, în A1SCL, III, 1936—1940, Cluj, Sibiu, 1941; idem, *Le probleme de la continuite en Dacie*, în *Revue de Transylvanie*, vol. VI, Buc, 1940, p. 3—72; idem, *La Transylvanie dans l'antiquiti*, Bucurest, 1945, p. 191—192. Cf. și I. Hurdubețiu, *op. cit.*, în bibliografia de la sfîrștul acestui capitol.

de îndepărtată de momentul abandonării provinciei Dacia de către stăpînirea romană.

întrebarea, prin urmare, se pune nu numai *unde* dar și *cînd* și *în ce împrejurări istorice concrete* s-a format poporul român cu o limbă a lui proprie, limba romînească, vorbită de întreaga populație ?

Operînd, deci, cu noțiunea și categoria de *popor* român, încheșat și avînd o limbă a sa comună, va trebui să ne punem întrebarea de căpetenie: a venit acest popor român, gata format, din Balcani și s-a așezat în teritoriul pe care-l locuiește azi, sau s-a format la nordul Dunării ?

În ipoteza că am admite formarea poporului (și a limbii romîne) în Balcani, obligația noastră ar fi aceea de a demonstra cu argumente vrednice de crezare nu numai regiunea unde a avut loc, în Balcani, această naștere, dar și momentul și împrejurările în care s-a efectuat migrarea *romînilor* pe teritoriul Romîniei de azi.

După părerea noastră această ipoteză — a imigrării din Peninsula Balcanică a *poporului român* — e cu totul absurdă și imposibil de dovedit prin argumente istorice sau lingvistice.

Declarîndu-ne din capul locului pentru teoria continuității și a *formării* poporului român *pe teritoriul patriei sale*, sarcina ce ne incumbă este aceea de a arăta, pe scurt, subreziența argumentelor pe care se sprijină teoria imigraționistă iar pe de altă parte de a demonstra, cu argumente științifice și obiective, acele elemente etnice, romanice sau romanizate, care au stat la temelia formării și dezvoltării poporului român în nordul Dunării de jos, ca și condițiile social-istorice în care s-a petrecut acest fenomen în cursul mai multor veacuri.

Teoria imigraționistă și netemeinicia ei

Astfel pusă problema, să vedem pe scurt pe ce se bazează, adversarii continuității și ai autohtoniei poporului român pe meleagurile pe care trăiește astăzi ? Unul din argumente, cel care era socotit argument de bază, dar care s-a dovedit cel mai puțin rezistent, e pretinsa stîrpire totală a populației dacice în cursul celor două războaie de cucerire. Al doilea argument, oarecum în contradicție cu cel dintîi, îl constituia, după roeslerieni, imposibilitatea romanizării Daciei într-un interval de timp atît de scurt cît a durat stăpînirea Romei asupra provinciei Dacia, de la 106 pînă la 271, adică 165 de ani.

În al treilea rînd, se făurea un argument dintr-o presupusă evacuare, totală și organizată, a populației Daciei cu prilejul abandonării provinciei de către Aurelian, afirmîndu-se că întreaga populație a fost mutată în sudul Dunării.

Un alt argument adus împotriva continuității era acela al lipsei totale de știri despre o populație daco-romană în nordul Dunării timp de 8—10 secole după părăsirea provinciei, precum și absența toponimicelor moștenite indirect din limba dacă sau latină în regiunile nord-dunărene, toate numele de rîuri și de localități mai însemnate fiindu-ne transmise, sau date chiar, de slavi, maghiari,

sași și alte populații. Existența în Peninsula Balcanică a unor grupuri etnice romanice constituia, iarăși, un indiciu în plus, pentru roeslerieni, în favoarea imigrării românilor din Balcani la nordul Dunării.

Tot cu patria din Balcani s-ar explica, după adversarii continuității, și prezența în limba română a unor cuvinte comune cu albaneza, ca și lipsa elementelor germanice în limba noastră, elemente pe care ar fi trebuit să le împrumute populația daco-romană de la goții și gepizii din Dacia în cazul stăruirii ei pe aceste meleaguri, în ce privește elementele traco-dacice și cele slave, adversarii continuității susțineau că acestea au putut intra în limba română tot atât de bine de la tracii și slavii din sudul Dunării.

Deși în aparență valabile, argumentele roeslerienilor nu sînt de loc convingătoare, înseși tezele fundamentale ale adversarilor continuității, cum sînt acelea despre extirparea radicală a poporului dac și despre evacuarea totală a populației daco-romane (ambele teze susținute pe temeiul unor texte antice de valoare documentară îndoielnică) aveau din capul locului o notă romantică și o concepție contrarie mersului normal al istoriei. Stolnicului Constantin Cantacuzino încă i se părea evacuarea completă a Daciei o treaba ce e « împotriva crezutului și a socotelii ». Revenirea, apoi, exact pe aceleași locuri a poporului român, de unde plecaseră strămoșii cu vreo 8-10 secole mai înainte, revenire care trebuia să fie masivă, dar nu e atestată prin nici un document sau știre istorică precisă, mărește caracterul antiistoric și antiștiințific al acestei teorii.

De la formularea argumentelor roesleriene și ale altor susținători ai acestei teorii, însă, lucrurile s-au limpezit și rezolvat în sens cu totul contrar celor afirmate de adversarii continuității.

În capitolul I al părții a III-a s-a putut ușor demonstra *dăinuirea! elemeri' tului dacic și sub stăpînirea romană*. Dovezile în această direcție se înmulțesc cu fiecare campanie de săpături.

Nici asupra posibilității romanizării populației din Dacia nu e nevoie să mai revenim aici. Ea a fost suficient demonstrată în capitolul amintit. Condițiile în care a fost cucerită și colonizată Dacia, condiții unice aproape în istoria imperiului roman, dau acestei romanizări o notă cu totul specifică, ce iese din comun. Mulțimea așezărilor de tot felul și numărul extraordinar de mare (peste 2200) al inscripțiilor lapidare latine dovedesc cu prisosință această romanizare. Chiar o comparație cu alte provincii, unde acest proces de romanizare normală s-a petrecut în răstimpuri mai scurte de 160 de ani (Pannonia, Hispania, Gallia, Moesia), duce la aceeași concluzie.

De altfel, nu trebuie să se uite că limba și cultura latină începuse să pătrundă în Dacia înainte de cucerirea romană. Engels a arătat care au fost efectele stăpînirii romane. «Peste toate țările din bazinul Mării Mediterane», spune el, «trecuse veacuri de-a rîndul rindeaua nivelatoare a stăpînirii romane. Acolo unde limba greacă nu opunea rezistență, toate

limbile naționale fură silite să facă loc unei limbi latine stricate; nu mai existau deosebiri naționale ...» *.

La aceasta se mai adaugă și împrejurarea că romanitatea de la nordul Dunării n-a încetat definitiv cu anul 271. Intervențiile cu caracter durabil sau trecător ale imperiului în regiunile de dincoace de marele fluviu, în cursul acelor 3—4 veacuri de după abandonare (fenomen dacă nu cu totul neobișnuit în alte părți, caracteristic totuși pentru teritoriile de la nordul Dunării de jos), legăturile continue între cele două maluri ale Dunării, răspîndirea creștinismului în limba latină între populațiile din fosta Dacie, caracterul limbii latine ca mijloc de comunicare între diferitele populații eterogene, au făcut ca această limbă să se răspîndească și mai departe, iar *procesul romanizării să continue și după părăsirea provinciei*. Istoria, arheologia și lingvistica arată o puternică romanitate la Dunărea de jos și în Dobrogea pînă pe la sfîrșitul veacului al VI-lea. Această romanitate a jucat un rol hotărîtor în răspîndirea și întărirea romanizării ținuturilor din cuprinsul fostei provincii și *după abandonarea ei oficială*. Ca în toate timpurile, și acum, intermi grația de pe un mal pe altul al fluviului era o realitate vie, cu aspecte bogate pe plan economic, social și cultural. Pînă la venirea slavilor și a bulgarilor, teritoriul dintre Haemus și fîșia adiacentă malului stîng al Dunării constituia o regiune de intensă romanitate răsăriteană.

Nici «evacuarea totală» și organizată a populației provinciei nu mai constituie astăzi un argument împotriva continuității. În capitolele precedente (v. în special cap. II și III din partea a IV-a) s-a produs dovada arheologică despre stăruirea în vechea Dacie a unei populații daco-romane atestată arheologic pînă în sec. al V-lea. Acest material documentar e de natură să spulbere orice îndoială și să confirme ceea ce știm că s-a întîmplat și în alte provincii ale imperiului roman în cazuri similare, infirmînd categoric teoria neștiințifică a unei evacuări complete. Descoperiri arheologice mai vechi sau mai recente, fie de obiecte, fie de monede, arată existența unei vieți în continuare, a populației daco-romane în vreo 50 de localități, dintre care multe cunoscute ca foste așezări din timpul stăpînirii romane. Cu drept cuvînt putem privi unele din aceste localități ca centre politico-administrative ale populației daco-romane din această perioadă. Numărul localităților din fosta Dacie cu descoperiri monetare din sec. IV și V atinge cifra de peste 60. Semnificativ e că majoritatea monedelor din sec. IV sînt monede de bronz adică moneda curentă de schimb a unei populații sărace. De fapt, circulația monetară nu încetase nici în ultimul sfert al sec. al III-lea.

Multe din obiectele arheologice din sec. al IV-lea au caracter paleocreștin, mărturisind răspîndirea în limba latină a noii religii. Tocmai această răspîndire a creștinismului în fosta provincie Dacia constituie dovada persistenței unei populații romanizate, capabilă să îmbrățișeze noua credință.

¹ F. Engels, *Originea familiei, e proprietății private și a statului*, Buc., 1957, p. 147.

Din capitolele precedente s-a putut constata că stăpînirea popoarelor migratorii era o stăpînire limitată, cu caracter militar și în nici un caz nu poate fi vorba de o ocupare sau cuprindere efectivă a întregului teritoriu. Dimpotrivă, stăpînirea acestor popoare asupra regiunilor din fosta provincie pretinde și impune necesitatea existenței unei populații băștinașe. Recunoașterea și pe cale arheologică a acestei realități în curs. Încercările mai recente de a separa moștenirea arheologică a populației băștinașe de materialul inventar al popoarelor migratorii și al slavilor au toate șansele de a aduce și în această privință dovada hotărîtoare a permanenței băștinașilor daco-romani și în a doua jumătate a mileniului I e.n.

Un argument plauzibil s-a făurit din tăcerea izvoarelor literare asupra populației autohtone din această perioadă, «tăcere impresionantă», după istoricul medievist francez F. Lot. Argumentul este, firește, caduc, cunoscînd uzanțele istoricilor antici, bizantini și medievali. Această tăcere este firească și nu e fără pereche nici în alte regiuni ale fostului imperiu roman. Cronicarii bizantini sau apuseni nu se ocupă în lucrările lor, atunci cînd vorbesc despre aceste ținuturi, decît de evenimentele războinice sau de elementele etnice dominante, și chiar atunci numai în măsura în care acestea interesează, prin atitudinea lor prietenească sau dușmană, imperiul bizantin sau lumea apuseană. Despre avarii atît de temuți la început și pomeniți în continuu în istoriografia vremii, nu se mai face aproape nici o amintire pentru timpul cînd ei, înfrînți și slăbiți, nu mai contează pentru politica și soarta lumii «civilizate» (între 626—743). Aceeași tăcere acoperă și alte populații migratoare din bazinul carpato-dunărean, o dată ce acestea și-au pierdut rolul politic și războinic. De altfel, e un adevăr cunoscut că istoricii antici nu se ocupă în lucrările lor nici de populațiile băștinașe ale provinciilor înseși, iar dacă o fac, este numai pentru a arăta acțiunile acestora îndreptate împotriva stăpînirii. Nu e de loc surprinzător, deci, că nici autorii bizantini, nici cei apuseni nu vorbesc de populația băștinașă a unei provincii părăsite, cum era Dacia Traiană, cu toate că, după cum am văzut, această populație e documentată aici, prin izvoarele directe arheologice, cel puțin pentru sec. III—V. Firește, nu este exclusă nici posibilitatea ca sub denumiri arhaizante sau sub acelea ale unor popoare stăpînitoare, autorii bizantini să cuprindă și populația autohtonă, după cum ar fi cu putință, iarăși, ca în acele numeroase «nationes» și «gentes» peste care — tot după cronicile vremii — domnesc hunii și avarii să se înțeleagă, tacit, și masele de localnici.

Semnalarea relativ tîrzie a numelui romînilor în forma slavă de *vlahi*, la autorii bizantini, nu este de loc surprinzătoare, dacă ne gîndim că nici numele poporului albanez din Peninsula Balcanică nu este pomenit în izvoarele bizantine decît în anul 1079. Este adevărat că numele de vlahi apare la autorii bizantini mai întîi pentru populația vlahă din *sudul Dunării*, încă în anul 976 (la Cedre-

nunus « vlahii drumeți »). Dar această pomenire de la *sfârșitul* sec. al X-lea pentru vlahii din Balcani nu este prea departe de pomenirea vlahilor nord'dunăreni în a doua jumătate a sec. al XH-lea (Nicetas Choniates, pentru anul **1164**, Cinnamus, la 1166), abstracție făcînd de Kekaumenos care, în sec. al XI-lea, vorbind de vlahii din Peninsula Balcanică, face aluzie directă și la vlahii din nordul Dunării. Cea mai veche pomenire a vlahilor balcanici în izvoarele latine apusene e pentru anul 1025 în *Analele din Bari*. Cauza acestor pomeniri tîrzii nu poate fi. alta decît faptul diferențierii tîrzii a vlahilor de populația romeică (greacă) a imperiului răsăritean și de celelalte populații din Peninsula Balcanică.

În legătură cu numirea de vlah (3Xâ^oc) dată poporului român de către bizantini este instructiv să arătăm că această denumire bizantinii au luat-o de la slavii de sud, din Balcani. La slavii de est, poporul român poartă numele de *voloch*, potrivit fonetismului slavilor estici (din forma originală *volchu*). Așa îi numește și *Povestea vremurilor de demult*, atribuită cronicarului Nestor care arată că maghiarii după ce au trecut peste niște munți înalți « începură să lupte cu *volochii* și cu slavii care locuiau aceste țări ». Dacă românii ar fi venit prin sec. **IX XIII** din Balcani, ei ar fi. fost numiți și de slavii de est tot cu numele de vlahi, luat de slavii de sud. Slavii de est numindu-i însă pe romîni volochi, deci în forma proprie graiului lor, înseamnă că ei, slavii de est, au cunoscut populația romînească aici, la nordul Dunării, în imediata lor apropiere, încă dintru început.

Argumentul pomenirii sau nepomenirii populației daco-romane în nordul Dunării, nu poate constitui, prin urmare, o dovadă a imigrării tîrzii a *romînilor* în nordul Dunării din ținuturile balcanice. Ar fi și greu să fixăm regiunea balcanică din care au pornit, deoarece nici o știre istorică și nici date arheologice sau lingvistice nu atestă existența ei în Balcani sau o migrațiune a populației romînești de aici în Dacia. Însăși populația aromîină și megleno-romîină, precum și **moro-vlahii** din interiorul Peninsulei Balcanice au ajuns acolo mai tîrziu, prin sec. **VII IX**, din regiunile nordice ale Peninsulei, de la Dunăre, lucru atestat atît de lingvistică, cît și de documente istorice, între care și scriitorul bizantin Kekaumenos.

Prin excluderea *imigrației romînilor* din Peninsula Balcanică, nu înțelegem firește să negăm admigrări continue ale unor elemente *romanice* din sudul Dunării în nordul fluviului (și invers) atît în cursul sec. **III—VI**, cît și după anul 600. Dunărea n-a constituit de fapt niciodată o barieră de netrecut: dimpotrivă, a fost în toate timpurile un vad.

Nu ignorăm de asemenea nici amănuntul că prin incursiunile de pradă făcute de neamurile războinice din nordul Dunării în imperiul bizantin, au fost aduși de acolo o mulțime de captivi în nordul fluviului, după cum nu ne scapă nici cele 2 - 3 cazuri de mutări forțate ale unor grupuri de creștini din imperiul bulgar în « Bulgaria de dincolo de Dunăre » (adică în nordul Dunării), prin

sec. al IX-lea. Mulți dintre aceștia însă s-au întors și în nici un caz nu se poate imagina nașterea numerosului popor român din patria lui din acești captivi și transplantați, puțini la număr, dintre care cei mai mulți s-au întors la locurile lor de origine.

La inscripții sau alte însemnări scrise din partea populației băștinașe însăși, trăind în condiții nespuse de grele, nu ne putem aștepta. Lipsa unei organizări politice sau eclesiastice superioare pe teritoriul părăsit de Roma face cu neputință sau puțin probabile asemenea manifestări de ordin major. De altfel, după cum se știe, inscripțiile au încetat să mai apară în Dacia romană cu 10 — 15 ani înainte de părăsire, datorită tocmai vremurilor tulburi și frământate.

S-a văzut că existența în limba română a unor cuvinte comune cu limba albaneză a fost interpretată de unii cercetători adversari ai continuității ca o indicație că patria poporului român a fost undeva în Balcani, alături de poporul albanez. Argumentul este șubred. De fapt, aceste cuvinte comune nu prezintă același fonetism și sens pe care ar trebui să-l aibă în urma unei conviețuiri. Pe de altă parte, just s-a remarcat de lingvistul bulgar D. DeCev că în cazul unei conviețuiri între români și albanezi în Balcani, rezultatul ar fi trebuit să fie o limbă comună sau înrudită și nu două limbi total diferite. În realitate, cele câteva cuvinte comune limbii române cu albaneza nu sînt împrumuturi, ci sînt moșteniri luate și de una și de cealaltă limbă din fondul lingvistic străvechi indo-european carpato-balcanic.

Lipsa elementelor germanice din limba română încă nu pledează pentru originea balcanică a poporului român. Caracterul stăpînirii semințiilor germanice asupra Daciei, numărul restrîns al acestor seminții și lipsa unei conviețuiri efective și de lungă durată a daco-romanilor cu acestea n-a favorizat pătrunderea în limba română a unor cuvinte de origine germană. De altfel elemente germanice trebuiau să pătrundă în limba română și în cazul formării ei în Peninsula Balcanică.

În lipsa unor informații scrise pentru veacurile VI—X (cum ar fi cronicile și documentele de care dispun celelalte provincii rupte de imperiul roman), va trebui să ne adresăm, în cele din urmă arheologiei, toponimiei și lingvisticii, pentru a putea face legătura de continuitate între populația daco-romană atestată în secolele IV V și poporul român care iese la iveală limpede în secolele X XII, pe pămîntul Romîniei, atît prin dovezile istorice (cronicile ungurești - Anonymus Îndeosebi — și cele bizantine — Nicetas Choniates și Cinnamus), cît și prin *reală lui prezență* pe aceste meleaguri. E vorba, deci, de a stabili dacă în această perioadă de timp de circa cinci veacuri a continuat să viețuiască în nordul Dunării o populație autohtonă romanizată și capabilă de a romaniza, cu timpul, celelalte elemente etnice neromanice așezate în fosta Dacie.

Din capul locului putem anticipa că nici arheologia nici toponimia sau lingvistica nu sprijină teoria formării poporului român în Balcani. Dimpotrivă,

toate aceste discipline științifice pledează pentru continuitatea populației daco-române la nordul Dunării.

Argumentele arheologice în favoarea continuității
Nicăieri, în interiorul Peninsulei Balcanice, nu se găsește o regiune în care să se constate *anheologic* locul de formare a poporului român. Mai adăugăm că în tot cursul perioadei de care ne ocupăm (sec. VI—X), nu se cunoaște nici o migrație de populație care să ducă la popularea și romanizarea spațiului de la nordul Dunării de jos. Or, această migrație trebuia să fi. fost masivă ca să dea naștere unui popor atât de numeros cum este poporul român, mai numeros decât oricare alt popor din sud-estul Europei.

Apelînd la mărturiile arheologice în favoarea continuității, ne întemeiem pe următoarele considerente:

a) E bine știut că pentru perioada în discuție nu mai poate fi valabil criteriul arheologic aplicat și justificat pentru cele mai îndepărtate vremuri ale epocii străvechi, după care o anumită cultură materială trebuie să corespundă (mai mult sau mai puțin) numai unei anumite populații. Dimpotrivă, în perioada ce ne preocupă regula generală e că *aceeași* cultură materială e împărtășită de populații diferite din punct de vedere etnic și numai în unele cazuri se poate stabili o trăsătură specifică designînd exclusiv un cert element etnic.

Calitatea mai bună și mai atrăgătoare a formelor noi de cultură materială (ca și de cultură spirituală), venite sau aduse dinafară, prind teren și sînt adoptate și de populațiile conviețuitoare sau vecine, după cum și noii veniți își însușesc relativ destul de repede formele de cultură locală pe care le găsesc la populațiile în mijlocul sau în preajma cărora s-au așezat, făcînd imposibilă, de la un timp, delimitarea etnică. E cazul tipic al maghiarilor care, începînd cu sfîrșitul sec. X (deci la mai puțin de un veac) preiau cultura materială a slavilor, deși nu ei se slavizează, ci, dimpotrivă, ei maghiarizează pe slavii din Pannonia de la care împrumută formele culturii materiale.

Nu e rar nici cazul cînd la una și aceeași populație se manifestă *diferite aspecte regionale* ale culturii materiale.

Datorită acestei împrejurări se explică faptul că din complexul cultural al anumitor secole nu s-a putut multă vreme distinge caracterul *general* și *local* al culturii de lotul ce constituie patrimoniul etnic aparținînd exclusiv populațiilor noi. E mai presus de orice îndoială că în compoziția diferitelor culturi, atribuite pînă acum numai populațiilor nou sosite pe teritoriul Romîniei, un loc de seamă îl ocupă tocmai *creația populației locale* și *fondul general de cultură materială, comună unei arii întinse dintr-o anumită perioadă*. Atribuirea etnică a acestor culturi numai și numai popoarelor migratorii e o eroare fundamentală și o denaturare a realității istorice. Am spus mai sus că, mergînd în această direcție, cercetările arheologice vor reuși să descopere ușor moștenirea cultural-materială a autohtonilor, ținînd seama în mai mare măsură atît de aspectul

general cultural al perioadei și ariei arheologice, cât și de condițiile specifice de trai pe care le-a îmbrățișat o bună parte din populația băștinașă; traiul în ocrotitoarele depresiuni intra- și subcarpatice, în care a fost nevoită să se retragă, în anumite momente ale frământatei sale existențe, populația băștinașă ¹. Căci orice s-ar spune, cu tot caracterul efemer și mai mult nominal decât real al stăpînirii popoarelor migratorii asupra Daciei, nu se poate tăgădui că cei 400 de ani ce s-au scurs de la părăsirea Daciei au însemnat pentru întreaga regiune de la nordul Dunării de jos și pentru Transilvania o epocă de cumplite frământări, de lupte între seminiile migratoare ce-și dispută stăpînirea, de jafuri și prădăciuni asupra localnicilor. Acestor vremuri tulburi și nesigure li se datoresc cunoscutele tezaure de monede și cele de obiecte de metal prețios ce au fost îngropate de proprietarii lor: tezaurul de la Pietroasa (în reg. Ploiești), cel de la Șimleul Silvaniei (în nord-vestul Transilvaniei), cel de la Velț (pe Tîrnave) și altele. Atribuirea acestora unor anumite neamuri și personaje, ca și datarea lor exactă e controversată de la o zi la alta. Aceeași nesiguranță există și în privința tezaurului funerar de la Apahida, aparținînd foarte probabil unui șef «barbar» (dar cui și de ce neam, nu se știe). Rezultate din prădăciuni, din tributuri și «cadouri», piesele ce alcătuiesc asemenea tezaure sînt deseori din perioade de timp și din ateliere diferite. În general, ele reprezintă produse ale centrelor de orfevrerie bizantine, pontice și orientale (uneori imitații ale acestor ateliere), ceea ce, firește, justifică incertitudinea datării și atribuirii lor.

În orice caz, stăpînirea populațiilor migratoare peste Dacia nu înseamnă expulzarea sau nimicirea băștinașilor. Dimpotrivă ! Interesul vital al popoarelor migratoare era tocmai prezența pe teritoriile cucerite de ei a producătorilor de bunuri de trai, a țăranilor, în special.

Pentru adevărarea acestei stări de fapt e suficient să ne referim la conflictul izbucnit între Bizanț și Attila din pricina «romanilor» fugiți în imperiu. Regele hunilor amenință cu război pe împăratul bizantin «dacă nu i se vor restitui și nu vor fi expulzați (în viitor) acei «romani» care îi cultivă pămîntul cucerit de el» ².

b) Dacă pentru produsele meșteșugărești de metal (fie ele obiecte de podoabă sau de uz practic), incertitudinea atribuirii lor etnice constituie o normă, altfel stau lucrurile în ce privește ceramica. Cu toată ivirea unor forme și tehnici noi, se constată în general că ceramica zisă comună întregii epoci prefeudale se leagă strîns din punct de vedere al formei, stilului și tehnicii, de ceramica secolelor anterioare, dacice-romane și romane-provinciale. Această legătură nu

¹ Traiul, chiar pe perioade mai lungi, în locuri retrase și greu accesibile migratorilor, nu este un fenomen izolat, va fi abia numai pentru Dacia. Aceeași situație se constată foarte des și în alte provincii ale imperiului roman, ba chiar și în Italia, în cursul evului mediu.

² Priscus, în *Hist. Gr. Minores*, ed. Dindorf, I, p. 286. Cf. și cazul din Noricum, cu provincialii fugiți și readuși de regele rugilor în orașele și satele de sub stăpînirea sa (Eugippius, *Vita S. Severini*, c. XXXI).

poate fi explicată decît prin prezența unei populații autohtone care, după cum s-a văzut, continuă imediat după abandonare să făurească o ceramică provincială în unele centre din Dacia.

Faptul incontestabil că popoarele migratoare războinice își duc traiul și își trag puterea economică și militară de pe urma populației supuse (o dominație a lor atît de dîrz apărătoare peste niște regiuni deșarte de oameni ar fi, altfel, un non-sens) se verifică arheologic și pentru sec. VI și următoarele.

Inventarul arheologic și bordeiele din sec. VI—VII descoperite în Transilvania (la Morești, Bandul de Cîmpie etc), în faza zisă « gepidă », sînt mult prea numeroase (circa 50 de localități) și răspîndite pe un teritoriu mult prea vast pentru a putea fi atribuite numai cuceritorilor gepizi aflați cu grosul poporului lor în afara granițelor Daciei. Mai mult: în marele cimitir slav de la Sărata Monteoru (Muntenia) a apărut o specie de ceramică lucrată la roata de picior — deci neslavă — înrudită cu ceramica de tip Morești-Bandul de Cîmpie, dar care *nu poate fi* gepidică căci gepizii n-au ajuns niciodată să se așeze în Muntenia. Aceeași ceramică autohtonă daco-romană a ieșit la iveală și la Ipotești, în vestul Munteniei, datînd cam tot din aceeași epocă.

În secolul al X-lea, așa cum par a dovedi cercetările arheologice din ultimii ani, o cultură romînească începe chiar să se deosebească de ceea ce se înțelege îndeobște sub numele de cultură slavă. După cît se pare, în cîmpia Munteniei ea poate fi sesizată sub aspectul culturii Dridu, numită așa după o așezare descoperită pe malul drept al Ialomiței, răspîndită în toată cîmpia Dunării și avînd puternice legături cu ținuturile din dreapta Dunării. Acestei culturi îi sînt caracteristice două specii de ceramică: olăria de bucătărie cu ornamente învălurite și specia cenușie cu ornamente constînd din incizii largi și din motive lustruite, a căror origine poate fi căutată în ceramica provincială romană și apoi în cea « barbară » din epoca mi grațiilor. La Bucov (reg. Ploești), au ieșit la iveală cîteva detalii specifice culturii populației romîne. Astfel, în ceea ce privește ceramica, alături de olăria slavă și de olăria de tip sud-dunărean a apărut și ceramica arsă la roșu, lucrată la roata cu învîrtire rapidă, derivată din olăria provincială romană a secolelor IV—VI și fiind specifică populației romîne.

Influența populației autohtone pare a se reflecta și în mormintele de incinerare în *cutii de cărămizi* romane descoperite în cimitirul de la Histria din sec. al X-lea e.n. Aceleași influențe a populației romanice i se datorește obiceiul observat în cimitirul de la Histria (Capul Viilor) de a acoperi urnele cu un capac sau o piatră, obicei inexistent la slavi.

Constatarea pe cale arheologică, după criteriile de mai sus, a populației autohtone din cuprinsul Transilvaniei și pentru veacurile VIII - XII nu poate întîrzia și va fi cu atît mai plauzibilă cu cît, după cum știm, această populație, sub denumirea de vlahi, e atestată aici în prima jumătate a secolului al X-lea prin cunoscutul voievodat autohton al lui Gelu de care vorbește Anonymus.

În sprijinul permanenței pe teritoriul Daciei a populației autohtone vin și cercetările antropologice. Studiul craniologic făcut asupra unor schelete din mormintele de la *Sîntana de Mureș, Someșeni, Morești, Spanțov, Bîrlad* etc, atestă în mod hotărît prezența elementului mediteranoid, element care constă în tuie, de veacuri, componenta importantă în structura antropologică a populației băștinașe, element categoric diferențiat față de popoarele migratoare ce se abat în Dacia în perioada trecerii de la sclavagism la feudalism.

Argumentele toponimiei. Examinată critic, și toponimia dă același răspuns favorabil continuității și în nici un caz nu poate fi. făurită un argument împotriva acestei continuități din absența toponimiei moștenite direct din limba geto-dacă sau latină. Mai întâi de toate, pentru motivul că, deși nu i se poate tăgădui importanța documentară, valoarea probatorie a toponimiei ca și a antroponimiei, de altfel) nu e una absolută. Darea de nume în evul mediu, fie pentru oameni, fie pentru locuri, e un procedeu supus multor condiții și factori. Foarte des, atît numele de persoane cît și cele de locuri se traduc dintr-o limbă într-alta și nu rămîne în uz întotdeauna numirea originală. În al doilea rînd, remarcăm faptul că în întreaga Peninsulă Balcanică toată hidronimia și toponimia, majoră sau minoră, e *neromînească*, cu excepția a cîtorva cazuri ca: *Sărună* (Salonic), *Peșter(i)* și *Durmitor* (munți în Iugoslavia) etc. Toate aceste numiri răspîndite pe o arie foarte întinsă și de origine relativ recentă (cu excepția importantului centru *Sărună*) se datoresc păstorilor «vlahi» din peninsulă și nu dovedesc o patrie străbună, balcanică, a poporului român.

Privind toponimia țării noastre, constatăm că aceasta, și în special *hidro-nimia*, reprezintă circa 80% de nume romînești de rîuri, pîraie, văi, dealuri și munți. Numai rîurile mijlocii și văile mai mari poartă o nomenclatură slavă sau de altă origine. Rîurile mari, ca Dunărea, Prutul, Șiretul, Oltul, Argeșul, Mureșul, Crișul, Someșul, Timișul ^{jfi} au păstrat numele lor străvechi, unele datînd chiar de pe timpul lui Herodot. E adevărat că aceste nume de rîuri (cu excepția numelui Dunării, care pare să se fi păstrat direct din limba geto-dacă, din *Donaris*) prezintă un fonetism considerat ca slav, ceea ce nu este chiar așa de sigur. S-ar putea, anume, ca măcar unele din aceste rîuri să păstreze încă fonetismul străvechi, dacic. Indiferent însă de fonetismul lor dacic sau slav, fapt e că aceste nume de rîuri nu au fost luate de slavi de la neamurile germane sau turcice, care s-au abătut asupra Transilvaniei, ci de la o populație băștinașă care nu putea fi alta decît cea daco-romană[^]

Cum se explică, totuși, mulțimea toponimelor de origine slavă (între care și rîurile mici sau pîraie) pe cuprinsul întregului teritoriu al patriei noastre ? Pentru a aprecia în justă măsură valoarea acestui fenomen, amintim că și în Grecia (inclusiv Peloponezul) hidronimia e aproape toată slavă sau neogrecă, numirile vechi pierzîndu-se cu

lungul coastelor. Faptul este explicat prin cucerirea slavă a interiorului țării și concentrarea populației grecești în așezările de pe coastă de unde a revenit cu timpul.

Căutând o explicație valabilă fenomenului de la noi, o putem găsi tot în stăpânirea vremelnică, politică, militară și socială a cuceritorilor slavi asupra fostei Dacii, și în rezultatul produs de pe urma conviețuirii slavo-române și a bilingvismului ce s-a creat. Datorită acestor cauze s-a putut impune toponimia slavă pe care băștinașii și-au însușit -o, fie abandonând, în parte, vechile numiri daco-romane, fie adaptând o parte a acestora la fonetismul slav. Lucrul s-a putut petrece mai ales în ținuturile în care băștinașii, la un moment dat, nu formau majoritatea populației sedentare-agricole.

Nu mai puțin adevărat e că multe din toponimele slave de azi au putut fi date de români înșiși din fondul de cuvinte slave pătrunse în limba românească. E de presupus, iarăși, că din noianul de hidronime și toponime minore românești pe care le avem, numeroase trebuie să fie de origine străveche, dar dovada peremptorie pentru aceasta, din lipsă de știri documentare, nu se poate aduce.

Nepăstrarea numelor de orașe și localități mai mari antice în limba română nu este nici ea o dovadă a absenței populației daco-romane din Dacia. După abandonare, acestea își pierduseră treptat rolul economic și social pe care l-au îndeplinit ca centre de meșteșuguri și negustori, menținându-și doar, un secol-două, o oarecare importanță de centre politico-administrative. Meșteșugurile decad și ele, o dată cu dispariția centrelor urbane, reducându-se la cele mai simple, cu caracter casnic și rural: țesutul, olăritul, făurăria și dulgheria. Decăderea și părăsirea definitivă a orașelor sau centrelor mari era o consecință firească a transformării felului de trai al populației daco-romane. Aceasta, din agricolă și sedentară, în general, se transformă *periodic*, datorită împrejurărilor, în una agricolă, crescătoare de vite și păstorească, cu un caracter sedentar limitat. La acest fel de viață trece, treptat, și populația orășenească. Epoca în care a putut avea loc această schimbare de trai trebuie să fi fost anterioară așezării slavilor în Dacia și nu greșim dacă o punem în legătură cu tulburările pricinuite de invazia hunilor în centrul Europei și de năvala în suita lor a diferitelor seminții migratoare. Orașele și centrele mai mari ca și văile deschise erau doar primele și consecvent lovitele ținte ale popoarelor migratoare.

Fenomenul nu e nici neobișnuit, nici fără de analogii. În multe din fostele provincii romane se revine masiv, în timpuri de restriște, de continue războaie și invazii, la ocupațiile rurale, în speță la păstorit (cazul Africii de nord, al Spaniei, Peninsulei Balcanice etc). Părăsirea, chiar și de scurtă durată, a fostelor orașe și localități mai mari de către populația daco-romană, fie din pricina invaziilor, fie ca urmare a trecerii ei la ocupația păstorească-agricolă cu implicarea unei nestabilități periodice, a dus la uitarea numelor fostelor centre omenești daco-romane și dacice. Cît de repede se uită o localitate și numele ei ne-o arată cazul orașului înfloritor din Italia de sud, Pompei. îngropat sub cenușa

Argumentele lingvistice. înainte de a da un răspuns la întrebarea precisă *cînd*
 Limba română. și unde s-a format limba și poporul român urmează să
 Q „ „ „ „
 mai apelăm la ajutorul pe care ni-l poate da știința
 despre limba românească.

Raportul limbii române cu celelalte limbi romanice

Originea latină a limbii române și înrudirea ei cu celelalte limbi romanice poate fi constatată de orice profan în probleme de lingvistică, h, destul să numărăm lati-

788

romanice vorbite odinioară în vestul Peninsulei Balcanice, de-a lungul țărmului adriatic și pe insulele adriatice.

<i>lat.</i>	<i>rom.</i>	<i>Numerale</i>		<i>fr.</i>	<i>spân.</i>
		<i>dalm.</i>	<i>it.</i>		
unus duo	unu	yoin	uno doi	un deux	uno dos
tres	doi trei	due tra	tre	trois	tres
quattuor	patru	kuatro	quattro	quatre	cuatro
quinque	cinci	cenk	cinque	cinq	cinco

Pronume personale

ego	eu tu	yu	io tu	je tu	yo tu
tu	noi	toi	noi	nous	nos
nos	voi	noi	voi	vous	vos
vos		voi			

Zilele săptămânii

Lunae dies	luni	lojne	lunedì	lundi	lunes
iMartis					
Mercurii „	marți	mirte	martedì	mardi	martes
Jovis Veneris	miercuri	dzue	mercoledì	mercredi	miercoles
„Sabbatum	joi vineri	vindre	giovedì	jeudi	jueves
Sabbatum	sîmbătă	sabata	venerdì	vendredi	viernes
			sabato		sábado
Dominica dies	duminică	—	domenica	samedi	—
Dominicus dies				dimanche	domingo

Părți ale corpului

fronte(m)	frunte	vaklo	fronte	front	fronte
oculus	ochi		occhio		
auricula	ureche		orecchio	^{UCIIL} oreille	ojo
dente(m)	dinte		dente	dent	oreja
gingiva	gingie	orakla	gingiva	gencive	diente
lingua	limbă		lingua	langue	encia
manus	mînă				lengua
digitus	deget	^{litQI} detko	mano	main	mano
ungula	unghie	yongla	dito	doigt	dedo
pelle(m)	piele	pial	unghia	ongle	una
			pelle	peau	piei

Termeni de rudenie

<i>lat.</i>	<i>rom.</i>	<i>dalm.</i>	<i>it.</i>	<i>fr.</i>	<i>spân.</i>
tata	tată	tuota	tata	—	tata
mamma	mamă	—	mamma	maman	mama
fratre(m)	frate	frutro	frate	frere	fraire
soror	soră	saur	suora	sceur	sor
filius	fiu	fel'	figlio	fil	hijo
socrus	socru	—	—	suevre	suegro
socer	—	—	suocero	—	—
gener	ginere	—	genero	gendre	yerno
nurus	noră	—	nuora	nuere	nuera

Dar înrudirea dintre limbile romanice se manifestă mai puțin în vocabular — care în cursul veacurilor a primit foarte multe elemente străine —, cât mai ales în structura gramaticală care continuă pe cea latină. Astfel, de exemplu, conjugarea verbelor sau declinarea pronumelor sînt pe de-a întregul latine în toate limbile romanice. Pentru a ilustra păstrarea morfologiei latine, e suficient să înșirăm formele prezentului indicativ al verbului *a intra* în principalele limbi romanice:

<i>lat.</i>	<i>rom.</i>	<i>it.</i>	<i>fr.</i>	<i>spân.</i>
intro	intru	entro	(j')entre	entro
-as	-i	-i	(tu)	-as
-at	-ă	-a	(ii)	-a
-amus	-ăm	-iamo	(nous)	-amos
-atis	-ați	-ate	(vcus)	-â:s
-ant	-ă	-ano	(ils)	-an

Din paradigma dată mai sus reiese o apropiere mai mare între romînă și italiană, ambele prezentînd la pers. 11 sg. desinența -i a conjugării a IV-a latină (*4s*) care a înlocuit desinența -as a conjugării I, devenită -es în franceză și 'as în spaniolă.

Din exemplele date se poate trage concluzia că limbile romanice reprezintă limba latină modificată diferit în diversele provincii ale imperiului roman. Comparația dintre limbile romanice stabilește însă nu numai asemănări, ci și deosebiri, uneori importante. De exemplu, traducînd în latină și în limbile romanice expresia *Fiul vecinului*, constatăm, că cele două substantive ale limbii latine, *filius* și *vicinus*, s-au păstrat pînă astăzi pe întreg teritoriul locuit de popoarele romanice. Într-adevăr iată aspectul pe care îl are această expresie în limbile romanice apusene:

dalmată: *El fel' del vicain*

italiană: *Il figlio del vicino*

franceză: *Le fils du voisin*

spaniolă: *El hijo del vecino*

portugheză: *O filho do vezinho*

În latină acestei expresii îi corespunde *Filius vicini*. Construcția românească, cu totul deosebită de aceea a limbilor romanice apusene, arată că româna s-a dezvoltat numai parțial paralel cu celelalte limbi romanice, anume atunci, când a creat articolul. Dar în limba română articolul este postpus și se declină avînd un caz de dativ-genitiv, pe cînd în celelalte limbi romanice — inclusiv în dalmată — articolul este prepus și nu păstrează nici o urmă de declinare, ca de altfel și substantivul. Funcțiunea dativului și a genitivului este exprimată în limbile romanice apusene prin prepoziții. Construcția mai veche flexionară, păstrată în parte în limba română, a fost înlocuită în Apus printr-una nouă, analitică.

În ce privește locul articolului și înlocuirea flexiunii cauzale prin construcții analitice, prepoziționale, e semnificativ că limbile romanice apusene merg împreună cu limbile germanice *apusene* (de ex. cu engleza și olandeza), pe cînd limba română formează grup cu albaneza, macedoneana și bulgara avînd articolul enclitic care se declină (sau păstrează urme de declinare).

Multe afinități structurale — ca, de exemplu, înlocuirea infinitivului prin subjonctiv (*vreau să fac*), formarea viitorului cu auxiliarul *a vrea* (*voi face, o să fac*), coincidența dativului cu genitivul (*omului*), înlocuirea pronomelor posesive prin dativul aton al pronomelor personale (*din parte-mi, mi'am văzut fratele*) etc. — precum și un număr mare de cuvinte și de expresii idiomatice comune reunesă aceste patru limbi, la care se alătură în multe cazuri și neogreacă (avînd articol proclitic) și sîrbo-croata (fără articol), într-o uniune lingvistică balcanică *, din care însă nu face parte dalmata, în ciuda poziției ei geografice. Constatarea aceasta arată că limba română nu s-a format în apropierea dalmatei.

În lexicul ei latin, româna prezintă unele deosebiri față de celelalte limbi romanice, inclusiv dalmata. Astfel noi am păstrat în multe cazuri termeni latinești înlocuiți în Apus prin inovații sau prin împrumuturi germanice (de exemplu româna 1-a păstrat pe *incipere* > *a începe* ², pe cînd limbile romanice l-au înlocuit prin *cominitiare* ; adjectivului romînesc *alb*, din lat. *albus*, îi corespund în celelalte limbi romanice forme de origine germanică: dalm. *blank*, fr. *blanc*, spân. *blanco*, it. *bianco*). Româna a moștenit din latina orientală cuvinte de origine autohtonă, tracă. În latina orientală a existat o formă **brenu (m)* (înru-dită cu alb. *brez* « brîu ») care a devenit rom. *brîu*, prezentînd o evoluție fone-tică identică cu aceea a lat. *frenu (m)* devenit rom. *frîu* ³. Din aceeași epocă datează și *ma (d)zâre, sîmbure, vie (d)zure, d (z)ară* și altele (înrudite cu formele albaneze *modhulle, thumbulle, vjedhulle, dhalle*), prezentînd trecerea lui *l'*

¹ Pentru a numi studiul elementelor comune ale limbilor balcanice se întrebuițează termenul de «lingvistică balcanică». Vezi cartea lui Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problemes et resultats*, Paris, 1930.

² *Incipere* s-a păstrat și într-un mic grai retoroman din Alpi.

³ Vezi Henrik Baric, *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în *Qodisnjak*, knj. I, *Balkanoloski institut*, knj. 1, Sarajevo, 1957, p. 1 — 16. Vezi îndeosebi p. 12 și 16.

⁴ În grafia albaneză *ll* nu desemnează o geminată (consoană dublă), ci un *l* velar.

intervocalic la r¹ și africata *dz* (devenită relativ recent *z*) atât de caracteristică elementelor latine ale limbii române². Tot din epoca latinei populare orientale sînt după toate probabilitățile — și formele *brîn(d)ză*, *pîn(d)ză*, pentru care nu există corespondente albaneze³.

Romîna a moștenit din latina orientală și o seamă de elemente grecești inexistente în Apus sau prezentînd aspecte fonetice deosebite de acelea ale formelor romanice apusene, ca de ex. jur, arom. *stur* « stîlp » < lat. **giurus*, *gyrus*, **stulus*, *stylus* < gr. *ϋποϋ*, *στυλ*⁴.

Dar lexicul limbii romîne se deosebește mai mult de acela al limbilor romanice occidentale printr-un număr mare de împrumuturi slave, căroră în romanica apuseană le corespund deseori elemente germanice, de ex. pe de o parte rom. *război*, *pinten*, pe de altă parte dalm. *guer*, it. *guerra*, *sp* (*e*)*rone*, spân. *guerra*, *espuera*, fr. *guerre*, *eperon*. Trebuie subliniat faptul, important pentru stabilirea locului unde s-a format limba romînă, că elementele vechi germanice lipsesc cu desăvîrșire în lexicul romînesc. Împrumuturile germanice s'au răspîndit pe întreg teritoriul romanic apusean. Ele au pătruns și în vestul Peninsulei Balcanice, la romanicii din Dalmația, dar n-au ajuns pînă în romanica răsăriteană care stă la baza limbii romîne

Fonetismul vechilor elemente slave ale limbii romîne prezintă mai mari apropieri cu al limbii bulgare (cf. rom. *boz*, *crîng*, *deal*, *grajd*, *mașteră*, *mejdină*, *mîndru*, *nevestă*, a osîndi, oțet, peșteră, a pîndi, *praștie*, *primejdie*, *răspîntie*, *smead* — bulg. *băz* [dial. *boz*], *krăg* < *krăn*^g, *djal*, *grazd*, *masteha*, *mezđina*, *măđăr* < *mă*^d*7&*, *nevjasta*, *osăđi* < *osă*^d*điti*, *ocet*⁵, *peștera*, *păđi* < *pă*^d*điti*, *prasta*, *premezđije*, *razpa*ⁿ*tie*, *smjad*)⁶. Tratatamentul *st*, *zd* (rom. *șt*, *jd*) al grupurilor slave comune **tj* (**kt*^J, **đj*, redarea vocalelor slave comune **q*, **e*, **e*), **b* prin *în*, *ea* (*a*), *o*, *e* se constată și în toponimia slavă din Dacia, pe cînd în Peninsula Balcanică aceste reflexe nu se întîlnesc la apus de o linie care merge aproximativ de-a lungul graniței dintre Bulgaria și Iugoslavia, unde le

¹ în aceeași epocă vechea albaneză a împrumutat din latina orientală cuvinte cu l intervocalic redîndu-l prin l velar: lat. *bubalus*, *filum*, *masculus*, Radule *Im*), *scala* (rom. *buăr*, *bour*, *jir*, *mascur*, *pădure*, *scară*) > alb. *buall* «bivol», *fiii*, *mashkull*, *pyll* «pădure», *shkalle* «scară».

² Cf. (*d*)*zac*, (*d*)*zadă*, (*d*)*zănatic*, *frun*(*d*)*ză*, *osîn*(*d*)*ză*, *prîn*(*d*)*z*, *tir*(*d*)[?]*iu* etc. < lat. *jaceo*, *daeda*, *dianaticus*, *frondia*, *axungia*, *prandium*, *tardivus*.

³ Cf. și *mîn*(*d*)*z*, *mîn*(*d*)*ză*, *mîn*(*d*)*zat* — alb. *incî*, *me'ze*, *mezat*; *rin*(*d*)*ză* — alb. *rrendes* «chiag».

⁴ Lat. *gyrus* s-a păstrat și în Apus (it., spân., port., giro, provensal *gir*), dar cu pronunțarea i a lui *v* grecesc, pe cînd în Răsărit această vocală grecească, pronunțată probabil *ii*, a fost auzită ca iu, u de cei ce vorbeau latinește.

⁵ Cuvîntul slav *owtoa* (bulg. *ocet*, sîrb. *ocat*) e de origine latină (< lat. *acetum*).

⁶ În sîrbă acestora le corespund formele *baza*, *krug*, *deo*, *mae'eha*, *meda*, *mudar*, *nevesta*, *osuditi*, *ocat*, *pecina*, *puditi*, *praca*, *raspuce*, *smed*. Corespondentele sîrbești ale lui *grazd* și *premezdie* bulgare, dacă ar exista, ar prezenta d în locul lui *zd* bulgăresc. Cf. bulg. *mezda* — sîrb. *meda* (ortografic *medja*).

corespund reflexele *c, U, 6, dă, g, d, u* (<*9), *e* (*je, i*) (<*e), *ă* «*a*» (<*b, *&). Pentru stabilirea locului de formare a limbii române constatarea aceasta este de o importanță hotărâtoare. Cele mai vechi și cele mai numeroase elemente slave ale limbii române n-au putut fi împrumutate decît de la slavii daco-moesici și nu de la cei așezați în părțile de miazăzi ale Peninsulei Balcanice, la sud de munții Haemus, unde prestigiul limbii și al culturii grecești a împiedicat romanizarea, și nici de la cei din centrul și vestul Peninsulei, ale căror graiuri prezintă fonetisme deosebite de acela al elementelor slave ale limbii române.

Influența slavă asupra lexicului românesc a fost foarte puternică și a atins cele mai variate domenii: configurația terenului (*bîrlog, crîng, deal, dumbravă luncă, mlaștină, peșteră, podgorie, ponoare, prăpastie, prislop, stîncă, zăvoi*), ape curgătoare și stătătoare (*bahnă, crivină, gîrlă, iaz, iezer, izvor, obîrșie, ostrov, răstoacă, rovină, slatină*) fenomene ale naturii (*crivăț, nămete, omăt, potop, vișor, vijelie, viscol, zăpadă*), flora și fauna (*bob, boz, buruiiană, gîrniță, gorun, hemei, hrean, lobodă, mac, pelin, podbeal, răchită, stejar, știr, troscot; cîrtiță, crap, dihor, jder, mreană, păstrăv, rădașcă, rîs, somn, veveriță, zimbru*), agricultura (*brazdă, claie, coasă, a cosi, greblă, gunoi, a gunoi, a îmblăți, ogor, ovăz, pleavă, a plivi, plaz, plug, a prăși, snop, stog*), creșterea animalelor (*bivol, cireada, cloșcă, cocoș, cocină, coteț, a cloci, gînsac, gîscă, grajd, iesle, obor, poiată, rață*), casa și curtea (*colibă, grădină, grindă, a îngrădi, laviță, ogradă, pivniță, pod, podeală, a pcdi, poliță, prag, streășină, vraniță*), corpul omenesc (*cîrn, gîrbov, gît, glezne, pleșuv, obraz, slab, smead, știrb, trup*), particularități psihice și morale (*blajin, destoinic, drag, dragoste, groază, grijă, a iubi, jale, lacom, lene, mîndru, nădejde, năuc, pizmă, rîvnă, vesel, zglobiu*), condiții sociale, organizația feudală (*bogat, boier, rob, sărac, slugă, stăpîn, voievod*), rudenie (*a se înrudi lele, mașteră, nene, nevastă, rudă, rudenie*), unelte (*bici, brici, ciocan, clește, cosor, daltă, mreajă, perie, pinten, praștie, sabie, sită, topor, undiță*) etc.

Elementul lexical slav a intrat și în fondul principal de cuvinte al limbii române, ocupînd primul loc după elementul latin. Cu ocazia împrumutului masiv al elementelor slave, și fonetica limbii române a suferit o puternică influență slavă. Trebuie semnalat că și această influență slavă asupra limbii române are un caracter bulgăresc răsăritean. De exemplu existența așa-numitului *i* scurt final sau a diftongului *ea* în limba romînă este explicată de unii lingviști ca un rezultat al influenței slave. Sunete asemănătoare întîlnim, însă, pe teren slav meridional, numai în graiurile bulgare răsăritene. Toponimia slavă de pe teritoriul R.P.R. dovedește că ele au existat și în slava din Dacia (care împreună cu slava din Moesia avea o seamă de trăsături comune pe care unii slaviști le numesc slave daco-moesice).

Structura gramaticală a limbii române a rămas aproape neatinsă de influența slavă. Trebuie semnalată forma slavă în -o a vocativului singular al numelor feminine (sau avînd formă feminină): *soro, Rizeo*. De asemenea întrebuintarea, după model slav, a auxiliarului *a fi* în locul auxiliarului *a avea*: *am făcut*, dar

să fi făcut. Îndeosebi în derivație se simte o puternică influență slavă. O bună parte a sufixelor românești sînt de origine slavă.

Într-o perioadă mai recentă, la vechile elemente slave s-au adăugat împrumuturi slave mai noi din ucraineană, sîrbă, rusă și poloneză, precum și numeroase elemente maghiare, turcești, neogrecești și, în secolul al XIX-lea, italienești și franceze.

Lexicul limbii romîne este prin urmare de origine foarte variată. Relațiile dintre cuvinte sînt însă exprimate cu mijloace gramaticale care își trag originea în ultimă analiză din gramatica latină.

Locul și epoca de for» Așadar limba romînă nu este mai puțin romanică decît mare a limbii romîne limbile romanice apusene; ea este numai *altfel* romanică, uneori mai arhaică, mai apropiată de limba latină, alteori însă, pe lîngă conservarea unor forme arhaice, a dezvoltat trăsături proprii deosebite de cele din Apus. De asemenea ea se deosebește de limbile romanice apusene, atît prin elementele autohtone daco-moesice cît și prin cele împrumutate, slave, maghiare, turcești etc. În Apus elementele străine provin din limbile celtice, germanice și din arabă (unele elemente celtice au intrat de timpuriu în limba latină care le-a transmis și limbii romîne, ca de exemplu *cămașă, car, a se îmbrăca*).

Pentru a explica deosebirea mari semnalate mai sus între limba romînă și celelalte limbi romanice, inclusiv dalmata, sîntem nevoiți să așezăm teritoriul pe care s-a format limba romînă departe nu numai de limbile romanice apusene, ci și de dalmată.

Teritoriul romînesc este izolat de Dalmația printr-o zonă ocupată de limbi slave (bulgara, sîrbo-croata, macedoneana, slovena) și de albaneză. Izolarea aceasta nu datează însă numai din epoca în care s-au așezat slavii în Peninsula Balcanică (sec. al VH-lea al e.n.), ci din primii ani ai romanizării, începută pe timpul domniei lui August, a ținuturilor situate de-a lungul Dunării de jos. Aici, pe cursul inferior al marelui fluviu — care niciodată n-a constituit o graniță naturală s-a desfășurat un uimitor proces de romanizare care a durat șase secole, proces pornit din numeroasele orașe de limbă latină înșirate de-a lungul Dunării avînd chiar și după părăsirea Daciei capete de poduri pe țărmul stîng al fluviului, orașe care se romanizaseră încă în primele decenii ale e.n. și au rămas de limbă latină pînă la ocuparea lor de către slavi în jurul anului 600 e.n. În interiorul Peninsulei Balcanice romanizarea a pătruns relativ puțin. Spre sud, ea s-a oprit la o linie — numită linia Jirecek — de unde începea zona balcanică supusă influenței grecești și în parte grecizată. Linia aceasta trecea pe creasta munților Haemus. Spre apus romanizarea n-a atins decît foarte puțin regiunea muntoasă în care au fost descoperite relativ puține inscripții latine — care a continuat să fie locuită de traci și iliri neromanizați, strămoși ai albanezilor și — prin slavizare — ai sîrbo-croaților. Această largă zonă muntoasă slab roma-

nizată separa cele două zone înguste puternic romanizate din Peninsula Balcanică, cea dunăreană și cea dalmată, aceasta din urmă legată de Italia prin navigația foarte intensă ce se practica în antichitate și în evul mediu pe Marea Adriatică. O mărturie a romanizării intense a acestor două zone o constituie miile de inscripții latinești descoperite în Dalmația, în Dacia și în Moesia.

Spre nord, teritoriul romanizat cuprindea Dacia romană, adică Oltenia cu vestul Munteniei, estul Banatului și vestul Ardealului propriu-zis (fără Crișana) până la Porolissum (Moigrad) și o fîșie de teren de-a lungul Dunării muntene și moldovene. Așadar romanitatea daco-moesică, sprijinindu-se pe salba de orașe înșirate de-a lungul Dunării și pe cele din interiorul Daciei, se afla din momentul constituirii ei într-o poziție izolată de blocul roman apusean, izolare care s-a accentuat în urma repetatelor împărțiri ale imperiului și mai ales după cea definitivă de la anul 395 al e.n.

În interiorul muntos al Peninsulei Balcanice n-au existat zone romanizate decît în văile râurilor mai mari (de la sine înțeles numai la nord de linia Jirecek), ca de ex. în valea Moravei (în antichitate *Margus*) cu orașele *Naissus* (azi Niș), *Horreum Margi* (azi Ciupria) și, pe un afluent al Moraviei, *Remesiana* (azi Bjela Palanka), în valea superioară a Vardarului (în antichitate *Axius*) cu orașul *Scupi* (azi Skoplje), locul de naștere al împăratului Iustinian, după care a fost numit *Iustiniana Prima*, Cîmpia Mierlei cu orașul *Ulpiana* (azi Lipljan). Dar aceste enclave romanizate, înglobate în masivul traco-ilir din interiorul Peninsulei, cu cîte unul sau două orașe, nu pot fi comparate cu zona compactă romanizată de pe cursul inferior al Dunării, unde, de la gura Savei pînă în Deltă se înșirau vreo 40 de orașe în care se vorbea latinește, ca de exemplu: *Singidunum* (= Belgrad), *Dierna* (= Orșova), *Drobeta* (= Turnu Severin), *Aquae* (=Negotin), *Bononia* (= Vidin), *Ratiaria* (= Arcar), *Almum* (= Lom), *Augusta* (= Arlec), *Oescus* (=Gigen), *Sucidava* (= Celei), *Utus* (= Somovit), *Novae* (= Svistov), *Sexanta Prista* (= Rusciuc), *Appiaria* (= Rjahovo), *Transmarisca* (= Turtucaia), *Daphne* (= Oltenița), *Durostorum* (= Silistra), *Tropaeum Traiani* (= Adamclisi), *Axiopolis* (= Cernavoda), *Capidava* (= Calachioi), *Carsium* (=Hîrșova), *Troesmis* (= Iglița), *Arrubium* (= Macin), *Dinogetia* (=Garvăn), *Noviodunum* (= Isaccea), *Aegissus* (= Tulcea) etc. Se știe de asemenea că de la 106 pînă la 271 o vie romanitate a înflorit și în ținuturile intens romanizate ale Daciei, cu orașe ca *Romula* (= Reșca), *Drobeta* (=T. Severin), *Ulpia Traiana* =Sarmizegetusaromană), *Apulum* (=Alba Iulia), *Potaissa* (=Turda), *Napoca* (=Cluj), *Porolissum* (= Moigrad), *Tibiscum* (= Jupa, r. Caransebeș), *Ampelum* (= Zlatna), *Alburnus maior* (= Roșia Montană, etc.

Orașele de pe țărmul drept al Dunării și-au păstrat capetele de pod de pe țărmul stîng și după părăsirea oficială a Daciei. În multe cazuri știm și numele antic al localităților de pe țărmul stîng, care atît de puțin a fost părăsit de imperiu, încît după Aurelian au mai fost construite poduri peste Dunăre. Pînă în secolul al VI-lea s-au păstrat ca așezări romane la nord de Dunăre *Constantia*, *Lederata*,

Praetorio, Drobeta, Sucidava, Turris, Daphne. De asemenea, pe țărmul stîng al Dunării la *Hinova, Desa, Bistreț, Zăvalu, Pietroșani, Frumoasa, Dichiseni, Qura Ialomiței, Bărboși*, au existat pînă în sec. al VI-lea un fel de capete de poduri în fața localităților *Egeta, Ratiaria, Cebro, Augusta, Novae, Abrittus, Durostorum, Carsium* și *Dindgetia*, de pe țărmul drept al fluviului.

Dintre orașele de pe malul drept al Dunării sau din apropierea fluviului (de la gura Savei la vale), unsprezece erau reședințe de episcopii în secolele IV—VI: *Singidunum, Margum, Viminacium, Aquae, Castra Martis, Ratiaria, Oescus, Novae, Abrittus, Appiaria* și *Durostorum*.

Cu toate acestea o seamă de cercetători au extins teritoriul de formare al limbii romîne și asupra regiunilor apusene ale Peninsulei Balcanice. Astfel O. Densușianu, luînd în considerare unele asemănări dintre dalmată și romînă, precum și elementele comune ale albanezei și romînei, plasează patria primitivă a romînilor în apropierea Dalmației și Albaniei. Am văzut însă mai sus că romîna se deosebește foarte mult din punct de vedere structural de dalmată. Cercetători mai noi au arătat că *dalmată și romîna nu posedă elemente latine balcanice comune*, inexistente în celelalte limbi romanice. Tot ce este comun acestor două limbi se explică prin evoluția romanică comună. Nu există prin urmare motive care să ne oblige să căutăm teritoriul de formare a limbii romîne în vestul Peninsulei Balcanice. Iar în ceea ce privește teritoriul albanez, albanologii sînt de acord că el se întindea departe spre nord'est. E de remarcat că numele antic al celui mai important oraș din centrul Peninsulei Balcanice, *Naissus*, a fost transmis slavilor de către o populație albaneză care l-a modificat după legile fonetice ale albanezei *K*.

Dar dovada? hotărîtoare în problema teritoriului de formare a limbii romîne ne este oferită de caracterul sud-slav de tip răsăritean (bulgar) al vechilor elemente slave ale celor patru dialecte romînești. Precum am arătat mai sus, linia care desparte — și despărțea cu siguranță și în trecut — graiurile sud-slave de tip răsăritean de cele de tip apusean trece aproximativ de-a lungul graniței actuale dintre Bulgaria și Iugoslavia. Așadar numai partea Peninsulei Balcanice situată la est de granița bulgaro-iugoslavă și la nord de linia Jirecek (creasta munților Haemus) a putut aparține teritoriului de formare a limbii romîne. Populația romanizată din această zonă era concentrată îndeosebi în orașele și satele de veterani din apropierea Dunării. Totuși inscripțiile arată existența unor elemente romanice, relativ mai rare, și în interiorul Moesiei, pînă la poalele nordice ale munților Haemus.

Din această mică zonă, e adevărat puternic romanizată, a Peninsulei Balcanice ar fi trebuit să plece acele valuri de populație romanică, care — după o altă teorie, a lingvistului Al. Philippide ar fi reromanizat, începînd din sec. al VH-lea, teritoriile de la nord de Dunăre, unde astăzi vorbesc romînește

¹ în limba albaneză orice *.t* vechi a devenit *s* (ortografic *s/0*: *Lyssus* > *Lesh*, *Scupi* > *Shukp*, *sanitosus* > *shendosh* etc, iar *ai* s-a redus la *t*: *Naissus* > *Niș*.

vreo 17 milioane de oameni. O asemenea mi grație masivă, pornită de pe un teritoriu restrâns, e însă foarte puțin probabilă. Eroarea lui Philippide și a altora (ca Weigand și însuși Roesler) se datorește între altele, faptului că ei considerau Dunărea ca o graniță etnică și lingvistică. În realitate Dunărea n-a constituit o graniță etnică nici pentru triburile daco-moesice, nici pentru populația romană daco-moesică și nici pentru slavii daco-moesici care s-au stabilit în regiunile de la nord și de la sud de Dunăre în cursul secolelor al VI-lea și al VII-lea. În acest spațiu daco-moesic, care forma o unitate geografică, etnică și culturală, a avut loc conviețuirea romano-slavă care explică puternica influență slavă de tip bulgar asupra limbii române. O dovadă că graiurile slave de tip bulgar erau vorbite departe la nord de Dunăre o constituie nu numai toponimia slavo-bulgară de pe teritoriul țării noastre, ci și caracterul bulgar al unor elemente slave ale limbii maghiare.

Conviețuirea romano-slavă din spațiul daco-moesic a luat sfârșit prin romanizarea slavilor din Dacia și slavizarea romanilor din Moesia; dintre aceștia din urmă o bună parte a migrat ca păstori atât spre sud, sud-vest și vest, ajungând până în Pelopones și Istria, cât și spre nord. Dar nici de acum înainte Dunărea de jos nu constituie o linie despărțitoare netă între regiunile pe care le străbate. Ea nu separă populația românească din Dobrogea de restul țării, cum nu separă cursul ei mijlociu pe sîrbii, maghiarii și germanii de pe cele două maluri.

Transformarea unei limbi mai vechi într-una nouă nu se face într-un interval de timp scurt. Modificările treptate în lexic și în structura gramaticală au nevoie de mai multe secole pentru ca să dea unei limbi un aspect nou, destul de deosebit de cel vechi ca să se poată vorbi de o limbă nouă. La fel a decurs și evoluția lentă care a transformat latina populară daco-moesică în limbă română. Elementele latine ale limbii bulgare și toponimia pe care slavii daco-moesici au împrumutat-o de la romanici nu prezintă încă particularități care ar putea fi numite românești. În secolele al VI-lea și al VII-lea încă nu poate fi vorba de o limbă română. Schimbările fonetice, lexicale și gramaticale în romanica daco-moesică, în urma cărora ea a luat aspectul românei comune dinaintea separării celor patru dialecte românești, s-au petrecut, în intervalul lung dintre secolele al VII-lea și al IX-lea. Abia acum, în sec. al IX-lea, poate fi numită *română comună* limba populației romanice daco-moesice. Limba aceasta au dus-o cu ei spre sud vlahii — strămoșii aromânilor — amintiți de cronicarii bizantini, în secolul al X-lea în sudul Peninsulei Balcanice, ca veniți din părțile dunărene, din vecinătatea Daciei¹. La această dată trăsăturile fundamentale ale românei erau așadar constituite.

Ce ne spune tradiția? Argumentele prezentate în cele ce au precedat, fie ele de ordin istorico-arheologic sau lingvistic, duc, după părerea noastră, la un singur rezultat: imposibilitatea admiterii unei imigrări a poporului

¹ Vezi cele spuse de scriitorul bizantin din secolul al XI-lea, Kekaumenos, despre vlahi (traducerea românească a pasajului se găsește la Al. Philippide, *Originea Românilor*, voi. I, Iași, 1923, p. 662).

român din Peninsula Balcanică și confirmarea tezei despre autohtonitatea românilor în teritoriul de la nordul Dunării, ca urmași ai populației băștinașe geto-dace romanizate și a slavilor asimilați în decursul conviețuirii lor cu această populație romanică.

În fond, acest rezultat nu face decât să verifice științific multiseculara tradiție despre autohtonitatea și originea poporului român. Într-adevăr, în sînul poporului român, conștiința despre romanitatea limbii și despre originea lor romană nu s-a stins, în realitate, niciodată. Ea s-a păstrat prin însuși faptul că toți membrii acestui popor n-au încetat în cursul veacurilor să se numească *romîni*. Această conștiință a originii romane apare încă vie la unii conducători ai « vlahilor » din Balcani, cum e Ioniță, pe la anul 1200, în corespondența lui cu papa Inocenț al III-lea. Originea romană a vlahilor din Balcani o recunoaște și anonimul călugăr dominican, în 1308, considerîndu-i ca fugiți din Ungaria, iar numirea de *romîni* (Romani), pentru populația romînească din *Ardeal*, se găsește într-o scrisoare papală datînd din anul 1345. Originea comună a moldovenilor și muntenilor o mărturisește Ștefan cel Mare (sec. XV) în mesajul său către Senioria venețiană, iar călugării de la Mănăstirea Dealu (Tîrgoviște) știu să povestească unor călători italieni (Aloisio Gritti și Francesco della Valle) din secolul XVI despre colonizarea Daciei cu romani și de scoborîrea romînilor din acești coloniști. Ideea e reluată, apoi, de învățații noștri cronicari din sec. al XVII-lea. Convingerea plămădirii pe loc a neamului romînesc, din coloniștii Romei sau din aceștia și populația băștinașă, a fost iarăși neclintită, atît la cărturari cît și la oamenii de rînd, în toate timpurile. Indiferent de felul în care își imaginau nașterea poporului român, cronicarii noștri mai vechi și mai noi, cu excepția unor confuz-îmbinate «basmе», ca acelea din *Cronica Anonimă a Țării Romînești* (Letopisețul Cantacuzinesc) etc. despre un descălecat tîrziu de tot, nu se îndoiau cîtuși de puțin de originea comună și autohtonitatea neamului din cele trei țări romîne *. Într-un « memoriu » al lor din anul 1761, romîni hunedoreni afirmă categoric că ei sînt «urmașii vechilor daci».

În ce privește cronicarii și cărturarii străini, nu mai tîrziu de a doua jumătate a sec. XI, generalul și scriitorul bizantin Kekaumenos făcea justă apropiere dintre vlahii balcanici și dacii lui Decebal, indicînd în modul cel mai categoric legătura dintre acești « romîni » și vechea populație traco-dacă din regiunea carpato-danubio-moesică. Cu șase secole mai tîrziu, pe la sfîrșitul veacului al XVII-lea, învățatul Stolnic Constantin Cantacuzino afirma că «nu toți dacii au pierit» și că amestecul romanilor cu dacii a fost o realitate. Nici Școala istorică ardeleană, cu un Samuil Micu-Klein și Petru Maior în frunte, n-a putut să-și impună durabil exagerata teorie despre caracterul « pur roman » al romînilor.

¹ Cf. *Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI publ. de I. Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad. R.P.R., 1959, p. 154 și urm.; *Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și Dan Simonescu, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 1 și 19.

Romanitatea limbii a fost, de altfel, foarte devreme recunoscută, încă din adânc ev mediu, de învățații și cărturarii străini. Însăși denumirea de vlah (voloch, olâh etc), veche de zece secole, cu care au fost designați de popoarele înconjurătoare, fie vlahii din Balcani, fie cei din ținuturile de la nordul Dunării, depune o mărturie incontestabilă despre originea romană a poporului și a limbii.

Atât cărturarii bizantini (începînd cu acel Kekaumenos din sec. XI, cu un Kinnamos din sec. XII), cât și umaniștii apuseni (un Poggio Bracciolini din sec. XV, de pildă), de la cei mai vechi pînă la cei mai recentî (cu excepția a vreo două, trei cazuri de vădită lipsă de informație), toți erau unanimi în a recunoaște nu numai originea romană a romînilor, ci implicit, și obîrșia lor din coloniștii aduși de Traian în Dacia.

Încheind această primă parte a expunerii noastre în legătură cu originea poporului romîn, urmează să examinăm, la lumina puținelor date de care dispunem, și desfășurarea vieții social-politice a populației de pe teritoriul fostei Dacii, pentru a cunoaște și condițiile istorice concrete în care s-a împlinit procesul de formare a limbii și poporului romîn.

Traicul societății ome-
nești, forțele și relațiile
de producție

Din cauza lipsei izvoarelor, problema studierii dezvoltării
forțelor și relațiilor de producție din această epocă prezintă
serioase dificultăți. Lipsindu-se datele concrete asupra

transformărilor petrecute în sînul societății băștinașe de
la retragerea aureliană pînă la sfîrșitul mileniului I, istoricul este redus la
datele încă incomplete ale cercetărilor arheologice, la analogii sau la reconsti-
tuirii pornind de la realități mai tîrzii.

Urmările retragerii statului roman din Dacia au fost deosebit de importante
pentru dezvoltarea ulterioară a societății autohtone. Populației rămase în Dacia
i se deschidea posibilitatea de a se dezvolta pe căi noi, către un mod de producție
superior sclavagismului. Pentru moment ea trebuia, însă, să adopte o formă
de organizare socială care să corespundă condițiilor istorice existente.

În urma dezagregării organizării municipale, a decăderii și dispariției
orașelor, care fusese principala temelie a societății sclavagiste, acestea nu mai
puteau juca nici un rol în viața fostei provincii. Decăderea economiei sclavagiste,
ca și așezarea pe teritoriul Daciei a unor populații libere, a adus la mutarea cen-
trului vieții economice de la oraș la sat. Așa se și explică cuvîntul romînesc *sat*,
cu care se denumște așezarea rurală, format din cuvîntul latin *fossatum*, în timp
ce denumirea pentru oraș s-a introdus mai tîrziu din limba maghiară (*vdros*).

Populația din Dacia s-a raspîndit, așadar, în mediul rural. Aici însă se
păstra încă o formă de organizare care își dovedise vitalitatea în cursul stăpînirii
romane și care putea servi și mai departe ca bază organizatorică, *obștea satească*,

comunitate teritorială, caracterizată prin dualismul scos în evidență de Marx « între proprietatea colectivă asupra pământului și gospodăria parcelară, individuală a familiilor »¹ K. Că obștile țărănești libere se menținuseră în timpul stăpînirii romane rezultă și din faptul că în imperiul de răsărit, după cum a dovedit bizantinologul M. V. Levcenko, ele au continuat să existe în secolele IV—VI. Desigur nu mai este vorba de tipul arhaic al obștei, în sînul acesteia se petrecea un proces de evoluție. Este foarte probabil că sistemul reîmpărțirilor pământului arabil, caracteristic obștei arhaice de la sfîrșitul orînduirii comunei primitive, fusese depășit. În vremea romană tîrzie se trecuse la un alt tip de obște caracterizat prin posesiunea privată a loturilor arabile, firește cu interdicția vînzărilor, și prin proprietatea comună care se putea reîmpărți și arenda, în acest tip de obște se puteau încadra și micii proprietari funciari existenți, care nu puteau trăi izolați în împrejurările create prin dispariția organelor de stat. Un puternic impuls l-au primit obștile locale din partea obștilor dacilor liberi și ale populațiilor migratorii care s-au așezat (în măsura în care s-au așezat) pe teritoriul Daciei. Căci și aceste populații aflate într-un proces de diferențiere internă, trecuseră la organizarea lor în obște.

În asemenea condiții, obștile localnicilor s-au consolidat și întărit. Cu toate că informațiile de care dispunem sînt extrem de reduse, putem admite că forma de organizare dominantă, în secolele IV—VI, deci înainte ca slavii să fi venit cu obștea proprie, era obștea satească într-o fază deja mai evoluată față de obștea arhaică. Cu o viziune istorică remarcabilă, stabilea acest lucru încă aproape acum 100 de ani Karl Marx (e drept că pentru epoci mai tîrzii): « Așa stăteau lucrurile în provinciile românești. Modul lor de producție inițial era bazat pe proprietatea comună, dar nu proprietatea comună în forma ei slavă, și cu atît mai puțin în cea hindusă. O parte a pământului era cultivat ca proprietate privată liberă, de către membrii obștei pe cont propriu, altă parte a lui — ager publicus — era cultivată de toți împreună. Produsele acestei munci în comun serveau în parte ca fond de rezervă pentru anii cu recoltă proastă sau alte întîmplări neprevăzute, în parte ca tezaur public pentru acoperirea cheltuielilor războiului și ale cultului, precum și a altor cheltuieli ale comunei »².

În orice caz, menționarea satelor atît în teritoriile stăpînite de goți în șesul Munteniei, cît și în cele dominate de huni în Banat și de slavi în Sclavinia nord-dunăreană, este o indicație, dacă nu o certitudine, că locuitorii lor trăiau în obști.

Că obștea satească era forma de organizare predominantă a populațiilor agricole și păstorești de pe teritoriile din stînga Dunării, se poate vedea și din informațiile pe care ni le-a transmis Priscus din Panion³. În adevăr, cu prilejul

695.

¹ K. Marx-F. Engels, *ConimeHun*, voi. XXVII, p.

² K. Marx, *Capitalul*, I, ed. 2, p. 233.

³ Priscus, *Ambasadele*, A III (ed. Gh. Popa-Lisseanu, voi. VIII, Buc, 1938).

*Izvoarele istoriei
Romînilor,*

călătoriei ambasadei lui Teodosie al II-lea la Attila, din care făcea parte și autorul Priscus înregistrează în șesul din vestul Banatului numeroase sate, compuse din colibe (xaAtSjBoa) din care ambasada se aproviziona cu mei și cu o băutură făcută din miere, numită «în limba localnicilor» (iišo? (mied). Indiferent de originea etnică a populației acelor sate, este de reținut, totuși, că, atât în Dacia cât și în șesul Tisei populația existentă trăia în sate înțelegând prin aceasta comunități sătești. Aceste obști au avut rolul hotărîtor în formarea relațiilor feudale. Apariția și dezvoltarea feudalismului constă în transformarea țăranilor liberi, membri ai obștilor, în țărani dependenți, proces pentru care a fost necesară o lungă perioadă și al cărui început, în Dacia, trebuie căutat la sfîrșitul secolului al III-lea e.n. Existența obștei constituie una din premisele feudalismului, fie că acele comunități erau numai agricole, fie că ele erau păstorești sau mixte, cum par a fi fost obștile daco-romane. Căci ocupația păstorească, prin acumularea de bogății în vite în mîna unora, nu împiedică formarea relațiilor feudale, ci dimpotrivă o ajută.

De cea mai mare importanță pentru definirea relațiilor dintre obștile agricole și stăpînitorii huni, este menționarea unor sate care depind direct de membrii aristocrației hunice. Astfel Priscus cunoaște un sat peste care *domnește* una din soțiile lui Bleda, iar despre Berichus, unul din aristocrații de frunte de la curtea lui Attila, el relatează că « avea în stăpînirea sa mai multe sate din Sciția ». Este foarte greu să definim caracterul dependenței acelor comunități față de « stăpînii » lor. Indiferent de aceasta însă, între sătenii care le compuneau existau aceleași relații de comunitate. Nici unul din izvoarele antice nu lasă să se întrevadă că între săteni și « stăpînii » satului ar fi existat raporturi de dependență personală a fiecăruia dintre membrii obștei. Se pare că întreaga obște, teritoriul împreună cu oamenii de pe el, erau aservite, adică se aflau într-o dependență colectivă, rezultată din dreptul cuceritorului. La acea dată, între membrii obștei nu apăruseră încă diferențieri importante.

Dacă aceasta era situația în teritoriul stăpînit și controlat direct de către huni, este de presupus că obștile situate geografic mai departe de centrul lor de stăpînire și mai izolate prin însăși configurația terenului, cum erau cele din Dacia muntoasă, se bucurau de o mai mare libertate, fiind supuse numai obșnuitelor dijme în produse agricole, la rechiziții de vite și la corvezi, impuse de războinicii din stepă. În același fel trebuie să ne imaginăm și relațiile cu gepizii și cu avarii.

Populația băștinașă, organizată în obști constituia un factor important și necesar din punct de vedere economic, contribuind prin dările în natură și prestațiile în muncă la care era supusă la întreținerea războinicilor stăpînitori. Populația subjugată alimenta însă și forțele militare ale cuceritorului prin cotingentele de războinici ce i se cereau de acesta. Obligațiile față de vremelnicii stăpîni nu vor fi fost ușoare. Abuzurile inerente unor vremuri așa de agitate trebuie să fi fost frecvente. De aceea dominația populațiilor nomade stînjenea

desigur, dezvoltarea forțelor de producție, din care cauză procesul intern de dezvoltare a comunităților a fost foarte lent pînă în momentul cînd obștea locală a primit un puternic impuls, începînd cu secolul al VII-lea din partea obștei slave.

În adevăr, în secolul al VII-lea slavii de la noi se găseau într-o organizare similară celei a obștilor autohtone. Între comunitățile autohtone și cele slave s-au stabilit *raporturi de colaborare*, chiar dacă slavii au deținut în unele regiuni supremația militaro-politică. Asemenea raporturi contribuiau la întărirea obștilor și la dezvoltarea forțelor de producție. Colaborarea era cerută de necesitățile obiective atît economice cît și de apărare. Ea s-a realizat în cadrul unor *confe' derații sau uniuni de obști* agricole și păstorești formate din obștile situate pe anumite unități geografice și economice. Procesul de încheiere a uniunilor de obști vecine trebuie să fi început încă din secolul al VII-lea. În ceea ce privește pe slavii din apropierea Dunării, el este ■ menționat pe la sfîrșitul secolului VI, în *Strategikon-ul* lui Pseudo-Maurikios.

În veacurile următoare procesul trebuie să fi luat o amploare din ce în ce mai mare. Pe măsură ce relațiile dintre băștinași și slavi se intensificau, uniunile de obști cu caracter defensiv trebuie să fi înglobat obștile teritoriale, atît slave cît și autohtone, așezate fie pe valea *cîte* unui rîu, fie în regiuni închise, cu viață economică comună. Acestea au fost numite de romîni *țări* (Țara f = terra] Hațegului, Țara Amlașului, Țara Făgărașului, Țara Brodnicilor etc), iar de către slavi cu un termen corespunzător, de ex. *Vlașca*, în sensul de « țara » Vlahilor (= a romînilor).

Obștea sătească conținea însă în sînul ei contradicții care trebuiau să ducă, în mod necesar, la descompunerea relațiilor inițiale, egalitare. În adevăr, inițial, obștea sătească era proprietara atît a solului arabil *cît* și a pășunilor, pădurilor și apelor. Însă nu tot pămîntul arabil era lucrat în comun ci o parte era dată în folosință membrilor obștei, prin sistemul împărțirilor periodice. Or, faptul că însușirea produsului avea un caracter privat, ca și posesiunea uneltelor și vitelor mari și mici, crea posibilitatea apariției unei inegalități între membrii comunității, adică «terenul pentru concentrarea bunurilor mobile de exemplu a vitelor, a banilor și, uneori, chiar a sclavilor sau a unor oameni dependenți» — un fel de șerbi » ¹ în mîna unora din membrii obștei.

Astfel își fac apariția începuturile dezagregării obștei, germenii unei evoluții lente către un nou mod de producție. Prima ruptură în relațiile clasice de obște s-a făcut prin trecerea loturilor arabile în proprietate privată, în timp ce proprietatea comună asupra pădurilor, pășunilor și apelor se menține pînă tîrziu, în plină orînduire feudală. În etapa împărțirilor periodice a solului arabil, inegalitatea între membrii obștilor era frînată prin înseși acele reîmpărțiri. După ce însă loturile au trecut definitiv în mîna cultivatorilor, ca proprietate privată, cei ce obținuseră loturi mai bune și dispuneau de un utilaj mai bogat

și de vite mai multe, aveau posibilitatea să obțină recolte mai bogate, să schimbe surplusurile și să supună pe alți membri ai obștei unei dependențe economice. Creșterea productivității în ramurile principale ale economiei, în primul rând în agricultură prin dezvoltarea treptată a forțelor de producție și în speță prin generalizarea tehnicii aratului, constituie baza transformărilor petrecute în sînul obștilor băstinașe. Dezvoltarea meșteșugurilor, îndeosebi prelucrarea fierului, ca și avîntul luat de procesul de schimb, au contribuit curînd la o creștere apreciabilă a forțelor de producție, care se face clar simțită începînd cu secolul al IX-lea și al X-lea. Astfel, agriculturii îi stau la dispoziție unelte de fier din ce în ce mai numeroase și mai variate: hîrlețe cu ramă de fier, seceri, cosoare, fiare de plug. Merită a fi menționată în mod special descoperirea unui atelier de fierar la Bucov, nu departe de Ploiești, datînd din secolul al X-lea.

Răspîndirea agriculturii cu plugul cu brăzdar de fier a avut ca urmare o creștere a producției cerealiere și a schimbului. Deși informațiile de care dispunem se referă numai la valea Dunării de jos, este de presupus că fenomenul nu s-a limitat la malurile marelui fluviu. Cronicarii bizantini, povestind evenimentele petrecute în Dobrogea în a doua jumătate a secolului X, arată că pe malurile fluviului trăia o populație numeroasă care cultiva mei, orz și grîu. Rușii chievieni asediați la Durostor de ostile bizantine, executau în timpul nopții ieșiri pentru aprovizionare, ceea ce lasă să se înțeleagă că în regiunea învecinată marii cetăți existau mijloace de hrană, fapt ce se explică tocmai ca urmare a dezvoltării pe care o luase agricultura ¹. Totodată, descoperirile arheologice ca și știrile cronicilor bizantine și rusești ne dau posibilitatea să sesizăm o activitate comercială deosebit de intensă și variată care se desfășura în centrele ce se întindeau de-a lungul malului dobrogean al Dunării. Către aceste centre se îndreptau, mai ales după ce Dobrogea a fost cucerită de bizantini și integrată în aria economică a imperiului, produsele din Bizanț, din Rusia chieviană, din regiunile răsăritene și nord-pontice ca și din regiunile central-europene ². Intensa circulație monetară ce se constată, începînd din vremea domniei lui Ioan Tzimisces, constituie și ea o puternică dovadă a creșterii activității comerciale din regiunea Dunării inferioare.

Această accentuată creștere a forțelor de producție în secolele al IX-lea și al X-lea a avut însemnate consecințe de ordin social. Astfel, procesul de descompunere al obștilor a luat un ritm mai pronunțat. În același timp s-a accentuat și procesul de constituire a marii proprietăți funciare și de formare a celor două clase fundamentale ale societății feudale: *clasa feudalilor*, *mari proprietari de sate* și *clasa țărmimii dependente*. Unele obști sătenești și-au continuat existența și în secolele următoare, creînd premisele micii proprietăți libere. În secolul al IX-lea începe și procesul de închegare a primelor formațiuni politice cu caracter feudal începător,

¹ Cedrenus-Skylitzes, II, p. 402 (ed. Bonn),

² Povestea vremurilor de demult (*Cronica lui Nestor*, ed Gh. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Rominilor*, Buc, 1935, p. 73).

proces ce continuă în secolul următor. În adevăr, în regiunile vestice, știrile legate de primele incursiuni ale maghiarilor la răsărit de Tisa, documentează existența unui voievodat (ducat) în părțile Bihorului, în fruntea căruia se găsea Menu-morut. O altă formațiune politică băștinașă, condusă de Glad se găsea în Banat, iar în centrul Transilvaniei o a treia condusă de Gelu, el însuși caracterizat ca român (vlah). Aceste formațiuni feudale începătoare, s-au constituit în timpul dominației statului bulgar la nordul Dunării, în secolul IX. Probabil că sub presiunea statului bulgar și a bisericii sale, religia creștină îmbrățișată de populația daco-romană începând din secolul IV s-a generalizat și s-a impus organizarea bisericii după modelul celei bulgare, introducându-se și limba slavă ca limbă liturgică. Așa se explică de ce terminologia creștină de bază este de origine latină, în timp ce termenii referitori la ierarhia și organizația bisericii sînt de origine slavă-bulgară. Scrisul slavon s-a răspîndit în decursul secolului X atît în Dobrogea (de ex. unele din inscripțiile zgîriate pe pereții bisericiutei rupestre de la Basarabi, reg. Constanța), cît și în așezarea rurală de la Bucov, reg. Ploești.

Mai numeroase, însă, informațiile privitoare la regiunea dobrogeană ne îngăduie să putem vorbi aici deja de un adevărat feudalism timpuriu. Astfel Inscripția slavă descoperită la Mircea Vodă (reg. Constanța), care păstrează și o dată (anul 943), ne face cunoscut numele unui jupan Dimitrie ¹, stăpînitor feudal dobrogean din prima jumătate a secolului X. Nu mult mai tîrziu, în timp ce împăratul Ioan Tzimisce se afla la Durostor (971), izvoarele ne aduc știrea că un număr de căpetenii « locale au intrat în tratative cu împăratul, făcînd act de supunere » ². Aceste căpetenii care dispun de cetăți (9pol'ipoc) sînt deja mici feudali locali. Și mai importantă încă din punctul de vedere al urmăririi procesului de feudalizare a societății autohtone este *Nota toparhului anonim* (Nota toparhului grec), din care aflăm de existența, în jurul anului 1000, probabil în nordul Dobrogei, după interpretarea dată de M.V. Levcenko, a unei aristocrații locale, suficient de puternică pentru a impune o politică potrivită intereselor ei, însuși toparhului reprezentant al statului bizantin ³.

Este clar că în secolele IX—X cel puțin în unele regiuni ale țării noastre, procesul de constituire a unei aristocrații feudale făcuse progrese mari, ceea ce ne dă dreptul să vorbim de *începutul perioadei timpurii a feudalismului*. Acest proces va continua și se va desăvîrși în primele veacuri ale mileniului al doilea.

Lipsa izvoarelor nu ne permite să urmărim modul concret cum au apărut cele două clase de bază ale societății feudale pe teritoriul patriei noastre. Este însă sigur că, o dată ce am admis că forma de organizare social-economică în această perioadă a fost obștea, punctul de plecare a diferențierii trebuie să-l

¹ *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, în *Studii, revistă de istorie și filozofie*, III, anul, 4, iulie-septembrie 1951, p. 122 — 134.

² Cedrenus-Skylitzes, III, p. 401.

³ M. V. Levcenko, *Лфеунуу ъсмоHHUK no eонпocy pyccK0-eu3aHтнуucKux omnouiemia* «Xe. 3анucKa ипенecKozo monapxa, în *Бу3авнуucKuu БпеMenuuK*, IV, 1951, p. 42 — 72.

constituie însăși aceasta. În adevăr obștea, ca și uniunile de obști (« țările»), conțineau chiar în sînul ei germenii dezagregării. Căci, atît pentru nevoile interne cît și pentru relațiile cu triburile migratorii stăpînitoare, obștile își alegeau din sînul lor pe acei membri care se bucurau de un prestigiu mai mare. Sarcina lor era să rezolve litigiile dintre membrii obștei sau dintre obști, împreună cu sfatul bătrînilor, să țină legătură cu popoarele dominante și să se îngrijească de apărare. Este posibil ca acest rol să-l fi îndeplinit *juzii* sau *judicii*, a căror principală atribuție (dar nu singura) era, probabil, cea cu caracter judecătoresc. Din păcate nu știm cînd a apărut instituția *judeciei*, dar faptul că ea poartă o denumire latină și se întîlnește și în alte regiuni ale fostului imperiu roman, de pildă în Sardinia, ne îngăduie s-o considerăm creație destul de timpurie în sînul societății daco-romane.

Alături de latinescul *domn* (*dominus, domnus*), au pătruns și s-au generalizat și la romîni ca termeni ai unor instituții împrumutate de la slavi, cuvintele *cneaz, jupan, voievod*. Din păcate nu posedăm decît știri tîrzii asupra *cnejilor* de pe teritoriul țării noastre. Cea mai importantă informație ni s-a păstrat de călugărul Rogerius, raportîndu-se la epoca invaziei tătarilor din 1241. Cnejii menționați de Rogerius aveau tocmai sarcina de a împărți dreptatea (*qui iustitiam facerent*) și de a procura tătarilor invadatori « cai, animale, arme, daruri și veșmintele necesare » (*et eis equos, animalia, arma, oxenia et vestimenta utilia procurarent*) \ adică exact aceleași vechi atribuții pe care le avuseseră și în epoca de apariție și formare a relațiilor feudale delegații obștilor și, foarte probabil, și *juzii*. Nevoile de apărare au silit obștile să se confedereze și să aleagă o căpetenie militară numit *voievod* (*dux*), *domn*. Este clar că în sînul obștilor și uniunilor de obști s-a format o pătură de căpetenii, care, organizîndu-și cete de luptători, s-a constituit cu timpul într-o *aristocrație militară*, izvorul social al clasei feudalilor, a boierilor.

În felul acesta, organele create de comunități pentru a servi intereselor obștești, ajung cu timpul să se *autonomizeze*, adică, așa cum arată F. Engels « servitorul inițial al comunității se transformă treptat, dacă împrejurările îi sînt favorabile, în stăpîn » ². Fundamentul economic al acestui proces îl constituie exploatarea proprietății cu ajutorul prizonierilor de război transformați în robi. Dispunînd de forță de muncă suplimentară, aristocrația militară are posibilitatea de a lucra mai intens loturile sale și, totdeodată, de a pune mîna pe terenuri nelucrate și de a-și mări proprietatea prin defrișări, în dauna celorlalți membri ai obștilor care nu dispuneau decît de forța de muncă a familiilor lor. Proprietatea aristocrației militare va crește astfel prin abuz și forță, transformîndu-se

în
adevăra
te
domeni
i

feudale lucrate cu robi și cu țărani dependenți. Așadar feudalismul s-a format și pe teritoriul Daciei, în urma aservirii țăranilor liberi, membri ai obștilor. în cursul procesului de feudalizare a avut loc mai întâi o

¹ Rogerius, *Carmen Miserabile* XXXV.

² F. Engels, *Anti-Dühring* E.S.P.L.P., Buc, 1955, p. 198.

întărire treptată a posesiunii private asupra pământului și trecerea de la obștea agrară la obștea marcă. Separarea aristocrației militare de restul populației a creat premisele subjugării treptate a obștilor.

Din cele spuse pînă aici, este clar că feudalismul s-a născut pe teritoriul țării noastre din însăși dezvoltarea internă a societății, pe cale pur economică, fără a fi fost importat dinafară. Acest fenomen a fost scos în evidență și de K. Marx într-o scrisoare adresată lui Engels, în care se spune: «acest mers al dezvoltării în Moldova și Valahia este interesant prin faptul că aici se poate arăta apariția iobăgiei pe cale pur economică, fără vreo verigă intermediară sub forma cuceririi sau antagonismului dintre două triburi»^x.

Concluzii: Ținînd seama de ansamblul contribuțiilor aduse la lămurirea problemei noastre de știința istoriei, în general, de arheologie și lingvistică, în special și după ce am încercat să lămurim și aspectul social-economic al fenomenului de etnogeneză, nu ne rămîne decît să formulăm concluziile privitoare la epoca, locul și felul în care s-a desfășurat și s-a încheiat procesul de formare a poporului român și a limbii românești. Ele pot fi rezumate în felul următor:

Poporul român s-a format într-un proces de lungă durată care a devenit posibil o dată cu colonizarea și romanizarea Moesiei și a Daciei. La temelia acestei etnogeneze stau cele două elemente componente: populația de limbă traco-daco-moesică, autohtonă, și elementul romanic, reprezentat prin coloniștii Romei care s-au așezat în acest spațiu daco-moesic, în cursul veacurilor de stăpînire romană, și prin influența romanizatoare a acestei stăpîniri.

Nașterea poporului român pe teritoriul patriei sale e condiționată, în primul rînd, de continuitatea și *după abandonarea oficială a Daciei* a unei populații latinofone, pe întreg cuprinsul acestui spațiu ce se întinde din munții Hemului pînă în nordul Carpaților dacici. Continuitatea aceasta se constată a fi existat, de fapt, avînd ca focare principale centrele romanizate ale fostei provincii Dacia și valea Dunării de jos, inclusiv Dobrogea. Ea a dăinuit neînterupt, în timp și spațiu, nu numai pînă la venirea și așezarea masivă a slavilor în Dacia și în Peninsula Balcanică, dar și după aceasta.

În tot acest răstimp, romanitatea moeso-dunăreană, de caracter urban, rural și păstoresc, contribuie efectiv la desăvîrșirea romanizării teritoriilor din nordul fluviului, atît prin continuele intermigrații ale populației de pe un mal pe celălalt, cît și prin legăturile de ordin politic (stăpînirea vremelnică a imperiului romano-bizantin la nordul Dunării), economic și cultural (răspîndirea creștinismului în limba latină) pe care le întreține imperiul cu teritoriul de dincoace de Dunăre.

¹ K. Marx-F. Engels, *Cuimienum*, voi. XXII, p. 161.

După apunerea puterii romano-bizantine de pe malul drept al Dunării (pe la anul 600) și ca urmare a conviețuirii populației romanice băștinașe cu slavii așezați în Dacia și Moesia, începe procesul propriu-zis al etnogenezei române, pe întreg cuprinsul daco-moesic, durând aproximativ două-trei veacuri (secolele VII— IX). Legăturile dintre romanitatea moesică și dacică nu sînt întrerupte nici în aceste veacuri, ci se mențin, dar limba latină comună, vorbită de această populație, începe de pe acum să se deosebească de latina populară, trecînd spre etapa cea dintîi a limbii românești comune (așa-zisa « străromîna »). Tot în cursul acestei perioade de timp, centrul de greutate al romanității daco-moesice devine Dacia, romanitatea dunăreană (moesică) scăzînd treptat fie în urma slavizării ei (în primul rînd a elementului sedentar), fie prin deplasarea unor elemente romanice (mai ales a elementului păstoresc) înspre nord, în Dacia, înspre sud și vest, în Peninsula Balcanică (aromânii, meglenoromîinii, morovlahii). Nu mult după această diferențiere lingvistică (și etnică), mai mai întîi pe la sfîrșitul veacului al X-lea, apar romîinii în izvoarele bizantine, slave și maghiare sub denumirea de *vlahi* (j3Xdr^oi) și *volochi*.

În schimb, romanitatea dacică se dezvoltă și se întărește mereu, datorită asimilării treptate a elementului slav de la nordul Dunării, și a celorlalte elemente etnice neromane de pe teritoriul Daciei, ca și de pe urma admigrării unor noi elemente romanice din sudul Dunării.

Această populație daco-romană din părțile romanizate ale fostei provincii Dacia, parcurgînd același proces comun de etnogenază cu romanitatea moesică, se extindea, cu timpul, și asupra unor teritorii mai puțin romanizate din Dacia romană și chiar dinafară provinciei. Ea duse, în prima perioadă a năvălirii popoarelor migratoare, după părăsirea orașelor, o viață de agricultori, crescători de vite și de păstori, în așezări mai mici, mai mult sau mai puțin stabile, cu predominarea, în anumite răstimpuri și în anumite regiuni, a uneia sau alteia din aceste ocupații. Consolidarea situației prin așezarea și organizarea definitivă a slavilor pe teritoriul Daciei creează acestei populații condiții tot mai prielnice pentru o viață stabilă de plugari și crescători de vite, cu practicarea în continuare, pe o scară destul de întinsă, a păstoritului.

Intr-adevăr, deși păstori tul a fost una din ocupațiile importante ale populației daco-romane, ocupație explicabilă și prin vechimea mare a păstoritului pe aceste meleaguri (datorită și condițiilor geografice extrem de favorabile), dar și prin împrejurările specifice perioadei prime a migrațiilor, viața păstorească din sînul acestei societăți a fost totdeauna legată de o agricultură îmbinată cu creșterea vitelor. Pe lîngă termenii de origine latină cu privire la agricultură din limba romînă, culturile « în răzoare » pe terasele înălțimilor, ale căror reminiscențe sînt semnalate în diverse locuri din țara noastră (Bran, Țara Loviștei, Munții Apuseni, Poiana Ruscăi etc), stau mărturie că cerealele au fost cultivate întotdeauna, chiar și în ținuturile de munte, așa cum fusese cazul și pe vremea dacilor. Cu atît mai mult s-a practicat cultura cerealelor de acele grupuri ale populației daco-romane

care au poposit în văi mai largi dar totuși mai retrase, la adăpostul codrilor. Numai în condițiile unei predominante vieți sedentare — agricole s-a putut înfăptui asimilarea lentă a slavilor de către daco-romani, avînd drept rezultat intrarea elementului etnic și lingvistic slav, ca al treilea component, în procesul de formare a limbii și poporului român. Asimilarea slavilor a putut avea loc atît din pricina numărului relativ mai mic al acestora, cît și datorită unor împrejurări economice, sociale și lingvistice prielnice populației autohtone.

Etnografia a atras atenția asupra cîtorva fapte de o deosebită semnificație pentru problema conviețuirii slavo-romîne. Astfel, tipul de așezare cel mai arhaic, satul cu case risipite, se găsește numai la romîni, îndeosebi în Munții Apuseni. Tot așa, tipul vechi de «casă cu cămară» s-a păstrat în Țara Hațegului și în Munții Apuseni. În legătură cu nomenclatura locuinței, s-a observat că partea din gospodărie rezervată omului este de origine latină (casă, poartă, curte, ușă, perete, fereastră), în timp ce părțile destinate creșterii vitelor necesare muncilor și animalelor de hrană poartă denumiri slave (ocol, ogradă, grajd, poiană etc). Rezultă, așadar, cu deosebită claritate, că populația locală își avea întotdeauna tipul său de așezare (sate și cătune) și locuințe măcar temporar stabile.

În cursul conviețuirii romîno-slave, elementul daco-roman a transmis slavilor termenii vieții păstorești, învățînd de la aceștia o agricultură mai avansată, ceea ce explică numeroșii termeni tehnici agricoli de origine slavă intrați în limba romînă.

Din datele lingvistice apare evident că de o limbă romînească, unitară și comună întregului popor, net deosebită de latina populară, nu poate fi vorba înainte de pătrunderea slavilor. Atît limba cît și poporul romîn s-au putut de fapt cristaliza numai într-o fază înaintată a acestei perioade de conviețuire, urmată de asimilarea lentă a elementului slav și a graiului lor, adică prin sec. VI/IVIII—IX. Acum va fi început și procesul de închegare a celor dintîi formațiuni feudale începătoare romîno-slave în diferite regiuni ale ținutului nord-dunărean, ca urmare a împărțirii în clase antagoniste a societății. Apariția nu mult după aceasta a celor dintîi mențiuni despre vlahi, deci despre o populație care nu e slavă și nu mai e nici romană ori romeică, ci una deosebită atît de vechea populație a imperiului roman de răsărit, cît și de popoarele slave și maghiar înconjurătoare, constituie, credem, o confirmare a acestui adevăr.

Rezultatele cercetărilor expuse mai sus, atît în ce privește continuitatea de viață a populației băștinașe daco-romane pe meleagurile Daciei, cît și în privința dezvoltării sale continue în împrejurările migrației popoarelor și așezării slavilor, precum și în condițiile unor legături permanente între romanitatea dacică și romanitatea dunăreană duc în mod necesar la următoarea concluzie: *poporul romîn și limba romînească*, rezultat al romanizării elementului autohton daco-moesic, al asimilării treptate a slavilor și a altor populații așezate pe teritoriul Romîniei de azi, \$'Ou format, în ultimele secole ale mileniului I e.n., în spațiul de la nordul Dunării de jos, avînd ca teritoriu-nucleu ținuturile de deal și de munte ale Daciei.

B
L
I
O
G
R
A
F
I
E

I
.

*L
u
c
r
ă
r
i*

*t
e
o
r
e
t
i
c
e*

K. MARX-P.
ENGELS,
CoHuneHUH,
voi. XXII. K.
MARX-F.
ENGELS,
ComimHUH,
voi. XXVII.

F. ENGELS, *Originea familiei, a proprietății private și a
statului*, E.S.P.L.P., București, 1957.

- Anti-Duhring, E.S.P.L.P., București, 1955.

Problema formării limbii și poporului român a produs aprige discuții și o bogată literatură. În lista ce urmează nu înregistrăm decât cîteva din lucrările mai de seamă unde cititorul va putea găsi folosite toate izvoarele și istoriografia problemei.

- BARIC, H., *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în *QodUnjak*, knj. I, *Balkanoloski institui*, knj. I, Sarajevo, 1957, p. 1 — 16. BOGDAN, I., *Românii și bulgarii*, București, 1895. COMȘA, MĂRIA, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în sec. VI — IX în lumina cercetărilor arheologice*, în SCIV, I, 1959.
- *Contribuții la cunoașterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov*, în SCIV, X, 1959, p. 81-99.
- DAICOVICIU, C., *Problema continuității*, în AISC, III, 1936 — 1940, Cluj-Sibiu, 1941.
- DENSUSIANU, O., *Histoire de la langue roumaine*, t. 1. *Les origines*, Paris, 1901.
- DRAGOMIR, S., *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, Editura Academiei R.P.R., 1959.
- GRAUR, AL., *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, [București], Editura Academiei R.P.R., 1954.
- HOREDȚ, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958.
- HURDUBEȚIU, I., *Die Deutschen iiber die Herkunft der Rumänen*, Breslau, 1944.
- MACREA, D., *Despre originea și structura limbii române*, în *Limba română*, III (1954), nr. 4.
- *Despre dialectele limbii române*, în *Limba română*, V (1956), nr. 1.
- NESTOR, I., *Contributions archeologiques au probleme des protoroumains. La civilisation de Dridu, Note preliminaire*, în *Dacia*, N. S., II.
- ONCIUL, D., *Originile Principatelor Române*, ed. *Opere complete*, București, voi. I, 1946.
- PETROVICI, E., *Problema graniței de sud-vest a teritoriului de formare a limbii române*, în *Limba română*, VIII (1959), nr. 6.
- PHILIPPIDE, AL., *Originea românilor*, voi. I—II, Iași, 1923 — 1927. ROESLER, R., *Romaenische Studien*, Leipzig, 1871. ROSETTI, AL., *Istoria limbii române*, voi. I, ed. a 3-a, București, 1960, voi. II, București, 1938.
- *-Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române* [București] Editura Academiei R.P.R. [1954].
- SANDELD, KR., *Linguistiaue balkanique. Problèmes et resultats*, Paris, 1930. ȘIȘMAREV, V. F., *PoMancKue H3UKU wzo-isocmoHHou Eeponu u HauuonajibHUU H3UK MOjtdaekKou CCP*, în *Bonpocu H3UK03HauuH*, I, 1952, nr. 1, p. 80—106.
- WARTBURG, W. V., *Die Entstefung der romanischen Volker* (Halle) Saale, 1939, p. 156—161.
- XENOPOL, A. D., *Teoria lui Roesler. Studii asupra staruinții Românilor în Dacia traiană*, Iași, 1884.

Indicii au fost alcătuiți de un colectiv condus de: Eugen Comșa,
Exspectatus Bujor, Bucur Mitrea, Petre Diaconu și Vladimir Iliescu.

Aachen, 760
 Aba, fiica lui Hecataios, 554
 Abbeville, 8
 abbevillian, 7 — 9
 abodriți, 760
 Abonotichus, 502
 abraxas, 629
 Abrittus (Razgrad), 457, 459, 562, 563, 581, 630, 684, 796
 Abrud, castru, 376
 — mine de aur, 400
 absidă, 246, 323
 Abydos, 164
 accize, taxe de barieră, 415
 ace lungi de bronz, cu buton sferic, 770
 — de cupru cu capul bilobat, 56, 59
 Acerbatis, 167
 acetum, 792
 Achenheim, 19
 Acheulean, 7 — 9
 acheuleană, tehnică, 12
 acheuleene, forme, 13
 Achilleus, 385
 achșaena, 165, 606
 Acidava (Enoșești), castru, 377
 Acmonia, 262
 Acornion, 284, 286, 287, 328
 Acrosas, 195
 actarii, 371 actores, 420, 424
 Ad Mediam (Băile Herculane), 20, 27, 52, 368, 405, 408, 424, 429, 458, 462, 463, 631 ad praestanda tributa, 290, 291 Ad Salices, reg. Constanța, 594 Adamclisi, 746
 Adamclisi, v. Tropaeum Traiani
 Adina, 600, 601, 730 adiutores tabularii, 402 Adrianopol, 595, 651, 759, 765 adscripticii, 608
 adsignatio colonaria, 357
 publica, 357
 viritim, 357
 Ad stoma, 504
 Aedes, 364
 Aedes Augustalium, 360, 440, 617
 aediles, 367
 Aegyssus (Tulcea), 273, 480, 504, 582, 584, 601, 795
 Aelia Victoria, 421 Aelius, v. Plautius, 519
 Aelii, în inscripțiile din Dacia, 394 Aelium Hadrianum, Municipium, 363 Aelius Antipater, Publius, 407, 408, 420, 426, 508 Aelius Ariortus, Publius, 429

———* ~~Indicele~~ general conține! nume de persoane, nume de locuri, de instituții, termeni privind organizarea socială, administrativă, militară, termeni tehnici, elemente lingvistice etc, cuprinse în textul și notele lucrării (inclusiv cap. *Izvoare*).

Aelius Catus, Sextus, 289, 290, 518, 674
 Aelius Ionicus Primus, negotiator, 421
 Aelius Marcellus, 407
 Aelius Marcianus, L., 508
 Aelius Maximus, P., 420, 424
 Aelius Primitivus, 421
 Aelius Rasparaganus, P., 448
 Aelius Sostratus, 454
 Aelius Stienuus, 403, 419
 Aelius Theimes, Publius, 385
 Aemilianus, guvernator, 563
 Aesculap, 408, 409, 442, 458
 Aesculapus, libert 421
 Aetius din Durostor, 608
 Africa, 5, 7, 9, 10, 256, 373, 374, 376, 386, 424, 599
 Africa de nord, 681, 695, 787
 Afrodita, 172, 210 afumătoare,
 v. căpuie Agaithus, șef got, 562
 Agatocle, 189, 229, 243 Agathos
 Daimon, 212 agatirși, 157 ager
 privatus optimo jure, 357
 — — vectigalisque, 357
 publicus, 356, 357, 397, 423
 quaestorius, 357
 stipendiarius, 359, 397
 Aghireș, r. Cluj, 621
 Agighiol, mormînt cu tezaur, 159, 207,
 225-227 agnati, 295
 agonothei, 552 agricultură,
 162, 274, 578
 — la geto-daci, 270, 271, 275, 281, 317,
 324, 397
 ahei, 140
 Ahile, 444
 aig', 262
 Aigicoreis, trib gentilic, 178
 Aiiios, 195
 Aiton, r. Turda, 363, 621
 Aiud, arme celtice, 231, 235
 așezare rurală romană, 621
 descoperire hallstattiană, 152
 descoperiri monetare, 464
 morminte avare, 772
 — r., 59, 78, 147, 742, 744
 Aizisis (Firliug), 262, 306
 ajurate, piese, 721
 akinakes, 154, 156
 ak-mo, 262
 ala I Asturum, 373
 I Batavorum, 373
 I Bosporanorum miliaria, 373
 I Civium Romanorum, 373
 I Claudia, Gallorum Capitoniana, 372
 I Flavia Gaetulorum, 486
 Gallorum, 372
 I Gallorum et Bosporanorum, 372
 II Gallorum et Pannoniorum, 373
 I Gallorum Flaviana, 486
 I Hispanorum, 373, 381
 I Hispanorum Campagonum, 373
 II Hispanorum et Aravacorum, 485
 I Illyricorum, 372
 I Ituraeorum sagittariorum, 373
 Miliaria, 373
 Palmyrenorum, Porolissensium, 373
 Pannoniorum, 486
 I Pannoniorum, 485, 487
 II Pannoniorum, 380, 463
 Siliana, 373
 I Tungrorum Frontoniana, 373
 I Ulpia Dacorum, 394
 Vespasiana Dardanorum, 372, 486
 alae, 372, 484
 alani, 209, 264, 596, 670, 673, 675, 678, 680,
 681, 684, 694, 696, 697, 701, 703, 766
 Alartc, 596 Alatheus, 697 Alaviv, 697
 Alba, r., 113, 114, 146, 621 Alba Iulia,
 neolitic, 42, 70 Alba Iulia, v. Apulum
 albaneză, v. limbi albanezi, 782, 794
 Albania, 796 Albocenses, 266 Albota,
 castru, 379 Albucius, proprietar, 409 album
 decurionum, 367 Alburnus Maior (Roșia
 Montană), 351, 358
 368, 369, 383, 392, 400, 405, 420,
 429, 451, 795 8 i .
 — tăblițe cerate, 399, 437
 albuș, 791
 Aldeni, 49, 65, 68, 588 Alexandria, Egipt,
 498, 502, 612 Alexandria, reg. București,
 154, 225, 524 Alexandru cel Mare, LVIII,
 182, 184, 188 192, 227, 228, 230, 238, 259
 — monede, 240—242

alfabetul chirilic, 761-762
alge 4
Algeria, 6, 7
Alica, 651
almandine, **711**
Almaj, valea, 376
Almăj, munți, 118
— r. Craiova, 149, 688
Almașul Mare, 405
Almos, 766
Almus (Lom), riu, 795 Almus, localitate,
661 Alpi, munți, 5, 13, 99, 143, 719 Alpi,
variante, 52 altare cu piciorușe, 39 Altina,
601 Altîntepe, mine, 502 Alutus, v. Olt
Ambrozievka, 24 amfiteatru, 362, 366, 367,
442 amfore grecești, 172, 240, 270, 272,
327, 597, 610
rodienă, 244
sferice, v. cultura amforelor sferice
thasiene, 245
Ampelum (Zlatna), 357, 358, 365, 366, 368,
383, 390, 400, 405, 407, 412, 416, 421,
423, 424, 453, 454, 618, 630, 795
Amynthas I al Macedoniei, 167
anahoreți, 337
anartofracți, 238
anarți, 238, 257, 266, 286, 293
Anastasius I, LXVI, 597, 599
AnatoJia, 34, 39, 75, 76, 93, 133, 140,
695
Ancona, 309
Ancyra (Ankara), 498, 508
andezit, 278, 279, 333
Andrei, apostolul, 588
Andrieșeni, 39
Andronovo, 74
angelus, 633
Anglia, 8, 120, 709
Angustia (Brețcu), 350, 355, 377
Anicetos, 385 •
animalier, stil, 155
Aninoasa, 242
Annia Lucilla, împărăteasă, 423
annona, 507, 509, 598
Ansamensium regio, 375
anthropos, 5
Antiphilos, 243
Antigonos, 182
antilopă tătarască, 13
antimon, 92
Antiochia, 336
Antipater, 385
Antistius Valens, C, 498
Antonini, dinastia, 542, 590
Antoninus Pius, 355, 363, 365, 366, 373,
374, 377, 379, 380, 385, 431, 449, 450,
483, 489, 493, 510, 516, 675
Antonius Cl. Alphenus Arignotos, T., 489
Antonius Caius Hybrida, 286, 477
Antonius, Marcus, 274, 289, 295, 478
antropogeneza, 4, 9, 14
antropoide, 4 — 6
antropomorfe, reprezentări pictate, 66
antropozoică, perioada, 5
anți, LXIV, 599, 600, 655, 662, 728-731,
735, 737-738, 740, 748, 749, 752, 757
*ap, 262
Apa, 97, 100, 111, 113, 115
Apa Orașului, Grădiștea, 307, 310
Apa Zinei, 267
Apahida, 232, 236, 237, 623, 708, **711**,
784
Apaturii, sărbătoare ateniană, 551
Apaturios, 211, 286
apeducte, 367, 501, 610
aplice, 141, 770
*apol -, 261
Apoldul Mare, 393
Apoldul de Jos, 405
Apollinaris, Romula, proprietar de atelier
ceramic, 410 Apollo, 167, 176,
207, 210, 439, 551
— Tămăduitorul, Ietros, 169, 177, 207
Apollodor din Damasc, 303, 308, 363, 653
Apollonia, Iliria, 248, 317 Apollonia Pontică,
164, 176, 181, 182, **186**,
193, 194, 199, 477
Apollonios, 385
apotropaic, 678 Appiaria,
630, 795, 796
apuli, 261, 266
Apulum (Alba Iulia), 261, 266, 267, 335,
355-359, 363, 364, 366, 367, 371, 372,
374, 376, 383-385, 390, 392, 398, 405-
409, 411, 415, 416, 419-421, 424, 426,
441, 444, 450, 453, 456, 457, 618, 620, 623,
628, 629, 633, 635, 649, 695, 744, 763, 795

Apulum (Alba Iulia), ateliere ceramice, 410
 canabae, 363
 castru, 380
 cărămidarii, 425
 colegiul centonarilor, 412
 colonia Aurelia, 453
 mozaic, 444
 descoperiri monetare, 444
 organizații ale fabrilor, 412
 therme, 442
 tipare, aplicare ornamente, 410
 Apus, 791, 792, 794
 Apus, râu, 262
 Apuseni, munți, 102, 107, 110, 267, 351, 357, 358, 376, 400, 690, 721, 807, 808
 Aqua Traiana, 313
 Aquae (Călan), 368, 404, 408, 631, 795, 796
 Aquila Fidus, procurator Augusti, 380
 Aquileia, 269, 413, 498 Aquincum, 264, 314, 405 Ara Augusti, sacerdos, 360, 368, 419, 441, 550 Ara Pacis Augustae, 534 arabă, v. limbi
 Arad, 43, 96, 107, 151, 681 Aradul Nou, castel, 376 Arai, lac, 182 Ararus, 266
 Arcadius, LXVI Arăar, 659, 795 arcarii, casieri, 416 arcași palmyreni, 323 Arcidava, 262, 267, 275, 376, 405, 662 arc, inventarea, 27 Arcul de Triumf al lui Titus, 534 Ardagast, conducător militar la sclavini, 733, 748
 Ardarich, 706 Ardeal, 114, 235-237, 269, 274, 276, 286, 288, 290, 295, 310, 311, 665, 705, 795, 798
 Ares, 334
 Argadeis, trib gentilic, 178 Argamenses, 259 Argamum, 259, 601, 612 Argaragantes, v. sarmați Argedava, 284, 286 Argessenses, 230, 266 Argessis, 266 Argeș, 152, 230, 266, 273, 274, 284, 286, 290, 521, 528, 593, 656, 662, 786
 arhaic, eră, 4
 Arheanactizi, 176 arhonți, 493
 arianism, 594, 687, 694
 Ariapeithes, 166 Ariaricus, 658 Aristagoras, 173, 211, 286 aristocrație, funciară, 606
 - tribală, 163, 175, 191, 223, 245
 Ariușd, 60, 61, 65, 98
 — podoabe de aur, 67
 Ariușd-Cucuteni-Tripolie, complex, 56, 60, 71, 76
 Arlec, localitate, 795
 Armășoaia, localitate, 156, 157
 armeană, v. limbi
 Armeană, R. S. S., 140, 256
 armenoid, tip, 52, 74
 Arnegisclus, 660
 Arnulf, 762, 763
 aromîni, 781, 797, 807
 Arpăd, 766
 arpadieni, regi, 770
 Arpașul de Sus, r. Făgăraș, 275
 Arretium, 501
 Arrubium (Macin), 243, 486, 504, 582, 795
 Arsa, comună, 586
 arsen, 92
 Arthemis, 207, 210, 212, 335, 551
 Arutela (Bivolari), castru, 367
 Asamum, 660
 Asclepiades, fiul lui Menophilos, negustor, 503
 Asclepius, 402, 417
 Asclepius, zeu, 543
 Ascum, 600
 Asia, 7, 9, 10, 166, 181, 182, 228, 238, 256, 374, 451, 597, 605, 611, 670, 671, 678, 680, 694, 695, 702, 714, 721, 756
 anterioară, 63, 65, 128, 140-143
 Mică, LV, 39, 52, 58, 132, 139, 140, 142, 165, 166, 169, 170, 179, 188, 207, 209, 232, 259, 386, 443, 498, 501, 502, 508, 509, 520, 545, 547, 550, 563, 565, 588, 684
 asiani, 357, 363, 406, 412
 Asiaticus, comandantul țărmlui pontic, 490
 Asiria, 142
 asirieni, diplomație, 155
 askos, 56, 105, 113
 Asparuch, 756, 757
 assarion, monedă, 516
 astingi, 452

- Atala, 601, 612
 Ateas, 159, 181, 182, 227
 Atelcuz, 765, 766
 Athanaric, 593, 611, 659, 687, 693, 696-699
 Athena, 165, 169-178, 212, 258, 259
 Athenaios, 563
 Atimetus, olar local, 410
 Atlanthropus, mauretanicus, 6
 Atlantic, ocean, 695
 atlanto-mediteranean, 52
 Attalos, 548
 Attas, 547
 Attica, 180, 181
 Attila, LXI, 596, 625, 629, 650, 651, 659
 -662, 664, 665, 700, 701, 706, 756, 784, 801
 Attis, 512
 Audius, 611
 augures, 368
 Augusta, 795, 796
 — Treverorum, 412
 augustales, 360, 368, 440
 Augustodunum, 314
 Augustus, LVI, LVI II, LIX, LXI, 263, 264, 274, 288-296, 301, 314, 334, 446, 480, 481, 518, 625, 682, 794
 Auha, 705
 Aurelian LX, LXVI, 348, 371, 378, 382, 394, 435, 459-465, 529, 530, 563, 565, 579, 581, 616, 621-623, 626, 629, 644, 648-650, 683, 684, 777, 795
 Dacicus Maximus, 466
 Caipicus Maximus, 465
 Gothicus Maximus, 465
 Aurelium Apulense, Municipium, 364
 Aurelius, 446
 Aurelius Aper, T., 357
 — Celsinianus, 458
 Aurelius Firminianus, C, 586
 — Marcus, împărat, 363, 364, 366, 374, 380, 381, 385, 394, 396, 405, 415, 417, 419, 446, 451-453, 489, 493, 526, 527, 557, 565, 675, 683
 Aurelius Severus Alexander, M., 367, 375, 394, 560, 562, 640, 683
 Aurelius Tertius, Q., 426
 auricula, 789
 Aurignac, 17
 aurignacian, cultura, 16—18
 inferior, 18, 20
 mijlociu, 10, 18, 20
 răsăritean, 19, 21, 23, 25
 superior, 18, 21
 superior, de tip răsăritean, 18
 australă, emisferă, 5
 australis, 5
 Australopithecus, 11
 australopithecine, 5
 Austria, 19, 22, 75, 117, 137, 151
 auxilia, daci, 393
 auxiliare, trupe, 299, 305
 Auxilium primorum Daciscorum, 654
 avari, LXII, 600, 603-606, 627, 656, 665, 670, 702, 706, 711, 714, 715, 717-722, 731-733, 737, 741, 744, 748, 756, 758, 761, 769, 780, 801
 avaro-slavi, conviețuire, 722, 743, 755
 Avianus, 358
 Axiopolis (Cernavoda), 33, 41, 46, 50, 52, 68, 76, 77, 80, 81, 98, 101, 105, 106, 153, 156, 224, 225, 230, 485, 495, 501, 504, 582, 584, 589, 597, 601, 606, 611, 612, 795
 Axios (Vardar), 597, 795
 axsaena, v. achsaena
 azilian, 26—28
 Baia (Hamangia), 50 Baia de Aramă, 99,
 Baal din Doliche, 439
 Babadag, 159, 501, 601
 Bacău, reg., 22, 49
 Bacchus, 334, 398
 Bactria, 182
 Baden (Pecel), cultura, 60, 81, 107, 129
 — fond, 110, 111
 Baduarius, 600
 bagaini, 758 bagatur,
 758 Bahlui, 39
 118 Baia de Arieș, mine de aur, 400
 Baia de Criș, 326 Baia de Fier, 10, 12-14, 20, 80 Baian, 603, 719, 732
 Balaton, 717, 730 <■ balaur > dac, 305,
 323 Balbinus, împăratul, 456, 562

Balcani, 35, 49, 58, 75, 94, 105, 140, 143,
170, 218, 226, 227, 259, 262, 272, 282,

287, 289, 293, 405, 499, 563, 580, 599, 604-606, 647, 648, 655, 659, 660, 665, 672, 733, 776-778, 781, 782, 798, 799

Balcenică, peninsula, 171, 185, 189

balcano-danubiană, variantă culturală, 58

balcano-geeo-anatoliană, arie culturală, 54

Balcic, v. Dionysopolis

Balintești, 128, 679

balistari Daphnenses, 656

Balkaş, lac, 695

balos, 262

Balta Verde, r. Vinju Mare, 109, 146, 150-153, 224, 225, 735

baltică, v. limbi

Banassac, ateliere ceramice, 409

Banat, *passim*

— iugoslav, 108

Band-Morești, necropole tip, 736

Bandu de Cîmpie, r. Tg. Mureș, 236, 707, 710, 713, 714, 722, 785

Baniabic (Vîlcele), 117

Bannolucus, proprietar, 410

Baraolt, munți, 351

barbotină, tehnică, 39, 52

Barca, în Slovacia, **110**, **111**

barcă, 27, 33 bare de argint, 325

coliere, depozit, **117**

de metal, bronz, 119

Baridustae, 357, 383, 401

Basarabi, cultura, 144, 152, 153

Basarabi-Șoldănești (complexul), 157

reg. Constanța, 804

basma la geto-daci, 268

Bassus, 438

bastarni LVII, LVIII, 189, 190, 198, 243-245, 256, 257, 264-266, 272, 285, 286, 289, 291, 293, 297, -305, **311**, 318, 452, 477, 479, 483, 512, 518, 526, 529, 564, 566, 586, 608, 674, 684, 685, 694

atacul, a. 29 — 28 î.e.n., 478

pe metope, 534

Batoți, castru, 378

batracieni, 4

Bavaria, 52

bavarezi, 717

bazalt-andezit, 61, 64

bazilici, 313, 501, 590, 598, 610, 612, 633

Băbeni-Olteț, 235, 688

băi, 442, 501, 590

Băiceni, r. Tg. Frumos, 60

Băile Geoagiului (Germisara), 267, **408**

Băile Herculane, v. Ad. Mediam

Băilești, r., 47

Băița, mine de aur, 400

Bălănești, 65

Bălănoaia, r. Giurgiu, 224

Bălgrad, 628, 747

Bălțile Mosoni, 729

Băneasa, r. Alexandria, castru, 379, 528

Banița, r. Petroșani, Dealul Bolii, 275, 305 Bărăgan, 584 Bârboși, r. Galați, 169, 224, 273, 349, **487**, 504, 519, 522, 524, 525, 527, **529**, 545, 643, 645, 731, 796 —

Classis Fia via Moesica, 520 Băroi, 606

băz, 792

Beba Veche, 108

Beceni, r., 688

Beclean, 147

Bedehaza-Sf. Gheorghe, 39, 275

Bederiana, 599 Bedniakovo, 227

bel-, 262 Bela, 763, 767 Belgia, 40, 709

Belgrad, 42, 238, 659, 758, 761, 795

Belizariu, general, 600 Bellinus, 418

Bender, R.S.S. Moldovenească, 696

Bendis, 326, 334, 335 beneficiarius 358, 371, 372, 375, 495 Berești, 117, 128, 131 Berghin, r. Alba, 621 Berichus, 801

Beroe (Stara Zagora), 563 Beroe (Piatra-Frecăței), 582, 606 Berzobis (Berzovia), castru, 306, 376 bessi, 479, 496, 497

— lai (consistentes), 507

Beșineu, 451 Bezid, 688 bianco, 791 Bibracte, 314 Bicaz, 30

Bicilis, 304, 312 bicromie, 71

Biertan, 621, 632 Bielo-Brdo, cultura, 770, 772 Biephi, 266

bifacială, cioplire, 12, 13, 34
 Biharea, 772 Bihor, 804
 Biia, 142 <str
 Bilii-Potic, cultura, 102
 Birmania, 7
 Bisericuța-Garvăn, v. Dinogetia
 Bistra, vale, 306
 Bistreț, r. Băilești, 378, 650, 796
 Bistricioara, 20, 21
 Bistrița, 20-24, 40, 63, 76, 102, 235, 747
 orașul, 113
 r., 148, 275
 Bitinia, 256
 Bitus, 394
 Bivolari, castru, 379, 431 bizantin, cultură, 615, 715, 733, 765, 769, 781, 785, 803
 — izvoare, LXII
 Bizanț, LXII, 164, 168, 181, 186-188, 193, 405, 502, 596, 597, 599, 604, 606, 610, 634, 706, 710, 714, 715, 719, 731-733, 748, 750, 757, 759-761, 764, 765, 769, 784, 803
 Blzone (Cavarna), 189
 Bîlvănești, r. Turnu Severin, 154
 Bîrlad, 102, 140, 152, 786
 Bîrsa, riu, 377
 Bîrsana, Maramureș, 141
 Bîrsești, r. Vrancea, 154, 157
 Bîtea Doamnei, 273
 Bjela Palanka, v. Remesiana
 Bjelo-Brdo-Gîrla Mare, grupul, 107, 109, 110, 188
 Blaj, 621
 blanc, 791
 blank, 791
 blanco, 791 b-lysi
 Blandiana, 746, 759, 763
 Bleda, 801
 Blejești, r. Videle, 152
 Blidaru, 278, 279, 296, 309, 319-321, 326, 332, 610
 Boarta, 81, 142
 Bobaița, 273
 Bocăni, 678
 Bodrog, 112
 Bodrogkeiesztur, cultura, 59
 Boemia, 14, 126, 451, 683
 Boful Mic, 25

S2*

Boian, cultură, 34, 44-47, 49-61, 63, 65
 lacul, 33, 49, 57
 I, 49, 63
 II, 49, 51
 III, 49-51
 IV, 49
 V, 49
 fondul, 58
 Boi, 238, 257, 276, 281, 282
 boii tarcan, 758
 boili, 758
 Boiu, tip săbii, 113, 115
 boliari, 758 jgt
 Bolinteanu, faza, 49
 Bologa (Resculum), castru, 351, 363, 376, 381, 405
 Bologna, 151
 boluri «deliene», 247, 270
 Bona, 418 Bononia, 795
 Bonțești, 61, 65 Bor, 109, 118 boreal, perioada, 26
 Boris, 761-763, 765
 Borlești, 115 Borlova, 624
 Boroșneu Mare, com., 39
 Boroșteni, 13, 20 Bos, 5
 taurus brachyceros, 57
 taurus primigenius, 57
 Bosfor, strîmtoare, 187, 188, 715
 Bospor-Crimea, 600
 - regat, 175, 181, 188, 198, 199, 256
 bostes, 262
 Boșneagu, com. Dorobanțu, 703
 Boteș, necropole cu tumuli, 392
 bour, 13, 21, 22, 24, 336
 Boureni, 157
 boz, 792
 brahicefal, 27, 52, 74, 112, 114
 — armenoid, 69
 - alpin, 114
 brahicran, 105
 Brad, mine de aur, 400
 Bramapithecus, 4 Bran, 807
 - pasul, 349, 352, 376, 377, 521, 528, 625
 Bratei, r. Mediaș, 617, 635, 704
 Brateș, 581

S

819

Bratislava, 94, 729 Bratocea, pas, 520, 521 Brazda lui Novac, 524, 653, 657 Brăila, 657, 679
 — r., 159, 227

Brăilița, 76

brățări, 232, 270, 325, 770

brenu(m), 791

Brentopara, 262

Bretanion, 594, 610, 611

Brețcu (Angustia), castru, 103, 281, 349,

351, 391, 522, 676 brez, 791 Brigetio, 264, 454

Britannia, 373, 374, 376, 394, 395, 433, 462 britani, 588 Britogalli, 238 British Museum, LXVI Brîncovenești, castru, 377

Brînița, 661 Bronz, epoca, 92, 95, 96, 163, 230, 263, 332

prima perioadă, 96

a doua perioadă, 100

- a treia perioadă, 113
 - ungar, 95, 96
- Brucla (Aiud), ocnă de sare, 368, 408
- Brutus, 290
- Brutus, v. Prut, LXII
- Brundisium, 309
- buall, 792
- Buaz, gura, 190
- Bubanj, aspect, 58
- Bubalus, 792
- Bucegi, munți, 8
- Bucium, castru, 373, 376, 377
- bucinatores, 372
- Bucova, marmură, 404
- Bucov, r. Ploești, 747, 759, 760, 785, 803, 804
- București, 9, 42, 49, 74, 98, 105, 106, 116, 119, 152, 224, 273, 679, 690, 738, 740
 - Ciurel, 704
 - Fundeni, 99, 688
 - Militari, 638, 639, 676, 678, 685, 686
 - reg., 49, 55, 152, 225, 616
 - Tei, 101, 638
 - Buda, 22, 24
 - Budakalász, 117
 - Budapesta, 107, 621
 - Budești, r. Huși, 735

Bug, 40, 69, 94, 115, 687
 Bugeac, 182, 228, 238, 405, 517, 518, 525,
 565, 672, 703, 763 bugnato, 321 Buhăieni, 702 Buhuși, 22
 - r., 49, 102, 115
 Bujor, r., 76
 Bulei, castel, 376
 buleuta Histriae, 508
 bulgară, v. limbi
 bulgari, 581, 600, 606, 613, 634, 671, 701, 703, 706, 717, 731, 740, 741, 744, 746, 747, 751, 753, 756-758, 763-765, 767, 779
 « Bulgaria de dincolo de Dunăre », 781, 759
 Bulgaria R. P., 22, 38, 46, 49, 50, 58, 74, 76, 105, 159, 193, 207, 209, 259, 640, 641, 643, 649, 660, 661, 672, 740, 746, 757, 758,
 761, 762, 764-766, 792, 796
 bulgaro-slavi, populație, 746
 Bumbești, castru, 378, 379, 381, 405, 408 — unelte agricole de lemnărie, 399
 Bunul Păstor, 618, 621
 Burebista, LV, LVIII, 154, 219, 221, 245, 258, 267, 274, 276, 278, 279, 281-289, 294-297, 317-319, 326, 328, 329, 332, 477, 478,
 672, 673
 - tatăl, 284, 286
 burgarii, v. numerus burgariorum et vere-
 dariorum Burgas, 50
 « burguri princiare », 154 burgus, 352, 375, 523, 584, 593 burgunzi, 682 Buri, 266, 291, 302, 327, 433, 435, 451,
 453 Buridava (Stolniceni), 262, 266, 267, 377,
 522, 523
 Buridavenses, 266, Burnas, stepa, 524 Buteridava, 495, 506, 509, 555 Butes, 418
 Butnărești, reg. Bacău, 638 Buzău, 22, 49, 102, 266, 729
 munți, 120, 593, 698, 703
 r., 102, 704, 738
 reg., 784
 râu, 699, 703
 Biikk, 13, 43

- Cabiri, 209
 Cabriomarus, regele cvazilor, 454
 Cacaletji, localitate, 688
 Cacova, localitate, 78
 Caecina Severus, A., 289, 292
 Caelius Martilis, C, 315
 Caelestis Virgo Augusta, 423
 Caesar, LVIII, 258, 287, 289, 757
 Caesarea, 502, 612
 din Mauretania, 354
 sărbătoare, 552
 Caesianus Plautus, procurator, 354
 cainozoic; era nouă a vieții, 4
 cal, 9, 11, 13, 21, 22, 400
 domesticire, 117
 Calachioi, v. Capidava
 Calafat, 118, 152, 703
 Calan, v. Aquae
 calationem, 633
 Calbor, necropolă, 391, 392
 Calcedon, 508
 calendarul milesian, 210
 Caligula, 295
 Callatis (Mangalia), LIII, LXV, LXVII,
 50, 165, 167, 168, 173, 176-180, 184,
 187, 190-192, 195, 198, 200, 207, 209,
 210, 229, 231, 240, 480, 482, 483, 492-
 494, 499, 500, 506, 509, 513, 514, 539,
 541, 543, 546, 549, 552, 558, 563, 565,
 601, 603, 606, 612, 613, 641
 asociație de credincioși, 209
 atelier, 207
 dialect doric, 201
 inscripții, 209
 sistem ponderal, 199
 temple, 209
 Callidromus, sclav, 306
 Callistos, nume de sclav, 418
 calote glaciare, 5, 24, 26
 Calpurnius Agricola, Sex., 356
 Calpurnius Iulianus, guvernator, 408
 Calu, r. Piatra Neamț, 273
 Camellus alutensis, 8
 Camena, 606
 Camiros, ceramică, 183
 Campestrorum, v. numerus
 Campigny, 27
 canabae, 359, 369, 407, 408, 487, 489, 497, 504
 canartichin, 758
 Candac, 596
 Candida, nume de sclavă, 418
 Caninius Rufus, 302
 Canites, 195
 Cannabaudes, 465, 565
 capac în formă de coif suedez, 66
 Capadocia, 394, 594
 capcană, 23
 Capidava, 485, 487, 495, 501, 504, 582,
 592, 795 capillati,
 281 capitatio terrena,
 415
 — tributum capitis, 415
 capiteluri, 603, 610
 capră, 13, 22, 24
 Capul Sabla, v. Sabla
 Capul Viilor, 764, 785
 Caput Stenarum (Boita), 350, 355, 365, 368,
 377, 405
 Caracal, r. 225
 Caracalla, 358, 366, 367, 381, 382, 385, 394, 404,
 405, 414, 434, 454, 455, 528, 559, 683, 684
 — constituție, 375
 Caransebeș, r. 22, 267, 306, 795
 carbon radioactiv, metoda, 25, 35, 36
 Carcaliu, 590
 Cardium, scoică, 52
 Cărei, 147
 Caria, Asia Mică, 601
 Caria, Dobrogea, 167
 carieni, 167
 cariere de piatră, Dacia, 404
 — Dobrogea, 501
 Cârmei, 16
 carnem ligare, 633
 Carnuntum 293, 452, 631
 Carpați, munții, *passim*
 carpi, 265, 266, 352, 435, 455-457, 467,
 512, 518, 529, 530, 560, 562, 563, 565,
 566, 578, 581, 584, 586, 608, 615, 637,
 639-648, 676-678, 683-686, 688,
 690, 693, 694, 700, 701
 așezări, 686
 cimitire, 686
 cultura, 639, 676
 invazia, a. 245, 379
 Carpicus, 560, 586, 640, 644, 646, 651 ■
 Carpis, localitate, 264 cărpo-daci, 700, 738,
 740 carpo-goți, 641, 684 Carrodunum, 238
 Carsium (Hîrșova), 485, 504, 524, 565, 582,
 596, 601, 795, 796

Carso, 601
 cartaginez, negustor, Histria, 197
 car, 117
 Carus, LIX, 418
 casa corăbierilor din Tomis, 503
 caseum ligare, 633
 Casimcea, 74, 77
 Cassius, olar local, 410
 castellum, 278, 369, 375, 378
 — Baridustarum, 401
 Castelu, r. Medgidia, 745, 746, **753**
 castor, 209
 Castra Martis, 631, 659, 796
 Castra Nova, 378
 Castra Traiana (Simbotin), castru, **377**
 castre, 307, 349, 352, 375-377, 379-381, 431, 485, 520, 524
 Castrele Traiane, r. Plenița, 81
 Castus, 604
 Cașolț, r. Sibiu, **114**, 369, **391**, **392**
 cataphractari, 679
 Caucaland, 697-699, 703
 Caucaz, 74, 95, 140, 287, 681, **714**, **756**
 caucazo-basc, grup lingvistic, 128
 Caucoenses, 266
 Cavadinești, 117, 131
 cavalerie, 305, 306, 311, **323**, 582, 768, 769
 cavaleri danubieni, 440
 cavalerul trac, 440, 547
 Cavarua, 189
 Cavaros, 187
 cagan, 719
 Cazane, 655
 cazanul scitic de la Scorțaru, **157**, **227**
 Călan, carieră de piatră, 404
 Călărași, 679
 — r. 49, 688, 703
 Călărași, r. Gura Jiului, **235**
 Căliman, munți, 351
 Călimănești, 431
 Călmățui, 105, 106, 679, **740**
 călțuni de pîslă la daci, 268
 Călugăieni, castru, 377
 cămila de la Olt, 8, 9
 căni, cultura Glina **III**, **99**
 — la daci, 269
 Căpîlna, r. Sebeș-Alba, 275, 305, **311**
 căprioară, 13, 24 Căpuș, 772 Căpușul Mic, 9 Căpușul, rîu, 376
 cărămidarii în Dacia Romană, 425
 Cărpiniș, 78
 Căscioarele, 31, 55, 57, 735, 736
 Cășei, 354, 358, 377, 381, 387, 395, **444**
 cătărămi de argint, 325 •v;
 Cătina, 45 — —;
 Cătunele, castru, 378
 căței de vatră, 105 . ■ ■ < „ »
 Cățelu, localitate, 49
 cățuie dacică, 269, 273, 276, 324, 391, 690, 693
 Ceahlău, 18-23, 25, 28, 29
 Ceahlău-Dîrțu, 10 Ceahlău, masiv, 27
 Ceamurlia de Jos, 31, 48, 50 —
 Ceangăi-Deva, cartier, 52, 53
 ceară, 179
 — procedeu cu ceară pierdută, 93
 ceașcă dacică, v. cățuie
 Cebro, 796
 Cedonia, Sibiu, 405, 623
 Cehoslovacă, R. S., 8, 17, 19, 22, 23, 75, **110**, 120, 151, 715, 735, 737
 Celei, Corabia, 653, 662, 760, 795
 celenterate, 4 " „
 Celsus, inginer roman, 305 celt, topor, 115, 141, 145, 148 celti, LVII, LVIII, 154, 186, 187, 189, 218, 220, 232-239, 242-245, 287, **317**, 331, 357
 arme, 235, 240
 așezări, 235
 cavaleria, 233
 ceramica, 235, 237
 cetăți, 238
 cultura, 221
 descoperiri, 235
 elemente de limbă, 794
 expansiune, 233 ; o
 factor, 218, 220, 238
 foarfecă, 236 ■
 influență, 238, 239, 243, 277
 lancea, 236
 monede, 276
 morminte, 235 „ „ „
 monetărie, 242
 nume, 385
 pătrundere, 221, 233
 pinteni, 236
 podoabe, 235, 240
 sabie, 235, 237, 247

Celți, uniuni de triburi, 185
 vase pictate de tip —, 324
 celto-elenistic, stat, 243
 Cenad, castel, 376
 ceftk, 784
 census provinciae, 357
 centum, 261
 Centum Putei (Surduc), castru, 376, 405
 — mina de cupru, 403
 centuriatio, 357, 397, 506
 cenușar, 106, 114, 131, 145, 151, 152
 ceramica arhaică, 224
 atelier, 548
 atică, 171, 224, 225
 blcromă, 65
 cardială, 52
 cenușie, 224, 225
 decorată cu găuri buton, 99
 decorată cu pastile, 99
 decorată cu șnurul, 129
 geto-dacă, 224
 indigenă, 230
 — cu împunsături succesive, cultura, 111, 112
 liniară, cultura, 36, 38, 40—42, 48
 lucrată cu mîna la daci, 276
 lucrată la roată la daci, 276
 pictată din Banat, 70
 pictată central transilvăneană, 70
 pictată, dacică, 270
 pictată de tip celtic, la daci, 270
 pictată de tip Petrești, cultura 70
 pictată vest-dacică, 70
 pictată vest-romînească, 70
 primitivă, locală, 224
 provincială romană, 390
 de tip Praga, 737
 — tricromă, 65
 cetamiști, Histria, Callatis, 207
 Cerbatis, 167
 cerb, 22, 24
 cu coarnele mari, 13
 nobil, 13
 cercei, 770
 cercuri de pietre, 121
 Cerna, 267, 649
 vale, 306
 Cernavoda, v. Axiopolis
 cultura, 34, 77
 valuri de pămînt, 598
 Cerniahov, cultura, 635, 687, 688
 Cerniahov — Sîntana de Mureș, v. Sîntana de Mureș
 Cetate (Apulum), 618
 Cetatea Hunilor, 661, 662
 Cetățica, 18, 20
 cetății dacice, 270, 275, 278, 337, 518
 dobiogene, **LVIII, LXVII** — artă plastică, 206
 Cetățuia, 76, 111
 Cetățuie, Monteoru, **105**
 Cetea, r. Alba, 621, 625
 Chalds, 162
 chalcolithic, 36
 chalkos, 36
 Chancelade, 16
 Chapelle, La, 16
 Charaspes, 195
 Charnabon, 259
 chazari, 756
 Cheia, 13, 20
 Cheile Turzii, carieră de piatră, 404
 Chersones, Crimeea, 165, 193, 484, **600**
 Chersonesul, tracic, **731**
 chihlimbar, 92, 704,
 de Buzău, 104
 drumul, 120
 perle, 120
 Chilbadius, 600, 731, 738, 739, 749
 Childeric, 711
 Chilia, r. Vedea, 638, 676
 China, R. P., 6
 Chindeas, martir, 589, 612
 Chiojd, r. Cislău, 703
 Chios, 165, 168, 169, **173**
 Chirii, 762, 764
 Chimogi, 154
 Chișcani, 679
 chiup, dacic, 261, 324
 dolia, 390
 christianus, 633
 Christos, 621
 chrysargyron, 598
 Chuan-Chuan, populație, **714**
 Ciabrus, 298
 Ciacova, r., 109, 125
 Ciagisi, 266
 Ciciagov, general rus, 702
 Ciclade, insule, 601
 cicladle, tip troian » en violon », 67
 cidrin, 741
 Cigmău, castru, 369, 373, 376, 409

- Cilicia, 39, 256 cimitire
 maghiare, 770
 plane, 126
 de tip Poienești, 637
 cimerieni, 140 - 142, 155, 166
 cimero-agatirși, cerc cultural, 142
 cimpanzeu, 4
 cinco, 784
 Cincșor, r. Făgăraș, castru, 377, 621
 Cinnamus, proprietar, 410
 cîq, 789
 cinque, 789
 Cintugenus, olar, 409
 Cioara, r. Alba, 326, 621
 cioareci, la daci, 268
 Cioclovina, 17, 20, 37
 — val, 307, 319
 Cioinagi, r. Berești, 128
 Ciomortan, reg. Stalin, 103
 ciopîrtirea cadavrului, 126
 cioplire bifacială, 21
 Cioroiu Nou, 408, 464
 Cipău, r. Luduș, 39, 40, 42, 158, 626, 627,
 634, 646, 710, 712, 713, 741
 Cipău, Sf. Gheorghe, 688, 741, 742
 Cipru, 601 circuri glaciare, 8 Ciril,
 589 Cislău, 703 ciste, 77 cisterna de
 apă, Blidaru, 321, 610
 — dacice, 280
 Cîtera, castru, v. Porolissum
 Ciuc, r., 103
 Ciumăfaia, villa rustica, 420, 424
 Ciumbrud, r. Aiud, 158, 744, 772
 Ciupria, 795
 Ciurel-București, 152, 738
 Cius, 504, 582
 Cives Romani, 559
 — Romanis consistentes Callatis, 492
 Romani Troesmi consistentes, 487
 Civitas Ausdecensium, 507
 foederata, 481
 libera et immunis, 482
 Civitas stipendiaria, 378
 Tropaensium, 590
 Cizic, 171, 173, 181, 203,
 502
 clinele, domesticirea, 27
 Ciîneni, 431
 Cîlnău, 703
- Cîlnic, 100
 Cîmpeni, 685
 Cîmpia Dunării, LXII, 221, 229, 703
 Mieriei, 795
 Munteană, 106, 182, 259, 289, 370,
 593, 605, 679, 719
 Olteană, 224, 259
 Romîna, 292, 730, 732, 748
 Pannonică, 8, 157, 706, 715, 720-722,
 731, 737, 760, 764, 767-770, 772
 Tisei, 257, 292, 349, 370, 633
 Turzii, 722, 742
 - Ungară, nord-vest, 292
 Cîmpiile Catalaunice, 596, 700
 Cîmpofeni, 41
 Cîmpulung Muscel, 528
 cîmpuri de urne, 127
 - cultura, 132, 142
 Cîndești, 8
 Cîndești, r. Buzău, 704, 738
 cînepa, la daci, 268
 Cîrna, 101, 109, 125, 126
 Clacton on Sea, 8
 clactonian, 8 — 10, 18, 20, 21
 clase antagoniste, 255, 278, 282, 283, 347
 dominante, 300
 exploataților, 255, 273
 exploataților, 255, 296
 Classis Flavia Moesica, 296, 484, 486, 522
 Claudius II, 458, 464, 564, 623, 625, 673, 783
 Claudius Agricola, Sex., 451
 Claudius Firminus, Ti., 506
 Claudius Fronto, M., 356, 432, 451, 452
 Claudius Iulianus, 420
 Claudius Livianus, 302
 Claudius Pulcher Appius, 285
 Cleanov, 747
 Clement, 762
 Cleodamos, 563
 clientelare, țări, 256
 cloche rochie, 110
 Clodius Albinus, D., general 453
 Cloilios, 245
 cloisonne, 702, 703
 Cloșca cu pui de aur, v. Pietroasa
 Cluj, 9, 40, 52, 114, 267, 445, 464, 621,
 688, 742, 744, 767, 770-772, 795
 cneaz, 805 cnemide, 225, 226 Cnidos,
 191, 246 Cniva, 457

✱

Cobor, r. Făgăraș, 148 Cocceius
 Lucius, M., pietrar, 404 Cocceius
 Vitlus, M., 508 Codlea, 99
 — r., 699
 Cogîlnic, valea, U.R.S.S., 678
 cohors Afrorum, 373
 I Alpinorum, 373
 I Batavorum, 373
 II Flavia Bessorum, 372
 I Bracaraugustanorum, 373
 VI Breucorum, 372
 I Brittonum, 373
 — I Augusta Nervia Pacensis miliaria
 Brittonum, 373
 — I Aurelia Brittonum, 373
 I F. M. Bryttonum Malvensis, 373
 II Brittonum miliaria civium Roma-
 norum, 373
 — III Brittonum, 373
 — III Campestris, 373
 — I Cannanefatium, 373
 — I Cilicum, 416, 479
 — I Commagenorum, 520
 — I Flavia Commagenorum, 373
 — II Flavia Commagenorum equitata
 sagittariorum, 373
 — VI nova Cumidavensium, 375, 396
 — VI nova Cumidavensium Alexandri-
 ana, 394
 — I Cypria, 373
 — IV Cypria, 373
 — Gemina Dacorum Gordiana miliaria,
 394
 I Aelia Dacorum, 394
 I Ulpia Dacorum, 394
 II Augusta Dacorum pia fidelis miliaria
 equitata, 394
 II Aurelia Dacorum, 394
 III Dacorum equitata, 394
 III Dalmatarum Valeriana Galliena,
 458
 I Aelia Gaesatorum, 373
 I Gallorum Dacica, 373
 I Gallorum Pannonica, 373
 II Gallorum Macedonica, 373
 III Gallorum, 373
 VII Gallorum, 486
 I Germanorum, 485
 Flavia Ulpia Hispanorum miliaria
 civium Romanorum, 373

cohor
 s
 Hispa
 noium
 , 522
 —
 I
 His
 pan
 oru
 m
 pia
 fide
 lis,
 373
 —
 I
 His
 pan
 oru
 m
 vet
 era
 na,
 373

— I Hispanorum veterana equitata,
 în
 papyrusul lui Hunt, 311
 —I Hispanorum veterana quingenaria
 equitata, 522, 523
 —II Hispanorum Cyrenaica, 373
 —IV Hispanorum, 373
 —I Ituraeorum sagittariorum, 373
 —I Augusta Ituraeorum sagittariorum,
 373
 I Lingonum, 373
 I Lusitanorum Cyrenaica, 486
 II Mattiacorum, 520
 II Flavia Numidarum, 373
 I Palmyrenorum Porolissensium, 373,
 458
 XX Palmyrenorum miliaria sagittario
 rum, 373
 II Pannoniorum, 649
 IV Pannoniorum, 372
 VIII Raetorum, 372
 II Aurelia nova Sacorum, 394
 I Sagittariorum miliaria, 373
 musculorum Scythicorum, 584
 I Thracum Germanica, 372

I Thracum sagittariorum, 373
 VI Thracum, 372
 I Tyriorum sagittariorum, 373
 I Ubiorum, 373, 508
 — I Vindelicorum, 372
 cohortes, 372, 484
 Coinceni, 103
 Cojocna, extracția sării, 403
 colane, 770
 colibă, 37
 coliere, 118, 270, 277, 325
 collegia, 372, 411, 502, 512, 561
 de arhonți, 178
 de asiani, 502
 Augustali, 552
 aurariaium, 401
 centonarilor, 412, 419
 corăbierilor, 419, 512
 de dregători, 177
 fabrum, 419
 utricularii, Dacia, 412
 magistrați, 178
 meșteșugarilor fabri, Dacia, 412
 negustorilor din Callatis, 512

lecticarii, 412
de strategii, 178
Coloana lui Traian, v. Columna lui Traian coloni, 510, 561, 577, 578, 581, 607, 609, Colonia pe Rin, 413
Apulensis, 364
Aurelia Apulensis, 364
Aurelia Napocensis, 363
Nova Apulensis, 364, 367, 457
Septimia Drobeta, 363
Ulpia Traiana Sarmizegetusa, 383
colonii dorice, 168, 178
grecești, LV, LXV, 70, **162**, **169**, 179, 257
milesiene, 164, 166, 173
pontice, 164
coloniști, din Africa, 385
din Asia Mică, 357, 385
din Dalmația, 385, 392
din Egipt, 385
din Gallia, 385
din cele două Germanii, 385
din cele două Moesii, 385
din Noricum, 385
din Orient, 357
din Pannonia, 385
din Raetia, 385
din Tracia, 385
Columna lui Traian, 267, 281, 303, **311**, 313, 315, 321, 322, 389, 400, 404, 531, 536, **537**
Comalău, castru, 377
Comarna, 157
comați, 281, 302
Comărnicele, castru, 307, 379
Combe Capelle, 16
Comentolus, 604
comerț, 165 ■ -...
de tianzit, 163, **171**, 173, 175, **179**, **190**
maritim, 169
pește, 165
piei, 165
pontic, 187
comes foederatorum, 598, **611** cominitiare, 791
Cominius Claudianus Hermafild, T., **491**
comitatenses, 582, 656
comites, 309 - .
Comlod, 158 Commagene, 256
Commodus, 363, 364, 381, 433, 435, **453**, 527, 625, 640, 683

comunicare, 633 Comontorios, 185, 187 Comosicus, 282, 294, 295 Comozous, 495,
 557 comuna gentilică, 281
 gentilică matriarhală, 16
 primitivă, 273, 278
 Concești, r. Darabani, 702, 703
 Concilium Daciarum Trium, 360
 provinciae, 489
 conditor coloniae, 360
 conductor ferrariarum, 359, **403**
 pascui et salinarum, 359, 403, **419**
 conductores, 404, 415
 connubium, 372
 conscripti, 364
 Constans, 625
 Constantia, 659, 795
 Constantia (Kubin), 655
 Constantiana, 601
 Constantin II, 618, 653
 Constantin cel Mare, 406, 442, 505, 508, 532, 538, 582, 584, 589-591, 593, 602, 616, 618, 623,
 625, 629, 631, 633, 634, 646, 649, 651-654, 656-660, 662, 665, 681, 687
 Constantin IV Pogonat, 757
 Constantin Porfirogenetul, 766
 Constantiniana Daphne, 656
 Constantinopol, LXVI, 597, 599, 600, 603, 605, 606, 610-612, 658, 659, 698, 699, 706, 714, 715,
 756-759
 — zidul lung, 597
 Constantiolus, 600
 Constantius I, 591, 594
 Constantius II, 461, 611, 655, 657, 658,
 680, 687
 Constantius Chlorus, 602, 646 Constanța, v. Tomis
 - reg., 50, 77, 746, 804 constituția Antoniniană, 419, 492, 551 constructor, architectus,
 Sucidava, 412 consulat, 599
 contrascriptor, verificador, 416 conventos civium Romanorum, 357, 362,
 383, 487, 494 Copan, 758
 Copăcenii, pe Olt, 373, 377, **431** Corabia, r., 20, 46, 225 Corabia, Munții Zlatna, necropolă tumulară,
 392

...

Coralii, 645, 677
coralii, 479
Corbu, 586
Cordoș, 619
Corint, 162, 165, 169, 315, 348, 503
— istmul, 39
Corlăteni, r. Dorohoi, 64, 69, 102, 131, 688 Cornelius Clemens, Sex., 451, 452
Cornelius Fuscus, 298, 299, 302, 307 Cornelius Lentulus, 289, 518 Cornelius Valerianus, P., 458 Cornești, 234
cornicines, 372
cornicularii, 371 cororarius, meșter pielar, 412 Corund, r. Odorhei, 722
Coryllus, 294, 295 Cos, 246 Cosingas, 282 cositor, 92
Cosmeni, 39
Coson, rege, 276, 290 Costești, Argeș, 657 Costești, Orăștie, 278, 279, 283, 296, 305, 307, 309, 321, 324-326, 332, 335 Costișa, 102, 131
— cultura, 102, 103 Costișa-Bilii-Potik, complex, 98 costoboci, 261, 265, 266, 451, 452, 518, 528, 557, 637, 683, 705 Costolaț, 659
Coșovenii de Jos, r. Craiova, 681, 735, 737 Coșula, mănăstire, LVII cotensii, 238, 266 cotini, 238, 293
Cotiso, 274, 276, 289-291, 296 Cotys, 225, 480 Coțofeni, cultura, 60, 70, 76, 79—82, 96, 98, 100, 107, 112, 127, 129 Coțofenii din Dos, r. Craiova, 79, 225, 273 Covasna, 275
Cozla, 273
Craiova, 9, 20, 73, 149, 156, 159, 657, 747, 760
r., 79, 225, 681, 688, 735
reg., 58, 81, 151, 186, 234, 237, 735
tezaurul de la-, 156, 159, 227
Crasna, r. Codlea, 699
Crassus, 479, 480
crăciun, 633
Crăciunel, r. Odorhel, 621

Crăsani, 273
 Creaca, carieră de piatră, 404
 creationem, 633
 ciedințe religioase, manifestări primitive
 ale -, 24 Cremenea, 22, 25 Cremenîșul Ceahlăului, 22 creștinism, 587, 588,
 611, 612
 arian, 697, 708
 la bulgari, 761
 în Dacia romană, 441
 persecuție, 592
 religie de stat, 591
 religie liberă, 591
 creștine, inscripții, 612
 Creta, 130
 Crimeea, 14, 27, 155, 195, 199, 563, 600, 671, 702
 — regat bosporan, 256
 Crisius, v. Criș
 Crispus, 618, 619
 Cristești, r. Tg. Mureș, 158, 391, 410, 450,
 621, 625 Cristurul Secuiesc, 232, 236, 714
 - r., 714 Criș, 262, 266, 708, 786
 cultura, 34, 38-40, 42, 43, 48, 52, 66
 fondul, 46
 Criș, r., 43, 110, 711
 Crișana, 70, 98, 107, 111, 352, 681, 708,
 710, 721, 772, 795 Criș-Star cevo, cultură, 38, 39, 42, 65
 — supraviețuirea culturii, 42
 Crișul Alb, 43, 708
 Crișul Negru, 266, 708 Crișul Repede, 351, 376 Crișuri, 265, 623, 708
 crobizi, 259, 266 Cro-Magnon, 16, 17, 34 cronologia absolută, 35, 36 Crucea
 lui Ferent, 735 Cruceni, 109, 123, 125 crux, 633
 Crvena Stijena, 27 Csall6koz, 767 cuarțit, 13 cuaternar, 3 — 5, 25
 cuatro, 789
 Cucuteni, 45, 53, 60-62, 67 Cu gir, 269, 275 cultul Dioscurilor, 554

- cultul fecundității, 34
 fertilității, 125
 oriental, 587
 de origine tracă, 209
 solar, 110, 125, 336, 596
 cultura cu amfore sferice, 34, 75 — 80
 ceramicii incrustate nord și sud-panonice, 108
 ceramicii cu împunsături succesive, 90,
 ceramicii liniare, 40 — 42
 ceramică pictată de tip Petrești, 53,
 70-71
 Cucuteni, 31, 32, 34, 45, 53-55,
 60, 76, 77, 98
 A, 41, 61, 65, 67
 A_x, 61, 65, 66
 A₂, 61, 65, 66
 A₃, 61, 66, 70
 AB, 45, 61, 65, 66, 69
 I (A), 36
 II, fază, 32
 III (B), 36
 mormintelor cu ocru, 73
 de prund, 7
 - tumulară, 131
 Cujmir, 108, 225
 cumani, 671
- daca, paloș curb, 258, 322
 daci, LXV, 172, 220, 221, 233, 237, 243,
 256-259, 263-266, 268, 270-272, 276,
 278, 280-282, 285, 287-298, 300-309,
 311-315, 318-322, 325-328, 331, 332,
 336, 337, 350, 353, 388-393, 395, 397,
 418, 427, 433, 436, 449, 450, 478, 491,
 534, 536, 588, 628, 631, 647, 674, 676, 682,
 684, 686, 687, 690, 693, 700, 776, 778, 779
 agricultură, 268, 395
 argintari, 270, 274, 324, 325
 aristocrație, 268, 272, 283, 325, 337
 arme, 276, 372
 artă, 386
 așezări civile, 275, 278, 314, 322
 ateliere, 269, 283
 calcule calendaristice, astronomice, 279,
 326, 327
 coase, 305
 creșterea vitelor, 247, 270, 317, 324
 -■ cultuia, 260, 279, 316, 317, 338, 677
 diferențiere socială, 274, 275
- Cumidava (Rîșnov), castru, 22, 24, 267,
 352, 358, 375, 377, 381, 396, 522
 cuneus equitum Arcadum, 582
 armigerorum, 582
 catafractariorum, 582
 Dalmatarum Divitensium, 654
 scutariorum, 582
 equitum Solensium, 582
 stablesianorum, 582
 cuniculi, 400
 cupe, la daci, 270
 — deliene sau megariene, 270
 Cuppae (Golubâc), 655
 cuptor cu reverberație, 55
 — de cărămizi, 411
 curator civitatis, 489
 curiales, 369
 Curtea de Argeș r., 80
 Curtea Veche (București), 738
 Curtuișeni, 236
 curvoccipital, 105
 cutriguri, 597, 656, 715, 717, 756
 cvazi, 257, 291, 298, 299, 305, 451, 452,
 454, 557, 683 Cybela,
 439, 440, 546, 554
 Cyrenaica, 449
 — răscoale, 430
- daci, diviziunea socială a muncii, a doua, 270
 fortificații, cetăți, 273, 305, 312, 315,
 319, 321, 323
 liberi, 301, 316, 345, 374, 432, 435,
 450, 451, 454, 455, 457, 458, 465, 467,
 565, 566, 578, 637, 644-646, 705
 locuințe, 270
 maeștri statuari, 327
 meșteșuguri, 270
 monede, tezaure, 242, 271, 272, 277,
 336
 — necropole tumulare, 224
 ■— negustori, 271
 păstori, 395
 pileați pe coloana lui Traian, 389
 plante medicinale, 326
 poligamie, 268
 săbii curbe, 247, 392
 scrisul, 279, 327, 328
 stat, 220, 282, 287, 293, 300, 316, 349
 — religie, temple, 279, 280, 330, 332, 335,
 337

- trupe, 311
- uniuni de triburi, 244
- Dacia, *passim*
 - amissa, 460, 462, 465
 - - Apulensis, 355, 356, 372, 456, 528
 - Augusti provincia, pe monede, 349, 359, 447
 - capta, pe monede, 348
 - consularis trium Daciarum, 357
 - coronatus, trium Daciarum, 360, 419
 - emisiuni monetare, 246, 457
 - extracarpatica, 238, 674
 - Felix, 457, 465, 648
 - Inferior, 350, 353-356, 405, 675
 - liberă, 255, 257, 265, 274, 281, 317, 338
 - Malvensis, 262, 355, 356, 366, 528
 - Mediterranea, 465, 579, 580, 630, 648
 - pășuni, 359
 - Porolissensis, 355, 374, 451
 - Provincia, pe monede, 349
 - Ripensis, 578, 580, 631, 648, 659, 660, 671
 - romană, 266, 314, 391, 398, 406, 418, 427, 432, 579, 621, 629, 648, 649, 684, 764, 780, 782, 795
 - romană, arendarea vâmlor, 415
 - romană, argintari, 414, 420
 - romană, clase sociale, 417
 - romană, creșterea vitelor, 400
 - romană, cultura plantelor, 398
 - romană, divinități, 438
 - romană, hotare, 350
 - romană, monumente de piatră, 398
 - romană, meseriași, 375
 - romană, sclavi, 426
 - romană, școli, 436
 - Superior, 353-355, 372, 376, 380, 405, 407, 408, 450, 675, 684
 - Transdanubiană, 461, 463, 465
- Dacicus, 308, 463, 640, 644
- daco-carpi, 700
- daco-carpică, populație, 683
- daco-geto-sarmați, 676
- daco-moesi, 263, 797
 - cultura, 260, 266
 - teritoriu, 256, 806
- daco-romani, 262, 581, 588, 615, 616, 618, 620, 623, 626-637, 646, 647, 658, 659, 665, 682, 686, 700, 776, 778-782, 786, 787, 801, 807
- daco-sarmați, 676
- Dacus, sclav, 258
- Dada, 612
- Dades, 418
- Dagei chora, 510
- Daixus, fiul lui Comozeus, 495
- Daizus, 557
- Dajbog, 752
- dakoi, v. daci
- Dalboșeți, castru, 376
- dalmați, 287, 357
- Dalmația, 309, 369, 372, 401, 439, 792, 794-796
- damnați ad metalla, 401
- Danemarca, 27
- Dănești, 741
- Danubius, v. Dunărea
 - zeu, 266, 653
- Daos, v. Davus
- Daphne, 593, 652, 656, 662, 795, 796
- Dapyx, 274, 479
- Darabani, r., 76, 702
- dardani, 245, 281
 - iliri, 285
- Dardania, 460, 599
- Darius a lui Hystaspes, 159, 170, 223, 259, 260, 330
- Dauritas, conducător militar, la sclavini, 732, 748
- dava, 240, 246, 261, 266
- Davus, 258
- Dămăioaia, 735, 738
- Dea Caelestis, 442
 - Syria, 439
- Dealul Bolii, v. Banița Fântânilor, v. Traian, r. Buhuși, 40, 45, 60, 62
 - Grădiștei, cetatea dacilor, 294, 311, 314, 317, 324
 - Măgura, Porolissum, așezare și cimitir dacic, 336, 337
 - Melcilor, 98
 - Mihai Vodă, 738
 - Morii, Cucuteni, 61
 - Ruzilor, 324
 - Sofia, 77
 - Turcului, 112
 - Vici, v. Traian, r. Buhuși, 22, 60, 61
- Decea Mureșului, r. Aiud, cultura, 53, 54, 59, 60, 74
- Decea Mureșului, Bodrogkeresztúr, complex, 59

- Decebal, LVIII, 220, 230, 276, 278, 279, 283, 284, 288, 293-300, 302-308, 312, 314, 319, 327, 329, 332, 338, 348, 349, 360, 389, 398, 434, 448, 450, 484, 519, 523, 652, 798 .—
pe Columna lui Traian, 310
— tezaur, 313
- Decebalus, nume dacic, 262, 395
- per Scorilo, 279, 294, 329
- Deceneu, 282-284, 288, 293-295, 318, 326, 337 Decius, împărat, 364, 367, 457-459, 463-465, 562, 563, 581, 644, 684
- decuriones, 364, 365; 372, 487
- Dedal, 385
- dediticii, 291, 419, 498, 521
- dedo, 789
- deductio coloniae, 360
- Dej, 621, 624, 636
- Deleni, carieră de piatră, 502, 534
- Delphi, 167, 185, 233
- Delos, 171, 193, 317
- Delta, v. Dunărea, Delta
- Demeter, 167, 210, 212, 493, 553, 554
- democrație militară, 123, 124, 216—218, 229, 257, 273, 317, 578
sclavagistă, 175, 176, 178
denari consulari romani de argint, 248
imperiali, 273
republicani, 273, 275, 335
romani, 242
romani imitație, 276
- dent, 789
- dente(m), 789
- denthelethi, 478
- deo, 792
- *der, 262
- Derzelus, 209
- Desa, r. Calafat, castru, 378, 649, 703, 796
- Desnățuiu, rîu, 58
- detko, 789 *i* ,
- Deus Azizus, 458
- Deusara, 267
- deux, 789
- Deva, 42, 52, 53, 112, 116, 117, 275, 404, 621
- Dezmir, 234, 236
- diadoh macedonean, 229
- Diana, 326, 334, 335, 440
regina, 439
templu, 442 - . . .",
Sarmizegetusa, 443
- dianaticus, 792
- Dichiseni, r. Călărași, castru, 520, 796
- Dicomes, 274, 289, 296
- Didyma, 551
- Diegis, 258, 284, 299, 319
- diente, 789
- Dierna (Orșova), 262, 267, 306, 351, 365, 366, 368, 376, 383, 390, 405, 406, 429, 453, 621, 650, 654, 655, 657, 661, 795
cărămidarii, 411, 425
stațiune vamală, 416
digitus, 789 •- . . :
digitate, 738
- dii Daciarum genii, 387, 439
- dimanche, 789
- Dimitrie Jupan, 804
- Dinias, 612
- Dinogetia (Garvăn), 273, 349, 504, 520, 529, 583, 584, 586, 587, 589, 597, 601, 612, 613, 675, 676, 697, 731, 795, 796, 855
- dioceză, 581
- Diocletian, LIX, 529, 566, 581, 582, 584, 586-589, 602, 606, 618, 623, 646, 651, 685
- Diogenes al lui Diogene, 197
pietrar, 404
sclav, 385, 418
diombria, 551
Dionisii, 551
- Dionysos, 208, 210, 212, 242, 334, 440, 545, 552, 554 •
— relief, Tomis, 523
- Dionysopolis (Balcic), 284, 286, 287, 328, 477, 483
- Dioscuri, 173, 209, 210
- Diosîg, 237
- diplomă militară, 314, 349, 352, 354, 355, 372, 374
— din Bulgaria, 316
- Dipșa, r. Bistrița, 148, 235, 237
- disc de argint aurit al lui Paternus din Tomis, 611
- dispensatores, 402, 416 dito, 789
- Diurpaneus, 262, 279, 283, 288, 293-299, 319, 329, 385, 395
- divinități, cavalerul trac, 209, 527, 547
- divinitate a lumii subpămîntene, 209
- divinități romano-italice în Dacia, 438
- solare, 336, 752
- diviziunea naturală a muncii, 15, 33
— socială a muncii, a doua, 217

diviziunea, socială a muncii, a treia, 217

Dîmbovița, rîu, 102, 105, 122, 127, 273, 349, 747

Dîrjov, 8—10

Dîrstor, v. Durostorum

Dîrțu, 30

dhalle, 791

djal, 792

Dnepropetrovsk, 117

Dobrogea, *passim*

— așezări rurale, 505

— ateliere ceramice, 500, 549

— ateliere locale de pietrari, 610

— ateliere metalurgice, 500

— ateliere monetare, 513

— ateliere de sticlărie, 500, 549

— organizare militară, 484

Dobromira, reg. Craiova, 9

Dobrosloveni, 236

Dobrovița, 659

doi, 789

doigt, 789

Dolhești Mari, 77-80

Dolichenus, v. Jupiter

dolicocefal, 75

dolicomezocfal, 74, 75, 114

dolicopithecus, 4

Dolj, fost județ, 142

Domănești, r. Cărei, 147

domesticirea animalelor, 30

domine deo, 633

domingo, 789

dominica dies, 789

dominus, 805

domn, 805

domnus, 805

Domitian, 217, 284, 294, 295, 298-302, 327, 484, 519, 523, 674

Domitius Evarestus Cl. Ilișua, proprietar de atelier ceramic, 410

Domnești, extracție de sare, 403

Don, 21-23, 27, 671-673, 678, 682-685, 687, 690, 695, 697, 765, 766

Donaris, v. Dunărea

donarium, 621

Donatus, pref. leg. V. Mac, 458

Dolojman, cap, 601 doriani, 110 140 142 143

— dialect, Callatis, 201

Dorobanțu, r. Călărași, 703

- reg. Iași, 740

Dorohoi, 131, 747

Dorpaneus, v. Diurpaneus

dos, 789

Doștat, așezare cu caracter agrar, 408, 415

draco, 633

Drajna de Jos, 141, 148

- de Sus, castru, 238, 349, 391, 431, 520, 521, 524, 675

Drava, 238, 715, 729, 730

Drăgănești-Vlașca, 118

Drăgușeni, 61

dreviliani, 685 *U.i. tei* ,

Dridu, 679

— cultura, 785

driopithecus, 4

Drobeta (Turnu Severin), castru, 267, 300, 308, 309, 362, 363, 365, 366, 368, 376,

378-381, 383, 390, 405, 406, 408, 419, 420, 429, 448, 449, 516, 561, 616, 621, 631, 649, 650, 652, 654, 657, 795, 796

- cărămidărie, 410, 425

— organizație a fabrilor, 412

— tezaure monetare, 434

— terme, 442

Dromichaetes, 184, 190, 219, 228-230, 237, 238, 243, 317

Drubeta, v. Drobeta

Drumul Național, Suceava, 740, 741

Dudești, 42

due, 789

Dulcissimus, episcop, 611

Dulgheru, 547

Dunărea, *passim*

Dupljaja, 110, 117, 125

duo, 789

Duras, v. Diurpaneus

Durmitor, 786

Durostorum (Silistra), 485, 487, 520, 560, 565, 586, 589, 592, 593, 601, 604-607, 611, 612, 630, 641, 664, 697, 732, 733, 795, 796, 803, 804

duumviri, 367

Duvanli, morminte, 226

dux, 582, 805

— limitis Scythici, 586

dymanes, trib gentilic, 178

Dyrrhachium, 248, 317, 405

dzue, 789

ecclesia, 633
 economie bănească, 193
 latifundiară, 580
 monetară, 513
 naturală, 607, 610
 Edictul din Milano, 589
 Edictum de pretiis, 586
 Egeea, regiune, 218
 egeică, arie culturală, 130
 egeo-anatoliană, cultura, 58
 egeo-mediteraneană, arie culturală, 53
 Egeta, localitate, 796
 Egipt, LV, 120, 132, 140, 165, 189, 193, 203, 228, 315, 386, 431, 477, 480, 502, 544, 550, 610
 mine, 425
 răscoale, 430
 egipteni, 331
 ego, 789 eke, 768 Elada, 317, 543 Elagabal, 404
 Elba, 120, 715, 730
 elefant, 8, 9 eleni, v.
 greci elenic, civilizație, 220
 coif, 231
 cultură, 225
 ■ - factor, 153, 218, 220
 influență, 155, 218, 219, 277
 penetrație, 224, 227, 247
 monarhii, 318
 elenistic, artă, 546
 civilizație, 221, 232, 243
 curent, 291
 epocă, 167, 182, 206, 209, 210, 212, 221, 265
 monarhi, 238
 monede, 242, 247
 regat, 218, 284
 Elephas, 5
 planifrons, 8
 primigenius, 13
 Elveția, 216
 Emilian, martii, 592
 emisfera boreală, 5
 encia, 789
 eneolitic, 36, 37
 engleză, v. limbi
 Enisala, 601
 Enoșești (Acidava), 408
 entre (j¹), 790
 entro, 790
 eperon, 792
 epiglaciara, perioadă, 22
 epigrame, inscripții, 201
 epipaleolitic, 26, 27
 eponim, preot, 176, 177
 eponimie, 178, 210
 Epresteto, v. Sf. Gheorghe
 Eptacentus, 394
 Epureni, 679
 tip monedă, 242
 equites Romani, 419
 singulares, 374, 394
 Equus, 5
 hydruntinus, 52
 Eractum, 238
 eravisci, 238, 314
 Erbiceni, 688
 erectus, 6
 Ermanarich, 696
 Ermitaj, muzeul, 315, 611, 702
 Ero et Domnus, 502, 554
 espuera, 792
 Etelkoz, v. Atei cu z
 etolieni, 185
 etrusci, tirseni, 143
 Eubeea, 162
 Eufrat, 256
 Euprepes, v. Diurpaneus
 eurasiatic, continent, 128
 stepe, 768
 Europa, *passim*
 europaizi, 14
 Eutyches, sclav, 418, 424
 evoluționistă, teorie, 4
 excubitori, 599
 exercitus, 289, 296
 Daciae, 371, 451
 Dacicus, pe monede, 449
 exploratores Germanici, 373
 Ezero, 76
 Ezerovo, 261

fabri, 4U
 factorie, 163
 faianță, perle, 120
 falces Dacorum, sabie curbă dacică, 305, 322
 falere, 109
 familia monogamă, 217
 pereche, 33
 patriarhală, 122
 faraoni, 139
 Farnobius, 197
 faună terțiară, 5
 Faventia, 498
 Făgăraș, 8, 112
 r., 114, 148, 275
 Fălești, r., R.S.S. Moldovenească, 103, 678
 Fălticeni, r., 77
 Fărcașele, reg. Craiova, 9
 Fedeleșeni, 61, 66, 74
 fedeiați, 595-598, 611, 623, 640, 658, 757
 Feisa, 621
 fel', 790
 Feldioara, castru, 377
 Felis leo spelaea, 13
 Felix, sclav, 416, 418
 Felnac, 715, 718, 721, 722
 fenicieni, 143
 Fere en Tardenois, 26
 Ferigile, r. Horezu, 144, 150, 154, 156, 157
 fibule, 680, 738
 — argint, 277, 634
 «capete de ceapă», 618
 cu cap semicircular, 620
 celtice, 237
 dacice, 268
 digitate, 713, 731, 734-738, 742
 elenice vechi, 224
 Glasinac, 225
 greco-ilirice cu balama, 225
 Latene, 232, 240, 244, 247
 cu linguriță, 270, 325
 cu noduri, 237, 270, 325
 tracice, 231, 240, 247
 Fiera Cleanov, 42
 figlio, 790
 figurină feminină de alabastru, 47
 — bicefală, 47
 — troiano-cicladică, « en violon », 69
 Filip Arabul, 352, 365, 367, 379, 382, 456, 457, 463, 464, 517, 528, 560, 643, 644
 Filip II al Macedoniei, 181, 182, 184, 198, 218, 227, 230

Filip II al Macedoniei, monede, 240, 242
 Filip V, 245
 Filipeștii de Pădure, castru, 349, 520
 Filipi, 612
 filius, 790, 791
 fiii, 792
 fiș, 790
 fișum, 792
 finiglacial, stadiul, 26
 Finlanda, 26
 filozofia, daci, 326
 Firiteaz, 142
 Firtuș, 625, 722
 fiscus, 357-359
 Fizeș, r. Ilia, 621
 Fizeșu Gherlei, r. Gherla, 147, 148
 Filfani (Izbășești), castru, 379
 fîntînă, cisternă dacică, 324
 Flaiana, Flaviana, 582, 584
 flamines, 368
 Flavia Victoria, 508
 — Bessorum, 521
 Flavius Bellicus, 423
 Flavius Constans, F., 354
 Flavius, Priscus, T. (Turbo), pref. Daciei
 inf., 354
 Flavius Sabinus, guvernator, 482, 490
 Flavius Titus, 508 Flavius Vopiscus
 LX Flămînda, castru, 352, 376, 379, 528 Floreasca-București, cartier, 49
 Florilia, Florii, 633 flota moesică, 305
 Flutausis, 708 Focas, 602, 605, 606, 757 Focea, 162 Focșani, 679, 680
 focul, producere, 13 foedus, 658
 foederati, v. federați Fokorii, 142
 Foltești, 76, 77, 98
 - II, Stoicani II, 77, 78
 fora rerum venalium, 273, 317
 formula censualis, 357
 Fortis, olar local, 410
 Fortuna, v. Isis
 Fortunatus, 418
 forțe de producție, 175, 255, 268, 271, 272,
 275, 279, 324 Forul lui
 Traian, 313, 534

fossatum, 799
 fotă, la daci, 268
 fraire, 790
 franci, 715, 717, 761
 Franța, 8, 17, 21, 26, 27, 40, 233, 700, 709, 711
 frate, 790 frenu(m), 791
 frere, 790 Frigia, 140, 658
 frigieni, 140 Frithigern, 693,
 697 frize, cetățile pontice,
 207 frondia, 792

Gabăra, 638
 Gaganæ (Slatina), Caransebeș, 429
 Gainas, 659, 699
 Gaione, 601, 612
 Galatae, 232, 245, 357, 406, 412
 consistentes municipio, 357, 363
 de la Tyllis, 243
 Galatia, 185, 363
 Galați, 519, 584
 reg., 76, 153, 154, 224, 273, 740
 Galații-Bistriței, 235
 Galerius Maximianus, 390, 396, 456, 584,
 586, 587, 618, 646, 685
 Galiția, 238, 265, 518 Galii,
 232, 245, 281
 Gallia, 233, 287, 291, 314, 372, 432, 451,
 465, 467, 588, 778
 atelieri ceramice, 409
 Cisalpină, 286
 liberă, 256
 Narbonensis, 256
 Gallienus, 352, 365, 371, 372, 390, 396, 414,
 417, 419, 434, 457, 458, 460-465, 529,
 563, 564, 644
 Galt, 705
 Galtis, 705
 Garvăn, v. Dinogetia
 Gatalos, 671
 Gater, 718
 Gaudentius din Durostorum, 596
 Gaura, v. Valea Chioarului
 Găva, cultura, 151
 Găești, 657
 Gebeleizis, 331, 334
 Gelu, 763, 772, 785, 804

front, 789
 fronte, 789
 fructieră, 66
 - la daci, 269
 Frumoasa, 657, 796
 Frumușica, 61, 62, 65
 Frumușita, 169, 224
 frutro, 790
 funciară, marea proprietate, 606 — 609
 Fundătura, r. Gherla, 710, 712 Fundeni,
 657, 738 Furchenstichkeramik, 98, 99
 Fuscus, v. Cornelius Fuzesabony, cultura,
 110

Gelupara, 262 Gemellina,
 437 gencive, 789 gendre,
 790 gener, 790
 genero, 790
 Genius comercii, 408
 Daciarum, 387, 439
 Illur(ici), legendă pe monedă, 465
 libertorum et servorum, 421
 genos, 768
 genți de sabie, v. maghiari
 Genucla, 273, 477, 479
 Geoagiu, v. Germisara
 geocentrică, teoria, LVI
 Gepidia, 708
 gepizi, LXII, 455, 457, 566, 604, 627, 670,
 682, 700, 701, 705-711, 713, 715, 720,
 728, 732, 733, 778, 785, 801 germani,
 233, 257, 261, 262, 264, 287, **291**,
 305, 331, 452, 556, 558, 588, 594, 596,
 659, 682, 700, 705, 708, 719, 735, 761, 786
 Germania, 6, 11, 27, 75, 77, 95, 115, 122,
 233, 265, 287, 300, 374, 376, 433, 462,
 644, 684, 709 germanice,
 elemente, 778, 782
 — v. limbi
 Germanus, 599, 600, 731
 Germisara (Geoagiu), 262, 267, 357,
368, 369, 376, 384, 385, 390, 405,
 406, 408, 409, 436, 438
 Germisera, v. Germisara
 Gerontios, episcop, 610
 Gerontius, comandant, 596
 Gesprengberg, 98

Geta, împărat, 454

— Gheorghieni, r., 117, 625, 699

Geta, nume de sclav, 258

geți, LIV, LIX, 159, 172, 182, 218, 221, 223, 224, 227, 230, 237, 238, 245, 247, 257-259, 262, 264, 281, 285, 290-292, 298, 318, 330, 331, 336, 449, 479, 480, 672, 674

— conducători, 226, 290

— cultură, 244, 260

— dobrogeni, 226

— morminte, 243

— nobilime, 229

— olărie, 230

— teritoriu, 257, 265, 672

- triburi, 227, 237, 243, 244, 291

geto-bastarni, 477

geto-daci, I, IX, I, XV, 163, 166, 218, 237-247, 255, 258-260, 263, 774, 268,

271, 276, 285, 287, 292, 293, 324,

327, 330, 331, 334, 336, 483, 497,

509, 518, 638, 671-674, 798

- cultură, 147, 219-221, 223, 225, 227, 230, 237-241, 243, 245, 247, 248, 324, 637, 676

— divinități, 334

— Dobrogea romană, 495

- dulgheri, 324

- istoria, 219, 220

— limbă, v. limbi

— litere grecești, 328

— mod de producție, 316

— monede, 242

— pe monumentul de la Adamclisi, 535, 536

— nume proprii, 261

— păstorit, 324

— regiunile răsăritene, 243

— religia, 282, 389

— ritul funerar, 246

— roata olarului, 237, 275

— romanizați, 775

- statul, 287

- societate, 223, 255, 260, 271-273, 275, 282, 317, 326, 330, 335, 338

— suprastructură, 316

— teritoriu, 221, 672, 673

— triburi, 189, 218, 219, 223, 241, 293, 672, 674

— viața economică, 242, 246

Ghelar, mină de fier, 403

g'hem-el, 262

Gherghina, 520

Gherla, 621, 649

- castru, 363, 377, 380, 449, 463

- r., 147, 710

Ghighen, v. Oescus

Ghimbav, 99

Ghioca, Crîmpoia, castru, 379

giban, 704

Gibastes, 611, 612

Gibraltar, LVI

Gilău, cariera de piatră, 404

— castru, 363, 376

Gilort, r., 149

Gilpil, 708

gimirai, 140

gingiva, 789

ginta, matriarhală, 23, 38

— patriarhală, 121

giovedì, 789

gir, 792

giro, 792

Giulești, București, 49

— fază, 63

Giulești-Leț, cultura, 60, 63

Giurgiu, 9, 17, 22, 224, 521

- r., 49, 688

giurus, 792

Gîlma, 22

Gîmbaș, r. Aiud, 722, 742, 772

gîndire, apariție, 11

Gîrla, r. Cluj, 646

Gîrla Mare, 108, 110, 152

- cultura, 100, 101, 108, 110, 117, 125, 127

Gîrla Mică, 235

glaciară, perioadă, 26

glaciațiune, 3, 5, 11, 24, 26

Glad, 763, 804

Glasinac, cultura illirică, 225

- fibule, 225

Glăvăneștii, Vechi, reg. Iași, 32, 39, 40, 41, 48, 74, 237, 679, 688

Glina, 31, 44, 50, 51, 55, 91, 98, 119

Glina III, cultura, 91, 98, 100, 106, 118

Glina III — Schneckenberg, cultura, 96, 98,

102, 105, 107, 113

glosse, 261

glugă, la daci, 268

gnostici, basilidieni, 441

Gogoșu, r. Vinju Mare, 150, 224, 225

- Gotdianus III, 394 456, 463, 517, 545, 560, 562, 581, 641-643, 683, 684
 gorila, 4
 Gorna-Monastirița, peștera, 46
 Gornești, 112
 Gorodsk-Usatovo, 74, 76, 129
 Gostavăț, r. Caracal, 225
 Gothiscandza, 682
 Gothones, 683
 Gotia, 686, 687, 693
 goți, LIX-LXI, 264, 327, 435, 451, 454-458, 461, 464, 465, 467, 528-530, 560, 562-564, 579, 581, 584, 590-595, 608, 610-612, 623, 624, 631, 641, 642, 644, 646-648, 651, 653, 656, 658, 670, 675, 676, 678, 679, 681-688, 690, 692-696, 698-700, 704, 705, 748, 778, 800
 cultură, 676
 federați, 659
 thervingi, 699
 goto-cai pi, coaliția, 678, 684
 Gotones, 683
 gracil, tip, 109
 graiul articulat, apariția, 11
 graniță, v. limes
 granița dunăreană a imperiului, LXII
 Gratiana, 584
 Gratianenses, primi milites, 584
 Gratianus, 584, 618, 621, 625, 699
 Gravette, la, 21
 gravettian, 21
 Grădiștea (Sarmizegetusa), 628
 Grădiștea, R.S.S. Moldovenească, 678
 Grădiștea Muncelului, 262, 269, 270, 278, 279, 284, 295, 296, 305, 308, 321, 322, 326, 327, 329, 330, 332-334, 336, 371, 435, 450
 Grădiștea Ulmilor, v. Vărăști
 grazd, 792!
 Greaca, lac, 524
 Grecia, *passim*
 greci, 140, 143, 186, 207, 232, 237, 242, 244, 258, 318, 331
 cetăți, diferențiere economică, 163, 164
 diferențiere socială, 163
 civilizație, 154, 155, 223, 230, 248
 coloniști, 162—164
 comerț de grâu, 167
 comerț maritim, 163 —169
 elemente cult, 209, 212
 greci, influență, 166, 225, 227
 meșteri, 319
 negustori, 165, 166, 273
 orașe pe coasta Adriaticei, 325
 orașe de la Marea Neagră, 184, 190, 257, 272, 278, 282, 286, **321**, 328
 greco-iliri, coif, 225
 iranian, artă, 769
 sarmatic, lume, 326
 trac, lume, 326
 Gremnos-Argissa, 35
 Gresia, castru, 379
 Greutungi, 566, 593, 685
 Grimaldi, 16
 Grindul Țîfarului, v. Rast
 grîne, 179, 180, 188 grîu, 172
 comun, 43
 la daci, 268
 primitiv, 38, 67
 Groningen, Olanda, laboratorul, 36, 70
 Gruia, 235
 Gruzia, 4
 Gunz, 5, 7, 8
 guer, 792
 guerra, 792
 guerre, 792
 guet, 262
 Gulo gulo, 13
 Gumelnița, așezarea, 54, 57, 71, 98
 — cultura, 31, 34, 49, 50, 53-59, 64, 65, 68, 77
 Gumelnița-Ariusd, cultura, 68
 Gundestrup, căldarea, 325
 Gura Cheii, Rîșnov, 22
 Gura Dobrogei, 50
 Gura Hont, r., 18
 Gura Ialomiței, 796
 Gura Jiului, r., 109, 235
 Gura Padinei, r. Corabia, 225
 Gura Văii, cariera de piatră, 404 **3fc
 Gurile Dunării, 218, 226, 258, 264, 519
 Gurghiu, munți, 351
 Guruslău, r. Zalău, 147
 Gușterița, Sibiu, 147, 148, 621, **623**
 — descoperiri monetare, 464
 gutani, 698
 Guterichus, șef got, 652
 Gytones, 683 gyrus, 792

Hades, 209
 Hadrian, LVI, LIX, 302, 304, 305, 315, 349-351, 360, 362, 363, 365, 366, 373, 374, 377, 379, 383-385, 393, 394, 402, 417, 419, 430, 431, 446-449, 483, 489, 523-526, 528, 579, 625, 675
 Haemimont, 581, 605
 Haemus, 259, 262, 263, 267, 287, 298, 319, 478, 496, 580, 634, 779, 793, 794, 796, 806
 hailag, 698
 Hajdu-Sâmson, 111
 halani, v. alani
 Halici, 766
 Hallstatt, 137, 146
 - epocă, 138, 140, 149, 219, 224, 230
 — A, 137
 B, 137, 151
 C, 137, 147, 152, 153
 D, 137
 timpuriu, 95, 113, 128, 129, 132, 144, 147, 148, 151
 târziu, 144, 154
 - tradiții, 240
 hallstattiană, cultură, în Dacia, 223
 — — nord-rracică, 155, 157
 Hamangia, cultura, 31, 34, 36, 38, 39, 41, 43, 46-52, 58, 63, 68, 74
 hamburgian superior, cultură, 27 han, 695, 758 Harghita, munți, 351
 harnașament, 141, 144, 227, 770, 771
 hasdingi, 526, 529 Hatvan, 110 Hațeg, r., 37
 — cîmpia, 359
 Hăbășești, 41, 53, 61, 63, 64, 67, 68, 70
 Hălchiu, 99
 Hedderheim, ateliere ceramice, 409
 Hegesagoras, 176 Heidelberg, 6
 Hecataios, 554 Hecate, 440
 helladică, cultura, 58, 120, 130
 Hellespont, 162 heliocentrică, teoria, LVI
 Heliopolis, 439 Helios, zeu, 207, 210
 Helis, 229 helveți, 263 Helvius, Pertinax, P., guvernator, 453
 hematita, 24
 henoteism, 330
 Heracleea, 173, 502
 Heracleea Pontică, 165, 167, 175, 176
 Heracles, 212, 241, 242, 551
 Heraclius, 606, 625, 721
 Hercinică, pădurea, 263
 Hercule, 408, 409
 Hercules invictus, 424, 439
 - Saxanus, 404, 501, 511
 Herennia Etruscilla, 463
 Hermaia, 551
 Hermes, 210, 551
 Hermias, sclav, 418
 Hermias, Ulpius, M., procurator al minelor, 358
 Hermogenes, negustor, 503
 hermundurii, 451
 Hernac, 596
 Hernad, valea, 110
 Hernădkak, 111
 heruli, 564, 596
 Hestia — Vesta, 334
 hexapolis, 516
 hiatus, teorie, 25
 Hida, r. Jibou, 139
 hiena, 13, 22, 24
 Hierasus, v. Șiret
 hijo, 790
 Hinova, fortificație romană, 378
 - r. T. Severin, 650, 657, 796
 Hippodamus, din Milet, 204
 Hippolochos, 176
 Hispania, 373, 425, 778
 Hister, v. Dunărea
 Histria, LIII, LXIV, LXV, LXVII, 159, 164-170, 172, 175-179, 181, 184, 187 — 192, 198, 202, 206, 207, 209, 210, 224, 240, 243, 276, 286, 330, 477, 480-483, 490-492, 495, 496, 498, 500, 503, 508, 509, 513-516, 539, 543, 546, 547, 549, 552, 558, 562, 563, 581, 584, 594, 597, 601, 607, 609, 610, 612, 641, 731, 746, 759
 adunarea poporului, 176
 apeduct, 492
 ateliere, 207, 500
 Capul Viilor, 785
 cimitir slavo-bulgar, 764
 cioplitori, 207
 cizelatori, 207
 comunitate mithriacă, 555

- Histria, dialect ionic, 201
 instituții politice, 177, 178
 Marele Zeu, 193, 197
 meseriași, 175
 necropolă, tumulară, 169, 174
 negustori, 170, 173
 oligarhie, 175, 176
 panteonul, 210
 temple, 172, 188, 193, 209, 552
 terme, 492, 541
 tulburări interne, 198
 Histrianorum rex, 227
 histrieni, 179, 559
- Histros, v. Dunărea
- Hisarlic (Gîrliciu), 593
- hitiți, 139, 140, 142
 — civilizație, 140
- Hiung-Nu, 695
- Hîrșova (Carsium), 586, 593, 795
 — r., 74, 77
- hlamide, 245
- Hlincea I, 740, 741, 751
- Hobița, 443
 fermă sclavagistă, 398, 424
 vîrfuri de pluguri, 398
 Hoghiz, castru, 377, 625
 Holboca, r. Iași, 15, 74, 149, 679
 holocen, 3, 22
- hominizi, 7, 9, 11 Homo
- heidelbergensis, 6
 primigenius, 11, 14
 sapiens fossilis, 14, 16, 17
 sapiens recens, 27
 Homorodul Mare, rîu, 377
 honesta missio, 372
- Iaehetav, sclav, 508
- Ialomița, 240, 266, 273, 290, 486, 521, 524, 605, 679, 733, 747, 785
- Ianuaris, olar, 410 Ianuarius, libertus, 457 Iași, 9, 15, 149, 244, 735
 r... 39, 74
 reg., 4, 39, 60, 237, 740
- iazigi, 257, 264, 265, 291-293, 297, 299, 303, 305, 309, 315, 349, 353, 405, 408, 429, 430, 447-449, 455, 457, 523, 526, 557, 673-675, 680, 681
- ibero-maurisian, 27
- Ibida (Slava-Rusă), 601, 613
- Honorius, 608
- Hopei, R. P. Chineză, 695
- hopletes, trib gentilic, 178
- horodiște, 747
- Horodiștea - Foltești, 77, 98, 101, **105, 129**
- Horodiștea — Foltești — Cernavoda II, complex, 76, 77, 80
- horror vacui, 66
- Horreum Margi (Ciupria), 795
- hostes, 642
- Hotărani, r. Caracal, 225 -
 r. Vinju Mare, 703
- hotărnicia lui Laberius Maximus, 490
- Hoților, peștera, 27
- hring, 716
- htonian, divinitate, 334
- hund(ert), 261
- Hunedoara, 17, 269, 624, 681
 r., 42, 152, 744
 — tip de monedă, 241, 242
- hunedoreni, romîni, 798
- huni, LX, 590, 594, 596, 597, 600, 610, 612, 618, 625, 627, 628, 636, 647, 656, 659-661, 670, 673, 680, 681, 694-697, 699-706, 708, 714, 730, 731, 748, 756, 769, 780, 784, 801
- huno-bulgare, triburi, 714
- Hurez, r., 154
- Huși, r., 735
- Hyaena spelaea, 13, 24
- Hybrida, v. Antonius, 477
- Hygia, 408, 409, 442, 458
- Hylas, sclav, 415
- Hylleis, trib gentilic, 178
- Hystaspes, 223
- icirgu boii, demnitar vechi bulgar, 758
- iepurele, 22, 24
- Ierichon, 35
- Ighiel, 113
- Ighiu, carieră de piatră, 404
 — necropolă, 392
- Iglița, v. Troesmis
- Ileana, localitate, 688
- Ilia, r., 621
- iliri, 34, 110, 129, 146, 153, 154, 219, 264, 290, 632, 634, 794
 cultura Glasinac, 225
 elemente culturale, 147
 nume, 385

- adriatică, 225
 — de sud, drahmele cetăților grecești, 248
 iliro-panoni, 439
 Ilișua, r. Beclean, castru, 351, 377, 380
 Ilivakia, 605, 733
 IUyricum, 370, 374, 451, 459, 460, 466, 478, 601, 629, 662, 663, 756
 imaginiferi, 372
 1 immunes, 371
 imperiul de apus, LXVI, 596
 — bizantin, LXI, 596
 — franc, 763
 — roman, LXIV, 233, 255, 274
 import, elenistic, 240
 - grecesc, 220, 224
 - scitic, 226
 impozit roman, 347, 357, 415
 incinerare, rit, 113, 127, 337
 incintă sacră, 317, 327, 333, 334
 incipere, 791
 incolae, 368, **419**
 Independența, r. Călărași, 688, 690, 691, 693
 indieni, 304
 indoeuropeană, v. limbi
 indoeuropean, carpato-balcanic, fond, 782
 inele, 325
 - la daci, 270
 — împletite, 770
 - de tîmplă, 770
 ingenuus, 390
 — uzurpator, 463
 inhumăția, 337
 — în cutii de piatră, rit, 127
 Inlăceni, castru, 377, 381, 454, 463
 Inocent III, 798
 instalații portuare, 501
 instrumente, 291
 — romane de minerit, în Dacia, 401
 interfecti a latronibus, în inscripții, 429
 interglaciar, fază, 5, 16
 interpres Dacorum, 264
 interpretatio Romana, 396, 439
 interstadii, 5, 16
 intro, 790
 inul, la daci, 268
 invazia celtică, 218
 - egeică, 140
 — costobocilor, 526, 565
 io, 789
 iobăgia, 190
 Ionia, 178, 179, 188
 - cetăți, LVII
 ionic dialect, v. Histria
 Ioniță, 798
 Iosășel, 10, 18, 19
 Iovianus, 619
 Iovis dies, 789
 Ipotești, r. Slatina, 704, 738
 Irak, 14
 Iran, 140, 550
 iranian, 165
 — enclave, Dobrogea, 196
 iranieni, triburi, 140, 695
 Irpen, 735
 Irrawady, 7
 Isaccea, v. Noviodunum
 Isidora, 418
 Isis, 439, 502, 543, 547
 Isker, 649, 653
 Islaz, 350, 377, 378, 406
 - castru, 377
 Isperich, 756
 Israel, 16
 Ister, v. Dunărea
 Istria, v. Histria
 - r., 50, 746
 Istria, peninsulă, 797
 istro-pontică, zonă, 153, 154, 159
 Istros, v. Dunărea
 Istros, scriitor antic, 203
 Italia, *passim*
 - comerț, 290
 it(alian), 792
 italic, coif, 235
 Iudaea, 256
 — răscoală, 430
 iudei, 449
 Iugoslavia, R.P.F., 8, 36, 58, 102, 107, 117, 118, 151, 770, 786, 792, 796
 Iulia Domna, 381, 454
 Iulian Apostatul, 591, 592, 602, 618, 651, 659
 Iulius Bassus, Lucius, 429
 Iulius Iulianus, Lucius qui et Rundacio,
 - 525, 526
 — Maximus Manlianus, C, 315
 - Quadratus Bassus, C, 349, 353, 431, 448, 507
 — Severus, Cn., 354
 — Valentinus, 423

m

runius Soranus, 594 Iuno,
421, 439, 551 Iuppiter, 416,
439, 443, 508
Dolichenus, 423, 439, 442, 443, 549,
554
Heliopolitanus, 439
Olbiopolitanus, 503
Optimus, Maximus, 421, 551
Optimus, Maximus, Aeternus, 423
Optimus, Maximus, Tavianus, 363
— Turmasgadis, 439
his Italicum, 357, 359, 367
Iustin, fiul lui Germanicus, 603
I, 599, 663, 665, 711, 731
II, 602, 664

Jac, localitate, 366
jaceo, 792
jafetic, grup lingvistic, 128
Java, 6, 7
je, 784
Jehol, de Vest, 695
jeudi, 789
Jiblea, castru, 377
Jidava, 528
- castru, 379, 436, 528
— măști din teracotă, 445
Jidova-Oresac, 275
Jidovin, Zidovâr, 152 Jigodin,
r. Miercurea Ciuc, 275 Jigorel,
castru roman, 307 Jigoru,
castru, 379

kabari, 766
Kafu, 7
kafuan, 7
Kaganatul Hazar, 740, 766
KaUistos, Tomis, stelă funerară, 555
Kama, 756, 765
Kardam, 757
Kastellum Anso, 369
Kastellum Baridustarum, 369
kavari, v. kabari
kavhan, 758
Kazahstan, 695
kazari, 766, 769
Kean, 763
kentum, grupul lingvistic, 232, 261
Kerci, Panticapaion, 702

Iustinian, LXI, 365, 594, 599, 600, **602**,
603, 609, 621, 625, 634, 655, **656**, 661-
665, 701, 715, 731, 795 — II, 757
Iustiniana Prima, 795
Iustinus, 244, 318, 597, 599, 600
Izvoare, 44, 61, 65, 689
h, 60, 61
I, 60
cimitir, 688
Izvoarele, reg. Craiova, fortificație romană, 378
Izvorul Frumos, fortificație romană, 378
Izvorul Zînei, 267
împărțirea pământului, cetăți grecești, 196
împunsături succesive, decor, 96

Jijia, 74
stepă, 131
vale, 32, 679, 688, 702, 703
Jitomir, 734
- Korciak, 734, 738, 740
Jiul, 267
- vale, 47, 307
Jucul de Sus, 237
judecata lui Paris, mozaic, 444
judecii, 805
judecie, 805
jueves, 789
Jupa, v. Tibiscum
jupan, 805
jupîn, 764
juzi, 805

Keszthely 717, 744
Kiev, 60, 741, 766
- Dealul Kiselevka, 740
— regiune, 115
Kiszsombor, 710
Kniva, 563
Koban, cultura, 140, 141
Koros, cultura, v. Criș, cultura
Kogaion, 332, 334
Kolomiscina, 63
Korciak, v. Jitomir-Korciak
Koăice, 110
koson, monedă de aur, 276
Kostenki, 21, 23
kostenkian, 21
Kovrat, v. Kubrat

krag, 792

ktistai, 337

krăng, 792

Kremikovți, 39

Krivodol, aspect, 58

krug, 792

Krum, 744, 758-761

Laberius -Maximus, M., 491, 499, 506, 513

— hotărnicia, 490

lacrîngi, 451, 452

lagizi, regi, 193

Lagos, v. Ptolemeu

lai, 496, 497

— consistentes, 559

lame de fierăstrău, 141

— trunchiate, 25

lamelară, desprindere, 17

Lampsac, 164

langue, 789

lanțuri, la daci, 270

Lapoșu, 22, 24

Larga Jijiei, 40, 60, 61, 679

Largu, 679

Larissa, tetradrachme. 242

Latene, 216

- A, 220

- B, 220

- C, 220, 221

- D, 220, 221

— celtic, 326

- cultură, 137, 154, 155, 219, 220, 223, 230, 238, 240, 248, 279, 317, 676, 687

— daco-getic, 224

- I, 216, 220, 247

- II, 220, 221, 244

- III, 220, 221, 244

* III și IV, 316

- occidental, 218, 219, 239, 240

latin, alfabet, 291, 329

— cultură, 778

— origine, 808

latinofone, provincii, 605

Latona, 210

latrodnia, 590, 649

latrones, 346, 428, 429, 433

latrunculi, 590, 655

laț, 23

Lausitz, 131

Lazu, 688, 735

lănci, 276, 305

kuatro, 789

Kubin, 659

Kubrat, 756

Kunszentmárton, 718

kylix, 224

Lebedia, 765, 766, 769

lebes, 224

Lechința de Mureș, 143, 275, 391, 392, 398, 634, 688

Lederata, 306, 365, 376, 405, 631, 655, 661, 795

legatus augusti, 314, 353, 354, 356, 371, 419

- legionis, 371, 372, 419

legături comerciale, 166, 169—171

legiuni, 299

legiunile în Dacia, 315, 371

legio I Adiutrix, 315, 371, 454

- I Iovia Scythica, 584, 589

- I Italica, 372, 485, 520, 524

- II Herculeia, 584

- III din Africa, 394

- III Gallica, 315

- IV Flavia Felix, 314, 371, 372, 374, 655

- V Alaudae, 299

- V Macedonica, 356, 366, 371, 372, 374, 381, 407, 451, 458, 462, 463, 485-487, 489, 497, 504, 507, 520, 557, 579, 618, 649, 653

— — Oescus, 566

— — castru, 375

- VII Claudia, 372, 457, 644, 655

— X Gemina, 372

- XI Claudia, 371, 457, 485-487, 520, 521

- XIII Gemina, 315, 354, 355, 358, 359, 363, 371, 372, 381, 401, 407, 409, 420, 432, 450, 462, 463, 566, 649, 654, 660

— — canabae, 364

— — castru, 375

- XXII Primigenia, 372, 457, 644

leguli, 401

lengua, 789

Leningrad, 611, 702

Lentulus, v. Cornelius Lentulus

Lesbos, 193

lesh, 796

Leț, 39, 49, 103
 leul peșterilor, 13, 15, 24
 Levallois, 8
 levalloisianul, 8, 9, 12, 18
 Levedia, v, Lebedia
 Lezoux, ateliere ceramice, 409
 lex, 314, 633
 lexic, 261
 Liber, zeu, 334, 398, 439
 Liber-Dionysos, 508
 Libera, zeița, 398, 439
 Liberalis, libert, 421
 liberti, 358, 368, 402, 513
 Libia, 597
 librarii, agenți ai riscului, 402
 — în legiuni, 371 liburnae, 486
 Licinius, împărat, 508, 582, 584, 590-592, 618, 651, 687
 Licinius Crassus, M., 289, 478, 532
 Lidia, 140, 165 Liga atică, 181
 — de la Delos, 180
 limbi: albaneză, 778, 782, 791, 794, 796
 arabă, 794
 armeană, 261
 baltice, 260-262
 bulgară veche, 747, 764, 797
 — cimero-scită-iraniană, 160
 daco-romană, 633
 dalmată, 794, 796
 engleză, 791
 franceză, 794
 germanice, 791, 794
 geto-dacă, 258-262, 267, 279, 338, 777
 greacă, 261, 262, 778
 ilirică, 261
 iliro-mesapică, 261, 262
 indo-europene, 128—130, 261
 iraniană, 261, 262
 italiană, 790, 794
 italice, 232
 latină, 261, 262, 738, 777-779, 790, 794
 latină, în Dacia romană, 435
 macedoneană, 791, 794
 maghiară, 794, 797
 neo-greacă, 791, 794
 polonă, 794
 preindoeuropeană, 34
 olandeză, 791
 romanice, 744, 788, 790, 791, 794

limbi: romanică, daco-moesică, 794
 română, 578, 580, 605, 633, 747, 775, 777, 778, 782, 787, 788, 790-794, 796, 797, 806-808
 română comună, 797
 rusă, 794
 sanscrită, 261
 scitică, 155
 sîrbă, 792, 794
 sîrbo-croată, 791, 794
 slavă, 260, 262, 264, 761
 slavă -bisericească, 764
 slavă-meridională, 747
 slavă de răsărit, 747
 străromână, 747, 804
 tracă, 160, 162, 260, 262
 traco-dacă, 260 — 262
 traco-daco-moesică, 794, 797, 806, 808
 turcă, elemente, 794
 ucraineană, 794
 limes, 276, 352, 524, 582, 586, 590, 596, 609
 Alutanus, 377, 449
 Dacia Malvensis, 529
 dobrogean, 484, 584
 dunărean, 590, 655, 659, 660, 663
 german, 624
 retic, 624
 transalutanus, 352, 376, 378, 454, 456, 528, 644, 645, 657
 Limigantes, v. sarmați
 limitanei, 654, 663
 lingua, 789
 lingvistică balcanică, 791
 liniar ceramica, cultura, 40 — 43, 46, 47, 49, 61, 63
 Linsenkeramik, 99
 Lipita, cultura, 265
 Lipljan (Ulpiana), 795
 Lipsea, 776
 Lisimach, LVIII, 182, 184, 185, 193, 199, 218, 219, 228, 229, 237, 243, 317
 — stater de aur, 240
 Lișcoteanca, reg. Galați, 740
 lithos, 3, 29, 36
 Litterata, v. Lederata
 literatores, 436 Lipova, 444 lobi cerebrali, 6
 — frontali, 17
 — occipitali, 17
 loci, minerit, 401

- locuință, tipuri, 37
 loess, 8
 Logrești-Birnid, r. Gilort, 149
 lojne, 789
 Lom, 649, 795
 Longinus, comandant de legiune, 303, 311
 longobarzi, LXII, 627, 682, 706, 715, 720
 Lopadea Nouă, 772
 Lopatna, 740
 Lovasbereny, 108
 Luca, 696,
 Lucașovca, R.S.S. Moldovenească, 244
 lucerna, opaiț, 410
 Luciu, 623, 634
 Lucius Rufus, Val., proprietar, 410
 Lucullus Varro, M., 492, 515
 Luduș, r., 39, 710, 713
 Lugoș, 275
 Luka Raikovetkaia, 740, 741
 Luka Vrublevețkaia, 8, 60
 lumea egeană, 52
 greacă, 221, 239
 greco-romană, 338
 Lumea Nouă, Alba Iulia, 42, 70

 Macacus Florentinus, 4
 macedoneni, LV III, 189
 cucerirea Dobrogei, 198
 dominație, 227
 monede, 243
 Macedonia, 53, 58, 93, 105, 107, 130, 181, 199, 218, 219, 225, 227-230, 232, 245, 247, 248, 256, 285 -187, 455, 462, 477, 478, 481, 557, 588, 600, 612
 regat, 181, 182, 230
 Prima, tetradrahme, 248
 mac6ha, 792
 macellum, 493 Machairodus latidens, 8 Macrinus, împărat, 434, 454, 455
 — Vindex, M., 356
 Madara, 746, 761
 madăr, 792
 Madeleine, 17 maeștri
 statuari, v. daci
 Maetonium, 238
 magdalenian, 16, 17, 26, 28
 — influențe, 25
 maghiari, LXII, 671, 759, 761, 763, 764, 766-769, 772, 776, 777, 808

 Luna de Jos, 625 lunae dies, 789 lunată, toarta, 105, 108 Lunca Ciurei, 244 Luncani (Grind), 234
 — castru, 379
 — r. Turda, 234
 luni, 789
 luni, 789
 lunes, 789
 lup, 13, 22
 Lupeni, 403
 lupta, de clasă, 175, 255
 — cetățile grecești, 190, 196, 198, 276
 de gladiatori, 303, 304
 — sociale, 191, 435
 lusaciană, cultura, 131, 132, 157
 . ■ — .ipoteză, 142
 Lusius Quietus, 302, 307
 lusoriae, 486 Lutoasa, localitate, 103 Lychnidus, 462 Lyssus, 796

 maghiari, cultură materială, 770
 genți de sabie, 769
 morminte de călăreți, 769, 771
 — ' săbii curbe, 770
 magister, 364, 369, 412, 496
 militum per Thraciam, 599
 militum in praesenti, 599
 magistrați municipali, 612
 Magia vit, 118
 Maglemose, 27
 Maidan- Pek, 109, 118
 maimuțe antropoide, 4, 5
 main, 789
 Mainz, 644
 Maior, proprietar, 410
 Maiotida, 672
 mal', 262
 Malagbel, 439
 — temple, 442
 Malaia Perescepina, 611
 Malu Roșu, 22 Malva, 262, 356, 366, 368 mama, 790 maman, 790 mamma, 790

mammo, 789
 Mamusa, 495
 mamut, 13 — 15, 24
 Mangalia, v. Callatis
 mansiones, 495
 manus, 789
 Mao-Dun, 695
 Maramureș, 316, 352
 Marcianopolis (Reka Devnia), 562, 564, 593,
 604, 630, 641 Marcius Turbo, Q.,
 generalul lui Hadrian,
 349, 353, 354, 430, 449 marcomani, 257,
 291, 298, 299, 305, 451,
 452, 454, 557, 637, 683
 - războaie, 374, 451, 526
 Marcuș Martinus, proprietar de atelier
 ceramic, 410
 mardi, 789
 Marea Adriatică, 132, 238, 248, 275, 325,
 405, 719, 795
 Arai, 695
 de Azov, 24, 672, 756
 Baltică, 23, 25, **115, 120, 451**, 682,
 687, 690, 704
 Caspică, 139, 182, 756
 Egee, 140, 259, 458, 612, 654
 Ionică, 731
 Marmara, 181, 581, 597
 Mediterană, 52, 162, 256, 778
 Neagră, *passim*
 — bazinul, LXIV, 163, 181, **490**
 — coasta de apus, 530
 — coloniile grecești, 276
 - nord, 155, 256, 264, 317, 525
 — orașe de la, 275
 - țărml, LIV, 265, 272
 - nordic, LIII, 181
 - tracic, 182
 - vestic, LIII, LVII, 181, 477
 — ținuturile, LVII
 « Marele Zeu », v. Histria
 Marghita, r., 110, 147
 Margum, 631, 659, 796
 Margus, 795
 Marisca, 656
 Marisia, v. Mureș
 Marița, fluviu, 50, 185
 marmota, 22
 Maroc, 7
 Marș Gradivus, 643
 Marte, 334, 439, 440, 551
 martedi, 789
 martes, 789
 martirologii creștine, 589
 martis dies, 789
 Marus, v. Mureș
 masculus, 792
 Mas d'Azil, peșteră, 27
 mashkull, 792
 Massalia, 175
 Massinissa, 189
 Mastodon arvernensis, 8
 — borsoni, 8
 masteha, 792
 Mauretania, 430, 449
 mauri, 305, 373, 374
 Gentiles, 373, 450
 trupe, 456
 Mauriacus, 596
 Mauricius, 604, 605, 715, 720, 733
 Mauricius Tiberius, 663 — 665
 Maximianus, 686
 Maximian Hercule, 602
 Maximin Daia, 396
 Maximin Tracul, 405, 434, 455, 640
 Maximinus, 644
 Maximus, general roman, 302
 Maximus, împărat, 456, 562
 Maximus, martir creștin de la Ozobia-Duros-
 torum, 612
 Mazaca, 502 Macin,
 v. Arrubium
 - r., 546
 măciucă de piatră, cultura Decea Mureșului,
 v. unelte Măgura, comună,
 reg. Stalin, 17
 carieră, 404
 Cetății, 679
 Tomii, 127
 Mălăești, castru, 349, 379, 431, 520, 521,
 524
 Mălușteni, 4
 Meandru, riu, 163
 Meda, 792 Medgidia,
 116, 156
 - r., 796 Mediaș,
 144, 145, 235, 621
 - r., 81, 122, 704, 711, 742
 medice, războaie, 180
 Mediterană, regiune, 132, 139, 142, **143**,
 400
 — estică, 95

Mediterana, arie culturală, 46, 47,

mSze, 792

— componentă, 50
mediteranean, grup, lingvistic, 128
— sudici 105
- trăsături, 112, 237
mediteranoid, 34, 40, 57, 69, 74, 105, 109, 114, 153, 693
medja, 792
Megara, 162, 167, 178, 208, 317
megleno-română, populație, 781, 807
Megyaszo, 111
Mehadia, castru, 376, 391, 458, 462, 654, 655
Mehedinți, podiș, 657
Meleia, localitate, 324
Memnius al lui Asclepius, 402, 417
Men, zeu oriental, 544, 545, 554
menhir, 74
Menia Iuliana, 547
Menophilos, negustor, 501
Mensor, antreprenor Apulum, 411
Menumorut, 763, 772, 804
Mera, 454
mercoledì, 789
mercredi, 789
Mercur, 439, 684
Mercurii dies, 789
Merula, 338
merum, 399
Mesembria, 165, 183, 193, 194, 477, 483
meseriași, v. Histria, Dacia romană
Mesopotamia, 63, 611
meșteri, ambulanți, 118
- daci, 271, 272, 275-277
— pielar, coriarius, Sucidava, 412
— greci, 270
— romani, 270
meșteșuguri, 270, 274, 578, 598
— casnice, 32
— olăritului, la daci, 269
metalurgia cuprului, 37
metisaj, 105
Metodiu, 762, 764
mezdina, 792
Meseș, 112
— munți, 351, 376
mezocefal, 75
mezolitic, epocă, 25 — 27, 29, 30, 42
— tradiție, 40, 52
mezozoic, eta mijlocie a vieții, 4
mez, 792
mezat, 792

microlite geometrice, 26
microlitic cultură, 26
— tradiție, 61
microlitico-megalitic, tradiție 38
microlitizare, 25, 379, 381
Micia (Vețel), castru, 351, 368, 369, 373, 376, 391, 404, 406, 408, 454, 457, 621, 625, 628, 736
— mine de cupru, 403
— stațiune vamală, 416
Micene, 130
- cultură, 115, 125, 130, 163
— epocă, 110
— rapiere, tip, 113, 115
— spațiu, 120
miercoles, 789
Miercurea Ciucului, 141, 275
migrația popoarelor, 578, 581
migrații egeice, 132
Mihai Bravu, comună, 601
Mihail al III, LXVI
Mihalkovo, 142
Milano, V. Edictul
Milcov, 747
milesieni, 179
— coloniști, 165
Milet, 162, 165, 167, 172, 173, 176, 178, 179, 181, 210
miliar, stîlp, 405, 586, 592, 593, 653
Miliare, râu, 708
milites lanciarri iuniores, 601
— limitanei, 582
— uauclarii, 582
— palatini, 582
— primi Constantiniani, 584
— primi Gratianenses, 584
— riparienses, 654
— scythici, 582, 584
— secundi Constantiniani, 582
— superventores, 582
miliția equestris, 372
Mindel, 5
Mindel-Riss, 8
Mina, martir, 610
mine de aramă, Dacia, 272, 283, 403
— de argint, Dacia, 277, 403
— de aur, Dacia, 277, 359, 400
- de fier, 217, 359, 403
— de plumb, 403
minerit, 273, 404

- mineri dalmatini, 445
 — geto-daci, 324
 Minerva, 421, 439
 Minucius Rufus, M., 285
 Minusinsk, 769
 Mircea Vodă, r. Macin, 546, 555
 Mircea Vodă, r. Medgidia, 804
 Miriștea (Edilchioi), 593
 mirte, 789
 mistreț, 22, 24
 Mithras, 439, 440, 546, 549, 554, 555
 — temple, 442
 Mithridate VI, Eupator, 195, 196, 198-200, 287
 Mitilene, 413
 Mitoc, 9, 13, 18, 20, 23, 679
 Mizil, 657
 — r., 22
 Mînăstirea Dealu, 798
 Mîrleanu, sat, 485, 601
 ♦ mițe » de fier cu colți, la daci, 268
 Mnesistratos, 193
 Mocanu, ostrov, 17
 mod de producție, la geto-daci, 316
 — — sclavagist, 162
 modhulle, 791
 Moesi, 199, 503
 Moesia, LXIII, 255, 262, 264, 289, 290, 292, 293, 297-299, 303, 304, 306, 370, 408, 434, 435, 443, 444, 448, 453, 458, 460, 466, 481-484, 498, 530, 547, 550, 580, 581, 598, 608, 640-642, 651, 655, 674, 676, 683, 684, 703, 778, 788, 793, 795-797, 806, 807
 Inferior, 298, 306, 316, 349, 350, 352, 395, 424, 449, 455, 456, 490, 498, 499, 517, 518, 523, 527, 558, 560, 563, 579, 581, 588, 630, 639, 640, 641, 643, 644
 Prima, 658
 Secunda, 581, 593, 600, 601, 604, 605
 Superior, 305, 308, 309, 356, 371, 452, 463, 579, 631
 Moigrad, v. Porolissum
 Hallstatt, 147, 148
 Tăuteu, 148
 Moldova, *passim*
 Moldova, comună, Banat, mine de aur, 400
 Moldova Veche, castru, 376 Moldovenească, R.S.S., 4, 8, 40, 103, 113, 152, 244, 678
 Moldovenești, localitate, 741
 molitvă, 764 Molocinaia, rîu, 117 Momotești (Rusidava), 408 monede, 172, 173, 216, 277, 290, 325, 327, 433, 602
 anonime, de bronz bizantine, LXVI
 bizantine, LXVI
 callatiene, 167
 cetățile pontice, 192, 499
 dacice de argint, 241, 242, 271, 272, ■ 275
 grecești, LXV, 240, 271
 macedonene, LXV, 271, 272
 romane, LXV, LXVI, 275, 414, 525
 — tasiene, 242, 272
 monetară, criză, 463
 monetarii imperiale în Dacia, 449
 mongoli, 769
 Mongolia, 714
 mongoloid, 693
 monofiziți, 598, 599
 monogamie, daci, 268
 Monopyrgia, 651
 monoteism, 330
 monoxyla, 228
 Mons Claudianus (Gebel Fatîre), 315
 Monteoru, 112, 127
 — cultura, 67, 91, 93, 97, 101-107, 112, 115, 117, 121, 127, 128, 131, 230
 monumentul de la Adamclisi, 491, 531, 533 535, 536, 538
 Morava, 58, 108, 225, 263, 265, 795
 Moravany-Dlha, 19 moravi, 761, 763
 — statul, 744
 Moravia, 238, 729, 744, 762, 767, 795
 moravo-bohemiană, arie culturală, 744
 morene, 8, 26
 Morești, r. Tg. Mureș, 114, 235, 244, 636, 688, 709, 710, 712-714, 741, 785, 786
 — necropolă, 392
 morminte de călăreți, 770
 cu cutie de piatră, 77, 78
 cu ocră, 74
 — regale, de la Micene, 130
 mormînt tumular, tip, 126
 — cu urnă, 127
 morovlahi, 781, 807
 Moscova, 698
 Mosianus, 729
 Mostiștea, 703

Moșneni, r. Negru Vodă, 500, 510, 511

Moustier, 12

Movila Mare, Nușfalău, 751

mozaic, paviment, 710

Mucatra, 394

mudar, 792

mun, 789

Muncelul, castru, 379

Municipium, 362, 365, 489

Aelium Hadrianum, Napoca, 363

Aurelium Apulense, 364

Septimium (Apulum), 453

Septimium Apulense, 364

Septimium Porolisense, 366

Muntele Sfint, Kogaion, 332

Muntenegru, 27

Muntenia, *passim*

Mureș, 42, 47, 50, 70, 102, 107, 108, 110,

112, 234, 235, 262, 263, 265, 266, 286,

293, 306, 310, 351, 364-366, 376, 405

Nagyrev, cultura 107

Naissus (Niș), 298, 405, 458, 565, 630, 659,

660, 683, 758, 795, 796

Nandru, 13

- vale, 42

Naparis (Ialomița ?), 266

Napoca (Cluj), 267, 357, 362, 363, 366, 367,

383-385, 390, 394, 405-407, 410, 415,

420, 424, 449, 454, 456, 618, 623, 625,

628, 630, 635, 795

Narses, 738

Nasta, balta, 109

Naucratis, 165

Naulobatus, 564

nautae, 406, 407, 503

Neandertal, tip, 7, 11, 12, 16, 17

Neapolis, Crimeea, 155

Neapolis, Siria, 502

Nedao, 661, 700, 701, 706, 708

Nedinum, 413

negotiatores proviticiae Apulensis, 412

Negotin, 795

negroide, caractere, 14

negustori, 163, 175, 283, 375, 612

la daci, 271, 273, 275, 281, 412,

413

greci, 165, 166, 273

histrieni, 170, 173

orientali, 502

407, 408, 450, 621, 634, 684, 708, 713,

714, 722, 744, 763, 766, 767, 772, 786

Murgeni, 4

muri caespiticii, 379, 521 Murighiol,

243, 246 Mursa, 631, 729 Mursianus,

728, 729, 730 murus Gallicus, 320

Museus, v. Buzău, rîu Musokios,

605, 733, 748 musterian, 10, 13-15,

17, 18, 21

cultură, 12, 18

superior, 14

tehnică, 18, 20

terase, 14

mutationes, 495

muze, 207, 210

Myrmekion, 172

Myro, 418

negustori romani, Popești-Novaci, 273

Neiaduno, v. Noviodunum

Nemesianus, librarius, 423

Nemesis, 440, 442

Nemeti, 263

neoantrop, 14

neo-greaca, v. limbi

Nera, 152

Nero, împărat, 290, 293, 295, 484, 518

Nerva, împărat 300, 302

Netao, 700

Neuchâtel, 216

nevesta, 792

nevjastă, 792

Nezvisko, RSS Ucraineană, 740

Niceea, 589

Nicephoros I, 758

Nicetas din Remesiana, 633

Nicolae Bălcescu, comună, 704

Nicomedia, 502, 503

Nicopolis ad Istrum, 315, 563, 630

Niculitel, 592

Nigrinus Avidius, C, guvernator, 353-

Nikolaev, 115

nimfe, 409

Nipru, 27, 60, 140, 155, 277, 527, 671, 672,

680, 682, 683, 704, 728, 740, 741, 756,

761, 765, 766, 769 - mijlociu, 115,

687, 734, 735, 737

Nireș, 624
 Nistru, 8, 60, 113, 155, 172, 238, 264, 265, 517, 593, 640, 671-674, 678, 684, 685, 696, 697, 728-730, 757, 766 Niș, v. Naïssus Nitra, 767 noi, 789
 Noricum, 443, 498 nos, 789 Noua, cultura, 113, 114, 117, 128, 131, 144, 149, 601 nous, 789 Novae (Șiștov), 520, 524, 563, 630, 660, 661, 665, 795, 796
 Novi Pazar, 746
 Noviodunum (Isaccea), 243, 486, 487, 504, 549, 554, 584, 589, 593, 596, 601, 610, 612, 728-730, 795 Noviotunensis, v.
 Noviodunum Novovicus, 601 nuera, 790 nuere, 790

 Oberkassel, 16 obsidiană, 32, 40, 43, 61 obște, 369, 609
 gentilică, daci, 271
 gentilico-tribală, 281
 sătească, 721, 397, 506, 509, 510, 577, 609, 799
 ocat, 792
 occhio, 789
 Occident, 216, 220, 221, 238, 596, 597
 occipital, 6
 ocet, 792
 Ocna Dejului, 403
 Ocna Mureșului, v. Salinae
 Ocna Sibiului, 113, 403, 621, 625
 ocne de sare, 403
 Ocenele Mari, 403
 Ocoreses, 761
 ocru, 69
 Octamasades, 167
 Octavian, 274, 289, 295, 334, 478
 oculus, 789
 Oder, 120, 244
 Odessos, 164, 182, 209, 240, 483, 601, 611, 630
 Odoacru, 596, 597
 Odobești, 519

 Odobești, r. Titu, 224
 Odorhei, castru, 377
 - r., 621 odrizi, 167, 172, 218, 226, 227, 256, 482, 496
 oeil, 789 oenochos, 225 Oescus (Ghighen), 298, 463, 485, 631, 640, 649, 652, 653, 659-662, 746, 795
 officium, 371 Ofnet, 52
 oglindă grecească, bronz, 224 Ohaba Ponor, 10, 13-15, 20, 24 Oinac, 688
 Oinopes, trib, 178 Oituz, 103, 350, 377, 405, 522, 5 Oituz, râu, 349 oium, 682 ojo, 789 Olanda, 36 olandeză, v.
 limbi Olbia, 165, 166, 172, 173, 181, 182, 199, 265, 286, 477. 503, 528, 671, 672, 675, 684
 — Protogenes, 679
 Oldoway, 7
 oldowayan, 7, 9

Olt, 8, 9, 40, 46, 47, 58, 63, 70, 80, 98,
105, 106, 228, 235, 262, 267, 292,
310, 349, 352, 365, 377, 405, 406, 408,
431, 454, 519, 528, 621, 642-645, 649,
652, 653, 660, 675, 676, 688, 705, 708,
786 Olteni, r. Sf. Gheorghe, castru, 351,
377,
621 Olteni, reg. București, 634, 638, 647,
690,
692, 693 Oltenia,
passim Oltenița, 55, 521, 616,
795 Omharus, 708, 711
Omurtag, 744, 760, 761
Onegavon, 761 Onesitnus,
sclav, 418
Ongl, 757
ongle, 789
opaițe la daci, 276, 324, 325
grecești, 195
romane, 610
tipar, 410
opal, 18
opinci, daci, 268 oppidum, 233, 240,
317, 594 Oppius Sabinus, C, 297
opresiune de clasă, geto-daci, 288
opritori de cai, Hallstatt, 144
Optatiana (Zutor), 373, 377 optiones,
372
opus dacicum, 320
incertum, daci, 275, 321
signinum, 321
Oradea, 52, 80, 711
r., 110
reg., 18, 110, 742, 751
orakla, 789
orașe, 348, 359, 368, 453
antice, 166
daci, 456
grecești, administrație, 184
Orașul Stalin, 98, 113, 703
Oravița, r., 267
40, 42, 70, 149, 278 munți, 221,
246, 267, 270, 272, 275-278,
280, 283, 290, 296, 297, **306**,
311, 319, 322, 324, 337, 379, **536**
_. **113**, 152, 267, 744
Ordessenses, 230, 266

54 —e. 100

Ordessos, 266
ordo, Ampelensium, 365
augustaliutn, 360,
curialium, 487
decurionum, 364, 367, 419, 487,
525
— equestris, 355
orecchio, 789
oreja, 789
oreille, 789 Oreopithecus,
4 orfism, 331 Orgame, 259
organizare gentilica, 296
- tribală, 33
Orhei, R. S. S. Moldovenească, 244 Orheiul
Bistriței, castru, 377, 381, 391 Orient, 90,
140, 218, 373, 386, 394, 439, 443, 446,
447, 451, 465, 490, 560, 588
apropiat, LVII, 35, 38, 318, 663
mijlociu, 90
orînduirea comunei primitive, 260, 283
gentilica 274, 282
gentilica, descompunere, 123, 163
- sclavagistă, 163, 281, 347, 587
Orlea, r. Corabia, 109, 151, 441, 445, 629,
735
Orodel, r. Plenița, 109, 131 Oroles, 243, 244,
282, 318 Orșova, 262, 267, 624, 654, 661,
795 Orko, 98 osădi, 792 osândiți, 792 oseți,
681 osi, 293 Oskol, riu, 23 osteologic, 72, 153
Ostia, calendarul-cronică, 314 ostrogoți, 596,
685, 696, 697, 701, 703, 9
756
Ostrovlul Corbului, 97, 118
Ostrovlul Mare, 1. Cujmir, 109, 225
Ostrovlul Simian, reg. Craiova, 237
osuditi, 792 Otomani, 107, 108,
110, 111, 124
- cultura, 91, 101, 102, 110-112, 115,
117, 126, 128
Ovinus Tertullus, C, 558
Ozobia, 612 oxid de
mangan, 16

Pacorus II, 305, 306
 padi, 792
 Padjitan, 7
 padule(m), 792
 Pagan, 757
 paganus, 633
 pagus, 368, 621
 pagus, paganus, păgîn, 612
 Pagus Aquensis, 369
 Pairisades al II-lea, 189
 Pakistan, 7
 palaios, 3
 Palanca Nouă, 661
 Palatca, 635, 688
 Palatiolon, 662, 665
 paleolitic, 3
 alpin, 13
 întîrziat, 26
 superior, 25—28
 paleomediterranean, 50
 paleometalică, epocă, 90
 paleozoică, 4
 Palestina, 35, 132
 Palmatis, 601
 palmeta, 769
 Palmira, 374, 502, 565
 palmireni, 305
 paloș curb, 305
 Pamphyloi, trib gentilic, 178
 Panaghiuriște, 227
 Panfievo, 38
 Pantelimonu de Sus, 494, 547, 601
 Panticapaion, 165, 166, 702
 Pannonia, 257, 264, 285, 289, 292, 293, 295,
 298, 305, 314, 351, 376, 390, 395, 405,
 430, 439, 443, 448, 449, 452, 454, 463,
 498, 629-632, 646, 660, 700, 702, 715,
 719, 756, 766, 778
 Inferior, 349
 legendă pe monede, 465
 nord-vest, 281
 Secunda, 715
 Superior, 463
 Papiria, trib, 359
 Parîng, 8
 Parthia, 256, 287
 pârție, război, 313
 Partoș, 364, 618, 763
 părți, 300, 306, 456
 Paschae (paște), 633
 pascua, 400
 Paspirius, rîu, 733
 Pastirsk, 735, 737
 Passia, 418
 Patavissa, v. Potaissa
 pateră, 225
 Patricius, 598
 Paternus 610, 611
 patrimonium Caesaris, 358
 patronus, 412, 608
 Pădureni, r. Panciu, 529, 637-638
 pândiți, 792
 Păuleni, castru, 377
 peau, 789
 Pecel, cultura, 107
 pecenegi, LXII, 671, 763, 764, 766
 Pecica, 96, 107, 119, 151, 236, 275
 r., 122
 Pecina, 792
 peccatum, 633
 pedatura inferior, 584
 superior, 584
 pedites singulares, 374
 Britannici, 373
 Peisistratos, fiul lui Mnesistratos, 193
 Pekin, 6
 Pelendava (Craiova), castru, 378 pelle, 789
 pelle(m), 789 Peloponez, 600, 786, 797 pene
 de fier, instrumente romane de minerit, 401
 — de lemn, instrumente romane de mine
 rit, 404
 Peninsula Apenină, 256
 Balcanică, LVII, LXII, 38, 108, 147,
 182, 218, 225, 227, 245, 247, 260,
 285, 300, 309, 317, 580, 651, 661,
 683, 703, 715, 720, 734, 740, 749,
 753, 757, 776, 780-783, 786, 787,
 789, 792-798, 806, 807
 - răsărit, 256, 259, 260
 — de vest, 261
 - nord est, 256, 258, 263
 — nord vest, 108
 Iberică, 233
 Scandinavă, 26, 682
 — Taurică, 484
 pentapolis, 516
 « Pe Podiș », 21
 per, 262
 Perja, Valea, 678

#

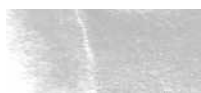
peregrin, 357,, 368, 419 Peregu
Mare, r. Pedca, 721 Pergam,
oraș, 353, 431 — regat,
provincie, 256

Periam, 107, 698
Periam-Pecica, cultura 98, 102, 106-109,
112, 117, 128, 130
Pericle, 171, 180, 196
Perieni, 40
Perint, 164, 502
Perişani, castru, 377
Perseu, 245
Persia, 659
Persic, golf, 677
perşi, 171, 179, 223, 230, 260, 331, 604,
695, 715, 719
— expediție, 170
iglJfetg'Xegat, 182
— stăpînire, 188
Perşinari, tezaur, 122
— topoare de argint, 120
Perun, 752
pervigilium, 633
Pescennius Niger, C, 453
Peschiera, tip, 151
pescuit, 172
— greutăți, 171
peșteră, 792
Peștera, localitate, 13, 17, 20,
Peștera Mare, r. Mediaș, 742
Peștera Muierilor, 14
peșteri, 789
Petra (Camena), vicus, 541, 606
Petrești, cultura, 53, 65, 70, 71, 81
Petrodava, 267
Petros, general bizantin, 60, 733
Petroșani, 796
- r., 275
Petru, rege bulgar, 764
Peuce (gura), 482
peudni, 243, 451
phalerae, 672
Phanagoria, 165
Philippopolis (Plovdiv), 405, 558, 563
Philippus, 705
phyle, 768
pial, 789 ; Piatra Neamț, 77, 273 "">
78 114 267
Piatra Olt, 657"
Piatra Roșie, cetate dacică, 278 279, 308,
309, 319-321, 326, 332, 335, 336

Piatra de Veghe, 98

pictură crudă, 59
— cu grafit, 56
piei, 789
Piephigi, 266
Pieporus, 262, 526
pietrar, 404
Pietroasa, tezaur, 692, 698, 699, 784
Pietroasele, castru, 349, 431, 520
pileați, 281, 283, 302
pintadere, ștampile din lut ars, 39, 65, 68
Pipera, 273
Pir, localitate, 110, 111
pir, ospăț funerar la slavi, 753
Piragast, 733, 748
Pireu, 180, 181, 188, 193
Piroboridava, 267, 405, 517, 522, 523
Pirustae, 357, 383, 401
Piscu Cornişorului, 58
Piscu Crăsani, 240, 242, 246, 290, 518
Pisistrate, 169
Pitagora, 331
Pitești, 528
- reg., 8, 55, 804
pithecanthropus, 5 — 7
— robustus, 6
pithecos, 5
pithoi, dolia, la daci, 244, 269
Pîriul Negru, 103
planoccipital, 105
Plautius Silvanus Aelianus Tiberius, 290 —
293, 483, 484, 490, 518, 674
Platerypegiae, 584
plebe, 317
— la gali, 281
plebei, 281
pleistocen, 3, 7
Plenița, 735
- r., 39, 58, 73, 74, 81, 106, 131, 146,
149, 151
pliocen, perioadă terțiară, 4
pliseuri, tehnică pentru decorarea vaselor,
61, 62
Pliska, 757, 761
Ploești, 657, 803
- reg., 22, 593, 785
— Iriaș, l°i, iul, Doi
Ploscuțeni, pe Șiret, 518, 696
Plovdiv, 757
plug, 768

- plug cu brăzdar de fier, epoca Latene, 216
 Plugova, 655
 Pluton, zeu, 209
 pluvială, perioadă, 7, 26
 pocal, vas scitic, 226
 Podei, Tîrgu Ocna, 61
 podoabe, obiecte, 277, 610
 Podoli, cultura, 151
 Podolia, 75, 77, 238
 podul lui Traian, 363, 406, 416, 654
 Poetovio, 462, 630
 Poiana, r. Tecuci, 97, 102, 121, 131, 152, 224, 230, 231, 240, 242, 244, 246, 247, 267, 269, 273, 274, 276, 290, 317, 325, 349, 517, 518, 522
 Poiana-Cotofenesti, coif de aur, 159, 226
 Poiana Roman, așezare, 22 Poiana Ruscăi, 807 Poienesti, r. Vaslui, 231, 244, 272, 529, 634, 637, 638, 645, 676, 678, 679, 685, 686
 Pojejena de Sus, r. Moldova Nouă, 376, 649, 655 poliani, 685 Policrate, 169
 policromie, 71 polis, daci, 246, 273
 — Dobrogea, 184
 polistai, 337
 politeism, 329
 Pollux, 209
 Polonă, R. P., 8, 27-29, 75, 238, 683, 717
 Poltava, 611
 Pomerania, 120
 Pomet, castru, 366, 377, 452, 454, 463, 620
 Pompei, oraș, 291, 787
 Pompeius, 284, 287, 477
 Pompeius Falco, Q., 539
 Pompeius Valens Lucius, 498, 508
 Pompeius Pius C, 490
 ponduri, LXVII, 516, 201
 Pons Aluti (Ionești-Govorii), castrul, 377
 Pons Augusti, vama, 416
 Pons Vetus (Ciineni), castru, 377
 Pont, regat, 287
 pontarh, 483, 491
 Pontes, 661
 pontic, cetăți, adunarea poporului, 178
 cetăți, arhitect, 1S3
 cetăți, teritoriul rural, 196
 — orașe, 169, 171, 173, 223, 276, 547, 549, 560
 pontic, regiuni, LV, LVII, 256, 266
 — zona, 157
 pontifex maximus, 550
 ponto-bithyni, 357, 406, 412
 Popești, 152, 240, 242, 246, 247, 273, 274, 284, 290, 317, 321, 326, 335, 518
 Popina, 740
 Porata, v. Prut
 Porcești, r. Roman, 529, 638, 639
 por(is), 262
 Poroina, 247, 672
 Porolissum (Moigrad), t. Zalău, 267, 275, 314, 315, 337, 348, 352, 354, 362, 363, 365, 366, 368, 376, 377, 380-382, 390, 392, 404, 405, 407, 408, 416, 420, 423, 441, 442, 450, 452-456, 463, 464, 526, 620, 628, 629, 631, 635, 747, 795
 cărămizi cu exerciții de scriere, 436
 tipare pentru aplicare ornamente, 410
 porca decumana, 380
 praesidiaria, 586
 praetoria, 380
 principalis dextra, 380
 principalis sinistra, 380
 porticus forensis, 610
 vialis, 610
 portorium publicum Illyrici, 415
 — ripae Thraciae, 482, 490, 499, 504
 Portugalia, 7
 port(ughez), 792
 Porțile de Fier, 42, 47, 58, 94, 108, 649, 655, 767 Porțile de Fier ale Transilvaniei, 299, 306, 308 Porumbenii Mici, r. Cristurul Secuiesc, 634, 714 Poseidon, 210
 Heliconios, 210, 551
 taurii, 551
 Posmuș, 158
 possessio, 357
 possessores, 397
 postglaciar, perioadă, 26
 Potaissa (Turda), 267, 356, 363, 365-367, 371, 372, 374, 376, 381, 383, 390, 405, 407, 408, 413, 415, 420, 443, 451, 453, 458, 618, 625, 628, 631, 649, 795
 — cimitir roman, 391
 templu, 462
 vicus, 366, 369
 Potelu, lacul, 109, 661

Potulatenses, 266
praca, 792
praedenecenti, 760
praefectus, 280, 369, 374, 412, 449
 Aegypti, 349, 449
 alae, 372
 castrorum legionis, 371
 cohortis, 372
 Daciae Inferioris, 354, 448
 legionis, 371, 372, 584
 orae maritimae, 481, 516
 praetorio, 449
 Ponți, 182
 ripae, 584
 praepositus, 374
 Thraciae, 182
 praeses, 582
 Praetorio, 796
 praetorium, 380
Praga, ceramică, tip, 730, 734, 735, 738, 744
Prahova, râu, 102, 105, 273, 349
Prahova, fostul județ, 159
Prajnița, 741
prandium, 792
Prastina Messallinus, 643
prasta, 792
pie-boreal, 26
Precucuteni, cultura, 44, 60, 61, 63 — 66
 I, 60
 II, 60
 III, 60, 62
 Predavenses, 266
 Predeal, 118
 Pfedmost, 16, 17
piegotic, fondul autohton, 687
premezdiye, 792
presbyter, 633
prescitic, perioadă, 153
Preslav, 763
Priam (mozaic), 444
pridianum, 522
primate, 4
primi pili, 371
princeps adsign. ex municipio SpJono, 357
 - loci, 507
principales, 371, 372, 374 principate scite, Dobrogea, 196 Pripet, 682, 735 Priscus, general, 720
Priscus, L., 563 pritani, Atena, 178

Probus, 566, 623
 Proclus, 641
 Procopius, uzurpator, 592, 659
 procurator, 415
 — Augusti, 354, 419
 — Augusti, agens vice praesidis, 356
 — Augusti, vice praesidis, Daciae Inferioris, 353
 — aurariarum, 358, 402, 419
 Daciae Porolissensis, 356
 financiar, 356
 cum iure şladi, 449
 presidial, 355, 356
 producţia de mărfuri, 164, 169, 170, 190, 272, 273, 409
 aur, 409
 Dobrogea, 500
 fier, 409
 lemn, 409
 lină, 409
 locală, 173, 175
 miere, 409
 sare, 409
 produse, agricole, 165
 meşteşugăreşti la daci, 271, 275, 278
 Propontida, 164, 170, 171
 proprietate, comună, 33
 obştească, 119, 217, 271
 personală, 33
 privată, 122, **217**, 271
 propulsor, 23
 Prosea, deal, 18
 Protas, 418
 proterozoic, era timpurie a vieţii, 4
 proto-Boian, fază, 49, 63
 protobulgari, 744, 758, 761
 aristocraţie militară tribală, 757
 stat, 761
 vase, 760
 protocucuteni, 60, 61, 65, 67, 69 proto-dorian, ramură, 110 protoeuropoid, 34, 52, 74, 105, 114
 Protogenes din Olbia, 679
 proto-iliric, grup, 110
 protoneolitic, 36
 protopaleolitic, 7 — 10
 provensal, 792
 provincii sud-dunărene, **LXI**, 581, 594
 Prut, LXII, 9, 13, 14, 20, 22, 23, 40, 60, 61, 63, 64, 76, 94, 103, 126, 131, 132, 148, 159, 170, 224, 265, 266, 581, 674,

678, 679, 685, 696, 786 psalii, 117, 141, 144, 150
— de os, de la Tariverdi, 159 pseudo-monoteism, 330 Ptolemeu, al lui Lagos, 184 Ptolemeu,
Filadelful, 189 publicani, 415 Publicius Anthus, P., 421 Publicius Cletus, 421 Pudentilla Messia, 506,
558 puditi, 792

puer, 262
Pulpidava, 757
Purcăreni, castru, 379
pustia geșilor, 182, 672
puteus, puț în mine, 400, 401
Putineiu, castru, 379
Puținei, r. Tr. Severin, 368, 654
pyll, 792
Pyretus, v. Prut
pyrgi, 584
Pythios, Apollo, la Callatis, 210

Quadratus, v. Iulius
quadragesima, 633 quaestor,
367, 496, 601, 603 Quartine
vivas, 621 quatre, 789
quattro, 789 quattuor, 789

Racatrinae, ttib. 263
Racovița, castru, 377
Radiuven6, 227
Radogast, 605, 733
Radu Vodă, așezare, 740
Raetia, 372, 376
Raiki, 740
Ramae, 238
Ramidava, 238, 520
Rapoltu Mare, r. Hunedoara, 152
Rasova, 586, 593, 601
raspuce, 792
Rast, așezare, 47, 49, 51, 68
— aspect cultural, 46 Ratiaria (ArCar),
298, 463, 566, 631, 649,
659, 664, 795, 796
ratio patrimonii, 358
Rangifer tarandus, 13
rauraci, 263
Rausimodus, 651
Razelm, lac, 729
Razgrad, 159 razpântie,
792
Răcari, castru, 373, 378, 381, 398, 408
Rădăcinești, castru, 377, 379, 431
Războieni-Cetate, castru, 377 răscoale,
daci, 349, 428, 430 Războieni-Feldioara,
736 răzuitor, musterian, 10, 12

quattuorviri, 367
Quesor, 601
quinque, 789
quinquennalis, 367, 487, 489, 525
perpetuus, Callatis, 492
teritorii Capidavensis, 507

Reca-Petroșani, castru, 520, 521
Reci, r. Sf. Gheorghe, 53, 621, 688, 693
Recidiva, 631, 662
Reciper, 262
Regalianus, 390, 396, 434, 463
regi, daci, 283, 284, 288, 289, 298
Reghin, 147, 621
Regio Ans(amensium), 358
regiones, 358
Reka Devnia, v. Marcianopolis
relații gentilice, 577, 578
de producție, 279, 291
de schimb la daci, 275, 277
sclavagiste, 274, 282, 283
religii orientale, 209, 587
Remesiana (Bjela Palanka), 795
ren, 13, 14, 21, 22, 24
restitutot Daciarum, 364
Reșca, v. Romula
Retevoiești, 80
Retezat, 8
Retiaria, v. Ratiaria
Rezina, R.S.S. Moldovenească, 152
Rhabon, 267
Rhaos, 452
Rhaptos, 452
Rhascuporis, 480
Rhatacenses, 266
Rheinzaubern, ateliere ceramice, 409

- ^{BB} Rheniaxos, 189, 243, Z44
Rhinoceros antiquitatis, 13
- etruscus, 8
Rhodope, munți, 259, 581, 564
- HS Rhoemetalces, 480
rhyton, 328
- de argint, 672
— Poroina, 247
Rin, 233, 291, 373, 409, 503, 624
- JS8 rîn(d)ză, 792
rinocer, 11, 15
— etrusc, 8, 9
- siberian, 13, 14, 24
Ripa Thraciae, 289
ripenses, 582
Ripiceni, 9, 10, 13-16, 22
- li Riss, 5
Riss-Wiirm, 7-9, 16
Rîmnicu-Vâlcea, r., 100
ris, animal, 13
rîșniță, 585
Rîșnov, v. Cumidava
Rîul Vadului, castru, 377
Rjahovo, 795
- S^M «roata solară», 125
tobia patriarhală, 123
Rodos, 162, 165, 169, 173, 187, 191, 207, 244, 246
rodieni, 188
rodo-ionic, ceramică arhaică, 224
Rodna, 8
rojanite, 753
rojenite, 753
Roles, 274, 478, 479
Roma, *passim*
- WCmm romani, *passim*
roman, civilizație, 221, 233, 687
— coloniști, 387
- epocă, 209, 210, 265, 267
- expansiune, 282, 290
- factor, 218, 247
- influențe, 223, 291
- imperiu, 285, 291, 296, 297, 302, 329, 779, 782
— monetă, 291
— negustori, 273
— oraș, 704
- stat sclavagist, 293, 300, 616
- stăpînire, 615, 621, 778
- temple, 367, 501
— tezaure, 276, 414
- romanice, elemente, 781
- populație, 701, 708, 738, 792
romanitate, 580
— balcanică, 605
— în Dacia, 386
— la nordul Dunării, 388
— tracă, 596
romano-bizantin, stăpînire, 285
romano-provîncial, ceramică, 784
romanizarea Daciei, 386, 445
romeic, populație, 781
Romita, castru, 377
romîni, 578, 580, 615, 616, 707, 775 — 777, 781 - 783, 786, 787, 798, 799, 806, 808
Romîna, R.P. *passim*
Romînaș, cast:u, 376
Romula (Reșca), 365-368, 373, 382, 405, 406, 409, 411, 415, 437, 438, 440, 443, 457, 464, 616, 629, 631, 653, 657 795
— apeducte subterane 442
— ateliere de gravat, geme, 411
— carieră de piatră, 404
— castru, 377
— tezaure monetare, 434
— terme, 442
— tipare pentru a aplica ornamente 410
Ros, 735
Rosalia, rusalii, 557, 633, 753
Rostislav, 761
Roșia, 277
Roșia Montană, 795
Roșiorii de Vede, castru, 106, 115, 379, 528
Rotbav, 101
Rovine, 107, 122
roxolani, 265, 291-293, 297, 305, 306, 311, 315, 349, 350, 353, 405, 430, 447-449, 451, 453, 519, 523, 525-529, 670, 672-675, 679, 680, 694
— invazia, 431
Rua, 700
Rubobostes, 244, 282, 318
Rucăr, castru, 349, 352, 379, 431, 524, 528
Rucăr, Scărișoara, 521
Rufius Decibalus, Sextus, 385
Rufinus, sclav, 418
Rufus, Napoca, proprietar de atelier ceramic, 410
rug, de incinerare, la daci, 338
— cultura Monteoru, 127

Ruginoasa, 61
tune, 760, 763
Rupea, 40, 742
- riu, 705
Ruptura, 76
rus, 702

sábado, 789
Sabar, vale, 55
sabata, 789
sabato, 789
sabbatum, 789
Sabin, 757
Sabinianus, guvernator al Daciei, 453
sacerdos, arae Augusti, 360, 368, 419, 441
Sacidava, 495, 504, 582
sadagari, 596
Sadovoskokale, 665
Saeș, 101
Safrax, 697
sagittarii juniores, 601
Salanus, 763
Saldenses, 266
Salinae (Ocna Mureșului), 147, 368, 403
saline, 403, 659, 763
Salmoxis, v. Zalmoxis
Salona (Salonic), 413, 605, 786
Salsovia (Mahmudia), 504, 584, 591, 612
sambatum, 789
samedi, 789
Samo, 715, 717
Samos, 165, 169, 173
Samothrace, cultul zeilor, 209, 554
Samus (Someș), 43, 112, 234, 262, 266, 375, 377, 405, 786 sanctuare tribale, 124, 125, 210 sanctus, 633 sanitosus, 796
sanscrita, v. limbi Sansi, 695 Sappo, 590
Sarapis, 502, 554 Sardeates, 401 sare, 92
Sargetia, 304 Sariaces, 195 earissai, 228
Sarkel, 766 sarmați, 181, 256, 264-266, 275, 277, 285, 291, 293, 305, 403, 447, 448, 451, 479,

856

rusalce, 753
Rusca Montană, marmură, 404
Rusciuc (Ruse), 795
Rusia, 717
- Kieviană, 772, 803
Rusidava (Momotești), castru, 377

483, 518, 529, 534, 581, 586, 588, 590, 608, 639, 654, 659, 670-674, 676, 678, 679, 681, 682, 684, 685, 687, 694-696, 698
sarmați Argaragantes, 657, 658, 681, 682
alano-roxolani, 292
cultură, 637, 676
iazigi, 257, 264, 285, 557, 672, 673, 675
Limigantes, 657, 658
regali, 672
roxolani, 639, 672, 674
Sarmația, LXII
Sarmizegetusa, 262, 267, 300, 301, 303, 307, 310-312, 356, 357, 359, 360, 362, 365-369, 371, 398, 404, 405, 407, 408, 411, 415, 419-421, 423-426, 429, 434, 440, 443, 449, 456, 457, 462, 616, 628, 736
apeducte, 442
cărămizi cu exerciții de scriere, 436
centru religios, 314
for, 422
monetărie, 414
mozaic, 444
organizații ale fabricilor, 412
regia, 284
sanctuare, 311
terme, 442
Ulpia Traiana, 393, 406, 410, 795
Saroș-Sonde, 158
sasanizi, artă, 770
Sasca Montană, 400
satam, 261
sate, 348, 359
satem, limbi, 261
satrap, 182
Satu Mare, 111
Satu Mic, r. Lugoj 275
Satu Nou, r. Adamclisi, 485, 745, 746, 753
Satyrus, din Callatis, 203
saur, 790
Sava, 238, 257, 290, 405, 655, 715, 730, 761, 795, 796
Sava « Gotul », LXI

Savana, 631
Saxonia, 120
Săcărimb, 400
săgeți, vîrfuri de, 168, 173, 231
Sălcuța, XLIX, 36, 106, 109
— cultură, 36, 45, 53, 54, 57, 59, 68,

71, 74, 81, 106

Sălcuța-Krivodol-Bubanj, complex, 58, 59, 107

Săpata de Jos, castru, 379, 528 Sărata Monteoru, 31, 54, 61, 91, 93, 102,

103, 104, 106, 115, 119, 120, 121, 124,

125, 127, 131, 704, 734, 735, 736, 738,

750, 785 Sărăcsău, 325 Sărățel, r. Bistrița, 275 Sărățeni, castru, 377 Sărmaș, 525 Săruna (Salonic), 786 scala, 792 Scarbantia, 631

Scărișoara, 520 scărițe, 770 schimb, 163, 165, 181, 272, 276, 278, 281

intertribal, 163

întîmplător, 19

monetar, 173

în natură, 173

de mărfuri, 275

— regulat de produse, 73

Schitu, 118

Schneckenberg, dealul, 98 Schneckenberg -Glina III, cultură, 112,

121, 127 schola, sediul colegiului, 412

— speculatorum, 372

sciri, 596, 608, 647, 700

«scitism», 158

sciți, LVII, 146, 153-155, 157, 159, 163, 166, 167, 181, 182, 184, 195, 218, 223, 225-227, 229, 256, 259, 260, 295, 301, 479, 484,

588, 671, 695, 769

agricultori, 155

aria, 159, 226

bosporani, 257, 484

cultură, 155, 157, 159

import, 226

incursiuni, 157, 225

influențe, 155, 159, 225, 277

limbă, v. limbi

nomazi, 159, 170

sciți regali, 155, 166 Sciția, v. Scythia sclavagism, 164, 347, 580
— dezvoltat, 345
. — începător, 257, 285, 345 sclavagiste, relații, 577 sclavaj, 196, 581, 607 sclavi, 162, 165, 172, 176, 179, 180, 190, 191, 202, 255, 258, 271-273, 280, 281, 283, 317, 348, 358, 418, 419, 421, 423, 425, 513, 606, 609, 682, 767, 802 sclavini, LXII, 600, 604, 605, 655, 662, 728-733, 737, 738, 740, 748, 749, 752, 757
scordisci, 238, 240, 245, 285 Scorilo, 279, 288, 294, 295, 297, 395 Scorțaru, r. Brăila, 153, 159, 227 scribae, registratori, 402
Scribonius Curio, C, 285 Scupi, v. Skoplje Scyles, 167
Scythia, LXII, 159, 287, 801 Scythia Minor, 195, 479, 482, 556, 580-582, 584, 588-594, 596, 597, 599, 600, 605-612, 646 scythici, milites, 582, 584 Sebeș, 70, 746, 763
moi minte, 392
munți, 379
r., 78, 100, 621
seceri, 114, 511
cu buton, 141
cu cârlig, 141
cu limbă de miner, 141
Secuime, 112
Secundus, sclav, 420 secure, 275
— cu două tășuri, 59
Securus, sclav, 418
Seeland, 27
Seghedin, R. P. Ungară, 351, 416
Seiciper, 262
Seimeni, 679
seleucizi, 238
Selymbia, 164, 597
Semenic, munți, 118
Sempronius Ingenuus, 356
senatul roman, 285, 315, 477
Senec. Vocontianus, A., vir. egregius, 358
senioria venețiană, 798
Sensi, 695

Septimius Asclepius Hermes, 421
 Septimius Severus, 352, 365, 366, 369, 372, 376-378, 381, 414, 416, 433, 446, 453, 454, 489, 504, 527, 528, 558, 559
 Septimius Valens, L., 498
 Serapis, 439
 Serbia, 100, 238, 659, 661, 764
 Serdica (Sofia), 405, 456, 465, 653, 758, 759
 Seretus, v. Şiret
 Serii, 266
 Serrorum, Montes, 593
 servi, casați, 608
 privati, 420
 publici, 422
 villici, 415, 422
 Servilius Fabianus, M., 539
 Servius Donatus, Manius, cărămidar, 410, 425
 Setidava, 264, 265 Seuthes, 324 Seuthopolis, 321 Severi, LVIII, 396, 406, 516 Severus Alexander, v. Aurelius Severus Sexanta-Prista, 630, 795 sfatul oraşului, cetăţile pontice, 178
 — — Histria, 177
 Sfântul Chirii, fortăreaţă, 601
 Sf. Gheorghe, 39, 49, 158, 190, 275, 634, 636, 693, 742
 Sf. Gheorghe, braţul Dunării, 482
 Sf. Gheorghe-Epresteto, 688, 690
 Sf. Gheorghe de Păduie, r., 688
 Sfântul Procop, peştera, 14
 shendosh, 796 shkalle, 792 Shkup, v. Scupi Sibiu, 148, 621, 623
 — r., 275, 742
 Sic, localitate, 403, 621
 sica, sabie curbă dacică, 174
 sicobați, 451
 Sighişoara, 112, 275, 621
 castru, 377
 morminte, ep. romană, 392
 signiferi, 372
 Silenus, din Callatis, 203 silex, cretacic de Prut, 21, 23
 — din prispa prebalcanică, 38
 Silezia, 264
 Silistra, R. P. Bulgaria, 610, 733, 740, 795
 Silivaş, 235, 239
 Silvanus, zeu, 400, 404, 439, 551
 Simeon, 763 — 766
 Simeria, 158
 Sinaia, 97, 118
 Sinanthropus Pekinensis, 6, 7, 11, 12
 sincretism, 212, 439
 Singidunum, 238, 631, 659, 660, 664, 761, 795, 796
 Singone, 263
 Sinoe, lac, 169, 194, 202, 210 Sinope, 164, 166, 191, 199 Şira, 498 Şiret, LXII, 40, 64, 102, 121, 131, 170, 172, 179, 224, 230, 240, 244, 265, 266, 273, 349, 519, 521, 522, 529, 581, 675, 679, 696, 729, 786 Siria, 132, 165, 229, 256, 386, 439, 453, 544, 550, 612 sirieni, 305 Sirmia, regiune, 108
 Sirmium, 309, 462, 630, 699, 706, 707, 710, 715, 761 Siscia, 630
 Sita Buzăului, 22 Sitalces, 218, 226 Sivapitecus, 4 Simedru, 633
 Sincraeni, 323 Sîngeorgiu de Cîmpie, 625 Sîngeorgiu de Pădure, r., 147 Sînnicoară, 633
 Sînnicolau Mare, 376, 762, 763
 - r., 107, 108, 763
 Sînpetru German, 718
 Sîntana, Arad, morminte, 392
 Sîntana de Mureş, cultură, 635, 647, 687 — 694, 699, 704, 786
 Sîntioana, 237 Sîntion, 110, 63?^——" Sînvăsii, 633 sîrbă, v. limbi sîrbo-croată, v. limbi sîrbo-croată, 794
 Skirtos, 548 »
 skistai, 337
 Skoplje, 599, 795, 796
 Slatina, 9, 47, 80
 - r., 8, 47, 704, 738
 Slava-Rusă, 601
 slavă, v. limbi
 - de răsărit, v. limbi

slavă, influență în limbă, 793
 bisericească, v. limbi
 meridională, v. limbi
 slavi, LXII, 34, 257, 260, 578, 581,
 600-606, 609, 613, 628, 634, 637,
 665, 670, 684, 704, 706, 707, 715,
 717, 719, 720, 732-734, 736-738, 741,
 742, 744, 747, 749-753, 757, 758, 761,
 764, 766-768, 770, 775, 777-781,
 787, 788, 794, 798, 800, 802, 805,
 808
 apuseni, 744, 746
 din cîmpia Munteană, 604
 daco-moesici, 797
 drevliani, 685
 elemente de limbă, 794
 graiurile, 797
 moravi, 744
 necropolă, 735
 pagini, 753
 răsăriteni, 740, 742, 746, 781
 de sud, 740, 744, 746, 781
 sud-dunăreni, 764, 765
 triburi, 606, 662, 730, 733, 736, 738,
 740, 741, 746, 748, 751, 752
 — vechi, 752
 slavizare, 758
 slavo-avare, atacuri, 611 slavo-bulgari, 760,
 764 slavo-română, necropolă, 738 Slănic,
 Prahova, 226, 403 Slăveni, castru, 373, 377,
 381 Slovacia, 53, 94, 151, 257, 263, 729, 742,
 766, 769
 munți, 265, 286
 de răsărit, 39, 102, 110, 111, 238
 de sud, 148, 286
 slovenă, v. limbi
 Slovenia, 100, 107, 108, 770
 slugă, 764
 smed, 792
 Smeieni, 106
 smjad, 792
 socer, 790
 Soan, 7
 societăți danistaria, 413
 societate gentilică, 347
 — sclavagistă, 348
 socii, 256
 Socodor, r. Criș, 110, 111, 710, 711,
 721
 soeur, 790
 Sofia, 39, 108
 Solutră, 17
 solutrean, 17
 Someș, v. Samus
 Someșeni, 619, 742, 743, 744, 786
 Someșul Mic, 377, 710, 711
 Someșul Rece, 376
 Somotor, 742
 Somovit, 795
 Sopianac, 646
 Soporul de Cîmpie, cimitir daco-roman, 391,
 392, 622 sor,
 790 soror, 789
 sortes, loturi, 357
 sosibi, 451
 Sozomenus, Aurelius, Bizanț, 502, 503
 Spania, 256, 305, 498, 599, 787 Spanțov,
 49, 616, 635, 647, 688-691, 693,
 786
 spartani, 230 Spartochizi, 176, 198
 spatule, 39, 43 sp(e)rone, 792 Spinoasa,
 740, 741, 746 spira, asociație religioasă,
 363 spiralo-meandric, sistem decorativ,
 39 spirarchaes, 363 Splonum, municipiu,
 357 Spondylus gaederapus, scoică, 39,
 52 Stalin, r. 98, 103
 — reg. 17, 22, 742
 Stara Pianina, 757
 StarCevo, cultura, 36
 Stare Mesto, 744
 Staroselie, 14
 stat, autocratic, 581
 bulgar, 761 " *
 cartaginez, 256
 celto-elenic, 243
 dacic, 276, 278, 284, 296, 297, 317,
 338
 franc, 758
 elenistic, 256
 odiid, 227
 protobulgar, 758 — 760
 roman, 255, 421
 sclavagist, 218, 221, 223, 255, 274,
 278, 283, 288, 581
 — sud tracic, 227
 stater de argint, 242

stationes, vamale, 365, 415, 421, 504
— militare, 433
Stafius Priscus, M., 374, 450
statores, 371
stațiuni balneare, Dacia, 40S
statuete de lut ars, Callatis, 207, 208
— — cetăți pontice, 207 statui de piatră, 159 stele funerare, 546 stipendium, 593 sto, 261
Stoicani-Aldeni, aspect cultual, 58 Stoicani, r. Galați, 74, 76, 77, 145, 153,
518, 696
Stoienеști, 273, 327 Stoina, 273
Storojevaia Moghila, 117 străpungătoare, 25 « străromână », v. limbi străromâni, 753 Stratonax, fiul lui
Lygdamis, Apollonia
Pontica, 194 strava, 753 strecurători, instrumente romane de minerit,
401
Streda, 112
Strimon (Struma), 579 stulus, 792 stur, 792 stylus, 437, 792 subarctic, 26
subprocurator aurariarum, 358, 402 Suceava, 40
— reg. 76, 77
Suceava-Șipot, 733 — 736
suci, 266
Sucidava (Celei), 368-369, 378, 382, 390, 398, 404-409, 412, 416, 457, 504, 601, 616, 621, 631, 649, 652-654,
657, 659-665, 795, 796
ateliere ceramice, 410
cărămizi cu exerciții de scriere, 436
port, 405
tezaure monetare, 434
Sucidava, Dobrogea, 485, 662
Suciu de Sus, 112
suebi, 257, 263-265, 291, 451
Suedia centrală, 26
suegro, 790
suevre, 790 -
Sultana, 68

Suobnillius, proprietar, 410
suocero, 790
suora, 790
Supplex Libellus Valachorum, 776
suprastructură politică, 278, 279
— religioasă, 278 Sura, 302
Surcea, r. Tg. Secuiesc, 672 Suri negotiatores, 412
— sagitarii, 373, 379 Susagus, sclav, 306 Suseni, r. Reghin, 147 Susudava, 264, 265 sută, 261
Svarog, 752 Svatopluk, 767 sverus, 790 Sylla, 286
symmachiarii Astures, 373 Synda, sclav, 418 Syrrillio, sclav, 418, 422 Syrmos, 227
Szabolcs, R. P. Ungară, 766 szeletian, tehnică, 10 Szentes-Nagyhegy, 710 Szeremle, 107 Szilmeg, cultură,
43 Szolnok, 763 Szolnok-Szanda, 710 Swiderian, cultură, 26 — 28 Swiedry Wielkie, 27 Szony, 264 Sabla,
capul, 163 Şani-Dar, 14
Şeica Mică, r. Mediaş, 325, 625 Şendreni, 525, 526, 679 Şiclău, 772 Şilindru, 237 Şimleu, r., 742, 751
Şimleu Silvaniei, 275, 704, 784 Şipot, v. Suceava-Şipot Şistov, 660, 795 Şmig, tezaur, 122
Şoldăneşti, R. S. Moldovenească, 152 Şomcuţa Mare, r., 111 Şpălnaca, r. Aiud, 141, 147, 148 Şprengiu deal,
98 Ştefan cel Mare, 798 Ştefăneşti, 679, Şu-ku-Tian, 6, 12 Şura Mare, r. Sibiu, 621, 742,

Tabla Butii, pas, 520, 521 tabula ansata, 621

- Traiana, 405

tabularium, 415, 421

tabularius, 402, 416

— provinciae, 421 taifali, 457, 529, 658, 670, 696, 697 Talamonium, 504, 582 TaJes, retor, 203 Tamasidava, 517 tamga-le, 678

Tanagra, 207 Tanais (Don) 671, 684 Tanganica, 7

Tangîiu, 31, 49, 51, 55, 56 Tanusa, 195 Tapae, 299, 302, 306 Tâpiogyorgye, 623, 634 tarabostes, 262, 268, 281 Tarbos, 452 tarcan, 758, 761 tardenoisian, 26, 27 Targelii, 551 Tarius Rufus, L. 479 Tariverde, 159, 169, 179, 224, 225, 231 Tarraco, Hispania, 465 Tarsa, 394

Tarsios, 589 tasmanieni, cultura, 23 tata, 790

Tatar-Bunar, R.S.S. Ucraineană, 581 tatuaj, 367 Tauresium, 599 Taurii, sărbătoare legată de cultul lui Posei-
don, 551

taurisci, 257, 282, 286, 293 taur, 336 Tautomedes, 659 tăblițe cerate, 364, 401, 436 Tăuălaș, 42

Tărtăria, r. Orăștie, 47, 70, 152, 744 Tășnad, r., 110 tătari, 671, 695, 805 Tăuteu, r. Marghita, 141, 147 teatru, cetăți pontice, 203

Tecuci, 679

- r., 152, 224, 230

Tei, București, cultura, 77, 100-103, 106, 112, 116, 224, 273, 336

- lac, 735

Teiu, r. Topoloveni, 55

Teiuș, 114, 158, 722, 742, 772
 Teleac, r. Alba, 145
 Teleajen, r., 148, 238
 Teleajen, rîu, 349, 520
 Teliuc, r. Hunedoara., mine de fier, 403
 teii, 45, 49, 55, 58
 Tenax, sclav, 418
 Teodoric, ostrogotul, 597
 Teodosiu I, LXVI, 595, 647, 700
 Teodosiu II, LXI, 596, 608, 619, 625, 660, 661, 801 Theodotos, 176
 Teofil, împărat bizantin, 759, 765 Theoxenos, 176 teracotă-tuburi romane, 411
 - țevi, 322
 Teregova, castru, 376
 Terek, 74, 681
 Terentius Scaurianus, D., guvernator, 214, 309, 352, 360, 447
 Terentius Varro Lucullus, M., 199, 286, 477 Teres, 218 terme, 367, 610 Ternifine, 6 territorium, 358, 487, 506
 Capidavense, 507
 Noviodunense, 507
 rural, orașe grecești, 184, 190, 196
 Terra Daciae, divinitate, 387, 439
 Terra Mater, divinitate, 387, 439
 terra sigillata, 413
 terțiar, 4
 Tervel, 757
 tervingi, 593, 685
 Tesalia, 35, 36
 Tesalonic, LXII, 612
 tesserarii, 372
 Teterev, R.S.S. Ucraineană, 735
 Tettius Iulianus, 298, 299
 teurisci, 238, 266
 Thasos, 317
 amfore, 191, 230, 246
 tetradrachme, 242, 248
 Theocritos, armator Tomis, 503, 504
 Theodora, 661, 662
 Theodorus, 385 Theotimos, 610 therme, v. terme thiasos, 545 thumbulle, 791 Thyateira, în Lydia, 489

Tia Mare, castru, 377
 Tiarantus, 266
 Tiberiu, 264, 291-293, 300, 405, 480
 Tiberiu Constantin II, 732
 Tibiscum (Jupa, r. Caransebeș), 151, 266 — 267, 306, 351, 365, 366, 373, 376, 390, 405, 406, 420, 423, 424, 429, 453, 795
 — organizație a fabrilor, 412
 Tibisis (Timiș), 109, 262, 266, 306, 786
 Tibudeni, 452
 Tihău, castru, 377
 Tilișca, r. Sibiu, 275, 305, 311
 Timesitheus, 560
 Timiș, v. Tibisis
 Timișoara, reg., 22
 Timoc, 760
 timociani, 760
 Timotheus, 385
 Tincova, r. Caransebeș, 22
 Tinosu, pe Prahova, 102, 240, 273, 290
 317, 518 tipar de piatră, 93, 516
 — de statuete, 500
 tirageți, 672
 Tiraspol, R.S.S. Moldovenească, 696
 Tirighina, 520

tirizi, 259, 266
tîrseni, 143
Tisa, rîu, LX, 43-96, 102, 107, 108, 110, 155, 257, 264, 265, 292, 293, 351, 405, 408, 448, 452, 604, 605, 623, 673, 700, 705, 708, 710, 717, 732, 761, 763, 766, 767, 801, 804
 cultură, 38, 42, 43, 45, 51, 52, 59
 II, cultura, 44, 52-53, 59, 60
 inferioară, 730
 mijlocie, 59, 107, 108, 110, 159
 superioară, 59
 Tiszapolgâr, 52
 Titeşti, castru, 377, 431
 Titu, r., 224
Titus, 300
Tius, 502
Tîrgovişte, 105, 798
Tg. Frumos, r., 60
Tg. Jiu, 234
Tg. Mureş, 235, 625, 635, 687, 688, 713
Tg. Ocna-Podei, 61
Tg. Ocna-Tiseşti, 273
Tg. Secuesc, 672, 737
Tîrgşor, 349, 520, 521, 760

Țîrnava Mare, rîu, 112, 377, 405, 621, 711, 714
Țîrnava Mică, rîu, 377
Țîrnave, 40, 70, 235, 405, 688, 747, 784
Toarcia, 235, 236
toi, 789
Tomis (Constanța), LIII, LIX, LXIV, LXV, LXVII, 166-168, 170, 176, 178, 184, 187, 190, 198, 207, 209, 210, 477, 479, 480, 482, 483, 491, 493, 495, 496, 499, 500, 502, 503, 506, 509, 511, 514, 516, 539, 541, 543, 545, 547-550, 552, 554-556, 558, 559, 563, 564, 581, 586, 589, 594, 596, 601, 603-606, 610, 613, 630, 641, 673
— sacerdoțiu, 209
Topoloveni, r., 55
toreutica nord-pontică, 247
torna, torna, fratre, 604
Toszeg, 96, 107, 110
totemic, simbol, 336
Toszeg-Periam-Pecica, grup, 107
Tournay, 711
tra, 789
traci, LVII, 34, 110, 128, 129, 140, 142, 146, 147, 153-155, 157, 159, 163, 186, 189, 210, 218, 224, 226, 237, 243, 245, 256, 259, 260, 282, 285, 319, 331, 332, 334, 684, 738, 757, 778, 794
 arie culturală, 140, 159
 artă, 159, 226
 așezări, 319
 cult, 208
 dinastie, 153
 influența factorului, 218, 219
 religie, 329
 de sud, LVII, 154, 157, 159, 218, 226, 227, 242, 247, 260, 261, 266, 317, 324, 395
 teritoriu, 182, 256
 tradiții decorative, 207
Tracia, 182, 185, 225, 228, 232, 237, 240, 242, 247, 262, 287, 317, 332, 334, 336, 372, 375, 424, 443, 455, 458, 478, 480, 482, 528, 547, 558, 560, 563, 565, 581, 597, 599-601, 604, 609, 642, 644, 651, 656, 731, 733
— dioceze, 598
traco-cimerieni, 142, 153
traco-elenistic, civilizație, 221, 240 traco-geți, 155, 157, 159, 260, 266, 385, 798
— aristocrație, 154

- traco-geți, ceramică, 225
— cultură,
154, 159
traco-odrizi, 159
traco-romani, 596, 606, 738, 757, 758
traco-sciți, cultura, 226, 227
populație, 163
stil animalier, 159
Traian, împărat, LIII, LIX, LX, 216, 277,
294, 296, 299, 301, 304, 307, 309, 314,
316, 327, 336, 345, 348-351, 356, 357,
360, 362, 365, 366, 374, 375, 379, 382,
383, 385, 389, 390, 394, 398, 402, 405,
415, 423, 426, 431, 435, 447, 449, 450,
452, 461, 465, 483, 484, 518-523, 530,
533, 538, 579, 651-655, 661, 662, 674,
675, 799
Traian, r. Buhuși, 32, 40, 44, 63, 64, 67, 69
Dealul Fintînilor, 45, 60, 62
Dealul Viei, 60, 61
Zănești, 60
Transcaucazia,
140
transdanubieni, 245, 290, 291, 483, 674
transalutan, v. limes Transalutanus, 644, 645
Transilvania, *passim*
Transmarisca (Turtucaia), 586, 593, 656, 795
Trapezunt, 164, 166
Trascău, mine de fier, 403
tre, 789
Trebellenus Rufus, 480
Trebonianus Gallus, 406, 457, 464, 563, 684
trepanație, 60
teri, 140
tres, 789
treveri, 413
tribali, 182, 227, 238
tribunus cohortis, 372
— legionis 371, 372, 419
trib, 33
triburi carpice, 639
celtice, 257
cultură tumulară, 132
dacice, 266, 270, 272, 288, 637
doriene, 110
fino-ugrice, 765
gentilice, orașe pontice, 178
germanice, 557, 578
getice, 227
geto-dace, 170, 218, 219, 223, 259,
260, 262, 263, 265, 266, 280, 296
gumelnițene, 58
iliro-panonice, 257
triburi indo-europene, 260
iraniene, 140
libere, 577
locale, 173
maghiare, 765, 768
neolitice, 34
nord-tracice, 157
patriarhale, 317
sarmatice, 563, 682
scitice, 170, 195
scordisce, 257
slave, 738
teritoriale (cetățile pontice) 178
tracice, 140, 147, 157, 226, 260
traco-geto-dace 155, 159
traco-odrize, 159
turanice, 714
turce, 756, 765
tributum, în Dacia, 357
al transdanubienilor, 290, 291
Tridacna, scoică, 39
Trinil, 6 Tripolie,
sat, 60
— Cucuteni-Ariușd, 76
Triticum monococcum, 38, 67
— vulgare, 43
trizi, 259
trizna, 753
Troesmis (Turcoaia), 273, 371, 451, 480, 484,
486, 487, 495, 497, 504, 507, 512, 520,
549, 550, 584, 590, 601, 612, 695, 795
collegium augustale, 552
comunitate mithriacă, 555
sacerdos provinciae, 550
Troia, 47, 140, 142
influențe, 58
troiană-cicladică, figurină, 69
trois, 789
Tropaeum Traiani (Adamclisi), LXIV, 267,
315, 487, 489, 491, 497, 502-504, 508,
531, 532, 541, 554, 584, 590, 591, 604,
607, 609, 610, 612, 641, 795
Trotuș, râu, 103, 230, 522
Troyes, 700
Trușești, 53, 61, 63, 69, 102, 103, 114, 131,
144, 679, 688
Țuguieta, 62
altarul de lut ars, 67
Tsierna, v. Dierna
Tsinna, 495
Tșahar, R. P. Chineză, 695

tu, 789
tubicines, 372
tudun, demnitar avar, 719
Tuhutum, 772
Tulcea, 273, 795
- r., 225, 243
Tullius Geminus, guvernator, 482, 490
TuUius Menophilus, 456, 560, 562, 642
Tulovo, 185 tumul, 74, 337 tumulară,
cultură, 131 tuota, 790 turanici, 695
Turbo, genei al, v. Marcius Turbo Turbo,
prefectul Daciei Inferioare, v. Fia-
vius Priscus
turci, 695
osmanlii, 695
elemente de limbă, 795
Turcoaia, v. Troesmis
Turda, 113, 267, 381, 722, 795
— r., 117, 237, 621
Turdaș, 40, 42, 50, 71
Turdaș-Vinca, cultura, 47-49, 58, 70, 71
Turingia, 715 Turkestanul sovietic, 695 Turnu-
Măgurele, 520, 528, 655, 662, 731 Turnu-
Roșu, pășuri, 307, 349, 350, 377, 456 Turnu-
Severin, 118, 146, 154, 267, 650, 653,
657, 661, 795

U.R.S.S., 27, 60, 63, 67, 73-76, 95, **117, 193,**
195, 680, 687, 688, 690, 698, 742, 769, 770
Ucraineană, R.S.S., 10
- apus, 60, 77, 140, 149, 227, 265, 479,
528, 683, 714, 735, 757, 770
Ucraina subcarpatică, 102, 113, 148
Udabnopithecul, 4 Uganda, 7
Uioara, 148
Uioara de Sus (Ocna Mureșului), 147
Uioara-Spălnaca, 148 Uj, riu din R.S.S.
Ucraineană, 735 Uldis, 659, 699, 703
Ulfilas, 611, 694 Ulmetum, LXIV, 496,
508, 547, 551, 594,
600, 601, 604, 612, 613, 730
Ulpiana (Lipljan), 795
Ulpia Traiana Augusta Dacica, Sarmizegetusa,
360, 795

864

Turnu-Severin, pod, 308
Turris, cetate, 520, 600, 655, 662, 731, **796**
Turtucaia, v. Transmarisca
Tusculum, 293
Tyana, 502, 547
Tylis, 185-187, 243
Tyras, 181, 193, 199, 286, 405, 453, **526,**
528, 560, 675, 684
Tyritace, 172, 181
tyrageți, 264
Tzeiuc, 601, 612
Tzimisce, Ioan, LXVI, 764, 803, 804
țap de munte, 13, 24
țar, 757
Tara Amlașului, 802
Bîrsei, 105, 112, 267, 351, 352, **417**
Brodniciilor, 802
Crișurilor, 763
Făgărașului, 802
Hațegului, 307, 308, 802, 808
Loviștei, 807
Oașului, 352
Romînească, 798
Vlahilor, 802
țările romîne, 764
țărani dependenți, 185, 190, 281, 291
— liberi, 609
țiglă romană, 411
Țifești, 638
Țigănești, 122
Ulpii, gentiliciu, 446
Ulpus Hermias, M.,
358 umbo, 753 un, 789
untdelemn, 172
unelte: agricole în Dobrogea
romană, 510,
585
bîazdar de fier, 268
cazma, epoca romană, 511
ciocan, de miner, 97
ciocane de miner, epoca romană,
401, 404
de cupru, 37
cuțit, curb, 236
cuțite încovoiate de silex, **69**
la daci, 269
dălți, 25
ferestraie, 25

^Mf

unelte: foarfece de fier la daci, 270
— greutăți de lut, 411
— măciucă de piatră, cultura Decea Mureșului, 59
—microlitice, 44
—de minerit, 404
—musterian, răzuitor, 10
obiecte casnice, 585
obiecte de cupru, 44
—obiecte de metal, 590, 610
—paleolitice, vîrfuri bifaciale, 18
paleolitice, vîrfuri de mînă, răzuitoare, 10, 12
de pescuit, vîrșe, 27
— de prund, 10
pumnal curb, 174
pumnal cu lama triunghiulară, 59
sabie, apariție, 114
sabie de fier, 275
săpăligă, epoca romană, 511
seceri, epoca romană, 511
tîrnăcop de minerit roman, 404
topoare de aramă cu două tăișuri în cruciș, 65
topor, 114
topor de aramă, formă de pană, 56, 59
topor cu aripioare, 141
topor calapod, 44
topor de cupru cu două brațe, 56
topor găurit, 44
topor trapezoidal, 44
unelte triunghiulare, 25
vîrfuri de pluguri din fier, 398

Vâcz, 234
Vadu, 190
Vag (R. S. Cehoslovacă), 767
vaklo, 789
Vâl-Dalj, cultura, 151
Valahia, 806
Valea Albă, 332
Valea Chioarului, 111
Valea Frumoasei, 311
Valea Hațegului, 304
Valea lui Mihai, 237, 711
Valea Lupului, r. Iași, 10, 32, 36, 39, 48, 61, 62, 74, 679
Valea Strîmbă, r. Gheorghieni, 625, 699
Valens, 532, 592, 594, 595, 609, 610, 657, 659, 694, 697

Ungară, R. P., 13, 22, 43, 52, 53, 59, 75, 96, 102, 107, 108, 111, 117, 151, 155, 157, 234, 673, 680, 701, 744, 766, 767, 769, 798
nord-est, 111, 148
răsărit, 38, 96
sud-est, 42
unghie, 789
Ungra, r. Rupea, 705
ungula, 789
Ungurei, r. Sebeș, 621
Unirea, localitate, 623, 708, 714
uniuni de triburi, 123, 124, 172, 217, 229, 230, 243, 257, 260, 265, 266, 272-275, 280, 317
la daci, 271
getice, 219, 227
sud-trace, 226
uno, 789
una, 789
unus, 789
Urali, munți, 155, 765, 769
urangutan, 4
Urtu, stat, 140
urcioare cu cîte două mînuși, protobulgare, 760
Uriul, r. Beclean, 147 Uriul-Domănești, fază culturală, 148
Urluieni, castru, 379, 528 urs, 13
Ursus, spelaeus, 13, 15, 22, 24
Usatovo, v. Gorodsk-Usatovo
Utus (Vit), 579, 660, 661 Utus (Somovit), 795 uzi, 766

Valentinian I, 602, 611, 618, 624, 625, 634
Valentinian II, 652
Valerianus, 457, 458, 462, 684
Valerius Bradua, M., 558
Valerius Nilus, 508 Valerius Sarapio, C, 456, 643 Valerius Victorinus, L., 508 Valuri de pămînt, 273
din Dobrogea, 598
din Moldova, sud, 518
din Muntenia, 518
din Oltenia, 518
valvă, 93
vandali, 454, 566, 682, 690, 705, 708
Vardar (Axius), 58, 225, 795 variștii, 451

Varna, 195, 207, 209, 601, 757
vâros, 799
Varșovia, 735
varve, 25
vase de argint, 325
atice cu figuri roșii, 224, 225
dacice, de bronz, 325
factură locală, în Dacia, 391

grecești, 224, 324
 de ofrandă, 105, 177
 tradiție dacică, 391
 Vaslui, 679
 Vaslui, 231, 244 Vatina, 102, 106-109, 112 Vatina — Gîrla Mare — Vîrtop, complex cultural, 152 Vatyă, 108, 109 Vădastra, 20
 cultura, 44, 46, 47, 49, 51, 68, 679
 I, 46, 51
 II, 46, 51
 Vădaș, 625
 Vărădia (Arcidava), r. Oravița, 267, 275,
 284, 381, 391, 662 Vărăști, 33, 49, 50, 57 Vărsând, 43, 45, 51, 91, 101, 110, 111 Vela, 735 Veles, 752
 Velt, r. Mediaș, 704, 784 vendredi, 789 venerdi, 789 Veneris dies, 789 veneti, 728, 779 Venzi, 715 Venus, 439 Verbicioara, r. Plenița, 42, 45, 47,
 80, 91,
 97, 100-102, 105-107, 109, 112,
 115, 118, 128, 131, 146
 — cultura, 107, 108
 Verbița, 39, 42, 73, 144
 Verecke, 766
 Vereșmort, v. Unirea
 Vergilius, 302
 Verus, Lucius, 423, 451, 452 Vespasian, 293, 296, 300, 482 veterani, 357, 375, 506
 et cives Romani et Bessi consistentes,
 496
 et cives Romani, 497
 Vettius Sabinianus, Iulius Hospes, C, 428

Vețel, v. Micia
Vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis, 374, 450 Vexillatio equitum Illyricorum, 374
— legionum I Italicae Moesicae et V Macedonicae Dacicae, 557
Vezina, 284, 298, 299, 319
Vezuvii, 788
via decumana, 380
praetoria, 380
principalis, 380
— sagularis, 380
Vibantavarium, 238
vicani Buteridavenses, 509, 558 vicesima, hereditatum, 415
— manumissionum, 415
Victor, olar, 409
victoali, 451
Victoria, divinitate, 207, 653, 656
Augustae, 450
Victoria Carpica, 456, 644
vicus, 368, 369, 487, 506, 525
An (artorum?), 369
Carporum, 565, 593, 608, 646
Celeris, 506
Clementiani, 506
Pirustarum, 369, 401
Quintionis, 506
Secundini, 506, 559, 560
Verobrittiani, 506
Vid, 649, 660, 665
Videle, r., 152
Vidin, 659, 664, 763, 795 Vidra, 49, 51, 53, 55, 56
— r., 154
Viena, 7, 729, 763, 766 viernes, 789 Viespești, pe Olt, 524 Vigilius, papa, 611 villa, 489, 493, 507, 510
rustica, 398, 424, 429, 443, 635
suburbana, 362, 367
Villanova, 151
villicus, 398, 508
Viminacium, 371, 457, 463, 631, 644, 659
664, 796 Vinca, 47, 49, 50, 58
A, 36
cultura, 40, 42, 43, 47, 59, 70, 71
fondul vechi, 46

Vinfa-Rast, cultura, 44, 49, 51, 68
Vindobona, castru, 453
vindre, 789
Vinicius, M., 289, 293
vir consularis, 353
 egregius, 358
 praetorius, 354
Vistula, 94, 244, 682, 687, 704, 708, 728, 729
Viștea, 52
Vitalianus, 598, 599, 609, 756
Vitalis, 418
vizigoți, 594, 596, 609, 632, 658, 685, 687,
 696-699, 703 Vilcele, r. Turda, 117 Vilcele, 18
Vînju Mare, r., 109, 122, 224, 703, 735 Vîrful lui Hulpe, 278 Vîrful lui Petru, castru, 307, 379 Vîrșeț, castru, 376, 631 Vîrteju, tip de
monedă, 242 Vîrțișcoiu, 529, 634, 637 Vîrtop, r. Plenița, 151, 152, 735 Vîrțu, castru, 378

Wietenberg, arie culturală, 110
 — așezare, 125
 - cultura, 101, 103, 106, 111-113,
 115, 117, 131
Westendorf, 409 Wurm, 5, 11, 13, 18

Xenocles, 176

vjedhulle, 791 Vladimir, 762, 763
vlahi, LXII, 757, 767, 780, 781, 786, 798, 799, 804, 807
— balcanici, 798
« vlahii drumetji », 781
Vlaŝca., 802
voi, 789
voievod, 764, 805
volch, 781
Volga, 28, 126, 695, 701, 756, 765
Volhinia, 75, 77
Volips, conducător hunic, 596
volochi, LXII, 781, 799, 807
Voios, 752
vos, 789
vous, 789
Vrancea, 154
Vucedol, 81
— cultura, 87
Vulcan, Vîlcan, pasul, 307, 310, 378, 405, 624
vulpe, 22
Vutcani, r. Huŝi 735

Wiirm I-II, 16, 18
II, 20, 21, 22
III, 24
calotă glaciară, 25
ghețarul, 25, 30
glaciațiunea, 16

yerno, 790
yo, 789
yoin, 789

yongla, 789
yu, 789

I

Zabergan, 600
Zajta, R. P. Ungară, 111
Zalău, 275
- r., 147, 148, 267
Zaldapa, 598, 604
Zalmodegicos, 190
Zamolxis, 259, 261, 330, 331, 334, 336, 337
Zaporojeni, 601 Zaporojie, 117 Zargidava, 517

zăbale, 141, 144, 150, 171
Zănești, v. Traian
Zărnești, 49, 60, 61, 63, 625
Zăvalu, 378, 796
Zbelsurdos, 439
Zemplin, 766
Zemlj, 262
Zenobia, 565
zeget, 262
Zenobius, 621

Zenon, 756
Zernes, v. Dierna
Zerea, 275
Zeus, 209, 210, 212, 241
 cap produs in atelierele de la Tomis,
 543
 Cassios, 336
 — Polieus, 210
Ziais, 526
zimbru, 13, 21, 22, 24
Zimnicea, 156, 169, 222, 224, 226, 228, 230,
231, 240, 246, 247, 273, 290, 518, 521, 747
Zinjanthropus boisei, 5
ziper, 262, 328
Zizais, 659
Zlatna, 365, 747, 795
 — minele de aur, 400
 - munți, 391, 392
Z6k, R. P. Ungară, 107
zolniki, 114, 131, 151
Zoltes, 189, 243
Zopyrion, 182, 191, 228
Zura, 495
Zutor, v. Optatiana
Zyraxes, 274, 479

Ablavius, LXI

2 INDICE DE AUTORI*

- Ackner, 327
 Agrippa, Marcus Vipsanius, LVI, 259
 Alföldi, A., 263, 285, 292, 293, 299, 388
 Altheim, Fr., 388, 466, 684, 776
 Ambrosius, 695, 696
 Ammianus, Marcellinus, LX, 266, 302, 315, 592, 593, 594, 646, 656, 658, 681, 696, 698
 Analele din Bari, 781 Analele de la Fulda, 762 . Anastasius Bibliothecarius, 757
 Anaximander, LIV Andrieșescu, L, 225
 Anonymus Gallus, v. Gallus Anonymus, notarul regelui Bela, LXIII, 763, 767, 772, 782, 785, 798 Anonymus, Periplus, 167 Anthologia Palatină, v. Palatina Anton de Gulvara, 338 Antonescu, T., 532 Appianus, 199, 245, 258, 264, 287, 289, 301
 Apuleius, Pseudo, 261, 326 Aristoteles, 175, 176 Ariianus, LVI, LVIII, 163, 182, 228, 234, 238, 257, 292, 295, 308
 Artemidorus, 271 Athenaeus, 272, 281 Aulus Gellius, v. Gellius
 Aurelius Victor, LIX, LX, 459, 460, 461, 646, 685 Auxentius, LXI, 611
 Babelon, LXV
 Baehrens, A., 705
 Balbus, Mensor, LX, 305
 Baric Henryk, 251
 Bălcescu, N., 346
 Benndorf, O., 532
 Beăevliev, V., 758
 Bessell, W., LIV
 Bezdechî, Șt., 438
 Bielz, E. A., LXVI
 Blume-Lachmann-Rudorff, 305
 Bogdan, L, 798
 Bolliac, C, 346
 Bona, L, 264
 Bonis, E, 314
 Bracciolini, Poggio, 799
 Brașinski, I, B., 181
 Brun, 729
 Caesar, C. Iulius, 233, 258, 264, 281
 Caesarius, Pseudo din Nazianz, 728
 Canarache, V., LXV
 Cantacuzino, G., 522
 Cantacuzino, Constantin, Stolnicul, 778, 798
 Cantemir, Dimitrie, 520
 Carcopino, J., 313

Indicele de autori cuprinde lista autorilor antici și moderni, ca și titlurile operelor anonime sau ale unor culegeri de izvoare ce figurează în textul și notele lucrării (inclusiv cap. *Izvoare*). Nu intră în acest indice autorii lucrărilor menționate în bibliografiile capitolelor.

Cassiodorus, Magnus Aurelius LXI, 286, 684, 708

Cassius, Dio, v. Dio, Cassius Cocceianus Cedrenus-Skylitzes, 780, 781, 803, 804 Choniates, Nicetas, 781, 782 Cicero, M. Tullius, 203 Cichorius, C, 308, 313, 389, 502 Cinnamus, 781, 799 Codex Theodosianus, 593 Cohen, H., LVI, LXVI, 360 Columella, L. Iunius Moderatus, 422 Constantin al VII Porfirogenetul, LXII Consularia Constantinopolitana, 685 Copernic, LVI
 Cornelius Tacitus, P., v. Tacitus Costin Miron, 520 Crișan, I. H., 263
 Criton, LIX, 280, 281, 283, 284, 312, 331, 389 Cronica lui Nestor, v. Nestor Cronica notarului anonim, v. Anonymus Cronica Pictată,

766, 767 Ctesias, 170

Daicoviciu, C, 157, 244, 262, 314, 776

Darwin, Charles, 4

Decev, D., LIV, 337, 782

Dechelette, J. 220

Degrassi, A., 308, 309, 314

Deh, W., 321

Demetrios din Callatis, LV, 189, 203

Densușianu, O., 796

Dexippus, 464, 562

Dhoudt, J., 709

Diculescu, C. C, 707

Diehl, E., 286

Dimitrie, din Tesalonic, v. Legenda Dimitrov, D. P., 324

Dio, Cassius Cocceianus, LVIII, 218, 258, 263,
266, 271, 280, 281, 284, 289, 291-295,
299, 301, 302, 305-307, 309, 311-314,
319, 389, 433, 448, 452-455, 675, 683
Dio, Chrysostomus, LVIII, LIX, 281, 288,

294, 301, 318, 327

Diodorus, Siculus, LVIII, 229, 230, 425 Dion din Prusa, v. Dio Chrysostomus Dionysius Periegeta, 258, 264 Dioscuides, Pedanius,
261, 326 Dobo, A., LXIV Dolger, Franz, 730

Engel, I. Chr. 775

Engels, F., 6, 7, 11, 13, 20, 29, 30, 33, 55, 71-73, 92, 115, 124, 137, 138, **139**, 145, 162, 190, 193, 217, 280, 347, 348, 414, 427, 428, 445, 446, 467, 510, **561**, 578, 580, 581, 587, 588, 591, 632, 670, 750, 751, 778, 779, 805, 806
 Enmann, 461
 Ennodius, Magnus, Felix, 706
 Ephorus, LV
 Epicurus, 556
 Epiphanius, 611
 Eratosthenes, LV
 Eugippius, 784
 Eusebius, Caesarensis, 166, 167, 586
 Eutropius, LIX, LX, 199, 350, 382, 384, 389, 394, 430, 459, 460, 461, 466, 586, 646

 Fedorov, G. B., 265
 Festus, Rufius, LIX, LX, 350, 459-461, 466
 Ferri, S., 532
 Fink, R. O., LXV, 311, 522
 Flavius, Josephus, 293, 337
 Floca, O., LXVI
 Florescu, Florea B., 502, 532, 534
 Florescu, Gr., 485, 501, 508
 Florus, L. Annaeus, LVIII, 285, 286, 289, 292, 302
 Fragmente der griechischen Historiker, LV Fragmenta Historicorum Graecorum, LIV Frontinus, Sex. Iulius, 285, 292, 297, 318
 Fronto, M. Cornelius, 322 Furtwängler, A., 532, 535

 Gallus, Anonymus, 717 Gellius, Aulus, 367 Genethliacus, Maximiani, 705 Geographi Graeci Minores, LV Geographi \ Latini Minores, LV Georgius, Monachus, 759 Gesta Hungarorum, 766 Gheorghiev, VI., 262 Ghica, Dim. Ion, LVII
 Guidonis Geographia, LVI
 Glotz, G., 165
 Gostar, N., 429
 Gotie, 729
 Grecescu, C, 798
 Gritti, Aloisio, 798
 Gummerus, H., 281

- Hartke, W., 292
Hauptmann, L. M., 720
Head, B., LXV
Hecataeus, Milesius, LIV, LV, 232, 233,
259, 263, 266 Hellanicus, LIV, 259
Herodianus, 454 Herodotus, LVII, 166,
167, 170, 172, 223,
230, 232, 258, 259, 263, 266, 272, 281,
330-334, 337, 671, 786 Hesychius,
lexicographus, LX Hierocles, LXII
Hippocrates, 671 Historia Augusta, LIX,
LX, 459, 461, 464,
466, 641, 642
Historicorum Romanorum Reliquae, LV
Hombert, P., 709 Homerus, LIV, 128, 140,
202 Homo, L., 388, 466, 776 Horatius,
Flaccus Q., LIX, 258, 289, 291 Hossius,
v. Schanz Hunt, A.S., LXV, 310, 311, 398,
522 Hurdubetiu, L., 776 Hyginus,
Grammaticus, LX, 374, 380
- Iessen, A. A., 165
Ioannes, Ephesius, 733, 748
Iordanes, LIX, LX, LXI, 281-284, 286-
289, 291, 293-295, 298, 299, 301, 318,
326, 327, 370, 459, 460, 466, 562,
596, 640, 675, 705, 708, 711, 728, 729,
730
Iorga, N., LVII, 267, 293, 388, 532, 729
Iosephus Flavius, v. Flavius Iosephus
Itinerarium Antonini, 584
Iulianus, Apostata, 389
Iustinus, Iunianus M., LVIII, 227, 243, 244,
258, 318
- JireCek, C., 731, 794-796
Jung, J., 388, 466, 776
- Kalinka, E., 194
Karamzin, N. M., 729
Kazarow, G., 324
Kekaumenos, LXII, 781, 797-799
Keza, Simon de, 767
Kruglikova, L., 388
Kulakovski, 729
Kuntz, Otto, 584
- Lachmann, v. Blume
Lactantius, L. Caecilius, 357, 456, 685
Laet de, S.J.D., 709
Latîşev, V.V., LIII, LXIV
Legenda sfîntului Dimitrie din
Tesalonic,
LXII
Lenin, V. I., 283, 556, 591 Leon,
Filozoful, 765, 766, 768 Leo, Grammaticus,
759 Letopiseşul Cantacuzinesc, 798
Levcenko, M. V., 800, 804 Lisseanu, Popa
Gh., LIV, 717, 800, 803 Livius, Titus,
LVII, 285, 404 Lot, F., 780 Lydus,
Ioannes Laurentius, LIX, LXI,
312, 389
- Macrobius, 332
Maior, Petru, 798
Maiuri, A., 291
Malalas, LXI
Mamertinus, v. Genethliacus Maximiani, 705
Marin Dem. Şt., 200
Martxalis, M. Valerius, LIX, 284, 299
Marx, K., 30, 73, 162, 180, 190, 348, 398,
401, 420, 446, 467, 578, 587, 588, 591,
800, 802, 806 Mattingly, H., LXV
Mauricius, Pseudo, LXII, 749, 802
Mela, Pomponius, LV, LVI, 163, 331
Meliukova, A., 157 Memnon, 167, 187
Menander, Comicus, 172, 258
Menander, Protector, 732, 748
Mihailov, G., LXV Mocsy, A., 281
Moisil, C, LXVI, LXVII Mommsen,
Th., 388, 466, 729, 776 Micu, S.-Klein,
775, 798 Migne, J. P., 728 Mihail,
Sirianul, 720 Mullenhof, K., 728
- Naum, T.A., LIX, 298, 438, 762
Nestor, cronica lui, LXII, 716, 767, 781, 803
Nicetas, din Remesiana, LXI
Nicorescu, P., 532
Niederle, L., 729
Niemann, G., 532
Nota toparhului anonim, v. Toparh
Notarul Anonim, v. Anonymus

- Notitia Dignitatum, LXI, 581, 582, 584, 654, 656 Novellae, XI, XXXIV, 609, 631, 661, 662
- Onciul, D., 776
- Origenes, 629
- Orosius, Paulus, 459, 461, 646 Ovidius, P. Naso, LIX, 167, 327. 479-481, 496, 673
- Palatina, Anthologia, 336
- Panaiteanu, P.P., 798
- Parducz, M., 263 Paribeni, R., 388, 532 Passerini, A., 200
- Patsch, C, 308, 313, 366, 688, 689, 766
- Paulinus Nolanus, LXI
- Pârvan, V., LXIV, 95, 143, 147, 179, 180, 221, 223, 227, 229, 238, 245, 266, 267, 290, 326, 346, 387, 388, 477, 485, 486, 490, 492, 503, 507, 508, 520, 525, 526, 532, 556, 592, 601, 629, 640, 699 Periplus
- Ponți Euxini, LVI Petronius, 422 Petrus Patricius LXI, 299, 308, 456, 560, 642
- Petersen, E., 308, 313, 532 Peutingeriana, Tabula, LVI, 292, 351, 369, 378, 405 Philippide, AL, 796, 797
- Philostorgius, 595 Picard, Ch., 309 Pick, Behrendt, LXV, 515, 516 Pink, K., LXVI
- Pippidi, D.M., 490 Plinius Caecilius Secundus, C. Iunior, LX, 271, 280, 302, 305, 306, 311 Plinius Secundus, C, Maior, LVI, 167, 258, 259, 264, 265
- Plutarchus, 287
- Polybius, LVII, 186, 187, 190, 197
- Polyaenus, 238, 282, 432
- Pomponius, Mela, v. Mela Popa-Lisseanu, G., v. Lisseanu
- Porphyrius, 163 Posidonius, LV
- Preda, C, LXVII Priscianus, 301, 306
- Priscus, LXI, 605, 659, 660, 706, 732. 733, 784, 800, 801
- Procopius, 520, 600, 601, 650, 655, 656, 659, 661-663, 728, 732, 738, 748, 749, 752, 753
- Pseudo -Apuleius, v. Apuleius
- Pseudo, Caesarius, v. Caesarius
- Pseudo-Mauricius, v. Mauricius
- Pseudo -Scymnus, v. Scymnus
- Ptolemaeus, Claudius, LVI, 238, 263-267, 273, 317, 349, 366, 367, 517, 518, 520, 522, 683, 694
- Ptolemaeus Lagi, 228, 259
- Pytheas, din Marsilia, 683
- Quintilianus, M. Fabius, 612
- Ravennatis, Anonymi Cosmographia, LVI, 369, 453, 526
- Regling, K., LXV, 515, 516 Reidinger, W., 289 Reinach, S., 308, 532
- Reinecke, Paul, 95, 96, 220, 221, 227
- Res gestae Divi Augusti, 289, 292, 296
- Riegel, A., 532 Ritterling, Emil, 487
- Robert, L., 188 Roesler, Robert, 776, 797 Rogerius, 805 Rostovțev, M., 432
- Rössler, K., LIV, 729 Rudolf, v. Blume Russu, I. I., LIV, 260, 326, 358
- Sabatier, J., LXVI
- Safaiik, P. J., 729
- Sallustius, Crispus, C, 346
- Salvianus, 467
- Sandfeld, Kr., 791
- Sasinek, 729
- Sauciuc-Săveanu, Th., 503
- Schanz-Hosius, 295
- Scriptor incertus, Chronographia, 759
- Scymnus, Pseudo, LV, 166, 167
- Seneca, L. Annaeus, 263, 265
- Servius Maurus Honoratus, 334
- Simion Magister, 759,
- Simon de Keza, v. Keza
- Simonescu, Dan, 798
- Sirianul, Mihail, v. Mihail
- Șișici, 729
- Skrjinskaia, E.C., 729
- Sophocles, 258, 259
- Sozomenus, 596, 610

Statius, P. Papinius, LIX, 298, 305
Stein, A., 293

Stephanus Byzantius, LXII
Stoian, Iorgu, 510

Strabo, 167, 257-259, 261, 263-266, 271,
281-283, 286-290, 293, 318, 326, 330,
332, 334, 335, 337, 672 Strack, P., 360

Studniczka, Fr., 532 Suetonius

Tranquillus, C, LVIII, 287, 288,
290, 291, 293, 302, 332, 334 Suidas,
LX, 292, 294, 301, 307, 308,
331, 336

Sulzer, I. Fr., 775, 776

Sutzu, M. LXV Syme R.,
289, 311, 522

Şahmatov V. F., 729

Tabula Peutingeriana, v. Peutingeriana

Tacitus, P. Cornelius LVIII, 258, 259, 265,
281, 291, 293, 297, 302, 319, 480, 683
Taktika, 765, 768

Terentius, Afer, P., 601

Tertullianus, Q., Septimius Florens, 588, 629

Themisus, 532, 593

Theophanes confessor, LXII, 604, 665,
706, 717, 748, 757, 758

Theophanes, Continuatus, 759 Theophylactus

Simocatta, LXII, 604, 665,
706, 733, 748

Thompson, M., LXVI

Tischler, O., 220 Titus

Livius, v. Livius Tocik,
A., 263

Tocilescu, Gr. C, LIV, LXIV, 322, 485,
503, 512, 532, 533, 558 Tolstoi, J. J.,

LXVI Tomaschek, W., LIV Traianus,
Comentarii, 306 Tretiakov P. N., 729

Trogus, Pompeius, v. Iustinus Thucydides,
LVII, 172, 226, 259, 263, 271.
272

Toparhul anonim, 804

Tudor, D., LXIII, 438

Ukert, F.A. LIV

Ulpianus, Domitius, 357, 366, 367

Valle, Francesco della, 798

Velleius Paterculus, M., 258, 287

Vergilius Maro, P., 258, 302

Vitruvius, Pollio, Sid., M., 320, 321

Vulpe, R., 518, 532

Weigand T., 797

Westberg, 729 Winkler,
J., 272 Wroth, T.S.,

LXVI

Xenophon, LVII, 324

Xenopol, A. D., 346, 388

Xiphilinos, 301

Zlatkovskaia, T. D. 265

Zosimus, LXI, 456, 464, 566, 593, 596,
643, 647, 699, 700

Zonaras, 301, 464

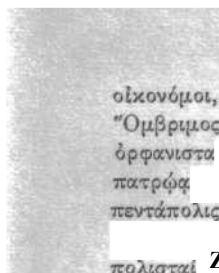
3. INDICE DE CUVINTE ȘI TERMENI GRECEȘTI

- !., 179 †,
552
a, 178
â^civot, 165
r), 287
p x † , 178, 179
âaa<xpi.ov, 516
sii?, magistrat în cetățile pontice 178
oi, 781, 807
BouXyapîa, 759 π], 177, 491
îa, 492
i, 257
âOavxt^ovTe†, 330 î, 257
?, 172
^, 264
yupo†, 792
Adcxoi, Aâxai, AcbtE†, 257 —
7p6aopoi, 266, 453
Saffioupvoi, 178 Aavouptoc,
759 São†, 172
†, 176, 491

y], 266
YYEÎ?, 178 Exa-
trov, 261
aîa, 176, 493 †,
483

179
l, 178
>605
, 491

†, 165
t, 202
?» 179
'HXipaxia, 605 0EO?
MEya?, 209 &îaaoi, 212
•9-oivixTai, 554 'IaTpot
(A7tono), 210 locxpot,
326
TOi., 247 OTa(i6†, 759
IXGT , 618 xaXii^ai,
801 Kap7ro8âxou, 647
KEXTIXTI, 232 xEXToi, 232
xXrjpoi, 185 xowri, 201
xoivov Toiv 'EXXπvcov, 483
xo7ravo<:, 6, 761 xπvrou, 337
Xaix6i; TOJpYO†, 510
XoY^fi?, 489 MaxsXapîtov
7iE8aTOUpa, 601
801 oi. Aâxai,
266
ii, 179
o>v, 210
Mouaaîot, LXI
Mou<IEIOV, 210
vaiiapxo? i vsot, 179
202 iOyXot, 757
?, 757

οἰκονόμοι,
Ὀμβριμος
ὄρφανιστα
πατρώα
πεντάπολις

πολισταί

Zeus 551 ,
179 ἔχοντj,
605
, 483
iroXiṯ, 210, 317, 324
337
7ῖρ6(3ooXoi, 178
7ῖρUT(XVEḷṯ, 178
7ῖρCOTOI, 281
ci.TC0VĪa, 196
axĭa-raĭ, 337
Aiovuaiaa-rcov,
553

i, 728

p j y ĭ , 178 a-riiXoṯ, 792
aujxjia/ĭa, 199 aiiveSpoi,
179 Tajnat, 179 Tapa/aĭ,
198 Teix°rcoioḟ, 179
Tpo7raĭov, 532 -nipatt, 324
a, 804 184, 110 rjt, 6
xo7ravoi:, 741

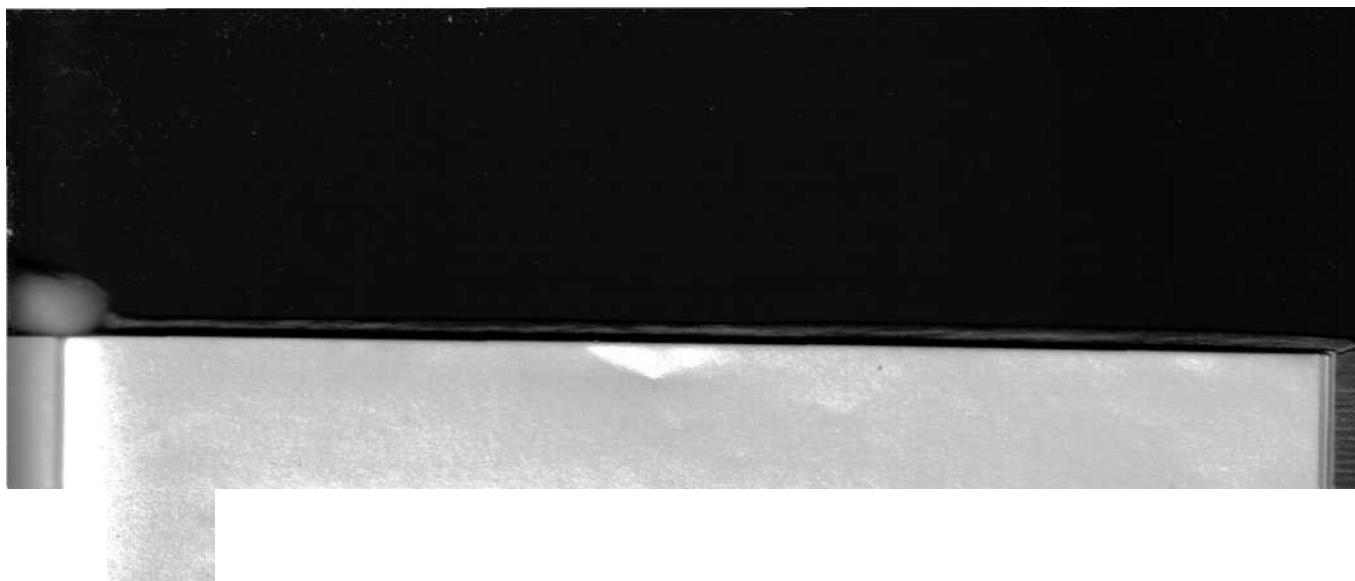

Fig 1.-
2.-
Fig 3.-
Fig 4.-
Fig 5.-
Fig 6.-
Fig 7.-
Fig 8.-
Fig 9.-
Fig 10.-
Fig 11.-
Fig 12.-
Fig 13.-
Fig 14.-
Fig 15.-
Fig 16.-
Fig 17.-
Fig 18.-
Fig 19.-
Fig 20.-
Fig 21.-

LISTA FIGURILOR

Unelte paleolitice din piatră cioplită și din os.

Maxilar inferior de om fosil de la Baia de Fier.

Unelte paleolitice din piatră cioplită, din aurignacianul răsăritean inferior și mijlociu, de la Ceahlău.

Unelte swideriene din piatră cioplită, de la Ceahlău-Scaune. Unelte neolitice de silex, os și corn.

-Unelte neolitice de piatră.

Unelte de aramă și de lut.

Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi din epoca neolitică.

Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi din epoca neolitică.

Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi din epoca neolitică.

Vase de lut ars, caracteristice diferitelor faze ale complexului Cucuteni.

-Figurine umane și obiecte de lut ars și de os, caracteristice diverselor culturi din epoca neolitică.

Mormîntul dublu, în cutie din lespezi de piatră, de la Dolheștii Mari (cultura amforelor sferice).

Două aplici și o cataramă de os, găsite în mormîntul dublu de la Dolheștii Mari (cultura amforelor sferice). Vase de lut ars, caracteristice perioadei de tranziție. Figurine antropomorfe și obiecte descoperite la Cernavoda, caracteristice perioadei de tranziție.

Unelte de corn și de piatră, fusaiole și vase de lut din epoca bronzului.

Valvă a unui tipar de piatră pentru turnat topoare de bronz, de la Sărata-Monteoru (cultura Monteoru).

Unelte și arme de piatră, aramă și bronz din epoca bronzului. Sabie de bronz descoperită la Apa.

Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi din epoca bronzului.

877

- Fig. 22. — Figurină antropomorfă reprezentând o femeie îmbrăcată în rochie lungă și largă, găsită la Cîrna (cultura Gîrla Mare). Fig. 23. — Morminte de înhumatie, grupate pe familie, dintr-unul din cimitirele de la Sărata-Monteoru (cultura Monteoru). Fig. 24. — Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite faze ale culturii Monteoru, descoperite la Sărata-Monteoru. Fig. 25. — Unelte de bronz din perioada timpurie a primei epoci a fierului, descoperite în cea mai mare parte în depozite. Fig. 26. — Vase de lut ars, caracteristice pentru diferite culturi de la sfîrșitul epocii bronzului și din prima perioadă a epocii fierului. Fig. 27. — Sabie de bronz, pentru împuns și lovit, cu mîner de bronz terminat în formă de cupă; Hallstatt timpuriu; descoperită la Cobor (r. Făgăraș).
- Fig. 28. — Unelte, arme și podoabe din bronz și fier, din prima epocă a fierului. Fig. 29. — Unelte, arme și podoabe, de caracter scitic, grecesc și tracic, de la sfîrșitul primei și de la începutul celei de-a doua epoci a fierului. Fig. 30. — Partea superioară a săbiei « scitice» de fier de la Dobolii de Jos. Fig. 31. — Vase de lut ars ale populației băștinașe geto-dace din Dobrogea, descoperite la Tariverde și la Histria (sec. VI î.e.n.). Fig. 32. — Vîrfuri de săgeți de bronz, de tip scitic, întrebuințate ca instrument de schimb cu populația locală din Dobrogea, înainte de folosirea monedelor.
- Fig 33 Unelte descoperite în cetățile grecești și în localitățile învecinate: undițe, zăbale, fusaiole și greutăți de pescuit.
- Fig 34 Pumnal curb dacic (*sica*) din sec. II — I î.e.n. descoperit în necropola tumulară de la Histria.
- Fig 35 Vas de ofrandă, în formă de sirenă sec. VI î.e.n., descoperit la Histria.
- Fig 36 Vas de import de stilul « *Fikellura* » (Asia Mică), sec. VI î.e.n., descoperit la Histria.
- Fig 37 Taler de import de stilul « *Camiros* » (insula FJiodos), sec. VI î.e.n., descoperit la Histria.
- Fig 38 Fragmentul unei figurine de lut ars din sec. VI î.e.n., descoperit la Histria.
- Fig 39 Ruinele unui templu din sec. V î.e.n., cea mai veche clădire descoperită pînă astăzi în cetatea Histria. Coloana de marmură din stînga aparține unui edificiu mai nou, din epoca romană.
- Fig 40 Monede emise de cetățile grecești dobrogene, în epoca independenței lor.
- Fig 41 Tipar pentru turnat bijuterii, din epoca elenistică, descoperit la Histria.
- Fig 42 Opaște grecești de teracotă, din epoca elenistică, descoperite la Histria.
- Fig 43 Arhitrava templului închinat Marelui Zeu (divinitate de origine tracă) de către un negustor grec din Thasos; datează din sec. III î.e.n., descoperită la Histria. Fig. 44. — Greutate de plumb (*pond*) folosită în negoțul mărunț din cetatea Histria și teritoriul înconjurător. Pe o față, chipul lui Hermes, zeul comerțului; pe cealaltă, vulturul și delfinul, emblema cetății. Epoca elenistică.

- Fig. 45. Scenă de vânătoare. Fragment dintr-o friză de marmură, din epoca elenistică, descoperită la Callatis.
- Fig. 46. Fațada reconstituită a templului Marelui Zeu, de la Histria. Clădirea, în stil dacic, era în întregime din marmoră de Thasos. Sec. III î.e.n.
- Fig. Piatră de mormînt cu numele defunctului, sec. II—I î.e.n., descoperită la Callatis.
- 47.— Fig. Statuetă de lut ars, colorată, de tipul celor importate din orașul beoțian Tanagra; producție locală din epoca elenistică; descoperită la Callatis.
48. — Decret al Adunării Poporului în cinstea unui cetățean de seamă, Aristagoras, fiul lui Apaturos. Textul cuprinde aluzii la ocuparea Histriei de geții lui Burebista, precum și alte știri privind situația internă a orașului către mijlocul sec. I î.e.n.
- Fig. 50. Unelte agricole de fier geto-dacice, descoperite la Poiana.
- Fig. 51. Amforă grecească de import și vase locale, lucrate la roată și cu mîna, descoperite în mormintele getice de la Zimnicea (sec. IV—III î.e.n.).
- Fig. 52. — Mormînt getic de incinerație cu cameră zidită din blocuri de piatră, de la Zimnicea (sec. IV—III î.e.n.).
- Fig. 53. Arme de fier găsite în morminte celtice.
- Fig. 54. Obiecte celtice de podoabă.
- Fig. 55. Obiecte celtice.
- Fig. 56. Vase lucrate la roată, din necropola celtică de la Apahida.
- Fig. 57. Coif din mormîntul celtic de la Silivaș.
- Fig. 58. Cap de dac.
- Fig. 59. Unelte și scule de gospodărie și de fierărie din așezarea dacică de la Grădiștea Muncelului.
- Fig. 61. — Unelte și scule de lemnărie din așezarea dacică de la Grădiștea Muncelului.
- Fig. 62. —
- Fig. 63. —
- Fig. 64. —
- Fig. 65. —
- Fig. 66. —
- Fig. 67. —
- Fig. 68. —
- Fig. 69. —
- Capul unui fruntaș dac.
- O luptă între daci și romani (scenă de pe Columna lui Traian de la Roma).
- Populația dacică se reîntoarce din munți, după primul război cu romanii (stînga); Traian vorbind armatei după o luptă (dreapta).
- Decebal (într-o scenă de pe Columna lui Traian).
- Distribuirea ultimei rații de apă între apărătorii unei cetăți dacice (scenă de pe Columna lui Traian de la Roma).
- Fig. 70. Armata romană incendiind casele dacilor (scenă de pe Columna Traiană).
- Fig. 71. Bustul împăratului Traian.
- Fig. 72. Planul cetății dacice de la Blidaru.
- Fig. 73. Planul cetății dacice de la Costești.
- Fig. 74. Zid dacic de terasă. A—B, detaliul decorativ al balustradei.
- Fig. 75. Vase dacice de bronz, cu toartă, de la Grădiștea Muncelului.
- Fig. 76. Bloc de piatră cu litere grecești de la Grădiștea Muncelului.
- Fig. 77. Vasul cu stampilă dacică de la Grădiștea Muncelului.

- Fig. 78 Planul cetății și al incintei sacre de la Grădiștea Muncelului.
- Fig. 79 Piațeta incintei sacre de la Grădiștea Muncelului.
- Fig. 80 Sanctuarul dacic de la Costești.
- Fig. 81 Sanctuarul mare rotund de la Grădiștea Muncelului.
- Fig. 82 Dealul « Măgura » de la Porolissum. Așezare și cimitir dacic.
- Fig. 83
- Fig. 84 Groapă de mormânt de pe dealul « Măgura » de la Porolissum.
- Fig. 85 Inscripție onorifică pentru un guvernator al Daciei (Sarmizegetusa).
- Fig. 86 Forul și palatul Augustalilor din Sarmizegetusa (Ulpia Traiană).
- Fig. 87 Intrarea în amfiteatrul de la Sarmizegetusa romană (sec. II e.n.).
- Fig. 88 Inaugurarea podului de la Drobeta (relief pe Columna Traiană).
- Fig. 89 Castrul roman de la Drobeta și capătul podului lui Traian (Turnu-Severin).
- Fig. 90 Turn de veghe (reprezentare de pe Columna lui Traian).
- Fig. 91 Statuie de piatră; opera unui meșter local (Căței).
- Fig. 92 Statuie de piatră; opera unui meșter local (Căței).
- Fig. 93 Un bărbat și o femeie; localnici (Cluj-Napoca).
- Fig. 94 0 familie de localnici (Apoldul Mare).
- Fig. 95 Un localnic în scena numită « banchetul funebru » (Căței).
- Fig. 96 Unelte agricole și de lemnărie descoperite în castrul roman de la Bumbești.
- Fig. 97 Tăbliță cerată din minele de aur de la Alburnus Maior.
- Fig. 98 Ceramică provincială romană de la Sarmizegetusa (Ulpia Traiană).
- Fig. 99 Camee romană (Reșca-Romula) (sec. III e.n.).
- Fig. 100 Vas de argint descoperit în sudul Daciei (sec. I e.n.).
- Fig. 101 Statuia zeiței Hekate (Apulum sau Salinae).
- Fig. 102 Sarcofag din piatră cu un epitaf în versuri (Reșca-Romula).
- Fig. 103 Placă de plumb cu reprezentarea Cavalerilor Danubieni (Reșca-Romula).
- Fig. 104 Relief mithriac (Alba Iulia-Apulum).
- Fig. 105 Statuetă din bronz aurit reprezentând pe zeița Diana (Sarmizegetusa).
- Fig. 106 Relief reprezentând divinitățile sănătății: Aesculap, Hygea, Telesfor și Epione (Alba Iulia-Apulum).
- Fig. 107 Fragmente din capul unei statui de bronz (sec. III) (Moigrad-Porolissum).
- Fig. 108 Diplomă militară.
- Fig. 109 Altar onorific pus de sfatul orașului și adunarea poporului orașului Tomis, în cinstea lui T. Cominius Claudianus Hermafilos, pontarch al hexapolei pontice (sec. II e.n.) (Tomis).
- Fig. 110 Fragmentul unei arhitrave de marmură aparținând unei clădiri de mari proporții (sec. II e.n.) (Tomis).
- Fig. 111 Vase de sticlă descoperite într-o movilă funerară (sec. II e.n.) (Callatis).
- Fig. 112 Stela funerară a lui Aurelius Sozomenos din Bizanț, negustor în Tomis. Scena reprezintă un car încărcat cu mărfuri (Tomis).
- R g . 113 Theocritos, armator și cîrmaci (Tomis). Stelă funerară.
- Fig. 114 Unelte agricole de fier descoperite la Moșneni (lîngă Mangalia).
- Fig. 115 Monede emise de orașele grecești din Dobrogea în perioada romană:
1 — 2, Histria; 3, Callatis; 4-5, (revers) Callatis; 6-7, Tomis.
Tipar de piatră pentru turnare de greutate (ponduri) (Histria).
Ștampile de unități militare de pe cărămizile din castrul roman de la Draja de Sus.

- Fig. 116. — Altarul de la Șendreni, lângă Bărboși, cu inscripția primarului L. Iulius Iulianus, zis și Rundacio, de origine geto-dacă.
- Fig. 117. — Sarcofag de marmură de la Bărboși.
- Fig. 118. — Ruinele monumentului de la Adamclisi (Tropaeum Traiani).
- Fig. 119. — Monumentul de la Adamclisi. Metopa înfățișează trei stegari romani.
- Fig. 120. — Monumentul de la Adamclisi. Metopa înfățișează o familie de geto-daci într-un car.
- Fig. 121. — Monumentul de la Adamclisi. Sculptura reprezintă un geto-dac făcut prizonier.
- Fig. 122. — Capitel corintic de marmură (sec. II e.n.) (Histria). Sala cea mare a băilor romane (prima jumătate a sec. III e.n.) (Histria).
- Fig. 123. — Băile romane: sălile de aer ciad (caldarium) (prima jumătate a sec. III e.n.) (Histria). Portretul unei femei (Tomis).
- Fig. 124. — Statuie-portret a unui cetățean din Tomis (începutul sec. III e.n.).
- Fig. 125. — Sarcofag de marmură, importat probabil din Asia Mică. Pe fața anterioară se văd simbolurile zeului oriental Men (Tomis). «
- Fig. 126. — Eroul trac ». Monument votiv (Cumpăna, reg. Constanța).
- Fig. 127. — Gladiatorul dac Skirtos (sfârșitul sec. II e.n.). Vase de lut (sec. III e.n.) (Dobrogea).
- Fig. 128. — Opaiț de lut găsit într-o movilă funerară (sec. II e.n.) (Callatis).
- Fig. 129. — Capul lui Dionysos, zeul vinului, încununat cu iederă și frunze de viță (mijlocul sec. III e.n.) (Tomis).
- Fig. 130. — Relief reprezentând scene din cultul lui Dionysos, zeul vinului și al vegetației, cu o inscripție în limba greacă pusă de un colegiu dionisiac (sec. III e.n.) (Tomis).
- Fig. 131. — Stelă funerară a lui Kallistos din Tomis. Scena reprezintă banchetul funebru.
- Fig. 132. — Altar onorific pus de cetățeni romani și de localnici « Lai consistentes » din vicus Secundini (sec. III e.n.) (Histria). Zidul de incintă din sec. IV. în primul plan se vede o fântână așezată într-o piațetă pavată, alături de o clădire din sec. III e.n. (Histria).
- Fig. 133. — Planul cetății Dinogetia (sec. IV-VI).
- Fig. 134. — Fragment din zidul de incintă al cetății Dinogetia (detaliu).
- Fig. 135. — Unelte agricole și obiecte casnice (*in situ*) din sec. V descoperite la Dinogetia.
- Fig. 136. — Rîșniță (*in situ*) dintr-o locuință de la Dinogetia (sec. V). Balanță
- Fig. 137. — de bronz (sec. VI), cu inscripție grecească, de la Dinogetia.
- Fig. 138. — Căramidă cu ștampila legiunii I Jovia Scythica (sec. IV), de la
- Fig. 139. — Dinogetia.
- Fig. 140. — Inscripție de la Tropaeum Traiani (Adamclisi) pusă în anul 316,
- Fig. 141. — cu prilejul refacerii cetății sub împărații Constantin și Liciniu.
- Fig. 142. — Zidul de incintă al cetății Capidava.
- Fig. 143. — Inscripție pusă de o unitate de lăncieri care a lucrat la restaurarea cetății Ulmetum (Pantelimonul de Sus) în timpul lui Iustinian.
- Fig. 144. — Ruinele unor edificii de la Histria (sec. V-VI). Amfore (sec.
- Fig. 145. — VI) de la Dinogetia, Histria și Axiopolis. Opaițe (sec. IV-VI) de la Dinogetia și Histria.
- Fig. 146.
- Fig. 147.
- Fig. 148.

- Fig. 149. Monede din sec. III—VII.
- Fig. 150. Capiteluri de la Callatis și Tomis (sec. V și VI).
- Fig. 151. Disc de argint aurit, cu numele episcopului Paternus de **Tomit** ••
descoperit la Malaia Perescepina, R. S. S. Ucraineană (sec. VQ).
- Fig. 152. Unelte agricole, meșteșugărești și piese metalice de căruță desco-
perite la Bratei (sec. V).
- Fig. 153. Fibule cu « capete de ceapă » (Apulum-Alba Iulia).
- Fig. 154. Brățări de bronz din cimitirul de la Alba Iulia.
- Fig. 155. Ceramică dacică și romană din cimitirul de la Soporul de Cîmpie ■>
(sec. II—III e.n.).
- Fig. 156. Ceramică cenușie lucrată la roată, din cimitirul de incinerare de la
Cipău (sec. IV e.n.).
- Fig. 157. Ceramică lucrată cu mîna, descoperită în cimitirul de incinerare
de la Cipău.
- Fig. 158. Monumente funerare de caracter creștin.
- Fig. 159. ■.
- Fig. 160. Geme paleocreștine descoperite în Dacia.
- Fig. 161. Inscriptie și monogramă creștină (sec. IV), descoperite la Biertan.
- Fig. 162. Lampă creștină de lut de la Apulum (sec. IV).
- Fig. 163. "A
- Fig. 164. Lampă creștină de bronz din împrejurimile orașului Dej.
- Fig. 165. Urne funerare carpice din cimitirul de la Poienești (r. VI) de
Vaslui).
- Fig. 166. Obiecte de podoabă folosite de carpi.
- Fig. 167. Planul cetății romane (sec. IV) și al turnului bizantin (sec.
Fig. 168. la Drobeta (Turnu Severin).
- Fig. 169. Planul cetății Sucidava-Celei (sec. IV—VI).
Ruinele fîntînii secrete a cetății Sucidava (sec. VI).
- Fig. 170. Opaite de lut de la Sucidava (sec. VI).
- Fig. 171. Vas de lut, oglinzi de bronz și clopoțel de bronz din
- Fig. 172. morminte
sarmatice descoperite în Muntenia și Moldova.
- Fig. 173. Vase din cimitirul de incinerare de la Olteni.
- Fig. 174. Vase caracteristice culturii Sîntana de Mureș-Cerniahov.
- Fig. 175. Obiecte din morminte de inhumație aparținînd culturii Sîntar
Mureș.
- Fig. 176. Vase și podoabe de aur din tezaurul de la Pietroasa (« Cloșca cu **pui**»).
Cazan hunic.
- Fig. 177. Uneltele unui argintar descoperite într-un mormînt gepidic de la
- Fig. 178. Bandu de Cîmpie.
- Fig. 179. Bordei cu trei războaie de țesut, din așezarea de la Morești sec. VI
e.n. (reconstituire).
- Fig. 180. Vase din cimitirele gepidice.
- Fig. 181. Podoabe de caracter gepidic.
- Fig. 182. Modele de plumb pentru presarea prin ciocănire a podoabelor
Fig. 183. de
- Fig. 184. metal, descoperite într-un mormînt avarie de la Felnac (sec. \
- Fig. 185. II).
- Fig. 186. --■ Inventarul unui mormînt avarie de la Sînpetrul German.
- Fig. 187. Morminte de incinerare slave de la Sărata-Monteoru (sec. VI
Vase slave sec. VI—VII.
- 882 Obiecte slave de uz casnic și podoabe.
Al doilea «tezaur» de la Coșovenii de jos (anul circa 700).
Obiecte din cimitire slave tumulare de incinerare (sec.
VIII).]
- Morminte slave de incinerare, *in situ* (sec. IX—X).
- Vase de factură protobulgară.

Fig. 188.
Fig. 189.
Fig. 190.

Vase de factură protobulgară cu semne runice.
Vas de aur din tezaurul de la Sînnicolau Mare.
Sabie, scărițe de șa, piese de harnașament și podoabe din mormintele maghiare timpurii (sec. X) de la Cluj.

LISTA PLANȘELOR

PI I	Harta fizică a Republicii Populare Romîne.
PI II	Săpăturile arheologice dintre anii 1918—1960.
PI III	Descoperirile din epoca paleolitică.
PI IV,	Tabelul sinoptic al cronologiei epocii paleolitice.
PI V.	Tabelul sinoptic al cronologiei și culturilor epocii neolitice.
PI VI.	Răspîndirea culturilor din perioada timpurie și mijlocie a epocii neolitice
PI VII.	Răspîndirea culturilor din perioada tîrzie a epocii neolitice.
PI VIII	Răspîndirea culturilor din perioada de trecere la epoca bronzului.
PI IX.	Răspîndirea culturilor din epoca bronzului.
PI X.	Dacia în sec. V—I î.e.n.
PI XI.	Dacia în epoca lui Burebista — Decebal.
PI XII	Dacia Romană.
PI XIII	Coloniile grecești și principalele descoperiri din epoca romană, din Dobrogea.
PI XIV.	Teritoriul carpato-danubian în sec. IV - V. Populația autohtonă și direcția migrației sarmaților, goților și hunilor. Teritoriul carpato-danubian în sec. VI - IX. Populația autohtonă; direcțiile de deplasare a gepizilor, avarilor, protobulgarilor și pătrunderea slavilor. Răspîndirea populației băștinașe în sec. X —
PI XVI.	XI pe teritoriul patriei noastre, descoperirile din timpul primului imperiu bulgar și direcția de pătrundere a maghiarilor în Transilvania.

LISTA VIGNETELOR

Vas pictat de la Cucuteni (p. 1).
Scut dacic de la Piatra Roșie (p. 253).
Dacia capta (p. 343).
Amforă romano-bizantină din Dobrogea (p. 575).

TABLA DE MATERII

	Pag.
<i>Cuvînt înainte</i>	V
<i>Caracterizarea geografică a teritoriului Republicii Populare Romîne.</i> — T. MORARIU	XIII
<i>Prefață</i>	XXIX
<i>Izvoare</i>	XXXIX
1.* Izvoarele arheologice. — I. NESTOR.....	XXXIX
Izvoarele arheologice ale istoriei Romîniei, p. XLVII.	
2. Izvoarele scrise. — Acad. C. DAICOVICIU, D. M. PIPPIDI și Gh. ȘTEFAN..	LII
Izvoarele literare propriu-zise, p. LII. Izvoarele epigrafice, p. LXIII.	
Izvoarele papiriacee, p. LXV, Izvoarele numismatice, p. LXV.	
Lista abreviațiilor	LXIX

PARTEA I Orînduirea

comunei primitive

Cap. I. <i>Constituirea și consolidarea comunei primitive. Qinta matriarhală. Epoca pietrei</i>	3
1. Apariția societății omenești și începuturile organizării gentile, matriarhale.	
Epoca veche și mijlocie a pietrei (paleoliticul și mezoliticul).....	3
Paleoliticul inferior; antropogeneza; primele unelte (circa 600 000—120 000 ani), p. 7. Paleoliticul în Romînia, p. 8. Paleoliticul mijlociu (circa 120 000-100 000 ani), p. 11. Paleoliticul superior (circa 100 000— 10 000 ani), p. 16. Mezoliticul. Perioada postglaciară (circa 8000 — 5600 î.e.n.), p. 25.	
2. Perioada de înflorire a organizării gentile matriarhale. Epoca nouă a pietrei (neoliticul).....	29
Trăsăturile generale ale epocii și dezvoltarea forțelor de producție, p. 29.	
Relațiile de producție, p. 32. Suprastructura, p. 33. Răspîndirea triburilor neolitice, p. 34. Structura antropologică, p. 34. Etapele de dezvoltare a neoliticului din Romînia, p. 35. Neoliticul timpuriu (circa 5500 — 3500 î.e.n.), p. 37. Neoliticul mijlociu (circa 3500 — 2800 î.e.n.), p. 44. Neoliticul tîrziu (circa 2800—1900 î.e.n.), p. 53. Perioada de tranziție către epoca bronzului (circa 1900—1700 î.e.n.), p. 71. Prima mare diviziune socială a muncii, p. 72. — C. S. NICOLĂESCU-PI-OPȘOR (p. 3 —25, 27 —29); I. NESTOR (p. 25-27); D. BERCIU (p. 29-40, 42-60, 71-82); VL. DUMITRESCU (p. 40-42, 60-71).	
Bibliografie.....	82

	Pag.
Cap. II. <i>Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării orinduirii comunei primitive. Epoca bronzului</i>	90
Metalurgia bronzului, p. 91. Periodizarea epocii bronzului, p. 93. Forțele și relațiile de producție, p. 114. Suprastructura, p. 123. Dezvoltarea istorică și sfârșitul epocii bronzului, p. 128. — ION NESTOR (p. 90—113, 114 — 132); M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (p. 113 — 114).	
Bibliografie.....	133
Cap. III. <i>Etapa mijlocie a destrămării orinduirii comunei primitive. Prima epocă a fierului</i>	137
Originea și răspândirea metalurgiei fierului, p. 139. Caracteristicile generale ale epocii fierului pe teritoriul R.P.R., p. 143. Organizarea socială; diferențierea dintre traci și iliri, p. 145. Perioada timpurie a Hallstattului (fazele A și B), p. 147. Perioada mijlocie a Hallstattului (faza C), p. 152. Perioada târzie a Hallstattului (faza D), p. 153. Știința și rolul lor în dezvoltarea culturii tracice locale, p. 155. — D. BERCIU (p. 137-147, 149—160); M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (p. 147-149).	
Bibliografie	160
Cap. IV. <i>Stabilirea pe teritoriul Dobrogei a primelor orașe-state de tip sclavagist: Coloniile grecești</i>	162
Întemeierea coloniilor grecești din Dobrogea, p. 165. Coloniile grecești din Dobrogea în epoca arhaică (sec. VII — VI î.e.n.), p. 169. Coloniile grecești din Dobrogea în epoca clasică (sec. al V-lea î.e.n.), p. 170. Transformări economice și sociale la Histria în sec. al V-lea î.e.n., p. 172. Organizarea politică a orașelor grecești din Dobrogea, p. 176. Dezvoltarea economică a orașelor grecești din Dobrogea în sec. V — I î.e.n., p. 179. Expansiunea regatului macedonean, p. 181. Epoca elenistică. Teritoriile orașelor grecești din Dobrogea. Administrarea și exploatarea lor. Relațiile cu populația getă băștinașă, p. 184. Legăturile dintre orașele grecești din Dobrogea și celelalte colonii grecești de pe țărmul Mării Negre, p. 193. Lupta de clasă și transformările sociale din orașele grecești în epoca elenistică, p. 196. Uniunea pontică a lui Mitridate și pătrunderea romană în Dobrogea, p. 198. Viața culturală și religioasă în orașele grecești din Dobrogea în epoca elenistică, p. 200. — Acad. EM. CONDURACHI (p. 162-176); D. M. PIPPIDI (p. 176-212).	
Bibliografie	
Cap. V. <i>Etapa târzie a destrămării comunei primitive; începuturile îndepărtate ale sclavagismului; comunitățile geto-dace; istoria și cultura lor materială; epoca a doua a fierului</i>	
Trecerea la a doua epocă a fierului și periodizarea acesteia, p. 218. Prima perioadă a culturii geto-dace (circa 450 — 300 î.e.n.), p. 223. Celții pe teritoriul Daciei, p. 232. A doua perioadă a culturii geto-dace (circa 300 — 100 î.e.n.), p. 237. Moneda geto-dacă, p. 241. Istoria geto-dacă în a doua perioadă (circa 300—100 î.e.n.), p. 243.— R. VULPE (p. 216 — 231, 237-248); D. POPESCU (p. 232-237).	
Bibliografie	248

PARTEA II Apariția și formarea relațiilor
sclavagiste în Dacia

<i>Perioada Burebista-Decebal (sec. I î.e.n.— 106 e.n.)</i>	255
Situația generală	255
1. Dacia și poporul geto-dac	257
1. Dezvoltarea vieții materiale și tendințele spre formarea statului	268
1. Apariția relațiilor sclavagiste și a statului începător sclavagist dac.....	278
1. Istoria politică a geto-dacilor în sec. I î.e.n. și I e.n.....	285
1. Cultura dacică în sec. I î.e.n. și I e.n.— Acad. C. DAICOVICIU (p. 255 — 338).316	
Bibliografie	338

PARTEA in Epoca sclavagistă romană (sec.
I—III e.n.)

Cap. I. <i>Dacia în timpul stăpînirii romane</i>	345
Caracterul stăpînirii romane în Dacia.....	345
1. întinderea și organizarea administrativă.....	348
Hotarele Daciei romane, p. 350. Organizarea administrativă, p. 352. Distribuția proprietății funciare, p. 356. Orașele și satele din Dacia romană, p. 359.	
2. Organizarea militară a provinciei.....	370
Legiuni și detașamente auxiliare, p. 371. Sistemul defensiv al Daciei romane, p. 375.	
3. Populația provinciei: coloniști și autohtoni.....	382
Coloniști romani în Dacia, p. 383. Romanizarea Daciei, p. 386. Populația dacică sub stăpînirea romană, p. 387.	
4. Viața economică.....	396
Agricultura, p. 397. Mineritul, p. 400. Căile de comunicație, p. 404. Dezvoltarea economică a orașelor, p. 406. Producția de mărfuri. Negustorii, p. 409. Impozitele. Vămile, p. 415.	
5. Clasele sociale.....	417
5. Lupta împotriva stăpînirii romane și a exploatării sclavagiste.....	426
5. Viața culturală. Religiile. Romanizarea	435
Viața culturală, p. 435. Religiile, p. 438. Monumente de artă, p. 442. Romanizarea, p. 445.	
8. Istoria politică a provinciei Dacia.....	447
8. Sfârșitul stăpînirii romane în Dacia.— M. MACREA (p. 345 — 396, 417 - 426, 447 - 467); D. TUDOR (p. 396 - 417, 426 - 447).	459
Bibliografie	467
Cap. II. <i>Stăpînirea romană în Dobrogea, Muntenia și Moldova</i>	477
înașterea cuceririi romane la Dunărea de jos, p. 477. Ovidiu la Tomis, p. 479. Regimul juridic al orașelor pontice sub stăpînirea romană, p. 482. « Comunitatea » orașelor pontice în sec. I — II e.n., p. 483.	
1. Dobrogea în timpul stăpînirii romane	484
Organizarea militară a Dobrogei romane, p. 484. Noi orașe romane în Dobrogea, p. 487. Orașele grecești în timpul stăpînirii romane (sec. I—III e.n.), p. 489. Drumurile romane în Dobrogea, p. 494. Populația Dobrogei în epoca romană. Clasele sociale, p. 495.	

2. Dezvoltarea economică a Dobrogei în sec. I — III e.n.....	499
Efectele organizării militare și administrative a Dobrogei asupra condițiilor generale ale vieții economice, p. 499. Producția de mărfuri în Dobrogea romană în sec. I —III e.n., p. 500. Dezvoltarea comerțului în Dobrogea în sec. I —III e.n., p. 502. Rolul economic al noilor așezări urbane și rurale în Dobrogea romană în sec. I—III e.n., p. 504. Distribuția proprietății în Dobrogea romană, p. 506. Relațiile agrare în Dobrogea romană, p. 508. Sclavi, liberi și oameni liberi în producția meșteșugărească. « Collegiile », p. 512. Activitatea atelierelor monetare în Dobrogea romană (sec. I —III e.n.). Relațiile de « marfă-bani », p. 513.	
3. Muntenia și Moldova în epoca romană	517
3. Cultura greco-romană în Dobrogea în sec. I —III e.n.....	530
Monumentul triumfal de la Adamclisi, p. 531. Monumentele arhitectonice din orașele greco-romane din Dobrogea, p. 538. Artele plastice în Dobrogea romană, p. 541. Cultele tradiționale în Dobrogea romană, p. 549. Sărbătorile în Dobrogea romană, p. 551. Cultele orientale în Dobrogea romană și semnificația socială a religiilor de « mîntuire », p. 554-	
5. Criza stăpînirii romane în Dobrogea în sec. III e.n.....	557
înrăutățirea situației stăpînirii romane în Dobrogea în a doua jumătate a sec.II: atacul costobocilor, p. 557. Restabilirea temporară a situației în epoca Severilor (193 — 235 e.n.), p. 558. Atacurile goților și carpilor, p.560. Criza generală a sclavagismului, p. 561. Criza sclavagismului roman în Dobrogea la mijlocul sec. III e.n. Atacurile goților, p. 561. Repercusiunile părăsirii Daciei de către romani asupra Dobrogei, p. 565. — D. M. PIPPIDI (p. 477-484); acad. EM. CONDURACHI (p. 484-517, 557-566); R. VULPE (p. 517 — 530); acad. EM. CONDURACHI și D. M. PIPPIDI (p. 530 — 557).	
Bibliografie	567

PARTEA IV Perioada de trecere la feudalism (sec.

IV—X e.n.)

<i>Caracterele generale ale perioadei</i> — GH. ȘTEFAN (p. 577 — 578).....	577
Cap. I. <i>Stăpînirea romano-bizantină la sud de Dunăre</i>	579
1. Daciile sud-dunărene.....	579
1. Stăpînirea romano-bizantină în Dobrogea (sec. IV — VII e.n.).....	580
Dobrogea în perioada dintre 284 — 378 ,p. 581. Dobrogea în perioada dintre 379-527, p. 595. Dobrogea în perioada dintre 527 — 602, p. 599. Perioada prăbușirii stăpînirii romano-bizantine (602 — 679), p. 605. Condițiile social-economice din Scythia Minor în epoca romano-bizantină, p. 606. Cultura, p. 609. — GH. ȘTEFAN și I. BARRNEA (p. 579-613).	
Bibliografie	613
Cap. II. <i>Dacia în perioada de trecere la feudalism. Populația autohtonă din Dacia</i>	615
1. Populația daco-romană în Dacia după retragerea aureliană.....	615
Răspîndirea creștinismului la daco-romani, p. 629.	
2. Carpii și dacii liberi în sec. III-IV	63,

D. TUDOR (p. 647-665).....	647
Bibliografie.....	665
Cap. III. <i>Migrația popoarelor</i>	670
Sarmații, p. 671. Goții, p. 682. Invazia hunilor, p. 694. Gepizii, p. 704.	
Avarii, p. 714. - GH. ȘTEFAN (p. 670-671); I. NESTOR (p. 671-704);	
K. HOREDȚ (p. 704-722).	
Bibliografie	722
Cap. IV. <i>Slavii</i>	728
1. Pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul R.P.R. între sec. VI — X.....	728
1. Organizarea socială și politică a triburilor slave de pe teritoriul țării	
noastre în sec. VI — IX	747
3. Cultura slavilor în sec. VI-IX. Religia.- M. COMȘA (p. 728-754).....	751
Bibliografie	754
Cap. V. <i>Bulgarii. Stăpânirea primului stat bulgar asupra teritoriilor din stînga Dunării.</i>	
<i>Apariția triburilor maghiare</i>	756
1. Bulgarii	756
1. Maghiarii	765
Originea și istoria maghiarilor înainte de așezarea lor în Cîmpia Panno-	
nică, p. 765. Ocuparea Cîmpiei Pannonice, p. 766. Începutul pătrunderii	
maghiarilor în Transilvania, p. 770.— I. BARNEA (p. 756 — 765); D. POPESCU	
(p. 765-770); K. Horedt (p. 770-772).	
Bibliografie	772
ap. VI. <i>Formarea limbii și a poporului român</i>	775
Cum se pune problema, p. 775. Teoria imigraționistă și netemeinicia ei, p. 777.	
Argumentele arheologice în favoarea continuității, p. 783. Argumentele toponimiei,	
p. 786. Argumentele lingvistice. Limba română. Originile, p. 788. Raporturile	
limbii române cu celelalte limbi romanice, p. 788. Influența slavă, p. 792. Locul	
și epoca de formare a limbii române, p. 794. Ce ne spune tradiția?, p. 797.	
Traicul societății omenești, forțele și relațiile de producție, p. 799. Concluzii:	
Cînd și unde s-au format limba și poporul român, p. 806. — Acad. C. DAICOVICIU,	
acad. EM. PETROVICI și GH. ȘTEFAN (p. 775-808).	
Bibliografie	809
<i>Indici</i>	811
1. Indice general.....	813
1. Indice de autori	869
1. Indice de cuvinte și termeni grecești	874
<i>Lista figurilor</i>	877
<i>Lista planșelor</i>	883
<i>Lista vignetelor</i>	883

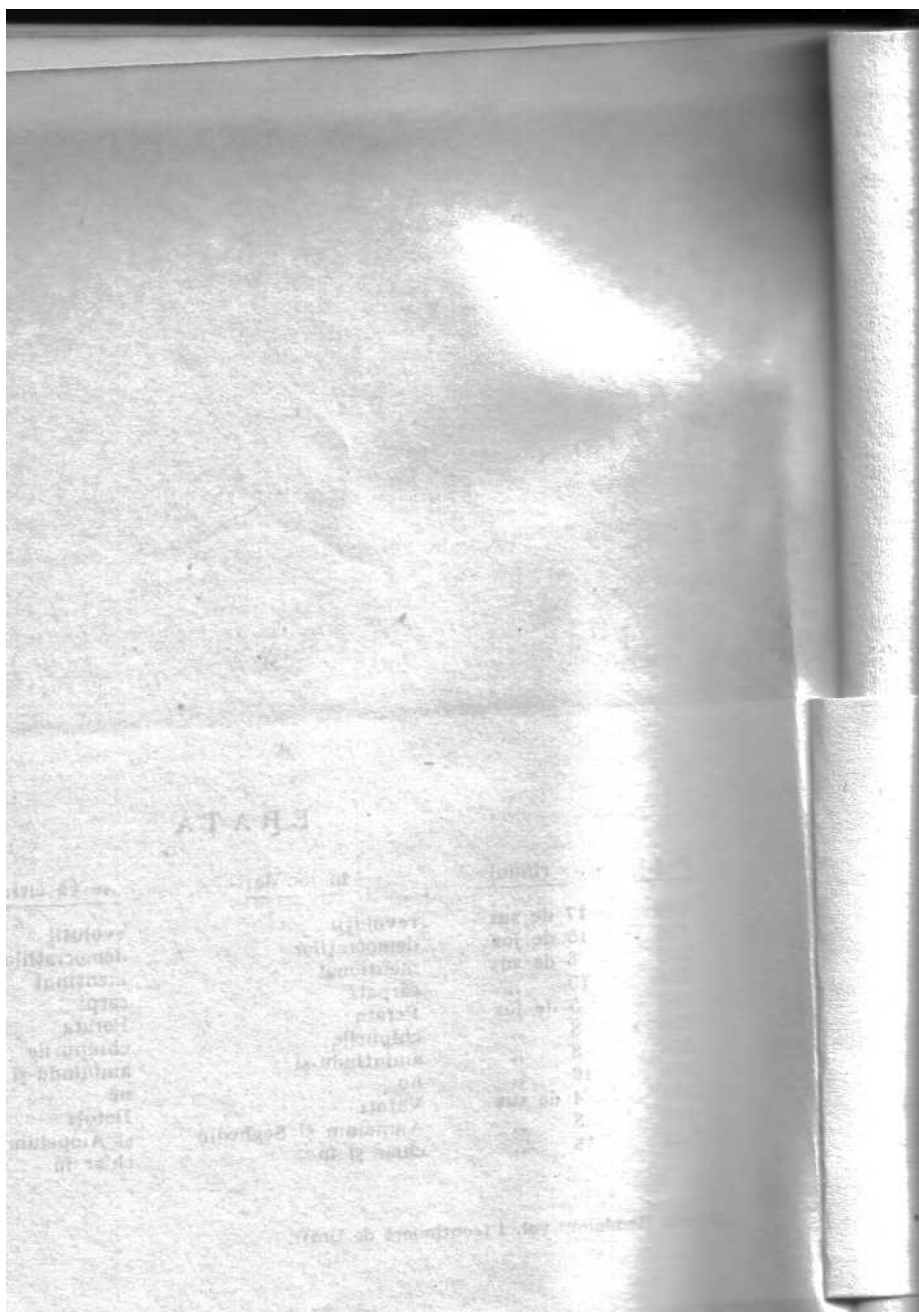
ADDENDA

La p. 335: O diplomă militară recent descoperită la Gherla atestă existența Daciei
timpul lui Hadrian, în anul 133.

Porolissensis încă pe

*Dat la cules 31.08.1960. Bun de tipar 30.11.1960. Tiraj 16.000+
+16.000 ex. Hirtie velină satinată 70x100;80 gm*. Formal
16/70x100. Coli editoriale 80,20. Coli de tipar 60/j+16 planșe
pliante țipa+1 planșă pliantă offset pe hirtie velină mată de
100 gm*+1 planșă policromie pe Mrlie cretată de 120 gm*
A007071/1960.*

*Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9(498) (021).
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 9 (R) (021j. Tiparul
executat sub com. nr. 1001 la întreprinderea Poligrafică nr. 4,
Calea gerban-Vodă nr. 133—135, Rucurești, R.P.R.*

